

НАДБУДОВАНИНА

ЗБІРНИК

ТОМ III

THE BUH RIVER REGION OF WESTERN UKRAINE

**SOKAL, BELZ, RADEKHIV, KAMINKA STRUMYLOVA,
KHOLM AND PIDLIASHSHIA**

A COLLECTION OF ESSAYS, MATERIALS AND MEMOIRS

Vol. 3

Editorial Board:

**Mykola Martyniuk (editor-in-chief), Nadia Olynyk (literary editor), Anatol Demus,
Ilarion Kalynevych, Volodymyr Makar, Volodymyr Orenchuk.**

NEW YORK — PARIS — SYDNEY — TORONTO

THE BUH RIVER REGION ASSOCIATION

1994

НАДБУЖАНЩИНА

СОКАЛЬЩИНА, БЕЛЗЧИНА, РАДЕХІВЩИНА, КАМІНЕЧЧИНА,
ХОЛМЩИНА І ПІДЛЯШШЯ

ІСТОРИЧНО—МЕМУАРНИЙ ЗБІРНИК

Том 3

Редакційна Колегія

Микола Мартинюк (головний редактор), Надія Олійник (літературний редактор), Анатоль Демусь, Іларіон Калинович, Володимир Макар, Володимир Оренчук.

НЬЮ-ЙОРК — ПАРИЖ — СИДНЕЙ — ТОРОНТО

ОБ'ЄДНАННЯ НАДБУЖАНЦІВ
1994

**Обкладинка і заставки у виконанні графіка
Володимира Каплуна**

**Copyright © 1994 by The Buh River Region Association
Library of Congress Catalog Card Number: 86-60572**

**Друкарня: Computoprint Corporation, 35 Harding Avenue, Clifton, N.J. 07011
Tel. (201) 772-2166**

ПЕРЕДМОВА

Від останньої зустрічі надбужанських земляків, тобто від III-го З'їзду Об'єднання Надбужанців, який відбувся на оселі "Союзівка" в стейті Нью-Йорк, ЗСА, в днях 29 вересня і 1 жовтня 1989 р., проминуло несповна п'ять років. На протязі того часу зайшли в світі величезні зміни, які заторкнули мільйони людських існувань. Настали довгождані зміни і для людей українського роду. Сповнилася їхня задушевна мрія і на руїнах ненависної советської імперії зла постала незалежна Українська Держава.

Надбужанці мають незаперечне право гордитися тим, що й вони дали значний вклад у будування цієї держави — своєю невтомною працею, своєю посвятою, жертвою своїх терпінь, своєї крові і свого життя. Вистачить перегорнути сторінки збірників *Надбужанщина* — вони повні спогадів, нарисів і розповідей культурно-освітніх діячів, священиків, учителів, кооператорів, економістів, науковців, в'язнів ворожих тюрем, підпільників, вояків українських армій та інших. Чорними рядками стеляться там також імена жертв окупантського насильства і борців за велику ідею визволення. Зберегти всі ці світлі імена від забуття, задокументувати здобутки їхньої жертвенної праці і змагань та передати пам'ять про них майбутнім поколінням — оце й було основне завдання Редакційної Колегії Об'єднання Надбужанців.

Якою мірою вив'язалася вона з того завдання, про те скажуть колись майбутні дослідники Надбужанської Землі. Сьогодні ми обмежимося поданням інформації про конкретні досягнення.

Після початкових організаційних проблем і труднощів Редакційна Колегія, при активній допомозі ред. Романа Рахманного, почала працювати у 1983 р. Головою Редакційної Колегії став м-р Микола Мартинюк. Він узяв на себе обов'язок збирати матеріали: нав'язувати контакти з потенційними авторами, замовляти статті, розшукувати інформації в архівах і бібліотеках, збирати ілюстрації. Своїми власними статтями і збиранням матеріалів допомагали йому члени Редакційної Колегії, відповідалі за окремі частини Надбужанської Землі: д-р Іларіон Калиневич (Каміначчина), д-р Володимир Оренчук (Радехівщина), ред. Анатоль Демусь (Холмщина і Підляшшя). Крім того він займався більшістю адміністративних справ, зв'язаних із публікацією збірників. Літературним опрацюванням зібраних матеріалів, підготовкою їх для

друкування, потрійною коректою та індексуванням зайнялася мгр Надія Олійник.

За три роки наполегливої праці появився перший об'ємистий том (960 сторінок) збірника *Надбужанщина*, який з ентузіазмом і радістю прийняли учасники II-го З'їзду Об'єднання Надбужанців (24 і 25 травня 1986 р.), а численні критики з признанням і похвалою.

У 1989 р. вийшов другий том об'ємом у 950 сторінок, який передано в руки членів під час III-го З'їзду Об'єднання Надбужанців. На засіданні, яке відбулося після З'їзду, Головна Управа доручила Редакційній Колегії виготовити 3-ій том збірника приблизно за два роки. Без уваги на добру волю і наполегливу працю, того доручення не вдалося виконати і цей том виходить щойно у 1994 р.

Причин запізнення було чимало. З волі Всевишнього відійшло у вічність багато активних членів Об'єднання Надбужанців, авторів, дописувачів, живих свідків вагомих подій у Надбужанщині, щедрих жертводавців на видавничий фонд. Інші, із-за похилого віку і недуг, утратили свою колишню працездатність та продуктивність. У деяких випадках треба було по три роки чекати на обіцяні статті, які були конечні для тематичного завершення збірника. Ще іншою причиною були величезні просторові віддалі поміж окремими членами редакції. Для прикладу: за такий довгий час не можна було провести ні одної зустрічі *всіх* активних членів Редакційної Колегії, щоб порадитись, обговорити важливі питання, розв'язати пекучі проблеми. Треба було обмежуватися до листування і телефонних розмов, але ці засоби не в силі замінити дружньої розмови живих людей, обміну думками, ідеями і порадами щодо запланованої праці.

А вже найбільшого удару зазнала Редакційна Колегія в останній, може найважливішій, стадії вікінчування 3-го тому збірника, коли 11 січня 1994 р. несподівано помер головний редактор Микола Мартинюк. Залишилося багато неполаднаних справ і нерозв'язаних проблем. Вся решта роботи і вся відповідальність за видання цього тому фактично впала на плечі однієї людини, тобто літературного редактора.

З публікацією 3-го тому нашого збірника праця Редакційної Колегії добігає до кінця. Існують пляни решту зібраних і невикористаних матеріалів та залишки фондів передати (очевидно, за згодою всіх членів Об'єднання Надбужанців) в Україну, щоб там продовжували те діло, що його розпочали вірні сини й дочки Надбужанської Землі, розсіяні в діаспорі.

Всім співробітникам, авторам статей, спогадів і нарисів, а також усім, хто моральною і фінансовою підтримкою причинився до завершення цього великого задуму — видання трьох перших томів регіонального збірника *Надбужанщина*, Редакційна Колегія складає щире подяку.

Надія Олійник

ЗАГАЛЬНОНАДБУЖАНСЬКА ТЕМАТИКА

ВУГІЛЛЯ, ЙОГО ПОХОДЖЕННЯ І ЗАЛЯГАННЯ У ЛЬВІВСЬКО-ВОЛИНСЬКОМУ КАМ'ЯНОВУГІЛЬНОМУ БАСЕЙНІ

Досліди над хемічним складом вугілля виявили, що у вугіллі знаходиться *вуглець* (С), *водень* (Н), *кисень* (О) і в малій кількості *азот* (N) та *сірка* (S), себто ті самі складники, тільки в іншому відсотковому відношенні, які є в сучасних рослинах. Ця подібність складників уже перед 200 роками дала підставу зробити припущення, що вугілля постало з рослин, які в минулому, а особливо під час кам'яновугільного періоду (приблизно перед 280-345 мільйонами років) росли в теплому й вологому кліматі на рівнинних і переважно забagnених просторах Землі.

Спостереження в кам'яновугільних басейнах над рештками рослин, збережених у формі відтисків, переважно в дрібнозернистих відкладах, таких як аргіліти (скелі глинястого складу) й глинястих лупаках, які звичайно залягають понад пластами вугілля, вказують, що рослинність під час кам'яновугільного періоду була зложена переважно з *напоромей* (*Pteridophyta*), *напоромеподібних насінних рослин* (*Pteridospermophyta*), *хвощів* (*Arthrophyta*), особливо *калямитів* з великою дуплавиною всередині, *плаунових рослин* (*Lycopodophyta*), як *лєпідодендрони*, *курінлярії*, та *кордаїтів* (*Cordaitales*).

Ці рослини були великими деревами, висота яких сягала 20 до 30 метрів, а товщина пнів при основі — 50 до 70 сантиметрів. Корони цих дерев були зложені з густого галуззя і довгих листків, часто дуже складних у своїй будові. Крім деревної рослинності, в тому часі росли *ліяни* — тонкі, гнучкі рослини, які, чіпляючись дерев, високо спиналися по них угору, а потім звисали вниз і в'язали собою інші дерева.

Великі розміри цієї буйної, переважно деревної рослинності без річних слоїв приросту на своїх перекроях, наявність у багатьох дерев поверхневих коренів, подібно, як це є у дерев, які тепер ростуть на багнистих, часто zalиваних водою теплих просторах мангрів, і делікатні листочки ліян вказують на те, що клімат, в якому росла та рослинність, був теплий і вологий з частими дощами. Цей клімат під час кам'я-

новугільного періоду в загальному відповідав тропічному й підтропічному кліматові в теперішні часи.

Подібність рослинності в кам'яновугільних відкладах не тільки багатьох ґатунків, але й видів на просторах Північної Америки, Європи й Азії вказує на те, що ці континенти в тому часі творили одну цілість, т. зв. "*Лявразію*". Теперішні кам'яновугільні басейни на цих просторах, під час кам'яновугільного періоду, були розміщені в тропічній і підтропічній смугах на північ від тодішнього рівника.

Зложжя вугілля звичайно залягають у багатьох рівнях з подібною черговістю пластів глинястих лупаків, часто з численними відтисками рослин, аргілітів, пластів вугілля, пісковиків і, зрідка, вапняків з рештками морських організмів. Це — доказ того, що багонні простори, порослі буйною рослинністю, повільно обнижуючися під впливом коливальних рухів земної кори, були часто залиті водою прибережних мілководних морів. Рослинність на тих багнищах звалювалася на дно моря, де її присипували скельні відклади — пісок і дрібніший матеріал, приношуваний річковою водою з сусідньої суші, а трохи далше від тодішнього морського берега також вапняковий осад переважно органічного походження. Присипана рослинність без вільного доступу кисню з повітря, втрачаючи летючі складники, повільно звуглювалася, себто концентруючи вуглець (С), вона дала матеріал для пізніших родовищ вугілля. Коли мілководне море, іноді по тисячах або й по десятках тисяч років, відступило з цих просторів, тоді на новопосталій суші знову появлялася рослинність (часто в дещо зміненому складі видів і ґатунків), яка під час наступного залиття морською водою, опинялася на дні моря і, присипувана скельними відкладами, повільно перетворювалася в інші пласти вугілля. Таке чергування пластів вугілля та скельних відкладів над ними утворює т. зв. *циклотеми*, яких у деяких кам'яновугільних басейнах начислюють кільканадцять, а навіть кілька-десять.

Причини коливальних рухів земної кори, а у зв'язку з тим заливання морською водою суміжної суші, себто *трансгресії моря* (наступ моря на суходіл) і *регресії моря* (відступ моря) з деяких просторів суші, можуть бути різні. *Тектонічні процеси*, яким товаришать горотворчі рухи й вулканічна діяльність; *кліматичні причини*, зв'язані зі зледенінням деяких просторів на Землі — наприклад, Гренляндії, Антарктиди й невеликих просторів у високих горах у теперішньому часі навіть ближче рівника, де частина поверхневої води на Землі (особливо океанів і морів) є ув'язнена в льодовиках, а через те рівень води обнизився на кілька метрів, відступаючи рівночасно з деяких мілководних просторів і створюючи прибережні суші. В сучасну пору є деяке похолодніння клімату й ув'язнення певної маси поверхневої води в льодовиках, доказом чого є наявність пласту черепашок морських м'якунів з минулого

часу на півострові Сквонтум біля Бостону та в самому місті на кілька метрів вище рівня води в Атлантийському океані. Плоскі, забагнені райони стеиту Нью Джерзі в багатьох місцях вздовж берегів океану, порослі багонною рослинністю, це постори, з яких уступила морська вода внаслідок обниження рівня вод в океані.

Приглядаючись вугіллю, а передовсім його розламові й полискові, та дотикаючи його пальцями, завважуємо, що навіть у тому самому кам'яновугільному басейні бувають великі різниці у вугіллі. На просторі, де під впливом тиску горотворчих рухів скельні відклади разом з пластами вугілля є зім'яті в складки, часто розломані й насунені одні на одні та метаморфізовані, там м'яке, бітумічне вугілля перемінилося у коксуюче вугілля, півантрацит або твердий, з полиском на переломі, висококальорійний антрацит. На просторі, який не був охоплений горотворчими рухами, де не було збільшеного тиску скельних мас на себе, рівноважне вугілля залишилося м'яке, малокальорійне, тому цей простір дуже часто є важливим газо-нафтоносним тереном. Прикладом цього може бути південно-східний простір Донецького басейну. Там горотворчі рухи *герцинської орогенези* при кінці палеозойської ери, зминаючи скельні відклади й пласти вугілля в складки, створили гірську країну, залишком якої є сучасний "*Донецький кряж*", де м'яке, бітумічне вугілля перемінилося в коксуюче (півантрацит) і в твердий висококальорійний антрацит. Тим часом на західньому й північно-західньому просторах т. зв. *Великого Донбасу*, який не був охоплений горотворчими рухами, вугілля залишилося м'яке, бітумічне, а навіть у деяких місцях, як буре вугілля (лігніт); і там у скельних відкладах є великі нагромадження природного газу й нафти. Подібний приклад є на території "коммонвелту Пенсільванії", східній простір якого був охоплений горотворчими рухами *аппалачської орогенези* при кінці палеозойської ери. В тому часі м'яке, бітумічне вугілля перетворилось у висококальорійний антрацит; зате на західньому просторі цього коммонвелту, який не був охоплений горотворчими рухами, вугілля залишилося м'яким, бітумічним і нижчекальорійним. У скельних відкладах на тому просторі також є нагромадження нафти і природного газу.

Зміни, які наступають під час перетворювання рослинного матеріалу на різного роду вугілля, є представлені на таблиці I.

Як видно з цієї таблиці, *коксуюче вугілля*, яке має малу кількість кисню (O) при умовно великій кількості водню (H), є найбільш кальорійним вугіллям. *Антрацит*, який є кінцевою стадією метаморфізації (переміни) вугілля, є однак найбільш цінним вугіллям тому, що воно під час спалювання виділяє мало летючих складників і мало диму та є висококальорійне.

Найдавніші сліди графіту, себто 100% вугілля, на Землі знайдено в докембрійських скелях на південному схилі *Українського кристаліч-*

Таблиця I

Стадія переміни вугілля:	Пересічний хемічний склад сухого матеріалу без попелу:				Кальорійна вартість в м. кал. на 1 грам сухого матеріалу без попелу:	Питомий тягар:
	Втрата летючих складни- ків у %	%				
		Вуглець (C)	Водень (H)	Кисень (O)		
Торф	—	57-64	5-6	25-36	2900-3800	—
Буре вугілля	40-48	80-85	4-6	16-31	6000-6500	1.20
Довгополум'яне бітумічне вугілля	42-48	75-85	5-6	10-18	7650-8100	1.25
Газове вугілля	35-43	78-90	5-6	7-15	7900-8300	1.28
Коксуюче вугілля	18-25	87-93	4-5	3-9	8400-8750	1.30
Антрацит	2-8	95-98	1-3	2-4	8100-8400	1.70

ного щита і в докембрійських скелях на північному просторі стейту Мічіган у З'єднаних Стейтах Америки. Вік цих скель оцінюють приблизно на 1.5 до 2 більйонів років. Нагромадження вугілля, в точному значенні слова, почалося пізніше — під час девонського періоду, коли на Землі вже була більш розвинена рослинність, з якої постало вугілля. Щоб унагляднити поставання родовищ вугілля на Землі протягом геологічного часу, подано наступну таблицю, II.

Львівсько-Волинський кам'яновугільний басейн розташований на північно-західньому просторі України, в межах Львівської і Волинської областей, поверхня якого досягає близько 10 000 кв. км. Продовження цього вугільного басейну в північно-західньому напрямі є також на українському етнографічному просторі Грубешівщини й Холмщини, які тепер є в межах Польщі. Цей басейн продовжується в північно-західньому напрямі на Люблінщину, а відтак у тому самому напрямі через середущу Польщу, де сполучається з Краківсько-Шлезьким кам'яновугільним басейном.

Північно-східня межа Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну проходить приблизно через місцевості Володаву — Любомиль і дещо на схід від Володимира Волинського; на сході ця межа проходить приблизно через місцевості: Рогіжне — Коритницю — Барилів — Станиславчик — Олесько — Золочів; на півдні, через Перемишляни — Старе Село, де звертає на північний захід і в околиці місцевості Мшана досягає Львівського палеозойського прогину, що обрамовує цей кам'яновугільний басейн від південного заходу.

Таблиця II.

Ери:	Періоди:	Вік Землі в млн. років.	Головніші вугільні басейни на Землі:
Кайнозойська	Неогеновий	28	<i>Буре вугілля:</i> Україна (Східний схил Розточчя, Північне Поділля, Покуття), Угорщина, Австрія, Німеччина, РСФСР, Шпіцберзькі острови, ЗСА (захід), Нова Зеландія. <i>Кам'яне вугілля</i> (антрацит): Австрія
	Палеогеновий	70	<i>Буре вугілля:</i> Україна (Дніпровський басейн на просторі Українського кристалічного щита й північно-західний простір Дніпровсько-Донецького басейну).
Мезозойська	Крейдовий	135	<i>Буре вугілля:</i> ЗСА (захід), Німеччина, Угорщина, РСФСР, Японія.
	Юрський	181	<i>Буре вугілля:</i> ЗСА (Аляска), Мехіко, Англія, РСФСР (Сибір), Японія.
	Тріасовий	230	<i>Буре вугілля:</i> Південна Німеччина, РСФСР, Китай. <i>Кам'яне вугілля:</i> Японія.
	Пермський	280	<i>Кам'яне вугілля:</i> Центральна Франція, Німеччина (Саксонія), РСФСР (Кузнєцький, Тунгуський і Ленський басейни), Китай, Індія, Австралія, Південна Америка, Південна Африка
Палеозойська	Кам'яно-вугільний	345	<i>Буре вугілля:</i> Україна (Східне Полісся), РСФСР (Підмосковський басейн). <i>Кам'яне вугілля:</i> Україна (Донецький басейн, Львівсько-Волинський басейн), Польща (Шлезький і Середньопольський басейни), Чехо-Словаччина, Німеччина, Бельгія, Франція, Англія, Валія, Шотландія, Іспанія, ЗСА (Центральні й східні басейни), Канада (Східний простір).
	Девонський	405	<i>Кам'яне вугілля:</i> РСФСР (Кузнєцький басейн) Ведмежий острів (на північ від Норвегії).
	Силурський	440	<i>Горючі пухаки:</i> Естонія.
	Ордовіцький	500	
	Кембрійський	600	
	Докембрій	4600	<i>Графіт:</i> Південний схил Українського кристалічного щита, Північний простір стейту Мічиган у ЗСА.

Кам'яновугільні відклади на просторі Львівсько-Волинського басейну вперше були виявлені д-ром Я. Самсоновичем, професором палеонтології Львівського Університету, в 1939 р., на основі скельного матеріалу, видобутого зі свердловин в околицях місцевостей: Куткір і Козлів на південний захід від містечка Буськ та в околиці місцевості Пархач на північний схід від Мостів Великих.

Границя між кам'яновугільними й девонськими відкладами на просторі Львівсько-Волинського вугільного басейну ще й досі не є точно устійнена. Доломітизовані вапняки, доломіти, аргіліти, алевроліти й пісковики, між якими появляються прошарки гіпсів, свідчать про їх лягунове походження. Потужність цих відкладів досягає до 135 м, а їхній вік, на думку деяких геологів, є долішньокам'яновугільний (турнейський), на думку інших — горішньодевонський (фаменський), крім найвищих верств, т.зв. хорівських, розташованих у північно-східній частині басейну, які належать до найстарших кам'яновугільних відкладів турнейського віку.

На еродованій поверхні вищезгаданих відкладів залягають незгідні вапнякові й доломітові конгломерати, пісковики та аргіліти, які дуже часто наперемінку чергуються, утворюючи комплекс приблизно в 95 м потужности. Перевага конгломератів і їхній вапняковий цемент, зафарбований окисами заліза на червонувато-цеглястий або рожевий колір, вказує, що скельна галька, з якої постали конгломерати, відкладалася в прибережній мілководній смузі, де вона улягала окиснюванню. Наявність між конгломератами прошарків каоліну вказує на часте опріснювання (висолоджування) водного басейну, де відкладалася скельна галька. Ці відклади, на основі знайдених у них органічних решток, також зачисляються до турнейського віку.

Горотворчі рухи т.зв. *бретонської фази герцинської орогенези*, на початку кам'яновугільного періоду, підняли деякі простори Львівсько-Волинського вугільного басейну, а через це збільшилась ерозійно-денудаційна чинність спливаючої води наприкінці турнейського й ранньовізейського часу.

На еродованій поверхні переважно конгломератних відкладів залягають незгідно аргіліти й вапняки, рідше пісковики, між якими появляються тонкі прошарки та сочки кам'яного вугілля. Потужність цих відкладів досягає 300 м. Текстура, мінеральний склад, рештки черепашок морських організмів, переважно у вапняках, і наземних рослин в аргілітах, рідше в пісковиках, свідчать про те, що ті відклади нагромаджувалися в неглибокому прибережному морі, яке часто перетворювалося в багнисту сушу, порослу буйною, переважно папоротеподібною рослинністю, плаунами, хвощами й ліянами. Вугілля, яке постало з таких рослин, є автохтонного походження. Вік цих відкладів є середньовізейський і пізньовізейський. На деяких просторах Львівсько-Волинського вугільного басейну немає горішньотурнейських відкладів тому,

що вони були еродовані під час ранньовізейської седиментаційної перерви.

На еродованій поверхні глинясто-карбонатних відкладів залягають верстви аргілітів, алевролітів, пісковиків, а в деяких місцях конгломератів і вапняків та прошарки й сочки кам'яного вугілля. Аргіліти, алевроліти й вапняки утворювались у водному, а конгломерати, пісковики й вугілля в континентальному середовищах. Наперемінне (циклічне) залягання морських і континентальних відкладів, загальна потужність яких досягає 450 м, вказує на коливальні рухи земної кори на цьому просторі під час відкладання цих скельних осадів. Відклади цього вугленосного комплексу є *намурського і ранньовестфальського* (А і Б) віків. Пізніші відклади вестфальського (Ц і Д) віку, якщо вони існували на західному просторі Львівсько-Волинського вугільного басейну, були під час довгої континентальної перерви, спричиненої тодішніми горотворчими рухами *астурійської фази герцинської орогенези* в пізньокам'яновугільному часі, майже зовсім знищені ерозійними й денудаційними процесами спливаючої води та різними кліматичними чинниками.

Розташування Львівсько-Волинського й Люблінського вугільних басейнів, літологічна подібність відкладів, черговість їхнього залягання та тяглість вугільних пластів між цими відкладами в обох басейнах вказують, що ці басейни творять одну цілість, великий *Люблінсько-Львівський кам'яновугільний басейн*. Скельний матеріал, видобутий з багатьох глибоких свердловин на просторі того басейну, вказує, що потужність кам'яновугільних відкладів збільшується пересічно подвійно з північного сходу на південний захід, себто в напрямі поздовжньої осі вугільного басейну, південно-західна частина якого улягала зниженню вздовж розлому в напрямі *Передкарпатського прогину*. В тому самому напрямі, себто в південно-західному, збільшується також метаморфізація вугілля, а через це і його кальорійна вартість.

Збільшення потужности кам'яновугільних відкладів у цьому басейні зростає також у північно-західному напрямі, а поряд із цим появляються спорадично щораз молодші відклади вестфальського (Ц і Д) віку. Сучасна наявність молодших кам'яновугільних відкладів вестфальського віку (Ц і Д), а в деяких місцях навіть вестфальського Б віку, залежить передовсім від ерозійно-денудаційної чинности спливаючої поверхневої води, а також частинно від розломання простору під час *астурійської горотворчої фази герцинської орогенези*, яка охопила також цей кам'яновугільний басейн. Унаслідок того процесу відокремлені бльоки у формі горстів були піднесені вгору й виставлені на збільшену ерозію і денудацію поверхневої води, де кам'яновугільні відклади були зовсім зруйновані.

Люблінсько-Львівський вугільний басейн розташований вздовж

південно-західньої межі *Східньоевропейської платформи*, якої докембрійська основа утворює *Український кристалічний щит*, *Поліський і Білоруський кристалічні масиви*. На південному заході від цього басейну на просторах Львівського палеозойського прогину, Передкарпатського прогину і Східніх Карпат простягалась частинно еродована гірська споруда, збудована з рифейських (пізньопротерозойських), кембрійських, ордовіцьких і силюрьських скельних відкладів, зім'ятих в складки під час головної фази *каледонської орогенези*, яка при кінці силюрьського періоду охопила простір північно-східньої частини Північної Америки, північно-західньої і середньої Європи. *Каледоніди* на просторі сучасних Східніх Карпат при кінці силюрьського періоду творили гірську споруду "*Пракарпат*", яка пізніше була майже зовсім зруйнована ерозійно-денудаційними чинниками спливаючої води та кліматичними чинниками. Залишками Пракарпат є рифейські й ранньопалеозойські скелі на Рахівському масиві, в Чивчинських горах і на просторі горішньої течії річки Черемош. Еродовані простори Пракарпат були залиті морським басейном Тетиди, на дні якого протягом мільйонів років нагромаджувалися відклади, що під час трьох фаз *альпійської орогенези* були зім'яті в складки, розломані на окремі бльоки й насунені одні на одних, утворюючи сучасні Карпати.

Скельний матеріал, який нагромаджувався під час кам'яновугільного періоду на просторі Львівсько-Люблінського басейну, приносила переважно річкова вода з гірської споруди Каледонід, розташованої на південний захід від басейну, і зі Східньоевропейської платформи, розташованої на північному сході від вугільного басейну. Кам'яновугільні відклади в тому басейні залягають переважно на горішньодевонському, рідше на силюрьському підложжі, наприклад, в околиці Рави Руської.

Різноманітний літологічний склад відкладів у Люблінсько-Львівському кам'яновугільному басейні вказує на те, що ці відклади утворювалися за складних і змінливих умов. Переважна більшість цих відкладів нагромаджувалася на дні прибережної смуги мілководного моря, в лягунах, на прибережних рівнинах, в озерах та на забagnених просторах, порослих буйною рослинністю, розвиткові якої сприяв теплий і вологий клімат. З цієї рослинності на протязі понад 300 мільйонів років постали зложжя кам'яного вугілля в цьому басейні. Потужність пластів кам'яного вугілля у Львівсько-Волинському басейні є пересічно 0.5 до 1.2 м, але іноді досягає 2.5 м. Вугілля залягає переважно між відкладами *намурського й вестфальського* віків на глибині 345 до 535 м. Запаси вугілля в пластах грубших, як 0.5 м, оцінюється на приблизно 1.50 мільярда тонн. Вугілля є автохтонного походження, себто воно посталло з рослинності, яка росла на тому самому місці; воно є гумусове, газове, довгополум'яне, а кальорійна вартість його вагається між 6190-

8400 к. кал./кілограм. У цьому вугіллі летючих речовин є приблизно 33 — 41%, вологи 1.1 — 5.2%, попелу 13.7%, сірки коло 4% і фосфору 1.4%.

Скельний матеріал, видобутий з глибоких свердловин на просторі Львівсько-Люблінського кам'яновугільного басейну, вказує на те, що відклади долінсько-й середньокарбонського віку на просторі цього басейну прикриті незгідно доломітами, вапняками, пісковиками, аргілітами, глинястими й сульфатно-карбонатними відкладами пізньоюрського віку. Загальна потужність цих відкладів збільшується в південно-західному напрямі, себто в напрямі Передкарпатського прогину. Обсяг горішньоюрських відкладів на сході припадає на лінію, поведenu приблизно через місцевості: Белз — Червоноград (Кристинопіль) — Холоїв — Грабова — Буськ — Глиняни, а відтак на Поділлі — Бережани й Підгайці. На схід від цієї лінії горішньоюрські відклади збереглися тільки в заглибинах підложжя — кам'яновугільних або горішньодевонських відкладах.

Горішньоюрські відклади на західному, а горішньодевонські відклади на східному просторі Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну є прикриті пізньокрейдовими конгломератами, глауконітовими пісками й піщаними мергелями ценоманського віку та білими вапняками з великими конкреціями кременя туронського віку.

Вище, на західніх невеликих відокремлених просторах вугільного басейну, залягають рештки міоцєнських відкладів, прикриті незгідно льодовиковими відкладами. У південно-східному районі басейну на горішньокрейдових мергелях залягають переважно водно-льодовикові, лесові, алювіальні та інші відклади плейстоцєнського віку.

Видобування кам'яного вугілля у Львівсько-Волинському басейні розпочалося 1950 р. в шахті біля місцевості Нововолинське. У сучасну пору є понад двадцять шахт, розміщєних переважно в околицях місцевостей: Нововолинське, Сокаль, Белз, Червоноград (Кристинопіль), Межиріччя (Мости Великі). Річне видобування кам'яного вугілля досягає пересічно 10 мільйонів тонн. Умовини видобування кам'яного вугілля в цьому басейні є багато тяжчі, ніж у Донецькому басейні, але з уваги на велике віддалєння його від Донецького вугілля, Львівсько-Волинський вугільний басейн має дуже велике господарське значєння для населєння на північно-західному просторі українських земель.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анастасьєва, О.М., "Некоторые данные о вернеюрских разрезах Волыно-Подольской плиты". *Геологический Сборник Львовского Геологического Общества*, 4, 1957, стор. 155-162.

2. Бобровник, Д.П. "Вугленосна формація карбону Львівсько-Волинської западини". Академія Наук Української РСР, Відділ Хімічних і Геологічних Наук,

Головне Управління Геології і Охорони Надр при Раді Міністрів УРСР. *Геологічний Журнал*, т. XXI, вип. I, 1961, стор. 35-43.

3. Бондарчук, В.Г., *Геологія України*, Вид. Академії Наук Української РСР, Інститут Геологічних Наук, 1959, стор. 249-310.

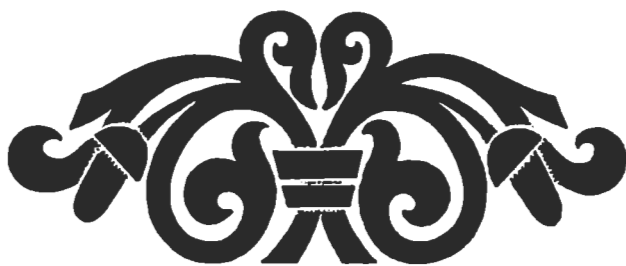
4. Bojkowski, K., Srodowiska paleogeograficzne karbonu na obszarze Lubelskim i Slasko-Krakowskim. *Prace Instytutu Geologicznego LXXXVI, Wydawnictwa Geologiczne*, Warszawa, 1978, str. 5-39.

5. Oleksyshyn, J., "Fossil plants from the Anthracite coal fields of eastern Pennsylvania". *General Geology Report 72*, Commonwealth of Pennsylvania, Department of Environmental Resources, Topographic and Geologic Survey, Fourth Series, Harrisburg, монографія тепер в друку.

6. Пастернак, С.И., Альб-Сеноман Воыно-Подольской плиты. *Геологический Сборник Львовского Геологического Общества*, но. 4, 1957, стор. 128-142.

7. Pozaryski, W. i Radwański, S., Mapa Geologiczna Polski bez utworów Kenozoiku i Permu. Instytut Geologiczny, *Wydawnictwa Geologiczne*, Warszawa, 1972.

8. Шпакова, В.Б., Сопоставление каменноугольных отложений Львовско-Воынского и Люблинского бассейнов. Академия Наук Украинской РСР, *Геологический Журнал*, т. 29, вип. 6, 1969, стор. 16-23.

ЧІВІДАЛЬСЬКЕ ЄВАНГЕЛІЄ

Про назви місцевостей на лівому березі ріки Буг

Котрийсь із монастирів у Далматії — тепер навіть не знати певно, котрий — у 9 і 10 ст. став центром паломництва, притягаючи богомільців, переважно південнослов'янських християн. Він же ймовірно правив за гостинницю для визначних подорожніх, зокрема в дорозі до Риму. В монастирі береглося, між іншим, євангеліє, відручно писане глаголицею. І от серед благочестивих ченців прийнявся звичай імена знатніших відвідувачів — можливо, за окремою оплатою — вписувати на краях рукописного євангелія. В результаті, до наших днів дійшла не тільки визначна пам'ятка християнської культури й літератури, але й документ часу, своєрідний літопис. Зберігається тепер євангеліє в старинному місті Чівідале на північ від Трієсту в Італії і звідти його назва — Чівідальське євангеліє.*

Серед визначних відвідувачів монастиря євангеліє вираховує імператора Людовика II з імператрицею Інґельбергою, великоморавського короля Святополка з королевою Светожиною, болгарського царя Бориса-Михайла з родиною, панонського князя Коцеля (кількакратно), графа Браслава з графинею Вітошілою, як також людей нижчих рангом, без титулів, зате з іменами, що гарні й цікаві самі собою: Житомир, Гоймир, Требибор, Прибислава, Радоста, Мойславка, Славка, Ростислав, Требна, Требenna, Добрава, Черна, Черни, Мстислав.

Землі на лівому березі Бугу не мають такого старого рукопису з записами на краях, як Чівідальське євангеліє. Зате вони доволі добре й обширно задокументовані в руських літописах, зокрема в Галицько-Волинському. Крім того, вони мають власне Холмське євангеліє з 13

* Згідно з інформаціями інж. Степана Ґели, Григорій Логвин у журналі *Мистецтво* (Київ, ч. 6, листопад-грудень 1966) стверджує, що ця старинна пам'ятка має декілька назв: "Трірський псалтир", "Псалтир Ґертруди", або "Псалтир з Чівідале". Без уваги на те, вирішено зберегти назву, яку вживав покійний уже автор статті. — Ред.

ст., яке зберігається в Рум'янцевському музеї в Москві. Це документ великої історичної і культурної ваги. Про його існування відносно недавно нагадав культурний діяч Холмщини, покійний Петро Доманчук у своєму *Церковному Календарі* (Варшава, 1968 р.). Вартість рукопису підносить вставний запис під євангельським текстом. У ньому князь холмський Юрій Данилович, за владництва Калиста, єпископа холмського і белзького, дарував у 1376 р. села Стрижів, Космів, Сліпче і Цуцнів, із землями обабіч Бугу, церкві Пречистої в Холмі "на богомоле вечистое" і "детем нашим на вічную пам'ять".

Та за справжнє "Чівідальське євангеліє" Надбужанського краю можна вважати назви тамошніх сіл і містечок, з яких так і віє прохолодою забутого підземелля під старим городищем, духом наших "бужанських" і дулібських предків. Для смаку знавців і любителів старовини, як і для вжитку поетів чи письменників-медієвелістів, я спершу мав намір зладити список кількох чи кільканадцятьох назв, у яких нерукотворно записалися забуті імена видатних людей краю. Це мав бути список короткий. Та коли я сів його складати з допомогою азбучного списка географічних назв сучасної Польщі, на папір похалися назви навалом, десятками і сотками.

Як "ґотські діви" зі "Слова про похід Ігоря", "врем'я Бусове" оспівують такі назви, як Бусьно, Бусівно і Бозок у Грубешівському і Холмському повітах. Мовиться в них як не про самого хороброго Божа, Боза чи Буса, вождя антів, який у 4 ст. ставив чоло ґотам та разом зі синами й своїми ватажками згинув з рук підступного короля Вінітара, то певно про Бусового одноплемінника і тезка.

В назві села Самовичі чути відлуння імені Сама, володаря першої задокументованої держави слов'ян в середній Європі, який жив і воював аварів та франків у 7 ст. Само мав 22 синів. Чи хтось із тих 22-ох Самовичів, по упадку Самової держави, заблукав аж над Буг?

Якийсь Володав і якийсь М'яка записалися в нашому "євангелії" назвами міста Володава і села М'ячин. Чи не були вони з тих силачів і народніх героїв, які, як Кожум'яка, Котигорошко чи Святогор, ходили землями старої слов'янщини, воюючи зло, несправедливість і насильство?

Знову назви сіл Маличі, Малків і Малковичі виразно перекликаються з іменем Мала, хороброго князя деревлян. В обороні справедливості й волі свого краю він убив варязького князя Ігоря і потім, за тогочасним звичаєм, вислав сватів до Ігоревої вдови Ольги. Хід того сватання, аж до трагічних деталей, описує Київський літопис. Чи не можна припустити, що сини отого Мала, по знищенні їхнього Іскоростеня, знайшли захист і пристановище на землі сусіднього племені за Бугом?

Двір Вакиїв біля історичного Червеня — хоч не назвою, то зате історією — зв'язаний з моторошною літописною розповіддю про

осліплення Василька, князя теребовельського, після княжого з'їзду в Любечі 1097 р. Підлий Давид Ігоревич в'язнив окаліченого князя якраз у Вакиєві. Двір Вакиїв розташований над старим шляхом Краків-Київ. На місці, де томився осліплений князь, у 1930-их роках стояв за густою стіною дерев двір землевласника. Називався він так само, як і в літописі, двір Вакиїв. Як малий хлопець, цей двір я бачив з вікна батьківського дому в Конюхах, а також ближче зі шляху, багато разів. На жаль, про князя Василька і його трагедію тоді мені чувати не доводилося.

Волхвами зі сходу — либонь не цілком добровільно — прийшли та поселилися у нас на лівому березі Бугу якісь хозарські, торкські, печенізькі чи половецькі хани. Чи це були ізгої, політичні емігранти, чи просто полонені руських князів — не знати. Та по них залишилися в нашому "євангелії" записи в формі назв сіл Вераханє, Раханє, Туханє, Уханє, Канє, що етимологічно і семантично нагадують Тмуторокань на далекому Таманському півострові. Містечко Уханє на деяких картах і в публікаціях значилося як "Ухань". На жаль, затративши своє первісне значення, ті назви прибрали — головню під впливом польської мови — множинну форму: Уханє по-польськи, а Ухані по-українськи; відповідно до того, в поточній мові говориться: "в Уханях" і "за Уханями". Це непорозуміння, яке позбавляє чудову назву всякого змислу. Щасливіше в тому відношенні село Голуб'є над Бугом. Його назва постала за тим самим принципом, що й назва сіл Вераханє чи Канє. З тим, що Голуб'є збереглося в своїй первісній формі, а Вераханю, Раханю, Уханю і Каню це не пощастило.

Село Ратиборовичі може бути свідком потомства воєводи Ратибора, княжого посадника в Червені, який зі своєю діяльністю широко відзначений у Київському літописі. Воєвода, крім того, полишив по собі декілька булл-печаток з написом: "от Ратибора".

Про грізних обрив, які, за літописним переказом, запрягали дулібських жінок до воза, щоб розважитися, нагадує назва села Обровець на південь від Грубешева. Прийшовши з верхів'я Бугу з-за Карпат, з Панонії, яка тривало залишалася під пануванням обрив, дуліби принесли і пустили в обіг у нас на Русі приповідку, що її записав літописець: "Пропали, наче обри". Іронією долі, це порівняння застосовувалося до самих таки дулібів. Над Бугом вони виразною назвою не записалися. А от Обровець і навіть Обрівчик у надбужанському "євангелії" існують.

Князь Володимир Святославич, як відомо, заволодів батьковим тронем у Києві 980 р., перед тим привівши під Київ сильну ватагу варягів і з їхньою допомогою підступно вбивши старшого брата Ярополка. Тому що не мав чим і не дуже квапився розплачуватися зі своїми варягами за отриману допомогу, в 981 р. Володимир з тими ж варягами переправився через Буг і здобув Червень. В розподілі добичі тут князь виявив свою великодушність. Городами і землями не ску-

пився. Ймовірно в тому часі варяги записалися на лівому березі Бугу чудовою назвою села Варяж (по-польськи Варенж). По останній війні село найперше опинилося в межах Польщі. Та опісля, за окремою умовою, совети набули його разом з околицею в обмін за смугу території з Устриками Долішніми. І от тоді якомусь недолугому чинуші прийшла в голову "блискуча" ідея перейменувати Варяж на Новоукраїнку. Це теж своєрідний "підпис" в надбужанському "євангелії".

Знаки племінної міграції видні в назвах: Бойки, Галичани, Жмудь, Кривичі, Кривички, Угринів, Угровеськ, ріка Угерка, Черкаси.

Приналежність земель на лівому березі Бугу до візантійсько-слов'янського обряду в розділеній Церкві засвідчена такими назвами, як Богородиця, Діаконів, Спас, Черничин. В 1938 р., коли в околиці бурено православні церкви і людей силоміць "навертано" на римо-католицизм, комусь прийшло в голову покінчити заодно також і з тими назвами. Пригадується, Богородицю перейменовано тоді на "Маршалково", а Горишів Руський на "Дрешерово". Давні назви збереглися лише завдяки вибухові війни в 1939 р.

Причетність тих земель до визвольних рухів 17 ст. позначена в надбужанському "євангелії" двома назвами сіл: Козаки. Стан "лучших людей" полишив по собі знак у назві села Бояри. В "євангелії" пишуться такі кольоритні патроніми, як Батичі, Богутичі, Богуславичі, Бортатичі, Велобровичі, Вербковичі, Веремовичі, Вишничі, Вишневичі, Вірковичі, Войславичі, Волаєвичі, Вороновичі, Воскреничі, Гонятичі, Гуличі, Градославичі, Депултичі, Добромиричі, Дуплевичі, Замолодичі, Зубовичі, Колеховичі, Костеничі, Крупичі, Кулаковичі, Малишевичі, Мойславичі, Молодятичі, Монятичі, Орнатовичі, Пересоловичі (ця назва в початках звучала, можливо, "Прасоловичі"; у словнику Міклошіча слово "прасол" тлумачиться як "торгівець"), Перковичі, Поболовичі, Полюбичі, Ратиборовичі, Скибичі, Славатичі, Слубичі, Сулмичі, Хижовичі, Частобровичі, Турковичі, Убродовичі, Удричі, Шиховичі, Ярославичі.

Патронімам не поступаються присвійні: Бархачів, Близів, Бодачів, Бурадів, Биків, Вакиїв, Велинів, Вилків, Вірів, Витанів, Вихалів, Витків, Волвинів, Вигалів, Гоздів, Голишів, Горишів Польський і Руський, Гнишів, Грубешів, Грушів, Добрилів, Добудів, Докудів, Дубів, Долгобичів, Дралів, Дратів, Дрищів, Жданів, Жизнів, Клештів, Комарів, Копитів, Которів, Крачів, Кричів, Крилів, Кумів, Кунів, Курманів, Ласків, Лащів, Линів, Лотів, Лужків, Махнів, Матків, Милків, Мотчів, Моложів, Недежів, Немирів, Неметів, Невірків, Носів, Окшів, Орлів, Ошів, Петрилів, Підледів, Підрусів, Посадів, Пугачів, Пукарев, Радіїв, Ратиців, Розджалів, Рушів, Сапігів, Свершків, Суків, Скербешів, Скордіїв, Стрижів, Смолигів, Сушів, Сичів, Ступків, Тептюків, Топорів, Требаків, Турів, Угнів, Угринів, Уїздів, Хотилів, Хмелів, Хохлів, Хутків, Черніїв,

Чухів, Ярчів, як також: Битин, Білавин, Білин, Бондин, Брусино, Будишин, Бурвин, Верещин, Владин, Вороблин, Вожучин, Гдешин, Гонятин, Дитинин, Жнятин, Кмічин, Кольчин, Конічин, Корошин, Кочин, Кошин, Красничин, Кришин, Крочин, Ликошин, Любичин, Людвин, Метелин, Молодушин, Моходутин, Моратин, Морочин, Нетелин, Потуржин, Ріплин, Розятин, Савин, Сичин, Сколин, Скригичин, Славотин, Сумин, Снятин, Собішин, Стенятин, Струпин, Славатин, Телятин, Тератин, Типин, Туробин, Угнин, Хилин, Хорошин, Шлятин, Щебрешин, Щелятин, Щеголятин, Ятулин.

Як кажуть знавці, патронімічні назви виступають на землях, заселених споконвіку слов'янами. У нас вони пов'язані з існуванням первісних родів, з родовим ладом докиївського періоду. Патронімічні та присвійні назви часто виступають на спільній території. Та патроніми вважаються старшими від присвійних назв. Зрештою, однаково патроніми, як і присвійні назви, не конче мусять бути однакові віком. На лівому березі Бугу найстаршу віком верству присвійних становлять либонь такі назви як: Богуше, Вераханє, Вереще, Володава, Велуч, Велович, Виторож, Гижа, Голуб'є, Гульче, Гурче, Доманіж, Дорогуча, Жабче, Канє, Кратє, Любче, Любовіж, Малоніж, Матче, Мірче, Наброж, Нелиш, Обша, Отроч, Пахолє, Радче, Раханє, Рогож, Свірже, Серебрище, Свяче, Сліпче, Тихобуж, Туханє, Хутче, Чортория.

На лівому березі Бугу досить багато назв прикметникової форми, як Біла, Руда, Люта тощо. Мені здається, що вони належать також до присвійних: Біла від старої форми імени Біл (білий), Люта від Лют, Руда від Руд, як і Рудка від імени Рудко.

На Підляшші та в околиці Білгорая суцільною масою виступають дуже кольоритні й цікаві родові назви, такі як Блохи, Богукали, Борсуки, Верейці, Войняки, Волчини, Волошки, Воргулі, Говори, Гарасюки, Гомони, Горошки, Гутки, Дорбози, Зіньки, Канюки, Клапоноси, Клекачі, Клихи, Колачі, Костомолоти, Коти, Кошелики, Кошки, Кривосуди, Кудри, Лилишки, Мазили, Мархулі, Нетяги, Молчани, Мухи, Пари, Піхи, Піляки, Походаї, Пугачі, Пушки, Рогалі, Ромашки, Рогачі, Руси́ли, Скварки, Свидники, Свори, Телекали, Терєбні, Труші, Тулиголови, Хмелі, Чолки, Чухліби, Шодри, Шпиколоси. В деяких із тих родових назв звучить селянський гумор. До таких назв можна зарахувати: Комарі, Конотопи, Козли, Козодави (в окремих виданнях ця назва подається як Кожодави), Мриголоди, Парипси, Пискляки, Поросяки, Раколупи.

За професіями в нашому "євангелії" записалися також Дільці, Древники, Конюхи, Крупидри, Кробонош (що значить "кроб" — не знаю), Масломичі (це викривлена назва "маслом'яч", ближче до оригіналу збережена в польській назві Масломенч; в прадавні часи маслом'якою називався олійник, тобто людина, що тисне олію), Скоморохи, Сокулі (дерев'яні черевики), Стельмахи, Стрільці, Сурмачі,

Токари, Чемерники.

Цікаву й загадкову групу становлять назви з кінцівкою -нь, такі як Кодень, Модринь, Сагринь, Терebinь. Хоч які вони на вигляд слов'янські, вивести їх етимологію чи розшифрувати семантично важко з будь-яким слов'янським словником.

Серед назв місцевостей на лівому березі Бугу почесне місце належить, очевидно, Червеневі, городові, що очолював у середньовіччі слов'янську політичну організацію Червенських городів. В 1952 р. польські археологи розкопали городище Червеня біля села Чермна. Вони прийшли до висновку, що город постав у половині 10 ст. В межах комплексу оборонних споруд, він займав простір близько 100 гектарів. Коли зважити, що городок Володимира Святославича в Києві в той самий час займав простір близько 10 гектарів, а дещо пізніше, за Ярослава Мудрого, Київ виріс до 72 гектарів, то Червень у свій час і в своєму кінці Європи був визначним містом і відігравав відповідно визначну роль. За словником Міклошіча, "червен" означає "пурпуровий". В історії пурпура була ознакою достоїнства і влади. В Церкві вона залишається такою ознакою до сьогодні. Коли це так, то Червень був пурпуноносним, столичним городом.

Село Чермно, біля якого знайдено залишки Червеня, можливо, було одним із пригородів середньовічного міста. Свою назву село виразно виводить від прикметника "чермн", що його словник Міклошіча тлумачить як "яскраво червоний". Пурпуровий і яскраво червоний кольори до себе зближені, але не тотожні. Яке значення могла мати така гра кольорів у середньовічній топоніміці — важко розгадати. Та ось, іронією долі, від пурпуноносного Червеня до наших днів збереглися тільки земляні вали, а Чермно, хоч і як скромно, все таки пережило.

Нерозгаданим автографом лежить у надбужанському "євангелії" старий княжий город Белз. За своєю назвою він має доволі широке коло близьких і далеких "родичів". Недалеко на захід від Белза лежить Белжець; на захід від Любліна в Польщі — Белжице; на північ від Кельць в корінній Польщі — Белзатка; на захід від Завихоста на Вислі — Белзув; а ще в Угорщині, поблизу Сеґеда, існує Белез. Це без сумніву сліди якихось етнічних рухів глибокого середньовіччя. Але зв'язати ті розкидані місцевості, споріднені за своїми назвами, в одну логічну цілість, чи поставити в якусь залежність із Белзетією, колонією слов'янських белзегітів у далекій південній Тессалії в 7 ст., ще покищо змоги нема.

До системи Червенських городів належав, як відомо, також город Сутейськ. Довгі віки відомості про той город обмежувалися, власне, двома мимохідними згадками в Київському літописі. В другій половині 11 ст. Володимир Мономах заключив у Сутейську мир з поляками і цю

подію віднотував у своєму заповіті дітям. В 1097 р. в городі знайшов часове пристановище Давид Ігорович, той самий, що осліпив Василька в Теревовлі. Галицько-Волинський літопис, який присвячує багато уваги надбужанським землям, Сутейська по імені вже не згадує. З того висновок, що в 13 ст. город був уже в стані повного занепаду. Пізніше ж, як і Червень, він пропав так безслідно, що вчені історики довгий час не могли встановити місця, де він був розташований. Відносно зовсім недавно, бо в 1964 р., *Українська радянська енциклопедія* в гаслі "Червенські городи" безрадно відзначила: Сутейськ — "місце знаходження невідоме".

На щастя, станові невідомості городу мав прийти край. В шістдесятих таки роках польські археологи провели розкопки невідомого городища в околиці села Сонсядка, на захід від Замостя і Щебришина. На основі знайдених матеріалів — включно з кількома печатками згаданого Давида Ігоровича — вони встановили, що розкопане городище — це і є старий Сутейськ. Заснування городу вони приписали Ярославові Мудрому в половині 11 ст.

Назва Сутейськ, незрозуміла в українській чи польській мові, несподівано відчитується з допомогою словінського, хорватського і чеського словників. Виявляється, що первісна назва городу була не Сутейськ, а Сутеска, і під такою назвою знав той город ще Володимир Мономах. А "сутеска" в хорватській, словінській і чеській мовах значить "яр", "балка", над якою город постав для оборони від поляків із заходу. В цьому ярі, 1265 р., зазнав поразки Шварно, син Данила Романовича, в битві з поляками, які від Белза й Червеня відступали в напрямі Любліна.

В назві Сутейськ-Сутеска з її еволюцією в Сонсядку, як у краплині води, відбивається історія цілого краю на лівому березі Бугу. Поруйнована, зубожіла і позбавлена традиції, Сутеска-Сутейськ зійшла до ступня рядового села, попала в кріпацтво, згодом перейшла на унію, аж вкінці пристала до "калакутів" і ополячилася, ставши Сонсядкою. На адміністративній карті Холмської губернії в початках 20 ст. Сонсядка вже значилася поза химерно крученими межами губернії.

Незавидна доля постигла також город Всеволож над Бугом. В 1097 р. князь Василько і його брат Володар, князь перемиський, обложили город в розплатній війні проти Давида Ігоровича. Як каже літопис, брати здобули город штурмом і запалили його. Коли ж люди кинулися втікати від вогню, Василько "наказав вирізати їх усіх, і помстився він на людях неповинних і пролив кров неповинну". Від цього удару Всеволож по-справжньому не піднісся вже ніколи. В 13 ст. він ледь животів, як обмінна монета в руках вічно зворохоблених князів. В 1288 р. він ще був предметом спору поміж Володимиром Васильковичем і його двоюрідним братом Мстиславом Даниловичем. Опісля на місці Всеволожа постало село Старгород. Його набули совети, разом з Варяжем,

від Польщі в обмін за Устрики Долішні з околицею.

Та найстарішим у системі середньовічних Червенських городів на лівому березі Бугу треба вважати, мабуть, Волинь, що існував при впадінні ріки Гучви до Бугу, на місці теперішнього села Городка. Вивчаючи кераміку, знайдену поблизу городища, польські археологи встановили, що відкрите поселення існувало на тому місці вже в 8-9 ст. Та валом город захистився, "як здається, найвчасніше в першій половині 10 ст.". На погляд польських учених, "матеріальна культура тогочасного городу Волиня в цілому в'яжеться з Руссю". Але в культурних відкладеннях археологи виявили також "мішану верству з аваро-угорськими пов'язаннями". Звідки взялися ті "пов'язання"?

Будова валу навколо городу лягає близько в часі до походу князя Олега київського на Візантію в 907 р. Як відзначив київський літописець, в тому поході взяв участь збройний контингент дулібів, які тоді "жили там, де волиняни", тобто над Бугом. Участь дулібів у поході Олега в 907 р. — це єдина датована згадка про це таємниче слов'янське плем'я. Але з інших вказівок цього ж літопису доволі ясно виходить, що дуліби в верхів'ї Бугу не були старожилами, а прибули туди з-за Карпат, де перед тим зазнали зрушень і визиску від кочових обривів. Знайдення культурно мішаної верстви з аваро-угорськими пов'язаннями в межах валів старого Волиня, будованих у першій половині 10 ст., поперше, додатково доказує правильність відомостей літопису, подруге, дозволяє спрещувати час поселення дулібів над Бугом; а потретє, прямо вказує на те, звідки дуліби прийшли над Буг. Аваро-угорські черепки та інші предмети в городищі Волиня — це "почерк" пришельців з Панонії, дулібів. Подібних знахідок можна сподіватися в інших городищах над Бугом, куди ще не сягнула лопата археолога.

На погляд учених, "городське поселення (Волиня) функціонувало до 13 ст.". Як на свій час, воно не було мале, бо поверхня самого замчища без пригородів перевищала 1.1 га. Та майже від самого початку воно існувало наче в тіні. Спершу його притямлював недалекий Червень, потім Володимир, а ще згодом навіть Городло. І, дивна річ, городу Волиня не згадують наші літописи — не то Київський, але навіть і Галицько-Волинський, так наче б він існував зовсім осторонь від ятвязьких чи польських нападів, міжкняжих чварів, наче б його оминали й самі татари. Невідомо, коли він прибрав скромну й доволі нейтральну назву Городок та понизився до рангу села.

В 1018 р. на Бузі поблизу Волиня прийшло до першої великої конфронтації поміж зростаючими потугами Руси і Польщі. Як каже літопис, на протилежних берегах Бугу станули в бойовій готовості дві армії, ведені двома великими володарями, Ярославом Мудрим та Болеславом Хоробрим. Глузуючи, Ярославів воєвода Блуд гукав Болеславу через ріку: "Переходь, хай тобі твоє товсте черево

пронижемо оцим кілком!" І Болеслав ріку перейшов.

На Бузі поблизу городу Волиня розпочала свій маятниковий рух схід-захід русько-польська границя. Як останній, тут же на Бузі "розписався" мертвою прикордонною смугою з кільчастими дротами й вишками зі скорострілами Сталін. Обабіч ріки живуть здебільша нащадки древніх бужан і волинян. У них і прізвища часто однакові. З тим, що одні хрестяться цілою долонею й говорять по-польськи, а другі хрестяться — як хрестяться взагалі — трьома пальцями й говорять по-українськи. На вишках же за скорострілами сидять... Васька з Тули і Жумабек з Казахстану.

Та в назвах Надбужанського краю полишили свій знак не тільки визначні люди й події; в них відпечаталися також звичайні смертні, імена яких не попали до жадних літописів, а які проте колись — хто може сказати точно, коли? — жили, працювали, боролися й заслужилися для краю принаймні тим, що полишили по собі потомство й передали йому певну культурну спадщину. На основі тільки наведених старих патронімів і присвійних назв можна скласти доволі довгий список імен і прізвищ, які вживалися в давнину. Ось деякі з галереї вусатих бужан і волинян у льняних довгих сорочках і ногавицях, які віки тому — можливо, в передхристиянських і передруських часах — рубали ліс, сіяли і збирали на лівому березі Бугу: Вереск, Володав, Велук, Велобик, Виторіг, Гиж, Голуб, Гулько, Гурко, Доманіг, Дорогуч, Жабко, Крат, Любко, Любовіг, Малоніг, Матко, Мірко, Наброг, Пахол, Свірг, Свят, Сліпець, Хутко, Лют, Руд, Рудко, Богута, Богуслав, Велобров, Вербко, Вір, Вірко й Невірко, Воеслав, Ворон, Гул, Градослав, Добромир, Мойслав, Молодят, Орнат, Перко, Плаван, Полюб, Ратибор, Скиба, Славата, Сулма, Хиж, Частобров, Уброд, Удра, Ших, Ярослав, Бархач, Близ, Бодач, Бик, Велин, Голиш, Гориш, Гниш, Добрило, Дуб, Драл, Драт, Ждан, Жизн, Копито, Котор, Крач, Крило, Крич, Кум, Кун, Курман, Ласко, Лащ, Лин, Лужко, Лушко, Матко, Махно, Милко, Молож, Недеж, Немир, Немит, Нос, Окш, Орел, Ощ, Пугач, Пукар, Радій, Рат, Сверш, Сук, Топір, Требак, Тур, Уїзд, Хотило, Черній, Чух, Долгий Бич. І так далі.

Окремі назви доволі чітко зберегли особливості мови й словотворення з часів свого постання. Трапляються й назви, які, незважаючи на свою вікову давність, відносять екзотикою. Вони нагадують оте череп'я з аваро-угорськими пов'язаннями, знайдене археологами в культурно мішаному наверствуванні городища Волиня. Для прикладу, назви сіл Которів і Плаваничі походять від власних імен Котор і Плаван. По-українськи чи по-польськи ті імена не значать нічого. Зате, як згадана вище Сутеска, вони відчитуються зі словником словінським чи сербохорватським. "Котор" значить "колесо", а "плаван" — "блакитний". Далеко на півдні над Адріатиком розташований важливий стратегічно

пункт, що так і називається Котор. Які ж це вітри "закоторили" південний Котор над нашу Гучву?

Поблизу ополяченої Сонсядки лежить такий же ополячений Туробин. Його назва також відчитується з допомогою словінського словника. "Туробан" значить "сумний", "мелянхолійний", "понурий". Словінський словник також застосувальний до назви села Тератин, що на півночі Грубешева. Дієслово "терати" значить "гнати", "проганяти". Якщо ж мова про самий Грубешів, то прізвище "Грубеш" дуже поширене в Чехії, як також — похідним порядком — у Відні. Воно походить від прикметника "груб", що значить "нетесаний", "грубий". Додати ж треба, що Грубешів згадується під своєю назвою вже в Галицько-Волинському літописі, де сказано, що в 1254 р. король Данило Романович в дорозі з Холму до Грубешева (найпевніш у Стрілецькому лісі) вбив шість диких вепрів. Значить, цей чеський "Грубеш" заблукав до нас дуже давно. Можливо, він був сучасником свого земляка Пшемисла, який — як припускає проф. Євген Пастернак, — заснував Перемишль у другій половині 10 ст.

Взагалі, назви місцевостей на лівому березі Бугу підозріло часто повторюються — в такому самому звучанні або подібному — в Словенії, Хорватії, Сербії, як також у Чехії.

Ця стаття не має на меті вичерпати всі старі й цікаві топоніми лівобережжя Бугу; вона намагається не так висвітлити, як радше покласти на стіл всі питання, що стосуються цієї теми. Для цього потрібний гурт фахівців — ономастів, філологів, істориків, археологів — зі змогою попрацювати на місці, з доступом до зацілілих джерельних матеріалів, архівів. Завдання цієї статті багато скромніше: тільки показати на велике багатство, яке таїться в старих назвах — тому Чівідальському євангелії Надбужанського краю. Воістину, такою насиченістю патронімами, присвійними й родовими назвами ледве чи може похизуватися будь-який інший край не то України чи Польщі, а може й цілої слов'янщини. Це матеріал, який ще чекає на безпристрасне вивчення.

На жаль, в цьому напрямі не то що нічого не робиться, а й нема надій на те, що в безпосередній майбутності будь-що значне буде зроблене. З різних причин, головнo політичних. Навіть більше, існує загроза, що ця культурна спадщина, про яку мова, може ще зазнати зловмисного пошкодження або й знищення.

Наскільки ця загроза реальна — видно з розпорядку, яким уряд у Варшаві кілька років тому мав намір змінити кількaсот географічних назв уздовж східнього кордону держави — від Біловезької пущі починаючи, а Карпатами кінчаючи. Розпорядок ішов зверху вниз — з ради міністрів, через воєводства й повіти, до сіл, поселень і урочищ. І спрямованість його була ясна: очистити пограниччя від слідів культурного й політичного пов'язання з Руссю, з Україною в історії. Хоч

розпорядок був анонімний і ніхто конкретний до нього не признавався, його остаточно приписано, здається, прем'єр міністрові Ярошевичеві. І здійснитися в повному обсязі він не встиг завдяки тому, що після серпня 1980 р. Ярошевич і його компанія полетіли від влади. Та запоруки проти наслідувачів Ярошевича в майбутньому нема. Адже на першість у тій матерії Ярошевич у Польщі й так претендувати не може. Були й перед ним державні мужі того самого профіля — від 14 ст. починаючи, їх уже й злічити важко. Основну частину роботи проробили вже вони. Ярошевичеві залишилося лиш небагато: доруйнувати рештки церков, випродати — найкраще за кордон — рештки ікон, заорати "руські цвинтарі", і от іще змінити кількасот назв, тобто позатирати сліди. Щоб ока не муляли й сумління не гризли.

Треба з признанням відзначити, що розпорядок у справі назв з одобренням не зустрівся. Він натрапив на опір серед самих поляків. У свій час проти нього запротестував місячник *Культура* в Парижі. Його відмовилася виконувати місцева польська влада в більшості повітів та безпосередньо зацікавлених місцевостей. Аргументи, які висувано проти розпорядку, були здебільша практичного й технічного порядку. Вказувано на великі кошти акції, як труднощі в проведенні відповідних змін в картографічних інститутах за кордоном, навіть у підручниках історії. У статті, написаній з того приводу (правда, вже по упадку Ярошевича), один люблінський періодик глузував: цілі покоління вчилися і знали, що була польсько-литовська унія в Городлі і що була битва під Дубенкою, тепер же виявляється, що нема ні Городла, ні Дубенки, а Гродло і Дембінка.

Справа же не в коштах і технічних труднощах, а в принципі, що його противники Ярошевича заторкнуті не могли або не хотіли. Задум змінити кількасот назв із українським чи білоруським звучанням у прикордонній смузі Польщі — це не лиш пощочина сусіднім народам; це замах на історію в намаганні втекти від власної тіні, це позбавлення метрики цілих довгих поколінь, збіднення культурного спадку, а в кінцевому результаті — окрадення й обезчещення польського народу. Косметичний захід, застосований Ярошевичем, нагадує практику перемальовування автомобіля, набутого незаконним способом. У виконанні прем'єра соціалістичної Польщі він тим дивніший і тим менше оправданий, що недоторкальність східного кордону держави заручена договором про приязнь, співпрацю і взаємодопомогу з ССРСР, тож перемальовування тут зовсім зайве; хіба що прем'єр на договір великих надій не покладав. Що подумав би і сказав би світ — в тому й Ярошевич — якби будь-якому еспанському прем'єрові прийшло в голову дати наказ зірвати мошею в Кордобі, Альгамбру в Гранаді і перейменувати тисячі міст, сіл і рік, назви яких нагадують про історичну присутність арабів у тій країні? Такого прем'єра поставили б перед суд, а то й

вислали б до божевільні. Про це подбали б не лиш учені історики чи філологи, а й політики та власники готелів, де зупиняються туристи. Проти групи Ґерека в Польщі поставлено багато різних звинувачень. Та звинувачення у зневажливому ставленні до історії та в недовір'ї до міжнародних умов, на яких побудована соціалістична Польща, не поставлено, а як і поставлено, то в дуже лагідній формі. Тому списки немилозвучних назв ще хтось може витягнути з шухляди, щоб ініціативу Ярошевича довести до кінця. На жаль, Заглоби в Польщі не перевелися.

Наше "Чівідальське євангеліє" лежить не на полиці монастирської бібліотеки і не в сейфі, а під відкритим небом. Упродовж тисячоліття вітри історії гортають і рвуть його сторінки, зливи подій змивають у ньому літери, роблять його записи дедалі більш нечиткими. Інколи накладають на нього руку невігласи й люди без відповідальності. Та воно все ще на виду, ще існує. Дасть Бог, хоч воно вбережеться від цілковитого знищення, діждеться фахового й сумлінного вивчення та відновлення. Вписане в історію слов'янства на родоплемінному і вчасно-державному етапі розвитку, воно спроможне сказати ще багато дечого нового. Праця над ним буде дарунком рівним тому, що його зробив церкві Пречистої в Холмі князь Юрій Данилович "на богомоле вечистое" і "детем нашим на вічну пам'ять".

Використана література

Художественная проза Киевской Руси 11-13 веков: Повесть временных лет, Москва 1957.

The Galician-Volynian Chronicle, translated by G. A. Perfecky, Harward Series in Ukrainian Studies, 1973.

Słownik starożytności słowiańskich, PAN, Komitet Słowianoznawstwa, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.

Aleksander Giejsztor, *Prace badawcze na obszarze Grodów Czerwieńskich*, K. Hs., 1953, I.

НАДБУЖАНЦІ В АМЕРИЦІ

Еміграція українців до Америки не однаково охоплювала всі округи Галичини. Поруч масового виїзду лемків у 1880-92-их роках, українці із Самбора й Старого Самбора творили найчисленнішу групу емігрантів, а за ними можна б поставити рогатинців, тернопільців, перемишлян, львів'ян та ін. В порівнянні з ними надбужанців в Америці небагато. У цій статті хочемо вказати на їхні місця побуту в цій країні, при чому включаємо людей з околиць Камінки Струмилової, Рави Руської, Радехова і Сокаля. З малими лиш винятками, усі надбужанці творили "другу хвилю" української еміграції, значить, прибули до берегів Америки перед Першою світовою війною. Чи не найбільше емігрантів із околиць Камінки Струмилової подибуємо в Чикаго (села Неслухів і Ніжняків). У підприємстві Форда в Детройті найшли зайняття колишні селяни з Соколова, декілька родин перебували в штаті Пенсільванія, де працювали в копальнях твердого вугілля в Олифанті (Стриганка), Маганой Плейн (Гумніська) або у фабриках заліза й шовку в Істон (Добротвір).

Емігранти з Рави Руської й околиць скупчувались у Джерзі Ситі, Н.Дж., де працювали в цукроварнях, а робітниками у фабриках гуми в Акрон, Огайо, були угнівці. Підприємство Кодака та різні фабрики у Рочестері, Н.Й., мали своїми працівниками наших емігрантів із села Гільче, під час коли в копальнях твердого вугілля у Скрентоні заробляли на прожиток селяни із Гребенова, пов. Сколе.

Колишні жителі Радехівщини скупчувалися в Чикаго чи Вест Пульман, Ілліной, де знаходимо людей із сіл Криве, Мазярня, Муканє, Станиславчик, Оплицько й Борислав. У фабриках цементу в Бат і Нортгемптон у Пенсільванії працювали емігранти із Стирковець і Монастира, у фабриках Форда в Дірборн, Мічіген, із Смержева, а фармерством у Грейт Медов, Н.Дж., займалися селяни із Дмитрова.

Найбільшими скупченнями колишніх сокальчан були Чикаго і Детройт (села Лубів, Ключів і Квасів). В Чикаго вони працювали у фабриках м'ясних продуктів чи при залізниці, а в Детройті в автомо-

більшій індустрії та у фабриках фарб. Люди із Сільця, Кристинополя і Добрачина були робітниками у фабриках заліза, шнурів, у цукроварнях, при розвалюванні домів, в ресторанах і на доках у Брукліні, Н.Й. У стейті Нью Джерзі подибуємо сокальчан у Джерзі Ситі (Белз) і в Елізабет (Стенятин), в Пенсільванії у підприємствах цементу (Аллен-таун), у склярнях (Форд Ситі) та в копальнях твердого вугілля (МкАду). У Клівленді, Огайо, були люди із Сільця, а в Амстердамі, Н.Й., з Ількович. Із інших американських міст, у яких перебували надбужанці, назовмо: Кензас Ситі, Кензас, Палмертон, Пенсільванія (фабрика цинку), Кромптон, Ровд Айленд (ткальні), Фултон, Н.Й. (ткальні, фабрики паперу й шоколяди — Рава Руська), Гейстінгс над Гадсоном (фабрики дроту, цегельні, будова шляхів), Порт Джервіс, Н.Дж. (залізниці й фарми), Янгстаун, Огайо (фабрики заліза) і в Бентлівіллі, Пенсільванія (копальні твердого вугілля).

Подібно як емігранти з інших повітів Галичини, надбужанці не були обоятними до різних потреб відносних місцевостей у краю і жертвували на "Рідну Школу", "Просвіту", будову народніх домів тощо, і в тих цілях творили окремі комітети чи кружки. Із них нам відомі кружки в Ньюарку, Н.Дж. (Дмитрів), Палмертон, ПА (Рур'є, Радехів), Гренд Репідс, Мічіген (Малі Нагірці, Камінка Струмилова), Скрентон, ПА (Вільки Мазовецькі) і Клівленд, Огайо (Любич Камеральна, Рава Руська).

Хоч невеликі числом, емігранти з Надбужанщини дали чималий вклад у життя української спільноти в Америці. Подаємо поазбучний список священиків, які працювали на цьому терені:

Бончевський Антін, народився 1871 в Угнові, в міщанській родині.

Початкову освіту здобув у рідному місті, а 1883 пішов до Академічної Гімназії у Львові, де склав іспит зрілості 1890 року. Студіював теологію на Львівському університеті, був членом товариства "Академічна Громада", а 1894 р. висвячений перемиським єпископом Юліаном Пелешом, став капеляном тамошньої капітули. Рік пізніше перейшов до Варяжа біля Сокаля (1895-96), заснував там і в Городищі читальні, давав місії і влаштовував віча. Саме за них його переслідував сокальський староста і можливо тому він залишив Варяж 1-го грудня 1897 і 20-го того місяця виїхав до Америки. Приїхавши до ЗСА 22 грудня 1897, о. Бончевський осів у Ансонії, Коннектикат. Тут він заснував вечірню школу і читальню, очолив Братство св. Петра і Павла, а понад усе поборював москвофільство. Поза працею в парафії він цікавився життям української спільноти. Він був секретарем на п'ятій конвенції Українського Народного Союзу у Шенандоа, Пенсільванія (7-8 червня 1898), а на шостій конвенції УНС у Піттсбурзі (12-14 червня 1900) його обрали предсідником цієї

установи. Крім цього він брав участь у з'їзді українських священиків у травні 1901 у Шамокін, Пенсільванія, виготовив статут створеного там "Товариства руських церковних громад в Сполучених Державах і Канаді" й увійшов до його Шкільної Комісії. Отець Бончевський оснував стипендійний фонд для студентів у Львові, дописував до *Діла й Свободи*, а 1904 р. засновано Видавництво ім. А. Бончевського, де виходив просвітньо-науковий місячник *Слово*, з 1906 року *Читальня*. Сам о. Бончевський написав книжечку *Капітал і праця*. Він помер 25 січня 1903 р. в Ансонії, Коннектикат, і там похований.

Вашишин Стефан, народився 5 липня 1876 в Прусинові, пов. Сокаль. Висвячений 1903 р. єпископом Чеховичем у Перемишлі. Працював у Монессен, ПА (1909), МекКіспорт, ПА (1909-12), Форд Ситі, ПА (1912-13), Терривілл, Конн. (1913-19), Ансонія, Конн. (1919-21), Рочестер, Н.Й. (1921-22). Реймі, ПА (1922-23), Янгставн, ОГ (1923), Пассейк, Н.Дж. (1923-24), Філядельфія, ПА (1924-25), Честер, ПА і Вілмінгтон, Делавер (1925-27). Помер 21 липня 1928 р. в Гартфорді, Конн.

Гриньох Стефан, народився 27 грудня 1911 у Філядельфії, ПА, син Михайла й Анастазії Чесак з Павлова біля Радехова. Коли його батьки вернулися до Павлова, Стефан навчався в Академічній Гімназії у Львові. У 1930 році він вернувся до Філядельфії, доповнив своє гімназійне навчання і поступив до Темпл Університету, щоб студіювати медицину. Скоро змінив думку й архієпископ Константин Богачевський вислав його у вересні 1932 р. до Колегії св. Йосафата в Римі. Там він був також студентом Університету Пропаганди Віри й одержав наукові ступені бакалавра, потім магістра філософії і теології. 3-го квітня 1938 р. єпископ Олександр Євреїнов рукоположив його на священика. Тоді таки він вернувся до Америки і став парохом церкви св. Константина в Міннеаполісі, Мінн. (1938-39). Опісля був завідувачем літнього табору для семінаристів у Стретфорд, Н.Й., коротко парохом церкви св. Духа в Честер, ПА, пізніше сотрудином архієпископа І. Бучка в церкві св. Юра в Нью-Йорку (1940-41). У Стемфорді, Конн., він працював духовним опікуном Малої Семінарії, парохом церкви св. Володимира (1942-46) і професором філософії у Колегії св. Василія. Одночасно о. Гриньох студіював на Університеті Фордгам, Бронкс, Н.Й., і одержав там докторат за дисертацію про Володимира Соловйова. У 1944 р. він став деканом Колегії св. Василія, а рік пізніше ректором Малої Семінарії у Стемфорді, Конн. В 1948-51 він був ректором семінарії у Вашингтоні, ДК, а з 1951 р. обняв парафію св. Кирила і Методія в Оліфанті, ПА, де працює дотепер. Він

працював двічі дорадником Архидієцезії у Філядельфії, суддею Матримоніального Трибуналу, членом Наукової Ради, директором Фонду Священиків і деканом Скрентону. Заслуги о. д-ра Стефана Гриньоха для його парафії величезні. Він втішається великою любов'ю і пошаною своїх парафіян, американської громади і своїх товаришів-священиків.

Давидович Іван, народився у Камінці Струмиловій 24 травня 1911 року, висвячений кардиналом Й. Сліпим у Римі 23 червня 1975 р. Працював на парафіях у Омага, Небраска (1975-79), Літл Фоллс, Н.Дж. (1980-81 — адміністратор), Ровм, Н.Й. (1981, адміністратор), Стетен Айленд, Н.Й. (1982-84), а з 1984 є в Лудлов, Масс.

Дигдала Євген, народився 23 квітня 1896 в Соколові, Камінка Струмилова. Висвячений єпископом Й. Боцяном 4 грудня 1921, він працював у Буську (1921-26 і 1932-44). На еміграції був у Летбрідж, Альберта (1928-31), в Ансбаху, Німеччина (1946-48), в Корнбергу, Німеччина (1948-49), в Америці у Фреквілл ПА (1949-52), Савт Дірфілд, Масс. і нарешті у Бріджпорті, Конн. (1969-72). Помер 26 березня 1972 у Бріджпорті, Конн.

Олексів Петро, народився 1 січня 1892 в Козлові біля Камінки Струмилової, висвячений єпископом Н. Будкою 21 вересня 1916 у Вінніпегу, Манітоба. Він працював на парафіях у Вінніпегу, Ман. (1917-20), Россбирн, Ман. (1920-24), Етелберт, Ман. (1920), Вінніпег, Ман. (1924-30), Гамільтон, Онт. (1930-37). В Америці він душпастирював у Дженетт, ПА (1937), Піттсбург, ПА (1938-43), Янгставн, ОГ (1943-48), Линдора, ПА (1949-61) і Маямі, ФЛ (1961-68). З 1968 на пенсії, о. Олексів помер 1 листопада 1976 р. в Маямі.

Пелехатий Петро, народився 17 червня 1888 в Милятині, Камінка Струмилова, висвячений митрополитом А. Шептицьким 19 грудня 1917 у Львові. Він перебував у Дмитровичах біля Львова (1924-33), Гутенбурзі, Німеччина (1947), в таборі в Еттлінгені (1948-49), а в Америці у Вілліямставн, Н.Дж. (1950-51), Мейзвілл, ПА (1952) і у Вілмердінг, ПА (1953-54). Помер 8-го лютого 1954 у Вілмердінг, ПА.

Пелехович Йосиф, народився 18 березня 1870 у Ваневі, пов. Сокаль. Закінчив Академічну Гімназію у Львові 1889, а студії філософії у Відні. Потім студював теологію і був рукоположений на священника 1895 в Перемишлі. Працював сотрудником свого батька у Ваневі (1896-1900), пізніше був парохом села Крампна біля Ясла (1900-10). До Америки приїхав 1910, був чотири місяці на парафії у Бервік, ПА (1910-11), у Скрентоні, ПА (березень-червень 1911), Честер, ПА і Олд Фордж, ПА (1911 — лютий 1913), Майнерсвілл, ПА, Аллентавн, ПА, Нью Бритен, Конн., Бостон, Масс. (1923-26) і

Детройт, Міч. (1926-27). Разом з о. М. Підгорецьким заснував 1927 року Українську Православну Церкву у злуці з Екуменічним Патріархом. Помер 17 січня 1932 року.

Отець Пелехович робив багато для оживлення церковного й народного життя. Він скликував віча в користь української державности, брав участь у протестаційному комітеті проти приїзду генерала Галлера до Бостону і зорганізував там товариство української молоді для допомоги студентам, які мусіли втікати з України. Син о. Пелеховича, Богдан, був адвокатом у Чикаго, ІЛ, а 1919 року провадив у Вашингтоні, ДК, відділ Українського Інформаційного Бюра. Дочка Неоніля — відома лікарка і суспільна діячка. Проводила лікарську практику при 44-ій вулиці в Нью-Йорку, а 22 січня 1950 р. її обрали головою Контрольної Комісії першої управи Українського Лікарського Товариства Америки. Була також активна в Союзі Українок Америки, як референтка міжнародних зв'язків. Вона була одружена з відомим композитором Михайлом Гайворонським.

Пелліх Володимир, народився 17 жовтня 1886 в Лисовичах біля Долини, висвячений митрополитом А. Шептицьким 22 жовтня 1911 у Львові. До 1916 року він перебував у Відні, а з 1918 до 1932 був парохом у Радехові. В Німеччині був у Франкфурті над Майном (1946-47). До Америки приїхав 1947 і був на парафіях: Шамокін, ПА (1947-48), Лорейн, ОГ (1949-59), Майнерсвілл, ПА (1959-61), Пассейк, Н.Дж. (1961), Піттсбург, ПА (1962-63), Кентон, ОГ (1963-73), Нью Брансвік, Н.Дж. (1975-76), Ст. Пітерсбург, ФЛ (1980-81), Міллвілл-Вудбайн, Н.Дж. (1981) і Паттставн, ПА (1981). Помер 28 грудня 1981 р. у Філядельфії.

Підгорецький Микола, народився 19 грудня 1868 в Угнові. Студії теології закінчив у Львові, рукоположений на священника 1895 р. в Перемишлі і працював там коротко у катедрі. Голосуючи на Івана Франка під час виборів послів до сейму в Перемиській окрузі, попав у неласку влади. У 1897, разом з о. Антоном Бончевським, у той час сотрудником у Белзці, виїхав до Америки. Його першою зупинкою було Джерзі Ситі, де залишився до 16 травня 1905 року, поборюючи москвофільство й неграмотність серед тамошніх емігрантів. У вересні 1901 р. оснував Товариство "Зоря", перше братство Українського Народного Союзу в Нью-Йорку. В липні 1899 брав участь у з'їзді наших священників у Філядельфії, де засновано товариство Греко-Католицьких Священників ім. св. Кирила і Методія та увійшов до його Головної Ради. На з'їзді священників у Шамокін, ПА у травні 1901 був предсідником. У 1903 був секретарем Головного Народного Комітету, заснованого на Першому Всенародному Вічі 26 листопада в Йонкерс, Н.Й. Цей

Комітет утримував фонд, частина якого була призначена на удержання хлоп'ячої бурси, а 15 відсотків на допомогу Україні. 6-го лютого 1908 о. Підгорецький став парохом церкви св. Юра в Нью-Йорку і був ним до 1925 року. В роки єпископа Сотера Ортинського він був єпархіальним дорадником, а в січні 1919 його обрали касиром постаного тоді Українського Народного Комітету. Під кінець 20-их років о. Підгорецький, обороняючи жонате духовенство, попав у конфлікт з єпископом Константином Богачевським і був ним суспендований. Коротко опісля він разом з о. Пелеховичем зорганізував Українську Православну Церкву у злуці з Екуменічним Патріархом і з 1930 року працював парохом української православної церкви на Бронксі, Н.Й., та сповняв функції адміністратора дієцезії. Помер 27 січня 1949 року.

Смаль Павло, народився 31 січня 1911 в Куликові біля Радехова, висвячений єпископом М. Чарнецьким 5 жовтня 1941 року. Душпастирював на парафіях: Білефельд, Німеччина (1945-49), Мелборн, Австралія (1949-50), в Америці у Майнерсвілл, ПА (1951-52), Маямі, ФЛ (1953-58), Денвер, Колорадо (1958-83). Пішов на пенсію 1983 року.

Сполітакевич Володимир, народився 6 січня 1882 у Старому Виткові, пов. Радехів. Рукоположений на священика 1905, він приїхав рік пізніше до Америки, де обслуговував парафії у Ст. Клер, ПА (1906), Редінг, ПА (1907), Мавнт Кармел, ПА (1909-13), Меріон Гайтс, ПА (1911-13), Едвардсвілл і Вілкес-Беррі, ПА (1913-17), Рочестер, Н.Й. (1917-19), Шамокін, ПА (1919-22) і Йонкерс, Н.Й. (1922-32). Добрий організатор, о. Сполітакевич очолював Просвітну Комісію Українського Народного Союзу (1914), був радником УНС (1925 і 1929), заступником президента Української Ради в Америці (1918), контролером Об'єднання Українських Організацій Америки (1922) і його президентом (з 1923). Працював також для Союзу Українців Католиків "Провидіння" і зорганізував його четвертий відділ у Йонкерс, Н.Й. Отець Сполітакевич помер 6 грудня 1932 у Йонкерс, Н.Й.

Стефанович Микола, народився 21 травня 1870 в Козлові, Камінка Струмилова. Висвячений архієпископом Сембратовичем 1894 у Львові, він працював у Бережанах (вер. 1894 — черв. 1895). 6-го липня 1895 приїхав до Америки, був три місяці на парафії у Боффало, Н.Й., а 4 вересня 1895 перенісся на опорожнену о. Амвросієм Полянським парафію у Піттсбурзі, ПА. Отець Стефанович був одним із найактивніших священиків-піонерів. Він побудував гарну муровану церкву у Піттсбурзі, причинився до заснування майже всіх доволишніх українських церков, організував співацькі й драматичні гуртки тощо. Дуже багато уваги він присвя-

чував праці Українського Народного Союзу. На його третій конвенції у Мавнт Кармел, ПА (2 червня 1896) він був головним секретарем, брав участь у наступних конвенціях, а на сьомій у Джерзі Ситі, Н.Дж., його обрали предсідником УНС. Він був предсідником на 9-ій конвенції УНС у Скрентоні, ПА (25-28 червня 1906). Помер 8 січня 1911 року. Вдячні парафіяни збудували йому пам'ятник і оснували стипендійний фонд його імені для "Рідної Школи" в сумі 10 тисяч австрійських корон і до 1912 року зложили і переслали до Львова половину цієї суми.

Тарнавський Филимон, народився 1862 в Куликові, Камінка Струмилова, висвячений 1889 митрополитом Сембратовичем у Львові. Працював на парафіях: Ясенів біля Бродів (1889-92), Ратище біля Зборова (1892-94), Манаїв, Зборів (1894-1911). В Америці душпастирював у Обирн/Сиракюз, Н.Й. (1911-16), Клівленд, ОГ (1916-23), Чікаго, ІЛ (1923-32), Честер, ПА (1932-33), Нью-Йорк (1934-38) і Філядельфія, ПА (1938-48), де був також канцлером.

Уляницький Володимир, народився 27 травня 1880 на Холмщині. Коли його батьки переїхали до Галичини, він навчався в гімназії у Тернополі. Рукоположений митрополитом А. Шептицьким 1908. Працював коротко в Рогатині, а до Америки приїхав у липні 1912. Працював на парафіях: Реймі, ПА (1913-15), Ст. Люїс, Мізурі (1915-16), Піттсбург, ПА (1918), Глен Лаєн/Нентікок, ПА (1919-21 і 1931-33), Елмайра Гайтс, Н.Й. (1924), Централія, ПА (1925-31) і Нортгемптон, ПА (1933-46). Помер 4 червня 1946 року.

Уляницький Антін, народився 22 жовтня 1882 на Холмщині, висвячений митрополитом А. Шептицьким 1909 року. Працював коротко в Івачові біля Тернополя, Зарваниці (1912) і звідтіля виїхав до Америки. Працював на парафіях: Редінг, ПА (1912-13), Міннеаполіс, Мінн. (1913-14), Дженет, ПА (1914), Шенандоа, ПА (липень-вересень 1916), Мавнт Кармел, ПА (1916-17), Коговс, Н.Й. (квітень-жовтень 1917), Чікаго, ІЛ (1918-20), Линдора, ПА (1920-21 і 1926), Барнсборо, ПА (1922-23), Альтуна/Елмора, ПА (1923-24), Чізголл, Мінн. (1925), Россфорд/Лорейн, ОГ (1932-36), Пассейк/Виппані, Н.Дж. (1936-38), Кайзер, ПА (1938-39), Централія, ПА (1940), МкАду, ПА (1941-42), Філядельфія, ПА (1943-49), Майнерсвілл, ПА (1943-45), Колчестер, Конн. (1949-50), Елізабет, Н.Дж. (1951-53) і Честер, ПА (1953-58). Пішов на пенсію 1959 року, помер 14 серпня 1968 р. у Філядельфії.

**РЕВОЛЮЦІЙНО-ВИЗВОЛЬНА БОРОТЬБА
В НАДБУЖАНЩИНІ**

П'ЯТА (СОКАЛЬСЬКА) БРИГАДА ЗА ЗБРУЧЕМ

Під сильним натиском багатьох і краще озброєних польських дивізій, знеможена і zdeкомплетована Українська Галицька Армія перейшла 16 липня 1919 р. річку Збруч і станула твердою ногою на землях Великої України. За наказом Начальної Команди, I-ий Корпус розташувався в районі Ланцкоруня, а 5-а Бригада зайняла місцевості між Дунаївцями і на захід від Нової Ушиці в Микулинцях.

Пригнічене морально і втомлене фізично вояцтво опинилося на незнайомій території серед інших людей. Жителі тамошніх сіл, які не знали або дуже мало чули про УГА та ціль її приходу на Велику Україну, гляділи на нас зразу недовіжливо, з погордою, а деколи навіть з ворожістю. Вони були частинно виправдані, бо ми — в кол. австрійських одностроях — нагадували їм ті численні австрійські й німецькі дивізії, які під приводом подавання допомоги в боротьбі з більшовиками увійшли на Україну, грабували їхнє мозольно придбане добро та вивозили до своїх країн. Треба було розумної тактики і часу, щоб приєднати, прихилити тамошнє населення на наш бік. А це не було легко в тому часі, коли і в наших стрільців і старшин було доволі своїх турбот і власного горя.

Знеможена безперервними відступами та затяжними боями, бригада прагнула довшого відпочинку, щоб переорганізуватися, перевірити зброю, поповнити амуніцію, довести до ладу одяг і взуття та якнайскоріше підтягнутися до можливо задовільного вигляду.

Відносини між селянами і стрільцями поліпшувалися з кожним днем. Вечорами лунали пісні стрільців у супроводі голосів місцевих дівчат. Старшини й підстаршини розмовляли зі свідомішими селянами до пізньої ночі. Штаб бригади примістився вигідно у шкільному будинку, негайно наладнано телефонний зв'язок зі всіма частинами. Старшини стали викликувати штаб бригади в різних справах і їхнім запитанням не було кінця.

... До канцелярії штабу зайшов командир бригади, сотник Володи-

мир Косар*. Його виглядом ми були сильно затривожені. Насторожене обличчя було грізне. Брови наїжені, чоло переоране зморшками. Нагадував людину хвору, страждаючу. Розмова з ним не в'язалася. Запитання старшин збував мовчанкою. Із закладеними на спині руками ходив по кімнаті і думав. Про що — не важко було здогадатися. А далі сів у крісло, обличчям до вікна. Кожний із присутніх старшин бачив, як його груди піднімалися за кожним віддихом і здавалося, що тим важким диханням він старався здушити в собі біль і гнів, що бушували в ньому. Невдовзі прийшов до себе. Втома повільно відходила, став спокійний, зрівноважений. Повів з нами розмову на різні теми, зокрема про скрутне становище так нашої бригади, як і цілої УГА. На запитання старшин відповідав спокійно й розумно, дещо нотував у своєму нотатнику. Помалу між нами витворилася та сама тепла щира атмосфера, яка завжди ціхувала наради старшин штабу нашої бригади. Ми вирішили негайно скликати старшинське зібрання, на якому можна було б обговорити все те, що нас усіх турбувало і мов каменем залягало у наших серцях. До поспіху принагляувала нас грізна ситуація військових частин Дійової Армії УНР, яка в безнастанних боях і відступах опинилася на малому клаптику української землі.

Другого дня коменданти всіх частин зайшли до канцелярії в означеній годині, де про стан УГА інформував сотник Косар. У короткій промові він старався повідомити всіх присутніх про наше небезпечне положення, про невелику віддаль від ворога та чимале накопичення частин Дійової Армії з великими обозами — військовими та цивільними, про недостачу харчів, зброї, одягу, ліків тощо. Не забуваймо, що на цьому терені опинилися ще й оба наші уряди.

Сотник Косар, маючи на увазі виключно свою бригаду, яка вславилася боями від листопада 1918 р. аж до її сумного відступу, доручив усім старшинам привернути дисципліну і послух у ряди наших частин. Мусить бути заведений лад і порядок, а будь-які крадіжжі, грабунки чи насильства з боку наших вояків будуть суворо карані. Мирне населення доволі натерпілося від різних банд, ворожих і своїх власних. Всякі реквізиції є суворо заборонені так для частин, як і для окремих відділів та стрільців. Харчові та інші потреби полагоджуватиме наш харчовий старшина за вказівками команди корпусу. Чужа власність та життя мешканців мусять бути пошановані. Порушники цього наказу будуть суворо карані, включно з найвищим виміром кари (розстрілом).

В заключному слові сотник побажав усім доброї долі, успіхів і велів їм податися до своїх частин та бути готовими на кожний поклик.

У тому часі більшовики зайняли Жмеринку і Проскурів та приму-

*Форму прізвища за кордонами України змінено на Коссар. — Ред.

шували частини Дійової Армії до дальшого відступу. Загрозлива ситуація примушувала УГА бути напоготові, щоб у кожний час могли вступити в бій з незнайомим ще досі ворогом, російськими більшовиками. Вояцтво нетерпеливо вичікувало наказу до бою з відвічним ворогом України. Водночас вояки не забували про своїх залишених рідних і ця болюча свідомість гартувала їхню сильну волю до розплати з ворогом.

Старшини, одержавши вичерпні відповіді на свої додаткові запитання, подались до своїх частин. Сотник Косар разом зі мною став переглядати звіти поодиноких відділів. Зі сумаричного зіставлення було видно, що, незважаючи на втрати в час відступу та незначну кількість дезертирів, чисельний стан бригади нараховував понад 4000 крісів. Крім того, Волинська сотня в силі 80-100 крісів, під час нашого відступу включилася до нашої бригади зі своїм сотенним бунчужним.

ШТАБ 5-ОЇ (СОКАЛЬСЬКОЇ) БРИГАДИ ЗА ЗБРУЧЕМ

Ранг	Прізвище	Функція
1. сот.	Косар Володимир	комендант бригади
2. пор.	Ган Петро	начальник оперативного штабу
3. пор.	Хмара Олександр	адъютант
4. сот.	Циганик Август	комендант артилерії
5. хор.	Петришин (?)	адъютант артилерії
6. чот.	Косар Роман	зв'язковий старшина
7. чот.	Надлер Юліян	комендант тел. відділу
8. хор.	Вець Юліян	шеф канцелярії бригади
9. хор.	Сич Лука	помічник
10. хор.	Кульчик Йосиф	помічник (персон. справи)

Сотник Володимир Косар, як комендант Сокальської Бригади, завжди умів добре вив'язатися зі своїх завдань і не легких обов'язків, хоча й не мав формальної вищої військової освіти. У скрутних ситуаціях не розгублювався, швидко орієнтувався та робив відповідні рішення. Навчений чотирирічним воєнним досвідом у рядах австрійської армії, видержував нервово всі наступи й відступи та із вродженою енергією зумів завжди вивести свою бригаду зі загрозливого становища. Молодий віком, але старший досвідом, він добре знав свої обов'язки і був свідомий своєї відповідальності. Його вказівки й поучення завжди були глибоко продумані і ясно висказані. В наказах до старшин — усно чи телефоном, вдень чи вночі — його голос був спокійний, для вуха приємний; своїми щирими ввічливими словами він умів завжди вплинути бадьоро на своїх підлеглих. Часто задумувався над долею бригади і вже тоді згадував не раз про далекі важкі шляхи та посилені бої наших частин. Його оптимізм і віра, його українська впертість в досягненні наміченої цілі — імпонували нам усім. Силу його характеру, його непохитність, спокій і холонокровність у найтяжчих, іноді безнадійних,

обставинах — ми подивлялися і високо цінили. Він умів впливати на оточення, рідко сердився, а ще рідше вживав якоїнебудь кари. В крайньому випадку його виразніший, більш грізний погляд, чи усне завваження були вистачальною доганою для винуватця. Найвищим виміром кари для старшин, які в чомусь провинилися, було його звернення: "Пане поручнику", "Пане хорунжий"... Бо в щоденному співжитті звертався до своїх підлеглих: "Друже поручнику" чи "Друже хорунжий". В загальному був поважний, рішучий, повний енергії і молодечого запалу. Вдачею не був ані надмірно спокійний, ані штучно суворий. Розмовляючи зі старшинами, за звичкою тримав руки за спиною, ворухив пальцями і злегка проходжувався. Ніколи не розгублювався і завжди робив свою справу дуже дбайливо. Кожного зустрічав увічливо і для всіх був виrozumілий.

Завдяки моїй безпосередній та постійній співпраці з комендантом, я був уповні обізнаний з його щоденними турботами не тільки в справах нашої бригади, але й особисто-приватного характеру. Коли він згадував часом про свої молодечі переживання, його обличчя ясніло усмішкою, а проходжування ставало скоріше. Часто пересиджував у канцелярії до пізньої ночі. Після полагодження всіх службових справ тема нашої бесіди ступнево змінювалася, ставала свободніша та цікавіша. Любив товариство і почувався в ньому добре.

До всього звикав швидко і постійно був заклопотаний важливими справами своєї бригади. Одержувані від вищої команди накази виконував він сам, як і окремі його старшини, дуже сумлінно, хоч виконання їх часто було пов'язане з ризиком і небезпекою для життя. Разом із ним ми всі спільно ділили гірку долю вояцького життя, разом маршували з місця на місце, вдень і вночі, літом і зимою у всяку погоду, по безмежних просторах нашої України. Під його командою старшини стали друзями, близькими один одному, мов рідні, і часто підтверджували свою дружбу добрими вчинками, не лише словами, а обставин для цього, і не завжди легких, було доволі.

Сотник Косар за час командування 5-ою Бригадою пізнав своїх старшин, був добрим і справедливим для всіх своїх підлеглих. Бував і суворий у своїх вимогах щодо виконання ними службових обов'язків. Але навіть висловлюючи догану, він умів так підібрати відповідні слова, що висказане ним невдоволення старшини приймали без упередження. Часто нав'язував контакти зі стрільцями безпосередньо. Любив поговорити з ними, пожартувати. Своїм щирим підходом до стрільців умів з'єднати їх для тяжких грядучих подій та закріпити в їхніх серцях почуття обов'язку та повне довір'я до його особи як командира. Мав непересічну пам'ять, знав точно прізвища старшин та частину, до якої вони були прикріплені. Не чванився ні своїм старшинством, ні постом командира бригади.

Поручник УГА Пилип Войтович 5-а (Сокальська) Бригада.

*Сотник УГА Євген Рибак
5-а (Сокальська) Бригада.*

*Чотар УГА Мирон Галань
5-а (Сокальська) Бригада.*

Очевидно, всі дотогочасні військові подвиги нашої бригади ніяк не можна взяти виключно на рахунок сотника Косара, бо він чейже не був ні Наполеоном, ні іншим славним полководцем. Він був зразковим командиром своєї бригади і тільки у спільному змагу разом зі старшинами штабу, курінними і сотенними комендантами можна було добитися таких героїських подвигів. Бож відомо, що ні командир, ні жадний штаб не виграв ще досі будь-якого бою чи війни, але завжди вигравала воєнька фронтальна лінія зі своїми старшинами.

Першим і співвідповідальним помічником командира 5-ої Бригади був **пор. Петро Ґан**. Як начальник оперативного штабу бригади, без спеціального вишколу в цій ділянці, вив'язувався зі свого завдання вповні задовільно. Спокійної, лагідної вдачі, любив свою працю і з повною енергією та знанням реалізував усі оперативні накази для нашої бригади та особисто контролював переведення їх, часто в дуже скрутній ситуації. Як досвідчений і відважний вояк, нероз'їжджався до фронтальних куренів чи сотень та слідував за їхніми рухами так у наступі, як і в відступі. У щоденній зустрічі з друзями-старшинами поведився ввічливо і поважно, дещо гордовито. Швидко орієнтувався у всіх справах і в своїх бойових плануваннях. Був відважний, сильної волі та часто заглядав смерті у вічі. Любив самоту та рідко побував довше в товаристві. На своєму становищі видержав аж до приходу наших частин до Чічельника в середині січня 1920 р. Там тяжко захворів на тиф, але виздоровівши, до нашої 5-ої Бригади (пізнішого 2-го полку кавалерії) вже не повернувся.

Пор. Олександр Хмара — ад'ютант. У час відступу до Збруча пор. Ґан перейняв пост шефа штабу, а мене сот. Косар покликав на ад'ютанта бригади. Ця ділянка не була для мене чужа, бо ад'ютантом я працював уже в австрійській армії: у вишкільній групі в Дроговижу, біля Миколаєва над Дністром. Канцелярія штабу приміщувалася звичайно в просторих будинках і займала щонайменше три-чотири кімнати. Після запровадження телефону до всіх частин праця в канцелярії пожвавилася і тривала безперервно аж до зміни місця постою. До щоденних зайнять, крім телефонних викликів, належали: перегляд звідомлень і наказів, отриманих у канцелярії на протязі ночі, перегляд щоденних звітів усіх частин, рух старшин і стрільців бригади, записування матеріалу до щоденного бригадного наказу, відчитування та полегоджування всіх листів, звітування командирові бригади про пророблену працю, виїзди з командиром по справах до різних частин і т. д.

Сотник Косар мав повне довір'я до мене і моєї праці, яку всі працівники разом зі мною виконували точно і сумлінно. В час шалючого тифу я не хворів і безперервно провадив адміністрацію бригади, часто 18-20 годин на добу. Після примусової злуки з більшовиками нашу

*Сот. Олександр Хмара
в старшому віці.*

бригаду перемінено на 2-ий кавалерійський полк, а мене (з браку старшин) залишено ад'ютантом і шефом штабу нового командира, полк. Миколи Аркаса. На цьому посту я залишився аж до роззброєння нас поляками та забрання в полон нашого полку. Я і декілька старшин втекли вночі з полону і подались до Дійової Армії в Кам'янці Подільському. Там ми перебували до 21 листопада 1920 р., цебто до останнього дня існування тієї армії на землях України.

Сот. Август Циганик у час травневого відступу до Збруча став комендантом артилерії нашої бригади. Він був непересічним артилеристом, мав добрих і відважних комендантів батарей, які своїм влучним вогнем часто вирішували бої в нашу користь. На особливу згадку і пошану заслуговує комендант батареї чотар Василь Мельникович, який часто безстрашно висувався зі своїми гарматами перед свої піхотні частини і громив та переслідував розбитого ворога. Сотник Циганик був особистим приятелем сотника Косара. Вони завжди разом плянували всі наступи і відступи, завжди були разом на фронтових позиціях. Зі всіма старшинами жив дружньо, кожного цинив і поважав. Правдоподібно і він захворів на тиф, але про його дальшу судьбу я нічого не знаю.

Чотар Роман Косар, брат командира бригади, був старшиною для доручень. Його основним завданням було доручування листів і наказів своїм частинам та різних звідомлень до межуючих бригад, а також до команди корпусу. Для його праці не було устійненого часу. В кожній потребі, вдень чи вночі, без уваги на погоду чи особисту небезпеку, він мусів виконати свій обов'язок, за який відповідав перед командиром

бригади. Був веселої вдачі, жартівливий, товариський. Ми часто займали спільно квартиру для себе. Вернувшись не раз по півночі зі своєї службової поїздки, він довго розказував про свої пригоди та вміло їх фарбував. У Чечільнику тяжко захворів на тиф і тут наше дружнє життя перервалося. Знаю, що видужав, але куди його опісля спрямовано — не пам'ятаю.

Чотар Юліан Надлер був шефом телефонного відділу бригади. Батьки його були жидівського походження і жили у Відні. Він добре володів українською мовою у слові і в письмі. Свою фахову роботу виконував уміло, швидко і солідно. Його любили всі старшини, поважали і цінили його працю. Часто він особисто помагав воякам закладати телефонне сполучення до частини нашої бригади і нарівні з іншими наражував на небезпеку своє молоде життя. У спокійніших хвилинах помагав у канцелярії штабу, особливо в Чечільнику, де більшість старшин штабу хворіла на тиф. Був незвичайно добрий і щиро відданий українській справі. До польського полону не пішов, а разом зі мною і ще двома іншими старшинами перебіг уночі до Дійової Армії. У Вінниці, під час відступу польської армії з Києва, захворів. Ми встигли примістити його в санітарному поїзді, який від'їжджав до Кам'янця Подільського. Дальша його доля мені невідома.

Хорунжі Юліан Вець, Лука Сич і Йосиф Кульчик були взірцевими працівниками в канцелярії штабу бригади. Кожен з них мав свою окрему ділянку, а за точне, сумлінне і своєчасне виконання своїх обов'язків вони відповідали разом. Всі три, мов рідні брати, взаємно допомагали один одному нагадуванням про неполаднані справи. Завдяки їхній відданій співпраці, ні сотник Косар, ні я ніколи не мали будь-яких труднощів чи зауважень вищої команди в канцелярійних справах. Навіть у дуже невідрадних, прямо критичних, обставинах вони завжди виконали свою роботу бездоганно. Їх поважали й цінили всі старшини бригади. Своєю чесною ідейною працею вони заслужили собі не тільки на повне признание, але й на те, щоб їхні прізвища були записані в особистих споминах та в історії нашої 5-ої (Сокальської) Бригади.

Курінними та сотенними нашої бригади в тому часі були:

Коменданти куренів

I.	II.	III.	IV.
пор. Манько Василь	сот. Михальчук Лука	сот. Чайка Іван	пор. Ващук Іван

Сотенні

пор. Сак Василь	пор. Тріска Казимир	пор. Горбай Василь	пор. Лах Павло
пор. Кошалківський Адам	пор. Іванець Волод.	пор. Гаук Василь	пор. Галань В.
чот. Сокіл Іван	хор. Данилюк	хор. Тимошик Август	чот. Банах Волод.
хор. Трешневський	чот. Хрущ Африкан	пор. Дацюк Семен	пор. Прихідко

<i>Хорунжі по закінч. старш. школи в Кам'янці Подільськ.</i>	<i>Старшини артилерії</i>	<i>Старшини кавалерії</i>	<i>Старшини обозів</i>
Ганіткевич Іван	Циганик Август	пор. Панас	пор. Бурбела Юстин
Караван Осип	пор. Колодницький	чот. Зелінський	пор. Демчук Антін
Караван Мирон	чот. Мельникович	хор. Павлюк Михайло	пор. Пашковський В.
Караван Ксаверій	Василь	хор. Возняк Микола	пор. Давид
Завада Михайло	сот. Цапак Іван	Охрим Олександр	
Кохалевич Мирон		пор. Дикий Василь	

Як ад'ютант бригади до останнього дня її сумної ліквідації, я невпинно був у зв'язку зі всіма старшинами та полагав у їхні справи. Наведені прізвища старшин не фіктивні, але дійсні, правдиві. В більшості це були мої товариші з гімназії, інші вчилися в учительській семінарії, а майже всі народжені в Сокалі і в селах Сокальського повіту. Всі вони були фронтовими старшинами кол. австрійської армії і всі закінчили старшинську школу. Впродовж кількох років воєнної служби на різних фронтах вони набралися доволі практики та військового знання, щоб у слушний час прислужитися своїй батьківщині.

Не можна не згадати збережених у пам'яті прізвищ підхорунжих та прекрасних підстаршин, які в кожній потребі були добрими заступниками своїх старшин. Ось вони: Зелений Зенон, Зелений Богдан, Цимборський, Шульган, Хома, Боярський, Вибранець, Пашковський, Гой, Дубик, Мацюк, Сенчина, Тимошик, Шилкевич, Запісоцький і багато інших. По розвалі Австрії всі вони вернулися додому і після кількох днів, рідко тижнів, свого побуту з рідними спішили до українських частин, бо слушний час принаглявав.

ПОЧАТОК НАСТУПУ УГА ЗА ЗБРУЧЕМ

Перехід УГА за Збруч 16 липня 1919 р. був порятунком для Дійової Армії, яку більшовики своїми завзятими і нестримними наступами примушували до безнастанного відступу. Зайнята територія, на якій опинилися частини УГА, Дійова Армія, оба уряди та незліченні військові й цивільні табори, з кожним днем зменшувалася і була сильно загрожена. Єдиним виходом з того грізного положення була негайна спільна рішуча протидія обох армій. В тій цілі вже по трьох днях відпочинку нашу 5-у (Сокальську) Бригаду, як першу, спрямовано 25 км на схід до Минківцеь, у районі Нової Ушиці, з наказом: стримати наступаючого ворога. Рівночасно II Корпус УГА почав наступ у напрямі Проскурова, щоб не тільки зміцнити бойову силу наддніпрянських дивізій у їхніх наступках, але й разом перейти в рішучий протинаступ і тим самим

збільшити наш територіальний стан посідання, конечно потрібний для дальших операцій. Згадані частини повною силою пішли в протинаступ у напрямі на Проскурів і вже по однотижневих завязятих боях те місто було в наших руках. У час згаданих боїв наша бригада відпочивала довгі тижні в Минківцях.

У перших днях серпня І-ий Корпус УГА одержав від штабу Головного Отамана наказ вирушити в напрямі Жмеринки, якої досі не вдалося захопити частинам Дійової Армії. 5-а Бригада по кількох днях прискореного просування і невеликого опору більшовиків зайняла догідні позиції для загального наступу на Жмеринку. Після цілоденного завязятого бою ворог відступив до центру міста, маючи для його оборони кілька тисяч піхоти, поважну кількість кінноти та шість до вісім бронепоездів, сильно озброєних. Наша бригада зайняла Пост Подільський і чекала на дальші накази. Наступного дня бравурною атакою зі всіх сторін курені 5-ої Бригади перші вдерлися з північного сходу на залізничну станцію, на якій була накопичена велика кількість паровозів та вагонів, наповнених всяким воєнним матеріалом. Вагони з цінними продуктами, як сіль, шкіра, сідла тощо, наші старшини забезпечили сильною сторожею, щоб не допустити до самовільної розтрати. Тим успішним маневром примушено ворога до втечі на Козятин-Київ, а для наших армій і дальших операцій не тільки забезпечено ліве крило наступаючим корпусам і частинам Дійової Армії, але значно поширено терен посідання, як базу для загального наступу об'єднаних армій на Київ.

Цей спогад ад'ютанта 5-ої (Сокальської) Бригади був написаний з нагоди 50-річчя її зформування. — Ред.

СПОГАДИ НАДБУЖАНЦЯ ПРО ЛОЗОВЕ КОЗАЦТВО

ПРОЛОГ

Про історичні факти варто писати тоді, коли в них є позитивні моменти або думки, що мають на меті привести до ревізії помилок. Проф. Пачовський дорікає козацькій добі передусім за те, що вона замало залишила по собі історичних документів. Осталися пісня-слава і думи, що є перлинами української літератури, але пам'яток політичної дійсності таки мало, дуже мало.

Мечем і пером творяться і закріплюються діла, що згодом складаються на історію. Щойно тоді вона є учителькою життя, бо зберігає елементи народження народу, життя нації, її боротьби за існування, боротьби за державність. Те саме є з українським народом і з його історією.

Політичний стан на західноукраїнських землях у 30-их роках був важкий: пацифікація, Береза Картузька — "славетний" концентраційний табір, безчисленні арештування і необмежена сваволя польського поліцая. З другої сторони тверда патріотична постава українського населення і революційні дії ОУН.

В ресторані Дружбяка, на львівському ринку, в куточку сидять: ред. О. Назарук — "погромник" націоналістів, і "любимець народу" — Микола Дужий. Назарук підносить чарку "гострої" і шепче до вуха Дужому: — "П'ю за здоров'я тих, що втекли з львівської тюрми".

Розмова була проста і нічим особливо не замінна. Забути її не можна, коли прийдеться думати про проблему "старих" і "молодих" у 30-их роках. Ми громили Назарука, а він не лишався нам довжний.

Це було так. Одної гарної липневої неділі, коли туга за волею вовчицею завилала, коли Зенко з Корчина на 21-му дні переслухання і нелюдських тортур спухлою колодою лежав на долівці, як з люті і жадоби помсти ми в безсиллі товкли головами об стіни проклятих Бригідок, ізольовані від своїх і засуджені деякими власними "статечними" людьми, то тієї саме неділі ми втекли з львівської тюрми.

Вже пройшло 22 місяці сидження на поодинці без акту обвинувачення і без вироку. На 10-ому дні голодівки в 1938 році смерть забрала нам Г. Климова і не тільки його самого. Міністерство справедливости відповіло: "Голодуйте до самої смерті". І тоді, по Петрі, ми зв'язали довірливого в'язничного сторожа "клявіса" Зелінського, втиснули йому в уста шмату і зав'язали, щоб не кричав. Скоро поклали під ліжку, відібрали ключі і... вийшли простісінько через бічні ворота на волю.

Почалася погоня. Один "шмаркач" утік, а для "батьків народу" знову лихо.

Довідавшись, що за "здоров'я шмаркачів і штубацтво" випив чарку горілки Назарук, ми на душі виростили, бо почули, що ми таки, видно, не є злими синами. "Замало є палити стирти, бити шиби, не курити і не пити, сидіти по в'язницях" — говорив на вічу Дмитро Паліїв. "Треба понюхати порох"... А ми говорили послові Перфецькому: "Треба було перше здобути державу, а тоді не було б нарікань, що того і цього не треба"... Незважаючи на спори і різниці поглядів, ми були тієї думки і переконання, що симпатії громадськості є таки за визвольною боротьбою.

Пропозиція Крайового Провідника ОУН була така: виїхати до Відня, або піти на Полісся. Ми з Рудьом не вагалися. Їдемо на Полісся. Але Рудьо, львівська дитина, з незалежних від нього причин на Полісся не доїхав.

Сильні поліцейні облави на Волині приневолили мене ще раз повернутися до Львова. "Папцьо" Лопатинський, Крайовий Провідник ОУН, повторив інструкції. З Волині приїхала провідниця тих земель, Оксана Ріко-Пеленська (замордована пізніше поляками), з поручником Погонєю, родом із Полісся. В присутності "гори" всі мої пляни робити повстання на Поліссі — розвіялися. Я вже був готов просити про інше призначення. Довідавшись, що Ріко — це професор з Варшави, а Погоня — професійний офіцер польської армії, я бачив свою роль можливо тільки у вибиванні шиб.

А за що тоді пив Назарук?...

ПЕРШІ КРОКИ НА ПОЛІССІ

Останні дні серпня 1939 року. В повітрі висіла війна. Впродовж місяця ми прослідкували переходи на советський бік, пункти переховання повстанців у повітах Пинське, Дорогичин, Столин, Давигород, Сарни і Лунинець. Ми порушувалися свobodно, а навіть зухвало. Можливість скорої війни докорінно змінила наші пляни. Треба зробити мобілізацію і перейти в одвертий бій з поляками. Ріко передала мені провід, а сама

з Люб'язя поїхала до Львова. Ми з Погонею, Білим, Загакайлом, Кліщем і Байдою через Янів повернулися на "головну квартиру", що була на хуторі Кіндрата Адамського. Тут вірні сини поліських боліт: відважний і прекрасний стрілець Кость, все і всіх знаючий Земляк, два кур'єри, середньошкільники Саша і Вова та скептичний Коля, що ніяк не може погодитися зі словом "пане" ані "друзе", бо то "панімаєте, буржуазні предразсудки", але він не зрадить і піде, як каже, в "огонь і в воду"...

Озброєння наше майже ніяке. Байда з двох старих наганів зробив один з трьох набоїв, Кліщ має ФН-6.35 і сім набоїв. Кость гладить свою "чудасію" — гвинтівку зладжену ним самим на пружинах і... гумках, але дикого кабана він нею вбиває кожний раз пострілом у серце. Ех, Костеві дати автомат, Пинське він сам здобуде...

В мене ФН-7.65 і 17 набоїв, у Земляка стара гвинтівка. У сусіда..., в Колі, "несвячений", бо він у святих не вірить. "Тим ножем-жидиком ріжу сало і... заріжу поліцай Островського".

"Тяжку зброю" мав Білий, якому один поліщук подарував обрізана за "одне наше православне — Отченаш"... Спершу поліщук не вірив, що Білий православний, аж цей відмовив молитву. Дальшим нашим "озброєнням" була маленька бібліотека, машина до писання і циклопостиль. Решта — люди й матеріали — мали надійти зі Львова, а для прискіпшення висилки поїхала власне Ріко.

Хлопці цілими днями були на селах в розвідувальній акції. Земляк залишив жінку, хутір і пішов поміж людей. Ходив від села до села і приготавляв людей до "великої розплати" за поліську кривду... Наш пропагандивний відділ приміщено на піддашші нашого симпатика, який також вслід за Земляком пішов збирати хлопців. Коли його жінка Наташа почула, що на піддашші стукотить писальна машина, забрала дитину і втекла до сусідів, бо "гаспиди засілися на горі і з полмйота стреляють..." Наташі ніяк не вдалося успокоїти і, щоб не зрадитися передчасно, ми "кулеметне гніздо" вечером перенесли до іншої хати.

Летючки, рознесені по селах, зробили на поліщуків надзвичайне враження. Це ж наше рідне... говорили. Треба знати, що на Поліссі панували спеціальні драконські закони, які мали цілковито Полісся спольонізувати. Методи Костка-Бернацького мали бути запорукою, що Полісся то вже не "креси", а "органічна частина Речі Посполитої". Так пояснював нам майор пограничної сторожі, уважаючи Ріко й мене за польських студентів, бо такими ми йому представилися. В летючці закликали ми не йти в польську армію, а хто охоту має, хай іде з нами... Ефект був надзвичайний. Того вечора Земляк зголосив кільканадцять перших "рекрутів Лозового Козацтва". Летючка дісталася і до комуністів, за що Земляк був потягнений до звіту за необережність. Земляк, захоплений своєю візією поліського повстання, виправдувався і просив: "Немає чого критися, все Полісся за нами. Давайте, здобудемо Доро-

гичин і Пинське, шкода кожного дня. До нас прийдуть навіть комуністи". Землякові наказано бути обережним і добре провірювати своїх "рекрутів". Треба нагадати, що по кількох днях сонця волі 1918-19 рр. жадна освітня, кооперативна ні політична праця не була на Поліссі можлива. В школах і церквах проводилася польонізаційна робота. Діяльність Комуністичної Партії Західньої України (КПЗУ) була жадна. Залишилися повітові ватажки КПЗУ, що повернулися з польських в'язниць, без зв'язку чекали, коли щось почнеться. Дехто з них, а між ними Земляк, нелегально переходили "сокальський кордон" і побували у Львові. Земляк був захоплений українською кооперацією, "Просвітою", "Рідною Школою" і взагалі українським життям у Галичині, хотів щось робити і в себе, та це було неможливе. Довідавшись з летючки, що на Поліссі діє і кличе Організація Українських Націоналістів, юнацтво і старші радо голосилися до диспозиції.

КОМУНІСТИ

Через Земляка просили комуністи вможливити їм контакт із ОУН. По довгих ваганнях я визначив їм стрічу в лісі коло села Кленки. Поминути їх — це передусім приневолювати комуністів зорганізуватися, а нам це було б дуже не вигідне з різних причин. Хлопці розійшлися по селах. На "головній квартирі" залишився я самий. З найближчого пункту стягаю Байду. Припускаю різне, а також і те, що комуністи можуть зробити засідку і знищити того, хто непрошений прибув на їхню, дотепер незайману, землю. Підемо втрійку: Земляк, Байда з наганом і я з "шісткою", бо моя "сімка" була на селах... Земляк запевняє, що все буде добре і якщо там щось буде знищено, то тільки "ястіві і питіє..."

Ніч — чудова тиха поліська ніч... За півгодини маршу по певних стежках, по яких оленем не йде, а біжить Земляк, ми в умовленому місці. Маленька галявина, обставлена віковими дубами, була нам місцем стрічі. Повний місяць був одначе надто скупий, щоб при його світлі можна було читати лиця присутніх. На галявину ввійшов Земляк, за ним я, а Байда залишився за найближчим дубом. Коли ми ввійшли на галявину, зі землі піднялося кільканадцять постатей...

"Здрастуйте, товариші" — прошепотіли постаті і в шепоті я вичув радше прихильну нотку, ніж банальність поздоровлення і — ніщо з ворожости...

"Товариші", — продовжував Земляк, — "я привожу вам представника найсильнішої української організації ОУН, що на Поліссі, на нашому рідному Поліссі, має друкарню, зброю і офіцерів... Ми всі, поліщуки, мусимо до них приєднатися і допомогти побити Польщу..."

В моєму напрямі виступила кремезна постать, що кліщами стиснула

мою руку і представилася: "Я Федір з Янова — другий секретар КПЗУ на Поліссі, а тут представники партії Дорогичинщини, Пинщини і Сарненщини. Ми втратили контакт з партією. Хочемо щось робити і не знаємо, від чого зачинати. Германія йде на Польшу і розіб'є її, а що буде з Поліссям і Західньою Україною? Ви це написали, хороше написали:

Полісся — Прип'ять і ... Дніпро
Зіллють всі сили в одне русло
І в Києві — столиці древній
Салют свободи — гримить пламенний...

Ми, поліщуки, не можемо бездільно сидіти, коли ви аж зі Львова сюди прийшли, щоб допомогти освободити Полісся від панів. Давайте, подумаємо, як разом те діло зробити..." Така більш-менш була вступна промова Федора, комуністичного проводира північного Полісся.

— Здорові були, товариство! — привітав я всіх і стиснув чотирнадцять дужих долонь... Посідали, раду радили, як колись старі русичі у святому тихому поліському гаї...

Зобов'язання Федора: дає людей під команду ОУН, не відновлюючи КПЗУ, ані він ані його люди не роблять комуністичної пропаганди. Змобілізовані є військом і воля старшин буде єдиним судом. Федір входить у склад проводу — Полісся.

Вимога Федора і товаришів: дати старшин, зброю і забезпечення всіх керівників-проводирів, зокрема Федора, коли б наше повстання провалилося.

Все те я прийняв до відома. Федір поділив терен поміж присутніх. Зброю мають дістати від Організації в найближчих двох ночах.

Ми розійшлися кожний у свою сторону. Я почувався мов до землі прибитий тим успішним "договором"... Звідкіля взяти зброї?! А дістати треба, бо прийдеться скомпромітованим забиратися з Полісся ще більш крутими дорогами, ніж сюди прийшов... Можливість одна-єдина — це відібрати її полякам. Чотири кілометри від мого хутора є лісничівка, що від тижня перемінилася в твердиню "стражи обивательской". Там є зброя. В селах Кленки і Кліщі є протилітунські станиці. До Кліщів лише один кілометр. Напасти, забрати майно, узброїти людей... Напасти на лісничівку неможливо, там понад сотня "стшельцуф", а нас: я і Байда.

ПЛЯНУВАННЯ

Байда, який відчув, що про нього думаю, ніби до себе заговорив: "Га, здається, треба мені буде позбутися мого нагана і віддати Федорові, інакше договір не буде ратифікований..." Тяжко зі드хаючи, і собі зажурився. "Але ви щось придумайте. В околиці зброї до чорта..."

Треба з околиці стягнути Войтюка, Білого, Кліща й інших. Байда і Земляк ранесенько вибралися по них.

В думці я вже зробив сто атентатів і став паном цілих арсеналів зброї. "Про що думаєте, товаришу?" — запитує "червоний" Коля. "Не журіться, як прийдуть наші, то я, Коля з Кліщів, вношу вас іменувати комісаром... що мало?"

"Слухай, Коля, як прийдуть ваші, то вишлють тебе на Сибір тому, що в шпихлірі маєш забагато сала й меду і не воюєш із польськими панами, що приїхали до вашого села з Варшави. Ти торгуєш з ними поліським медом і салом. Завтра може приїде постерунковий Островський і забере те все добро і без заплати, а ти ще й дістанеш..."

"Ух, клятий Островський, і без того я його вже маю досить... Я б його..." І Коля зробив вимовний рух.

"Їх нада викурить, кляту ляшню, з наших Кліщів, щоденно їх більше прибуває..."

"І де їх вигнати, Коля, до Скибич, чи Городної? Коля, треба їх вигнати з цілого Полісся, з всієї України..."

"Та починайте ви, комісар. Ви "укази" (летючки) пишете. Ми всі, полішуки, підемо за вами, хоча ви жовтоблакитники..."

"Добре, Коля, так ходіть зі мною сьогодні. Підемо у ваше село і роззброїмо всіх поляків... добре?"

"Добре, товаришу комісар", — вже поважно й урядово почав Коля, — "але може б то не в Кліщах робити початок. Там тато, мама, всі діти мене знають... Ану не вдасться... так я тоді повішуся".

"Коля, ще тяжчі речі вдавалися і нам це вдасться".

Можливості здобути зброю я вчепився всією силою своєї волі й віри. На станиці рушниці, ґранати, револьвери... Вдатися мусить... Може й не вдатися, але завернути від того пляну вже неможливо. Це єдиний вихід...

Коля погодився. Лишаю останні доручення друзям і адресу, кого мають повідомити, коли б ми не повернулися.

В кишеню вкладаю малий ФН. Коля бере зіпсутий наган, не для стріляння, а щоб мати зброю в руках... для постраху.

Плян такий: я піду на станицю і стероризую там присутніх, а Коля надворі буде робити рух, наче б там було більше сотні...

Коля вже у формі і це мене тішить. "Товаришу комісар, я так їх перелякаю, що полячок впаде від одного мого... матюка!" Йдемо як до дівчини, жартуючи подорозі...

Немає потреби в таких випадках багато роздумувати. Добру ангельську думку треба реалізувати скоро. Основа успіху всякого "нападу", здається мені, полягає в рішучості, заскоченні противника та у власній вірі в успіх. Очевидно, про все те я дуже філософічно не роздумував. Я йшов лівим краєм широкої вулиці поліського села з

єдиним сильним бажанням: здобути зброю! Мій неспокій не походив з нервозности. Це дивний стан душі, що з нервами нічого спільного не має. Я пережив такий же стан при втечі з Бригідок.

В АКЦІЇ

Я оглянувся взад і з приємністю ствердив, що Коля, виконуючи "указ", зайняв місце десять кроків за мною по правому краю вулиці. Ми вже бачимо мурований будинок, місце зброї і небезпеки... Я звернув свій зір у цей будинок, як у звіра, якого ось-ось маю вполювати... Звір рухнувся і з-за будинку висунулася горстка військових і жінок... "Вони..." — долетіло з другого краю вулиці, притишеним голосом Колі... Якже ж то чудово складається, мало не крикнув я з радості... Байдушний рух у кишеню і револьвер відбезпечений... Зимне залізо нагадує про надзвичайну серйозність ситуації. Десять... шість кроків і я виразно читаю нашивки майора, двох поручників і бачу дві жінки в першому ряді. Двох військових і одна жінка в другому ряді, за ними зараз же цивільний, що може бути найнебезпечніше. Трудно вимагати, щоб звір, на якого наставлена рушниця, ще й догідну поставу прийняв...

Сприяючою обставиною було вже те, що всі вони були поза будинком. Товариство, як чути з розмови, вийшло пройтися. "Підійду під сам ніс і вистрілю, а тоді Коля гукне, що і як схоче, зі свого арсеналу" — пригадую собі наш плян. Вже три кроки... ще півкроку, вправо, вкис, ФН не має часу "затягтися". Вистрілив прямо під ноги пану майорові, а рівночасно крикнув: "Ренце до гури!" (Руки вгору!). В тому моменті мені стало смішно, бо пригадалася Береза Картузька. Це не мені наказують, а я їм. В тій хвилині Коля голосом грому гукнув: "Мать вашу таку... давай ружйо!"... Я ще додав: "В тил зворот!". Хотів командувати далі — "Падній!", щоб налюбуватись, як падатимуть ниць офіцери, але не зробив того з почуття пошани до "кращої частини людського роду". Вони могли не зрозуміти команди і зробити замішання, не попадати, а тоді? Загалом ніколи не знати, що жінки зроблять...

Чоловічі "збройні сили" не ставили ані опору, ані запитів. Як і треба було сподіватися, вони зрозуміли і слухняно виконали. Я ще хвилину держав їх під револьвером, а Коля позбирав жниво: шість револьверів; майорів, у чудовій срібній оправі, Коля "наказав" носити мені.

Майор і поручник поспускали руки. Як вони почувалися — про це я їх не питав. Роззброєний вояк, а ще старшина, а до того в присутності жінок — це жалюгідне створіння. Старшинські нашивки роблять з них смішних статистів.

Жінки почали лебедіти, щоб їх не вбивати... Коло нас почало

громадитися ціле село. Я візвав майора віддати всю зброю, яку мають на станиці, і показати, де ще така знаходиться. На випадок ставлення будь-якого опору будемо стріляти... Жінки знову залементували і просили військових віддати все, щоб тільки живими залишитись.

На станиці нам віддали 18 нових рушниць, дві скриньки набоїв і одну скриньку гранат. Майор просив, щоб йому дати посвідку про перебрання зброї. Я йому сказав, що це справа війта чи старости, яких селяни собі виберуть, і що вони напевно не зроблять нікому кривди, якщо такої не зазнали. Зібралось ціле село. Приїхала підвода, на яку складали зброю. Всі були раді, всі готові були щось робити і йти в ліс. Нараз упав один постріл. Прибігає Коля з пораненою долонею. Лісничий замкнувся в хаті і стріляє... Ми побігли туди. З хати впав ще один постріл. Я підбіг під вікно і вистрілив до хати. До Колі кликнув, щоб підпалив хату. В тій хвилині з хати вибігає жінка з дитиною і на колінах просить-благає помилювання. Кличе чоловіка, щоб здався. Через двері вилітає рушниця, а вслід за нею, з піднесеними руками, виходить лісничий і просить дарувати йому життя.

Не можна бути поблажливим у таких випадках, бо це може захотити ворога до опору. Адже наш Коля був поранений, а міг бути й убитий. "Коля, що думаєш зробити з лісничим...?" Коля закрив, махнув рукою і сказав: "Пустіть його к чорту, не хочу в своєму селі справляти похорону..."

На майдані зійшлися всі; дідусь, сивий мов голуб, зі сльозами в очах, прекрасною українською мовою подякував та поблагословив нас. Його вибрано старостою села Кліщі. Ми йому віддали здобуті дві скрині польських злотих. Він ними обділив ціле село. Нам дав підводи і просився, сердега, щоб і його забрати на старі літа "за Україну воювати..."

До нас долучилося біля 20 хлопців. Ми поїхали в сторону села Земляка. Федорові я відіслав 15 рушниць, 3 револьвери, скриньку набоїв і 10 гранат. Тієї самої ночі ми роззброїли ще дві станиці коло Янова.

Війна вже почалася надобре, але з польського радіо ми не мали вистачаючих вісток. "Революція" в Кліщах блискавично поширилася. Летючки зробили своє. Вони були доказом, що хтось тим всім керує. Погоня, Білий, Ромашківський — військовий штаб, роботи мають повні руки. Ліс наповнився повстанцями. Треба їх повстанського розуму навчити і про все подбати. Старшина-повстанець мусить бути універсальний. Він не може сказати: не вмію, я того не вчився, то не мое діло і т. д. Він мусить бути військовиком, організатором, бойовиком, господарем і навіть духовником..., знавцем зброї, топографії.

Три дні після договору з Федором, раненько на хутір "головної квартири" прибігає, з розкуйовдженою головою, цілий мокрий, зв'язко-

вий від Федора: "Товаришу комісар, товариш Федір казав вас повідомити, що постерунки в околиці Мотоля не існують, ґвинтівок у нас хватає, єсть один пулімйот". Стихія виходить зі своїх берегів, їй треба надати форму. А обіцяної сотні військових інструкторів зі Львова нема й досі. Мабуть, шляхи перегороджені наступаючими і відступаючими військами.

ЩО ПРИНІС ДЕНЬ 17 ВЕРЕСНЯ 1939 РОКУ?

17 вересня 1939 р. московське радіо повідомило, що Червона Армія вступила в кордони Польщі для "возз'єднання" західніх земель України. Лозове Козацтво — бо так, на пропозицію Земляка і Федора, називалися поліські повстанці — захиталося дуже... "Наші йдуть..." Декого опановував шал радості.

На пророблення політичного вишколу не було часу. Поліщуки — золоті люди, бо в них є те, що дістали від Господа Бога і від племінної української крові. Політичною мовою до них говорили лише наші історичні вороги. Вони їм не піддавалися, але власних, рідних, українських політичних та ідеологічних вартостей з підсвідомості своєї не видобули і не зробили з того власної зброї... Те, що сталося п'ять літ пізніше, ніяк не можна ще було зробити в 1939 році за 14 днів існування Лозового Козацтва. Ще потрібно було півроку, щоб звена ОУН покрили були своєю мережею поліські села. І вистачило б було того часу для усвідомлення, щоб більшовикам замість квітів кидали в'язки ґранат під їхні танки. Те, що Полісся стало колискою новітньої української армії — УПА, то це не тільки випадок і не тільки справа терену. Справа передусім у тому, що поліщук дуже скоро усвідомив собі роль українського воїна і віддався тій ідеї вірно, слухняно і вміло.

У вересні 1939 року в Лозове Козацтво просунулися ярі комуністи, що поверталися з польських тюрем. В рядах почалося бурчання і раптово впала дисципліна. Лінія Пинське-Дорогичин-Кобринь була переповнена втікачами зі заходу Польщі. По рейках посувався польський панцерник. По містах повно війська, що воювати не хотіло, або не могло, але кожну спробу нападу села готове було криваво відперти. Ми мали докладні відомості про стан, а передусім озброєння цих міст. Не було ніякого змислу здобувати ті міста. Їх ЧА поминула і ввійшла в Польщу через Барановичі і Тернопіль. В поліському мішку, конкретніше на відтинку Городець-Аннопіль-Дорогичин-Янів-Пинське, зібралося все те з польської армії, що ще не попало в німецький чи більшовицький полон. В міста закрадався голод. Були спорадичні бої з різними відділами польської кінноти, що виїжджали на села на грабунок. Звичайно з таких випадів поліщуки не випускали нікого... Спроба

пацифікації села кінчалася страшною масакрою. Поляки вибралися в поліський степ, як на полювання, але потопилися всі, хоч літо й осінь того року були сухі... Вони вибрали собі села, що були під опікою Кліща. Він мав з поляками багато поррахунків ще в Бережанщині.

Показалися перші частини ЧА. Саша, відомий комуніст, почав намовляти хлопців приступом брати Дорогичин. Останні відомості говорили про те, що Дорогичин обставлений тяжкими кулеметами і гарматами. Крім військових, до міста не впускають нікого. Йти на Дорогичин — то певна смерть.

Робимо нараду з Погонюю. Зміна ситуації на "червоно" ані його, ані наших організованих симпатиків не захитала. Пор. Погоня радить вислати на вантажній машині, яку ми перемінили на "панцерник", всіх виявлених комуністичних горлачів, а інших послати другим разом. Було очевидним, що ніхто з них живим не повернеться. Ми будемо мати спокій, полишена решта буде мати науку, що треба слухати нас, а не когонебудь, хто горлає.

Я здавав собі справу з того, що живим з-під Дорогичина ніхто не повернеться, зокрема тоді, коли вони виберуться "під червоним флагом". Мені жаль стало кожного, бо поліські комуністи, крім нечисленних Саш, це золоті хлопці, які за Полісся готові віддати свої голови.

ОСТАННІЙ ПЕРЕГЛЯД

Кажу скликати всіх, крім тих, які є на стежах, до перегляду. Майдан наповнився чотирикутником Лозового Козацтва. Одні в польських шинелях, інші в поліських піджаках. Всі підпоясані. Взуття добре — недавня здобич. Ніхто на голову не брав польської "рогатівки", навіть ті, що повернулися з польської армії. Стан: 218 людей — до звіту. На чолі третьої десятки стоїть Саша і виразно підсміхається з команди пор. Погоні та зі слова "дуже".

Я почав робити перегляд. Їхні сірі піджаки, в якому був і я, нагадували мені сірі кабати моїх рідних сторін, а їхні великі очі, з яких виглядала трагедія нашої країни, гляділи прямо в мене і мовчки говорили, що вони є добрі і вірні.

— Ще цієї ночі ми розійдемося. Розійдемося як друзі, бо з тим я прибув на Полісся. За мною гонила смерть — ви дали мені, і Байді, і Кліщеві захист... Жовтоблакитниками ви нас називали, не знаючи ще ясно, що ми — то ви, і що ви — то ми... і щоб скаженістю червоніла червона плахта, вона того не змінить. Не зможе, не в силі, бо це закон Божий і вічний, а не тимчасовий, марксівський...

Коли я переходив попри Лиса, що один із перших віддав свою хату

під нашу криївку, та день і ніч хоронив нас, хлопець інстинктивно відчув, що прощаюся з ним. Очі заперлися, а серце, здавалося, в долоні тримає, щоб віддати на... спомин. Мене щось замлоїло.

— Друзі поліщуки! Лозові Козаки! Давайте, переглянемо все те, що ми зробили, як жили, що нас з'єднало, та які цілі нас спрягли. Ми присяглися в лісі під Кленками очистити Полісся. Бути вірними, слухняними і дисциплінованими. І так було і ми доказали багато. Тепер почалися поговори про те, що невідомі ми є поліщукам, що ми чужі, що ми жовтоблакитники, що панами себе називаємо... Коли б тут був Федір, він розстріляв би декого з вас, бо псуєте військо. Не хочемо йти на Дорогичин, бо ще не час і ви до того не готові. Пригадуєте собі лісничівку в Янівському лісі? Хто живим повернувся? А пішли самі, мовляв, дамо собі раду. Я у воєнній академії ані в Москві, ані в Варшаві не студіював і генералом на Поліссі не збираюся бути. Я і мої друзі є бойовиками ОУН і ми зробили те, що могли зробити, і ви про це знаєте. Погоня — поліщук, Ромашківський — волиняк, Білий — галичанин; все це фахові військовики, що дорожать вами, як собою самими. Покажіть побитих і тяжко поранених з-під їхнього проводу!

— Браття поліщуки! Самі ми собі завжди дамо раду. Нещастям України є те, що слухаємо підшепту наших відвічних ворогів. Червоний прапор не є прапором України, і не є прапором Полісся, і під ним, доки я тут, не позволю їхати здобувати Дорогичин.

Саша нервово ворухнувся... Я, звертаючися до нього, вийняв обидва свої револьвери, звернені ручками до нього, і піднесенням голосом сказав: "Саша, маєш мої револьвери, іди на моє місце, а мені віддай свою гвинтівку. Я стаю на твоє місце. Будь комісаром і провадь здобувати Дорогичин!" Сашу це мов громом поразило. Кругом зчинився крик, щоб я залишився на своєму місці. Саша виправдувався. Я повернувся на "комісарське" місце, заявляючи, що за провини буду карати гостріше, ніж це є в регулярній армії. Адже всі ми є у виняткових обставинах і наражені кожночасно на смерть. Всі мусять дорожити цілістю, передусім життям своїх друзів по зброї. Кому не подобається наш спосіб життя партизана, — хай забирається якнайскорше з наших рядів...

НЕЗАКІНЧЕНИЙ ЕПІЛОГ

Вночі ми робимо ще раз нараду. Зі Львова вже ніхто не приїде. Червона Армія скоро і без поважних боїв посувається на захід. Повставати проти Польщі немає потреби, бо властиво її вже нема.

Плян перейти советський кордон є ще актуальний. Рух армій перервав зв'язок. Конечно полукитися з Проводом, який напевно має

плян, достосований до нової дійсности. Нам конечно про це треба знати перед вимаршем. Заки поліщуки не усвідомили собі, що таке більшовизм на ділі, не можемо брати зі собою ані частини Лозового Козацтва. Команду передаю поручникові Погоні, який лишається; завтра він поінформує всіх, що ми відійшли на інший відтинок, тобто Білий, Ромашківський, Кліщ, Байда і я. Всі, які були сюди прислані. Напрям нашого маршу — Волинь і там десь на сокальському кордоні, а може ще в Ковлі або Володимирі-Волинському ми повинні нав'язати контакт з Організацією і включитися в загальний плян.

Обмінюємося кличками, визначаємо "поштові скриньки". Провід ОУН на Поліссі перебирає також Погоня. Лозове Козацтво відпустить він додому з хвилиною приходу більшовиків. Сам із найвірнішими перейде в підпілля. В разі неможливостей розгортати будь-яку організаційну роботу, Погоня перейде до Галичини.

Настала мовчанка. Я відчував, що кожний нерадо відходить з Полісся. Поручник сильно зворушений, вимовив кілька слів подяки від імени всіх поліщуків за те, що ми прийшли сюди... Ми дружньо обнялися і обіцяли, що на Полісся ще повернемось. Бідному Лисові весь час здавалося, що це ми відходимо через Сашу. "То через нього... я знаю, я піду та в багні його втоплю. Він тільки сам такий більшовик". Лис тупотів ногами, як дитина, і ревно плакав... Мені здавалося, що це плаче Полісся. Соромно було за те, що для Лиса і цілого Полісся ми не зробили того, що бажали. Правда, Польща впала, але йде Москва, ще гірша, ще міцніша.

* * *

"Дручок!" (Так називав мене лише Погоня, скорочуючи "друг" і "Чок"). "З кількома друзями я перейшов Буг. Гошу у Вашої мамі і до болю мені жаль, що не можу Вас побачити...

Сердешно здоровлять Вас Л., З., К. і А., вони лишилися вірними і чекають... Ф. пішов у солдати, але він прозріє скоро... С. в міліції і шукає за жовтоблakitниками.

Докладніше говоримо з Білим, якого я стрінув також у Вашій хаті. Він — "інспекційний офіцер", хоче йти з нами. Я вночі відходжу назад за Буг із М.

Стискаю Вашу правицю. Не забувайте про Полісся! Слава Україні!

Ваш Погоня"

* * *

Лист був написаний у лютому 1940 р. Я був у Холмі і в Кракові. Листа я читав після відомостей, що група М., зараз по переході Бугу була сильно обстріляна. Могли бути і вбиті. Лист ножем краяв мое серце.

* * *

У звіті Крайового Провідника Мармаша з весни 1940 р. в числі полеглих стоїть ім'я незабутнього дорогого друга, поручника Погоні. "Не забувайте Полісся!..." Ми не забули і не могли забути. Були на Поліссі ще два рази. Хто побував хоч короткий час на Поліссі, мусить його полюбити. Не забуде ніколи... Часом у преріях чую вовчий зов —туди на Полісся, де захищені мої клейноди поліського повстання: мій перший револьвер, дарунок Крайового Провідника В. Тимчія-Лопатинського, і перша здобута зброя — револьвер майора польської армії. Ще кілька карт, бусоля і сотень кілька Погонь дорогих... захищених у тому дорогому куті України, які ждуть на ще одну чудову поліську осінь...

Передрук з *Гомону України*, ч. 1-4, 1956

"Лозовий козак" Петро Башук у Мюнхені, 1947 р. — 1-ий зліва.

ДІЇ УПА НА ОПЕРАТИВНОМУ ТЕРЕНІ МІЖ СЯНОМ І БУГОМ 1944-1947

Згідно з постановами конференції в Ялті та договором між урядами СРСР і Людової Польщі, польсько-український кордон установлено на т. зв. лінії Керзона, з деякими відхиленнями на схід. Послідовно проведено теж обмін населенням з обох сторін. Таким чином, у межах комуністичної Польщі залишилося біля одного мільйона українців, що заселявали вузьку смугу земель вздовж того кордону.

Організований тут рух опору проти німецької окупації був пов'язаний з Галичиною. На відтинку Холмщини не меншу ще увагу тоді присвячувано й обороні перед наступом польського підпілля. На Холмщині перші відділи УПА постають напровесні 1944 р. Щоб протиставитись польському наступові, тут створюється скорими темпами більше число відділів УПА, сюди приходять підкріплення з Галичини і з Волині, і тут власне був головний театр польсько-українських бойових дій, що мав немалий вплив і на пізніші польсько-українські взаємини на т. зв. Закерзонні. Тож над цим етапом і зупинимося дещо обширніше.

ПРОТИПОЛЬСЬКІ ДІЇ УПА НА ХОЛМЩИНІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1944 Р.

Ще перед Другою світовою війною українсько-польські відносини на Холмщині були загострені куди більше, ніж на інших частинах західньоукраїнських земель. Тут було заборонене будь-яке українське суспільно-громадське життя, ба навіть поширювання українських видань з Галичини. Ще більше розбурхала пристрасті ліквідація українських православних церков у 1938 р. бандами т. зв. "кракусів", організована урядовими колами. Тож коли з приходом німецької окупації ці заборони впали, на Холмщині дуже скоро розвивається українське організоване життя як на легальному, так і на підпільному секторах,

відроджується національна свідомість, навіть у назовні спольщених селах.

Спираючись на польське населення Холмщини й сусідніх польських земель, постає тут у 1942 р. польське підпілля націоналістичного ("АК" — Армія Крайова) та прокомуністичного напрямків ("БХ" — Батальйони Хлопске, "АЛ" — Армія Людова). Польське підпілля, вважаючи українців польськими громадянами, вимагає від них послуху, підтримки й солідаризування із своїми діями. Це й стало першою причиною для конфліктів. Керівництво польського підпілля, не отримавши підтримки від українського населення, дошукується винних у керівниках українського суспільно-громадського життя і проти них спрямовує свій терор. Впродовж 1942 та першої половини 1943 року внаслідок "присудів" польських підпільних судів і виконаних атентатів гине низка наших громадських діячів, серед них: полк. Я. Войнаровський, д-р М. Струтинський, д-р М. Павлюк, о. С. Захарчук, о. С. Малеша, учитель Шавалія і багато інших. Очевидно, це лише загострює відносини і українці організовують самооборону своїх сіл. Цю створену ситуацію використовують німці і в 1943 р. організовують з українців окремі відділи для самооборони українського населення і поборювання польського підпілля (напр. "Холмська Самооборона" в Грубешеві).

Польське підпілля посилює терор проти українців, особливо в другій половині 1943 р., а на переломі 1943-4 рр. почало одверте масове винищування українських сіл, щоб створити "коридор" до Львова. Йдучи за прикладом з 1918 р., коли існував такий "коридор" поміж Перемишлем і Львовом, командування АК хотіло тепер зробити такий же "коридор" від Рави Руської до Львова як політичного осередку Галичини. Цей "коридор" на сході мав спиратися на річку Буг, а на заході на Білгорайський і Янівський ліси. Базою ж його мали стати військові полігони від Рави Руської по Куликів близько Львова, звідки більшовики в 1940 р. виселили все польське населення. На заваді ж ще стояла смуга українських сіл на пограниччі Холмщини й Галичини. Наближення німецько-більшовицького фронту й вістки про постання перших відділів УПА в Галичині, що могли б перешкодити зреалізуванню цього плану, наглили АК, щоб його виконувати якнайшвидше.

Взимку 1943/44 року відділи АК займають неопановані ними українські села в Білгорайському, Томашівському й Грубешівському повітах, "заводячи в них порядок": розстрілюють "найбільш винних", інших карають матеріальними чи іншими карами. Ті села, що ставлять опір чи мають зорганізовану самооборону, винищуються силою: здебільша відділи АК спалюють усе село, а його населення винищують поголовно. Таким чином, знищено найбільше сіл у західній і південній частині Грубешівського повіту та в східній частині Томашівського.

ОУН створює в цих теренах на швидку руку боївки, що мають

допомогти селам в самообороні (боївки Очерета, Ягоди), але вони безсилі супроти польських батальйонів. Тож наприкінці березня 1944 р. постають на цьому відтинку перші відділи УПА (відділ Галайди, відділ "Тигри"), що й поставили реальний спротив польському наступові. В квітні таких відділів було тут уже десять. Для цього відтинку створено теж окреме командування (під проводом сот. О., пізніше командування групи "Сян" і "Закерзоння"). Ці відділи, озброєні слабо і вишколені на швидку руку, все ж уже могли протиставитися польському наступові. Найбільше ускладнювало ситуацію те, що на тилах цих відділів — за винятком їх західнього відтинка, Любачівщини, — місцевість скрізь була відкрита і відділи УПА могли мати свої бази аж за р. Солокією. Сталося це ще й унаслідок заатакування німцями цих відділів на північ від р. Солокії, в результаті чого останні були змушені у своїй масі відійти на південь від р. Солокії і тим самим не все встигали з допомогою заатакованим польською АК українським селам у північній Угнівщині.

З початком квітня 1944 р. АК опанувала такі села на захід від Бугу: Крилів, Витків, Марисін, Посадів, Жерники, Ярчів, Белзець, Нароль, Плазів, Руда Ружанецька. Українське населення з того терену, себто, в першу чергу, із Грубешівщини, Томашівщини й Білгорайщини частково втекло на південь — до Галичини, частково на схід — на Волинь, чи то, врешті, до міст.

На теренах, опанованих відділами УПА, організовується українська підпільна адміністрація, впливи німців тут все далі меншають, населення нетерпляче очікує, коли прийдуть більші відділи УПА й відсунуть подалі польську загрозу.

В половині квітня 1944 р. місцеві відділи УПА дістають підкріплення: з Волині приходить загін (полк) під командуванням Островського і сотня "Вовки" під командуванням Ягоди-Черника. Ягода — це колишній підстаршина 1-ої Української Дивізії, що перейшов з групою вояків із Замостя в підпілля та обороняв села під Грубешевом, звідки був витіснений на Волинь у висліді наступу польської АК. На Волині Ягода зорганізував із утікачів з Холмщини сотню.

З Карпат прийшла сотня УПА "Сіроманці" під командуванням Яструба.

Розпоряджаючи такими силами, командування відтинка починає протинаступ. На латинський Великдень воно влаштовує наступ на відділи АК, сконцентровані в с. Посадів. Несподіваним нічним ударом розбито частини АК, розташовані в селі і, після цілоденного бою, ті частини, що квартирували в лісі й ті, що були укріпилися на фільварку. Використовуючи хвилове замішання серед АК, частина загону полк. Островського, відділ "Вовки" й курінь під командуванням Наливайка серед невеликих сутичок зайняли смугу лісів поміж містечком Тишівці

та Бугом; таким чином, опанували територію поміж Бугом і Гучвою. Правда, АК пробувала ще відстояти цей терен — сюди прийшов навіть батальйон АК під командуванням Віктора і в селі Діброва оточив був сотню "Вовки", але її командир Ягода відбив усі атаки ворога і після цілоденного бою наніс йому таких втрат, що той ввечорі панічно втік із поля бою.

Річка Гучва і поданий вище відтинок на захід від неї (з невеличкими змінами) розмежовували АК й УПАрмію майже до самого приходу більшовиків. Вздовж цієї межі весь час велися місцеві бої.

Для наступу на Львів командування АК ще сконцентрувало було в Білгорайському лісі бл. 15 000 війська, але про це довідалася німецька розвідка і наприкінці травня 1944 р. німці кинули туди проти поляків дивізію СС, складену із підсоветських тюркських народів, яка й розбила це польське скупчення. Поляки при тому мали бл. 3000 вбитими.

Перед приходом більшовиків два курені УПА — один під командуванням Наливайка та один курінь із загону Островського — займають західню частину Грубешівського повіту (за р. Гучвою) аж по містечко Грабівець, в якій жили переважно українці. Біля Грабівця курені УПА звели в тому часі більші бої з польською АК та з німцями.

Як бачимо, головна увага УПА на Холмщині була спрямована на оборону населення перед нападами польської АК. Але крім того, йшла ще боротьба і з німцями. Ще взимку 1943/44 р. сокальське Ґештапо почало посилену нагінку проти підпілля ОУН і ув'язнило чимало його членів. Перший відділ УПА на цьому терені "Галайда" (його назва пішла від тодішнього його командира Галайди) в березні 1944 р. перевів наступ на Сокаль, щоб звільнити тут в'язнів, зліквідувати деякі терористичні пункти ворога і здобути потрібне підпілля спорядження. Декілька тижнів пізніше такий наступ влаштовано й на Белз. Напровесні 1944 р. у зв'язку із творенням дальших відділів УПА й підпільної адміністрації, відділи УПА й групи підпільників ліквідують німецьку адміністрацію по селах всього терену та в більшості малих містечок, далі ще — "ліґеншафти", лісничівки тощо. Це зразу викликало хвилю німецьких облав, але тому, що німці не кинули були проти УПА більших сил, і що деякі німецькі кола загалом не хотіли дражнити українське підпілля, то ці облави не увінчалися серйознішими успіхами. Аж коли на весну цього ж року німці отримали підкріплення, почалися нові облави. Тоді й дійшло до боїв, головню в східній частині Равського повіту. Головний удар відбувся в лісі біля хуторів Вандзін, коло села Карова та на обох крилах німецького наступу — в селах Карові й Брукенталі. Дальший великий бій мав місце в селі Голе Равське та в Кам'янках біля Рави Руської. В обох випадках відділи УПА успішно відбили наступи німців. Крім того, відділи й менші групи УПА мали цілу низку дрібних сутичок із різними німецькими меншими й більшими

бойовими й поліційними групами, що охороняли урядовців. Ці бої велися звичайно з ініціативи УПА з метою чи то ліквідувати такі ворожі групи, чи то здобути від них зброю.

Пізніше німці обмежуються до охорони шляхів, хоча влаштовують ще й облави, але без серйозніших наслідків, завдяки добре зорганізованій розвідці й зв'язкові УПА.

Тактика відділів УПА в тому часі невибаглива. Командування й штаби, як теж резервові частини, перебувають у лісах на південь від Угнова. Відділи квартирують чотами в селах і лісах здовж "фронту". Командування було, як на партизанку, доволі централізоване й обслуговуване телефонним зв'язком (на середньому відтинку), мотоциклевим, кінним і пішим. Німецьких наскоків уникали за допомогою розбудованого розвідувального апарату в опірних пунктах ворога та за допомогою мережі, організованої для передавання інформацій про ворога, при чому послуговувалися нерідко німецькими телефонними лініями. Бойові операції, перемарші озброєних відділів відбувалися тільки вночі. Про УПА ворог не мав жадних інформацій, бо населення ставилось до німців одноставно ворожим фронтом, а полонених не було.

ПЕРЕСУНЕННЯ НІМЕЦЬКО-БІЛЬШОВИЦЬКОГО ФРОНТУ І ВИЗНАЧЕННЯ КОРДОНУ ПОМІЖ ПОЛЬЩЕЮ І СССР

Почерез ці землі німецько-більшовицький фронт проходив наприкінці липня 1944 р. Згідно з інструкціями Головного Командування УПА, що використовувало вже досвід волинських відділів, тутешні частини УПА повинні були відійти в великі лісові масиви, подалі від головних шляхів, чи то схоронитися в криївках серед цивільного населення, а на випадок, якщо б фронт стабілізувався — негайно відходити в запілля ворога. Однак не всюди вдалося це зреалізувати.

Фронт рушив несподівано і на Холмщині наші відділи заскочив. В селі Наброщ прийшло до бою поміж відступаючими німецькими частинами та сотнею "Вовки", якій на допомогу прийшли ще сотні під командуванням Громогого і, мабуть, Голуба, що належали до одного відтинку під командуванням Юрченка. Після декількох годин бою німці кинули проти наших частин бл. 60 танків і підкріплення піхотою. Лише завдяки тому, що в першій фазі бою наші частини захопили три танки, якими й згодом могли забезпечувати відступ, і що німці обмежились єдино до прочищення шляху, відділи УПА не були там розбиті цілком. Цілою вийшла лише сотня Громогого, інші ж мали бл. 50 вбитими і мусіли були розчленуватися, щоб пробитися. На другий день знову вже більшовики відкрили в лісі біля Щеп'ятина відділ Громогого; в

тому бою впало бл. 30 вояків УПА, так що й цей відділ був розпорошений.

Інші відділи на відтинку між Сяном і Бугом при переході фронту вже розчленовуються по селах, переходять фронт і пізніше збираються знову, крім кількох сотень, що втратили свій командний склад. Мабуть тільки три сотні проходили фронт, не розчленовуючись і відійшовши з лісистої Любачівщини в лісові комплекси полігонів: сотня "Месники" під командуванням Залізняка, сотня "Галайда" під командуванням Ема і сотня "Сіроманці" під командуванням Яструба.

В подібний спосіб пройшли фронт і відділи УПА, що оперували на Посянні. Вони приєдналися до куреня під командуванням Рена (сотні Бурлаки, Веселого, Іскри); долучилися отже: курінь Євгена і сотні — Байди, Громенка, Нечая, Остапа та дві чоти Чорного. З тими 11 сотнями Рен робить Карпатами рейд у Чорний ліс, на деякі тили більшовиків, магазинуючи по дорозі тяжку піхотну зброю і частину обозу. 17.9.1944 р. він зводить бій із відділами МВД біля с. Сторонної (коло Недільної), в якому мав 17 вбитими і втратив обоз. Втрати більшовиків були при тому вчетверо більші. Наприкінці жовтня 1944 р. Рен розчленовує свій загін на менші відділи, звичайно, по дві сотні, і вони повертаються назад, переходячи вже й новостворений поміж ССРСР і Польщею кордон.

* * *

Найдалі до двох тижнів після зайняття терену більшовиками був устійнений кордон поміж ССРСР і Польщею. На кордон приходять советські погранвійська МВД. Погранзастави, розташовані від себе на відстанях яких двох до п'яти кілометрів, мають доволі сильні залоги із 30-100 пограничників, команди ж "кордонних отрядів" мають ще чималі резервові частини, що змінюють місця розташування на відтинках "отряду". У погранвійських переважали молоді вояки, по національності — майже поголовно росіяни, вивіновані новою піхотною зброєю, радіозв'язком; резервові частини — моторизовані. Спочатку вони були слабо активні через відпорність населення на їх розвідку; пошукували, в першу чергу, за відділами УПА. Згодом, різними терористичними заходами, головню ж масовими арештованнями і переслухуванням населення, вони опановують прикордонну смугу та розбудовують тут мережу сексотів: спершу лише в поясі, шириною в п'ять кілометрів, в другій же половині 1945 р. — вже в смузі шириною в 30-40 км від кордону. З весною 1945 р. більшовики загороджують увесь кордон непрохідними дротяними засіками, заорюють прикордонну смугу, завширшки й до одного кілометра; щоб зареєструвати кожен перехід кордону, створюють мережу механічної сигналізації (головню ракетної), мінуваних піль та інших пасток, як от вовчі ями, дротяні петлі тощо, так

що відтоді перехід кордону дуже утруднений.

Після переходу фронту к-р Рен впродовж дуже короткого часу доповнює свій відділ військово вишколеним елементом (головно з повіту Рава Руська) і перетворює його на курінь (сотні "Галайда I", "Галайда II" й "Галайда III" під командуванням Перемоги, Куліша й Беркута). Восени 1944 р. Рен і Яструб пробували в Равщині розбити кордонну смугу, влаштовуючи цілу низку вдалих наскоків на погран-застави й на розташовані в прикордонній смузі погранвійська, ба навіть на команду погранотряду в самій Раві Руській, але здобути вдалося лише деякі об'єкти. Проти цих відділів УПА більшовики кидають чималі сили погранвійськ, із якими дійшло до великих оборонних боїв (напр. біля сіл Карова, Річиці, Грушки) та декількох дрібніших, у яких втрати відділів УПА сягали 20 чоловік, більшовиків — яких 150, чи то, напр., у бою біля Карова — яких 300 чоловік. В останньому такому більшому бою біля села Яструбичі у Сокальщині був смертельно поранений к-р Рен. У цих боях брав тоді участь і відділ "Кочовики" під командуванням Шумського, а пізніше Штиля. Після смерті к-ра Рена кожна з сотень його куреня стала діяти вже окремо.

Почавши з пізньої осені 1944 р., польсько-совєтський кордон став уже виразно відмежовувати діяльність відділів УПА по обох його сторонах: на українських землях під Польщею і в УССР.

ОРГАНІЗАЦІЙНА ПОБУДОВА УПА НА ЗАКЕРЗОННІ

Аж до весни 1945 р. на Закерзонні діяла давня організаційна структура в УПА й підпіллі; а тоді оформилися місцеві відділи УПА й підпілля в окреме організаційне ціле. Тоді тут створено окрему Воєнну Округу (ВО) УПА "Сян". У проводі Групи УПА "Сян" станув сотник О. Група "Сян" поділилась на три Тактичні Відтинки (ТВ) УПА: "Данилів", "Бастіон" і "Лемко".

ТВ "Данилів" охоплював трикутник поміж річками Гучвою, Бугом і Солокією та Підляшшя (себто нецілі його Володавський та Біло-Підляський повіти); діяли тут відділи УПА (сотні) "Вовки" I, II і III, що в різний час налічували 30-70 чоловік. "Вовки" II і III до осені 1946 р. були на правах підвідділів (чот). Крім цих частин командир ТВ-а розпоряджав іще гостючими відділами УПА: одним підвідділом "Галайда II" під командуванням хорунжого Ч. із 40-50 чоловік (аж до літа 1947 р.) та відділом "Кочовики" під командуванням хор. Штиля із яких 90 вояків (до зими 1946 р.). Ці відділи належали до Групи УПА "Буг".

ТВ "Бастіон" охоплював частину (що була під Польщею) Равщини, Любачівщину й частину Ярославщини (на схід від річки Сян). Його командиром був майор Залізник. Йому підчинялися п'ять відділів,

силою по яких 130 чоловік: "Месники" I, II, III, IV і V — під командуванням Шума, Баглая (спершу — Біса), Ярого, Тучі й Калиновича. Довший час гостювали тут: відділ "Переяславці" під командуванням Бриля, і від початку 1946 р. одна чота з відділу "Кочовики".

ТВ "Лемко" охоплював Перемищину й підпольську частину Лемківщини. Його командиром був майор Рен. Цей ТВ-к мав сім відділів УПА під командуванням Бурлаки, Громенка, Ластівки (Перемищина й Підгір'я), Хріна, Стаха, Біра (спершу Бурого) — на східній Лемківщині, і Бродича (від осені 1946 р. на західній Лемківщині — біля Криниці). Завдяки пригожим умовам боротьби (гірський терен!) ці відділи звичайно мали більший стан, ніж його в тому часі передбачував правильник (себто 136 бійців); їх стан сягав і до 180 чоловік. Тут також діяли ще інші відділи, головню ж із сусіднього ТВ-ка "Маківка 24", вже в УССР, — курінь Прута (спершу Різуна-Грегота).

В організаційній схемі підпілля (ОУН) цей терен становив окремий край "Українські землі за лінією Керзона", що поділявся на три округи (їх межі покривалися з ТВ-ами УПА): Холмську, складену з надрайонів Холмського і Підляського, Любачівську — з одним надрайоном Любачівським, і Перемиську, складену з надрайонів — Перемиського й Лемківського, а від осені 1946 р. — Західньолемківського.

ВІД ПЕРЕХОДУ ФРОНТУ ДО ВИСЕЛЕНЧОЇ АКЦІЇ 1946 Р. НА ХОЛМЩИНІ І ПІДЛЯШШІ

Виселення українського населення майже з усієї Холмщини та з засянської Перемищини восени 1944 р. і взимку 1944/1945 р. виключило цю територію з теренів дій УПА. Це виселювання все ще мало добровільний характер, якщо не враховувати тиску зі сторони польського підпілля, пережитого останньо, і блідого тиску зі сторони польського уряду, як порівняти його з наступними. Записували до виселення комісари-уповноважені міністерств закордонних справ УССР. Записаних вивожено відразу в приморські області УССР, кого ж не забрали, того охоронювали. Наше підпілля не перешкоджувало в цьому виселюванні, головню ж на Холмщині, бо не могло брати на себе відповідальности за оборону цих районів. На Підляшші й Холмщині українці залишилися тільки в Біло-Підляському й Володавському повітах та в прибузьких і пригалицьких селах Грубешівського повіту. Зрештою ж українські села залишилися ще тільки тут і там, якщо не враховувати напівпольщених "калакутів".

Господарства по виселеннях зараз таки зайняли поляки, виселені з СССР; у трикутник поміж Бугом, Гучвою й Солокією УПА не допустила нікого.

Євген Штєндєра ("Зоряний", "Прірва"), сот., нар. 1924, керівник підпільної адміністрації Холмсько-Підляської округи і командир 28 холмського ТВ УПА "Данилів" 1945-1946.

Маріян Лукашєвич ("Ягода", "Черник"), 1920-1945, майор, організатор та командир холмського куреня УПА "Вовки", командир 28 холмського ТВ УПА "Данилів"; загинув 19 вересня 1945.

Петро Лагола ("Громовий"), хор., нар. 191-?, пом. 1993, командир сотні 1944-1946, шеф штабу 28 холмського ТВ УПА "Данилів".

Володимир Сорочак ("Ворон", "Беркут"), сот., нар. 1922, командир сотні УПА в Перемищині 1945-1946 і 28 холмського ТВ УПА "Данилів" 1946-1947.

Юрій Рошко ("Недолугий", "Шумський"), нар. 1921? у Великому Мізуні на Закарпатті, організатор і командир радехівської сотні УПА "Кочовики" 1944-1945. Загинув 13 серпня 1945 у Берестейській обл., повертаючись із рейду по Холмщині і Підляшші.

До пізньої осені 1944 р. на теренах діяння УПА не було польської адміністрації. Сили, спрямовані проти УПА, — це, в першу чергу, погранвійська МВД, більшовицькі поліційні частини "Червона мітла", складені головню з колишніх червоних партизан під проводом еміведистів, і інші, що зрештою виконували адміністраційні функції, як от збирання податку. Взимку 1944/45 р. закріплюється польська повітова й гмінна адміністрація на Холмщині та в Любачівщині, далі ж — УБП ("Ужонд Безпеченьства Публічного"), МО ("Міліція Обивательська") і теж спеціальні частини ("берлінговці"), що враз із більшовиками беруть участь у боротьбі проти УПА.

Польська партизанка, як бойові групи, майже не діє і веде тільки підпільну роботу: висилає своїх членів до урядів, до МО й рідше до УБП (цей елемент комуністи пересівали докладніше), так що ці установи здебільша були опановані підпіллям ("ВіН-ом").

На Тактичному Відтинку "Данилів", себто у трикутнику поміж Бугом, Гучвою й Солокією, а до виселення Холмщини — і на західній Грубешівщині, до жовтня 1944 р. панує відносний спокій; хіба що тільки більшовицькі пограничники наскакують на прикордонні села й перешукують поодинокі хати, чи то роблять облави на все село й арештовують та переслухують по декілька селян. По терені їздять групами й відділами частини ЧА, щоб заготовити для фронту харчі. До них прикріплені розвідувачі МВД. Трохи згодом під такою притокою почали діяти оперативні групи МВД: із Сокаля, де було командування погранотряду; Ванова, де була комендантура погранвійськ; і з грубешівського гарнізону МВД. Більші з'єднання пограничників запускалися в терен тільки за відділами УПА чи групами повстанців, що переходили кордон.

Після переходу фронту (в серпні 1944 р.) в терені наново збирається відділ "Вовки", що нараховує бл. 80 чоловік. Інші відділи відходять до УССР та лише деякий час перебувають на підпольській стороні. Ці відділи мали тут два більші бої: курінь "Галайда" з початком осені 1944 р. був оточений погранвійськами біля с. Річіці в Губинку й витримав цілоденну облогу, а ввечорі пробився з оточення; відділ "Кочовики" (під командуванням Недолугого-Шумського, згодом Штиля) був заскочений в с. Гільче і з боєм відступив у Варязький ліс, відв'язавшись від більшовиків.

Таки зараз після переходу фронту серед керівних кіп на цьому терені виринули два погляди на методи бойової діяльності УПА. Командир "Вовків" Ягода заступав думку, що в цьому відкритому терені може успішно діяти найвище одна повна сотня УПА (136 чоловік). Тодішній "оргмоб" округи Юрченко і керівник округи Жен стояпи на становищі, що треба організувати курінь. "Теренові чинники" в тому часі рішали самостійно, не маючи зв'язку із своїми зверхниками, тож окружний провід підпілля організує під проводом Юрченка курінь,

який мав би відійти на перевишкіл в Порицькі ліси на Волині і згодом повернутися в терен. Охороною цього куреня мала бути сотня "Тигри" під командуванням Голуба, яка вже брала участь у боях на Холмщині. На курінь складалися три сотні новобранців. При мобілізуванні куреня знехтувано засадами, досі стосованими в УПА: тут вояків до УПА мобілізовано, не набираю добровільно; тому що в терені було "спокійно", ніхто не зважав на дотримування засад конспірації. Як виявилось пізніше, більшовикам вдалося зібрати інформації про організування куреня і про плян перекинути його на Волинь. Тож як тільки цей курінь в половині осені 1944 р. перейшов Буг, заатакували його з усіх сторін більшовицькі погранвійська. Курінь попав в оточення. Правильну оборону повела лише сотня "Тигри" під командуванням Голуба й витримала наступ більшовиків. Сотні ж новобранців були розбиті першим наступом ворога на дрібні групи; частина їх долучилася до сотні Голуба, інші рятувалися втечею. Оточена з усіх сторін сотня Голуба, до того ж — на відкритому терені, лише під прикриттям ночі зуміла пробитися групами з перстеня. Сконцентровані на цьому відтинку більшовицькі частини ще цілий тиждень переслідували розпорошені групи УПА. В цьому бою курінь мав близько третини вбитими й полоненими; решта новобранців повернулася додому й куреня вже не відновлювано. Очевидно, все те дуже негативно відбилося на настроях населення.

Але на тому не кінець. Після цього бою Юрченка визвало командування Воєнної Округи "Буг" (Львівщина), якій були підчинені в тому часі відділи УПА на цьому терені. Після переходу кордону Юрченка, серед ближче невідомих обставин, схопили більшовики і він пішов на співпрацю з МВД. Незабаром у терені появляються погранвійська, підчинені сокальському командуванню погранотряду і з ними Юрченко в мундирі майора МВД (пізніше уже тільки звичайного рядовика). Почалися масові облави. Юрченко дуже добре знав цілу Безлчину й деякі села Холмщини, знав людей з підпілля, їх квартири, криївки, зв'язки тощо.

Пізня осінь і зима 1944/45 р. проходить під знаком масових облав і сильного більшовицького терору. Підпілля має великі втрати вбитими й арештованими, з-поміж яких ще біля десятка пішли слідами Юрченка.

Ягода перекинувся з відділом "Вовки" під Грубешів і серйозніших втрат не мав; хоча й його декілька разів застукало МВД, він все відв'язувався успішно. В одному з таких боїв загинув чотовий його першої чоти — Карпо. По криївках загинуло декілька його вояків — це або поранені, що лікувалися, або ж вислані на села з різними дорученнями. МВД в тому часі арештувало зокрема багато молоді й деяких селян, що активно співпрацювали з підпіллям; їх теж знав Юрченко. Більшість з-поміж них МВД випускає на волю, а серед них і примусом завербованих сексотів.

Перші більшовицькі облави при співдії Юрченка цілковито приголомшили населення Белзчини й спаралізували тут працю підпілля. Але дані МВД скоро вичерпалися, підпільники законспіровуються або переходять у Грубешівщину і дальші удари МВД попадають уже безуспішно в порожнечу. В лютому-березні 1945 р. населення вже прийшло до себе, і підпілля, переорганізувавшись, починає діяти знову.

Але під час тих облав закріпилася вже польська адміністрація. До волосних осередків Черничин, Крилів, Варяж, Белз, Кристинопіль приходять відділи МО, силою в 40-60 чоловік кожен, і волосні ("гмінні") уряди. МО в Черничині й Крилові вже від осені починає пожвавлену діяльність, спрямовану виключно проти цивільного населення (грабіжницькі напади). Оба ці осередки МО ліквідує Ягода. На станицю МО в Черничині він влаштовує пізньої осені 1945 р. два напади: один МО відбила, заховавшись за мурами будинку, під час другого — будинок розбито "торпедою" і він похоронив у своїх розвалинах поліцистів. М. і., "торпеди" тут вжито було на Закерзонні вперше. Власне "торпедами" називано ракетні стрільна німецьких "верферів" (117 кг вагою) і "небельверферів" (бл. 65 кг вагою).

Станицю МО в Крилові відділ взяв підступом: в мундирах погран-військ МВД він прийшов на станицю МО й зарядив тут збірку МО, мовляв, вона має йти разом на облаву. На збірці МО роззброєно і майже всіх міліціонерів розстріляно.

В половині зими 1945/46 р. чотовий "Вовків" із засідки зліквідував у с. Пересоловичі оперативну групу УБП із Грубешева (бл. 15 чоловік).

У с. Махнівок більшовики зорганізували відділ "істребітелів" з українських селян, очолений селянином Галянтом і його синами; були в ньому теж слідчі МВД. Відділ цей був підпорядкований Домашівській комендантурі й допомагав пограничникам у боротьбі з підпіллям, ба навіть діяв самостійно у своїй околиці. На нього відділ "Вовки" теж робить наскок і його розбиває: частину відділу присипають розбиті "торпедою" мури їхньої домівки, іншу ж частину заскочено по хатах. Декілька втекло до УССР.

Наповесні 1945 р. дуже активними стали Варязька і Хоробрівська станиці МО, розташовані в містечку Варяжі (разом близько 70-80 чоловік). 26.5.1945 р. Ягода ліквідує обі ці станиці "торпедами".

Останнім успіхом Юрченка був наскок на частину окружного проводу підпілля на колоніях Корчунок (на північ від Долобичівського лісу), який там зібрався був на конференцію, влаштовувану контролером УПА-Північ Вадимом. Загинули при тому: новоназначений керівник округи Мстислав і його охорона (боївка під командуванням Яструба, перед тим чотового "Вовків") та осередок окружної пропаганди (Ярополк і його співробітники) — разом 17 чоловік. Але вже від весни 1945 р. терен переходить під повну контролю УПА. Після ліквідації МО в

Варяжі в терені появляється хіба лиш відділ МВД із Сокаля, очолюваний ст. лейт. Леоновим, а з ним і Юрченко; далі — відділ МВД з Домашева під проводом капітана Сметанова та УБП із Грубешева, скріплюване батальйоном ВП із Грубешівського гарнізону. Та всі їх облави серйозніших успіхів вже не добилися.

В травні 1945 р. на терен ТВ-ка приходять відділи УПА з Групи "Буг" із УССР: "Кочовики" під командуванням Штиля, "Галайда II" під командуванням Ворона (їх попередній командир Куліш був смертельно поранений у бою з МВД в с. Сурмачівка на Ярославщині) і відділ під командуванням Шумського. Всі вони мали визначений маршрут рейдів по Люблінському воєводстві в Польщі, де мали відвідати українське Підляшшя; Шумський мав перейти з Підляшшя на Волинь, тоді як два перші старою дорогою мали повернутися назад.

Відділ "Галайда II" вирушив першим у рейд, але завернув з дороги, бо стрілець відділу Грабовий убив командира Ворона; причиною тому було введення Вороном дуже суворої дисципліни.

"Кочовики" відбули рейд у травні-серпні 1945 р., не маючи по дорозі жадних боїв.

Відділ під командуванням Шумського мав сутичку при переході кордону (при тому згинув чотовий Гроза); його рейд пройшов теж спокійно і він з початком серпня 1945 р. перейшов р. Буг у Берестейську область (БССР).

Відділ "Галайда II" розділено на два підвідділи: з них перший під командуванням Сивого завернув назад до УССР, а другий під командуванням Чавса відбув восени 1945 р. рейд на Підляшшя.

Навесні 1945 р. Ягода організовує третю чоту в відділі "Вовки", очолену Багряним; ще до жнив цього ж року вона була перевишколена й спроможна до дії. З початком червня 1945 р. Ягода з одним роєм і своєю охороною робить засідку на полі під Варяжем, при шосе Варяж-Долобичів, на Юрченка, що мав туди переїздити з невеликою групою МВД. Спершу зліквідовано групу МВД, що надїхала підводами з Варяжа (вбито бл. 15 ефедистів при власних 2 поранених), а опісля автомашину Юрченка з 22 чоловіками залоги. Втекти вдалося лише одному провокаторові — Габданкові. Власні втрати — один вбитий. При тому ще здобуто важливі матеріали — список сексотів сокальського погранотряду МВД — бл. 170 чоловік, що підписали були зобов'язання. Варто зазначити, що зазедве 17 з-поміж них дали були більшовикам якісь дані про наше підпілля, інші ж на різні лади ухилялися, чи просто ховалися, коли МВД було в селі. Покарано лише найбільш винних, через яких підпілля зазнало серйозних втрат. Серед інших, як теж серед усього населення, проведено освідомну акцію, і в її висліді згодом усі, хто підписав під час арештування заяву про співпрацю з МВД, зголошував про це підпілля. У згаданій засідці згинув теж

Юрченко і ст. лейт. Леонов, командир оперативного відділу МВД.

Восени 1945 р. боївка підпілля (п'ять чоловік з трьома кулеметами) на засідці біля Вижлова ліквідувала автомашину з працівниками польської поліції (22 чоловіки, в тому комендант Белза Баліцький і три старшини УБП).

В серпні 1945 р. одна чота "Вовків" під командуванням Крапки звела короткий бій із частиною ВП, що йшла в напрямі Долобичівського лісу. ВП втекло панічно, залишивши кільканадцять убитих.

У другій половині серпня 1945 р. відділ ВП заскакує Ягоду в селі Жнятині й він гине враз із одним вояком із своєї охорони. При тій нагоді хочемо коротко зупинитися над тактикою цього командира УПА; вона була вповні достосована до цього відкритого терену, в якому він оперував. Ягода розбудував тут окрему розвідову мережу зв'язку, що була спосібна щодня передавати інформації про рухи ворога в цілому терені. Відповідно до даних розвідки Ягода маневрував відділом, чи то його розчленував і "конспірував". Завдяки тому відділ, крім Маслович, не бував заскочений ворогом. Більших боїв Ягода уникав, а робив наскоки лише на можливі для здобуття силами відділу опірні пункти ворога, як теж засідки на його дрібніші відділи. Всі такі операції були проведені дуже вміло: наші втрати не переходили звичайно одного-двох вбитими і стільки ж раненими — на пересічно 20-40 вбитих у ворога. Зрештою, гинули хіба поодинокі його вояки, заскочені по селах, криївках, чи постелях. Жертвою ворожого заскочення впав і сам Ягода.

Після його смерті "Вовки" розділилися на два відділи: "Вовки I" під командуванням Крапки і "Вовки II" під командуванням Багряного, оба приблизно по 60 чоловік. Під кінець серпня 1945 р. "Вовки I" перейшли на Підляшшя.

На Підляшші найдовше, бо ще до німецько-совєтської війни, затрималися були доволі сильні впливи комуністів, хоч із приходом німецької окупації в 1939 р. тут розгорнулася жвава праця на національно-громадському відтинку, а серед молоді, головню середньо-шкільної (в гімназії в Холмі та по торговельних школах), поширилася ОУН обох напрямків. У 1943 р. на Підляшшя прийшли перші рейдуючі відділи більшовицьких партизан із Білорусії і, знайшовши тут крім пригожої місцевости ще й підтримку місцевих комуністів та загалу населення, вони закріпилися тут на постійно. Населення їм подало підтримку, бо саме зріс був німецький терор і здирства (напр., у с. Білка німці за переховування жидів постріляли майже всіх чоловіків, яких 80 осіб; по кільканадцять чоловік німці розстріляли в селах біля багнистого лісу "Охожа" на північний захід від Володави, як ото в Грабівці, Голешові, Красівці — тільки через те, що в лісі відкрито криївки жидів). Було багато арештовань, а то й розстрілів селян ще й за

нездачу контингенту, за приналежність до комуністичної партії тощо, і врешті й за співпрацю з партизанкою.

Коли ж у 1944 р. прийшли більшовики, то місцеві червоні партизани створили польський адміністративний апарат по повітах і по волостях: чимало їх іде до воєводського уряду в Люблін. Позамісцеві партизани відходять до ССРСР. Але на населення посипались репресії польського підпілля (відділ Ястшемба "ВіН-у") за співпрацю з більшовиками. У відповідь на те повітові уряди роздали зброю по селах, де переважали комуністи: створюється ОРМО (Охотніча Резерва Міліції Обивательської). Очевидно, ОРМО не було в силі оборонитись від польського підпілля. До того ще дорешти впали серед населення прокомуністичні настрої: поперше, через те, що цих повітів не прилучено до УССР, а подруге, від осені 1944 р. стали приходити листи від тих, хто виїхав до УССР, і в них чорні описи підсоветської дійсності; врешті сюди втікають очевидці, переховуються по селах у свояків і розповідають про життя в ССРСР. За ними й почалися облави погранвійськ МВД та УБП.

Пізно восени 1944 р. на Підляшшя перейшла з Грубешівщини група складена з п'ятьох підпільників — уродженців Підляшшя, під проводом Хмари; вона й натрапила тут уже на сприятливий ґрунт. Спираючись на членах ОУН із холмської гімназії та з торговельних шкіл у Володаві й Білій Підляській, вони організовують в терені підпільну мережу, видавничий осередок пропагандивної літератури, санпункти тощо. Навесні 1945 р. підпілля налічувало тут яких два десятки активних членів. Прибула група пояснює населенню, що вони — це розвідка УПА, а з весною прийдуть більші сили УПА й оборонять населення. Прихід перших відділів УПА (Штиля і Шумського) мав дуже велике значення. Зустріч із рідним військом зробила велике враження на населення. Завдяки рухливості відділів УПА, ніхто не був зорієнтований, які сили УПА тут діють; їх оцінювали на кілька тисяч чоловік. Відділи ВіН-у перейшли відразу на польську етнографічну територію, підбатьорене ж наше населення почало одверто підтримувати УПА й підпілля. Незабаром посилилось і місцеве наше підпілля та його праця.

Після жнив, коли прибули перший підвідділ "Галайда II" й "Вовки I", прийшло й до переговорів поміж УПА та ВіН-ом, наладнано постійні контакти поміж обома організаціями, розділено компетенції (до українського населення мала відношення тільки УПА) та наладнано співпрацю. У майбутньому всі справи на цьому відтинку були розв'язувані без поважніших конфліктів поміж обома сторонами.

На відділ "Вовки I" зараз після його приходу на Підляшшя наскакує в пісі біля с. Королівка УБП. Відділ мав одного вбитого й двох ранених. Тиждень після того "Вовки I" ліквідують групу УБП з Володави, що підкрадалась до санітарного пункту УПА. 17 "убебістів" згинули і тільки

два урятувалися втечею.

Підвідділ "Галайда II" зліквідував на засідці автомашину із майором МВД та кількома рядовиками. Оба відділи УПА роззброюють у терені станиці ОРМО.

Цих декілька бойових успіхів ще більш підбадьорили населення і настільки стероризували ворожі установи, що їх працівники аж до весни 1946 р. майже не показувались поза своїми центрами.

В грудні 1945 р. ці відділи УПА повернулися назад у Грубешівщину.

Під кінець літа і з початком осені 1945 р. на Грубешівщині діяло лише УБП з Грубешева, що й переводило час-до-часу облави по селах, чи то квартирувало в них по кілька днів. УБП було підкріплюване одним батальйоном ВП із Грубешівського гарнізону, але, за малими винятками, ВП під впливом пропаганди ВіН-у вело себе неактивно.

Наприкінці вересня 1945 р. чота "Вовки II" під командуванням ст. булав. Дуди знищила в с. Верещин 13 убєпістів (серед них слідчого й поручника УБП), а півгодини після того роззброїла 17 ємведистів із грубешівського гарнізону, але, думаючи що це червоноармійці (саме в тому часі закінчувався перехід через Грубешівщину частин ЧА, що верталися з Німеччини) — після проведення пропагандивної гутірки їх відпущено. З тієї групи, додавши ще й інших ємведистів, що якимось були провинилися, начальник грубешівського МВД зформував карну оперативну групу МВД, силою в 40 чоловік, що мала за завдання постійно перебувати й діяти в терені УПА. Ця група, однак, поважніших успіхів не мала, хіба що арештовувала селян, змушуючи їх до співпраці, зате ж дуже заваджала в нормальній роботі підпілля, бо появлялася в кожній порі дня і ночі по селах, що були найактивнішими осередками нашої праці, побула там кілька годин чи добу й відходила далі. Відділи УПА намагалися зліквідувати її, але це не вдалося. Вона так оперувала аж до розпалу виселенчої акції (половина травня 1946 р.); пізніше вже скріплена до сотні чоловік і більше, частково перебувала в Грубешеві, частково в оперативній поїздки.

Після жнив 1945 р. появляються ще нові труднощі: активізуються станиці МО в Кристинополі й Забужжі (Хоробрівська), роблять вдень наскоки на села, арештовують і знущаються над селянами, що їх підозрівали у співпраці з УПА, і просто — граблять населення. В селі Ключів з їх рук гине повітовий референт пропаганди Амон (із УССР), що тут лікувався. В обох тих осередках були ще й виселенчі комісари з охоронами (до 20 чоловік), а в Забужжі — чота ВП. Слід згадати, що тут ще від осені 1944 р. чекали селяни, головно з Долобичівської волости, на транспорт до УССР.

Як нас інформували місцеві члени ВіН-у, в цих станицях МО "всяке шумовиння, що шукає наживи, а безпечно чується тому, що пограничники із Сокаля й Бендюги на випадок нападу обіцяли негайну допо-

могу". На ці два осередки переведено в жовтні 1945 р. наскок. Відділ "Кочовики" зайняв станицю МО в Кристинополі (поліція втекла при перших пострілах), знищив станицю, залізничну станцію, розпустив звідси холмщаків-виселенців, знищив приміщення й документи волосної управи тощо. Зліквідовано декілька міліціантів. Подібно виглядав бій і в с. Забужжя, і з таким же ефектом, з тим, що тут бій тривав довше: ВП і МО боронилися в мурованому будинку. Аж як відділ УПА вистрілив "торпеду", правда, нецільно, — ВП втекло з будинку. Тут наступав відділ "Вовки II" і боївка ВОП-у (відділ особливого призначення) під командуванням пор. З. В наступі на Забужжя загинув один вояк УПА.

Цієї науки вистачило обом станицям МО і аж до кінця дій УПА на цих теренах (літо 1947 р.) вони ведуть себе коректно.

Взимку 1945-46 р. і з початком весни — на Грубешівщині діють ті самі сили ворога: Грубешівський гарнізон МВД й УБП, скріплюване частинами ВП.

В грудні 1945 р. на інспекції відділів УПА був командир ВО "Буг", полк. Вороний — у заступництві командира Групи "Сян", що відійшов до Головного командування УПА і довго не вертався. Він і створив командування ТВ-ка під керуванням сот. П. Відділ "Галайда II" дістав доручення перейти до УССР (він при переході кордону попав на мініні поля і втратив одного вбитим та двох раненими, що й повернулися назад — лікувались). Командуванню ТВ підпорядковано чоту командира Зірки (три рої, разом — бл. 25 чоловік), як підвідділ "Вовки III".

Група Зірки була зорганізована ним самостійно напровесні 1945 р. під Грубешевом у районі сіл Богородиця, Черничин, Чомів, Крилів. Спершу вона налічувала неповний десяток людей, але завдяки партизанській зручності Зірки — група проводить низку успішних боїв та засідок на дрібні групи ворога; група ця впродовж літа 1945 р. побільшилась. Фактично нею керував сот. Ягода, але офіційно вона не входила в склад УПА аж до грудня 1945 р.

В січні 1946 р. появився на території ТВ "Данилів" к-р Групи "Сян" О. На спільній нараді з комендантом ТВ й командирами відділів і підвідділів устійнено методи діяння УПА на цьому терені на час зими. Відділи мали перебувати по селах розчленовано в приготованих ще восени криївках. Коли в терені не було поважніших сил ворога, відділи мали квартирувати нерозчленовано чи то в селі, чи в лісі, щоб таким чином підтримати дисципліну, а також для підготовки наскоків на можливі ворожі групи. Кожен відділ мав діяти самостійно у визначеному йому терені, і за його межі міг виходити лише з konieczности.

Впродовж січня і в першій половині лютого 1946 р. відділи УПА звели ряд успішних боїв, головнo із засідок. Назвемо тут важливіші.

Відділ "Вовки III" й перша чота відділу "Вовки II" розбили частини

погранвійськ в околиці сіл Корчів-Махнівок, а які показалися тут після того, як "Кочовики" перейшли кордон.

Над іншим боем, у Масловичах і в Шиховицькому лісі, зупинимось обширніше, бо він характеризує відносини в ворожому таборі. Обі згадані чоти УПА квартирували на колоніях села Масловичі, на південь від Грубешева. На колонії над'їхала підводами сотня ВП. Перші дві чоти ВП, що вже були поміж хатами, роззброїла УПА, друга ж частина з розтягнутої валки підвод, що були ще на шосе, втекла до Грубешева. Серед роззброєних проведено пропагандивну гутірку, роздано літературу, виміняно свої знищені мундири за добрі і відпущено. Як нас інформували старшини ВіН-у, коли перші втікачі ВП прибігли до Грубешева, місцеве МВД, силою в яких 80 чоловік (інші були на польських селах), негайно вирушило в погоню за УПА й одночасно зарядило, щоб якстій за ним вирушив і грубешівський гарнізон ВП. Збірка ВП тривала понад годину, вояки саботували наказ про "аларм". Аж після арештування яких 80 вояків вдалося врешті цю збірку зробити і гарнізон ВП рушив на підмогу. У міжчасі відділ УПА забраними від ВП підводами переїхав на колонії близько Шиховицького лісу, але МВД таки попало на його слід. Танкетки МВД старалися відтяти йому дорогу до відступу в ліс, ще заки танкетки наблизились на відстань цільного вогню. В лісі відділ затримується і займає оборонну лінію, на яку незабаром надходить розстрільна МВД. Її підпущено на близьку відстань. Починається короткий бій. Більшовики мали кільканадцять вбитими, серед них начальника губешівського МВД, і панічно втекли. На шосе за декілька кілометрів від лісу зустріли колону ВП, що чекала на вислід бою. Ст. лейтенант МВД накидається на капітана ВП з лайкою і б'є його в лице. Це так обурило вояків ВП, що вони займають в ровах становища, спрямовуючи зброю на емведистів. Але до перестрілки не дійшло. Після того грубешівський гарнізон ВП переформовано, змінивши більшу частину його командного складу.

В другій половині лютого 1946 р. ворог дуже активізується. У селі Войславичах відділ МВД насакає на "Вовків I". Останні, відстрілюючись, відступили до Угринівського лісу. Положення було скрутне, зокрема ж коли який десяток вершників МВД заїхав перед відступаючий відділ, щоб йому відтяти дорогу в ліс. Треба зазначити, що МВД мало радіозв'язок і могло завжди скоро викликати підмогу. Але відділ змусив вершників вступитись з дороги й відступив з одним убитим та одним пораненим.

У підвідділі "Вовки III" виявився провокатор, поворотець з Німеччини, що був у відділі несповна два місяці. Трапилося це тому, що над цією групою аж до грудня 1946 р. не було більшого нагляду зі сторони КВ. Коли підвідділ заквартирував на колонії, яких 5 км від Грубешева, брат к-ра Зірки Гайда запримітив, що немає стійкового. Розглянувшись

ближче, він побачив, що бракує двох кулеметів і одного коня. Тож по тривозі відділ негайно покинув квартири. Ще підвідділ не віддалився й на кілометр від колонії, як танкетки й автомашини МВД вже оточували ці його квартири. Хоч провокатор не знав зв'язків, ні співробітників — селян, але знав маршрут маневрування відділу і знав, як селяни приймали вояків УПА, тож мав деякий успіх. У першому дні облави загинули три розвідники підвідділу, що квартирували по селах; МВД арештувало деяких селян, у яких квартирував підвідділ. Зірка перекинув підвідділ на південь, в коли вже припинилися облави в околиці Грубешова, повернувся з двома вояками у свій терен, щоб зорієнтуватися, чи можна туди перекинути підвідділ назад. Але на його слід попало МВД і, наскочивши на його квартиру, зловило його самого під час сну. Було це в половині лютого 1946 р.

Командування над "Вовками III" перейняв брат Зірки, ст. булав. Гайда. 22.2.1946 "Вовки III" вирушили санками в дводенний рейд у польські терени, роззброїли сотню ВП у с. Конопне, щоб роздобути амуніцію; 23.2. роззброїли групу МО на хуторах в с. Коритина біля містечка Грабівець і того ж дня МО в с. Невірків та повернулися в Белзчину.

28.2.1946 погранвійська МВД несподівано провели облави по селах західньої Белзчини: проходили селами, поверховно переглядаючи будинки, чи немає тут більшої військової одиниці. У селі Лісках вдається частинам МВД заскочити "Вовків III", що збиралися перейти під Грубешів. Два рої "Вовків I" під командуванням сотенного Крапки готовились підводами від'їхати в рейд на польські терени. Ланка вояків із підвідділу "Галайда II" мала в Лісках свої криівки. Відстрілюючись, відділи УПА відступили в ліс і тут прийняли бій. Але ця облава була зорганізована добре і негайно їх оточив майже полк МВД, яких 800 чоловік. Після південного бою лягло сорок вояків УПА (частина з них дострілювала себе, коли забракло амуніції). З оточення прорвався тільки один рій із відділу "Вовки I" і декілька вояків з інших підвідділів. В бою загинули: командир "Вовків I" Крапка й командир підвідділу "Вовки III" Гайда. Більшовики мали бл. 150 вбитими і стільки ж пораненими.

Після того бою відділ "Вовки I" очолив Кропива. Очевидно, цю поразку частин УПА болюче відчуло і населення, і підпілля. Але незабаром прийшли ще нові турботи. Вже з початком березня 1946 р. стало відомим, що на весну підготовляється примусове виселення всього українського населення до УРСР, тож починається підготовка до такого виселення: заготівля й маґазинування харчів, боєприпасів, криївок, маґазинів тощо.

Прийшла ще зміна в командному складі "Вовків II", що їх тепер очолив Лис, попередньо бунчужний відділу "Вовки I".

МАСОВЕ НАСИЛЬНЕ ВИСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ДО ССРСР

З початком квітня 1946 р. польсько-більшовицькі війська (ВП) починають виселенчу акцію на Грубешівщині. Треба однак зазначити, що на цьому відтинку виселення було менш криваве, ніж на південному Закерзонні, де ВП вимордовувало цілі села.

В Грубешеві, Белзі й Угнові заквартировують полки ВП, при чому частини Грубешівського гарнізону були розташовані теж у Вербковичах та в Чомові, Белзького ж — іще в Кристинополі, Забужжі, коротко в Варяжі й Хороброві. По цих осередках примістилися теж більшовицькі виселенчі комісії та їх охорони (МВД). Крім того, в терен приїхали ще три сотні ВОП-у (Войско Охрони Пограніча), що теж взяли участь у виселенчій акції.

Частини ВП роз'їжджають по довколишніх селах, при тому вони мали мішки й довгі ціпки — грабувати й бити населення. Приїхавши в село, вояки розбігалися по селянських господарствах, грабували, що попало під руки, стріляли дріб, свині тощо. Під час таких наскоків побивали бодай половину мешканців села, насилували жінок, траплялося чимало випадків убивств. При тому залякували селян, що якщо ті не виїдуть до ССРСР, то всіх вимордують.

Після такої "пропаґандивної підготовки" приїжджали советські комісари під охороною МВД, скликували в селі мітинг і намовляли селян виїздити. Більшовики вели себе доволі коректно, комісари навіть списували звірства ВП й обіцяли інтервенувати, в що — зовсім слушно — ніхто не вірив. Така "обрібка" населення тривала звичайно два тижні, після неї починалося виселення: вранці частини ВП оточували село й забирали на найближчу залізничну станцію всіх, кого застали вдома. Там реєстрували й відсиляли до ССРСР.

МВД діяло постійно в терені аж до кінця виселенчої акції, в першу чергу проти відділів УПА і членів підпілля.

Виселювати почали одночасно з двох сторін: від Грубешева й Угнова та Белза. Ця акція зразу захитала стійкість населення й воно не ухиляється від виселення, зокрема ж села під Грубешевом, під Угновом (до 10 км від цих міст), в чотирикутнику Белз—Варяж—Забужжя—Кристинопіль, звідки власне й не було куди втікати. Але далі, під впливом боїв УПА і бойових груп підпілля і можливостей скритися, цілі села втікають в пустирі на Холмщині, після порозуміння з ВіН-ом — у польські села, а в лісистих околицях — у ліси.

На час виселенчої акції на бойову діяльність переставлено всіх членів підпілля. Ще перед виселенням проведено основну підготовку населення: вказувано, де й як можна скритись перед виселенням. Як тільки почалося виселення, відділи УПА й інші бойові групи нищать

залізничні мости (на річці Солокії в Кристинополі), як теж і на ґрунтових дорогах (наприкінці квітня), а це на деякий час спинило виселення. Залізничного моста на р. Буг (на шляху Сокаль—Володимир Волинський) не знищено, бо мав сильну охорону погранвійськ МВД. Нищено мости й залізничні рейки впродовж усієї виселенчої акції і це завжди спинювало на декілька днів рух поїздів. В дальшому проведено ряд боїв із ворогом: засідок, наскоків. Назвемо важливіші з них.

Мабуть 10.4.1946 р. відділ УПА "Вовки I" підступом роззброїв частини ВП в містечку Вербоковичі. "Вовки I", довідавшись від ВіН-у кличку ВП, за допомогою своїх роїв УПА під командуванням Кропиви роззброїли застави ВП, варту на залізничній станції й відділи на квартирах (квартирував один батальйон ВП) і розпустили наловлених для виселення селян. Полонених ВП після гутірки звільнено. Серед полонених був теж виселенчий комісар-українець, що перед тим об'їздив села з мітингами за виїздом до СРСР. Тепер він став їздити по тих же селах і оповідав правду про життя в СРСР, реабілітуючись таким чином.

16.4. "Вовки I" роблять засідку на шляху Угнів-Річиця на частину ВП, що вела наловлених людей у селі Василів. Ворог мав 12 вбитих, а під час самого замішання частина людей втекла. Цього ж дня підвідділ "Галайда II" ліквідує автомашину з 12 вояками ВП й МВД на шляху Белз—Угнів. В обох цих засідках відділи УПА втрат не мали.

20.4. "Вовки I" знищили автоколону (18 автомашин), а з нею бл. 40 вояків ВП — охорони; автомашини їхали до Белза, щоб транспортувати вивожене наше населення. Коли вже всі автомашини були в руках УПА, шляхом над'їхала панцирка із виселенчим комісаром і автомашина МВД як його охорона. Танкетку й автомашину також знищено і зліквідовано частину залоги МВД, решта врятувалась утечею. Ворог мав біля 50 убитих; по нашій стороні загинув чотовий II-ої чоти Лев.

5.5. "Вовки I" та боївка підпілля провели спільно наступ на батальйон ВП, який щойно заквартирував у с. Хоробрів; цей батальйон мав саме провести "пропагандивну підготовку" для виселення околиці. Опір ворога зламано в перших хвилинах бою і він врятувався втечею, залишивши 15 вбитими, 5 полоненими, обоз і чимало амуніції і зброї. Після того вже не було спроб насадити в цій околиці ґарнізон ВП.

13.5. відділ МВД з Грубешева повів наступ на заквартировані в Долобичівському лісі відділи УПА: "Вовки I", "Вовки II" і боївку підпілля. Всі наступи ворога відбито і врешті й прогнано його з лісу. Ворог втратив бл. 30 вбитими й одного полоненим. З нашої сторони загинув командир "Вовків I" Кропива.

В дальшому, майже до кінця травня, відділи УПА не мали поважних боїв і лише влаштували декілька дрібних удачних засідок, головню з допомогою мін. Попередньо, 28.4. ворог заскочив у криївці в Шмід-

нівському лісі один рій УПА під командуванням Діброви (1-ша чота "Вовків II") і зліквідував його: майже всі одинадцять чоловік пострілялись самі, двох поранили забрав ворог. Це була болюча втрата, бо це був найкращий рій УПА в цьому терені і вславився умілим стосуванням різних партизанських прийомів. В половині травня 1946 р. проведено зміни в командному складі "Вовків": "Вовки II" розділено на два підвідділи — підвідділ "Вовки II" під командуванням Дуди й підвідділ "Вовки III" (2-га чота "Вовків II") під командуванням Давида. Відділ "Вовки I" очолив хор. Громовий (за німецької окупації він діяв на Холмщині, опісля в УССР, наприкінці ж 1945 р. був відпущений на Закерзоння на лікування).

Всі ті бої УПА хоча й не паралізували цілковито виселенної акції, все ж мали велике значення: дуже утруднювали виселення і, що найголовніше, підтримували дух опору серед населення, яке продовжувало втікати й ховатися від виселення, а на виселенні пункти попадало лише по декілька родин з кожного села.

На конференції представників УПА й ВІН-у 18. 5. 1946 р. ВІН подав пропозицію повести спільний наступ на ворожі сили й установи в Грубешеві, що шкодили як українському, так і польському народові. Для УПА така операція була не вигідна, бо після неї ворог, можна було гадати, кине проти УПА більші сили на облави, наше населення буде змушене повернутися до сіл, а там його зможе ворог виселювати; далі, треба було перервати бойові дії, щоб приготувати відділи до наступу. Але, з другої сторони, спільний наступ із ВІН-ом на більшовицькі сили мав велике політичне значення і закріплював співпрацю визвольних рухів обох народів. На нараді, на якій був присутній командир Групи "Сян", рішено такий наступ таки провести.

Наступ на Грубешів відбувся вночі з 27/28. 5. 1946. Його опис поданий в *До Зброї* ч. 7-8 за листопад-грудень 1948 р. Наступ визнано вдачним. Було знищено частково приміщення МВД "торпедами", число жертв ворога не устійнено докладно (за обчисленням ВІН-у — бл. 80 чоловік). Здобуто будинок УБП, де знищено понад 30 убєпістів, випущено бл. 40 чоловік арештованих, здемольовано різні уряди, як от приміщення ППР (Польської Партії Робітничої), пошти тощо, за різні провини зліквідовано декілька "пеперівців" (ВІН). Наші втрати: один вбитий вояк УПА і три вояки ВІН-у. В наступі від УПА брали участь всі відділи ТВ-ку "Данилів", отже "Вовки I", "Вовки II", "Вовки III", "Галайда II" та боївки.

Вранці почалась погоня за відділами УПА, що відступали. Погоня попадає на підвідділи УПА в Метелинському ліску й вони, відстрілюючись, відступають до Тихобізького лісу, де й приймають короткий бій, щоб стримати розгін ворога, впорядкуватись і, розчленувавшись, зникнути. Відділи УПА відбили перший наступ від піль, а коли ворог

перестав наступати, очікуючи, поки прийде допомога, відділи УПА відв'язались. В тому бою відділи УПА мали трьох вбитими й п'ятьох раненими; втрати ворога — 38 вбитими (серед них 32 ємведисти) і ще більше число пораниених.

Ще 29. 5. на підвідділ "Вовки II" двічі наскочив ворог, але к-р Дуда, вдаючи частину ВП, зумів його ввести в блуд, підпустити його на близьку віддаль, тоді привітати гураґанним вогнем і зникнути. В обох випадках — біля села Діброви й хуторів Вигинів — ворог мав по якому десятку вбитими. У великій скруті того ж дня опинився був відділ "Вовки I" в маленькому ліску біля Телятина, перевтомлений вже дводобовими безперервними маршами й боями при малій кількості амуніції. Зі сходом сонця полк ВП почав облаву на ліс, спихаючи УПА на край лісу. Тут той прийняв польську розстрільну вогнем і, скориставши з замішання, проскочив на тили ворога. Опісля ВП аж до заходу сонця перешукувало ліс, а к-р Громовий із подивугідною зручністю виходив завжди на тили польських частин, вже без пострілу. Під вечір командування ВП було таки переконане, що в лісі немає жадного відділу УПА, а стрілянина вийшла тільки поміж власними частинами, тож полк ВП від'їхав до Белза.

Після наскоку на Грубешів ще цілий тиждень, а то й довше, тривали облави. Проводили їх свіжо кинені в терен нові сили ВП і теж частини, що їх відтягнуто від виселенчої акції. Очевидно, що наше населення, яке стояло таборами по лісах, пустирях чи польських селах, повернулось на села й очікувало виселення. 15. 6. 1946 р. вигасав реченець договору про "виміну населення"; до цього часу ворогові ще вдалося вивезти на станції всі села, яких ще не виселявано передше, але залишилось населення тих сіл, де вже виселення відбулось і звідки виїхала майже половина людности. В цілому терені залишилося, таким чином, бл. 20% населення.

Виселенча акція на Підляшші почалася місяць пізніше. Виселявав тут один полк ВП. Тут участі в боротьбі проти виселявання частини УПА не брали: всі відділи були на півдні, оборону ж організовувало місцеве підпілля. Воно й провело добру пропаґандивну підготовку населення, організувало дрібні засідки, нищило шляхи тощо. Населення виїздило тільки в перших тижнях, а потім села, що були на черзі, втікали в ліси, багна, в польські й подальші українські села і це було причиною, що виселення в дальшому не мало успіхів, а до 15. 6. 1946 р. ворогові вдалося виселити лише частину Володавського повіту (волості на захід від Володави).

Під час виселявання ворог пробував заселявати виселені села колоністами з Центральної Польщі. Перших таких колоністів УПА прогнала. В дальшому підпілля й УПА спалили на обох відтинках — на Холмщині й на Підляшші — залишені господарства, щоб не допустити

до їх заселення. Заселені були тільки села Чомів і Сліпче під Грубешевом; там колоністів УПА не проганяла, бо ці села не мали практичного значення для її бойової діяльності.

ЖНИВНА КАМПАНІЯ

Закінчивши виселення, ворог вибрався з терену й два тижні панував спокій. В першій половині липня 1946 р. почалась нова акція проти УПА, т. зв. "жнивна кампанія". В терен прийшли такі ж сили ВП, що були й під час виселювання, скріплені до того ще внутрішніми військами (УБП), і почали облави в цілому терені, почавши від р. Гучви, і заквартировували по селах в силі від однієї сотні до батальйону; все те — в якій третині сіл. Частина тих залог займалася збором жнив, частина ж діяла проти УПА.

При тому кинено багато робітників із центральної Польщі, але ті, побачивши дію УПА, скоро повтікали з терену, незважаючи на добру винагороду за працю. Тож збіжжя збирали таки наші селяни і польське населення з сусідніх сіл (за порозумінням УПА—ВіН), а лише в декількох селах зібрало саме військо. Сам же терен був так зашахований, що відділи УПА не могли провести ширшої акції проти збору жнив. Все ж, основне таки зроблено. Дрібні наші групи постійно підсовуються вночі під ворожі ґарнізони й обстрілюють їх, щоб викликати в них стан постійної тривоги. Майже всі залоги ночами просиджували чи спали в окопах за дротяними проволочками. На станиці ВОП в Тудорковичах і Жужелі, на ґарнізони ВП в Гільчі й Варяжі поведено наступи. У перших трьох випадках ворожих залог не розбито (вони боронились з-поза окопів і мали лише по декілька вбитими; наші втрати — в Гільчі один убитий), але обі станиці ВОП-у перенеслися до Белза, в Гільчі ж спалено скирти державного збіжжя. Куди успішніший був наскок на Варяж, де знищено деякі об'єкти ворога й зліквідовано деяке число ворожих вояків по хатах.

Успіх тих дрібніших наскоків УПА настільки вичерпував частини ворога, що той не був спосібний повести серйозного наступу на УПА.

Під кінець осени 1946 р. частини ВП вибралися з терену. До зими 1946/47 р. ішли по стороні УПА гарячкові готування: для зимівлі готовлено криївки по селах і землянки по лісах, бо очікувано нової акції. Криївки по селах мали бути незалежні від населення; найбільшою трудностю було, що наші кадри не були підготовлені до "криївкарської системи" боротьби, далі ж — відчувався брак товщу, щоб поробити запаси на зиму. Та це показалося непотрібним: осінь і зима пройшли спокійно, лише декілька разів ВП й УБП з Грубешева провели облави на деякі села й ліси, при чому під час облави на с. Себечів зловлено

двох вояків УПА.

Доволі важко пройшла жнивна кампанія на Підляшші, де вона мала такий самий характер. Там у руки ворогові попався Чумак, член підпілля, попередньо стрілець "Кочовиків", що лишився на лікування. Він почав "сипати" відомі йому зв'язки, підпільні квартири, декілька магазинів тощо. Через цю "всипу" підпілля зазнало чималих втрат у людях; здезертирувала частина новобранців. Тут якийсь час були порвані зв'язки поміж поодинокими клітинами підпілля. Цей відтинок вперше пережив таку пробу. Під час жнивної кампанії ворог мав у своїх руках повну ініціативу, але серйозного удару нашому підпіл्लю не міг навести завдяки лісистому теренові. Під час жнивної кампанії на цьому терені перебував підвідділ "Галайда II", але його дія обмежувалась до самозбереження.

Взимку 1946/47 р. відбулася "акція уявлення" ВіН-у і той, у сусідніх із УПА теренах, перестав діяти.

Восени 1946 р. командування ТВ-ком "Данилів" перейняв сот. Б., шефом штабу став Громовий, а командування відділом "Вовки I" перейняв хор. Яр. Сот. Б. і хор. Яр були прислані з командування Групи "Сян".

ОСТАННІЙ НАСТУП ПРОТИ УПА НА ЗАКЕРЗОННІ В 1947Р.

З весною 1947 р. Польща, СССР і Чехо-Словаччина підписали договір про спільну боротьбу проти УПА на українських землях на захід від лінії Керзона. Вже наприкінці зими 1946/47 р. командування УПА знало про цей договір і про підготову ворога виселити з тих теренів все українське населення, базу повстанців. Тож ранньою весною почалось гарячкове готування до протидії новому наступові ворога, хоч панувало загальне переконання, що виселенню протиставитись не вдасться. Але йшлося про те, щоб позицій не здати без бою: інструкції від Крайового Проводу й від командування групи "Сян" наказували боротися проти виселення.

На спільній нараді командира ТВ-ка, командирів відділів УПА й окружного проводу рішено, що відділи УПА й теренові бойові групи, зформовані в бойові одиниці силою в три-чотири десятки чоловік, рейдуватимуть по терені діяння УПА й по сусідніх польських теренах і зсюди тривожитимуть ворога дрібними наскоками. Тією тактикою задумувано змусити ворога розпорошити свої сили в широкому терені і тим самим мати більші вигляди на невловленість, як теж більшу свободу діяння. Та цьому спротивився командир Групи "Сян" і наказав відділам

УПА залишитись у терені, спираючись на місцевих ліскаx і криївках, та звідси перешкоджувати ворогові в виселюванні. Головне — не покидати населення.

На відтинку Холмщини чехи в цьому наступі участі, само собою, не брали. Допомога ж СССР обмежувалася до того, що сильно скріплено кордон, щоб унеможливити перехід через нього відділам УПА чи дрібним групам повстанців. Тут наступ проти УПА повела сама Польща.

У перших днях червня в терені появилися перші частини ВП, а до тижня тут була вже ціла дивізія. Вони групами, звичайно в силі батальйону, переводять в цілому терені облави на ліси і села, квартируючи в окремих місцевостях по декілька днів, а в деяких селах то й постійно. Число ворожих сил і їх тактика не дозволяли навіть зібрати відділи, щоб організувати серйозну протиакцію. Лише в перших днях акції в рейд на польські терени відходить група в силі яких 50 чоловік під командуванням пор. З. (боївки), а частина підвідділу "Галайда II" йде на Підляшшя. Ця група затримала поїзд у Білгорайському лісі, де й роззброїла охорону штабу дивізії ВП і провела з подорожніми мітинг, далі повела наступ на містечко Краснобрід, де роззброєно частини ворога й зліквідовано місцеві уряди.

В перших днях акції ми потерпіли поважні втрати: під час облави загинув канцелярист командира ТВ-ка і був поранений сам к-р ТВ-ка Б.; 20. 6. загинув командир відділу "Вовки III" Давид у с. Старгород, а в с. Осердів ворог зліквідував ПО (видавничий осередок пропаганди). Крім того, в декількох місцях падають криївки з вояками УПА чи членами підпілля; вони звичайно стріляються, але були випадки, що люди здавались "в полон". Два з полонених заломились на тортурах і почали "сипати", тож інші вояки втікають з тих криївок, про які ці могли знати: люди переходять в інші криївки, якщо мають такі, або ж самостійно йдуть малими групами в польські терени. Таким чином, на початку цього наступу на УПА відділи "Вовки I" і "Вовки II" були розпорошені й не мали поміж собою зв'язку.

Одночасно ворог грабував і тероризував населення. Десять наприкінці червня почато скрізь виселювати села, залишаючи хіба по декілька родин, а то й нікого. Оминути виселення було неможливо, тож до двох тижнів його закінчено. Одночасно на місце виселених населювано колоністів, здебільша озброєних — ОРМО.

Під час виселювання ворожі групи звернули більшу увагу на саме населення і припинили масові облави, міркуючи зрештою, що наші сили вже вповні розпорошені. Це уможливило підпіллю зорганізуватись і налагодити зв'язки системою "мертвих пунктів". Зразу відчувся брак населення, головню ж важко було здобути розвідку й харчі. Під час виселювання відбулося багато сутичок, накинутих головню ворогом: вночі ворог розставляв засідки скрізь, де могли появитися повстанці. З

нашої ж ініціативи дрібні групи палили залишені господарства і проганяли колоністів. В другій половині липня 1947 р. проведено наскоки на частини ВП й ОРМО в Угринові, ОРМО в Старому Селі й Річиці і розбито групу ВП біля Угринова, при чому вбито 11 вояків ВП. У всіх цих боях командував пор. З. Одночасно посилено акцію палення сіл і майже з усього терену прогнано колоністів. Вони ще залишилися тільки в тих осередках, що були опірними пунктами ворога, як от Жнятин, Угринів. Поміж кожним з таких боїв проходив тиждень-два, впродовж яких відділи або розпорозувалися в терені, або відходили в Польщу.

Наприкінці серпня 1947 р. частини ВП виселяють решту населення, залишаючи хіба в деяких селах по одній-дві родини; при них майже постійно влаштовуються засідки. ВП отримує нові підкріплення й починає нові ґрунтовні облави на ліси, поля й села, шахуючи одночасно терен системою нічних засідок. Внаслідок цієї нової хвилі наступів падають нові жертви: заскочені в криївках чи лісах. Тоді гине командир "Вовків I" Яр у Лісоцькому лісі, в бою з частинами ВП був смертельно поранений командир "Вовків II" Дуда. Частини УПА під командуванням пор. Зенона зробили засідку на ВП в с. Верещин, вбиваючи яких шістдесят вояків ворога; з нашої сторони згинув тоді Дуда.

У вересні положення дуже погіршало: відчувався брак харчів, розвідки, постійна погоня ворога, у висліді чого постійно рвалися внутрішні зв'язки, поодинокі ж групи підпільників і вояків УПА блукали без зв'язку. Правда, бойовий дух не впав, але над усіма зависло питання, що далі - тим більше, що наближалася зима. Впродовж усього серпня зв'язок із керівництвом боротьби на Закерзонні був порваний і аж у вересні прийшли інструкції: основна маса людей має відійти до УССР і там включитися в лави УПА; в терені мали б залишитися невеличкі групи, при чому хворих слід залегалізувати; можна вислати групи в західні зони Німеччини. Згідно з тим розв'язано питання людей, достосовуючи ці вказівки до місцевих умов. Із відділами УПА в УССР терен не мав безпосередніх зв'язків, тож по зв'язку відійшла лише одна група із присланим зв'язковим від командування Групи "Сян". Були зформовані групи з підвідділу "Галайда II", що був здебільша рекрутований із місцевих, та декілька груп, у складі яких були уродженці земель, що були в УССР. В терені на зиму не лишався ніхто; декілька невеличких груп по 5-10 чоловік перебули зиму в лісах сусідніх польських земель, щоб навесні перейти до УССР або в Західню Німеччину. Восени 1947 р. на захід відійшла тільки одна група під командуванням командира ТВ Б. Інша група під командуванням сот. П. відбула рейд у Східню Пруссію.

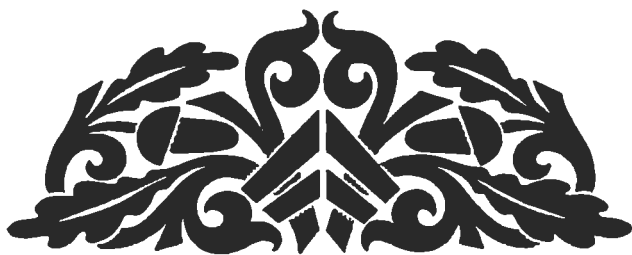
Так закінчилася боротьба УПА в Південній Холмщині. Під час цього останнього ворожого наступу УПА й підпілля мали бл. 80 чоловік вбитими (напередодні виселення в цьому терені було яких 350 вояків

УПА і членів підпілля).

Виселювання й боротьба з нашим рухом на Підляшші почались теж у червні. Їх проводили два полки ВП, скріплені поліційними частинами: УБП, ВОП і МО. Ці сили вповні вистачали, щоб стероризувати населення й виселити його на "Земє Одзискане". Наші кадри не потерпіли там серйозніших втрат тому, що порівняно надто великий терен, щоб його могли опанувати присутні в ньому ворожі сили; там багато лісів і недоступних боліт і вони давали повстанцям охорону. Підпілля тут було чисельно невелике (яких 45 чоловік і частина підвідділу "Галайда II"), "всип" не було, а харчуватися можна було в польського населення. Тож підпілля тут діяло справно й перешкоджувало ворогові виселювати наші села: нищено шляхи, організовано дрібні наскоки, палено залишені господарства, гонено колоністів.

Втрати мало тут підпілля аж у вересні 1947 року: під час кількох наскоків на квартири загинуло разом десять підпільників, в тому й керівник надрайону Штиль. Теж і на Підляшші восени 1947 р. подібно, як на Холмщині, розв'язано питання кадрів; однак більшість ще залишилася зимувати в терені.

До Зброї, Мюнхен, ч. 29-30, 1952.

У ПОЛЬСЬКІЙ В'ЯЗНИЦІ В ТАРНОВІ

Спогад з 1930-их років

Тарнів — повітове містечко в Краківському воєводстві, в Сандомирському котловані, при залізничній лінії Ряшів-Краків. З початку тридцятих років жило в Тарнові коло 38 тисяч мешканців, а на сьогодні, з упромисловленням міста, воно зросло до 74 тисяч жителів.

Із замітніших давніших пам'яток видніли тут: костел Бернардинів, костел і кляштор Бернардинок, руїни замку, готицько-ренесансовий ратуш з 16-го ст., а з новіших "пам'яток" залишилась незатертою в пам'яті українських націоналістів, членів УВО-ОУН, в'язниця, що була на краю міста у східній його частині, при вул. Конарського.

Після того, як уряд Української Народньої Республіки в квітні 1920 року підписав з Польщею неfortunний Варшавський договір, Тарнів став місцем осідку уряду УНР на еміграції. Рік пізніше з далекої Катеринославщини прибула до Тарнова, як посланець до уряду УНР, 19-тирічна зв'язкова українських повстанських штабів, Віра Бабенко, яка в поворотній дорозі, знов сама-однісінька, пробиваючись крізь найгустіші ліси і більшовицькі сіті, куди, здавалось, ні птах не пролетів би, — була схоплена більшовиками і закатована 7-го вересня 1921 р. у Катеринославі (тепер Дніпропетровське).

Тоді теж до Тарнова, разом з урядом УНР, прибула чимала кількість працівників-урядовців і взагалі української емігруючої інтелігенції, нерідко разом з родинами. Почало розгортатися наскоро зорганізоване українське життя. Незабаром постала тут українська православна парафія, організація Спілки співробітників усіх міністерств, Спілка техніків сільського господарства, зорганізовано філію Союзу Українок, що складалася з емігранток. З навчальних установ постала тут реальна гімназія, а новостворена Українська Господарська Академія в Подєбрадах у Чехії дістала якраз із скупчення емігрантської інтелігенції в Тарнові основні кадри свого навчального й адміністративного персоналу. Очевидно, таким "українським" Тарнів був лише переходно, "іміграційно", в 1920-23 роках.

У своєму спогаді я зупинюся над перебуванням українських революціонерів у Тарнові за... ґратами, наскільки це, очевидно, дасться відтворити з пам'яті по майже 40 роках та з-під значно важчих і гостріше зарисованих нашарувань революційного буття в наступних роках.

* * *

Львів, Бригідки, 1932 р. В камері ч. 113 третього відділу — в'язні виключно засуджені. В значній більшості — це українські націоналісти з УВО-ОУН. Тільки два-три іншої категорії в'язні, звичайно, не-українці, але інтелігентні і виявляють повне розуміння для наших змагань. 113-ка — на всю в'язницю єдина камера, в якій запалюється і підкидається вугілля в залізну піч в камері зсередини. У всіх інших — роблять це з коридору "посмітюхи". Це пам'ятка після полк. Андрія Мельника. Колись він, за часів кращого трактування політв'язнів, відсиджуючи в цій камері свій вирок, як крайовий командир УВО, справив цю піч власним коштом.

У Польщі від вересня 1932 року введено наглі суди, нечувані в інших державах під час миру і спокою. Їх застосовувано головню до українців, але вони ніякою мірою не відстрашували і не зупиняли бойових акцій УВО-ОУН. Якраз у тому часі їх успішно посилювано. Кожночасні вістки про нові і свіжі такі акції наших друзів на волі діставались за ґрати й підбадьорювали засуджених.

У четвер, 1-го грудня, пізно ввечері, друзі з сусідньої камери ч. 109, вистукуванням до проміжної стіни нав'язали з нами контакт і скупю, способом Морзе, переказали нам вістку про найновішу сміливу бойову акцію, яку попереднього дня виконали бойовики УВО-ОУН на пошту в Городку, при чому загинуло двох друзів: Юрко Березинський і Михайло Старик.

Ми нетерпляче чекали наступного дня або суботи, щоб стрінутися з друзями на пробі церковного співу і дізнатись про це більше. Саме тоді з декількох засуджених з нашої і ще з двох інших камер доривочно творили хор. У найближчу неділю ми мали співати панахиду в сороковий день смерті одного священика. На пробах сторожив нас дозорець, органіст в'язничної каплиці, який сам любив співати, і ставився толерантно до наших дружніх при цій нагоді розмов.

— Мехіко! — вигукнув друг Гайвас із властивим йому піднесенням, як тільки ми зустрілись. Але тодішні події в Мехіко далеко не дорівнювали своєю гостротою подіям на західноукраїнських землях, хоч, зрештою, навіть не всі з них діставались на сторінки преси.

Ми навіть не почали співу, як нас назад відпровадили до камер і вже не випускали ні на проби співу, ні до каплиці.

На терені Бригідок ми спостерегли значне поживавлення. Дозорці видавались сторожкішими і діловитішими, їх більшало. Подвір'ям

переходили службовці поліції і "хатраки" (таємна поліція). Ми надслухували, спостерігали, всіма фібрами намагалися збагнути ситуацію. Появлялися нові обличчя арештованих. Уночі доносились звідкілясь не то стогони, не то крики. Наші вікна виходили в менш рухливий бік тюрми — в сторону лікарні. Одного разу ми запримітили, як скоросвіт проводили юнака у напрямі суток (переулочок), ген за лікарню. Мабуть, на прохід. Це був Василь. Потім ще кого? А де Дмитро?

Співмешканець нашої камери, в'язень-поляк, саме працював у лікарні книговодом. Він переказав нам, що там, у шпитальній камері, під охороною поліції тримають і постійно допитують, мучать арештовану (можливо їх більше там?) людину. В'язень цей зареєстрований двома буквами: З. К. Ми здогадувалися, що це Зенон Коссак.

Бригідки далі поповнювались свіжоарештованими, а засуджених вивозили до більших в'язничних закладів. Зменшилось їх і в нашій камері.

У перших роках існування польської держави наших часів, за шпиталем, під муром розстрілювали в'язнів (без суду і засуджених), а потім у цих сутках-заулку ставили шибениці. Хтось переказав, що вона там уже готова... Рано провадили нас до лазні (купелі), що була на краю лікарні. Микола Кожушко непомітно для дозорця стрибнув пару кроків далі і крізь щілину у фіртці поглянув у заулочок... Так..., шибениця вже чекала, хоч процес ще не почався.

Цього дня ввечері перевезли нас, вже як третю транспортну групу, до в'язниці в Тарнові. Разом з тими, що їх перевезли сюди кілька днів раніше, було нас около 18 друзів. Гадаю, що саме ми, з-поміж українських політв'язнів із рядів УВО-ОУН, були першими в цій новозбудованій, модерній в'язниці.

Застали ми тут різних-прерізних категорій в'язнів посполитих* і небагато комуністів. Нас переодягли у в'язничне лахміття і спочатку розмістили на двох "крилах" відділів "А" і "Б" горішнього поверху (IV-го) в одиночках, по три особи в кожній камері, хоч у цих камерах було тільки по одному ліжку.

На прохід з одиначок виводили нас усіх в'язнів разом, з цілого поверху даного "крила", чи то відділу. Заклавши руки за спину, ми ходили "гусаком" у два кружельця, чи пак — кола, посередині — менше, а ззовні — більше, що крутилися в протилежних напрямках. Це на те, щоб в'язні не могли порозуміватися. Але хоч як це було утруднене

* У в'язницях в загальному в'язнів поділяли на посполитих і політичних. До посполитих, звичайно, зараховували злодіїв, обманців, дефравдантів (по суті, теж злодіїв), авантюристів, вбивців тощо, тобто звичайних проступників (нерідко припадкових), що попадалися до в'язниці не з ідейних (не політичних, суспільних, релігійних і подібних) спонук.

і суворо заборонене, ми все таки знаходили змогу порозуміватися. Найперше пробували допитливими поглядами, прислухались, а тоді вже й нав'язували розмову з іншими в'язнями.

З деяких вікон одиночок горішніх поверхів, дивлячись під певним кутом понад мур, можна було бачити позав'язничні поля. Друзі з однієї такої камери запримітили, що декілька разів підряд, під вечір приходили туди декілька дівчат і споглядали по вікнах в'язниці, немов когось шукаючи. Увага хлопців загострювалась. Увижались навіть вишивки. Друг Ярема Савчинський висловив здогад і доказував, що певно це будуть наші дівчата з місцевих або поближких українських колоній. Друзі щиро повірили. Посилали туди свої привітання і тим бадьорились. Молодість знаходила собі шлях навіть крізь решітку.

Ми знали, що після неfortunного Варшавського договору між урядом УНР і Польщею Тарнів став напочатку осередком для уряду УНР на еміграції. Знали, що разом з тим переходно тут скупчилась чимала кількість працівників українського уряду разом з родинами. Отже можна було гадати, що з їхньої дальшої мандрівки міг дехто "загубитись" і тут влаштуватись. Тож і припущення друга Яреми були зовсім виправдані.

З цієї причини, дещо пізніше, виникла в нас дискусія і зродилася думка, чи не варто б у цьому місті створити філію Комітету Допомоги Українським Політв'язням або прямо місцевий такий Комітет. Насправді не йшлося тут про харчову чи іншу матеріальну допомогу нам, українським політв'язням. Бож, обираючи шлях і долю революціонера, ніхто з нас не розраховував на такий привілей — дарунок. Усі матеріальні і моральні наслідки та зобов'язання по нас (зокрема селянських дітях і міщанських) тяжіли на наших батьках, деколи (моральні) і на ближчих родичах, і подругах та друзях.

Але, гадали ми, приєднання до такого Комітету й дії менше чи більше "запеклих русинів", унагляднюватиме в них спільну долю нашого поневолення, актуалізуватиме і поглиблюватиме в них почуття національного сумління і єдності. Наші міркування ми переказали на волю, до Комітету, бо такі справи належали до "запілля".

У тих роках у Польщі прийняли і скоро почали застосовувати по в'язницях (принаймні в Тарнові) спеціально загострений режим щодо в'язнів-рецидивістів, у які попадалися, звичайно посполиті — злодії. Крізь вікна з головного коридору або з деяких камер можна було спостерігати, як літом чи зимою, в ранішніх годинах, на одному з в'язничних подвір'їв муштрували таких вигоподнілих в'язнів, нібито проробляючи з ними шведську руханку. Мов на сухих кілках висіло на них в'язничне лахміття, а руки, мов патики, безвладно підносились і опадали. Ще пригніченіше вражало, як в'язнів з цієї групи, щоранку або вдень, вивозили в трунах, які тут же, в сутеренах виготовляли.

Рецидивісти — це такі в'язні, що були засуджені за подібної категорії вчинки більше ніж один раз. Між нашими друзями, в тому часі, таких ще майже не було. Закороткий був час існування Польщі, а вирoki для членів УВО-ОУН давали задовгі, тож і на ротацію — рецидування, покищо, не було часу. Правда, потім і серед наших друзів було вже чимало рецидивістів, але в окрему дисциплінарку їх не виділювали, бо й без того утиски над політв'язнями постійно скріплювали, загострювали.

Від посполитих в'язнів ми дізналися, що цю в'язницю побудовано 1925-27 рр., а відповідальний за будову інженер відтак теж сидів у цій в'язниці. Говорили, що в'язень Вечорек (мабуть студент) переслав цьому будівничому куряче крило, пропонуючи, щоб друге крило придумав собі і "стонд сен ульотніл". Гадаю, що цим інтелігентним докором Вечорек нав'язував до мітологічного Дедаля, що то побудував критсько-му цареві складний лябірінт, а відтак мусів втікати з Криту, зробивши собі штучні крила з пір'я і воску.

Справа в тому, що будівничі в'язниці, здефравдувавши гроші, вимостили долівку з підшахрованого матеріялу. Ступаючи по цій долівці, відчувалося під нею якусь порожнечу і дудніння так, що вже після двох років вона заломлювалася і з неї викришувалися агрегати не то глини, чи січки, або трачиння тощо.

Посполиті в'язні із цієї області історичної Малополющі,* яких ми тут зустрічали, майже не знали про те, що Польща загарбала на сході чужонаціональні території і поневолює та жорстоко гнобить автохтонне населення; не знали про проблеми національних меншостей (хіба лиш про жидів) в нутрі польської держави, ані про самостійницькі аспірації інших народів, наприклад, українців тощо. Аж дивно. Бо від подій, які вони могли спостерігати й запам'ятати, минуло небагато часу.

На такому тлі всякі львівські злодії (теж польського походження) в порівнянні з "малопольськими" — тепер видавалися нам філософами.

Може тому наша поява в Тарнівській в'язниці здавалась небуденною. Посполиті малополющани поставились до нас із зацікавленням та допитливістю. Користаючи з такої нагоди, ми, очевидно, доривочно, під час проходів, наскільки це було можливе, намагалися нав'язувати розмову і роз'яснювати їм те, чого вони не знали. Гадаю, що не йшло воно в ліс.

Після нашого "карантину" на одиночках, нас, мабуть 9-ох, перенесли на нижчий поверх і примістили спочатку в одній, а згодом, у міру поповнень, у двох спільних камерах. А шістьох друзів, що були на

* Історична частина Польщі, яка охоплювала кол. Краківське, Сандомирське і Люблінське воеводства.

іншому — рівнобіжному до нашого "крилі", залишили на двох одиночках надовше.

Площею одиночки були коло 11 до 12 стіп в глибину (від дверей до вікна) і майже 6 стіп вширш. Проходжуючись, в'язень міг ступати 5 до 7 камерних кроків туди, стільки ж назад, а дрібочучи — навіть до 9 кроків. Як відомо, камерний, чи кімнатний прохід не закінчується паристими числами кроків, а тільки непаристими.

Загратоване вікно було, відносно, не зависоко. Стоячи при ньому, можна було на кам'яній підставі футрини писати листи. Шириною воно було в 28 цалів.

До стіни, рівнобіжно, було прикріплене опуклої форми залізне ліжко; на ньому сінник прикритий простиралом, така ж подушка, а на них — накривало-коц. На день все те відповідно піднімали і примикали до стіни. До протилежної стіни були прикріплені чоловічими боками — столичок розміром у 20х12 цалів, і дещо вужча лавочка для однієї особи. Їх теж можна було кожночасно примикати до стіни. Над столиком була невеличка закрита поличка. В кутку, між дверима і ліжком, незаслонена туалета — англійська мушля. Окремого крану не було. Ми мусіли митися в цій же мушлі, згодом дістали умивальниці.

У дверях, як звичайно, було контрольне очко — "визирка", а при тому викличний, чи пак алярмуючий апарат: дзвінок і важіль, на якому стирчало вказівне кружальце. Якщо в'язень порушував при дверях відповідною заверткою, то з другого боку дверей дзвінок дзвонив, а кружальце відхилялося, показуючи, з якої камери кличе в'язень. Але дозорці на такі закликування не дуже то спішилися приходити.

Спільні камери були настільки ширші, що являли собою немов би злучення трьох-чотирьох одиночок, а глибиною були, як одиночки. Звичайно мали 6 ліжок, троє вікон; при них, тобто при стіні, по три столики з двома лавочками, в дверях контрольне очко — все, як в одиночках.

Ліжка тут були прикріплені до стіни чоловічими боками, парами. Тому, коли в'язні здвигали їх до примикання, з сінників висівалось чимало пороху. А що нас у камері завжди було значно більше, ніж ліжок, і ніхто не бажав бути упривілейованим, то спочатку всі ми спали на долівці, а сінники на день складали при стіні.

У камері мали ми посуд тільки на каву і, мабуть, ложки. Обід і вечерю приносили нам під двері в мисочках, як песикам, а по з'їдженні знову забирали.

На сніданок давали чвертку хліба (мабуть 45 гр.) і чорну каву зі смаженого ячменю. На обід — чистий мазурський борщ-жур і варену або печену бараболю, а якщо іншу зупу (крупну, бараболяну тощо), то на друге давали логозу (пенцак), фасолю, мамалигу тощо. На вечерю були густіші зупи. По густих стравах завжди "перебігла свинка",

залишаючи чайну ложечку товщу і дві-три шкварочки. В неділі на обід додавали трішечки м'яса: гуляш, ковбаску тощо, але тоді на вечерю давали каву. Між обідом і вечерею приносили гарячу воду.

Всі страви, як на в'язницю, були добре варені і чисті — так, що з'їдалось їх без найменших підозрінь і вони нам тоді краще смакували, ніж тепер вишукані ласощі на бенкетах. Але раціони були крайньо малі-малі і вимірювані точно, ні одного ковтка більше.

Друзі, зокрема молодші, хоч були ідеалістами, відчуваючи голод, мріяли про їжу й постановляли собі, що як вийдуть на волю, найперше їстимуть. Я мріяв про булку з маслом. Мрія здійснилась. Як вийшов на волю, купив ту "мрію" у найближчій крамниці.

Це був критичний час, поки ми унормували наш зв'язок з рідними. Проте не всі друзі мали спромогу одержувати поміч від рідних, зокрема селянські діти в час жнив. Тоді у в'язниці був переднівок. Але ми в камері жили дружньо, наш господар приймав і розумно господарив кожною, навіть найменшою, посилкою.

Для кращого перегляду залучую поіменний список і подаю деякі дані про засуджених українських націоналістів-політв'язнів УВО-ОУН, що в тому часі відсиджували свої вироки у в'язниці в Тарнові від 1932 року:

1) Дмитро Вирста — засуджений на 3 роки; 2) Ярослав Гайвас — 2 роки; 3) Михайло Терещук — 4 роки; 4) Богдан Стецишин — 4 роки; 5) Володимир Саяк — 5 років; 6) Микола Кожушко — 3 роки (всі сиділи на двох одиночках відділу "Б"); 7) Іван Миськів — 3 роки; 8) Іван Кравчук — 3 роки; 9) Павло Лахман — 3 роки; 10) Данило П'єц — 3 роки; 11) Іван Паланицький — 3 роки; 12) Володимир Гучко — 2 роки; 13) Ярема Савчинський — 2 роки; 14) Василь Еліяшевський — 2 1/2 років; 15) ? Костюк — ? років (усі сиділи на спільній камері, а згодом на двох спільних камерах відділу "А". Сюди належали ще 3-4 друзі. Здається, це були: Степан Чоп — 5 р.; Василь Шмирка — 5 р. і, мабуть, Володимир Савчук — 6 років).

Більшість із засуджених мали за собою відклик до Апеляційного суду, надіючись, що цей суд скасує або зменшить їхні вироки. Касаційний реченець, тобто час від внесення відклику до дня вирішення судом, звичайно тривав 3 до 4 місяці. Якщо Апел. суд не узгодив апеляції і затвердив (або навіть підвищив, бо й таке бувало) вирок нижчої судової інстанції, тоді час касаційного вичікування, тобто майже 3 до 4 місяці, пропадав на некористь засудженого, немов би він того часу не відсиджував. Таким чином в'язням, що апелювали, до відсидження прибавлялося ще 3 до 4 місяці.

Під час арештувань охоплених у поданому списку друзів вже надобре розгортала свої акції ОУН, членами якої, samozрозуміло, теж були засуджені, але 13 друзів були засуджені за участь і діяльність в

УВО, а тільки 5 за участь і діяльність в ОУН. Якщо йдеться про їхній вік, то 3 були учасниками українських визвольних змагань 1917-22 рр., а всі решта — це вже молодша генерація — переємники дальшої боротьби. За місцем походження, згл. постійного перебування на волі, було: 5 зі Львова, 5 із Львівщини, 5 зі Сокальщини, 2 з Підгаєччини, 1 зі Стрийщини і 1 з Коломийщини. Але зразу треба сказати, що цей випадковий територіальний показник не дає орієнтаційної підстави для узагальнювання. Ми попередньо сиділи в Бригідках і нас до Тарнова, а інших з Бригідок, або з інших воєводських чи окружних в'язниць, таким же порядком вивозили до інших в'язниць. Натомість, така територіальна випадковість 18-ти членів підпільної визвольно-революційної Організації, зформованої на цілком добровільній базі, в умовах найважчого природного добору — ніякою мірою не порушує чудового букету Організації, якщо йдеться про прошарково-соціальний, освітній, професійний, чи званевий склад її членів у цілому. Між 18-ти названими друзями були: 1 студент-абсолювент, 1 кооператор-ревизор, 3 учні вищих гімназійних клас, 6 ремісників або ремісничих челядників — у тому: 1 переплетник, 1 слюсар, 1 друкар-складач, 1 млинар в селі, 1 швець в селі, 1 колодій, 1 торговельний помічник, 6 селян-хліборобів — середняків і малоземельних. Подібний був соціально-господарський стан і батьків гімназистів та студента. Між друзями не бракувало й тих, що мали за собою лише 2-3 класи народньої школи.

Я навмисне показав прошарково-соціальний склад засуджених, щоб унаочнити, кого то московсько-більшовицькі пропагандисти, брехуни й наклепники ще й нині звуть "буржуазними націоналістами", а Організацію, члени якої з власним самооскорбленням несли теж і матеріальні зобов'язання і жертвували власну долю аж до самовідречення, керуючись засадою: "Здобудеш українську державу, або згинеш у боротьбі за неї" — прозивають "буржуазною".

У наших писаннях, доповідях тощо, прошарково-соціального складу членів УВО-ОУН-УПА автори, звичайно, не унагляднюють, а то й цілком нехтують. А вже бідняків немов то чомусь соромляться показати. І якраз тим помагають більшовицьким пропагандистам викривлювати дійсність. А були в нас члени і з-поміж фільваркових робітничих родин, і то не тільки рядові, але й провідні. Згадати б соціальне походження сл. п. Дмитра Мирона-Орлика, або з селянської родини студента Миколу Лемика, що йдучи виконувати важливий бойовий захід, думав не про себе, а про Організацію, мовляв: "Соромно буде, як член Організації впаде в подертих черевиках" і просив, щоб на таке свято купити йому черевики. Навіть у Похідні Групи пішли хлопці (і героїчно загинули) в портяних штанах або в убраннях "з молодшого брата".

У це "врем'я люте" провідний і рядовий члени, студент і з академічним ступенем професіоналіст (таких у нас не було багато), і член з

двома-трьома класами народньої школи — були одні одним друзями і тільки друзями. А в листах, зокрема у в'язничних "гріпсах", звертались одні до одних не інакше як "Любий друже". І такі взаємини зовсім не псували, а навпаки — зміцнювали почуття обов'язку, пошану й любов.

Коли говоримо, що були в нас друзі з двома-трьома народніми класами, то цим не принижуємо Організації, ні будь-кого з її членів, а тільки виявляємо формальний бік дійсності — незavidної долі. Бо хіба не треба доказувати, що в таких друзів мусіла непогамовано й сильно нуртувати патріотична підсвідомість, інтелігентні відчуття, сприймання, логічне мислення тощо, коли вони самотужки, за важких умов щоденної, від ночі до ночі, праці, здобувши освіту 2-3 клас, пішли ідейним шляхом українських націоналістів, яким ішли кращі представники з-поміж тих, що їхня формальна освіта була вища і краща. Вони ставали опорою в праці на різних функціях і постах не тільки в організаційній мережі чи бойових ланках, але й були передовими працівниками в громадсько-культурному та політичному прямуваннях; виступали з промовами, доповідями, були викладачами в самоосвітніх гуртках, не боялись дискусій тощо. Нераз вистачали доривочні курси — або й без цього — і з них ставали диригенти, режисери в самодіяльних гуртках. Після військових перевишколів вони ставали підстаршинами, нерідко зі старшинськими функціями, а то й старшинами в УПА, чи в інших військових формаціях. Кого ворог не скопив, а заблиснула щілина можливості — не один із таких згодом, склавши вступні іспити, здобував дальшу освіту і промощував собі шлях до вищої чи й військової школи. Так, чорнозем давав добрі плоди. Не місце тут називати їх поименно. Для тих, хто їх знав чи знає, вони стоять немов живі з тих часів перед нашими очима. Треба надіятись, що і в нас колись появиться відповідна енциклопедія, або хоча б енциклопедичний словник (а слід би вже почати це опрацьовувати) УВО-ОУН-УПА. Там прочитаємо (нехай і за поазбучною чергою) імена тих, які були друзями "во врем'я люте". І стоятимуть побіч себе провідні і рядові члени, визначний військовик і шевський челядник, учений з академічним чи науковим ступенем і селянин чи робітник із недокінченою народньою школою.

Після розпорошеності на одиночках серед посполитих, переміщення друзів на спільну камеру — було у в'язниці для нас великим святом. Розв'язувалися нагромаджені мислі і проблеми, розливались дружні розмови, рефлексії і проєкції...

Про виконання смертного присуду над сл. п. Дмитром Данилишином і Василем Біласом ми дізналися з польської преси. З цієї ж преси — може не акуратно й доривочно — довідалися про хід процесу, присуд, докладніше про перебіг нападу на пошту в Городку, впавших там бойовиків, як зловили підсудних тощо. Найпершим нашим бажанням

було вшанувати героїчну смерть друзів. І це ми зробили другого або третього вечора нашого перебування на спільній камері. Хоч вечір і зворушлива доповідь, яку виголосив друг Іван Миськів, в основному були присвячені найближчій події, проте ми заздалегідь зладили список цілого ряду героїв з рядів УВО-ОУН, що впали на протязі десяти років в зударях з польською окупаційною владою, а які нам були відомі, починаючи від найближчих — Біласа й Данилишина, аж до Василя Крупи і Луцейка у минулому (1922 рік).

Відчитання пойменного списку ми вислухали в поставі на струнко. А вечір, присвячений героям, мабуть, перший у цій в'язниці, теж закінчили в поставі на струнко піснею:

"Ви жертвою в бою
нерівнім лягли
З любови до свого
народу..."

Крім того, найближчою нам була ще одна хвилююча душевна атракція — українське Різдво Христове.

Друг Павло ще з Бригідок виявився добрим господарем. Він у камері завідував "націоналізованими" харчами, виділяючи друзям раціони пляново й справедливо. Знав, що й тут його ця функція не мине, тож заздалегідь придбав і вигострив ложку-ніж. Його, селянсько-го сина, що виніс із бідняцького дому гарні звички, родинний стиль і традиції, що в пам'яті носив усі українські свята, — Свят-Вечір не заскочив неприготованим.

Зараз після вечірнього апелю розімкнено і спущено вниз два ліжка, а Павло застелив їх двома чистими простиралами, які він "зареквірував" у нас під час виміни білизни і зберіг на цей празник; посередині поставив посудину з пенцаком-кутею, яку, під час обіду "зареквірував" по одній ложці від кожного; і про свічечку подбав; і поклав різці хліба — теж "зареквірованого" — бронзовотемного, мов медівник; і цукор десь взявся.

Згорнувши у дві тубки стару газету, друзі підогрівали переварену, але вже остиглу в посудині воду. Павло тим часом взявся присмажувати "до бронзового" декілька кісток цукру, щоб зразу влити це в гарячу воду. З цього буде чай, яким і сьогодні ми б не повстидалися. Біля ліжка стояв друг Миськів, пірнувши в думках, снував концепт святкового слова. В цю мить почувись з коридору кроки... Ключі... Ф-у-у! — і вогонь зник. А дозорець уже в дверях. Викликав і забрав від нас — не пригадую кого — друга Миськова, чи Савчинського.

— Що це, що це, що?... На допит?... І тут беруть уночі? Невже знов щось пришивають? — і ще, і ще думалось заскоченим друзям, бо досі не лише після апелю, увечорі, але й удень нікого від нас не викликали.

Думалось, на щастя не довго, бо скоро повернувся друг — і не з порожніми руками, а з посилкою. Невеличкою, але змістовною. Святковою. Вона була першою в нас, в найвимовнішу пору-хвилину прийшла і радість, і бадьорість, і зворушення, і розгублення вона нам принесла. Тільки загартованого вояка, друга Миськова, це не зворушило, не збило з напямної думки.

— Посилки прошу не розгортати. Покищо забудьмо про неї. Свату Вечерю пічнемо з тим, що маємо, так як намірились.

Павло ще зробив чай із припаленого цукру і всі підійшли до двох накритих ліжок-столів.

— Друзі! В країні неволі, в країні жорстокої тиранії, в убогій стаєнці Христос народився! Першими, що мали гідність побачити новонародженого Богочоловіка і прийшли поклонитись Йому й дари принесли, — були вбогі пастухи. Дари ці — не золото, не миро, а віра в серці і любов щира. Любов і віра — це запорука перемоги Христової правди на землі, — так почав свою промову друг Миськів. Далі зупинився над містерією Різдва Христового, підкреслив, що цей празник в Україні обходять найторжественніше, з найбільшим зворушенням і надією на краще майбутнє; Різдво стало родинним святом та утвердилось і витиснуло нестерті традиції, звичаї і ритуали в українському народі. Закінчив мову словами віри і любови, як найшляхетнішими елементами людських почуттів та рушійними силами людського життя. І промовець, і слова, і друзі, і Різдво — були одно.

Ще проспівали "Рождество Твоє, Христе Боже наш", відмовили "Отче наш" і сім'я друзів, станувши на коліна кругом накритих ліжок, почала спільну вечерю. Потім півголосно, глибоко, незбагнuto глибоко й широко заспівали ми "Бог Предвічний". Щойно тоді розгорнули посилку.

Святкові дні минули скоро. Далі знов наступала порожнеча, рахування, як дві краплі води — подібних днів, подібних ночей сидіння у в'язниці. Не те, що, наприклад, у Бригідках, де кожний день приносив нове: співв'язні в камері різної "шерсти" спорили в дискусії, нераз аж до бійки; свіжі "цувакси" (новоприбулі в'язні) приносили новини зі світу, свіжі акції на світі чи у в'язниці, арешти, присуди, ґрипсування, пересилання "голот",* вистукування абеткою Морзе і т. д., а за це все "кацяби" (карцери) тощо. Словом, там кожна хвилина — це життя і змагання. Тут, у Тарнові — в'язниці, лише в'язні посполиті — злодії, у вечірніх годинах, галасливо обговорюючи крізь вікна свої проблеми й зацікавлення, робили рейвах. А версіям про амнестію, якої вичікували

* "Голота" — нитка або тонкий шнурок, до якого прив'язували ґрипса тощо і пересували в сусідні камери (вгору, вниз і побіч).

навіть з найдрібнішої події в державному уряді, — не було кінця. Кожний надіявся, бажав волі.

На прохід із спільних камер, звичайно, виводили нас уже відокремлено від інших в'язнів, і наша започаткована інформаційно-роз'яснювальна "місія" серед цих посполитих "малополяків" з одиночок — майже урвалася.

Маріяна Жураківського, після заміни йому смертного присуду на 15 років ув'язнення, привезли до Тарнова і тримали його тут переходно декілька тижнів або місяців, десь на одиночках горішнього поверху. Він уже тоді був хворий, а на плече наступав йому параліч. Скоро за ґрати продісталась злослива "інформація", мовляв, "Жураківський сипав". Через те в нас, принаймні спочатку, поставились до нього із застереженням і не пробували нав'язати з ним контакту. Не знаю, які були дальші наслідки цієї "інформації" і як її потрактовано.

Це правда, що на тлі героїчної постави Біласа й Данилишина під час процесу у Львові Жураківський випав блідо. Але це тільки на тлі того процесу. Насправді ж Жураківський признався і переповів тільки про свою участь у нападі і про участь Березинського, який і так під час акції загинув. Поза тим, з невиявлених членів Організації він нікого не виявив, хоч їх знав, і нікому не пошкодив. На "наглому" суді, під загрозою шибениці, тримався гідно та ідеї не принизив. Але деякі обивателі, які найдалі тікали від усього, що могло б їх наразити на конфлікт з окупантською владою, ідучи завжди по легшій лінії опору, не ставили до себе ніяких твердіших вимог, а некомпетентно ставили дикі вимоги до інших, зокрема до членів УВО-ОУН. Нерідко, для своїх потреб натягаючи дійсність, вони з легкої руки пускали слівця "сипав", або "сипле". Чому? Хіба тому, щоб відтак виправдувати тим свої власні лавірування, ставання осторонь від усього відповідального.

А деякі друзі, що їм вдавалось обминути більші поліційні тортури, деколи піддаючись настроєвим "інформаціям", не завжди мали зрозуміння до тих, що переходили тортури понад свої сили. Гадаємо, що для бойовика, засудженого на довгі роки ув'язнення, немає важчої кари і прикрости, як кинення із легкої руки закиду "сипав", а за тим докір, або тільки застереження з боку друзів-спів'язнів. Не одного це зруйнувало раз назавжди.

Бойовик ОУН згас. Доля його, як і багатьох інших, мабуть, невідома. Обивателі пізніше, за горами і за водами, стали не тільки "тоже націоналістами", але й революціонерами. Може хтось із добрих друзів або приятелів присвятить декілька теплих рядків синові селянської родини Маріянові Жураківському, що з нужди залишив гімназію, був бойовиком ОУН, пережив марииво шибениці і ніс вирок на 15 років ув'язнення, втративши здоров'я і долю.

Найавторитетнішим і щодо знань і щодо бувалости та стажу в

нашій камері ми вважали старшину УГА, мгр-а Івана Миськова. Він то деколи дещо прочитував, як було що, коментував, давав відповіді на такі чи інші запитання, реферував тощо. Проте пляновішої внутрішньо-організаційної, ані виховно-вишкільної праці, як це було пізніше, навіть за значно більше загострених умов у слідчих в'язницях та закладах, де одні одним навіть з пам'яті усно, або з допомогою писань ("мачком") переказували, ділячись своїми знаннями, досвідом, — бадьорили тощо — такої динамічності в тарнівській в'язниці тоді друзі ще не проявляли. Мабуть, не було ще між нами до того промотора. А головне, ще не виплекались, що так скажу "професійні" революціонери-підпільники. Тому наша дійсність виглядала надто тимчасовою, не засвоєною. Ми довгий час навіть не мали формально обраного, або встановленого з власної ініціативи чи умандатованого організацією старости.

Правда, вже спочатку друзі однозгідно пропонували на цю функцію друга Івана Миськова, який, навіть попри всю свою скромність, на цей пост абсолютно надавався. Але він зразу не давав ясної відповіді і декому гадалось, що він чомусь то відмовляється. Далі, якраз тоді, коли в наступних днях друг Миськів взявся реалізувати пропозицію, і з цієї рації зголосився на розмову до начальника в'язниці, — друзі з одиночок, мабуть, не знаючи про це, без порозуміння з іншими, запропонували з-поміж себе на старосту друга Дмитра Вирсту, кооператора і теж учасника визвольних змагань, що теж надавався на цей пост. З цієї дрібниці виникло непорозуміння, мало що не організаційний двоподіл. Друзі зі спільної — чи вже, здається, двох спільних камер орієнтувались на друга Миськова, а шістьох друзів з двох одиночок — на друга Вирсту. Жадна сторона не бажала поступитись. У той же час ні один із запропонованих друзів не брав керівництва ані справи за чуба. Брак проводу, чи пак внутрішнє безвладдя та двоподіл проволікались. Проте, навіть такий стан без керівництва не захитував нашої однодушної стійкості, ані взаємно солідарної самооборони перед тиском зовнішнього ворога — адміністрації.

Наприклад, вже з перших днів нашого приїзду ми зверталися до адміністрації і дозорців по-українському, а польською мовою користувались тільки для пояснень. Зокрема листувалися зі "світом" тільки по-українському. І коли вже по кількох днях поставлено нам вимогу, щоб наше обостороннє листування відбувалося тільки по-польському, ми далі писали листи тільки по-українському, хоч знали, що всю нашу україномовну кореспонденцію адміністрація затримує. А родини наші, не маючи від нас вістки, ще настирливіше писали до нас.

Друга М. Терещука несподівано покликали на побачення з мамою, що, не діждавшись від сина листа, приїхала стривожена до нього зі Львова. Вимагали, щоб син до мами говорив по-польському. Відмовився — і побачення перервали. Таких прикладів було більше. Чи хтось "зі

світу" безінтересовно, з власної ініціативи, робив інтервенцію в урядових кругах у нашій справі, не знаю; гадаю, що ні... Ми й не надіялись. Ми були вояками підпільної формації, тоді ще нечисельної, нерідко оспорюваної, а навіть осуджуваної деякою опортуністичною частиною суспільства.

Нарешті начальник в'язниці покликав на переговори, здається, друга Миськова і вони домовились, що листи писатимемо українською мовою, але — щоб полегшити адміністрації цензуру — латинською абеткою, а одержуватимемо такими, як будуть написані. Очевидно, така поступка на польській етнографічній території нам була samozрозуміла. Після того дозорець приніс нам повний кошик листів, що їх затримала адміністрація.

Це було, мабуть, єдине — не тільки у в'язниці, але взагалі — домовлення української сторони з польською, при якому компроміс випав радше на користь сторони української. Ще важливіше, що польська сторона дотримала цю, до речі, навіть не списану умову, аж до кінця. Такий стан "привілею" у цій в'язниці, як пригадується мені, залишився аж до падіння Польщі, хоч начальники в'язниці за той час змінювалися.

Згадати б, що, наприклад, у Бригідках нераз здобуті жертвами голодівки елементарні права для політв'язнів кінчалися багатими обіцянками, запевнюваннями "словом гонору" або "словом офіцерським", а на ділі вже по двох-трьох тижнях приходили нові загострювання і безправ'я, нові репресії.

В лютому 1933 року мене перенесли на інше "крило" — саме горішнього поверху, на одиночку, зовсім ізолювавши від друзів. Звідси, таки ще цього місяця (або з початком березня) я вийшов на 2-місячну перерву на волю. Друг Миськів передав через мене довшого грипса.

У Львові я зреферував наші в'язничні і, гадаю, внутрішні відносини. Грипса я передав Нусі С., і Калині Танчаківській — подругам, що працювали в Комітеті Допомоги УПВ'язням.

Саме тоді, в Комітеті у Львові, я стрінув у жалобному вбранні страдальну матір-героїню, що жертвувала Україні юнаків — сина і брата. Поклонився їй, поцілував у руку, вона мене в голову, а в душі я молився до неї, молився... Розмови між нами майже не було. Я навіть не знав, від чого почати розмову, щоб не вразити в неї свіжої ще рани, бо й трагічні дні Голгофи були ще надто близько.

Наступного дня, поїздом, я прибув до містечка Белза, а ввечорі був уже в рідному селі. І знову, щоб несподіваною зустріччю не спричинити в батьків надмірного хвилювання і зворушення, я зразу зайшов до сусідів, а ці вже відповідно підготували і попередили батьків.

В місцевості і, либонь, у ближчій околиці я був тоді першим "гостем" з польської в'язниці, що з 58-го параграфу, за намагання "одерв'янення од цілосьці" (відірвання Галичини від Польщі) відбував присуд на роки ув'язнення. В перші два-три дні ланцюг відвідувачів майже не

переривався: вдень приходили старші, а ввечорі молодь. Годі тут охопити ці різноманітні, незліченні запитання, на які доводилось мені відповідати й задовольняти зацікавлених.

Найзамітнішим було те, що ідейні приклади, відважні — спочатку тільки одиниць — чини з любови до батьківщини знаходили своїх послідовників, розпалювали в народі патріотизм, спрямовуючи його в активне і революційне русло. А героїзм двох юнаків, що вирости з основного прошарку народу, — героїзм, який кожному нагадував Христову Голгофу, — зробив у народі більше, ніж тисячі, тисячі навіть розумних промов. Бо ця Голгофа зразу промовила до всіх.

Тримісячна жалоба по героях ще тривала. Вона, зрештою, в багатьох місцевостях продовжувалася. На кожному кроці бачилось, що з цієї жалоби дихало не зідханням чи пригніченням, але повним піднесенням духа і самопочуттям гідности. Не жалоба, а жадоба... Людський потенціал ждав наказу... З того часу, серед націоналістів поставала думка, щоб при могилах насаджувати не плакучі берези, що символізують тугу, горе і жаль, але дерева з гордо вгору спрямованим віттям. По скінченні жалоби розвагові вечори, навіть при музиці, чи весілля — теж уже мали цілком інший вигляд, ніж до того часу. Стався духовий перелім, що захоплював найширші шари суспільства новим змістом. Імена героїв запали в серця народу і їх вимовляли з пошаною і любов'ю. Хоч від Різдва тоді вже минуло декілька тижнів, молодь по селах найбільше співала коляду, в якій запевнювала скорбну українську Рахиль про невмирущість її синів і життя вічне героїв.

Ці запевнення в майбутньому здійснювались. Наводимо текст:

Не сумуй, Україно,
Зри, сини твої
Не гинуть марно,
Не умирають,
А оживають,
Родяться герої,
Котрі все готові
Життя своє дати,
Волю здобувати.
Лицарі сміливі,
Духом вони сильні,
Жити будуть вічно —
Не умруть ніколи,
Не умруть ніколи.

Їх жертви смілі
Будять весь нарід,
Кров їхня кропить
Рабське серце,
Рабське серце,
Родяться герої... (рефрен)

Зразу після смерті сл. п. Дмитра і Василя ця коляда скоро поширювалась на ЗУЗ, але на еміграції чогось її призабули. Здається, що поданий тут текст неповний. Може, хтось доповнить текст і подасть докладніші дані про народження цієї колядки.

Під час цієї в'язничної перерви я заініціював у своїй місцевості висипання стрілецької могили, що, зрештою, було в програмі акцій ОУН і, хоч я сам не кинув ні однієї лопати землі, за декілька ночей могила виросла величенька; увів чотирьох надійних юнаків в ряди ОУН, приєднав передплатників *Нашого Клича*, в тому одного в кольпортери, а друзям до в'язниці в Тарнові zorganizував і вислав дві або три великодні посилки.

Перебуваючи здебільша у Львові, я зустрічався зі своїм організаційним зверхником і з іншими друзями; відвідав родини деяких друзів з тарнівської в'язниці, а в Українському т-ві охорони воєнних могил дістав список вояків моєї місцевості, що впали в боротьбі за волю України під час визвольних змагань, про яких сам колись, будучи на волі, збирав дані.

Кінець в'язничної перерви мені вже висмикувався. Ми з Нусею, а радше вона вже сама скоренько зладила мені ще пакуночок з літературою, а під підшивку у блюзі ми заховали, кругом розтягнувши, декілька метрів синьо-жовтої і чорної стьожки, щоб друзі мали чим відзначувати дні національної слави і жалоби. Все це я мав перепачкувати до в'язниці в Тарнові. З таким вирядом я від'їхав зі Львова.

Списка впадших вояків я вже не встиг завезти до села особисто. Але подорожі я ще вступив до містечка Рава Руська і тут студент Омелян Казанівський через ніч по-мистецьки виписав тушшю імена героїв на тривкому папері, а я, пересилаючи це селянам, що безпосередньо займалися сипанням могили, запропонував, щоб вони, згорнувши в тубку папір з іменами, вклали його у пляшку і закопали в могилу під хрестом. Крім того, щоб ці імена виписали на пропам'ятній таблиці і прикріпили її в церкві. Патріотичні друзі точно все те виконали.

На першому пляні — лиці могили — найважливіші емблеми висіяли з трави: великий тризуб, навхрест дві шаблі і хрест. На самому верху здвинули високий дубовий хрест. У стіп могили зладили терасу-площадку — місце для молебнів, патріотичних святкових промов тощо. Обабіч посадили дві плакучі берези та й червону калину, "щоб пташки прилітали". На селі знали й пам'ятали героїв, що прославили Україну, вельми їх шанували, звеличували. Коли могилу посвячували, я вже був знову у в'язниці.

Ніколи раніш, затримуючись у міщанської родини в Раві Руській під час переїздів, щоб там заночувати на братовій квартирі, ані навіть вчора, за дня — я не запримічував, що перед вікнами цієї хати росло вишневе дерево. Аж тут зовсім несподівано, мов із ночі вийшла-з'явилась молода вишенька-дерево, і сніжно-біло відчинила мені ранок. Мов до шлюбу — панна у білому серпанку... Крізь відкрите вікно, простерши гілку-білоруку, китички цих цвітів мені на прощання в дарунок ласкаво піднесла.

— Ой ні, білосердна... ні, нам дороги не одні... Ой ні, білу квітку не зірву. У в'язницю, у гробницю? Ой ні, туди білесеньку не візьму...

* * *

У вагоні я зразу поклав пакунок з літературою на полицю, а з валізою власних речей примістився у протилежному кінці. Це так, щоб — на випадок лиха — можна було відпекатись від "небезпечного" багажу.

В пакунку літератури було коло 30 книжкових видань "Червоної Калини", що в той час були найкращою виховною літературою для молоді, особливо тієї молоді, що мріяла про переємність боротьби; було декілька чисел *Вісника*; 2 примірники *Розбудови Нації* (на обгортці однієї, здається, вже був тризуб з мечем) і, мабуть *Націократія* (в кожному разі щось Сціборського). Очевидно, обгортки і заголовні сторінки в цих трьох виданнях замінені і приклеєно з інших; далі — початкові, збережені від цензури три числа *Нашого Ключа*, що саме тоді почав появлятися і, якщо не помиляюсь, ішла в них емотивна стаття п. з. "Побілені гроби"; і може ще дещо з видавничих легальних націоналістичних новостей, яких вже годі пригадати. Конечно хотілося нам вложити туди і *На вічну ганьбу Польщі*. Здається, Калина вже навіть придбала цю книжку, але годі було замаскувати її іншим заголовком.

Все це я мав перепачкувати до в'язниці і там зразу віддати до магазину в депозит, як звичайний, приватний багаж. Звичайно, передаваних до депозиту (переховального магазину) книжок не маркували, не цензурували. А вже тоді треба було видумувати, як воно мало б дістатися друзям. Якщо б не вдалося, хоч частково, легально, тоді — нелегально. Наприклад, зголошуючись до магазину, щоб виміняти черевики, вибрати светра тощо, можна було при цій нагоді "викрадати" по одній-дві книжки.

Чи за перевіз такого пакунка, на випадок "всипи", можна було тоді наразитися на арештування, а далі на вирок — про це знають ті, що наражувалися, або принаймні слідкували за судовими процесами. В моєму випадку, грозило ще й те, що в випадку "всипи", увесь час відсидженого вироку пропав би, його уневажнили б, то значить, треба було б починати відсиджувати попередній вирок наново, від початку, із додатком нового вироку за перевіз книжок. Але я про такі наслідки розумую щойно сьогодні. Тоді про це цілком не думав. Я знав, що друзі сприяли тому, що я вийшов на перерву, і знав, що вони відчують голод на книжки. Я почувався до зобов'язань. Гадаю, що й інші друзі-однодумці в такій же ситуації учинили б подібно. У в'язниці цієї небезпеки вже не було.

Сьогоднішня пересичена людина, живучи в країні кожному доступних можливостей досхочу; в країні, де у в'язницях не бракує навіть телевізорів, а друкованого слова (насправді, макулятури) повні смітники, — може й не матиме зрозуміння для тодішніх умов, що їх насвітлюю.

Може дехто, навіть з тоді живучих, подумає: "Безглуздя. Навіщо було ризикувати й наражуватись задля такої марниці?" Так, так, часи міняються і ми міняємось з ними.

У передполудневих годинах по лінії Рава Руська-Ярослав і далі — Тарнів переповнення у поїзді якось не бувало. У вагоні кількоро людей. Я старався не відрізнятись від інших. Вдавав, що досипляю недоспані ночі, або що свої думки залишаю на телеграфічних дротах, що хвилясто бігли попри вікна вагону в протилежний бік. А насправді думки мої були — то побіч друзів у в'язниці, то шукали способів, як би то "перешварцувати" багаж-літературу. І так я бився з думками, аж кондуктор голосно сповістив: "Тарнуф!"

Як же ж почувається і що думає людина, коли сама, не закована у кайдани, а так собі сама, самісенька, без конвоїрів, "добровільно" йде у в'язницю, знаючи, що за нею надовго замкнуть залізоковані двері? Зараз, прямо, про це не вмію сказати. Але на підставі запам'ятань із інших подібних ситуацій, гадаю, що й у тому часі я думав тільки одне: "Там мої друзі". Проте, все ж таки, гадаю, кожна хвилина волі тоді була мені дорога, коли я ішов до в'язниці, так що зайшов "запузьно".

При вхідній брамі я потягнув за дріт викличного дзвінка і до віконця підійшов молодий вартовий. Інформую про своє повернення з перерви і показую цидулку.

— Запузьно...

— Але від сьогодні я вже повинен бути у в'язниці...

— Нічого не пораджу. Канцелярії замкнені, а денна служба теж уже давно пішла додому.

— Де ж я, у чужому місті, перебуду ніч, ще й з багажем?... Готово щось статися і тоді що? Хіба, прошу, підпишіть мені на цидулці, що я зголошувався до в'язниці, але мене того дня не прийнято.

Вартовий подумав і покликав ще двох з нічної служби. Зразу пізнали, що "свій". Фірткою, що при залізокованій брамі, впустили до в'язниці і тимчасово примістили мене в підручній камері.

Наступного дня, вже після обіду, я знов сам пригадав відділовому, що мій поворот слід позаписувати у в'язничні "прихідні" книги.

Відділовий, мабуть, гадаючи, що вже попередні провели в мене обшук, зразу запровадив мене до канцелярії, а далі до магазину, де я вклав у мішок пакунок з літературою і ввесь свій багаж, так щоб в скорому часі мати знов претекст проситися за будь-чим до магазину, при собі залишивши тільки найактуальніше. Людяність дозорця таки спокусила мене непомітно взяти і вкласти у спідню кишеню блюзи три числа *Нашого Клича*. Відтак дозорець відпровадив мене на відділ одиночок, де вже знайомий мені відділовий Шатко впустив мене до цієї самої одиночки, з якої я вийшов на перерву. Як виглядало, за час моєї відсутності ніхто її не займав. Але тут уже знайомство не допомогло. Відділовий Шатко, перебравши мене, споглядаючи на клуночок, зразу запитав:

— Цо пан тутай ма?

Замість відповіді, кладу клуночок на столик і, повністю його розгорнувши, відступаюся, стаю збоку. Шатко вийняв з кишені ножики, уважно, мов підслухуючи, два-три рази перехресно покравяв білий хліб і, не відриваючи від нього своєї уваги, вимовив:

— Пенкна бабка...

Тоді повернувся у мій бік і, хвилину дивлячись проникливо мені прямо в очі, знов запитав:

— А пржи себе ніц не маце?

— Ніц, — підтверджую, бо *Нашого Клича* вже вспів всунути за ліжко, що було складене і припняте разом зі сінником до стіни, а стьожок, розтягнутих під підшивкою, — знав, що не намацає. Шатко найперше перевірів кашкет, а в ньому зокрема дашок. Відтак злегка, по фаховому і з найтонкішим відчуттям, потягнув по мені, по убранні обома руками згори вниз; зупинив свій зір на лівій нозі і дивився то мені в очі, то на черевик, але ані роздягатися, ані скидати черевиків не казав. Тоді з вдовolenням визнав:

— В поржондку, — і вийшов.

Я ще декілька хвилин сидів при покращанні "бабці", бо знав, що Шатко любив зупинятися при дверях і несподівано знов повертатися.

В загальному дозорці в Тарнові не любили летіти на обшуки. Але Шатко любив це і, треба признати, йому нераз вдавалося. Зокрема пильнував тих, що зі спільних камер виходили на волю, або з волі приходили на спільні камери.

Дещо виразніше й чутливіше, віддихаючи носом, і серйозніше та проникливіше споглядаючи на в'язня, він немов давав відчутти свої можливості і що цими зміслами наскрізь проникає та відчуває.

Здається мені, що другові Миськову досить скоро вдалося виєднати дозвіл на декілька книжок, і з магазину вибрано їх легально. Інші ж з них, вже на такий рахунок, прийшлося "викрадати".

Я продовжував свій вирок на самотності. Але тепер, вже за освоєнішої ситуації, складалося так, що майже щодругої неділі, а деколи й у свята, бував на відділі в заступництві людяніший дозорець (а деколи навіть сам Шатко), який на декілька годин впускав мене до друзів на спільну камеру. Такого добродійства я, очевидно, не надуживав і вже від четвертої години сам нагадував, щоб дозорець не забув і не залишив мене в гостях через цілу ніч, бо тоді йому і мені була б неприємність.

У цих роках я зустрічав у тарнівській в'язниці декого з українських в'язнів, що не належали до нашої організованої групи УВО-ОУН. Наприклад, на самотності сиділи три свідомі, добре виховані селянські хлопці, що, правдоподібно, походили з Волині, або десь з волинсько-галицького пограниччя. Вони були засуджені по 3 роки в'язниці за те, що у війську відмовилися взяти до рук пальну зброю. Вони належали до релігійної секти, що забороняла своїм визнавцям орудувати такою зброєю. Їхня справа мала свій відгук у польському сеймі.

На самотності теж сидів засуджений урядовець якоїсь польської фірми, кол. хорунжий Армії УНР.

У приміщенні адміністрації (мабуть, у депозитному магазині) зустрів я старшого і вищого за мене інтелігентного мужчину. При розмові він представився, що є послом до польського сейму від УНДО. Подав теж своє прізвище і місце походження — мабуть, зі Золочівщини. Якщо моя пам'ять не підводить, був це Олександр Вислоцький, громадський і політичний діяч зі селян. Гадаю, що він у цій в'язниці був дуже коротко, а може тільки переходно.

Для проведення великодньої сповіді до в'язниці приїздив о. Микола Ільків, душпастир у польській армії для вояків греко-католиків. Друзі, дещо знаючи про його невітале політичне минуле, і про те, що він суспендований єпископом української дієцезії — не були з нього раді.

Виразніше показалося це в 1939 році. Тоді число УПВ'язнів тут уже збільшилося понад 10 разів. Отець Ільків запросив собі до помічі ще й польського ксьондза. Представивши його, отець взивав в'язнів греко-католиків, щоб ці йшли сповідатися також і до ксьондза латинського обряду. Мовляв, "то все одно". Друзі, очевидно, таке "все одно" зігнорували і зразу переходили сповідатися до українського православного священика.

Які наші хлопці були вразливі на будь-які національні відхилення і часто навіть інтуїтивно солідарно реагували, на те наведу ще один приклад. В 1931 році УПВ'язнів у Бригідках було вже досить багато. Зокрема було багато селянських хлопців, засуджених за саботажні акції з 1930 р. тощо. Для проведення великодньої сповіді прибуло туди, як звичайно, більше священиків. Хлопці скупчилися перед сповідальницями за чергою. Перший селянський хлопець Михайло Стецишин уже перед самою сповідальницею чомусь немов завагався — чи йти, чи ні? "Падхаді, падхаді, ето всьо равно", — почулося з-за сповідальниці. Хлопець раптово повернув в інший бік, до іншого священика, а за ним пішли всі інші.

Нових наших друзів до цієї в'язниці в тому часі вже якось не привозили, а тим, що були, восени і на переломі 1933-34 рр. в більшості вироки кінчалися і вони виходили на волю. Тоді я теж вийшов на волю. Можливо декого перевезли до іншої в'язниці.

Звичайно, майже ніхто з друзів, що після відбуття вироків виходив на волю, не подавався у бік меншого опору, чи пак, у сферу пристосувань. Ні, вони знову включалися, і тут чи там давали свій вклад у мережу визвольно-революційних прямувань, далі наражуючись на різні репресії, повторні в'язнення і смерть. Тому то небагато з них осталося у живих.

Коли восени 1934 року привезли з Перемишля до тарнівської в'язниці свіжий транспорт українських націоналістів-політв'язнів, то вони — інформував Мирослав Прокоп — із попередніх наших друзів застали тут Володимира Саяка, що вже працював у робітні як переплетник книжок. Далі привозили сюди новозасуджених з інших окружних в'язниць Галичини і Волині. А спочатку весни 1936 року привезли більшу групу українських політв'язнів, високовироковців із

в'язниці "Святого Хреста".

Начальником тарнівської в'язниці був далі той же сам Войтчак. А старостами від імени українських політв'язнів були: як уже відмічено раніш, з 1932-33 рр. таким авторитетом був у нас Іван Миськів, що спершу фактично, а пізніше і формально репрезентував нашу групу в'язнів; далі, в 1934-35 рр. старостою був Михайло Шуп'яний; в 1935-37 рр. — Мирослав Прокоп; після Прокопа (в 1937-38 рр.) старостою був Зенон Матла, а коли весною 1938 р. Матлу і ще декількох високовироковців перевезено до в'язниці в Равічі, ці обов'язки перебрав Василь Солонинка; по його виході з в'язниці в травні 1939 р. старостою найменовано Ярослава Горбового, а для політв'язнів-жінок від 1938 р. старостою була Марія Руда.

Десь у серпні 1936 року, після відбуття вироку, з тарнівської в'язниці вийшов на волю наш земляк зі Сокальщини Василь Сидор (пізніший командир УПА-Захід, полк. Шелест) і виніс із-за мурів на волю нові інформації про стан наших друзів з УВО-ОУН у цій в'язниці. Їх було там уже понад 50 осіб. Подаю їх список, хоч я свідомий того, що в ньому можуть трапитися деякі неточності щодо прізвищ, а може й вироків. Але боячись того, ми не можемо списку не подати і не дати друзям можливості його виправити, або й доповнити. Отже, згідно з інформаціями, на той час (липень-серпень 1936 р.) в тарнівській в'язниці перебували: 1) Михайло Горак — засуджений на 4 роки в'язниці; 2) Роман Гринів — 7 років; 3) Микола Галецький — 5 років; 4) Андрій Грица — 4 роки; 5) Іван Корда — 8 1/2 р.; 6) Теодор Максимів — 4 р.; 7) Іван Паньків — 8 р.; 8) Євген Пришляк — 4 р.; 9) Гриць Проців — 8 р.; 10) Степан Проців — 8 р.; 11) Іван Саварин — 6 р.; 12) Микола Томицький — 8 1/2 р.; 13) Михайло Угера — 9 р.; 14) Микола Томицький — 5 р. (всі 14 із т. зв. Веринської справи, що були засуджені в Стрию, спочатку 1936 року); 15) Іван Заяць — 6 р.; 16) М. Шуран — 6 р.; 17) Василь Солонинка — 8 р. (всі 3 з Тернопільщини); 18) Юліян Михаць — 8 р.; 19) Ів. Звір — 7 р. (оба зі Самбірщини); 20) Володимир Гайдюк (з Луцька) — 13 р.; 21) Гриць Барабаш — 13 р.; 22) Володимир Мороз (Підгаєччина) — 11 р.; 23) Дмитро Корінець (Стрийщина) — 11 р.; 24) Костянтин Петрошук — 12 р. (всі 4 з Надвірнянської справи); 25) Василь Козловський — 8 р.; 26) Іван Ментух — 12 р.; 27) Василь Решетило — 8 р. (всі три з Угнівщини, за намаганий напад на поліційну станицю); 28) Євген Костецький — 10 р.; 29) Олександр Литвин — досмертне ув'язнення (за вбивство ст. поліциста, оба зі Збаражчини); 30) Гриць Куликівець — досмертне ув'язнення; 31) Зенон Матла — досмертне ув'язнення (вбивство поліційного агента, та інший плянований замах у Жовкві); 32) Микола Лемик — досмертне ув'язнення (вбивство представника Комінтерну Майлова, як протест за спричинений голод в Україні); 33) Северин Мада — досмертне ув'язнення (за плянований замах на шк. куратора Гадамського і важке поранення поліційного агента); 34) Володимир Нидза — 14 р. (у зв'язку з процесом Лемика); 34) Мирослав Прокоп — 7 р. (за шкільну акцію, з Перемищини); 36)

Микола Зацухний — 8 р. (з Підгаєччини); 37) Микола Мушак — 8 р. (зі Стиняви); 38) Євген Потапів — 10 р. (з Рівенщини); 39) Чорній; 40) Брух; 41) Федір Бутковський; 42) Гірник (чи Нагірний? оба мабуть зі Скольного); 43) І. Мотилка; 44) Балицький; 45) Заболотний; 46) М. Максимів; 47) Петерко (мабуть Стрийщина); 48) Попко; 49) Скрипець; 50) Скаско; 51) Чех (мабуть за національністю чех, з Волині); 51) Шумський. Останніх важко точніше визначити.

Як бачимо, тут уже маємо присуди-вироки елітарні. Кілька в'язнів були засуджені на смертні присуди, але на підставі амністії, деколи неповнолітності, або в інший спосіб смертні вироки замінено їм на догготермінові або досмертні ув'язнення.

Щоб в'язні, зокрема високовироковці, у в'язниці не знайомились з оточенням, щоб не "освоювались" і не почувалися самотньо, їх на одному місці довго не тримали, а міняли, час від часу перевозили з однієї в'язниці до іншої.

Тому чисельний стан друзів в даній в'язниці часто мінявся, але в загальному завжди зростав і зростав. З Тарнова, звичайно, перевозили більше на захід — до Седлець, Вронок, Равича, Ломжі, "Святого Хреста" тощо, а взагалі навіть круговоротно чи відворотно — туди і назад. І названих друзів, найперше високовироковців, з тарнівської тюрми теж за деякий час перевозили до іншої в'язниці, а на їхнє місце привозили інших або свіжих. І так знов довкола...

Коли вже від початку 1937 р. на Волині почали розгортатися великі хвилі політичних процесів, на яких засуджено на високі вироки волиняків і чимало галичан, що "ламали" сокальсько-волинський кордон, тоді з цієї революційної області щораз то більше привозили засуджених до Тарнова.

В загальному, від грудня 1932 р. до падіння Польщі (1939 р.) принаймні кілька сотень українських націоналістів-політв'язнів з УВО-ОУН перейшли через тарнівську в'язницю. Але тільки спільними зусиллями можна б відтворити реєстр, характеристику, а навіть дальшу долю цих друзів.

* * *

В останніх роках існування Речі Посполитої Польщі відносини по в'язницях для українських націоналістів-політв'язнів ставали дедалі нестерпніші.

Режим над в'язнями, зокрема в слідчих в'язницях, загострювали безнастанними репресіями. Викликування в'язнів поліційними агентами на поновні допити й тортури були легалізовані під претекстом прокурорських досліджень. Ніякі інтервенції зі світу, ані виявлювання того на судових процесах — не помагали. Так, в обороні своїх політичних прав і гідностей, в обороні тортурованих друзів, українські націоналісти-політв'язні були здані на власні сили за... ґратами. З цією метою, влітку 1939 року, УНПВ'язні одночасно майже по всіх більших польських в'язницях провели велику голодівку. Внаслідок тортур під час голодівки

у самих тільки Бригідках закатовано трьох друзів. Це були: сл. п. Гриць Климів-Мармаш, Іван Лушак і Кулик. А не одному з них назавжди підірвали здоров'я. Але ця голодівка була для нас неминучою konieczністю: або — або.

Після голодівки, щоб зменшити у Бригідках нашу чисельну силу, кількох засуджених друзів перевезли до інших в'язниць. Мене ж знов до цієї самої в'язниці в Тарнові, але вже з присудом на 8 років ув'язнення. Разом зі мною перевезли туди й Івана Демчука, засудженого (теж удруге) на 8 років.

Тут уже теж було по голодівці. У в'язничному режимі, адміністрації, ані харчуванні якихось змін тут не помічалось. Я навіть попався тому самому відділовому Шаткові, але вже зразу на відділ спільних камер, до своїх. Застав теж того самого дозорця, що то, як про нього говорили, тільки раз на рік усміхався — на Великдень.

Натомість, набагато змінилася справа щодо нашої чисельности й важливости в цій в'язниці. Найперше, кількість засуджених наших друзів зросла тут принаймні десятикратно в порівнянні до кількості в 1933 році. А реченці вироків були теж значно вищі, ніж раніше. Межі присудів від 5 до 15 років ув'язнення займали, гадаю, більше як половину числа друзів. Були тут члени обласних і вищого Проводів; було вже чимало рецидивістів; чимало друзів, що вже відбули Березу Картузьку — концентраційний табір, яким Польща випередила диктаторську гітлерівську Німеччину.

Новиною було й те, що тут створено невеликий, окремий відділ для в'язнів-жінок. Здається, започаткували його вже наші дівчата зі Сокальщини: Ольга Соколовська і, мабуть, Марія Ганіткевич та Марія Гук. На невеличкому в'язничному подвір'ї, кругом замкненому високими мурами будівлі-в'язниці, на проході нераз можна було бачити наших подруг: Євгенію Петерзіль, Марію Руду, Уляну Самчук та Анісію Селепіну. Були між ними й інші, не наші дівчата, але вони нас не цікавили.

Українські націоналісти-в'язні були тут уже добре зорганізовані. Вибрали з-поміж себе постійно діючий, очевидно, законспірований — як це було й в інших в'язницях — Провід УНПВ'язнів. Словом, відчувалося тут повну наявність революційного і завжди динамічного провідного активу.

Але ширше й докладніше про цей період нашого буття в тарнівській в'язниці, надіюсь, напише хтось із друзів, що були там довше, знають точніше і мають для цього кращі дані.

ІЗ СПОГАДІВ З НАДБУЖАНЩИНИ

ВЕРЕСЕНЬ 1939 РОКУ

Тюрма в Сідльці

Загроза війни між Німеччиною і Польщею сильно зросла під весну 1939 року. Для в'язнів у Равічі воєнні алярми принесли велику зміну. Польські урядові чинники вирішили перевезти всіх "небезпечних" в'язнів із Равіча, Вронок, Вісьніча та інших тюрем недалеко німецько-польської границі — далі на схід, переважно до Сідльця ("Сєдльце"), міста в центрі польської держави, в половині дороги між Варшавою і Берестям над Бугом. Вивезти мали всіх українських націоналістів-політв'язнів та німців, запідозрених чи засуджених за шпигунство. Не рухали "посполитих" (уголовних) в'язнів та комуністів.

— "А вас залишимо тут Гітлерові на капустен!" — з понурим гумором говорив комунарам "пшодовнік" Скшипєц.

Транспорт відбувся в квітні 1939 року. До залізничної станції ми йшли пішки, сковані ланцюгами по двох, під сильною ескортою поліції і тюремних наглядачів. Було нас разом біля 60. В потягу нас посадили в сепаратках і розкували. Пересідка відбулась на двірці у Варшаві. Пізною ніччю ми прибули до Сідльця і знов сковані, перемучені й заспані, поманджали порожніми вулицями, під ескортою, до тюремних забудовань.

Тюрма в Сідльці, збудована ще за царської Росії, вражала своєю масивністю і понурістю. Від інших міських будинків була відділена високим грубим муром. Внутрі, подібно як і в тюрмі в Равічі, був порожній прямокутник, кругом якого, на чотирьох поверхах, тягнулися балькони, а при них десятки келій. На висоті другого поверху була протягнена на всю ширину металева сітка. Протилежні балькони були отримані посередині містком для переходу. Але "посмітюхи" (прислуга із в'язнів), хизуючись своїм спритом і відвагою, нераз перебігали з одної сторони балькону на другу — прямо по сітці.

До сідлецької тюрми прибули впродовж кількох наступних днів

чергові, більші чи менші, транспорти українських політв'язнів та німецьких "шпигунів"-закладників з усіх тюрем західньої Польщі. Ціла наша група націоналістів нараховувала тепер б. 120 осіб. Між ними вирізнявся гурт в'язнів з найтяжчими вироками, від 15 літ до т. зв. "досмертників", яких було всіх понад двадцять. Серед них були: Микола Лебедь, Микола Климишин, Микола Лемик, Юрій Дачишин, Северин Мада, Михайло Шевчук, Антін Малюца, Арпад Березовський, Михайло Рудий та інші.

"Досмертники" були розміщені у келіях на найвищому поверсі. Ми з другого поверху мали деколи змогу порозуміватися з ними в час відвідування убиральні, говорячи до клоачної рури. Пам'ятаю одну таку розмову з Миколою Лебедем, який згори гукав розбавленим приглушеним голосом:

— Ну, хто там ще хоче приступити до сповіді?

Очевидно, що наша "грипсова" кореспонденція була на денному порядку.

Умовини життя в сідлецькій тюрмі були помітно гірші, порівняно з тюрмою в Равічі. Також харч був незадовільний та й з книжками було скрутно. На прохід ми виходили на в'язничне подвір'я, де росло декілька морвових дерев і кущів. Проходжувались ми одинцем, один за одним, з закладеними взад руками, в нутрі поздовжньої еліпси, вузькою стежкою, обсадженою густими кущами морви. Як прийшло літо, час від часу одному чи другому щасливцеві вдавалося в часі проходу зірвати і з'їсти солодку червону ягоду морви. Здається, що в сідлецькій тюрмі плекали теж шовкопрядку, яка кормиться листям морви.

З "посполитими" в'язнями ми не мали майже жадного зв'язку. Їх тримали тут міцно в жмені і строго пильнували, щоб не допустити їх до контактів з політичними в'язнями. Між в'язничними сторожами були й місцеві люди, що закидали в мові "тутейшими" словами з українсько-білоруського діалекту. Одного з них кликали "Анісім".

Згадуючи ті останні тюремні дні і місяці 1939 року, мені нераз трудно відділити деякі події і враження з періодів равіцького і сідлецького. Це стосується особливо т. зв. "пшиспособ'єня" військового ("вояцької підготовки"), яку в той час уведено по всіх тюрмах у Польщі.

Ця воєнна "заправа" охоплювала всіх в'язнів посполитих, а може теж охотників-підлабузників з інших категорій. Полягала вона головно на парадних маршах трійками або чвірками по всіх в'язничних майданчиках під звуки бадьорих мелодій. До наших келій долітали щодня звуки і слова пісень, в тім теж в'язанки маршової композиції, яка — на диво — починалася мелодією української стрілецької пісні "Гей там на горі Січ іде", а звучала більш-менш так:

"Мяла матуля синуф лік,
Мяла матуля синуф лік,
Мяла матуля, насі славні жолнежикі
Гей машеруйов — раз-два-тши."

І ще раз, вже у вищій тонації "Раз-два-тши", а далі слідували одна за одною інші популярні польські вояцькі пісні.

В антрактах лунали з голосників записані на платівках уривки з войовничих промов ("Сільні, зварці, готові!" "Не дами ані гузіка!" і т. п.), протинімецьких скечів та виступи славного співака Яна Кєпури зі "шлагєром" про польського мазура Мацька, який навіть по смерті "ґдиби му заґралі, подскочил би еше"; пісенька кінчалася запевненням, що

"ґди тжа беньдзє, Мацек встане,
Сонсядові справі ляне!"

та гучним самовпевненням реготом розбавленої аудиторії.

Десь у половині серпня почали в'язничні майстри уставляти по келіях збірники на воду до умивальників. До того часу ми користувалися бляшаною коновкою на воду. Трохи нас заскочила ця "модернізація" напередодні сподіваного швидкого вибуху війни.

Між іншим, на початку серпня 1939 р. вийшов на волю з тюрми у Сідльці наш довголітній друг долі й недолі — Олесь Буній, що був засуджений на 15 літ тюрми за участь у вбивстві польського посла Тадеуша Голуфка у Трускавці 1930 р. З Олесем я зустрівся поновно в Бельгії в рр. 1949-50, а двадцять літ пізніше в Аргентині, при нагоді відкриття пам'ятника Т. Шевченкові в Буенос Айресі 5 грудня 1971 року.

Війна

1-го вересня ми вже знали про початок війни. Крізь вікно ми бачили поустановлювані на дахах сусідніх будинків кулемети з обслугою вояків. По всіх келіях поспішно викінчувано обліплювання папірцями нахрест усіх шибок у будинку.

Одночасно, знов на наше превелике диво, почали тепер кожного дня звільняти з тюрми в'язнів з меншими вирокami і таких, яким уже мало що залишилось до відсидження. Одним з тих перших щасливців був наш Іван Бойко з Тартакова.

Мабуть на третій день війни почалися налеті німецьких літаків на місто, залунали оглушливі вибухи бомб, в супроводі пальби протилетунських гармат і густого клекотання кулеметів на дахах. Може 6 або 7 вересня німецькі бомби впали на в'язничне подвір'я. У всіх келіях з атакованої сторони тюрми повилітали з тріскотом шиби (з "протилетунськими наліпками"), стіна в кльозеті на другій підлозі отримала

поважну тріщину, мур огорожі був напіврозвалений, сторож у вартівничій вежі на розі в'язничного комплексу згинув на стійці. Було ще кілька сторожів поранених, та й між в'язнями були покалічені відламками скла.

Нас перевели з малих келій до більшої келії на партері. Було нас разом біля 25. Провід обняв Осип Мащак, я був його заступником. Ми гуртом відмовляли ранню і вечірню молитви, стоячи на струнко у дворяді. Перед сном, по загашенні світла, Осип Мащак рецитував друзям свого укладу "Молитву до України". Інші декламували вивчені давніше поезії, дискутували на поважні теми, переплітаючи балаканину веселими жартами та анекдотами.

У той час усіх нас турбувала думка, що може нас стрінути в найближчому часі у зв'язку з катастрофальним для Польщі перебігом війни. Провідні одиниці брали до уваги можливість повного знищення нас поляками. В тій справі був обмін думками з "горою", з нашими провідниками в групі "досмертників". Пригадую собі, що була інструкція, видана Миколою Лебедем, що у випадку виводження нас поодинці на страту, кожний з нас має зберігати до кінця гідну і зрівноважену поставу.

Довкруги тюрми горіло. Дим і сопух спаленизни просочувався до всіх келій крізь порозбивані вікна. Разом з тим до нутра нахлинули хмари мух, які густо обсіли всі стіни. Хлопці для розваги почали масово витовкати набридливих комах. Наш смішака з-під Городка, Михайло Проців, картав тих невдах, як не вміли за першим ударом забити "на смерть" муху, а тільки приголомшили її. При тому, патетично парафразував слова з Шевченкового "Кавказу", дорікаючи:

— Чи бачиш, офермо? — "Вона знову оживає і літає знову!"

Найтяжчий налет на Сідлець відбувся 9 вересня. Німецькі літаки раз-у-раз налітали хвилями і скидали на ціле місто свої смертоносні дарунки. Від вибухів бомб здригалася тюрма, від хмар диму вже опівдні впала немов темрява на місто. Все кругом горіло. Нас знову позагнали гуртками по 4-6 осіб до малих келій на партері, де ми дриготіли, сидючи на долівці з похиленими вниз головами, охопивши руками коліна. З сусіднього в'язничного шпиталю долинали істеричні крики і голосіння жінок. Кожний з нас мовчки молився, дожидаючи останнього удару, що мав нам усім принести смерть.

Я увесь час механічно повторював молитву: "Заступи, спаси, помилуй і сохрани нас, Боже, Твоєю благодаттю..." На більше не міг здобутися.

В певному моменті, по черговому вибуху бомби, коли увесь будинок затрясся до основ, з горішніх поверхів залунали грімкі удари до металевих дверей та розпачливі крики:

— Отвєраць! Випущаць! Палі сєв! Валі сєв! Ратунку!

У відповідь grimнув постріл з рушниці одного зі стражників у голі, за яким слідував гучний наказ:

— Спокуй! Мільчець! Бо беньдзе еще гожей!

Нагло настала тиша як унутрі, так і назовні.

І серед тої тишини залунав з горішнього поверха спокійний голос одного з німецьких в'язнів, видно — їхнього провідника. Він говорив по-німецьки, успокоював своїх одноплемінників, закликав зберігати рівновагу духа, бо хвилина визволення близька. По короткій промові заїнтонував пісню, поважну, повільну, з якої я запам'ятав рефрен, що часто повторювався:

"Вен ду айн Манн біст, комм міт мір!"

(Якщо ти Муж, іди зі мною)

Пісню швидко підхопили інші німці. Але в голі знову grimнули рушничні постріли і закричали стражники:

— Мільчець, бо вшисткіх постшелями!

В тюрмі заспокоїлося. Літаки відлетіли. На горішніх поверхах почалася метушня. Відкривалися двері, виводили в'язнів. Куди? Чого?

— Мабуть на розстріл, — шептали ми між собою.

Як виявилось згодом, виводили всіх наших "смертників", а також —окремо — німців. Їх усіх, мабуть двома окремими групами, вивели під сильною ескортою з тюрми і повели в невідоме. В українській групі був, м. ін. Микола Лемик, який згодом розповів про її долю. Цілу групу мали розстріляти; він сам, хоч тяжко ранений, врятувався від смерті, вилізши з-під купи вбитих. Між убитими були — Северин Мада, Гриць Шевчук та інші, прізвищ яких не запам'ятав. (Див. спогад про Миколу Лемика "Постріл в обороні мільйонів" і додатки до нього, в тім розповідь учителя Івана Герчука, у книзі *Бойові Друзі*, том I). Щодо німецької групи, всі вони — по всякій правдоподібності, були постріляні польською ескортою.

Вихід на волю

Того ж дня, 9 вересня, в'язням не видано ніякої страви. Пізно ввечері всю решту в'язнів-українців випустили з келій і вивели на подвір'я, ярко освітлене вогнями пожеж, що охопили ціле місто. В одному кутку подвір'я була купа в'язничних плащів і шапок. Біля дверей маґазину стояв начальник тюрми з перев'язаною скривавленим бандажем головою, в супроводі понурих озброєних стражників і військовиків. Начальник промовив до нас схвильованим голосом, що раз-у-раз надривався немов від стримуваного насилу плачу:

— Панове українці! В імені Польської Республіки випускаю вас на волю. Кожний з вас отримає зараз посвідку про звільнення з в'язниці,

без зазначення, за що кожен з вас сидів. Не маємо можливості видати вам тепер ваших речей з депозиту. Хай кожний бере собі один в'язничний плащ і шапку. На більше нема часу. Бачите, що діється. Відвічний ворог слов'ян, німецький варвар, напав і нищить нашу країну. І вашої землі не щадить. І ваші села горять і міста зруйновані. Ідіть з Богом і забудьте, що було досі між нами.

Ми мовчки слухали ту промову і приємне здивування нас огортало. Все таки такої постави поляків до нас ми не очікували.

Через хвилину десятки нас розбурювали купу плащів, одягалися, насували на голови шапки і поспішали до канцелярії, де кілька в'язнів, помічників в'язничної адміністрації, виповнювали нашими прізвищами готові бланки посвідок звільнення. Між урядуючими був теж наш досмертник, засуджений за напад на поштовий амбулянс під Бібркою в 1930 році, інж. Юрій Дачишин-Кришталь, та Іван Малюца з львівського процесу 1936 р. (Ми їх бойкотували).

Все ще не довіряючи своїй щасливій долі, ми ринули через в'язничну браму на вулицю міста. Кругом під мурами стояли військові з крісами і машиновими пістолями в руках. Ану ж, котрийсь з них почне стріляти по нас? Але ж ні, бо зараз біля них на вулиці стояла і рухалася юрба цивільного населення Сідльця, людей, які, незважаючи на власну руїну, прибігли під ворота тюрми, може й з думкою пожитися нашим убогим добром у депозиті.

Поміж жінками особливо звинно увихалася одна жвава молодиця, яка пильно приглядалася до в'язнів і лебеділа до кожного, хто їй більше подобався:

— О, беднюткі, а які ладні! Зупелне подобни до мого небошика менжа! Ходзь пан, ходзь зе мнов, мілюткі, у мнє одпочнеш, одкарміш сєв, не пожалуєш!... О, а тен єще ладнейши!...

Найбільше вчепилася кремезного і пристійного Дмитра Корінця зі Стрийщини (з Завадова, засуджений був на 10 літ у групі 16-ох членів ОУН, схоплених "по-дурному" під Надвірною; суд відбувся в серпні 1933 р.):

— Ходзь пан, юж-юж ходзь пан зе мнов!

— Дмитруню, не йди! Та сирена висмокче з тебе останні соки! Ходи з нами додому, там на тебе чекає твоя Маруся! — вмовляли його друзі і, вхопивши за полу Дмитра, який і собі почав ласо задивлятися на апетитну молодицю, потягнули його за собою. А був би пропав козак ні за цапову душу.

В дорозі додому

Кільканадцять наших друзів були випущені з тюрми і вирвалися з міста яку годину перед нами. В тій групі верховодив Іван Климів. Був

там ще Богдан Казанівський, Осип Машак, Андрій Марченко та інші. Наша група, коли мова про українців, нараховувала яких 50-60 осіб.

Віддалившись від озброєних поляків, ми на спокійнішому місці зробили коротку нараду, як нам далі бути. Рішили триматися в гурті, доки не вийдемо поза місто. Здається, то був Павло Мигаль, який піддав думку, щоб мене вважати провідником групи, бодай на тому першому етапі нашої "анабази". Ніхто не протестував, отже я запропонував усім поділитися на гуртки по 8-10 осіб і йти в напрямі на містечко Луків, зберігаючи віддаль між гуртками на яких 50 метрів. Для кожного гуртка визначено провідника. В випадку можливого нападу з будь-якого боку на один з гуртків, всі на алярм мали спішити з допомогою.

Переходячи через невеликий лісок, кожний з нас запасся у добрий дрючок чи бодай патик. Я тримався зв'язкового гуртка, де були ще друзі Павло Мигаль, Іван Корда, Іван Кублій та інші, прізвища яких вже призабулися. Час від часу я сам, або котрийсь з моїх "ад'ютантів", приспішував кроку, щоб розвідати, що діється напереді.

Було вже поза північ, як нам назустріч над'їхав перший, що його нам довелось бачити, польський танк з залогою 5 осіб. Танк рухався в нічній темряві дуже повільно, роблячи ледве чутний "шелест" своїми гусеницями. Два вояки сиділи в танку, а три ішли поруч з крісами наготові. Вони зупинили нас і почали розпитувати: хто, звідки, куди. З постави вояків і тону запитів було відразу помітно, що вони самі почуваються непевно, розгублені, залишені начальством напризволяще. Нас, кількадесят "осібняків", умундурованих у в'язничні плащі, з шапками на-бакир, з добрими буками в руках, викликали — видимо — належний респект. Вояки цікаво вислухали наших реляцій про розбомблений і спалений Сідлець, співчували нам, а ми їм, а тоді приязно розсталися з дружніми побажаннями "щасливої дороги!".

Перейшли ми теж горіючий Луків і над ранком, зморені, виголоднілі, невиспані, зупинилися знов на коротку нараду. Безпосередня небезпека вже була за нами. З заходу йшли і їхали на схід і південний схід більші і менші гуртки польських втікачів з Варшави і з-над Висли. Всі довколишні села були ними переповнені. Триматися нам далі великою групою підозріло одягнених арештантів було недоцільно і невказано. В тих умовах також важлива проблема прохарчування вимагала радше розчленування на зовсім малі гуртки і віддання ініціативи в руки кожному зокрема. Ми були на межі Підляшшя і Волині, більшість з нас були з Галичини. Одні спішили на Володимир, Горохів, Сокаль і далі на Поділля, інші на Яворів, Перемишль, Стрийщину, Карпати.

Тут ми розпрощалися, обіцяючи собі швидко зустріч в нових кращих умовах. Я нагадав друзям спільної минулої недолі, що після повернення в рідні сторони кожний має обов'язково зголоситися до

проводу ОУН на місці по дальші інформації й інструкції. Наша місія і боротьба щойно тепер на добре починається і всі ми мусимо виконувати свої завдання до кінця.

Про наше звільнення і відмарш із Сідльця згадує теж у своїх спогадах Богдан Казанівський (*Шляхом Легенди*, стор. 87-89).

Залишилося нас чотирьох разом: Павло Мигаль, Іван Корда, Іван Кублій і я. При цій нагоді згадаю, що Іван Кублій, як один з районових провідників ОУН на Волині, був одним з підсудних у т. зв. Другому Рівенському процесі 55 костопільців у грудні 1937 року. Підсудні, майже всі селяни, заробляли на прожиток у державних каменоломах в Івановій Долині, біля Костополя. Присуд видано 23 грудня 1937 року. 52 підсудні були засуджені разом на 292 роки тюрми, в тім І. Кублій на 11 літ. (Див. *Нарис історії ОУН*, стор. 457-8).

Всі ми були дуже змучені й голодні. Переходячи через малий лісок, ми натрапили на догідне місце для відпочинку, де вже перед нами попасали якісь утікачі. Не довго думаючи, ми постелили два плащі на втоптаній смєречині, повкладалися рядком і накрились двома запасними плащами. Ніч була погідна, холодно не було, ми швидко заснули. Пробудились, як сонце стояло вже доволі високо.

— От, тепер добре було б щось попоїсти!...

Це була наша найпекучіша проблема на той час. Ніяких грошей ми не мали. При великому наїзді на села втікачів з-над Висли годі було думати про успіх у жебранині. Ми зішли на поле і випорпали з грядок кілька десятків картоплин і пару цибулин, напихаючи ними всі кишені або й ховаючи в шапки. З цим добром ми зайшли в найближче село, де всі говорили по-польськи.

В селі справді було дуже завізно. Частина втікачів із заходу стояла табором на побічній площі поміж деревами і кущами. Були тут добре вимощені вози, брички, візочки, ровери, декілька автомашин. Горіли вогнища. Нашу увагу притягнула одна інтелігентська родина — пан, пані і їх син та доня. Ми чемно привітали їх з добрим ранком і запиталися, чи могли б вони нам подарувати пару сірничків, для розведення вогню і спечення барабоць. Пан і пані увійшли з нами в розмову і ми на їх запитання радо відповіли, що повертаємося з в'язниці додому, що йшли ми цілу ніч, що вже більше як добу нічого не їли і т. д. Ми не скривали того, що ми українці. Поляки з Варшави не тільки що не виявили до нас ніякої ворожості, але навпаки, висловили свої симпатії до українців, як до "козацької нації". Я теж здобувся на комплімент в їх сторону словами:

— Нам дуже приємно переконатися, що не всі поляки є вороже наставлені до українців, — і щиро подякував за сірнички і хліб.

Не пригадую собі вже з певністю, чи це не при цій нагоді Івась Кублій "роздобув" також зручний кухонний ніж, який нам дуже став у

пригоді у дальшій мандрівці.

До нашої розмови з варшавською парою пильно прислуховувалася їхня доня, може 14-літня панянка, але вона не відзивалася до нас, тільки мовчки відійшла до воза. Коли ми відходили від них, вона підбігла за нами і передала на мої руки великий кусень сала, завинений у папір, зі словами:

— Прошу взяти це на доказ, що справді не всі поляки є ворогами українців.

Всі ми були радісно заскочені таким несподіваним жестом милої панянки і може були б її розцілювали, якби вона не була відразу побігла назад до батьків. Вслід за нею летіли наші сердечні слова подяки і благословення.

Хтось з нас піддав думку зайти до першої-ліпшої хати і спробувати зварити картоплю і насмажити цибулі на кухні. Зайшло нас двох до хати, в якій нудко пахло вареним гарбузом. Через відхилені двері до другої кімнати ми завважили двох військових за столом при їжі. Ми поздоровили господарів і гостей та попросили господиню дозволити нам зварити на кухні дещо з власних харчових припасів. Господиня погодилася і позичила нам ринку на варення картоплі та сковороду. Картопля, солонина і цибуля вже були в нас готові до варення і смаження. Коли на сковороді зашкварчало топлене сало і запахла на цілу хату присмажувана цибуля, господиня з признанням похитала головою:

— О, бендов панове мелі крулевскє їдзєне!

Ми обіцяли поділитися з нею тим "їдзєнем" взаїну за дрібку соли, якої нам бракувало. Сіль була сіра, кам'яна. Але пир був пишний.

Подякувавши господині за гостину, ми пустились у дальшу мандрівку. На дорозі був доволі великий рух. Йшли здебільша утікачі з наплечниками і так собі клунками. Перекидалися запитаннями, знайомі нараджувалися, куди їм далі йти, що робити. Зі скільного будинку вибіг молодий панок і загукав збудженням голосом до своїх колег:

— Я тількищо слухав радіо. З Варшави подають, що Англія і Франція, виповівши війну німцям, вже розпочали воєнні дії. Тепер ми їм покажемо!

Ми не входили в розмови з ними. Нам було спішно додому, до своїх.

При виході з села ми зупинилися біля доволі великого огороду з помідорами, що дуже приманливо червоніли і жовтіли за огорожею. Один з місцевих жителів заохочуюче кивнув нам рукою:

— Можете собі нарвати, скільки хочете; власника нема, втік.

Нам не треба було цього повторювати двічі. Миттю ми скинули плащі, позв'язували рукави вдоли міцними шворівками, зробленими ще у в'язниці з розплетених подертих шкарпеток і наповнили їх чудовими

помідорами щерть. Кожен з нас ніс тепер наопашки щонайменше по 20 кілограмів цих бажаних овочів. Так несподівано обладовані, ми чимшвидше поманджали далі, щоб не надуживати щасливого випадку.

Високо над нами, у чистому синьому небі, вже гуділи і сріблом блистіли німецькі літаки. Ми не дуже їх боялися, але час від часу звертали зі шляху в гайок або в придорожні кущі і жадібно пожирали по кілька великих помідорів, посипаючи їх дробинками грубозернистої мазурської соли, запивали згодом водою з придорожніх криниць, що траплялися при хатах. Ночували в лісі або й під оборогом чи десь під шопою, нераз в компанії інших утікачів. Бувало, серед ночі, будив нас розпачливий плач і прокльони жінок, які втратили чоловіків у тій короткотривалій війні.

Коли ми переходили через містечко, мабуть Радзинь Підляський, побачили на вулиці здалека гурт чоловіків, деякі з яких мали на рукавах біло-червоні опаски; з ними були ще й дві пані.

— Увага! — муркнув я до друзів, — це певно "страж обивательська", можуть нас затримати. Не зупиняйтеся, але й не дуже тримаймося разом.

Порівнявшись з "обивателями", я перший поздоровив їх "Дзень добри паньству!".

Старший між ними, змірявши нас гострим поглядом колючих очей, запитав різко:

— Хто ви такі, панове? Звідки і куди йдете?

Я зупинився, решта друзів повільним кроком пішли далі не оглядаючись. Я вдавано-змученим голосом почав розповідати.

— Як самі бачите, панство, по нашому одягу пізнати, що ми недавно звільнені з в'язниці, всі наші речі і гроші там пропали, спішимо додому, голодні, змучені...

— Седльце? — Так, місто збомбардоване, спалене, багато вбитих і ранених.

Дальший запит — за що ми були засуджені? Це питання було найбільш "амбарасуюче". Зараз по нашому звільненні з тюрми, старші і більш досвідчені в'язні дораджували кожному придумати собі заздалегідь якесь "алібі", достовірну версію, коли б хто запитував у дорозі. Згадує про цю справу також Богдан Казанівський у своїх спогадах, подаючи таку інструкцію Івана Климова, провідника їхньої групи: "На питання когонебудь — за що ми сиділи, відповідати, що ми посполиті в'язні. Ні слова, що ми політичні! Вироки подавати від одного до трьох років..." (*Шляхом Легенди*, стор. 88).

Не легко було придумати собі задовільний проступок: "Вкрав коня", "пограбував крамницю", "в бійці проколов ножем противника", "згвалтував стару бабуню"... і т. п. І гидко і смішно робилося від самої думки про такі злодіяння. Дотепніші піддавали більш сприйнятливим "варіанти"

проступків: "за вибори" (з комори), "за патик з панського лісу" (зрубане дерево), "за зручне дипломатичне потягнення" (буком чи сокирою по голові) і т. п. Що ж до висоти вироків, то один чи два або три роки могли виглядати підозріло, коли йшлося про більшу тюрму в роді сідлецької.

На клопітливе запитання, я по хвилині вагання відповів загальною:

— Ми українці, студенти, в останніх роках хапали нас і судили за будь-яке підозріння, ніякої вини за собою не чуємо...

На диво, ця відповідь задовольнила старого допитувача:

— Ага, політичні, видно це по ваших інтелектуальних обличчях... Знаємо і ми ту санацію... Ну, що ж, тепер настала зміна...

Я заспішився. — Пробачте, мушу доганяти колег. Оставляйте з Богом!

До мого співрозмовника приступила пристійна пані і щось шепнула йому в моменті, як я вже відвертався до відходу.

— Заждіть! — гукнув панисько. — Ви, панове, не маєте грошей. Прошу, ось маєте принаймні на каву.

І з тими словами втиснув мені у руку півзлотівку.

Я приємно усміхнувся, чемно подякував, уклонився добрій пані, кинув ще раз на прощання "До відзень паньству!" і, прискіпшеним кроком подався за друзями, які вже давно звернули у бічну вулицю. Вони були трохи занепокоєні моєю затримкою, але як я їм показав срібlistу монету, всі лиця роз'яснилися.

В найближчому селі, побачивши кооперативну крамницю (польську), ми купили за ті гроші коробку кави типу "Пражін" і чорну пасту до обуви, добре вже знищеної кількадечним маршем.

Той марш дався і нам усім у знаки. Кількарічне перебування у тюрмі дало себе тепер відчувати атрофією м'язів ніг. Найдужче потерпів Павло Мигаль, який був — здавалось би — найміцніший у нашій групі. Ноги відмовляли йому послуху. Він раз-у-раз приставав, кульгав, спирався на рамена колег.

При найближчому попасі під лісом, майстер на всі руки Іван Кублій, резолютний волиняк, виламав кілька міцних грабових чи ліщинових кілків і прутів і ножем змайстрував впродовж одної чи двох годин пару зручних милиць для Павла. Милиці пішли по руках і всі тільки прицмокували і з признанням похитували головами.

— Зачекайте, — стрілило мені до голови, — заки віддати їх пацієнтові, треба їх насамперед випробувати.

З тими словами я вмовив собі обидві милиці попід пахи (а були ми майже рівні ростом з Павлом), і повагом пройшовся кільканадцять кроків туди й назад, спираючись на ті палиці і ледве дотикаючи ногами землі.

— "ІсКут!" (з німецького "іст гут") — висловив я свою думку і з

уклоном передав милиці Павлові: — Носи собі на здоров'я!

Цю сценку зафіксував у своїх спогадах Богдан Казанівський такими словами:

— Багатьом відомий той факт, що Володимир Макар пробував ходити на тих милицях, кажучи: "Треба випробувати, бо колись може придатися! — Вимовив, як кажуть, у лиху годину. Не минуло кілька днів, і Макар утратив ногу..." (*Шляхом Легенди*, стор. 89).

Між своїми

Мабуть 15 вересня ми нарешті добилися до першого українського села, хоч ми про це зразу й не знали. Наближався вечір. Вступивши до хати солтиса, ми привітали господарів по-польськи "Добри вечур". Мужчина середнього віку, що сидів при столі над паперами, поглянув на нас і посміхнувшись, відповів по українськи:

— Добрий вечір. Ви не перші, що приходите до нас у тих мундурах. Певно хочете нічлігу. Зараз вас заведуть до одної хати.

Солтисів синок, ведучи нас на нічліг, сказав нам, що в тій хаті, куди ми йдемо, є одна баба-повитуха, яка теж недавно повернулася з тюрми, відсидівши кількарічний вирок за згонювання плоду у вагітних жінок.

Нас прийняли гостинно, привітно. Дали повечеряти. Баба радо розповідала нам про свої переживання в тюрмі. Відбувала кару, здається, у Вронках, не дуже далеко від Равіча над німецьким кордоном. Згадуючи про політичних в'язнів-українців у тій тюрмі, зачитувала нам текст пісні, укладеної якоюсь поетесою в жіночій келії, де м. ін. згадувалося, що

"Єст там целя політична,
Вшисткім бардзо симпатична".

Ночували ми під повіткою на соломі. Погода увесь час, від початку війни, буда дуже лагідна і тепла, ні одного дня не було дощу. Не пам'ятаю назв усіх сіл, якими ми переходили і де зупинялися, ані черговости подій. Ми посувалися тепер черепашиним ходом, з уваги на інвалідність Павла Мигаля.

Павлові було видимо неприємно, що, мовляв, через нього решта товариства занадто довго забарюється в дорозі, хоч кожний всією душею рветься до рідних вдома. Він звирівся мені своїми турботами, а я запевнив його, що не розлучуся з ним, доки не діб'ємося до Сокаля. Він зрадів, почувши це.

Тоді ми поговорили з Іванами — Кордою і Кублієм, з'ясували їм справу і запропонували розстатися, щоб вони могли швидше йти у свої сторони, а ми з Павлом будемо далі помалу посуватися вперед. Так і зроблено. Ми сердечно розпрощалися і розійшлися, бажаючи собі доброго щастя і — дасть Бог — поновної зустрічі вже у вільній Україні.

Ніколи не забуду нашого короткого відпочинку в хаті одного "калакута". В хаті було молоде подружжя з маленькою дитиною і старша бабуся, господарева мама. Господар говорив до нас спершу по-польськи, а відтак перейшов на українську мову. Призабув я вже різні особливості говору підляшан і холмщаків, затамив тільки милозвучне запитання "А скуль ви?", тобто "звідкіля ви", яким звичайно розпочиналася кожна розмова. Ми розповіли, хто ми і "скуль ми", а далі порушили справу замотаних національних і віросповідних відносин на Холмщині і Підляшші. Коли Павло запитав господаря прямо про його національність і віровизнання, той видимо збентежився, але признався, що його батьки були українці і православні, а він сам уже поляк і римо-католик.

Тут уже встряла в розмову стара бабуня, яка досі мовчала, погойдуючи на руках сповиту дитину. Старушка прямо вибухла голосом повним обурення й одчаю.

— Люди добрі, що тут робиться! Нас мордують, відбирають нам рідну мову і віру. Мій син говорить вже польською мовою, яку я ненавиджу гірш усього у світі! Оцей мій внук хрещений вже у костьолі... Краще були б вони взагалі не родилися на світ Божий!

І стара гірко заплакала. Її син почервонів зі сорому й досади, але не відзивався ні словом. А мені серце росло, коли я слухав пристрасних слів бабуні-патріотки. Справді, ще не вмерла Україна! Я поцілував бабунину руку і гаряче запевнив:

— Бабуню, Польща впала, бо на неї прийшла кара Божа за всі злочини, dokonані нею над нами всіма. Не проклинайте своїх дітей і внуків, бо це наша кров, вони ще повернуться до свого українського народу й української віри і церкви. Справедливість Божа запанує ще на нашій землі!...

Фатальний день

В дальшій нашій мандрівці я ще більше охляв, як мій добрий супутник Павло. Нерегулярне харчування, пиття води з різних криниць, загальне перемучення — зовсім вивели з ладу мій шлунок. А втім, невідомо для мене самого, наближався один з найкритичніших моментів у моєму житті.

Був день 17 вересня 1939 року, погідний, безхмарний, як всі попередні дні війни. Ми прибули до села Осова і без труда впросилися до одної родини на нічліг у їхній stodolі. Село притикало з північної сторони до шосе, що вело до ріки Бугу, який мав бути за 7-8 кілометрів далі на схід. Нас вгостили пареним молоком і ми поснули в stodolі, як забиті.

Настав фатальний для мене день 18 вересня 1939 р. Рано Павло

збудив мене веселим криком. Я відчув, що зі мною зле. Живчик бив прискішеним темпом, мною трясла лихоманка, шлунок далі не дописував. Я з трудом вийшов зі стодоли на сонце. В очах мені відразу потемніло і я повалився непритомний на землю.

Павло підняв мене. Надбігли господарі. Мене напоїли гарячим чаєм, стало легше. Я попросив занести мене в тінь і дозволити відпочити пару годин на повітрі. Напівлежачи на ряднині під розлогою грушею, я з безділля спостерігав рух на вулиці і в сусідніх господарствах.

Вулицею і городами йшли недобитки польської армії, вояки в мундирах, але без зброї. Два мародери почали обтрушувати решту яблук з дерев у сусідньому саді. Господиня підняла крик, надбігли люди і прогнали вояків. Три з них зупинилися на вулиці якраз напроти мене. Вони поділилися яблуками, пожадливо їх їли, а при тому сердито, хоч і не дуже переконливо, докоряли людям:

— Цо за людзе! Мізернеґо яблка жалуйов для ґлодних жолнежи! От, вредни наруд!

Наш господар відрізав їм рішучим тоном:

— Залишіть той "вредни наруд" у спокою! Досить вже награвувалися нас! Хай вас польський уряд годує. І не беріть самі, але просіть!

Мародери ще трохи "пошлякували" між собою і відійшли як непришні.

Біля полудня Павло випадково зустрів наших "со-узників" зі сідлецької в'язниці — Юрка Дачишина та Івана Малюцу і привів їх на наше подвір'я. Від них ми вперше довідалися, що попереднього дня советські війська перейшли польський кордон, щоб "визволити трудящих Західньої України і Західньої Білорусії від ярма панської Польщі". Німці ж от-от мають дійти до Бугу.

Ми коротко поговорили собі, обмінялися думками на тему можливого дальшого розвитку подій та потішили себе взаємно надією, що "так далі не буде", а "буде зміна на краще для нас". Дачишин залишив мені декілька таблеток аспірини для лікування. Обидва вони швидко відійшли в дальшу дорогу.

Недовго після полудня на сіножатах під лісом спалахнули вогнем сухі копиці сіна. Люди були впевнені, що це зробили з пімсти прогані з села польські мародери. Мабуть хтось дав знати наступаючим німцям в подальших околицях на захід від Бугу, що в Осовій є польське військо, яке збирається спалити і знищити ціле село. Це й прискішило наступ німців на лінію Бугу.

Коло 3-ої год. пополудні над селом появилися німецькі літаки. По шосе з заходу на схід помчали німецькі автомашини й розвідники на мотоциклах. Переїздячи попри село, німці густо обстрілювали його з

кулеметів і рушниць. Загупали теж бомби, скидані з літаків, здебільшого на ліс.

Люди заметушилися як комахи в мурашнику. Всі покидали хати і бігли ховатися до недавно заготовлених великих ям у садах або подальше від хат. Сховки були покриті дошками і грубою верствою землі.

Ми з Павлом залишилися самі.

— Тікаймо з села, бо тут буде зле! — гукнув Павло і ми побігли, а радше поштикульгали, — він на милицях, а я підпираючись грубим кийком, — у сторону зарослого кущами рова недалеко від хати. Павло відбився від мене на кільканадцять метрів і заховався в рові. Я впав вичерпаний за густий кущ ліщини і важко віддихав. Довкола дзижчали і свистіли кулі. Я лежав на правому боці, обернений плечима до шосе, яких двісті метрів від ригаючих вогнем автомашин. У в'язничному плащі, з кепкою на голові і з довгим буком при бедрі, я міг здалека скидатися на польського вояка з крісом. Але це я усвідомив запізно...

Нагло мене неначе хтось здорово вперезав буком по задку. Я крикнув з несподіванки і поглянув на ліву ногу. Спереду, майже на висоті пахвини, зяяла велика вирва у штанах. Спробував я рушити ногою і вона відразу перегнулася в місці пострілу. Куля з німецького кріса пробила ногу наскрізь, ламаючи й розторощуючи дощенту грубу кість. Я заскавулів, як вдарена собака, і звалився горілиць на землю.

До куща підбіг малий хлопчина, пробуваючи й собі скритися від куль. Побачивши мене з виразом болю на лиці, крикнув перелякано: "Дядьку, ви ранені!" і завернув чим швидше в сторону хати.

Вогонь з німецьких кулеметів ще скріпився, так наче б німці щойно тепер завважили мене і хотіли докінчити. Кулі густо падали довкола мене і я був майже певний, що ось-ось одна з них поцілить мене в голову або в груди і прийде кінець.

— Господи, в руки Твої віддаю свою душу і тіло. Мати Божа, спаси мене! — шепотів я молитву і вже лежав непорушно, зрезигнований і заспокоєний. Біль від рани наче ущух.

Як виявилось пізніше, куля (може й розривна?) не нарушила артерії. Суцільний скорч м'язів, внаслідок шоку, майже зовсім затамував вилив крові. Це було добре на коротку мету, але гірше на дальші дні, бо несполіскана кров'ю рана почала згодом дуже ропіти і загрожувала гангреною і неминучою смертю. Але в той час я в ті медичні подробиці не заглиблювався, бо й не знав їх.

Наступ німців на лінію Бугу, а згодом теж і частковий відступ і зв'язана з тим безупинна стрілянина — тривали ще з двадцять хвилин. Коли все затихло, я почув веселий голос Павла:

— Ну, Влодзю, вставай, війна закінчилася! Пора в дальшу дорогу!

— Ой, Павлуню, ледве чи я вже встану! — зойкнув я. — Дивися, що

сталосся з моєю ногою.

Павло глянув і зажурився:

— Ох, ще того бракувало! Що ж тепер робити з тобою?

Тут я нагадав собі колишні навчання в Пласті про "першу поміч в наглих випадках" і зокрема як діяти в випадку повного зламання кости в нозі. Треба було найбільше уважати на те, щоб зламана кість не пробила м'язів і шкіри та не вигулькнула наверх. Я порадив попросити в господарів невеликої — в два метри — драбинки і ще когось до помочі, щоб перенести мене під дах, до стодоли. Якраз у той час почав падати дощ, вперше — на вісімнадцятий день після вибуху війни.

Надбiг Павло з господарями і драбинкою. За моєю вказівкою, поклали драбинку на траву, тісно біля мене з правого боку і тоді я сам почав на літках пересуватися дозаду-навскіс, витягаючи плечі і праву здорову ногу на драбину. Зламана нога випрямилася. Я попросив легко й обережно перекласти її на імпровізовану носилку. Зроблено це зручно, без комплікацій. Перенесли мене до стодоли і поклали з драбинкою на соломі. Тому що від щаблів драбинки мені вже задубіла ціла спина, я спробував знову на літках зісунутися на соломі, а тоді поволі обернутися усім тілом долілиць. Зламану ногу допомогли обернути мої піклувальники. Після того господар пішов шукати якогось фельдшера, щоб перев'язав мені рану, а Павло конечно забажав нав'язати контакт з німцями, щоб передати їм мене під дальшу опіку.

Я залишився сам у стодолі і навіть на хвилину так гейби задрімав. Збудив мене нагло раптовий потужний гуркіт — чи то гарматних стрілен чи летунських бомб. Мабуть німці форсували лінію Бугу, де останки польських сил пробували ще встаннє ставити їм опір.

"Щоб тільки не запалили села..." — подумав я затривожено. — "Що мені робити, якби стодола почала горіти? Сам не дам ради вивести надвір. А горіти живцем ніяк не хочу".

Канонада продовжувалася. Я витягнув з кишені клубок тонкого і дуже міцного мотузка, скрученого з ниток із розплетених старих шкарпеток, так як це робили собі в'язні в тюрмах. Кожний з нас мав завжди при собі такий шнурок "на всякий випадок". Зробивши на лівому кінці шнурка петельку, я заклав собі шнурок на шию, на правий вказівний палець намотав другу частинку шнурка і тоді — розвів раптово руки. Шнурок затиснувся кругом шиї, кровообіг в шийних артеріях припинився і я моментально знепритомнів. Та не надовго. Охлялі руки попустили шнурок і я очуняв. Кров майже зі стогоном нахлинула до мозку. Я глибоко відітхнув, а нагадавши, що сталосся, відчув сором сам за себе перед собою. — "Гиньмо, але не будьмо смішні!" — нагадалися мені слова з часу загальної голодівки українських політв'язнів у Равічі та у всіх тюрмах Польщі в червні-липні 1938 року... Тоді то в Равічі, після трьохтижневої голодівки, мабуть 9-го липня,

загинув від подібної петлі, завішений на кальорифері на своїй одиночці, наш незабутній друг сл. п. Володимир Нидза... Всього п'ятнадцять місяців тому... Ні, не треба передчасно гинути! Треба жити і — доки стане сил, — боротися!

Гуркіт від розривів стрілен затих. До стодоли вбіг Павло. Він повідомив, що німці опанували лінію Бугу; недалеко від стодоли, при шосе, стоїть німецька стійка; він вже порозумівся з німцями і дістав бандаж від стійкового. Тепер треба мені зробити тимчасову перев'язку і принести на носилці до шосе, а там мене підберуть на автомашину санітари Червоного Хреста.

Господар прийшов з умундированим залізничником, але жаден з них не мав відваги робити мені перев'язку. Тоді взявся за це діло Павло. Він розтяв ножицями цілу ліву штанку. Я підняв голову і поглянув на рану. На місці влету кулі ззаду була невелика рана, зате при вилеті, спереду, куля вирвала більший шматок м'язів і шкіри. На диво, витекло зовсім мало крові...

На рану покладено чистий платок і трохи бандажу. Нogu в переломі обкладено чотирьома дощинками, а тоді міцно обкручено німецьким бандажем. Не дуже вміло і зручно було це зроблено, але ми були певні, що швидко зроблять це фахово німецькі санітари.

Я знов уместився на драбинці і мене понесли кількасот кроків до шосе й поклали біля німецького стійкового. Я сердечно подякував нашому гостинному господареві і розпрощався з ним.

До Берестя

Тепер ми з Павлом розпочали розмову з німецьким вояком. Від сторони Бугу раз-у-раз проїздили німецькі автомашини, в тім теж санітарні з червоним хрестом. Стійковий підносив руку, авто затримувалися, він говорив з ними, показуючи на мене рукою, але у відповідь вони тільки здвигали раменами, мовляв, на машині повно власних ранених. І так тягнулося до повного присмерку. В міжчасі, дощ то переставав падати, то знов починав крапати. Біля години 8-ої вечора зупинилася біля нас велика машина з польовою кухнею. Кухарі висадили мене на широку лавочку під дахом автомашини, обрізавши перед тим пилкою пару щаблів трохи задовгої драбинки. Павло присів на стільчику біля великого котла. Автомашина рушила з місця і погнала повним ходом на північ. Молоді, веселі, добре відгодовані кухарі почастиували нас знаменитою густою м'ясною зупою і кавою. В найближчому селі автокухня зупинилася перед будинком школи і там роздали вечерю одній чоті вояків. Після того, ще за яку годину їзди на північ, ми прибули чи не до Володави, де у шкільному будинку був приміщений німецький польовий шпиталь. Підійшли санітари, стягнули

мене на драбинці з автомашини і занесли до будинку, де в меншій кімнаті при світлі ліхтарень вусатий фельдшер розвинув мою провізоричну перев'язку, несхвально похитуючи головою, дезинфектував рани, наложив бандажі, вклав цілу ногу у металеву шину як у колиску, і знову туго обв'язав. Мене занесли до більшої класної кімнати, де на носилках, або прямо на соломі, лежали, постогнуючи й покрикуючи від болю, біля двадцяти ранених вояків-німців. Павло був увесь час зі мною, йому дозволено заночувати в тій же кімнаті.

Другого дня я мав легку гарячку, але болю в нозі не відчував. В кімнаті був постійний рух. Одних ранених виносили, інших приносили, санітари перевірювали або робили нові пов'язки, давали ліки, уколи, кормили, напували. Нас з Павлом трактували як всіх інших, але мені не робили більше перев'язки.

Над вечір прийшло кількох здорових солдатів з пляшками польської монопольки і почали частувати всіх охочих ранених камратів. Один з них запропонував теж і мені "трінк", і хоч я відмовлявся, він таки влив мені у глотку добру порцію "шнапсу". Мене запекло в горлі і в шлунку, організм збунтувався і викинув зі себе увесь похастунок. Підпитий німець незадоволено покрутив головою і закрляв. Дижурний фельдшер вигнав нахабів геть.

Не пригадую вже точно, як довго я перебував у тому тимчасовому шпиталі разом з Павлом і німецькими раненими вояками. Здавалось би — лиш один день. Але календар показує інакше. Поранили мене німці 18 вересня, а завезли до Берестя 22 вересня, тобто того дня, як туди тріумфально вступали їхні "союзники", "визволителі зі сходу". Я всі ті дні був під гарячкою, то й не пам'ятаю подробиць з того часу.

22 вересня рано забрали кількох важче ранених вояків і також мене, до санітарної автомашини, щоб завезти нас до головного військового шпиталю у Бересті, а звідти — згодом — до Німеччини. Павлові Мигалеві порадили вертатися спокійно додому і не журитися мною, бо я є під доброю опікою. Ми сердечно попрощалися. Павло обіцяв негайно передати вістку про мене моїй родині в Сокальщині. І так ми розсталися, щоб знову зустрінутися в Сокалі аж літом 1941 року.

До Берестя ми їхали добрих кілька годин. Хоч за це місто йшли важкі бої і німці понесли тут великі втрати в людях, міст на Бузі уцілів. Крізь віконце в автомашині я міг багато дечого побачити. Посередині моста, горою, впоперек, було розтягнене велике біле полотнище, на якому виднів широкий червоний напис: "Да здравствует Красная Армия!" Були й інші дрібніші лозунги.

В місті, на правому березі Бугу, панував того дня великий рух і піднесений настрій. Чорні дні важких бомбардувань, пожеж, переслідувань, голодування, розстрілів за "шпигунство" і ін., минулися. Німці, які сильно скривалилися при здобуванні берестейської "фортеці", мали

відійти на захід, а зі сходу приходили з тугою очікувані багатьма наївними "визволителі" — "русскіє". Найбільше радості й ентузіазму виявляли жиди, яких тут було багато. Майже всі жителі міста парадували з червоними стяжками і малими прапорцями, скрізь були порозвішувані червоні полотнища, транспаранти і крикливі лозунги. Звідусіль лунали істеричні вигуки "Да здравствует Красная Армия! Ура-ура-ура!" Видно було, що хтось добре потрудився для гідного привітання "визволителів" зі сходу. Вулицями маршували більші і менші групи маніфестантів, десь далеко грала оркестра бравурні марші, лунали оклики "ура!", а все це була тільки генеральна підготовка під руками досвідчених режисерів до "великого параду".

Ми підїхали під великий гарний жидівський шпиталь, який кілька днів тому перебрали німці у свої руки. Наші санітари забрали своїх ранених вояків до шпиталю, а мене на носилках поклали на брук біля хідника. Автомашина з червоним хрестом відїхала, я залишився сам. Тільки перед входом до шпиталю стояли вартові німецькі вояки.

До мене підступали цікаві перехожі, дивилися, щось говорили або й ні, похитували співчутливо головами і відходили. В певному моменті надїхала велика вантажна автомашина, наладована вщерть німецькими вояками в шоломах і з рушницями в руках. Вони зупинилися недалеко мене на деякий час, отже я мав змогу добре їм приглянутися. Виглядали імпонуюче. Лиця серйозні, спокійні, непорушні, немов витесані з каменю. До автомашини підбігла зграйка жиденят з червоними прапорчиками в руках і почали вимахувати ними, немов дратуючи німців, та вигукуючи "ура-ура-ура!" Вояки не звертали на них ніякої уваги. "Маніфестанти", виконавши "з честю" свій "священний обов'язок", побігли далі, а за хвилину відїхали й німці.

Минула вже яка година, а по мене ніхто не приходив. Вже було з полудня. Я не втерпів і гукнув до вартового німця при вході до шпиталю:

— Бітте, гер Зольдат, руфен зі ден Гавптман, іх мехте віссен, ві ланге нох іх гір авф дер Штрассе ліген золь. — (Прошу вас, пане вояк, покличте сотника, я хотів би знати, як довго ще маю лежати тут на вулиці.)

Стійковий, видно, вже й сам був заінтригований тим фактом, що мене всі відреклися. Він сказав: "Зофорт верден зі віссен" (Зараз будете знати). І вислав свого камерада до шпитального штабу.

За яку хвилину вийшов старший лікар в ранзі майора або й полковника. Він співчутливо поглянув на мене і сказав:

— Я дуже жалію, що ми не можемо забрати вас до шпиталю. Маємо забагато власних пораних, в шпиталі зовсім немає вільного місця. Зараз наші санітари занесуть вас до місцевого міського шпиталю, а там вами заопікуються ваші люди.

Мене аж затрясло:

— Пане головний лікарю, ваші камеради запевнили мого приятеля, що мене не залишать у Бересті, але заберуть на лікування до Райху. Сюди приходять руссен, з якими я ніяк не можу і не хочу бути разом. Прошу вас, відставте мене при найближчій нагоді на захід.

Лікар розвів руками:

— Я особисто вам того не обіцяв і не можу того зробити. А руських не маєте чого боятися. Руські — добрі люди. Зрештою, якщо вам з ними не буде до вподоби, ви завжди зможете виїхати звідси до Райху.

Далі не було вже про що й говорити. Лікар відійшов, а за декілька хвилин два дебелі німці, з рушницями на плечах, понесли мене на носилках вулицями до доволі бідного з вигляду й дещо пошкодженого стрільнями загального міського шпиталю. Поклали мене на підлогу у прийомній кімнаті, звеліли шпитальній обслузі перекласти мене на тапчан, забрали свої носилки і без слова відійшли...

* * *

Так закінчився перший етап нового розділу в моєму житті після фатальної зустрічі з власною долею чи призначенням у невідомому мені до того часу малому селі на Холмщині — Осовій, недалеко лівого берега Бугу.

На цьому перериваю свій спогад про мандрівку через Підляшшя і Холмщину у вересні 1939 року. Згадаю тільки коротко про те, "що було далі". 9 жовтня 1939 р. мені ампутували в шпиталі у Бересті цілу ліву ногу. На початку грудня того ж року приїхав до мене мій родич з Поториці Сокальського повіту і привіз мене додому. На початку квітня 1940 року частину населення Поториці, що жила у віддалі менш як 800 метрів від кордону на Бузі, вивезли на по-мазурську колонію Жешовіце між селами Бишів, Торки й Забава, в той час уже прилучених до району Радехівського; польських колоністів вивезли поголовно в лютому 1940 р. під Архангельськ. У Жешовіцах я учителював до червня 1941 року, тобто до вибуху війни і втечі більшовиків. Подрібніші спогади про цей період часу будуть подані у 3-му томі мемуарів з циклу *Пройдений шлях* п. з. *Воєнні роки*.

БОБ'ЯТИН У ЖЕРТВІ НАЦІЇ

*Список членів ОУН-УПА, жителів Боб'ятина, Сокальського повіту,
які загинули з рук окупантів у Другій світовій війні*

1. **Михалюк Роман** (Робінзон, Дума), син Матвія, член Проводу ОУН Уманської округи — розстріляний Гештапом в Умані навесні 1943 р.
2. **Семенюк Іван** (Пільпів), станичний ОУН с. Боб'ятина — загинув від більшовицької партизанської міни за млином у Боб'ятині в квітні 1944 р.
3. **Бульбак Іван Григорович**, воїн УПА — загинув у бою з НКВД.
4. **Вікарчук Іван** — пропав безвісти.
5. **Іванчук Василь Іванович** — замордований посіпаками НКВД.
6. **Кней Петро** — вбитий НКВД в гуральні в с. Боб'ятині.
7. **Машталір Павло Андрійович** — помер 1945 року в більшовицькій тюрмі.
8. **Демчук Іван Юстинович**, ("Хрін"), нар. 1912 р., кур'єр Крайового Проводу ОУН Південної України — замордований в застінках НКВД в Сокалі, не знати де похований.
9. **Демчук Михайло Юстинович**, воїн УПА — помер у тюрмі.
10. **Іванський Павло**, учасник УПА — загинув від кулі енкаведиста.
11. **Мулька Ярослав** — загинув у березні 1945 року.
12. **Гринюк Гнат** — загинув у рядах УПА.
13. **Новацький Іван Степанович** — попав ненадійно в облаву, хоч не мав жадного відношення до революційної боротьби. Заарештований та висланий до концтабору в Караганді, де помер з голоду.
14. **Новацький Петро Андрійович** — вбитий енкаведистом у хаті сестри.
15. **Омелян Іван Кирилович** — загинув від рук НКВД.
16. **Олесько Володимир Саверович**, воїн УПА — загинув в Рожджалові в бою з частинами НКВД.
17. **Михалюк Володимир Матвійович** — загинув у с. Комарів 1945 року від рук НКВД.
18. **Скочко Іван Максимович**, воїн УПА — загинув у Рожджалові.
19. **Семенюк Омелян** (Мельон) — загинув від рук НКВД.
20. **Семенюк Петро Андрійович**, воїн УПА — поранений в ногу енкаведистами, не міг утікати, застріпив себе, а ворогам не здався (1945 р.).

21. **Томашук Михайло Прокопович**, учасник УПА — загинув біля Ганівки в сутичці зі "стрибками".
22. **Трохимчук Роман Прокопович**, учасник УПА — загинув від рук НКВД.
23. **Трохимчук Степан Петрович**, кол. політв'язень, вояк Дружин Українських Націоналістів під проводом Романа Шухевича (1941-1942) — загинув у с. Копитові, кинувши гранату на ворога, а потім застрілив себе.
24. **Михалюк Степан Панькович**, воїн УПА — вбитий енкаведистами в засідці.
25. **Трохимчук Володимир** (Гаврилко) — загинув у тюрмі 1946 року.
26. **Шклянка Степан**, воїн УПА — загинув у концтаборах Гулаг-у.
27. **Свистун Роман** — пропав безвісти.
28. **Хмара Василь** — загинув у 1945 р.
29. **Цибульський Володимир** — загинув у лавах УПА.

Із слів Володимира Лукіяновича Хмари, жителя села Боб'ятина, записав 17 вересня 1991 р. Володимир Полянчук.

СПИСОК ЖЕРТВ ОКУПАНТСЬКОГО ТЕРОРУ В ЛЕЩАТОВІ

Загинули

1. **Джугало Іван** — застрілений німцями.
2. **Андрущак Михайло Олексійович** — загинув у рядах УПА біля села Рожджалова; родину вивезено на заслання.
3. **Гаврилюк Кирик** — загинув у перестрілці з НКВД; батьків і сестер заслано до концтабору.
4. **Андрущак Михайло Семенович** — загинув у бою з НКВД біля с. Рожджалова.
5. **Назар Михайло Панькович** — загинув у бою біля с. Рожджалова.
6. **Семенюк Омелян** — загинув у бою біля с. Рожджалова.
7. **Олесько Омелян Федорович** — загинув у тюрмі НКВД в Сокалі.
8. **Семенюк Іван** — загинув у бою в рядах УПА.
9. **Семенюк Михайло** — загинув.

*Омелян Олесько, член Повітового
Проводу ОУН Сокальщини.*

Засуджені та вислані на заслання

1. **Мартинюк Марія** — засуджена.
2. **Варварич Іван**.
3. **Варварич Володимир** — засуджений на 25 літ заслання.
4. **Олесько Дмитро** — засланий до концтабору; родину вивезено.
5. **Дзік Володимир** — засуджений і висланий до концтабору; сім'ю виселено.

6. **Ковальчук Марія** — засуджена; родину вивезено.
7. **Лукань Володимир** — вивезений з родиною.
8. **Матерна Володимир** — засуджений; сім'я вивезена.
9. **Назар Петро Филимонович** — засуджений; сім'я вивезена на заслання.
10. **Боярчук Володимир** — засуджений; сім'я вивезена.
11. **Олесько Володимир Федорович** — засуджений; сім'я вивезена.
12. **Андрущак Семен** — вивезений з сім'єю.
13. **Козачок Григорій**; нар. у Стенятині, господарський референт Проводу ОУН на Сокальщину — арештований в місці проживання в Лещатові, засуджений на 25 літ каторги; повернувся у 1974 р., помер у 1979 р.
14. **Конопецький Прокіп** — вивезений з родиною.
15. **Вісьона Євдокія** — засуджена на заслання.
16. **Вісьоло Іван** — засуджений на заслання.
17. **Олекса Іван** — засуджений на заслання.

Григорій Козачок, член Повітового Проводу ОУН Сокальщини.

Відсиділи в тюрмі 2-3 роки

1. Покин'яборода Андрій
2. Семенюк Дмитро
3. Попович Іван
4. Копешко Степан
5. Пшевлоцький Роман
6. Попик Іван
7. Семенюк Володимир

Забрані німцями на роботу до Німеччини

1. Назар Анна
2. Назар Ярослава Филипівна
3. Андрущак Ярослава
4. Андрущак Меланя
5. Вікарчук Євгенія
6. Стадницький Володимир
7. Стадницька Софія
8. Зубик Ярослав

Подав Богдан Володимирович Олесько з Лещатова, 3.II.1992.

ПЕРЕВОДІВ У ВИЗВОЛЬНІЙ БОРОТЬБІ

Село Переводів Грубешівського повіту, а раніше Сокальського, начисляло 190 родин, у тому одна чисто польська. Тут була "Просвіта", кооператива, драматичний гурток, церковний хор. В селі була церква та простора каплиця, в якій відправлялися богослуження літньою порою. Села Переводів і Костяшин належали до парафії в Лісках. Парохом у Лісках був від 1923 року о. Мирослав Ріпецький. 1947 року, під час виселенчої акції, його вивезли на західні землі Польщі. Проживав у місцевості Хшаново біля Єлку, де обслуговував вивезених українців. Помер коло 1971 року. Похоронено його в Лісках на тамошньому цвинтарі.

Село Переводів сусідувало з такими селами: Жнятин, Хлоп'ятин, Будинин і Василів Великий. Це було свідоме й патріотичне село. З прилученням його до Польщі населення стало до боротьби по стороні підпільно-повстанського руху.

Подаємо списки борців за волю України, які полягли як воїни Української Повстанської Армії.

1. **Базилевич Володимир**, народжений 1922 р. Син учителя. Середню освіту закінчив у Львові. Був у старшинській школі УПА, яка була зорганізована 1944 р. в селі Переводів. Курсанти приміщувалися в stodoli, а вправи відбували в селі. Це були самі середньошкільники. Цю школу згодом перенесено в Сокальщину. В. Базилевич попав у московський полон, був засуджений і вивезений у Сибір. Щасливо повернувся із заслання, одружився і жив біля Сокаля в селі Завишні. Невідомо, де помер.

2. **Базилевич Лесьо**, нар. 1925 р. Середня освіта. Член ОУН. Зразу працював у Службі Безпеки, а в 1944 р. вступив до відділу УПА. 1946 р. згинув у рідному селі в горючій хаті.

3. **Білоцеркович Павло**, нар. 1925 р. Селянин. Вступив до відділу УПА в серпні 1944 р. і незабаром під час бою зі спецчастиною НКВД попав у полон і був замордований у жахливий спосіб.

4. **Ґалянт Василь** (Леськів), нар. 1926 р. У 1944 р. вступив до куреня

к-ра "Ема". Був у сотні к-ра "Вороного". Згинув у бою в Сокальщині.

5. **Демчишин Гриць** (Демків), нар. 1925 р. Високий, вродливий хлопець. Член куреня "Ема", сотні к-ра "Вороного". Згинув у бою в Сокальщині 1946 р.

6. **Зяць Луць**, нар. 1921 р. Працював у підпільній сітці, допомагаючи відділам УПА. Був зловлений відділом НКВД 1945 р. і пропав безвісти.

7. **Іванойко Гриць**, нар. 1922 р. У 1944 р. вступив до відділу УПА під командою к-ра "Ягоди". В серпні 1947 р. був зловлений польським відділом і засуджений на кару смерти в Грубешеві. Згинув під час втечі з тюрми 1947 р.

8. **Костюrenchко Ярослав**, нар. 1926 р. Селянин. Вступив у ряди УПА 1944 р. Стрілець відділу УПА к-ра "Ема" і "Ягоди". Згинув 1946 р. в горючій хаті, запаленій поляками.

9. **Коцовський Федір**, нар. 1916 р. Член теренової боївки. 1945 р. попався у ворожу засідку і згинув у боротьбі. Похоронений у рідному селі Переводові.

10. **Ксенюк Іван** (Плахтон), нар. 1915 р. Селянин. Одружений, батько двох дітей. Був висланий на працю до Німеччини. 1945 р. повернувся в рідні сторони й зголосився до УПА. Був стрільцем у сотні УПА під командою к-ра "Вороного". Згинув у Сокальщині.

К-р "Вороний" був надзвичайно суворим сотенним, але добрим повстанським стратегом. Увів залізну дисципліну. Це не подобалось частині стрільців та старшинам. В сотні був утікач з Червоної Армії, стрілець "Грабовий". Сам дуже відважний і бойовий та прикладний стрілець. Чотовий "Медвідь" підмовив його не терпіти "капральщини" сотенного "Вороного". В одній словній перепалці зі сотенним стр. "Грабовий" застрілив сотенного. Чотового "Медведя" та стр. "Грабового" поставили під польовий суд і покарали.

11. **Ксенюк Павло** (Гусаків). Закінчив середню освіту. 1944 р. вступив до старшинської школи УПА, яка приміщувалася в Переводові. Перейшов зі школою на дальший вишкіл у Сокальщину. Пропав безвісти.

12. **Скочилас Федір** (Цухів), нар. 1922 р. У 1944 р. вступив до відділу к-ра "Ема". Згинув того ж року в бою з відділом НКВД в Равщині.

13. **"Малина"** (псевдонім) **Степан**, нар. 1923 р. Походив зі села Щепятина, біля Угнова. Вступив до відділу УПА під командою к-ра "Ягоди". В серпні 1947 р. був зловлений поляками й засуджений на кару смерти в Грубешеві. Згинув під час запланованої втечі з тюрми 1947 р.

14. **Романюк Гриць** (Хиців), нар. 1927 р. Вступив до сотні УПА під командою к-ра "Крапки". Згинув у бою з поляками 1946 р. Похоронений у Переводові.

15. **Сушик Данило**, нар. 1922 р. Стрілець сотні к-ра "Чавса". Згинув у Лісках із чотою к-ра "Кіндрата", разом із 40 повстанцями, які були оточені день після запустів ("колодки") 1946 р.

16. **Сениця Стефан** (Мазурків), нар. 1925 р. Стрілець сотні к-ра "Крапки". Згинув 1946 р.

17. **Столярчук Гриць** (Карапик), нар. 1919 р. Одружений. Вступив до куреня к-ра "Ема". Пропає безвісти.

18. **Тарас Андрій**, нар. 1927 р. У 1944 р. вступив до сотні к-ра "Ягоди". В серпні 1947 р. попав у полон до польського війська і був засуджений на кару смерті в Грубешеві. Згинув під час втечі з тюрми 1947 р.

19. **Хавщ Андрій**, нар. 1923 р. Селянин. Товариш Дмитра Білоцерковича. 1944 р. вступив до куреня к-ра "Ема". Опісля перейшов до сотні к-ра "Вороного". Згинув у бою з москалями біля Сокаля.

20. **Яцишин Іван** (Ковалів), нар. 1923 р. Селянин з народною освітою. 1944 р. вступив до СКВ (Самооборонний Кущевий Відділ). Згинув у бою з німцями біля Посадова. Разом з ним загинули три стрільці і командир "Кармелюк". Стрільці походили з-під Сокаля.

21. **Яцишин Степан**, нар. 1914 р. Член ОУН. Учасник Похідних Груп. Працював у Вінничині. Член СКВ з 1944 р. Був зловлений відділом НКВД 1945 р. Пропає безвісти.

22. **Шелемей Григорій**, нар. 1926 р. У 1944 р. вступив до куреня к-ра "Ема". Був стрільцем у сотні к-ра "Давида". 1945 р. був поранений у бою з москалями й попав у полон. Московське командування передало його полякам. Сидів у тюрмі в Замості. Тут під час тортур помер.

23. **Тилецький Іван**, нар. 1912 р. Сільський учитель. Культурно-освітній працівник. Член ОУН. Арештований поляками за співпрацю з УПА. Сидів у тюрмі в місті Замостя. Після тортур був звільнений і після тижня помер у селі Переводів.

24. **Мазурик Петро**, нар. 1914 р. По фаху сільський швець. Арештований поляками в лютому 1945 р. за співпрацю з УПА. Помер у тюрмі Замостя після важких тортур 1946 р.

25. **Іван** (прізвище невідоме) нар. 1920 р. Чоловік Марії Білоцеркович (Миколаєвої). Перейшов вишкіл у Дивізії "Галичина". 1944 р. перейшов до УПА. Співпрацював з командиром "Ягодою" в організуванні відділу УПА. В селі Посадів 1944 р. відбувся бій відділу к-ра "Ягоди" з німцями. Іван був важко поранений у груди. Стрільці його підбрали й передали на лікування до села Переводів. Його доглядала медсестра Марія Білоцеркович. Після вилікування Іван одружився з нею. Працював у тереновій сітці. Перед поляками скривався по сільських криївках.

У Провідний Понеділок 1946 р. поляки напали на Переводів і почали палити село. Тоді загинув у криївці воїн Іван з сестрою його дружини, Софією Білоцеркович. Цього дня загинуло в Передові 10 осіб.

26. **Костюречко Василь**, нар. 1905 р. Підстаршина польського війська. Вишкільник сільської молоді. Станичний ОУН села Переводів. Двох його синів, Юрій і Михайло, згинули в боротьбі. Сам він загинув 1947 р.

27. **Ксенюк Семен**, нар. 1914 р. Член ОУН. Помагав відділам УПА. Член "Просвіти". Провадив драматичний гурток. Відбув польську військову службу. Загинув 1944 р.

Селяни села Переводів, які були застрілені або спалені польським військом під час нападів на село в лютому 1945 р.:

1. **Козак Теодор**, нар. 1901 р. Застрілений.
 2. **Ксенюк Іван (Єрко)**, нар. 1905 р. Швець. Застрілений.
 3. **Сорока Іван**, нар. 1901 р. Застрілений.
 4. **Тарасюк Максим (Витувичів)**, нар. 1880 р. Застрілений.
 5. **Тарасюк Михайло**, син Максима, нар. 1930 р. Застрілений і спалений в горючій хаті.
 6. **Сокіл Василь**, нар. 1923 р. Інвалід. Застрілений.
 7. **Гусак Микола**, нар. 1913 р. Застрілений і спалений.
 8. **Галянт Василь**, нар. 1928 р. Застрілений і спалений.
 9. **Залівський Микола**, нар. 1910 р. Застрілений і спалений.
 10. **Мелих Томко**, нар. 1910 р. Застрілений і спалений.
-

Застрілені й помордовані навесні і влітку 1945 р.:

11. **Ільчишин Григорій**, нар. 1924 р. Побитий і застрілений.
 12. **Калинівський Петро**, нар. 1923 р. Застрілений.
 13. **Тарасюк Михайло (Бідів)**, нар. 1910 р. Зловлений і кинений живим у вогонь.
 14. **Тарасюк Степан (Дацьків)**, нар. 1894 р. Застрілений.
 15. **Хрущак Михайло**, нар. 1914 р. Застрілений.
 16. **Калинівський Григорій**, нар. 1903 р. ВП його зловило і забило прикладами крісів під час виселенчої акції 1946 р.
 17. **Тарасюк Клим (Гаврилюків)**, нар. 1890 р. Замордований під час виселенчої акції 1946 р.
 18. **Царик Софія**, нар. 1916 р. Застрілена під час виселенчої акції 1946 р.
-

Застрілені частинами НКВД, як переходили з УССР на польську сторону:

19. **Сокіл Григорій**, нар. 1912 р. Застрілений 1945 р.
20. **Тарасюк Іван** (Хець), нар. 1903 р. Застрілений 1945 р.
21. **Тарасюк Микола** (Фечишин), нар. 1910 р. Застрілений 1945 р.
22. **Мазурик Іван** (Яндрусишин), нар. 1925 р. Застрілений під час облави 1946 р.

У Провідний Понеділок 1946 р. напало ВП на село Переводів. Спалено церкву, каплицю, школу та частину села. Під час палення села згоріли та подушилися в криївках такі підпільники з Переводова:

1. **Блоцеркович Софія** (Миколаєва), нар. 1929 р. Сестра медсестри Марії.
2. **Костюречко Юрій**, нар. 1925 р. Брат Михайла.
3. **Шастало Зенко**, нар. 1929 р.
4. **Синиця Іван** (Сеничка), нар. 1927 р.
5. **Остاپик Григорій** (Антошків), нар. 1925 р. Сільський коваль.
6. **Романюк Григорій**, нар. 1928 р. Член Юнацтва ОУН.
7. **Романюк Микола**, нар. 1912 р.
8. **Мазурок Михайло**, нар. 1925 р.
9. **Костюречко Михайло**, нар. 1929 р. Член Юнацтва ОУН.
10. **Сорока Григорій**, нар. 1916 р.

ЗІСТАВЛЕННЯ

Полеглі вояки УПА	27 осіб
Вбиті селяни 1945 і 1946 рр.	18 осіб
Вбиті відділами НКВД	4 особи
Погиблі в Провідний Понеділок	10 осіб

Разом погиблих із села Переводів	59 осіб

Подав П. Шелемей; опрацювали В. Макар
і С. Голяш.

ПРИГОДА В СЕБЕЧЕВІ

Із спогадів кур'єра УПА

Великі більшовицькі облави на Закерзонні восени 1944 р. та зимою і весною 1945 р. завдали деяких втрат нашому повстанському рухові на відтинку надрайону Данилів (Белзчина). Впало декілька командирів і стрільців з відділів УПА та провідних членів організаційної мережі. Кілька зв'язкових пунктів були викриті і перервані. Довелося дещо переорганізовувати та приводити мережу знову до ладу. Створено нові районні пункти — в селах: Себечів (1-ий район), Войславичі (2-ий район) і Довжнів (3-ій район). Крім того встановлено ще кілька т. зв. мертвих пунктів, про які було відомо найвище 3-4 кур'єрам. Мертвими пунктами організація користувалася тільки в час крайньої загрози, коли внаслідок ворожої бльокади було неможливо дістатися до нормальних зв'язкових пунктів, або коли ті пункти були викриті ворогом. Так виглядала зв'язкова мережа кур'єрів у надрайоні Данилів. Відділи УПА мали свої окремі зв'язкові пункти, так само мала їх організаційна мережа; всі нитки сходилися до одного "клубка" в надрайоні.

В 1945 році мене призначено на пост надрайонового кур'єра. Моя квартира була в Себечеві. Діставшись туди по зв'язку, я вже застав на місці друзів кур'єрів — Корча, Богуна, Оленя та пунктову Любу, холмщанку. Зв'язковий пункт працював уже повним ходом. На другий або третій день по мені прибув наш зверхник Євген, родом із Волині, та наш політвиховник Левко. Друг Левко забезпечував нас також усім потрібним вирядом: одягом, білизною, чобітьми, а теж упівського виробу пастою до взуття і тютюном. На кур'єрів добирали людей відважних, певних і на все готових і тільки з-поміж членства ОУН. Кожний кур'єр знав, що довірена йому пошта не сміла впасти в руки ворога. Були часті випадки, що кур'єри гинули, виконуючи свою небезпечну службу, але майже не було випадку, щоб нашого кур'єра зловлено живим.

У першому районі нам ще помагав у праці місцевий член ОУН, друг "Влодзьо". Ми мали в розпорядженні вісім верхових коней, якими

користувалися в не дуже загрозливий час, головню восени і взимку. Звичайно кур'єри ходили або їздили вдвох, у важливіших справах ішло їх більше, а дуже часто виконували свою службу одинцем. Так виглядали кур'єрські справи в надрайоні Данилів у 1945 році і до літа 1946, коли то знову наступила деяка реорганізація зв'язків.

Себечів (перед тотальним знищенням у 1947 році) це було велике село, окремі частини якого мали свої назви: від Чорного шляху воно звалось "Ревні", від Вербіжа "Загата", біля церкви "Гора", від Лещкова "Пивовщина", від Боратина "Мельники", від Шмиткова було кілька хат, званих "Семени", або "Січ".

В лютому 1946 року більшовики спалили Пивовщину, пограбували населення, назнущалися з безборонних людей, особливо дівчат; а в травні того року почалося насильне вивоження всіх мешканців Себечева. В той час майже в кожному селі квартирували військові частини — польські і московські — та проводили в цілому терені великі облати.

Для українців на їхній рідній землі настало пекло. Наїзники брутально викидали людей з хат, незважаючи на протести, на голосіння жінок і плач дітей. Люди втікали в поля, в ліси, а радше в невеликі гайки за селом. Польські посіпаки ловили втікачів, кидали на вози і везли всіх на станцію в Белзі. Люди ночами верталися до села, закопували в землю недограбоване добро і знову ховалися, де хто міг, зовсім так, як колись за страшних татарських часів. Село Себечів виселювали 4-5 днів. Мало кому пощастило залишитися. З того часу запам'яталася сумна пісня, яку нераз співали повстанці разом із нечисленними залишенцями-господарями:

Чи чуєш, мій друже-юначе,
Чи чуєш цей брязкіт кайдан,
Як нарід голодний весь плаче
З недолі, терпіння і ран?

Дивися: жита похилились,
Ти сіяв, воно — не твоє!
Ти мучивсь щодня і щоночі,
А ворог із цього жиє...

Дивися, Карпати схилились,
Віщують недолю синів,
На деревах зозулі сідають,
Про долю України кують.

Ми чули ті зойки малими
І в серці сказали собі:
Для тебе живем, Україно,
Щоб волю здобути тобі!

У липні 1946 р. мої друзі роз'їхалися в терен з поштою і мали повернутися на третій день. Я остався сам один на зв'язковому пункті. Ввечері я пішов відвідати учительську родину, якій обіцяв скосити ріпак. Це була старша вдова по учителеві, яка з дочкою жила в Себечеві. Ми домовилися, що я стану до роботи на другий день раненько. Я попрощався і пішов на свою квартиру спати. Нагло над селом знялась заграва. Я оглянувся і побачив, що горіли Чураки біля гуральні, від Чорного шляху, недалеко хати учителів, де я щойно був. Де не взялися друзі з районної боївки — Смерека (командир боївки), Чорний, Кучерявий і Новий. Вони тількищо повернулися зі службового відрядження і вкрай перемучені верталися до своєї квартири. Ми перекинулись кількома словами і розійшлися. Тієї ночі я ніяк не міг заснути, тому коло 3:30 год. над ранком встав, щоб чимшвидше виконати своє зобов'язання — скошити ріпак удові. Нічого не підозріваючи та ще й підсвистуючи собі під носом, але з готовою до пострілу пістолем, я зайшов до учительської квартири і розбудив учительку. Виявилось, що в них нема бруска до гострення коси. Тоді господиня пішла до сусіда позичити. За хвилину прибігає задихана:

— Юрку, втікайте, у сусіда якої півгодини тому були поляки!

Недалеко, на "Ревнях", я мав маленький сховок на таку потребу, але пригадав собі, що довірена мені пошта на моїй квартирі може недобре захована. Тому, крадучись городами, поспішив насамперед до своєї квартири. По дорозі стрінувся з місцевими членами ОУН. Вони мені сказали, що в селі є польське військо, вони бачили крізь вікна, як уночі жовніри йшли на застави, отже треба пильно вважати.

Тут наша розмова перервалася. Ранню тишину прорізали раптом постріли. Польська банда йшла наступом на село. В селі в той час було кільканадцять вояків УПА. Вступати в бій з поляками, яких було більше як п'ятсот, було недоцільно. Маючи на собі польські уніформи, наші вояки доволі легко вирвалися з села. В одному місці поляки почали стріляти до наших стрільців, але коли ті погрозили їм здалека руками, поляки перестали стріляти, бо прийняли їх за своїх. Це якраз польське військо звечера запалило Чураки, але до села вислали тільки свою розвідку та відклали напад до ранку.

Постріли не вгавали. Я добився щасливо до своєї квартири і добре заховав пошту. До мене прибіг господар-сусід, який мене знав, і сповістив, що польська банда палить хата в хату, не залишаючи ні одного будинку. В селі зчинився рух, гамір, плач, рев худоби. Вогонь шумів, горіючі сніпки літали високо, поширюючи пожежу. Тому що моя криївка не була відпорна на вогонь, я рішився вийти з села. Забрав зі собою довгу зброю і вискочив із хати. Як на біду, наскочив відразу на групу яких 30 поляків. Вони закричали і сипнули в мою сторону розривними кулями. Відстрілюючись, я побіг на городи і хоч кілька

разів упав, якось щасливо зумів продістатися на "Гору" біля церкви, а далі дістався до Шмитківського лісу. Я мав того дня справді велике щастя. Розривні кулі так рвалися довкола мене, що я не міг навіть зорієнтуватися, звідки падають постріли. Одна куля перебила штанку вище коліна, не зачепивши тіла. Тому що я кілька разів падав, поляки були певні, що я був важко поранений і таки загинув від їхніх куль.

Ввечері, коли все затихло, я повернувся до села ще з одним стрільцем, з яким зустрівся в лісі. Біля церкви ми стрінули знайому дівчину, Параню. Вона тільки руками сплеснула, побачивши мене і сказала:

— Юрку, ви будете ще довго жити! Поляки казали, що вас застрілили, шукали тіла, але не знайшли. Як вони пішли, то ми й собі шукали, щоб вас похоронити, а ви тим часом живий і здоровий, Богу дякувати!

Поляки в перестрілці важко поранили командира районної боївки, друга Смереку — прострілили йому обидві руки і груди та забрали зі собою. Коли його несли, себечівці вгадували, що це може бути я, Юрко, бо лиця пораненого не бачили. Друг Смерека по дорозі помер і поляки вкинули його тіло в річку Свинорію біля Белза.

— Отже я сам прийшов до вас, — пожартував я сумно і пішов далі.

В селі панував чорний смуток і розпука. Півсела згоріло до тла. Чотирьох господарів польські бандити постріляли або замордували в жорстокий спосіб. Від куль згинули: Жовтуля, Влодко Рудиків та Іван Бубела, а одному хлопцеві, Юзикові, поламали руки і закололи багнетами, при чому вигукували, що таке зроблять усім бандерівцям. Під вечір польські мундировані бандити з награбованим майном від'їхали до Белза, не наважуючись ночувати в українському селі зі страху перед відплатою з боку відділів УПА.

Тієї ночі я стрівся зі стрільцями з відділу УПА к-ра Давида, які прийшли, щоб забрати амуніцію з магазину. Вони затрималися в селі на один день. Вже було по полудні, отже можна було припускати, що поляки того дня вже не покажуться в селі. Стрільці розійшлися по хатах, хто до шевця направити собі чоботи, чи відвідати знайомих. Пообідавши, я сидів на порозі хати з боку городу і розмовляв з господинею, яка прала білизну. Нараз господар хати, який виконував обов'язки секретаря в УПА, підійшовши до мене, поклав мені руку на плече і шепнув:

— Поляки в хаті!

Я відразу добув пістоля, взяв чоботи в руки і, обсервуючи пильно довкілля, помалу пішов садом до стодоли. На розі хати, яких п'ять метрів від мене, стояв польський вояк. Чи бачив він мене, чи ні, не можу певно сказати. Щойно як я сховався в stodolі, він заалармував колег і ті відразу оточили stodolu.

Поляки так незаметно підійшли до села, що всіх заскочили. Люди

зразу думали, що то прийшла вчорашня банда допалювати село. Але цим разом це була інша банда ВП з Кристинополя. Люди знову почали втікати з села, а напасники стріляли за ними та одночасно бушували по хатах і стодолах.

Один з відважніших поляків увійшов до стодоли, виліз на сіно і почав навмання стріляти. Я мимоволі подумав собі: — Ну, Юрку, вчора тобі пощастило, але нині таки доведеться загинути! Та бодай одного ляшка візьму з собою на той світ!

Встаючи, щоб стрілити до напасника, я одною рукою ухопився за диль і тоді мою руку побачив інший вояк знадвору. Польський солдат з переляку заверещав на все горло: "Бандеровець!" Його крик так налякав напасника в stodолі, що він нагло зіскочив зі сіна і вибіг надвір, кричучи:

— Давай сірники, будемо палити стодолу!

Це була надія на мій поновний рятунок. Мені пощастило краще, як я міг сподіватися. Поляків було п'ять під стодолю. Вони, як і решта банди з Кристинополя, мали на меті передусім настріляти курей і награбувати, що дасться. До бою вони не дуже рвалися. Побачивши мою руку, вони подумали, що в stodолі є нас більше, тому нароби́ли крику і забралися зі села. Отже я без перешкоди продістався сіножаттю, потім кущами, до Шмитківського лісу. Ввечері я стрінувся зі своїми друзями і ми разом обговорили наше нове завдання, з яким мали податися на Холмщину.

Отакую пригоду пережив я в Себечеві в ті два пам'ятні для того села дні, 7 і 8 липня 1946 року.

У дальших наших службових мандрівках ми зазнали багато стрілянини і напруження нервів. Не обійшлося і без жертв. І тут якраз хоча згадати, принаймні кількома словами, про тих незабутніх друзів, членів ОУН і УПА, які мужньо боролися і загинули в рядах УПА в описуваний мною час.

Друг "Смерека", член ОУН, командир нашої районової боївки, був родом з Нового Двора біля Кристинополя. Під весну 1946 року поляко-більшовики вивезли в невідоме його дружину і двоє маленьких дітей. Він сам загинув від польських куль у Себечеві 7 липня 1946 р.

Друг "Євген", наш зверхник, надрайоновий референт СБ, загинув у бою в селі Осердів, пов. Сокаль, влітку 1947 року.

Григорій Ткачук, псевдо "Олень", член ОУН, нар. 1926 року в селі Жужіль, пов. Сокаль, загинув у сутичці з поляками раннім літом 1947 року, між селами Безеїв і Жабче Муроване.

Петро Гринів, псевдо "Кучерявий", член ОУН, нар. 1922 року в селі Ванів, пов. Сокаль, і

Петро Гончар, псевдо "Чорний", член ОУН, нар. 1922 року в селі Глухів, пов. Сокаль, — загинув в рядах УПА, в бою з поляками 8 серпня

1947 року. (Спогад про них п. з. "У грі зі смертю" гл. *Вояцька Ватра*, ч. 4 (50) з травня 1967 р.)

"Чумак", родом із села Ванева, пов. Сокаль, загинув у рядах УПА на Підляшші, в листопаді 1947 року.

Левко Рудик, псевдо "Вістун", нар. 1926 року в селі Жужіль, пов. Сокаль, санітар УПА, помер від червінки восени 1948 р. на Холмщині.

В липні 1947 року, отже через рік після описаної мною себечівської пригоди, наша група знову прибула до Себечева, з новим надрайоновим провідником "Прірвою". В селі вже не було ні живої душі. Хто врятувався від вивозу в 1946 році, тепер помандрував примусово на "Земє Одзискане". Майже ціле село було спалене, а в небагатьох оцілілих хатах були повибивані вікна і вітер раз-у-раз гримав напіввідірваними дверима. Скрізь валялося порозкидане господарське приладдя. Здичавілі коти бігали по селі і переразливо нявчали. Тут і там перебігав переляканий собака. Недавно ще велике і гарне село вже не існувало. Подібна доля стрінула сусідні села: Цеблів, Вербіж, Мошків, Шмитків, Савчин, Завишня... Квітучу українську землю польсько-московські загарбники перемінили черговий раз у пустку і руїну. Так було вже не раз у нашій історії і, як колись, Україна знову відродиться, немов фенікс зі своїх згарищ.

БУНКЕР

*Присвячую пам'яті Матері-Героїні і погиблим у
бункрі 15 лютого 1945 р. Друзям.*

Після ночі в селі було так спокійно і тихо, немов воно відпочивало від горя і щоденного лиха майже безперервних облав.

Ранок проснувся холодний, а лютневу груду вітер заносив-притрушував сніжком. Люди обережно, несміливо виглядали за пороги своїх хат, або вже підсипали в стайнях корм худобі.

Несподівано у спокій ранку вдерся десь постріл, неспокоєм нуртуючи думки. В хату вбіг переляканий сусідський хлопчина, а по його лиці котилися сльози. Він, заїкуючись, вихлипував: "...більшовиків веде в село В. Б., йдуть на Доськове подвір'я... він зрадив бункер..."

В селі було багато бункрів, між ними один, про який ніхто докладно не знав, де він є. Знав про нього В. Б. Він належав до певних і, здавалось, на смерть готових повстанців.

Вістка про зраду вмить оббігла село. Люди ще надіялися, вірили, що може він видасть бункри порожні, чи хоч би харчові склади, бо ж як може видати місце, в якому певно є його товариші, його найкращий друг Роман. А тим часом сталося страшне. Більшовики підходили вже до Процовичевої хати, ведучи між собою В. Б.

* * *

Стара Процовичка, як звичайно, ночуючи в синовій хаті, встала ще затемна. Вдягаючись у сутінках ранку, відмовляла ранішні молитви. "Отче наш... нехай буде воля Твоя..." Її очі мимохіть глянули на сплячу донечку Геню, личко якої зарожевіло від сну, і на сина, який лежав уже з відкритими очима, щось думаючи. Сказала: "Полеж ще, ось запалю в печі, тоді й встанеш..."

Оберемок соломи і тріски у в'язці звечора приготувала, тож поклала в піч на рушти трохи соломи, на верх трісок, а на них сухі поліна дров. Черкнула сірник, запалила соломі і, приклякнвши на одне коліно, роздмухала полум'я, а як загорілись тріски, тоді причинила дверцята печі. Тріски потріскували, в хаті ставало дедалі ясніше, а вона приготувляла сніданок.

Досько, посапуючи, вдягав чоботи, а мати постояла хвилинку над донькою, любуючись її красою, а тоді злегенька торкнулася теплою личка. "Вставай, доню, вже ранок, снідати пора..." Геня протягнулась пестливо, поглянувши на матір заспаними очима, усміхнулась і кивнула головою.

* * *

Надворі загавкав собака якимось голосно і люто. Заки Процовичка відчинила двері, щоб поглянути, хто ж це так рано до них іде, більшовики вдерлися в хату, а з ними В. Б. Він, не підводячи очей і не дивлячись ні на кого, сказав: "Веди, Доську, в бункер і скажи хлопцям нехай здаються, бо їй так уже не втечуть..." Процовичка сплеснула руками: "Де твоя совість, хлопче? ...", але її вмить відгородили від сина і ще босої доньки, з личка якої немов витікало життя. Вона стояла біла, мов стіна, держачись ліжка. Знадвору було чути постріли...

* * *

Досько натягнув кожуха, звернув лице в сторону матері і сказав: "Нічого перед силою не вдію, простіть, мамо..." І вийшов з хати. Ціле подвір'я було "засипане" москалями. В стайні отвір бункра — відкритий, а з нього витягали забитого москаля, який пробував увійти всередину. Другий — поранений — лежав недалеко. Досько зрозумів, що хлопці бороняться, а це означає, що не здадуться живими, і кожного, хто схоче увійти до бункра, заб'ють. А його попихали до отвору, щоб намовив друзів здатися. Він, перше чим ступити на драбину, крикнув: "Не стріляйте, хлопці, це я..." А за кілька хвилин долинув угору його голос: "...Ми не здамося, будьте ви прокляті!..."

Розлючені більшовики вивели з хати Геню, 17-літню тоді дівчину. Вона не пручалася, спокійно підійшла до отвору, гукаючи: "Це я, Геня, не стріляйте, йду до вас..." Глянула востаннє на клаптик неба, що виднів з дверей хлівів, і зійшла в бункер. Не повернувшись і вона.

Тоді останньою вивели з хати стару Процовичку. Вона, як і донька, крикнула: "Не стріляйте, йду до вас..." і ступила на драбину в бункер. Зійшла в долину і сказала: "Ви, діти, обступлені кругом і живими вам не вийти, але не мені радити вам, як поступати, тільки ти, Геню, дитино, вийди, може помилують..." Геня, насилу здержуючи сльози, промовила: "Залишуся з ними, мамо. Ліпше вмерти, чим стати такою, як В. Б." Тоді мати поцілувала кожного зосібна, довше пригортаючи доньку, і, важко хитаючись, полізла по драбині вгору. Випростувалась перед більшовиками, сміливо відсунула рукою наставлені багнети і чітко, голосно промовила: "Вони не здадуться і живими вам їх не взяти, а їй мені, старій, не страшно вмирати..."

Кати відтрутили стару матір, а за хвилю на тік хліва посипалися перші гранати...

Але бункер був глибоко в землі (3 метри в глибину). Більшовики зігнали людей і заставили їх лопатами розкопувати землю. Підганяли їх прикладами рушниць, бо вони старалися відтягнути неминучу хвилину — докопатися до дна. Коли ж, однак, перші лопати потрапили на склепіння з дощок, із середини виразно почулися постріли. Хлопці постріляли себе...

Та, видно, більшовики не були певні, ще боялися підступати, ще кинули гранати в розкоп, розбиваючи склепіння бункра, а тоді знову почали підганяти селян, щоб увійшли всередину. Вони й не тікали, а з повагою і якоюсь ніжною обережністю почали виносити неживих. Уклали їх рядочком, похилили відкриті голови в пошані й подиві до героїства і смерті.

Більшовикам мало було смерті героїв, вони навіть не дозволили старій матері забрати трупів хоч би її власних дітей. Самі поклали їх на два вози та врешті підпалили хліви і стодолу Процовичів.

* * *

Під вечір лише жар ще жеврів із попелищ та вітер розвівав останки диму... Люди обступили стареньку матір, намовляли її піти в хату, але вона немов чогось ще ждала, вдивляючись у попеліючі жаринки до ранку. І не заводила стара, як то буває, за небіжчиками, лише уста її безперервно вимовляли: "Де ви, діти мої..."

Здавалося, що все село вдягнуло жалобу, інстинктивно відчуваючи, що чорна хмара лиха ще не минула. Люди ждали...

* * *

Наступний день минув спокійно, але горе Процовичів, горе всіх нас висіло в повітрі. Люди сновигали селом, нікого не бралась робота і, мабуть, ніхто про ніщо інше не думав, як тільки про загинутих юних борців-героїв: Теодора (Доська) і Євгенію Процовичів, Романа Свидницького, Захара Климчука, Петра Козака... Про героїв УПА, яких вороги не дали похоронити; ніхто досі не знає напевно, де їхня спільна могила, та про яких пам'ять вічною залишиться для Хороброва і сусідніх сіл, для всіх, хто про цю подію знає.

Стара Процовичка пішла зі синові хати до своєї, маючи ще двоє дітей, для яких мусіла жити: наймолодшого 20-літнього сина і старшу доньку. Та, видно, чаша її горя не була ще повна...

* * *

Одного літнього дня того ж 1945 року йшов її син Петро селом, як недалеко церкви, прямо перед собою, несподівано побачив польську міліцію. Відрухово кинувся вбік і в цей самий час упав один-єдиний постріл. Поляки завернули вози і від'їхали в сторону Варяжу. Процо-

вичів Петро лежав на запорошеній дорозі мертвий.

Збіглися люди, підняли тіло і занесли до хати Процовичів. Стара мати лише скрикнула, але й тим разом не плакала, закам'яніла з горя. Не промовивши більш ні слова, висунула на середину ванькира стіл, накрила білим рядном, витягнула зі скрині вишиту сорочку, нові штани та й сама, відсуваючи сусідів, одівала сина, тулячи його мертве тіло, обмиваючи рушником застигаючу кров... Прибрала сина так, як одівають до шлюбу молодого, і вже не забороняла людям допомогти їй покласти сина на стіл. За цей час хтось приніс із церкви хрест, засвітив свічки, квітами прибрали стіл кругом. Жінки шептали молитви, схлипували плачучи. Не плакала тільки старенька Процовичка...

І раптом знадвору хтось крикнув: "Люди, втікайте, міліція вертається назад..." Всі кинулися втікати з хати, кожний спішив, біг додому. Лишилася тільки старенька мати з донькою. Думала: "Пішли люди, у них свого горя досить, поговорю на самоті з сином..."

Але й тим разом кати не дали. Вбігли в хату, насилу відірвали матір від трупа, поперекидали свічки, потоптали квіти, стягнули зі стола тіло і, як ті шуліки, вкрали, забрали на віз і втекли з ним, як злодії, до Варяжу...

* * *

Наступного дня міліція з військом арештувала коло 40 чоловіків і відставила їх до в'язниці в Грубешеві. І коли жінки арештованих у найближчих днях виходили з села, щоб занести харчі своїм чоловікам і братам (пішки 40 км), їм назустріч вийшла з хати стара Процовичка. Може лише більше зчорніла і похуділа, але випростана, зі складеними на грудях руками, вона з журбою і співчуттям похитала головою і сказала: "Бідні жінки, — не плачте, хай Господь провадить вас, бо горе не має меж..."

Вона ще довго стояла, спершись на ворота, і дивилася вслід за ними доти, доки їх було видно...

Чи багато є на світі жінок, які, заховавши свої нещастя глибоко в душі, вміли б і мали силу потішати інших? ...

* * *

Я бігла селом до бункра, не бачачи за сльозами дороги, не відчуваючи, спотикалась об замерзлу груду дороги. Там хлопці, — розпукою кричало серце, — там Роман...

І отак на бігу хтось зловив мене, затримав, не пускав. Я не бачила, хто, не хотіла знати. Це була перешкода, якої я хотіла позбутися, відчепитись. Пам'ятаю, я кричала: "Пустіть мене...пустіть..." Я виривалась і тоді цей хтось вдарив мене. Біль прошив лице, боліли чомусь руки, але виразно почула: "Вернись, уб'ють, вони ще не від'їхали..." Це

був Б. М. Він насилу тягнув мене до своєї хати, а в моїй душі гасла остання крихітка надії, що Роман ще живий.

Тільки в хаті запримітила я, що стою лише в суконці і мештах на босих ногах. Б. М. підійшов зі мною до вікна, що виходило в сторону Процовичевої хати. Ми мовчали і... ждали. Години ставали роками... В їхню тишу вривалися часті вибухи гранат і аж у вечірньому присмерку ми з вікна побачили валку більшовиків, які виїздили на сокальський гостинець.

До хати хтось приходив, хтось відходив, хтось схлипував, здержуючись від голосного ридання. Я не мала сили оглянутися, не хотіла рушитися і немов з віддалі почула голос Б. М.: "...Підемо, проведу тебе додому, вони забрали тіла вбитих зі собою..."

Хтось накинув мені на плечі козушину, ми вийшли з хати в ніч. Тепер мої ноги відчували, що спотикаються об замерзлу груду дороги...

За два дні, 17 лютого 1945 р., мене арештували.

Визвольний Шлях, лютий 1982.

СОКАЛЬЩИНА І БЕЛЗЧИНА

МІСЦЕВОСТІ СОКАЛЬСЬКОГО ПОВІТУ

Для опису місцевостей Сокальського повіту використано такі матеріали:

1. *Шематизм Перемиської Дієцезії* за роки 1830, 1879, 1909, 1930 і 1934.
2. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (Warszawa, 1880-1902).
3. Bronisław Sokalski, *Powiat Sokalski* (Lwów, 1899).
4. Volodymyr Kubijovych, *Ethnic groups of South-Western Ukraine (Halychyna-Galicia) on 1.1.1939* (Wiesbaden, 1983).
5. *Історія міст і сіл Української РСР. Львівська область* (Київ, 1968). (Використано лише для подання змін назв 26 сіл Сокальського району).
6. Довідник про поміщиків (польською мовою) з кінця XIX ст.

На підставі вичислених джерел я мала змогу подати статистичні дані про міста, містечка, села і присілки Сокальського повіту за час від 1830 р. до 1939 р., а саме: положення місцевостей, зазначаючи їхню віддаль від Сокаля; кількість населення, зазначаючи його віровизнання чи національність (гр.-кат. цебто українців, лат. цебто поляків, євангеліків, німців, жидів і інших); кількість селянських мешкальних домів; поверхні громадських посіlostей у квадратних кілометрах; поміщицькі забудовання; поміщицькі ґрунти в квадратних кілометрах.

На підставі шематизмів я подала дані про церкви, парафії, священників, ерекціональні (парафіяльні) ґрунти, як рівно ж про школи, зазначаючи скільки-клясові і чи утравістичні, з українською чи польською мовою навчання. Також дані про церковні братства, сестрицтва, бібліотеки, світські товариства й організації, позичкові каси і споживчі кооперативи та районів молочарні. Дані про "Союз Українок" подала з пам'яті, отже напевно не є точні, бо майже в кожному селі був гурток "Союзу Українок". Рівно ж не всі священники подавали до шематизму інформації про світські товариства, отже подана статистика не є стовідсотково точна. Крім того, в деяких селах є неточності щодо

кількості населення, але я не змінjala цифр, лише подавала їх за шематизмом.

Пояснення деяких скорочень:

гр.-кат. — греко-католик
укр. — українець, український
лат. — латинник
пол. — поляк, польський
нім. — німець, німецький
єван. — євангелик
ж. — жид, жидівський
ґрун. — ґрунти
кв. км — квадратні кілометри
морґ орн. зем. — морґ орної землі
лук і гор. — лук і городів
пас. — пасовисько
сел. ґрун. — селянські ґрунти
пом. ґрун. — поміщицькі ґрунти
ст. — повітове староство
пош. — пошта
зал. — залізнична станція
церква мур. — церква мурована
церква дер. — церква дерев'яна
зб. — збудована
заст. — заступник
гр. — граф, графиня

Населення Сокальського повіту:

1830 р. — 38 971 гр.-кат.
1879 р. — 50 211 гр.-кат.
1909 р. — 73 522 гр.-кат.
1930 р. — 71 973 гр.-кат.
1934 р. — 73 580 гр.-кат.
1939 р. — 76 675 укр., 10 185 пол., 2870 пол. колоністів, 13 145 лат., 13 735 ж., 270 нім. (за В. Кубійовичем).

У 1830 р. в Сокальському повіті були чотири деканати: Белзький, Варязький, Сокальський і Тартаківський. У 1879 р. було вже тільки три, бо Тартаківський відпав через переорганізацію. Для більшої точности подаю імена деканів і їхніх заступників.

Деканат Белзький (найбільший числом душ):

1830 — о. дек. Іван Трильовський (парох Корчмина)
1879 — о. крил. Матей Дмоховський (парох Осердова)
1879 — заст. декана о. Михайло Полянський (парох Белза)

1909 — почесний папський шамбелян о. Кирило Селецький (парох Жужеля)

1909 — заст. декана о. Іван Плешкевич (парох Боратина)

1930-1934 — заст. декана о. Іларіон Ґела (парох Белза)

1930-1934 — заст. декана о. Віктор Жук (парох Жужеля)

Деканат Варязький:

1830 — о. Іван Лучкевич (парох Тудоркович)

1879 — о. Лев Ковшевич (парох Тудоркович)

1909 — о. Кароль Федорович (парох Войславич)

1930 — о. Михайло Карп'як (парох Ульвівка)

1934 — о. Іван Кашубинський (парох Угринова)

1934 — заст. декана о. Степан Гаук (парох Варяжа)

Деканат Сокальський:

1830 — о. Григорій Парилевич (парох Войславич), заст. декана

— о. Василь Щавінський (парох Яструбич)

1879 — о. Йосиф Яюсь (парох Стенятина), о. крил. Михайло Миколаєвич (парох Скоморох)

1930 — о. Володимир Граб (парох Спасова)

1930 — заст. декана о. Михайло Симко (парох Завишні)

1934 — о. Степан Ничай (парох Сокаля)

1934 — заст. декана о. Михайло Симко (парох Завишні)

1934 — заст. декана о. Григорій Кулинич (парох Рожджалова)

Деканат Тартаківський:

1830 — о. Іван Гаврисевич (парох Стоянова)

Мої близькі родичі — священики в Сокальщині:

Мій прадід — о. крил. і дек. Михайло Миколаєвич, адм. Угринова і парох Скоморох, дек. Сокальський

Мій дід: о. крил. Симеон Смулка, парох Угринова

Мій батько: о. дек. Іван Кашубинський, сотрудник у Сокалі, парох Угринова і декан Варязький

Мій дядько: о. Йосиф Чехович, парох Опільська

Мій дядько: о. дек. Михайло Карп'як, катехит у Сокалі, парох Ульвівка і декан Варязький

Мій дядько: о. митрат Мирослав Ріпецький, парох у Лісках

Мій дядько: о. Володимир Смулка, адм. Варяжа, сотрудник у Лучицях.

Список сіл, прадавні назви яких були змінені советським режимом після Другої світової війни:

1. Барані Перетоки — Перетоки
2. Варяж — Новоукраїнка
3. Вербіж — Вербове
4. Винники — Мирнівка

5. Войславичі — Волинське
6. Волиця Комарева — Волиця
7. Жабче Муроване — Муроване
8. Жджарки — Трудолюбівка
9. Жужіль — Жужеляни
10. Завишня — Вишнівка
11. Корчів — Корчівка
12. Лещків — Першотравневе
13. Лубів — Лубнівка
14. Мошків — Гути
15. Ниновичі — Дружелюбівка
16. Нисмичі — Подільське
17. Опільсько — Перемога
18. Пархач — Межиріччя
19. Перемислів — Перемисловичі
20. Себечів — Красносілля
21. Теляж — Ланкове
22. Тудорковичі — Федорівка
23. Угринів — Дібровка
24. Ульвівок — Вільхове
25. Хоробрів — Правда
26. Цеблів — Цебрівка

СОКАЛЬ ЗІ ЗАБУЖЖЯМ І БАБИНЦЕМ

Населення:

1830 — 1000 гр.-кат.

1879 — 1328 гр.-кат.

1909 — 2947 гр.-кат., 2452 лат., 3272 ж.

1930 — 2700 гр.-кат. і 400 позамісцевих учнів, 2500 лат., 5800 ж., 100 інших.

1934 — 2923 гр.-кат., 2948 лат., 6274 ж.

1939 — 3050 укр., 4300 пол., 100 лат., 5450 ж., 50 нім.

Повітове місто:

Лежить 90 км на північний схід від Львова, над рікою Буг, допливом Висли. В 1899 р. було 1219 домів; поверхня 32.42 кв. км. Дільниці міста: 1. Новий Ринок — 113 домів, 967 мешканців; 2. місто — 291 домів, 2626 мешк.; 3. вул. Львівська — 104 дома, 624 мешк.; 4. вул. Шляхетська — 121 домів, 817 мешк.; 5. вул. Свитазівська — 190 домів, 946 мешк.; 6. вул. Нова — 52 дома, 195 мешк. Власник більшої посілости (громада міста) — орн. зем. 419 мрг, лук і гор. 486 мрг, пас. 50 мрг. Міщанські грун. — орн. зем. 4025 мрг, лук і гор. 486 мрг, пас. 50 мрг. При кінці 19 ст. були в Сокалі: один паровий млин і два водяні, цегельня, фабрика мила, а також дрібний гончарський промисл.

Ст., суд, пош., зал. (на Забужжі — 2 км), Шкільна Рада, шкільний інспектор, шпиталь, дві аптеки. Пол. гуманістична гімназія; учит. утракв. семінар; приватний дівочий учит. семінар; 7-клас. дівоча школа ім. Конопницької; 7-клас.

дівоча школа СС. Феліціянок; 7-клас. хлоп'яча школа, Промислова Доповняюча; 4-клас. на Бабинці; 4-клас. утрав. на Забужжі. Два костели, каплиця на цвинтарі і кляштор ОО. Бернардинів на Забужжі.

Церква і парафія:

Три церкви: св. Миколая з чудотворною іконою св. Миколая, мур. зб. в 16 ст., відн. 1894 р.; св. Михаїла, мур. зб. 1778 р., відн. 1904 р.; нова церква св. Апост. Петра і Павла, мур. зб. 1909 р. До парафії належить 231 мрг поля разом з луками, 9 сягів дров. В Сокалі був добре вивінуваний монастир ОО. Василіян (коло 1660 р.), в якому жив деякий час (1671) Києво-Галицький митрополит Гавриїл Коленда, бо Київ був зайнятий православними москалями, а Галич дуже підупав. Львів став осідком Києво-Галицьких митрополитів.

Бурса св. Миколая (власний дім), Апостольство Молитви, Марійська Дружина Пань, Марійський Союз Шкільної Молоді.

Повітовий Союз Кооператив, Народній Базар, Народня Торгівля, споживча кооператива, Українбанк, Українська Бесіда, Аматорський Гурток, філія "Просвіти" і читальня "Просвіти", філія "Сільського Господаря", "Рідна Школа", філія "Союзу Українок", "Пласт" (розв'язаний 1930 р.), "Маслосоюз", тов. "Сокіл".

Священики:

о. Петро Багринович, о. Тома Шумило, завід. парафії і катехит виділової школи, о. митрат Василь Левицький, сотруди́ник о. Осип Маринович (1909), сотруди́ник о. Іван Кашубинський (1910), сотруди́ник о. Гнатківський (1911), о. Іван Волосянський, о. Григорій Кулинич — сотруди́ник, о. д-р Теодор Вергун — гімназ. катехит, о. Олекса Грицик — катехит учит. семінара, о. Лука Салук — катехит вселюдних шкіл, о. Степан Ничай (1934), о. д-р Микола Панас — сотруди́ник.

БЕЗЕЇВ, присілок Жабча, деканат Белз

Населення:

1830 — 193 гр.-кат.

1879 — 700 гр.-кат. разом із Жабчем

1909 — 379 гр.-кат.

1930 — 329 гр.-кат., 33 лат., 21 ж.

1934 — 331 гр.-кат.

1939 — 340 укр. гр.-кат., 90 лат. і пол., 10 ж.

Село:

1899 — 54 доми, 3.12 кв. км, двір 1.24 кв. км.

Ст. Сокаль 16 км, суд Белз 9 км, зал. і пош. Острів коло Сокаля 5 км.

Школа 1-клас., укр. мова навчання.

Церква і парафія:

Належить до церкви в Жабчі 1 км (церкви нема), чит. ім. Качковського і кооператива.

Священики: див. Жабче.

Поміщики: Адам граф Секежинський (1830), Станіслав Поляновський (1879), Станіслав граф Вісьневський (1909), Броніслава Альбіновська (1930-1934).

БЕЛЗ

Старе місто, існування якого датується в 11 ст., було забезпечене від ворогів мурами і замком. Колись столиця удільного князівства. Вільне коро-

лівське місто і воєводське місто.

Населення:

1830 — 715 гр.-кат. (разом із Витковом, Тутковом і Заболоттям)
1879 — 1222 гр.-кат. (разом із Витковом, Тутковом і Заболоттям)
1909 — 1460 гр.-кат. (зі Заболоттям), 1065 лат., 2836 ж.
1930 — 1497 гр.-кат., прибіл. 1600 лат., прибіл. 3000 ж.
1934 — 1497 гр.-кат. (?), прибіл. 1300 лат., прибіл. 3124 ж.
1939 — 1350 укр., 1250 пол. і лат., 2600 ж. (цифри прибілизні).

Місто:

1899 — 676 домів, 12.01 кв. км. Міщанські ґрун. 1128 мрґ дуже врожайної орн. зем., 452 мрґ лук і гор. Більша посілість 51 мрґ орн. зем., 110 мрґ лук і гор. Місто є власником 371 мрґ зем. Ст. Сокаль 25 км, суд, податковий уряд, нотаріят, аптека, пош., жандармерія і зал. на місці. Школи — 7-клас. хлоп'яча і 7-клас. жіноча під зарядом СС. Феліціанок з пол. мовою навчання. Лат. парафія і костел.

Церква і парафія:

Церква Зіслання св. Духа, мур. прекрасної структури, зб. 1635 р. (Кол. костел ОО. Домініканів, замінений на церкву завдяки австр. цісарю Йосифу II, патронові гр.-кат. парафії), відн. 1861 р. і внутрі по-мистецьки розмальована 1900 р. На цвинтарі дер. каплиця св. Параскевії. На передмісті Заболоття дер. каплиця св. Стефана, зб. 1880 р. Параф. поле 84 мрґ. В Белзі був монастир св. Василя Великого, зб. 1697 р. Братство св. Николая, Апост. Молитви, Захоронка СС. Службениць від 1926 р. "Рідна Школа", філія "Просвіти", бібліотека, тов. "Сокіл", філія "Сільського Господаря", "Бесіда", Повітовий Союз Кооператив, філія Сокальського Союзу, "Народній Дім", філія "Союзу Українок", молочарня.

Священики:

о. Василь Шанковський (1830)
о. Михайло Полянський (1879)
о. Володимир Ринявець (1909)
о. Лука Салук — сотруди́ник і катехит (1909)
о. Іларіон Ґела (1930, 1934)
о. Мирон Кохалевич — сотруди́ник і катехит (1930, 1934)

Поміщики: Поміщиків не було. Патроном був кожночасний австрійський цісар. Після Першої світової війни — польський уряд.

БЕНДЮГА, деканат Сокаль

Населення:

1830 — 446 гр.-кат. (разом із Поздимиром)
1879 — 123 гр.-кат.
1909 — 193 гр.-кат.
1930 — 196 гр.-кат.
1934 — 934 гр.-кат. (разом із Поздимиром)
1939 — 210 гр.-кат. укр., 15 лат., 5 ж.

Село:

1899 — 24 доми. Присілок Поториці, від 1890 р. окрема громада. Пом. ґрун. — орн. зем. 8 мрґ, сінож. і гор. 18 мрґ, пас. 4 мрґ, лісу 215 мрґ. Сел. ґрун. — орн. зем. 89 мрґ, сінож. і гор. 63 мрґ, пас. 31 мрґ. Ст., суд — Сокаль 21 км, пош. Стоянів 8 км, зал. Сішно 8 км. Школа 1-клас. з укр. мовою навчання.

Церква і парафія:

Належить до церкви в Яструбичах 9 км, церкви нема.

Священики: див. Яструбичі.

Поміщики: Родина Дідушицьких (1890).

БИШІВ, деканат Сокаль

Населення:

1830 — 257 гр.-кат.

1879 — 457 гр.-кат.

1909 — 639 гр.-кат. 90 пол. і лат., 40 ж.

1930 — 700 гр.-кат.

1934 — 720 гр.-кат.

1939 — 710 укр. гр.-кат., 250 пол. і лат., 20 ж.

Село:

1899 — 105 домов, 6.06 кв. км, двір 17 домов, 11.19 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем.

383 мрг, сінож. і гор. 126 мрг, пас. 9 мрг, лісу 1497 мрг. Сел. ґрун. — орн. зем.

676 мрг, сінож. і гор. 259 мрг, пас. 6 мрг. Ст., суд, зал. — Сокаль 14 км, пош. на місці. Школа 2-клас. утрав.

Церква і парафія:

Церква Різдва Пресвятої Богородиці, нова мур. зб. 1905 р., дочерна парафії Торки 4 км. До парафії належить орн. зем. 23 мрг, сінож. 10 мрг. Братство Тверезости, Апостольство Молитви, читальня "Просвіти", споживча кооператива. Осідок парафії в Торках.

Поміщики: Марія і Ядвіга Бобецькі, Гелена гр. Тарновська.

БОБ'ЯТИН, деканат Сокаль

Населення:

1830 — 368 гр.-кат.

1879 — 593 гр.-кат.

1880 — 754 осіб: 593 гр.-кат., 148 лат., 13 ж.

1909 — 1270 осіб: 880 гр.-кат., 309 лат., 81 ж.

1913 — 181 родин: 880 укр., 320 лат., 25 ж.

1921 — 1190 осіб; поверхня громади 16.34 кв. км, домов 201.

1930 — 1388 осіб: 893 гр.-кат. 315 лат., 90 ж.

1931 — 1130 осіб; поверхня громади 16.34 кв. км, орн. зем. 10.42 кв. км, домов 213.*

1937 — 1131 особа; домов 216.

1939 — 1210 осіб: 850 укр., 30 пол., 260 лат., 70 ж.

1958 — 748 осіб.

Село:

1890 — пом. ґрун. 1503 мрг: орн. зем. 888 мрг, сінож. 153 мрг, гор. 5 мрг, пас. 10 мрг, лісу 439 мрг, 4 будівельні площі.**

1913 — сел. ґрун.: орн. зем. 1010 мрг, сінож. і гор. 195 мрг, пас. 22 мрг.

Церква і парафія:

* Зміни в стані населення сталися внаслідок виїзду людей на сезонні роботи до Німеччини, до Канади й Аргентини.

** Не враховано земельних позицій менших ніж один мрг.

Парафіяльна церква св. Трійці. Нова мур. церква зб. 1902 р. До парафії належали села: Копитів і Лещатів. У 1879 р. парафія мала в Боб'ятині 26 мрґ орн. зем., 3 мрґ пас., мала право на 12 сягів дров із місцевого поміщицького лісу та право на вільне млино. Дочерна церква в Копитові мала 32 мрґ орн. зем., 8 мрґ сінож. Церква в Лещатові має 11 мрґ орн. зем. Перед Першою світовою війною в Боб'ятині існувало Братство Тверезости ім. св. о. Миколая, що нараховувало 214 членів.

Священники:

- о. Дионісій Магурський
- о. Степан Подляшецький (1879-?)
- о. Еміліян Криницький (1909-1920)
- о. Кароль Давидович — сотрудник (1881)
- о. Василь Фартух (1920-1957?)

Поміщики: Клеменс Хамец (1830), Роман Шимановський, Юдель Натансон, Габрієля Метердорф і Натансон (1913), Генрик Колішер — до 1939 р.

БОРАТИН, деканат Белз

Населення:

- 1830 — 413 гр.-кат.
- 1879 — 817 гр.-кат.
- 1909 — 1231 гр.-кат., 82 лат., 19 ж.
- 1930 — 1301 гр.-кат., 60 лат.
- 1934 — 1340 гр.-кат., 400 лат. і пол. колон., 20 ж.
- 1939 — 1370 укр. гр.-кат., 420 лат. і пол. колон., 20 ж.

Село:

1899 — 195 домів, 13.20 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 699 мрґ, сінож. і гор. 90 мрґ, пас. 12 мрґ, лісу 235 мрґ. Сел. ґрун. — орн. зем. 1904 мрґ, сінож. і гор. 286 мрґ, пас. 32 мрґ. Ст., суд — Сокаль 9 км, пош. і зал. Острів 4 км. Школа 2-клас., з укр. мовою навч.

Церква і парафія:

Церква св. о. Никопая, нова зб. 1906 р. До парафії належить 32 мрґ орн. зем., 3 мрґ сінож. і гор. Дочерні Маджарки й Острів (у 1934 р. самостійна парафія). Братство Серця Христового, св. о. Никопая і св. Апп. Парафіяльна бібліотека, читальня "Просвіти" і кооператива, "Союз Українок".

Священники:

- о. Філярет Ненадкевич адм. (1830)
- о. Орест Чехович парох (1879)
- о. Іван Блешкевич парох (1909)
- о. Ірій Метик парох (1934)

Поміщики: родина графів Дідушицьких.

БОЯНИЧІ, деканат Белз

Населення:

- 1830 — 155 гр.-кат.
- 1879 — 672 гр.-кат. (разом із Мошковом і Гатовичами)
- 1909 — 296 гр.-кат.
- 1930 — 370 гр.-кат.
- 1934 — 355 гр.-кат.
- 1939 — 380 укр. гр.-кат., 110 пол. і лат., 10 ж.

Село:

1899 — 58 домів, 2.54 кв. км, двір 5 домів, 2.73 кв. км. Ст., суд — Сокаль 11 км, пош. Мошків, зал. Острів 9 км. Школа 1-клас. із пол. мовою навч.

Церква і парафія:

Каплиця св. о. Николая, дочерна парафії Шмитків 4 км.

Священики: див. Шмитків.

Поміщики: Станіслав і Зеновій Поляновські, рід Поляновських.

БУДИНИН, деканат Белз

Населення:

1830 — 453 гр.-кат.

1879 — 579 гр.-кат., 24 лат., 10 ж.

1909 — 980 гр.-кат. (разом із Ворохтою), 40 лат.

1930 — 744 гр.-кат., 50 лат., 18 ж.

1934 — 762 гр.-кат.

1939 — 780 укр. гр.-кат., 60 лат., 40 ж.

Село:

1899 — 118 домів, 6.38 кв. км, двір 9 домів, 3.55 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 473 мрг, сінож. і гор. 80 мрг, пас. 8 мрг, ліс 58 мрг. Сел. ґрун. — орн. зем. 870 мрг, сінож. і гор. 181 мрг, пас. 58 мрг. Ст. Сокаль 23 км, суд, пош., зал. Белз 8 км. Школа 2-клас. з укр. мовою навч.

Церква і парафія:

Церква Покрови Пресв. Богородиці зб. 1887 р. До парафії належить в Будинині орн. зем. 21 мрг, сінож. і гор. 6 мрг. Дочерна Василів Великий і присілок Ворохта. Братство Апост. Молитви, читальня "Просвіти", кооперація, "Союз Українок".

Священики:

о. Теодор Пісулінський (1830)

о. Іван Грабський (1879)

о. Ілля Крайчик (1909)

о. Ростислав Шумило (1930)

о. Володимир Матюк (1934)

Поміщики: Ян Романовський (1830), Софія Шемановська (1879), Емілія гр. Лось (1890).

ВАНІВ, деканат Белз

Населення:

1830 — 350 гр.-кат.

1879 — 375 гр.-кат.

1909 — 705 гр.-кат. (з присілком Мельники), 60 лат., 18 ж.

1930 — 765 гр.-кат. (з присілком Мельники), 360 лат. і пол. колон., 35 ж.

1934 — 903 гр.-кат.

1939 — 730 укр. гр.-кат., 100 лат., 270 пол. колон., 30 ж.

Село:

1899 — 117 домів, 4.92 кв. км. Двір 15 домів, 7.65 кв. км. Пом. ґрун. — 453 мрг орн. зем., 192 мрг лук і гор., 148 мрг пас., 488 мрг лісу. Сел. ґрун. — 444 мрг орн. зем., 363 мрг лук і гор., 29 мрг пас. Ст. Сокаль 20 км, суд, зал., пош. Белз 1 км. Школа 1-клас. з пол. мовою навч.

Церква і парафія:

Церква св. Димитрія Д. зб. 1683 р., відн. 1886 р. Парафіяльні посілости: 22 мрґ орн. зем., 8 мрґ лук. Апост. Молитви, III-ій Чин св. Василя Вел., парафіяльна бібліотека, т-во "Сокіл", кооперація, "Союз Українок".

Священики:

о. Григорій Сайовський (1830)

о. Климент Пелєхович (1879)

о. Іван Ковальський (1909)

о. Юрій Менцінський (1930, 1934).

Поміщики: Йосифа Коссецька (1830); наслідники Константина Ковнацького (1879); Йосифа, Герман і Альфред Мінтер (?-1890).

ВАРЯЖ місто і село, деканат Варяж

Населення:

1830 — 395 гр.-кат.

1879 — 472 гр.-кат.

1909 — 865 гр.-кат., 700 лат. (парафія), 400 ж.

1930 — 758 гр.-кат., 720 лат. (парафія), 500 ж.

1934 — 1026 гр.-кат., 993 лат. (парафія), 630 ж.

1939 — 1100 укр. гр.-кат., 370 лат., 490 пол., 100 пол. колон., 640 ж.

Місто і село:

1899 — 312 домів, 10.25 кв. км. Двір 18 домів, 9.77 кв. км. Ст., суд Сокаль 17 км, зал. Белз 16 км, пош. на місці. Школа 5-клас. з пол. мовою навч.

Церква і парафія:

Церква Успення Преч. Богородиці, мур. зб. 1784 р. В селі є стара дер. церква Рожд. Пресв. Богородиці зб. 1617 р. Параф. посілости: 63 мрґ орн. зем., 8 мрґ лук. Апост. Молитви, Дівоче Братство Непорочного Зачаття, Кружок шкільної дітвори, Братство Тверезости, параф. бібліотека. У Варяжі-селі чит. "Просвіти", кооперація, т-во "Сокіл", Аматорський Кружок, "Союз Українок".

Священики:

о. Михайло Вітошинський

о. Зенон Корчак-Коритинський

о. Василь Лаврецький

о. Володимир Смулка, адмін.

о. Степан Гаук.

Поміщики: Йоахім Джевецький (1830), Станіслав Ломницький і його рід (1890), Казимір Мармарош (1909).

ВЕРБІЖ, деканат Белз

Населення:

1830 — 288 гр.-кат.

1879 — 435 гр.-кат.

1909 — 831 гр.-кат.

1930 — 799 гр.-кат.

1934 — 779 гр.-кат.

1939 — 720 укр. гр.-кат., 60 лат., 10 пол., 10 ж.

Село:

1899 — 82 доми, 3.33 кв. км. Двір 9 домів, 2.54 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 379 мрґ, лук і гор. 38 мрґ, пас. 24 мрґ, ліс 94 мрґ. Сел. ґрун. — орн. зем. 868 мрґ, лук

і гор. 74 мрґ, пас. 9 мрґ. Ст. Сокаль 16 км, суд, зал., пош. Белз 10 км. Школа 1-клас. з укр. мовою навч.

Церква і парафія:

Церква св. Миколая, дер. зб. 1830 р., дочерна парафії Себечів. Параф. поля 29 мрґ. Апост. Молитви, чит. "Просвіти", кооператива.

Священики: див. Себечів.

Поміщики: спадкоємці Станіслава Зброжка (1880).

ВИЖЛІВ, деканат Варяж

Населення:

1830 — 156 гр.-кат.

1879 — 193 гр.-кат.

1909 — 550 гр.-кат. (разом з Винниками)

1930 — 250 гр.-кат., 10 лат.

1934 — 255 гр.-кат.

1939 — 330 укр. гр.-кат., 35 лат., 5 пол.

Село:

Одна громада зі селом Миців; 1899 — 52 доми, 5.81 кв. км (з Мицевом).

Двір — 3 доми, 5.76 кв. км. Ст. Сокаль 20 км., суд, зал., пош. Белз 8 км. Школа 1-клас. утрав.

Церква і парафія:

Богослужберна каплиця Перенесення Моців св. Миколая, мур. зб. 1910 р., дочерна парафії Довжнів 4 км.

Священики: див. Довжнів.

Поміщики: Олександр Гумілка (1890).

ВИННИКИ, деканат Варяж

Населення:

1830 — 196 гр.-кат.

1879 — 185 гр.-кат.

1909 — 550 гр.-кат. (разом із Вижловом)

1930 — 164 гр.-кат., 3 лат.

1934 — 173 гр.-кат., 10 лат.

1939 — 200 укр. гр.-кат., 10 лат.

Село:

1899 — 36 домів, 6.78 кв. км, присілок Довжнева 2 км. Ст. Сокаль 20 км, суд, зал. Белз, пош. Желятин 3 км. Школи нема.

Церква і парафія:

Церкви нема. Належить до парафії Довжнів 2 км.

Священики: див. Довжнів.

Поміщики: родина Рильських, Ізабеля гр. Козебродзка (Рильська).

ВИТКІВ, деканат Белз

Населення:

1830 — 715 гр.-кат. (разом із Тушковом і Заболоттям)

1879 — 1282 гр.-кат. (разом із Белзом і Тушковом)

1909 — 694 гр.-кат. (разом із Тушковом)

1930 — 800 гр.-кат. (разом із Тушковом)

1934 — 237 гр.-кат.

1939 — 230 укр. гр.-кат., 40 лат., 100 пол.

Село:

1899 — 47 домів, 2.81 кв. км. Двір — 4 дома, 4.66 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 138 мрґ, лук і гор. 466 мрґ, пас. 3 мрґ, ліс 258 мрґ. Сел. ґрун. — орн. зем. 192 мрґ, лук і гор. 198 мрґ, пас. 19 мрґ. Ст. Сокаль 26 км, суд, зал., пош. Белз 3 км. Школа в Белзі.

Церква і парафія:

Дочерна парафії Белз 3 км. Церква в Белзі.

Священники: див. Белз.

Поміщики: Елеонора гр. Острожина (1802), Амалія Можаровська і спільники (1890).

ВОЙСЛАВИЧІ, деканат Варяж

Населення:

1830 — 388 гр.-кат.

1879 — 593 гр.-кат.

1909 — 659 гр.-кат.

1930 — 934 гр.-кат., 325 лат., прибіл. 100 ж.

1934 — 982 гр.-кат., 348 лат., 37 ж.

1939 — 960 укр. гр.-кат., 320 лат., 50 пол., 50 ж.

Село:

1899 — 183 дома, 10.28 кв. км. Двір — 18 домів, 6.41 кв. км. Пом. ґрун. — 703 мрґ орн. зем., 213 мрґ лук і гор., 14 мрґ лісу. Сел. ґрун. — 1984 мрґ орн. зем., 339 мрґ лук і гор., 6 мрґ пас. Ст., суд Сокаль 11 км, зал. Теляж 5 км, пош. Хоробрів 4 км. Школа 2-клас. з пол. мовою навч.

Церква і парафія:

Церква Перенесення Мошів св. Миколая, дер. зб. 1874, відн. 1900 р. Параф. посілости: 60 мрґ орн. зем., 14 мрґ лук. Братство Найсв. Тайн, Тверезости і Апост. Милитви. Чит. "Просвіти", бібліотека, кооператива, "Сільський Господар", "Союз Українок".

Священники:

о. Григор Парилевич (1830)

о. Зиновій Насальський

о. Кароль Федорович

о. Володимир Тимчишин.

Поміщики: Фелікс Пшигодзкий (1830), Едвард Радзейовський (1879), Юлія Радзейовська (1909), спадкоємці Юлії Радзейовської.

ВОЛИЦЯ КОМАРЕВА, деканат Сокаль

Населення:

1830 — 270 гр.-кат. (деканат Тартаківський)

1879 — 522 гр.-кат.

1909 — 962 гр.-кат. (разом із Комаревом і Городельцем)

1930 — 471 гр.-кат., 223 лат., 20 ж.

1934 — 498 гр.-кат.

1939 — 680 укр. гр.-кат., 350 лат., 20 пол., 150 пол. колон., 30 ж.

Село:

1899 — 225 домів, 13.33 кв. км, разом із Городельцем і Комаревом. Двір — 16 домів, 11.57 кв. км. Ст., суд, зал. Сокаль 12 км, пош. Тартаків 4 км. Школа 2-клас. утракв.

Церква і парафія:

Церква Преображення Господнього, дер. зб. 1774 р., дочерна парафії Зубків, від 1934 самостійна парафія (парох мешкає у Волиці Комаревій). Параф. посілості: 28 мрґ орн. зем., 32 мрґ лук і гор., 17 сягів дров. Апост. Молитви, Братство Тверезости, чит. "Просвіти", кооперація, "Союз Українок".

Священики:

о. Василь Радкевич (1830)

о. шамб. Еміль Яремкевич, сотрудник о. Лука Яремкевич

о. Іван Калинський

о. Михайло Була, сотрудники о. Олексій Голінка, о. Андрій Радьо.

Поміщики: Ян Гноїнський (1890).

ВОЛСВИН з Грудами, Нарудою і Волсвинком, деканат Сокаль

Населення:

1830 — 695 гр.-кат.

1879 — 1020 гр.-кат.

1909 — 1386 гр.-кат.

1930 — 1356 гр.-кат.

1934 — 1440 гр.-кат.

1939 — 1430 укр. гр.-кат., 10 лат., 60 ж.

Село:

1899 — 185 домів, 16.46 кв. км. Двір — 2 дома, 6.69 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем., лук і гор. 92 мрґ, пас. 19 мрґ, ліс 1436 мрґ. Сел. ґрун. — орн. зем. 778 мрґ, лук і гор. 1014 мрґ, пас. 324 мрґ, ліс 102 мрґ. Ст., суд, зал. Сокаль 18 км, пош. Яструбичі. Школа 2-клас. з укр. мовою навч.

Церква і парафія:

Колись у селі були від 1629 р. два монастирі ОО. Василіян (тепер фільварок ОО. Василіян) з Кристинополя. Церква Воздвиження Чесного Хреста, дер. зб. 1864 р., відн. 1907 р., дочерна Яструбич 6 км. До парафії не належать жадні поля. Братство Парубків і Дівчат, чит. "Просвіти", кооперація, "Союз Українок".

Священики: див. Яструбичі.

Поміщики: 11 співвласників (1890).

ВОРОХТА, деканат Белз

Населення:

1830 — 140 гр.-кат.

1879 — 762 гр.-кат. (разом із Будинином)

1909 — 980 гр.-кат. (разом із Будинином)

1930 — 311 гр.-кат., 411 лат. (костел), прибл. 50 ж.

1934 — 308 гр.-кат., 522 лат.

1939 — 290 укр. гр.-кат., 310 лат., 50 пол., 10 ж.

Село:

1899 — 84 дома, 3.92 кв. км. Двір — 11 домів, 3.74 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 321 мрґ, лук і гор. 171 мрґ, пас. 29 мрґ, ліс 117 мрґ. Сел. ґрун. — орн. зем. 377 мрґ, лук і гор. 152 мрґ, пас. 14 мрґ. Ст. Сокаль 28 км, суд, зал., пош. Белз 7 км. Школа 1-клас. із пол. мовою навч.

Церква і парафія:

Дочерна парафії Будинин 3 км. Богослужбна каплиця св. Димитрія, дер. зб. 1911 р.

Священики: див. Будинин.
Поміщики: Пелагія Грінвальд (1890).

ГАТОВИЧІ, деканат Белз

Населення:

1830 — 122 гр.-кат.
1879 — 220 гр.-кат., 82 лат.
1909 — 245 гр.-кат.
1930 — 240 гр.-кат.
1934 — 227 гр.-кат.
1939 — 290 укр. гр.-кат., 150 пол. і лат., 10 ж.

Село:

1899 — 51 домів, 1.25 кв. км. Двір — 4 доми, 1.71 кв. км. Пом. ґрун. — 293 мрґ.
Сел. ґрун. — 378 мрґ. Досконала урожайна земля. Ст., суд Сокаль 10 км, пош.
Мошків 1 км, зал. Острів 9 км. Школа 1-клас. з пол. мовою навч.

Церква і парафія:

Каплиця Чуда св. Арх. Михаїла спільна з латинниками, зб. 1883 р. Чит.
"Просвіти", т-во "Луг". Дочерна парафії Мошків.

Священики: див. Мошків.

Поміщики: Анеля Келяновська (1890).

ГІЛЬЧЕ-ХОХЛІВ, деканат Варяж

Населення:

1830 — 698 гр.-кат.
1879 — 620 гр.-кат., 120 лат.
1909 — 650 гр.-кат., 125 лат.
1930 — 770 гр.-кат., 198 лат.
1934 — 844 гр.-кат.
1939 — 810 укр. гр.-кат., 310 пол. і лат., 50 ж.

Село:

1899 — 144 доми, 8.87 кв. км. Двір — 8 домів, 6.11 кв. км. Пом. ґрун. 1059 мрґ.
Сел. ґрун. 1435 мрґ. Ст. Сокаль 20 км, суд, зал. Белз 16 км, пош. Жнятин 3 1/2
км. Школа 2-клас. утракв.

Церква і парафія:

Церква св. Арх. Михаїла зб. 1869 р. і каплиця Успення Пресв. Богородиці
зб. 1891 р. Братство Тверезости, Апост. Молитви, церк. бібліотека, чит.
"Просвіти", кооператива, т-во "Луг". До парафії належить 71 мрґ орн. зем. і 12
мрґ сінож. "Союз Українок".

Священики:

о. Лев Панасінський (1879-1909)
о. Юрій Ковшевич (1930 до виселення).

Поміщики: Йоахім Джевецький (1830), Ян Кшижановський (1879-1909),
Корнелія Нівицька (1930-1934).

Після Другої світової війни включено до Польщі.

ГЛУХІВ, деканат Белз

Населення:

1830 — 157 гр.-кат.
1879 — 227 гр.-кат.

1909 — 500 гр.-кат.
1930 — 428 гр.-кат., 124 лат.
1934 — 455 гр.-кат.
1939 — 580 укр., 85 лат., 5 ж.

Село:

1899 — 66 домів, 3.63 кв. км. Двір — 5 домів, 3.51 кв. км. Пом. ґрун. 593 мрг. Сел. ґрун. 616 мрг. Ст. Сокаль 19 км, суд, пош., зал. Белз 6 км. Школа 1-клас. з пол. мовою навч.

Церква і парафія:

Церква дер. Рождества Пресв. Богородиці, дочерна парафії Ванів 3 км. До парафії належить 4 мрг орн. зем., 5 мрг сінож., 17 с'ягів дров. Апост. Молитви, чит. "Просвіти", кооперація.

Священики: див. Ванів.

Поміщики: Йосифа Коссецька, родина Константина Ковнацького, Міхал Фальковський.

ГОГОЛІВ, деканат Сокаль

Населення:

1830 — 170 гр.-кат.
1879 — 322 гр.-кат.
1909 — 491 гр.-кат., 140 лат., 30 ж.
1930 — 560 гр.-кат., 70 лат., 25 ж.
1934 — 544 гр.-кат., 98 лат., 21 ж.
1939 — 530 укр. гр.-кат., 115 пол. і лат., 15 ж.

Село:

1899 — 73 дома, 3.20 кв. км. Двір — 4 дома, 4.39 кв. км. Пом. ґрун. 801 мрг. Сел. ґрун. 482 мрг. Ст., суд Сокаль 25 км, пош. Новий Витків 9 км, зал. Добротвір. Школа 1-клас. утракв.

Церква і парафія:

Церква св. Димитрія зб. 1864 р., дочерна парафії Радванці 5 км. Параф. поле 35 мрг. Братство Тверезости, чит. "Просвіти", кооперація.

Священики: див. Радванці.

Поміщики: Анеля Коструцька (1890), спадкоємці Мажаровського.

ГОРА, деканат Белз

Населення:

1830 — 234 гр.-кат.
1879 — 215 гр.-кат.
1909 — 399 гр.-кат.
1930 — 419 гр.-кат., 59 лат., 14 ж.
1934 — 458 гр.-кат.
1939 — 470 укр. гр.-кат., 35 лат., 90 пол. колон., 25 ж.

Село:

1899 — 63 дома, 5.19 кв. км. Двір — 5 домів, 3.51 кв. км. Ст. Сокаль 19 км, суд, пош. Белз 6 км, зал. Жужіль 4 км. Школи нема.

Церква і парафія:

Церква Успення Пресв. Богородиці, відн. 1866 р., дочерна парафії Ванів 4 км. Апост. Молитви, Братство св. Миколая, Братство Тверезости, каса громадська і церк.

Священики: див. Ванів.

Поміщики: Владислав Осмультський (1890).

ГОРБКІВ, деканат Сокаль

Населення:

1830 — 519 гр.-кат. (деканат Тартаківський)

1879 — 570 гр.-кат.

1909 — 893 гр.-кат.

1930 — 1000 гр.-кат.

1934 — 1096 гр.-кат.

1939 — 1150 укр. гр.-кат., 30 лат., 260 пол. колон., 40 ж.

Село:

1899 — 138 домів, 9.35 кв. км. Двір — 19 домів, 6.01 кв. км. Пом. ґрун. 1367 мрг. Сел. ґрун. 1283 мрг. Ст., суд, зал. Сокаль 6 1/2 км, пош. Тартаків 4 км. Школа 2-клас.

Церква і парафія:

Церква Воздвиження Чесного Хреста зб. 1867 р., відн. 1907 р. Дочерна парафії Тартаків 4 км. Чит. "Просвіти", кооператива, "Союз Українок". (Церква до 1909 р. була Воскресення Господнього, а потім змінено на Воздвиження Чесного Хреста).

Священики: див. Тартаків.

Поміщики: Теодор гр. Лянцкоронський (1890) і його спадкоємці.

ГОРОДИЛОВИЧІ, деканат Варяж

Населення:

1830 — 356 гр.-кат. (деканат Сокальський 1930 р.)

1879 — 451 гр.-кат.

1909 — 598 гр.-кат.

1930 — 680 гр.-кат., 40 лат., 30 ж.

1934 — 674 гр.-кат., 137 лат., 11 родин ж.

1939 — 680 укр. гр.-кат., 110 пол. і лат., 40 ж.

Село:

1899 — 103 дома, 5.40 кв. км. Двір — 19 домів, 6.41 кв. км. Пом. ґрун. 1023 мрг, в тому 444 мрг лісу. Сел. ґрун. 830 мрг надзвичайно урожайної землі. Ст., суд Сокаль 14 км, пош., зал. Ульвівок 4 км. Школа 2-клас. з укр. мовою навч.

Церква і парафія:

Церква Чуда св. Михаїла зб. 1869 р., дочерна парафії Ульвівок 4 км. Апост. Молитви, Братство Непороч. Зачаття, Братство Тверезости, чит. "Просвіти", кооператива "Єдність", районна молочарня, "Союз Українок".

Священики: див. Ульвівок.

Поміщики: д-р Юзеф Пайончковський і спільники (1890).

ГОРОДИЩЕ ВАРЯЗЬКЕ, деканат Варяж

Населення:

1830 — 157 гр.-кат.

1879 — 181 гр.-кат.

1909 — 289 гр.-кат.

1930 — 272 гр.-кат.

1934 — 310 гр.-кат.

1939 — 310 укр. гр.-кат., 90 лат.

Село:

1899 — 52 дома, 2.72 кв. км. Сел. ґрун. 633 мрґ. Ст. Сокаль 17 км суд, зал. Белз 16 км, пош. Варяж 2 км. Школа 1-клас. утракв.

Церква і парафія:

Належить до парафії Варяж 2 км. Чит. "Просвіти".

Священики: див. Варяж.

Поміщики: Станіслав Ломницький (1890).

Після Другої світової війни включено до Польщі.

ГОРОДИЩЕ ВАСИЛІАНСЬКЕ, деканат Белз

Населення:

1830 — 161 гр.-кат.

1879 — 186 гр.-кат.

1909 — 260 гр.-кат.

1930 — 168 гр.-кат.

1934 — 183 гр.-кат.

1939 — 180 укр. гр.-кат.

Село:

1899 — 26 домів, 1.96 кв. км. Сел. ґрун. 308 мрґ. Ст., суд Сокаль 20 км, пош. і зал. Кристинопіль 10 1/2 км.

Церква і парафія:

Церква Успення Пресв. Богородиці зб. 1689 р. (Шематизм 1879 і 1909 рр.). Богослужбна каплиця дер. зб. 1924 р. (Шематизм 1930 р.). В Городищі Вас. були чоловічі й жіночі монастирі, засновані перед 1590 р.

Священики:

ОО. Василіяни в Кристинополі.

Поміщики: ОО. Василіяни в Кристинополі (1890).

ДОБРАЧИН

Населення:

1830 — 700 гр.-кат.

1879 — 907 гр.-кат.

1909 — 1020 гр.-кат., 34 лат., 5 родин ж.

1930 — 1055 гр.-кат., 105 лат., 11 ж.

1934 — 1158 гр.-кат., 88 лат., 11 ж.

1939 — 1240 укр. гр.-кат., 135 пол. і лат., 5 ж.

Село:

1899 — 167 домів, 10.48 кв. км. Двір — 4 дома, 2.69 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 328 мрґ, лук і гор. 96 мрґ, пас. 15 мрґ, ліс 6 мрґ. Сел. ґрун. — орн. зем. 989 мрґ, лук і гор. 558 мрґ, пас. 163 мрґ. Ст., суд Сокаль 7 км, пош. тел., зал. Кристинопіль 2 км. Школа 2-клас. утракв.

Церква і парафія:

Церква Воздвиження Чесного Хреста, мур. зб. 1880 р. До парафії належить орн. зем. 35 мрґ, лук 8 мрґ, пас. спільне з громадським. Апост. Молитви, чит. "Просвіти", "Сільський Господар", Церковний дім для убогих, "Союз Українок".

Парохи:

о. Олександр Лаврецький (1879 і 1909)

Деканат Белз

Деканат Белз

Деканат Белз

Деканат Сокаль

Деканат Сокаль

Деканат Сокаль

о. Іван Лесак (1930)

о. Михайло Воробій (1934).

Поміщики: Юстина Лятинікова, родина графів Дідушицьких.

ДОВЖНІВ, деканат Варяж

Населення:

1863 — 391 гр.-кат.

1896 — 398 гр.-кат.

1898 — 390 гр.-кат.

1909 — 530 гр.-кат.

1939 — 530 гр.-кат., 5 пол., 130 лат., 5 ж.

Село:

1880 — 58 домів; 1939 — 122 доми. Школа 1-клас. з укр. мовою навч. Дітей 110.

Церква і парафія:

Церква Воздвиження Чесного Хреста, збуд. 1882 р. Читальня "Просвіти", театральний гурток, громадський шпихлір, молочарська спілка, каса ощадності і позичок (Райфайзенка), Руська краєва спілка для хову і продажу дробу і кріпків, руханкове т-во "Сокіл".

Священники:

о. Теодор Лисяк

о. Осип Винницький (адміністратор)

о. Василь Фартух

о. Клим Медицький (з 1921 р.).

Поміщики: спадкоємці Генрика Рильського, Ізабеля гр. Козєбродзка.

ЖАБЧЕ МУРОВАНЕ, деканат Белз

Населення:

1830 — 356 гр.-кат.

1879 — 700 гр.-кат. (разом із Безеєвом)

1909 — 653 гр.-кат., 300 лат., 40 ж. (у цілій парафії)

1930 — 556 гр.-кат., 272 лат. (каплиця), 33 ж.

1934 — 563 гр.-кат., 334 лат. (каплиця), 25 ж.

1939 — 580 укр. гр.-кат., 340 лат., 30 пол., 10 ж.

Село:

1899 — 118 домів, 5.13 кв. км. Двір — 7 домів, 3.31 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 311 мрг, лук і гор. 197 мрг, пас. 27 мрг, ліс 58 мрг. Сел. ґрун. — орн. зем. 743 мрг, лук і гор. 197 мрг, пас. 17 мрг. Ст. Сокаль 15 км, суд Белз 9 км, зал., пош. Острів 4 км. Школа 1-клас. утрав.

Церква і парафія:

Церква Воздвиження Чесного Хреста, дер. зб. 1875 р. Параф. поля 30 мрг. Апост. Молитви, чит. "Просвіти", кооперація.

Священники:

о. Михайло Новосадловський (1879)

о. Іван Худик (1909)

о. Михайло Олійник (1930-1934).

Поміщики: Адам гр. Секежинський (1830), Станіслав Поляновський (1879), Станіслав гр. Вісьнєвський (1909), Броніслава Альбіновська (1930-1934).

ЖНЯТИН, деканат Варяж

Населення:

1830 — 289 гр.-кат.

1879 — 356 гр.-кат.

1909 — 495 гр.-кат., 200 лат. (лат. парафія)

1930 — 572 гр.-кат., 250 лат.

1934 — 599 гр.-кат., 257 лат., 65 ж.

1939 — 660 укр. гр.-кат., 70 пол., 250 лат., 40 ж.

Село:

1899 — 115 домів, 5.86 кв. км. Двір — 7 домів, 4.53 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 411 мрґ, лук і гор. 45 мрґ, пас. 38 мрґ, ліс 315 мрґ. Сел. ґрун. — орн. зем. 721 мрґ, лук і гор. 103 мрґ, пас. 6 мрґ. Ст. Сокаль 23 км, суд, зал. Белз 12 км, пош. на місці. Школа 1-клас. з пол. мовою навч.

Церква і парафія:

Церква Покрови Пресв. Богородиці, мур., спільна з латинниками, дочерна парафії Гільче 4 км. У 1934 р. Жнятин став самостійним сотрудицтвом, сотрудицк доїжджав з Гільча. Чит. "Просвіти".

Священики: див. Гільче.

Поміщики: Максиміліян Парнас (1890).

Після Другої світової війни село належить до Польщі.

ЖУЖІЛЬ, деканат Белз

Населення:

1830 — 732 гр.-кат.

1879 — 753 гр.-кат.

1909 — 1218 гр.-кат., 76 лат., 41 ж.

1930 — 1507 гр.-кат., 31 лат., 15 родин пол. колон., 1 родина ж.

1934 — 1035 гр.-кат., 161 лат., 7 ж.

1939 — 1180 укр. гр.-кат., 135 лат., 5 пол., 10 ж.

Село:

1899 — 189 домів, 10.05 кв. км. Двір — 11 домів, 3.73 кв. км. Пом. ґрун. 214 мрґ, лук і гор. 214 мрґ, пас. 15 мрґ. Сел. ґрун. 922 мрґ, орн. зем. 580 мрґ, лук і гор. 86 мрґ. Ст. Сокаль 24 км, суд, пош., зал. Белз 4 км. Школа 4-клас.

Церква і парафія:

Церква Воскресення Господнього, дер. зб. 1871 р. і на цвинтарі богослужебна каплиця. Параф. поля — орн. зем. 18 мрґ, лук 26 мрґ. Апост. Молитви, III. Чин св. Василя Великого, Захоронка Сестер Служебниць, чит. "Просвіти", кооперація, молочарня, "Союз Українок".

Священики:

о. Мартин Лотушка (1830)

о. Кирило Селецький (1879, 1909)

о. Володимир Ринявець (1930 емерит)

о. Віктор Жук (1930).

Поміщики: Тадей Ковнацький (1830), Юлія Ковнацька (1879), Тадеуш гр. Вісьневський (1890). У 1930 р. двір розпарцельовано.

ЗАВИШНЯ, деканат Сокаль

Населення:

1830 — 645 гр.-кат. (деканат Белз)

1879 — 758 гр.-кат. (деканат Белз)
1909 — 1140 гр.-кат. (деканат Белз)
1930 — 1235 гр.-кат., 3 родини лат., 4 родини ж. (деканат Сокаль)
1934 — 1220 гр.-кат., 50 лат., 25 ж. (деканат Сокаль)
1939 — 1330 укр. гр.-кат., 25 лат., 5 пол., 20 ж. (деканат Сокаль)

Село:

1899 — 164 дома, 12.84 кв. км. Двір — 6 домів, 2.82 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 387 мрґ, лук і гор. 75 мрґ, пас. 15 мрґ. Сел. ґрун. — орн. зем. 1354 мрґ, лук і гор. 317 мрґ, пас. 270 мрґ. Ст., суд, зал. пош. Сокаль 3 км. Школа 2-клас. з укр. мовою навч.

Церква і парафія:

Церква Різдва Пресв. Богородиці, мур. зб. 1882 р., відн. 1927 р. Церк. поля 12 мрґ, парафіяльного поля 65 мрґ орн. зем., 18 мрґ лук, 12 сягів дров. Апост. Молитви, чит. "Просвіти", Кружок "Рідної Школи", кооператива "Нива", т-во "Луг", "Союз Українок".

Священники:

о. Йосиф Ковшевич (1830)
о. Анатолій Тустановський (1879)
о. Григорій Грицик (1909)
о. Михайло Симко (1930).

Поміщики: рід графів Дідушицьких в Поториці.

ЗБОЇСЬКА, деканат Сокаль

Населення:

1830 — див. Торки
1879 — 74 гр.-кат. (разом із Сватківцями)
1909 — 108 гр.-кат. (разом із Сватківцями), 50 лат., 250 нім. і ін., 10 ж.
1930 — 36 гр.-кат., 100 лат., 200 нім. еван.
1934 — 41 гр.-кат., 800 лат. і пол. колон., 150 нім. еван.
1939 — 50 укр. гр.-кат., 10 лат., 120 пол., 160 нім.

Село:

1899 — 40 домів, присілок села Торки. Колонія польсько-німецька (одна громада з Торками). Ст., суд Сокаль 27 км., пош. Бишів. Школа 1-клас.

Церква і парафія:

Церкви в селі нема. Належить до парафії в Торках.

Священники: див. Торки.

Поміщики: Зигмунт Мінц (1890).

ЗУБКІВ, деканат Сокаль

Населення:

1830 — 365 гр.-кат. (деканат Тартаківський)
1879 — 593 гр.-кат. (деканат Сокальський)
1909 — 612 гр.-кат., 135 лат., 16 ж. (деканат Сокальський)
1930 — 631 гр.-кат., 112 лат., 20 ж. (деканат Сокальський)
1934 — 636 гр.-кат., 110 лат., 27 ж. (деканат Сокальський)
1939 — 690 укр. гр.-кат., 195 лат., 5 пол., 15 ж. (деканат Сокальський).

Село:

1899 — 120 домів, 7.86 кв. км. Двір — 1.99 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 189 мрґ, лук і гор. 98 мрґ, пас. 5 мрґ, ліс 89 мрґ. Сел. ґрун. — орн. зем. 819 мрґ, лук і гор.

408 мрґ, пас. 63 мрґ, ліс 2 мрґ. Ст., суд, зал., пош. Сокаль 9 км. Школа 2-клас. з пол. мовою навч.

Церква і парафія:

Церква Введення в Храм Пресв. Богородиці, мур. зб. 1849 р. (Парох мешкає у Волиці Комаревій). Параф. поля 34 мрґ орн. зем., 36 мрґ лук, 17 сягів дров. Апост. Молитви, Братство Тверезости, чит. "Просвіти", кооперація, "Союз Українок".

Священики:

о. Василь Радкевич (1830)

о. Еміліян Яремкович (1879)

о. Іван Камінський (1909)

о. Михайло Була (1930)

о. Олексій Голінка, о. Андрій Радьо (сотрудники).

Поміщики: Йосиф Забільський (1830), Тадеуш гр. Вісьневський (1890), Вінцент Країнський (1909), Олена Країнська (1930) в Бересті. Спадкоємці по Олені Країнській (1934).

КЛЮСІВ, деканат Белз

Населення:

1830 — 282 гр.-кат.

1879 — 315 гр.-кат.

1909 — 615 гр.-кат., 4 родини лат.

1930 — 451 гр.-кат., 14 лат., 2 родини ж.

1934 — 527 гр.-кат.

1939 — 540 укр. гр.-кат., 60 лат., 10 ж.

Село:

1899 — 61 домів, 3.29 кв. км. Двір — 2 доми, 1.16 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 78 мрґ, лук і гор. 5 мрґ, пас. 6 мрґ, ліс 112 мрґ. Сел ґрун. — орн. зем. 351 мрґ, лук і гор. 242 мрґ, пас. 101 мрґ. Ст., суд Сокаль 12 км, пош., зал. Кристинопіль 3 км. Школа 1-клас. з укр. мовою навч.

Церква і парафія:

Церква св. Івана Богослова зб. 1897 р., дочерна Кристинополя 3 км. Апост. Молитви, чит. "Просвіти".

Священики: див. Кристинопіль (ОО. Василіяни).

Поміщики: Тадеуш Вісьневський (1890).

КОМАРІВ, деканат Сокаль

Населення:

1830 — 160 гр.-кат. (деканат Тартаків, потім Сокаль)

1879 — 280 гр.-кат.

1909 — 312 гр.-кат.

1930 — 482 гр.-кат.

1934 — (не подано в Шематизмі)

1939 — 500 укр. гр.-кат., 310 лат., 10 пол., 10 ж.

Село:

1899 — 107 домів (присілок Волиці Комаревої). Ст., суд, зал. Сокаль 10 км, пош. Тартаків. Школа 1-клас. утракв.

Церква і парафія:

Церква Покрова Пресв. Богородиці, дер. відн. 1926 р., дочерна парафії Зубків. Апост. Молитви, Братство Тверезости, чит. "Просвіти" і кооперація.

Священики: див. Зубків.

КОНОТОПИ, деканат Варяж

Населення:

1863 — 368 гр.-кат.

1896 — 468 гр.-кат.

1900 — 495 гр.-кат.

1930 — 651 гр.-кат.

1935 — 637 гр.-кат.

1939 — 650 гр.-кат., 5 пол., 200 пол. колон., 205 лат.

Село:

1880 — 128 домів, 1931 — 176 домів. Школа етатова, 1-клас. з укр. мовою навч.

Церква і парафія:

Церква св. Священномученика Йосафата, збуд. 1768 р. Перед Першою світовою війною в Конотопах був осідок парафії. Опільська церква була дочерньою. Читальня "Просвіти", при ній каса позичкова, громадський шпихлір, кооперація "Згода", братство Апостольства Молитви.

Священники:

о. Анатоль Козак (адміністратор, 1909)

о. Станислав Алексевич (1898)

о. Кипріян Стецишин (від 1920 р.).

Поміщики: П. Т. Александра Карачевська, Адам гр. Коморовський.

КОПИТІВ, деканат Сокаль

Населення:

1896 — 480 гр.-кат.

1909 — 450 гр.-кат.

1935 — 455 гр.-кат.

1937 — 458 гр.-кат.

1939 — 510 гр.-кат., 20 лат.

Село:

1880 — 51 домів, 1931 — 94 доми.

Церква і парафія:

Церква Непорочного Зачаття Пресвятої Богородиці. Осідок парафії в Боб'ятині. Перед Першою світовою війною існувало Братство Тверезости св. Іллі, 156 членів. Після війни — Братство св. Іллі, читальня "Просвіти", аматорський гурток, церковний і читальняний хори, "Союз Українок", кооперація "Самопоміч", сметанкова станиця Районової Молочарні в Сокалі.

Священники: див. Боб'ятин.

Поміщики: Збігнєв гр. Лянцкоронський. Перед Першою світовою війною фільварок розпарцельовано між місцевих селян.

КОРЧИН, деканат Сокаль

Населення:

1830 — 610 гр.-кат (деканат Тартаків, потім Сокаль)

1879 — 774 гр.-кат.

1909 — 1046 гр.-кат., 35 лат., 8 ж.

1930 — 2500 гр.-кат. (разом із Рожджаловом), 60 лат., 30 ж.

1934 — 785 гр.-кат.

1939 — 1330 укр. гр.-кат.

Село:

1899 — 158 домів, 13.06 кв. км. Двір — 8 домів, 28.13 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 328 мрг, лук і гор. 297 мрг, пас. 15 мрг, ліс 4616 мрг. Сел. ґрун. — орн. зем. 909 мрг, лук і гор. 751 мрг, пас. 106 мрг, ліс 28 мрг. Земля мало врожайна, піски, торфовища і болота. Ст., суд Сокаль 21 км, пош. Тартаків 11 км, зал. Радехів 14 км. Школа 3-клас. утрав. (В селі є броварня).

Церква і парафія:

Церква Успення Пресв. Богородиці, дер. зб. 1821, дочерна парафії Рожджалів 7 км. До парафії належить 32 мрг орн. зем., 13 мрг лук. В селі є дві богослужбні каплиці. Апост. Молитви, чит. "Просвіти", кооператива, "Союз Українок".

Священики: див. Рожджалів.

Поміщики: родина гр. Сентнер (1890), Володимир Слотвінський.

КОСТЯШИН, деканат Варяж

Населення:

1830 — 264 гр.-кат.

1879 — 275 гр.-кат.

1909 — 311 гр.-кат.

1930 — 478 гр.-кат., 42 лат., 12 ж.

1934 — 512 гр.-кат., 133 лат. (каплиця), 43 ж.

1939 — 560 укр. гр.-кат., 60 лат.-пол., 10 ж.

Село:

1899 — 70 домів, 4.97 кв. км. Двір — 4 доми, 1.9 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 257 мрг, лук і гор. 52 мрг, пас. 10 мрг, ліс 15 мрг. Сел. ґрун. — орн. зем. 684 мрг, лук і гор. 131 мрг, пас. 18 мрг. Ст. Сокаль 25 км, суд, зал. Белз 17 км, пош. Гільче 5 км, потім Жнятин 4 км.

Церква і парафія:

Церква Покрова Пресв. Богородиці зб. 1926 р., дочерна парафії Ліски 5 км. Апост. Молитви, чит. "Просвіти" і кооператива.

Священики: див. Ліски.

Поміщики: Антін гр. Павловський (1830), Ян Кшижановський (1890), Володислав Кшижановський (1930).

Після Другої світової війни село включено до Польщі.

КРИСТОНОПІЛЬ з НОВИМ ДВОРОМ, деканат Белз

Населення:

1830 — 745 гр.-кат.

1879 — 720 гр.-кат.

1909 — 1261 гр.-кат., 918 лат. (костел, парафія), 3748 ж. (?)

1930 — 1044 гр.-кат., 366 лат. (мон. ОО. Бернардинів), 1201 ж. (?)

1934 — 1158 гр.-кат.

1939 — 1140 укр. гр.-кат., 650 лат., 2200 ж. (?)

Село (містечко):

1899 (разом із Новим Двором) — 429 домів, 10.54 кв. км. Двір — 7 домів, 2.19 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 232 мрг, лук і гор. 116 мрг., пас. 82 мрг. Сел. ґрун. — орн. зем. 942 мрг, лук і гор. 602 мрг, пас. 72 мрг. Ст., суд Сокаль 11 км, пош., зал., аптека в місці. Школа 7-клас. з пол. мовою навч.

Церква і парафія:

Церква мур. монастир св. муч. Георгія зб. 1771 р. До парафії належить 80 мрг орн. зем., 47 мрг лук. Новіціат ОО. Василян, монастир III. Василя Великого.

Братська бібліотека III-го Чина, монастир Сестер Службниць Пр. Д. М., Захоронка Сестер Службниць і захист для сиріт. Апост. Молитви і Братство св. Онуфрія, чит. "Просвіти".

Священики:

ОО. Василіяни: Маврикій Галькевич (1830), Антоній Кучинський, Теодозій Кучинський, Севастіян Василевський, Митрофан Гриневич, Лев Манько, Насив Щевага, Онуфрій Бурдяк, Юліян Даций, Яків Вацура, Йосиф Пеленський, Нікон Романюк, Йосиф Загвінський, Ювенаній Конутяк, Олиськевич, Йосафат.

Поміщики: Адам гр. Ожеревський (1830), Тадеуш гр. Вісьневський (1879), Станіслав Вісьневський (1930).

КУЛИЧКІВ, деканат Белз

Населення:

1830 — 282 гр.-кат.

1879 — 412 гр.-кат.

1909 — 579 гр.-кат., 21 лат., 28 ж.

1930 — 621 гр.-кат., 15 лат., 22 ж., 4 штундисти

1934 — 706 гр.-кат., 33 лат., 34 ж.

1939 — 870 укр. гр.-кат., 60 лат., 20 ж.

Село:

1899 — 102 доми, 11.56 кв. км. Двір — 2 доми, 16.95 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 70 мрг, лук і гор. 123 мрг, пас. 11 мрг, ліс 2632 мрг. Сел. ґрун. — орн. зем. 431 мрг, лук і гор. 1274 мрг, пас. 69 мрг, ліс 30 мрг. Ст. Сокаль 26 км, пош., зал. Белз 10 км. Школа 1-клас. з укр. мовою навч.

Церква і парафія:

Церква св. муч. Параскеви зб. 1910 р. До парафії належить 23 мрг орн. зем., 77 мрг лук, 10 мрг пас., 10 сягів дров. Чит. "Просвіти", кооперація.

Священики:

о. Іван Кондратович (1830)

о. Володимир Бодолинський (1879)

о. Маріян Миколайчук (1909)

о. Володимир Краковський

о. Петро Іванець (1934).

Поміщики: Антоніна Краєвська, Владислав Осмольський і його наслідники (1909, 1934), М. Богданська.

ЛЕЩАТІВ, деканат Сокаль

Населення:

1863 — 240 гр.-кат.

1879 — 292 гр.-кат.

1909 — 390 гр.-кат.

1930 — 425 гр.-кат.

1934 — 383 гр.-кат.

1935 — 391 гр.-кат.

1937 — 387 гр.-кат.

1939 — 460 гр.-кат., 20 пол., 120 лат., 30 ж.

Село:

1880 — 53 доми, 1931 — 110 домів. Школа 1-клас. з укр. мовою навч., 75 дітей.

Церква і парафія:

Церква св. Георгія, збуд. 1874 р. Дочерна парафії Боб'ятин. Братство Тверезости св. Михаїла, 140 членів; громадський шпихлір і каса позичкова, Апостольство Молитви, читальня. Після Першої світової війни: Братство св. Георгія, Апостольство Молитви, читальня "Просвіти", "Рідна Школа", аматорський гурток, "Союз Українок", кооператива "Єдність".

Священики: див. Боб'ятин.

Поміщики: Д-р Еміль і Женета Бик.

ЛІВЧЕ, деканат Варяж

Населення:

1830 — 74 гр.-кат.

1879 — 86 гр.-кат.

1909 — 160 гр.-кат.

1930 — 165 гр.-кат.

1934 — 296 гр.-кат.

1939 — 290 укр. гр.-кат., 60 лат.

Село:

1899 — 31 домів, 1.50 кв. км. Двір — 9 домів, 4.5 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 258 мрґ, лук і гор. 48 мрґ, пас. 7 мрґ, ліс 372 мрґ. Сел. ґрун. — орн. зем. 256 мрґ, лук і гор. 41 мрґ, пас. 11 мрґ, ліс 32 мрґ. Ст. Сокаль 15 км, суд, зал. Белз 5 км, пош. Варяж 3 км. Школа у Варяжі.

Церква і парафія:

Церкви нема, належить до парафії Варяж.

Священики: див. Варяж.

Поміщики: Тереса Готтлеб (1890).

Після Другої світової війни село належить до Польщі.

ЛІСКИ, деканат Варяж

Населення:

1830 — 389 гр.-кат.

1879 — 433 гр.-кат.

1909 — 489 гр.-кат.

1930 — 816 гр.-кат., 68 лат., 23 ж.

1934 — 870 гр.-кат., 105 лат., 25 ж.

1939 — 870 укр. гр.-кат., 105 лат., 25 ж.

Село:

1899 — 104 доми, 6.00 кв. км. Двір — 13 домів, 5.52 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 335 мрґ, лук і гор. 57 мрґ, пас. 13 мрґ, ліс 539 мрґ. Сел. ґрун. — орн. зем. 814 мрґ, лук і гор. 181 мрґ, пас. 20 мрґ. Ст. Сокаль 25 км, суд, зал. Белз 17 км, пош. Жнятин 5 км. Школа 2-клас. утракв.

Церква і парафія:

Церква св. Івана Хрестителя, дер. зб. 1769 р., відн. 1885 р. Відпустова богослужбна каплиця Состр. Пресв. Богородиці на Білостоці зб. 1889 р. Апост. Молитви, Братська бібліотека, чит. "Просвіти", кооператива, "Союз Українок".

Священики:

о. Павло Дяковський (1830)

о. Іван Богданович (1879)

о. Гісовський

о. Мирослав Ріпецький.

Поміщики: Антонін гр. Павловський (1830), Ян Кшижановський і його наслідники.

Після Другої світової війни село належить до Польщі.

ЛУБІВ з КОРКОВОМ, деканат Варяж

Населення:

1830 — 145 гр.-кат.

1879 — 178 гр.-кат.

1909 — 250 гр.-кат.

1930 — 380 гр.-кат.

1934 — 384 гр.-кат.

1939 — 480 укр. гр.-кат., 250 лат., 20 ж.

Село:

1899 — 52 дома, 4.82 кв. км. Двір — 12 домів, 4.36 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 451 мрґ, лук і гор. 111 мрґ, пас. 64 мрґ, ліс 170 мрґ. Сел. ґрун. — орн. зем. 620 мрґ, лук і гор. 133 мрґ, пас. 12 мрґ. Ст. Сокаль 17 км, суд, зал. Белз, пош. Варяж. Школа 1-клас. з пол. мовою навч.

Церква і парафія:

Церква Воздвиження Чесного Хреста зб. 1767 р., дочерна Варяжа 2 км.

Священики: див. Варяж.

Поміщики: Леон Кучинський (1890).

ЛУЧИЦІ, деканат Сокаль

Населення:

1830 — 700 гр.-кат. (деканат Тартаків)

1879 — 886 гр.-кат.

1909 — 1430 гр.-кат., 170 лат., 190 ж. (разом із присілком Буява)

1930 — 1332 гр.-кат., 50 лат., 47 ж.

1934 — 1324 гр.-кат., 350 лат., 24 ж., 17 інших

1939 — 1620 укр. гр.-кат., 50 лат., 140 пол., 50 ж.

Село:

1899 — 207 домів, 11.55 кв. км. Двір — 35 домів, 15.45 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 934 мрґ, лук і гор. 90 мрґ, пас. 9 мрґ, ліс 1512 мрґ. Сел. ґрун. — орн. зем. 1829 мрґ, лук і гор. 214 мрґ, пас. 15 мрґ. Ст., суд, зал. Сокаль 21 км, пош. Тартаків 13 км. Школа 2-клас. утракв. від 1909 р. В селі є ґуральня і мур. вітряк, зб. голляндцем.

Церква і парафія:

Церква св. Бориса і Гліба зб. 1846 р. До парафії належить 73 мрґ орн. зем., 4 мрґ пас. і 20 сятів дров. Церква наділена трьома відпустами Папою Пієм Х з 1905 р., а саме: 1) Непорочне Зачаття Пресв. Богородиці 2) Пресв. Евхаристії 3) Пресв. Серця Христа. Апост. Молитви, чит. "Просвіти", кооператива "Надія", позичкова каса Райфайзена, "Союз Українок".

Священики:

о. Іван Костецький (1830)

о. Іван Лукашевич (1879)

о. Олександр Філевич (1909, 1930)

о. Володимир Смулка (сотрудник)

о. Іван Каспрук (сотрудник).

Поміщики: графи Комаровські (1830-1879), Томіслав Розвадовський (1890),
гр. Збігнєв Лянцкоронський (1909), Юрій Мишковський (1930-1939).

МАДЖАРКИ, деканат Белз

Населення:

1830 — 219 гр.-кат.

1879 — 170 гр.-кат.

1909 — 229 гр.-кат., 115 лат., 18 ж.

1930 — 282 гр.-кат., 140 лат.

1934 — 300 гр.-кат.

1939 — 270 укр. гр.-кат., 70 лат.

Село:

1899 — 47 домів. Див. Боратин. Ст., суд Сокаль 12 км, пош., зал. Кристинопіль 5 км, або Острів 4 км.

Церква і парафія: Належить до Боратина 2 км.

Священики: див. Боратин.

Поміщики: Онуфрій Мальчевський, родина гр. Дідушицьких.

МАХНІВОК, деканат Белз

Населення:

1830 — 292 гр.-кат.

1879 — 334 гр.-кат.

1909 — 440 гр.-кат.

1930 — — (деканат Угнівський)

1934 — — (деканат Угнівський)

1939 — 510 укр. гр.-кат., 130 лат., 10 ж.

Село:

1899 — 87 домів, 4.88 кв. км. Двір — 9 домів, 4.32 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 312 мрґ, лук і гор. 123 мрґ, пас. 172 мрґ, ліс 116 мрґ. Сел. ґрун. — орн. зем. 634 мрґ, лук і гор. 144 мрґ, пас. 63 мрґ. Ст. Сокаль 30 км, суд, пош., зал. Белз 8 км. З 1930 р. ст. Рава Руська, суд Угнів, пош. Корчів 5 км. Школа з укр. мовою навч.

Церква і парафія:

Церква св. Арх. Михаїла, дочерна парафії Корчмин, пов. Рава Руська, деканат Угнівський. До парафії належить 39 мрґ орн. зем. і лук. Чит. "Просвіти" і кооператива.

Священики:

Парохи Корчмина: о. Іван Трильовський (1830), о. Єронім Левицький (1879), сотр. Филимон Подолінський, о. Іван Черевко (1909).

Поміщики: Рим. кат. парафія в Белзі.

Після Другої світової війни Махнівок включено до Польщі.

МИЦІВ, деканат Варяж

Населення:

1894 — 429 гр.-кат.

1896 — 434 гр.-кат.

1898 — 432 гр.-кат.

1935 — 412 гр.-кат.

1937 — 423 гр.-кат.

1939 — 540 гр.-кат., 25 пол., 55 лат., 10 ж.

Село:

1880 — 59 домів, 1931 — 105 домів. Школа 1-клас. утравістична.

Церква і парафія:

Церква св. Николая. Осідок парафії в Довжневі. Апостольство Молитви, читальня "Просвіти", аматорський гурток, "Рідна Школа", "Союз Українок", "Сільський Господар", кооператива і сметанкова станція Районової Молочарні в Белзі.

Священики: див. Довжнів.

Поміщики: Олександр Гумілка.

МОШКІВ, деканат Белз

Населення:

1830 — 259 гр.-кат.

1879 — 672 гр.-кат. (разом із Бояничами і Гатовичами)

1909 — 569 гр.-кат.

1930 — 651 гр.-кат.

1934 — 672 гр.-кат.

1939 — 650 укр. гр.-кат., 200 лат. і пол., 20 ж.

Село:

1899 — 110 домів, 4.18 кв. км. Двір — 2.25 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 138 мрґ, лук і гор. 11 мрґ, пас. 6 мрґ, ліс 236 мрґ. Сел. ґрун. — орн. зем. 595 мрґ, лук і гор. 70 мрґ, пас. 36 мрґ. Ст. Сокаль 10 км, пош. в місці, зал. Острів 9 км. Школа 1-клас. з пол. мовою навч.

Церква і парафія:

Дочерна парафії Шмитків 1 км. Церква в Шмиткові. Чит. "Просвіти", т-во "Луг".

Священики: див. Шмитків.

Поміщики: Родина Поляновських (1830-1890), Плятер гр. Зиберк.

НИНОВИЧІ, деканат Варяж

Населення:

1830 — 238 гр.-кат.

1879 — 238 гр.-кат.

1909 — 385 гр.-кат.

1930 — 392 гр.-кат., 9 лат.

1934 — 351 гр.-кат.

1939 — 365 укр. гр.-кат., 40 лат., 50 пол. колон., 15 ж.

Село:

1899 — 72 дома, 4.71 кв. км. Двір — 4 дома, 1.48 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 41 мрґ, лук і гор. 50 мрґ, пас. 2 мрґ, ліс 159 мрґ. Сел. ґрун. — орн. зем. 654 мрґ, лук і гор. 134 мрґ, пас. 5 мрґ, ліс 74 мрґ. Ст., суд, зал. Сокаль 14 км, пош. Угринів 5 км. Школа 1-клас. з укр. мовою навч.

Церква і парафія:

Церква св. Георгія зб. 1880 р. До 1930 р. дочерна Войславич, а від 1930 р. дочерна Нисмич 4 км. Братство Найсв. Тайн, Апост. Молитви, бібліотека, чит. "Просвіти", кооператива, "Сільський Господар", "Союз Українок".

Священики: див. Войславичі до 1930 р. і Нисмичі до 1939 р.

Поміщики: Едвард Радзєйовський (1890).

НИСМИЧІ, деканат Варяж

Населення:

1830 — 268 гр.-кат.

1879 — 386 гр.-кат.

1909 — 423 гр.-кат.

1930 — 403 гр.-кат., 9 лат., 16 ж.

1934 — 381 гр.-кат.

1939 — 410 укр. гр.-кат., 20 лат., 10 ж.

Село:

1899 — 84 доми, 5.01 кв. км. Сел. ґрун. — орн. зем. 578 мрґ, лук і гор. 238 мрґ, пас. 21 мрґ. Ст., суд, зал. Сокаль 19 км, лош. Угринів 1 1/2 км. Школа 1-клас. з укр. мовою навч.

Церква і парафія:

Церква Успення Пресв. Богородиці зб. 1712 р., відн. 1927 р. До 1830 р. дочерна Угринова, а потім самостійна парафія. В 1930 р. до Нисмич прилучено Ниновичі. Апост. Молитви, Свічкове Братство, бібліотека, чит. "Просвіти", кооператива, коопер. цегельня, т-во "Луг", каса Стефчика, "Союз Українок".

Священники:

о. Василь Коішевський

о. Андрій Романко (1879)

о. Андрій Чарнецький (1909)

о. Микола Ґумовський

о. Теодор Білевич.

Поміщики: родина Рильських (1890), а потім розпарцельовано.

ОПІЛЬСЬКО, деканат Варяж

Населення:

1830 — 364 гр.-кат. (деканат Сокаль 1830)

1879 — 382 гр.-кат.

1909 — 580 гр.-кат.

1930 — 631 гр.-кат.

1934 — 750 гр.-кат., 40 лат., 2 родини ж.

1939 — 860 укр. гр.-кат., 85 лат., 10 ж., 5 нім.

Село:

1899 — 90 домів, 6.07 кв. км. Двір — 12 домів, 3.31 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 434 мрґ, лук і гор. 75 мрґ, пас. 10 мрґ. Сел. ґрун. — орн. зем. 954 мрґ, лук і гор. 107 мрґ, пас. 10 мрґ. Млин, тартак і ґуральня. Ст., суд, пош., зал. Сокаль 5 км. Школа 2-клас. з укр. мовою навч.

Церква і парафія:

Церква Пресв. Тройці зб. 1768, відн. 1885 р. У 1930 р. Опільсько мало дочерню Конотопи, а потім Конотопи стали парафією з дочерньою Опільсько. Парох мешкав в Опільську, де було 31 мрґ орн. зем., 2 мрґ лук. Апост. Молитви, чит. "Просвіти", кооператива "Єдність", "Союз Українок". 1830 р. до парафії Опільсько належало Забужжя.

Священники:

о. Адальберт Грицкевич

о. Венедикт Коритинський

о. Анатоль Козак

о. Левицький

о. Йосиф Чехович
о. Кипріян Стецишин.

Поміщики: Клеменс Хамец (1830), Станіслав Поляновський (1890).

ОСЕРДІВ, деканат Белз

Населення:

1830 — 288 гр.-кат.
1879 — 390 гр.-кат.
1909 — 586 гр.-кат., 9 лат., 5 родин ж.
1930 — 495 гр.-кат., 12 лат., 10 ж.
1934 — 470 гр.-кат.
1939 — 480 укр. гр.-кат., 15 лат., 25 ж.

Село:

1899 — 82 дома, 4.39 кв. км. Двір — 2 дома, 1.60 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 203 мрг, лук і гор. 16 мрг, пас. 8 мрг, ліс 42 мрг. Сел. ґрун. — орн. зем. 648 мрг, лук і гор. 87 мрг, пас. 2 мрг. Ст. Сокаль 24 км, суд, пош., зал. Белз 5 км. Школа 1-клас. з укр. мовою навч.

Церква і парафія:

Церква св. Георгія зб. 1625 р. До парафії належить 12 мрг орн. зем., 3 мрг лук і городів. Дочерні Хлоп'ятин і Перемислів. Апост. Молитви, Мар. т-во молоді, чит. "Просвіти", кооперація, молочарня, "Союз Українок".

Священники:

о. Іван Білевич (1830)
о. Матей Дмоховський (1879)
о. Мирон Лазоришак (1909)
о. Іван Голічек (1930, 1934).

Поміщики: Александер Кучинський (1830), Ізидор Грохольський (1879), Зигмунт Грохольський і Людвіка Жарська (1890).

Після Другої світової війни село не існує: його територія належить до Польщі.

ОСТРІВ (коло Сокаля), деканат Белз

Населення:

1830 — 273 гр.-кат.
1879 — 354 гр.-кат.
1909 — 532 гр.-кат.
1930 — 459 гр.-кат., прибіл. 1000 лат. (парафія)
1934 — 451 гр.-кат., прибіл. 1000 лат. (парафія), 38 ж.
1939 — 310 укр. гр.-кат., прибіл. 1330 лат. (парафія), 100 пол., 40 ж.

Село:

1899 — 233 дома, 11.50 кв. км. Двір — 13 домів, 11.66 кв. км. Ст., суд Сокаль 13 км, пош., зал. в місці. Школа 4-клас. з пол. мовою навч.

Церква і парафія:

Церква св. Арх. Михаїла зб. 1885 р., дочерна парафії Боратин 4 км. До парафії належить 38 мрг орн. зем. і 9 мрг лук і гор. Від 1934 р. самостійна парафія, сотрудник доїздить із Жабча.

Священники: див. Боратин до 1934, згодом о. Михайло Олійник.

Поміщики: Станіслав Поляновський (1890).

ПАРХАЧ, деканат Белз

Населення:

1830 — 783 гр.-кат.

1879 — 1101 гр.-кат., 54 лат.

1909 — ? (В Шематизмі подано 2520, це помилка)

1930 — 1756 гр.-кат., 152 лат., 4 родини ж.

1934 — 1932 гр.-кат.

1939 — 1440 укр. гр.-кат., 210 лат. і пол., 120 пол. колон., 60 ж.

Село:

1899 — 216 домів, 39.83 кв. км. Двір — 13 домів, 7.22 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 294 мрґ, лук і гор. 108 мрґ, пас. 68 мрґ, ліс 939 мрґ. Сел. ґрун. — орн. зем. 795 мрґ, лук і гор. 1130 мрґ, пас. 629 мрґ, ліс 3 мрґ. Ст., суд Сокаль 18 км, пош., зал. Кристинопіль 7 км. Школа 1-клас. з укр. мовою навч.

Церква і парафія:

Церква св. Василя Великого зб. 1887 р., дочерна Кристинополя. Апост. Молитви, чит. "Просвіти", кооперація, молочарня, "Союз Українок".

Священики: див. ОО. Василяни в Кристинополі.

Поміщики: Адам гр. Озаровський (1830), Тадеуш Вісьнєвський (1879), д-р Марцелі Мадейський (1890), Ян Мадейський (1930).

ПЕРВЯТИЧІ, деканат Сокаль

Населення:

1830 — 612 гр.-кат. (деканат Тартаківський)

1879 — 702 гр.-кат.

1909 — 797 гр.-кат.

1930 — 854 гр.-кат., 21 лат., 17 ж.

1934 — 876 гр.-кат.

1939 — 830 укр. гр.-кат., 50 лат.

Село:

1899 — 115 домів, 6.85 кв. км. Двір — 3 доми, 1.93 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 277 мрґ, лук і гор. 14 мрґ, пас. 12 мрґ. Сел. ґрун. — орн. зем. 961 мрґ, лук і гор. 210 мрґ, пас. 16 мрґ. Ст., суд, зал. Сокаль 14 км, пош. Тартаків 4 км. Школа 2-клас. утракв.

Церква і парафія:

Церква св. Арх. Михаїла зб. 1738 р., дочерна парафії Спасів. До парафії належить 20 мрґ орн. зем. і 13 мрґ лук. Апост. Молитви, чит. "Просвіти", кооперація, "Відродження", "Сокіл", "Сільський Господар", районова молочарня.

Священики: див. Спасів.

Поміщики: Адам Шимановський (1830) і його наслідники. Анеля з Шимановських Раціборська (1909).

ПЕРЕВОДІВ, деканат Варяж

Населення:

1830 — 527 гр.-кат.

1879 — 590 гр.-кат.

1909 — 665 гр.-кат.

1930 — 812 гр.-кат., 24 лат., 16 ж.

1934 — 868 гр.-кат., 29 лат., 23 ж.

1939 — 860 укр. гр.-кат., 75 лат., 25 ж.

Село:

1899 — 133 доми, 5.18 кв. км. Двір — 7 домів, 6.85 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 504 мрґ, лук і гор. 100 мрґ, пас. 52 мрґ, ліс 189 мрґ. Сел. ґрун. — орн. зем. 1029 мрґ, лук і гор. 163 мрґ, пас. 4 мрґ, ліс 4 мрґ. Ст. Сокаль 24 км, суд, зал. Белз 14 км, пош. Жнятин 2 км. Школа 2-клас. утрав.

Церква і парафія:

Церква св. Параскевії зб. 1783 р. і богослужебна каплиця Положення Риз Пресв. Богородиці, дочерна парафії Ліски 7 км. Від 1934 р. самостійна парафія. Сотрудник доїздив із Лісок. Апост. Молитви, чит. "Просвіти", кооперація.

Священики: див. Ліски.

Поміщики: родина Кшижановських.

Після Другої світової війни село включено до Польщі.

ПЕРЕМИСЛІВ, деканат Белз

Населення:

1830 — 312 гр.-кат.

1879 — 433 гр.-кат.

1909 — 540 гр.-кат.

1930 — 472 гр.-кат., 17 лат., 4 ж.

1934 — 467 гр.-кат., 74 лат. (костел в Перемислові)

1939 — 600 укр. гр.-кат., 70 лат., 10 ж.

Село:

1899 — 90 домів, 4.17 кв. км. Двір — 6 домів, 3.01 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 266 мрґ, лук і гор. 40 мрґ, пас. 10 мрґ, ліс 166 мрґ. Сел. ґрун. — орн. зем. 644 мрґ, лук і гор. 82 мрґ, пас. 9 мрґ. Ст. Сокаль 19 км, суд, пош., зал. Белз 6 1/2 км. Школа 1-клас. утрав.

Церква і парафія:

Церква Різдва Пресв. Богородиці, відн. 1850 р., дочерна Осердова 3 км. Апост. Молитви, Т-во Молоді, чит. "Просвіти", кооперація, молочарня.

Священики: див. Осердів.

Поміщики: Александер Кучинський, Олександер Гумілка (1890), Ізидор Грохольський.

ПЕРЕСПА, деканат Сокаль

Населення:

1830 — 378 гр.-кат. (1830 р. деканат Тартаківський)

1879 — 351 гр.-кат.

1909 — 660 гр.-кат., 75 лат., 16 ж.

1930 — 609 гр.-кат., 72 лат., 21 ж.

1934 — 636 гр.-кат., 110 лат., 27 ж.

1939 — 870 укр. гр.-кат., 250 пол. і лат., 20 пол. колон., 10 ж.

Село:

1899 — 132 доми, 7.46 кв. км. Двір — 13 домів, 7.42 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 450 мрґ, лук і гор. 166 мрґ, пас. 13 мрґ, ліс 667 мрґ. Сел. ґрун. — орн. зем. 856 мрґ, лук і гор. 450 мрґ, пас. 125 мрґ. Ст., суд, зал. Сокаль 15 км, пош. Тартаків 8 км. Школа 1-клас., утрав.

Церква і парафія:

Церква Воздвиження Чесного Хреста, відн. 1926 р. Зубків, Волиця Комарева і Переспа були до 1824 р. окремі парафії. Переспа дочерна Зубкова. До парафії належить 41 мрґ орн. зем., 18 мрґ лук і 10 мрґ лісу. Апост. Молитви, Братство Тверезости, чит. "Просвіти", кооператива, "Союз Українок".

Священики: див. Зубків.

Поміщики: Йосиф Забільський, Тадеуш гр. Вісьневський, Вінкентій і Олена Країнські та їхні спадкоємці.

ПЕРЕТОКИ, деканат Сокаль

Населення:

1830 — 155 гр.-кат.

1879 — 312 гр.-кат., 43 лат.

1909 — 529 гр.-кат.

1930 — 600 гр.-кат., 4 лат., 8 ж.

1934 — 693 гр.-кат.

1939 — 730 укр. гр.-кат., 80 лат.

Село:

1899 — 72 дома, 3.58 кв. км. Двір — 5 домів, 6.45 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 285 мрґ, сінож. 26 мрґ, пас. 2 мрґ, ліс 899 мрґ. Сел. ґрун. — орн. зем. 365 мрґ, сінож. 51 мрґ, пас. 8 мрґ, ліс 8 мрґ. Ст., суд, пош. Сокаль 11 км, зал. Ульвівок 8 км. Школа 2-класова з укр. мовою навч.

Церква і парафія:

Церква Покрови Пресв. Богородиці, мур. зб. 1921 р., дочерна парафії Скоморохи 8 1/2 км. Апост. Молитви, чит. "Просвіти", споживча кооператива, "Союз Українок".

Священики: див. Скоморохи.

Поміщики: родина Таторовичів (1880), Владислав Козловський.

ПЕЧИГОРИ, деканат Варяж

Населення:

1830 — 65 гр.-кат.

1879 — 171 гр.-кат.

1909 — 153 гр.-кат.

1930 — 156 гр.-кат., 300 пол. колон., прибл. 100 ж.

1934 — 236 гр.-кат.

1939 — 270 укр. гр.-кат., 150 пол., 80 лат.

Село:

1899 — 31 домів, 1.57 кв. км. Двір — 14 домів, 2.71 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 237 мрґ, лук і гор. 97 мрґ, ліс 44 мрґ. Сел. ґрун. — орн. зем. 168 мрґ, лук і гор. 61 мрґ, пас. 6 мрґ. Ст., суд, зал. Сокаль 12 км, пош. Хоробрів 4 км. Школи нема.

Церква і парафія:

Каплиця св. Вмч. Дмитрія, дер. зб. 1845 р., відн. 1880 р., із-за старости нечинна. Належить до парафії Войславичі 4 км.

Священики: див. Войславичі.

Поміщики: Людвік і Ян Яцковські (1890).

ПИВОВЩИНА, деканат Белз

Населення:

1830 — 175 гр.-кат.

1879 — 927 гр.-кат. (разом із Себечевом)

1909 — 469 гр.-кат.

1930 — 277 гр.-кат.

1934 — 382 гр.-кат.

1939 — 400 укр. гр.-кат., 40 лат.

Село:

1899 — 56 домів, 10.14 кв. км. Двір — 8 домів, 2.26 кв. км. Одна громада із Себечевом. Ст., суд, зал. Сокаль 11 км, пош. Белз. Школи нема.

Церква і парафія:

Належить до церкви в Себечеві 1/2 км.

Священики: див. Себечів.

Поміщики: Ян Уруський, Плятер Зиберк.

ПОЗДИМИР з БЕНДЮГОЮ, деканат Сокаль

Населення:

1830 — 446 гр.-кат.

1879 — 610 гр.-кат.

1909 — 905 гр.-кат.

1930 — 918 гр.-кат.

1934 — 921 гр.-кат.

1939 — 910 укр. гр.-кат., 50 лат.

Село:

1899 — 143 доми, 10.37 кв. км. Двір — 13 домів, 24.13 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 445 мрґ, лук і гор. 385 мрґ, пас. 116 мрґ, ліс 3283 мрґ. Сел. ґрун. — орн. зем. 776 мрґ, лук і гор. 795 мрґ, пас. 17 мрґ, ліс 22 мрґ. Ст., суд Сокаль 15 км, пош. Яструбичі 4 км, зал. Кристинопіль 7 км. Школа 2-клас. утракв.

Церква і парафія:

Церква Покрова Пресв. Богородиці, мур. зб. 1907 р., дочерна парафії Яструбичі 4 км. Братство парубків і дівчат, чит. "Просвіти", кооперація.

Священики: див. Яструбичі.

Поміщики: графи Дідушицькі.

ПОТОРИЦЯ з ВУЛЬКОЮ, деканат Сокаль

Населення:

1830 — 436 гр.-кат.

1879 — 991 гр.-кат.

1909 — 1091 гр.-кат.

1930 — 1280 гр.-кат.

1934 — 1275 гр.-кат., 230 лат., 8 ж.

1939 — 1330 укр. гр.-кат., 30 пол., 220 лат., 10 ж.

Село:

1899 — 144 доми, 10.89 кв. км, разом із Вулькою і Потор. Бендюгою. Двір — 17 домів, 19.09 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 409 мрґ, лук і гор. 148 мрґ, пас. 88 мрґ, ліс 2785 мрґ. Сел. ґрун. — орн. зем. 998 мрґ, лук і гор. 362 мрґ, пас. 184 мрґ, ліс 58 мрґ. Ст., суд, зал., пош. Сокаль 3 км. Школа 2-клас. утракв. і у Вульці 1-клас. утракв.

Церква і парафія:

Церква Преображення Господнього зб. 1909 р., дочерна парафії Сокаль, а від 1930 р. самостійна парафія; сотрудник доїздить із Сокаля. Апост. Молитви,

чит. "Просвіти", кооператива "Солідарність", "Союз Українок", "Відродження".
Священики: див. Сокаль.
Поміщики: графи Дідушицькі.

ПРУСИНІВ, деканат Белз

Населення:

1830 — 328 гр.-кат.
1879 — 436 гр.-кат.
1909 — 880 гр.-кат.
1930 — 903 гр.-кат.
1934 — 1025 гр.-кат.
1939 — 890 укр. гр.-кат., 185 лат., 25 ж.

Село:

1899 — 132 дома, 17.69 кв. км. Двір — 10 домів, 11.14 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 313 мрґ, лук і гор. 240 мрґ, пас. 37 мрґ, ліс 2950 мрґ. Сел ґрун. — орн. зем. 475 мрґ, лук і гор. 766 мрґ, пас. 115 мрґ. Ст. Сокаль 24 км, суд, пош., зал. Белз 5 1/2 км. Школа 2-клас. утракв.

Церква і парафія:

Церква Воздвиження Чесного Хреста зб. 1878 р., відн. 1930 р. Дочерна парафії Белз. Братство Чесного Хреста, Захоронка Сестер Служебниць від 1926 р.

Священики: див. Белз.

Поміщики: Анна, Генрика і Стефанія Юнга (1890), Богомила Юнга, родина гр. Потоцьких, Фабіян гр. Гумецький.

РАДВАНЦІ, деканат Сокаль

Населення:

1830 — 320 гр.-кат.
1879 — 478 гр.-кат.
1909 — 650 гр.-кат., 17 лат., 17 ж.
1930 — 730 гр.-кат.
1934 — 701 гр.-кат.
1939 — 780 укр. гр.-кат., 20 лат., 60 пол., 10 ж.

Село:

1899 — 82 дома, 10.26 кв. км. Двір — 9 домів, 28.30 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 213 мрґ, лук і гор. 177 мрґ, пас. 16 мрґ, ліс 4166 мрґ. Сел. ґрун. — орн. зем. 601 мрґ, лук і гор. 464 мрґ, пас. 106 мрґ, ліс 417 мрґ. Ст. Сокаль 25 км, пош. Витків Новий 4 км, зал. Добротвір 10 км. Школа 2-клас. утракв.

Церква і парафія:

Церква Успення Пресв. Богородиці зб. 1881 р. До парафії належить 68 мрґ поля разом із сінож., 14 метрів осикових дров, 3 вози хворосту і 1 1/2 копи колів. Братство Тверезости, чит. "Просвіти".

Священики:

о. Іван Калитовський (1830)
о. Ігнатій Гойдиш (1879)
о. Дмитрій Михальчук (1909)
сотрудник о. Михайло Демцьо (1930).

Поміщики: графи Дідушицькі.

РОЖДЖАЛІВ з АНДРІЙВКОЮ, деканат Сокаль

Населення:

1830 — 816 гр.-кат. (деканат Тартаківський)

1879 — 983 гр.-кат.

1909 — 1167 гр.-кат., 46 лат., 48 ж.

1930 — 2500 гр.-кат. (разом із Корчином), 60 лат., 30 ж.

1934 — 1098 гр.-кат.

1939 — 1110 укр. гр.-кат., 160 лат., 20 ж., 10 нім.

Село:

1899 — 135 домів, 14.22 кв. км. Двір — 14 домів, 3.79 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 350 мрґ, лук і гор. 211 мрґ, пас. 3 мрґ, ліс 106 мрґ. Сел. ґрун. — орн. зем. 995 мрґ, лук і гор. 927 мрґ, пас. 472 мрґ. Ст., суд Сокаль 22 км, зал. Радехів 14 км, пош. Бишів 6 км. Школа 2-клас. утрав.

Церква і парафія:

Церква св. Параскевії зб. 1888 р. До парафії належить 101 мрґ поля і 20 сягів дров. Апост. Молитви, чит. "Просвіти", кооперація, "Союз Українок".

Священики:

о. Павло Лісікевич (1830)

о. д-р Валеріян Ямінський (1879)

о. Юліян Яремкевич (1909)

о. Олександр Трешневський (1930)

о. Григорій Кулинич (1934).

Поміщики: Андрій гр. Цетнер (1830), Альберт гр. Цетнер (1879), Володимир Слотвінський.

РУСИНЬ, деканат Белз

Населення:

1830 — 163 гр.-кат.

1879 — 227 гр.-кат.

1909 — 400 гр.-кат.

1930 — 338 гр.-кат.

1934 — 393 гр.-кат.

1939 — 440 укр. гр.-кат., 160 лат., 20 пол., 10 ж., 10 нім.

Село:

1899 — 90 домів, 2.49 кв. км. Двір — 8 домів, 4.58 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 488 мрґ, лук і гор. 60 мрґ, пас. 13 мрґ, ліс 220 мрґ. Сел. ґрун. — орн. зем. 374 мрґ, лук і гор. 49 мрґ, пас. 3 мрґ, ліс 1 мрґ. Ст. Сокаль 15 км, суд Белз 9 км, зал. Острів 7 км, пош. Мошків 4 км. Школа 1-клас. утрав.

Церква і парафія:

Церква св. Єв. Луки, дер. зб. 1884 р., належить до парафії Себечів. До парафії належить 18 мрґ орн. зем., 1 мрґ лук. Апост. Молитви, кооперація.

Священики: див. Себечів.

Поміщики: Міхал Янішевський і Юзефа Гумілка (1890).

РЯШОВИЦІ (пол. колон.)

1939 — 340 пол.

САВЧИН, деканат Белз

Населення:

1830 — 267 гр.-кат.

1879 — 345 гр.-кат.

1909 — 560 гр.-кат.

1930 — 586 гр.-кат.

1934 — 593 гр.-кат.

1939 — 595 укр. гр.-кат., 70 лат., 10 пол., 30 пол. колон., 10 ж.

Село:

1899 — 81 домів, 4.09 кв. км. Двір — 9 домів, 2.70 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 311 мрг, лук і гор. 41 мрг, пас. 1 мрг, ліс 114 мрг. Сел. ґрун. — орн. зем. 570 мрг, лук і гор. 111 мрг, пас. 4 мрг. Ст., суд Сокаль 11 км, зал. Острів 9 км, пош. Мошків. Школа 1-клас. з укр. мовою навч.

Церква і парафія:

Церква Успення Пресв. Богородиці, нова зб. 1913 р., дочерна парафії Шмитків 2 км. До парафії належить 33 мрг поля. Апост. Молитви, чит. "Просвіти".

Священики: див. Шмитків.

Поміщики: Фелікс Обержинський.

СВИТАЗІВ, деканат Сокаль

Населення:

1830 — 195 гр.-кат.

1879 — 512 гр.-кат.

1909 — 748 гр.-кат. (разом із присілком Суха Воля)

1930 — 2240 гр.-кат. (разом із Стенятином і присілками)

1934 — 980 гр.-кат.

1939 — 970 укр. гр.-кат., 320 лат., 45 пол., 300 пол. колон., 5 ж.

Село:

1899 — 91 домів, 5.16 кв. км. Двір — 24 доми, 9.05 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 467 мрг, лук і гор. 256 мрг, ліс 941 мрг. Сел. ґрун. — орн. зем. 575 мрг, лук і гор. 111 мрг, ліс 1 мрг. Ст., суд, зал., пош. Сокаль 7 км. Школа 1-клас. в Руліківці, з пол. мовою навч.

Церква і парафія:

Церква Покр. Пресв. Богородиці, дер. зб. 1884 р., дочерна парафії Стенятин 5 км. До парафії належить 31 мрг орн. зем., 7 мрг лук. Чит. "Просвіти".

Священики: див. Стенятин.

Поміщики: Тадеуш і Ванда Ковнацькі (1890).

СЕБЕЧІВ, деканат Белз

Населення:

1830 — 445 гр.-кат.

1879 — 927 гр.-кат.

1909 — 1236 гр.-кат., 94 лат., 3 родини ж.

1930 — 1440 гр.-кат., 320 лат., 15 родин ж. (разом із дочерними)

1934 — 1124 гр.-кат., 576 лат., 12 родин ж. (разом із дочерними)

1939 — 1130 укр. гр.-кат., 150 лат., 20 пол., 10 ж.

Село:

1899 — 157 домів, 10.14 кв. км. Двір — 12 домів, 4.94 кв. км. Пом. ґрун. — орн.

зем. 758 мрг, лук і гор. 70 мрг, пас. 34 мрг, ліс 528 мрг. Сел. ґрун. — орн. зем. 1222 мрг, лук і гор. 254 мрг, пас. 68 мрг. Ст. Сокаль 15 км, суд Белз 9 км, пош. Мошків 4 км, зал. Острів 7 км. Школа 2-клас. утрав.

Церква і парафія:

Церква Вознесення Госп. Наш. Ісуса Христа, мур. зб. 1904 р. До парафії належить 15 мрг орн. зем. і 5 мрг лук. Апост. Молитви, чит. "Просвіти", кооперація, каса Райфайзена, "Союз Українок".

Священики:

- о. Діонізій Лавровський (1879)
- о. Володимир Ковальський (1909)
- сотр. о. Володимир Граб (1909)
- о. Станіслав Гарасовський (1930 і далі)

Поміщики: Ян Уруський (1930), Станіслав Поляновський (1879), Станіслав гр. Плятер-Зибек (1909), Іван гр. Плятер-Зибек (1930 і далі).

СІЛЕЦЬ, деканат Белз

Населення:

- 1830 — 1464 гр.-кат.
- 1879 — 2096 гр.-кат.
- 1909 — 3776 гр.-кат. (разом із Гутою і Завонею)
- 1930 — Сілець приділено до іншого деканату поза Сокальським пов.)
- 1934 — —
- 1939 — 3160 укр. гр.-кат., 110 лат., 130 пол., 160 ж.

Село:

1899 — 467 домів, 49.72 кв. км. Двір — 36.63 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 113 мрг, лук і гор. 65 мрг, пас. 85 мрг, ліс 6792 мрг. Сел. ґрун. — орн. зем. 2119 мрг, лук і гор. 3501 мрг, пас. 999 мрг, ліс 6 мрг. Ст., суд Сокаль 24 км, зал. Кристинопіль 11 км, пош. Пархач. Школа 2-клас. жіноча і 2-клас. чоловіча з укр. мовою навч. (1909).

Церква і парафія:

Церква Соб. Пресв. Богородиці, дер. зб. 1761 р. Коло церкви є мур. богослужбна каплиця Воскресення Господнього зб. 1861 р. До парафії належить 39 мрг орн. зем., 70 мрг лук, 18 сягів дров і вільне млино. Церковна крамниця і каса Райфайзена (1901), чит. "Просвіти", "Союз Українок", кооперація.

Священики:

- о. Йосиф Шайдицький (1879)
- о. Щастій Раставецький (1909).

Поміщики: Адам гр. Ожаровський (1830), Анна Кодзинська (1879), Ян Мадейський (1909).

СКОМОРОХИ, деканат Сокаль

Населення:

- 1830 — 559 гр.-кат.
- 1879 — 995 гр.-кат. (разом з Ільковичами)
- 1909 — 844 гр.-кат., 40 лат.
- 1930 — 850 гр.-кат.
- 1934 — 966 гр.-кат.
- 1939 — 1000 укр. гр.-кат., 120 лат., 65 пол., 130 пол. колон., 5 ж.

Село:

1899 — 121 домів, 12.90 кв. км. Двір — 12 домів, 11.24 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 660 мрґ, лук і гор. 32 мрґ, пас. 3 мрґ, ліс 1818 мрґ. Сел. ґрун. — орн. зем. 1283 мрґ, лук і гор. 130 мрґ, пас. 156 мрґ, ліс 2 мрґ. Ст., суд Сокаль 11 км, зал., пош. Ульвівок 3 км. Школа 2-клас. утрав.

Церква і парафія:

Церква Вознесення Господнього, мур. зб. 1898 р. До парафії належить 48 мрґ орн. зем., 3 мрґ лук, 6 мрґ пас., 10 сягів дров. Апост. Молитви, чит. "Просвіти", кооператива, "Союз Українок".

Священики:

- о. Андрій Прокопович (1830)
- о. крил. Михайло Миколаєвич (1879-1916)
- о. Іван Логінський (1916-1939).

Поміщики: Йосиф гр. Дідушицький і його наслідники.

СПАСІВ, деканат Сокаль

Населення:

- 1830 — 663 гр.-кат.
- 1879 — 726 гр.-кат.
- 1909 — 801 гр.-кат., 30 лат., 16 ж.
- 1930 — 1072 гр.-кат.
- 1934 — 1068 гр.-кат.
- 1939 — 1160 укр. гр.-кат., 140 лат., 10 пол., 20 ж.

Село:

1899 — 141 домів, 10.56 кв. км. Двір — 13 домів, 8.26 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 786 мрґ, лук і гор. 80 мрґ, пас. 26 мрґ, ліс 537 мрґ. Сел. ґрун. — орн. зем. 1549 мрґ, лук і гор. 386 мрґ, пас. 18 мрґ, ліс 1 мрґ. Ґуральня, водяний млин, вітряк і цегельня. Ст., суд, зал. Сокаль 5 км., пош. Тартаків 5 км. Школа 2-клас. з укр. мовою навч.

Церква і парафія:

Церква св. Івана Милостивого Патріярха Олександрійського, мур. зб. 1871 р. До парафії належить 33 мрґ поля і 5 мрґ лук. Апост. Молитви, чит. "Просвіти", кооператива "Любов", молочарня, т-во "Луг", "Союз Українок".

Священики:

- о. Дам'ян Магурський (1830)
- о. Тит Ковальський (1879)
- о. Іван Чичула (1909)
- о. Володимир Граб (1930)
- о. Ярослав Гарасим, завідатель.

Поміщики: Адам Шимановський (1830) і його наслідники Анеля Раціборська (1909) і Марія Рацібор-Романовська.

СТАРГОРОД, деканат Варяж

Населення:

- 1830 — 256 гр.-кат.
- 1879 — 263 гр.-кат.
- 1909 — 553 гр.-кат.
- 1930 — 602 гр.-кат., 64 лат., 26 ж.
- 1934 — 594 гр.-кат.

1939 — 650 укр. гр.-кат., 80 лат., 10 ж.

Село:

1899 — 88 домів, 5.16 кв. км. Двір — 10 домів, 4.00 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 284 мрґ, лук і гор. 140 мрґ, пас. 7 мрґ, ліс 167 мрґ. Сел. ґрун. — орн. зем. 628 мрґ, лук і гор. 189 мрґ, пас. 60 мрґ, ліс 1 мрґ. Ст., суд, зал. Сокаль 15 км, пош. Угринів 8 км, поліційна станиця. Школа 1-клас. утракв.

Церква і парафія:

Церква Покрова Пресв. Богородиці, дер. зб. 1892 р., дочерна парафії Тудорковичі 4 км. Чит. "Просвіти", кооперація "Злука", "Союз Українок".

Священики: див. Тудорковичі.

Поміщики: Мойшем Константін (1890).

СТЕНЯТИН з присілками РОЯТИН, ЙОСИФІВКА І РОЗАЛІВКА, деканат Сокаль

Населення:

1830 — 1005 гр.-кат.

1879 — 1033 гр.-кат.

1909 — 1210 гр.-кат.

1930 — 2240 гр.-кат. (разом із Свитазовом)

1934 — 1950 гр.-кат., 120 лат. (парафія), 60 ж.

1939 — 1990 укр. гр.-кат., 90 лат., 60 пол., 80 ж.

Село:

1899 — 248 домів, 18.52 кв. км. Двір — 15 домів, 11.72 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 890 мрґ, лук і гор. 233 мрґ, пас. 14 мрґ, ліс 1730 мрґ. Сел. ґрун. — орн. зем. 2098 мрґ, лук і гор. 87 мрґ, пас. 65 мрґ. Ст., суд, зал., пош. Сокаль 9 км. Школа 2-клас. утракв.

Церква і парафія:

Церква Воздвиження Чесного Хреста, мур. зб. 1901 р. До парафії належить 110 мрґ поля, 15 мрґ лісу і 3 сяги дров. Чит. "Просвіти", кооперація, чит. ім. Качковського, "Союз Українок".

Священики:

о. Юліян Прокопович (1830)

о. Йосиф Яюсь (1879)

о. Степан Сапрун (1879-1939).

Поміщики: Розалія Паушина (1830), Йосиф Жукевич (1879), Павліна Гавлік (1930).

СУЛИМІВ, деканат Варяж

Населення:

1830 — 114 гр.-кат.

1879 — 127 гр.-кат.

1909 — 255 гр.-кат.

1930 — 311 гр.-кат., 422 лат.

1934 — 301 гр.-кат.

1939 — 260 укр. гр.-кат., 210 лат., 305 пол., 5 ж.

Село:

1899 — 65 домів, 3.39 кв. км. Двір — 12 домів, 4.07 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 319 мрґ, лук і гор. 75 мрґ, пас. 9 мрґ, ліс 184 мрґ. Сел. ґрун. — орн. зем. 535 мрґ, лук і гор. 138 мрґ, пас. 12 мрґ. Ст. Сокаль 21 км, суд, зал. Белз 18 км, пош. Гільче 5 км. Школа 1-клас. з пол. мовою навч.

Церква і парафія:

Церква св. Івана Богослова, дер. зб. 1897 р., дочерна парафії Гільче. Чит. "Просвіти", каса Райфайзена.

Священики: див. Гільче.

Поміщики: Тадеуш гр. Вісьневський.

Після Другої світової війни Сулимів включено до Польщі.

ТАРТАКІВ МІСТО І СЕЛО, деканат Сокаль

Населення:

1830 — 611 гр.-кат. (деканат Тартаківський)

1879 — 712 гр.-кат.

1909 — 1133 гр.-кат.

1930 — 988 гр.-кат.

1934 — 1148 гр.-кат.

1939 — 1280 укр. гр.-кат., 280 лат., 510 пол., 1010 ж.

Місто і село:

1899 — 335 домів, 22.72 кв. км. Двір — 12 домів, 18.53 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 1027 мрг, лук і гор. 236 мрг, пас. 142 мрг, ліс 2883 мрг. Сел. ґрун. — орн. зем. 2253 мрг, лук і гор. 447 мрг, пас. 26 мрг, ліс 6 мрг. Місто колись багате, ярмарки тривали по 4 тижні; останньо підупало. Ст., суд, зал. Сокаль 9 км, пош. в місці. Школа 7-клас. з пол. мовою навч.

Церква і парафія:

Церква Різдва Пресв. Богородиці, мур. зб. 1874 р. В церкві чудотворна ікона Пресв. Богородиці. На цвинтарі мур. богослужбна каплиця св. Івана Хрестителя зб. 1908 р. Братство св. Миколая, Апост. Молитви, чит. "Просвіти", кооператива, "Союз Українок".

Священики:

о. Михайло Левицький (1830)

о. Еміліян Левицький (1879)

о. Еміліян Давидович

о. Тома Бортняк, завідател (1930)

о. Василь Олексин (1934).

Поміщики: Ксавер Росновський (1830) і його наслідники, Збігнев гр. Лянцонський (1909), Марія Урбанська (1930).

ТАРТАКІВЕЦЬ, деканат Сокаль

Населення:

1830 — 250 гр.-кат. (деканат Тартаківський)

1879 — 468 гр.-кат. (разом із присілками Ксаверівкою і Рожанкою)

1909 — 757 гр.-кат. (разом із присілками Ксаверівкою і Рожанкою)

1930 — 912 гр.-кат. (разом із присілками Ксаверівкою і Рожанкою)

1934 — 702 гр.-кат. (без Ксаверівки)

1939 — 660 укр. гр.-кат., 350 лат., 20 пол., 10 ж.

Село:

1899 — 115 домів, 667 мешканців. Ст., суд, зал. Сокаль 11 км, пош. Тартаків 1/2 км. Школа в Тартакові-місті.

Церква і парафія:

Належить до церкви в селі Тартакові 1/2 км.

Священики: див. Тартаків-місто.

Поміщики: див. Тартаків-місто.

ТЕЛЯЖ, деканат Варяж

Населення:

1830 — 538 гр.-кат.

1879 — 552 гр.-кат.

1909 — 840 гр.-кат.

1930 — 950 гр.-кат., 80 лат., 6 ж.

1934 — 813 гр.-кат., 117 лат., 10 ж., 62 інших.

1939 — 900 укр. гр.-кат., 100 лат., 10 пол., 10 пол. колон.

Село:

1899 — 136 домів, 7.64 кв. км. Двір — 11 домів, 3.58 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 338 мрґ, лук і гор. 52 мрґ, пас. 6 мрґ, ліс 109 мрґ. Сел. ґрун. — орн. зем. 987 мрґ, лук і гор. 190 мрґ, пас. 160 мрґ. Земля дуже врожайна. Ст., суд Сокаль, зал., пош. Ульяновок 4 км. Школа 2-клас. утракв.

Церква і парафія:

Церква Введення в Храм Пресв. Богородиці, дер. зб. 1883 р., дочерна парафії Ульяновок. Від 1934 р. самостійна парафія. Апост. Молитви, чит. "Просвіти", кооператива "Зоря".

Священики: див. Ульяновок; 1934 р. самостійний сотрудник о. Микола Волошин (о. Філяс).

Поміщики: Здзіслав Обертинський (1890).

ТОРКИ, деканат Сокаль

Населення:

1830 — 485 гр.-кат. (деканат Тартаківський)

1879 — 551 гр.-кат.

1909 — 684 гр.-кат., 45 лат., 43 ж.

1930 — 900 гр.-кат., 14 лат., 30 нім. еван.

1934 — 925 гр.-кат.

1939 — 750 укр. гр.-кат., 100 лат., 10 пол., 100 пол. колон., 40 ж., 10 нім.

Село:

1899 — 131 домів, 8.42 кв. км. Двір — 6 домів, 4.13 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 368 мрґ, лук і гор. 48 мрґ, пас. 10 мрґ, ліс 353 мрґ. Сел. ґрун. — орн. зем. 1250 мрґ, лук і гор. 89 мрґ, пас. 8 мрґ. Ст., суд Сокаль 21 км, пош. Стоянів 8 км, зал. Сішно 8 км. У селі ґуральня. Школа 2-клас. утракв.

Церква і парафія:

Церква Покрови Пресв. Богородиці, мур. зб. 1812 р., відн. 1926 р. До парафії належить 20 мрґ орн. зем., 4 мрґ лук, 15 сягів дров. Братство Тверезости, Апост. Молитви, чит. ім. Качковського, кооператива.

Священики:

о. Григорій Глинський, адмін. (1830)

о. Яків Кортиський (1879)

о. Петро Гарасимчук (1930).

Поміщики: Жигмонт Мінц (1890).

ТУДОРКОВИЧІ з присілком ШИХТОРИ, деканат Варяж

Населення:

1830 — 689 гр.-кат.

1879 — 732 гр.-кат.

1909 — 864 гр.-кат., 127 лат., 7 ж.

1930 — 819 гр.-кат., 100 лат., 26 ж.

1934 — 844 гр.-кат., 242 лат., 25 ж.

1939 — 1040 укр. гр.-кат., 100 лат., 10 пол., 100 пол. колон.

Село:

1899 — 143 дома, 9.44 кв. км. Двір — 10 домів, 12.25 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 497 мрґ, лук і гор. 576 мрґ, пас. 179 мрґ, ліс 933 мрґ. Сел. ґрун. — орн. зем. 1211 мрґ, лук і гор. 224 мрґ, пас. 23 мрґ, ліс 4 мрґ. Ст., суд, зал. Сокаль 16 км, пош. Угринів 4 км. Школа 2-клас. утрав.

Церква і парафія:

Церква Рождества Пресв. Богородиці зб. 1882 р., згоріла під час Першої світової війни, відбудована 1938 р. До парафії належить 97 мрґ орн. зем., 27 мрґ лук, 12 сягів дров. Братство Пресв. Серця Христового, чит. "Просвіти", позичкова каса, т-во "Луг", "Союз Українок".

Священики:

о. Іван Лучкевич (1830)

о. Лев Ковшевич (1879)

о. Роман Осмак (1909)

о. Петро Гардибала (1939-1945)

Поміщики: Клеменс Хамец (1830), Владислав Рильський (1879), Евстахій Сцібор Рильський (1890).

ТУШКІВ (прісілок Белза), деканат Белз

Населення:

1830 — —

1879 — 142 гр.-кат.

1909 — —

1930 — —

1934 — 116 гр.-кат.

1939 — 230 укр. гр.-кат., 220 лат., 30 пол., 20 ж.

Село:

1899 — 34 дома. Пом. ґрун. — орн. зем. 518 мрґ, лук і гор. 219 мрґ, пас. 78 мрґ, ліс 32 мрґ. Сел. ґрун. — орн. зем. 160 мрґ, лук і гор. 48 мрґ, пас. 8 мрґ. Ст. Сокаль 26 км, суд, пош., зал. Белз 4 км.

Церква і парафія:

Належить до церкви в Белзі.

Священики: див. Белз.

Поміщики: Авраам і Файвель Таубе (1890).

УГРИНІВ, деканат Варяж

Населення:

1830 — 755 гр.-кат.

1879 — 905 гр.-кат.

1909 — 1147 гр.-кат., 346 лат., 89 ж.

1930 — 1300 гр.-кат., 400 лат. (парафія, костел), 100 ж.

1934 — 1132 гр.-кат., 410 лат. (парафія, костел), 94 ж.

1939 — 1200 укр. гр.-кат., 410 лат., 60 пол., 70 ж.

Село (від 1515 р. до 1771 р. місто):

1899 — 250 домів, 11.52 кв. км. Двір — 22 дома, 11.24 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 665 мрґ, лук і гор. 327 мрґ, пас. 56 мрґ, ліс 892 мрґ. Сел. ґрун. — орн. зем.

1391 мрґ, лук і гор. 611 мрґ, пас. 38 мрґ, ліс 11 мрґ. Водяний млин і гуральня — власність двора. Поліційна станиця. До Першої світової війни митний уряд. Ст., суд, зал. Сокаль 20 км, пош. в місці. Школа 3-клас. утракв.

Церква і парафія:

Церква св. Миколая, мур. зб. 1900 р. До парафії належить 41 мрґ орн. зем., 12 мрґ лук. Братство св. Миколая, Братство Серця Христового, Апост. Молитви, Братство Непорочного Зачаття (дівоче), Братство Тверезости, чит. "Просвіти", каса Стефчика, районна молочарня, кооперативна цегельня, бібліотека, "Союз Українок".

Священики:

- о. Василь Коішевський
- о. Михайло Миколаєвич, адмін.
- о. Величко
- о. Теодор Коспирський
- о. Симеон Смупка
- о. Іван Кашубинський.

Поміщики: Вінценти Руліковський (1830), Владислав Рильський (1890), Евстахій Сцібор Рильський.

УЛЬВІВОК, деканат Варж

Населення:

- 1830 — 368 гр.-кат.
- 1879 — 498 гр.-кат.
- 1909 — 647 гр.-кат.
- 1930 — 696 гр.-кат., 22 лат., 12 ж.
- 1934 — 674 гр.-кат.
- 1939 — 710 укр. гр.-кат., 45 лат., 10 пол., 15 ж.

Село:

1899 — 102 дома, 8,24 кв. км. Двір — 5 домів, 2,37 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 306 мрґ, лук і гор. 87 мрґ, пас. 2 мрґ. Сел. ґрун. — орн. зем. 892 мрґ, лук і гор. 122 мрґ, пас. 299 мрґ. Ст., суд Сокаль 10 км, зал., пош. в місці. Школа 2-клас. з укр. мовою навч.

Церква і парафія:

Церква Успення Пресв. Богородиці, мур. зб. 1894 р. До парафії належить 118 мрґ орн. зем., 31 мрґ лук. Апост. Молитви, Братство Тверезости, Непор. Зачаття, чит. "Просвіти", кооператива "Воскресення", "Союз Українок".

Священики:

- о. Іван Ковшевич (1830)
- о. Михайло Ковшевич (1909)
- о. Зиновій Флют, сотр.
- о. Михайло Карпак (1930)
- о. Анатоль Кліш, адмін.
- о. Володимир Котис (1934).

Поміщики: Микола Нікорович (1830) і його наслідники Едвард (1890), Йосиф (1909, 1930, 1934).

ХЛОП'ЯТИН, деканат Белз

Населення:

- 1830 — 291 гр.-кат.

1879 — 370 гр.-кат.
1909 — 366 гр.-кат., 19 лат., 19 ж.
1930 — 500 гр.-кат.
1934 — 475 гр.-кат.
1939 — 445 укр. гр.-кат., 30 пол. і лат., 10 ж., 5 нім.

Село:

1899 — 88 домів, 4.12 кв. км. Двір — 5 домів, 2.65 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 416 мрг, лук і гор. 44 мрг, пас. 10 мрг, ліс 33 мрг. Сел. ґрун. — орн. зем. 535 мрг, лук і гор. 85 мрг, пас. 17 мрг. Ст. Сокаль 23 км, суд, пош., зал. Белз 6 км. Школа 1-клас. з укр. мовою навч.

Церква і парафія:

Церква Зіслання св. Духа зб. 1863 р., дочерна Осердова 2 1/2 км. До парафії належить 23 мрг орн. зем., 4 мрг лук і гор. Апост. Молитви, Маріянське Тов. Молоді, чит. "Просвіти", т-во "Сокіл", кооперація, молочарня.

Священики: див. Осердів.

Поміщики: Теодор Гумілка (1880-1902).

Після Другої світової війни село включено до Польщі.

ХОРОБРІВ, деканат Варляж

Населення:

1830 — 418 гр.-кат. (дочерна Войславич)
1879 — 692 гр.-кат. (самостійна парафія)
1909 — 872 гр.-кат., 60 лат., 10 ж.
1930 — 735 гр.-кат., 86 лат., 16 ж.
1934 — 843 гр.-кат., 134 лат., 8 ж.
1939 — 820 укр. гр.-кат., 165 пол. і лат., 15 ж., 10 нім.

Село:

1899 — 137 домів, 9.70 кв. км. Двір — 10 домів, 5.01 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 801 мрг, лук і гор. 85 мрг, пас. 9 мрг, ліс 133 мрг. Сел. ґрун. — орн. зем. 1300 мрг, лук і гор. 142 мрг, пас. 15 мрг, ліс 2 мрг. Ст., суд, зал. Сокаль 10 км, пош. в місці. Школа 1-клас. утракв.

Церква і парафія:

Церква св. Косми і Дам'яна зб. 1864 р. До парафії належить 90 мрг орн. зем., 4 мрг лук. Апост. Молитви, чит. "Просвіти", кооперація і молочарня, "Союз Українок".

Священики:

о. Юліян Калитовський (1879)
о. Омелян Трешневський
о. Осип Пшепюрський.

Поміщики: рід Скарбек-Крушевських.

ЦЕБЛІВ, деканат Белз

Населення:

1830 — 485 гр.-кат.
1879 — 539 гр.-кат.
1909 — 1002 гр.-кат., 5 лат., 10 ж.
1930 — 1196 гр.-кат., 4 родини лат., 2 родини ж.
1934 — 836 гр.-кат., 8 лат.
1939 — 920 укр. гр.-кат., 20 пол. і лат.

Село:

1899 — 143 дома, 7.39 кв. км. Двір — 2 дома, 1.27 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 59 мрґ, лук і гор. 4 мрґ, пас. 4 мрґ, ліс 137 мрґ. Сел. ґрун. — орн. зем. 1081 мрґ, лук і гор. 148 мрґ, пас. 34 мрґ. Ст. Сокаль 25 км, суд, пош. Белз 5 км, зал. Жужіль 2 км. Школа 3-клас. з укр. мовою навч.

Церква і парафія:

Церква св. Косми і Дам'яна, зб. 1867 р., дочерна парафії Жужіль 2 км. 1934 р. у Шематизмі зареєстровано як самостійну парафію. СС. Св. Йосифа, чит. "Просвіти", кооперація і молочарня.

Священики: див. Жужіль.

Поміщики: родина Обертинських.

ШАРПАНЦІ, деканат Сокаль

Населення:

1863 — 254 гр.-кат.

1879 — 301 гр.-кат.

1896 — 485 гр.-кат.

1909 — 531 гр.-кат.

1930 — 665 гр.-кат.

1937 — 682 гр.-кат.

1939 — 560 гр.-кат., 10 пол., 120 лат., 10 ж.

Село:

1880 — 55 домів, 1931 — 105 домів. Школа етатова, з укр. мовою навч.

Церква і парафія:

Церква Покрову Пресвятої Богородиці. Парафія в Лучицях. Братство Апостольства Молитви, громадський шпихлір, позичкова каса. Читальня в Лучицях. Після Першої світової війни — читальня "Просвіти", "Самоосвітній Гурток", драматичний гурток, читальняний хор, кооперація, сметанкова станція Районової Молочарні в Перватичах.

Священики: див. Лучиці.

Поміщики: Анеля Келяновська.

ШМИТКІВ, деканат Белз

Населення:

1830 — 178 гр.-кат.

1879 — 309 гр.-кат.

1909 — 383 гр.-кат.

1930 — 523 гр.-кат.

1934 — 512 гр.-кат.

1939 — 520 укр. гр.-кат., 20 лат., 80 пол.

Село:

1899 — 62 дома, 3.47 кв. км. Двір — 10 домів, 3.61 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 354 мрґ, лук і гор. 76 мрґ, пас. 7 мрґ, ліс 143 мрґ. Сел. ґрун. — орн. зем. 516 мрґ, лук і гор. 100 мрґ, пас. 12 мрґ. Ст., суд Сокаль 10 км, зал. Острів 9 км, пош. Мошків 1 км. Школа 1-клас. з укр. мовою навч.

Церква і парафія:

Церква Покрова Пресв. Богородиці, дер. зб. 1775 р., помальована 1901 р. Апост. Молитви, чит. "Просвіти", т-во "Луг" і кооперація.

Священики:

о. Стефан Коропський (1830)
о. Ромуальд Мойсевич (1879)
о. Юліян Криницький, завідатель (1909)
о. Іван Худик (1930).

Поміщики: Бонна Поляновська (1830) і її наслідники, Станіслав гр. Плятер Зибек (1909), Ян гр. Плятер Зибек (1930, 1934).

ЯСТРУБИЧІ, деканат Сокаль

Населення:

1830 — 618 гр.-кат.

1879 — 1125 гр.-кат.

1909 — 1901 гр.-кат.

1930 — 1887 гр.-кат., 14 родин лат., 24 родини ж. (в Яструбичах і дочерних)

1934 — 1948 гр.-кат.

1939 — 1930 укр. гр.-кат., 50 лат.

Село:

1899 — 208 домів, 13.38 кв. км. Двір — 10 домів, 14.67 кв. км. Пом. ґрун. — орн. зем. 381 мрґ, лук і гор. 185 мрґ, пас. 66 мрґ, ліс 1883 мрґ. Сел. ґрун. — орн. зем. 798 мрґ, лук і гор. 943 мрґ, пас. 126 мрґ, ліс 67 мрґ. Ст., суд Сокаль 25 км., зал. Кристинопіль 12 км, пош. в місці. Школа 2-клас. з укр. мовою навч. У селі була броварня.

Церква і парафія:

Церква св. Арх. Михаїла зб. 1757 р., відн. 1912 р. До парафії належить 89 мрґ орн. зем., 20 мрґ лук і пас., 28 сягів дров. Братства парубків і дівчат, чит. "Просвіти", кооператива, районова молочарня, кооперативна цегельня, "Союз Українок".

Священники:

о. Василь Щавінський (1830)

о. Назарій Кишакевич (1879)

о. Іван Матвіяс (1909, 1930, 1934).

Поміщики: Каєтан Вартисевич (1830), власники розпарцельованого двора в Яструбичах.

СОКАЛЬЩИНА, 1880-1979

Адміністративно-статистичний огляд

За Австрії Сокальський повіт охоплював дві судові округи: Белзьку і Сокальську. До Белзької судової округи входило 38 громад і 34 двори, до Сокальської — 61 громада і 52 двори. Згідно з переписом населення з 31 грудня 1880 р., в Сокальському повіті жили тоді 80 394 мешканці, з якого то числа 73 257 осіб припадало на 99 громад і 7137 на 86 дворів. Докладний поділ судових округ за громадами, як також число населення громад і дворів у 1880 р. подають таб. I-II.

Пізніше створено ще дві громади — Бендюгу і Комарів, який раніше належав до Волиці Комаревої. За української влади в роках 1918-1919 не було жадних змін в адміністративно-територіальнім поділі повіту. За Польщі громадами стали три малі польські місцевості — Завоня і дві нові колонії — Ряшовичі і Станиславівка. Внаслідок цих змін Сокальський повіт охоплював два міста — Сокаль і Белз і 102 сільські громади, включно з трьома містечками (Варяж Місто, Кристинопіль, Тартаків Місто). Таб. III подає статистичні дані про міста й сільські громади Сокальського повіту на підставі адміністративного поділу з 1 квітня 1932 р. і переписів населення з років 1921 і 1931. Статистичні дані охоплюють загальну поверхню в квадратних кілометрах, загальну поверхню ужиткової землі, поверхню орної землі, число мешкальних будинків у роках 1921 і 1931, як також число населення міста чи сільської громади в тих же роках. Ці дані говорять нам, що Сокальський повіт у 1932 р. займав площу понад 1.3 тисяч кв. км, на якій у 1931 р. жило понад 109 тисяч осіб.

У 1934 р. встановлено волості — збірні громади. Сокальський повіт мав їх вісім. Статистичні дані про них подає таб. IV.

Якщо йдеться про етнічний склад населення Сокальського повіту, то на підставі обчислень проф. Володимира Кубійовича цей склад на день 1 січня 1939 р. представляється ось так:

Все населення — 116 880

Українці — 76 675

Поляки — 10 185
Польські колоністи — 2870
Латинники — 13 145
Жиди — 13 735
Німці й інші — 270.

Тут слід звернути увагу, що в 1939 р. Сокальський повіт мав одну громаду менше, ніж у 1932 р., бо Тишицю приділено до Камінецького повіту.

Після прилучення західньоукраїнських земель до УССР в 1939 р., змінено на них адміністративно-територіальний поділ, створюючи області і райони. Сокальський район, створений у 1939 р., спочатку був багато менший, ніж колишній Сокальський повіт. Відпала від нього північно-західня частина Сокальщини, відділена новою границею, що проходила Бугом і Солокією. Ця частина Сокальщини належала до Генеральної Губернії, окупованої німцями, а опісля до комуністичної Польщі. Сокальський район втратив також деякі села на південному сході Сокальщини, які прилучено до Радехівського району. Цю втрату частинно надолужено прилученням до Сокальського району деяких сіл Горохівщини.

Після приходу німців і прилучення Галичини до Генеральної Губернії, привернено раніший адміністративно-територіальний поділ, при чім повіти підпорядковано новоствореним округам. Сокальський повіт входив до Камінецької округи. В 1944 р. більшовики відновили Сокальський район.

Коли 15 лютого 1951 р. підписано договір між Сов. Союзом і Польщею в справі зміни границі, не всі місцевості Сокальщини повернулись до УССР. В Грубешівському повіті залишилось 17 сіл Сокальщини, а саме: Будинин, Вижлів, Ворохта, Гільче з Хохловом, Городище Варязьке, Довжнів, Жнятин, Костяшин, Лівче, Ліски, Махнівок, Миців, Осердів, Переводів, Сулимів і Хлоп'ятин.

На приєднаній території за Бугом, що охоплювала також частину колишнього Равського повіту, створено в 1951 р. Забузький район з центром у Белзі. Пізніше північну частину Забузького району прилучено до Сокальського району, а Забузький район дістав частину зліквідованого в 1959 р. Великомоствівського району. Адміністративно-територіальний поділ Забузького і Сокальського районів на день 1 січня 1962 р. подають таб. V-VI.

Тут слід згадати, що більшовицька влада змінила, головню в 1951 р., багато назв місцевостей. В Забузькій районі Червоноград заступив Кристинопіль, Корчівка — Корчів, Красносілля — Себечів, Межириччя — Пархач, Цебрівка — Цебрів. В Сокальській районі змінено Барані Перетоки на Перетоки, Волицю Комареву — на Волицю, Варяж став Новоукраїнкою, Опільсько — Перемогою, Хоробрів — Правдою, Жджа-

ринки — Трудолюбівкою (з якою злились Городиловичі), Тудорковичі — Федорівкою. Змінено в Сокальщині також Вербіж на Вербове, Винники — на Мирнівку, Войславичі — на Волинське. Жабче Муроване вже зветься Муроване, Жужіль — Жужеляни, Завишня — Вишнівка, Лещків — Першотравневе, Лубів — Лубнівка, Мошків — Гута, Ниновичі — Дружелюбівка, Нисмичі — Подільське, Перемислів — Перемисловичі, Теляж — Ланкове, Угринів — Дібровка, Ульвівок — Вільхове.

В деяких назвах місцевостей пороблено малі зміни, як напр.: Биндюга (Бендюга), Баяничі (Бояничі), Русин (Русинь), Свитазів (Свितязів), Селець (Сілець). Також змінено назви деяких місцевостей, які раніше належали до Равського повіту, як напр. Застав'є на Заставне, Остобіж на Острів, Підрубці на Підрубне, Салаші на Діброву.

В 1963 р. наступило значне побільшення Сокальського району, до якого прилучено території Забузького і Радехівського районів. Однак уже в 1965 р. відновлено Радехівський район.

Згідно з адміністративно-територіальним поділом з дня 1 січня 1979 р. (гл. таб. VII), Сокальський район охопив тоді чотири міські ради (Белзьку, Великомоствську, Сокальську й Угнівську), одну селищну (Жвирківську) та 31 сільську раду. Крім того, на території району ще є Червоноградська міська рада, підчинена області, як також Соснівська міська і Гірницька селищна ради, підчинені Червоноградській міській раді. (Соснівка й Гірник нові місцевості).

В 1978 р. Сокальський район займав площу біля півтора тисячі квадратних кілометрів і мав біля 101.9 тисяч населення. На жаль, не маємо точної статистики району, ні числа населення кожної місцевості, а тільки центрів рад, що зазначено на таб. VII. (Якщо число населення не є з 1978 р., тоді за ним слідує дата в дужках).

Слід підкреслити, що влада іноді міняє центри сільських рад, внаслідок чого міняється назва ради. Так Цебрівська сільрада стала Жужелянською, Трудолюбівська — Ланківською, Перетоківська — Скоморохівською. Ще раніше змінено назву Фусівської сільради на Княжівську, переносючи центр сільради з Фусова до Княжого. Бувають також випадки ліквідації деяких сільрад. Так, напр., адміністративно-територіальний поділ Сокальського району з 1 січня 1972 р. виказує 36 сільських рад, а на 1 січня 1979 р. було їх тільки 31. Сільських поселень району є 100. Боратинську сільраду прилучено до Острівської сільради, Горбківську — до Поторицької, Забужжівську — до Перемозької, Межирічанську — до Селецької, а Савчинську — до Жвирківської селищної ради.

Як бачимо, більшовицька влада любить у змінах адміністративно-територіального поділу і назв місцевостей і не є виключене, що від 1979 р. в Сокальщині наступили якісь нові зміни.

ТАБ. I. СОКАЛЬСЬКИЙ ПОВІТ 1880 Р.

Населення громад і дворів

Белзька судова округа

Громади	Двори	Громади	Двори
Белз	4126	Костяшин	408 25
Белз	2813	Куличків	516 26
Заболоття	655	Лещків	391 54
Люблинське	658	Лівче	173 87
Безеїв	309 23	Ліски	570 85
Будинин	573 74	Махнівок	447 83
Ванів	583 144	Лищів	361 59
Варяж Місто	1336	Осердів	399 27
Варяж Село	701	Острів	1172 143
Вербіж	445 51	Переводів	682 37
Вишнів	243 35	Перемислів	442 50
Винники	168	Пивовщина	247 61
Витків	222 26	Прусинів	616 99
Ворохта	408 64	Русинь	368 45
Гільче	793 75	Себечів	842 271
Глухів	358 33	Сулимів	376 64
Гора	251 78	Тушків	207 81
Городище Варязьке	349	Усміш з Полянкою	212
Довжнів	407 58	Цєблів	655 23
Жабче	599 50	Хлоп'ятин	368 49
Жнятин	582 65		
Жужиль	889 113		
		Громади разом	22 582
		Двори разом	2470
		Округа разом	25 052

ТАБ. II.

Сокальська судова округа

Громади	Двори	Громади	Двори
Сокаль	6725	Барані Перетоки	364 29
Бабинець	556	Бишів	556 138
Забужжя	822	Боб'ятин	724 69
Передмістя:		Боратин	975 96
Гнила вул.	619	Бояничі	335 43
Нова вул.	197	Войславичі	970 205
Свонська вул.	1503	Волиця Комарева	1198 99
Шляхетська вул.	783	Волиця Комарева	666 99
Сокаль-місто	2245	Комарів	532

Громади	Двори		Громади	Двори	
Волсвин	1087		Поздимир	683	69
Гатовичі	305	31	Поториця	990	133
Гоголів	406	32	Радванці	613	98
Горбків	659	56	Рожджалів	1125	79
Городиловичі	555	93	Савчин	496	48
Городище			Свитязів	715	202
Василіянське	181		Сілець	2592	240
Добрачин	952	42	Скоморохи	633	159
Завишня	845	57	Спасів	747	123
Збоїська	270		Старгород	409	56
Зубків	629		Стенятин	1211	156
Ільковичі	499	30	Тартаків Місто	1091	147
Валявка		30	Тартаків Село	738	70
Клюсів	376		Ксаверівка		70
Конотопи	542	128	Тартаківець	552	19
Копитів	400	51	Теляж	643	93
Корчин	918	42	Тишиця	384	
Кристинопіль	3484	35	Торки	621	33
Лещатів	303	53	Тудорковичі	821	105
Лубів (з Корчовом)	474	130	Угринів	1210	187
Луциці	938	254	Ульвівок	556	50
Луциці	579	154	Хоробрів	706	104
Буйова	353		Шарпанці	384	55
Аннівка		100	Шмитків	330	130
Маджарки	262		Яструбичі	1211	67
Мошків	558				
Ниновичі	387	25	Громади разом	50 675	
Нисмичі	409		Двори разом	4667	
Новий Двір	886	59	Сокальська суд.окр.	55 342	
Опільсько	518	179	Белзька суд.округа	25 052	
Пархач	1101	63	Сокальський повіт	80 394	
Первятичі	572	9	в тім:		
Переспа	686	155	Громади	73 257	
Печигори	165	41	Двори	7137	

ТАБ. III. СОКАЛЬСЬКИЙ ПОВІТ
Адміністративний поділ з дня 1. IV. 1932 р.

Міста і сільські громади	Поверхня в кв. км			Ч. меш.будинк.		Ч. населення	
	Пов.заг.ужитк.	орна		30.IX.21	9.XII.31	30.IX.21	9.XII.31
Сокаль	32.42			1239	1714	10183	12135
Белз	12.04			595	883	4148	4900
Сільські громади:							
Барані Перетоки	9.70	8.26	7.17	135	132	748	759
Безеїв	4.36	4.19	3.54	68	77	403	414
Бендюга	2.61	1.05	0.51	31	40	174	216
Бишів і Ряшовичі, до 1930 р.	15.44	12.12	10.01	175	151	960	921
Боб'ятин	16.34	13.13	10.42	201	212	1190	1130
Боратин	19.39	18.93	17.30	246	276	1394	1491
Бояничі	5.26	4.78	4.06	79	80	458	468
Будинин	9.93	9.22	7.94	134	136	810	829
Ванів	12.62	12.19	8.41	214	228	1081	1060
Варяж Місто (м-ко)	5.14	4.94	3.47	123	242	1070	1317
Варяж Село	14.88	11.62	10.08	141	203	1000	1227
Вербіж	8.69	8.58	7.60	127	148	669	747
Вижлів	4.46	3.76	3.09	57	71	320	343
Винники	1.88	1.66	1.39	39	42	195	196
Витків	7.42	6.79	3.34	53	54	291	248
Войславичі	16.69	16.07	13.25	244	245	1285	1296
Волиця Комарева	14.46	13.36	10.45	153	200	970	1155
Волсвин	23.14	12.87	6.43	226	230	1318	1409
Ворохта	6.96	6.06	4.72	95	112	605	618
Гатовичі	3.96	3.89	3.47	63	66	363	426
Гільче (з Хохловом)	14.98	12.03	9.51	166	185	984	1084
Глухів	7.24	6.79	4.92	108	119	579	631
Гоголів	7.52	6.43	4.80	114	120	589	621
Гора	10.58	9.61	4.79	88	106	482	577
Горбків	15.54	11.99	9.52	181	262	1052	1443
Городиловичі	11.81	9.03	7.49	146	159	773	781
Городище Варязьке	3.72	3.48	2.66	45	63	355	371
Городище Василянське	2.00	1.74	0.86	31	34	174	172
Добрачин	13.18	12.54	8.04	214	243	1079	1291
Довжнів	8.36	6.62	5.63	112	122	642	641
Жабче Муроване	8.45	8.24	7.34	149	158	819	903
Жнятин	9.58	9.34	8.48	131	149	887	955
Жужіль	13.81	13.22	9.73	161	227	1094	1250
Завишня	14.64	14.08	11.52	202	258	1032	1300
Завоня (створена в 1930 р.)	7.60	3.68	2.38		45		319
Збоїська	3.02	2.93	2.70	37	57	252	315
Зубків	9.85	9.51	6.86	144	153	833	850
Ільковичі	8.19	7.46	6.27	86	125	552	712

Міста і сільські громади	Поверхня в кв. км		Ч.меш.будинк.		Ч. населення		
	Пов.заг.ужитк.	орна	30.IX.21	9.XII.31	30.IX.21	9.XII.31	
Клюсів	5.45	4.69	3.44	78	108	482	574
Комарів	10.44	6.01	2.99	130	139	751	777
Конотопи	10.58	10.13	7.22	126	176	871	992
Копитів	8.78	8.35	5.67	93	94	487	492
Корчин	41.19	15.65	10.38	219	241	1225	1331
Костяшин	8.86	8.45	6.97	94	86	543	588
Кристинопіль (м-ко)	1.85	1.44	0.26	396	446	2809	3094
Куличків	28.41	15.25	6.22	141	164	739	892
Лещатів	8.75	7.80	6.53	87	110	572	595
Лещків	8.73	7.15	5.94	102	131	558	707
Лівче	6.00	4.75	4.21	36	63	268	365
Ліски	11.51	9.05	7.77	122	150	812	936
Лубів	9.17	7.47	6.07	116	124	721	686
Лучиці	27.00	19.96	17.78	244	302	1511	1742
Маджарки	1.82	1.77	1.42	59	59	300	320
Махнівок	9.19	8.12	6.54	110	120	607	612
Миців	7.11	6.37	5.42	91	105	506	593
Мошків	6.43	5.89	5.20	148	144	817	815
Ниновичі	6.19	5.69	4.71	79	83	399	390
Нисмичі	5.01	4.86	3.41	97	99	441	413
Новий Двір	10.88	10.76	7.49	183	210	1054	1187
Опільсько	9.38	8.93	7.70	132	145	853	904
Осердів	5.98	5.91	5.35	85	89	487	492
Острів	23.15	18.53	13.25	290	313	1641	1672
Пархач	26.18	16.70	8.19	312	323	1699	1719
Переватичі	8.78	8.03	6.55	127	145	725	821
Переводів	12.05	11.44	9.81	144	154	760	897
Перемислів	7.18	6.95	6.14	112	118	632	639
Перєспа	14.88	12.28	10.35	164	167	1087	1015
Печигори	4.28	3.96	3.36	61	79	341	465
Пивовщина	5.18	3.72	3.28	71	75	428	410
Поздимир	34.53	10.53	7.89	167	168	919	899
Поториця	29.98	14.66	11.07	218	303	1361	1512
Прусинів	28.83	10.57	4.63	163	191	897	1037
Радванці	38.56	8.25	5.97	119	138	784	820
Рожджалів	18.03	16.23	8.68	214	218	1196	1219
Русинь	7.07	6.52	5.88	90	95	543	590
Ряшовичі (створ. в 1930 р.)	3.27				46		315
Савчин	6.79	6.33	4.98	109	118	652	669
Свитязів	14.23	13.04	11.81	222	282	1442	1556
Себечів	9.47	9.35	7.90	193	219	1190	1235
Сілець (і Завоня до 1930 р.)	78.68	48.10	19.99	645	670	3413	3337
Скоморохи	24.16	17.10	16.05	122	222	738	1240
Спасів	19.81	15.74	14.21	185	195	1232	1255

Міста і сільські громади	Поверхня в кв. км			Ч. меш. будин.		Ч. населення	
	Пов. заг. ужитко- орна			30.IX.21	9.XII.31	30.IX.21	9.XII.31
Станиславівка (створена 1.I.1926)	4.50	3.26	2.86		46		247
Старгород	9.17	7.88	6.16	118	135	618	690
Стенятин (і Станиславівка до 1926 р.)	25.84	22.33	20.65	355	397	1795	2100
Сулимів	7.45	6.90	5.56	82	132	617	733
Тартаків Місто (м-ко)	11.13	7.42	5.59	243	273	1704	1680
Тартаків Село	15.15	12.31	10.30	213	202	1190	1215
Тартаківець	15.00	13.13	12.16	137	157	905	977
Теляж	11.21	8.53	6.59	123	221	927	1046
Тишиця	1093	4.48	1.86	100	108	640	677
Торки	9.53	9.08	8.15	146	151	799	833
Тудорковичі	21.69	15.62	11.40	163	216	1143	1151
Тушків	6.25	6.10	4.67	46	53	260	292
Угринів	23.76	14.70	11.28	309	359	1629	1634
Ульвівок	10.61	9.02	6.81	122	143	738	729
Цєблів	8.64	8.38	7.37	148	146	902	882
Хлоп'ятин	6.76	6.38	5.40	81	84	434	461
Хоробрів	14.71	13.64	12.52	154	190	936	946
Шарпанці	8.47	7.00	6.20	101	105	610	652
Шмитків	7.08	5.86	5.22	85	92	488	581
Яструбичі	28.04	20.26	10.88	270	283	1721	1855

ТАБ. IV. СОКАЛЬСЬКИЙ ПОВІТ 1. VIII. 1934.

Міста і волості	Поверхня в кв. км	Мешк. буд.	Число населення
		(стан з 9.XII.1931)	
А. Міста			
Сокаль	32.42	1714	12 135
Бєлз	12.04	883	4900
Б. Волості			
Бєлз	204.58	2523	13 631
Варяж Місто	127.38	1941	11 293
Корчин	197.67	1573	9129
Кристинопіль	136.83	2534	14 191
Пархач	137.60	1302	6956
Скоморохи	124.53	1806	9635
Тартаків Місто	204.36	2716	15 799
Хоробрів	146.70	2148	11 375
Міста і волості:	1324.11	19 140	109 044

(В іншій місці ця ж сама *Statystyka Polski* подала дещо змінені числа за 1931 р., а саме: площа — 1335.04 кв. км, число мешк. будинків — 19 248, населення — 109 721).

ТАБ. V. ЗАБУЗЬКИЙ РАЙОН 1. I. 1962.

А. Міські Ради і їх центри

1. Белзька	м. Белз
2. Великомоствська	м. Великі Мости
3. Угнівська	м. Угнів
4. Червоноградська	м. Червоноград (Кристинопіль)

Б. Селищні Ради і їх центри

1. Гірницька	смт. Гірник
2. Соснівська	смт. Соснівка

В. Сільські Ради і їх центри

1. Борівська	с. Борове
2. Борятинська	с. Борятин
3. Бутинська	с. Бутини
4. Ванівська	с. Ванів
5. Волсвинська	с. Волсвин
6. Двірецька	с. Двірці
7. Домашівська	с. Домашів
8. Карівська	с. Карів
9. Корчівська	с. Корчівка (Корчів)
10. Красносіпська	с. Красносілля (Себечів)
11. Куличківська	с. Куличків
12. Межирічанська	с. Межиріччя (Пархач)
13. Острівська	с. Острів
14. Реклинецька	с. Реклинець
15. Селецька	с. Селець (Сілець)
16. Хлівчанська	с. Хлівчани
17. Цебрівська	с. Цебрівка (Цебрів)

ТАБ. VI. СОКАЛЬСЬКИЙ РАЙОН 1. I. 1962.

А. Сокальська міська Рада

м. Сокаль

Б. Жвирківська селищна Рада

смт. Жвирка

В. Сільські Ради

1. Боб'ятинська	с. Боб'ятин
2. Волицька	с. Волиця (Волиця Комарева)
3. Горбківська	с. Горбків
4. Забужжівська	с. Забужжя
5. Залижнянська	с. Залижня
6. Лучицька	с. Лучиці
7. Новоукраїнська	с. Новоукраїнка (Варяж)
8. Перемогівська	с. Перемога (Опільсько)
9. Переспівська	с. Переспа
10. Перетоківська	с. Перетоки (Барані Перетоки)
11. Поторицька	с. Поториця
12. Правдівська	с. Правда (Хоробрів)
13. Савчинська	с. Савчин

14. Свитазівська
15. Скоморохівська
16. Спасівська
17. Стенятинська
18. Тартаківська
19. Трудолюбівська
20. Федорівська
21. Фусівська

с. Свитазів (Святизів)
с. Скоморохи
с. Спасів
с. Стенятин
с. Тартаків
с. Трудолюбівка (Жджаринки)
с. Федорівка (Тудорковичі)
с. Фусів

ТАБ. VII. СОКАЛЬСЬКИЙ РАЙОН У 1979 Р.
Центр — м. Сокаль

1. *Белзька міська рада*
м. Белз — 2.7 тис. (1968)
2. *Великомостівська міська рада (з Жов.)*
м. Великі Мости — 4110 (1968)
с. Борове
3. *Сокальська міська рада*
м. Сокаль — 12.8 тис. (1968)
4. *Угнівська міська рада (з Рав.)*
м. Угнів — 2100 (1968)
с. Заставне (Застав'я)

1. *Жвирківська селищна рада*
смт. Жвирка — 5.7 тис.
с. Вишнівка (Завишня)
с. Гута (Мошків)
с. Савчин

Сільські ради:

1. *Боб'ятинська с. р.*
с. Боб'ятин — 850
с. с. Лещатів
2. *Бутинська с. р. (з Жов.)*
с. Бутини — 2129
с. Піддовге
с. Пристань
3. *Ванівська с. р.*
с. Ванів — 897
с. Глухів
с. Низи
4. *Волицька с. р.*
с. Волиця (Волиця Комарева) — 1045
с. Комарів
5. *Волсвинська с. р.*
с. Волсвин — 1629
с. Городище

6. *Двірцька с. р. (з Жов.)*
с. Двірці — 2275
с. Волиця
7. *Домашівська с. р. (з Рав.)*
с. Домашів — 1095
с. Воронів
с. Діброва (Салаші)
с. Островок (Остобіж)
8. *Жужелянська с. р.*
с. Жужеляни (Жужіль) — 2600
с. Жовтневе
с. Заболоття
с. Перемислівці (Перемислів)
с. Цебрівка (Цебрів)
9. *Карівська с. р. (з Рав.)*
с. Карів — 1334
с. Михайлівка
с. с. Піддубне (Піддубці)
10. *Княжівська с. р. (з Гор.)*
с. Княже — 783
с. Фусів
с. Шпиколоси
11. *Корчівська с. р. (з Рав.)*
с. Корчівка (Корчів) — 488
с. Стаївка
12. *Куличківська с. р.*
с. Куличків — 770
13. *Ланківська с. р.*
с. Ланкове (Теляж) — 942
с. Вільхове (Ульвівок)
с. Трудолюбівка (Жджаринки)
14. *Лучицька с. р.*
с. Лучиці — 1661
с. Ганнівка
с. Шарпанці

15. *Мурованська с. р.*
 - с. Муроване (Жабче Муроване) — 1140
 - с. Вербове (Вербіж)
 - с. Красносілля (Себечів)
 16. *Новоукраїнська с. р.*
 - с. Новоукраїнка (Варяж) — 1035
 - с. Лубнівка (Лубів)
 - с. Першотравневе (Пещків)
 - с. Русин (Русинь)
 17. *Острівська с. р.*
 - с. Острів — 2088
 - с. Бережне
 - с. Боратин
 - с. Добрачин
 - с. Рудка
 18. *Первятицька с. р.*
 - с. Первятичі
 - с. Спасів
 19. *Перемозька с. р.*
 - с. Перемога (Опільсько) — 657
 - с. Баяничі (Бояничі)
 - с. Гатківка
 - с. Забужжя
 - с. Конотопи
 20. *Переспівська с. р.*
 - с. Переспа — 880
 - с. Зубків
 21. *Поторицька с. р.*
 - с. Поториця — 1368
 - с. Великий
 - с. Горбків
 22. *Правдівська с. р.*
 - с. Правда (Хоробрів) — 1061
 - с. Дібровка (Угринів)
 - с. Дружелюбівка (Ниновичі)
 - с. Подільське (Нисмичі)
 23. *Реклинецька с. р. (з Жов.)*
 - с. Реклинець — 1806
 - с. Стремінь
 24. *Свитазівська с. р.*
 - с. Свитазів (Свितязів) — 771
 - с. Ільковичі
 - с. Равщина
 - с. Суховоля
 25. *Селецька с. р.*
 - с. Селець (Сілець) — 4112
 - с. Биндюга (Бендюга)
 - с. Межиріччя (Пархач)
 26. *Скоморохівська с. р.*
 - с. Скоморохи — 812
 - с. Перетоки (Барані Перетоки)
 - с. Ромаш
 27. *Смиківська с. р. (з Горох.)*
 - с. Смиків — 258
 - с. Бодачів
 - с. Залижня
 - с. Матів
 28. *Стенятинська с. р.*
 - с. Стенятин — 1840
 - с. Роятин
 29. *Тартаківська с. р.*
 - с. Тартаків — 2014
 - с. Бірки
 - с. Копитів
 - с. Романівка
 30. *Федорівська с. р.*
 - с. Федорівка (Тудорковичі) — 590
 - с. Волинське (Войславичі)
 - с. Пісочне
 - с. Старгород
 - с. Шихтарі
 31. *Хлівчанська с. р.*
 - с. Хлівчани — 1331
 - с. Тяглів
- Обласного підпорядкування:
Червоноградська міська рада
м. Червоноград (Кристинопіль) — 53.3 тис.
- Підпорядковані Червоноградській м. р.:
1. *Соснівська м. р.*
 - м. Соснівка (нове місто) — 3688 (1960)
 2. *Гірницька селищна рада*
 - смт. Гірник (нове містечко)

ВІДОБРАЖЕННЯ ЕПОХИ ТУРЕЦЬКО-ТАТАРСЬКИХ НАБІГІВ У ЛЕГЕНДАХ І ПЕРЕКАЗАХ СОКАЛЬЩИНИ

Протягом багатьох століть страшним лихом для українських земель були спустошливі турецько-татарські набіги. Події цих далеких часів знайшли своє відображення у численних народніх переказах, які побутували на Сокальщині. Скупі рядки архівних документів, літописів і хронік найчастіше повідомляють лише рік чергового ворожого нападу і описують заподіяну ним шкоду. Використовуючи легенди і перекази, ми можемо значно повніше реконструювати цю минулу епоху. Проте безжальний час встиг знищити чимало цих дорогоцінних перлин народньої творчості. Лише незначна частина легенд і переказів була записана і частково опублікована, а в наш час серед місцевого населення побутує тільки невелика їх кількість.

У середньовіччі турецько-татарські набіги були настільки частими, що вороги робили їх добре втєорованими дорогами. У селі Перемислів був записаний переказ про Чорний шлях, яким татарські орди систематично робили набіги на наші землі. Беручи початок від Перекопу, він, тягнучись майже через всю Україну, проходив на Сокальщині через Сокаль, Боратин, Себечів, Перемислів і дальше йшов на територію сучасної Польщі.¹

Інший переказ розповідає, що татари, щоб не збитись з дороги під час повернення додому, насипали коло шляху могили, які й сьогодні височіють біля Жвирки, Цеблова, дві біля Перемислова й одна коло Осердова, який є на території РП.²

Напади турецько-татарських орд найчастіше бували несподівані. Страшним смерчем налітали ці орди на мирні міста і села. Щоб не бути захопленими ворогами зненацька, населення виставляло вартових.

1. Львівська державна наукова бібліотека ім. В. Стефаника АН УРСР, Відділ рукописів (дальше ЛБАН), ф. Корд-4, стор. 646.

2. Переказ записаний від Зінька Я. І., жителя с. Забужжя, у 1984 р.

Переказ із с. Цеблова розповідає, що в лісі на корчунку є могила, на якій в давнину стояли вартові і були стовпи, обв'язані соломою і облиті смолою. Якщо вартовий побачив пожежі чи татарів, негайно запалював стовпи, попереджаючи таким способом про небезпеку.³ У попередньому переказі про цю могилу вже згадувалось, відносячи її до могил, висипаних для позначення Чорного шляху. Коли у кінці XIX століття був записаний цей переказ, то біля Цеблова вже викорчували ліс, а тепер його слідів зовсім немає.

Старі перекази про Спасів оповідають, що в давні часи поселення було розташоване на схід від сучасного Спасова і називалося Рогалин. Біля Чорного палю стояв на чатах вартовий, який сповіщав селян про наближення ординців. Тоді по шляху в напрямку Чорного палю поселенці Рогалина непоміченими добиралися до лісу, у якому спасалися від татарського нападу, але село татари спалили. Згодом на ознаменування цієї події поселення назвали Спасів.⁴

Місцеве населення намагалось найрізноманітнішими способами переховатись від ворогів. Під містом Угновом довгий час були значні підземні ходи; перекази розповідають, що в них переховувалося населення під час татарських набігів.⁵ Переказ, записаний у с. Хлівчани, говорить, що люди втікали в лісі і там переховувались від ворогів. З собою вони брали все необхідне з господарства і звичайно домашніх тварин. Для худоби в лісах будували хліви, від чого село дістало назву Хлівчани.⁶

Переказ, записаний в с. Ниновичі (суч. Дружелюбівка), розповідає, що в давнину його жителі переховувались від татар у навколишніх лісах і в ставі, сліди якого ще було видно в кінці XIX ст.⁷ Можливо, що в ставі люди переховувались під водою, дихаючи через очеретину так, як це було поширено по всій Україні. Іноді таких людей видавали чайки, які, побачивши щось незвичайне під водою, кружляли над ними. Ще в кінці минулого століття в с. Жужіль люди не любили чайок, називаючи їх "татарськими птахами".⁸ Напевно така назва закріпилась за ними в часи турецько-татарських набігів.

Дуже цікава легенда була записана в селі Шмиткові. Татари багато разів палили село, а чимало людей забирали в неволю. Декому вдавалось переховуватись в очеретах, які були давніше там, де зараз

3. Sokalski B. *Powiat Sokalski pod względem geograficznym, historycznym i economicznym*. Lwów, 1899, s. 481.

4. Буцко М., Дешиця С. З глибини століть. — *Вперед*, 16.VII. 1988, стор. 3.

5. ЛБАН, ф. Корд-4, стор. 257.

6. ЛБАН, ф. Корд-4, стор. 271.

7. Sokalski B. *Powiat Sokalski...*, s. 475.

8. Sokalski B. *Powiat Sokalski...*, s. 431.

протягнувся луг. Серед людей був знахар, який передбачив, що незабаром село буде оборонене биками і близнюками і тоді воно вже не зазнає ніякого нещастя. Незабаром віщування збулося, дівчина народила двох синів, а корова привела двох бичків. Коли хлопці підрости, то оборали биками село навколо і воно ніколи з того часу не знало пожежі.⁹

Багато переказів розповідає про знищені під час турецько-татарських набігів населені пункти Сокальщини. Про село Сілець переказ розповідає, що давніше воно було містом, називалось Сільцем Золотим і розміщувалось на полях Копані, Четвертка, Марківщина і Пісочне. Місто спалили турки, відродитися воно вже ніколи не змогло, а розігнане населення заснувало село Сілець на іншому місці.¹⁰

Переказ про село Старгород розповідає, що дуже давно тут було місто, але його цілковито зруйнували татари. Вцілілі люди, які переховувались по лісах, знову почали сходитись і будувати хати. Але відроджене поселення ніколи вже не змогло перетворитись у місто, а назавжди залишилося селом.¹¹

Переказ, записаний у с. Себечеві, розповідає, що на полі Свята гора була церква і навколо неї село, яке знищили татари.¹² Про с. Городиловичі переказ розповідає, що воно раніше розміщувалось на місці званому "Кругляком". Коли його спалили татари, то люди відбудували село на іншому місці на "городах", від чого й походить його назва Городиловичі.¹³ Переказ, записаний у селі Волсвині, розповідає, що в частині цього села-монастирі повинен був бути у давнину монастир ОО.Василіян, який зруйнували татари.¹⁴

Але не тільки про нещастя, заподіяні турецько-татарськими ордами розповідають легенди і перекази, в них також відображена і завзята боротьба нашого народу проти іноземних зайд. Один з переказів розповідає, що на місці села Реклинця колись була дуже запекла битва з татарами. Інший переказ говорить, що в околицях цього села є поле "Рубань", на якому відбулась велика битва з татарами, від чого й походить його назва.¹⁵

Біля села Себечева колись знаходилась могила, у якій за переказом мав бути похований турецький султан, що загинув під час облоги Белза. Можливо, що під час одного з багаточисленних турецько-

9. Sokalski B. *Powiat Sokalski...*, s. 484.

10. ЛБАН, ф. Корд-4, стор. 382.

11. Sokalski B. *Powiat Sokalski...*, s. 483.

12. ЛБАН, ф. Корд-4, стор. 424.

13. Sokalski B. *Powiat Sokalski...*, s. 470.

14. Sokalski B. *Powiat Sokalski...*, s. 476.

15. ЛБАН, ф. Корд-4, стор. 509.

татарських нападів на місто загинув ворожий воєначальник, якого в переказі народ прирівняв до султана.¹⁶

Про село Хоробрів переказ розповідає, що раніше воно розташовувалось ближче до Боянич, там де зараз поле Наропів. Його жителі хоробро відбилися від татар і тому село назвали Хоробрів, від слова "хоробрий".¹⁷

Цікавою є ще одна група переказів, які розповідають, що жителів деяких міст і сіл навколишнє населення називало татарами. Так, у 20-30-их роках був поширений переказ, що жителі села Боратина в давнину були татарами.¹⁸ Жителів Угнова також давніше називали татарами.¹⁹ Важко однозначно дати цьому пояснення. Напевно у бурхливі часи турецько-татарських набігів якась частина ворожих воїнів потрапляла в полон і їх згодом розселяли по різних місцевостях. Можливе й інше пояснення. Тут добровільно поселилися групи татар, які з тих чи інших причин покинули свою батьківщину. Перебуваючи у чужорідному для себе оточенні, вони досить швидко зливались із місцевим населенням.

Нечисленні легенди і перекази, що збереглися до наших днів, змальовують яскраву картину важкого становища і боротьби місцевого населення в часи турецько-татарських набігів. У наш час важко або й зовсім неможливо перевірити достовірність наведених легенд і переказів. Напевно з плином часу одні їх деталі забувались, інші перекручувались і не виключено, що появились і видумані фрагменти. Але, незважаючи на це, закарбований у народній пам'яті відгомін цих далеких подій значно доповнює скупі рядки письмових документів.

16. Переказ записаний від Зінька Я. І., жителя с. Забужжя, у 1984 р.

17. Переказ записаний від Медведя В. Д., жителя с. Правди, у 1987 р.

18. Переказ записаний від Книш Г. Я., жительки с. Забужжя, у 1983 р.

19. ЛБАН, ф. Корд-4, стор. 257.

СОКАЛЬЩИНА В 1914-1924 РОКАХ

Сокальщина була одним із перших східногалицьких повітів, зайнятих російськими військами, які прийшли до Сокаля 13-го серпня 1914 року. Вже кілька днів перед тим там було неспокійно, бо польська пропаганда про "українську зраду" мала успіх у австрійських військових властей і вони, "ради безпеки", наказали арештувати "русофілів і російських агентів", при чому жертвами цих арештувань були також свідомі українці. Серед арештованих були священники: Григорій Грицик з Завишні, Ол. Лаврецький з Добрачина, Іван Плешкевич з Боратина, Щасний Раставецький з Сільця та деякі активніші селяни-москвофіли. Більшість із них відвезли до таборів у Талергофі, Гмінді та ін. Шукали також за о. Олексом Грициком, катехитом учительського семінара у Сокалі, але тоді він перебував у свого тестя, о. Лаврівського в Бо-лехівцях біля Дрогобича, звідки вернувся тільки після того, як росіяни вже були в Сокалі.

Увійшовши у Сокаль під команду генерала Рузького, росіяни знищили залізничну станцію, міст на Бузі та кілька домів, мовляв, населення стріляло з них на військо, аргумент, повторюваний у випадках окупації інших міст. Поминаючи бої на терені сіл Барані Перетоки і Скоморохи, у Сокальському повіті не було більших воєнних дій у перші тижні війни і тому повіт потерпів небагато. У вересні життя в Сокальщині унормувалося, і тільки брак молодих мужчин, покликаних до австрійського війська, нагадував, що це був воєнний стан. Мало потерпів Сокальський повіт також з боку окупаційної адміністрації. На чолі повітового уряду стояв Михайло Дзецюк, родом українець, і завдяки йому в Сокалі не було більших переслідувань українського населення. Також комендант етапової команди, Горіцин, був прихильно наставлений до українців. Зате помічники повітового начальника, корінні росіяни, дошкулювали населенню, вимагаючи хабарів. По селах вітями залишились ті самі люди, які займали ці пости перед війною, а по містах урядові позиції займали міщани, як от у Сокалі, де верхово-

дила родина Караванів. Офіційні оголошення були писані російською мовою, але українську кореспонденцію приймали без перешкод.

Зайнявши Сокальщину, росіяни побудували у вересні-листопаді 1914 р. залізничний шлях від Сокаля до Володимира Волинського, а навесні наступного року від Сокаля до Камінки Струмилової і таким чином получили прямою лінією Сокаль зі Львовом. Одночасно вони почали будову битого шляху від Сокаля до Холму, щоб получить Сокаль з Берестям Литовським. Через відворот вони не закінчили цієї роботи; її продовжували австрійці, і це піднесло значення Сокаля під військовим і господарським оглядом. У час російської окупації в Сокалі працював повітовий виділ, зорганізований колишнім повітовим маршалком, Вінкентієм Країнським. Урядовці попереднього повітового виділу на чолі з маршалком, графом Юліаном Тарновським з Бишева, його заступником Мадейським з Пархача та секретарем Кіслінгером виїхали на Захід з відступаючим австрійським військом. Повітовий виділ завідував захистом для 60 старців із цілого повіту; його управу творили три поляки (Вінкентій Країнський, граф Йосиф Плятер з Мошкова і місцевий ксьондз Ленартовський) і три українці (о. Омелян Трешневський з Хороброва, о. Омелян Криницький з Боб'ятина та війт із Тишиць, Мельник). Спершу губернатор Бобринський противився виборіві священників, але остаточно погодився на них. Цей воєнний повітовий виділ у Сокалі відбував свої наради кожного четверга.

Як у цілій Східній Галичині, у Сокальщині, зокрема в пограничних москвофільських громадах, велась агітація за перехід на православ'я. До Теляжа вернувся відомий батюшка Іван Ілечко, який на початку війни втік до Росії. Ще задовго перед війною цей Ілечко працював дяком у Костяшині біля Белза, а коли його прогнали звідти, він виїхав у Росію і в жовтні 1911 р. приїхав до Теляжа батюшкою старанням Карпа Головки, писаря у нотаря в Сокалі і приклонника відомого агітатора Дмитра Маркова. Використовуючи відсутність греко-католицького священника в Теляжі, Головка приїхав до місцевого господаря Сафата Палки, платного агітатора Маркова, і в його домі заявив кільком присутнім селянам: "Ви тут бідні, покривджені, не маєте священника та не будете його мати — але я вам його дам, я маю вже гроші — куплю площу, а православний священник в тих днях приїде. Ви не знаєте, що ті ваші "ксьондзи" українські загадали, вони хочуть перетягнути вас на латинське, а всі книги церковні вже друкують фонетикою."¹ Саме тим "священником" був батюшка Іван Ілечко. Без уваги на те, що багато наших людей залишилося при греко-католицькій церкві, на православ'я перейшли села: Скоморохи, Ільковичі, Торки, Ульвівок, Стенятин,

1. "Православ'я в Сокальщині". *Діло*, ч. 236, 1911.

Свитазів, Городиловичі, Завишня, Боратин, Добрачин і Теляж, при чому православних батюшок мали тільки Теляж, Торки й Боратин, а до Ульяновка й Городилович приїжджав батюшка з-поза Сокальського повіту. У чисто українських селах не було спроб заводити православ'я і всі селяни залишилися католиками. Для скріплення агітації за православ'ям до Сокаля приїхав у січні чи лютому 1915 р. єпископ Евлогій. Тоді відбулося посвячення православної церкви, раніше будинку польського Сокола і з цього приводу начальство видало наказ усім церквам прийти з процесіями і взяти участь у параді. Парада відбулася, але зовсім не причинилася до поширення православ'я.

З приходом росіян майже вся українська світська інтелігенція Сокальщини виїхала на Захід, під час коли священники залишилися на місцях. Їх і ОО. Василян з Кристинополя не переслідували і тільки на донос москвофілів арештували о. Степана Сапруна із Стенятини й разом з тамошнім учителем Гудзом вивезли в Росію. На денному порядку були реквізиції, особливо коней, при чому тут приходило часто до різних пертрактацій між селянами і владою. Шляхом підкупства селянам часто щастило виминути реквізицію. Зате при відвороті росіяни забирали все без розбору, зокрема у східній частині повіту, де влітку 1915 р. проходили завзяті бойові дії. Цей відворот почався уже в червні, коли австрійські війська під командою генерала Бема-Ермоллі зайняли Перемишль (2 червня) і Львів (22 червня), посувалися у напрямі Бугу та почали офензиву на лінії Томашів-Замостя та в околиці Сокаля. У перші дні липня армія генерала Меккензена заатакувала росіян між Камінкою Струмиловою і Сокалем, в околиці Томашева й на лінії Золочів—Бузьке. В половині того місяця німецькі відділи обстрілювали Бернардинський монастир, а 18 липня перейшли Буг біля Сокаля і Скоморохів. Два дні пізніше дійшло до гострих сутичок у секторі Літовиж—Сокаль—Поториця, біля Завишні, Добротвора та ін.²

Перед своїм відворотом росіяни дали наказ селянам, зокрема москвофілам і тим, що перейшли на православ'я, виїздити в Росію, мовляв, вони мусять утікати, бо австрійці "вивішають їх". На села приїздили російські жандарми й солдати та насильно змушували селян до виїзду. Першими виїхали православні батюшки, опісля православні селяни із сіл Скоморохи, Теляж, Ульяновок, Ільковичі, Торки, Стенятин, Свитазів, Боратин, Добрачин, Городиловичі, Завишня і Конотопи. З інших сіл виїхали поодинокі москвофільські родини. Втекли також о. Олекса Грицик, катехит учительського семінара з родиною та жінка й діти о. Грицика з Завишні.

2. Інформації про ці бойові дії взяті із газети *Таймс* (Лондон) і *Нью Йорк Таймс*.

Виїзд прихильників росіян із Сокальщини не був надто щасливий. На границі їх зустрічали вороже волинські селяни й подекуди переконанням чи навіть бійками змушували до повороту додому. Також російські чиновники відпекувалися від утікачів, не маючи змоги чи не хочачи підшукати для них приміщення та покривати кошти їхнього прожитку. Таким чином селяни-утікачі верталися до своїх сіл, утративши все своє майно. Не вернулися тільки селяни із Скоморохів, Теляжа, частинно з Ількович та ще декількох з інших сіл. Загально кажучи, пов'язані із утечею обставини вилікували багатьох колишніх москвофілів.

Із відворотом росіян до Сокаля вернулася австрійська влада: староста Шведзіцький, трьох комісарів, повітовий суд, податковий уряд та давній повітовий виділ з маршалком графом Юліаном Тарновським на чолі. Усе діловодство було ведене польською мовою, оголошення були польські й німецькі, що викликало негодування серед українського населення. Сокальщина була одним із повітів, де ще на початку століття, коли Галицький сейм задумав увести окружних писарів, заведено тих писарів на пробу і ця практика тривала в час війни. Ті окружні писарі урядували виключно на польській мові, чому противилися українці. Податків влада спершу не брала, а на 17 січня 1916 р. скликала повітову раду для ухвалення бюджету на біжучий рік. Староста створив повітову апровізаційну комісію, до якої покликано двох українців, о. декана Василя Фартуха з Довжнева й о. О. Трешневського з Хороброва. Її діяльність закінчилася зараз по перших зборах, на яких у присутності 50 поляків і жидів обговорено господарське положення повіту. Відбудовою знищених посіlostей займалося досить повільно староство й тому не бракувало голосів, що було б краще, коли б селяни одержували певну дотацію і самі переводили потрібні наприви. Велике невдоволення серед населення викликали реквізиції, якими австрійська влада змушувала селян молотити прискореним темпом збіжжя і здавати його державі. Це було для них великим тягарем, особливо у східній частині повіту, де жнива були слабкі, бо через бойові дії збіжжя було знищене і населення було на межі голоду. Школи не функціонували, бо їхні будинки служили військовими лікарнями, зате по селах почалась наука. Громадське життя в Сокалі майже не існувало, бо бракувало інтелігенції, з якої багато виїхало на Захід перед наступом росіян і ще не вернулося, дехто помер, а ще інші служили при війську.³

Австрійська політика у відношенні до українців Галичини не змінилася, а граф Карло Штюрк, президент міністрів, годував їх обіцянками про утворення українського автономного краю в Австрії. В міжчасі і

3. "Сокальщина і російський наїзд". *Народна Воля*, 15 квітня 1916, стор. 3.

Австрія і Німеччина сприяли полякам, щоб відвернути їх від Антанти, і 23 жовтня 1916 р. видали спільний маніфест, заявляючи, що із звільнених від Росії провінцій вони відбудують самостійну польську державу, а в відокремленій від Австрії Галичині збільшать польську автономію. Українська сторона опинилася у дуже трудній ситуації; протести Загальної Української Ради кінчалися дальшими обіцянками Австрії, політика Української Парляментарної Репрезентації також не мала успіху і нарешті Українська Національна Рада проголосила 1-го листопада 1918 р. Західньо-Українську Народню Республіку. Почалась польсько-українська війна.

Про переворот у Сокальщині згадує в своєму спогаді Олександр Охрім:

"Два посилені постерунки жандармерії в Сокалі, тут же пересильні пункти з кількома тисячами полонених, що верталися з російського полону, відповідна до того охорона та деякі господарські частини австрійської армії. Рівно ж були постерунки жандармерії і господарські частини (Анбау Абтайлунг) в містечках Белз, Кристинопіль, Варяж, Тартаків і постерунки жандармерії по селах Жнятин, Угринів, Мошків—Себечів, Старгород, Скоморохи, Торки, Первятичі—Спасів.

В Сокалі був осідок окружного коменданта жандармерії, яким був спольонізований чех в ранзі ротмістра жандармерії.

Наладнюючи організаційну сітку між цивільними, я був не менше заінтересований в тому, щоб дібратися до постерунків жандармерії. Це мені вповні вдалося. Тут мою роботу влегшував мені однострій австрійського офіцера. Я зачав свою мозольну і небезпечну працю згори, а саме від повітового коменданта жандармерії, штабсвахмайстра Котика. Я знайомий був з ним і його дружиною Катериною Іванець і при нагоді у відповідний час, у них таки вдома, я познайомив їх з УВО* і вказав, що недалекий вже час, коли на руїнах Австрії треба буде будувати свою державу, як це сталося на руїнах царату.

Покійний вже нині Котик прийняв мої інформації без застережень і обіцяв мені всяку поміч. Він поінформував мене про склад постерунків жандармерії в повіті і подав мені надійних жандармів українців. В той спосіб я нав'язав зв'язки майже зі всіма постерунками і відповідно підготував їх до перевороту. Залишилися мені в пам'яті імена лише декотрих жандармів, свідомих українських патріотів, — як вахм. Варениця, Гарасимович, Мельник, Михальчук, Ктитор. На жаль, не пам'ятаю інших, що були помічними нам у перевороті, а потім сповняли совісно свої обов'язки вже як українські воїни.

Переворот в Сокалі ми перевели зі селянами з довколишніх сіл.

* Не мішати УВО з пізнішою Українською Військовою Організацією.

Головний сокальський постерунок ми зловили в сні в 3 год. ранку. Тут ми дістали поверх 20 добрих крісів, і досить набоїв, бо наше оружжя на початку складалося з мого револьвера і двох крісів, в тім один старий, на один набій. Відтак прийшов на чергу другий постерунок, а потім військові частини. Ще перед полуднем ми упоралися з нашим військовим завданням і перебрали владу від місцевого повітового старости. Цивільну адміністрацію обняв суддя Тисовський, радник суду Комаринський, Прокоп і ін., а ми взялись до організації військових частин.

Зараз по перевороті з'явилися до служби Україні старшини і стрільці, що були тоді на відпустках, як Василь Дикий, Михайло Мельничук, Ващук, Вець, Лука Сич, Лука Михальчук, Василь Гаук та інші.

На терені повіту перевели переворот того самого дня селяни під проводом перед тим втаємничених людей.

Крім організаційної роботи в Сокальщині, я взяв на себе додатковий обов'язок притягнути до УВО наших людей з 15-го полку піхоти, що був стаціонаований у своїх давніх казармах на Яблонівській. Першим моїм товаришем по організації з того полку був капраль, якого імені, на жаль, не пам'ятаю." ⁴

Про ситуацію після перевороту подає "Звіт зі Сокаля—Белза":

"Дотеперішній стан в окрузі Сокаль—Белз від часу перевороту змінився в той спосіб, що з огляду на великий обсяг повіту Сокаль—Белз на сесії комісарів за взаємною згодою виділено повіт Белз в осібну експозитуру і вибрано помічним комісаром суддю Гісовського на округу Белз із тим, що військові справи мають підлягати комісарові з Сокаля, згідно там же військовій команді. В справах політичної і загальної ваги має Гісовський здавати щотижня звіт.

Цей поділ був побажаний тим більше, що сокальська організація не була в силі опанувати далеких сіл і в них досі пиняво йшла організація під кожним оглядом.

Щодо організації в повіті Сокаль, то цілу адміністрацію пущено в рух, комісари сходяться на сесії щодві неділі, порішено найактуальніші справи, як справу опалу, усталення цін, організацію міліції на лад січової організації. Щодо цієї останньої, то на чолі її стоїть Драган, бувший організатор "Січей", як кошовий, і два осаули, які мають задачу їздити й організувати села. Щодо них, то військовість боїться їх діяльності, щоб не тягнули багато до міліції (яка, зрештою, має повнити службу без зброї) і в цей спосіб для демагогічних цілей не ослабляли сили армії, яка саме організувалася.

4. Олександр Охрим (Охрім). "Моя участь в 1 листопаді 1918". *Наша Мета*, Торонто, 5 січня 1954.

Щодо обняття урядів, то майже всі поляки поусувалися, або взяли відпустки (як в старостві) — в суді урядують, бо начальником є українець. Шкільні справи полагоджено в той спосіб, що віддано управу гімназії проф. Ярославові Біленькому, народні школи проф. Банахові з огляду на ренегатство дотеперішнього інспектора Стефанціва, хоч цей зголосився до служби і його прийнято, але провід має Банах.

Щодо рятункової акції для попалених сіл, знищених війною (особливо 5 сіл надграничних, які щойно вернулися), то управа повіту мусить завчасу подбати про запаси збіжжя, бараболю для них і в тій цілі думає звернутися до дворів о поміч; це, зрештою, також в їх інтересі, щоб охоронитися перед більшовизмом. Най дадуть завчасу."⁵

ЗУНР зорганізувала Українську Галицьку Армію, у складі якої була 5-та Сокальська Бригада. Вона діяла на терені Сокальщини, пізніше на Поділлі в околиці Копичинців. Опікою над раненими займалася постанала в Сокалі 1918 р. Жіноча Громада. Зворотним пунктом у цій війні була офензива армії Галлера на український фронт, що почалася 15-го травня 1919 року. У той час УГА ділилася на три корпуси, а бойова лінія спиралася правим крилом на групу отамана Оскілка, яка стояла на Волині і йшла на Володимир Волинський, Локачі, Порицьк, Іванівку, Тудорковичі, Угринів, Варяж, Жабче, Гільче й Осердів (5-та бригада). На лінії Цеблів, Жужіль, Теглів, Домашів і Брукенталь стояла 9-та бригада, а 10-та бригада й перший і другий курені Українських Січових Стрільців діяли на лінії Костіїв, Зарудці і Зашків. Перший удар поляків був звернений на Жужіль біля Белза, Зарудці, Зашків і Дубляни, при чому їхня перевага була така значна, що мимо сильного українського спротиву її не можна було здержати. Наші бригади й курені маліли, а рештки опанувала психіка побитого — відступати все далі й далі. Фронт був дуже довгий і не було більших резерв, щоб ними заступити дезорганізовані частини. На півночі, на лінії Сокаль — Белз, здержано напір поляків на Бузі, але не надовго, бо вони обійшли річку в околиці Володимира Волинського, де не було одноцілої лінії і військо стояло групами по селах. П'ята й дев'ята бригади відступили без битви на Тартаків, Радехів, Топорів.⁶

Рішенням Найвищої Ради від 25-го червня 1919 р. Галичину віддано під польську окупацію і з цим почалась мартирологія українського населення, бо польська військова і цивільна влада поставила собі метою винищити якнайбільше українського населення, особливо інтелігенцію, щоб при заповідженім Антантою народнім голосуванні досягнути

5. Звіт зі Сокаля—Белза. *Літопис Червоної Калини*. Львів, ч. 7-8, 1930.

6. *Голос Тавора* (Німецьке Яблонне, Чехія), 2, ч. 9, 15 серпня 1920, стор. 9.

більшість. Галицькі в'язниці й табори полонених у Модліні, Берестю Литовським, Стшалкові, Домб'ю, Пикуличах та ін. наповнились сотнями українських інтелігентів, священників, свідомих селян і робітників тощо. Подаємо коротку хроніку польських знущань у Сокальщині і поближких повітах:

У Грабовій, пов. Камінка Струмилова, польські жовніри застрілили місцевого війта за те, що не міг доставити вимаганої кількості підвод.

У Довжнєві, пов. Сокаль, поляки вбили двох забораних у полон ранених українських військовиків.

По приході до Сокаля польські жандарми застрілили без доходжень 70-літнього міщанина Демчука, двох селян і організатора повіту Драґана.

В Угринові, пов. Сокаль, польські легіоністи вбили багатьох селян, серед них Федора Крутія і Андрія Федишина.

В Нисмичах, пов. Сокаль, польські жовніри вбили в хаті раненого стрільця Демчука, 70-літнього господаря Левка Бесика, Катерину Тивонюк і Павла Пирого, якому перед тим викололи очі. Крім цього, вони мучили й били Тимотея Седеника та інших.

В Сокалі поляки побили до крові пані Демчук.

На Холмщині, Підляшші й на Поліссі поляки перемінили церкви й Холмську катедру на костели. Вони заснували нові польські парафії і перемінили монастирі (Лісна та ін.) та післали до них польських шовіністичних ксьондзів і монахів. У Холмі засів польський єпископ-суфраґан Любенеск Єловицький.

Комендантом табору в Домб'ю був сотник Кроковський, перед війною суддя у Сокалі. 30-го червня 1919 р. він дав наказ безкарно знущатися над українськими інтернованими й полоненими.

У львівських Бригідках перебував 73-літній о. Цегельський, крилошанин і парох Камінки Струмилової.

Поштовий уряд у Сокалі відмовився приймати виповнені українською мовою перекази й адресовані по-українському листи.

Лодзінський, староста в Камінці Струмиловій і предсідник Шкільної Окружної Ради вислав 12-го грудня 1919 р. лист до Леонтини з Балборжинських Вертипорох, учительки у Бенькові, де писав: "Повідомляю паню, що комісія Крайової Шкільної Ради постановила зачислити паню на підставі перепровадженого доходування до групи "Ц", то значить, до таких осіб, котрі не можуть бути публічними учительками в Річипосполитій Польській тому, що вона переконана, що пані, будучи під впливом свого мужа, пана Івана Вертипороха, цивільного агітатора й українського діяча,

мусіла перейнятися його ідеями і засадами і тому не можна мати до пані довір'я."7

Учительки Будинська, Семенець і Хомінська заявили в старостві, що зложать приречення вірності Польщі по-українському. Староста Лодзінський сказав, що не розуміє тієї мови і тоді учительки сказали: "До побачення". Їх два рази арештували, пізніше конфінували.

Жандармерія у Камінці Струмиловій арештувала 26-го червня 1919 р. учителя Михайла Брикайла в Добротворі й вислала чотири дні пізніше до львівських Бригідок. Йому закидали більшовизм і проscribeування поляків. Нічого йому не доказавши, його конфінували від 1-го серпня у Кракові. Старання про його звільнення були безуспішні. Посвідку від громади, що він не поводився вороже з поляками, а навіть увільнив з інтернування поляка Юзефа Концевича, жандармерія сконфіскувала й таким чином позбавила його важливого документу.

Учителя Володимира Гофрика з Ванева, пов. Сокаль, арештували, мовляв, він стріляв до поїзду й організував українське військо. Після побуту в Домб'ю з 19-го червня до 19-го грудня 1919 р., його конфінували у Белзі, де він був на межі голодової смерті. Його жінка й діти перебували у Ваневі.

Софія Черевко, вчителька у Ваневі, одержала листа з датою 14-го серпня 1919 р. від Крайової Шкільної Ради такого змісту: "Тому, що пані залишила місце служби, не повідомивши про те Окружну Шкільну Раду, і по сьогодні не зголосила місця свого побуту, Окружна Шкільна Рада вважає, що пані зрезигнувала з посади." В дійсності вона зголосилася до служби 6-го вересня 1919 р., а згадане рішення-листа одержала тільки при кінці вересня, коли скасовано додаткові деклярації. Коли вона зголосилася вдруге, інспектор сказав їй, що для неї нема місця у Ваневі й вона може перенестись у іншу округу. Вона внесла два протести, 5-го листопада 1919 р. і 2-го січня 1920 р., але без успіху.⁸

15-го липня 1920 р. польський уряд видав закон про примусовий викуп землі з метою колонізації, про потребу якої писала *Газета Поранна* від 11-го грудня 1919 р., мовляв, "треба почекати з пере-проваджуванням земельної реформи у корінній Польщі, щоб таким чином змусити малоземельних польських хлопів мігрувати на східні 'креси'." Подібно як у 14-15 ст., поляки заселяли галицькі повіти найнижчим елементом із Мазурщини, як це було видно із поведінки тих

7. Інформації взяті із книжки Осипа Меґаса, *Трагедія Галицької України*. Вінніпег, 1920.

8. *Український Вістник*. Львів, 10 липня 1921, стор. 1-2.

переселенців у відношенні до місцевих українців. Ось один приклад із Сокальщини: 4-го травня 1922 р. в селі Свитазів, пов. Сокаль, коли люди були в церкві на Богослуженні, мазурські колоністи із села Ролікувки зайняли без дозволу читальню "Просвіти" й відбували там свої збори. Кількох мужчин, вийшовши з церкви, прогнали їх звідтам. На наступний день біля будинку читальні з'явилися два жандарми з місцевої поліційної станиці й намагалися розігнати зібраних Василем Чорним селян. Коли один із жандармів звернувся з багнетом до Мирона Гарасимчука, цей відкрив свою грудь і крикнув: "Пробий мене багнетом, а я від читальні не вступлюся!" Тоді слідували арештування і крик присутніх селян: "Замкніть нас усіх, бо ми всі винуваті, а не тільки деякі." Дійшло до сутичок, що їх припинив відділ поліції із Сокаля. Арештованих примістили у темній келії, де була по коліна вода. Коли їхні рідні просили жандармів примістити їх у інше місце, ці перші арештували ще кількох селян і відвезли їх до в'язниці окружного карного суду при вулиці Баторія у Львові. Під час судової розправи обвинувачені заявили, що вони ставали в обороні читальні й не мали наміру нападати на мазурських колоністів. Розправою провадив прокуратор Сопотницький і передсідник Гошовський, оборонцями були адвокати Давидяк, Волошин і Ляндсбергер. На лаві обвинувачених були селяни Лука Кошик, Мирон Гарасимчук, Григорій Войтек, Яків Цюра, Іван Повзун, Григорій Каланюк, Григорій Бульбак, Іван Журовський, Іван Пасіка, Іван Гарасимчук, Петро Дичаковський, Тимотей Козик, Мирон Семенюк, Кость Никон, Семен Войтек, Михайло Калиба, Іван Стефанюк, Іван Антонюк, Іван Гнида, Семен Гарасимчук, Іван Іванюк, Кость Дичаковський, Прокіп Микитюк, Онуфрій Войтек, Гнат Король, Анна Журовська, Дмитро Калуба, Сильвестер Никон, Тесько Крисько, Іван Саруба, Іван Никон, Параскевія Гнида, Ксеня Бульбак, Мокрина Журовська та ін.⁹

Дев'ятимісячна боротьба проти озброєної Францією Польщі та перехід Української Галицької Армії за Збруч вичерпали українські сили в Галичині, а переслідування, тюрми й концентраційні табори унеможливлювали будь-який активний спротив. Єдиним засобом опору були індивідуальні акти терору, які почались від травня 1922 року. Із доступних нам матеріалів віднотуємо три такі акти в Сокальщині: підпалення скирт збіжжя дідица Країнського в Переспі (22 серпня 1922 р.), спалення фільварку у Вільках Росновських (вересень 1922 р.) та бій з польською поліцією в лісі біля села Барані Перетоки (жовтень 1922 р.).¹⁰

9. *Народна Воля*, 5 червня 1922, стор. 1 і 6 червня 1922, стор. 1.

10. *Український Скиталець*. Відень, 3, ч. 20, 15 листопада 1922, стор. 4-6.

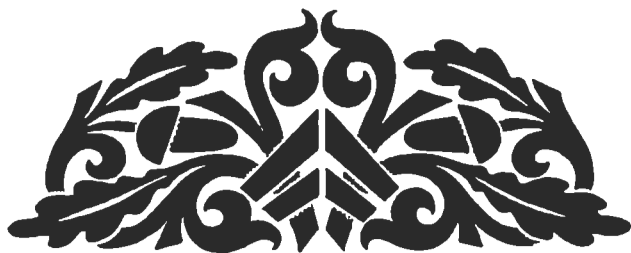
Внаслідок польського поліцейного терору всяке культурно-освітнє та громадське життя зовсім підупало. Це відноситься головню до Сокаля. Про це звітує дописувач *Нового Часу*: "Нині в часі гоненій на наше шкільництво в Сокалі замкнули "Школу вправ" при бувшій утраквістичній учительській семінарії і ніхто ні пальцем не кивнув на знак протесту на нашу пресу і взагалі на все українське — нині."¹¹ Знову ж інший дописувач в тому ж *Новому Часі* дуже негативно навітлює культурне життя в цьому ж місті:

"Сокальщина. Коли б хтонебудь пробував оцінювати Сокаль щодо вартости його під оглядом національної свідомости, доброго народнього виховання і розуміння ваги хвилі, з його зверхнього вигляду, не вглядаючи в нутр його душі, то дуже помилявся б в такій оцінці. Сокаль сам як такий багато не вартий і коли би напливовий елемент з сіл не розбурхав і не оживив його, він до нині спав би сном блаженних. Товариства, які є в Сокалі, животіють лише завдяки кільком одиницям, котрі угинаються під тягарем праці і немає їм кому облегшити. Загал відноситься байдужно до всякої народньої роботи, став самолюбом і загальна справа йому неважна. Молодь, дивлячись на старших, попадає в такий самий хворобливий стан зневіри і самолюбства. Народні свята вважають у нас за щось, що до життя народу не конче порібне і не диво, що Сокаль в 1923 році не святкував роковин Шевченка і цього року хто зна що було б, наколи б село не поспішило рятувати колишньої доброї слави Сокаля. І так на запросини філії Т-ва "Просвіта" і ін. товариств прибули з повіту 4 найкращі сільські хори, щоб спільними силами відсвяткувати роковини Шевченка. Свято 18-го травня 1924 р. зачато Богослуженням у церкві Петра і Павла, на котрім співав хор з Хороброва, котрий під умілою управою п. Омеляна Плешкевича, студ. унів., прегарним співом додав Богослуженню поваги і блеску. Пополудні, о год. 3-ій відбувся перший концерт для замісцевих, за добровільними датками на "Рідну Школу". В тому концерті взяли громадну участь селяни, відпоручники читалень і кооператив. В концерті брали участь хори: Угринівський, Хоробрівський, Тартаківський і Боратинський. Всі точки хорові були чудово виконані і з чуттям віддані так, що границі між хорами, щодо їх вартости, перевести не дається. Дуже відрадним було бачити старих зіспіваних Угринівських басів (45-50-літні мужчини) котрі своєю силою голосу причаровували слух глядача. Рівно ж артистично з чуттям і розумінням була виголошена деклямація "Титар" пп. Марійкою С., а також і друга "Тополя" сільською дівчиною. Чистий дохід з концертів розділено по рівній частині на "Рідну Школу" і Фонд "Учітєся"."¹²

11. *Новий Час*, Львів, ч. 21, 1924.

12. *Новий Час*, ч. 41, 1924.

Цей короткий огляд подій у Сокальщині дає неповний образ життєвих відносин у тому повіті під час Першої світової війни й у перші повоєнні роки. Ці відносини, хоч не причинилися до зміцнення культурного й економічного життя місцевих українців, посунули багато вперед їхню національну свідомість і стали для них поштовхом до боротьби за самовизначення і незалежність. Цієї цілі у той час не досягнуто, бо було дуже тяжко, а то й неможливо встоятися перед переважаючими силами наших недругів. Щоправда у 1922 році поляки обіцяли дати Східній Галичині автономію і припинити колонізацію, однак це був звичайний політичний маневр для досягнення підтримки західних держав і хвилювого заспокоєння українців. Акт Ради Амбасадорів від 15 березня 1923 р. признав Східню Галичину Польщі і таким чином припечатав на деякий час долю її українського населення.

СОКАЛЬЩИНА — ВОГНИЩЕ УКРАЇНСЬКОГО АСКЕТИЗМУ

Слово аскеза (грецьке "аскезіс" — вправа) означає стільки, що вправа в чеснотах, поборювання пристрастей — здержливість, подвижництво, покута, пустеля, тобто змагання досягти моральну досконалість.

Християнський аскетизм заснований на євангельських радах. Його принесли в Україну грецькі монахи-ченці. Осередком стала Києво-Печерська Лавра. Зразу аскетизм мав форму єрemitичну — подвизання на самоті; потім отримав вигляд суспільницький, спільного життя. Було і "юродство Христа ради" — радикальне уподібнення до Ісуса на зразок св. Павла, який став "нерозумним задля Христа".

Український аскетизм тримався золотої середини. Ченці старалися і далі стараються служити досконало Богові й ближнім. Це найдовшеніше християнство. До 17-го ст. аскетизм в Україні дотримувався загально василіянського правила під видом студитського устава. В монастирях гуртувалися окремо чоловіки і жінки. Згодом св. Йосафат і Йосип Рутський надають чернечому стану виду західного на форму ОО. Єзуїтів. Опісля чин занепадає через московські гонення та ілюмінізм.

1882 року папа Лев XIII обновляє Василіянський Чин в галицькій волості. На Сокальщині здавна був Крестинопільський монастир. Його заснував 1682 р. граф Салезій Потоцький. Церква та монастир походять з 1771-75 рр. У монастирі приміщувалися студії чина — філософічні і теологічні. 1888 року цей монастир приступив до добромилівської реформи. 1939 року було тут 10 отців, 21 студент і 4 брати — разом 35 ченців. До речі, варто згадати, що в самому Сокалі давно був василіянський монастир.

1. Василіянська присутність у Сокальщині

Сокальщина дала Василіянському Чину визначних мужів. Перший з них — це Платонід Філяс, який став першим протоігуменом по ОО. Єзуїтах 1901-1918 рр. Тоді уряд протоігумена був уряд верховного

настоятеля. Походив з Добрачина біля Сокаля. Згодом протоігуменом в Галичині був сокальчанин о. Анастазій Калиш (1920-30 рр.) зі села Барані Перетоки. Довголітнім секретарем галицької провінції був о. Євтимій Бобрецький, мати якого жила в Сокалі. Далі такі отці: Платон Мартинюк і Панкратій Кандюк з Тартаківця коло Сокаля і о. Рафаїл Лотоцький, який помер у Бразилії. Брати отці Павло і Пасив Кисілі з Варяжа, о. Матей Гура з Мошкова (помер у Канаді, свояк о. В. Зінька). Отець Віталій Граук з Кристинополя, протоігумен галицької провінції 1935-1961. З того ж самого містечка походить і о. Павло Пушкарський. Відомий історик чина о. Йосафат Скрутень — з Пархача, о. Дам'ян Богун — з Сокальщини. Та брати ченці: Мирон Топорівський з Себечева, Лаврентій Каспрук з Пархача-Межиріччя, Йосафат Король з Кристинополя, Омелько Варнава з Тартакова, Мартиніян Петришин з Цеблова, Гіларіон Смілка з Кристинополя. З поблизького на Равщині Угнова о. Авксент Титла, і Котовичі звідтам. Ще брат Прокіп Войтович з Сокаля. Із того міста й автор нариса. Брат Прокіп Верета в Бразилії з Горбкова, о. Рафаїл Криницький ЧСВВ з Боб'ятина — помер 25 березня 1955 року у Львові.

2. Постанови студитського правила

Про початки цього правила маємо досить обширну довідку в дев'ятому томі праці о. А. Великого ЧСВВ *З літопису християнської України*, стор. 29-34. Читаємо там, що перші спроби поновити старий чернечий устав у тодішній Галичині було зроблено на хуторі василіянського кристинопільського монастиря, де кілька простих людей почали цю спробу, саме під проводом ієромонаха о. Андрея Шептицького в 1898 р. Згодом перейшли вони до давнього по-василіянського маєтку в Волсвині біля Кристинополя.

Деякі люди думали про те, щоб первісний стан монахів, якими вони були за часів Антонія, Макарія, Пахомія, Василія, назад до ладу привернути, а радше на нашій Русі запровадити. Ціллю їх мало бути спасіння своєї душі через зберігання євангельських рад. Мусіли б самі добре знати катехизм, щоб не одного могли повчити правд віри, а при тому, співаючи часи церковні в домі Божім, причинитися до слави Божої.

У тому часі кандидатів до монастиря можна було числити на сотні. Тому 22 вересня 1898 року о. Андрей Шептицький відкрив неначе новіціят монахів. Спершу їх було два. 23 липня 1899 року вже десять з них одягли чернечі рясни. 1902 року долучилася до них інша група охочих із Олеська, повіт Золочів, і Митрополит примістив їх на Вульці коло Львова, а пізніше в Скнилові. У 1942 р. було вже 117 монахів.

Сестер студиток — 42 черниці. Отак то цей старинний чернечий чин оновився на Сокальській землі.

3. Сестри Служебниці

У травні 1891 року відбулася третя св. місія молодих василіян в Жужелі Сокальського повіту. Серед молитовної та покайної маси народу було кілька молодих дівчат, які висловили бажання вступити до жіночого чину. Тоді за ініціативою о. Кирила Селецького почало формуватися нове згромадження. Отець Єремія Ломницький підготував провідничку зі Львова, сестру Йосафату Гордашевську, і 27 серпня 1892 року почали там жити перші новички: Марія Зінько, Текля Дудрак, Анна Музика, Пелагія Карабан, Текля Войтович, Теодосія Мельник, Анна Киселек. Керував цим новіціятим о. парох К. Селецький. Духовні вправи підготував о. Є. Ломницький. У 30-тих роках 20-го ст. написав правила для них о. Йосиф Схрейверс, бельгієць.

1894 року перенесено новіціят до Кристинополя. Скоро сестри розійшлися по цілій Галичині. 1902 року поїхали до Канади, 1911 року — до Бразилії. 1906 року подалися до Крижевців у Югославії, 1928 р. — на Чехо-Словаччину до Пряшева, 1935 р. — до ЗСА, в 1965 р. — до Аргентини. У 1988 році жужільські сестри діяли в десятих країнах. Мають ще в трьох країнах свої станиці: Англія, Франція і Німеччина. Загалом присутні в тринадцятих країнах. Мають 127 домів і понад 900 сестер. До того в Бразилії померла в опінії святости сокальчанка с. Анатолія Боднар. Чин Сестер Служебниць — це найсильніше згромадження української Церкви не лише між жіночими, але всіма.

4. Сестри св. Йосифа

Це жіноче згромадження було засноване о. Кирилом Селецьким 1894 року. Їхній осідок був у с. Цеблові, жужільській парафії. 1918 року оформив правила для Сестер Йосифіток єпископ Перемишля Йосафат Коциловський. З того часу провідниками згромадження стали ОО. Редemptористи. Відомий аскет, о. Йосиф Схрейверс, описав життя першої головної настоятельки, сестри Варвари.

До 1946 року в Україні це згромадження мало біля ста черниць і 25 домів. Після Другої світової війни сестри поселилися в Польщі, де мають 12 станиць та 45 сестер. 1961 року поїхали дві йосифітки до Канади й осіли в Саскатуні, де ведуть дім для старших. 1969 року прийшли на працю до Бразилії. Всюди стараються за Божим благословенням розгортати свою благодійну працю.

5. Сестри Мироносиці

Це теж дочки Сокальської землі. Вони почали своє чернече життя в Кристинополі. Засновником того згромадження був василіянин о. Юліян Дацій. Це сталося коло 1910 року. Вони мали в своїх рядах померлу в опії святости сестру Анну Стадник. Вона займалася хворими і старшими особами та адорацією Пресвятої Євхаристії. Згодом СС. Мироносиці перенеслися в інші місця. 1939 року було їх 94; вони мали свої дома в Підгірцях, Зазулях і Богородчанах.

Варто причислити до Надбужанщини і СС. св. Йосафата; засновані 1911 року о. Олександром Диким, святоюрським парохом, при співпраці пароха с. Козлова коло Буська, о. Івана Жигаля. У 1939 р. вони мали десять домівок і сорок сестер.

6. Променювання сокальського аскетизму

Дух сокальського аскетизму променював і на поселення. Перше жіноче згромадження нашої Церкви, що постало поза Україною, — це СС. Францісканки, чи тепер Катехитки св. Анни. Варто знати, що між засновницями є сестри Водоносівни (три), які походять з Сокальщини. Одна з них, сестра Леокадія Водонос, була головною настоятелькою того згромадження, яке постало 1932 року і має до 80 черниць та понад десять домів. Сестри Аннистки перебувають у Римі при Мадонна деї Монті.

7. Світські інститути

Останніми часами в Церкві почався інший рід посвятного життя, а це світські інститути. Годиться згадати, що перший такий світський інститут між східними Церквами постав у нашій Церкві в Бразилії. Це Катехитки Серця Ісусового, які постали 1940 р. в м. Прудентополі. Засновником був о. Христофор Савенко Миськів, який походить по матері з Сокальщини (Гірка); членками-засновницями були дві сестри — Антонія і Надія Шульган, родичі яких теж походять з Сокальщини. Отож і тут позначився вплив сокальчан з Божої милости і ласки.

Значить, треба скласти щиру подяку Господеві та Пресвятій Богородиці, що так духовно збагатили повіт Надбужанської Землі — Сокальщину!

ВІДРОДЖЕНЕЦЬКИЙ РУХ У СОКАЛЬЩИНІ

Протиялькогольний рух перед Першою світовою війною провадили священики в протиялькогольних братствах при церквах. Після Першої світової війни цією справою зайнялося протиялькогольне і протинікотинне товариство "Відродження". Відродженецький рух у Сокальщині відновлено в другій половині двадцятих років. Про це звітував журнал *Ми Молоді*, який виходив у Рогатині: "Філії 'Просвіти' в Сокалі та Городенці ведуть корисну протиялькогольну акцію. При виділах згаданих філій зорганізовано протиялькогольні секції. В Сокалі на чолі Протиялькогольної Секції стоїть о. Григорій Кулинич, в Городенці — проф. Р. Міхняк".¹

Перший кружок* "Відродження" в Сокальщині засновано в 1928 році в **Спасові**. В початках він проявляв незвичайно живу та активну діяльність. Але восени 1930 року прийшла польська пацифікація, яка понищила всі книги та діловодство кружка і перервала працю. Щойно 26 лютого 1933 року відбулися Загальні збори кружка і розпочато наново відродженецьку працю. Головою кружка вибрано Юрія Мельника. В діловому році кружок провадив доволі живу діяльність та втішався популярністю серед місцевої молоді та старшої громадськості. Чергові Загальні збори, які відбулися 4-го березня 1934 року, вибрали Раду кружка в більшості в тому самому складі: Марко Мельник — голова, А. Сидор — містоголова, Сильвестер Прокопчук, Микита Сідь, Марія Юзьвяк, В. Яремко, Іван Дешиця, Теодор Щудло, А. Шевчук, Йосиф Лесик, Іван Прокопчук, Анна Радецька — члени Ради.

Заки приступлено до виборів Ради кружка, відбулася жива дискусія та присутні вислухали реферат студента Василя Сидора. Доповідач у гарній та змістовній формі вказав на лихо українського народу, яким є алкоголізм. В дискусії Марко Мельник закликав молодь завернути з

1. *Ми Молоді*, 1929, ч. 1-2, стор. 20.

* У цій статті залишено загальноприйнятий у довоєнній Галичині термін "кружок" на означення гуртка, товариства. — Ред.

дороги пияцтва. Він вказав на ролі "Відродження" і підкреслив, що воно так само важливе, як і "Просвіта" чи "Рідна Школа" та що йому треба присвятити більше уваги.

Загальні збори кружка, які відбулися 15 березня 1935 р., показали дальший ріст товариства. За звітний час Рада кружка відбула 11 засідань, виголошено чотири реферати для членів і громадськості, відсвятковано свято Тараса Шевченка, приєднано п'ятьох членів. На наступну каденцію головою вибрано Микиту Сідя, а секретарем Сильвестра Прокопчука.

Загальні збори, що відбулися 19 липня 1936 р., ствердили дальше зростання кружка. На голову зборів вибрано Марка Мельника, а на секретаря Анастасію Барановську. Після відчитання протоколу, звітів членів Ради кружка та дискусії вибрано нову Раду кружка в такому складі: голова — Микита Сідь, містоголова — Хома Дацюк, секретар — Грицько Братко, скарбник — Михайло Шеремета, бібліотекар — Петро Іванчук; члени Ради: Іван Очабрук, Степан Дешиця, Йоанна Сорока, Тома Палиба і Марія Прокопчук.

Зусильна праця Спасова зовсім змінила село, корчми не стало, а відродженецька молодь давала приклад сусіднім селам своєю ідейністю та тверезістю.

Кружок у **Цеблові** належав до одних з найкращих у Сокальщині. Він був заснований у 1929 році і дуже швидко став одним із активніших товариств села. Ідея тверезості запустила тут глибоке коріння. Доказом цього було відбуте величаве свято "Сільського Господаря", яке пройшло по-тверезому. В місяці лютому кружок влаштував декілька протиалькогольних рефератів, які були ілюстровані діаграмами та картинами.

На Загальних зборах кружка, які відбулися 19 січня 1934 р., вислухано звіти Ради кружка, реферат про завдання товариства та вибрано нову Раду в складі: Василь Петришин — голова, Михайло Петришин, Іван Кантор, Йосафат Кушнерик, Андрій Зінько, Михайло Романів — члени Ради. Контрольна Комісія: Михайло Коваль, Михайло Зброжек, Дмитро Козій.

Кружок не замкнувся в границях свого села, але поширив свою роботу на інші місцевості. В Жужелі відбуто протиалькогольний виклад, в Сокалі протиалькогольну виставку. В Гільчі польська поліція цю виставку заборонила.

Загальні збори, що відбулися 10 лютого 1935 р., показали зростання та динаміку праці кружка. На збори запрошено багато дівчат з метою притягнути їх у ряди "Відродження". Кружок мав протиалькогольну бібліотеку. До нової Ради вибрано таких відродженців: Василь Петришин — голова, Михайло Петришин, Марія Голда, Ольга Вергун, Дмитро Козій, Йосафат Кушнерик, Михайло Коваль, Анастасія Коваль і Володи-

мир Брик — члени.

Праця кружка пішла значно вперед. Це бачимо зі звітів на Загальних зборах, які відбулися 26 січня 1936 р. Кружок мав 14 членів (у тому чотири дівчини). Рада кружка відбула 12 сходин членів та 9 засідань, на яких обговорювано пляни дальшої праці. На сходах виголошено багато рефератів на протиалькогольні теми. Один із них, "Вплив алкоголю на фізичний і духовий розвиток людини", виголосила Марія Голда. Кружок брав участь у влаштуванні таких імпрез: Свято Тараса Шевченка, Перший Листопад, свято "Просвіти" і "Книжки" (в грудні 1935 р.). Спільно з читальнею "Просвіти" відзначено 19 січня 1935 р. день "Бою під Крутами". Протиалькогольна бібліотека нараховувала 36 книжок.

У 1934 р. Головна Рада "Відродження" відзначила Спасівський і Цеблівський кружки, як найкращі.

В **Перватичах** засновано кружок "Відродження" в 1930 році, але через польську пацифікацію та невідповідний вибір голови та членів Ради, кружок до кінця 1933 р. виявив слабку діяльність. Праця оживилася після Загальних зборів. Кружок нараховував 28 членів, у тому дві жінки. Рада відбула 7 засідань та троє сходин членів. На сходах було виголошено такі доповіді: "Алькоголь і його вплив на здоров'я", "Синій димок", "Значення "Відродження" для українського народу". Діловодство кружка було ведено взірцево. Касовий прихід — 388.60 зл., розхід — 363.16 зл. Рада кружка поширювала масово відродженецькі видання. Кружок дбав про те, щоб усі імпрези, весілля, а особливо храмовий празник св. Михайла, відбувалися без алькогольних напитків. Кружок відбув перед храмовим святом 11 листопада 1935 року сходини молоді і старших громадян, на яких виголошено доповідь про шкідливість алкоголю для людського здоров'я. Доповідь викликала живу дискусію. З ініціативи кружка засновано при читальні "Просвіти" Самоосвітний Гурток.

Кружок "Відродження" в **Себечеві** засновано в 1930 році. Як видно зі звіту Ради на Загальних зборах кружка, що відбулися 29 січня 1933 р., "Відродження" проявляло живу діяльність. Зборами проводили о. Станислав Гарасовський і Кость Мигаль. Програмовий реферат виголосив студент Василь Ваврук. Отець Гарасовський виголосив промову, в якій закликав своїх парафіян масово вступати в ряди "Відродження". Кружок мав 77 членів. Збори вибрали нову Раду кружка в такому складі: Степан Кантор — голова, Й. Шопяк — заступник голови, Катерина Пашук — скарбник, Василь Левочко — секретар, Михайло Бриль — бібліотекар.

Відродженецькі ідеї почали ширитися в Себечеві. Доказом цього було весілля, про яке звітував журнал *Відродження*: "Прокіп Шопяк, господар у Себечеві, справляв весілля своєму синові Володимирові

Кружок "Відродження" в Себечеві, 1928 р. Зліва направо сидять: Степан Кантор, Ольга Мигаль, Наталя Гарасовська, о. Станіслав Гарасовський (поміж ними донечка Галя), Марійка Гарасовська, Спольницький, Ольга Башук, Крут; стоять, 1-ий ряд: Піскляк, Стасюк, Шоляк, Топоровська, Кантор, Манькут, Шоляк; 2-ий ряд: Стасюк, Кантор, П. Кантор, Романів, Нагірний; 3-ій ряд: Васьків, Андрій Гарасовський, Григорій Лагода; сидять внизу: Катерина Башук, Остап Гарасовський, Манькут.

без алкоголю. Весілля пройшло надзвичайно гарно. Гості були вдоволені і прийняли це як милу несподіванку".²

Заки постав кружок "Відродження" в **Зубкові**, тут існував "Протияльогольний Гурток" при читальні "Просвіти". Гурток засновано 12 травня 1929 року. Основуючі збори відкрив голова сокальської філії "Просвіти", д-р Богдан Чайковський, при участі 13 членів читальні "Просвіти". Головою "Протияльогольного Гуртка" вибрано Миколу Шковріна, а секретарем Василя Мельника. Через подання руки д-ру Чайковському члени кружка зобов'язалися не пити цілий рік.

Дня 20 червня 1929 р. приступило до кружка чотирьох нових членів. Того ж дня відбулося в селі перше весілля без алкоголю: Микола Грабовий вінчався з Катериною Дубик. День 22 лютого 1930 р. знаменний у селі тим, що 17 відродженців зложили в церкві присягу не пити і не курити.

Перші основуючі Загальні збори кружка "Відродження" відбулися дня 9 червня 1930 р. при численній участі молоді та старшої громадськості. До кружка вписалося 56 членів. Вибрано Раду кружка в такому складі: Петро Філяс — голова, Теодор Огінський — заступник голови, Василь Мельник — секретар, Яків Олійник — скарбник, Василь

2. *Відродження*, 1933, стор. 46.

Савчук, Теодор Дубик, Осип Климчук і Василь Ващук — члени Ради. Збори закінчено кличем: "Геть з алкоголем і нікотиною!"

Від жовтня 1930 р. до 1933 р. кружок не проявляв жадної діяльності. На Загальних зборах, які відбулися 12 квітня 1934 року, вибрано нову Раду кружка в такому складі: Яків Олійник — голова, Йосип Наконечний — заступник голови, Іван Павлюк, Іван Чоп, Настя Кішовар, Іван Наконечний, Василь Мельник, Михайло Огінський і Володимир Огінський — члени Ради. Деяке пожвавлення праці бачимо вже в 1934 році, але жива діяльність розпочалася щойно з 1-им січня 1935 року. Загальні збори, які відбулися 12 лютого 1936 року, показали ріст кружка. Рада кружка старалася приєднувати нових членів, влаштовувала курси та імпрези. Збільшено кольпортаж журналу *Відродження* до 20 чисел. Кружок очолив Володимир Огінський.

Кружок "Відродження" в **Бишеві** засновано 29 лютого 1932 року. Про його працю довідуємося зі звіту, який відчитано на Загальних зборах 28 лютого 1934 р. Кружок мав 26 членів, у тому 8 дівчат. Аматорський Гурток відіграв дві вистави, але дохід не був великий тому, що в селі не було великої театральної залі. На сходинах членів студент теології Северин Шуляка з Торок виголосив чотири реферати на протияльогольні та протинікотинні теми. Кружок передплачував *Відродження*, *Наш Клич* та *Вісті*. Нову Раду кружка обрано в такому складі: голова — Іван Кравчук, секретар — Степан Сухнацький; члени Ради: Петро Демчук, Петро Еда, Іван Шебец, Роман Коцко. Заступники: Настя Мойко, Настя Коцьма, Текля Горак. Контрольна Комісія: Степан Грева, Іван Максимир, Василь Семенюк.

Загальні збори, які відбулися в лютому 1935 р., показали дальший ріст кружка. Касовий звіт за час 25 лютого 1934 до 3 лютого 1935 р. показав, що було 117 зл. приходів, а 107 зл. розходів. Засідань Ради кружка — 13, рефератів — 2, театральних вистав — 2, один концерт у честь Тараса Шевченка, одна безалькогольна забава, а також відсвятковано 25-літній ювілей праці т-ва "Відродження". Головою обрано Івана Кравчука, а секретарем Івана Сухнацького. Мужем довір'я товариства був Роман Коцко.

Кружок мав спільну бібліотеку з читальнею "Просвіти". Все діловодство кружка було ведено взірцево. Завдяки "Відродженню" в селі не стало корчми.

Кружок "Відродження" в **Поториці** засновано в 1930 р., але до кінця 1933 року він не проявляв живішої діяльності. Активним став щойно в 1934 р. Тоді він нараховував 23 членів, у тому дві жінки. Рада кружка відбула в звітovому році 12 засідань і троє сходин членів. На сходинах виголошено такі реферати: "Алькоголь і його вплив на здоров'я людини", "Синій димок", "Значення т-ва "Відродження" для українського народу". Діловодство кружка було у взірцевому порядку.

Гурток "Відродження" в Поториці, 1930 р. Зліва направо, 1-ий ряд: Василь Герасимчук, Василь Бабський, Мирон Козира; 2-ий ряд: Параня Мацюк, Володимир Макар, Василь Макар, Ганна Новосад, Василь Левчук, Іван Микитюк, НН; 3-ій ряд: НН, НН, НН, Степан Стрілець, Василь? Гура, Степан Макар, Володимир Козира, Степан Гура, Микола Новосад; 4-ий ряд: НН, Іван Новосад, НН, НН, Гриць Бабський (диригент), НН, НН, Микола Микитюк (Кашубів), М.? Козира, Ст. Новіцький, Степан Захаревич, НН, Василь Штикало, НН, НН, Мирон Литвин, НН.

Прихід — 388.66 зл., розхід — 363.13 зл. Рада кружка поширювала видання *Відродження*.

В квітні 1936 р. відбулися наступні збори кружка. Звіт з діяльності за попередній рік зложив голова кружка Михайло Гура. Кружок дав три реферати для запрошених гостей та відіграв три театральні вистави. До нової Ради кружка обрано: В. Козиру, В. Штикайла, В. Бабського, І. Морозовського, Степана Захаревича, М. Олексу, М. Гуру. Треба сказати, що в минулій каденції праця кружка була поставлена взірцево.

В 1937 році журнал *Відродження* звернувся з закликом до всіх кружків і філій пожвавити та поглибити свою працю. З тією метою відкрито в журналі рубрику: "Змагаємось!" В одному числі журналу є допис про кружок у Поториці п. з. "Ідейні люди. Життєздатний кружок". Загальні збори кружка відбулися 11 квітня 1937 р. Звіти з діяльності склали: голова Мирон Козира, касир Іван Морозовський та бібліотекар Степан Захаревич. Від Контрольної Комісії звітував Гриць Шульган. Праця кружка була дуже пожвавлена: відбувалися голосні читання видань *Відродження*, реферати, забави й фестини. Приходи за звітний час із членських вкладок, розпродажу видань *Відродження* та імпрез

— 222 зл. Протиалькогольна бібліотека нараховувала 30 книжок. Передплачувано *Відродження*, *Народне Здоров'я*, *Голос*, *Обрії*. На внесок Леся Бабського, у висліді голосування вибрано Раду кружка: голова — Мирон Козира, містоголова — Василь Штикайло, секретар — Тит Яструбецький, бібліотекар — Степан Захаревич, господар — Микола Олекса, член Ради — Михайло Гура, а Мирон Юхим, Степан Гудим і Гнат Литвин — заступники. До Контрольної Комісії обрано таких осіб: Дмитро Новосад, Микола Новосад, Іван Морозовський, а Іван Принадний і Гриць Ожга заступники. Цікава була дискусія, про що звітує журнал: "В дискусії та при внесках і запитах забирали голос: Василь Макар і Грицько Шульган. Промовці підкреслювали м. ін., що людина, яка ламає слово чести, є людиною безхарактерною, безхребетною, без сильної волі. Все можна перемогти, навіть найсильніші податки, але треба тільки одного: треба ХОТІТИ!"

Дискусія на Зборі виказала, що в Поториці є ідейні люди, отож і кружок є і буде надалі життєздатний. Треба тільки, щоб усі члени взяли собі до серця слова, що впали на Зборі, і повели працю в напрямі голосного читання наших видань, кольпортажі, виголошування рефератів по всіх Товариствах, а головнo в напрямі притягнення в члени та освідомлювання юнацтва: і то хлопців і дівчат! Тоді кружок буде взірцем для округи й тоді члени самі зрозуміють, що нас мусить обов'язувати повна здержаність, бо тютюн нині являється для нас більшим шкідником (у матеріальному розумінні), ніж алкоголь...

Новій Раді шлемо наш щиросердечний привіт та бажаємо ще кращих успіхів у цьому році! Працуйте далі та не зневірюйтеся, а певно всі підуть за Вами! Про свої успіхи — пишіть нам частіше!"³

Кружок "Відродження" в **Рожджалові** засновано 1933 р. Він мав 42-ох членів, пополовині хлопців і дівчат. Кружком опікувався місцевий парох о. Григорій Кулинич, голова Протиалькогольної Секції філії "Просвіти" в Сокалі.

Кожної неділі збиралися члени на голосне читання журналів і газет: *Відродження*, *Вістей*, *Комара* та інших, що їх передплачував кружок. Була також протиалькогольна бібліотека, складена з книжок та річників *Відродження*. При кружку був Аматорський Гурток, який на протязі року дав шість вистав: "Кара совісти", "Капраль Тимко", "Мотря", "Мати наймичка", "Хата за селом", "Фата моргана". Дохід з вистав — 200 зл. — призначено на будову Народнього Дому.

На зборах 28 січня 1934 р. обрано нову Раду кружка: Гриць Грицина — голова, Максим Пура — заступник голови, Микола Забільський — секретар, Василь Фарина — скарбник, Іван Ведмедик — бібліотекар;

члени-заступники: Осип Покотило, Гриць Покотило, Марія Покинсьброд, Анна Коваль. Зборами керував Лука Борис.

Збори 3 лютого 1935 р. ствердили дальший розвиток кружка. Членів було 41, засідань Ради — 7. Відбуто три театральні вистави і два фестивалі. Влаштовано свято 25-ліття "Відродження". Кружок передплачував *Відродження*, *Вісті*, *Комар*. Каса: приходи — 226 зл., розходи — 211 зл. Бібліотека мала 37 книжок, 19 читачів прочитали 89 книжок. Частину доходу з імпрез призначено на будову Народнього Дому. Нова Рада кружка: голова — Василь Коваль, заступник голови — Лука Борис; члени Ради: Василь Коньчук, Василь Фарина, Іван Рихва, Микола Забільський, Василь Грева, Йосип Покотило, Іван Ведмедик.

У 1935 році Рада кружка відбула 11 засідань. На протязі року відіграно три театральні вистави, влаштовано один концерт в честь Івана Франка, два фестини і один чайний вечір. Крім раніше згаданих журналів, кружок передплачував ще журнал *Рідна Мова*. Найбільше книжок з бібліотеки прочитав Осип Покотило. Головою кружка обрано Василя Греву. (Зі звіту на Загальних зборах 16 лютого 1936 р.)

Останні Загальні збори, про які маємо дані, відбулися 21 лютого 1937 р. Головою переобрано Василя Греву.

Молодь села **Торки** заснувала кружок 13 грудня 1931 р. На Загальних зборах обрано Раду в такому складі: Федь Покотило — голова; Гриць Максимець, Петро Павловський, Василь Сенюк, Олена Харкевич, Анна Пилипчук, Мартин Решетарський, Петро Басалик — члени Ради. Реферат про завдання "Відродження" виголосив Б. Чума. Кружок майже кожного тижня відбував засідання, або сходини з рефератами чи голосним читанням.

Основуючі збори кружка "Відродження" в **Комареві** відбулися 30 серпня 1931 р. Доповідь про шкідливість алкоголю виголосив П. Сироїд. До кружка вписалося 30 членів. До Ради обрано: Е. Ващук — голова, Р. Горбач, М. Шурмяк, С. Коприянчук, Марія Горбай і Геноефа Ничай — члени. Заступники — Е. Чоп і Петро Ворона. Контрольна Комісія: П. Волощук, Б. Шурмяк, П. Омелян.

Мусимо тут згадати ще місцевості, де були засновані гуртки "Відродження", але вони не проявляли жадної діяльності, або дуже мінімальну. У 1929 р. засновано кружок "Відродження" в **Завишні**, який не працював. Щойно 5 лютого 1933 р. відбуто Загальні збори та відновлено працю. До Ради кружка обрано таких людей: Пилип Хлебко — голова, К. Гозда — заступник голови, В. Ярміл — секретар, Гр. Гулявський — скарбник, В. Лагода — бібліотекар, Іван Сидор — господар. А Гнатюк, П. Процидло, Гр. Гнатюк, П. Процидло, Марія Водоніс, Григорій Дубський — члени Ради і Контрольної Комісії.

Рівно ж у **Хлоп'ятині** засновано кружок "Відродження" 25 лютого 1933 р. До Ради ввійшли: Василь Сидор — голова, Грицько Левко —

заступник голови, Гриць Станкевич, Василь Музика, Микола Кожушко, Іван Васюта, Андрій Іщишин, Іван Корнелюк — члени Ради.

Кружки "Відродження" існували теж у **Волиці Комаревій** та **Шмиткові**, але про їх працю немає докладних відомостей.⁴

Була спроба заснувати філію "Відродження" в Сокалі, бо "Відродження" мало в повіті 14 кружків. Про це читаємо в звіті організаційного референта Головної Управи, мгр-а Осипа Лозинського: "З огляду на те, що найкраще поставлений відродженецький рух у Сокальському повіті, де товариство має аж 14 станиць, рішено оснувати філію в Сокалі, що мала б надати більше оформлення відродженецькому рухові в тому ж повіті. Справа її організації своєчасно упала через недоповнення формальностей, через що староство не прийняло до відома її оснування. З огляду на серйозне наставлення сокальського громадянства до протиалькогольного та протинікотинного руху, слід сподіватися успішної розв'язки цієї так важкої для "Відродження" справи".⁵

На жаль, із-за невідомих нам причин не вдалося оснувати філії "Відродження" в Сокалі. Незважаючи на те, що такої філії не створено, Сокальщина була передовим повітом у відродженецькому русі. Доказом того був цілковитий зник корчем. Заслуга в тому кружків "Відродження" та читалень "Просвіти", які організували плебісцити та інші протиалькогольні та протинікотинні акції.

*Д-р Богдан Чайковський, промотор
відродженецького руху в Сокальщині.*

4. *Відродження*, 1934, ч. 23-24, стор. 184-185.

5. *Там же*.

УКРАЇНСЬКЕ ЖІНОЦТВО СОКАЛЬЩИНИ

Початком жіночого організованого життя в Сокалі належить уважати комітети буфетів для сходин Т-ва "Бесіда" (два рази тижнево) і для забав при кінці 19 і на початку 20 ст. Новий національний і суспільний дух вносять у 20 ст. вихованки Інституту для Дівчат в Перемишлі. Увагу на себе звертає Олена Фолис (Добош-Лотоцька) своєю незалежністю; вона приїжджає на забави без традиційної тоді опіки. Жінки, які почали організуватися, походили переважно зі священничих кіл та інтелігенції міста. Міщани та їхні діти зустрічалися окремо. Перші кроки в напрямі спільного життя зробила Марія Тріска-Олексин, а за нею пішли інші.

На одних сходинах Т-ва "Бесіда" Валерія Косоцька, сестра Уляни Кравченко, піддала думку і заохотила заснувати "Жіночу Громаду", що й сталося в листопаді 1910 р. Не було це легко, як згадує у своїх споминах Ольга Кашубинська, перша касирка товариства. Стежка ще не була протоптана і треба було нераз зносити навіть злісні кпини зі сторони мужчин. Жіноцтво однак не знеохочувалося і поступало вперед. З кожним роком зростало число членок. Зараз у 1911 році заходами "Жіночої Громади" умебльовано кімнати в новозбудованій бурсі св. Миколая для хлопців.

З вибухом Першої світової війни, коли прийшли москалі, діяльність припинилася, але відтак знову ожила. В 1918 р. українське жіноцтво було вже підготоване і віддало великі послуги молодій Українській Державі. Найбільше праці вкладено в опіку над раненими, а відтак у допомогу полоненим воякам УГА.

Коло 1925 р. "Жіночу Громаду" перетворено на Філію "Союзу Українок". Календар часопису для жінок, *Жіночої Долі*, за 1927 р. подає, що головою була Любов Грабовенська. Дальше головами були: Юлія Чайковська, Володимира Ріпецька, Марія Хрущ і Софія Хомінська. Остання очолювала Філію найдовше протягом 1930-их років, коли то досягнуто повний розвиток організації жіноцтва Сокальщини. По селах розпочала Філія працю курсами. Перший такий курс — крою і шиття,

Гурток "Союзу Українок" в Тартакові — селі.

Реколекції в церкві св. Михаїла в Сокалі, 1936.

разом із культурним освідомлюванням — відбувся в Ульвівку 1926/27 р. Цей курс вела поручена Головним Виділом інструкторка Галя Лопушинська зі Львова, з допомогою місцевих студентів.

З того часу виростають по селах Кружки (гуртки) "Союзу Українок",

як гриби по дощі. У звіті на Загальних Зборах Філії "С.У." в Сокалі у 1937 р. виявляється їх 48, значить, що вони є в кожному селі. Праця над культурним, господарським і санітарним освідмленням жіноцтва проводиться по Кружках жваво, при допомозі різнородних доповідей і курсів. Залежно від потреби й можливостей, відбуваються такі курси: крою і шиття, куховарства, вишивання, плетіння, плекання дробу, вирощування, перетворювання і зберігання городини, гігієни особистої і харчів. Засвоєне знання дуже придалося під час Другої світової війни, коли тяжко було набути потрібні речі. Тоді прийшлося перешивати старий одяг, використовувати трикотарство і т.п. Українські жінки віддали великі послуги Українській Повстанській Армії в ділянці заготовлювання постачання. Напр. селянки збирали вовну, пряли і плели потрібні для вояків УПА речі, залежно від приділу: в одному селі 30 светрів-безрукавок, в другому 60 пар шкарпеток, в третьому шалики і т. д.

Великою неоціненною заслугою "Союзу Українок" було організування цілоденних дитячих садочків у літньому часі жнив. Матері, звільнені від кожночасних турбот про дітей, могли спокійно збирати врожай. Вони знали, що їхні діти не лише мають добру опіку, але й вивчають пісні, віршики, вільноручні вправи, чи граються на дозвіллі. На закінчення садочка ці діти звичайно охоче й відважно пописувалися на сцені. У 1930 р. було вже 25 садків. Філія переводить вишкільні курси провідниць тих садків, як і Кружків. Звільнені польською владою з Учительської Семінарії дівчата дістають працю хоч на час вакацій. Крім дитячих пописів, Кружки організують Свята Матері, концерти і театральні вистави старших.

Від 1936 року Філія "С.У." має сталу інструкторку з фаховим вишколом, Наталію Буцманюк, надзвичайно енергійну і працюовиту. Протягом року вона відвідала 37 Кружків, зорганізувала 9 нових і 15 курсів, з яких куховарські провадила сама.

Загальні Збори Філії відбувалися в червні. Без уваги на невідкладну працю в городі і при сінокосах, жіноцтво прибувало численно. Селянки радо включалися в членство своєї організації та працювали з відданістю і гордістю. Передплачували й читали *Жіночу Долю*. Національна свідомість і організаційна виробленість постійно зростають. Жінки стають членами "Просвіти", "Сільського Господаря", кооператив. Беруть активну участь у праці тих товариств, забирають відважно голос на зборах і обороняються перед нахабністю поліції. На одному вічу селянка Михайловська з Городилович запитала посла Володимира Кохана, чи можна на закінчення заспівати "Ще не вмерла Україна". Хоча це було законно, але під час пацифікації, на очах відділу війська, ця мати дорослих синів за свою відвагу дістала 25 буків — на вічну ганьбу "християнській моцарстовій" Польщі.

Управа "Союзу Українок" провадила многогранну працю на місці і в повіті. Започаткувала в Сокалі дитячий садок, який взірцево вела Цеся Дибайло-Купчинська. Дальше садок провадили Сестри Служебниці. Щоб справники кооператив, приїжджаючи до Сокаля по товари, не мусіли ходити до шинків, у приміщенні Повітового Союзу Кооператив зорганізовано чайню, якою опікувалася, з рамени управи, Ярослава Шепарович, а провадила її Зеня Горбачевська. Заходами "С.У." влаштовуються також забави, головню маскаради. Величавий концерт у честь Лесі Українки відбувся виключно жіночими силами. Хором диригувала студентка консерваторії Олена Карп'як. Скликуються наради, з'їзди, підготовляється молодих до праці. Студентки їдуть спершу на села з членками Виділу, прислуховуються, секретарюють, реферують деякі справи. Набравши досвіду та закінчивши 21 років, відбувають поїздки самостійно. По Кружках організуються бібліотеки, з яких жінки радо користають. Переводяться (мимо заборон) збірки на "Рідну Школу", "Просвіту", Інвалідів, жіночу пресу і т.п. Поширюється клич "Свій до свого", що виробляє солідарність і збільшує власний капітал.

Сокальська Філія тісно співпрацює зі сусідніми Філіями в Белзі, Угнові, Радехові і Камінці Струмиловій. Представниці тих Філій були на величавому численному "Дні Селянки" восени 1934 р. Прибули також пані з Головного Виділу у Львові з головою Міленою Рудницькою, яка була в гуцульському строю. Всі делегатки були в народніх строях, а численна група з Угнова у своїх багатих міщанських. В "День Селянки", без уваги на обережність, не обійшлося без шикан поліції. Задержано жінок, які, співаючи, маршували чвірками (таке шикуння було виключно для війська). Студентка Стефа Кашубинська засоромила поліцаїв, що вони вимагають від старших селянок знання подробиць приписів, і тоді жінок відпущено. Тут належить згадати вчительок-українок, які мусіли критися з працею в "С.У.". Вони провадили Кружки, а записані були як домашні помічниці (Старгород).

Велику користь мала Філія із співпраці з Повітовим Союзом Кооператив. Засідання Виділу відбувалися в чайні ПСК. Делегатки на Загальні Збори Кружків їхали однією підводою разом із люстраторами кооператив. Справники кооператив полагоджували справи Кружків, напр. привозили подання на дозволи імпрез, забирали обіжники і т. п. Це було вигідно, бо Марія Хрущ (голова, секретарка, касирка в роках 1925-1939) і авторка статті (секретарка в 1937-1939 рр.) працювала у книговеденні ПСК, де й мала змогу помножувати обіжники, реферати і т.п. Надзвичайно допомагала також співпраця інструкторок ПСК. Оленка Олійник, наречена поета Ігоря Антонича, мала дар промовляти. Вона не приготувляла писаних рефератів, але відповідно до обставин, які заіснували, з місця — гарною мовою — висловлювала нові думки та подавала приклади й переконливі аргументи. Зате Ольга Харкава-

Іванчук (Ярослава) навпаки, виголошувала добре обдумані й опрацьовані реферати, не жаліючи на їх підготовку ні труду, ні часу. Всім, які виїжджали на села, а особливо інструкторкам, належитьсья признание, бо їхня праця не була легка. Ревізорів зі Львова твердили, що життєвий рівень Сокальщини був значно вищий, ніж в інших повітах, але все таки поїздки на села, та ще для жінок, були утяжливі. Одна з моїх поїздок зимного березневого дня до Бишева закінчилася запаленням олегочної.

Ірина Кашубинська.

Дуже корисною для "С.У." була також співпраця з Філією "Сільського Господаря", яку очолював емерит. директор народньої школи Пантелеймон Гнатюк. Жінки діставали вказівки, як краще плекати дріб, чи вирощувати городину. Восени в Сокалі відбувався показ кращих зборів. У 1938 р. такий показ закінчився виведенням весілля групою з Пархача. Коровай під час ділення піднесли директорам ПСК і головам повітових організацій. Тоді піднесли кусок короваю також мені зі словами: "Панночці, що так гарно вбралася, як ми". Серед публіки я була єдина в народньому строю.

Коли почалися покази народньої ноші, представниці Філії "С.У." беруть у них участь. У Львові були — голова Софія Хомінська і Стефа Кашубинська, в Радехові — Слава Сенів, у Камінці Струмиловій — Дозя Павлюк.

Останнім здобутком для добра повіту було вишколення іспитованих акушерок стараннями Філії на курсі Головного Виділу у Львові. Ці акушерки віддавали великі послуги по селах не тільки при породах, але також при нещасливих випадках, у потребі щоденних серій уколів і т.п. Їхній вишкіл дав їм також можливість допомагати пораненим воякам УПА.

На кінець хочу подати прізвища видатних жінок Сокальщини, які мені запам'ятались: Романовська, Сенів, Долгун — зі Сокаля; Сироїд — з Нового Двора-Кристинопіль; Теодозія Сідь і Олена Мусій із

Первятич; Анна Максимчук і Марія Федашко з Ульвівка; Михайловська з Городилович; Пелагія Михальчук з Нисмич; Серафима Сильвестер, Вікента Кашуба, Єлисавета Сенюк — з Угринова.

В управі сокальської Філії перед вибухом Другої світової війни були: Софія Хомінська — голова, Марія Хрущ — касирка, Ірина Кашубинська — секретарка, Ольга Решетило — реф. культури, Ярослава Шепарович — завідувача чайнею. Осипа Демчук, Софія Цап'як, Дозя Павлюк, Геня Козьолковська, Володимира Величко, Ліда Книш, Стефа Крохмалюк, Олена Лисько — члени. Допомогали в праці та влаштуванні імпрез: Галя Караван, Мирослава Сенів, Галя Демчук, Ольга Долгун, Люба Байрак, Люба і Надя Котик, Ірина Медвідь, Рома Блашук, Гена Тріска, Слава Свидницька, Анна Тимошик, Люба Малицька та інші.

На Загальному З'їзді "Союзу Українок" 1937 р. у Львові Головна Управа подала у звітах, що найкращою філією в краю є сокальська, яка найбільш активно провадила працю та зуміла зорганізувати 50 гуртків по селах і містечках. Крім цього на терені Сокальського повіту існувала Філія "Союзу Українок" у Белзі (судовий повіт), яка мала кільканадцять гуртків. Белзьку Філію очолювала Катря Мизюк. На жаль, тут не можемо подати інформації про роботу цієї Філії із-за браку матеріалів.

Поданий жмуток даних про працю українського жіноцтва Сокальщини далеко не відтворює його динамічного розвитку і досягнень. Нехай ці рядки будуть признанням тим українським жінкам за їхню культурну духовну настанову, відчуття краси, стремління піднести життєвий рівень та відданість своїй Церкві і Народові.

УКРАЇНСЬКЕ СТУДЕНТСТВО СОКАЛЬЩИНИ В 1930-ИХ РОКАХ

Студенти і школи

Польща, окупувавши західньоукраїнські землі, утруднювала українській молоді студіювати в своїх університетах. Наслідком цього в 1921 році українці створили у Львові Таємний університет, якого першим ректором був проф. Василь Щурат. В 1922/23 шкільному році університет цей мав 65 катедр з майже 1500 студентами. Переслідування польського уряду не дали змоги університетові регулярно працювати й тому він проіснував тільки до 1925 року.

Не вся українська студентська молодь вписалась до Таємного університету. Частина її, користаючи з дуже обмежених можливостей студій на польському університеті у Львові, вписалась туди. Через те витворився конфлікт між обома групами українських студентів, який, однак, згодом зник. Основна маса української молоді перейшла на студії до польських університетів, а дехто виїжджав на студії за кордон. Одні до вільного міста Данцігу, інші до Бельгії, Франції, Німеччини. Крім Львова, де було найбільше нашої студіюючої молоді, українські студенти були на університетах у Варшаві, Кракові, Познані, Вільні та Любліні.

Хоч не маємо доступних джерел обліку студіюючої молоді того часу, то, можливо, за неповним підрахунком, що його зробили В. Макар та автор цих рядків, у Сокальщині, з містечками Белзом, Тартаковом і Варяжем, у 1929-1935 роках було 91 студентів. Найбільше в Сокалі з передмістям Забужжя (22), у Белзчині (10), у Тартакові (6), у Варяжі (2). Серед сіл Сокальського повіту перше місце в чисельності студентів вищих шкіл займало село Хоробрів (14), на другому місці було село Угринів (9), на третьому село Поториця (3). Села: Боратин, Спасів, Завишня, Сілець, Опільсько, Ульвівок, мали по двох студентів, а Добрачин, Волсвин, Ільковичі, Копитів, Лещатів, Нисмичі, Ниновичі, Мошків, Цеблів, Прусинів, по одному.

У Сокальщині в 30-их роках студенти переважно вписувалися до Львівського університету. Деякі студіювали теологію в Богословській

Академії (2). Інші вчилися в духовних семінаріях в Перемишлі і Станиславові.

СТУДЕНТСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ. УЧАСТЬ СТУДЕНТІВ У ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ І АКЦІЯХ.

Студентський Гурток (СГ) у Сокалі

Назва Студентський Гурток, як усі назви інших українських студентських організацій в Галичині, на Волині, чи на етнічно польських землях, переходила різні зміни, однак, до 1932 року всі студентські організації мали назву Студентський Гурток. Про це говорить Д. Штикало у своєму звіті з діяльності Студентського Гуртка.¹

В 1932 році і пізніше стрічаємо вже назву Студентська Секція при Філії Т-ва "Просвіта" у всіх звідомленнях і публікаціях українських студентських організацій в Галичині під Польщею. Причиною цієї зміни була постанова польської влади, що не дозволяла на існування окремих українських товариств зі страху, що вони вестимуть підривну акцію проти Польщі. Щоб зберегти своє існування, студентські товариства прийняли назву "секції" поодиноких філій "Просвіти", що в Галичині були легальними інституціями.

Основуючі збори Студентського Гуртка

Основуючі Загальні Збори СГ у Сокалі відбулися 4 липня 1929 року, в читальні "Просвіти", що містилася недалеко церкви св. Петра і Павла. На Загальних Зборах було 25 студентів високих шкіл, переважно Львівського університету. Тоді вибрано управу в складі: Богдан Занько — голова, Іван Костюк — секретар, Володимир Макар — скарбник.

Наш Студентський Гурток не був зареєстрований у місцевій адміністрації, але не був він також таємною організацією. Не мало це товариство свого статуту, а випрацювало правильник, на основі якого діяло.

Другим головою Студентського Гуртка був (за доступними нам джерелами) Петро Саноцький з Тартакова — студент права і теології. За його головства СГ був дуже діяльний. Студенти давали доповіді та гутірки по селах Сокальщини. (Свідчення Миколи Кравчука-Мартинюка). Сам голова СГ дав цілий ряд доповідей — у Тартакові, Копитові, Горбкові, Сласові, Лещатові, Первятичах, Боб'ятині, Лучицях і Шарпанцях.

1. Дмитро Штикало, "Звіт з діяльності Студентського Гуртка в Сокалі, за час від липня до вересня 1931 р.", *Студентський Шлях* (Львів, ч. 2, 1932, стор. 56-57)

Студентська Секція при Філії "Просвіти" в Сокалі, 1929 р. Сидять зліва направо: Іван Костюк, Богдан Занько, голова (помер в ЗСА). Стоять зліва направо: Осип Яхимович (теолог, замордований поляками під час Другої світової війни), д-р Яків Дзядик (лікар, помер у 1962 р.), мгр. Мирон Богун (правник, замордований поляками у Львові 1944 р.), д-р Іван Лах (лікар), Мирослав Винників, д-р Гілярій Федейко (лікар, помер у Торонті 1949 р.), Володимир Макар, секретар Студентської Секції, (помер у Торонті 1993 р.).

Тартаківські студенти (і гімназисти). Стоять зліва направо: Н. Н., Іван Бойко, Левко Набак, Покотило, О. Яхимович, Самуїл Гук, Євген Вавринчук. Сидять зліва направо: Петро Гудим ?, Ганя Андрущак (з Лещатова), о. Давидович, Ольга Лотоцька-Решетило, Петро Саноцький.

Членство СГ

Первісне число членів СГ постійно зростало й на кінець вересня 1931 року, як згадує Штикало, було вже 53, в тому 3 студентки. Поза СГ було 7 студентів, так що зорганізованих було 88% усіх студентів. (У своєму звіті — *Студ. Шлях* ч.2, 1932, стор. 56 — Д. Штикало не зарахував студентів Белзчини, студентів теології та студентів поза Львівським університетом).

Студентська Секція при Філії "Просвіти" в Сокалі — 12. 7. 1931 (поява першого випуску Змагання). Внизу посередині Іван Климів. Ліворуч мгр. Володимир Стефанишин.

Ціль і завдання СГ

На основі правилника, ціллю СГ було об'єднати всіх студентів Сокальської землі та наладити працю студентства в наших культурно-освітніх, економічних, кооперативних установах. Завданням СГ було також улаштовувати різні імпрези, організувати співочі та театральні гуртки тощо. Одною із популярних розвагових імпрез були студентські вечерниці, які відбувались звичайно під час вакацій. В них, крім студентів, брала участь інтелігенція Сокаля та околиці. Ця традиція проіснувала до 1939 р.

Праця студентів по читальнях "Просвіти"

Важливим завданням СГ була участь його членів у праці наших освітніх установ, зокрема в читальнях "Просвіти". Саме через СГ сту-

денти Сокальщини мали своїх представників на окружних просвітянських конференціях у Сокалі та Сільці Белзькому. Їх скликало Матірне Т-во "Просвіта" у Львові при співпраці своїх філій. На одній з таких конференцій представником СГ в Сокалі був Володимир Стефанишин. В цій конференції брали участь представники повітових філій Сокаля, Белза, Рави Руської, Камінки Струмилової, Жовкви та повіту Львів і міста Львова.

На підставі вже згаданого звіту Д. Штикала можна ствердити, що організоване студентство Сокальщини, згуртоване при філії "Просвіти" в Сокалі, вело широку працю в культурно-освітніх та економічно-кооперативних установах. Майже в кожному селі Сокальщини в читальнях "Просвіти", в гуртках "Рідної Школи", чи кооперативах працювали члени СГ.

При кінці 1930-их років, мабуть, не було села в Сокальщині, де не було б "Просвіти". Навіть в тих селах, де перед і по Першій світовій війні вкорінився був москвофільський рух, стан поступово змінився. Свідоміші селяни таких сіл посилали свої дітей до середніх та вищих шкіл, які згодом вносили до свого села подих ідей просвітянського руху й засновували читальні "Просвіти". З чисто москвофільського села Ільковичі вийшов на арену студентського життя Дмитро Штикало, свідок перемены політичного світогляду його односельчан.

В 1930 році створено при СГ т.зв. "Комісію Праці", з рефератами: просвітянським, рідношкільним, кооп-економічним, охорони воєнних могил та музейництва.

Як було згадано, члени СГ давали по селах реферати. Де не було студентів, згуртованих у СГ, доповідачами були студенти з інших сіл, чи міст. Дмитро Штикало у згаданому звіті подає, що студенти виголосили по читальнях в 14 селах впродовж двох місяців 60 рефератів. Він пише: "На жаль, як подає просвітянський референт при СГ, звіт цей не може бути повний через те, що багато товаришів не почувается до обов'язку подати докладний звіт зі своєї діяльності дотичним референтам. Розуміється, що багато товаришів не має з чого звітувати, бо нічого не робили. Але не можна цього сказати про всіх. А проте, про їхню працю дотичний референт або нічого не знає, або довідується посередньо. Тому звіт виходить неповний і не дає правдивого образу діяльності. Це дає інколи нагоду різним людям говорити, що студенти нічого не роблять і т. д."

Картина праці студентів — членів СГ — в читальнях "Просвіти" Сокальщини тут змальована в досить чорних кольорах. Та це, за словами самого звітодавця, не віддзеркалює дійсного стану цієї праці. Сокальський повіт мав около ста сіл. З них, може, було 25, де не було ні одного студента. Можна думати, що в кожному селі, де були студенти, відбувались доповіді по читальнях. Їх давали ті студенти,

хоч, може, вони й не були членами СГ. А це значно поширює образ праці усього студентства Сокальщини.

Тематика доповідей була різномісна. Стосувалась історії, політики, економії, медицини, а головне гігієни, яка мала за ціль піднести гігієнічні умовини нашого села. Також популярні були доповіді на рідношкільні та кооперативні теми. За звітами просвітянського та кооперативного референтів, таких доповідей було 65, виголошених у 15 селах.

Кооперативний референт при Комісії Праці займався працею студентів в українській кооперації на терені Сокальщини. На заклик Українбанку в Сокалі студенти проголосили своїм обов'язком взяти участь в "дрібно-ощадностевій" акції. При їхній допомозі зорганізовано 21 гурток "Дрібної ощадности".

Для повноти образу праці студентської молоді 30-их років у Сокальському повіті в культ-освітній ділянці, треба словечком згадати про Белзьку землю. Белзький повіт мав окрему Філію "Просвіти". При ній існував СГ, заснований 1930 року. Мав він 17 членів. 9 квітня 1931 р. на других Загальних Зборах головою вибрано Степана Гелу. Гурток провадив живу культ-освітню працю на терені Белзчини. На Студентському Крайовому Конгресі в 1931 році у Львові Гела був членом номінаційної комісії для вибору студентської репрезентації СУСОП-у.

Комісія для справ молоді

В 1930 році при Філії "Просвіти" в Сокалі створено Комісію для справ молоді. В управі цієї Комісії пост голови займав студент, член СГ. На заклик Комісії студенти заснували в 1931 році при читальнях "Просвіти" понад 51 "Секцій Молоді", завданням яких було провадити культурно-освітню і виховну працю, творити самоосвітні гуртки, організувати спортові дружини, брати участь в аматорських гуртках і хорах. Під керівництвом студентів по читальнях працювали самоосвітні та аматорські гуртки, спортові дружини та музичні і хорові гуртки.

"Студентська Секція". Секції Молоді при читальнях "Просвіти"

Як я вже згадав раніше, в 1932 році під тиском польської адміністраційної влади СГ мусів припинити своє самостійне існування. Тоді то він оформився як "Студентська Секція" при Філії "Просвіти" в Сокалі. Сталося це під весну того року. "Студентська Секція" в Сокалі розвивалась дуже добре до кінця 1934 року. Завдяки їй, по селах Сокальщини при читальнях "Просвіти" постав ряд виховних самоосвітніх гуртків молоді, які об'єднували сотні членів. Передовими селами, де існували такі гуртки, були: Хоробрів, Угринів, Первятичі, Боб'ятин, Лещатів, Лучиці, Поториця, Шарпанці, Спасів. Самоосвітній гурток в Спасові мав 60 членів. Члени самоосвітніх гуртків поголовно

передплачували *Самостійник*, півмісячник, який редагувало видавництво "Дешева Книжка" у Львові.

В 1934 році за ініціативою повітового гуртка "Рідної Школи" відбулася в Сокалі рідношкільна нарада, на якій вибрано комітет збірки фондів на потреби "Рідної Школи". "Студентська Секція" всеціло включилась в акцію збірки, в наслідок чого Сокальський повіт вже при кінці вересня того року задекларував суму 1375 злотих, з чого 1240 вплачено готівкою.

На початку червня 1934 року "Студентська Секція" запросила з рефератом ред. Богдана Кравціва. Тема реферату, "Стопроцентовий націоналізм" (критика фраз). Була це довірочна нарада, в якій взяло участь понад 200 осіб з цілого повіту, що було величезним успіхом. Керував нею Д. Штикало. Прелегент доповідав про організовану Д. Палієвом нову партію "Фронт Національної Єдності".

В половині червня 1934 р. поляки утворили концентраційний табір, т. зв. Березу Картузьку, куди запроторили велику кількість студентства Сокальщини. Назву тут кількох відомих мені: Володимир Макар з Поториці, Василь Ваврук (пізніше майор УПА Ватюга) та Петро Башук із Себечева, Теодор Небожук із Сокаля, Іван Бойко з Тартакова, Дмитро Штикало з Ількович, Гриць Климів із Сільця, Мирон Котис з Ульвівка та інші.

Акт насильного вивезення польською поліцією студентського активу Сокальщини спричинився до послаблення, а то й припинення на деякий час праці "Студентської Секції". В роках 1936/37 "Студентська Секція" в Сокалі не існувала і СУСОП не мав у Сокалі мужа довір'я. Щойно під весну 1937 року також при Філії "Просвіти" в Сокалі на місце "Студентської Секції" засновано "Культурно-Освітню Секцію", завданням якої було об'єднувати студентство та молоду інтелігенцію повіту для ведення культурно-освітньої праці. Організатором та душею Секції був Василь Сидор. Про постання КОС, читаємо в *Голосі*, ч. 18, з 1937 року, що виходив за ред. Б. Кравціва, в рубриці "Із Сокальщини", таке: "В НОВІЙ ФОРМІ НА СТАРУ ПОЗИЦІЮ! — Важною подією в житті громадянства Сокальського повіту було створення Культурно-Освітньої Секції, що постала на місці давнішої Студентської Секції..." І продовжує: "Створення КОС, що об'єднує понад сто членів із середньою і вищою освітою, свідчить, що молодий актив Сокальської землі веде змістовно сило-творчу працю. Українські студенти не студіюють тільки, не б'ються тільки за хліб, за гніздечко, за екзистенцію. Готовляться, щоб зустрічати невідоме "завтра", творити і формувати його, зайняти своє становище, не бути заскоченим..." І кінчає: "Дотеперішня розроблена робота знайде тепер свій вираз в одному поглибленому і поширеному виді".

Праця КОС не тривала довго, бо Петропавлівські події в Сокалі та

арешти в липні і серпні 1937 року припинили її дію.

Аматорський Гурток в Сокалі

Стараннями Комісії справ молоді створено в Сокалі Аматорський Гурток, переважно із місцевих студентів. Початково режисером і керівником був студент Львівського університету Євген Гриньків. До АГ належали також і аматори не-студенти.

Під більшовицькою та німецькою окупаціями в час Другої світової війни існував у Сокалі Аматорський Театр під мистецьким проводом Григ. Сосідка. Про цей театр Мирослава Ласовська-Крук в своєму споміні в бюлетені *Надбужанська Земля* ч.7, під заголовком "Дещо про театральне життя в Сокалі", подає список членів СГ, які були членами Аматорського Театру. В тому споміні вона вичисляє й репертуар театру, куди входили: "Гетьман Полуботок", "Отаман Пісня", "Княгиня Капучідзе", "Вечорниці" (Нішинського), "Батраки", "Платон Кречет", "Назар Стодоля", "Наталка Полтавка", "Ой не ходи Грицю".

Оркестра

При Філії "Просвіти" студенти в Сокалі оснували мандолінову оркестру, яка виступала на різних національних святах, а також брала участь у виставах Аматорського Гуртка. Як подає М. Ласовська-Крук у споміні, в 1939 р. з приходом більшовиків до Сокаля крім театру засновано при Народній Освіті симфонічну оркестру... в більшості українці, в меншості поляки, диригент поляк Марковський...

Збірка фондів на Т-во Прихильників Освіти

Товариство Прихильників Освіти мало свій осідок у Львові. Довголітнім головою товариства був радник Децикевич. Завданням товариства була опіка над студентами, допомога студіюючій молоді.

Стараннями студентства Сокальщини в 1934 році на фонд допомоги студентам зібрано суму 797 злотих.² Цікаво зазначити, що пожертви, які складали наші селяни на цей фонд, були в більшості в натурі (головно збіжжя), яке згодом приймали місцеві кооперативи й виплачували за це гроші. (Автор цих рядків брав участь у збірці в товаристві Ярослави Мазурок у селі Ниновичі Сокальського повіту).

Національні свята

Студентство Сокальщини брало активну жваву участь у підготовці панахид за впавших за волю України героїв, у підготовці національних

2. *Вісті*, Львів, ч. 12, з квітня 1934 року.

свят, маніфестацій, походів, спортових імпрез та змагань. Студенти ширили серед молоді та старшої громадськості культ героїв бою під Крутами, оборонців столиці молоді української держави. За почином та активною участю студентства роковини Крутянського бою відмічувано в багатьох селах Сокальщини, як напр. в Поториці 28 січня 1934 р., з доповіддю студента Володимира Макара, а 29 січня того ж року свято Крут в Сокалі з доповіддю Євгена Гринькова. 4 лютого таке свято відбулось в Ульвівку, де доповідачем був студент Мирослав Котис.

Маніфестаційні походи. Свято гетьмана Івана Мазепи

18 вересня 1932 року відбулося величне свято на пошану славного гетьмана України Івана Мазепи, яке стало імпозантним здвигом усього населення Сокальщини, стало народньою маніфестацією. В підготовці цього свята студентство взяло численну участь. Я очолював кінну бандерію з Хороброва. На цьому святі представник СУСОП-у склав привіт від українського студентства. По закінченні його привіту присутня молодь та учасники свята привітали його окликом: "Хай живе організований український націоналізм!"

Свято Т-ва "Сільський Господар"

Хоч студентство мало цікавилось працею Т-ва "Сільський Господар", за виїмком студентів агрономії (прим. студ. Прокопчук та інші), проте в підготовці свята філії Т-ва "Сільський Господар" у Сокалі брало живу участь. В тому святі, крім делегацій гуртків "Сільського Господаря", взяли участь маси народу Сокальщини, які маршували парадним походом перед трибуною напроти Повітового Союзу Кооператив, де почесні місця займали представники центральних повітових установ та репрезентанти централі "Сільського Господаря" зі Львова.

Атракцією цього свята були виступи кількох гуртків Т-ва "Сільського Господаря" із сіл Угринова і Спасова. Дівчата з тих сіл в народніх строях виступали в ролі жниць. На оболонях Забужжя вивели показ жнив, співаючи обжинкові пісні. Були на цьому святі і "косарі". Це був гурт 10 чвірок вершників із села Хороброва, на чолі з автором цих рядків, з косами на плечах. Їх виступ мав радше демонстративний характер. А й ціле свято це була просто демонстрація українського населення проти польської окупаційної влади.

Студенти в кооперативних підприємствах

В 1930-их роках студенти-випускники вищих шкіл — мали дуже мало надії працювати десь за своєю професією, за винятком студентів теології. Випускники середніх шкіл, зокрема учительських семінарій,

також не могли дістати праці, а гімназійні, через брак виглядів на працю, не йшли на студії. Проте треба було якось цьому зарадити. Українські кооперативні підприємства були тими установами, які приймали на працю деяку кількість щасливців, бо дістатись туди не було так легко. В Українбанку в Сокалі працювала Ольга Гапанович, абсолювентка Учительської Семінарії. В Повітовому Союзі Кооператив і його філіях, в книговодстві працювала Ірина Кашубинська та О. Менцінський, в організаційному відділі інспекторами були Тарас Чубатий, Петро Бaley, Володимир Мартинюк та інші. Роман Давидович і я працювали в заготівлі. Згодом я перейшов на працю до Центросоюзу, а на рік перед Другою світовою війною був викладачем науки про кооперацію в Торговельній Школі Т-ва "Рідна Школа" в Яворові, де учнями були абсолювенти ліцеїв та гімназій, між ними й уродженці Сокальщини.

Ті, хто не міг дістати державної праці, бо Польща українцям такої не давала, чи праці в нашій кооперації, почали організувати власні промислово-торговельні підприємства, одинцем чи в спілці.

Крайова Студентська Конференція

15 грудня 1929 року в залі Українського Академічного Дому при вул. Сопінського 21 у Львові відбулася I. Крайова Студентська Конференція. Був це перший всекрайовий з'їзд делегатів українських студентських товариств у краю та представників українського студентства по університетах Польщі, який стягнув велике число студентів. Головою з'їзду був студент Володимир Янів, донедавній ректор УВУ в Мюнхені. Ця перша Крайова Конференція оформила постійний комітет з назвою Центральний Студентський Комітет (ЦСК). Головою його вибрано Янова. З'їзд доручив управі ЦСК підготувати статут для студентської організації краю. Всі студентські гуртки, чи як пізніше т. зв. студентські секції, стали членами централі ЦСК.

Союз Українських Студентських Організацій під Польщею (СУСОП)

В днях 20-22 березня 1931 року відбулася у Львові II. Крайова Студентська Конференція, яку скликав ЦСК. На цій Конференції створено центральну студентську організацію під назвою Союз Українських Студентських Організацій під Польщею (СУСОП). На голову СУСОП-у вибрано під бурхливі оплески делегатів Володимира Янова. З нагоди цієї Конференції появилось перше число *Студентського Вісника*, що виходив до 1934 року.

Другим головою СУСОП-у був Дмитро Штикало. СУСОП, як напівлегальна організація, розгорнув широку діяльність серед українського студентства. Об'єднував 27 студентських організацій, 65 повітових секцій студентів, куди ввійшла й Студентська Секція в Сокалі.

Усіх членів в СУСОП-і було около дві з половиною тисячі.

Польська влада на терені Західньої України намагалася нищити організоване студентське життя, тож в 1936 році почала нагінку на СУСОП, який відбув ще на переломі 1937/38 років свій конгрес у Львові в залі Народнього Дому, де головою було вибрано Бориса Левицького. Останній конгрес весною 1939 року, що відбувся в домі мистця Олексі Новаківського при вул. Міцкевича, не докінчив своїх нарад, бо польська поліція виарештувала всіх учасників, яким готувала згодом політичний процес. Через вибух Другої світової війни цей процес не відбувся.

Крім СУСОП-у, українське студентство належало ще до Центрального Союзу Українського Студентства (ЦЕСУС), який постав поза межами України, та об'єднував студентів-українців, які студіювали на різних університетах Європи.

Драматична Студія "Хмаролім"

Великим добродійством був у Львові Академічний Дім, де сконцентровано жили наші студенти, а між ними були й студенти Сокальщини; серед них дуже активними були Петро Костюк, Дмитро Штикало, Мирон Богун, Степан Гела, Володимир Макар та ін.

При Академічному Домі велась праця студентів різних зацікавлень. Восени 1929 року там постала Драматична Студія "Хмаролім", в якій діяльними були й студенти Сокальщини. Ідея заснувати її вийшла від Володислава Ковальчука (ми називали його "Владеньком"). Він був керівником, режисером і душею того студентського експериментального театру. Секретарем Студії був автор цих рядків (в "Хмароломі" він мав ім'я "Яні"). Адміністратором був наш земляк Богдан Занько, родом із с. Нисмичі. (Його називали "генерал").

Членами Студії були студентки і студенти Львівського університету, між ними студенти з Сокальщини: Петро Костюк, Євген Гриньків, Роман Лонкевич. Не подаю складу акторського персоналу, згадаю тільки декілька акторок і акторів: Наталка Юрчинська (її ми прозвали "прімадонною"), Лідія Туркевич, Лідія Крушельницька, Люба Гаврищак, Омелян Матла, Роман Терпеливець (з кличкою "Малий"), Роман Мусій, Микола Дужий, Жигмонт Процишин, Богдан Рак ("Дада").

Драматична Студія "Хмаролім" не була професійною, але аматорською групою. Була вона все таки виявом нових мистецьких спрямувань нашого студентства 1930-их років на полі театрального мистецтва. "Хмаролім" поставив собі за мету плекати театральне мистецтво нових форм. Наш репертуар складався з інсценізацій поезій українських поетів, або уривків мистецької прози наших письменників.

Студія поставила цілий ряд інсценізацій в залі Академічного Дому і в театрі "Уль" при вул. Оссолінських. Мистецькі афіші та декорації для Студії виготовляв артист-маляр Святослав Гординський.

Академічний хор "Бандурист"

Чоловічий академічний хор "Бандурист" існував уже перед Першою світовою війною. В часі моїх студій у Львівському університеті "Бандурист" продовжував існувати і мав славу найкращого студентського хору в Західній Україні.

Членами цього хору були теж уродженці Сокальської землі: Петро й Іван Костюки, Євген Гриньків, Кость ("Костик") Лисько, Роман Лонкевич, а з молодших Іван Хома. Довголітнім диригентом (1928-1933) "Бандуриста" й ентузіастом цього хору був Іван Охримович. Він мав прикмети музиколога високої музичної культури. Хор виступав з самостійними концертами, брав участь у різних "академіях", що їх улаштовувало студентство тих років.

Під час фєрїй хор "Бандурист" виїжджав у турне до різних міст Західньої України під керівництвом диригєнта Льоня Крушельницького. Після 1933 року диригєнтом хору був Омелян Плєшкевич, який довгий час диригував хором "Сурма" у Львові. Він покінчив музичні студії в Києві, мав абсолютний слух і великий організаційний хист.

* * *

В Другій світовій війні частина студентської молоді Сокальщини зголосилась до дивізії "Галичина". Згодом більшість тих, які туди пішли, знайшли дорогу до Української Повстанської Армії.

Колишні студенти тридцятих років стали визначними провідниками ОУН і УПА. Згадаємо хоч деяких: Василь Сидор — Шелєст, Дмитро Маївський — Косар, Павло Мигаль — Павур, Іван Климів — Лєгєнда, Мирон Богун, Василь Макар — Безрідний, Володимир Макар, Петро Башук та багато інших.

РОЗВИТОК ТОРГІВЛІ І ПРОМИСЛУ В СОКАЛІ І ПОВІТІ МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ

Однією з причин довголітнього поневолення нашого народу було те, що міста в Україні були опановані чужинцями. Перед Другою світовою війною дійшло до того, що половину, або й більшість, населення наших міст становили жиди, а решту мешканців творили більш-менш по рівній частині українці і поляки.

Так було і в Сокалі, який у 1939 році нараховував кругло 12 000 населення, в тому 6000 жидів і по 3000 українців та поляків.

По розвалі Австро-Угорської монархії і прилученні Галичини до Польщі торгівля в Сокалі була майже в 100% у жидівських руках. В центрі міста була тільки одна українська крамниця, "Народня Торгівля", та дві польські, підтримувані державною адміністрацією, а саме "Складніца" та "Кулко Рольніче" з машинами і знаряддям для сільського господарства. Крім того була ще мала українська крамничка мішаних товарів Семена Сеніва. Великого промислу в Сокалі взагалі не було. До найбільших тодішніх промислових підприємств у Сокалі треба б зарахувати п'ять цегелень, з того чотири жидівські й одна польська, далі чотири парові млини, в тому два жидівські, один український — Євгена Смішка та один, найбільший, барона Ватмана, який молов і вивозив муку навіть за кордон, а крім того мав міську електрівню. При двох млинах, Євгена Смішка і одному жидівському, були також тартаки. Була ще над Бугом більша бетонярня, що виробляла цементові бетони для каналізації і криниць, плити для хідників і т. п.

Щодо ремісництва, то тут був більший відсоток жидів у деяких родах ремесла, а менший в інших. І так, майже всі бляхарі, склярі, кравці, золотарі і годинникарі — це були жиди, а малярі, мулярі, теслі, столярі, шевці, ковалі — українці або поляки. Власником єдиного механічного підприємства, що виконувало направи машин і моторів, та інші роботи в металі, був німий українець Н. Левицький. Він zatrudнював у своїх верстатах який десяток робітників — механіків і челядників.

На жаль, його підприємство зовсім підупало по його смерті в 1928 р., бо він залишив також німу жінку і двох неповнолітніх синів, отже не було кому провадити далі таке підприємство. Цю прогалину заповнив поляк Яворський, відкриваючи нові механічні верстати при вул. Колонії, перезваній пізніше на вул. Країнського. Яворський zatrudнював до 20 робітників — механіків і челядників.

Такий невтішний образ торгівлі і промислу на початку 1920-их років був для нас, українців, пересторогою, але водночас і дороговказом, що ми повинні робити, щоб стати господарями на власній землі. Майже в кожному селі була жидівська корчма і крамниця, де селяни, купуючи товари першої потреби, як сіль, цукор, нафту, мило тощо, обов'язково випивали при тому одну чарку горілки, або й більше. Часто ця торгівля була обмінна, бо селяни, із-за нестачі гроша, продавали там же, по знижених цінах, плоди свого господарства, як збіжжя, кури, яйця і т.п. Щоб набути інші необхідні предмети для свого господарства, селяни мусіли їхати до міста і купувати все в чужих крамницях. Після програшу наших визвольних змагань стало самозрозумілим, що такий жалюгідний стан торгівлі і промислу по наших містах і селах не може довше існувати, отже ми мусимо його цілковито змінити на нашу користь. Тоді в цілій країні піднято гасло: "Свій до свого!", щоб українці купували лише в українських крамницях. Для досягнення цієї мети треба було насамперед повести освітню й усвідомлюючу роботу серед найширших мас населення та громадити капітали для відкривання власних кооперативних крамниць.

Тому що в нас не було капіталістів, єдиним успішним шляхом до розвитку української торгівлі став тоді кооперативний рух. По селах закладано швидким темпом кооперативні крамниці, так що незабаром всі сто сіл у Сокальському повіті мали вже свої кооперативи, а торгівля по селах почала переходити з жидівських рук в українські. Щоправда, ще деякий час існували по селах жидівські крамниці, переважно у виді корчем, але й на них прийшов кінець, коли кинене товариством "Відродження" гасло — бойкотувати алкогольні напитки — почало переводитися в життя. У висліді такої солідарної акції, жида не мали вже що робити по селах, отже хоч-не-хоч мусіли їх покидати, виїжджаючи до міст. Перед Другою світовою війною майже всі сільські корчми в цілому повіті були практично зліквідовані.

Коли по селах організувалися кооперативи, в Сокалі одночасно, в 1923 р., був зорганізований - майже ні з чого — Повітовий Союз Кооператив. На початку він приміщувався в малому дімку при вул. Шляхетській, напроти церкви св. Михаїла. Але вже по 3-4 роках це приміщення стало зовсім невиспачальне, а Повітовий Союз був уже спроможний набути на власність велику площу при головній Львівській вул., перезваній на вул. Косцюшка, під числом 21-23. Ця площа, довга

на кількасот метрів, тягнулася аж до вул. Шашкевича. Повітовий Союз побудував на цій площі муровані будинки для урядових приміщень і для товарових магазинів. Одночасно ПСК відкрив першу українську книгарню і крамницю канцелярйного приладдя поблизу церкви св. Петра і Павла; керівником її був дир. Семен Тарнавський. Пізніше її перенесено до власного будинку, теж побудованого ПСК на власній площі, при самому фронті вулиці. Тут, крім книгарні, містилася ще крамниця з манафактурними виробами та чайня, де приїжджаючи з далеких сіл кооперативні справники завжди могли підкріпитися перекускою і чаєм, та ще й заграти в білярд. Керівником крамниці був Мирон Полішко, довголітній працівник ПСК.

До 1930-их років торгівля нафтою і яйцями була всеціло в жидівських руках. ПСК також був змушений купувати нафту в єдиній жидівській гуртівні, аж доки сам не став гуртівником, закривши великі підземні збірники-цистерни на власній, ще побільшеній, площі.

В самому Сокалі було електричне освітлення, але й тут не всі доми його мали, тому користувалися вечорами, як і всюди по селах, нафтовими лампами. Нафту ("камфіну") постачав тепер усім наш ПСК. Коли по селах не стало жидівських крамниць, кооперативи скуповували яйця безпосередньо від селян і доставляли їх до Повітового Союзу як гуртівні; тут їх пересвітлювали, пакували у скрині і висилали на крайовий ринок, або на експорт прямо до Англії.

Свій буйний розвиток завдячував Повітовий Союз Кооператив у Сокалі трьом директорам, недавнім українським січовим стрільцям: енергійному і підприємчивому інж. Юрієві Шепаровичеві — начальному директорові, Василеві Чарнецькому — торговельному директорові і Федорові Микулякові — організаційному директорові. Для кращого і більшого розвитку кооперації була створена в Белзі філія ПСК під керівництвом дир. Ярослава Сербина. Тому що сусідній ПСК в Радехові мав свої фінансові й організаційні труднощі, сокальський Повітовий Союз Кооператив перебрав також і його в орбіту своїх впливів. Був передбачуваний і плянований дальший розвиток нашої кооперації, але Друга світова війна все це нагло знищила.

Дещо пізніше від споживчої кооперації почала розвиватися в Сокальщині молочарська кооперація. Селяни з поблизьких сіл могли збувати молоко і свої молочарські продукти в місті на ринку, якщо не мали вже своїх постійних відборців. Але селяни з подальших сіл не мали такої можливості, а взимі це було й не до подумання. Тому молочарську кооперацію засновано спершу в Угринові, одному з більших сіл повіту, а при тім одному з найсвідоміших. Парохом тут був о. Іван Кашубинський, духовний провідник і великий патріотичний діяч у повіті. За його почином збудовано в Угринові великий мурований

поверховий "Народній Дім", де знайшли свої приміщення всі місцеві товариства й установи, а при них, очевидно, містилися і діяли також кооператива і молочарня.

Піонерами розвитку молочарської кооперації в Сокальщині були інженери Петро Стефанівський з Угринова та Михайло Блащук із Забужжя. Вони організували по селах відборчі станиці з центрифугами, які в свою чергу відсилали до Районової Молочарні в Сокалі повне або збиране молоко і сметану для дальшого виробу молочних продуктів, як масло і різного роду сир. У Районовій Молочарні перевірявали якість молока і відсоток товщу в ньому. Вона приміщувалася у власному мурованому домі, збудованому для цієї мети на передмісті Сокаля над потічком, при вул. Вишневських 11. Плян будови молочарні робив місцевий архітект Володимир Заставний і він теж керував її будовою. Директорами її були: Михайло Блащук, Петро Стефанівський, Степан Томашівський і — пізніше — Лука Крук, а молочарським техніком був Любомир Крохмалюк.

В Сокалі, в будинках міського базару, була відкрита крамниця Районової Молочарні, де продавалися відомі з доброї якості всі молочарські продукти для місцевого населення; вела цю крамницю п-а Марійка Стефанишин. Але головна частина цих продуктів ішла до "Маслосоюзу" у Львові, звідки їх відсилано на дальші крайові ринки збуту і на закордонний експорт. Можна сказати, що напередодні вибуху Другої світової війни молочне господарство в Сокалі і в повіті було майже цілковито опановане українцями.

Розвиток торгівлі причинився до поступового нагромадження капіталу в українських руках і — в дальшу чергу — до розвитку банкової установи, якою була заснована ще перед Першою світовою війною щадничо-позичкова каса. Ця установа мала свій власний, досить обширний, мурований дім при головній вул. Косцюшка, мабуть під числом 29. Там, крім приміщень для власних потреб каси, містилися ще — у фронтових кімнатах — канцелярії адвокатів: д-ра Олександра Ріпечького, а по його смерті д-ра Романа Перфецького, який був теж послом до варшавського сейму, а в задніх кімнатах була канцелярія і помешкання інженера-землеміра Олексі Винникова. Після Першої світової війни ця наша каса розвивалася слабо, головню через валютову нестабільність і брак оборотного капіталу, але теж і через брак доброго керівництва установи. Урядовцями і водночас діючими директорами були: Ковальчук, а після нього Микола Олекса з Боратина. Великим кроком вперед стало доосновне переорганізування каси в 1928 році, коли то вона прийняла новий статут і назву "Українбанк". Начальним директором Українбанку став Володимир Кохан, тоді вже посол до сейму у Варшаві. Це була енергійна людина з великим організаційним хистом. Під його керівництвом і при співпраці такої ж

доброї дирекції ПСК, Українбанк почав розвиватися й рости дуже швидким темпом. Для ведення і полагоджувannya своїх аґенд банк мав чотирьох постійних платних урядовців, а напередодні Другої світової війни ще й практикантів. Головними книговодами були п-ни Ліда Книш і Ольга Гапанович, яка була одночасно й касиркою.

Українбанк розпочав свою діяльність пропаґандивною акцією за збиранням ощадностей, навіть найдрібніших. Зібравши більше капіталу, він міг уділяти більше позик потребуючим, які ставали його членами як кооперативного банку, вплачуючи членські уділи відповідно до висоти затягненої позики (10%). В той спосіб банк швидко збільшував свій капітал, а це в свою чергу давало йому змогу отримувати кредити у Центробанку у Львові. Крім звичайних одно- або дворічних векселевих позик, Українбанк почав уділювати своїм членам — приватним купцям — короткотермінові (2-3-місячні) так звані есконтіві векселеві позики. Зайво й казати, що Повітовий Союз Кооператив, "Народня Торгівля", Районова Молочарня, а відтак усі сільські кооперативи — складали свої уторговані гроші тільки в Українбанку, на т. зв. біжучий рахунок. Це був чековий рахунок (конто), який уможлиблював членам безготівкове полагоджувannya розрахунків чеками. Банк платив низький відсоток, відповідно до протягу часу і висоти суми на конті, а в разі нестачі фонду на конті сам покривав чеки такими ж низькопроцентовими позиками до умовленої висоти. Це було вигідне і для банку, і для власників конт. у 1939 р. оборот Українбанку в Сокалі перевищив суму 1 мільйона злотих, отже наш банк був у той час дійсно найбільшою і найактивнішою фінансовою установою в повіті. Сума обороту Промбанку в Сокалі за перший рік праці, 1938 р., була 874 202.00 дол., як подає управитель того банку Семен Романів, який зберіг балянс банку з того часу.

Була ще в Сокалі польська урядова "Каса Ощадности" при вул. Міцкевіча і "Каса Залічкова", що містилася кого будинку гімназії, але вони не зуміли розгорнути такої широкої діяльності, як Українбанк.

В половині 1930-их років почала розвиватися в Сокалі також приватна не-кооперативна торгівля. В тому часі в місті, як і по селах, було вже більше число молоді з високою або середньою освітою, яка не могла знайти для себе відповідної праці ані в державних урядах і установах, ані в інших підприємствах. Ці безробітні молоді українські інтеліґенти, серйозно шукаючи відповідного зайняття і праці для себе, ішли звичайно у приватну торгівлю. Тому що наша споживча кооперація не мала пригожих обставин для свого повного розвитку в місті, бо більшість українських мешканців Сокаля жила на передмістях, то цю прогалину цілком добре могли заповняти купці-приватники. І так, при вул. Шевченка відкрили споживчу крамницю Лев Худик і Павло Мигаль, на передмісті Бабинець була крамниця Олександра Чижя, при вул.

Країнського крамниці Романа Гринюка, на розі вулиць Тартаківської і Шашкевича — крамниці Богдана Сисака, при вул. Шашкевича — Володимира Звадюка, а на Забужжі — Володимира Вибранця. "Народня Торгівля" стала для цих крамниць гуртівнею, де всі наші приватники купували потрібні їм товари і таким чином причинялися до дальшого її зростання. Ця наша заслужена господарська установа швидко поширила свою діяльність на продаж дерева і вугілля для опалювання, а також дістала ліцензію на відкриття повітової гуртівні алькогольних напитків. Це була єдина така гуртівня, де приватні шинкарі і ресторани могли набувати монопольні продукти. Іронією долі було те, що на тому відтинку головними відборцями були жидівські і польські підприємці, бо українці послідовно поборювали алькоголізм завдяки пропаганді Т-ва "Відродження". Все таки "Народня Торгівля" мала значні прибутки з продажу монопольних "гарячих" напитків, так що в короткому часі могла набути декілька вантажних автомашин, якими привозила зі Львова потрібні товари не лише для себе і для Повітового Союзу Кооператив, але й для приватних купців. А до Львова возили ті автомашини продукти Районової Молочарні, ПСК та ін.

"Народня Торгівля", що була знищена воєнними діями Першої світової війни, почала відновлювати свою діяльність по закінченні війни. Директором її був п. Рак, а книговодом і касиром довгий час була Осипа Ліськевич. З бігом часу крамниця "Народньої Торгівлі" розросталася. Велике її оживлення і ріст наступили тоді, коли 6. 1928 року її директором став Володимир Величко. Він був незвичайно енергійною і меткою людиною з непересічним купецьким хистом. Крамниця наповнилася різномісними і доброякісними товарами, тож не диво, що там заспокоювали свої потреби навіть найвибагливіші покупці, без уваги на національність і не тільки з самого міста, але й із повіту. Заступником директора і керівником відділу продажу монополів був також досвідчений купець Микола Петриченко. В 1930-их роках, аж до вибуху війни, книговодом і касиром була Стефа Дацько, а для обслуги покупців було кілька "суб'єктів", знаних із своєї чемности й услужливости.

Крім споживчих крамниць, почали відкриватися ще й інші роди українських крамниць, головню в центрі міста. Невдовзі було вже в Сокалі кільканадцять наших купців, які зорганізувалися в "Союз Українських Купців і Промисловців" (СУКіП) і почали видавати свій часопис, тижневик *Голос з-над Буга*. Під такою назвою друкувався в Сокалі український часопис в часі української державности 1918-19 рр., під редакцією гімназійного професора Ярослава Біленького, який по війні перенісся до Львова. Відновлений *Голос з-над Буга* друкувався в друкарні Глязера тиражем 500 примірників і давав всесторонні інформації про життя українців у повіті. Головним редактором часопису був Петро Стефанишин, а відповідальним — Євген Томчак, голова сокальської

"Народня Торгівля" в Сокалі.

філії СУКіП, власник крамниці з залізними товарами і фабрички мила "Центроторг", яка виробляла, крім мила до прання, також пахуче туалетне. Фінансовою базою видавництва *Голос з-над Буга* були рекламні оголошення місцевих купців і промисловців та кооператив, як рівно ж передплата часопису кооперативами, читальнями "Просвіти", священиками, вчителями й ін. у цілому повіті, а також земляками з Сокальщини за океаном — у Канаді й ЗСА. Один примірник часопису висилано до Конгресової Бібліотеки у Вашингтоні. Комплект *Голосу з-над Буга* — це цінне джерело матеріалів для дослідника історії Сокальщини з рр. 1936-1939. Крім часопису, видавництво *Голос з-над Буга* видало ще збірку поезій Нестора Ріпецького п.з. *Шляхом пілігрима і Календар-Альманах*.

У відповідь на заклики в *Голосі з-над Буга*, щоб складати пожертви на фонд будови "Народнього Дому" в Сокалі, який мав коштувати понад півмільйона злотих, земляки Сокальщини в Канаді й ЗСА організували збірки і пересилали досить поважні суми на біжучий рахунок Народнього Дому в Українбанку.

Цей часопис дав також великий поштовх до розвитку приватного купецтва і промисловости в місті і в повіті. Теодор Шиш і Андрій Тхір перші відкрили крамницю з мануфактурою при вул. Ожешкової, де продавали також білизну чоловічу й жіночу та різні речі для одягу та іншого щоденного вжитку. Другу крамницю з мануфактурою відкрив у міському базарі Наконечний. Крім того, в ярмаркові дні в Сокалі та в

інших містечках появлялися наші меткішні хлопці, які продавали ма-нуфактуру в т. зв. "страганах" (маленьких будках). Раніше лише жиди торгували цими товарами. В міському базарі Петро Рачинський відкрив крамницю зі шкірою і шевським приладдям, а недалеко від ринку Михайло Іваницький влаштував крамницю з готовим взуттям, де продавав теж черевики відомої чеської фірми Батя. При головній вул. Косцюшка, недалеко ринку, появилася крамниця з хутрами і смушковими шапками Андрія Дячишина. Недалеко від нього Орест Іванець, у спілці з Василем Рибчуком, вів крамницю з готовими вбраннями і плащами. Як гриби по дощі, появлялися в Сокалі все нові крамниці. Григор Сосідко, старшина армії УНР, відкрив у центрі міста крамницю з радіоапаратами і радієвими частинами, як рівно ж направляв зіпсуті апарати. Ліда Книш, урядничка Українбанку, відкрила моднярську крамницю з жіночими капелюхами, а вела її Геня Малиновська зі Львова. Була ще друга така українська крамниця, крім однієї жидівської. Один з директорів Районової Молочарні, Любомир Крохмалюк, відкрив побіч народньої школи при головній вулиці цукорню "Оаза", де була також білярдова кімната. Це була друга з черги українська цукорня в Сокалі. Перша була заснована ще в 1928 р., називалася "Рококо" і містилася в домі радника Миколи Книша, але її власник, суддя Н. Грабовенський, мусів її закрити, коли його перенесли службово до іншого міста.

Біля церкви св. Петра і Павла Церковне Братство побудувало свій дім, де на першому поверсі знайшли собі приміщення читальня "Прогсвіти" і канцелярія "Сільського Господаря", а на партері була книгарня і крамниця з канцелярським приладдям Романа Гринюка і єдина не-жидівська фризерна кол. "Усусуса" Зенона Годованського. Він затруднював також молоду українку зі Львова, яка робила перманентні зачіски паням. Крім того, на партері була домівка ремісничого товариства "Зоря", що мало свою духову ("дуту") оркестру з понад 20 інструментами. Важливу ділянку торгівлі склом і скляними виробами заповнив Мирослав Медвідь, відкривши при вул. Шляхетській першу того роду не-жидівську крамницю, де крім віконного скла, мав також скляний та інший посуд тощо. Появилася також перша більша українська м'ясарня, що її власником був інж. Друневич. Меншу м'ясарню і ресторан, що містилися при вул. Косцюшка напроти ПСК, провадив Олександр Білик. До того часу торгівля воловим і телячим м'ясом, як і битою птицею, була виключно в жидівських руках, а свиняче м'ясо і вироби з нього продавали не-жиди в маленьких будках. Цілковито в жидівських руках залишилася ще торгівля сирими звіринними шкірами і деревним будівельним матеріалом та бляхарство.

Процес щораз сильнішого українщення міст ширився стихійно. Напередодні розвалу польської держави українське купецтво почало

свій наступ також на менші містечка Сокальщини, як Варяж, Тартаків, Кристинопіль і Белз, де переважаючи кількість населення творили жиди. В кол. княжому городі Белзі було понад 75% жидів.

Коли кооперативна торговельна мережа і приватне купецтво були вже досить добре зорганізовані, прийшла черга на другу фазу економічного розвитку, а саме на розвиток української промисловости. До того часу українські крамниці купували товари імпортовані або випroduковані в чужих підприємствах і фабриках. Отож, коли українська торговельна мережа була вже більш-менш налагоджена, гасло "Свій до свого!" стало вже незадовільним і його доповнено, для гідного звучання, на "Свій до свого по своє!" Очевидно, для відкривання промислових підприємств і фабрик потрібний був більший капітал, який щойно почав нагромаджуватися. Однак і менший капітал міг бути корисний для малого населення. На цьому відтинку приватна ініціатива мала широке поле для діяння. Першим піонером у цій ділянці, як уже згадано, був Євген Томчак, голова філії СУКіП, який відкрив фабричку мила "Центроторг". Другим новим підприємством була фабричка содової води "Веселка", власником якої був підприємчивий мгр Володимир Небожук. Содова вода "Веселки" розходилася по цілому повіті через ПСК, особливо влітку, коли відбувалися літні забави і фестини. Той же В. Небожук відкрив на розі вулиць Косцюшка і Тартаківської олійню і млин, де молів гречку. Знову ж у Кристинополі Еміліян Богачевський відкрив перший того роду млин, що виробляв вівсяні "платки". При вул. Країнського в Сокалі відкрилася українська пекарня Мартина Миколайчука. Давніша українська пекарня Н. Макарухи дуже підупала по смерті її власника на початку 1930-их років.

Приватні купці і промисловці, зорганізовані в СУКіП, заснували в Сокалі філію Промбанку, де складали свої виторги й ощадності та де діставали потрібні кредити в міру можливости. Одним із директорів Промбанку у Львові був мгр Мирон Богун з Цеблова, а в самому Сокалі філію Промбанку провадив Семен Романів.

Такий був стан української торгівлі і промислу в Сокалі до вибуху Другої світової війни. Боротьба за здобування міста ішла двома торами: через кооперацію і через приватних підприємців, які не поборювали себе, але взаємно собі допомагали і себе доповнювали. Для координації дій відбувалися спільні наради представників кооперації і СУКіП, а велику роль в цьому напрямі відігравав часопис *Голос з-над Буга*. На жаль, не довелося бачити дальшого і ще більшого розвитку українського господарського життя, бо нагрянула Друга світова війна, а за нею цілковита ліквідація московсько-більшовицькими окупантами всіх наших здобутків, в тому теж господарських.

Від Редакції: Щоб доповнити і завершити статтю Є. Стефанишина, інж. Семен Романів (управитель Промбанку в Сокалі від липня 1937 р. до вибуху

війни) подав додаткові інформації і деякі статистичні дані про українське купецтво в Сокалі.

До вищезгаданих купців у Сокалі треба зарахувати ще Левочка, Омеляна, Козака, Бориса Парфенюка та інших. Українські купці були розсіяні по цілому повіті, на що вказує звіт голови філії СУКіП, Євгена Томчака, на Загальних Зборах Централі СУКіП у Львові 2 лютого 1935 р. Про це пише видатний економіст, який тісно співпрацював з нашими купцями і промисловцями та був редактором газети *Торгівля і Промисл*, В. Несторович, у своїй книжці *Українські купці і промисловці в Західній Україні*, виданій в Америці 1977 р. На стор. 96 написано: "За 6 місяців 1934 р. здобуто 45 членів (СУКіП); зареєстрованих не-членів було ще 17. Філія мала вигляди стати великою, бо кількість приватників у повіті росла".

Далі на стор. 97 наводить В. Несторович звіт із Загальних Зборів філії СУКіП за 1936 р., які відбулися 28 лютого 1937 р., де стверджується, що "кількість членів зросла до 136 (не-членів було ще близько 60) і це віддзеркалювало зріст торговельних та промислових станиць, яких у Сокальському повіті нараховувано кругло 200".

В цій самій книжці, на стор. 251-252, автор наводить статистику про приватне купецтво, яку зладив Повітовий Союз Кооператив у Сокалі, а З. Книш, тодішній працівник Центросоюзу, оформив це як статтю і помістив її в газеті *Торгівля і Промисл* 6 червня 1937 р. У цій статті подано, що ПСК у Сокалі охоплює 140 сіл на терені Сокаля, Белза й Радехова (в Белзі й Радехові Союз мав свої філії). На цьому надбужанському терені, як подає В. Несторович, був такий стан приватного купецтва: "у 39-ох місцевостях не було ні одного купця, а в решті 101 сіл жило 227 купців, розділених ось так по окремих районах:

Район Сокаль	116 або 51%
Район Белз	43 або 19%
Район Радехів	62 або 30%
За національністю було:	
українців	132 або 58.15%
жидів	93 або 40.97%
поляків	2 або 0.88%

Себто, українців 58.15%, а не-українців 41.85%".

З поданої статистики видно, як наші купці, поруч кооперативних крамниць, розвивали купецький стан серед українського народу. Багато з тих селянських купців переносилися зчасом до міст і там збільшували український національно свідомий елемент.

Всі ці дані зображують стан нашого купецтва на кінець 1936 р., а до війни — майже три роки пізніше — цей стан збільшився, а головню по наших містах. Шкода, що ми не маємо на це даних, бо це був би показник живучости нашого народу.

МОЯ ЦЕГОЛКА В ЕКОНОМІЧНІЙ РОЗБУДОВІ СОКАЛЬЩИНИ

Сантимент і повага для Сокальщини зародились в моїй душі на тлі славної в нашій історії Чортківської офензиви і триденних боїв Сокальської Сотні УГА в днях 19 до 21 червня 1919 року в Підгайчиках і Волосівці коло Зборова. Парохом цих сіл був тоді мій батько, о. Теодозій Крохмалюк, а я (тоді 10-літній хлопець), вийшовши з пивниці-схоронища, добре бачив і затямив панічну втечу польських вояків у напрямі Зборова. Недалеко від приходства лежав убитий польський вояк. Два наші стрільці були поранені — один в ногу, другий в руку. Обидва з Сокальського повіту. Вони, хоча поранені, були завзяті і бадьорі, що вказувало на їхню віру в перемогу у війні з польським наїзником.

* * *

До Сокаля приїхав я вперше 11 серпня 1936 р., щоб стати на працю в Районовій Молочарні. В тому часі "Маслосоюз" у Львові керував цілою мережею районових молочарень на землях Західньої України. Для поліпшення організаційної роботи і якості молочних виробів, "Маслосоюз" започаткував у Стрию курси, а згодом відкрив однорічну молочарську школу, яка кожного року випускала нові кадри фахових працівників української молочарської кооперації. Кількість прийнятих до цієї школи кандидатів відповідала реальним потребам, тобто вільним місцям праці в молочарській кооперації. Кожний, хто покінчив цю школу, діставав працю, хоч і низько платну, так як це було в усіх родах нашої кооперації в Західній Україні.

При цьому треба пригадати, що в тих часах число безробітних швидко зростало, бо польська окупаційна адміністрація не приймала українців на державні посади, а шкільну молодь часто проганяла із шкіл на підставі доносів поліції, побільшуючи число безробітної молоді.

Коли я закінчив цю школу і відбув практику в двох районових молочарнях, "Маслосоюз" у Львові спрямував мене на працю в Районовій Молочарні в Сокалі, що тоді приміщувалась у невеликому домі

при вул. Вишневських, на кінці вул. Тараса Шевченка. Моїм завданням, початково як т. зв. молочарського техника, було переводити лабораторійну аналізу молока і реєстрацію відсотків товщу в ньому. На цій основі обчислювано заплату за доставлене молоко.

У проводі Районової Молочарні в Сокалі, що постала в результаті об'єднання молочарень Угринова, Стенятина і Пархача, були агрономи, відомі як піонери молочарської кооперації в Сокальському повіті: інж. Петро Стефанівський з Угринова й інж. Михайло Блашук із Забужжя. Після відходу Стефанівського на працю в розбудові важливої для молочарства установи, якою був "Сільський Господар", головним директором назначено М. Блашука. Він провадив організаційну роботу. Другим членом дирекції був Степан Томашівський зі Стенятина. Його ресортом було книговедення. Касиром і членом дирекції дещо пізніше Надзірна Рада обрала мгр-а Степана Проця з Конотіп. На переломі 1938 і 1939 років М. Блашук перейшов на постійну працю в "Сільському Господарі" в Сокалі. Його місце зайняв С. Томашівський, який і далі провадив бухгалтерію, С. Проць залишився касиром, а організаційним членом дирекції Надзірна Рада під проводом о. Івана Кашубинського, пароха Угринова, вибрала мене. Досвідченим робітником при виробі масла був середнього віку чоловік, прізвища якого ніхто з оточення не вживав, а лише його хресне ім'я, тому в моїй пам'яті він залишився як Макарко. Виріб масла, головного продукту молочарні, все ще не досягав бажаного рівня, коли говорити про його кількість. Влітку продуковано приблизно 190 кг, а взимку 110 кг масла денно. Згаданий перехід агрономів з молочарні до "Сільського Господаря" був доказом потреби кращого плекання молочних корів і розбудови молочної господарки, яка в Сокальщині знаходилась на незадовільному рівні. Зате збіжжева господарка українського хлібороба Сокальщини все ще стояла на першому місці, хоч і не давала належних прибутків.

З дальшим розвитком молочарні її приміщення стало незадовільне, тому в 1938 р. збудовано відповідний одноповерховий просторий дім, в якому вся продукція мала провадитись не ручним способом, як досі, а машинами з електричним обладнанням. На жаль, війна перешкодила викінчити цю будівлю так, як це було заплановано.

* * *

Не залишаючи праці в молочарні, я вирішив відкрити своє власне торговельне підприємство. В тому часі не було в Сокалі української цукорні. Мені було відомо, що в 1928 р. провадив таке підприємство суддя Н. Грабовенський, але воно довго не проіснувало. Знав я теж про кількість українського населення Сокаля, його невелике запотребування в цій ділянці та його фінансові спроможності.

Заплановане мною підприємство було відкрите вліті 1937 р. В *Голосі з-над Буга* з 15 листопада 1937 р. появилось повідомлення:

"Цукорня "Оаза" Любомира Крохмалюка в Сокалі при вул. Косцюшка 53, поручає всякого рода солодоші і т.п." Проводила це підприємство дуже солідно п-а Надя Котик і воно розвивалося доволі добре. На бажання досить численної клієнтелі, скоро треба було змінити приміщення і я, заплативши готівкою наперед шістьмісячний чинш власникові одноповерхового дому при вул. Косцюшка 25 (напроти кіно-театру) зайняв дві кімнати в партері цього дому. Про цю зміну приміщення "Оази" було повідомлення в *Голосі з-над Буга* 1 грудня 1937 р. Був це час росту цього підприємства. Добра обслуга, білярдова заля і музика, яку можна було слухати з радіоприймача фірми "Телефункен", притягала клієнтелю. Незабаром виникла потреба обслуги гостей також у пізніх вечірніх годинах. Це змусило мене звільнитися з праці в молочарні. Моє прохання Надзінра Рада прийняла, рівночасно приймаючи мене як члена цієї Ради.

Прийшов пам'ятний 1938 рік, а в наступному році проголошення незалежності Карпатської України. Нові події притягали увагу молоді, яка слідувала за кожним словом з радіоприймача в цукорні. В жовтні 1938 р., пізнім вечером, коли в приміщенні цукорні було більше клієнтів, несподівано наскочила польська поліція, арештуючи мене і сімох з-поміж гостей. Я затамив прізвища чотирьох: Олександр Чиж, Ярослав Томчак, Льонгин Караван і Роман Крижанівський. Не було жадної причини, щоб притягти нас усіх, які були арештовані, до судової відповідальности, тому по трьох днях звільнено всіх, лише мене тримали в тюрмі дев'ять днів. Поліція мала на меті залякати моїх клієнтів і так спричинити занепад підприємства, що в великій мірі їй удалось досягнути. Підприємство почало підупадати. Усе обладнання двох кімнат я передав без винагороди молодому чоловікові з околиць Сокаля.

* * *

Пізньою осінню того року, як було вже згадано, на пропозицію С. Томашівського і мгр-а С. Проця, Надзінра Рада іменувала мене членом дирекції як відповідального за організаційну працю. Мої поїздки до молочарських станиць і на різні збори доставців молока проходили успішно, хоч уже назрівала Друга світова війна. Вночі 2 вересня польська поліція мене арештувала. При самому вході до поліційної станиці вручено мені карту інтернування з числом розпорядження міністра судівництва, що його попереднього дня проголошено в радіопередачах "до виконання панів старостів", тобто арештування людей, прізвища яких були заздалегідь приготовані на списках. Кмітливий Н. Сенів, стрівши мене на вулиці 1 вересня, говорив мені, що чув таке повідомлення, яке, на його думку, означає арештування і транспорту до Берези Картузької. На моє лихо я не скрився і дав себе польській поліції арештувати...

Між арештованими було багато моїх знайомих. Згадаю коопера-

тивного ревізора Костянтина Лиська і Євгена Гринькова. 3-го вересня нас, разом із великим гуртом інших арештованих, товаровими вагонами відставили до Рави Руської. Є. Гриньків належав до тих щасливців, яких з цієї переходової тюрми звільнено. Як мені по кількох роках оповідав кол. урядовець староства в Сокалі, п. Валер, він його викреслив з листи арештованих на просьбу нареченої Гринькова, Іванки Коваль. Вона довідалась своєчасно, що "забагато" людей арештовано і "з браку" місця в Березі Картузькій деяку кількість звільняють... З покійним уже К. Лиськом на одній лавці залізничного вагону я їхав 7 вересня через Сокаль і Берестя над Бугом до місця призначення. Була це людина зрівноважена і сердечна. Помер в Америці. Євгена Гринькова постигла смерть з рук озвірілих гештапівців у Львові в листопаді 1942 року. Всі старання його дружини, Іванки Коваль, про його звільнення ще в Сокалі не увінчалися успіхом.

Євген Гриньків.

В Березі Картузькій бачив я, між іншими в'язнями, теж свого дядька — агронома і директора кооперативного союзу в Зборові Михайла Снітинського, і сусіда з Озірни, сенатора Миколу Кузьміна. Обидва вони були жертвами того самого повітового старости в Зборові, який ще в 1934 р. післав туди ж мого брата Василя (помер у Річмонд, Мейн, ЗСА, 25 жовтня 1982 р.). Отже склалось так, що мій брат Василь був свідком-учасником "відкриття" Берези Картузької, а я свідком ліквідації

— з вибухом Другої світової війни — того ганебного твору тодішнього "водза" Польщі Йосифа Пілсудського і його воєводи Костека Бернацького.

* * *

Щасливо переживши важку мандрівку з Берези Картузької, я зупинився в Угринові, в гостинному домі Теодозія Вербівського. Знаючи про моє бажання чимшвидше дістатися до Сокаля, він своїми кіньми відвіз мене туди, хоча в тому часі нова советська влада могла заарештувати кожну підводу для своїх потреб. Зустрівши свого приятеля, Петра Рачинського, я довідався про нові арештування, цим разом уже новим окупантом.

Наступного дня я відвідав Стефанію Дацько, касирку "Народньої Торгівлі". Коли проголошено встановлення кордону двох займанців, що мав проходити через Сокаль, ми обоє подалися до Опільська, покористувавшись запрошенням місцевого пароха, о. Кипріяна Стецишина і його дружини, родички С. Дацько. За кілька місяців, в грудні того року, о. Стецишин в асисті о. Осипа Пшепюрського звінчав нас у невеликій гарній церкві в Опільську.

Незабаром я почав приготуватися до відкриття молочної в Угринові. Порозумівшись з Теодозієм Вербівським, о. Іваном Кашубинським і Климом Смулкою, я почав розшуки потрібного приладдя для започаткування виробу масла. У тому воєнному часі комунікація проходила "апостольським" способом — власними ногами. Заїнстальовавши в будинку кол. молочної в Угринові бочку і вигнітач та відвідавши господарів — кол. доставців молока Районової Молочної в Сокалі у селах Нисмичі, Ниновичі й Угринів, вже з початком грудня 1939 р. мені вдалось виробити 18 кг масла денно.

З початком 1940 р. прийшов наказ із т. зв. "ляндвіртшафту" в Грубешеві відкрити в усіх місцевостях цієї округи сметанкові станиці і цим підпорядковано всю нашу молочною кооперацію німецькій владі. Невдовзі почали діяти нові станиці, які доставляли сметанку для перерібки на масло в Угринові. У провіді цієї молочної були: Любомир Крохмалюк — управитель, Клим Смулка — книговод і Теодозій Вербівський — касир. Пізньою осінню 1943 р. книговодство перебрав директор місцевої школи, Теодозій Дацюк.

Щоденна продукція масла в літньому сезоні перевищувала 200 кг. За більшу кількість доставленого молока до молочної німецька влада давала т. зв. "бецугшайни" на горілку та деякі інші фабрикати. Саботування доставки молока в тих грізних воєнних роках не траплялись.

У 1944 р. прийшов новий окупант — більшовицька Росія. Завмерло українське громадське життя. Перестала існувати українська, незалежна від окупанта, кооперація, в тому числі і молочною, в розбудову якої я теж вложив свою цеголку.

ВИСЕЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ У КРИСТИНОПІЛЬЩИНІ

Про ніби "добровільне переселення українців" із земель Надбужанщини, переданих Москвою комуністичній Польщі, вже написано доволі багато. Автор цих рядків жив у час тієї переселенчої акції в Кристинополі, над Бугом, і з власних спостережень свідчить про терористичний характер тих заходів Москви і Варшави, здійснюваних військово-поліційними силами та за допомогою цивільних польських банд.

Як тільки в 1945 році розпочалася ця акція виселювання українців із сіл Равщини, Белзчини, Кристинопільщини й Сокальщини, тоді там зразу почали діятися дійсно несамовиті речі. Мешканців наших сіл тероризували наїзники щодня. Молоді, які ще не приєдналися до відділів УПА в тих районах, ховалися вдень у лісах і по полях, а вночі скрадалися, немов злодії, до рідних хат, якщо ті хати ще збереглися. Адже як тільки зійшло сонце, польські міліціонерські банди (інакше назвати їх таки справді годі) нападали на села під приводом "облав на бандерівців", а насправді для того, щоб наживитися майном наших людей. Нічого дивного, що селяни мусіли закопувати найконечніші речі, щоб їх не пограбували поляки, і самі ховалися, де могли, як колись їхні предки перед татарвою. Ще й сьогодні в моїй пам'яті стоять незатерті картини таких "облав", спершу в с. Ключів, за три кілометри від Кристинополя. Бачу, як міліціонери й цивільні поляки — чоловіки, жінки, хлопці й дівчата — повертаються з Ключова: возами везуть пограбоване добро — поросята, гуси, кури, подушки, перини, ведуть теж коні й корови. Всі веселі, нахабно вигукують погрози в бік українців і з погордою дивляться на них. Ніхто з наших людей не смів сказати будь-якого слова протесту чи показати якимось рухом, що буде ставити опір, а то вбили б на місці.

А ось друга картина з с. Добрачина, 4 км на схід від Кристинополя. Після подібної "облави" на українських повстанців відділ польського війська провадив чи не 150 наших селян — переважно старших чоловіків, бо молоді вже були в лісах. Руки їхні пов'язані дротом за плечима. Так і завели їх у Кристинопіль, де після т. зв. "слідства" кілька

осіб померло таки там на місці, інші — після звільнення догоріли вдома, а багато хто назавжди втратив здоров'я від побоїв.

Інша доля зустріла мешканців присілка Маджарки, що був при шляху між Боратином і Кристинополем. Там жило декілька українських родин. Банда польських міліціонерів напала на той присілок, зігнала всіх українців — чоловіків, жінок, старих і дітей — до одної стодоли, яку облила нафтою і підпалила. В страшних муках загинули в тому вогні дві родини — Кулиничів та Котів, а з ними й семирічна Кася Кіт. Її дві сестри якось вирвалися з горючої стодоли і стали втікати в напрямі залізничної станції, де тоді працювали якісь советські службовці. Поляки, спостерігши втікачів, почали стріляти за ними, але ті службовці охоронили їх. Через два дні опісля о. Й. Романик ЧСВВ поховав на місцевому цвинтарі рештки людей, спалених у стодолі.

Людське горе досягло тоді свого краю і хто мав силу й охоту ставити опір наїзникам, той приєднувався до повстанців, які діяли в тих околицях. Провід УПА вирішив провести протиакцію. Насамперед команда УПА спробувала, через коменданта польської міліції, мирно домогтися в поляків припинення грабункових нападів на українські села і повернення селянам пограбованого майна. Комендант обіцяв це виконати, але незабаром наїзди на українські села розпочалися знову. Тож одної ночі на вулицях Кристинополя несподівано виникла стрілянина, що згодом досягла центру містечка. Це відділ УПА, розгромивши нічну охорону, наблизився до станиці міліції, що в той час приміщувалася в укріпленому будинку міської школи. Повстанці обстріляли її з легкої зброї та спробували розбити її стіни спеціальним стрільном, яке однак було дефективне і не досягло своєї цілі. Хоча згодом відділ УПА мусів відступити з містечка, то все таки той сміливий наскок на цю польську базу на деякий час присмирив поляків.

Наступного дня в місті було тихо й сумно, неначе по відбутті якогось великого похорону. Міліціонери нервово патрулювали вулиці, а мешканці мали невдоволений вигляд, бо їхня "героїчна" міліція не виправдала себе. Після цього інциденту комендант кристинопільської міліції приїхав до монастиря ОО. Василіян, в якому жило майже 20 монахів під наглядом ігумена й пароха о. В. Ковалика. Від нього комендант вимагав, щоб монахи примістилися в частині одного крила будинку, бо решту буде займати для себе міліція. Намір був самозрозумілий: українські повстанці не зважаться нападати на рідний монастир і польська міліція мала б тут безпечне приміщення. Ігумен Ковалик нагадав комендантові, що монастир є під охороною спеціальної угоди (конкордату) Ватикану з Варшавою, згідно з якою Польща зобов'язалася шанувати права і власність Греко-католицької Церкви на своїй державній території. Коли ж комендант далі настоював на своєму, тоді о. Ковалик сказав: "Якщо ви силоміць увійдете в монастир, то я негайно

поїду до Любліну й Варшави зі скаргою на вашу поведінку". Щойно тоді комендант вирішив, очевидно, що йому краще буде забути свій підступний намір і вже більше не вимагав передачі монастиря на приміщення для своєї міліції.

Приблизно в тому самому часі деякі міліціонери з Кристинополя, на наказ свого коменданта, поїхали до с. Острова, що за 7 км на захід від містечка. Це, колись українське, а тепер у дві треті спольщене, село стало укріпленою базою для польської боївки. Туди ще в 1944 році наїжджали різні польські офіцери з Варшави й інших міст, там вони скривалися від німців, туди вони стягали своїх бойовиків і тепер мали намір винищувати пограничні українські села. Цього наміру їм не пощастило здійснити. Одної ночі взимку 1944 року українські повстанці запобіжним наскоком знешкодили цю злочинну польську збройну базу.

Саме бойовиками з того Острова кристинопільська міліційна станиця поповнилася і врешті розташувалася в монастирі ОО. Бернардинів. Цей, чи не 200-річний, монастир мав товсті мури і сильні пивниці. Тож від часу згаданого нападу УПА на Кристинопіль польське населення на ніч прямувало до свого монастиря — під охорону його мурів і міліції. Не бракувало там і поляків, з дітьми й особистими речами, зі сусіднього села Нового Двору. Такий стан тривоги й непевности тривав декілька тижнів. Чесні поляки просили свою міліцію припинити грабункові напади на українські села, але їхнього розсудливого голосу ніхто не брав до уваги і напади тривали далі.

Кінчався 1945 рік. Сніг вибілів поля й сіножаті, а на тому тлі в місячну ніч ще виразніше видніли обриси бернардинського монастиря, що став уже станицею горезвісної міліції Кристинополя. Нараз нічну тишу прорвали рушничні й кулеметні постріли. На станицю наступав відділ УПА. Незабаром пролунав сильний вибух. Це повстанці вистрілили торпеду в напрямі мурів будинку. Одначе і в цьому випадку полякам пощастило. Повстанці наступали через відкрите поле і були наражені на густий вогонь противника з-поза мурів. Артилериста УПА — спеціаліста від торпед — поранила польська куля зараз після першого пострілу торпеди і його довелося відтягнути в безпечне місце. Запущена торпеда впала при самому мурі, але не вибухла, бо це теж був один залишок з воєнних запасів. Коли польській міліції в монастирських забудованнях прийшла допомога зі советського боку, з-за Бугу, наші повстанці відступили; вороги навіть не пробували гнатися за ними.

Водночас із тією операцією проходила інша акція УПА на місто. Група повстанців наскочила на дома відомих польських ватажків і спалила їх. Але повстанці нікого іншого не турбували, а навіть допомагали польським родинам у сусідстві врятуватися від небезпеки — горючих хат злочинних ватажків. Це не вперше така поведінка вояків

УПА супроти невинного польського населення з'єднала пошану чесних поляків для нашого вояцтва та збільшила погорду для своїх міліціонерів, яких вони називали просто бандитами. В загальному, згадані відплатні дії УПА змінили становище українців на краще, а свавільні напади міліції на українські села припинилися.

1946 рік почався для наших людей певним спокоєм, принаймні не було нападів бандитського шумовиння, але зате цей рік позначився частими облавами, що їх проводили советські прикордонні відділи з офіційною метою: "вичистити терен від бандерівців". Тим часом польське військо, проводячи подібну акцію на Лемківщині, в Перемищині та Холмщині, наблизилося до Кристинополя, Сокаля і Крилова. Наприкінці травня 1946 р. відділи польського війська прибули до Кристинополя, що в той час був по польському боці кордону, над Бугом і Солокією. Частина жовнірів розмістилася в Новому Дворі та Ключові, а друга в Кристинополі. До монастиря ОО. Василіян прийшов з кількома старшинами підполковник польської армії та домагався в ігумена Ковалика передання монастирських забудовань для війська на якийсь ближче неозначений час. Тепер не було виходу і ченці мусіли приміститися в кутку одного крила монастиря, а решту зайняли польські вояки. Раніше в монастирі приміщувався філософічний факультет богослов'ї ОО. Василіян, де вчилася яких 30 ченців. В непевні повоєнні роки о. ігумен поступово вислав цих своїх студентів на Захід, згідно з розсудливою порадою керівників Чину в Римі. Тож у монастирі тепер жили ще тільки три священики — о. В. Ковалик, о. Й. Романик, о. А. Кулибаба і чернець Якінт Пилип.

З приходом відділів польської армії почалося вже серйозне виселювання українців з їхніх прадідівських земель, очевидно, примусове, хоч ця акція далі називалася "добровільним переселенням". В прикордонних селах польські вояки ходили від хати до хати, всіляко залякували наших людей — погрозами і грабунками, а то й побоями за будь-який вияв неохоти покинути своє приміщення. Зібраних людей перевозили у збірні пункти в Белзі, Кристинополі й Сокалі. Звідтіля мали їх незабаром перевезти на советську територію, куди хто зголосився. Цілими днями блукали ці нещасні люди по тих переселенчих пунктах, не знаючи, що їх чекає в обіцяному советському раю. У Себечеві люди ставили опір і з допомогою УПА спершу позбулися напасників — польського війська, яке пробувало їх стероризувати. Але згодом польське командування послало туди більшу силу, а советський літак скинув на село запальні бомби і обстріляв людей з кулеметів. Здавалося, настав "страшний суд": людей насильно перевозили на залізничну станцію в Сокалі, при тому побивали навіть старих, жінок, дітей і хворих. Так знищено це велике, культурне й національно свідоме село. Вигнані зі своїх господарств його мешканці мусіли тепер скита-

тися на пересильному пункті, не знаючи, коли настане день переїзду. Адже в Белзі ще 1945 р. створено було подібний пересильний пункт, на якому згуртовано виселенців теж із деяких наших сусідніх сіл. Советські та польські адміністратори впевняли людей, що їхній переїзд завершиться вже незабаром — і то "дуже швидко". Те "швидко" тривало цілий рік. Осінь і зиму 1945-46 довелося тим нещасливцям перебути під шатрами, без уваги на холодні дощі, сніг і мороз. Багато цих "добровільних переселенців" померло від тифу — головно старі й діти, які не могли перетривати непривітної зими і невідповідних приміщень.

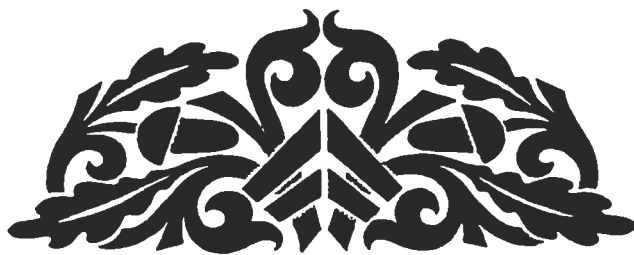
В такий нелюдяний спосіб поляки, за допомогою советської збройної сили, прогнали українське населення з таких давньоісторичних місцевостей, як Цеблів, Жужіль, Себечів, Белз, Мошків, Савчин, Шмитків, Боратин, Новий Двір, Добрачин, Завишня, Кристинопіль та інші. Советська преса й радіо інформували своє населення і увесь світ про те, що начебто українці добровільно й радісно залишали "польську територію", щоб тільки жити в СРСР. Однак вони не згадували про жорстокі методи того примусового виселювання, ані про те, що над покинутими українськими селами ще довго палали заграви: це українські повстанці палили опорожнені забудовання кол. українських сіл, щоб наїзники не мали пристановища, як тільки насунуть туди, в загарбані місцевості.

На Вознесіння 1946 р. в парафії ОО. Василя у Кристинополі осталася вже тільки мала групка вірних, які ніби мали право залишитися тут; це були головно мішані подружжя. У спаленому монастирі новіціятток Сестер Службниць перебувало декілька монахинь, бо інші вже продісталися на Захід. Подібно вчинили й ченці василіяни, хоч і як довго вони билися з думками — залишатися на певне заслання на схід (Сибір), чи виїжджати в якусь країну Заходу.

Саме день Вознесіння Господнього останні ОО. Василяни, зі своїм ігуменом, призначили на прощання з вірними, тими, які ще осталися в Кристинополі, і тими, які вже ждали в Сокалі на день свого від'їзду до СРСР. Вже о 5-тій год. ранку зійшлося чимало люду, щоб перед чудотворною іконою Матері Божої вислухати Службу Божу, яку відправляв о. ігумен В. Ковалик. В тогочасній непевності щодо свого майбутнього кожен тоді молився щиро і гаряче. Після Служби Божої о. парох розпочав своє прощальне слово до всіх вірних, але як тільки сказав: "Мої дорогі, це востаннє ми зібралися у стіп нашої найдорожчої Матері...", вся громада вірних заридала. Плакали всі, а з ними і їхній духовний провідник, о. Ковалик. Щойно тоді, як почуття жалю й розпачі трохи пригасли і люди заспокоїлися, міг він сказати їм декілька слів духовної потіхи, нагадуючи їм, що й Мати Божа мусіла колись утікати з рідного краю і рятуватися зі своїм Дитятком у Єгипті. Свята Родина також знала, що значить переслідування й вигнання. Заохочуючи вірних

до витривання у вірі та в молитві, о. В. Ковалик запевнив їх, що остаточно таки переможе Правда і наша Церква та весь народ зустрінуть світлі дні на своїй рідній землі.

Після виїзду наших людей з Кристинополя о. В. Ковалик ще три тижні жив у монастирі, а тоді й він виїхав на Захід. Через рік опісля теж о. Романик, о. Кулибаба і брат Пилип мусіли покинути своє духовне селище: одного дня несподівано під монастир увігналася вантажна автомашина з урядовими службовцями, які звеліли нашим священикам і монахові Пилипові швидко зібратися до подорожі. Забравши найко-
нечніші речі з собою, вони від'їхали, їх заслали в глибину Польщі. Ось якими методами окупанти української землі проводили т. зв. "добровільне переселення українців" з їхніх прадідівських земель.

БИШІВ ПІД ТРЬОМА ОКУПАНТАМИ

Дитячі і юні літа, переведені в моєму рідному селі Бишеві, Сокальського повіту, а згодом Радехівського району, запам'яталися мені, з одної сторони, як кошмарні роки ворожого гніту, терору, злиднів, зневаг і понижень з боку трьох різних окупантів, а з другої — як час наростаючого спротиву й ненависти до ворогів, росту національної і політичної свідомости та організування революційної сили й підготовки до збройного виступу для прогнання всіх зайдів з нашої землі.

Село Бишів не належало до великих. За статистикою д-ра В. Кубійовича, на день 1 вересня 1939 р. воно нараховувало всього 980 мешканців, з того 710 українців і лише 5 поляків, зате аж 245 т. зв. "латинників" і 20 жидів. Недалеко, на північ від Бишева, починалася Волинь, але ще ближче з того боку розташувалася польська мазурська колонія під назвою "Ржешовіце", з чисто польським населенням, що нараховувало 340 душ. В лютому 1940 року їх вивезено під Архангельськ, а на їхнє місце поселено на початку квітня того ж року кількадесят українських родин із села Поториці з-під Сокаля, тих з найближчої до Бугу прикордонної смуги. На північний схід від Бишева було село Торки, на схід — село Збоїська, де було лише 50 українців, а 120 поляків і 160 німецьких колоністів. На південному сході було мале сільце Забава, на південному заході — Рожджалів і на заході Переспа.

Посмак ворожих знущань я в хлоп'ячому віці зазнав у 1930 році під час польської "пацифікації". Дуже жорстоко поводитися тоді польські карателі в Бишеві та й у всіх довколишніх селах. В першу чергу вони виловлювали тих, кого мали на списках, як "найсвідоміших", отже для Польщі "найнебезпечніших". Всіх зловлених шмагали до крови нагаями, або товкли дрючками. Багатьом повідбивали нирки й утробу. Декого змушували пити їхню сечу. Плундрували хати. З перин і подушок витрясали пір'я. Розвалювали печі на хліб. Стріляли кури, гуси, безроги. Заставляли господарів молотити ціпами снопи збіжжя для їхніх коней і "помагали" їм у роботі ударами по спинах і головах. Інші зухвальці-вояки веліли кидати снопи жита і пшениці під копита своїм коням.

Їздили кіньми, запряженими до легких гармат, не шляхами, але через поля, де ще стояло дозріле збіжжя на пні.

По від'їзді пацифікаторів роззухвалена поліція забороняла всякі прояви культурно-освітньої, чи навіть спортової, діяльності, розганяла навіть невеликі гуртки зібраної молоді (зокрема тоді, коли хлопці заспівали собі українську пісню), вигукуючи злобно: "То ви далей хцеце України? Зараз вам дами!"

Я мав тоді всього сім років, тож батьки вислали мене далеко за село в поле з чередою гусей, щоб я зберіг і себе, і птицю. Два старші брати виїхали з кіньми в глибину лісу і там ночували разом із сотнями інших безборонних людей. Як говорили тоді люди, поляки "мстилися" за те, що в одному селі хтось застрілив польського жандарма-карателя.

В той час я вже ходив до школи, де вчили нас по-польськи і тільки одну годину призначено було на читання і писання "в ензику рускім" або "русіньскім". Але вже й тоді хтось із старших навчив нас, щоб при зустрічах і прощаннях подавати собі руки з привітом "Слава Україні!" Наростаюча ненависть до поляків серед шкільної дітвори виявилась дещо пізніше у формі нищення їхньої символіки: "білого орла", "водзуф і крулюф" (вождів і королів), польських підручників і т. п.

В 1934 році дуже голосною в цілій Західній Україні стала державна польська катівня "Берега Картузька" на Поліссі, де люто каралися сотні українських патріотів. Не менші муки ждали їх і в польських слідчих тюрмах та казематах. Про одного з наших активістів-революціонерів того часу — Миколу Свистуна з недалекого Ордова — ходили легенди, що його на допитах дуже мучили, розпеченим залізом припікали стопи, але він тримався дуже твердо, мовчав, удавав, що німий, нікого ніколи не зрадив. Йому пощастило вирватися з тюрми на волю і він кілька років провів у підпіллі, виконуючи обов'язки повітового провідника ОУН. Подібних до нього націоналістів-борців виросло чимало серед молодого українського покоління 1930-их років.

Після вибуху війни і розвалу Польщі у вересні 1939 року московсько-більшовицькі "визволителі" поставили на ріці Буг міцний кордон між "Радянською Україною" і німецькою займанщиною. Отож тоді почерез села на всій Надбужанщині були створені українським підпіллям небезпечні траси переходів кордону цілими збройними відділами, або поодинокими кур'єрами ОУН. В Бишеві безупину перебували по квартирах і криївках більші чи менші групи підпільників, затримуючись нераз по кілька днів. Багато з них ішли з Волині. Я глядів на них як на борців за найвищі українські ідеали, а деяких уважав прямо нашими "пророками". Раз я мав нагоду послухати розмову одного визначного підпільника з моїм старшим братом Василем на тему дальших виглядів для нашого народу. Підпільник рішуче розвіяв будь-які добрі сподівання наші на поміч з боку німців, як можливих

наших "союзників". "Кожний, хто прийде нас визволяти, захоче сам стати окупантом наших земель. Український народ може і мусить здобути державну незалежність власними об'єднаними силами". Ці слова українського націоналіста-підпільника з 1939 року запали мені тоді глибоко в душу.

Перебування підпільників у селі було зв'язане з постійним ризиком і небезпекою для поодиноких господарів і для цілого села. НКВД стосувало різні провокації для виявлення і знищення підпільників, що переховувалися в добре влаштованих криївках. Раз вони виполошили одного підпільника з криївки і густою стріляниною заставили його бігти через ціле село, з метою викликати загальне замішання і паніку серед всіх інших укритих підпільників, щоб і вони кинулися до втечі на другі села або до лісу. Але люди швидко збагнули більшовицькі трюки і не давалися спровокувати; не тікали, лише спокійно, зі зброєю в руках, стояли напоготові до бою з підступним ворогом.

Чимало наших людей перегнали самі більшовики через наш Бишів зі сходу на захід, в тім з Лопатина і навіть з Бучаччини, — до будови окопів і бункрів здовж Бугу. Завербовані групи працювали при тих укріпленнях по кілька тижнів, тоді їх відпускали на "відпочинок", а на їхнє місце приводили нових "охотників". Так Москва будувала українськими руками свою оборонно-випадову базу над Бугом для дальшого походу на Захід. Одночасно НКВД виарештовувало найкращих українських патріотів, щоб їх при відповідній нагоді вимордувати.

В тому часі, докладніше 23 жовтня 1940 року, голосним став зведений бій відділів НКВД і прикордонників на сіножатах між Андріївкою і Рожджаловом з більшою групою наших підпільників із західніх повітів, у тому з Підгаєччини. Тоді загинуло 14 підпільників, а втрати більшовиків були набагато більші.*

Та ось прийшла сподівана війна і проголошення у Львові 30 червня 1941 року Акту відновлення української держави. Новий підйом духа і запал до боротьби та державного будівництва огорнув усіх українців. Провід ОУН, знаючи ганебні пляни німців супроти України й українського народу, почав масову підготовку української молоді до активного опору і збройної боротьби. Всюди заряджено військові вишколи і розбудовувано власну українську адміністрацію. В пляні патріотичного виховання широких мас народу, по всіх селах молодь сходилася вечірніми годинами для сипання високих символічних могил на прославу полеглих Героїв України. За одну ніч виростали по селах і містечках ті новітні кургани, як свідки славного минулого і маяки ще славетнішого

* Див. спогад Ореста Заставного "Тертину" в 1-ому томі *Надбужанщини*, стор. 428-430.

майбутнього. А в найближчі неділі відбувалися масові маніфестаційні врочистості — посвячення тих могил. Увесь народ запалювався великим і тривалим ентузіазмом до дальшої розбудови власного національного і державного життя.

На жаль, появились теж новітні яничари, підлі вислужники німецьких окупантів. Знайшовся один такий зрадник і в Бишеві, на ім'я Микола Михальчук, який, проголосивши себе "фольксдойчем", поміг німцям погромити наше село.

Це було в березні 1942 року. Німці зробили велику облогу на Бишів, виарештовуючи дуже багато людей. Тоді і я попав у їхні кігті, зазнав на дводенних допитах тяжких побоїв і знущань. Але тому, що ні мені ні багатьом іншим не могли доказати ніякої "провини", нас звільнили. Однак затримали в тюрмі 19 хлопців, в тім і мого брата Миколу. Всі вони перейшли через дальші важкі катування. Були тоді чутки, що їх усіх розстріляно. Але в 1977 році я довідався (вістка була з України), що всі ті юнаки загинули в 1942 році мученичою смертю на підвір'ї ґештапівської тюрми в Сокалі, зацьковані і порозривані дресованими собаками. Чи правда це, не можу сказати.

Такі нелюдські злочини божевільних німецьких варварів тільки приспішили їхній ганебний кінець. На недалекій Волині заговорила зброя народніх месників — Української Повстанської Армії. Німці зразу бундючно проголосили, що за одного вбитого "іберменша" замордують сто українців-"унтерменшів". Але дійсність виявилася інакшою. Коли я у вересні 1942 року зголосився охотником до одного із збройних відділів, які там тоді формувалися, то сам побачив, як поступово щораз більші простори на ПЗУЗ були систематично очищені від німецьких карателів та їхніх вислужників — поляків і "тихих союзників" — більшовицьких партизан. Також по більших містах німці були в постійній тривозі перед українськими повстанцями. Відділи УПА переводили щораз частіше наскоки на станиці німецької жандармерії та забирали всю зброю й амуніцію.

Весною 1943 року я був у складі сотні УПА, яка одної ночі прибула з Волині до двору-фільварку в Бишеві. Наша застава затримала на шосе декілька колон німців, які їхали з Сокаля до Стоянова. Всі німці, обеззброєні нашою заставою, мусіли полягати на землю і лежати непорушно так довго, аж наша сотня "очистила" фільварок, забираючи все, що було потрібне для УПА. В той час ночами було видно з Бишева заграви від пожеж на Волині, де горіли села й містечка. Бої не вгавали. Літом 1943 р. також на терені Галичини почали творитися відділи УПА на місце дотогочасних відділів Української Національної Самооборони. Бачив я тоді, як наші озброєні люди ходили по селі в білий день, а німецькі вояки, які їхали на фронт, або верталися з фронту, вдавали, що "нічого не бачать". Все українське населення підтримувало всеціло

українське збройне підпілля і свою рідну армію, УПА.

Критичний момент мого життя застав мене в селі Радванцях, в місяці червні 1944 року. Я тоді був хворий і перебував на лікуванні у свого швагра, брат якого Гриць Кравець, кол. підстаршина в Легіоні Р. Шухевича, мав за кілька днів забрати мене з собою до свого відділу УПА. І саме тоді поверталася з фронту одна німецька танкова дивізія, яку німецька адміністрація "запросила до помочі" у переведенні облави в усіх довколишніх селах для насильного "змобілізування" всіх чоловіків у віці від 14 літ вгору. І я і мій швагер були переконані, що мене, як хворого, не заберуть з постелі. Але роздратовані і п'яні німці вже мали мене застрілити за лежання в постелі. Я з трудом підвівся і ледве вийшов із хати. На вулиці вже почали гнати всіх зловлених, як велику отару овець, погрожуючи автоматами, або б'ючи повільних по головах. Всіх завантажили в тягарові машини і повезли до Радехова, а звідти до Львова. Там посортували всіх за роками. Старших брали до копання окопів, молодших, отже й мене, до "армії". Привели українського перекладача, старшину з Дивізії "Галичина". Він вияснив нам тяжку ситуацію і прямо благав нас — дати свою згоду на вступлення до Дивізії, зглядно до юнацьких відділів. Інакше — казав він — чекає нас концетрак, або смерть. Між нами було чимало кільканадцятилітніх гімназистів зі Станиславова, Дрогобича, Львова. По короткій нараді ми дали згоду на приділ до юнацьких відділів. Нас чекав військовий вишкіл, головно з протилітунської оборони з легких гармат.

На другий день нас повезли в Чехію, на Судети, до міста Гольшин, а пізніше до Відня в Австрії. Тут ми перейшли піврічний вишкіл, а дальшу службу ми відбували в околиці міста Лінц в Австрії.

Минулося. На жаль, на еміграції я не зустрів нікого з моїх тодішніх товаришів. Але я дуже радий, що зустрівся з численними земляками з Надбужанщини, які зорганізувалися для утривалення в кількох великих збірниках довговікової історичної бувальщини нашої землі.

БОБ'ЯТИН

Село Боб'ятин лежить 14 км на схід від Сокаля. Попри село перепливає річка Драганка, яка має своє джерело в селі Ляшки (Залишня на Волині).^{*} Ця річка пливе на захід і за селом Скоморохи впадає до Бугу.

Землю село має глинкувату, багату й урожайну. Як подає *Словник географічни*, в селі було поміщицької орної землі 555 мрг, сіножатеї і городів 156, пасовиськ 87, лісів 761 мрг. Селяни мали орної ріллі 1010 мрг, сіножатеї і городів 195, пасовиськ 22 мрг.

Найдавніші відомості про Боб'ятин є з 1448 року. Власниками маєтків (дідичами) були: Яків з Боб'ятина (1448 р.); Щенсни Потоцький (до 1778); Адам Понінський; Роман Шимановський, Юдель Натансон, Габріеля Метердорф і Натансон (до 1913 року); Генрик Колішер до 1939 р. (до приходу советської влади).

У 1830 р. в селі була парафіяльна школа (необсаджена), пізніше існувала державна двокласова школа з українською мовою навчання. Перед Першою світовою війною учителями в школі були Іван Перетятко і Маріян Ящук. Пізніше поляки, які належали до двірської служби, заснували з рамени "Товажиства Школи Людовей" свою власну школу, що її згодом шкільна влада включила в народню школу та прийняла Станислава Кицеля як надетатового вчителя для клас із польською мовою навчання. Під час і після війни існували дві школи. Після прийняття закону "Лекс Грабські" обидві школи об'єднано. Вчителями були Григорій Петришин і Антоніна Белянська. Згодом прийшов до села новий учитель, Петро Стадницький, разом із дружиною. Боб'ятинська школа була двокласова і в ній навчалося 106 дітей. На той час було в селі 1200 мешканців.

Перед Першою світовою війною Боб'ятин не належав до найсвідоміших сіл Сокальщини, але завдяки священикам національна свідомість там постійно зростала. І так у 1898 р. засновано в селі при церкві народню читальню, яка в 1906 р. стала читальнею "Просвіти". В селі

^{*} Річку Драганку у 1960-их роках заорали; вона існує лише на карті.

існувала "Січ", громадський шпихлір та християнська крамниця.

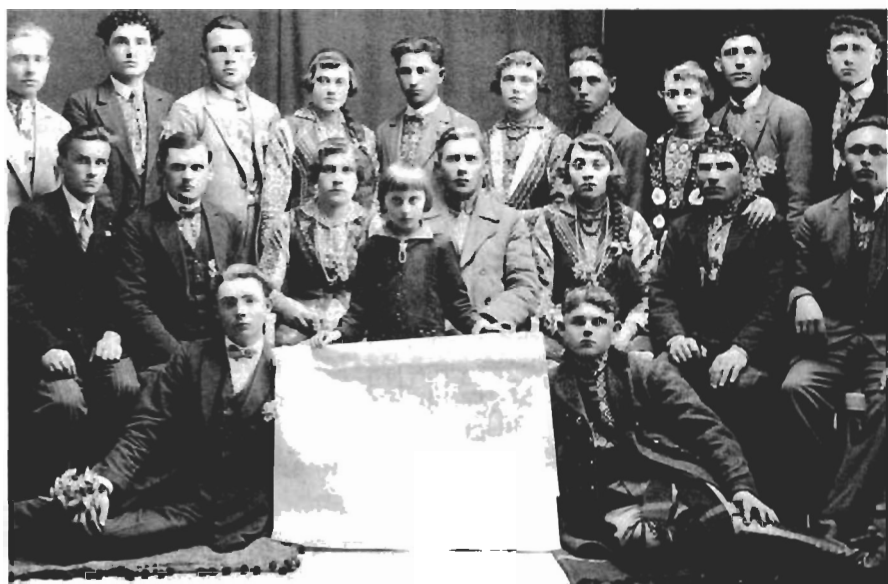
Не дивлячись на те, що в поблизьких селах — Стенятині і Свитазові — процвітало москвофільство, в Боб'ятині зовсім не було москвофілів і мешканці села при різних виборах голосували на українських кандидатів. Про це наглядно свідчить допис у газеті *Діло** про виборчу кампанію д-ра Маркова в 1907 р.: "В нашім повіті товчється від кількох тижнів накинений "Русскою Радою" у Львові проти волі тутешніх москвофілів кандидат на посла д-р Марков. В його кандидатській подорожі йде йому як з Петрового дня. Збори в Завишні, в осідку кацапського повітового менера о. Григорія Грицика, не дописали, бо народ заявився там за кандидатурою д-ра Петрушевича". Автор допису далше подає про невдачі Маркова в Яструбичах, Торках, Сільці і Боб'ятині.

Початок культурно-освітньої роботи припадає на 1922-23 рр. Тоді зорганізовано Аматорський Гурток та відновлено читальню "Просвіти". Незабаром поставлено драму Михайла Старицького "Ой не ходи, Грицю". Її ставлено у великій залі новозбудованої школи та повторювано декілька разів. Пізніше театральні вистави відбувалися в церковному будинку, а коли збудовано великий громадський будинок, в ньому примістилась читальня і кооператива. Театральне життя поживилось, коли організатором і режисером став Дмитро Олесько, видатний громадський діяч, який вклав багато труду у відродження села. Перед Першою світовою війною він учився в Учителській Семінарії в Сокалі, але її не закінчив, бо з 4-го курсу був мобілізований до австрійської армії, а після війни на продовження навчання не дозволив польський шовінізм. Своєю ідейною та відданою працею над культурно-освітнім розвитком села він здобув собі широку популярність не лише в Боб'ятині, але й у цілому повіті.

В роках 1920-1930 Аматорський Гурток, крім постановки "Ой не ходи, Грицю", поставив такі п'єси: "Наталка Полтавка", "Жидівка вихрестка", "Депутати до Відня", "Пильнуй своєї хати", "За батька", "Мати наймичка", "Маруся Богуславка", "Невольник", "В кігтях ГПУ", "Київ наш" та інші.

Головою читальні "Просвіти" в 20-их і 30-их роках був парох о. Василь Фартух, який прийшов до Боб'ятина із села Довжнева, де разом із тамтешнім учителем заснував школу годівлі кріликів та намагався піднести культурне й економічне життя села. Членами управи читальні в тому часі були: Филімон Гук, Дмитро Олесько, Василь Хмара, Роман Михалюк, Микола Марцинюк, Микола Радовець та інші, імена яких призабулись. Крім Аматорського Гуртка існував у 30-их роках хор, що

* За 18 березня 1907 р.

Аматорський Гурток при читальні "Просвіти" в Боб'ятині, 1931? Сидять, зліва направо: Володимир Слюзар, Іван Дризна, Теодора Гук, Ганя Олесько, Дмитро Олесько (режисер), Марія Марцинюк, Панько Данилюк, Василь Іванчук. Стоять: Іван Адамчук, Василь Хмара, Стефа Олесько, Петро Литвинюк, Варвара Адамчук (Бучацька), Василь Омелян, Катерина Олесько, Іван Бузікевич, Іван Микитюк. Таблицю тримають: Томко Новацький (зліва), Михайло Лузун.

Курінь Молоді ім. Є. Коновальця в Боб'ятині, 17 травня 1942 р. Сидять у 1-ому ряді, зліва направо: Стефан Харчун, Микола Марцинюк, Іван Семенюк, (Пільпів), Микола Радовець, Дмитро Олесько, Степан Трохимчук, Іван Шак з Горбкова, Омелян, Петро Пасека.

Церква Пресвятої Тройці в Боб'ятині, збудована 1902 р.

Филимон Гук, громадський віїт, кооператор і просвітянин.

ним диригував коротко Іван Семенюк, а згодом Михайло Сподарик, знаменитий диригент, який під кінець 1938 р. вступив до хору Д. Котка. Згодом був вивезений більшовиками на заслання і повернувся до села аж після амнестії.

При читальні "Просвіти" існували ще Самоосвітній Гурток, Гурток Доросту, Дівочий Гурток, коротко існувала Жіноча Секція, заснована 1935 р. Крім театральних вистав, читальня влаштовувала доповіді, Шевченківські свята, "Свято Книжки" (1932), академії в честь Крутянських героїв тощо. Читальня мала бібліотеку, яка нараховувала 220 томів, а також передплачувала газети і журнали: *Новий Час*, *Наш Прапор*, *Нове Село*, *Життя і Знання*, *Просвіта*, *Літопис Червоної Калини*, *Комар* та інші.

Дуже діяльною була Секція Молоді, заснована 1933 р. Кожного місяця вона відбувала свої сходи з рефератами, що їх виголошували члени Секції. Крім того запрошували доповідачів, головню студентів, з інших місцевостей. Найбільше доповідей виголосив студент Петро Саноцький з Тартакова на такі теми, як "Виховання молоді", "Геройство будня" та інші.

У 1934 р. засновано гурток "Рідної Школи", що ставив собі за завдання виховувати дітвору в українському дусі та фінансово підтримувати українське приватне шкільництво. У 1936 р. цей гурток організував на час літніх вакацій "Діточий садок", який пройшов із добрим успіхом. Наступного року також започатковано такий "садок", але після кількох тижнів польська адміністраційна влада його заборонила. Головою гуртка "Рідної школи" був Микола Радовець.

Осередком господарського та кооперативного життя була кооператива "Єдність" та гурток "Сільського Господаря". Кооперативу засновано при кінці 1926 року. Першим крамарем і книговодом кооперативи, до якої вступило 57 членів, був Йосафат Олесько. Обороти за перший рік виносив 33 284 зл, а чистий прибуток — 981 зл. Пізніше крамарями були: Петро Поздоровський, Владислав Шульц, Володимир Кручкевич, Василь Бузікевич, Паранька Семенюк (дочка Доротея), Катерина Марцинюк (дочка Константина), Текля Олесько (дочка Саверка). Справниками кооперативи були: Кузьма Оленьчук, Андріян Андрущак та інші. Довголітнім скарбником був Андрій Семенюк, згодом вивезений більшовиками на заслання, де й загинув. Книговодами були: Йосафат Олесько, Петро Стадницький, Микола Мартинюк. Кооператива розвивалася добре та здобувала нових членів.

Гурток "Сільського Господаря" засновано 1927 р. Його очолював місцевий парох о. Василь Фартух, а пізніше головою був Дмитро Пасека.

До 1930 р. існувала в селі корчма, яку скасовано 1931 р. і після того село починає швидко відроджуватися. Тут постає станиця ОУН, яка

ширять свої ідеї серед молоді. Навесні 1932 р. молодь висипала на цвинтарі могилу в честь героїв України. На початку лютого 1933 р. розкинено летючки з протестом проти страти Біласа й Данилишина. Рівно ж написано погрозу війтові Йосипові Кацаперові за те, що співпрацював з польською поліцією. Тоді арештовано Романа Михалюка, Миколу Марцинюка і Василя Хмару та перевезено до тюрми в Сокалі, але після двох місяців їх випущено на волю із-за браку доказів. Восени ОУН переводила акцію в обороні рідної мови і школи; тоді в школі знищено польський державний орел та портрети польських достойників. Під закидом приналежності до ОУН та протишкільної акції арештовано молодих хлопців: Степана Трохимчука, Володимира Олеська (Саверкового) та Івана Демчука. Всіх їх засуджено на три роки тюрми, але після двох років звільнено на основі амнії.

Дальші роки позначилися наростанням націоналістичного руху, зокрема 1937 рік, коли то проведено протиколонізаційну акцію. Її викликав плян польського уряду розпарцелювати маєток діда Колішера та спровадити мазурів із корінної Польщі "для ширення польської культури". Хоча село було перенаселене, а землі було обмаль (багато селян мали тільки 2-3 мрг землі), від парцеляції виключено всіх місцевих українців, поляків та римо-католиків. ОУН заявила свій гострий протест проти цієї колонізації. Вночі з 6 на 7 травня члени ОУН висипали могилу, поставили хрест біля мазурських хат і підпалили три хати. При тому закликали мазурів не їхати на українські землі, а селянам заборонили гасити мазурські хати, які й згоріли до тла. Після того мазури боялися їхати до Боб'ятина, а ті, які відважилися, були вивезені більшовиками на заслання в лютому 1940 року.

Влітку того ж 1937 р. хтось підстрілив у селі польського поліційного агента. Тоді приїхала до села поліція в силі 20 осіб, перевела ревізії й арештувала Романа Михалюка та Івана Демчука. Натупного року Львівський окружний суд засудив Романа Михалюка на п'ять літ, а Івана Демчука на сім літ тюрми, хоча підсудні ні до чого не призналися і не знайдено в них жадних компромітуючих матеріалів. Вони вийшли на волю щойно після розвалу Польщі. Після проголошення відновлення самостійності України 30 червня 1941 р. Роман Михалюк (Робінзон, Дума), пішов з Похідними Групами самостійницької ОУН у Східню Україну і зайшов до Уманя, де був окружним Провідником ОУН на Уманщині. Навесні 1943 р. попав у руки Гештапо і був розстріляний разом із членом Окружного Проводу Володимиром Коханьчуком, родом із Горбкова.

Крім згаданого раніше Дмитра Олеська, авторитетом і пошаною в селі користувався Филимон Гук, кол. війт, кооператор і просвітянин.

З Боб'ятина вийшли ще такі провідні особи: Роман Новосад, який студіював у музичних консерваторіях Варшави й Відня і працював як

диригент, композитор, викладач у музичних школах, автор дитячого співаника "Сопілка". Він був арештований у Відні СМЕРШ-ем і засланий на 9 років у московські концтабори. Зараз живе у Криму. В Боб'ятині народився дисидент, член Обласної львівської ради, депутат Верховної Ради України, Степан Хмара. З Боб'ятини походить головний редактор збірника *Надбужанщина*, Микола Мартинюк (раніше: Марцинюк).

Дівчата з Боб'ятини у своїй льокальній ноші. Сидять, зліва направо: Стефа Мроць, Ганя Лисачок, Марія Кацапєр. Стоять: О. Демчук, Текля Олевсько (Саверкова), Катерина Марцинюк.

ГОРБКІВ — 22 ЧЕРВНЯ 1941 РОКУ

Наше село Горбків недалеко Сокаля, віддалене всього 5 км на схід від пограничної ріки Буг, було немов та "перша хата скраю", яка стає звичайно першою жертвою нічних напасників.

Напередодні вибуху німецько-російської війни в селі панував зловісний настрій неспокою і передчуття великого горя. У вечірніх годинах, як звичайно перед неділею, молодь збиралася гуртками на зустрічі-розмови, але ані голосних перегукувань, ані тим більше жартів і пісень того вечора не було чути. Всі були сумні та пригноблені. По коротких перешіптуваннях і зідханнях всі мовчки розходились по хатах.

В неділю 22 червня 1941 року, біля 4-ої години ранку, здавалося, вся земля раптом затряслася від страшних гуків, розривів і вибухів важких і найважчих стрілен німецької артилерії з-поза Бугу. Зірвалось усе, що живе, з зойками, бідканнями, гарячковим взиванням Божої помочі, трясучись у тривозі. Село заметушилося як розбите муравлище, передчуваючи страшну біду.

В останніх днях перед вибухом війни більшовицьке начальство звеліло стягнути до Горбкова сотні підвод із сусідніх сіл для вивоження землі, що її цілі гори викинено з виритих протитанкових ровів на селянських нивах. Скільки тієї горбківської землі тоді порили й знищили прокляті "визволителі" зі сходу! А все надармо. Німецькі танки в'їхали у село прямо брукованою дорогою, т. зв. "гостинцем".

Німці били з важкої артилерії, орієнтуючись на телеграфічні стовпи, що тягнулися рядом аж до сільради. Будинок сільради знищено, а разом з ним пропало й чимало людських хат і господарських будинків. Обсерваційним пунктом для німців був величезний бальон, завішений над Горбковом.

Німецький напад заскочив московські пограничні застави повністю. Біля год. 6-ої ранку німці були вже в селі. І тут вони відразу виявили свою нікчемність та перекреслили всякі сподівання на них, як "кращих визволителів".

Приблизно один кілометр за Горбковом було велике господарство

заможного й свідомого українця Ворони. Там москалі закопали свої дві гармати, з яких почали обстрілювати село, вже опановане німцями. Не тривало це довго, бо німці швидко захопили в полон всю ту "московську" заставу. Серед полонених "русів" було принаймні 20 молодих українців-галичан. І от п'яні німецькі солдати, відвівши полонених на яких 50 метрів від господарства Ворони, почали їх розстрілювати, таки на очах місцевих людей. Всі вони зацікавилися з несподіванки й жаху. Тільки господиня, пані Ворона, яка знала німецьку мову з часів навчання в австрійській школі, рішуче підійшла до німецького старшини і закричала:

— Що ви робите?! Це ж не совети, це "естеррайхіше галиціянер!"

Заки старшина зрозумів, що до нього говорять, з полонених залишилися в живих вже тільки два наші юнаки. Німець байдуже здвигнув раменами:

— "Дас іст шон цу шпет!" (Вже запізно).

Врятовані хлопці впали на коліна перед панею Вороною і гаряче дякували їй за рятунок від певної смерті.

Цей жахливий безглуздий злочин німців у перші години їхнього походу на схід незвичайно збентежив і насторожив усе українське населення Горбкова і сусідніх сіл. Людям відкрилися очі на трагічну дійсність: німці прийшли не визволити нас, але нищити і грабувати на свою користь. Я сама була свідком, як два похмурі напів'яні вояки вдерлися до хліва господаря Магери, витягли безрогу і відразу її забили. Господар мовчки дивився, не наважуючись протестувати. Тоді німці взяли до теляти, щоб і його зарізати. Магера не витримав і, підійшовши до них, гукнув:

— Гальт!

Заскочений німець визвірився на Магеру і, вихопивши пістоль, заверещав:

— Три кроки взад, бо стріляю!

Магера сполотнів і відійшов без слова. Тоді всі зрозуміли, що настає "нова ера". Німці вишкірили свої вовчі зуби...

Через два дні опісля, у вівторок 24 червня, червоноармійці розпочали зі сходу свій протинаступ і підійшли на відстань одного кілометра від села. Советська артилерія стала обстрілювати село безладним вогнем, що тривав 3-4 години. Горбківців огорнув новий страх перед неминучою помстою-погромом з боку московських "визволителів".

За якийсь час загреміли від заходу німецькі танки. Було їх чотири. Вони вдарили вогнем на відділ яких 300 червоноармійців і розбили їх ущент.

Слаба це була потіха для горбківців. Село було майже зовсім знищене, а багато мешканців його загинули вже в перших днях тієї війни.

Микола Стасюк "Горак"
Володимир Макарук "Кавка"

СЕЛО ГОРОДИЛОВИЧІ

Село Городиловичі, пов. Сокаль, було розташоване 14 км на північ від Сокаля, над рікою Бугом, при кордоні Галичини і Волині. Коли постало село — невідомо, залишилися лише перекази й легенди. Село проіснувало напевно сотні років, аж поки не було зліквідоване ворогами після Другої світової війни. Пишучи цю довідку-спогад у співпраці з кількома колишніми односельчанами, які опинилися на Заході, мали ми мало джерельних матеріалів. Здебільша користуємося переказами й легендами та спогадами про наші переживання.

Найважливіший факт про постання села, яким ми розпоряджаємо, зв'язаний із чудотворною іконою Божої Матері, візантійського походження. Перебула вона з селом долю й недолю аж до його ліквідації в квітні-травні 1946 р. більшовицькими і польськими ордами.

У віддалі 25 км на південь від Володимира Волинського і приблизно 75 км на північ від Львова, на лівому лісистому й багнистому березі ріки Буг, на півострові, що його з трьох сторін опоясувала ріка і багна, а з західньої сторони непрохідні ліси, постала оселя, первісна назва якої була "Селище". Правдоподібно населення його жило з мисливства, риболовства та мінімальної обробки землі і плекання худоби. Одна з легенд каже, що якийсь наймит, пасучи в лісі корів, розгубив їх і, шукаючи за ними, натрапив на капличку, побудовану на взірці мініатюрної церкви. У ній була прекрасна ікона Богоматері і два дзвіночки. Вернувшись додому, розказав господареві про знахідку. Ця легенда мало правдоподібна, бо капличка була недалеко села на протилежній стороні малого багнистого потоку. Інший переказ, більш достовірний, каже, що в місці вищенаведеної легенди жили два монахи-пустельники, які правдоподібно врятувалися з якогось розгромленого монастиря. Вони врятували ікону Богоматері і два дзвіночки, побудували для зберігання їх капличку і, маючи зв'язки з населенням, заснували оселю.

Приблизно 4 км від тієї оселі, з легким відхиленням на захід, була сторожева могила, названа "Козацька". В північно-східньому напрямку

від неї, приблизно за 15 км, була інша могила. За Австрії, а згодом за Польщі, в тому місці під числом "X" був високий обсерваційний пункт. Під час нападу ворога люди рятувались утечею в ліси й багна. Такі напади дуже шкодили населенню, бо ворог не лише грабував, але й нищив усе вогнем. Переказ каже, що й на Селище був такий напад.

З бігом часу приходили політичні й демографічні зміни. Населення зростало, півострів був замалий для розвитку сільського господарства, а з самого мисливства й риболовства годі було вижити. До того земля на півострові була піскувата. На південний схід від Селища був інший більший півострів і на ньому була краща чорна земля. Люди почали очищувати його під управу городів і те місце назвали "Городи". Є переказ, що коли Селище було спалене ордою, люди його вже не відбудовували, а побудували оселю на "Городах". Згодом по лівому боці Бугу, 5 км на захід, постала інша оселя, яка існує й до сьогодні, під назвою Старгород.

Нічого не відомо про тодішні взаємини оселі з городами Сокалем, Володимиром Волинським і Белзом. Зі зростом населення почали розбудовуватись і поширюватись старі оселі та поставати нові; люди шукали вже не так природнього захисту, як землі. Оселя, побудована на "Городах", прийняла нову назву Городиловичі і почала скорим темпом рости і розвиватись економічно. Стали прибувати нові люди і кругом села викорчовувати ліси під управу ріллі.

Коли Русь-Україна стала ослаблена частими набігами азійських орд і всередині нестабільна, тоді за її плечима виросла Польща. Коли наші землі були окуповані поляками, на них почали поселюватись польські пани. Вони, разом зі своїми залогами, пограбували селян, закріпили за собою власність на землю та запровадили панщину. Наше селянство не мало жадних прав і служило як робоча сила для польських землевласників. У Городиловичах були два панські фільварки — Пайончковського і Пашкуцького.

Село Городиловичі не було побудоване за раціональним пляном. Головна вулиця зі сходу на захід не була проста, а повигинана. До неї прилягало ще кілька менших вуличок, як Гнила, Сокальська та декілька провулків без назви. Первісна назва оселі з часом почала забуватись, а пізніше її місце дістало назву "Круглик".

Городиловичі граничили з такими селами: на півночі через ріку Буг із селом Жджари на Волині, на сході з с. Ульвівком, на півдні з Теляжем, на південному заході з Хоробровом, на заході з Войславичами, а теж на заході понад Бугом зі селами Печигорами і Старгородом.

В ті часи українська церква на Русі-Україні була підкорена тим, хто мав владу. Первісне поселення Селища-Городилович мало християнську основу. Біля місця, де стояла капличка з чудотворною іконою Божої Матері, побудовано дерев'яну церкву коло 1774 року. Церква

*Церква св. Архистратиґа
Михаїла в Городиловичах,
зруйнована поляками в
1950 р.*

*Чудотворна ікона Божої
Матері в церкві св. Архи-
стратиґа Михаїла в Горо-
дировичах.*

спочатку була крита соломою, а потім ґонтами. Після Першої світової війни її покрили бляхою. Щойно тоді церкву помалювали і вставили іконостас. Біля церкви побудовано й дзвіницю, в якій завішено вищезгадані дзвінки. Згодом виробилася традиція, що в випадках надходячого стихійного нещастя — бурі чи зливи — тими дзвінками дзвонили, щоб відвернути нещастя. Культ чудотворної Матері Божої поширювався і на "десяту п'ятницю" після Великодня в її честь встановлено відпуст.

Церкву посвячено в честь св. Архистратига Михаїла і від того часу в селі 8 листопада ст. ст. було храмове свято-празник. Другий празник був у вересні в день Чуда св. Михаїла. Біля церкви поза огорожею залишився невеликий клапчик землі, званий "Базар". На ньому до останніх часів росло кілька старих дубів, під якими під час "десятої п'ятниці" відбувався відпуст. В ті часи село було вбоге. Населення помагало священикові чим могло. Дружина священика ходила з іншими жінками по "досвітках" прясти і шити. Коли священик прибув до Городилович, у той час люди були такі безпросвітні, що не було кому помагати йому під час богослужб. Є переказ, начебто той священик прибув із Холмщини під час ліквідації Унії московським царатом. Відомо, що першим дяком був Топольовський.

Села Ульвівок, Городиловичі і Теляж творили одну парафію. Згодом священик перенісся до сусіднього села Ульвівка; причина цих переносин невідома. Тоді перевезено туди обладнання з первісної каплички і також хотіли перевезти й чудотворну ікону Божої Матері. Легенда розказує, що її перевозили три рази, а вона все верталася назад до каплички. Інша легенда каже, що ця ікона не хотіла бути в новозбудованій церкві, доки її не перевезли туди з почесними. Вона була приміщена за вітарем і заслонена іншою іконою. Її відслонялося спеціальним пристроєм під час богослуження, коли священик діставав із кивота Найсвятіші Тайни.

Не минали села стихійні нещастя. Був переказ, що в селі була епідемія чуми. Від неї село дуже потерпіло в 1840-их роках. Померлих від чуми ховали на окремому цвинтарі на "Круглику"; його названо "холеричним". Пізніше його заорали. Щоб відстрашити пошесть, поставлено по кінцях села хрести "фігури", які залишилися до останнього часу. На пам'ятку про чуму в одному кінці села посаджено грушу.

Пани-дідичі почали вдосконалювати сільське господарство, будувати водяні млини, вітряки, а пізніше ґуральні. В Городиловичах побудовано на потоці невеликий млин. Тому що там насипано греблю і створено став, те місце названо "Стависько". Сіножаті зі східного боку понад Бугом називалися "Забритники". Від центру села до Бугу вела дорога до місця, що звалось "Стражник". Простір далше за Бугом називався "За млином", на захід від села над Бугом була сіножать "Спільниця", яка належала до фільварку Пайончковського. Назва її

постала від того, що там селяни косили сіно в пана на спілку.

Майже від початків свого існування село мало невелику земельну власність, закріплену за церквою, якою користувалися священники. До села належав також ліс, що простягався над Бугом від Ульвівка до Печигор. Пізніше власник двору Зубрицький нечесним способом загарбав той ліс. Тут треба також нагадати, що з приходом до села панів прийшли і жиди-лихварі. Як і всюди в Галичині, вони завідували корчмами і причинялися до розп'ячування селян, були орендарями церков і всі церковні справи залежали від них. Гагілка "їде, їде Зельман..." була дуже популярна в Городиловичах.

Коло церкви побудовано т. зв. "чвораки" для двірських робітників-форналів. Люди були змушені лісними бездоріжжями й болотами ходити до двору відробляти панщину. Коли хто спізнився на роботу, гайдуки карали такого буками. Гідність людська була понижена докраю. Біля входової брами до двору Пайончковського лежала колода, на якій гайдук вимірював за спізнання 25 буків. Жертву після побиття замикали до будки, прикріпленої на вершку стовпа на взір голубника і вона цілий день мусіла кукурікати, як півень. Увечорі її випускали і додатково били буками. Такій жертві трудовий день не був зарахований. Були випадки, що таке понижування людей перетягало струну. Переказ каже, що один наймит з кіньми господаря спізнився на панщину і пан його побив. На другий день господар хотів йому допомогти, щоб скорше вибрався, але наймит сказав: "Хай ще раз поб'є, але вже більше не буде". Коли наймит приїхав на панське поле орати, пан знову накинувся на нього, але наймит зарубав його сокирою. Інші орачі це бачили, але ніхто до тієї події не мішався. Тоді наймит промовив до них: "Бив нас пан досі, але вже більше не буде. Будьте здорові, хлопці! Іду на Січ!" Інші пани в околиці перелякалися і почали більш толерантно відноситись до своїх панщизняників.

У 1848 р. в Австро-Угорщині скасовано панщину. Для відзначення тієї події в селі, недалеко двору Пашкуцького, здвигнено пам'ятник, що його називали "Свобода". Назва пам'ятника панам не подобалась і вони перезвали її на "Святого Яна". Інша статуя — св. Михаїла — була при вході до двору Пайончковського.

Десь біля 1870 р. в селі побудовано школу. Першим учителем був дяк Томашевський. Спочатку не було обов'язку посилати дітей до школи. Пізніше, коли в Австрії народня школа стала обов'язковою, уряд почав надавати вчителів. Ними були: Яворський, Олешко з с. Ількович, Сокальського повіту, Шумський, Лісінська (за неморальну поведінку її прогнали), Стажевська, Занько з Мостів, Фальковський, Шимонович, і вкінці Андрій Годованський, який учителював у двокласовій школі до Другої світової війни. Він і його родина зукраїнізувалися.

Не відомо, коли в селі зорганізовано пожежну сторожу. Під час пожежі в сусідньому селі Теляжі пожежна сторожа з Городилович була відзначена нагородою і за одержані гроші здвигнено пам'ятник біля громадського будинку, на якому вирито дату і з якої нагоди його здвигнено. Відновлено також статую св. Михаїла.

Село було бідне, а зі зростом населення зростала й біда. Ще в другій половині 19 ст. ведено пропаганду за виїзд до Росії. Тоді то з села виїхали родини Міхаловських і Василевських. Пізніше виявилось, що агент їх обдурих і вони на новому місці бідували, але назад вже не вернулися. Були також і нелегальні переміщення на другий бік кордону. Хати й поле після того перебирав пан. На початку 20 ст. люди почали виїжджати на сезонні роботи до Пруссії. Пізніше агенти вербували людей на виїзд до Північної і Південної Америки. До Бразилії виїхали дві родини, а перед Першою світовою війною виїхало 11 хлопців до Канади. Це були перші вихідці з Городилович за море.

З вибухом Першої світової війни австрійці відступили і прийшли москалі, а з ними нова адміністрація та православний "батюшка", який прогнав греко-католицького священика. Знайшлися в селі люди, прихильники православ'я. За рік москалі відступили, а з ними подалась також частина жителів села.

Після розпаду Австрії повернулися до села вояки, які залишилися в живих, і зразу пішли до Української Галицької Армії. Мій батько, Харитон Стасюк, вернувшись додому, переночував ніч і на другий день разом з іншими хлопцями подався до УГА. Він брав участь у багатьох боях, попав до польського полону під Чортковом і страждав у таборі полонених коло Стшалкова на Познанщині. Із села Городилович загинуло в УГА, мабуть, 17 вояків. Знаю лише 15 прізвищ: Андрій Гойдало "Муроців", Омелян Гойдало "Нагайський", Федір Гамір, Федір Фединюк "Петрунів", Павло "Наконечний", Омелян "Фінтів", Яцько Яремчук "Мартинів", Семен Макарук "Курчовий", Володимир Літвінчук "Зарків", Іван Кавка, Микола Кіндратюк, Мирон "Балабошків", Літвінчук "Тимошуків", Василь Літвінчук "Харків", Кіселик Жібжицький. В австрійській армії загинуло ще більше вояків. Щороку на "десяту п'ятницю" відправляли на могилі панахиду. На жертвах героїв виховувалось молоде покоління.

Зразу після війни побудовано в селі дім "Просвіти". На початку 20 ст. існувала тут читальня ім. Качковського, але по війні завмерла. Засновано в селі гурток "Сільського Господаря", "Союз Українок", молочарню, театральний гурток, бібліотеку і кооперативу "Єдність", яка дуже гарно розвивалася. У 1927 р. вона мала 108 членів, у тому 17 жінок. Фінансовий стан кооперативи виносив 5702 зл., запасний фонд — 1721 зл., уділи — 1030 зл., прибуток за 1927 рік — 1406 зл.

Театральний гурток ставив п'єси історичного та побутового змісту.

Помагав у цьому старий уже Михайло Кіндратюк, який ще перед Першою світовою війною працював у театрі Стадника і з ним об'їздив цілу Галичину.

Село Городиловичі хоч було невелике, але свідоме й активне в національному житті. Під час пацифікації 1930 р. поляки здемолювали кооперативу й читальню, а декого з мешканців дуже побили, як напр. Атаназія Козакевича та Клявдію Дзвінковську, яку карали за те, що під час віча співала український національний гімн. У 1932 р. молодь висипала біля церкви могилу в честь полеглих за волю України борців. Польська поліція з мазурами-колоністами розсунули могилу, але вночі могилу насипано знову. Таке повторювалося кілька разів і вкінці поляки залишили могилу в спокої. Десь у 1937 р. хтось позривав польські державні знаки. Це була акція ОУН. Знову були арешти й побиття.

Церква й духовенство провадили релігійні справи. Син священика о. Котиса сидів у концтаборі в Березі Картузькій за політичну діяльність.

Навесні 1937 р. вигоріла частина села. Між Першою і Другою світовими війнами виїхало до Аргентини, ЗСА і Канади 5 родин і кілька самотніх. У 1938 р. зорганізовано спілку, яка вела цегельню під керівництвом Михайла Кінаша, родом з Ульяновка. Під час розкопів на цегельні знайдено кості, черепи і кремінне знаряддя з княжої доби. Знахідку віддано до музею ім. А. Чайковського в Сокалі. Цегельня просперувала дуже добре, але під час війни, із-за браку вугілля, припинила виробництво.

Восени 1939 р. вибухла війна і прийшла мобілізація. Не повернувся з війни житель села Вігліньський — загинув коло Варшави. Городиловичі знайшлися в Генеральній Губернії. Культурне життя села пожвавилось. Поширилась і підпільна ОУН, до якої від 1940 р. ввійшла морально сильна молодь. Велике піднесення в селі, як і по всьому краю, викликала вістка про відновлення української державности Актом 30 червня 1941 року. Того ж року вся ОУН у селі перейшла на сторону С. Бандери та почала підготовлятися до участі в Похідних Групах на Україну. Відійшло туди дві групи по 4 особи кожна. Коли фронт у 1941 р. посунувся на схід, кордон на Бузі залишився, але не був дуже стережений. У 1940 р. Василь Процюк і Ярон Яремко перейшли на советську сторону. Згодом оба вернулись. В. Процюк пішов до УПА і був там визначним командиром, а Я. Яремко загинув з рук поляків у Грубешеві. Із села ніхто не пішов до "Баудінст"-у, зголошувались радше до поліції на Волині, щоб згодом перейти до УПА.

Від 1937 р. станичним ОУН у селі був Ілько Яремко, нар. 1914 р. Був він у Похідних Групах і загинув восени 1946 р. Дехто загинув у Німеччині, з них у концтаборі Володимир Фединюк, Богдан Процюк і Ярослав Слободян. Перший попав до тюрми в Німеччині, а два інші втекли з поліції і були спіймані німцями.

Невелике село Городиловичі мало 20 членів ОУН. В рядах УПА загинуло 5 командирів і вояків:

Василь Процюк "Кропива", нар. 1923 р., начальник штабу УПА-Південь, член Крайового Проводу ОУН, знаний з боїв проти гітлерівських і сталінських посіпак, загинув у боях з енкаведистами на Остріжчині 13 травня 1944 р. (*Ідея і Чин*, ч. 9, 1945).

Ярон Кудлайчук, нар. 1923 р., загинув разом із крайовим провідником "Стягом" (Ярославом Старухом) 17 вересня 1947 р. на Закерзонні.

Ілько Яремко, станичний ОУН, загинув в УПА 16 вересня 1946 р.

Микола Гура "Недобитий", нар. 1924 р., загинув у бою з поляками восени 1946 р.

Іван Кубяк "Прибувший", нар. 1921 р., загинув у бою під час Різдва Христового 1947 р.

Від серпня 1944 р. Городиловичі ввійшли до "людової" Польщі. На Закерзонні, а особливо в прикордонній смузі, діяв сильний український повстанський рух. Органи НКВД і спецчастини не респектували встановленого кордону на Бузі; вони грабували, нищили і вбивали аж до 1947 р. 8 вересня 1944 р. через село пройшов відділ УПА командира "Юрченка", а 10 вересня в селі була облава, під час якої більшовики забрали майже всіх молодих чоловіків і дівчину Марію Процюк, референтку ОУН, та посадили в тюрму в Сокалі. По деякому часі більшість з них звільнено, а Марію Процюк, Ґеника Мартинового і Мирона Вавринюка вивезено на Сибір.

Від 1943 р. ОУН заборонила хлопцям зголошуватися до "Дивізії", а членам ОУН залишати терен. З Городилович ніхто не подався на Захід, лише одного чоловіка, Методія Мроцюка, забрав фронт. З Німеччини додому не повернулося 30 осіб.

В терені часто появлялися більшовицькі партизани. Медичного обслуговування протягом війни не було. Більшовики не визнавали німецьких грошей, тому єдиним обмінним засобом була самогонка. Її люди гнали і обмінювали на сіль, нафту й сірники. Не було преси, ні радіо. Коли 1 листопада 1944 р. помер митрополит Андрей Шептицький, чимало часу пройшло, заки населення села довідалось про це.

Виселювання українського населення йшло поступово з заходу на схід, при тому поляки і більшовики тероризували мешканців. Після поновного приходу більшовиків у селі не було жадної громадсько-культурної праці, діяла лише з переборами початкова школа. Так було до 19 квітня 1946 р., до Великої П'ятниці. Удосвіта більшовики оточили села Городиловичі й Ульвівок, почали грабувати і мордувати населення, а опісля оба села запалили. В Городиловичах загинуло тоді 8 осіб і стільки ж в Ульвівку. 11 травня поляки оточили село, ограбували його і наказали людям негайно збиратись на виселення. Того ж дня УПА

зірвала залізничну лінію між Городиловичами й Ульвівком і люди були змушені її направити. Після 10-денного чекання на дощі вивезено населення села на Тернопільщину до Борщівського району і там залишено. Кілька осіб вивезено на Сибір. У селі залишились лише 4 родини, сини яких були в УПА. Під час виселювання вони втекли з села, а згодом, коли акція переселювання вщухла, вернулися назад. Їх у 1947 р. примусово переселено на західні понімецькі землі. Виїжджаючи, городилівці забрали з собою чудотворну ікону Богоматері. Тинялася ця ікона з переселенцями, аж опинилася в с. Боратині на Сокальщині. Згодом перевезли її до с. Ольхового (кол. Ульвівка).

В Городиловичах після переселення і його знищення залишилась тільки церква. Поляки розібрали її в 1950 р. і з матеріялу поставили в с. Тудорковичах хлів. Дзвони під час війни закопано. Сьогодні на місці села чисте поле, приналежне до колгоспу в Ольховому. На "десяту п'ятницю" і на Великдень деякі колишні городилівці приїжджали на рідне місце, відправляли парастас, виводили "кривого танцю" і, поплакавши, роз'їжджалися. На цвинтарі вандали повідкривали деякі гроби, очевидно в пошуках за дорогоцінностями; після того лише білі кості покійних валялись.

В останньому часі відновлено могилу, поставлено хрест, а на місці колишньої церкви збудовано каплицю і перенесено туди чудотворну ікону Божої Матері. Тепер вона приміщується в церкві в Ульвівку.

КОРЧИН

Мій незабутній Корчин! Село моє рідне — маленький клптичок великої української землі, де я народився з подружжя Івана і Марії з Лебедевичів Шморгай у будинку ч. 13, яке мій тато постарався змінити на 17, бо таке число мало б бути щасливішим. І я був щасливий упродовж своїх дитячих і юнацьких років. Але те щастя урвалося на 17-ому році мого життя, коли німецький жандарм спрямував цівку машинової пістолі в мої груди.

День 3-го червня 1944 року був кінцем мого життя в Україні і початком скитання на чужині.

Моя мама, якої я вже більше не побачив живою, передала мені тоді молитвенник, який зберігаю до сьогодні. А в молитвеннику були заховані 300 німецьких марок.

Коли нас почали гнати на схід, у напрямі Виткова, моя сестричка наздігнала нашу колону і передала мені в хустці п'ять яєць і кусок хліба.

Коли ми почали наближатися до лісу, я оглянувся назад, побачив ще здалека свою маму й сестру і востаннє позирнув на потопаючий у зелені садів і городів мій прекрасний Корчин, який своєю східньою частиною прилягав до масиву густого лісу, де тоді перебував мій батько. В тому ж масиві лісів — як про це я довідався багато пізніше — були оточені, 28 квітня 1945 року, чотиритисячною навалою більшовиків три відділи УПА, які брали участь у наскоку на районний центр НКВД в Радехові. Хоч ворожі сили мали величезну перевагу в людях і зброї, то упісти з пісню "Лента за лентою" пішли на пробій під командою сотенного Перемоги, який справді вивів їх до перемоги.

Село Корчин є у Львівській області; положене приблизно 85 км у північно-східньому напрямі від міста Львова, і належить до Радехівського району. А раніше село Корчин належало до Сокальського повіту. Воно розташоване 19 км на захід від Радехова і 14 км на схід від Кристинополя, якому советоросіяни надали назву "Червоноград".

Корчин межує на сході із згадуваним раніше Витковом, а на півдні

Церква Успення Пресвятої Богородиці (з дзвіницею) в Корчині, збудована в 1821 році.

із селом Гоголів. На заході є село Поздимир, а на півночі Рожджалів, з яким Корчин творив спільну греко-католицьку парафію, парохом якої за моїх часів був о. Григорій Кулинич.

В Корчині ще й дотепер стоїть старенька церква Успення Пресвятої Богородиці, збудована 1821 року. На південній стороні церкви є два хрести. Однораменний був виготовлений 1938 року на західньому кінці села, званому "Мочули". Назва походить від того, що там на озері мочили коноплі. Той хрест несли на своїх раменах багато корчинських мужчин із процесією через село до церкви, де його поставлено з нагоди відзначування 950-ліття хрещення України. А другий хрест, трираменний, — здогадуюсь — був поставлений з нагоди тисячоліття християнства в Україні. Як відбувалися ті другі святкування — мені не відомо.

На північній стороні церкви був пам'ятник "Поляглим за волю України". І я добре пам'ятаю, як у другій половині 30-их років там відбувалися урочисті відправи. Мені ще й досі вчувається могутній спів хору:

"Спіть, хлопці соколи,
Ми гостримо зброю
І ждемо на поклик до бою..."

На поклик до бою довго ждати не довелось, бо він пролунав уже в першій половині бурхливих сорокових років. Вже навесні 1944 р. в селі

відбувся бій невеликого відділу УПА з німецькою військовою розвідкою.

На півночі Корчина пливе річка Білий Стік, яка вливається до ріки Буг. Через село йде шлях, який сполучує Радехів із Кристинополем. За моєї пам'яті це була кам'яна дорога, яку називали "бурок".

Історія міст і сіл Української РСР. Львівська область (видана в Києві 1968 року) подає: "Корчин — село, центр сільської ради. Населення 1270 мешканців. Сільраді підпорядковані села: Волиця, Гоголів, Радванці. В селі знаходиться середня школа. Діють клуб і бібліотека. Перша документальна згадка про село відноситься до 1426 року".

Село Корчин є згадане теж на стор. 155 у *Йосифінській і Францисканській метриках*, виданих у Києві 1965 року.

Шематизм Перемиської Епархії з 1879 року, авторства о. д-ра Юліяна Никоровича, на стор. 343-344 подає, що дочерна греко-католицька парафія в Корчині нараховувала 774 душ. А матірня в Рожджалові — 983. Парохом тоді був о. д-р Валеріян Ямінський, народжений 1844 року, висвячений 1866 року.

Народня школа в Корчині.

Перед моїм народженням, за моїх часів і пізніше директором школи в Корчині був мій родич, по маминій стороні, Тома Мельник, про якого згадує названа раніше *Історія міст і сіл...* Відвідуючи гостинний дім дядька Степана Мельника, я приглядався до знімка о. Луки Мельника,

який помер дуже молодим ще перед моїм народженням. А Іван Мельник згинув у бою з НКВД в 1940 році; його знімок поміщено на 124-ій стор. 2-го тому збірника *Надбужанщина*.

В цьому ж томі, на стор. 455 написано: "За статистикою д-ра В. Кубійовича, на день 1 вересня 1939 року, ... Корчин мав тоді 1420 мешканців, у тому 1330 українців, 40 поляків, 30 латинників і 20 жидів". В мене є застереження відносно "30 латинників". Таких у Корчині не було. Зате була невелика горстка православних, які називали себе "руськими" або русинами. Православна церква в Корчині постала в 1912 р. внаслідок зусильної кампанії москвофілів та при фінансовій допомозі царського уряду. В 1936 р. та церква погоріла. Відтоді православні відправляли богослуження в хаті одного парафіянина. Після Другої світової війни більшовики зліквідували Греко-католицьку Церкву та передали церкву Успення вірним Російської Православної Церкви.

За моїх дитячих років у Корчині збудовано дім "Просвіти", який популярно називали "читальнею", бо в центральній частині будинку містилася бібліотека. По лівому боці була велика заля зі сценою, де відбувалися різні концерти і театральні вистави. Корчин мав свій хор і театральний гурток. По правому боці читальні була кооператива "Господарська Торгівля" і магазин, а згодом також молочарня.

Дім "Просвіти" в Корчині, збудований у першій половині 1930-их років.

Знаю, що в Корчині був "Союз Українок", бо моя мама туди належала. Але докладніших відомостей про його діяльність у мене немає. А батько мій входив у склад Надзірної Ради кооперативи, яка доволі добре розвивалася. У звіті за 1927 р. подано, що на початку року

Автор допису Лука Шморгай з Катрусею Оленюк, яка походить з роду відомого з визв. змагань 1917-21 "отамана Зеленого".

кооператива нараховувала 83 члени, а прибуло 26. З кінцем року було 109 членів. Загальний оборот кооперативи — 34 250 зл., запас товарів на суму 1136 зл., запасний фонд — 561 зл., уділи — 476. Прибуток при кінці року — 736 зл.

В Корчині існував також гурток (Кружок) "Сільського Господаря". Була теж читальня "Общества Качковського", але лише на папері.

Ніколи мені навіть не снилось, що буду щось писати про Корчин. І мені дуже прикро, що не можу подати більше відомостей. А хотілось зібрати їх якнайбільше, щоб задокументувати для грядучих поколінь.

Тому вибачте мені, мої дорогі корчинці, що так мало про нас написав. А в Корчині родились, жили, працювали і вмирили мої батьки, діди, прадіди й пра-прадіди. Тому для мене найціннішим місцем у всесвіті був, є і завжди буде **Корчин**.

ТРАГЕДІЯ МОЄЇ РОДИНИ В ПЕРЕСПІ

Село Переспа, Сокальського повіту, згадується в історичних письмових джерелах уже від 1426 р. Воно віддалене приблизно 17 км від Сокаля і 9 км від містечка Тартакова. Межує з такими селами: на сході з Бишевом, віддаленим за 4 км, на півночі зі Спасовом (за 2 км), на півдні з Рожджаловом (за 2 км) і на південному заході зі Зубковом (за 2 км). Поміж Переспюю і Рожджаловом тягнулася смуга торфовищ-моcharів, що ранньою весною і пізньою дощовою осінню були залиті водою і трудні для переходу. Влітку, коли болота висихали, на них паслася худоба села й отари овець. Від тих боліт, мабуть, пішла назва села, бо під час воєн люди втікали на багна між очерети і так не одна родина там перебула, "переспала" хуртовину. Під час боротьби Української Повстанської Армії в тих багnistих околицях відбувалися вишколи повстанців. Після поновного приходу більшовиків загони НКВД проводили там великі й завзяті бої із сильними відділами УПА аж до часу, коли американськими бульдозерами перекопано глибокі рови і так осушено торфовища.

Між Переспюю і Зубковом простягалася мазурська колонія, що й називалася Мазури. У віддалі одного кілометра на захід лежав присілок Хатки, де був фільварок польського діда Країнського, який побудував гарну палату, а довкола неї розвів великий обгороджений парк. При дворі була ґуральня і паровий млин. Село мало з того користі, бо взимку селяни купували свіжу брагу для домашніх тварин, а в млині мололи муку. Чимало менш заможних селян також знаходили заробіток у маєтку діда, особливо під час жнив.

Земля була назагал урожайна, але її було обмаль, бо село займало лише четвертину орних піль; решту займав дідач і польські колоністи.

У селі була гарна дерев'яна церква Воздвиження Чесного Хреста. Богослуження в ній відправлялися тільки кожної четвертої неділі, бо священник обслуговував ще три інші села: Зубків, Волицю Комареву і Комарів. При читальні "Просвіти" ґуртувалося чимраз більше молоді села і старших. Село ставало більш свідоме і патріотичне. До цього освідмлення чимало причинився довголітній (від половини 1920-их

років до вибуху Другої світової війни) керівник народної школи, кол. старшина 5-ої (Сокальської) Бригади УГА, Олександр Хмара. За його спонукую і стараннями побудовано в Переспі муровану поверхову школу, яка стала прикрасою і гордістю села. В школі він був вимогливий і наполегливо працював, щоб усім учням, навіть найменш здібним, передати якнайбільше знання. Поза школою був веселий і товариський. На шкільному подвір'ї влаштував малий спортовий майдан, навчив хлопців грати у відбиванку (волейбол) і сам часто грав з ними. З деякими старшими господарями залюбки грав у шахи.

Його дружина, Марія, зорганізувала жінок у "Союзі Українок", працювала над підвищенням санітарних умов села, допомагала розводити нові роди городових культур (напр. помідори, яких до того часу в селі не знали), нові роди квітів тощо.

Була в селі також кооператива "Труд". При читальні працював драматичний гурток, танцювальний ансамбль, самоосвітній гурток та мішаний хор, який співав у церкві Службу Божу і давав концерти. Директором хору був дуже здібний і працюючий Василь Ґой, син дяка. Великі заслуги для підвищення культурно-освітнього рівня села віддав теж старший його брат, Яків Ґой. Він був обдарований вродженою інтелекцією та непересічними здібностями, отже батько — один з небагатьох — післав його до гімназії в Сокалі. Його участь у панакхиді за Ольгу Басараб, у звірський спосіб закатовану в польській тюрмі 1924 р., спричинила виключення із школи, що й залишило на ньому слід на все його життя. Не можучи вже повністю включитися в русло хліборобського існування, він став своєрідним "майстром на всі руки": керував драматичним і танцювальним гуртками, вів самоосвітній гурток, проводив піввійськові вишколи молоді (маршування, руханка, вправи), в міру потреби вишколював і диригував хором та займався підпільною роботою. В останніх кількох роках перед війною часто мусів скриватися перед нагінкою польської поліції. Залюбки відвідував керівника школи, розмовляв із ним на різні теми, часто грав у шахи і радо виконував різні дрібні послуги. Одружився пізно (у 1942 р.) і невдовзі помер.

Молодь Переспи була вихована в патріотичному національному дусі; багато молодих хлопців боролися — і гинули — в лавах УПА.

Воєнна хуртовина заторкнула по-різному майже всіх мешканців українських сіл і спричинила багато трагедій. Ось приклад однієї з них.

* * *

Прийшов 1944 рік. Німецько-советський фронт стояв біля Бродів, а часом посувався то вперед до Радехова і Стоянова, то назад до Бродів. Коли совети прорвали фронт і посунулись до Стоянова в березні, то на місце пролому німці кинули частини Галицької Дивізії, які щойно прибули з вишколу в Німеччині, щоб стримати, а радше відбити наступ більшовиків назад до Бродів. По наших селах стояла друга лінія ні-

Хор читальні "Просвіти" в Пересні, 1937. Посередині о. Радьо (загинув як капелян в лавах УПА).

Театральний Гурток при читальні "Просвіти" в Пересні, 1938.

Дівочий гурток вільноручних вправ при читальні "Просвіти" в Переспі, 1937.

Знімок з весілля активного члена "Просвіти" Василя Климочка з Ганною Грабовою біля церкви Чесного Хреста в Переспі 1935 р. Змобілізований більшовиками, Василь загинув у 1944 р. біля Тартакова від розриву міни.

мецького війська зі своїми танками-тиграми. На них вишколювалися 18-19-літні німецькі СС-и. Маневрували майже щодня по наших сіножатах, але лише в хмарні дні, бо в добру погоду їх могли завважити советські бойові літаки.

Щовечора було вже чути стрілянину кулеметів, від гарматних пострілів увесь час здригалася земля, а в сільських хатах дзвеніли шиби в вікнах. Щодня німецькі вояки йшли на фронт, або верталися з фронту з бандажми на руках чи головах і сумно гляділи на нас, цивільних людей. Ночами пролітали бомбовози і чути було бомбардування десь недалеко. Більшовики часто скидали з літаків парашутистів, які робили свою роботу: мінували поля, головні шляхи, а навіть і пільні дороги.

В нашій родині, у селі Переспі на Сокальщині, було нас семеро: батьки і нас п'ять синів. Найстарший Іван (нар. 1919 р.) скінчив середню школу і працював у кооперативі. Він також закінчив ремісничу школу мулярства. Брат Василь (нар. 1922 р.) скінчив курси шевського верстату в Тартакові і провадив молочарню, що була біля нашої хати. Після приходу німців його і ще більше однолітків вислала сільська управа на працю до Німеччини 1942 року. Я, Ярослав, (нар. 1926 р.) скінчив виділову школу в Тартакові та два роки сільсько-господарської школи. Мої молодші два брати — Луць і Степан (нар. 1929 і 1932 р.) — були тоді ще малі.

Брат Василь часто писав листи з Німеччини, а працював він у копальні вугілля в околиці міста Ессен. Праця в копальні була дуже тяжка, а найгірше те, що американці бомбардували її майже щодня. Опісля він оповідав, що коли вернувся з нічної зміни, то денна зміна майже вся була побита. Молоді хлопці після роботи із перевтоми не чули сирен і заснули навіки; їхні тіла порозносили бомби. Василь і деякі його товариші вирішили втікати з Німеччини додому. Вони заощаджували хліб на дорогу. Одного дня вони вчвірку вирушили до найближчої залізничної станції і поховалися під вагонами, очікуючи поїзду. Вранці поїзд рушив у дорогу в напрямку польського кордону. Цілий день він то їхав, то зупинявся. Коли їм почала докучати спрага, вони пішли до одного німецького фермера ("бавера") напитися води. Він радо їх напоїв і нагодував, але повідомив Гештапо. На станції їх заарештовано і вони призналися, хто вони і куди їхали. За кару їх дали до праці в найглибшу копальню вугілля. Хтось порадив їм їсти три ложки соли денно перед їжею. Ті, що так робили, дістали воду в легенях і їх звільнено та вислано додому. Так сталося і з Василем. Повернувшись з Німеччини, він цілий рік лікувався і — надиво — виздоровів. Лікував його один лікар у Кристинополі, з походження німець.

Вранці 7 червня 1944 р. мати й Василь вибралися до церкви в Тартакові подякувати Господу за оздоровлення. Коли вони виїхали з

дому, незабаром здригнулася земля від сильного вибуху. Мене огорнуло погане почуття. Невдовзі приїхав хлопчина на коні і повідомив мене, що маму і брата рознесла протипанцерна міна. Коли ми прибули на місце випадку, брат уже сидів недалеко виритої вибухом ями, а мама лежала поблизу в житі... Кількоро людей її відтирали, бо була непритомна. Біля ями стояв один кінь, що оглух від вибуху, а кобилу міна розірвала. Ми оба з Іваном прибігли до мами, яка помалу почала приходити до пам'яті. Все її тіло, що було відкрите, почорніло як земля, лише тут то там видніла темно-червона кров, змішана з землею. Ми забрали маму на віз, а Василя на воза Михайла Цюпи з Хаток. Василь був майже непошкоджений, лише мав над правим оком розбиту брову, з якої витікала кров з водою. Він дуже журився мамою, яка, опритомнівши, почала стогнати з болю.

Їдучи до шпиталю в Сокалі через Тартаків, я пробував там у військовому шпиталі дістати перев'язку, але один з вартових крикнув до мене, що це шпиталь не для цивільних, а для війська. Поблизу стояв мабуть лікар. Він непомітно дав знак рукою, щоб заїхати з заднього боку дому. Спершу ми внесли до середини маму. Вона була взята в чоботи з сукняними халявами, які були пошматовані. Лікар розтяв сукно і роззув маму. Чобіт усередині був у крові, а литка пороздирана. На щастя, мама і брат сиділи в полукішку і під ногами мали сіно. Вибух разом з тим усім викинув їх з воза. Лікар дав мамі зразу два уколи — в обі ноги. Санітар помастив усе тіло, що було попечене, а братові також дав укол. Лікар пояснив, що мамі, із-за важкого поранення, треба буде дати кров, а братова рана над бровою є дуже небезпечна. Тому він радив відвезти їх якнайшвидше до шпиталю в Сокалі. Цей шпиталь був переповнений пораненими з Холмщини — жертвами польських партизан, які палили села і вбивали безборонне українське населення. Відділи УПА зводили з поляками завзяті бої, але жертви були великі.

Добравшись до шпиталю, ми внесли спершу маму, яка була заснула, і поклали її на ліжко в коридорі. Очевидно, уколи присмирили їй біль. Опісля ми принесли брата Василя, який заснув. Я його збудив, а він каже: "Я щось нічого не пам'ятаю". Ввійшов д-р Пелех, старенький із сивою борідкою, віком десь коло вісімдесятки. Він поглянув на Василя, потримав його за руку, глянув на очі і сказав: "Ви його беріть додому". Я зрадів, а лікар мене питає: "Скільки йому років". Коли я йому сказав, він промовив: "Шкода, ми маємо мало таких людей, а їх нам потрібно якнайбільше". Після того Василь два рази порушив устами, опустив руки і заснув вічним сном.

З мертвим Василем ми повернулися додому десь коло півночі. На третій день відбувся похорон. Вся громада с. Переспи, а головню молодь, прибула відпровадити покійного на вічний спочинок. Отець Михайло Була з Волиці Комаревої dokonав акт похорону. Співав хор

нашого села під диригентурою Василя Гоя. Зараз після похорону літаки збомбардували Сокаль, а також Львів, Раву Руську і Камінку Струмилову. На другий день ми з братовою (дружиною Івана) поїхали до Сокаля відвідати маму, взявши зі собою трохи харчів, бо в шпиталі тоді було їх обмаль. Шпиталь містився на Тартаківській вулиці напроти цвинтаря, що увесь був зритий бомбами. Біля вікна маминої кімнати надворі була вирита бомбою велика яма. Але, на щастя, ні одна бомба не попала в шпиталь. Мама вже прийшла до себе і розпитувала про Василя, але д-р Пелех радив її покищо не турбувати трагічною долею сина.

Коли ми знову приїхали відвідати маму за кілька днів, вона вже була веселіша. Рани на ногах почали гоїтися, а лице і все тіло набрало нормальної барви. Коли ми розказували їй про Василя, вона довго плакала, а тоді сказала: "Бідний! Сталося те, чого він собі бажав — вернутися на рідну землю і тут спочити навіки".

Розмовляючи з мамою, я глянув на інші ліжка. Недалеко, на третьому ліжку від мами, сиділа молоденька дівчина, гарна як янгол. Вона все чесала свою русяву косу і плакала, дивлячись на мене.

— Мамо, — звернувся я до мами, — чому ця дівчина тут і завжди плаче?

— Піди, сину, до неї і про все дізнаєшся.

Я підійшов до неї і кажу їй, щоб вона перестала плакати. Вона втерла сльози, всміхнулася і почала розповідати:

— Я називаюся Ганя зі села...(назви не пригадую). Наше село лежить біля польської колонії. В білий день на село напала польська банда, озброєна советською зброєю та сокирами і почала бити, різати й рубати людей. Не стріляли, бо постріли могли почути вояки УПА, від яких ми нераз мали допомогу. Кати вдерлися до нашої хати, зарубали тата й маму, мені відрубали до коліна ноги і лишили в хаті на повільну смерть, а хату запалили. Коли я очуняла, почала несамовито кричати. Мене люди врятували і завезли до шпиталю, де й ампутовано мої ноги вище колін.

Вона відкрила покривало. В мене серце завмерло на той вид. Чим провинилася ця молоденька дівчина, щоб зазнати такої жорстокої кари?

— Вони нелюди, — кажу до неї.

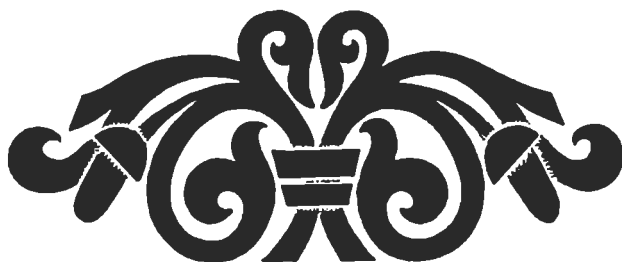
— А ти мене не забудеш? — питає вона. — Помстися за мене.

Я запевнив, що не забуду її до смерти. Таких речей ніколи не можна забути. Та молоденька дівчина з розчесаною косою і ніжним голосом завжди стоїть мені перед очима.

За який тиждень ми одержали підпільну телеграму, щоб забрати маму додому зі шпиталю, бо там велике переповнення і нестача бандажів та ліків. Я того ж самого дня поїхав до Сокаля, забрав маму додому і зголосив військовому лікареві, що стаціонував недалеко нашої

хати. Цей німець добре володів українською мовою; він щодня відвідував маму і робив перев'язку.

Коли військо від'їжджало на фронт, цей лікар приготував досить ліків не тільки для мами, а й більше. Того ж дня прийшов наказ усім молодим юнакам залишити село, бо коли прийдуть більшовики, то поженуть їх на першу лінію як гарматне м'ясо.

СЕБЕЧІВ

Людина, яка не знає історії своєї Батьківщини, свого минулого, не може бути сьогодні корисною для суспільства, не може будувати завтрашній день. А Батьківщина, Вітчизна, Україна починається власне з минулого, з батьківського порога, від тої світлиці, де народила і викормила рідна мати. Тим то і дороге для нас сьогодні все те, що зв'язане з рідним домом, з тими місцями, де покоїться прах батьків, дідів, прадідів, рідних, той поріг, який ми переступили, відправляючись в далекі світи, жорстоке життя, наповнюючи житейськими злигоднями та досвідом свої автобіографії. У наших сіл, так як і в людей, є свої біографії, писані не протягом короткого людського життя, а протягом століть. Має свій важкий, веселий і сумний тернистий життєпис і село Себечів. Перша згадка про нього відноситься десь на першу половину 15 стол., а саме 1439 рік (за даними Теофіла Коструби), коли люди, населяючі Белзьке князівство, ховалися від будь-яких поневолювачів у непроходимих лісах та дебрях. Тоді то й виникали перші поселення, приймаючи різноманітні топонімічні назви, які дійшли до наших днів.

Себечівські предки, як розповідають старожили, займалися переважно мисливством, збиранням дарів лісу, точили живицю із сосни, ловили рибу як в річці Себечівці, так і в Бузі.

Вони були учасниками боротьби, яку вели князівства — Белзьке, Холмське — проти монголо-татарських набігів та венгерських загарбників, що час від часу пробивалися через Карпати на нашу землю. Потім була польська кормига, яка тривала майже чотири століття, була й боротьба наших предків по стороні гетьмана Б. Хмельницького на переломі 17-го століття, полки якого дійшли тоді до Замостя. А ось в 1772 році тут запанувала корона Австро-Угорської імперії. Злидні, подвійний — національний та соціальний — гніт важким тягарем лежав на шиї хлібороба в ті далекі часи. Але селяни твердо трималися своєї

землі і, тяжко працюючи, коріннями вrostали в неї, розбудовувались, створювали для себе кращі умови життя.

Половина і кінець 19-го століття будили селян до свідомости, до свого рідного слова. В 1848 році біля старої дерев'яної церкви, яка стояла тут, на цьому ж місці був поставлений хрест в пам'ять про знесення в Австро-Угорщині кріпацтва. А десь в дев'яностих роках засвітило сонце "Просвіти". Появились в селі перші книжки наших галицьких будителів та читанки для шкіл "повсехних", друковані українською мовою.

Перша читальня "Просвіти" була побудована недалеко від церкви (цей будинок зберігся і донині), де розмістилася і канцелярія церковного приходу, а згодом і кооператива мішаних товарів. Була побудована початкова школа.

Тут треба сказати, що в той саме час поселялися в селі і польські колоністи, жиди, виходці з глибини бідних мазурських земель. Колоністам австрійський режим віддавав великі лани сільських угідь, вони розширялися, розбудовували фільварки і багатіли, перетворюючи селянина на слугу, форналя.

Ось так примірно виглядало село Себечів напередодні Першої світової війни 1914 року.

Ця війна заглянула своїм смертельним оком і сюди. Не менше десятка селян, змобілізованих до австрійської армії, відстоювали інтереси імперії в горах Альпах, на Піяві, а дехто остався там назавжди. На поклик рідного уряду Західньо-Української Народньої Республіки в дні Листопадового Зриву в 1918 році відізвались ті, хто прийшов з італійського фронту, з леґіонів Українських Січових Стрільців. З них була зформована Українська Галицька Армія (УГА), куди ввійшло багато добровільців навіть із села Себечева. Наприклад, такі добровільці, як Володимир Климчак і Володимир Башук, ще не мали тоді і 16 років.

Зі зброєю в руках воювали себечівські хлопці і в Карпатах, на горі Маківці, під Бережанами, Угновом, Цебловом, Белзом, Угриновом. Клали свої буйні голови і за Збручем, у Східній Україні в 1919-1920 роках: під Жмеринкою, Вінницею, Кам'янець-Подільським, вмирали в цьому "чотирикутнику смерті" і від страшного тифу.

Післявоєнні двадцять роки відзначилися ростом національної свідомости. Стали в селі будувати народній дім, який опісля стане другою читальнею, робили приміщення для бібліотек, завозили книги, виписували часопис. В 1928 році на цвинтарі руками місцевої молоді висипали братню могилу полеглим у Першій світовій війні за волю України односельчанам.

Здавалося, що русло хліборобської долі вийшло на широку дорогу. Люди стали орієнтуватися, розумітися в політичних ситуаціях, на зібраннях, що носили назву "сходини", в читальні гуртом перечитували

історію України, аналізуючи ті причини, які привели до поразки українського народу у визвольній війні. Та біда, як кажуть, не спить.

Восени 1930 року польські улани, які стаціонували в Жовкві, увірвалися в село, сплюндрували читальні (а їх на той час було три), порізали портрети Т. Шевченка, І. Франка, Б. Хмельницького, І. Мазепи, поламали тризуб, спалили книги в бібліотеках. Невимовний зойк сільських активістів, яких мордували в читальнях посіпаки в рогатівках, прорізував серця нещасних хліборобів. Для бандитів з "ожелками" над дашком було досить того, якщо побачили в когось значок тризуба чи вишивану сорочку. Ось таким способом польська санація утверджувала свою окупацію, даючи зрозуміти, що тут господарем є не хто інший, як польський пан шляхтич і його вожді Пілсудський та Сікорський.

Після цих подій село довго не могло прийти до себе. А ті, що стали жертвою, ще місяцями вилежували і загоювали на теплих сільських печках свої рани та синяки.

Піднесення національної свідомости селян, пожвавлення підпільної боротьби за визволення з-під польського гніту на так зв. "східних кресах" привів польських пацифістів у ту пору до висновку, що треба нарешті мати свої тюрми, концтабори. І ось в непрохідних хащах ріки Прип'яті, що на Поліссі, засновується всім відома Береза Картузька, першими жертвами якої стають члени ОУН. Туди були запроторені й молоді хлопці села Себечева. Це Василь Ваврук, Петро Башук, Андрій Гарасовський. Після страшних тортур у в'язницях Львова вони довго мучилися в тому концтаборі, оставляючи там своє здоров'я.

Пережили селяни усі ці страхіття і знову взялися до своєї хліборобської праці. Відновили читальні, почепили національну символіку. По всіх трьох читальнях силами місцевих хороших гуртків (а були тут дитячі при дитячому садочку так званої "захоронки", юнацькі, для дорослих), ставляться вистави на історичні та комедійні теми, концерти, фестини. Навколишні села вважали за честь приймати себечівських аматорів просвітянської сцени в себе вдома. Досить поглянути на будь-який знімок з тридцятих років, коли в час фестину там, як колись казали, на "морозі", десятки молодих дівчат в національних строях виконують вправи на мелодію "Боже великий, єдиний". Це й сьогодні хвилює. А таких фестинів у Себечеві було у міжвоєнний період чимало.

Церква оця пам'ятає перші Богослуження, які були відправлені синами себечівських хліборобів. Це священослужителі Іван Шпак, Семен Крут, Микола Топорівський, Михайло Климчак приймали тоді ту важку й небезпечну, як ми знаємо, посвяту бути душпастирями своїх прихожан, свого народу.

Тут не можна не згадати і про те, що дуже велику організаторську поміч для читалень і їхніх аматорських гуртків давали тутешні студенти сокальської гімназії, сини місцевого священика отця Гарасовського, які

на той час мали досить високу освіту та, саме найголовніше, — любов до робочого люду села і тих приятелів, які горнулися до рідної читальні, слова.

Членів "Просвіти" ставало чим рік все більше, тому в громаді виникає закономірне питання про будову нового, великого, достойного села Себечева читальняного будинку. Задуми досить реальні. І на переломі 30-их років починається закладка нової двоповерхової споруди з великою сценою, залею та іншими приміщеннями. На фасаді повинен був розміститися великий годинник. Уся ця робота велася при активній організації господарів села.

Та Європа вже почала здригатись від гітлерівської канонади. Зароджувався ураган Другої світової війни. Спочатку там, на Заході, а опісля — 1-го вересня 1939 року — фашистські полчища роздавили "моцарство" Речі Посполитої. Два тижні пізніше вони, згідно з договором Молотов-фон Ріббентроп, разом із сталінською РСЧА розірвали згадану Польщу на дві частини і по річках Солокія та Буг встановлюється німецько-більшовицький кордон. Себечів — на території Третього Райху.

Доба від вересня 1939 року до 1-го липня 1944 року, як ви знаєте, це доба суцільних марних ілюзій і нарешті прояв рішучої боротьби проти фашистського окупанта. В 1942 році створюється "Поліська Січ", а далі — Українська Повстанська Армія. Ряди УПА поповнюються хлопцями з усіх частин Західної України, з навколишніх сіл, в тому числі і з Себечева. Гітлерівський режим приніс у село свої закони, порядок, завдяки чому були вивезені до Німеччини десятки односельчан і кожного року позбавлялися свого власного хліба, худоби.

Але самого неймовірного лихоліття Себечів зазнав з того сумного ненадійного літа 1944 року. Людські надії, сумління, честь і совість були розтоптані приходом в наші села "визволительки" — Червоної Армії. Навіть святе право на життя було проколене штиками, розстріляне по застінках. На сцені Західної Європи війна доходила до своєї кульмінаційної точки, а тут, в цьому трикутнику смерті між Бугом, Солокією і Замостям, на т. зв. Закерзонській землі, все лише починалося. Кому тоді було до символіки, читальняних книг, коли ламалися людські долі і вирішувалися в одну хвилину діркою під серцем від багнета чи олов'яною точкою на голові. Старше покоління все це добре пам'ятає. Пам'ятає той могутній арсенал терору, який міг лише придумати мозок більшовицького маразму проти борців, які знаходились в наших теренах, а рівно ж до хліборобів нещасного села. За цих майже сімсот чорних днів і ночей (від липня 1944 року по червень 1946 року) було здійснено десятки облав, коло сотні арештованих і засланих у Сибір, десятки вбитих і пропавших безвісти, докорінно були зруйновані всі три читальні, бібліотеки, кооперативи "Єдність" і "Пролом",

закрили церкву. Селяни в розпачі кидалися хто куди: хто в ліс, хто на інші села. Та ворог входив їх і жорстоко розправлявся. Більшість інтелігенції села — вчителі, священики, інженери — різними шляхами виривалися з цього пекла та роз'їжджалися по всьому світу. Горіли навколишні села, згорів Себечів. Особливо це позначилося на маленькій Пивовщині, якій весною 1946 року доводилось горіти в цьому червоному горнілі два рази.

З настанням літа цього ж 1946 року селяни, виснажені до останніх сил, з затисненими до болю зубами, буквально під дулами енкаведистів із сокальської погранзастави та польських комуністів пепеєрівців були змушені оставити рідні попелища та з старенькими і дітьми на руках, з тлукаками відправились на станцію Белз. Там їх загрузали у товарні вагони і під ескортом польської військової охорони через Угнів, Раву-Руську депортували на зголоднілу Україну. За даними польської статистики з Люблінського воєводства було тоді вивезено 454 966 чоловік, в тому числі з Грубешівщини близько 80 тисяч. Себечів був зметений з лиця землі: 87 відсотків населення — на схід, решта — на "Земє Одзискане", на мазурські піски та озера.

Так розпинали моїх односельчан, так виривали з їхніх грудей нескорені серця за їхню самовіддану причетність до справи українського загалу, справи нації.

Треба сказати, що це трагедія не тільки Себечева чи навколишніх сіл Грубешівщини, це аналогічна трагедія всієї Західньої України, багатьох народів тоталітарної імперії, які в той час теж переслідувались, винищувались, переселялись.

На початку 50-их років, коли великодержавні інтереси вимагали перекрою кордонів з ПНР у зв'язку з покладами вугілля, сталінська метрополія вже стала готувати для села нову назву — Красносілля. Їм не потрібна була стара назва Себечів, бо це нагадує про те, що тут жив колись селянин, який не дуже-то корився режиму, а навіть брався за зброю. Їм потрібно було стерти назавжди і село, і тих, хто його населяв. Стерти навіть з пам'яті.

Та все йде, все міняється і час невпинно летить вперед. Настала пора, коли розірвано пута тиранії. Народи не хочуть нині жити в комуністичному, безбожному чаду і на кривавих барикадах та в парламентських дискусіях виборюють собі право на самовизначення. І сьогодні ми дочекалися тих часів, коли за стільки років маємо нарешті можливість відродитись: національно і духовно, маємо можливість вшановувати нашу історію, наші традиції, пам'ять наших національних героїв.

Наші святині були завжди, але не завжди ми, наш український народ, мали можливість їх святкувати. Наші вороги, які стирали з лиця землі село Себечів і всю Україну, старалися стерти і героїв, і наші

національні атрибути: герб, прапор, гімн, обливаючи їх брудом та різними вигадками. З тими ж відзнаками національної соборності, ідейності ми вели визвольну і нерівну боротьбу в 40-их та 50-их роках. Це все є наша історія. Історія, яку кожен українець і українка повинні знати. Нам ніхто ніколи нічого не дарував і не дарує. А ось забрати, загарбати, зморити голодом, знеславити, підкорити чи розстріляти — до нас ішли. Нас десятиліттями переконували, що закон Божий — це опіум народу, що наша історія, наше минуле — це суцільна контра, що піддержувати родові традиції — пережитки минулого, що донести на рідного батька про те, що він назбирав кілограм колосків на колгоспному полі — це героїство. Паралізовані людські ідеали — сумління, честь, совість. Нас оточувала чорна брехня і фальш, які довели наш народ до сьогоденного хаосу та злочинства.

І ще одно хочу сказати, шановна громадо. Колись, до війни, як я сказав вище, тут в Себечеві існувала громадська кооператива "Єдність". Це є досить символічно. Адже вона об'єднувала всіх селян: заможних і незаможних, тутешніх і приїжджих. Отож нині, в такий складний і жорстокий час, коли на почві міжнаціональних та міжконфесійних роздорів палає ненависть, образа, я закликаю до терпеливості, згоди і тієї єдності. Ми є діти однієї української землі, на ній живемо, і те минуле, яке винесли селяни села Себечева на своїх плечах, нехай буде здобутком усього тепер вашого села, доповнюйте одні других.

По суті ви всі тут приїжджі. Маю на увазі старше покоління. Одні після багатолітніх поневірянь по світі, починаючи з 1946 року, стали повертатися із своїми пожитками до рідного спаленого порога, щоб воскресити із попелу нову сільську громаду. Тяжко працюючи, вони старалися відродити ті звичаї, ті традиції, які століттями передавалися з покоління в покоління, примножуючи авторитет рідного села поміж сусідніми селами.

Другі, ставши в 50-их роках офірою сталінської політики використання підземних надр, були насильно вигнані із своїх насиджених теж рідних осель в Підкарпатті і поселені тут, щоб стати односельчанами, сусідами з тими, про яких ніколи не чули та й не бачили. Гірка доля з'єднала вас в цьому одному селі.

Тепер ви вже маєте чим гордитись. В останні роки ваша спільна праця увінчалась тим, що ви відродили із запльованого складського приміщення величаву церкву, постаралися і почепили могутні церковні дзвони, огородили прекрасною огорожею навколо. А скільки це коштувало фізичної праці, скільки коштів треба було вложити, щоб нарешті нині мати можливість спокійно помолитись Богу. Немало енергії та коштів було вложено також вами в огорожу кладовища, ще в 70-х роках, цього Богом колись забутого місця, впорядкування братської могили Січових Стрільців в 1989 році. Заслуговує щирої

похвали і колишній директор вашої школи, покійна Валентина Гавілей, яка в тодішніх важких умовах домоглася таки побудувати нову школу. Я був знайомий з нею особисто: мені подобалися її правдиві, йдучі від щирого серця вірші, якими вона радувала читача із сторінок районної та обласної газет. З її ініціативи збиралися матеріали для музею вашого села, який повинен розміститись в колишньому будинку сестер-законниць. Гадаю, що ця благородна ідея В. Гавілей знайде серед вас гідних послідовників.

Шановна громадо! По роду своєї діяльності у громадських організаціях Кростинополя (в історико-просвітній організації "Меморіал", Русі, Товаристві української мови) було проведено роботу по виявленню і висвітленню "білих плям" в наших теренах, а також села Себечева. Була знята завіса з подій майже п'ятидесятилітньої давності. Ми сьогодні знаємо, що історія нашої визвольної боротьби пишеться в далекій Канаді, що цей *Літопис Української Повстанської Армії* проникає кордони і доходить до нашого читача. Об'єднавшись в історико-просвітні організації, спілки репресованих, політв'язнів, маємо можливість спілкуватися з колишніми очевидцями, учасниками тої святої справи, щоб опісля цю правду донести до широких верств нашого багатостраждального народу.

Отже, в дев'ятому томі *Літопису УПА* є такий запис:

"Із Постанови Української Головної Визвольної Ради. Про нагородження Хрестом Заслуги вояків УПА та цивільних осіб — учасників української національно-визвольної боротьби

а) За видатні заслуги для національної визвольно-революційної боротьби українського народу проти окупантів нагороджується Золотим Хрестом Заслуги майор-виховник Ваврук Василь пс. "Ватюга", шеф відділу пропаганди штабу УПА — Захід.

9 лютого 1946 року.

Українська Головна Визвольна Рада."

Із спогадів колишнього командира групи "Буг" полковника "Вороного", який особисто знав Ваврука і після ГУЛАГ-у вийшов на волю: "19-го грудня 1945 року на хуторі Корчинка, що біля села Копичивольа, Кам'янка-Бузького району, в криївці були заскочені більшовицькими бандитами три визначні члени визвольної боротьби: Ватюга — майор-виховник, Аркас — шеф штабу і Блакитний — референт служби безпеки. Після кількохгодинного бою, стодола, під якою була криївка, загорілася і в огні загинули народні месники. Блакитний і Аркас були оставлені окупантом і селяни їх похоронили, а Ваврука забрали в Кам'янку-Бузьку на НКВД. Куди чекісти його діли — покищо невідомо."

Коротко про самого Василя Ваврука. Народився він у Себечеві в 1920 році в сім'ї хлібороба. Ще з малих літ мав хист до книжок, добре вчився в місцевій початковій школі, а опісля в Сокалі. В кінці 20-их

років Василь стає активним членом "Просвіти", бере участь в аматорських гуртках, фестинах, а десь в 1934 році вступає в підпільну організацію ОУН. Цей період молодого Ваврука якраз припадає на ті часи, коли польські репресії і польонізація були в розпалі. І в 1934 році він — в'язень Берези Картузької. Коли вийшов через рік на волю, польська поліція в зв'язку з подіями у Варяжі арештує Ваврука вдруге і саджає до однієї із тюрем Львова. Але 1-го вересня 1939 року почалася німецько-польська війна і він знову на волі. Маючи немалий досвід пропагандивної роботи, Василь Ваврук в час німецької окупації працює спочатку в терені, а опісля в Українському Допомоговому Комітеті в Белзі, де очолює конспіративний відділ сприяння і поповнення кадрами новозформованої УПА. Після приходу советів літом 1944 року перейшов в підпілля під псевдонімом "Ватюга" і до останніх днів своїх чесно виконував службу шефа пропаганди при Штабі Української Повстанської Армії.

Нам стало відомо також про ще одну визначну особу — мужа Катерини Башук — Василя Брилевського, псевдо "Боровий", "Босий". Я розмовляв з очевидцем, колишнім політ'язнем, який особисто знав майора Брилевського — Борового. Будучи спочатку шефом інструкторів старшинської школи на Підкарпатті, а опісля шефом Штабу УПА-Захід, 19 червня 1945 року разом з іншими старшинами — "Поль", "Довбуш", "Явір", "Дзвінка" — Боровий-Брилевський попав в оточення і загинув. Похований в братській могилі на цвинтарі с. Солотвино (Довге Поле) Долинського району.

На мою думку, правильно зробить ваш священик, коли у Великодній понеділок, чи в якусь неділю після Великодня відправить в церкві святу Службу Божу за упокій видних учасників УПА — Василя Ваврука та Василя Брилевського. Нехай великодні дзвони сповістять про воскресіння тих, які десятками років були в забутті, які, наче той Христос, прийняли смерть від рук своїх катів і воскреслі прийшли до нас, до нашої пам'яті, до нашого сумління. І з кожним ударом ваших церковних дзвонів — це удар живого серця, живих сердець, які понесуть їхній геройський чин в ім'я волі України в наступні покоління.

Але, шановна громадо, в природі так заведено: де сонце, там і тінь, і правди ніде діти. Поруч із борцями за волю України різних рангів, починаючи від стрільця до шефа штабу УПА-Захід, з-під себечівської стріхи вийшов і зрадник "Юрченко", при допомозі якого внутрішні війська сокальської погранзастави протягом 1944 і 1945 років ліквідували в наших теренах багато явочних квартир, криївок, замагазинованих продуктів. Восени 1944 року цей же Юрченко під маркою курінного УПА змобілізував у навколишніх селах три сотні молодих хлопців і, перейшовши Буг в районі Любомля, кинув їх у підготовлену пастку військ НКВД. Деякі врятувалися втечею, багато попало в полон і були

розстріляні чи засуджені, а решта загинула на полі бою. Та народній гнів настиг сексоту біля Варяжа 26 травня 1945 року. Зрадник Юрченко і десятки його енкаведистів були знищені, а автомашини, в яких вони їхали на чергову облаву, спалені.

Підсумовуючи сказане, шановні себечівці, хочу відмітити, що ми повинні завжди пам'ятати про боротьбу проти будь-якого окупанта і про борців, які положили своє молоде життя на вітар в ім'я Української Самостійної Соборної Держави. Це є наше сумління, наша гордість, наша історія.

Церква Вознесіння в Себечеві, побудована в перших роках 20-го ст. старанням пароха о. Володимира Ковальського.

ОБЛАВА В СЕБЕЧЕВІ

Майже сімсот страхітливих днів і ночей (від 17 липня 1944 року до 1 червня 1946 року) залишили глибокі сліди в пам'яті людей, які населяли села, розміщені між Солокією і Бугом. Волею окупанта ця територія перетворилась тоді в полігон, де тренували своїх головорізів та польських пепеерівців на живих мішенях. Причиною було те, що в лісах і селах цих повітів находили піддержку і притулок частини Української Повстанської Армії та польської АК, що вели нерівну жорстоку і, на превеликий жаль, братовбивчу боротьбу.

І коли через кілька десятиліть лягатиме нічний морок десь на сибірських широтах СРСР чи за Полярним колом і на серце ляже важкий голгофський камінь, людям мого покоління, які вижили, будуть снитися палаючі села і спливаючі кров'ю односельчани. Вони до гробу понесуть в пам'яті своїй нишпорячих по згарищах після воєнних печенігів з червоними зірочками на пілотках і уста їхні шепотітимуть самі найтяжчі слова прокльонів, які тільки може придумати людське обкрадене серце.

Настала весна 1946 року. Надворі було тепло і якимось не по-квітневому зеленіла трава. Чи тому, що часто сіяли дрібні дощі, чи від раннього тепла — всюди пахло свіжою землею, було зелено, наче земля вкрилася ізумрудним покривалом. Це була пора якраз після Великодня і селяни, відсвяткувавши, не бралися до весняних робіт, а чекали чогось нового, загадкового, що ось-ось має впасти на їхні спітнілі голови. Адже місяць тому назад в село вдерлися регулярні батальйони РСЧА і на очах його мирних жителів безкарно підпалили. Підпаливши, пильнували, щоб часом комусь не прийшла крамольна думка гасити своє мозолями напрацьоване добро, що виражалось оцією солом'яною стріхою, скринею з двома-трьома кожухами, коровою. Та ніхто не став гасити. Люди повиходили з хат, забравши дітей та стареньких і розпачливо дивилися на каїнову роботу. По селі йшов тихий людський лемент, лише повітря прорізували неприродні звуки конаючих тварин, що ставали жертвою в закритих хлівах чи стодолах. На сердитих обличчях солдатів можна було прочитати: ні, ми не

монгольська орда і не татарська, які колись нападали, грабували, спалювали, а людей забирали в неволю, вертаючись опісля в свої дикі степи. Ні. Ми — ті, що прийшли сюди назавжди, навечно, щоб ось таким новітнім способом встановлювати щасливе життя на землі. З криком "палі" вони витягали віхоть соломи із стріхи, підпалювали і запихали акуратно туди ж. Переконавшись, що вогонь охопив добру частину стріхи, вони йшли далше. Чорний, густий і смердячий дим від погорілої худоби стояв олов'яною хмарою наче над вулканом, який ось-ось повинен заревіти, вибухнути розпеченою лявою і навіки прикрити святою землею діла праведних і неправедних.

— Вставайте, діти, облава... — тихенько сказала мама, засвічуючи лампу. Червонувате світло впало на темну глиняну стіну, на зморщене обличчя матері і надало якогось таємничого виразу так, що коліна мої під кожухом стали рухатись. Я розумів це слово "облава". В моїй хлоп'ячій уяві відразу виникнули солдати з перекошеними очима і довгезними загостреними піками, якими вони прошивали наскрізь стирту соломи чи сіна, шукаючи "бандитів".

О, скільки разів приходилось бачити їх у нашому селі, починаючи ще з 1939 року. Тільки тоді, в цей дощовий вересневий день, вони були наче гості і ми мали надію, що небо перестане плакати, що "визволителі" остануться за Бугом. І вони залишилися.

Та через шість-сім років ми є територія, яка наперекір історії повинна перейти до соціалістичної Польщі. На наших околицях зіткнулися інтереси двох держав, двох розподільників: або ми є поляки, і переїдемо на "одзискане" німецькі колонії, або ми є українці, тоді повинні виїхати на Україну. І селяни вибрали: ні те, ні друге.

Знаючи оцю землю Данила Галицького, политу гіркими сльозами і потом, ми твердо стояли на тому, що ми є українці, що тут, іменно тут, лежать останки наших дідів, прадідів, які протягом багатьох століть мечем зупиняли навалу як із заходу так і з півдня, і з півночі. Тут ми вперше побачили оцей несправедливий світ, який так жорстоко з нами розправляється. А це означало опинитись між молотом і ковадлом.

Та і справді. Салдафони післявоєнної польської держави, підігріті змовою з ССРСР, пляново вимордовували все живе населення наших повітів, а їхні оселі перетворювали в руїну. "Од Замосця аж до Буга бєндзє чарна смуга", — так вихвалялися новітні польські пацифісти, що мали в тому вже немалий досвід та мазурську ненависть до всього, що звалось українським.

Горіли села на Грубешівщині, на Холмщині, горіли Винники, Осердів, Ліски, Будинин, Вижлів, Острів, Завишня, Сулимів... Згоріло і наше село Себечів.

А защо?

Ми ж не ходили розбійницькими походами ні на схід, ні на захід.

Ми просто в цьому страшному воєнному вирі взяли до рук зброю, щоб захистити себе і свої домівки від кожного, хто посягне на святе право людини. Ми вміли обробляти землю, сіяти пшеницю, збирати достиглий хліб. А стріляти нас навчила гірка недоля. В нас однаково приймали як фашистського емісара, так і рубашника із сокальської погранзастави, однакові розрахунки були з тими, хто з піною на губах рвався вирізувати українців у цьому нещасному "трикутнику смерті" між Бугом, Солокією та Замостям.

Отож облава.

Ми спали між глиняними стінами, що осталися від згорілої хати, накривши перекриття бляхою.

Я встав і через діру вийшов надвір. На сході ледь сіріло. Вулицею пробігали люди наче сполохані коні і зникали в ранішньому тумані. В глибині села чути сердитий лай собак і верескливі кулеметні вистріли, які шматували тишину. Запальні кулі прошивали темряву, немов хотіли розкрити завісу ще ненародженого дня, віщуючи йому страшне продовження.

— Збери подушки і лахи та давай сюди, — сказав батько, торопливо зав'язуючи коц на два вузли. Вдвох ми потягнули оцей наш маєток до ями, що була викопана зазделегідь. Туди ми ховали завжди мамині чоботи, святковий одяг. Ми наспіх закрили яму землею, положивши зверху для маскуванню кусок перегорілої бляхи. Дальше батько взяв мотузок і пішов до обгорілої яблуні, що нагадувала велетенські чорні вила, загнані в тіло сірого передсвітанкового неба. Став відв'язувати коня і корову. Майже приказним тоном розпорядився:

— Ти тікай в сторону Боратина, а ми з худобою через вигін туди на поля, та до лісу.

І так я втікач. В котрий уже раз втікач. Колись у 1940 році ми називали втікачами тих, хто перепливав через Буг чи Солокію живим чи мертвим на нашу сторону. Так це були люди, які мали за собою якусь провину перед державою, якусь роботу в підпіллі. Це накінець була інтелігенція. А мені всього п'ятнадцять років і я — втікач. Від кого? Що і кому я злого зробив, щоб від нього втікати? Що зробив і кому оцей селянин, який закінчив всього дві класи і втікає разом зі мною, тільки років йому вдвоє більше! Яку ще кару придумали для нас ті, від кого ми так хочемо бути подальше? Де і кому ми повинні розказати свою правду і кривду, і хто розсудить нас, поставивши на вагу святу справедливість? Чому не вдарить грим у край, де так довго немає милосердя?

А тим часом облава.

Страх непомітно виніс нас за село. Сонце зухвало розкинулось на горизонті, освітивши багряним промінням людей, що бігли назустріч своїй непокорі. Освітило нашу святу землю, що чекає роботящих рук

хлібороба. Смугасті поля ще дихали ранішньою чудодійною силою, немов закликали до себе. Та не до землі було моїм односельчанам. Втікали ті господарі з кіньми, коровами, несучи свої останні достатки на плечах, щоб тут на своєму полі перечекати лиху годину облави. Зараз ніхто з них не знав та не міг цього знати, що більша половина тих людей уже ніколи не вернеться до своїх спалених домівок, до свого подвір'я, а скромне їхнє добро буде ліквідоване у вигляді контрибуції, тобто плати за добросовісну роботу палача.

Теплий, наповнений болем, день входив у силу, зате безсило відлунював гомін стрільби, що нісся вслід за мною і моїми односельчанами. Здавалося, що й небо в змові проти нас, бо породило ще одну небезпеку: це літак типу "кукурудзяник" (як називали їх тоді), щедро поливав нас розривними кулями і вогнем із ракетниць. Вони опускалися так низько над землею, що навіть виразно було видно задоволені обличчя тих мисливців, що так щиро полювали за нами. Від куль ми заховалися під величезним дубом і довго перебігали з однієї сторони на другу, стараючись не потрапити на мушку. Скоро мине рік, як впав останній вистріл Другої світової війни, а тут ллється невинна кров, сльози матерів і дітей. Тиллові армії НКВД двох союзників по соціалізмі — СССР і Польщі — кинулися мов люті вовки на беззахисного селянина наших повітів. Під лицемірною ширмою про наведення порядку та боротьби з "бандами УПА" вони чинили терор, достойний навічно ввійти у світову скриню варварства.

Це облава.

А в Боратині люди святкують, наповнивши церкву тривожно благальним співом:

Люд у кайданах, край у руїні,
Навіть молитись ворог не дасть.
Боже великий, дай Україні
Славу і силу, волю і власть.

І ми, пройшовши кілометрів десять, опинилися тут наче в другому світі: ніхто не втікає, лише людська співчутливість та безпорадність дивилася нам в очі. Бо така ж доля чекає їх може завтра, може післязавтра. Далекий відгомін ґранатометних вибухів, мов глухий стукіт власного серця, давав знати про те, що десь тут недалеко розігрується чергова страшна трагедія.

— Хлопці! Ви з Себечева? Там облава? Ходіть, трошки поїсте. Напевно ви голодні. Адже он уже з полудня, — співчутливо сказала бабуся, що побачила нас на колоді біля своїх воріт змучених, зголоднілих втікачів.

Поївши, ми подякували за гостинність і вийшли надвір.

Сонце клонилося до заходу. Мертва і якась зловіща тишина

пролягла над полями, коли ми босі, з черевиками через плече вийшли на дорогу, що вела з Боратина на маленький хутір Ровище. Там наче на збірному пункті: худоба, коні перемішалися з фігурами людей. Довідаюсь, що мої батьки живі, повели худобу додому.

Легше стало на серці. Та нелегко зідхало моє рідне село. Вмирав розгнuzданий день, який приніс стільки горя. Здавалося, що сонце не видержало болю розіп'ятого села і сховалося, запаливши край вечірнього неба і купол церкви кров'ю тих, що вже старшими ніколи не стануть. Стогоном і прокляттям дихали маленькі вулички, по яких тількищо безкарно ходили посіпаки, несучи на своїх штиках смерть або далеку неволю. І вулички крізь попіл вели до кожного обійстя, де згорблені від розпуки корчилися жінки, матері, сестри, маленькі діти біля своїх тількищо принесених з поля мертвих, обкривавлених рідних. Нелюдський крик стискував груди і на стомлені очі набігали непрошені гарячі сльози. О, Господи! Чи чуєш ти зойк скривджених Твоїх людей? За що, за який злочин мої односельчани віддали своє життя, а інші понесли в кайданах руки свої по далеких сибірських дорогах і рудниках? Їхні імена ніколи не будуть висічені на гранітних обелісках. І в день, коли за традицією згадуватимуть покійників, їм не покладуть на могили квітів, не загориться святим вогнем свічка, не застигне в молитовному екстазі рідна мати, сестра. Їх не буде ніде! Відцвітуть червоні маки, відколишуться жита над їхніми головами і ворог заставить пам'ять прийдешніх поколінь забути про них, перемішає села, повіти на сотні і тисячі кілометрів.

Відкопали і нашу яму. Забрали чоботи, одяг, повипускали пір'я з подушок. Забрали останній хліб. Лише на дні ями одиноко лежав образок Розп'яття Христа, якого мама успіла положити туди, коли ми з татом ховали тепер вже неіснуючий селянський достаток.

Адже в нашому селі була облава.

Червень, 1977 р.

СТАРГОРОД

Дещо з особистих спогадів

Довідка. Старгород — невелике село в північній частині Сокальського повіту, положене над лівим берегом Бугу, при кол. австрійсько-російському кордоні, в сусідстві Володимир-Волинського повіту. Від Сокаля віддалене на 15 км. З уваги на кордон, була тут колись станиця австрійської жандармерії. В 1890-их роках було в громаді 67 домів і 409 мешканців; у дворі — 9 домів і 56 мешканців. В тому числі, за віровизнанням — 396 греко-католиків, 40 римо-католиків і 29 "ізраелітів"; за національністю — 416 "русинів" (українців), 48 поляків і 1 німець. Латинники мали свою парафію в Угринові, українці в Тудорковичах. В Старгороді була церква св. Покрови М. Б., збудована в 1892 році. Парохом був. о. Василь Фартух з Тудоркович. За Польщі, в 1934 році, парохом був о. Роман Осмак. Дані за 1930 рік: 602 греко-католики, 64 латинники. Була в селі читальня "Просвіти", кооператива "Злука", одно-клясова утравквістична школа.

Сьогодні Старгород є підпорядкований сільраді Федорівці (до 1951 р. це були Тудорковичі), разом з іншими "населеними пунктами", як Волинське (до 1951 р. — Войславичі), Печигори і Пісочне. Разом було тут у 1967 році 715 жителів, приналежних до колгоспу "Більшовик", який нараховує 2879 гектарів орної землі і вирощує головню цукрові буряки і льон та розводить вівчарство. Як подано в *Історії міст і сіл УРСР. Львівська область*, (1968 р., стор. 756), біля с. Старгорода, на березі Бугу, збереглися сліди поселення з кінця кам'яної доби (третє тисячоліття до нар. Христа).

•

Народився я у Старгороді 13 липня 1903 року. Мій батько Михайло був війтом у селі. Коли почалася Перша світова війна, мені було 11 років.

Перша інвазія москалів на Галичину, влітку 1914 року, проходила швидким темпом до ріки Бугу. Тут стримали їх австрійські війська і

фронт над Бугом стояв два тижні. В часі постійного бомбардування з обох боків, від куль загорілися наші будинки. Мої батьки і я з братом сховалися в яму, яку раніше викопали саме на такий випадок, накривши її дерниною і соломою, а вхід до ями заткали подушкою. В stodолі була прив'язана наша худоба. Коли вибух вогонь, ми мало що не подушилися в ямі від диму. Батько вирвався з ями і побіг до stodолі, але встиг відв'язати і вигнати лише одну корову; друга корова та бик так і згоріли.

Після того страшного обстрілу всім мешканцям звеліли вибратися з села на віддаль 5-6 км від Бугу. Наша родина — батько і трьох братів (одному 15, другому 18 років) — забрали дещо з харчів і одягу, прив'язали корову до воза і виїхали до Хороброва, 5 км від Старгороду. Там ми перебули два тижні, а жилились переважно студентом з худоб'ячих ніг та відпадками з військової кухні. Коли повернулися назад до Старгороду, застали ціле село знищеним, лиш якось наша хата оціліла, бо стояла окремо віддалік.

Коли москалі здобули Перемишль і вже розпитували людей, "как далеко до В'єни?", в нашій околиці почали будувати залізничний шлях з Ульвівка до Сокаля. Це був новий тягар для всіх, бо московські командири гонили людей до праці, а села мусіли давати підводи. Старгородові визначено "контингент" — 40 фір на тиждень і 60 "накидальщиків". Мій батько, як війт, назначував фірманки і людей за порядковим числом хат. Трапилося так, що наш сусід Панько підпоїв якогось рядового москаля, щоб той вистарався йому "звільнення" від того утяжливого обов'язку. Коли мій батько відповів нахабному кацапові, що ніяких винятків не може допустити, п'яний солдат вдарив батька п'ястком під бороду. Присутній при тому мій старший брат Андрій без надуми так угрів москаля в "пику", що той запоров носом у пісок. Андрій схопив рушницю москаля, витягнув із неї замок і кинув далеко в кущі в саді. Батько негайно поїхав до Ульвівка і розповів про все командирові. Той вислав до Старгороду двох козаків, які й забрали п'яного солдата "раз на все".

Не так легко повезло батькові деякий час пізніше. Службовий підстаршина прийшов біля 11-ої год. вранці і звелів приготувати підводи. Батько був певний, що це замовлення на наступний день. Тим часом вже дві години пізніше прискакали на конях два козаки і до батька: "Падводи где?" Батько розвів руками: "Всі люди тепер у полі на роботі. Підводи будуть на 11-ту год. завтра". Розлючені козаки збили тоді батька нагайками до крові, так що він мусів відлежати два дні.

В 1915 році, коли німці відігнали москалів з Перемишля знов за Буг, наше село й ціла околиця знову зазнали важкого бомбардування артилерійським вогнем, а села були ще більше знищені і пограбовані.

Найгірше дошкулювали черкеси з російської армії, бо забирали без розбору всю худобу, вівці і гуси та гнали це все добро на схід. При тому побивали людей до крови, а жінок масово ґвалтували.

В нас була пара гарних чорних коней. Вони якраз паслися спутані на пасовиську, а доглядав їх брат Андрій. Надійшов черкес у вовняній папасі і починає розпутувати коней. Андрій дав йому 10 корон і ледве впросив, щоб він залишив коней. Але за хвилину надбіг інший москаль і знову до коней. Андрій відкупився від нього годинником. Та незабаром прийшов третій москальсько і вже почав забирати розпутану кобилу. Розлючений Андрій вдарив його з усієї сили межи очі і той повалився стрімголов у траву. Андрій скочив на кобилу і погнав як вітер, а кінь і собі за кобилою. Москаль зірвався і почав стріляти за ним із рушниці, але Андрій був уже за хатами; переплив Буг і заховав коней у глибокій долині в корчах.

Однак незабаром прийшли австріяки й мадяри і ті таки забрали наших коней, заплативши за них двісті корон. Купити другу таку пару було неможливо, бо залишились тільки поранені і зірвані шкапи.

Ще пригадую, як то наш недобрий і безхарактерний сусід, Тимко Самелюк, панський слуга-польовий, посварившись за щось з моїм батьком, видав його на певну смерть малярській жандармерії, яка урядувала в Хороброві, під закидом, що батько зрадник-москвофіл. Від неминучої смерти врятувала мого батька інтервенція п'ятьох радних з нашої громади і, головно, австрійський жандарм Козловський, який добре знав мого батька. Він, між іншим, нагадав, як мого батька, який сумлінно й справедливо виконував обов'язки війта, збили нагаями московські козаки. Завдяки цій інтервенції батька звільнили від вини й кари.

Настав 1917 рік, рік великої революції в російській імперії. Московські царські війська відступали безладно на схід. Якось схопили й мене і заставили їхати підводою з ними. Мені було тоді 14 років. Припало мені везти не будь-кого, а самого суддю воєнного трибуналу з його помічниками, а віз тягнула, крім гарного коня, теж напівсліпа і кульгава кобила. Їхали ми на Новгород Волинський. На дубенському шосе фірманки і військові обози були збиті в чотири ряди. Під час паніки нашу підводу зіпхнули в рів і там ми всі перевернулися. Серед прокльонів судове начальство звело воза і ми поїхали далі. На десятий день, згідно з умовою, я мав вертатися додому. Коли я їм це нагадав, москаль каже: "Заміняй свого коня і поїдеш додому". Мій кінь був дуже гарний, а мені хотіли дати за нього облізлу шкапу, якраз добру пару до сліпої кульгової кобили... Я відомився від такої "трансакції" і тоді мене хотіли вбити як "буржуйскую сволоч". Я злякався не на жарт і при найближчій нагоді втік, залишаючи воза і коней на поталу.

Тяжка і небезпечна була моя мандрівка додому. Два дні я нічого не

їв, в очах потемніло, кулі свистали над головою. Але Божя сила охороняла мене. Я підкріплювався трохи бруквою, вирваною в городі, то жебраним хлібом і так за чотири дні добився до Бугу. Була вже осінь, вода була дуже холодна, сягала мені по шию, але я щасливо перебрив ріку і добився до хати. Три тижні відлежав у постелі, але якось видужав.

З польських часів я добре запам'ятав собі пацифікацію 1930 року. Польські поліцаї та улани немилосердно знущалися над нашими людьми. Перевертали все горі дном, нібито шукаючи за зброєю і військовими речами. Побивали жорстоко людей, били й жінок і дівчат, як знайшли вишивані частини одягу. Люди ховали, що могли, по ямах. Відкопані речі пацифікатори поливали нафтою і спалювали, а людей ще раз карали...

ТАРТАКІВ МІСТО І СЕЛО ТА СЕЛО ТАРТАКІВЕЦЬ

Тартаків місто

Першу згадку про Тартаків знаходимо в архівних документах за 1426 рік. Тартаків лежить приблизно за 10 км на південний схід від Сокаля. Під кінець 19 ст. місто Тартаків із селами Тартаковом і Тартаківцем становили одну катастральну громаду простором у 22.72 кв. км та з 177 домами. Двірська посілість охоплювала 18.53 кв. км і мала 12 домів.

У 1880 році місто Тартаків мало 1238 мешканців, у тому 219 греко-католиків, 237 римо-католиків і 779 Мойсеевої віри. Тут була греко-католицька церква і римсько-католицький костел.

Тартаків славився двома чудотворними іконами Божої Матері. Одна була в церкві Різдва Пресв. Богородиці, а друга в костелі св. Михайла. Греко-католицька церква була побудована в 1875 р. заходами о. Емілія-на Левицького і відновлена 1905 року. Чудотворну ікону в українській церкві привіз монах-василіянин о. Єремія з Єрусалиму. Папа Пій X наділив її трьома відпущами: на Різдво св. Івана Христителя та на Успіння й Різдво Пресвятої Богородиці (див. Василь Чарнецький, *Короткі історичні відомості про Тартаків*, Львів, 1890 р.).

В рукописі з 1676 року є згадка про Тартаків як одне з сіл Белзького воєводства. У 18 ст. Тартаків був уже містечком і був власністю Фелікса Потоцького. Тут була фабрика сукна, відбувались ярмарки, але, як подають польські джерела, все це підупало за австрійських часів.

На північ від ринку залишилися сліди великого оборонного замку — залишки старих мурів і глибоких ровів. Сьогодні Тартаків є селом і центром сільської ради, якій підпорядковані населені пункти: Борки, Копитів, Романівка і Тартаківець. Населення в 1966 р. було 1876 душ. Тут діє цегельня, млин і тартак.

Від 1910 до 1924 р. парохом у Тартакові був о. Омелян Давидович. Після нього був о. Тома Бортник, а від початку 1930 років о. Василь Олексин.

У 1930-их роках у Тартакові й околиці розбудовано сильну сітку

Частина Тартакова міста (1914 р.).

Ринок і ратуш у Тартакові.

ОУН. З чільних діячів Тартакова міста й села треба згадати д-ра Петра Саноцького, Івана Бойка і його братів, Самійла Гука, Євгена Вавринчука, Осипа Яхимовича, Андрія Глушка, Павла Рака і родину Вірів.

В часі горезвісної пацифікації в 1930 році чимало тартаківців зазнали сильних побоїв і зневаг.

На початку 1930-их років голосною в повіті стала подія, зв'язана з особою студента Осипа Яхимовича, який був тоді провідником ОУН у

Тартаківські лещетарі. Стоять зліва направо: Н.Н., Іван Бойко, Лев Набак, Петро Гудим, Петро Саноцький, Самуїл Гук.

Захоронка Сестер Служебниць у Тартакові.

тій частині Сокальського повіту.

В Тартакові віддавна був закорінився звичай, що на Йорданські свята польська громада з своїм ксьондзом на чолі прилучувалася до походу вірних української церкви на річку (потік Спасівка, або річка Сколівка), а на польське Благовіщення (згл. на "Боже Цяло") українська

громада з своїм парохом прилучалася до польської костельної паради. При тому обі громади при зустрічі церемоніально кланялись собі хоругвами.

Після ганебної пацифікації поляками українського населення в 1930 році, Осип Яхимович, як провідник ОУН, рішив раз назавжди зірвати з традицією такого "молитовного єднання" з ворогом. Під час польської паради він сам виступив на площу в місці, де мали зійтися обі процесії, підніс угору студентську "лягу" і грімким голосом заявив, що ніякого братання з ворогом навіть у релігійній площині відтепер бути не може, а в той час його помічник Андрій Глушко вивісив на дзвіниці плякат з великим написом "Хруні з отцем на чолі! Досить того ганебного братання з поляками!" Ця демонстрація була заздалегідь підготована. В українських дівчат, які несли хоругви, ні одна хоругва не похилилась, а всі учасники процесії почали розходитись. Під польським бальдахімом залишились із поляками о. парох, дяк і паламар.

Мабуть того ж дня після молебня-маївки о. Олексин в часі проповіді гостро нап'ятував такі вчинки "закукурічених півнів-молодиків, які хочуть уводити до церкви політику". Осип і тут не змовчав. Він виступив на середину церкви і заявив, що о. парох не має рації, бо тут не йдеться про особисті амбіції й порахунки, але оправдану поставу скривдженої української громади.

Мабуть рік чи два пізніше заходами ОО. Редемптористів Ковалика і Ван де Малє, з доручення перемиського владики Коциловського, на передвеликодній цілотижневій місії після напруженої ситуації вдалося поєднати вірних з церквою.

Про цю акцію Осипа Яхимовича була поміщена згадка в монографії *Євген Коновалець і його доба* в статті-спогаді В. Макара "Його війни" (стор. 555). Частину цієї статті передруковано в тижневику *Гомін України* в числі з 26 травня 1973 року. Після того до редакції *ГУ* прийшов лист від В. Паїка з Едмонтону (з 31 травня 1973 р.) із замітками в обороні доброго імені о. Олексина, якого п. Паїк знав ще як зразкового українського патріота і пароха Старої Соли (чи Старої Ропи) на Старосамбірщині в роках 1918-22, а також як доброго катехита в гімназії в Самборі і декана. Виступ о. Олексина проти поступовання молоді в Тартакові він оцінив радше як голос "батьківської перестороги для молоді". Що так воно справді могло бути — свідчить факт, що в 1933 році, коли О. Яхимович записався на студії теології в Перемишлі, тоді о. Олексин видав йому добре моральне свідоцтво.

О. Яхимович був згодом парохом у с. Прухнику на Ярославщині. Під час війни, коли шалів польський терор проти українського населення, мабуть у 1943 році, він і його добрий приятель д-р Петро Саноцький загинули від польських куль у засідці.

Після вибуху німецько-советської війни 22 червня 1941 року,

Молоді священики Перемиської дієцезії. Шостий зліва о. Осип Яхимович з Тартакова.

українське населення Тартакова дуже потерпіло від артилерійського обстрілу і бомбардування наступаючих німецьких військ, а після того від нічим не спровокованих розстрілів багатьох мешканців. Упродовж перших трьох днів у Тартакові було вбито й розстріляно біля ста осіб, в тому й батьків д-ра П. Саноцького.

В місті Тартакові існувала кооператива "Народній Базар", яка об'єднувала членів Тартакова міста і села та села Тартаківця. Довголітнім продавцем у кооперативі був Павло Рак. За Австрії і за Польщі була тут 7-класова початкова школа.

Отець Осип Яхимович.

Тартаків село

Село Тартаків розташоване зараз коло міста Тартакова на захід від нього. На сході межує з містом Тартаковом і селом Тартаківцем, на півночі з селом Копитовом, на півдні з с. Волицею Комаревою і на заході з с. Поторицею і Горбковом. Парафії греко-католицька і римсько-католицька були в Тартакові місті.

Село Тартаків разом із присілком Ксаверівкою мало у 1880 р. 144 доми і 738 мешканців, з того 646 українців, 62 поляків і 28 жидів.

У селі була церква і діяли такі громадські установи: читальня "Просвіти", "Союз Українок", "Сільський Господар", а також захоронка для дітей, яку вели Сестри Служебниці. До 1930 року тут діяло Т-во "Луг", кошовим якого був Павло Рак.

Тартаківець

Село Тартаківець лежить приблизно за 11 км на південний схід від Сокаля. На сході межує з с. Спасовом, на південному заході з с. Тартаковом, на півночі з м. Тартаковом. По північній стороні села пропливає річка Спасівка.

У 1880 р. тут було 96 домів і 552 мешканців, а в дворі 3 доми і 19 мешканців. З того було 437 греко-католиків, 72 римо-католиків і 61 Мойсеевої віри. Парафії греко-католицька і римсько-католицька були в м. Тартакові, Сокальського деканату.

У селі діяли читальня "Просвіти", "Союз Українок" і Клуб "Рідної Школи".

Назви Тартаків і Тартаківець походять мабуть від багатьох тартаків, що діяли тут у початках заснування тих осель.

ТУДОРКОВИЧІ

Тудорковичі це найдаліше висунене клином село північної частини Сокальщини, де галицька територія лучиться з холмською та волинською. Ріка Буг відділяє тут Галичину від Волині, а невеличка річка Варяжанка, яка впадає до Бугу в присілку Шихторах, є границею поміж Галичиною і Холмщиною.

Малий присілок Тудоркович — Шихтори — був зформований австрійською владою ще перед Першою світовою війною, бо туди проходив кордон поміж австрійською монархією та царською Росією і там приміщувалися австрійські пограничники. Було це чудове місце серед великих лісів, луків та між двома гарними ріками.

Тудорковичі, які лежать 14 км від Сокаля, будучи в Шихторах північним опірним пунктом Австрії, зазнали великої шкоди в Першій світовій війні: село було на 75% спалене, включно з великою та гарною церквою. Фронт декілька разів перекочувався через село, а згодом прийшла українсько-польська війна, яка рівно ж приносила різні удари. Село при кінці війни було спустошене, обідране та здавалось, що біди й злидням нема кінця. Але працьовитий люд наш не дав за програму. Хоч велика кількість людей не мала де жити і примістилася в землянках та нашвидкуруч будованих бараках, де нераз жило по дві-три родини, село почало відбудовуватися, загосподарюватися, планувати і помалу ставало на свої власні ноги.

Тудорковецькі селяни, трудолюбиві та свідомі українські люди, будуючи свої власні житла, рівночасно почали будову (початок 1920-их років) читальні та кооперативи, що стали кузницею знання і виховання української молоді. Школа, яку також знищила війна, тимчасово примістилася в т. зв. "шпихлірі", а щойно на початку 1930-их років побудовано простору 7-класову школу. Потім довелося будувати церкву, бо годі було довше приміщувати її на плебанії (хоч і просторій), де душпастирював згідливий та всіма люблений о. Роман Осмак, так що в 1936/37 рр. у Тудорковичах стояла вже велика п'ятибанна церква св. Миколая. Все це прийшло завдяки праці та жертвенності людей, які

Церква св. о. Миколая в Тудорковичах.

Іконостас церкви в Тудорковичах.

знали й розуміли свій обов'язок та з подивугідною увагою його виконували.

Безсумнівно, що на свідомість та зорганізованість Тудоркович впливав факт короткого, але знаменного акту віднови Української Держави (1918-20 рр.), в будову якої тудорковчани вкладали свої зусилля, а то й віддали деяких своїх кращих синів, які згинувли героїською смертю.

В повоєнному періоді, крім о. Осмака та його великої родини, які були інтелігенцією села, були також українські вчителі: дир. Володимир Гнатевич і його дружина, уродженець сусідніх Нисмичів Семен Юрчук і його дружина, а згодом молода вчителька Євгенія Кохан. Пізніше були й інші, але згадані особи були тими, які разом із місцевими селянами поборювали перші повоєнні труднощі і ставляли міцні основи, на яких росло і виростало нове покоління.

У 1927 році зорганізовано в Тудорковичах т-во "Луг", яке, правдоподібно, було одне із найкращих у Сокальському повіті. Тоді ж постав Аматорський Гурток (очолював його Мирон Кохан, студент), гарна бібліотека, що приміщувалася в читальні "Просвіти", кооператива "Слава", Самоосвітній Гурток, Каса Ощадностей, а далі Союз Українок. При читальні існувала в тридцятих роках "Молода Просвіта". Життя, як у поодиноких господарствах, так і в громаді, 10-15 років по закінченні Першої світової війни було налагоджене, а навіть поставлене на досить високий рівень. Але при тому треба ще було мати свої права, свою державу... А то була Польща — зарозуміла, затуркана, але з великою дозою шовінізму. Насаджуючи довкруги своїх колоністів, польський уряд почав отак без причини забороняти українцям розвивати свої сили, своє знання і бажання росту. Почав придушувати всяку конструктивну ініціативу українського населення, а тоді в 1930 р. проведено т. зв. "пацифікацію", яка Тудорковичам обійшлася досить дорого...

Польські улани, не гірше татарів чи диких монголів, обступивши село, врзалися в нього і почали нищити все, що українське. Тяжко побили людей і деякі з них ніколи вже не відзискали здоров'я. Згадаймо хоч декількох: Павло Кравчук — місцевий дяк; Мирон Мазурок — містоголова т-ва "Луг"; Іван Робак — голова "Просвіти"; Семен Орисюк — організатор і справник кооперативи; Іван Кашуба — секретар "Просвіти"; Теодозій Воробій — бібліотекар, та багато інших, яких били до неприємності, а тоді відливали водою і знову били...

Польща всіма силами хотіла задушити ріст села. Не хотіла, щоб українські люди були собою, а тому примушували їх переходити на римо-католицизм, змінювати прізвища, одружуватися з поляками тощо. Але в Тудорковичах їм не вдалося зламати духу вільних людей.

* * *

Пожарно-руханкове т-во "Луг" в Тудорковичах, 1927-1931. В 2-ому ряді посередині сидить голова Сидорко Кохан.

Рада т-ва "Луг" в Тудорковичах. Сидять зліва направо: Омелян Костянчук, Григорій Сидор, Олександра Гулід, Мирон Мазурок (голова), Сидорко Кохан, Антін Робак, Петро Робак, Анна Мілевич, Петро Кравчук, Василь Робак.

"Молода Просвіта" в Тудорковичах. Посередині в 1-ому ряді сидить голова Мирон Кохан.

Тудорковичі, як і всі інші українські села, з дозою певної обережності привітали німців, плекаючи тиху надію, що може життя стане свободніше та краще, як це було за польської окупації. І справді, німці спершу ставились досить стримано, а згодом почали з притаманною їм німецькою точністю затискати нову петлю окупанта на шиї української людини. Адміністративно Тудорковичі перестали належати до Сокаля, бо кордон на ріці Буг розділив восени 1939 року повіт надвоє. Сокаль-місто попало в лабеті ССРСР, а західньо-північні села приділили до нового повіту в Грубешеві, який опинився під німецькою окупацією.

Лихо почалось від "добровільного" ангажування робітничого елементу на виїзд до праці в Німеччині, а тоді перейшло це на виділення

квоти для кожного села, що в кінцевій фазі довело до примушування будь-кого їхати і працювати для будівничих "Нової Європи".

Тудорковичі, як і всі інші довколишні села, мали все вистачальні "свої руки" до праці, тобто кожна окрема сім'я обробляла своє господарство, а в час жнив винаймала принагідних робітників для помочі. Німці цього факту не узяли до уваги, забравши спочатку весь невеличкий надвишок робочого елементу села, а тоді від кожної родини почали силою забирати молодих дівчат і хлопців. Це не лише призвело до розбиття, а то й трагедій в поодиноких родинах, але й порушило укладену віками методу сільсько-господарської праці та її продуктивності.

І тут прийшов горезвісний "контингент". Кожний господар мусів здати німецькій державі таку кількість всяких продуктів, що ніхто не міг чесно того виконати.

Все це призвело до реакції, яка почала виявлятися у дедалі зростаючій нехоті до німців. Остаточно українці переконалися на власні очі, що німці є нашими ворогами, як і росіяни.

Село Тудорковичі опинилося в особливій ролі з уваги на своє географічне положення коло Волині та серед просторих лісів. Незабаром у тій околиці з'явилися українські повстанці, а часом і польські боївки чи більшовицькі розвідники.

Тудорковецька молодь, вихована в націоналістичному дусі, порівняно досить освічена, включилася вповні в повстансько-визвольні акції, які йшли від малих боївків ОУН через організовану самооборону села до участі в УПА. Тудорковичі сповняли особливу роль в 1943-47 рр. у ділянці постачання та зв'язку в діях ОУН-УПА. Першою жертвою німецького окупаційного режиму, яку понесло село, був молодий і надійний Василь Медвідь, якого навесні 1943 року німці арештували при переході через Буг і замучили в сокальській тюрмі. А далі пішли й інші: Мирон Вавринюк, Мирон Заремба — вбиті німцями; Іван Сорока, Іван Шилюк, Теодор Приступа, Іван Кохан — вбиті більшовиками; Степан Самелюк — згинув у Дивізії; багато інших так і пропали безвісти у воєнній завірюсі.

В липні 1944 року фронт поновно перекотився через Тудорковичі. Німці панічно відступали, а більшовики швидко займали великі території. Вони з місця насаджували своїх адміністраторів, тероризуючи всіма способами наше мирне населення. В обороні народу виступили відділи УПАрмії, що призвело до великих боїв з військами НКВД, чи іншими спецвідділами. Більшовикам дуже віддано допомагали поляки, виливаючи ще раз свою жовч ненависти до українських людей.

Багато загинуло тоді наших людей, а серед них і відповідальний за постачання для УПА, Теодор Левосюк. Зокрема Тудорковичі потерпіли 22 квітня 1946 року, коли то вночі більшовицькі та польські війська

обступили село з наміром знищити там відділ УПА, який щойно перейшов через Буг і відпочивав по хатах. Вив'язався великий бій, де згинули лише два наші повстанці. Новітні монголи не завагалися спалити село, де згоріло понад 40 хат, і нанесли людям великої шкоди.

* * *

Роки 1944-1947 були найтяжчими в історії Тудоркович. Там же була велика концентрація УПАрмії, перехідні пункти Схід-Захід-Північ, харчові магазини та повстанський шпиталь. Щоб "прочистити" цю територію, більшовики з поляками вживали найбільш дикунських засобів, які є відомі в будь-якій війні. Адміністраційно ця територія була приділена Польщі, так що в половині 1947 року поляки почали вивозити поголовно українських людей на захід Польщі, або наказували їм виїздити до УРСР. В страху, нужді та без будь-якої правно-моральної опіки, люди їхали хто куди. І так, тиняючись по чужих подвір'ях, колись гордий та чесний український селянин завмирав на роздоріжжі своєї лукавої долі...

В 1951 році Тудорковичі зовсім перестали бути собою, бо тоді вже приділено їх до УРСР і дано їм нову чужу назву "Федорівка". В цей же час село було зовсім знищене і світило пустою. Лише церква, як німий свідок великого горя українських селян, стояла з повибиваними вікнами, пограбована, але з хрестами на своїх могутніх банях. Стояла і плакала за своїми втраченими дітьми-сиротами.

А тоді у Федорівці почалось тяжке життя. Життя підсоветської дійсності.

(Автор складає подяку п. Павлові Воробієві за деякі інформації про Тудорковичі, використані в цій статті).

РАДЕХІВЩИНА

РАДЕХІВЩИНА, 1880-1979

Короткий адміністративно-статистичний огляд

Хоч Радехів ще в 1775 р. був малим селом, що мало тільки 84 хати і 545 мешканців, він у 19 ст. відносно скоро розрісся і став містечком і центром судової округи Камінецького повіту, яка в 1880 р. охоплювала 32 громади (включно з Радеховом) і 28 дворів. Тоді Радехівська судова округа мала 32 435 осіб населення, з якого то числа на громади припадало 30 284 мешканці, а на двори — 2151.

Другою складовою частиною пізнішого Радехівського повіту була Лопатинська судова округа, що належала до Блідського повіту. Охоплювала вона 24 громади і 24 двори. При творенні Радехівського повіту в 1914 р., включено до нього, однак, тільки 20 громад і 20 дворів Лопатинської судової округи, залишаючи чотири громади з дворами (Бордуляки, Монастирок, Руду Блідську і Станиславчик) у Блідським повіті. У цих двадцятьох громадах мешкали в 1880 р. 21 621 особа, а в двадцятьох дворах — 1566 осіб. Отже вся територія пізнішого Радехівського повіту в 1880 р. мала 52 громади, 48 дворів і 55 622 мешканців. Пізніше число громад збільшилося ще на одну, коли Підмонастирок, присілок Грицеволі, став самостійною громадою.

В другій половині двадцятих років створено ще дві громади: Гутисько Тур'янське, яке до 1929 р. було присілком Тур'я, і Тернівку, нову польську колонію, вилучену з громади Полове в 1927 р. Так, отже, за адміністративним поділом з 1 квітня 1932 р. Радехівський повіт мав два містечка на правах міст — Радехів і Лопатин, та 53 сільські громади, включаючи містечка Витків Новий, Стоянів, Топорів, Холоїв і Щуровичі.

Тому що стаття д-ра Романа Миколаєвича "Місцевості Радехівщини" (*Надбужанщина*, т. 2, ст.527-550) подає інформації про кожну місцевість, включно з присілками, відпала потреба тут подати виказ громад і їх статистику за переписом населення з 1880, 1921 і 1931 р. Згідно з цим останнім переписом, Радехівський повіт мав 9.XII.1931 р. близько 70 тис. населення, а його площа займала одну тисячу кв. кілометрів.

Дня 1 серпня 1934 р. польська влада розділила сільські громади в Галичині за волостями. В Радехівському повіті створено дев'ять волостей. Їх виказ і статистики з 9. XII. 1931 р. подає таб.1.

Якщо йдеться про етнічний склад населення Радехівщини, то на підставі обчислень проф. Володимира Кубійовича цей склад на 1 січня 1939 р. представлявся ось так:

Все населення — 75 040
українці — 50 745
поляки — 3795
польські колоністи — 2795
латинники — 9540
жиди — 6665
німці й інші — 1500.

Після прилучення західноукраїнських земель до УРСР 1939 р., створено на території колишнього Радехівського повіту два райони — Радехівський і Лопатинський, при чому до Радехівського району прилучено деякі села колишнього Сокальського повіту, а деякі місцевості Радехівщини приділено до Буського району.

Німецька влада привернула передвоєнний поділ, підчинивши Радехівський повіт новоствореній Камінецькій окрузі.

Після другого приходу більшовиків у 1944 р. відновлено сільські ради й райони та змінено назви деяких місцевостей. Так, напр., Батиїв перезвано на Грушки, Ляшків на Березівку, Холоїв на Вузлове. В деяких назвах уведено маленькі зміни, як, напр., Оплицьке замість Оплицько, Розжалів замість Рожджалів і т. п.

Адміністративно-територіяльний поділ Радехівщини на 1 січня 1962 р. був ось такий:

1. **Радехівський район** — 0.7 тис. кв. км, одна міська рада, 14 сільських рад (Башівська, Вузливіська, Забавська, Корчинська, Немилівська, Нововитківська, Павлівська, Сеньківська, Середпільцівська, Стоянівська, Сушнівська, Тетевчицька, Яструбичівська), 41 сільське поселення.

2. **Лопатинський район** — 0.4 тис. кв. км, одна селищна рада (Лопатинська), 9 сільських рад (Барилівська, Березівська, Куликівська, Кустинська, Миколаївська, Нивицька, Оглядівська, Сморгівська, Хмільненська), 34 сільські поселення.

В 1963 р. влада зліквідувала Радехівський район, приділивши його територію до Сокальського району, але вже в 1965 р. Радехівський район відновлено й він охоплює також територію зліквідованого Лопатинського району. В Радехівському районі тепер є чотири сільські ради — 12 сіл колишнього Сокальського повіту, а відпали дві сільські ради — Топорівська й Тур'янська (11 місцевостей) до Буського району.

Тепер територія Радехівського району має 1143.8 кв. км, на якій у

1978 р. було 52 300 осіб населення. Район охоплює одну міську, одну селищну та 23 сільські ради. Сільських поселень в районі є 70.

Адміністративно-територіальний поділ Радехівського району на 1 січня 1979 р. був такий:

Радехівська міська рада

м. Радехів — 5900 мешк. (1968)

с. Кути

Лопатинська селищна рада

смт. Лопатин — 3200

Сільські ради:

1. Березівська

с. Березівка (Ляшків) — 830

с. Бебехи

с. Грицеволя

с. Новоставці

с. Підмонастирок

2. Бишівська

с. Бишів — 1007

с. Забава

с. Ордів

с. Торки

3. Вузьківська

с. Вузькове (Холоїв) — 1081

с. Бабичі

с. Нестаничі

с. Раковище

с. Шийноги

4. Дмитрівська

с. Дмитрів — 1817

с. Криве

5. Корчинська

с. Корчин — 1310

с. Волиця

с. Гоголів

с. Радванці

6. Куликівська

с. Куликів — 815

с. Волиця Барилова

с. Корчівка

7. Кустинська

с. Кустин — 615

с. Грушки (Батиїв)

с. Дубовиця

с. Руденко

8. Миколаївська

с. Миколаїв — 1391

с. Адамівка

с. Завидче

с. Стерківці

9. Немилівська

с. Немилів — 756

10. Нивицька

с. Нивиці — 1626

с. Пустельники

с. Старий Майдан

с. Трійця

11. Нововитківська

с. Новий Витків — 1249

с. Йосипівка

с. Полове

12. Оглядівська

с. Оглядів — 1284

с. Гута-Скляна

с. Дубини

с. Монастирок-Оглядівський

с. Оплицьке (Опліцько)

13. Павлівська

с. Павлів — 1100

с. Станин

14. Розжалівська

с. Розжалів (Рожджалів) - 1071

с. Андріївка

15. Сеньківська

с. Сеньків — 600

с. Ператин

16. Середпільцівська

с. Середпільці — 630

с. Мукані

17. Сморгівська

с. Сморгів — 1153

с. Загатка

- с. Романівка
- с. Стремільче
- с. Щуровичі
- 18. **Стоянівська**
 - с. Стоянів - 3117
 - с. Збоївська (Збоїська)
- 19. **Сушненська**
 - с. Сушне (Сішно) — 950
 - с. Обортів
 - с. Тоболів
- 20. **Тетевчицька**
 - с. Тетевчиці — 1060
 - с. Собанівка
- 21. **Увинська**
 - с. Увин — 637
 - с. Барилів
- 22. **Хмільненська**
 - с. Хмільне — 776
- 23. **Яструбичівська**
 - с. Яструбичі — 1615
 - с. Поздимир

ТАБ. 1

Радехівський повіт

Адміністративний поділ 1.VIII. 1934 р.

Міста та волості	Поверхня в кв. км.	Число мешк. буд.	Число населення
А. Міста			
1. Радехів	34.76	715	5440
2. Лопатин	42.27	650	3427
Б. Волості			
1. Витків Новий	106.17	1171	7119
2. Ляшків	115.43	1166	6254
3. Оглядів	96.20	1036	5723
4. Радехів	101.31	982	5478
5. Сеньків	73.41	692	3862
6. Стоянів	76.77	989	5645
7. Топорів	127.02	1587	8731
8. Холоїв	140.81	1878	10 282
9. Щуровичі	108.21	1308	7446
Разом:	1042.36	12 174	69 407

ЛІТЕРАТУРА

1. *Історія міст і сіл Української РСР: Львівська область*. Ред. колегія тома: Маланчук В.Ю. (голова редколегії), Гнидюк М.Я., Дудикевич Б.К. (та інші). Київ: Головна ред. Української Радянської Енциклопедії АН УРСР, 1968.
2. *История городов и сел Украинской ССР: Львовская область*. Ред. колегія тома: Яремчук Д.А. (председатель редколлегии), Алаева К.С., Бабийчук В.С. (и др.). Киев: Глав. ред. Украинской Советской Енциклопедии, 1978.
3. Кубійович Володимир. *Етнічні групи південнозахідньої України (Гали-*

чини) на 1.1.1939: Національна статистика Галичини. *Ethnic groups of the South-Western Ukraine (Halychyna — Galicia) 1.1.1939*. Mit einem Vorwort von Georg Stadtmüller. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1983.

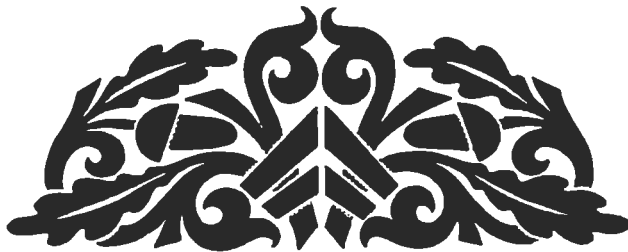
4. *Statystyka Polski. Statistique de la Pologne*, ser. B, zesz. 8-c, 8-f. Warszawa. Nakł. Głównego Urzędu Statystycznego, 1933-35.

5. *Українська РСР: адміністративно-територіальний поділ на 1 січня 1962 р.* Київ: Держ. Вид-во політ. літ-ри УРСР, 1962.

6. *Українська РСР: адміністративно-територіальний поділ на 1 січня 1972 р.* Упорядник Д.О. Шелягін. Київ: Вид-во політ. літ-ри України, 1973.

7. *Украинская ССР: административно-территориальное деление на 1 января 1979 г.* Київ: Глав. ред. Украинской Советской Энциклопедии, 1979.

8. *Volständiges Ortschaften-Verzeichniss der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31. December 1880*. Herausgegeben von der K.K. Statistischen Central-Commission in Wien. 2. Aufl., 3. Abdruck, Wien: Alfred Hölder, 1885.

СПОГАДИ ПРО РАДЕХІВ І РАДЕХІВЩИНУ

Властива назва Радехова — Радихів і вимовлялося її з наголосом на першому складі *Ра* і голосним *и* у другому складі. Назву Радехів з наголосом на другому складі накинув Львів ще за австрійських часів, або й раніше, під впливом польської назви Радзехув, а радехівці її прийняли, занехавши первісну, певно думаючи, що назва Радехів є правильніша. Я сам не бачив, але чув від старих радехівців, що в старих актах Радехів фігурував як Радихів. По південно-західній стороні Радехова два села мають назви Дмитрів і Павлів, як видно, утворені з імен власних. Можливо, що Радехів дістав свою назву від якогось Радиха. У цих спогадах я уживаю назви Радехів.

Радехів знаходиться у віддалі 70 км від Львова, при залізничній лінії Львів-Стоянів. За Австрії Стоянів був на австрійсько-російському кордоні. Вже тоді Радехів був повітовим містом і ним залишився в часі польської окупації. Перед початком Другої світової війни Радехів мав понад п'ять тисяч осіб населення. Радехівці говорили, що Радехів став повітовим містом завдяки старанням радехівського діди́ча графа Бадені, брат якого був маршалком галицького сейму за Австрії і вславився переведенням кривавих виборів до австрійського парламенту.

Радехівську залізничну станцію за советської влади в 1939 р. назвали Радзеховом. Советська місцева влада називала своє райо́нове місто по-українському Радехів, а по-російському Радехов. На поштових конвертах, що виходили з Радехова за советської влади, поштова печатка вказувала його назву грубшим друком Радехов, а дрібнішим — Радехів.

Советська районова влада відразу зайняла на свої канцелярії баденівську одноповерхову палату, що разом із великим парком була обведена грубим і високим муром. Між фронтовою і палатними брамами простягалася обширне подвір'я. По обох протилежних боках були т. зв. офіцини — будинки для служби і канцелярій. Перед входом до палати був ґанок з під'їздом для бричок. В одному з офіцинних будинків

приміщувалася польська приватна гімназія, до якої ходили також українські діти і якийсь час до вибуху Другої світової війни вчив у ній українець Купчинський, син пароха села Ператин, Радехівського повіту.

Радехівський дідич, Бадені, хворів, політикою не займався і особисто своїми просторами полями й лісами не господарив. Для цього він держав управителя дібр, Яна Росса, поляка німецького походження, з німців-колоністів, римсько-католицького віровизнання, який мав у Радехові й околиці численних свояків із прізвищем Росс. (М. ін. дівоче прізвище матері моєї дружини було Росс). Був він добра людина, бо, почувши про заплановану Польщею пацифікацію і знаючи, що в цей час мав надїхати з Варшави до Радехова парох української греко-католицької церкви о. д-р В. Пелліх, тоді вже посол до польського сейму, виїхав по нього на залізничну станцію і забрав до свого помешкання. Коли небезпека пацифікації минула, пустив о. д-ра Пелліха додому. Перед приходом советської влади Ян Росс залишив у Радехові дружину і двоє дітей та подався за Буг, на німецький бік, за посередництвом невідомих людей. Але при переході ріки Буг, здається, попав у більшовицькі руки.

З приходом советської влади в Радехові створилася міська рада. На першого посадника обрано було д-ра Ярослава Селезінку, радехівського адвоката, але не надовго, бо його незабаром арештували і вивезли на Сибір. Засудили його ймовірно за скликання віча-протесту проти організованого советами голоду в Україні. Мене секретно викликувало до себе НКВД на допит у справі того віча.* В Радехові

*При допитах я признав, що д-р Селезінка був головою, а я касиром УНДО (Українського Національно-Демократичного Об'єднання), бо це напевно вже було їм відоме. НКВД-івський допитувач вимагав від мене, щоб я конче навів слова д-ра Селезінки, які він ужив у своїй промові про голод в Україні. Я відповів, що не пам'ятаю; можу лише сказати, що пропонував вічу осудити цей голод. На другій чи третій зустрічі з тим самим допитувачем і в тій самій кімнатці, що єдина залишилася в розбомбленому домі п. Сима, українця, який був службовцем радехівського староства, він, допитувач, тим разом вимагав від мене складення для нього списку членів партії УНДО. Я знову відмовився, кажучи, що в партії УНДО не було ніяких членських реєстрів, ні регулярних членських внесків. Він відпустив мене з тим, що я таки маю доставити йому такий список. На такі допити НКВД викликало мене через директора Госбанку усно. В міжчасі я захворів, пройшов операцію шлунка у Львові. Прийшовши з лікарні додому, я почав старання за звільнення з праці в Госбанку, в якому я — на доручення голови райвиконкому і по надісланні "згори" директора і головного бухгалтера — став заступником бухгалтера. На початок я одержав доручення ліквідувати всі банки в повіті: Українбанк, польський банк і жидівський банк у Радехові та всі Райфайзенки по селах. Я почав старання про звільнення знаючи, що НКВД цікавиться мною у зв'язку з моєю працею в

говорили, що як д-р Селезінка в концтаборі 1941 року почув, що розпочалась війна, то дуже зрадів і свою втіху виявив у присутності спів'язнів. Хтось із них зробив донесення і його знов засудили на додатковий термін ув'язнення. Після цієї вістки аж до 1944 року і мого виїзду з Радехова у світ не було нічого про нього чути. Сім'я д-ра Селезінки перенеслася в околицю Бродів, де його дружина Неоніля, з дому Нижанківська, незабаром померла.

В Радехові були три святині: українська греко-католицька церква, польський римсько-католицький костел і жидівська синагога. Українську церкву насильно перемінено на православну і вона, мабуть, досі існує. Про інші мені не відомо нічого.

Були такі польські урядові установи: староство, повітовий суд, скарбовий уряд і поліційна станиця.

При кінці польської окупації в Радехові були такі українські установи: Філія Т-ва "Просвіта", читальня "Просвіти", Книгарня Філії "Просвіти"; "Союз Українок" і його садочок, 8-річна "Рідна Школа", Філія Т-ва Опіки над Інвалідами, Складниця Кооперативного Союзу в Сокалі, Українбанк, Філія "Сільського Господаря", кооператива "Промисл", споживча кооператива "Міщанська Торгівля". Всі вони перестали існувати з приходом советської влади. Їхнє майно перебрав Госбанк (банки) і советська своєрідна споживча кооператива. Величавий одноповерховий Народній Дім в цілості зайняло НКВД.

За польської окупації в Народньому Домі приміщувалася польська поліційна станиця, Українбанк, Сокальська Складниця і кілька дрібніших українських установ. У проводі тих українських організацій працювали: д-р Я. Селезінка, Неоніля Селезінка, д-р Р. Мотлюк, д-р В. Ваврик, А. Маланяк, О. Решетука, Д. Дибайло, В. Дибайло і інші.

Парохом української греко-католицької церкви був о. д-р Володимир Пелліх, а опісля о. Михайло Зінкевич.

Ще до Першої світової війни (тоді під Австрією) сильно розвинулася кредитова кооперація. Центром для неї був тоді Краєвий Союз Кре-

Госбанку і можливістю мого шпигування. Я хотів дістати працю десь подальше від госбанків, але директор Госбанку не хотів мене звільнити. Щойно після покликання на моє поопераційне ослаблення і на інтервенцію профспілки, в якій були мої прихильники, я таке звільнення дістав, з відповідною посвідкою звільнення на письмі. Після цього я виїхав з Радехова і так спрятався з-перед очей НКВД. За місяць чи два я вернувся до своєї родини до Радехова, де Райпромкомбінат з 36-ма більшими й меншими млинами й фабричками дуже радо прийняв мене на головного бухгалтера і за тиждень-два вислав мене на курс, здається, півторамісячний, спеціально для промислових бухгалтерів. На новому місці я почувався вже безпечніше, але не надовго, бо німці розпочали війну зі советами.

дитовий у Львові, під керівництвом адвоката Бачинського, дир. Саєвича й інших. Постає тоді і добре розвивалася в Радехові кредитова кооператива під назвою "Каса Ощадности і Кредиту, стоваришення з обмеженою порукою в Радехові", як пригадую, під керівництвом Михайла Лотоцького і вчителя Михайла Грицака.

Ця каса разом з місцевою Філією "Просвіти" вибудувала за проєктом інж. Левинського, гарний одноповерховий будинок Народній Дім із крилом, що в ньому поміщалася висока, простора й гарна театральна зала зі сценою і бальконом. Каса Ощадности і Кредиту вкладала в будову свої фонди, а Філія "Просвіти" зорганізувала повітову збірку і зібрані гроші передавала до Каси Ощадности і Кредиту на покриття своєї половини коштів будови Народнього Дому. В часі мого побуту в Радехові стало відомо, що Філія "Просвіти" не змогла сплатити цілої своєї половини коштів будови і тоді заплатила за неї Каса Ощадности і Кредиту. Без уваги на це, Філія "Просвіти" стала повною співвласницею збудованого Народнього Дому. Адміністрація його була в руках Каси. Вона вела спільний рахунок адміністрації будинку, на підставі якого обі сторони розраховувалися з кінцем кожного року. Каса здобула собі надзвичайне довір'я повіту та успішно розвивалася. З вибухом війни і мобілізацією резервістів їхні жінки стали одержувати т. зв. "засілки" (допомогу) за своїх мобілізованих чоловіків і заносили їх до Каси Ощадности і Кредиту на ощадність. В тому часі був виставлений на продаж малий фільварок перед Лопатином, під назвою Брандесівка. Директор Каси Ощадности і Кредиту, Михайло Лотоцький, вложив переважно ощадності із "засілок" у купівлю того фільварку і в ньому замешкав у єдинім його будинку — звичайній селянській хаті.

По закінченні Першої світової війни, вже під окупацією Польщі, Каса Ощадности і Кредиту залишилася тільки з половиною Народнього Дому, бухгалтерійними книгами і претенсією до свого директора, Михайла Лотоцького, за куплений фільварок.

На повоєних Загальних Зборах Каси обрано дирекцію в такому складі: Роман Дуткевич (урядуючий директор), Кирило Лех і, мабуть, Лев Іванець. На голову Надзірної Ради обрано о. д-ра Володимира Пелліха. Новообрана дирекція розпочала судовий процес, вимагаючи від Лотоцького звороту взятого в посідання фільварку. Заки суд міг видати вирок, обі сторони погодилися припинити судовий процес із умовою, що Лотоцький дістане фільварок з хатою і кількадесят моргів поля, а Кредитово-Торговельна Спілка понад 120 моргів поля.

Одержавши свою частину фільварку, дирекція продала за долярову валюту понад двадцять моргів, віддаючи решту місцевим селянам у наєм за половину збору. За отримані гроші дирекція почала закуповувати товари, створюючи таким чином гуртівню для кооператив, які

щойно засновувалися.

Тоді члени дирекції, Р. Дуткевич і К. Лех, поїхали до Ревізійного Союзу Українських Кооператив (РСУК) по книговода. РСУК запропонував їм на книговода автора цих споминів, Осипа Гарасимяка, який якраз пошукував праці. Оба директори домовились з ним про 140 зл. місячної платні і того ж самого дня, 24.X.1924 р., всі разом від'їхали до Радехова. В одну з найближчих неділь директор Дуткевич і книговод Гарасимяк їздили до села Дмитрова, щоб заснувати споживчу кооперативу. Після того О. Гарасимяк ще кілька неділь виїздив на села і сам заснував шість кооператив. Тому що треба було закладати ще більше кооператив і потрібно було когось для ведення організаційної праці взагалі, прийнято на організатора Семена Миськова.

Число кооператив зростало. Зростали й торги. Скооперована територія поширилася. По товари стали приїжджати з близької Волині. Кредитово-Торговельна Спілка сповняла завдання справжнього повітового союзу.

Приблизно за рік від урухомлення гуртівні приїхав з Ревізійного Союзу ревізор Кульчицький і провів контроль Кредитово-Торговельної Спілки. Він знайшов усе в порядку, за винятком того, що Спілка не завела для контролю крамарів т. зв. товарової книги, про яку досі й не чували. По ревізії її заведено. На поревізійному засіданні ревізор усно, а пізніше й Ревізійний Союз на письмі, запропонували в радехівському кооперативному осередку провести такі зміни: Кредитово-Торговельна Спілка передасть свою гуртівну торгівлю Повітовому Союзові Кооператив, а деталізовану торгівлю місцевій споживчій кооперативі, які треба якнайскоріше заснувати, а сама розпічне свою виключну ощадностево-кредитову діяльність. Невдовзі після того засновано гуртівну кооперативу Повітовий Союз Кооператив і деталізовану кооперативу під назвою "Міщанська Торгівля".

Для персональної обсади Повітового Союзу Ревізійний Союз запропонував такі три особи: Іллю Івановича, Олександра Мінка й інж. І. Галевича. До дирекції заснованого Повітового Союзу Кооператив увійшли: Ілля Іванович, Олександр Саган і д-р В. Ваврик; до "Міщанської Торгівлі": Михайло Панасюк, Дмитро Дибайло і Михайло Сухнацький; до Кредитово-Торговельної Спілки: Ілля Іванович, Олександр Саган і Кирило Лех.

Кредитово-Торговельна Спілка вивінувала нові кооперативи вплатою, зглядно товарами на запасний фонд і уділи. Торговельний персонал і організатор КТС при вище описаних змінах перейшли до ПСК. В КТС залишився книговод і возний.

КРЕДИТОВО-ТОРГОВЕЛЬНА СПІЛКА. УКРАЇНБАНК

Після передачі торговельної діяльності Повітовому Союзові і

"Міщанській Торгівлі" Кредитово-Торговельна Спілка залишилася з дев'ятдесят трьома моргами поля, половиною Народнього Дому і своєю досить слабкою кредитовою ощадностевою діяльністю, в якій перешкоджало польське законодавство своїми мораторійними розкладами платности позичок зразу на сім, а опісля на чотирнадцять літ і знижуванням відсоткової стопи, з причини мораторій. Із-за господарської кризи і грозячих судових позвів за довги Повітового Союзу, трудно було розбудувати банкову діяльність. Зорганізовано було за допомогою "бльочків" (квитків) дрібну ощадність. Вона, а потім розголос, що Українбанк став уже на твердий ґрунт, збільшили довір'я до нього, але скоро розпочалася Друга світова війна і советська влада перебрала активи всіх банків і Райфайзенек у повіті.

Ще який рік до передачі торговельної діяльності в складі дирекції Кредитово-Торговельної Спілки зайшла зміна. На Загальних Зборах, несподівано для обох, на місце Дуткевича обрано Гарасимяка. Здається, на тих же зборах змінено фірму Спілки на Українбанк. Тоді на фактурах для кооперативів, що брали товари на кредит, зазначувало, що вони мають бути заплачені найпізніше до двох тижнів, бо інакше КТСпілка матиме право перерахувати довжну суму зі злотих на долари і рахувати відсотки проволоки. На знак згоди на таке застереження кооператори свої фактури підписували. Директори новоствореного Повітового Союзу дуже скритикували таку практику КТСпілки і підкопали мою (ОГ) популярність так сильно, що при виборі дирекції в цих двох установах я не попав до жадної. ПСК став давати кредит кооперативам без ніяких застережень. Це мало для нього трагічні наслідки, як показано в іншому місці.

СЛЮСАРНЯ І СКЛАД МАШИН. КООПЕРАТИВА "ПРОМИСЛ"

Після створення гуртівні для кооперативів КТСпілка провадила ще слюсарню і склад машин, які відкрила ще в той час, коли за 100 кг пшениці селянин міг одержати 40 зл. Тоді село потребувало хліборобських машин і майстра для них; направи село тоді могло платити. Для ведення слюсарні КТСпілка найняла слюсарського майстра Ф. Патека, чеха. Одночасно прийняла учнів для вивчання слюсарського ремесла. Місце для слюсарні зроблено зі сторони подвір'я, провівши мур попри бічну стіну театрального крила Народнього Дому і накриваючи створений простір дахом. Для машин при головному будинку від сторони подвір'я збудовано піддашся, покрите бляхою. Дрібніші машини були на складі, а більші, напр. сівалки і жниварки, спроваджувано на замовлення. Січкальні спроваджувано готові, або залізні відливи на січкальні, а слюсарня сама їх монтувала, додаючи дерево. По кількох роках для ведення цих підприємств засновано окрему кооперативу під назвою "Промисл". Вона перебрала від КТСпілки слю-

сарню і склад машин; для ведення її книговодства заангажувала книговода Горішнього. Ця кооператива зразу добре розвивалася, а пізніше, з поглибленням відомої світової кризи, ледве животіла, так що прийшлося слюсарню і машини ліквідувати, а натомість у самому місті відкривати склад залізних виробів і цвяхів, а також організувати в ньому посередництво між власниками сирих шкір і кооперативною гарбарнею в Яворові, яка приймала шкіри для виправи. Членами кооперативи "Промисл" були: КТСпілка, перейменована пізніше на Українбанк, ПСК і "Міщанська Торгівля". Єдиним директором кооперативи був О. Гарасимяк, який був одночасно директором Українбанку. Кооператива "Промисл" закінчила своє існування з приходом советів у 1939 р.

НАРОДНИЙ ДІМ

Між Першою і Другою світовими війнами, як вже було раніше згадано, більшу частину першого поверху радехівського Народного Дому займала польська поліція. В меншій частині того самого поверху займали кілька років після Першої світової війни мешкання п-во Шухевичі — батьки Головного Командира УПА, Тараса Чупринки, а відтак директор місцевої "Рідної Школи".

В партері Народного Дому приміщувалася КТСпілка—Українбанк, потім Повітовий Союз Кооператив і сторож та возьний Пархомик. В посіданні поліції була також більш ніж половина горища, захищеного різними старими речами, яка під час виборів декілька разів служила як безпечний сховок виборчої літератури. Вона приходила зі Львова приховано з товарами для ПСК, бо польська поліція конфіскувала її де й коли тільки могла захопити. Возьний Українбанку відбирав її від ПСК і ховав на поліційній частині горища, а пізніше вибирав її в міру потреби і розділяв по селах, згідно з інструкцією Повітового Комітету УНДО, якого касиром був О. Гарасимяк, а також при допомозі кооперативних підвод, що довозили товари з ПСК до сільських кооператив. В такий спосіб виборча література діставалася до виборців по селах. Гарна театральна заля служила громадськості, аматорським гурткам і мандрівним театрам, які радо заїжджали до Радехова задля доброї залі.

ПОВІТОВИЙ СОЮЗ КООПЕРАТИВ

Перебравши гуртівню від КТСпілки, Повітовий Союз почав свою нормальну діяльність під проводом Іллі Івановича, який робив враження доброго керівника-господаря. О. Мінка затrudнено в бюрі, а І. Галевича заангажовано до сільсько-господарської праці в повіті в імені ПСК. Він засновував кружки "Сільського Господаря", вів дослідні поля і пропагував штучні погної. Організатор Миськів продовжував свою діяльність і в бюрі, і в терені. Ілля Іванович несподівано зрезигнував зі свого

посту і виїхав, попрацювавши не більше ніж півроку. На його місце до дирекції обрано Олександра Мінка. Торги в Союзі зросли, мабуть, завдяки продажі товарів на легкий, безвідсотковий кредит. Це був час зростаючої господарської кризи. За готівку кооперативи, здається, вже не могли купувати. Як ПСК давав товари на кредит, так і кооперативи давали своїм відборцям на кредит. Терен кредитового постачання поширювався. Незабаром Союз був у потребі засновувати складниці — у Камінці Струмиловій і в Буську. Пропагування штучних погноїв діяло і села їх замовляли, а не повинні б, бо тільки при стабільних цінах хліборобських продуктів вони оплачувалися б, а не при спаді цін. Повітовий Союз, даючи товари кооперативам у кредит, сам задовжився на приблизно сто тисяч злотих у Центросоюзі і за погної в фірмі "Суперфосфат" на вісімнадцять тисяч злотих, але векселів Повітового Союзу за погної було в обігу три рази більше — на 54 000 зл. В такій ситуації вирішувалася доля Повітового Союзу. Внаслідок зниження цін на його продукти селянин не міг платити боргів у своїй кооперативі, а кооперативи не могли платити Повітовому Союзові, а Повітовий Союз своїм вірителям, особливо Центросоюзові. Тому Центросоюз звернувся тоді до КТСПілки (після зміни назви на Українбанк) з домаганням заплатити довг Повітового Союзу на тій підставі, що КТСПілка заручила за всі довги Повітового Союзу своїм кавційним векселем на необмежену суму кредиту. Виявилось тоді, що дві особи, Іванович і Саган, які були одночасно в обох дирекціях (КТСПілки і Повітового Союзу), дійсно підписали такий кавційний вексель без відома дирекції і Надзірної Ради.

З векселями за погної вийшла така історія: Повітовий Союз, не маючи готівки на викуп платних векселів на суму 18 000 зл., вислав до фірми "Суперфосфат" нові векселі з такими самими підписами на таку саму суму, не дістаючи векселів викуплених. Не маючи готівки на викуп у дні платності й цих векселів, він знову вислав нові векселі з такими самими підписами, м. ін., також заможних селян, і знову не відбираючи векселів викуплених. Таким чином в обігу опинилися векселі на суму втричі більшу, ніж справжній довг — 54 000 зл. В часі платності векселів їх опротестовувано, на частину з них суд видав накази заплатити. На щастя, аж до вибуху Другої світової війни до ліцитацій за ці векселі не дійшло. В безнадійній ситуації Союзу його директор, О.Мінко, виїхав, залишаючи який тузін працівників. Рештки майна Союзу перебрав сокальський Повітовий Союз Кооператив, відкриваючи в Радехові свою складницю.

Занепад ПСК в Радехові був голосною аферою. Загальна опінія сільських кооператорів і не-кооператорів була така, що занепад Союзу спричинили зависокі платні його директорів. Справжньою причиною занепаду Союзу було надто велике і легкодушне розкредитування

товарів на села, якого не могли сплачувати сільські кооперативи, бо їхні члени-селяни не могли їм платити внаслідок зниження цін на сільсько-господарські продукти і з причин валютної дефляції, підтримуваної польським урядом.

З ДІЯЛЬНОСТІ РАДЕХІВСЬКОГО ЖІНОЦТВА

Передруковуємо звіт із господарської наради в Радехові, поміщений у ч. 13-14 *Жіночої Долі* за 1933 рік, щоб дати читачам джерельну інформацію про участь жіноцтва в господарсько-кооперативному житті Радехівщини. — Ред.

РАДЕХІВЩИНА

(Жіноча Господарсько-Кооперативна Анкета в Радехові)

В неділю дня 5 березня 1933 р. відбулася в **Радехові** господарська нарада. Анкету скликувала філія Кооперативного Союзу враз із філією "Союзу Українок" у Радехові. В год. 1:30 заповнило велику залю Народнього Дому найсвідоміше жіноцтво повіту й Радехова. На поіменні запрошення прибуло 320 жінок з 26 місцевостей повіту і понад 200 з Радехова. Були заступлені ось ці села: Сішно, Полове, Нивиці, Середпільці, Мукані, Ордів, Забава, Оплицько, Руденко Руське, Немилів, Криве, Обортів, Станин, Ганунин, Волиця Барилова, Ператин, Бабичі, Витків Старий, Вілька Сішнянська, Увин, Хмільно, Руденко Ляцьке — Радехівського повіту, а також було 22 представниці Волині: з Охлопова 14, з Кабарівщини 8 жінок.

Нараду відкрила голова філії "Союзу Українок" у Радехові Ніна* Селезінкова й покликала до президії п. Ліду Ліщук з Охлопова, Еву Дідух з Полового і Марію Пилипчуківну з Кутів на секретарку. Сердечно привітала п. Іванну Блажкевичеву, як референтку, і все так численно зібране жіноцтво. Опісля п. Блажкевичева в своєму гарному рефераті змалювала незвичайно приступно й вичерпуюче конечність численної участі жіноцтва в кооперативному житті. Численні приклади з кооперативного руху у нас та в інших народів послужать напевно як зразок для наслідування. Гарна мова, велике знання справи й досвід п. Блажкевичевої приковували увагу слухачів, які з найбільшою цікавістю й напруженням прислухувалися нарадам.

В дискусії забирали слово: Анна Самборська і Луць Салагуб із

*Повинно бути: Неоніла. — Ред.

Сішна, Паранька Ясінська з Оплицька, Катерина Палюхова, Гриць Бараник і Ніна Селезінкова з Радехова.

На внесення п. Ніни Селезінкової ухвалено ось ці резолюції: Жіноцтво Радехівщини, зібране в дні 5 березня 1933 р. в Радехові на великій господарській нараді, по вислуханні викладу п. Блажкевичевої про потребу об'єднання в кооперації і розуміючи вагу цієї важкої для нас ділянки народнього господарства, винесло такі постанови:

I. Збори взивають усіх жінок Радехівщини масово вступати в члени кооператив, купувати все тільки в кооперативах і пильно дбати про те, щоб усі громадяни села й містечка купували товар тільки в кооперативних крамницях.

II. Взивається все жіноцтво повіту до праці над культурним і господарським піднесенням жіночих мас повіту, при чому стануть у допомозі наші національні часописи, з яких поручається в першу чергу: *Жіночу Долю, Жіночу Волю, Господарсько-Кооперативний Часопис і Сільський Господар.*

III. Для більшого поширення кооперативної ідеї взивається жінок повіту скликати якнайчастіше по селах кооперативні жіночі наради, яких метою буде створити з широких жіночих мас карні ряди розумних та ідейних кооперативних робітниць. В цей спосіб поможемо з вірою в краще завтра НАЦІЇ покласти тривкі основи під будову нового життя!

Близько чотиригодинну нараду закінчено вислуханням кооперативної присяги, що її виголосила п. Блажкевичева, та відспіванням національного гимну.

Того ж дня увечорі відбулася теж у **Стоянові** кооперативна нарада з таким самим успіхом. Реферувала п. Блажкевичева. Вписалося в члени місцевої кооперативи 54 жінки.

Дня 12 березня відбулися перші загальні збори жіночого кружка при читальні "Просвіти" в **Оплицьку**. На зборах було присутніх 70 жінок і майже всі вписалися в члени кружка. Є надія, що кружок розвине гарну діяльність. Від філії "Союзу Українок" на збори їздила п. Ніна Селезінкова з Радехова.

У зв'язку з ухвалою резолюцій, прийнятих на анкеті в дні 5 березня б. р. в Радехові, цілий ряд жіночих кружків по селах улаштовує кооперативні наради.

В неділю дня 26 березня б. р. відбулася в **Половім** кооперативна нарада. Учасників біля 150 осіб. Реферувала п. Ніна Селезінкова і Гриць Бараник з Радехова. Вписалося 15 нових членів до кооперативи. Вечером того ж дня відбулося заходами жіночого кружка дитяче Шевченківське Свято. Найбільш труду вложила в улаштування цього свята п. Ева Дідух, секретарка кружка. Свято відбулося дуже гарно, бо маленькі "артисти" були старанно підготовані. Дохід із свята призначено на ведення дитячого садка.

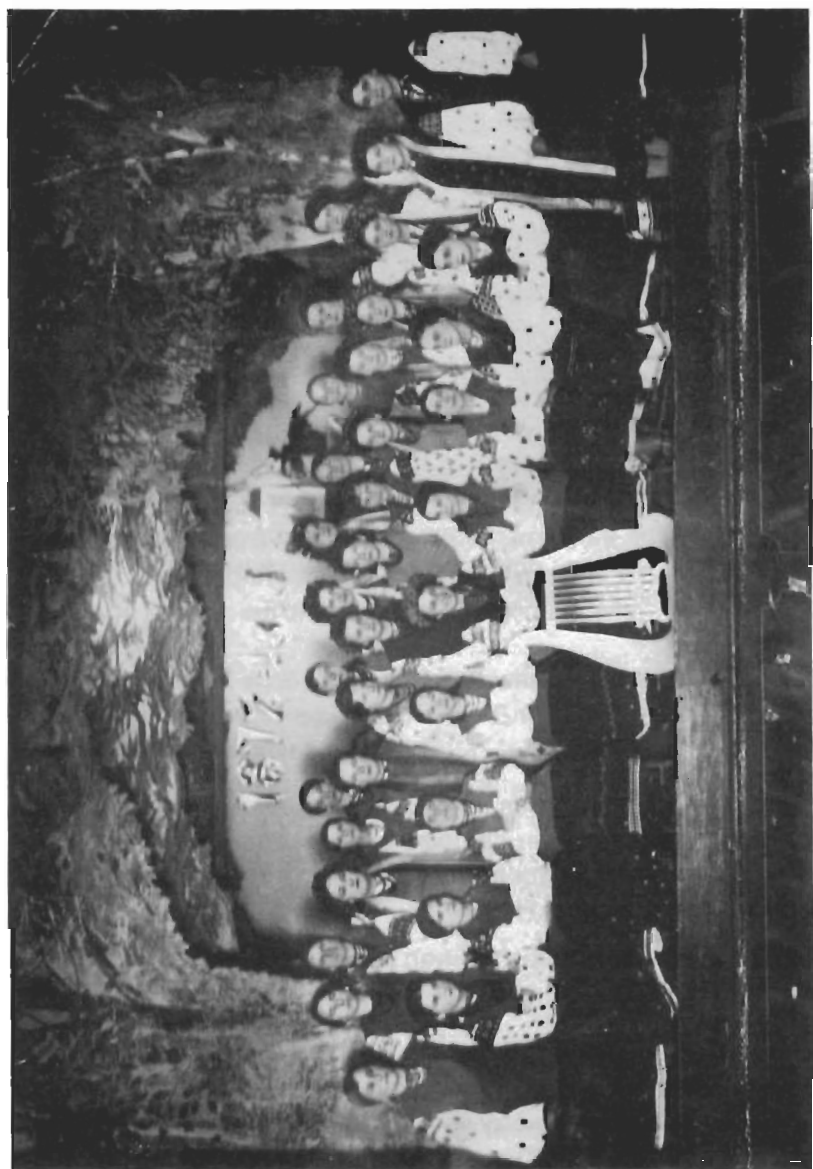
Господарський Курс у Радехові, 1928 р. Таблицю тримає — перша зліва: Оля Лиховид-Вусата. Сидять: друга зліва Софія Шумська, третя Неоніля Селезінка, голова "Союзу Українок".

Дня 2 квітня відбудеться в **Холоєві** кооперативна жіноча нарада.

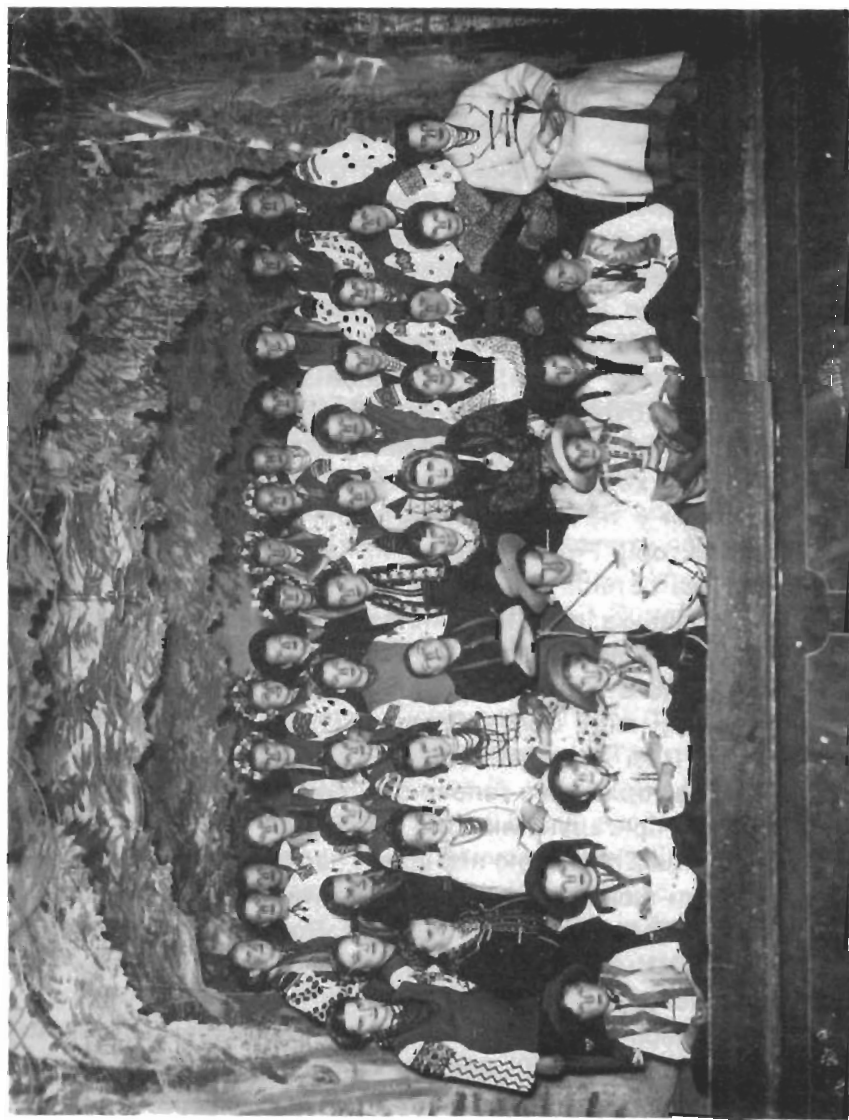
Жіноцтво Радехівщини свідоме своїх завдань, не спить, а розуміє, що через освіту й організоване життя багато можна навчитися та бути хосенними членами своєї Нації.

. . .

Передрукований вище звіт вказує на активну участь жіноцтва в господарсько-кооперативному житті Радехівщини. Поміщені далі знімки свідчать про те, що жіноцтво Радехівщини з неменшим ентузіазмом і посвятою провадило теж культурно-освітню діяльність. — Ред.

Свято Лесі Українки в Радохові 1937 р. Виступає жіночий хор під диригентурою Ірини Селезінки-Чуми, учениці Миколи Колесси.

Показ народньої нощі в Радехові, влаштований "Союзом Українок" 1938 р. 2-ий ряд, зліва направо, стоять: Марія Король, сидять: Михайлина Синицька-Кліш, Ольга Салук, Мирослава Сєнів, Марія Давидович, Н. Н., Павлина Панасюк, Ольга Маланяк, Лиховид, Палюх, Тимецька.

ЖМУТОК СПОГАДІВ ПРО РАДЕХІВ

Прочитавши краєзнавчий нарис про місто Радехів, виданий 1992 року в Україні, я вирішила написати хоч декілька слів про моє життя в Радехові, так як я його пригадую. До цього додаю також знімок Рідної Школи з 1931 р. Він важливий тим, що це вперше від її заснування у 1927 р. зфотографовано учнів цієї школи разом із її засновниками, першим директором М. Караванським і першими вчителями. Учительок, Ольгу Новицьку і Галину Мазяк, спровадила зі Стрия п-і Неоніля Селезінка. Фотографія була зроблена на площі Народнього Дому, на тлі нашої хати і мабуть тому збереглася в нашому родинному альбомі.

У тому році я ще не ходила до школи, ходив тільки мій брат Роман; я розпочала навчання у тій школі щойно після вакацій. Дуже добре пригадую всіх директорів Рідної Школи: М. Караванського, Р. Чучкевича, М. Нападія (два останні мешкали в нашій хаті). Опікункою моєї класи була Ольга Новицька; вона теж вчила мене гри на фортепіані.

Пам'ятаю, що моя мама, Софія Шумська, була дуже активна в жіночому русі, головню в "Союзі Українок" і брала участь у влаштуванні різних імпрез, напр. Свято Селянки (1936), Показ народньої ноші (1937), Свято Лесі Українки (1938). Така діяльність вимагала постійного контакту з тодішньою головою "Союзу Українок" Неонілею Селезінкою і я добре пригадую, як вона гляділа на нас, дітей, своїми чудовими синіми очима з ласкавою ніжністю і нераз заступалася за нас у моєї мами, коли ми щонебудь накоїли. Пам'ятаю також добре всіх інших — Маланяків, Гарасимяків, Панасюків, Возняків, які бували в нашому домі, а всі діти могли тоді досхочу пустувати, бо ніхто на нас не звертав спеціальної уваги.

Особливо затямився мені о. д-р Володимир Пелліх, з яким ми вдержували контакт аж до його смерті у Філадельфії 1981 року. Він вінчав моїх батьків, а нас усіх (Романа, Ірину і мене) хрестив. Моя тета (татова сестра) була хресною мамою його єдиного сина, який трагічно загинув.

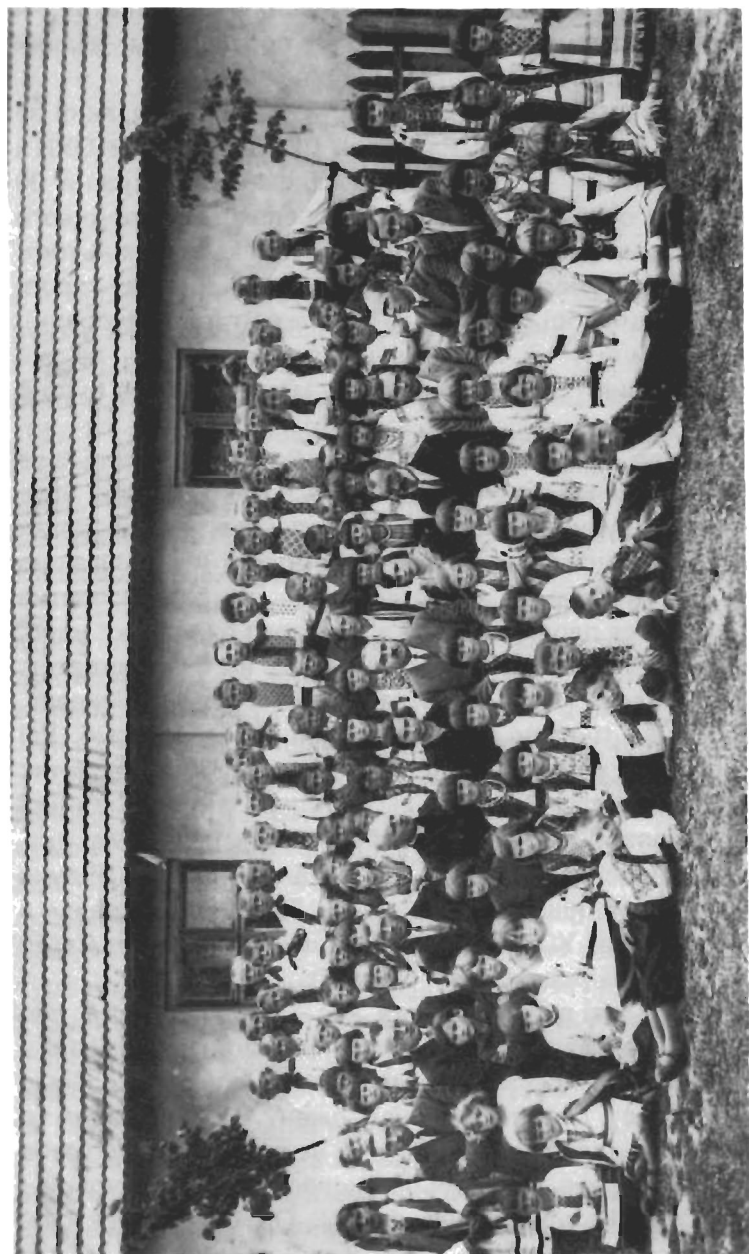
Народній Дім у Радехові був побудований на посілості мого діда, Василя Луцького-Шумського, якого в ті часи вважали найбага-

тшим міщанином у місті. Він подарував площу під будову Народнього Дому і тому ми були найближчими сусідами. Не було концерту, академії чи будь-якої іншої імпрези, щоб на сцені не висів килим, вишиваний рушник чи серветка з нашої хати. А вже коли бували переїзні театри, як Стадника, Тобілевича, Сарамаги чи інші, то — почавши від деяких меблів, а скінчивши на нашому псові, — все було на сцені...

Затямила я теж добре о. Ярослава Муровича з Нестанич, який за німецької окупації був старостою в Радехові. Він був членом ОУН і брав участь у проголошенні відновлення незалежності України 30 червня 1941 року. Проголошення відбулося з балкону Народнього Дому, вдекорованого синьо-жовтими прапорами, при великій кількості народу, який залляв своєю масою цілу Львівську вулицю і наш город. Опісля відбувся святковий обід (в нашій хаті, де жив тоді о. Мурович). Незабаром його ув'язнили і, як він пізніше оповідав, "якби не мій капелюх (він завжди носив твердий "габик"), то мене давно не було б між живими"...

Ще кілька слів про гімназію в Радехові. Вона була польська приватна, заснована графом Бадені і приміщена в одному крилі його палати. Вчителі в гімназії були польські шовіністи, які навіть на перервах забороняли нам — українським учням — розмовляти українською мовою. Оплата за школу була 35 зл місячно, але мій батько платив лише 30 зл, бо нас училося двоє. Українців з Радехова було дуже мало, бо оплата була висока і не всі могли дозволити собі на такий видаток. До 1939 р. в нижчих класах (1 і 2) було нас п'ятеро: Роман Зінкевич, Зенон Гарасимяк, Роман Ференс, Люба і Роман Луців-Шумські. Усі вони діти священиків або вчителів. У вищих класах з Радехова були: Ольга Славута, Роман і Марта Стадницькі, Ярослав Панчук, Євгенія і Роман Набережні, Ярослав Сухнацький, Люба Федина, Іванна Макітра, Дарія Казанівська та Ярослав Караван. Цей останній пізніше, будучи вже студентом ветеринарії, пішов із Похідними Групами в Україну, а вернувшись, загинув у лавах УПА. (Про це розповів мені згодом Євген Штендера, також кол. учень радехівської гімназії).

Коли припадали польські державні свята, нас — українців — заставляли йти до костела, хоча в звичайні неділі ми йшли до церкви. Ніколи не забуду лекцій руханки, під час яких ми мусіли співати польські патріотичні пісні до маршу, особливо зненавиджену "Польська земля то наш край". Богу дякувати, після вакацій Польщі не стало і вже не треба було співати польських пісень. Але тоді прийшла советська окупація і прийшлося співати "Сталін сонце наше ясне"... Однак усе має свій кінець.

Рідна Школа в Радехові 1931 р. Сидять у 3-ому ряду, зліва направо: Н. Н., інж.
Гарасимович, Кирило Лиховод, о. д-р Володимир Пеллїх, Ольга Новицька, д-р
Ярослав Селезінка, Галина Мазяк, дир. М. Караванський, Осип Гарасимяк,
Михайло Панасюк, Роман Дибайло.

З МИНУЛОГО СЕЛА НИВИЦІ

Перша письмова згадка про село Нивиці датується 1587 роком. Документи, з яких можна було б довідатись про минуле нашого села і які зберігались у церкві, читальні "Просвіти", а також в сільській управі, під час війни були знищені. Єдиним джерелом інформації є спогади старожилів, перекази батьків дітям, а також очевидців та учасників тих чи інших подій, які відбувалися в нашому селі. Ось що розповідають односельчани-старожили:

Лукія Луцина (Луця Чорнієва, 1870-1966)

Село було розташоване на тому місці, що тепер називається Старі Нивиці. В давнину на село напали татари. Село татари спалили і частину людей забрали в неволю. Решта людей, яким вдалося спастися від татар, почали селитись на новому місці, де й тепер розташоване село.

Михайло Лавний (Міхал Мацяїв, 1902)

Перше поселення на новому місці нараховувало 18 господарств. Коли село збільшилося до 46 господарств, у селі побудували церкву.

Ілько Казанівський

Де розташоване тепер село, був тут непроходимий ліс. Приходилось поселенцям вирубувати, викорчовувати, а також випалювати ліс під будову, огород, поле, сінокос тощо. Внаслідок того постали назви: Прорба, Копань, Теребіж, Пасічка, Нивки та інші.

Мало залишилось спогадів серед старожилів про Хмельниччину. З історії знаємо, що війська Хмельницького проходили через Топорів та інші села. В Топорові і до сьогодні остався висипаний поляками оборонний вал. Можливо, що в Нивицях і не було якихось важливих подій, а якщо були, то не залишились в людській пам'яті. Є, правда, одне оповідання, що його передавали кілька нивичан-старожилів: Місце, де тепер розташоване лісництво, ще донедавна називали "Хатницько", або місце, де стояла Гнатова кузня. Тут жив коваль Гнат, було в нього три сини, всі три працювали з батьком у кузні. Виготовляли вони, крім іншого, зброю і то дуже якісну, як на той час. Коли почалась визвольна

боротьба нашого народу проти Польщі, під керівництвом Богдана Хмельницького, коваль Гнат зібрав загін і почав громити польську шляхту в довколишніх маєтках. Коли українська армія підійшла в наші околиці, той загін приєднався до Хмельницького. Так розповідали Данько Куць, Сава Казанівський, Іван Шпак.

Троєцька церква походить з 1760 р. Оглядаючи церкву і місце, де вона поставлена, виникає питання, чому саме тут, серед одвічних боліт, порослих очеретом, на маленькому пагорбку побудували церкву. Місця ті дещо осушилися тільки після того, коли в 1902 р. викопали канал, який проходить через ті болота коло церкви.

Гриць Шпур (Гринячів, 1907-1987).

На тому горбочку, де стоїть церква, під час татарського лихоліття ховались люди з довколишніх поселень. Виходить, що чимало людей спасались від татар у тих болотах, покритих очеретом. З вдячності за рятунок побудували церкву на єдиному горбочку, який там був.

Данило Куць (Данис, 1851-1931).

В 1772 р. внаслідок розбору Польщі Галичина перейшла під панування Австрії. Кілька років пізніше в околицях нашого села почалось велике вирубування, заготовлювання і вивоження лісу. Коло горба спорудили підприємство, де виготовляли дьоготь, збирали живицю тощо. Коло броду на ріці спорудили плотину, млин, міст через річку, була тут і корчма. Всім тим управляли жиди, а наші селяни були тут тільки робочою силою, але все таки в значній частини наших односельчан добробут чимало піднявся.

Федір Куць (1862-1947)

Внаслідок того, що у броду спорудили плотину, вода в ріці піднялася і коли випадали дощі, а також навесні і восени, утворилось друге русло ріки, яке звали рукавом. Він проходив коло Змиснів, Бідака, Кухтярів, Юзюня Шморгуна і повертав в основне русло, так що частина села стала островом. Десять всередині 19-го століття була велика повінь на ріці, кригою знесло плотину, розрушило міст, перестав діяти млин, все занепало.

Василь Панасюк

Коли в 1914 р. почалась Перша світова війна, офіцери німецької армійської частини, яка розташовувалась у нашому селі, їздили вздовж ріки і шукали великий будинок і міст, які були позначені на їхніх картах. У цей час біля броду вже нічого не осталось. Правда, в руслі ріки було ще кілька дубових стовпів — це все, що осталося від моста.

Навесні 1848 року в Австрії було знесено панщину. Називали ще ту подію "Весною народів". Нивичани, як і всі селяни Галичини, одержали наділи землі і стали господарювати незалежно від панів. Тут же почалися спори, конфлікти між панами й селянами. Селяни вважали, що границі між панськими і громадськими полями, сіножатями, пасо-

виськами і лісами — несправедливі.

Того ж року нивичани підняли бунт і на Колісниках та Замчиськах вчинили на панів погром. Щоб запобігти дальшим конфліктам, у 1850 році в Нивицях розташовано військовий гарнізон австрійської армії.

Восени 1848 р. нивичани поставили край села фігуру-хрест, на якій була прикріплена табличка з написом про скасування панщини. 17 вересня 1868 р. в селі сталася пожежа, внаслідок чого згоріла значна частина села. Вогонь захопив церкву, дзвіницю, школу, сільську управу і багато господарств. Згодом село відбудувалось. Якщо до пожежі село було в основному побудоване вздовж дороги попри церкву, то після пожежі почали будувати в різних місцях; так постали Куці, Гнатки, Гиреї, Грабина та інші.

ПРО ЦЕРКВУ. Церква, яка згоріла під час пожежі 1868 р., була збудована коло 1580 р. і простояла приблизно 300 років. У 1876 р. в Нивицях почали будівництво нової церкви, що закінчилось у 1878 р. Не вдалось встановити прізвища головного майстра, відомо тільки, що він був із Дубинів. Помічником майстра був наш односельчанин Василь Куць (Черемха), а тодішній нивицький парох, о. Микола Ценцелевич, виявився добрим господарем. Він упорядкував нивку і посадив там невеликий парк.

*Церква в Нивицях,
побудована 1878 р.*

ПРО ШКОЛУ розповідає **Григорій Казанівський** (Ковалів).

Довгий час він був директором нивицької школи. Однокласові школи по селах Галичини почали відкривати ще 1774 р. Не відомо, коли саме була відкрита така школа в Нивицях. Найраніша згадка про школу вказує, що вона стояла біля церкви і згоріла під час пожежі в 1868 р. Тільки чотири роки пізніше коло церкви поставили будинок і розмістили в ньому в одній половині школу, а в другій сільську управу. Першого року відвідувало школу тільки 13 дітей, хоча в селі було більше як 80 господарств. Багато батьків не посиляли своїх дітей до школи, говорячи приблизно так: "Ти з тієї науки не будеш хліба їсти, краще вчися господарювати". Згодом таке ставлення до школи змінилося і чимраз більше дітей почало відвідувати школу.

Розповідає **Василь Панасюк**: Школярів з кожним роком все збільшувалося і постала потреба будувати нову школу. На той час у центрі села стояла корчма, в якій торгував жидок Мошко. Нивичани рішили, що ставити школу коло корчми не годиться і сказали Мошкові переставити свій будинок у будь-яке місце, щоб тільки на краю села. Прийшлося корчмареві покоритись волі громади і перенести свою корчму на острів під ріку. На місці, де стояла корчма, в 1895 р. нивичани поставили нову школу. Були там дві навчальні класи, а також житло для вчителів. Першим учителем у новій школі був Тарнавський. Шкільна справа значно поліпшилась, коли 1912 р. директором новицької школи став Володимир Підгайний. З його іменем пов'язано багато добрих справ у нивицькій школі і взагалі в сільській громаді.

КУЛЬТУРА. Все культурне життя села було пов'язане з релігією та церквою. І все таки культура була першою, вона була завжди, як довго існує народ. Багато є оповідань про різні звичаї, традиції, обряди, про які практично вже ніхто не знає. Наприклад, 1895 р. і пізніше, за Шморгуном під рікою на Івана Купала збиралась молодь, клали вогник, дівчата плели вінки і пускали на ріку, співали купальних пісень. З Великоднем були пов'язані веснянки, з Різдом колядки. З останнього дещо зберігається до наших днів, хоча дуже мало.

Дуже пожвавилось культурне життя в селі, коли 1895 р. відкрили читальню "Просвіти". Почали діяти різні гуртки: драматичний, хоровий, "Союз Українок", пізніше "Сокіл", "Сільський Господар". Дуже активно виступали проти "Просвіти" тодішній війт Василь Шпур (Баран), а також о. Іван Жеґалович і дяк Іван Кухта. Незабаром війта перевибрали, замість Шпура став Микита Бобків. Цей був палким прихильником "Просвіти", йому вдалось прихилити на свій бік і о. Жеґаловича, і дяка.

Велику поміч у веденні просвітянської роботи давали нивицькі студенти, які в той час навчались у духовних та вчительських семінаріях і гімназіях. Тут добрим словом треба згадати Степана Олійника, Петра Казанівського, Григорія Фединишина, Василя Фединишина, Григорія

Казанівського, Тадея Жеґаловича.

В 1912 р. влаштовано перший фестин у Нивицях. Брили в ньому участь всі гуртки "Просвіти", а також священник і вчителі. Фестин вдався на славу, всі були задоволені — учасники і глядачі. "Просвіта" стала рушійною силою культури — це зрозуміли всі. Спеціального будинку просвітянці не мали і після фестину о. Жеґалович за невелику суму грошей віддав сушарню хмелю на те, щоб побудувати будинок для читальні "Просвіти". Влітку 1913 р. будівництво було закінчено. Вступ на концерти і вистави був платний і це давало можливість керівникам товариства купувати все, що необхідне для просвітянської діяльності. Наприклад, вже перед Першою світовою війною нивичани мали свою бібліотеку. Правда, книжок було небагато, але на тодішній час це була велика справа для села.

За часів австрійської влади до Першої світової війни селом керувала сільська управа, або рада на чолі з війтом. Радників і війта вибирали селяни. Вибори були вільні, на місце війта чи радника виставляли кілька кандидатів. Вибирали того, хто вмів захопити селян своєю господарською програмою. До речі, перед Першою світовою війною війтом був обраний Микита Бобко, який не вмів ні писати, ані читати, але добре знався на тодішньому господарюванні і на суспільно-громадських справах.

ГОСПОДАРСТВО. Орної землі й сінокоосу в селі не прибавлялося, а кількість господарств з кожним роком зростала. Чим їх ставало більше, тим вони були менші, а значить і бідніші. Деякі селяни продавали свою землю і хату та їхали на заробітки в Америку, Аргентину, а також у Канаду.

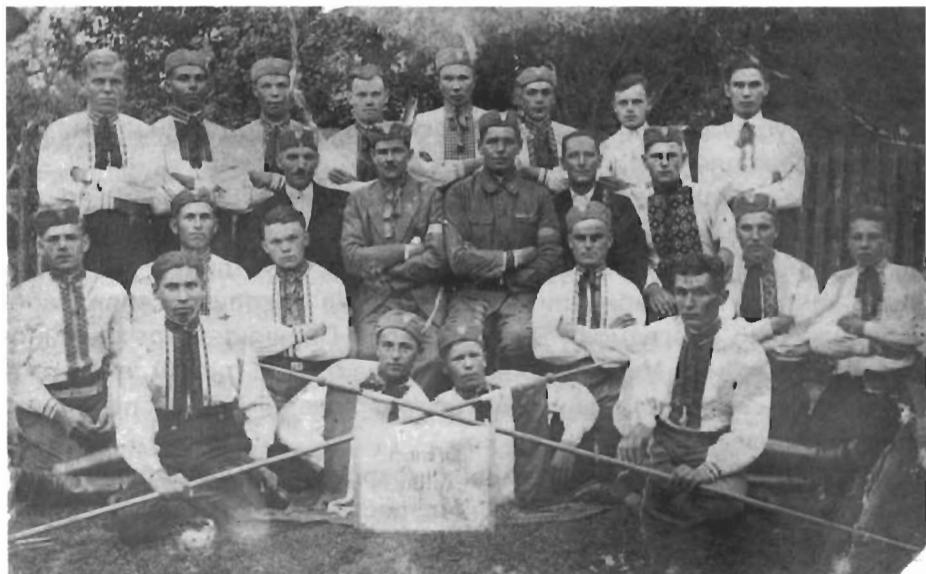
Надійшов 1914 рік, почалась Перша світова війна і мобілізація чоловіків до лав австрійської армії. Разом з тим в Галичині було зформоване військове з'єднання "Січові Стрільці". Це було українське військо в складі австрійської армії.

Значних боїв за всю війну в селі й околицях не було. За роки війни побували в селі військові частини німців, австрійців, мадярів, Української Галицької Армії, Червоної Армії і на кінець поляків, влада яких осталася ще 20 років — до 1939 року.

За Української Республіки, у 1918-1919 рр., нивичани в першу чергу обрали нового війта, ним став Луцько Гільвиса. Над сільською управою замайорів синьо-жовтий прапор. Всіх здатних до військової служби призвали в лави УГА. Були серед нивичан старшини й підстаршини УГА. На жаль, були серед нивичан і такі, які дальше Радехова не пішли. Походили по Радехові і вернулися додому. На тому й закінчилася в них боротьба за Українську Державу. Після встановлення польської влади на терені Галичини багатьох учасників визвольних змагань поляки арештували і кинули до таборів; це були: Тимко Куць, Іван Куць, Ілько

Казанівський, Іван Кононович. Пізніше, приблизно через рік часу, всіх звільнили і вони повернулися в село.

Треба віддати належне нашим нивичанам, що після трагічних невдач нашого народу в боротьбі за незалежність наше село одне з перших у Радехівському повіті взялось за відродження української культури. Дуже добре була поставлена праця нивицької "Просвіти", "Союзу Українок", т-ва молоді "Сокіл", т-ва "Сільський Господар". До управи

Товариство "Сокіл" в Нивицях (1931).

Гурток "Союзу Українок" в Нивицях (1934).

"Просвіти" належали Сава Мотлюк, о. Петро Казанівський, Василь Казанівський, директор школи Володимир Підгайний. "Союзом Українок" керувала Анна Парубоча, а "Сільським Господарем" — Михайло Мельник.

Учасники фестину читальні "Просвіти" в Нивицях (1934).

Свято "Сільського Господаря" в Нивицях (1934).

Прогулька членів "Просвіти" з Нивиць на Підлисся (1938).

З розповідей багатьох наших старожилів видно, що життя селян під польською окупацією 1920-1939 рр. погіршувалося з кожним роком. З тих часів осталися в пам'яті дві події: золочівський процес і останній фестин у Нивицях, який відбувся в червні 1938 р. Після золочівського процесу були ув'язнені з Нивиць Федір Куць, Григорій Казанівський, Богдан Казанівський, Василь Кухта, Володимир Фединишин, Іван Шпак. Всі вони були засуджені на різні терміни ув'язнення як учасники Організації Українських Націоналістів. Незважаючи на репресії, ОУН у селі оставалась досить сильна. В останні роки перед Другою світовою війною польська влада робила все для ополячування наших людей, особливо дітей. З приходом на посаду директора школи Флісака (офіцера резерви) все навчання було переведене на польську мову. Робилися й інші спроби ополячування.

Надійшов "золотий вересень" 1939 р. В багатьох публікаціях про ту подію говориться, що наші галичани зустрічали Червону Армію хлібом і сіллю. В Нивицях такого не було. Наші селяни прийняли комуністичну владу дуже стримано, з якоюсь таємною тривогою. Душею люди чули недобре. Зрештою, інформацій про червоний терор було немало. Кілька днів після встановлення нової влади коло читальні "Просвіти" споруджено високу арку з портретом Сталіна. Мітинги відбувалися майже щодня. Уповноважений лопатинського райкому, Сирота, роздавав селянам панське добро. Люди осмілилися: якщо дають, то напевно добра влада. Радість була недовга. Скоро почали накладати контингент — здавати треба було все, що водилось на господарстві. Найдошкуль-

ніший для всіх був податок під назвою "культзбір" і треба було за все платити. Селяни платили, здавали тому, що боялися тюрми і Сибіру. Забезпечення товарами стало нерівне, зате горілкою маґазини були забезпечені завжди. Регулярно кожного тижня зі села висилалось кілька підвод по горілку до Львова. Так почалося споювання наших селян. Головою сільської ради був Іван Яцина, секретарем Василь Казанівський. Директором школи став Григорій Казанівський (Ковалів), в церкві остався й надалі о. Степан Книш.

Навесні 1940 р., по вказівці з району, кожного тижня зі села виїздило на роботи в пограничну смугу 15 підвод. Працювали вони на військових оборонних будовах в околицях Сокаля, Тартакова, Переспи і в інших пограничних селах. З весною 1941 р., крім підвод, брали ще й людей на земельні роботи. Взимку 1940-1941 рр. були тріскучі морози і майже кожного дня проїздили валки підвод із людьми, яких вивозили в Сибір. Страх був неймовірний, кожний думав, що може завтра і його повезуть. Але після того, як 1940 р. були заарештовані Луць Зубань і о. Степан Книш, з Нивиць більше нікого не тривожили. То був спокій перед великим горем, бо на Нивиці готовилась енкаведистами дуже ґрунтовна акція. На цей час через своїх агентів НКВД вже знало в Нивицях майже всіх членів ОУН, кол. стрільців УГА, активістів "Просвіти". Арештувати планували всіх разом, але не встигли, бо почалася війна. В день вибуху війни, в неділю 22 червня 1941 р., майже всі підводи нивичан щасливо повернулися додому.

Гірша була доля тих нивичан, які були на військовій службі в Переспі. Сьогодні вже знаємо, що в першому бою загинули Петро Бортник, Іван Шпур, Василь Шпур, Іван Шишка, а інші пропали безвісти. В понеділок 23 червня прийшла вістка з Лопатина, що енкаведисти розстріляли 12 в'язнів, а серед них Луця Зубаня. Нивичани хоронили його 25 червня під гуркіт більшовицьких і фашистських гармат. У той час десь у львівській в'язниці був закатований НКВД о. Степан Книш. В п'ятницю 27 червня на військовому аеродромі в Дубинах були захоплені вже німцями нивичани Володимир Панасюк, Григорій Ковалишин, Василь Кухта і Петро Куць, яких розстріляли.

До Нивиць німці прийшли в неділю 29 червня. Не дивлячись на те, що німці вже встигли вбити чотирьох односельчан, наші люди в ті перші дні вважали німців визволителями. Але ставлення до німецької влади різко змінилося після арешту уряду Ярослава Стецька у Львові. На зборах молоді 20 липня 1941 р. один із керівників місцевої ОУН, Володимир Фединишин (Рудий), сказав, що німці окупанти і ми будемо проти них вести збройну боротьбу. Тим часом вже в серпні зі села на роботу до Німеччини поїхало 12 людей. Восени німці наклали на село контингент зерна і м'яса. Війтом нивицької громади був обраний Леон Панасюк (Дубенський), секретарем — Іван Яцина (Гончара).

Тому що 1941-ий рік був неврожайний, а до того ж частина посівів була знищена під час воєнних дій, весна 1942 р. стала голодною, хоча від голоду ніхто в селі не помер.

ПРО ЦЕРКВУ. Отець Степан Книш був замордований у перші дні війни і до літа 1942 р. нивичани не мали свого священика, отже почергово запрошували отців із довколишніх сіл. В липні 1942 р. до Нивиць приїхав о. Богдан Горбачевський і проживав у селі до лютого 1944 р. Він, чесна і працьовита людина, активно допомагав у всьому, вчив хор, допомагав у постановці вистав, читав лекції про історію України. Влітку 1943 р. він почав вести агітацію, щоб молодь ішла в дивізію "Галичина". Однак тут йому поставили перепону місцеві провідники ОУН, а саме підрайоновий Василь Колісник (Сагайдак), повітовий референт Федір Шпак (Сурмач) та інші, які категорично виступили проти дивізії "Галичина". У висліді того з Нивиць до дивізії тоді ніхто добровільно не пішов.

ПРО ШКОЛУ. Школа в той час працювала нормально, директором школи і надалі був Григорій Казанівський, кол. старшина УГА. Зробив він у той час добру справу. Школа закінчувалася шостою класою, а були діти, які хотіли вчитись далше; бажаючих він взявся вчити програму сьомої класи, а екзамени вони складали в лопатинській школі. Помер він 1955 року.

ПРО ОУН. Починаючи з літа 1941 р., майже дві третини молоді, хлопців і дівчат, були причетні до ОУН. Того ж року кілька мужчин із провідників були на сході України і провели там організаційну справу: Іван Шпак, Василь Куць, Василь Казанівський. Влітку і восени 1941 р. Організація провела велику роботу по збиранню зброї і боєприпасів по місцях, де тількищо відбувалися бої між червоною і німецькою арміями. Добре був налагоджений зв'язок із другими селами, велась політично-виховна робота. Ще влітку 1941 р. проводився в Нивицях вишкіл підстаршин під командою "Поля", під видом спортивних зборів. Влітку 1943 р. Гештапо провело низку арештів членів ОУН. У Нивицях був арештований Андрій Кріса, 1923 р. народження, якого розстріляли (інші втекли). У тому часі вже чимало добровільців з наших довколишніх сіл пішли на Волинь в УПА. В околицях сіл Переволочна, Стовпин, Топорів було створено сотню під командою Малинового. Почала комплектуватися сотня Нивиці-Станиславчик, сотня Вороного, провадилося кілька вишколів.

Під осінь на Радехівщині знову пройшли арешти. Було заарештовано багато людей, членів ОУН, в основному різного рівня провідники. Гештапо добре налагодило агентурну службу. Восени 1943 р. в с. Оглядіві був празник Михаїла. В цей день рано-вранці німці оточили село і забрали багато людей, а в тому поліцаїв місцевої станиці. Всіх дуже били, особливо знущалися над поліцаями. Як пізніше

вияснилось, акція була зроблена проти ОУН. Склалася ситуація, що кожне село повинно мати свою самооборону. Була така сомооборона зорганізована і в Нивицях. Був налагоджений добрий зв'язок з Радеховом, щоб у випадку підготовки німців до акції негайно повідомляти. Після Оглядова таких акцій по довколишніх селах не було чути, трохи притихло. Різдво 1944 р. пройшло відносно спокійно, але велике горе вже було близько. 26 січня надійшло з Радехова повідомлення, що німці готують акцію і все виглядає так, що на Нивиці. Місцеві керівники ОУН скликали всіх, хто належав до самооборони, і виставили варту. Коло 8-ої год. вечора прийшла група старшин УПА по зв'язку Незнанів-Нивиці. В Нивицях вони повинні були день відпочивати і на другий день теж по зв'язку відійти на Волинь. Повечерявши, вони рішили йти далше. Все було спокійно. Коло 4-ої год. ночі зі сторони Станиславчика над'їхала група кіннотників і за ними величезний обоз підвод. Цього ніхто не сподівався. Головне, зі Станиславчика не було ніяких повідомлень, хоч зв'язок тут був надійний.

Вартові були заскочені, спочатку думали, що це наш загін. Коли ж розпізнали, хто це насправді, були схоплені і пов'язані. Хоч ніякого спротиву вартові не вчинили, їх пов'язали колючим дротом і почали по-звірячому бити. А була це банда комуніста Медведєва, так звані "переможці". Люди почали зі села втікати, хто куди міг, а хтось з нивичан забіг у село Трійцю, де стояв невеликий загін УПА, і сказав їм, що в Нивицях є якась банда і напала вона на хату Федора Шпака (Сурмача). Командир того загону, Володимир Фединишин (Рудий) зібрав своїх і самооборону села Трійця та кинувся на ті дві хати, попередньо не провівши ніякої розвідки. Вороги нараховували кількасот чоловік і були добре озброєні. Сили були не надто рівні. Після приблизно двадцяти хвилин бою згинуло 10 воїнів УПА. Мали втрати також медведєвці, хоч до тих пір не вдалося їх точно встановити. Після бою пішли вони збирати по селі людей, зганяли всіх до Панасюкової хати, звідтам водили до хати Івана Шишки (Біликів) на допит, а тоді до Бортникової стодоли. Катували страшно, того не можна описати. По оцінкам очевидців було в Панасюковій хаті 60 до 70 людей.

Приблизно в 11-ій год. почали грабувати: ходили по хатах, розбивали скрині і забирали все, що їм захотілося. Коло 6-ої год. вечером зі сторони Радехова над'їхали дві автомашини, за ними піхота, і почали обстрілювати село. Після недовгої стрілянини медведєвці стали спішно відходити в сторону Станиславчика, рівночасно підпалюючи село. Спалили 26 господарств. Трійцю почали палити ще в 11-ій год. дня; там згоріло 39 господарств. Запалили вони і Бортникову стодолу разом з живими людьми, а було їх там 26 чоловік, всі згоріли. Люди, які були заперті в Панасюковій хаті, під час перестрілки висадили двері і розбіглись хто куди. Хтось крикнув, що в Бортниковій стодолі є люди — а

вона горить; коли прибігли, стодола вже догоряла. Під недогорілими кроквами лежала купа мертвих тіл. Піднявся страшний плач, лемент, кожна рідня старалась впізнати своїх і витягти з тієї купи. Вкінці вирішили до ранку нічого не робити, а тільки вранці розбирати все те, що там лежить. Люди стояли цілу ніч коло тієї стодоли, здавалося, що тому горюванню не буде кінця. Коли розвиднілося, почали збирати загиблих. Ховали по одному, по два і по три, як виходило. Разом поховано тільки стрільців УПА, які згинули в бою з бандою, разом з командиром.

ЗАКАТОВАНІ: Вареха Іван, 1914 р. нар.; Волошин Анна, 1914 р. нар.; Гавор Йосиф, 1924 р. нар.; Гавор Степан, 1923 р. нар.; Гавор Василь, 1924 р. нар.; Гавор Федір, 1917 р. нар.; Гаврилюк Марко, 1901 р. нар.; Грабинський Дмитро, 1925 р. нар.; Гнатишин Іван, 1922 р. нар.; Гавліцький Григорій, 1924 р. нар.; Доскоч Данько, 1911 р. нар.; Казанівський Федір, 1908 р. нар.; Мостова Софія, 1910 р. нар.; Левусь Роман, 1914 р. нар.; Лавний Михайло, 1922 р. нар.; Лавний Леонід, 1917 р. нар.; Панасюк Леонід, 1889 р. нар.; Смаль Анна, 1928 р. нар.; Шумський Василь, 1924 р. нар.; Шпур Василь, 1924 р. нар.; Яцина Дмитро; Яцина Василь, 1920 р. нар. Три прізвища не вдалося встановити.

ВОЇНИ УПА, ЯКІ ЗАГИНУЛИ В БОЮ З БАНДОЮ МЕДВЕДЕВА: Боровець Іван, 1918 р. нар., з Любачівського району; Грабець Олек-

Могила мешканців с. Нивиці, помордованих московською бандою Медведєва 27 січня 1944 р. Могилу відновлено 11 березня 1990 р.

сандер, 1920 р. нар., з Любачівського району; Запісоцький Петро, 1920 р. нар., з села Волсвин, Радехівського району; Зборок Іван, з села Руденко, Радехівського району; Козій Олександр, 1925 р. нар., з села Люблінк Новий; Коляно Григорій, 1921 р. нар., з села Руденко, Радехівського району; Лашук Михайло, 1924 р. нар., з села Руденко, Радехівського району; Романчук Андрій, 1921 р. нар., з села Волсвин, Радехівського району; Тарнавський Микола, 1922 р. нар., з села Середпільці, Радехівського району; Фединишин Володимир, 1916 р. нар., з села Нивиці, Радехівського району.

Всі, закатовані бандою, і ті, які загинули в тому бою, поховані на нивицькому цвинтарі. Стрільці УПА поховані разом у братській могилі. Похорон відбувся без відправи. Отець Богдан Горбачевський, який чудом остався в живих, вже 28 січня вранці виїхав з родиною до Львова. Сім'ї, в яких були господарства спалені, розмістилися хто де зміг, в основному в рідних і сусідів. Старостою села або війтом остався Ярослав Фединишин, бо Леонід Панасюк був закатований бандитами. Значна частина молоді пішла в ряди Української Повстанської Армії, в сотню "Гамалії", "Чумаки" і сотню Малинового.

Підходила весна 1944 р., а за нею приближався фронт до наших теренів. В кінці березня перші розвідники більшовиків появилися в околицях Нивиць, але пізніше фронт відійшов дещо на схід. Все ж таки німці акцію на Нивиці зробили. В Зелену суботу вони оточили село і забрали в основному молодих хлопців у німецьку армію. Настали дні тривоги і тяжких переживань. Всі зрозуміли, що скоро прийдуть більшовики. Страх панував неймовірний. Не забувалась банда Медведєва і спалені люди в Бортниковій stodolі. В другій половині липня 1944 р. прийшли більшовицькі "визволителі". Відразу проголосили мобілізацію і забрали значну частину селян у Червону Армію. Були серед них і члени ОУН. Частина скривалась на власну руку, інші пішли в УПА. Ситуація була незвичайно складна. Тільки закінчилася боротьба з фашистами і зараз же почалася з більшовиками. Після першого бою, який стався на початку вересня 1944 р. біля Колісників (присілок Нивиць), вивезли в Сибір сім родин. Під час другого бою на Потоці спалили близько половини господарств; було це 9 вересня 1944 р.

Великий бій стався 20 вересня того ж року в лісі недалеко села Трійця. В тому бою загинули 53 вояки УПА. Практично боротьба УПА з більшовицькими загонами в наших околицях тривала до лютого 1952 р. Дня 20 лютого загинув останній наш повстанець — Федір Кононович, 1916 р. нар.

Тим часом влада готувала ґрунт для оформлення колгоспу. Робилось це так: з кожним роком здача державі з кожного господарства все збільшувалася, а також податки і позика. Ставили людей у безвихідне становище. І так у 1949 р. в Нивицях почали закладати кол-

госпи. Спершу робили збори і там умовляли людей, але ніхто не хотів до колгоспу вступати. Тоді заготовляли заяви в сільраді, вночі приходили в село робітники НКВД зі солдатами, брали по черзі людей і виводили в сільраду підписувати заяви.

Ось як свідчить тодішній секретар сільради **Іван Концевич**: Після кількох нічних візитів НКВД у село — виходу не було, примушували записуватися до колгоспу. То був початок повної руйнації сільського господарства. Треба було здати до колгоспу худобу, особливо коні, сільсько-господарський інвентар і будівлі. Все пішло марнуватися. Працювали за трудовні, а на один трудовдень треба було часом працювати кілька днів. Вижити було дуже тяжко. Поголовно почали красти всі, бо інакше вижити було неможливо. Ходили в поле і там руками мняли колоски і закопували зерно, а коли стемніло, ходили забирати. Колосків після збору не можна було збирати, за це безжалісно карали. Так за збирання колосків до кількох років тюрми засудили Марію Кухту. Хліба в село привозили мало, або зовсім не привозили, тому люди були змушені їздити за хлібом до Топорова, Лопатина, або до Радехова. Крали з колгоспу кукурудзу, зерно, буряки, картоплю, все, що попало. Зникло слово злодій. Хто вночі не спав і щось приніс, того називали господарем, що дбає, а хто не приніс, той був ледар, бо не хоче дбати. Так мінялися погляди людей на цінності, падав культурний рівень.

Починаючи з 1960 р. стали знищувати культурні споруди. Були зламані всі хрести по селі і за селом, в тому числі і хрест, поставлений на знак скасування панщини 1848 р. Знищили й могилу коло церкви, яка була висипана на честь полеглих за волю нашого народу 15 серпня 1941 р. Поволі стали русифікувати школу, а почали з пісень. Нивицький колгосп об'єднали з оглядівським і очолив те господарство Микола Крицький.

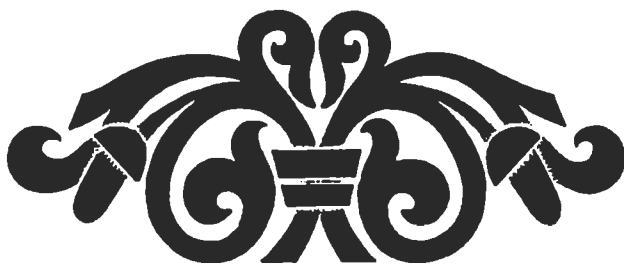
Церква в Нивицях діяла постійно (крім часу, коли була в ремонті). Отці — Фуртак, Нечай, Швець — проводили регулярно відправи. Люди святкували Різдво й Великдень, наскільки в тих умовах було можливо. Покрадьки христили дітей і брали шлюби.

На всіх етапах боротьби за українську державність нивичани брали активну участь. Чимало їх віддали своє життя за Україну, за її волю.

ВПАЛИ НА ПОЛІ БОЮ СТРІЛЬЦІ УКРАЇНСЬКОЇ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ: Бондарчук Матвій, Кривов'яз Луць, Лавний Дмитро, Маковецький Роман, Мельник Пилип, Олійник Степан, Рябий Тимко, Фединишин Григорій, Шпак Ілько, Шпак Михайло, Шпак Павло, Яцина Атанас, Яцина Василь, Яцина Михайло, Яцина Петро.

РОЗСТРІЛЯНІ НІМЕЦЬКИМИ ФАШИСТАМИ: Балій Михайло, Віцько Петро, Ковалишин Гриць, Кріса Андрій, Кухта Василь, Куць Микола.

ЗАГИНУЛИ В БОРОТЬБІ З БІЛЬШОВИЦЬКИМИ ОКУПАНТАМИ —
РОЗСТРІЛЯНІ НКВД: Бучкевич Михайло, Вітовський Йосиф, Волошин
Гриць, Гайдамащук Харитон, Дубовець Іван, Дубовець Семен, Зубань
Василь, Зубань Луць, Казанівський Андрій, Казанівський Петро, Каза-
нівський Ярослав, Кемпнюк Василь, о. Книш Степан, Колісник Адам,
Колісник Василь, Колісник Володимир, Колісник Петро, Кононович
Федір, Кріса Петро, Кухта Гриць, Кухта Дмитро, Куць Василь, Куць Ів.,
Куць Іван, Куць Микола, Куць Федір, Лавний Зенон, Маковецький Іван,
Нагірний Дмитро, Панасюк Петро, Рожанський Казимир, Розік Петро,
Семінка Михайло, Фединишин Володимир, Шишка Іван, Шпак Іван,
Шпак Федір, Шпур Дмитро, Яцина Іван.

СЕЛО ПОЛОВЕ РАДЕХІВСЬКОГО ПОВІТУ

При шляху, що сполучає міста Радехів і Кристинопіль, 5 км на захід від Радехова розташоване невелике (біля 100 дворів) село Полове. Між Радеховом і Половим була колись невелика німецька колонія Юзефівка. Мешканців цієї колонії під час Другої світової війни переселено до Німеччини, а на їхнє місце поселено українців із Закерзоння, що опинилося під польською окупацією.

В Половому була греко-католицька церква. Храмове свято припадало на день Сошествія св. Духа (Зелені свята). В селі була читальня "Просвіти" і кооператива, що містилися в одному будинку. В читальні працював аматорський драматичний гурток, а також хор. Активним діячем був парох села о. Павлосюк, який після приходу більшовиків один із перших перейшов на православ'я і був переведений до Львова парохом церкви св. Петра і Павла.

Ще за часів Польщі діяла в селі Організація Українських Націоналістів, діяльність якої особливо проявилася в часі німецької, а ще більше в часі більшовицької окупації. Підпілля, в якому брали активну участь молоді хлопці й дівчата, користувалось допомогою мешканців села.

На тлі цієї підпільної боротьби, воєнних дій і змін окупантських режимів зарисовується історія свідомої та патріотичної родини Данила й Еви Дідухів із с. Полового. Три їхні доньки — Іванна, Катерина і Надія — особливо визначалися серед дівчат — членів ОУН. Їхня доля може служити прикладом того, в яких трудних умовах приходилося тогочасній молоді жити, працювати і, незважаючи на перешкоди, здобувати освіту, щоб могли краще послужити своїй знедоленій Батьківщині.

За Польщі Катерина вчилася у польській гімназії в Радехові, а Іванка поступила екстерном у третю класу цієї гімназії. Тут вона вчилася в одній класі з Євгеном Штендерою, який згодом вславився в УПА як командир Прірва. Наймолодша дочка Надя помагала батькам у господарстві, яке було велике і заможне. Після окупації Західньої України советська влада відразу зарахувала Дідухів, як заможних господарів, до "куркулів". Напередодні війни з Німеччиною, вночі 21 червня, їх

мали вивезти на Сибір. За день до вивозу крадькома зайшов до них із сільради добрий чоловік і попередив, що з села мають вивезти десять родин, а вони в списку є першими. Від вивозу спас їх вибух війни.

За німецької окупації Іванка і Катерина вчилися у Львові в хемічній школі і технікумі, т. зв. "Техніше Фахшуле", де викладачами працювали кол. професори Політехнічного Інституту. Надя вчилася у торговельній школі.

Після війни Іванка працювала в підпіллі у відділі пропаганди. Згодом обласний провідник Черник (псевдо) відпустив її для продовжування студій у Політехніці. Є дані, що цього провідника і його дружину Галю більшовики замордували і трупи виставили на пострах людям у Радехові. Газета *За вільну Україну* помістила світлину тих трупів.

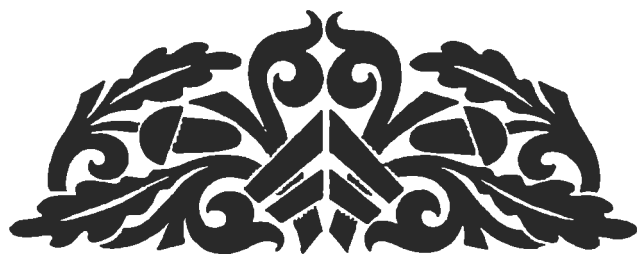
Коли Іванка вчилася у львівському Політехнічному Інституті, Надя у той час вчилася в Торговельному Інституті. З 4-го курсу їх обидві арештували і засудили на 10 років каторги на Колимі. Катерину заслали в Чітинську область на Сибірі. На диво, нікого з села, ані їхніх батьків, не вивезли, хоча небезпека арештування була дуже реальна. Раз якось зайшов до Данила Дідуха уповноважений НКВД і став страшити його, що, мовляв, я вишлю тебе туди, де Макар телят пасе... Данило відповів, що не боїться вивозу, бо вже там був. Тоді розповів, як він, будучи полоненим австрійської армії з Першої світової війни, працював наймитом у російського поміщика в Томській губернії. Працьовитий Данило завоював собі симпатію в поміщика, який навіть натякав, що рад би його бачити своїм зятем. Під час революції на Сибірі зорганізували т. зв. "червону гвардію" і обіцяли полоненим "австріякам", які вступлять на службу до червоних, скоріше відправити їх додому. Данило розрахував, що це мабуть єдина можливість вернутися в рідне село. Та не встигли червоні як слід зорганізуватись, як їх накрили "білі" і всіх спійманих рішили розстріляти. Данило стояв уже в лаві до розстрілу, як на коні примчав його господар і випросив відпустити його як доброго робітника, який не є комуністом, а просто — хотів таким способом скорше вернутися додому. Це спасло Данила від смерти і з того часу його ніхто не турбував.

Ще була одна цікава пригода в Дідухів, яка потверджує стару істину, що деколи бувають добрі люди навіть серед ворогів. Отож, якась воєнна частина проводила в селі розшуки за членами підпілля і заглянула до їхньої хати. Жінка якраз ховала в льоху в картоплю підпільну літературу, що її випадково викопала в саду, де заховала її Іванка. Поки офіцери (армійські, не енкаведисти) розглядали літературу, Данило розпорядився: "Євко, — каже до дружини, — став вареники, сало, сметану і самогон на стіл!" Офіцери випили, поїли, а опісля, порадившись, віддали літературу, щоб її знищити. Дідухи жили

у вічному страху перед можливим вивозом, бо стукачів і зависників у селі було досить.

Після повороту із заслання Катерина заочно закінчила Львівський університет, студіюючи англійську мову. Їй дозволено вчитися в університеті завдяки знайомому "прогресистові" з Канади, який побував у селі і заступився за неї.

Сьогодні в селі Половому людей стало менше, бо молоді майже немає — вона шукає щастя в містах. Трапляються навіть порожні хати в селі. Якогось культурного життя в Половому не помічається, бо внаслідок більшовицьких репресій дуже багато людей постраждали — були розстріляні, закатовані, або вивезені на Сибір.

КАМІНЕЧЧИНА

КАМІНЕЧЧИНА, 1880-1979

Адміністративно-статистичний огляд

Камінецький повіт за Австрії до 1914 р. охоплював три судові округи: Камінецьку, Буську і Радехівську. До Камінецької судової округи належало, крім Камінки Струмилової, 26 громад і 19 дворів. У 1880 р. у Камінецькій судовій окрузі жило 25 247 осіб, з якого то числа на громади припадало 24 307 осіб, а на двори 940 осіб.

Буська судова округа мала 32 громади і 28 дворів. Всього населення у ній у 1880 р. було 29 871 осіб, з якого то числа на громади припадало 28 416, а на двори 1455 осіб. Поділ громад і статистику населення цих двох судових округ на день 31.XII.1880 р. подають таб. I-II.

У Радехівській судовій окрузі було, подібно як у Буській, 32 громади і 28 дворів. Всього населення округи мала 32 435 осіб; у громадах 30 284, у дворах — 2151.

Як бачимо, цілий Камінецький повіт мав у 1880 р. 87 553 мешканців, з яких 83 007 припадало на 91 громаду і 4546 на 75 дворів. Вилучивши Радехівську судову округу, яка пізніше стала частиною Радехівського повіту, побачимо, що в самій Камінеччині в 1880 р. було 59 громад і 47 дворів з населенням 55 118 осіб.

Крім того, що в 1914 р. відпала від Камінецького повіту Радехівська судова округа, також у самій Камінеччині зайшли зміни відносно числа громад. До Камінецького повіту прилучено Батятичі, а згодом і Тишицю, а відпали Острів і Русилів. Громадами стали Бербєки, Зубів Міст, Константинівка, Лодина Нова, Мазярня Ваврикова, Рожанка та Ямне, а перестали бути громадами Кривулянка й Підзамче після прилучення їх до Камінки Струмилової в 1933 р.

Виказ громад Камінецького повіту за адміністративним поділом з 1 квітня 1932 р., як також статистичні дані про загальну площу та площу ужиткової й орної землі кожної громади, число мешкальних будинків і населення в роках 1921 і 1931 подає таб. III.

Таблиця та говорить нам, що в 1932 р. Камінецький повіт охоплював два міста — Камінку Струмилову й Буськ, та 63 сільські громади,

включаючи містечко Добротвір. Площа повіту доходила до одної тисячі кв. кілометрів, на якій у 1931 р. жило понад 82 тисячі осіб.

У серпні 1934 р. введено поділ сільських громад повіту на волості. Камінецький повіт мав вісім волостей. Їх виказ і статистичні дані про них подає таб. IV.

Етнічний склад населення Камінецьчини, згідно з обчисленнями проф. Володимира Кубійовича, на день 1 січня 1939 р. представлявся ось так: все населення — 89 240; українці — 52 215; українці з польською мовою — 20; поляки — 14 490; польські колоністи — 1440; латинники — 12 515; жиди — 7005; німці й інші — 1555.

Після прилучення західноукраїнських земель до УСРСР в 1939 р. більшовицька влада потворила багато районів, що були значно менші від повітів та іноді охоплювали громади, що раніш належали до різних повітів. На території колишнього Камінецького повіту створено три райони з центрами Камінка Струмилова, Буськ і Милатин Новий. Німецька влада, прилучивши Галичину до Генеральної Губернії, привернула передвоєнний адміністративно-територіальний поділ, при чім Камінка Струмилова стала округою.

Після повторного приходу більшовицької влади в 1944 р., відновлено зліквідовані райони й сільські ради. Згодом прийшло до збільшення одних районів коштом ліквідації інших. Внаслідок ліквідації Красненського й Новомилятинського районів у 1959 р., частину їх місцевостей прилучено до Буського району, а Кам'янсько-Бузький район дістав частину сільрад зліквідованого Великомоствіського району. Адміністративно-територіальний поділ Кам'янсько-Бузького й Буського районів на 1 січня 1962 р. подають таб. V-VI.

До дальшого збільшення районів прийшло в шістдесятих роках, коли то у Львівській області зліквідовано ще дванадцять районів, а в тім Новояричівський і Олеський, території яких побільшили Кам'янсько-Бузький і Буський райони. Адміністративно-територіальний поділ обох цих районів на 1 січня 1979 р. подають таб. VII — VIII.

Згідно з цим поділом, площа Буського району займає 856.4 кв. км. Буський район об'єднує одну міську, дві селищні й 18 сільських рад з населенням 57.5 тисяч осіб (1978 р.). В районі є 81 сільське поселення.

Площа Кам'янсько-Бузького району займає 866.8 кв. км, на якій у 1978 р. жило 59.2 тис. осіб. На території цього району є одна міська, дві селищні й 17 сільських рад. Сільських поселень є 73. Оба райони покривають територію більшу від колишнього Камінецького повіту. Це сталося внаслідок прилучення до Кам'янсько-Бузького району частин колишніх повітів Львівського (Новояричівська сел. р., Старояричівська і Ременівська сільради) і Жовківського (Великоподненська й Желдецька сільради), а до Буського району частин Перемишлянського, Золочівського й Радеківського повітів.

Тому що немає статистики поодиноких місцевостей, в таб. VII — VIII подано тільки число населення центрів рад.

Якщо йдеться про назви місцевостей, то їх у Камінецьчині змінено відносно мало. У Кам'янсько-Бузькій районі змінено назви: Камінка Струмилова на Кам'янка-Бузька, Добротвір на Старий Добротвір, Желехів на Великосілки, Лани Польські на Прибужани, Сілець Беньків на Селець і Ягоню на Ягідню. У Буській районі перезвано Адами на Заводське, Новосілки Ліські на Новосілки, Фирліївку на Андріївку. В деяких назвах уведено тільки маленькі зміни.

ТАБ. I.
КАМІНЕЦЬКИЙ ПОВІТ У 1880 Р.
Населення громад і дворів

I. Камінецька судова округа

Громади	Двори	
Вирів	430	32
Горпин	970	32
Дереваляни	661	33
Дернів	799	48
Добротвір	2887	85
Желехів Великий	1184	86
Желехів Малий	512	33
Камінка Струмилова	6107	
Белзьке передм.	1096	
Забужжя	684	
Камінка місто	3571	
Львівське передм.	756	
Кривулянка	168	
Лани Німецькі	109	
Лани Польські	578	
Лапаївка	323	4
Нагірці Малі (громада)	731	86
Лодина Нова	252	21
Нагірці Малі (село)	429	37
Ямне	50	28
Обидів	460	
Підзамче	234	72
Руда	1067	
Сапіжанка	445	
Сілець Беньків	1877	72
Соколів	474	9
Спас	475	103
Стрептів	915	55

Громади	Двори	
Стриганка	631	
Тадані	667	154
Ягоня	134	
Язениця Польська	590	25
Язениця Руська (громада)	516	
Мазярня Камінецька	74	
Язениця Руська (село)	442	
Якимів	363	11
Разом	24 307	940
Все населення	25 247	

ТАБ. II.

КАМІНЕЦЬКИЙ ПОВІТ У 1880 Р.
Населення громад і дворів

II. Буська судова округа

Громади	Двори	
Адами	855	42
Банюнин	611	25
Будки Незнанівські	561	
Буськ	5800	
Буськ місто	2003	
Воляни	587	
Довга і Коротка Сторони	1108	
Липобоки	1048	
Німецький Бік	684	
Підзамче	370	
Вербляни	982	50
Волиця Дерев- лянська	549	9
Грабова	1080	41
Гумнищі (Гумниська)	638	16
Гута Полоницька	567	
Дідилів	1234	87
Журатин	390	37
Кізлів	1198	179
Кудерявці	541	44
Купче	397	38
Лісок	454	55
Лянерівка (громада)	383	11

Громади	Двори	
Лянерівка (село)	236	11
Остапківець	147	
Милятин Новий	441	19
Милятин Старий	846	49
Незнанів	1239	55
Несміхів	467	60
Новосілки	964	33
Острів	512	22
Побужани	1015	55
Полонична	974	36
Ракобовні	662	
Ріпнів	976	219
Русилів	236	40
Соколя	1243	70
Убині	673	44
Хренів	542	29
Чаниж	719	80
Яблонівка	667	10
Разом	28 416	1455
Все населення	29 871	

ТАБ. III.

КАМІНЕЦЬКИЙ ПОВІТ
Адміністративний поділ з дня 1. IV. 1932

Міста й сільські громади

	Поверхня в кв. км.			Число меш. бу- динків		Число насе- лення	
	Заг.	уж. зем.	орної зем.	1921	1931	30.IX.21	9.XII.31
А. Міста							
Камінка Струмилова	15.33			880	1151	6518	7935
Буськ	33.83			1073	1302	6440	7010
Б. Сільські громади							
Адами (і Верхоли)	18.65	9.57	6.11	192	257	1321	1372
Банюнин	8.02	7.73	6.98	149	156	783	855
Батятичі	66.52	60.21	40.42	766	839	4248	4415
Бербєки	11.27	4.63	2.70	66	89	437	558
Будки Незнанівські	15.56	7.09	4.24	118	154	767	857
Вербляни	25.94	22.12	8.34	275	326	1606	1868
Вирів	6.70	6.45	5.32	122	133	601	706
Волиця Деревлянська	14.13	6.85	4.25	146	182	762	910
Горпин	14.80	12.86	9.03	249	278	1404	1507

	Поверхня в кв. км.			Число меш. бу- динків		Число насе- лення	
	Заг.	уж. зем.	орної зем.	1921	1931	30.IX.21	9.XII.31
Грабова	26.03	9.29	3.67	161	185	961	1013
Гумнищі (Гумниська)	27.07	17.47	4.55	181	206	986	1078
Гута Полоницька	12.30	9.56	1.53	124	133	748	778
Деревляни	10.76	9.48	7.11	119	183	800	921
Дернів	15.02	12.10	9.19	204	270	1173	1410
Дідилів	19.51	18.04	14.80	310	376	1818	1974
Добротвір (м-ко) (і Підрудне)	39.43	33.01	17.17	443	606	3003	3261
Желехів Великий	15.18	11.83	8.75	255	301	1646	1655
Желехів Малий	9.13	7.65	4.76	156	183	879	934
Журатин	6.69	6.10	4.97	112	103	569	546
Зубів Міст	6.86	5.34	3.23	132	127	676	706
Кізлів	18.03	13.26	9.51	215	283	1484	1595
Константинівка	13.48	8.63	4.85	102	115	578	661
Кривулянка	0.75	0.61	0.45	43	65	323	430
Кудерявці	6.67	5.68	4.33	155	158	803	910
Купче	9.19	8.78	7.29	75	100	563	651
Лани Німецькі	1.44	1.36	1.15	20	26	126	140
Лани Польські	11.03	9.95	6.18	123	150	681	799
Лапаївка	1.86	1.66	1.14	67	87	432	508
Лісок	7.04	6.87	5.62	102	120	643	662
Лодина Нова	3.31	2.50	1.46	75	80	403	438
Лянерівка	3.40	3.15	2.93	100	135	529	605
Мазярня Ваврикова	14.87	1.92	0.71	64	67	384	382
Мілятин Новий	0.78	0.73	0.28	82	90	445	398
Мілятин Старий	10.85			192	243	1122	1163
Нагірці Малі	6.40	5.12	4.09	110	118	573	634
Незнанів	50.54	18.69	8.64	304	319	1771	1779
Нєслихів	7.33	6.62	5.26	129	124	719	721
Новосілки Ліські	15.80	13.87	11.02	263	287	1512	1610
Обидів	9.29	7.39	4.56	120	132	723	717
Підзамче	5.01	4.79	4.29	44	62	364	491
Побужани	21.63	12.81	8.07	286	334	1500	1707
Полонична	33.53	20.27	7.58	224	260	1322	1302
Ракобовти	5.80	5.48	4.30	131	146	654	709
Ріпнів	16.16	13.66	10.74	164	318	1159	1462
Рожанка	5.02			80	85	485	450
Руда Сілецька	18.34	10.85	5.54	209	270	1484	1505
Сапіжанка	3.52	3.32	2.64	62	79	345	442
Сілець Беньків (і Гавлики)	40.88	26.68	16.39	484	595	3040	3418
Соколів	4.46			105	113	529	594
Соколя (і Турки)	41.03	17.98	6.77	185	255	1277	1382
Спас	13.47			79	148	704	775
Стрептів	14.88	12.75	9.23	277	307	1393	1597
Стриганка	21.62	8.44	3.43	61	148	705	851

	Поверхня в кв. км.			Число меш. будинків		Число населення	
	Заг.	уж. зем.	орної зем.	1921	1931	30.IX.21	9.XII.31
Тадані	19.82	11.22	7.49	178	206	950	1049
Убині	13.82	13.36	6.65	145	212	881	988
Хренів	9.53	6.64	5.93	114	144	673	710
Чаниж	34.38	19.56	7.12	190	229	1162	1282
Яблонівка (Руська і Польська)	25.06			224	270	1119	1325
Ягоня	1.85			21	25	145	130
Язениця Польська	3.87	3.36	1.97	119	136	662	686
Язениця Руська	16.55	8.15	4.67	130	145	689	813
Якимів	4.28	4.08	3.16	78	94	421	511
Ямне	3.26	3.20	1.98	61	72	335	357

ТАБ. IV.
КАМІНЕЦЬКИЙ ПОВІТ 1. VIII. 1934.

Міста й волості

	Поверхня	Мешк. буд.	Ч. населення
	в кв. км.	стан з 9.XII.1931	
А. Міста			
Камінка Струмилова	21.09	1278	8856
Буськ (Бузьк)	33.83	1302	7010
Б. Волості			
1. Буськ	124.78	1620	8489
2. Грабова	157.31	1274	6937
3. Дідилів	59.62	1095	5632
4. Добротвір	109.78	1439	8002
5. Желехів Великий	90.81	17.18	9171
6. Камінка Струмилова	204.35	2752	14 766
7. Милятин Новий	86.09	1682	8721
8. Незнанів	111.85	840	4701
Міста й волості:	999.51	15 000	82 285

ТАБ. V.
КАМ'ЯНСЬКО-БУЗЬКИЙ РАЙОН, 1. I. 1962.

- А. Кам'янсько-Бузька міська рада*
м. Кам'янка-Бузька
- Б. Добротвірська селищна рада*
смт. Добротвір
- В. Сільські ради і їх центри*
 - 1. Батятичівська — с. Батятичі
 - 2. Дернівська — с. Дернів
 - 3. Желдецька — с. Желдець
 - 4. Незнанівська — с. Незнанів
 - 5. Прибужанівська — с. Прибужани
 - 6. Селецька — с. Селець
 - 7. Стародобротвірська — с. Старий Добротвір
 - 8. Таданівська — с. Тадані

ТАБ. VI.
БУСЬКИЙ РАЙОН, 1. I. 1962.

- А. Буська міська рада*
м. Буськ
- Б. Селищна рада*
Красненська селищна рада
смт. Красне
- В. Сільські ради і їх центри*
 - 1. Гумніська — с. Гумніська
 - 2. Купченська — с. Купче
 - 3. Куткірська — с. Куткір
 - 4. Милятинська — с. Новий Милятин
 - 5. Новосілківська — с. Новосілки
 - 6. Соколянська — с. Соколя
 - 7. Стрептівська — с. Стрептів
 - 8. Топорівська — с. Топорів
 - 9. Утішківська — с. Утішків
 - 10. Чанизька — с. Чаниж
 - 11. Яблунівська — с. Яблунівка

ТАБ. VII.

КАМ'ЯНСЬКО-БУЗЬКИЙ РАЙОН, 1979 Р.

Центр — м. Кам'янка-Бузька

Кам'янсько-Бузька міська рада

- м. Кам'янка-Бузька — 9.2 тис. (1968)
- с. Забужжя
- с. Лани
- с. Сапіжанка

Добротвірська селищна рада

- смт. Добротвір — 3700

Новояричівська селищна рада

- смт. Новий Яричів — 2200
- с. Цепухи

Сільські ради

1. Банюнинська

- с. Банюнин — 752
- с. Неслухів
- с. Убині

2. Батятичівська

- с. Батятичі — 2726
- с. Ворожбин
- с. Липники

3. Великоколодненська

- с. Велике Колодне — 1087
- с. Новий Став
- с. Печиховости
- с. Честині

4. Великосілківська

- с. Великосілки (Желехів) — 1844
- с. Малі Нагірці
- с. Нова Лодина
- с. Соколів

5. Вирівська

- с. Вирів — 473
- с. Горпин
- с. Якимів

6. Дернівська

- с. Дернів — 807
- с. Дальнич
- с. Товмач

7. Дідилівська

- с. Дідилів — 1358
- с. Великі Підліски
- с. Хрінів

8. Желдєцька

- с. Желдєць — 767
- с. Верени
- с. Високофедорівка
- с. Воля Жовтанецька
- с. Красичин
- с. Мазярка
- с. Сокіл

9. Жовтанецька

- с. Жовтанці — 3065
- с. Вихопки
- с. Грабовець
- с. Колоденце
- с. Ставники

10. Незнанівська

- с. Незнанів — 989
- с. Гряда
- с. Мазярня-Коравська
- с. Полонична

11. Прибужанівська

- с. Прибужани (Лани Польські) — 658
- с. Велика Грушка
- с. Гайок
- с. Зубів Міст
- с. Лапаївка
- с. Мала Грушка
- с. Обидів
- с. Руда
- с. Руда-Сілецька
- с. Ягідня (Ягоня)

12. Ременівська

- с. Ременів — 1248
- с. Вислобоки
- с. Запитів

13. *Селецька*
с. Селець (Сілець Беньків) — 695
с. Долина
с. Перекалки
с. Тартак
с. Тичок

14. *Стародобротвірська*
с. Старий Добротвір (Добротвір) — 2725
с. Стриганка
с. Тишиця

15. *Старояричівська*
с. Старий Яричів — 1362
с. Кукезів (Кукизів)
с. Руданці
с. Цеперів

16. *Стрептівська*
с. Стрептів — 1319
с. Деревляни
с. Спас
с. Ямне

17. *Таданівська*
с. Тадані — 617

ТАБ. VIII.

БУСЬКИЙ РАЙОН, 1979 Р.

Центр — м. Буськ

- Буська міська рада*
м. Буськ — 6 тис. (1968)
с. Ниви

- Красненська селищна рада*
смт. Красне — 5300
с. Підлісся
с. Сторонибаби
с. Утішків

- Опеська селищна рада*
смт. Опесько — 3,3 тис.
с. Волуйки
с. Гутище
с. Теребежі
с. Циків

- Сільські ради*
1. *Андріївська*
с. Андріївка (Фирліївка) — 1550
с. Острівчик-Пільний
с. Петричі (Пітричі)
2. *Балучинська*
с. Балучин — 757
с. Русилів

3. *Боложнівська*
с. Боложнів — 921
с. Баймаки
с. Вербляни
с. Заболотне
с. Підставки

4. *Задвірська*
с. Задвір'я — 909
с. Богданівка
с. Полоничі

5. *Кізлівська*
с. Кізлів — 1313
с. Думниця
с. Журатин

6. *Купченська*
с. Купче — 570
с. Ракобовти

7. *Кутивська*
с. Кути — 950
с. Брахів
с. Хватів
с. Чишків

8. *Куткірська*
 - с. Куткір — 820
 - с. Безброди (Безбруди)
 - с. Острів
9. *Милятинська*
 - с. Новий Милятин — 379
 - с. Новий Ріпнів
 - с. Ріпнів
 - с. Старий Милятин
10. *Новосілівська*
 - с. Новосілки (Новосілки Ліські) — 1202
 - с. Дунів
 - с. Кудирявці
 - с. Лісок
11. *Ожидівська*
 - с. Ожидів — 2750
 - с. Гумниська
 - с. Закомар'я
 - с. Застав'є
 - с. Йосипівка
 - с. Павлики
 - с. Сидори
 - с. Чучмани
 - с. Янгелівка
12. *Полтв'янська*
 - с. Полтва (Повтва) — 1094
13. *Соколівська*
 - с. Соколівка — 1506
 - с. Грабина
 - с. Лабач
 - с. Переворочна
 - с. Рижани
14. *Соколянська*
 - с. Соколя — 1614
 - с. Будиголош
 - с. Волиця Деревлянська
 - с. Грабова
 - с. Забрід
 - с. Маращанка
15. *Топорівська*
 - с. Топорів — 400
 - с. Горбачі
 - с. Гута
 - с. Заболото
 - с. Леньків
 - с. Лісове
16. *Тур'янська*
 - с. Тур'я — 1225
 - с. Бажани
 - с. Бачка
 - с. Гутисько-Тур'янське
 - с. Лісове
17. *Чанизька*
 - с. Чаниж — 2652
 - с. Гаївське
 - с. Заводське (Адами)
 - с. Лісове
 - с. Стівпин
18. *Яблунівська*
 - с. Яблунівка — 1000
 - с. Ланерівка
 - с. Побужани
 - с. Рокитне

КАМІНКА СТРУМИЛОВА І ДЕРНІВ У РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКИХ ІНТЕРМЕДІЙ

Нав'язуючи до статті Романа Кухара про відомих письменників Надбужанщини (т. I, стор. 106), хочу згадати про твори поіменно невідомих нам авторів, які зв'язані з Камінкою Струмиловою і селом Дерновом. Мова тут про т. зв. "інтермедії". В Камінці вперше виставлено українські інтермедії вже 1619 року; в Дернові, біля Камінки, віднайдено в двадцятих роках XX ст. дальших 9 інтермедій, які походять з кінця XVII і початку XVIII ст.

Хоч автори тих дуже популярних у той час п'єс, які в дещо зміненій формі проіснували до наших днів як т. зв. "Вертеп", нам невідомі, то все ж таки це були особи тісно споріднені з оточенням; вони творили в дусі того часу. Цілий ряд визначних учених займався збиранням і вивченням українських інтермедій. З огляду на обмежене місце, я лише в загальному накреслю те, що має зв'язок із Надбужанщиною.

Серед пам'яток української літератури XVII-XVIII ст. значне місце займають короткі одноактові комічні сценки, т. зв. "інтермедії" або "інтерлюдії". Назва "інтермедія" чи "інтерлюдія" (від лат. *inter* — між, *ludus* — гра, *medium* — те, що знаходиться посередині) походить від того, що ці п'єси вставлялися між окремі частини основної поважної драми. В основному зміст інтермедій не мусів бути зв'язаний із темою головної п'єси. Головне призначення інтермедії полягало в тому, щоб глядачеві, стомленому поважною релігійною чи історичною дією, дати відпочинок чи відпруження. Дійові особи інтермедій були персонажі з простолюття, які розмовляли кожний своєю народньою мовою, тоді як серйозні п'єси були писані книжною мовою, не все вповні зрозумілою для пересічного глядача на ринку в часі ярмарку.

Хоч інтермедії прийшли до нас зі Заходу, як зразки комічної чи сатиричної драми, вони широко використовували мотиви і сюжети української народньої творчості та матеріали книжної літератури.

Авторами українських інтермедій були мандрівні дяки, студенти братських шкіл. Походили вони переважно з бідного духовенства і

селянства. Не маючи з чого жити, змушені були займатися різномірною працею. Під час вакацій ходили по селах і містах, відвідували ярмарки, де зустрічали представників усіх прошарків населення і тому добре знали життя народу, його побут і звичаї. У своїх інтермедіях вони відображали це життя, наслідуючи всі комічні епізоди. Численні інтермедії насичені яскравими українськими приказками, прислів'ями і дотепними віршами.

Виконавцями і поширювачами інтермедій серед населення були головним чином ті ж нужденні студенти-школярі, які заробляли на прожиток улаштуванням інтермедійних вистав по ярмарках різних місцевостей. Їх називали "миркачами" (від початкового слова пісні — мир), або "пиворізами", бо були великими звеличниками чарки — "різали пиво".

До нас дійшло понад 40 українських інтермедій, з того одинадцять зв'язаних з Камінкою Струмиловою і її найближчою околицею. Дві перші були поставлені разом з драмою Якуба Гаватовича, "Tragedia albo wizerunek śmierci przeświętego Jana Chrzcziciela, prześląńca Bożego", 1619 року на ярмарку в Камінці Струмиловій і тоді ж у додатку до драми надруковані на яворівському передмісті.¹

Відомі два примірники цього видання. Один є в Кракові, в бібліотеці І. Крашевського, другий у Львові, в бібліотеці АН УРСР, переданий туди з бібліотеки Баворовських.

Дальших дев'ять інтермедій, написаних з кінцем XVII і на початку XVIII ст., віднайдено в с. Дернів, Камінко-Струмилівського району, з кінцем двадцятих років XX ст. Увагу на знайдений збірник звернув д-р Петро Сайкевич, зять місцевого пароха, о. Михайла Сивенького. Він повідомив про це Ярослава Гординського, який, переглянувши старі церковні книги на хорах, признав, що це є дуже вартісна річ і заопікувався знахідкою, яка зараз зберігається в бібліотеці Національного Музею у Львові.²

Збірник, який описав Я. Гординський, складається з двох частин. В першій частині поміщені різні молитви і писання релігійного характеру, в другій — 9 інтермедій. Для кращого розуміння, заголовки інтермедій подаю в сучасній українській вимові:

1. Інтермедія на дві особи: Тато з сином.
2. Інтермедія на дві особи: Син з татом.

1. Вперше інтермедії до драми Я. Гаватовича опублікував Михайло Драгоманів у журналі *Київская Старина* 1883 р. Вдруге в книзі *Розвідки про українську народну словесність і письменство*, т. 1, Львів 1899.

2. Ярослав Гординський, "З української драматичної літератури XVII-XVIII ст.". *Пам'ятки української мови і літератури*. Вид. Археографічної Комісії НТШ, т. VIII, Львів 1930.

3. Інтермедія на дві особи: Німець і хлоп.
4. Інтермедія на три особи: Хлоп, поляк і німець.
5. Інтермедія на три особи: Хлоп, жид і студент.
6. Інтермедія на чотири особи: Жид, циган, баба, диявол.
7. Інтермедія на три особи: Нищий, Юдка, Мошко.
8. Інтермедія на три особи: Жид і хлоп, опісля інший хлоп і жид.
9. Інтермедія на дві особи: Нищих два.

Дійовими особами в обох інтермедіях до драми Я. Гаватовича є селяни. Одні з них простакуваті, легковажні, інші розумні, спритні й хитрі, які обдурюють перших.

В першій інтермедії, що має назву "Продав kota в мішку", жертвою спритного Климка стає багач Стецько, який хвалиться своїм багатством. Він обіцяє щедро обдарити Климка, коли цей, як здібний "звіролов", погодиться стати в нього на службу. Климко не тільки обманює Стецька, продавши йому kota в мішку замість лисиці, але підступом намовляє його побити власні горшки, які купив Стецько, щоб варити різні смачні страви.

В другій інтермедії до драми Я. Гаватовича, "Найкращий сон", до двох мандруючих степом селян, Грицька і Максима, приєднується третій, Денис. Всі вони рішають шукати легкого заробітку на сплавах ("флісах"). В часі розмови показується, що жаден з них не має хліба, а вони дуже голодні. Знайшовши несподівано в траві один пиріг, вирішують, що він дістанеться тому, кому присниться найкращий сон. Лягають спати. Хитрий Денис з'їдає пиріг і будить супутників, щоб розказували свої сни. Максим хвалиться, що був у небі, там пирував і добре наївся. Грицько каже, що йому снилося пекло, він там терпів страшні муки. На це Денис відповідає, що ангел підніс його туди, де вони перебували, а побачивши, що Максим ситий і вдоволений у небі, а Грицько у пеклі, звідки немає вороття, з'їв пиріг. Розгнівані Грицько і Максим проганяють Дениса.

Хоч сюжети цих інтермедій запозичені із Заходу, то все ж таки їхня велика вартість у тому, що в них зображений побут українського народу. Обидві інтермедії відзначаються всіма рисами української національної своєрідності і самостійності в зображенні дійових осіб і їхньої поведінки. Реалізм побутових подробиць, як ось перелік страв, що їх збирається варити Стецько, та спосіб добивання торгу за мішок з "лисицею" в першій інтермедії, опис українського бенкетного столу в небі чи опис мук у пеклі, рідко зустрічаємо в писаних творах чи фолклорі.

Стецько: Хот видиш много
Горщков, що-м додому свого
Тут купив на ярмарку,
Купив-єм и тою мірку,
Що будем собі з неї пити.
Та питаєш, що варити
Буду? Ось в тоім борщика,
В тоім яхли до молока;
Колі риби достанемо,
В тоім горщику зваремо;
А в тоім ся зварит тисто,
В тоім коропис розшесто,
В тоім капусту тлустую,
В тоім розпустимо лою
До гороху. От так знаєш,
Та и пирогов ся найш:
В горщку їх поваремо,
Та у тим шпирок насмажемо,
Та що би-с хотил іншого —
Що маєм, наварим много.

Максим: (з опису неба)
... Гей, било ж, било ж та много
Істи! Не перебачу того:
Било мясо, поросята,
Били печоне курчата,
Били там і вароное
Та били и смажоне,
Все хорошо! Из юшкою
Білою та и жолтою,
И тисто було варене,
Смажоне та и печоне:
А пироги там били.
Та и борщика зварили:
Та била и капустая,
И горох, била кашая,
Та била там и ботвіна
И всялякая зверина.

Грицько: (з опису пекла)
... Та там всього
Відил-єм поспольства много:
Сут тамо попи, панове,
Та наси побратимове,

Сут там и ліхое жункі,
Сут невеліке дітонкі —
Всі горють аж по уши.

Щодо авторства тих інтермедій, думки поділені. Спочатку дослідники, такі як М. Драгоманів, М. Павлик, О. Огоновський, І. Франко та ще дехто, приписували авторство Я. Ґаватовичеві, але переведена останньо докладніша аналіза відкидає це і доказує, що не Я. Ґаватович, але два вихованки українських братських шкіл, а можливо навіть Краківської Академії, написали ці твори. До тих дослідників слід зарахувати М. Возняка, Я. Гординського, М. Гудзія, П. Левіна і багатьох інших.

Інтермедії до драми Я. Ґаватовича заслуговують на особливу увагу не тільки тому, що вони хронологічно є перші українські інтермедії, але й тому, що вони своїми літературними якостями перевищують деякі пізніші.

Створені в тій самій околиці, можливо в самій Камінці Струмиловій, приблизно років п'ятдесят пізніше, є дев'ять інтермедій з Дернівського збірника. Більшість цих інтермедій має анекдотичний характер. Дійові особи — це українські селяни, студенти, цигани, німець, поляк, чорт. Дія в більшості тих інтермедій рухлива, побудована на різних забавних непорозуміннях, тримає глядача в напруженні, дуже часто кінчається бійкою. Подібні сцени зустрічаємо в інтермедіях білоруських і польських, але українські вміло пристосовані до місцевих обставин, що не зменшує їхньої вартості. Також часто виступає жид-шинкар, або орендар, який використовує селян. Часом і на релігійному тлі приходить до комічних моментів.

В першій інтермедії, "Тато і син", виступають дві особи — циган-тато і син. Вибралися вони на торг людям ворожити, щоб "мали що в рот вложити". По короткій суперечці циган б'є пугою сина, який втікає, але на просьбу батька вертається та йде між людей і збирає до торби гроші, якими ділиться з татом.

В другій інтермедії, "Син з татом", батько намовляє сина йти до школи на науку: "Добро то буде, будут тобі потом завидувати люде". Син одначе обвинувачує батька, що цей не післав його змалку до школи: "А чем же-с змалку до школи не давав, але-с ми вівці и телята пасти казав. А тепер я до науки охоти не маю, и той азбуки прочитати не знаю... Ліпше будеш чинити, коли мене не можеш письма научити, от ти мене по святах волиш оженити". По бурхливій суперечці, яка кінчається бійкою, син і батько виходять.

В третій інтермедії, "Німець і хлоп", німець ламаною польською мовою питає, чи не міг би десь тут купити щось доброго до з'їдження. На те селянин відповідає, що коли селянам вистачає хліб і вода, то й він — німець — повинен тим вдовольятися. Це викликає лють у німця, який хвалиться своїм героїзмом у боротьбі з турками під Кам'янцем і хоче шпагою побити селянина, який випереджує противника, потягнувши

німця ціпом по ногах так, що цей паде. Селянин підносить німця і виходить з ним за заслону.

Хоч четверта інтермедія має заголовок "Хлоп, поляк і німець", то в тексті місце хлопця займає козак-запорожець, який поводить себе дуже агресивно і визиваючи так супроти поляка, як і німця. Козак: "А чого ж ви псї народи фурикуєте? Зараз ту козацкую вечеру (палицю) почувате. За море псї народи, пойдѣт людей дурити". Хоч акція оживлена, мало що не доходить до бійки спершу з поляком, а опісля з німцем, то все кінчається мирно. "Але що було, то було! Панове, я вас святи вѣншовати пришов! Мене пирогами витайте, заморозца! Христос Воскрес и всѣх дѣдков з пекла вигнав и все пекло розтрес, би напалнил триумфом веселии голови вашѣ, щоб били здорови при ваших и нашѣ".

В п'ятій інтермедії, "Хлоп, жид і студент", селянин, увійшовши на сцену, дивується, що нікого нема, а він хотів би дещо купити: "Мусит то дзѣсь великден, а я на торг пришов, ачей би-м що купити знайшов. Але ні цигана ні жида не видати, ачей би ми схотѣли таки що продати". Коли виходить жид, настрої міняється. Хлоп, випивши чарок три, розвеселився, а щоб жида зробити щедрішим, обіцяє розказати подію, яка трапилась йому на жидівськїм окопиську, де він бачив Симу — маму жида, яка сиділа на гробі і їла ковбасу і шинку. Коли жид побачив, що селянин глузує з його мами, починає гороїжитись і приходить до бійки. В тому моменті входить на сцену студент та розливає жидові напитки. Селянин покидає сцену, а прибулі в міжчасі інші студенти успокоюють жида і бажають присутнім веселих свят.

В шостій інтермедії, "Циган, жид, баба і диявол", дія починається розмовою цигана з жидом, який захвалює свій товар: добру горілку, гданську табакун та жіночі "стройки", які баба хотіла б купити, щоб дещо відмолодніти. Коли входить чорт, розмова сходить на здоров'я. Чорт, який представляє себе доктором, обіцяє всіх полікувати. Кажє бабі покластись на землю і лікує її "олійками з дубини і ставить гноти на задному тілі". Жидові усуває катар з коліна. Вкінці всіх вивозить тачками до пекла.

Героєм сьомої інтермедії, "Нищий, Юдка і Мошко", є бідняк, який нарікає на незavidну долю голоти, найбільш пошкодovаної суспільної верстви:

Так-то, панове, нищому бѣда всюди!
А вчора мя били у дѣдчого Юди,
Але, як де єго котюгу споткаю,
Без суда, без права києм го пофукаю.

І дійсно, при першій нагоді побиває Юдку і забирає в нього торбу з грішми. Опісля те саме робить з Мошком, який прийшов рятувати Юдку. Коли Нищий вийшов, Юдка і Мошко домовляються піти до замку і

прикликати гайдуків, щоб ті покарали Нищого, який, підслухавши їхню розмову, вертається на сцену, ловить їх за бороди і домагається викупу. Залишившись сам із глядачами, Нищий поздоровляє присутніх з Воскресенням Христовим. В міжчасі жида вертаються та хваляться своєю відвагою.

Найдовша інтермедія Дернівського збірника є восьма: "Жид і хлоп, опісля інший хлоп і жид". Дія починається монологом жида, який закидає християнам, що не читають біблії і тому називають Христа Богом. А це неправда, бо Христос звичайний собі чоловік. Почувши це, селянин, який входить на сцену, погрожує побити жида палицею за зневагу віри:

А що то ти, жиде, що, смердюху, гадаєш?
Для чого ти так віру нашу зневажаєш?
Розказуєш, жи бис-мо біблію читали,
А ви талмудом єи всю пашавіровали (пошахрували).

.....
Як тя отсею вечерою почну смаровати,
Научу тя, як то віру нашу зневажати.

Хоч жид хоче продовжувати розмову з селянином, але боїться палиці, яку селянин пропонує від нього відкупити. І дійсно жид, щоб забезпечити себе від побоїв, поторгувавшись, купує за 40 зл. палицю в селянина, який виходить. Збентежений жид роздумує, що зробити з палицею. Боїться брати її додому, де жінка буде його сварити. Рішає залишити її тут і пускається до виходу. Та дорогу заступає йому другий селянин, з яким Мошко знову починає дискусію на релігійні теми, а саме, в якій вірі — християнській чи жидівській — більше свят. Перший починає вичисляти свята жид. За кожним святом селянин вириває йому один волосок із бороди. Всіх жидівських свят нарахував вісім. З черги селянин почав вичисляти свої свята, починаючи з Нового Року і за кожним також виривав волосок з жидової бороди. Коли дійшли до неділі Мироносиць, жид почав вириватися з рук селянина; побачивши на підлозі покинуту палицю, селянин підняв її і почав бити нею Мошка, який втікає.

Остання інтермедія, "Нищих два", збережена лише частинно. Тут мова про нещастя в одній особі реєнтія-дяка, дзвонаря, підчасого і сторожа пивничного, який, переївшись після посту, не може в часі Великодня виконувати своїх обов'язків.

Всі ці інтермедії це лише частина того роду творів у нашій літературі, які дійшли до наших часів. В багатьох випадках авторами інтермедій є творці шкільних драм, які були дуже поширені серед нашого населення, як також у наших сусідів білорусів, поляків і росіян.

Іван Франко, характеризуючи значення кращих інтермедій, відзначав, що "симпатії і антипатії народні виявлялися тут вповні; в жартівливій формі порушувалося не раз найбільш важливі проблеми народного життя". Він

також підкреслював, що для розвитку нашої літератури значення інтермедій було далеко більше, ніж шкільних драм. "На це, — як він вказує, — склалися дві причини: написані вони були мовою близькою до народньої і черпали свій зміст, кольорит і спосіб вислову з оточуючого життя народнього".

В інтермедіях розробляються забавні і жартівливі історії, оповідання, анекдоти і т. п. Найкращими для інтермедій особами є українські селяни. Але й інші звання є популярні. Бачимо тут студентів, козаків, жидів, циганів, хвалькуватих шляхтичів-поляків, шепеляву бабу, голодного німця, чорта. Одні інтермедії викликають сміх лише словами, наприклад, коли селянин наслідує латинську мову, вживаючи при тому українські слова; в інших міміка викликає сміх; у багатьох інтермедіях сварка, бійка, обман розвеселяють глядача.

З МИНУЛОГО КАМІНКИ СТРУМИЛОВОЇ

МАЛЕ ГАЛИЦЬКЕ МІСТО

Що являло собою мале галицьке місто в 20-30-их роках ХХ століття? Це був населений пункт у більшій чи меншій мірі міського типу з приблизно десятима тисячами населення і, переважно, одноповерховими (партеровими) будинками. Тільки в середмісті стояли двоповерхові чи (зрідка) триповерхові "кам'яниці". В центрі був римсько-католицький костел, а десь недалеко і греко-католицька церква. Була й жидівська божниця, бож населення було трьох національностей: українці, поляки і жиди (як їх згодом почали називати — євреї).

Українці — це два-три священики, два-три лікарі й адвокати, кільканадцять державних службовців і міщани, що займалися різними ремеслами, зрідка торгівлею, хліборобством і городництвом.

Поляки — це теж два-три римсько-католицькі ксьондзи, вся повітова адміністрація разом з поліцією, державні урядовці, учителі польської гімназії, лікарі, адвокати, зрідка якийсь інженер, деякі ремісники.

А жиди — це торгівля. Крамниці в місті жидівські.

Промисловість міста могли представляти нераз цегельні, тартак (лісопилний завод), часом навіть якась мала фабрика.

Могла бути й гімназія з польською мовою навчання і народня (початкова) школа, теж польська. Жиди мали свій "хайдер". Був повітовий суд і при ньому в'язниця, скарбовий уряд, пошта і "покій для сніданків", тобто шиночок, куди забігали на чарочку "урядники", вчителі й економи, коли приїздили до міста. Для приїжджих селян була простіша їдальня з пивом, ковбасою та студентом.

Була польська читальня "Товажиства Школи Людовей" і українська — Товариства "Просвіта", був більший чи менший український "Народній Дім", інколи навіть із театральною залєю.

За містом два цвинтарі: один для християн (тут уже в повній згоді лежали українці і поляки), а другий, т. зв. "окописько", для жидів.

Між двома основними національностями, українцями і поляками, панували напружено ворожі відносини. Так було здавна; поляки споконвіку вважали українців нижчою расою, хлопами, а відносини загострилися особливо після 1918 року, коли почалась між ними запекла війна. Вона закінчилася в 1919 році поразкою українців, але боротьба тривала далі. Українці чекали нової війни і готувались до нової розправи, а тим часом намагалися робити все для піднесення в масах національної свідомості, для поширення освіти й національної культури, а поляки робили все, щоб загальмувати таку їхню діяльність.

От, здається, все, що було в малому місті.

Ще міг бути польський "Сокул" і український "Сокіл", або "Луг" та польське "гарцерство" (пластунство) і "Стшелец". Поляки обороняли свою "рацію стану", а українці боролися за право до життя.

А як жиди? Вони в однаковій мірі жили з українців і поляків, тому ззовні ввічливо ставились і до поляків і до українців, в душі відчуваючи до них ненависть і погорду.

Це узагальнений образ галицького малого міста. Це могла бути і Жовква, і Рава Руська, і Калуш, Буськ чи Камінка Струмилова... Звичайно, кожне з тих міст мало свої особливості, але їхні основні прикмети майже тотожні.

ФІЛІЯ ТОВАРИСТВА "ПРОСВІТА" В КАМІНЦІ СТРУМИЛОВІЙ

Центром українського культурного й громадського життя не самого тільки міста, а й усього повіту, була Філія Т-ва "Просвіта", заснована в Камінці Струмиловій 1892 р. До числа її засновників належав і мій дід Юліан (1849-1910). Я бачив оригінальний примірник статуту товариства. Сам цей документ разом із усіма іншими паперами Філії пропав за Другої світової війни. Але зберігся в мене друкований "Звіт з діяльності Філії Товариства "Просвіта" в Камінці Струмиловій за адміністративний рік 1928", виданий у грудні 1928 року. Він дає досить повне уявлення про діяльність Філії не лише в цьому одному році. Раз гірше, раз краще працювала вона в увесь період окупації Галичини Польщею аж до 1939 року.

Управа Філії

Із "Звіту" бачимо, що на Загальних Зборах, які відбулися 23 грудня 1927 року, вибрано новий "виділ" (управу) в складі:

1) Голова Роман Петрушевич, колишній суддя, радник суду, а в той час адвокат, бо польська влада звільнила його з державної служби у зв'язку з тим, що в роках 1918-19 він був тут повітовим комісаром

ЗУНР. Він рідний брат Євгена Петрушевича, диктатора ЗУНР. В 1920-30 рр. радник Петрушевич був душею всієї культурно-освітньої і політичної діяльності в Камінецькому повіті, а в 1939 році один із перших був депортований разом з дружиною та двома синами за Урал, звідки не вернувся. Коли, де і як загинув, не відомо.

2) Заступником голови (тоді говорили "містоголовою") обрано о. Михайла Цегельського, довголітнього (від 1875 року) пароха Камінки, папського шамбеляна, народженого 1848 р., тобто вже 80-річного. Досі він був увесь час головою Філії, але в такому віці не міг уже, як раніше, роз'їжджати по селах і просив обрати іншого голову, хоч сам до смерті не залишив громадської роботи.

3) Секретарем Філії став Ярослав Давидович, син купця Івана. Він займався громадською роботою та керував Драматичним Гуртком. Три його брати, Богдан, Антін та Іван, були студентами, членами Драматичного Гуртка та брали участь у роботі Студентської Секції.

4) Скарбником Філії обрано старого міщанина Гавриїла Мулькевича. Все життя він був "русским", але нарешті усвідомив, що йшов хибною дорогою і став членом "Просвіти". Був ковалем, але під старість відкрив собі крамницю, а ковальство залишив синам. Два з них загинули в 1941 році.* Гавриїл був людиною розумна і чесна.

5) Членами "виділу" стали ще: Володимир Лиско, міщанин із львівського передмістя, о. Володимир Ковальський, парох Стрєптова та Іван Лобай, учитель зі с. Соколі. Всі вони активні громадські діячі.

6) Заступниками "виділових" обрано Марію Редько, Юрія Петрушевича та Івана Скопляка.

Марія Редько це моя мати, кол. вчителька, член УПТ (Українського Педагогічного Товариства). У 1927 році заснувала при камінецькій Філії "Просвіти" Жіночу Секцію, членами якої стало понад півсотні міщанок та декілька жінок інтелігентів. Голова Секції вела також курс жіночих ручних робіт і куховарства. Секція зорганізувала перший у Камінці дитячий садок, що його вела кваліфікована вчителька Соня Ільницька, яка підготувала вдалі дитячі "пописи" з танцями, співами й деклямаціями. В різдвяний період Секція влаштовувала спільну "Просфору", а в часі Великодня — "Свячене". За спільним столом збиралися члени зі своїми чоловіками та родичами. Ці вечори в значній мірі впливали на згуртування й активізацію української громадськості та на зближення міщанства з інтелігенцією. З жалем прощалось камінецьке жіноцтво зі своєю головою, яка померла 1933 р.

Юрій Петрушевич — це син голови Філії, студент права. Він опіку-

* Див. Ю. Фіськевич, Мої спогади з Камінки Струмилової, *Надбужанщина*, том I, стор. 619-620 (І.К.).

вався бібліотекою Філії. Щонеділі бібліотека, що нараховувала понад тисячу творів, була відкрита для читачів.

Третім заступником члена "виділу" був свідомий міщанин Іван Скопляк.

До Контрольної Комісії ввійшли в тому році: о. Григорій Давосир, учитель Іван Вертипорох і міщанин Василь Теслюк.

Отець Григорій Давосир був катехитом місцевої школи і членом усіх українських установ. Не висувався ніколи наперед, був дуже скромним і непомітним громадським діячем. Іван Вертипорох, директор школи в Сільці-Бенькові, це старий громадський діяч, який брав активну участь у суспільному житті села і повіту. Василь Теслюк — рідний брат Михайла Теслюка, відомого комуніста, секретаря ЦК КПЗУ. Ясно, що під впливом брата і Василь став комуністом. КПЗУ була ліквідована, але виник "Сельроб", членами якого в Камінці стали, крім Василя Теслюка, міщани Куць і Василь Забавка. Ця трійка була в постійній опозиції до всіх українських установ, що ними керували, як вони казали, "буржуазні націоналісти" і які вони (комуністи) хотіли захопити в свої руки.

Діяльність Філії в 1926-28 роках

24 листопада 1927 р. відбувся концерт у честь Маркіяна Шашкевича. Доповідь про народнього "будителя" й поета виголосив о. Володимир Ковальський, член управи Філії, парох с. Стрептова.

11 грудня того ж року відбулося "Свято Просвіти".

В квітні 1928 р. Філія "Просвіти", при участі всіх українських установ, влаштувала великий концерт на пошану Т. Шевченка, в якому, крім місцевого хору, взяли участь хори читалень округи, а саме зі Соколова, Спаса, Соколі, Браташів і Тадань. З доповіддю виступив студент Юліан Редько.

11 грудня 1928 р. заходом Філії "Просвіти" відбулося велике народнє свято на пошану Маркіяна Шашкевича і з нагоди шістдесятиріччя існування матірнього Т-ва "Просвіта" (засноване в 1868 р.). Програма свята складалася з двох частин: 1) урочисте богослуження в міській церкві з панахидою за о. Маркіяна Шашкевича та патріотичною проповіддю о. Курчаби, пароха с. Вирова, і 2) святкова академія у великій залі Народнього Дому з доповідями: про Маркіяна Шашкевича, яку виголосив о. Антін Годис, і про шістдесятирічну діяльність Т-ва "Просвіта", з якою виступив Юліан Редько. Програму доповнили виступи хорів, сольоспів та деклямації. І в богослуженні, і в академії взяли участь сотки народу як із Камінки, так і з довколишніх сіл. Свято пройшло дуже імпрезантино і викликало дуже гарний патріотичний настрій в усіх присутніх.

Драматичний Гурток і хор

При Філії "Просвіти" здавна існував Драматичний Гурток. У кінці 20-их років ним керував Ярослав Давидович. У 1928 році Гурток поставив 4 вистави, що пройшли з великим успіхом, а також влаштував для дітей "Миколаївський вечір". Членами Гуртка була міщанська молодь і студенти. Режисерами були студенти Богдан Давидович та Зенон Тарнавський. Хором керував місцевий дяк Євстахій Лехнюк. Він вишкочив прекрасний мішаний хор, що під його керівництвом співав кожної неділі в церкві, виконуючи складні твори Бортнянського і Веделя. За його почином Драматичний Гурток разом з хором узявся за підготовку опери "Запорожець за Дунаєм". Скептики сумнівалися, чи опера під силу аматорам, але наполеглива праця Є. Лехнюка і молодих акторів завершилася блискучим успіхом. Хор брав участь у всіх концертах та урочистих вечорах, що їх організувала Філія. На щорічних Шевченківських концертах разом із камінецьким хором виступали й сільські хори з Вирова, Спаса, Соколі, Сільця-Бенькова, Соколова і Тадань.

В липні 1926 року Філія "Просвіти" відзначила дуже вдалим вечором десяти роковини від дня смерті Івана Франка. У вшануванні пам'яті поета взяв участь хор, студенти й міщанська молодь. Декламатори-міщани прекрасно інсценізували поему "Каменярі"; велике враження справила деклямація "Перший Великдень на волі" з Франкових "Панських жартів". Драматичний Гурток підготував не виконувані досі на сцені високопатріотичні "Великі роковини". Доповідь про Івана Франка виголосив Юліян Редько, який підготував усю програму, а на закінчення вечора прочитав поему Василя Бобинського "Смерть Франка", яка тількищо вийшла з друку. Хор під керівництвом Євстахія Лехнюка відспівав цілий ряд пісень на слова Івана Франка.

ТОВАРИСТВО "СОКІЛ"

Паралельно з Філією "Просвіти" проводило свою діяльність Т-во "Сокіл". Воно існувало в Камінці ще до війни в 1914 році, але його діяльність перервала війна (всі соколи пішли на війну). Нове Т-во "Сокіл" створено аж у 1928 році. Головою став старий кол. сокіл Роман Петрушевич (він же й голова Філії "Просвіти"), а начальником вправ обрано студента Юліана Редька, недавно звільненого з військової служби, який закінчив польську "школу підхорунжих". "Сокіл" був не тільки "руханковим" (фізкультурно-спортивним), але й протипожежним товариством. Протипожежну підготовку провадив міщанин Греченюк, член міської пожежної команди.

До "Сокола" належало ще кілька старих, передвоєнних соколів, але в основному це була міщанська молодь, хлопці й дівчата. У Велику

П'ятницю, коли в церкві стояла Плащаниця, "соколи" виконували службу почесної сторожі, стоячи по півгодини "струнко" біля Гробу Господнього. Камінецький "Сокіл" був повітовою організацією (на зразок Філії "Просвіти") і організував сокільські гнізда в Таданях і Стрептові. Велике сокільське свято відбулося в Камінці 1929 р., а зараз після того повітове староство заборонило дальшу діяльність Т-ва "Сокіл".

СТУДЕНТИ

В часі існування нелегальних українських високих шкіл у Львові (1920-1925) українське студентство об'єднувалося в Українському Студентському Союзі (УСС), що мав свої секції в кожному повіті. Повітова Студентська Секція існувала й у Камінці Струмиловій. Головою її був комуніст Михайло Теслюк, студент філософічного факультету. Комуністами були й студенти Хомин та Вантух. У 1921 р. на Крайовому з'їзді студентів М. Теслюк виступив із заявою, що Камінецька Секція виступає з Українського Студентського Союзу, бо це буржуазна організація, і приєднується до соціалістичного союзу (якого й не було).

Але членами Секції були й некомуністи. Один із них, студент медицини Остап Яців, довго сидів у Львові в тюрмі і виніс звідтіл важку туберкульозу, від якої помер у 1924 році. Секції вже не було, вона розбилася. Мені, ще новоспеченому студенту медичного факультету, довелося виступити на похороні О. Яцева з промовою від імені студентів Українського (таємного) Університету. Промова була дуже бойова, антидержавна, з закликами до боротьби. Дивно, що мене ще тоді не заарештували, але батькові на службі докоряли, що сина на гайдамаку виховав...

Студентської Секції не було, комуністи сиділи в тюрмі, або виїхали до СРСР, а деякі студенти позаписувалися на польський університет. Таких було три: Зарицький, Склєпкович і Сливка. Вони знали, що Крайовий студентський з'їзд оголосив бойкот тим, хто вступає до державних високих шкіл, знали, що обов'язком кожного чесного українського студента було боротися за створення власних високих шкіл, а проте стали дезертирами.

Студентська Секція відродилася аж у 1927 році,* але вже не як секція УСС, а як секція Філії "Просвіти". До неї ввійшло молодше

* На підставі особистого денника д-ра Юрія Цегельського з Фльориди, який у той час був містоголовою Студентської Секції, в 1927 р. головою Секції був ще Омелян Сливка. Юліяна Редька обрано щойно 3 лютого 1929 р. Вже в грудні 1930 р. Редько зрікся головства Секції, а на його місце прийшов Юрій Петрушевич (І.К.).

покоління студентів, які вже легально вчилися в державних високих школах. Тільки головою Секції був колишній (однорічний) студент медичного факультету Українського Університету, а тепер студент філології Львівського державного університету, Юліян Редько.

В роках 1927-1934 до Секції належали: студенти права — Семен Портухай, Юрій Петрушевич, Богдан Давидович, Ярослав Тарнавський, Зенон Зінкевич, Ярослав Олійник; філологи — Юліян Редько, Михайло Литвин, Семен Михайлишин, Зенон Саган; студенти політехніки — Орест Яців, Михайло Теслюк; студент ветеринарії — Юрій Цегельський; теологи — Микола Мартинюк, Мирослав Максимович.

До Секції прийнято також абсолювентів гімназії, які ще не стали студентами університетів: Марію Зарицьку, Зиновію Чипаківну, Євгенію Фандерисівну, Іларіона Калиневича, Марту Пекарську, Марію Пелехівну, Ярославу Зінкевичівну, Зенона Тарнавського, Михайла Бадівського, Кручкевича.* У 1931 р. головою Секції став Юрій Петрушевич, а в 1933 р. — Семен Михайлишин.

Всі члени Секції так чи інакше брали участь у громадській роботі і товариському житті Камінки Струмилової. Вони виступали з доповідями, брали участь у концертах і виставах, виїздили на збори сільських читалень, влаштовували вечерниці, в часі Різдва ходили колядувати на "Рідну Школу", проводили збірки пожертв на різні національні цілі, в тому числі на політичних в'язнів, та грали відбиванку (волейбол) на широкому подвір'ї Народнього Дому. Зокрема Ю. Петрушевич опікувався бібліотекою Філії "Просвіти", М. Мартинюк, кол. артист театру Й. Стадника, організував театральні вистави й ревії, а Ю. Редько вів курс української літератури, який слухала не тільки міщанська молодь, а й учні місцевої гімназії, яких за це покарала дирекція гімназії та заборонила їм бувати в Народньому Домі.

ІНТЕЛІГЕНЦІЯ

Українських інтелігентів, які брали участь у громадській роботі міста й повіту, було небагато. Прізвища їх згадувались уже раніше, але, крім названих, треба — для ознайомлення з "кадрами" Камінки — розповісти й про інших. І так:

Адвокати. Крім радника Романа Петрушевича, адвокатами були в рр. 1920-1939: д-р Лев Хомінський, д-р Льонгін Горбачевський (не-

* Тут можна додати ще й такі імена: Володимир Процик, Андрій Затхей, Орися Лехнюк, Богдан Сас, Богдан Демчук та Іванка Середівна (за нотатками д-ра Ю. Цегельського з Фльориди) (І.К.).

довго), д-р Іван Горошко, а в кінці 30-их років, д-р Теодозій Стефанович, який став жертвою 1941 року. Два перші брали деяку участь у культурно-освітній праці по селах, їздили на збори читалень тощо, а третій, д-р І. Горошко, намагався проникнути до складу правління українських установ, але не знаходив підтримки серед громадськості. Зокрема студенти не допустили вибору його до комітету Шевченківського свята в 1931 році. Чому? Дружиною Горошка була полька, а його два сини вирости не лиш поляками, а й польськими патріотами, членами польських студентських організацій, не підтримували жадних зв'язків з українською молоддю. До завзятої боротьби з ним прийшло навесні 1931 р. Готувалося велике народне свято Шевченка. Підготовку вели студенти. А на засіданні проводу читальні обрано почесний комітет свята, до якого попав і д-р Горошко. Мабуть, він сам про це постався. Студенти підняли крик, але "виділ" читальні не хотів змінити свою постанову й піддатися "диктатурі студентів". З великим трудом студенти добилися вибору нового почесного комітету вже без Горошка. Очевидно, в цьому допоміг факт, що без студентів нікому було підготувати концерт. Так, отже, відбулося спільне імпозантне Шевченківське свято, в якому взяли участь не тільки місцеві сили й сільські хори, а й запрошені зі Львова співаки й музиканти. З того часу Горошко опинився поза рамками українського суспільства.

Священики. Вже раніше була мова про о. шамбеляна Михайла Цегельського, довголітнього пароха й декана в Камінці Струмиловій. Його заходами побудовано в 1882 році нову церкву Різдва Пресв. Богородиці, бо стара дерев'яна церква св. Миколая з XVII ст. (історична пам'ятка з часів Петра Дорошенка і пам'ятник архітектури) вже не могла бути домом молитви для десятитисячного населення. В 1911 році о. Цегельський організував величаве святкування сторіччя від дня народження Маркіяна Шашкевича і розпочав будову великого Народного Дому ім. М. Шашкевича з театральною залею, що була закінчена 1912 р.

Отець шамбелян був засновником і головою всіх місцевих культурно-освітніх і економічних установ. У 1925 році вся українська камінецька громада врочисто відмітила п'ятдесятиріччя його священства і праці в Камінці Струмиловій, бо ще в 1875 р. він став священиком і прибув сюди на працю на допомогу старенькому о. Моравецькому.

Ще коротенький екскурс в історію. Коли 1917 р. у Києві, в порозумінні з головою Української Центральної Ради М. Грушевським, створено греко-католицький Вікаріят, Апостольським вікарієм митрополит А. Шептицький призначив о. Михайла Цегельського. Він, у співпраці з о. Щепанюком, парохом Києва, побудував там першу греко-католицьку церкву. Були сподівання, що в недовгому часі вся Україна з'єднається в

єдиній українській християнській Церкві. Розвиток історичних подій перекреслив ці сподівання.

Такий був о. Михайло Цегельський і тому ненавиділи його місцеві комуністи й сільробівці.

Сотрудником при старенькому парохіві був о. Антін Годис, який перебував у Камінці недовго (початок 30-их років).

Були ще два священники-католики: в гімназії для учнів греко-католиків о. д-р Євстахій Хомин, а в народній школі о. Григорій Давосир. Отець Хомин, людина похилого віку, у громадській діяльності участі не брав. Обмежувався до навчання релігії в польській гімназії та виголошування щонедільних проповідей-екзорт для учнів греко-католиків і це мало певне значення, бо єднало цих українських дітей, розсіяних серед польської більшості, на національному й релігійному ґрунті.

Отець Григорій Давосир часто відвідував читальню. Нераз виступав з проповідями в церкві, був членом Філії "Просвіти" й інших українських установ. З дружиною і дітьми бував на виставах Драматичного Гуртка й мандрівних українських театрів, але коли в 1932 р. випадково попав на "ревю", влаштовану Студентською Секцією, обурився її "неморальним", на його думку, змістом і написав гострого листа — протест до правління Філії. Це дуже схвилювало о. Цегельського, який суворо скартав усіх членів Секції. З великим трудом удалося переконати о. шамбеляна, що насправді не було в ревії нічого занадто "неморального".

В освітньо-громадській діяльності брали участь священники-парохи довколишніх сіл, а саме: о. Ілля Андрущишин із Незнанова, о. Петро Задворняк із Деревлян, о. Михайло Зінкевич із Соколі, о. Володимир Ковальський зі Стрептова-Желехова, о. Курчаба з Вирова, о. Іван Пелех з Сільця-Бенькова, о. Михайло Сивенький з Дернова. Вони й були головами читалень "Просвіти" в цих селах.

Лікарі. В 20-30 рр. були в Камінці такі лікарі-українці: В. Банах, І. Лемішка, Лотович, А. Целевич і зубний лікар О. Коваль.

Д-р Володимир Банах був на початку 20-их років єдиний у Камінці, бо ще за Першої світової війни помирали лікарі Яців і Олійник. Д-р Банах закінчив медицину за кордоном, був непоганим спеціалістом і, може тому, тримався досить гордовито. Брав трохи участь у громадському житті, зокрема підтримував студентів у конфлікті з Горошком. Лікарі Лемішка й Лотович появились в Камінці значно пізніше. Перший був сином селянина зі Стрептова, другий родом з Радехова чи Топорова, а одружився в Камінці з дочкою власника ковбасної крамниці І. Давидовича. В часі війни Лемішці пощастило втекти, а Лотовича з дружиною і двома дітьми вивезено за Урал, де він і помер. Причиною репресії було те, що він зробив перев'язку пораненому бандерівцеві. Видатний стоматолог Олександр Коваль був згодом професором Медичного Інституту у Львові.

Але найцікавішим типом був у Камінці д-р Амвросій Целевич. Старий, понад шістдесятирічний, колишній військовий лікар австрійської армії. Десь на початку 30-их років студенти ввели постать д-ра Целевича до однієї із своїх "ревій". Уклали гумористичні куплети. Жартуни не сподівалися, що серед публіки буде й сам доктор. Він тяжко образився. Студенти справді переборщили, не слід було підіймати на сміх старого доктора-полковника.

Судді. Начальником повітового суду був радник Демчук, за походженням українець, чи точніше, москвофіл, а тепер повністю спольонізований, вірний служака режиму, який не хотів мати нічого спільного з українською громадою.

Другим суддею був москвофіл, колишній в'язень Талергофу за Першої світової війни, Володимир Перфецький, який і досі вважав себе "руським". Купець Мулькевич, лікар Целевич і він — це та трійка, що становила в Камінці залишок колишнього кацапства, дуже поширеного в повіті ще на початку століття. Суддя Перфецький та його дружина, хоч винаймали мешкання в українському Народньому Домі, не брали участі в нашому громадському житті. Вийшов радник Перфецький не з кацапської родини: батько його, Ромуальд Перфецький, був у кінці XIX ст. директором коломийської гімназії і належав до українських народовців. Брати, історик Євген та художник Леонід, були відомими українськими діячами, а дочка Світлана, студентка політехніки, не забажала стати членом нашої Студентської Секції.

Перфецькі були нашими найближчими сусідами. Вони перші дізналися, що я по виході з тюрми в 1925 році написав повість *Дурні діти* і коли в тому році приїхав до них у гості брат, що був близьким співробітником Євгена Петрушевича, розповіли йому про мій твір. Він узяв його з собою і незабаром, у 1926 р., книжка вийшла друком та здобула великий розголос між українцями в Західній Європі й Америці. "Славна патріотична повість" — так написав про неї в своїй рецензії Кирило Трильовський. А цей мій "зелений твір" не був би ніколи побачив світу, якби не випадкове посередництво Перфецьких.

Державні службовці ("урядники")

В державних установах працювали майже виключно поляки. Такими установами було повітове староство, суд, поліція, скарбовий уряд, пошта, шкільний інспекторат, гімназія з польською мовою навчання.

Старостою був поляк Пеньонзкевіч, який разом зі своїм комісаром Волошинським, перекинчиком, що не хотів признаватися до своїх греко-католицьких предків, пильно слідкував за кожним найменшим проявом життя й діяльності українських товариств і старався їх паралізувати, або в зародку задушити. Українців-службовців у старостві не

було, як і в поліції. Суд теж був обсаджений польськими службовцями, між якими був тільки один українець — канцелярист Олександр Гвоздович. Подібно і в скарбовому (податковому) уряді в начальстві були тільки поляки, але серед рядових службовців були аж три незаметні українці: Зарицький, Редько і Сливка. На службі вони навіть не розмовляли між собою по-українськи. Це не було заборонене, але неприємно вражало б польське оточення. Всі вони почувалися українцями і платили внески до українських товариств, але на збори не ходили, хіба тільки до церкви... Були дуже тихі й льояльні.

Лаврентій Сливка, вислужений фельдфебель австрійської армії, був інтелігентом, а дружина його була членом Жіночої Секції при "Просвіті". Старший син Юліян загинув 1919 р. як старшина УГА.

Колишній старшина Галицької Армії в рр. 1918-19, мій батько, скарбовий асесор Костянтин Редько, який з великими труднощами був прийнятий після війни до польської державної служби, весь час тремтів, що його можуть звільнити з роботи: син сидів у тюрмі, був студентом "таємного" університету, був суджений. Щоправда, служив у польському війську, закінчив навіть школу підхорунжих, але хіба на те, щоб командувати українськими соколами! А дружина — теж українська діячка, веде агітацію серед міщанок і влаштовує пописи дитячого садка!

З роботи все ж таки не звільнили, бо, поперше, був знавцем податкових законів і діловодства, а подруге — покірно брав на себе всі невиконані, занедбані, або неправильно виконані роботи своїх начальників та сидів над ними цілими ночами. Не брав відпусток, працював за всіх і таким чином, для добра родини, втримався на посаді аж до закінчення 60-го року життя, коли одержав повідомлення про переведення його на пенсію...

Про кого ж іще згадати з української камінецької інтелігенції? Була пара вчителів-пенсіонерів, Роман і Марія Пекарські. Довгі літа вчителювали в Таданях, а після виходу на пенсію купили хату в Камінці Струмиловій і тут поселилися. Роман Пекарський був українець, а його дружина вважала себе полькою і польками хотіла виховати свої дві дочки, Марту й Марисю. Але дочки попідростали. Марта дружила з українськими студентами, а по maturі стала членом української Студентської Секції. Вийшла заміж за українця — філолога Зенка Сагана. За сестрою пішла згодом і Марися. Вона теж українізувалась і знайшла чоловіка-українця, Пашковського. Це рідкісний випадок українізації мішаної сім'ї. Як правило, такі сім'ї польонізувались, за матір'ю-полькою поляками ставали не тільки дочки, але й сини, як це було в родині адвоката Горошка.

Десять під кінець 20-их років прибув до Камінки молодий нотар-українець, Зенон Курчаба, чин священника з Вирова. Трохи пізніше

посаду в нотаріаті одержав Zenko Zinkevich, син священика зі Соколів, кол. член Студентської Секції, а потім, вже в кінці 30-их років, Данило Фіголь. Це була радісна подія для всієї молоді, як жіночої, так і чоловічої, бо цей молодий юрист своєю веселою вдачею, своїм гумором здобув симпатію всього камінецького товариства.

МІЩАНИ

Українські міщани становили основну частину населення Камінки. Під час коли інтелігенти були перелітними птахами, що хто-зна звідки прибули і раніше чи пізніше вибудуть, то міщани — це автохтони, що сиділи тут споконвіку, може, від часів Юрія Струмила, а може ще давніше. Були вони гордовиті, поважні, обережні в словах і ділах, прив'язані до віри батьків, патріоти, свідомі того, що поляки завжди ставилися до нас неприязно, а після 1918 року стали відвертими ворогами. Займалися різними ремеслами. Було декілька ковалів. Про найстаршого з них, Гавриїла Мулькевича, вже була мова. Два його сини успадкували ремесло по батькові і були добрими майстрами. Участь в громадській роботі визначався і коваль Гродзіцький, який мав хату і кузню над річкою Камінкою, де перетинається шлях до Львова з дорогою до Дернова. Був членом усіх українських товариств, ходив на всі доповіді і збори, був ще передвоєнним членом "Сокола".

Кравцями були Литвин і Фандерис. Трохи конкурували між собою. Іван Литвин був спеціалістом шиття священичих ряс і тому мав свого роду монополію серед духовенства. Його учнем був молодший міщанин, активний член "Сокола", Барабаш. Зате син не пішов батьковим слідом. Вчився в гімназії, здобув вищу освіту і став видатним ученим, доцентом фізики в медінституті.

Були й шевці, як Греченюк, про якого вже була згадка. Хати будував Василь Теслюк, але справжніми народними архітектами-художниками були Наконечний і Скопляк, який виконував також обов'язки дяка. Вони різьбили іконостаси і вибагливою різьбою оздоблювали будинки та меблі, які самі виготовляли.

Дехто займався торгівлею. Торгівля була переважно в руках жидів, які торгували худобою та кіньми, але свиньми торгувати не могли — релігія не дозволяла. Цим зайнялися українці, брати Давидовичі — Іван та Михайло, а також Андрій Максимович. Згодом Іван Давидович відкрив ковбасну крамницю, де торгував власними виробами. В торгові дні в його м'ясарні збиралося чимало селян, що підкріплялися бульйоном та холодцем ("дриглями"). Таким чином родина Давидовичів добрилася значного достатку. Старша дочка Іванна, яка з успіхом виступала на сцені Драматичного Гуртка, вийшла заміж за кол. старшину

УГА, квестора таємного Українського Університету, а пізніше керівника канцелярії "Просвіти" Івана Полюгу, а молодша Анисія (Ніза) стала дружиною лікаря Лотовича. Старший син Ярослав був секретарем Філії "Просвіти" і керівником Драматичного Гуртка; два інші, Богдан і Антін, були членами Студентської Секції.

М'ясарню відкрив пізніше М. Кортяк, але поставив своє підприємство на значно вищому рівні, виготовляв шинки та всілякі "м'ясарські" вироби найкращих сортів.

Анна Давидович і молода Анна Кортякова брали активну участь у роботі Жіночої Секції, зокрема залюбки підготовляли прийняття на спільному "Свяченому" та "Просфорі".

Серед старших міщан великою повагою втішався дідусь Михайло Свенціцький,* двоюрідний брат професора Іларіона Семеновича Свенціцького. Його сиву голову можна було побачити на всіх громадських нарадах, зборах, виставах і концертах. Був активним членом усіх товариств, засновником читальні й кооперативної крамниці. Уважно слухав усі доповіді, систематично читав газети. Любив книжки з історії України.

Серед молодих міщан варто згадати Романа Косареви́ча, члена "Сокола". Високий і вродливий, він один із перших справив собі сокільський однострій і акуратно відвідував усі зайняття і вправи.

В червні 1941 року в підвалі тюрми знайдено змасакровані трупи одинадцятьох, ні в чому не винних, старших і молодих мешканців Камінки Струмилової. У 1944 році, з наближенням советської армії, населення огорнула паніка. Хто міг, утікав у світ-за-очі. Серед тих, хто не втік, багатьох заарештовано і вивезено. Вивезено й шурина Романа Косареви́ча, Дениса Білика, службовця канцелярії Філії "Просвіти". Роман не сумнівався, що й його теж візьмуть. Вирішив сховатися. Але де? Будуть шукати і знайдуть. Пішов над Буг, роздягся і кинувся у воду. Додому не вернувся. Родина стала його шукати, повідомила міліцію, але знайшли тільки його одяг на березі. Очевидно, втопився. В церкві відправлено заупокійне богослуження. Але жінка знала, що Роман живе. Багато людей за той час репресовано, а деякі й повернулися, одержавши реабілітацію. Тоді й Роман вийшов із укриття та признався, що живе.

Багато було в Камінці молодих міщанських дівчат, які брали участь у виставах Драматичного Гуртка, співали в хорі, виступали з деклямаціями на концертах, були членами міщанської Секції Молоді при Філії "Просвіти". Головою Секції був працівник кооперації Володимир Сливка, а належали до неї хлопці й дівчата, які не мали закінченої

* В 1940 р. виконував обов'язки бурмістра (І.К.).

середньої освіти. Секція організувала товариські вечори (без алкоголю!), великі вечерниці, народне гуляння ("фестин") тощо.

Серед найбільш активних між жіночою молоддю була Гена Косаревич, Романова сестра, що вийшла згодом за Дениса Білика, урядовця "Просвіти", і Катруся Лашукевич, учасниця всього громадського культурного життя Камінки. Була членом Драматичного Гуртка і Жіночої Секції, прочитала, мабуть, усі книжки з бібліотеки Філії "Просвіти". Катруся мала вже понад 30 років, коли прийшла просити благословення до голови Жіночої Секції. Прощалася зі сльозами, бо виходила заміж до Львова за власника якоїсь механічної майстерні, українця. "Камінка втратила найціннішу свою перлу" — говорила моя мама.

На фоні всього міста виділялася також постать Івана Максимовича, секретаря магістрату (міської ради).^{*} Вже старший, кремезний, середнього росту, з шевченківськими сивими вусами. Коли раз на Шевченківському концерті влаштували "живий образ" то його навіть без будь-якої характеристики посадили в центрі, немов самого живого Шевченка. Добре співав і диригував хором.

Міщани, які не мали жадного ремесла, займалися хліборобством та городництвом на невеликих земельних ділянках. Над Бугом і річкою Камінкою тримали багато гусей і качок. Працювали також на цегельнях і на тартаку (лісопильному заводі), а дехто муляром чи дроворубом. Неодин хотів одержати працю на залізниці, але перед такими польська влада ставила вимогу: принеси посвідку, що ти перейшов на римсько-католицький обряд, а це дорівнювало відреченню від своєї національності.

Серед українців-автохтонів найбільш поширені були прізвища: Барабаш, Бикайло, Давидович, Затхей, Карпа, Косаревич, Лашукевич, Лиско, Литвин, Максимович, Процик, Рихва, Різник, Середа, Склепкович, Скопляк, Теслюк, Фандерис, Фік, Чипак.

Не згадав я досі про економічні справи українського населення Камінки. А не згадав тому, що економічне життя громади було дуже мало розвинене. Чомусь не вдалася спроба створити ощадно-позичкову касу (а поляки створили сильний кооперативний банк), не мали великого успіху й кооперативні крамниці. Ледве клигала крамниця під управою інваліда Першої світової війни Карпи, якого замінив потім Володимир Сливка. Повітовим Союзом Кооператив керував П. Шеремета, який займався переважно діяльністю сільських кооперативних крамниць і молочарень.

^{*} За часів влади ЗУНР був бурмістром у Камінці Струмиловій (І.К.).

ПОЛЯКИ

Поляків було в Камінці Струмиловій відносно небагато, але вони були представниками панівної нації. В Галичині ще за панування Австро-Угорщини практично вся влада належала полякам, а після встановлення тут у 1919 році окупаційної польської державности, в руках польського населення зосередилася вся адміністрація, суд, поліція і всі інші державні установи.

З кого складалася польська громада в Камінці? Це насамперед державні службовці, починаючи від повітового старости аж до таємного агента поліції. Були між ними інтелігенти і півінтелігенти. Були автохтонні міщани-поляки, які здавен-давна тут проживали, про що свідчить і такий факт, що ще в 1619 р. поставлено тут польську релігійну виставу Ґаватовича з українськими інтермедіями. Польська вистава пов'язувалась із латинським святом св. Івана, отже для польських міщан, римо-католиків, а українські інтермедії, мабуть, не тільки для українського простолюду, а й для місцевих поляків, які прекрасно кожне слово розуміли. Жили у відносній згоді зі своїми сусідами-русинами, але польські ксьондзи вже здавна працювали над патріотичним вихованням своїх парафіян і закріплювали в них переконання, що "хто римо-католик, той поляк". Якщо так, то зрозуміло, що треба якнайбільше "русинів", греко-католиків, перетягти на римо-католицизм, щоб і вони стали поляками. У відбудованій після Першої світової війни Польщі її верховоди й ідеологи — Ґрабський, Ґломбінський, Дмовський — оголосили кампанію за ополячення всіх національних меншин, а в першу чергу українців. Одним із шляхів для досягнення цієї мети було перетягнення українців на римсько-католицький обряд. В Камінці активно діяли в цьому напрямі ксьондзи — "пробош" Ян Черак, Вояковський, Кутовський та інші. Вони теж були постійно ініціаторами різних релігійно-патріотичних "шопок" (свят і парад), як Конституції 3-го травня, дня проголошення незалежності Польщі, іменин Пілсудського, "свята польського моря" і т. п.

З-поміж камінецьких польських міщан на перші місця висунулись родини Фалінських і Познанських. Це свого роду камінецька "аристократія", що задавала тон життю камінецької "Польонії". Один із Фалінських, професор гімназії історик Бронислав, був автором досить ґрунтовного дослідження про історію Камінки Струмилової і повіту. Він теж у 1922 році заснував у Камінці польське "гарцерство" (скавтінг). З родини Познанських вибився доктор Ян, професор гімназії, демагог-промовець, який в роках 1922-27 був послом до варшавського сейму.

Велику роль в житті міста відігравала державна гімназія з польською мовою навчання. Там систематично велося виховання в польському шовіністичному дусі. У "Звіті" з діяльності гімназії за 1927/28 р.

директор Т. Каньовський писав: "Роля сучасної польської школи безмірно висока й відповідальна, бо ж ідеться про справу важливу, про наше незалежне існування, про втримання державної самостійності, про витримання конкуренції з сусідами. Польська школа мусить виховати дітей для майбутнього Польщі".

Учні української національності становили в гімназії біля 18%. Вся система виховання і навчання, зокрема викладання літератури й історії, була спрямована на польонізацію учнів українського роду. Вони рвалися до вивчення рідної мови, літератури й історії, але це було для них недоступне. Дирекція гімназії суворо заборонила учням відвідувати курс української літератури, що його відкрила Філія "Просвіти", і загрозила виключенням із школи тих, які ходитимуть до бібліотеки в Народньому Домі.

Учительський колектив гімназії складався майже з самих поляків, за винятком двох-трьох жидів, які офіційно теж уважалися поляками, бо уряд не визнавав жидів окремою національністю. Зрідка до вчительського колективу попадав українець. В 1920-30 роках (по черзі) працювали вчителями українці Кирило Годованець, Стефан Бульчак і Йосип Сас. Але викладали вони латинську або німецьку мову. Українську мову могли вивчати факультативно учні, які бажали хоч трохи з нею познайомитись.

З неприхованим шовінізмом ставилися до учнів-українців директор (сенатор) Каньовський, учителі Калітинський, Гожейовський, Фалінський, Хім'яковський, Хоїна, ксьондз Вояковський. Вони очолювали в гімназії та в місті всі польські патріотичні імпрези. Було в гімназії польське "гарцерство", але не можна було й подумати про можливість створення українського "Пласту". Він з'явився на деякий час підпільно у 30-их роках.

У камінецькій початковій школі викладовою мовою теж була польська мова.

Більшість польського населення складали службовці й керівники різних державних установ. До поліції (явної і таємної) належали тільки поляки. Був окремий комісар політичної поліції і два таємні агенти, яких добре знало все українське населення, а зокрема студенти, за якими ці "шпіцлі" їздили майже щодня до Львова, вистежуючи, куди вони ходять та з ким зустрічаються.

Були лікарі: доктор Вев'юрський (повітовий лікар, або фізик), доктор Гіпп, військовий лікар, капітан. Був шкільний інспектор Мандичевський, який не хотів пам'ятати про своє походження із заслуженої української родини. Було декілька офіцерів із розташованої в Камінці військової частини і з військового комісаріату.

Товариських взаємин між українським і польським населенням не було майже зовсім. Знайомі на вулиці віталися, але вдома одні одних

не відвідували. На польські вечерниці й балі українці не ходили, як і поляків ніколи не запрошували. Польський шовінізм зустрівся з українським. Польські шовіністи намагалися створити польську однопартійну державу, в якій зникнуть усі непольські національності, а український націоналізм виріс як природний відрух самооборони. Про дружбу і братерство не могло бути й мови. Казали поляки: "Як сьвят сьвятем, не бил поляк русінові братем".

ЖИДИ

Так вони самі себе завжди називали, так називало їх місцеве населення (українці і поляки). Назву "євреї" почули вперше 1914 року від російських солдатів і сприймали цю назву як образливу. Жидівське населення становило приблизно 10%. В руках жидів находилась майже вся торгівля. Всі магазини й крамнички були власністю жидів. Вони теж забезпечували місто хлібом і м'ясом (крім свинячого). Магазини були невеличкі, був тільки один більший магазин з мануфактурою, а то все — дрібні крамнички ("склепи"), власники яких щотижня їздили до Львова по товар.

Жидівське "простолюддя" вірно стояло на сторожі своїх релігійно-національних традицій. Але всіх звичаїв дотримувались тільки фанатичні "хасиди", якими були найбільш жиди, а вже хто багатший, "цивілізований" та ще й здобув вищу освіту, став адвокатом чи лікарем, то старих звичаїв дотримувався не повністю.

У Камінці було декілька жидів-інтелігентів. Це лікар Зільбер і дентист Маркштайн, адвокат Лінде. Вони вже й розмовляли тільки польськи і носили звичайний європейський одяг. Старих релігійних звичаїв не зберігали, але на "Йом-кіпур" (свято Судного дня) всі приходили до божниці на богослужбу.

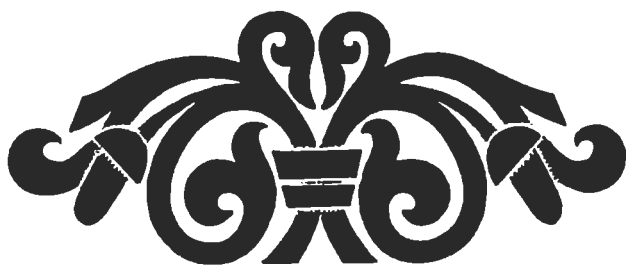
Чимало жидівської молоді вчилася в гімназії, а потім ставали студентами різних вищих шкіл. Деякі дружили з українськими студентами. Радо приходили на українські студентські вечерниці. Створили й собі студентське товариство на зразок української Студентської Секції, головою якої був студент-правник Райніш. Влаштовували й свої "ревії", сповнені специфічного жидівського гумору.

Прийшла Друга світова війна, а з нею 1941 рік. Жидів примусили німці носити жовті пов'язки зі "знаком Давида" на рукаві, а незабаром усіх їх розстріляли з кулеметів. Усіх закопано в одній ямі, за містом. Казали люди, що ще кілька днів ця яма рухалась, бо разом з мертвими було ще й багато живих.

Стоять ще й досі в Камінці Струмиловій старі жидівські "кам'яниці", але тільки дехто із старих людей ще згадує:

— Тут був склеп Гляса... Пам'ятаєш, там ми ходили на морозиво...
— А от склеп Каца... А там Лапаюфкера...
— Тут мешкав адвокат Лінде... Тут був фотограф Менкес... А тут
фрізер Коль...

Страшні ці жидівські кам'яниці. Не можна позбутися думки, що там
живуть ще тіні помордованих.

МОЇ СПОГАДИ ПРО КАМІНКУ СТРУМИЛОВУ

Читаючи в 2-му томі збірника *Надбужанщина* про наше місто, я вирішив написати оці мої спогади від 1939 року і спростувати деякі неточності про мого дядька Степана Рихву в статті проф. Сагана. Покійний проф. Саган був директором середньої школи, яка приміщувалася в будинку колишньої гімназії. Він мав на мене великий вплив, я бував часто в його канцелярії, де бачив багато книжок з його приватної бібліотеки та бібліотеки Народного Дому. Щоб більшовики не знищили тих книжок, їх переховувалось у школі. Перший раз покликано мене до канцелярії директора тому, що я не хотів записатись до піонерів. Всі учні (більшість жидів) були зорганізовані, крім мене і Б. Наганова, який живе у Воррен, Мічіген. Після науки в школі відбувалися сходи піонерів, з яких я завжди втікав. Опікуном моєї класи був проф. Олександр Гайдукевич, син священника з Сокальщини, який гнувся, куди вітер віє: за Польщі став поляком, а за більшовиків відрікся свого батька і вдавав із себе комуніста, яким він не був. Проф. Гайдукевич мешкав недалеко нас, біля Промислової школи на вул. Сенкевича. На Великодні свята 1940 р. загостив непрошений до нашої хати, коли я збирався з батьками і братами йти до церкви. Він потягнув мене до школи, щоб на свята була стовідсоткова присутність учнів у школі. Другий раз я бачив директора після випадку на параді 1 травня. Всі учні мусіли зійтись в школі, а звідтіль зорганізовано в поході перейти попри трибуну, на якій були всі комуністичні апаратчики. Це було після дощу, викладена камінням вулиця була мокра і не дуже чиста. Один жидок ніс портрет Сталіна, змучився і вчителька російської мови наказала нести далі портрет мені. Я відмовився, портрет впав у болото і за це покликано мене до директора. Він, подивившись на мене, сказав, усміхаючись, що я добре зробив і відпустив мене додому.

Одної неділі "піонервожата" несподівано зайшла до нас. Я сховався в саду. Батько віднайшов мене. Вона спитала батька і маму, чи вони мені дозволять вступити до піонерів. Я відповів, що не хочу,

викручуючись тим, що перевантажений наукою в школі і немає в мене часу.

Батько мій був членом "Просвіти" і під час визвольної війни служив в Українській Галицькій Армії. На наказ НКВД він мусів раз у тиждень зголошуватись на міліції.

Втікаючи з міста в 1941 р., більшовики арештували багато чоловіків і замордували 18, між ними трьох моїх дядьків — Степана, Володимира і Михайла Лукашевських, яких поховано в спільній могилі на місцевому цвинтарі. Я пам'ятаю похоронну процесію з домовинами замордованих і тут хочу спростувати проф. Сагана про Степана Рихву, депутата, назначеного наїзниками замість проф. Сагана. С. Рихва, це мій дядько по мамі, який жив у Львові і був по фаху різьбарем і мав там свою робітню. Батько його, а мій дідो, мешкав у Камінці Струмиловій і винаймав човни й каяки тим, які любили прогульки по ріці. Я багато часу перебув у діда, який розповідав про війну та австрійську й українську армії. В Камінці жило багато провідних людей, пов'язаних з проголошенням самостійности ЗУНР, як родина о. дек. М. Цегельського, його сини Льонгин і Ігнатій та інші, імена яких поміщені і в 1-му і в 2-му томах збірника *Надбужанщина*. Дядько мій С. Рихва подарував для церкви в Камінці три різьби Ісуса, Марії і малого Ісусика. Ці різьби були реклямовані в Народньому Домі і в кооперативі мішаних товарів через кілька тижнів перед передачею їх до церкви та посвяченням. Проф. Саган не був уродженцем Камінки і може тому не став депутатом, а С. Рихва не міг відмовитись. У своїх спогадах проф. Саган називає його неграмотним наймитом з околиці. Правдою є, що С. Рихва є грамотний різьбар і провадить далі свою робітню у Львові до сьогодні при вул. Зеленій. В нього працюють фахівці, свідомі українці.

Брат мій Зіновій Сікорський (псевдо Заграва) був за Польщі членом т-ва "Сокіл" в Камінці. За німців працював у міській управі. Коли його річник забирали до війська чи до Німеччини, він пішов до Української Повстанської Армії. Влітку 1944 року С. Рихва, я і ще два хлопці переїхали возами на Сілець Беньків, де я востаннє бачився з моїм братом Зіновієм. В селі було багато німців і півсотні наших хлопців. Хлопці були виснажені і напружені, з ґранатами в руках. Мій брат сказав, що йдуть у Сокальщину. Донині про нього немає вістки, правдоподібно він там і загинув. Хай ця згадка буде пам'яттю про мого ідейного брата Зіновія. Там було багато знайомих хлопців із Торговельної школи, старших за мене, які воювали під Бродами, а вернувшись до Камінки, перейшли з повним вирядом до УПА на Соколю. Зв'язкова Стефа і я перевели їх в ліси в с. Таданях, а кличку німецького війська на той вечір я дістав від знайомого німця з відділу Вермахту, що квартирував на нашій вулиці, який заходив до нас, щоб вимінити хліб на овочі з нашого саду.

Будучи учнем Торговельної школи, я мусів працювати, щоб німці не вивезли мене до Німеччини. В 1943 р. видали мені особисті документи. Кожний в місті мусів мати особистий документ "Кенкарту". Тоді я працював у о. дек. М. Цегельського і робив відписи з метрикальних книг. Отець М. Цегельський знав мого батька, любив багато оповідати. Ще малим хлопцем, я йому служив у церкві до Служби Божої, а також о. Ігнатієві і зятеві о. Дмитрукові. На вакації 1944 р. я одержав працю в молочарні, керівником якої був Т. Кошарський (мій хресний батько), наш сусід і дуже суворий чоловік, кол. комендант поліції за Австрії. Втікаючи від більшовиків, був зловлений у Відні і вивезений на схід. Дальша його доля мені невідома. Син його Омелян емігрував до Австралії, де й помер. Я мав посвідку праці і не боявся, що мене німці візьмуть, хоч фронт уже був недалеко. Вже чути було гук гармат і ночами видно було пожежі. 21 червня рано я почув плач мами. Відкривши очі, я побачив двох німців з крісами, які наказали вставати. Батько був уже зібраний. Також почали будити мого молодшого брата, а були ще 8-літній брат і 6-літня сестра. Я думав, що посвідка допоможе, і просив німців лишити батька і брата, а я піду. Вони не годилися, але нарешті взяли мене на спортову площу, де вже було багато чоловіків. Усіх поділено за віком. Наша група це були хлопці до 18 року життя. Нас вивезли до Львова. Я хотів утекти до дядька С. Рихви, але, на жаль, вояк, якого я хотів підкупити, пропонуючи йому 200 марок, загрозив мені, що буде стріляти. Ночували ми в якійсь школі (назви вулиці не пам'ятаю). Перед нами тут було військо. Я не міг заснути, бо сильно докучали блошиці і блохи. Звідси перевезли нас до Кракова, а згодом до містечка Неполоніце, де я знову думав тікати, але поляки там вороже ставились до нас, українців. Там знову нас поділено. Високих бльондинів вивезли до табору юнаків в Австрії. Після чотиримісячного вишколу вивезли нас до підстаршинської школи і післали на фронт, де з сотні лишилось нас лише дванадцять живими. Школа була в західній Пруссії. В січні 1945 р. ми доїхали через Берлін і Ляйпціг до Відня. Тут, відпочивши два тижні, виїхали ми до Каринтії в Австрії, де мали багато неприємностей, про які не буду писати. Там і застав нас кінець війни. Незабаром довелось утікати від партизанів Тіта і ми через англійську зону добились до міста Зальцбургу в американській зоні. Тому що американці почали видавати наших людей советам, ми вернулись назад на англійську зону. Там жив я на приватному мешканні до 1947 р., а тоді переїхав до табору в Юденбурзі, де став помічником диригента Р. Солтикевича і Е. Курдидика. Після 6-місячного перебування в таборі восени 1947 р. я виїхав до Канади, де згодом опинився у Вінніпегу.

ОБРАЗКИ І ПОДІЇ В 1939 Р.

Те, що діялося на терені Камінки Струмилової й околиці у 1939 році, можна розглядати як частину цілоти подій на терені всієї Галичини. Серед українського населення відчувалася нервовість. Надії, пов'язані з проголошенням незалежності Карпатської України, розвіялись після того, як мадярське військо, за згодою німецького уряду, перейшло кордон і зайняло її територію. Тут уперше розвіявся міт про прихильне ставлення Німеччини до українських справ. Другою "бомбою" було проголошення пакту Ріббентроп-Молотов, двох ідеологічно непримирених імперіялістичних ворогів. Цей пакт дав Німеччині вільну руку почати свої пляни завоювання світу. День 1-го вересня 1939 р., коли то стався напад Німеччини на Польщу, є днем початку кривавого змагу, що заторкнув майже цілий світ, а саме — Другої світової війни.

Розгром Польщі у такому короткому часі викликав хвилову радість серед українського населення Галичини, не залишаючи й нашої околиці, через яку днями й ночами тягнулися різні військові формації, як і валки цивільних, у напрямі румунського кордону. Та радість не тривала довго, бо перехід східного кордону Польщі Червоною Армією не віщував нічого доброго. Поставало питання, чим скінчиться та накинена нам неприємна ситуація? Українське населення знайшлося між молотом і ковадлом. Непевність майбутнього, спричинена неясністю ситуації, опанувала українську провідну верству тим більше, що правдивого образу Сходу ніхто не знав.

"ВИЗВОЛИТЕЛІ"

Тим часом "непереможна" армія суне вперед. Вигляд вояків та коней, боки яких нагадували фортеп'янову клявіатуру, був жалюгідний. Поставало питання, що це має означати?! На жаль, відповіді не можна було знайти, бо військо — оці живі свідки — мовчало, немов води в рот набрало. В селі Таданях, із-за браку місця у військових касарнях у Камінці Струмиловій, примістилася частина війська у фільварку.

Місцеве населення було здивоване, що вояки "атакували" сільську крамницю, викуповуючи булки і заховуючи їх у глибоких кишенях своїх шинель. Невже ж вони голодні? — питали один одного селяни. Та з часом, як ближче познайомились із ними, то довідалися про їхні гаразди і тут, і там.

Головний "архітект" Сталін, враз із своїми помічниками, добре знав ситуацію в Західній Україні і тому заграв комедію для дезорієнтації і втихомирення противника. Перші військові частини, складені в більшості з людей української національності, вмаршували, співаючи українських пісень і тим з'єднали собі відразу не одного. Нічого дивного, що й близький мій родич захопився їхнім співом, кажучи, що це справді прийшли українці.

Другим потягненням "непомільного" була висилка в Західню Україну цивільної влади, урядовою мовою якої стала українська, до того часу зневажана поляками. У зв'язку з тими подіями мені приходить на думку один епізод — зустріч із товаришем гімназійних часів Я. Кручковичем у травні 1939 р. Він недавно повернувся із найтяжчої польської тюрми, де сидів засуджений за комуністичну діяльність. Чотири роки, пережиті в тій тюрмі, позначилися на його фізичному вигляді, однак від своїх містичних ідей він таки не звільнився. А тут вістка і прихід тих, за яких він стільки витерпів і так довго на них ждав! Можна було бачити радість на його лиці. Він із питомим йому запалом береться до організування влади в місті. Задивлений у теоретичні ідеї комуністичної "біблії", віддає себе в цілості. Та не довго триває в нього ідеалістична віра. Він "на бігу" затримався, бо побачив практику, далеку від теорії, і ця затримка була початком кінця його кар'єри. В короткому часі його звільнили з праці, бо, як сам він казав, "мені не довіряють"...

Тим часом політична влада розгортає свою роботу. Щоб відвернути увагу від своїх замірів, заряджує ліквідацію фільварків і розподіл землі між незаможних селян. Цей крок спричинив багато клопотів, наприклад у селі Таданях, де селяни ставилися прихильно до власника фільварку. Сам розподіл землі був причиною нарікань, сварок, жалів. Викликаючи замішання в селі, влада створила собі пригожі умовини і тоді взялася ліквідувати національно свідомих діячів арештуваннями чи висилкою на далеку Північ.

Першою жертвою паде місцевий лікар Іван Лемішка, свідомий громадсько-політичний діяч на терені Камінки Струмилової й околиці. Його, як казали люди, забрано на донос колеги по фаху, іншого віровизнання. Після того випадку в місті запанував страх і за кілька днів свідомих громадян немов замело; вони подалися за ріку Солокію, рятуючись перед новітнім Джінгісханом.

Та недовго просидів д-р Лемішка в тюрмі. Сталося прямо "чудо", бо "новоспечений" міліціонер С. Органіста, якого до війни ніхто не

підозрівав у комуністичній діяльності, скоро розкрив правдиве обличчя нових правителів, рішився відкрити келію і разом із д-ром Лемішкою подався за Сян. Тут треба нагадати, що цей міліціонер це інша особа, ніж комендант міської міліції Іван Органіста. Про Івана Органісту згадує Юрій Цегельський у своїй книзі *Зага роду Цегельських і розповідь про Камінку Струмилову* (В-во "Смолоскип", 1992, стор. 137).

У зв'язку з організуванням влади в Камінці Струмиловій мав місце цікавий випадок. До війни мешкав і працював тут т.зв. краяч, який насправді був шевцем. Десь у другій половині двадцятих років зайшов до нього Е. Притула. Краяч витягнув якусь газету і подав йому, дивлячись на реакцію. В цій газеті була згадка про процес Шварцбарта за вбивство Симона Петлюри. Притула поглянув, скрутив газету, кинув на долівку і вийшов. Минули роки і ось у 1939 р. згаданий краяч вже не виконує свого ремесла, але стає директором відділу приділювання мешкань. І знову зустріч тих самих осіб, але вже в інших справах. Не забув краяч-директор по стількох роках випадку з газетою. Будучи в новій ролі, він із усмішкою на лиці пригадав Притулі цей випадок із запитом, що він на це. Розмова була коротка. Притула заявив: "Я був тоді такий, як і тепер. А який ти? Ти дволичний, бо брав гроші від партії, а сина посилав до школи вчитися на рабіна!" Після тих слів Притула відійшов. Директор остовпів, почувши такі завваги. Він не сподівався, що хтось знає про це. Не минуло півгодини, як із плачем прибігла до Притули його дружина і просила, щоб він не робив нічого з того, бо, як казала: "Він дурний і не знає, що робить".

Мабуть перший до цього часу випадок із демократичними виборами в Союзі СРСР мав місце в селі Таданях при виборі кандидатів до Народніх Зборів, які мали формально схвалити прилучення Західної України до УРСР, у Львові. Цілу територію поділено на виборчі округи. Наша округа складалася з чотирьох сіл: Тадані, Спас, Соколя і Язениця. Осідок — Тадані. Влада не хотіла зрадити виборцям правдивої практики з одним кандидатом. Зарядивши вибори, дала виборцям нібито вільну руку, а ті відразу зголосили своїх кандидатів. У нашій окрузі зголосилося двох і хоч представник влади до останньої майже хвилини старався переконати їх, щоб котрийсь із них уступив, то кандидати не хотіли навіть чути про це. Кандидат із Тадань, Іван Мисинків, життєвий невдаха, хвалився, що він довгий час працював підпільно для радянців. Другий кандидат, із Соколя, по фаху швець, був свідомий громадянин. У висліді виборів таданський кандидат перемав.

Не легко приходилося жити під радянською владою, бо ніхто не був певний, що принесе наступна хвилина. "Чорний ворон" перевищував норму. В самій Камінці Струмиловій на десять тисяч населення знайдено понад 20 осіб помордованих у звірський спосіб у місцевій тюрмі і там закопаних. Чи можна знайти ключ, за яким кати виконували

свою роботу? Неможливо. Це була праця садистичних елементів, цільової політики Сталіна і москвинів. Коли до того додати двадцять німецьких вояків, захоплених советами в перших днях війни і живцем порубаних ними у фільварку в Таданях, то це той баянс праці першої совітсько-російської окупації наших теренів, якого ніколи не можна забути.

ДОБРОТВІР

Початки історії Добротвору сягають 13-го ст. У ті часи Добротвір належав до Холмської землі, а в 14-ому ст. був прилучений до Белзької землі.

Добротвір лежить над рікою Бугом, на північний схід від Камінки Струмилової. Спочатку був розташований на правому березі Бугу, але через часті напади татар мешканці переселилися на лівий берег. Ріка Буг та поблизькі ліси були добрим схоронищем перед нападами ворогів.

В історії згадуються татарський і турецький напади в 1498 і 1509 рр., від яких населення Добротвору й околиць сильно потерпіло. Через те польський король Жигмонт I звільнив мешканців від усяких податків на вісім років. Він також установив щорічний ярмарок на день 8-го вересня і щотижневий у четвер.

В Добротворі були два замки, один з них оборонний, що стояв на правому березі Бугу. Від того замку збереглася назва околиці "Замчисько" і оборонний рів до 1955 року, коли більшовицька влада побудувала греблю і затопила ту частину Замчиська. Історія згадує також, що в 1417 році в замку перебував литовський князь Витовт.

Добротвір є оточений присілками: Бірок, Забужжя, Воротна, Язвин, Долина, Кошиковські Козаки, Маїки, Матяші, Мусії, Роґалі, Рокети і Хімки. Назви тих присілків походять від прізвищ багатих господарів, які мали більші господарства довкруги Добротвору.

Згідно з переписом населення в 1564-65 роках, Добротвір був містечком. Тоді в ньому було 161 хат і такі вулиці: Мостова, Надбужна, Млинова і Волоська. В тому часі Добротвір належав до Камінецького староства. Згадується там, що тоді в містечку було двох священиків, 16 рибалок, 5 боднарів, 2 гончарі, 2 шевці, 3 ковалі, 1 дігтяр і 6 різних яток. Решта населення займалася сільським господарством і випасом худоби.

Сім років пізніше перепис занотовує 195 домів, але велика частина населення вмирає від недуги холери. Пізніший перепис із 1662 р. подає лише 15 хат. Це наслідки тодішніх воєн.

На присілку Язвин був монастир Сестер Василянок; його злікві-

довано 1784 р., а церкву св. Димитрія з цього монастиря перенесено в 1792 році на цвинтар у Добротворі.

У 1870 р. ще раз прийшла пошесть холери і забрала багато жертв. Тоді в деякі дні ховали по десять осіб.

На початку 20 ст. Добротвір починає відроджуватися і розбудовуватися. Тоді приходить нове нещастя: в червні 1906 р. пожар нищить 48 господарств, у тому парафіяльні будинки, але 300-літня церква залишилася цілою. Вона стояла ще дев'ять років. В липні 1915 р. москалі, відступаючи з Галичини, спалили центр Добротвору, в тому і старинну церкву та дзвіницю.

Після Першої світової війни організується в Добротворі культурно-освітнє життя. Засновано читальню "Просвіти", драматичний гурток, а також кооперативу й інші малі підприємства.

У 1931 р. в Добротворі було 606 житлових будинків і 3325 мешканців. За національним складом було: 2508 українців, 588 поляків і 229 жидів.

Старанням о. Володимира Пашковського в роках 1933-38 побудовано нову церкву в українсько-візантійському стилі. Церкву названо в честь святих Володимира і Ольги. Її посвятив владика І. Бучко, який був товаришем о. Пашковського зі студентських часів. Недовго судилося о. Пашковському служити в новій церкві. Прихід більшовиків і переслідування ними приневолюють його втекти з родиною до Кракова, де він перебував до 1941 року. З приходом німців і проголошенням відновлення незалежної України Актом 30 червня 1941 р. Добротвір знову відроджується. Однак недовго населення радувалось відносно вільним життям, бо новий окупант почав забирати молодих людей на примусову працю до Німеччини, а інших за політичну діяльність арештовувати й засилати в тюрми та концтабори.

Ранньою весною 1944 р. фронтова лінія наблизилась до Добротвору і 21 березня о. Пашковський з родиною та І. Харко з двома малолітніми синами подалися в далеку дорогу на еміграцію. Спершу опинилися в селі Ліщин коло Горлиць на Лемківщині, де о. Пашковський став парохом, а діти обох родин вписались до гімназії в м. Криниці.

На початку вересня 1944 р. німецько-більшовицький фронт посувається у західному напрямку. Обі родини були приневолені податися далше на захід. 10 вересня 1944 р. прибули до Старої Любовні на Словаччині, а пізніше до Тренчіна і далше до Вайнар біля Братіслави. Тут перебули до квітня 1945 р. Коли більшовики наблизились до Братіслави, о. Пашковський з родиною подався через Австрію до Риму, а І. Харко з синами опинилися в м. Авгсбурзі в Баварії.

Після поновного приходу більшовиків у Західну Україну 1944 року в Добротворі почали розбудовувати нову частину міста і споруджувати електростанцію.

У 1960 році давню частину міста перейменовано на Старий

Церква св. Володимира і Ольги в Добротворі.

Добротвір, а новій частині дано назву Добротвір.

18-го грудня 1955 р. почав працювати турбогенератор потужности 25 000 квт. У листопаді 1956 р. став працювати другий генератор такої ж потужности. Два роки пізніше уведено в дію ще один генератор потужности 50 000 квт. У 1964 р. Добротвірська ДРЕС досягла потужности 700 000 квт. і стала найбільшою енергетичною системою в Західній Україні. Вона дала струм по лінії високої напруги Добротвір-

Стрий-Тиса до Мадярщини, а через диспетчерський пункт у Празі є з'єднання із загальною енергосистемою Польщі, Мадярщини, Румунії і Східньої Німеччини. Цікаво, що Москва частину виробленої в Добротворі енергії продавала іншим країнам, а в Україні творила чорнобильську аварію.

Крім електростанції, в Добротворі діє "Буддеталь", який продукує залізобетонні і бетонні вироби-конструкції, товарний бетон, металічні вироби та асфальтобетон.

В кінці 1980-их років побудовано торговий комплект, де розміщено відділи "Продукти", "Промтовари" та комплексний пункт побутового обслуговування.

У 1971-74 рр. у Старому Добротворі за стараннями тодішнього директора школи, Ярослава Мудрика, побудовано восьмирічну школу на 320 учнів. Селище Добротвір має середню школу, де навчається понад 700 учнів.

Добротвір має свою лікарню, яка дає медичну допомогу теж громадянам Старого Добротвору, Руди Сілецької, Стриганки, Рокети, Долини, Роґалів Кошиковських та інших місцевостей.

На день 1-го січня 1990 р. Старий Добротвір нараховував 2077 мешканців, а селище Добротвір понад 5000 мешканців.

Церковний хор у Добротворі 1944 р.

ЖЕЛЕХІВ ВЕЛИКИЙ І ЖЕЛЕХІВ МАЛИЙ (Великосілки)

За 32 км на північний захід від Львова, по обох боках автостради Львів-Буськ-Київ, лежать два чепурні села — Великосілки і Неслухів. Великосілки — це нова назва двох злучених сіл, які до 1944 р. мали назви: Желехів Великий і Желехів Малий. Разом вони нараховували приблизно 2500 мешканців.

Історія цих сіл, внаслідок їхнього розташування поблизу княжого міста Бузька (Буська) і стратегічного шляху схід-захід, сягає в дуже давні часи. В літописі записано розповідь про те, як князь Володимир Великий на ловах побачив у цій околиці білого бузька і, мабуть, обмірковуючи те стратегічно важливе місце, сказав: "Тут стоятиме город Бузьк". Попри цей город проходили татари і турки, туди маршували козацькі полки гетьмана Богдана Хмельницького в його поході на Львів, а згодом інші — в поході на відсіч Відня. Залишилися сліди переходу шведських військ: кілька родин мали шведські прізвища та жили в сусідньому с. Кізлові.

Записалися ці села теж в історії Австро-Угорщини. Багато желехівських селян узяло участь у "селянському повстанні" 1848 р. проти австрійських і польських магнатів, щоб "косами й вилами" відвоювати для себе краще суспільне становище. Кілька сотень цих убитих повстанців лежать поховані під т. зв. Могилою при шляху Желехів-Баню — нин, яких 3 км на південний захід. Пропам'ятний хрест "свободи", поставлений на роздоріжжі шляху Желехів-Миятин Старий, після скасування панщини, вшановує також і тих полеглих борців за свободу; похованим під Могилою австрійсько-польська влада не дозволила ставити пам'ятника, мовляв, це був "бунт проти держави".

В ті часи наших селян експлуатували польські землевласники, серед яких не бракувало і наших ренегатів, як Желехівські, Мостові, Дідухи-Дідушицькі, Милецькі та інші. У 1895 році владу в Галичині, приєднаній до Австрії ще 1772 р., мав граф Казимір Бадені, нащадок вихідців з Італії. Як голова віденського парламенту, Бадені силкувався не допускати представників українського населення на той загально-

австрійський форум. Тому їх було там усього одинадцять. Містечко Буськ було осідком саме родини Бадені, якій належали села і землі в самому Буську та в околиці.

Желехів Малий, Неслухів і частина с. Стрептова належали після скасування панщини графові Дідушицькому. До Першої світової війни всі Дідушицькі ще говорили українською мовою та проявляли де в чому прихильні почуття до народу свого походження. Дата переходу Дідушицьких на римо-католицизм не відома. Один з Дідушицьких любив гумор і навіть видав книжечку українських анекдот. Старий граф Дідух-Дідушицький (таке було його повне прізвище) був толерантний і добре ставився до наших селян. В роки до Першої світової війни він допоміг побудувати церкви в Желехові та Неслухові, допомагав здібнішим дітям наших селян здобути освіту чи оволодіти якимось ремеслом. В 1900-их роках у Буську була шестикласова гімназія і бурса, в якій жили і вчилися хлопці з Желехова й околиці. Як згадував уже д-р І. Олексин, який походив із Дернова, два випускники з тієї школи згодом вивчали богослов'я, а один став учителем у станиславівській гімназії. Мій батько закінчив агрономію в Дублянах б. Львова, а його брат, о. Іван Новосад, був парохом церкви св. Петра і Павла у Львові. Інших учнів тієї школи, які вивчили якесь ремесло, доля закинула до Америки, де вони, як напр. Яким Новосад, покористувалися своїми фаховими знаннями для успішного вкорінення в американське суспільство.

Старий граф Дідушицький співпрацював з нашими священиками, але водночас і поширював польські римсько-католицькі впливи — будував костели навіть там, де жило лише декілька поляків. Поряд із цим, він не робив теж перешкод москвофільству. Тому в той час постало багато читалень ім. Качковського, які принесли нашій інтелігенції та селянам чимало шкоди, зокрема під час Першої світової війни.

У Желехові до 1914 року жило тільки вісім родин римо-католиків, і то вони не знали польської мови, розмовляли тільки українською. Римо-католиків за Австрії та на початку міжвоєнної Польщі обслуговував ксьондз Добровольський, можливо, українського роду. Він співчував нашому населенню, розумів його потреби, ставився толерантно до українських політичних прагнень і творення Т-ва "Сокіл" та, згодом, УСС і УГА. Мій батько, як вояк УГАрмії, був членом польової жандармерії, організував вояків для воювання за Львів. Його схопила польська стежа і готувалася розстріляти. Оборонив батька ксьондз Добровольський. Він станув поруч батька і сказав польським жовнірам: "Якщо хочете його розстріляти, то стріляйте і мене з ним". Поляки змінили свій "присуд" і, замість незаконної смертної кари, побили його теж незаконно: 25 київ. Це було наприкінці 1918 року.

Справжніми поляками почувалася тільки горстка поляків — фор-

налів у дворі, які прибули до Желехова і Неслухова з Ряшівщини. Але їхні діти, хоч і жили в двірських приміщеннях, розмовляли українською мовою. Учителями були спольщені греко-католики, як Руцишини, Мостові й інші. Колоністів у той час в нашій околиці ще не було.

Старий граф Дідушицький не парцелював своїх володінь, але обмінював орні поля за сіножаті: півтора морґа поля за один морґ сіножаті. Сіно й дрова на опал селяни отримували від нього за малою платнею, майже задармо. Ця традиція тривала без перешкод ще й за його сина і внука, які були вже польськими шовіністами. Мій батько був управителем дібр Дідушицького і, як агроном, домогся якось цей привілей затримати. Це, врешті, спасло його від виселення за советської влади у 1939 році. Селяни Желехова і Неслухова, вдячні за вигоди, які він їм зробив, оборонили мого батька на форумі сільради всупереч інструкціям керівника НКВД Іцика Шевченка. Так пощастило батькові дожити до своєї природної смерті вже тут, в Америці. Не судилося це учителеві Мацюкові, якого — на наказ того ж І. Шевченка — розстріляно в червні 1941 року.

З закріпленням польської влади в Галичині після 1923 року ситуація наших селян різко змінилася, бо володіння родинними маєтками перейняв син Дідушицького, Станіслав, майор польської армії. Він, як сам говорив, уважав українців хамами. Польонізаційна акція досягла свого вершка в рр. 1930-32, коли то польський уряд заборонив продавати землю українським селянам. Поряд із репресіями супроти українців, уряд повів колонізаційну політику — заселювання наших сільських околиць поселенцями з корінної Польщі. Приклад порушування прав українців: мого батька звільнили з праці та зараз через тиждень прийняли його знову; таким чином він утратив право на пенсію, хоча вплачував свої пенсійні внески до Забезпеченової каси ще від 1912 року. Це був великий фінансовий удар, якщо зважити, що ми — три його сини — були ще замолоді, щоб працювати на себе: старший брат Іван був студентом медицини в Познані, а я і молодший брат училися в Академічній Гімназії у Львові.

Після смерті о. Добровольського прибув до Желехова ксьондз із Хирова, Чеховіч, який узявся за польонізацію села. Спільно з польським учителем зорганізував парамілітарну організацію "Стшелец", а також позичкову касу "Райфайзенку", яка на догідних умовах позичала гроші лише полякам і латинникам. У 1939 році в селі було 80 осіб мішаних подруж. Ксьондз Чеховіч наполегливо намагався їх усіх златинізувати й ополячити. Це викликало напруження в селі, так що після падіння Польщі багато з них, як і всі перекинчики — члени польської поліції, воліли нишком виїхати на захід, у Польщу, ще перед приходом Червоної Армії.

Польонізаційному рухові протидіяли передусім колишні вояки УГА,

а далі патріотичні парохі: о. Володимир Ковальський у Желехові, а в Неслухові о. Антін Підгорецький. У співпраці зі свідомими громадянами їм пощастило заснувати читальні "Просвіти", кооперативи, Районову молочарню, Т-во "Сільський Господар" і спортивне Т-во "Сокіл". Важливу роль у цьому ділі відіграли місцеві учні середніх та високих шкіл. За спонукою о. Ковальського, заможніші селяни посилали своїх дітей до гімназії в Камінці Струмиловій, до Малої Семінарії у Львові та до школи ОО. Редемптористів у Збоїськах. Чотири з них пішли вивчати богослов'я, один право, п'ять училися у вищих класах гімназії, а три — в нижчих.

Мій батько провадив зразкове господарство і співпрацював у Т-ві "Сільський Господар" з інж. Євгеном Храпливим, хоча щоденно був зайнятий справами фільварку графа Дідушицького. Тоді введено нові для наших сіл методи хліборобства зі застосуванням штучних добрив, очистки зерна, забезпечування худоби й нерухомостей та підвищення рівня гігієни на селі. Наша мати всіляко допомагала батькові в цій роботі, бо й сама вела зразкове хазяйство. Допоміжними в цій діяльності були українські часописи, зокрема *Народня Справа*. Оскільки ціни на збіжжя знизилися в роки економічної депресії, введено вирощування ріпаку, на який був збут у Бельгії, та цукрових буряків. У 1938 р. бельгійські інженери шукали за антрацитом на полях Жолобина і Милятинське. Мій батько мріяв про експлуатацію вугілля в наших селах і про те, щоб за ті прибутки можна було збудувати шпиталь для нашого села й околиці. У той час мій брат був уже лікарем.

Влітку щороку діяв у селі дитячий садочок, що його вели наші студентки й учительки з Камінки Струмилової. Хоча в селі була дво-поверхова школа під наглядом директора й учителів-поляків, парохіві села та панні Білик пощастило стримати польонізаційний вплив тієї школи і зберегти українські побутові та національні традиції. Допомогли їм студенти й учні вищих гімназійних клас, які під час вакацій читали доповіді, влаштовували драматичні постановки і національні свята. Парох о. Ковальський, сам ветеран української визвольної війни, дбав про те, щоб народ пам'ятав про своїх борців за державність. Поблизу церкви висипано могилу на славу тих борців, а в день страти бойовиків ОУН Біласа і Данилишина на нашій церкві мав блакитно-жовтий прапор і дзвонили дзвони. Походи на Білу Гору в Підлиссі стали традиційним виявом пошани нашої молоді для життєвого подвигу о. Маркіяна Шашкевича. На Зелені Свята о. Ковальський відправляв спеціальний молебен за громадян нашого села, полеглих у боях за українську державу. А Желехів і Неслухів втратили відносно багато своїх мешканців у тій війні, зокрема від тифу, що в 1919 році руйнував УГАрмію.

Жидів було в нас кілька родин, приблизно 40 осіб, зайнятих переважно дрібною торгівлею посередницького характеру. Але, напр.,

Хаїм Бахман був кравцем, а його брат, емігрувавши в Палестину, став там відомим пасічником. Інші були "пахтарями" для фільварку — скупували там на перепродаж кури, яйця, збіжжя, худобу тощо. Жиди нашого села були скромні, матеріально незаможні та спокійні вдачаю. Політично вони були невідомі в польсько-українській конфронтації, не включалися в процес польонізації, як це робили жиди по містах, розмовляли українською мовою та своєю релігійністю здобули пошану наших людей. Нічого дивного, що в час їхньої ліквідації німцями у 1941 році наші люди щиро співчували їм, але були безсильні допомогти. Протягом одного дня німці вивезли всіх наших жидів "на працю" і по них слід пропав, ніхто з них до села не вернувся.

Корчми в селі не було, а пиво й горілку можна було купити в шинку, що ним відав поляк. Громадська рада складалася з поважних селян. Село було теж осідком Збірної громади, війтом якої був спольщений німець зі Шлезька, Шультіс. По фаху агроном, він політикою майже не цікавився.

За першої сталінської окупації 1939–41 село сильно постраждало від вивозів селян у невідоме і страчення їх без суду. Сільрада складалася тоді з інтелігентських осіб і своєю зручністю принаймні зменшила цю трагедію в ті роки. НКВД мало свою квартиру в Милятині Новім, звідки безупинно слідкувало за життям села. Великі вивози були заплановані на червень 1941 року, але вибух війни врятував багатьох людей.

За німецької окупації наше село також зберегло свою гідність, незважаючи на тяжкі умови життя і праці. Церква, школа, кооператива і молочарня діяли нормально. Треба було складати контингент харчових продуктів, відчувався брак мануфактури. Німці вербували робітників на працю в Німеччині, але дехто — з матеріальних причин — виїхав добровільно, як напр. ціла родина Грицьків. У селі переховувалися кол. червоноармійці, які працювали в заможніших селян як найманці. Вони вивчили українську мову, а деякі навіть стали релігійними.

Коли ж проголошено творення Дивізії "Галичина", тоді добровільцями стали декілька студентів. Одні згинули в боях, а деякі знайшли шлях до УПА, яка мала підтримку всього населення села. В околиці Желехова діяли теж боївки польської "Армії Крайової", що своїми нападами тероризували селян. В лютому 1944 року попри село проходили відділи советських партизан Ковпака, але збройних сутичок з ними тут не було.

З поверненням советської влади знову почалися репресії, вивози на Сибір, розстріляно декількох селян; багато молодих, мобілізованих до Советської Армії, пропало на фронтах безвісти. Поляків переселено в Польщу. Після 10-літнього заслання повернулися в село о. Ковальський і М. Матвій, з підірваним здоров'ям.

ЖЕЛЕХІВ МАЛИЙ нічим особливим не відрізнявся від Желехова Великого та був майже його продовженням, без помітної межі. У 1939 році село нараховувало приблизно півтисячі душ і належало до парафії о. В. Ковальського в Желехові Великому. За винятком кількох жидівських родин і горстки римо-католиків, материнська мова яких була українська, в селі жили тільки українці-хлібороби.

До Першої світової війни двірські поля належали графові Замойському, який після війни продав їх переважно жидам, а вони опісля розпарцелювали ці володіння і розпродали окремі ділянки між місцевих і навколишніх селян. Частину землі Замойських (яких 200 моргів) купив "дідич" Бартманський із Тадань, але й він згодом продав її місцевим селянам.

В культурно-громадському житті та в політичних переживаннях Желехів Малий мав ті самі успіхи, що й сусід — Желехів Великий, ділив з ним долю й недолю під австрійською, польською, німецькою і советською окупаціями. В сусідніх пісах відділи УПА мали свої вишкільні табори. Ліс, що безпосередньо притикав до Желехова Малого, цілковито викорчувано з наказу советської влади. Таким же адміністративним рішенням тієї влади об'єднано обидва села під зміненою назвою Великосілки.

НЕСЛУХІВ

Неслухів*, пов. Камінка Струмилова, це мале село, положене по правому боці автостради Львів-Рівне-Київ. Населення: приблизно 1000 осіб, переважно хлібороби. В селі церква св. Михаїла, греко-кат. обряду, на горбку, а саме село розташоване в долині. Біля церкви — цвинтар. У селі є також школа і пошта. До 1945 року пошта була в Милятині Новім. Залізнична станція — Задвір'я, за 10 км від села. Парохом церкви в селі був греко-кат. священник о. Антін Підгорецький, уродженець Угнова; одружений був із Галею Криловською, дочкою директора друкарні Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові. Дітей у них не було. Помер і похований у Неслухові, як і його дружина. Раніше парохами були греко-кат. священники о. Іван Сологуб і о. Іван Курчаба, оба українські патріоти.

Життя під час австрійської окупації Західньої України було в селі спокійне. Там був фільварок графа Дідушицького, де працювали майже три четверті населення села, за винятком заможніших господарів.

У фільварку працювали також "форналі" — римо-католики, спроваджені ще перед Першою світовою війною з Ряшівщини. Однак усі вони говорили українською мовою, а їхня політична свідомість була дуже низька. Було ще кілька перекинчиків, як, напр., двірський касир Демцюх, який постійно був п'яний, а його діти говорили тільки польськи. Всі його сини отримали високу освіту за підтримкою графа. Директор фільварку був також ренегат і зайда, Костецький, який жив зі своєю родиною на фільварку. Він рівно ж ставився до нашого населення погано та з погордою. З ним жила його братова Андрущишин, полька, з двома синами.

Фільварок, чи як часом казали "добра" графа Дідушицького, охоплював три села: Желехів Великий і Малий та Неслухів і Стрептів. "Палац" — літня резиденція графа — була в гарному парку, поблизу

* Згідно з довідником проф. В. Кубійовича *Етнічні групи південнозахідньої України (Галичини)* на 1. 1. 1939, назва цього села є Неслихів. — Ред.

двох ставків та просторого саду з пасікою.

Великі будинки двора — стодоли, стайні та різні майстерні — також були в комплексі фільварку. Сам палац побудовано ще перед Першою світовою війною (1890-ті роки) та гарно випосажено. Дерево на будову спроваджено з-за кордону (кедрові двері), підлога викладана, дубова. Огрівання було модерне на тодішній час: центральне ogrівання вугіллям. Недалеко палацу 2-3 поверхові будинки для служби та кухня. Рівно ж була "зимова квітярня" з різного роду пальмами та екзотичними квітами. У травні в тій квітярні сама графиня відправляла "маївки", річ ясна, по-польськи. Вона однак політично не була заангажована, хоч мала високу освіту як на той час. Родина Дідушицьких приїжджала до Неслухова тільки на літній сезон. Двірська служба мешкала в малих будинках, ближче і далше від фільварку. При тих домах були малі городи, а воду привозили "з-під Милятина" бочками, бо дві криниці на фільварку були на потреби худоби. Сам фільварок був віддалений від села на 1 км.

Населення села було одностайно українське та греко-кат. обряду. В селі жили три жидівські родини, одначе їх зайняття було пов'язане тільки з фільварком, хоча один з них, Мендель, мав корчму та продавав горілку й пиво. Всі жиди говорили українською мовою та були дуже побожні. Їх дім молитви був у Желехові, в домі жида — кравця Бахмана. Брат Бахмана емігрував у 1925 чи 1926 році до Палестини, де займався пасічництвом. Доля неслухівських жидів була трагічна після приходу німців, бо одного дня їх усіх німці забрали "на працю", звідки ніхто з них не повернувся.

Недалеко приходства був малий склепок — "трафіка", де можна було купити за гроші і курячі яйця тютюн, зошити для школи, часом дріжджі, нафту і цукор. Більші закупи населення робило на ярмарку в Милятині Новому, де торговцями були переважно галицькі жиди. Можна було бачити, як селяни несли кури чи чвертку збіжжя, щоб купити собі найконечніше. Заможніші господарі їздили до Камінки Струмилової на ярмарок возами, часто навантаженими телятами, поросятами чи збіжжям у мішках.

Часто в селі з'являлися жиди, які купували яйця, кури та восени овочі. Приїжджали також "онучарі", які збирали старе лахміття (онучі) для перерібки на папір; їх часто міняли за глечики.

Суспільне життя села громадилося біля церкви та свідомого дяка, якого титуловано "пан реєнт". Його особа в селі була наділена повагою. Він і його син провадили церковний хор, який був знаний на цілу околицю. Кожного року відбувався регіональний конкурс хоро- вого мистецтва і хор "дяка" з Неслухова завжди здобував перше місце. Культурно-освітнє, як і політичне життя засереджувалося в домі Сте- пана і Михайла "Дяків". Їх і їхні родини селяни дуже поважали; на жаль

воєнна завірюха проковтнула обох цих патріотів Неслухова.

Національна свідомість села була висока. Показалося це в часі виборів до польського сейму і сенату та під час т. зв. пацифікації, коли то українське село поставилося мужньо в обороні своїх прав.

Мій батько, управитель та агроном фільварків, заклав шкілку дерев та дослідну агрокультурну станцію і був дорадником селян.

Під час вакацій до Неслухова приїжджали на практику студенти з Господарської Академії в Дублянах. Це були переважно поляки, вони мешкали в "палаці" графа, де й харчувалися.

Влітку життя на фільварку було оживлене: працювали там кухарі, бонни для дітей, форналі для поїздок графа та його гостей. Приїздили теж гості із Заходу, які проводили свій час на забавах і розвагах. Рівно ж щорічно польська армія проводила тут маневри і свій кінцевий "бівак" справляла в фільварочному парку.

На закінчення жнив відбувалися "обжинки" — фестин з музикою і танцями; у той день не бракувало ні їжі, ні пива. Після цього польського літа вся "двірська еліта" виїжджала у корінну Польщу, залишаючи тільки управу двора та кілька пань—емериток, колишніх учительок графських дітей, які знайшли притулок при дворі. Восени декілька селян, які були ще в австрійській кінноті, уїжджали молодих лошаків, переважно арабської раси.

Варто згадати, що на південний схід від села знайдено кості мамута, — які згодом переховувалися в музеї Дідушицького у Львові при вул. Рутовського. Там були теж ще інші експонати з Неслухова, як козацькі й татарські котли і козацька зброя.

Село мало теж маркантні місця, овіяні легендами. Напр., т. зв. "Галабудиха" — ліс між Неслуховом та Ліском, на дорозі до Новосілок Ліських і Задвір'я, де щороку кочували цигани. Там була мала капличка з іконою св. Івана, покровителя мандрівників, змальована олійними фарбами. Одного дня селяни знайшли за тією іконою сотні книжечок — "пашпортів" для вкрадених коней. Відомо, що цигани торгували кіньми і для кожного коня мусіли мати "книжку", щоб його продати. Також ходили балачки про страхіття, мовляв, там ночами "чіпляється блуд" і людина може пропасти й не вернутися до села. Це нас, дітей, дуже лякало. Недалеко "Галабудихи" було узгір'я, зване "Вовча яма", звідки був прекрасний вид на південний захід. У погідний день можна було бачити Високий Замок Львова. Восени ми ходили туди на прогульки. Це була чудова панорама. "Вовча яма" стала теж підставою байки про вовка і скрипаля. Говорили старі люди, що одної зими неслухівський скрипаль, ідучи з весілля з Милитина Старого, заблудив та впав у яму, яку селяни викопали, щоб ловити вовків. Впавши туди, скрипаль застав там вовка. Переляканий та щоб оминати мученичу смерть, скрипаль грав для вовка цілу ніч аж до ранку, коли селяни

вирятували його з тієї пастки.

Було теж цікаве оповідання про першого війта Неслухова десь у 17-ому стол. Цей війт, як казали, утікав із Дальмації на Запоріжжя, але залишився в Неслухові, де й оженився. Тому що в його гербі і в прізвиську був лис, то й залишився такий до сьогодні. Ще нині в селі кажуть "Лисовий Прокіп", останній з роду Лисів. Їх нащадком була й моя пок. мати, яка гордилася своїм шляхетським походженням і гербом "Лис".

Як і багато інших українських сіл, Неслухів мав своє прізвисько: неслухівців називали "гниличниками", бо в селі були гарні сади, переважно засаджені сливами й грушами. Із гнилиць тих овочів наші селяни робили вина та інші напої.

Між парубками в селі бували різні суперництва, які траплялися досить часто. Парубки села охороняли неслухівських дівчат перед новоприбулими неслухівцями, що часто викликавало бійку — "малу війну" за дівчат. Але з часом такі суперництва зникли, головню внаслідок зросту національної свідомості.

У селі були жіночі релігійні гуртки, організовані дружиною о. Підгорецького. Було чимало різних ремісників — кравців, шевців, ковалів та інших.

Мій дядько Гринько був шляхтич. Мабуть, хтось із родини дослужився цієї гідності, яку надавав австрійський цісар. Повне ім'я мого дядька було: Гринько Стецьків-Сас. І коли ми до нього йшли, то батьки говорили: "Йдемо до Саса"; так його й кликали всі мешканці села, де він втішався великою повагою і належав до багатших людей у селі.

Господарський "прогрес" після польсько-німецької війни неслухівці відчували боляче. Перша присутність радянського режиму принесла стагнацію у всьому та виправданий страх. Люди ждали від війни зміни на краще, та марні були ті надії. Коли німці зайняли західні простори України, вони принесли зі собою іншого роду панщину: контингенти, вивози молоді на працю до Німеччини.

В серпні 1944 р. радянські війська знову зайняли Галичину і зі собою принесли нові несподіванки. Терор і неспокій та страх по якомусь часі притихли. Село стало оживати і пристосовуватися до нової ситуації. Зачалися нові відбудови на підвалинах, що їх поклали вірні сини нашої страждальної землі.

Нині лісова шкілка Неслухова, що її заснував мій пок. батько, чваниться як "поступова". Мабуть теж збудовано фабрику мармеляди, а в палаці спольщеного графа міститься Агрономічний Інститут, що колись був мрією мого батька.

ХОЛМЩИНА І ПІДЛЯШШЯ

ГЕРБИ МІСТ ХОЛМЩИНИ І ПІДЛЯШШЯ

Скербешів

Тарногора

Юзефів

Докудів

Тереспіль

Славатичі

Савин

Вогинь

Ухані

Замостя

Володава

Тишівці

Томашів

Щебрешин

Холм

Білгорай

Грубешів

Красностав

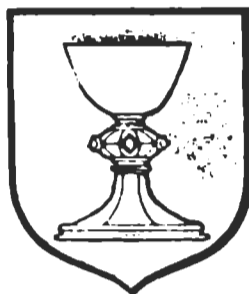
Крилів

Орхівок

Павлів

Горай

Фрампіль

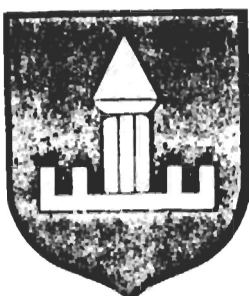
Дубенка

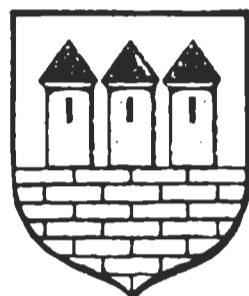
Городище

Городло

Грабівець

Дорогичин

Межиріччя

Біла Підл.

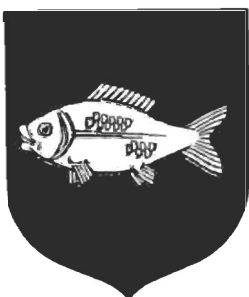
Більськ

Парчів

Сураж

Бранськ

Кодень

Янів Підл.

МІСЦЕВОСТІ ГРУБЕШІВСЬКОГО ПОВІТУ

АВРЕЛИН, село, волость Білополе, лежить на півн. захід від Грубешева, на південь від волосного центру Білополе. (Даних немає — далі: Д. н.).

АЛЬОЙЗІВ, місц., волость Білополе, лежить на півн. захід від Грубешева, на південь від Холму. (Д. н.). Пізніше належить до пов. Холм.

АННОПІЛЬ, село, вол. Монятичі, положене на північ від Грубешева. (Д. н.).

БЕРЕЖНИЦЯ, село над рікою Бугом, вол. Городло, положене на півн. захід від Городла. (Д. н.).

БЕРЕСТЬ, село, вол. Молодятичі, лежить на півд. схід від Грабівця. В селі була колись уніятська, опісля православна церква. За статистикою з 1890 р. парафія Бересть нараховувала 504 вірних. Населення села в переважній більшості було українське і національно дуже свідоме. У 20-их роках тут діяла філія т-ва "Рідна Хата". Після падіння Польщі в 1939 р. в селі відновилось українське громадсько-культурне й церковне життя. 20 березня 1944 р. у селі відбувся бій мешканців села з нападаючою польською бандою, у висліді чого село було дуже знищене, а велика частина населення вимордована напасниками.

БІЛОПОЛЕ, село, кол. волосний центр, положене на півн. захід від Грубешева, в долині серед горбів і лісів. Через село проходить брукована дорога, т. зв. "гостинець", з Грубешева до Холму. В 1827 р. тут було 57 дворів і 334 мешканці. В кінці 19 ст. було 61 дворів. В селі була початкова школа.

БОГОРОДИЦЯ, село над р. Гучвою, вол. Грубешів, віддалене 3 км на захід від Грубешева. Колись те село було власністю відомого польського діяча Станислава Сташіца. По-російськи назва села звучить "Богородіца". Поляки перемінили назву на "Бродзіца", а згодом на "Маршалково". В 1827 р. село мало 61 дворів і 408 мешканців, на переломі 19 і 20 ст. у селі були 84 двори.

В селі була уніятська, опісля православна церква, яку зруйнували поляки в 1939 році. У 20-их рр. тут діяла сильна філія т-ва "Рідна Хата". Після падіння Польщі в 1939 р. у селі відновилось українське громадсько-культурне і церковне життя. В селі є мурована початкова школа, від кінця 1939 р. з українською мовою навчання. Діяла також споживча кооператива. Зорганізовано аматорський театральний гурток, хор і танцювальну групу, влаштовувано національні свята. Тут були також курси українознавства для доросту. До Другої світової війни українці в селі становили величезну більшість.

БОГУТИЧІ, село, вол. Молодятичі, лежить на захід від Грубешева. В селі

була філіяльна уніятська, опісля православна церква. В 1827 р. тут було 20 дворів і 178 мешканців.

БОРСУКИ, село, вол. Мірче. В кінці 19 ст. тут було 59 дворів.

БУСНО, село, вол. Білополе, знаходиться на півн. захід від Грубешева. В селі була уніятська, опісля православна церква. В 1827 р. село мало 51 дв. і 283 мешк., а в кінці 19 ст. — 59 дворів. Переважало українське населення. Село було частинно знищене, а українське населення частинно вимордуване під час нападу польських банд 19 травня 1944 р.

ВЕРБКОВИЧІ, село і вол. центр, положене над р. Гучвою, на півд. захід від Грубешева. В 1827 р. у селі було 60 дворів і 346 мешканців. У селі була уніятська, опісля православна церква, побудована 1690 р. Олександром Лашем і його дружиною Катериною, з роду Фірлеїв. У селі був фільварок, волосний уряд і початкова школа. До волости Вербковичі належали такі села й інші поселення: Альойзів (фільв.), Біла, Дуброва, Єлисаветин (фільв.), Гоздів, Голота, Гостинне, Конопне, Которів, Леопольдів (фільв.), Майда, Кринки, Маличі, Підгірці, Підгоришів, Стрижівець, Терebin, Терebinець і Теофілівка (фільв.). Стан населення волости в кінці 19 ст.: 5758 православних і 820 римокатоликів та 118 Мойсеевого віровизнання.

ВОВКОВИЇ, село, вол. Вербковичі, (Д. н.).

ВОЯЛОВИЧІ (чи Волайовичі), село, вол. Монятичі, лежить на північ від Грубешева і на схід від Монятич. (Д. н.).

ГАЧИСЬК, село, вол. Молодятичі. (Д. н.).

ГДЕШИН, село, вол. М'ягке, лежить на захід від Грубешева. В 1827 р. тут було 67 дв. і 421 мешк. Село положене 820 стіп понад поверхнею моря. Тут була філіяльна уніятська, опісля приналежна до парафії Пересоловичі православна церква, яку побудувала Софія Сарбєвська. Нову церкву в Гдешині побудовано 1899 року. Поляки її забрали й перетворили на костел.

ГЛИНИСЬКА, село, вол. колись Ярославець, положене на півн. захід від Грубешева. В 1827 р. тут було 22 дв. і 124 мешк. Село колись входило до панських посіпостей у Дрочічанах.

ГОЗДІВ (або Гоздова), село, вол. Вербковичі, лежить між Грубешевом і Вербковичами. В 1827 р. у селі було 50 дв. і 193 мешк. Колись тут була парафіяльна уніятська, опісля православна церква, потім філіяльна і належала до парафії Підгірці. Панські посіпости в селі складалися з тутешнього фільварку і фільварку Альойзів.

ГОЙЗІВ, село, вол. Вербковичі, лежить на схід від Вербкович і на півд. захід від Грубешева. (Д. н.).

ГОЛУБ'Є (Голубе), село, вол. Долобичів, лежить над р. Бугом, 3 км на південь від Крилова і 7 км на півн. схід від Долобичева. В 1827 р. у селі було 82 дв. і 570 мешк., а в кінці 19 ст. 90 дв. і 535 мешк. Велику більшість населення становили українці. В селі був фільварок, власником якого були Єжевські, а згодом Свежавські. На фільварку була гуральня. В селі була уніятська, опісля православна церква, дерев'яна, побудована 1776 р. Її зруйнували поляки 9 червня 1938 р.

Починаючи з кінця 1939 р., у селі гарно розвивалось українське громадсько-культурне життя. Діяли аматорський театральний гурток і хор, відзначувано національні роковини. Тут діяли курси українознавства. Початкова школа

й кооператива перейшли в руки українців. Незначна частина населення (комунисти) виїхала в 1939 р. до Советського Союзу. Більшість населення переселено в 1946 р. до УССР, а решту за рік на понімецькі землі.

ГОЛУЖНЕ, село, вол. Грабівець, лежить на північ від Грабівця. (Д. н.).

ГОНЯТИН, село, лежить 4 км на схід від Долобичева, вол. Долобичів. 1827 року в селі було 37 дв. і 225 мешк. В кінці 19 ст. село мало понад 300 мешк. У селі колись був панський двір, до домінії якого належали села Ощів і Павловичі. Власниками його були Лещинські, Руликовські, а вкінці Кільчавські. Більшу частину панських земель після Першої світової війни розпарцельовано між польськими поселенцями-колоністами. Так постала польська колонія Гонятин, що являла собою окрему адміністративну громаду на чолі з солтисом. Але загально все таки українське населення становило велику більшість.

Гонятин належав до уніятської, а опісля до православної парафії Павлович, де була церква, приходство і спільний цвинтар. Римсько-кат. населення належало до парафії Ощів. У селі був водяний млин, що колись належав до фільварку.

За німецької окупації під час Другої світової війни добре розвивалось у селі українське громадсько-культурне життя. Діяв хор і аматорський театральний гурток, влаштовувано національні свята. Школи й кооперативу в селі перебравли українці. Під час переселення 1946 р. більшість українського населення перевезено до УССР, а решту рік пізніше на понімецькі землі.

ГОРИШІВ ПОЛЬСЬКИЙ, село, вол. М'ячин, і колонія цієї самої назви лежать на схід від Замостя. (Д. н.).

ГОРИШІВ РУСЬКИЙ, село, вол. М'ячин, знаходиться на півн. захід від Грубешева, на схід від Замостя. В 1827 р. тут було 73 дв. і 487 мешк. У селі була уніятська, опісля православна церква невідомо якої ерекції. 1755 р. ерекцію підтвердив Йосиф Попель, староста в Конюхах. Панські посілости, крім Г. Р., були ще в Конюхах і Франкомінці. За поверсальської Польщі православну церкву перероблено на римо-кат. костел. Після розвалу Польщі в 1939 р. українська громада відібрала назад від поляків церкву. В селі була початкова школа, з кінцем 1939 р. — з українською мовою навчання, і кооператива. Існував церковний і світський хори. Влаштовувано національні свята.

ГОРИШКОВИЧІ, село, вол. Білополе, лежить на північ від Грубешева і на півн. схід від Білополя. (Д. н.).

ГОРОДЛО, кол. містечко, тепер село, волосний центр, розташоване над р. Бугом, 14 км на півн. схід від Грубешева, 5 км від вузькоторової залізниці Грубешів-Стрижів. У 1578 р. в місті було 98 домів і 490 мешканців, в 1630 р. — 159 домів і 1066 мешк., в 1810 р. у місті жило 1317 мешк., в 1827 р. мало 278 домів і 1479 мешк. У 20 ст. містечко почало підупадати і з 3200 мешканців у 1886 р. населення зменшилось до 2495 мешк. у 1921 р. Під час Другої світової війни 20% містечка було знищено і воно стратило добрих 50% населення, що треба врахувати на conto знищених німцями жидів, а опісля вивезених українців. У 1950 р. в містечку було 1680 мешканців, а в 1959 р. — 1750 мешканців.

В місті була парафіяльна уніятська, опісля православна церква, побудована 1836 р. колятором Вишневським і парафіянами, а також парафіяльний костел, волосний уряд і пошта. Була також фабрика солодких горілок і пристань для торговельних барж. Городло було рухливим пунктом торгівлі збіжжям.

В Городлі підписано унію між Польщею і Литвою 1413 року. Міське

магдебурзьке право місто одержало 1454 р., що опісля кількакратно було підтверджене королівськими привілеями.

В кінці 19 ст. всі доми в місті були дерев'яні, а вулиці незабудовані.

Початки заснування Городла невідомі, але його назва говорить сама собою, що початок йому дали українці, і що оселя вже існувала за Галицько-Волинської держави. Литовський князь Любарт, підписуючи угоду з польським королем Казиміром Великим, уступив йому Городельський повіт. Тоді то встановлено в місті виїзні суди, що судили поляків за польським правом, а українців за правом руським. Опісля місто кілька разів переходило з рук до рук: до мадярів, поляків, литовців. У 1388 р. польський король Володислав Ягайло, видаючи заміж свою сестру Олександру за мазовецького князя Зимовита, віддав їй у посагу Белзьке князівство, до якого входило Городло. Володислав, князь мазовецький і руський, видав 1454 р. в Белзі привілей, яким надав Городлу міське магдебурзьке право, а король польський Казимір Ягайлончик підтвердив той привілей 1487 р. в Рубешеві (Грубешеві) і встановив тижневі торги щовітерка і ярмарки два рази річно: на Св. Станислава і Св. Ідзі. У 1500 р. місто було знищене під час татарського нападу. Внаслідок того король Ян Ольбрахт звільнив його на вісім років від податку. В 1565 р. на ринку побудовану ратушу за привілеєм короля Жигмонта Августа. Місто сильно потерпіло від шведських військ 1706 р.

В кінці 18 ст. Городло попало під володіння Австрії, а згодом Росії. В 17 ст. воно було центром Городельського староства. В 1771 р. його власником був Чеслав Секежинський. Після приходу австрійської влади перейшло в руки графа Йоахіма Потоцького. До панських посіlostей в Городлі належали землі в с. Лужкові.

До Городельської волости входили, крім Городла, такі місцевості: Бережниця, Цегельня, Фіфілівка, Гребенне, Кобло, Копилів, Мазарня, Матче, Старинь, Стрижів, Вишнівка і Вигода.

До греко-кат., а згодом православного деканату в Городлі належали такі парафії: Деканів, Городло, Копилів, Лужків, Матче, Монятичі, Стрижів, Тератин і Убродовичі. В 1890 р. православна парафія в Городлі нараховувала коло 870 вірних.

ГОРОДОК, село над р. Бугом, вол. Грубешів, лежить на схід від Грубешева. В селі була уніятська, опісля православна церква. Парафія нараховувала в 1867 р. 394 вірних.

ГОСТИННЕ, село, вол. Вербовичі, лежить на півд. захід від Грубешева. В 1827 р. у селі було 66 дв. і 592 мешк. Тут була церква уніятська, згодом православна, побудована Йосифом Сапігою, польовим писарем литовським. У 1778 р. власник Гостинного, Кулицький, підтвердив ерекцію церкви і парафії. В селі був фільварок, до якого належали землі в с. Лютому. Церкву в Гостинному зруйнували поляки в 30-их роках цього століття. В селі ще була каплиця, яку поляки відібрали від українців. Після падіння Польщі в 1939 р. капличка вернуласть назад у власність православної парафії. Тоді відновлено філію т-ва "Рідна Хата", при якій зорганізовано юнацький гурток і розпочато культурно-освітню працю. Філія т-ва "Рідна Хата" існувала і діяла тут у 20-их роках цього століття. Коло с. Гостинного була польська колонія тієї самої назви.

ГРАБІВЕЦЬ, кол. містечко, тепер село, лежить на захід від Грубешева. Це колишній і теперішній волосний центр. У 13 ст. це був оборонний город. Від 1388 до 1462 р. належав до мазовецьких князів. Міське право одержав 1447 р. В

другій половині 19 ст. почав підупадати і втратив міське право. Був сильно знищений під час Другої світової війни. (Про Грабівець є окрема більша довідка в збірнику *Надбужанщина*, т. 1, стор. 761-765 — Ред.).

ГРЕБЕННЕ, село, вол. Городло, лежить на півн. схід від Грубешева. В селі була уніятська, опісля православна церква. Перед австрійською окупацією під кінець 18 ст. церква була парафіяльна, згодом належала до парафії в с. Лужкові. До панських посіlostей у Гребенному належав фільварок Фрадусин. В селі була ґуральня і водяний млин.

ГРУБЕШІВ

Місто Грубешів на Холмщині лежить над річкою Гучвою, за приблизно 7 км від її впливу до ріки Бугу.

Колись у сивій давнині це була оселя під назвою Рубешів. Не відомо, хто й коли її заснував. Дехто вважає, що її назва походить від слова "рубеж", тобто пограниччя, отже населений пункт на рубежі — прикордонні. Навіть пізніше місто в давніх актах є записане під назвою Рубешів. Статус міста він одержав на підставі привілею польського короля Володислава Ягайла 29 вересня 1400 р., яким надано місту маґдебурзьке право. Ще й пізніше, в другій половині 17 ст. в уставах Сташіца існує назва Рубешів (Рубешуф). 1411 року в Грубешеві побудовано оборонний замок.

За часів царської Росії Грубешів був "уездним" (повітовим) центром спершу Люблінської, а опісля Хопмської губерній, за міжвоєнної Польщі повітовим центром, а за німецької окупації під час Другої світової війни — центром Грубешівської округи.

У 1827 р. Грубешів нараховував 3992 мешканців. У 1849 р. мав 6181 мешк., у тому православного віровизнання 1706, католиків — 1515, Мойсеевого віровизнання — 4984 і протестантів — 2 особи. З тих статистичних даних припускаємо, що тоді в Грубешеві жило понад 1600 українців, а решту треба відвести на рахунок зайшлого російського елементу — урядового і судового персоналу, вчителів і т. д. У 1931 р. Грубешів нараховував понад 13 000 жителів, а перед вибухом польсько-німецької війни 1939 р. — понад 16 000 жителів. Після закінчення Другої світової війни стан населення міста впав до 9 тисяч, а в кінці 1950-их років збільшився до 11 тисяч. Сьогодні Грубешів нараховує понад 16 тисяч населення. Спад числа населення під час війни і згодом у повоєнних роках треба пояснити фактом винищення великої частини жидівського населення німецько-гітлерівською владою, а опісля переселенням більшості українського населення до СРСР і на понімецькі землі. В усіх статистичних російських, чи пізніше польських, даних не можна встановити стану населення за національностями, а лише за віровизнанням. Згідно з тими статистичними даними, перевагу становили жиди. Чисельність українського і польського населення більш-менш баянсувалась, із невеликою перевагою українців. Іншонаціональні групи становили малопомітний відсоток.

Населений пункт Грубешів складається з властивого міста та трьох передмість: Славутина, Погір'я і Побережан. Центр міста розташований у долині річки Гучви на невисокому горбі. Він з усіх сторін опоясаний водами ріки: з північної сторони властивим коритом р. Гучви, а з південної сторони — її відногою. Оба ці річні розгалуження поєднуються в одно корито на схід від міста. На початку 20 ст. центр міста становили два ринки: Старий і Новий та 24 вулиці. Центр міста сполучений з передмістям Погір'ям і Побережанами відногою ріки, а з передмістям Славутином — мостом через головне корито р.

Гучви та двома меншими мостами для піших. Територія міста з передмістями в 1788 р. займала 4609 австрійських моргів. Населення передмість займалося переважно рільництвом. Торгівля і промисл до Другої світової війни були переважно в руках жидів.

До кінця 19 ст. вулиці міста були небруковані. Це треба пояснити браком каміння в околиці. Головніші вулиці забруковано щойно перед Першою світовою війною.

Українських православних церков перед Другою світовою війною було дві: колишня уніятська церква Св. Миколая та церква Вознесіння Пресвятої Богородиці. Першу побудовано 1808 р. парафіянами при співдопомозі місцевого діди́ча. У 1870–71 р. церкву відреставровано і покрито бляхою. Дзвіницю при церкві побудовано 1870 р. коштом багатого грубешівського міщанина, Антона Гайвинського. До цієї церкви прилучено всі три існуючі досі парафії після того, коли на розпорядження австрійської влади розібрано старі церкви, а місце, де вони стояли, продано. Другу церкву побудовано коштом російського уряду 1873 р. В кінці 19 ст. в Грубешеві був лише один римсько-кат. костел. Колись були два костели, але один із них старий, що був під загрозою саморозвалення, австрійська влада з мотивів публічної безпеки наказала розібрати 1786 року. Синагог було дві: одна стара, а друга нова, побудована 1874 року на місці старої синагоги з 1578 року. Обі вони були муровані.

В Грубешеві були три шпиталі: Св. Ядвиги, побудований коштом громадян 1858 р., Св. Едмунда, побудований 1881 р., і третій, жидівський, побудований коштом місцевої численної жидівської громади 1844 року.

Перед Другою світовою війною в Грубешеві була одна середня школа — гімназія ім. Станіслава Сташі́ца та кілька народніх шкіл, у тому одна семиклясова.

Промисловість міста в кінці 19 ст. становили броварня, паровий млин, два вітряки і три цегельні. Крім того, на передмісті Погір'я була фабрика направи сільсько-господарських машин і реманенту та котлярська майстерня.

1433 р. околиця міста була пляцдармом боїв військ польського короля з військами литовського князя Свидригайла, а опісля довгий час воював у цих сторонах князь Федько Острозький, наслідком чого місто дуже потерпіло. У 1450 р. польський король Казимір Ягайлончик підтвердив привілей міста і наказав, щоб усі купці, які везимуть товари до Радома, Вроцлава і Познаня, їхали через Грубешів. Це вплинуло додатньо на розвиток міста.

1498 і два рази 1500 р. Грубешів сильно знищили татари, а 1502 р. знищили його дорешти. Після частих нападів татар місто відбудовувалося, але вони не давали йому змоги нормально розвиватися. Пізніше такі напади відбулись ще в роках 1506, 1519, 1526, 1640 і 1672.

Під час походу козацьких військ під проводом гетьмана Богдана Хмельницького під Львів і Замостя та польсько-козацьких боїв Грубешів знову сильно потерпів. Пізніше, 1709 р., місто знову потерпіло внаслідок боїв коронного польського гетьмана Сенявського з військами короля Станіслава Лещинського, якого піддержував шведський король Карло XII.

Крім татарських нападів і воєн, місто знищив кілька разів пожар — у 1544, 1639, 1801 і 1803 роках. Місто пережило також велику епідемію, що здешаткувала його населення 1709 року.

26 червня 1630 р. польський король Жигмонт III Старий, на прохання холмського єпископа Методія Терпецького, затвердив плян побудови греко-уніятської церкви Вознесіння Пресвятої Богородиці, яку згодом побудував

своїм коштом багатий грубешівський міщанин, Софрон Коцуля.

Місто Грубешів одержало 1550 р. від польського короля Жигмонта Августа герб: голова оленя з написом під рогами в латинській мові: "Ciriplum Civiatis Grubeshuv".

Крім частих нападів татар, воєн, епідемій та стихійних нещасть, місто терпіло акти безправства від деяких його старостів. Наприклад, 1507 р. грубешівський вїйт Іван Рохітницький подав до королівського суду старосту Юрія Крепського за доконані акти терору й надужиття. Згаданий староста програв тоді судовий процес у користь жителів міста.

В листопаді 1579 р. польський король Стефан Баторій віддав Грубешівське староство на доживотну власність Андрієві Тенчинському, а в грудні того ж року надав йому привілей викупити вїйтівство міста.

У 1578 р. жидівська громада міста одержала дозвіл від короля на побудову школи й приміщень для рабина й кантора.

В листопаді 1588 р. король Жигмонт Август віддав Грубешівське староство й вїйтівство Станиславові Жулкевському, пізнішому польському коронному гетьманові.

З бігом часу в місті починають поставати ремісничі цехи. І так 1605 р. король затвердив кушнірський цех; в 1615 р. затверджено пекарський цех, в 1617 — цехи слюсарський, ковальський, бондарський, столярський, седлярський, котлярський, мечницький, золотарський, гончарський і стельмаський. 1619 р. затверджено ткацький цех.

У 1627 р. король Жигмонт III Старий віддав вакантне Грубешівське староство своєму синові Володиславові. 1633 р. король Володислав віддав це староство белзькому воєводі Рафаїлові Лещинському, а 1639 р. Анна Жижинська одержує на доживотну власність Грубешівське вїйтівство. В березні 1705 р. староство переходить на власність Станислава Потоцького, а 1727 р. його переймає Францішек Потоцький.

Після першого розбору Польщі Грубешів опинився під Австрією, а 1809 р. увійшов до т. зв. Князівства Варшавського. В 1815 р. Грубешів увійшов до Польського Королівства.

На початку 19 ст. місто відкупив від графів Центнерів польський діяч, священик Станислав Сташіц. Тут він у 1816 р. створив т. зв. Грубешівське Рільниче Товариство, щось начебто сільсько-господарську кооперативу. Завданням того товариства було працювати над розвитком сільського господарства, освіти й суспільного здоров'я.

Перша світова війна припинила розвиток міста. Коли, напр., у 1909 р. Грубешів мав 15 774 мешканців (найвище число за весь час його існування), то в 1921 р. в ньому жило 9598 мешк. Під час Другої світової війни місто зазнало великого знищення та майже 50% утрати населення. У 1948 р. Грубешів був об'єктом нападу відділів Української Повстанської Армії, що оперували в околиці.

Центром українського громадського життя в південно-східній Холмщині завжди був Грубешів. Тут 1907 р. постало товариство "Просвіта" під керівництвом К. Лоського. Тут була спроба видавати український часопис *Буг*. Але всі почини були ліквідовані московською царською владою. Коли в 1921 р. на Холмщині почало діяти товариство "Рідна Хата", Грубешів став його повітовим центром.

За німецької окупації під час Другої світової війни Грубешів став центром округи (Крайс-у), що охоплював колишні повіти Грубешів і Томашів, та частинно

Сокальський повіт з містечками Белзом, Кристинополем і Варяжем. Тут постав Український Допомоговий Комітет з делегатурами в Белзі й Угринові, в якому зосереджувалося все українське громадське життя. Тут відкрито тоді середню торговельну школу і жіночу ремісничо-кравецьку школу. Згодом відкрито й учительську семінарію.

Після приходу німців у 1939 р. товариства "Просвіта" і "Рідна Хата" відновили свою діяльність, у тому й у Грубешеві, але скоро — з наказу німецької окупаційної влади — ці товариства були змушені припинити свою діяльність. На їхнє місце покликано до життя Українські Освітні Товариства. Діяв там також Повітовий Союз Кооператив.

Під час німецької окупації в Грубешеві зорганізовано т. зв. Холмську Самооборону, яка успішно протидіяла зростаючому на Холмщині польському теророві супроти українського населення.

Швидкий ріст українського організованого життя у той час на Холмщині, а особливо в Грубешеві й окрузі, був би безумовно довів до великої переваги українства над поляками, коли б тодішні історичні події були попливли іншим руслом. Того росту не в силі був знищити озвірілий польський терор, ані дволична політика німецької окупаційної влади. Прихід переможних радянських армій знівечив той ріст. Після насильного виселення українського населення з Холмщини до УРСР і на понімецькі землі, українське життя завмерло і поляки можуть тимчасово вішатися своєю перемогою над українцями.

Сьогодні в Грубешеві живе невелика кількість українського населення, але воно застрашене подіями післявоєнних років і не зорганізоване. В Грубешеві переведено ремонт місцевої церкви-собору в центрі міста, де зосереджується сак-так організоване православне церковне життя.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

Є. Пастернак, *Нарис історії Холмщини і Підляшшя.*

Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich.

Miasta polskie w tysiącleciu.

Енциклопедія Українознавства.

М. Кордуба, *Історія Холмщини і Підляшшя.*

П. Олійник. *Лихоліття Холмщини і Підляшшя.*

ГУСИННЕ, село, вол. Городло, лежить на півд. захід від Городла і на півн. схід від Грубешева. У 1827 р. тут було 56 дв. і 384 мешк. У селі був фільварок.

ДЕКАНІВ (Діяконов, Дзекануф), село, вол. Грубешів, лежить на північ від Грубешева. В 1827 р. тут було 52 дв. і 397 мешк. Була тут уніятська, опісля православна церква, остання побудована 1769 р. До парафії Деканів належало село Шпиколоси. Населення села було в більшості українське.

ДОЛОБИЧІВ, село і волосний центр, лежить на півд. схід від Грубешева, над т. зв. "сокальським кордоном". У селі були велика мурована православна церква, римсько-кат. костел, волосний уряд, поліційна станиця, дві школи: поч. 2-кл. і 7-класова. В 1867 р. уніятська парафія нараховувала 705 вірних. У селі був фільварок, власником якого перед Другою світовою війною був Велевський. На фільварку був великий механізований млин.

З кінцем 1939 р. адміністрація волости перейшла в українські руки. В селі відновилось українське громадсько-культурне життя. Діяла кооператива. В селі була станиця пожежної сторожі.

ДОРОГІВКА, село, вол. Молодятичі. (Д. н.).

ДРОЧИЧАНИ, село, вол. кол. Ярославець, тепер Ухані, лежить на південь від Ухань. У 1827 р. тут було 22 дв. і 120 мешк. У селі був панський двір, до якого ще входили фільварки в селах Глиниська і Поплавці.

ДУБЕНКА, колись містечко, тепер село і волосний центр, лежить над р. Бугом, 27 км на північ від Грубешева. Колись оселя носила назву Дубна і, як село, входила до Городельського староства. Розвивалася завдяки догідному положенню над водною комунікаційною артерією ріки Бугу і була на ній важливим торговельно-промисловим пунктом. Міське право одержала від короля Жигмонта III Старого 10 листопада 1588 р. Пізніше король поширив те право привілеями з 1593, 1596, 1598 і 1613 років. Місто було колись сильно укріплене, але було дуже знищене в першу шведську війну і вже не змогло піднятися на свій попередній рівень. На просторі між Дубенкою і селом Кулемчичами відбувся 18 липня 1792 р. бій між польськими військами під командою Тадея Косцюшка і московськими військами.

В 1630 р. місто мало 137 домів і 966 мешк., у 1810 р. тут жило 2567 мешк., у 1827 р. місто нараховувало 446 домів і 1808 мешк., у 1860 р. — 3015 мешк., в тому 1427 жидів, а в кінці 19 ст. — 7082 мешк. Під час Першої світової війни число населення значно спало і в 1921 р. тут було 2964 мешк. До 1939 р. число населення збільшилося до 4065 осіб. У 1961 р. тут жило всього 1881 мешк. Такий великий спад числа населення — це наслідок винищення німцями жидівського населення та переселення до УРСР і на польські понімецькі землі населення українського.

В місті була уніятська парафіяльна, опісля православна церква, побудована 1832 р., парафія якої в 1867 р. нараховувала 929 вірних. Дубенка була осідком уніятського деканату, до якого входили такі парафії: Дубенка, Бусно з філією Лутновичі, Чернійів, Кіштів, Ліщани, Поболовичі, Ростока, Сіпець, Стрільці, Туровець, Війславичі з філ. Передмістя і Жмудь. Церква в Дубенці була дерев'яна. Тут колись був дерев'яний католицький костел, побудований 1588 р. На його місці пізніше побудовано костел мурований. Дубенське староство в 1765 р. охоплювало такі місцевості: Уханка, Старосілля, Березовець, Кладнів, Стрільці і фільварок Янів-Острів.

Дубенка була на 30% знищена під час Другої світової війни. Після війни втратила міське право і числиться як село.

ДУЖЕ, село, вол. Грабівець, лежить на північ від Грабівця. (Д. н.).

ЖУКІВ, село, вол. М'ячин, лежить на півд. захід від Грабівця. Греко-католицька, а опісля православна частина мешканців села належала до парафії в Свидниках. У 1827 р. тут було 51 дв. і 280 мешк. У селі був фільварок з назвою Станиславка.

ЖУРАВЛІВ, село, вол. Грабівець. У 1827 р. тут було всього 15 дв. і 94 мешк. Православне населення села належало до парафії Трещани. Село було колись власністю римсько-кат. костела в Грабівці.

ЗАБОРЦІ, село, кол. Молодятичі, тепер Трещани. В 1827 р. тут було 36 дв. і 197 мешк. В селі була філіяльна церква, що належала до парафії Бересть. Село мало також водяний млин і вітряк.

ЗАВАЛІВ, село, вол. М'ячин, лежить на схід від волосного центру. На південь від села є колонія Завалів. У 1827 р. тут було 94 дв. і 556 мешк. В селі були парафіяльна церква, початкова школа і водяний млин; був також фільварок.

ЗАДУБЦІ, село, вол. кол. Монятичі, тепер Трещани, лежить на півн. захід від Грубешева. В 1827 р. тут було 45 дв. і 266 мешк. Греко-кат., а опісля православне населення села належало до парафії Трещани. Колись те село було власністю згромадження домініканів у Грубешеві.

ЗАПІР'Я, чи Запори, село, вол. Білополе. (Д. н.).

ЗОСЬКИ, село, вол. Городло, лежить над р. Бугом на півд. схід від Городла. (Д. н.).

КАДЛУБИСЬКА, село, вол. Долобичів, лежить 3 км на захід від волосного центру Долобичева. Православне населення належало до парафії Долобичів. Село частинно знищене польськими бандами під час нападу на село 7 червня 1944 р..

КАСТАНІВКА, село, вол. Білополе. (Д. н.).

КАРОЛИН, село, вол. кол. Монятичі, тепер Трещани. (Д. н.).

КІЧИН, село, вол. Білополе, лежить недалеко Білополя на схід. (Д. н.).

КОБЛО, село, вол. Городло, лежить на півн. схід від Грубешева, по дорозі до Городла. В 1827 р. тут було 62 дв. і 470 мешк. У селі був фільварок.

КОЗОДАВИ, село, вол. Міняни, лежить на південь від Грубешева. Село було частинно знищене, а його українське населення зазнало втрат під час нападу польських банд 19 березня 1944 р.

КОПИЛІВ, село, вол. Міняни, лежить на захід від Городла. В кінці 19 ст. у селі було 62 дв. В 1967 р. парафія Копилів нараховувала 683 вірних. Уніятська церква була побудована 1686 р. коштами польського короля Яна Собеського. В селі був фільварок, водяний млин, вітряк і початкова школа.

КОРИТИНА, село, вол. кол. Молодятичі, тепер Трещани.

КОСМІВ, село, вол. Крилів, лежить над р. Бугом, на півн. захід від Крилова. В 1827 р. тут було 16 дв. і 120 мешк. В кінці 19 ст. було 55 дворів. Село було знищене і частина українського населення вимордована польськими бандами 19 березня 1944 року. Решта була репатріована до УРСР і на понімецькі землі.

КОТОРІВ, село, вол. Вербковичі, лежить на півд. захід від Вербкович. У 1827 р. тут було 16 дв. і 110 мешк.

КРИЛІВ, кол. містечко, опісля поселення міського типу, а тепер село, лежить по лівій стороні р. Бугу на Грубешівщині, приблизно на половині дороги між Грубешевом і Сокалем. Населений пункт постав тут після побудови на острові ріки оборонного замку, що був схоронищем довколишніх мешканців перед частими нападами татар. В 16 ст. Крилів стає власністю й резиденцією княжої родини Остророгів. Приймавши кальвінізм, Остророги заснували тут збір. Замок у Крилові ще в 17 ст. був їхньою резиденцією. Нині з нього лишилися лиш останки руїн. Замок був сильний, його муровані стіни мали чотири лікті ширини, також бастіони, вали й перекопи. З усіх сторін його оточували води р. Бугу.

Миколай Остророг, коронний підчаший, побудував у Крилові мурований римсько-кат. костел 1635 р. Опісля, на його місці, власники Крилова, Анеля Ревуська-Хшановська, побудувала 1860 р. новий костел з високою вежею, який стоїть до сьогодні. Уніятська церква була тут віддавна. Останню побудовано 1777 р.

Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, Ст. Петербург, 1872 р., подає міста й села Грубешівського "уезда", яких частина населення була греко-кат. віровизнання і називає Грубешів, Городло і Крилів "городами". В 70-их роках мин. ст. під час насильного навертання уніятів на православ'я греко-католицьке населення перейшло під примусом на православну віру.

Перед Першою світовою війною, коштами російського мільйонера Пасхалова, побудовано в Крилові велику нову церкву. Цю церкву наказом польської влади зруйновано 1938 р. під час масового руйнування православних церков на Холмщині і Підляшші. Почали її валити 8 червня і ця вандалська робота тривала кілька тижнів. Під час руйнування частина мурованої стіни несподівано впала і придавила на смерть одного робітника поляка, який насміхався з православного богослужіння і святотатно виспівував "Господи, помилуй!", "Поддай, Господи!" і т. д.

Колись був у Крилові костел і монастир реформістів, але їх зруйновано ще за австрійської влади і більш не відбудовано.

Недалеко Крилова, в лісі, була статуя св. Миколая Чудотворця з вовком, з-під якого витікала цілюща вода. Тут відбувалися щороку відпусти-прощі на "літнього Миколи".

За царської Росії і міжвоєнної Польщі Крилів був центром волости. Є він ним і сьогодні. В центрі містечка, крім церкви й костела, була ще велика мурована одноповерхова школа, волосний і поштовий уряди, поліційна станиця, станиця пожежної сторожі. Жидівські крамнички були розташовані вздовж вулиці навпроти великої торговельної площі, де відбувалися ярмарки.

У 1827 р. Крилів мав 1102 мешк., у 1860 р. 1216., в кінці 19 ст. число його населення зросло приблизно до двох тисяч. Під час війни Крилів дуже потерпів — на 75% був знищений, а населення залишилось дуже мало. В 1959 р. тут було лише 590 мешк. Це сталося внаслідок винищення німцями жидівського населення та переселення українського.

Крилів складався з міста й села. Мешканці села, в переважній більшості українці, займалися хліборобством. Приватна торгівля була переважно в руках жидів. Державна адміністрація і шкільництво за царської Росії були в руках росіян і українців, а за Польщі виключно в руках польських.

До волости Крилів, крім Крилова, входили такі села: Прегоріле, Космів, Ласків, Малків, Шиховичі, Смолигів, Новосади і Руликівка.

Під час походу гетьмана Богдана Хмельницького на поляків під Львів і Замостя, Крилів опинився в засягу дій загонів славного козацького полковника Івана Богуна. Під час польського повстання 1831 р. в Крилові переправились через ріку Буг війська польського генерала Дверніцького.

За царської Росії, а пізніше за міжвоєнної Польщі в початкових її роках, Крилів був одним із центрів українського громадського життя на Грубешівщині. В 20-их роках тут діяла одна з кращих філій т-ва "Рідна Хата". В кінці 1939 р. українське громадсько-культурне життя знову почало розвиватися, а школа й кооператива перейшли в руки українські.

Крилів зазнав значного знищення і втрат серед українського населення під час нападу польських банд 8 червня 1944 р. Решту населення переселено в 1946 р. до УРСР, а частину рік пізніше на понімецькі землі.

КУЛАКОВИЧІ, село, вол. кол. Монятичі, в 1827 р. мало 62 дв. і 391 мешк. У селі була православна церква, парафіяльна, до якої належало село Убродовичі. Церкву в Кулаковичах побудовано 1884 р. Її зруйнували поляки в 1938 р.

КУРМАНІВ, село, вол. Білополе, положене на південь від Білополя. В селі була православна церква, побудована 1907 р. В 1938 р. поляки її забрали і переробили на костел.

ЛАСКІВ, село, вол. Крилів, лежить на захід від Крилова. В 1827 р. тут було 34 дв. і 253 мешк. У селі була уніятська, опісля православна церква. Нову церкву побудовано 1890 р. Її зруйнували поляки 1938 р. Церква була філіяльна і належала до парафії Мірче. Село було частинно знищене під час нападу польських банд 10 березня 1944 р. Тоді загинув священник Лев Коробчук і 20 мешканців села.

ЛИСА ГОРА, фільварок, вол. Вербковичі, лежить на південь від Вербкович. (Д. н.).

ЛІСКИ, село, вол. Городло, лежить на захід від Городла. В 1827 р. тут було 30 дв. і 208 мешк. Православне його населення належало до парафії Копилів.

ЛУЖКІВ, село, складається з двох поселень: Лужкова Боярщини і Лужкова Стрижівщини, вол. Городло. У виказі населення з 1827 р. згадується лише Лужків Стрижівський із 16 дв. і 110 мешк. *Холмській греко-уніатській мсьяцесловъ на 1867 годъ* згадує лише одну парафію Лужків, що тоді нараховувала 687 вірних. У 1760 р. в селі згоріла греко-кат. церква.

МАЙДАН КНЯЖИЙ, село, вол. Грабівець, лежить на півн. схід від Грабівця. В селі була православна церква, яку поляки забрали і перемінили на костел.

МАЛИЧІ, село над р. Гучвою, лівою притокою р. Бугу, вол. Вербковичі. В 1827 р. тут було 28 дв. і 306 мешк. До двірських посіпостей у Маличах належав також недалекий фільварок Лиса Гора. В селі був водяний млин і цегельня. На території села видобували торф. Село зазнало знищення і втрат серед українського населення під час нападу польських банд 10 березня 1944 р.

МАЛКІВ, село, вол. Крилів, лежить на півд. захід від Крилова. На захід від села простягається колонія Малків. В селі була православна церква, побудована 1907 р. Її зруйнували поляки 1938 р. Фільварок належав власникам посіпостей у Крилові. Село було знищене, а біля 200 осіб його українського населення вимордувано польськими бандами під час нападу на село 9 лютого 1944 р. В кінці 19 ст. у селі було понад 60 дворів. Під час польського погрому спалено православну церкву.

МАСЛОВИЧІ (по-польськи Масломенч), село, вол. Міняни, лежить на захід від Мінян, на південь від Грубешева. Село потерпіло під час нападу на нього польських банд 19 березня 1944 р.; були жертви серед українського населення.

МАТЧЕ, село над р. Бугом, вол. Городло. В селі була уніятська, опісля православна церква. В 1867 р. греко-кат. парафія нараховувала 461 вірних.

МЕТЕЛИН, село, вол. Міняни, лежить на півн. захід від Мінян, на південь від Грубешева. В селі був фільварок, власниками якого були Аксаки, пізніше Курдвановські, опісля Бормани, а в кінці 19 ст. Городинські. В селі була броварня.

МІДНИКИ, село, вол. Монятичі, лежить на півн. захід від Монятич і Грубешева. (Д. н.).

МІНЯНИ, село і волосний центр, лежить на півд. схід від Грубешева, на півн. захід від Крилова. В 1827 р. у селі було 68 дв. і 370 мешк. Тут була філіяльна уніятська, опісля православна церква, що належала до парафії

Сліпче, волосний уряд і початкова школа. До волости Міняни, крім Мінян, входили села: Тихобуж, Черничин, Чомів, Городок, Козодави, Масловичі, Метелин, Сліпче, Цегельня-пасіка, Діброва-пасіка.

У 20-их роках діяла в Мінянах філія т-ва "Рідна Хата". З кінцем 1939 р. у селі почало розвиватись українське громадсько-культурне життя, якому дали почин прибулі молоді вчителі. Зорганізовано аматорський театральний гурток і хор. В селі діяв відділ виховання молоді. В Мінянах відбулось 28 липня 1940 р. величаве районове свято молоді, а якому взяла участь зорганізована молодь Мінян, Богородиці, Тихобужа, Черничина, Підгірець і галицького села Угринова. Міняли зазнали знищення, а українське населення болючих утрат під час нападів польських банд на село 19 березня 1944 р.

МІРЧЕ, село і центр волости, лежить на південь від Грубешева. В селі був двір, до якого належав фільварок Марусин. В 1827 р. у селі було 121 дв. і 868 мешк. Тут колись була старинна дерев'яна церква, що згоріла 1772 р. В 1814 р. закінчено будову великої мурованої церкви. Був там також волосний уряд і початкова школа. На фільварку була цукроварня. Селяни вирощували пшеницю, цукровий буряк, ріпак і ін. сільсько-господарські культури.

Село Мірче було дуже знищене, а велика більшість його населення вимордована під час нападу на село польських терористичних банд 26 травня 1943 р.

МОДРИНЕЦЬ (стара назва Модринь Малий), село, вол. Мірче, лежить на північ від Модриня і на південь від Грубешева. Українське населення села належало колись до греко-кат., а опісля православної парафії Модринь, а римсько-католицьке до парафії Грубешів. У 1827 р. тут було 71 дв. і 405 мешк.

Модринець також дуже старе поселення. Там, де був панський двір, колись стояв оборонний замок. Панські посілости в селі були в 16 ст. власністю Модринських, в 18 ст. належали 17-ом власникам а в 19 ст. — Ольшевським. На початку 19 ст. у селі були два водяні млини. Земля в Модрині чорнозем, околиця горбково-хвиляста. Село зазнало знищення, а українське населення втрачало під час нападу польських банд 11 березня 1944 р.

МОДРИНЬ, село, за царської Росії вол. М'яке, лежить на південь від Грубешева. Колись село мало назву Модринь Великий. У 1827 р. тут було 65 дв. і 268 мешк. В кінці 19 ст. село мало 78 дв. У селі була уніятська церква, парафіяльна, і школа. Першу церкву побудовано 1406 р. коштом польського короля Володислава Ягайла. Другу церкву, на місці старої, побудовано 1596 р. коштом сестри грабовецького старости Вільги. Фундаторку поховано в цій церкві. Цю церкву зруйнували поляки 1938 р.

В селі був фільварок, власником якого у першій половині 19 ст. був полк. М. Кузьмінський. Опісля фільварок перейшов у власність Миловичів. У селі був заїзний двір, цегельня, вітряк і вапнярня для випалювання гідралічного вапна.

За австрійських часів через Модринь проходив шлях, яким доставлявано з Галичини сіль, а з Угорщини вина. Тудю проходив тракт з цукроварень у Мірчі і Потуржині до Грубешева, а залізничний до Холму. 1882 р. від Модриня відділено фільварок Анусин.

Модринь дуже старе поселення, початки його сягають праісторичних часів. На його полях є багато старовинних могил. Найвища з них була на границі з Мірчем. На одній такій могилі, що виглядала на великий горб, власник двора хотів у 1879 р. побудувати новий двір, думаючи, що це натуральний горб. При копанні фундаментів на глибині трьох ліктів натраплено на людські і кінські

кості; знайдено там тоді й горщик незнаної досі форми.

Село було кількакратно знищене татарами, а в війну зі шведами — шведським військом. Останнього знищення село зазнало 14 березня 1944 р. під час нападу на нього польських банд. Тоді українське населення понесло болючі втрати.

Модринь-колонія лежить на захід від Модрина.

МОЙСЛАВИЧІ, село, вол. Ярославець, лежить на півн. захід від Грубешева. В 1827 р. тут було 19 дв. і 132 мешк. У селі був фільварок.

МОЛОДЯТИЧІ, село, кол. волосний центр, тепер вол. Трещани, лежить на захід від Грубешева і на схід від Грабівця. В 1827 р. нараховувало 80 дв. і 401 мешк. У селі була парафіяльна церква, волосний уряд і гуральня. Уніятська, опісля православна церква була побудована 1765 р. Колись тут був фільварок, до якого входили панські посілости Острівець, Глиниська, Мачули і Юзефін, та села Коритина і Майдан Великий. До волости, крім Молодятич, належали села: Богутичі, Бересть, Добромиричі, Дорогіївка, Гдешин, Гачиська, Юзефін (фільварок), Каролин, Коритина, Майдан Великий, Острівець (фільварок), Пересоловичі, Трещани (тепер волосний центр) і Забірці.

Село пережило напад польських терористів 27 жовтня 1943 р., під час якого вбито старого дяка і троє дітей війта волости.

МОЛОЖІВ, село, вол. М'яке, лежить на південь від Грубешева. В селі був фільварок, власником якого в кінці 19 ст. був Вінкентій Руліковський. В селі була також початкова школа.

Село пережило напад польських банд 26 травня 1943 р. і зазнало знищення та втрат серед українського населення.

МОНЯТИЧІ, село, кол. центр волости, лежить на північ від Грубешева. В селі був фільварок, до якого входила панська посілість Стефків. Тут були також уніятська, а опісля православна церква, римсько-кат. костел, початкова школа і дім для старих та калік. Церква була філіяльна і належала до парафії Чартовичі.

МОРОЧИН, село і фільварок вол. Грубешів, лежить на півн. схід від Грубешева. (Д. н.).

М'ЯЧИН, село, центр волости, лежить на півд. захід від Грубешева, на схід від Замостя. В селі є залізнична станція. Тут була уніятська, опісля православна церква, парафія якої в 1867 р. нараховувала 883 вірних. На північ від села є колонія цієї ж назви. В 1827 р. тут було 78 дв. і 570 мешк. Церква, побудована 1824 р., була парафіяльна з філіяльною в с. Завалові. Була також початкова школа, волосний уряд, два водяні млини, вітряк, гуральня і цегельня. В кінці 19 ст. у селі було 108 дв. та заг. посіlostей 1424 мрг. Посіlostі двору — 3000 мрг. На терені села видобували торф і вапняк.

До м'ячинської волости входили села: М'ячин, Горишів Руський, Конюхи, Константи́нівка, Міністрівка, Намули, Рогів, Станиславівка, Свидники, Завалів, Жуків, Францішків і колонія Франкомінка.

НЕЛЕДІВ, село, кол. вол. Монятичі, лежить на півд. захід від Грубешева. В кінці 19 ст. тут було 55 дв. і 301 мешк. У селі була уніятська, опісля православна церква, невідомо коли побудована, але була вже 1740 р. Село мало також початкову школу. В 1967 р. парафія нараховувала 308 вірних.

НОВОСАДИ, присілок, вол. Крилів. В кінці 19 ст. тут було всього 12 дворів.

НОВОСІЛКИ, село, кол. вол. Монятичі, лежить недалеко Грубешева, на півн. захід. В кінці 19 ст. тут було 38 дворів. Був фільварок.

ОБОРОВЕЦЬ, село, вол. Грубешів, лежить близько Грубешева на захід. В кінці 19 ст. тут було 41 дв. У селі була початкова школа, млин і броварня. До панського двора належав фільварок Вінкентівка.

ОРНАТОВИЧІ, село, вол. Грабівець, лежить на півн. схід від Грабівця. В 1827 р. тут було 29 дв. і 21 мешк. У селі був фільварок.

ОСИЧИНА, село, вол. Грабівець. Населення православного віровизнання належало до парафії Скирбишів, римсько-кат. до парафії Грабівець.

ОСТРІВОК, село, вол. Молодятичі, лежить на захід від Молодятич.

ОЩІВ (або Гошів), село, лежить на т. зв. "сокальському кордоні", приблизно три з половиною км на півд. захід від волосного центру Долобичева і 5 км на півн. захід від Варяжа. В селі був фільварок, власниками якого були Мадлевські, опісля Руліковські, далі Розвадовські і, накінець, Сенявські. На панському дворі був паровий млин. У селі була початкова школа, дві церкви і римсько-кат. костел. З кінцем 1939 р. навчання в школі було на українській мові. Була також споживча кооператива і пожарна сторожа. На переломі 19-20 ст. у селі було 106 дв. і 829 мешк., 1827 р. було 94 дв. і 655 мешк. Стара дерев'яна церква побудована 1755 р. Її зруйнували поляки 1938 р. Перед Першою світовою війною побудовано нову церкву коштом російського мільйонера Пасхалова. У 30-их роках 20 ст. обі церкви були запечатані польською владою. За Польщі православне населення села належало до парафії Долобичів. Після падіння Польщі в 1939 р. у селі відновлено православну парафію, до якої належали села Хорошичі і Сокиринці, а деякий час Павловичі і Гонятин. Римсько-кат. костел побудовано 1730 р., а відновлено 1825 р.

Село було частинно знищене, а частина його українського населення вимордувана польськими бандами 19 березня 1944 р. Решту вивезено до УССР, або на понімецькі землі.

ПАВЛОВИЧІ, село, вол. Долобичів, лежить приблизно 13 км на захід від Сокаля, 4 км на північ від Варяжа. Тут буга старинна уніятська, опісля православна церква, яку побудовано 1595 р. Її зруйнували поляки в серпні 1929 р. Перед Другою світовою війною в селі було 60 дв. і 284 мешк. У селі була початкова школа і кооператива, які в кінці 1939 р. перейшли в українські руки. В 20-их роках тут діяла філія т-ва "Рідна Хата". В кінці 1939 р. у селі відновлено українське культурне життя: діяв аматорський театральний гурток і хор, влаштовувано національні свята. Відновлено православну парафію. В 1946 р. більшість мешканців вивезено до УССР, а решту на понімецькі землі. Село тепер не існує, його землі прилучено до с. Подільське (кол. Нисмичі) після вирівнювання кордону між ССРСР і Польщею.

(Більша довідка про село поміщена в *Надбужанщині*, т.1, стор. 766-770 —Ред.).

ПЕРЕСОЛОВИЧІ, село, кол. вол. Молодятичі, лежить на півд. захід від Грубешева. В 1827 р. тут було 35 дв. і 223 мешк. У селі був фільварок, відділений 1872 р. від двірських посіпостей Дрогомиричі. В селі була уніятська, опісля православна церква, побудована 1770 р. До парафії Пересоловичі належали філіяльні церкви в Богутичах і Гдешині.

ПІДГІРЦІ, село, вол. Вербковичі, лежить на захід від Грубешева. В 1827 р.

тут було 78 дв. і 436 мешк. У селі була уніятська, опісля православна церква, побудована коштами Станислава Ходжа, власника Підгір'я, для згромадження ОО. Василян 1641 р. Нову церкву збудовано в 19 ст. До неї належала філія церкви в Гоздові. Цю церкву поляки переробили на костел. У 1940 р. в селі жило 208 родин українських і 26 польських. Крім того, поляки ще жили на колонії і в дворі.

З падінням Польщі у 1939 р. керівництво селом перейняли українці. В школі почалось навчання в українській мові. Відновила діяльність філія т-ва "Рідна Хата". Зорганізовано аматорський театральний гурток і хор, також курси української мови й історії України. В селі була кооператива "Рільник", яку згодом перейменовано на "Зоря".

ПІСОЧНЕ, село, вол. Долобичів, лежить над р. Бугом, 10 км на півн. схід від Долобичева — на т. зв. "сокальському кордоні", де сходяться нині границі Львівської і Волинської областей та Польщі. Колись населення було уніятське, в 70-их роках 19 ст. перейшло на православ'я. Належало до парафії Голуб'є, а за міжвоєнної Польщі — до Долобичева.

Пісочне належало до панських посіlostей у Голуб'ї. Вилучене від них 1871 р. В кінці 19 ст. тут було 79 дв. і 550 мешк. на 97% українці. У селі була початкова школа й кооператива, які в 1939 р. перейшли в українські руки. За Польщі село було об'єктом нападів польських "кракусів". За німецької окупації під час Другої світової війни мало жертви акцій польських терористичних банд.

Під час переселення 1946 р. майже все населення переміщено до УССР. Після вирівнювання кордону між Польщею та УССР Пісочне відійшло до УССР і входить до Сокальського району Львівської області.

ПОБЕРЕЖАНИ, село, вол. Грубешів, лежить при м. Грубешеві і є наче його передмістям. Колись село було королівським і належало до посіlostей Грубешівського староства. В 1827 р. тут було 37 дв. і 233 мешк. У селі були олійні, крохмальня і паровий млин. Українське населення входило до парафії Грубешів.

ПРЕГОРІЛЕ, село, лежить по сусідству з містечком Криловом, від його південної сторони, над р. Бугом. Колись воно було наче продовженням містечка Крилова в південному напрямі. В 20-их роках підлягло комасації і розкинулось по всій його території.

Колись у селі, зразу при в'їзді до центру Крилова, стояла уніятська церква. Опісля вона стала православною, коли мешканці села під тиском російського царського уряду змушені були перейти на православ'я. Цю церкву зруйновано 1938 р. під час масового нищення православних церков польською владою.

В 1827 р. у селі було 112 дв. та 737 мешк. Не маємо даних, скільки мешканців було напередодні Другої світової війни, але його число напевно переходило поза 800 і велику більшість становили українці.

В 20-их роках, коли діяло на Холмщині т-во "Рідна Хата", в містечку Крилові була сильна його філія, діяльність якої простягалась і на село Прегоріле. Після закриття т-ва "Рідна Хата" в Прегорілому, як і в інших холмських селах, всяка українська діяльність була заборонена. Після падіння Польщі в 1939 р. у селі відновлено українське культурне життя. Діяв успішно аматорський театральний гурток і хор. Зорганізовано також курси українознавства, влаштовувано національні свята й академії.

8 березня 1944 р. село стало об'єктом нападу польських терористичних груп, частинно було знищене, а чимало його жителів, українців, вимордувано.

В роках 1946-47 більшість оцілілого від погромів українського населення переселено до УССР, а решту за рік на землі, відібрані від німців.

РАТИБОРОВИЧІ, село, вол. Білополе, лежить на південь від Білополя. В 1827 р. тут було 18 дв. і 158 мешк. У селі була філіяльна уніятська, опісля православна церква, що належала до парафії Бусно. В Ратиборовичах були колись дистиллярня, вапнярня і цегельня. На території села видобували мергель і торф. Тут був також фільварок, до якого належали посілости в селах Курманів і Запір'я.

РОЗКОШІВКА, село, кол. вол. Ярославець, тепер Ухані. В 1827 р. тут було 67 дв. і 293 мешк. У селі була початкова школа. Належало до православної парафії Ухані.

САГРИНЬ, село, вол. М'ягке, лежить на півд. захід від Грубешева. В 1827 р. тут було 84 дв. і 576 мешк. У селі була парафіяльна уніятська, згодом православна церква, побудована 1878 р., яку поляки в 30-их роках 20 ст. перемінили на костел. Після розвалу Польщі 1939 р. церкву повернено назад українцям. У селі була початкова школа, фабрика крохмалю, вапнярня і цегельня. Відомо, що уніятська парафія існувала тут у 18 ст. До парафії Сагринь належали філіяльні церкви в М'ягкому і Турковичах. Колонія Сагринь простягалася на півд. захід від села. В селі був фільварок.

Село потерпіло знищення, а частина його українського населення була вимордована під час нападу польських банд вночі з 9 на 10 березня 1944 р. В Сагрині розгромив поляків славний командир УПА, Ягода.

СВИДНИКИ, село, вол. М'ячин, лежить на захід від Грубешева. В 1827 р. тут було 59 дв. і 337 мешк. В селі була уніятська, згодом православна церква. Був також фільварок, до якого входила посілість Рогів, початкова школа, дім для старих і два водяні млини.

СВИРЦІВ, село над р. Гучвою, кол. вол. Деканів. У 1827 р. тут було 26 дв. і 152 мешк. Село лежить недалеко Грубешева. Загальна посілість села займала 291 мрґ. Двірська посілість мала 482 мрґ.

СКОМОРОХИ ВЕЛИКІ, село, вол. Грабівець, лежить над річкою Чехівкою, на півд. захід від Грабівця. В 1827 р. тут було 26 дв. і 164 мешк. У селі був водяний млин. Посілість села — 139 мрґ, двірські посілости в Скоморохах Великих з фільварком Филипин — 441 мрґ.

СКОМОРОХИ МАЛІ, село, вол. Грабівець. В 1827 р. мало 38 дв. і 188 мешк. У селі був фільварок і млин.

СКРИНИЧИН, село, вол. Білополе, лежить на півн. захід від Городла, поблизу р. Бугу. (Д. н.).

СЛІПЧЕ, село над р. Бугом, вол. Міняни, лежить на півд. схід від Грубешева. В 1827 р. тут було 65 дв. і 423 мешк. У селі була уніятська, згодом православна церква, побудована 1760 р., до якої належали каплиці в Мінянах і Чомові. Посілости села займали 690 мрґ; двірські — 998 мрґ, до яких належав фільварок Волинка.

Під час нападу польських банд 19 березня 1944 р. вбито місцевого православного священика, його дочку й гостю, дочку раніше замордованого священика.

СМОЛИГІВ, село і фільварок, що колись належав власникам Крилова. В 1827 р. тут було 33 дв. і 203 мешк., в переважній більшості українці. В кінці 1939 р. у селі почало розвиватися українське громадсько-культурне життя. Село було знищене польськими бандами, а частина українців вимордована 22 березня 1944 р. Решту в роках 1946-47 переселено до УРСР і на понімецькі землі.

СТЕФАНКОВИЧІ, село, вол. Монятичі, лежить на північ від Грубешева. (Д. н.).

СТРИЖІВ, село, вол. Городло, лежить над р. Бугом на півн. схід від Грубешева. В 1827 р. тут було 106 дв. і 607 мешк. У селі була уніятська, згодом православна церква, початкова школа, в дворі ґуральня. Посілости села займали 598 мрг, панські в Стрижеві і фільварок Скарино — 1568 мрг. Був також млин. На території села видобували вапно і торф. Церкву побудовано 1817 р.

СТРИЖІВЕЦЬ, село, вол. Вербковичі. 1827 р. тут було понад 30 дв. Посілости села — 329 мрг. Село потерпіло від нападу польських банд, а українське населення зазнало втрат 10 березня 1944 р.

СТРІЛЬЦІ, село, вол. Білополе, лежить на півд. схід від Білополя, на півн. схід від Грубешева. В кінці 19 ст. тут було 66 дв. У селі була парафіяльна церква, дерев'яна, і початкова школа. Церкву побудовано 1847 р. Село зазнало знищення, а частина українського населення була вимордована під час нападу польських банд 26 травня 1943 р.

ТЕПЛЮХІВ, село, лежить на півн. захід від Грубешева. (Д. н.).

ТЕРЕБИН, село, вол. Вербковичі, лежить над р. Гучвою, на півд. захід від Грубешева. В 1827 р. тут було 112 дв. і 387 мешк. в селі була уніятська, опісля православна церква, побудована 1779 р., і початкова школа. Посілости села займали 987 мрг, двірські з фільварками в Терebinці і Стрижівці — 3368 мрг.

ТЕРЕБИНЕЦЬ, село, вол. Вербковичі, лежить на захід від Терєбина. В 1827 р. тут було 24 дв. і 265 мешк. Село було частинно знищене, а частина українського населення вимордована польськими бандами 10 березня 1944 р.

ТЕРЕМЕЦЬ, село, вол. Білополе, лежить на схід від Білополя.

ТИХОБУЖ, село, вол. Міняни, лежить на південь від Грубешева, на півн. захід від Крилова. В 1827 р. мало 92 дв. і 598 мешк. На території села є озеро Ніжне. В селі був двір з посіlostями — 2153 мрг. Посілости села — 851 мрг.

В селі з кінцем 1939 р. гарно почало розвиватись українське культурне життя. Особливо була зорганізована молодь. Школу й кооперативу в селі перебрали українці. Село пережило напад польських банд 19 березня 1944 р. і дуже потерпіло, включно з жертвами серед його українського населення.

ТРЕЩАНИ, село, вол. центр тепер, кол. вол. Молодятичі, лежить на захід від Грубешева. В 1827 р. мало 66 дв. і 428 мешк. В селі була уніятська, згодом православна церква, побудована 1687 р. Село мало 734 мрг посіlostей; фільварок займав 2092 мрг. В селі була початкова школа, а в дворі броварня.

ТРОСТЯНКА, село, вол. Грабівець. Належало до уніятської, опісля православної парафії Тучепи (тепер воєводство Холмське). В 1827 р. мало 16 дв. і 133 мешк.

ТУГАНІ, село, вол. М'яке. Село потерпіло від нападу польських банд 26 травня 1943 р. Були жертви серед його українського населення.

ТУРКОВИЧІ, село, вол. М'яке, лежить поблизу р. Гучви. Над берегом цієї річки, на протилежному боці, розтянулось село Чермно, на території якого колись був історичний город Червень. В Турковичах при кінці 19 ст. було 66 дв. Тут була уніятська, згодом православна філіяльна церква, що належала до парафії Сагринь, невідомо ким і коли побудована, відомо лише, що вже була в кінці 18 ст. Нову церкву побудовано 1928 р. Її зруйнували поляки в 1938 р.

Коло с. Туркович був славний Турковицький жіночий монастир із чудотворною іконою Турковицької Матері Божої. Тут рік-річно відбувались відпусти-прощі, в яких брали участь тисячні маси народу з близьких і дальших околиць.

Історія постання Турковицького монастиря в'яжеться з легендою чудотворної ікони Белзької Божої Матері, що її вивіз до Ченстохови польський (шлезький) князь Володислав Опольський. Та ікона є там до сьогодні під назвою Ченстоховської Божої Матері. Коли везли цю ікону з Белза, то по дорозі зупинилися в городі Червені, а ікону примістили в Турковицькому гаї. Вранці шість пар коней не могли зрушити з місця воза з іконою. Довелось допрягати більше. Наступної ночі те місце, де стояв віз із іконою, укрилось квітучою маруною, а кінь одного з княжих вершників на тому місці став на коліна. Також це місце кривало сліпуче сяйво. На пам'ятку про те чудо на тому місці побудовано монастир. У 1749 р. уніятська церковна влада скасувала цей монастир. Його відновлено 1901 р.

У 1915 р. під час евакуації населення перед німецькими й австрійськими наступаючими військами евакуйовано і черниць з монастиря, а ці забрали з собою чудотворну ікону Божої Матері. Ікону приміщено в Тригорському монастирі недалеко Житомира. Поляки забрали монастир 1918 р. і коли черниці вернулися назад, їм не дозволено поселитися в монастирі і силою відставлено їх до більшовиків. 1919 р. вони знову вернулися, але їх не допущено до монастиря. Польська влада передала монастир польським законникам і ці почали наводити свої порядки. Православним заборонено навіть вступ на територію монастиря. Монастирську соборну церкву зруйновано 1928 р., з другої церкви, св. Евфросини, зробили магазин. Третю стару тристалітню церкву перероблено на костел, зруйновано дзвіницю і дві каплиці, а криницю з цілющою водою засипано.

У 1925 р. відновлено прощі в Турковичах. 1928 р. побудовано на кладовищі дерев'яну церковцю і справлено копію чудотворної ікони Божої Матері. Не відомо, що сталося з оригінальною іконою. У 1932 р. побудовано гарний церковний дім, дзвіницю і зорганізовано монастир. Цю церковцю, як подано вище, поляки зруйнували. В селі була початкова школа, а попри село пробігала вузькоторова залізниця. Фільварок мав 1162 мрґ посіпостей, село посідало 662 мрґ.

10-го березня 1944 року село потерпіло від польських банд, були втрати серед українського населення.

ТУЧАПИ, село, вол. М'ягке, лежить на півд. захід від Грубешева, на схід від Тишівця. 1827 р. тут було 100 дв. і 630 мешк. В селі була православна церква, побудована 1877 р. У 30-их роках поляки її забрали і переробили на костел. Село мало дистиллярню, цегельню, вапнярську піч і вітряк. Фільварок мав посіпостей 2139 мрґ, село — 662 мрґ. На території села видобували мергель і торф. Під час Другої світової війни село належало до вол. Сагринь. Село зазнало руїни і жертв серед українського населення під час нападу польських банд 22 березня 1944 р.

ТУЧЕПИ, село, вол. Грабівець, лежить на північ від Грабівця. В 1827 р. тут було 20 дв. і 112 мешк. У селі була уніятська, згодом православна церква, парафіяльна. Тут був фільварок, до якого належали посіпості в с. Тушині, разом 1746 мрґ. В селі видобували камінь-вапняк.

ТУЧЕПСЬКА ВОЛЯ, село, вол. Грабівець, в кінці 19 ст. мало 26 дв. і 398 мрг землі.

ТУШИН, село, вол. Грабівець, в кінці 19 ст. мало 26 дв. і 354 мрг посіlostей.

УБРОДОВИЧІ, село, вол. Монятичі, лежить на захід від Городла. В 1827 р. тут було 41 дв. і 240 мешк. Загальна поверхня посіlostей села — 689 мрг. У селі була уніятська, опісля православна церква. В 1867 р. парафія Убродовичі з філіяльними парафіями нараховувала 1045 вірних.

УХАНІ, містечко, волосний центр, лежить на півн. схід від Грабівця. За царської Росії належало до вол. Ярославцеь. Розташоване на горбах, що сягають висоти вище 900 стіп понад рівень моря. В 1827 р. нараховувало 180 домів і 867 мешк. В кінці 19 ст. тут було 2113 мешк. В місті були уніятська, опісля православна церква, римсько-кат. костел і синагога. Греко-кат. парафія нараховувала в 1867 р. 580 вірних. До міщан належало 639 мрг посіlostей. Земля дуже врожайна. В місті було багато садів і воно славилося продукцією садовини, особливо сливок.

У 1484 р. польський король Казимір Ягайлончик надав Уханям міське маґдебурзьке право, усуваючи існуючі тут досі права: руське і польське. В ті часи Ухані були власністю Павла Ясінського, каштеляна сandomирського і старости белзького і холмського. Надаючи Уханям міське право, король призначив тижневі торги щосереді, а річні ярмарки в дні св. Войтіха і св. Лаврентія. Король Олександр підтвердив той привілей 1504 р., а король Жигмонт III Старий у 1596 р. додав ще один день ярмарку на Вознесення Христове, а тижневі торги переніс на понеділок. Цей король 1603 р. дав дозвіл на будову ратуші і додав ще один день ярмарку на Зелені Свята. Король Володислав IV підтвердив привілей місту 1640 р. Після П. Ясінського, місто перейшло у власність панів Уханських. Тут був колись гарний замок. Його розібрано 1810 р., а цеглу зужито на будову гуральні і броварні. В 18 ст. Ухані належали до посіlostей Даниловичів. Опісля власниками їх були: Кушелі, Розенберґи, Сенюти-Балінські, Поплавські, Полетили, Шидловські і Любомирські.

Ухані дуже потерпіли під час татарського нападу 1549 р.

Уніятську церкву в Уханях побудував Станислав Потоцький, дідич, 1701 р. До неї належала філіяльна церква в Ярославці. 1883 р. побудовано нову церкву, яку зруйнували поляки 1938 р. На місце старого костела, спаленого татарами, побудовано новий у 1575 р. В Уханях був двір, до якого належали фільварки: Діброва, Феліквів, Ступник і Владин. Територія двірських посіlostей — 3438 мрг.

УХАНКА, село, кол. вол. Білополе, тепер Дубенка, лежить над р. Бугом, на північ від Дубенки. В 1827 р. мало 52 дв. і 349 мешк.

УХАНСЬКА ВОЛЯ, місцев., вол. Ухані, лежить на півн. захід від Ухань. (Д. н.).

ХИЖОВИЧІ, село, кол. вол. Ярославцеь, тепер Трещани, лежить на півн. захід від Грубешева. В 1827 р. тут було 52 дв. і 332 мешк. Тут була уніятська, згодом православна церква, побудована 1742 р. У селі був двір, до якого належали фільварки Ваназин і Зофин, поверхнею 1568 мрг. Посіlostі села займали 530 мрг.

ХОРОЩИЧІ (Горощиці, Хорошиче), село, вол. Долобичів, лежить 3 км на півд. схід від Долобичева, 2 км на захід від с. Ощева. В селі був колись

фільварок, власниками якого були Березовські, опісля Роставецькі і Епштайни. В кінці 19 ст. тут було 45 дв. і 445 мешк. В селі була дерев'яна церква, побудована 1913 р., зруйнована поляками в 1938 р. Село зазнало погрому від польських банд 19 березня 1944 р. і втрат серед українського населення.

ЦЕГЕЛЬНЯ, село, вол. Городло, лежить на північ від Грубешева, на півн. захід від Городла. (Д. н.).

ЧЕРНИЧИН, село, вол. Мін'яни, лежить на південь від Грубешева. В 1827 р. тут було 90 дв. і 718 мешк. У селі була уніятська, опісля православна церква; парафія в 1867 р. мала 1953 вірних. Село колись було власністю відомого польського діяча Станіслава Сташіца. Початкова школа в кінці 1939 р. перейшла в українські руки. 1940 р. тут відбувся кооперативний курс, що його організувала кооперативна гуртівня "Пробоем" у Грубешеві. В кінці 1939 р. почало гарно розвиватися українське культурне життя. Добре була організована молодь, яка взяла участь у здавгові молоді в Мін'янах 1940 р.

ЧЕХІВКА, село, вол. Грабівець. У 1827 р. тут було 11 дв. і 67 мешк. Посілости села займали 98 мрг., а фільварку — 225 мрг.

ЧОМІВ, село, вол. Мін'яни, лежить на південь від Грубешева. В 1827 р. тут було 56 дв. і 334 мешк. Колись у селі була уніятська каплиця, приналежна до парафії Сліпче, яку побудував дідич Курдвановський. В селі був фільварок поверхнею 577 мрг. Посілости села — 679 мрг.

ЧОРТОВЕЦЬ, село, вол. Монятичі. В 1827 р. тут було 23 дв. і 105 мешк. У селі була уніятська, згодом православна церква, філіяльна, що належала до парафії Монятичі.

ШИХОВИЧІ, село, лежить на захід від містечка Крилова. Колись у селі був фільварок, що належав до маєтків Лещинських, а з початком 19 ст. перейшов у власність Руліковських. У селі була спершу уніятська, а потім православна церква, початкова однокласова школа і млин. У 1827 р. тут було 74 дв. і 439 мешк., в більшості українці. Уніятську церкву побудував власник села Антоній Лещинський 1767 р. До парафії Шихович належало також сусіднє село Малків.

Українське громадське життя сильно почало розвиватися в кінці 1939 р. Напр., під час масового свята молоді в Грубешеві в червні 1940 р. на пописі українських національних танків та легкоатлетичних змагань молодь Шихович здобула одне з перших місць. У селі діяли українська школа й кооператива.

Село Шиховичі було знищене, а частина українського населення вимордована (коло 200 осіб) польськими терористичними бандами 10 березня 1944 р. Тоді спалено й православну церкву. Решту населення переселено в роках 1946-47, в більшості до УССР.

ШПИКОЛОСИ, село, недалеко Грубешева. В 1827 р. тут було 47 дв. і 225 мешк. У селі була уніятська, згодом православна церква, спершу парафіяльна — до 1792 р., опісля була філіяльною і належала до парафії Деканів. Нову церкву побудовано 1801 р. В половині 19 ст. панські посілости зосереджувалися у двох фільварках: Шпиколоси і Білоскури. Шпиколоси були королівським селом і належали до Грубешівського староства. Частина села в 1800 р. перейшла в приватні руки внаслідок продажі.

ЮЗЕФІВ, місц., вол. Білополе, лежить на схід від Білополя. (Д. н.).

ЯРОСЛАВЕЦЬ, село, кол. центр волости, тепер вол. Ухані, лежить на схід від Ухань. У селі була старовинна уніятська, згодом православна церква, побудована в 16 ст. Цю церкву зруйнували поляки 1938 р.

ВЕЛИКОДНІ ЗВИЧАЇ НА ХОЛМЩИНІ

Молода весна, завітчана квітами, йде до холмських сіл, лісів, садів, піль та луків. Все будиться до життя; все починає прискішувати темпо життя, скоріше б'ється живчик і кожне сотворіння хоче виявитися кращим від інших. Чому ж би й люди, в цьому випадку молодь, не пішла назустріч сонцеві, назустріч новому життю. — Теплі дні великого посту, теплі неділі збирають молодь під церквою. Приходять діти, приходять і старші люди, подивитися на забави, послухати пісень, подумати, чи тепер так бавляться і співають, як колись вони.

Молодь бавиться: "стувпа", "коріня", "куне", "квочки", або "цюпет", "кані", "кубили", б'ють "ксьондза", ставляють "дзвіницю", бавляться в "війну", затягають "борону" та інших забав. Це своєрідний, національно-звичаєвий спорт, що його від століть вправляла наша молодь за княжих часів, за часів займанщини аж дотепер.

На "вербабну" неділю, крім цих забав, молодь б'ється "свіченою лузою" і при цьому приповідає "вирба б'є, ни я б'ю. Вилигдинь за тидинь". В великодню суботу одні читають вночі "дієння св. апостолів", а інші палять біля церкви вогонь. Тоді багато господарських плотів піде на жертву до неба.

Найгарніше обходить молодь три дні Великодня. Хлопці дзвонять в усі дзвони, дівчата співають та роблять інсценізації і бавляться. Якщо дівчата підглядають, що якийсь хлопець ходив до дівчини взимі, або хотів би ходити та стидається, тоді дівчата співають:

І.

Ой там в полю стіжочук, там пташеньків рідочук,
Мижи ними зузуля, мижи ними сивая.
А прилитів сокілко, а прилитів сивенький,
Всі пташеньки рузигнав, зазулю си спудубав,
Прусиласі зузуля, прусиласі сивая:
"Пусти мене сокілку, пусти мене сивенькій".
"А я тибє ни пуцу, аж ті пірце розпуцу!"

II.

Ой там в полі стіжочук, там дівоньків рідочук,
Мижи ними Гандзюня, мижи ними мулуда,
А приїхав Васильку, а приїхав мулудий.
Всі дівонькі рузігнав, Гандзюню си спудубав.
Прусиласі Гандзюня, прусиласі мулуда:
"Пусти мене Васильку, пусти мене молодий".
"А я тебе не пушу, аж ті косу розпушу."

Коли скінчили одну, співають другу кому іншому:

Ой там в полі сніжок впав,
Там Гмитруню з кунє впав.
Ой як упав тай лижить,
Аж Касюня прибіжить.
А Касюня прибігла,
І Гмитруня підвила.

Молоді дівчата бавляться, інсценізують "дрімлі", себто, як то дівчина пряла і дрімала під кужілем; почала прясти аж тоді, коли приїхав миленький.

Всі дівчата стоять, взявшись за руки, одна в середині з "веретенем" сидить і дрімає; дівчата співають:

"Вставай дрімле, батьку їди, батьку їди,
Ойойой батьку їди, ойойой батьку їди."

Дівчина не встаючи — дрімає й співає:

"Нехай їди приїди, приїди,
То ни мій батьку їди, то ни мій батьку їди."

Дівчата співають, що мати їде, брат, сестра, а "дрімля" сидить і відспіває, що це не її брат, мати чи сестра їде. Але коли дівчата співають, що милий їде, "дрімля" встає, крутиться, пряде й співає:

"Нехай їди і приїди і приїди,
Бу то мій милий буди, бу то мій милий буди."

Дівчата при співах ходять, стоять або біжать, коли бавляться "кривогу таньцю", або "гурошку".

Біжать і співають:

"Посііли гурошку три стручки, три стручки,
Ой заруди Божи, чутири, чутири.
Жиб сі наши хлопці жинили, жинили,
Жиби всі дівоньки забрали, забрали,
Жиби сі малиї зустали, зустали."

Хлопці затають "борону" на дівчат і їх розбивають. Один на переді біжить, а всі беруться за руки і за ним біжать. Опісля він скручує на бік, а останній хлопець відривається від решти і впадає поміж дівчат. Часом бавляться "чортового рибра" і при цьому не один зломить своє ребро.

Багато ще дівчата співають інших пісень, репертуар яких не вичерпаний та інсценізують "Жельмана", "Квочку", співають про "Роман-зілля", де згадують про "золоте дитятко" (про князя Данила, як був маленький) і багато інших. Старі люди слухають і з молоддю переживають "весну життя".

Вже вечір. Треба вертатися з "цвинтару" додому. На закінчення заспівають дівчата Іванові Дацюкові й Метюковій Настусі:

"Пулужім дущину, вирбову, вирбову,
Чес нам дівчета ду дому, ду дому.
А ти Настуню привустань, привустань,
Прийди Іваню привитай, привитай.
Приниси віночук з кадила, з кадила,
Жиби Настуня здорова схудила.
Вона їму дала зулутий пирстинець,
Бу то Іваню, Настуні куханець."

Всі помалу розходяться, залишається стара церковця, поставлена за "вунії", або за давнього православ'я, стоїть і дивиться на нове покоління, що не забуває старі традиції. Багато таких церков поляки розвалили, але народ залишився, зірвався до нового життя і при цьому не забуває старини. І нехай не забуває, бо це ж його історична традиція. Старі люди, щоб підтримати традицію, збираються на "проводи", моляться за своїх предків, опісля співають всі пісні, такі, які молодь співала на Великдень — і бавляться так, як молодь. І тоді історична традиція оживає, бо народ живе!

Передрук з *Краківських Вістей*, ч. 32, 1940

ОСТАННЯ МАТУРА В УКРАЇНСЬКІЙ ГІМНАЗІЇ В ХОЛМІ

В червні 1937 року я здавала вступний іспит до Гімназії ім. Сташіца в Грубешеві. В останній тиждень серпня в будинку гімназії були вивішені висліди іспитів. Мое ім'я було з групою під заголовком "Огульні винік добри, але з браку мейсца не пшиенці". (Загальний вислід добрий, але з браку місця не прийняті).

Нелегка була ситуація для холмщан і підляшан у той час і вони для збереження своєї національної спільноти робили що могли в міру складних умовин того часу.

У вересні 1937 року я почала першу клясу гімназії в Яворові. Це була гімназія гуманістичного типу, новий ліцейний, клясично-математичний стиль навчання. Назва гімназії "Рідна Школа" в Яворові. Директором тієї гімназії і вчителем української мови був проф. Іван Велигорський.

Подорож з Грубешева до Яворова тривала майже 24 години. Виїздили ми в 11-ій год. ночі, на 7-му вранці приїздили до Львова, там пересідали на льокальний потяг і на 9-ту вечером прибували до Яворова. У Львові на станції долучувались до нас учні з Волині і ми до Яворова подорожували разом. Додому приїздили ми тільки на Різдво і Великдень. Все їхали ми групою понад 30 осіб. Нас відпровожували наші батьки і вони чергувались, а першу поїздку організував інж. Олекса Теребус. Він наперед полагоджував усі справи, вписове, гуртожиток і ми приїжджали на все готове. Наука починалася 1-го вересня. В Яворові на протязі двох років я опанувала й вивчила англійську мову, яка була надобов'язковим предметом у той час; вчив нас проф. Петро Франко, син Івана Франка.

1-го вересня 1939 р. вибухла Друга світова війна. Наука в школах була припинена через воєнні події. В перших днях війни почалися арешти на Холмщині. Арештовано й вислано до Берези Картузької "для громадського перевиховання" інж. Олексу Теребуса; "Молоду Холмщину", як його називало наше суспільство. Поворот до гімназії в Яворові

"Молода Холмщина" — інж. Олекса Теребус.

для мене й інших учнів був неможливий.

В той час у Холмі й на Холмщині появилось багато фахових людей, втікачів зі Східньої України, Галичини, Волині й Буковини, що підсилило кадри професійних працівників і Холмщина зажила новим українським життям. Краків у той час став столицею українських земель в Генеральній Губернії.

В березні 1940 р. за старанням проф. д-ра Володимира Кубійовича, який був головою Українського Центрального Комітету в Кракові, зорганізовано українську гімназію класичного типу в Холмі. Гімназія була восьмикласова; в систему навчання впроваджено грецьку мову. В той час ця гімназія була єдиною середньою школою під німецькою окупацією. Зголосилося до неї багато холмської молоді й молодих утікачів з усіх частин України, які тоді поселились на Холмщині. Як правило,

учні мусіли здавати вступні іспити до кожної класи. Школа була переповнена, було понад 900 учнів. Класи були поділені на три або чотири відділи, а в кожному відділі було приблизно 30 до 40 учнів. Навчання відбувалося в будинку старої гімназії під назвою "Гімназіюм Паньствоове Коедукаційне ім. Стефана Чарнецького".

Першим директором Холмської Гімназії був проф. Петро Козлюк, родом холмшак, учитель фізики й математики в Луцькій гімназії, а перед Другою світовою війною викладав у Познанській гімназії. Він був людиною спокійної вдачі, працював понад сили і вболівав, якщо траплялися незадовільні відповіді під час лекцій. У час його директорування було біля 40 професорів у Холмській Гімназії. Між ними були професори з університетів; напр. проф. Мирон Кордуба викладав раніше історію України на Варшавському Університеті, проф. Зеновій Малик викладав хемію на університеті в Харкові, проф. Макаренко викладав біологію на університеті в Києві. Мистецтво викладав проф. Микола Анастасієвський.

Фізичне виховання в Холмській Гімназії викладали проф. Охримович і проф. Адам Антонович. Під їх проводом у Холмі відбувалися різні спортивні змагання. Вчителі руханки дбали про наш зовнішній вигляд і працювали над нами по суті мотта: "В здоровому тілі здорова душа!" Вони також організували гімназійні прогульки до історичних місць на Холмщині, напр. "Стоппе".

Будинок Української Гімназії в Холмі.

В гімназії був учнівський хор під диригентурою проф. Сергія Білого. Лекції співу відбувалися під час навчання в окремих класах. Хор брав участь у різних святах, вшануванні визначних осіб та історичних подій України. Учні любили лекції співу, особливо ті лекції, в яких брали

Молодь першої Української Гімназії в Холмі. 6-ий зліва дир. Петро Козлюк, проф. математики й фізики. Біля директора сидить о. Євген Барщевський. Березень 1940 рік.

Руханкові вправи на площі перед будинком гімназії. Вправи проводить проф. Адам Антонович.

участь учні цілої гімназії, де кількома чудовими голосами визначалися учні старших клас.

З початком 1941 року засновано в Грубешеві Торговельну Школу, яка приміщувалася в будинку Гімназії ім. Сташца. Директором тієї школи став проф. Петро Козлюк. Директором Холмської Гімназії став проф. Михайло Білик зі Львова; він також викладав латину і греку в старших класах. Проф. Білик був суворий і вимогливий. Він був директором Холмської Гімназії до вибуху війни з більшовиками, 22 червня 1941 року, а пізніше повернувся до своєї гімназії у Львові. В той час повернулися до Галичини деякі учні нашої гімназії.

В червні 1941 р. директором Холмської Гімназії став проф. Теодосій Ставничий з Яворова, викладач географії і геополітики в нашій гімназії. За його директорування прийшло зарядження від німецького уряду зменшити число учнів гімназії, дозволено лише один відділ у кожній класі, приблизно 40 учнів — тобто 320 учнів у цілій гімназії. Це був дуже тяжкий час для учнів, професорів, а спеціально для директора, проф. Теодосія Ставничого. В гімназії запанувала тяжка, депресійна атмосфера, молодь плакала, всі журилися, а головню директор, бо ж він мусів робити рішення. Після тієї трагічної події — редукції учнів — гімназію приміщено в будинку Технічної Школи, а Гімназія ім. Стефана Чарнецького була окупована німецьким військом. Це сталося навесні 1942 року.

Від 1940 року кожного шкільного року відбувалися іспити зрілості — матура — для учнів, які закінчили 8-му класу української гімназії класичного типу в Холмі. Остання така матура відбулася в 1943 році; вона тривала від 10 до 13 травня. Перед матурою учні 8-ої класи старанно виготовили свої зголошення про допущення до іспитів, додавши життєписи й список прочитаних лектур. Матуральні іспити складалися з двох частин — письмової і усної. На підставі успішних письмових іспитів учні були допущені до усної частини іспитів.

До іспитової комісії належали два інспектори: шкільний радник п. Роде з Замостя, як делегат обласного уряду в Любліні, Відділ Науки і Навчання, і д-р Залеський, кол. директор Філії Української Державної Гімназії у Львові, а тоді референт Головного Відділу Науки і Навчання в Правлінні Генеральної Губернії в Кракові, і професори: директор Теодосій Ставничий — географія, проф. Володимир Павлусевич — мова, проф. Олесь Бабій — література, проф. Михайло Кузик — латина, проф. Мирон Кордуба — історія, проф. Володимир Вовк — німецька мова й література, проф. Макаренко — біологія, проф. Зеновій Малик — хемія, проф. Павло Васиньчук — фізика й математика.

Іспит зрілості склали 37 абітурієнтів, 19 дівчат і 18 хлопців, з того 9 учнів з Галичини й Буковини, батьки яких поселилися й працювали на Холмщині і Підляшші. Ось список цих абітурієнтів: Альбота Ореста,

Баран Клавдія, Ваврищук Ніна, Валинський Микола, Вибач Ніна, Вітман Ірина, Ворончук Наталія, Галушак Мирослав, Гресь Володимир, Денисюк Іван, Карбовський Володимир, Кердашук Марія, Керницька Зеновія, Кідиба Дмитро, Ковалюк Ірина, Колодницький Зенон, Кришталович Тарас, Куреша Степан, Литвинець Любомир, Мартинець Татяна, Пелех Аркадій, Петрів Валентина, Ринковська Марія, Рудковський Микола, Савицька Татяна, Свистун Богданна, Слупчинський Орест, Солонинка Надія, Стельмах Роман, Сюдмак Микола, Теребус Ольга, Толочко Олексій, Урбанюк Антін, Урин Володимир, Харук Марія, Чабанівська Тамара, Шолуха Марія.

14 травня 1943 року відбулася врочиста роздача свідоцтв директором школи, проф. Теодосієм Ставничим, і прощання учнів зі школою і професорами в формі концерту українських пісень. Хор співав під диригентурою проф. Сергія Білого. Хор був здисциплінований і спів звучав ніби один голос. Спеціально записалися в моїй пам'яті дві пісні: "Засяло сонце золоте", слова Пилипенка, музика Недільського, і пісня "Збудися, Холмщино, повстань", слова Олесь Бабія, музика Олесь Самохваленка. Цю останню пісню співали тоді по цілій Холмщині, а особливо на Холмській Гірці, в серці Холму.

На цій урочистості промовляв до нас Владика Іларіон словами: "Мої діти кохані, перед вами праця, довгі літа студій і бажаю вам успіхів" і поблагословив нас на майбутнє. Дальше промовляв голова Українського Комітету в Холмі, капітан-лейтенант Чорноморської фльоти Святослав Шрамченко. Свою радість висловив він ось такими словами: "Ви досягнули матуру в гімназії класичного типу, яка уповноважує вас до вищих студій, і я бажаю вам успіхів". Промову закінчив моряцьким привітом: "Тримайтеся вітру!"

Після того промовляв директор Теодосій Ставничий, говорив із душевним спокоєм, радів нашими успіхами й вірив у нас: "Всі ви вийдете в люди і будете відповідальними громадянами". На прощання учні подарували йому подушку, вишиту холмськими vzорами. Вручала дарунок абітурієнтка Ніна Ваврищук. Вона подякувала директорові і вчителям за віддану працю для української молоді на Холмщині. Прощання позначилося глибокою щирістю і вдячним зрозумінням зусиль учителів дати якнайбільше знання з ділянок українознавства й загальної науки.

На тій урочистості було багато визначних українських громадян. Вони сиділи в залі в перших рядах з нашими вчителями. В дальших рядах сиділа молодь; більшість була у вишиваних блузках і сорочках. Були присутні: адвокат Антін Павлюк з родиною, поет Тодось Осьмачка, проф. Олесь Бабій, диригент грубешівського хору проф. Олесь Самохваленко, проф. Петро Козлюк, ред. Генадій Которович, проф. Борис Ольхівський, тодішній голова Українського Комітету в Грубешеві,

Восьма класа Української Гімназії в Холмі зі своїм господарем, проф. В. Павлусевичем. Осінь 1942 р.

Професори й абітурієнти останньої матури Української Гімназії в Холмі. 13 травня 1943 року. Між абітурієнтами стоїть проф. Олесь Бабій.

Ніна Вавришук прощала директора і професорів Холмської Гімназії під час вручення матуральних свідоцтв. Загинула на Холмщині 1944 р.

Петро Гарасимюк, та інші.

45 років минуло від тієї пам'ятної хвилини в житті кожного з нас, коли іспитова комісія визнала нас зрілими до вищих студій. Згадують свою гімназію ті, які залишилися вдома, а ще більше згадують ті, які розбрелись по цілому світі, бо всі ми завдячуємо їй так багато, що ми не в силі висловити цього. В гімназії була дружня атмосфера й товариськість всіх учнів.

Пригадую всіми шанованого й поважаного останнього директора гімназії. В його канцелярії гуртувалися вчителі, які не жаліли ні сил ні здоров'я для виховання української молоді. Вони були суворі й вимагали від нас багато, зате при іспитах зрілості старалися нас розуміти, не "палили".

На протязі чотирьох років Холмська Гімназія видала чотири річники випускників — молоді зрілі до вищих студій. Через спеціальні обставини — наслідки Другої світової війни — вони продовжували свої студії в різних європейських державах, але з "Холмської Гімназії духа печаттю". Тим гімназія сповнила свою місію та виконала велику роботу.

У 1988 році припало 45-ліття останньої матури Української Гімназії в Холмі. В днях 24-25 вересня того ж року відбувся Товариський З'їзд колишніх учнів і вчителів середніх шкіл у Холмі, а також діячів суспільного й культурного життя в Холмі і на Холмщині. Організаторами цього З'їзду були: Ольга Теребус-Кекіш і Орест С. Слупчинський. З'їзд відбувся на оселі "Верховина" в Глен Спей, Н. Й. Прибуло понад 25 осіб. На реєстраційному столику була приміщена "Одностнівка", ви-

готовлена Орестом С. Слупчинським. В залі при вході був приміщений стіл з унікальними журналами й книжками про Холмщину. Були історичні книжки, видані українською, польською, російською, німецькою та французькою мовами. Над столиком з книжками виднів напис: "Дещо про Холмщину з Бібліотеки Культури в Бавнд Бруку". Там же висіли гарно оформлені фотографії з часів першої Української Гімназії в Холмі. Присутні оглядали рідкісні книжки, впізнавали себе на фотографіях і обмінювались споминами. Всі щиро згадували тодішню будуючу атмосферу в Холмі й на Холмщині. Зроблено багато спільних знімків, щоб зареєструвати перший з'їзд холмщаків у пропам'ятній книзі.

Вітання на цей З'їзд прислали: інж. Зеновій І. Кохановський з Канади, д-р Надія Солонинка-Дедюх зі Львова, інж. Володимир Романюк з Каліфорнії, Петро Рудницький з Польщі, Зенон Колодницький з Німеччини, Микола Валинський з Австрії, мрр. Марія Шолуха з Мінеаполісу, д-р Любомир Литвинець з Польщі, Галина Талащук-Гришко з Фльориди, д-р Тамара Чабанівська-Тимцюрак з Чікаго та інші. Кожне вітання було повне одухотворення, яке нас єднало в Холмі й єднає зараз.

Ось лист інж. Зеновія І. Кохановського з дня 3-го вересня 1988 р.:

Високоповажана Пані О. Теревус-Кекіш!

Із Свободи довідуюсь, що з кінцем ц. м. скликаєте Товариський З'їзд колишніх учнів і вчителів українських холмських середніх шкіл 1940-их років... Вам, пану О. Слупчинському і всім причетним до того задуму — велика вдяка. Цей з'їзд мусить залишити по собі слід, а саме історію всіх трьох шкіл. Я певний, що маєте це на увазі. Зокрема прошу Вас зв'язати мене з колишніми професорами й студентами Технічної Школи, які могли б мені дати дещо більше інформацій про ту школу, її студентів і професорів. Про те я вже просив телефонічно пана О. Слупчинського, коли він гостював у Канаді. Зараз збираю відомості для нашого інженерного архіву.

Між 1931 та 1941 роками я працював інженером у Кракові. Там застала мене Друга світова війна. Воєнні дії спричинили теж наплив інженерів на Захід. Ми заснували Союз Українських Інженерів у Генеральній Губернії, з централею в Кракові. На початку 1940 року повідомлено централю з нашого Відділу у Холмі, що там є нечинна технічна школа, щоб ми постаралися її урухомити для наших цілей. (Інженери В. Вакуловський і Гноєвий).

Негайно в тій справі виїхала з Союзу делегація до Холму, інженери: Дерев'яненко, Дубовицький, Могильницький і я, за апробатою голови У.Ц.К. проф. д-ра Володимира Кубійовича і шкільного референта Никифора Гірняка. Крайсгауптман Гаґер при поперті секретарки, пані Наталі Пилипчук, дав свою згоду. Про решту подбали місцеві діячі. Прошу інформації про ту решту.

Мій вік і здоров'я не дозволяють приїхати на З'їзд, що мені дуже прикро.

З великою пошаною до Вас

інж. Зеновій І. Кохановський

Зворушливий був лист від нашого проф. Адама Антоновича з Чікаго з дня 21 вересня 1988 року. Зміст вітання такий:

Дорога Пані Голово, Дорогі Учасники З'їзду!

Щиро дякую Вам, що Ви не забули про мене і запросили на Ваш з'їзд у 45-ліття останньої матури Української Гімназії в Холмі.

Зі щирого серця я хотів би стрінутися з Вами, колишніми учнями нашої Холмської Гімназії, Технічної та Торговельної Школи та діячами релігійного, суспільного та культурного життя в Холмі, бо в мій пам'яті залишилися дуже гарні спомини з праці нашої Холмської і Підляської Землі.

Я радо хотів би поділитися з Вами своїми споминами і привітати особисто Ваш З'їзд, але мої навантаження громадськими обов'язками ніяк не дають мені можливості в цьому часі бути з Вами. "Рада би душа до раю, та гріхи не пускають".

Прошу ласкаво переслати фото і звіт про З'їзд та матуральне табльо, а я постараюся помістити в журналі *Екран*, якщо ще буде дальше появлятися.

Вітаю всіх Вас щиро і бажаю Вам успішних нарад і милої зустрічі. На все добре!

Ваш друг і приятель
Адам Антонович

І дійсно наша зустріч була коротка, але багата в спомини. Два дні минули ніби одна хвилинка, ми щиро згадували Холм, гімназію, професорів і суспільних діячів тодішньої Холмщини. Зустріч пройшла наче в тій самій атмосфері, яка була в нашій гімназії в час її існування. Наш З'їзд пройшов під враженням листа й зичливих слів "милої зустрічі" нашого дорогого професора, Адама Антоновича.

Рішенням З'їзду було задокументувати існування "Першої Української Гімназії в Холмі", яка сповнила свою місію і виконала велику роботу у вихованні української молоді.

Учасники З'їзду, прощаючись, співали тодішню пісню:

Збудися, Холмщино, повстань,
Весну зустріти поспішай,
Бо сонце сяє вже для нас,
Для нас настане волі час.
Чи чуєш, чуєш сурми зов?
Народ свободний буде знов.
Ідем вперед до перемог,
Бо з нами правда, з нами Бог.

4 квітня 1991 р.

ОСЕЛІ ПІВНІЧНОГО ПІДЛЯШШЯ

Північне Підляшшя це найбільш на північ і захід висунена територія, заселена автохтонним українським населенням, яке межує тут, і частинно перемішується, з поляками й білорусами. Українське населення, у віднесенні до цього періоду окреслюване як східньослов'янське, почало поселюватися тут уже в VI ст. н.е. Коли землі над середньою течією ріки Буг увійшло до складу Київської, а пізніше Галицько-Волинської Русі, територія ця була західною частиною Берестейської землі, з головними оборонними містами Дорогичином, Більськом, Мельником, Бранськом і Суражем. Після включення до Великого Князівства Литовського (біля 1340 року), Берестейщина була початково частиною Троцького воєводства. В початках XVI ст. відокремилася однак у нове, Підляське, воєводство, назване так від положення в сусідстві ляхів тобто поляків (мазовшан). В 1566 р. Підляське воєводство було поділене — Дорогичинська, Більська і Мельницька землі далі зберігали назву Підляського воєводства і були включені в 1569 р. до Польщі, а східня частина, з Берестям, Камінцем і Кобринем, отримала назву Берестейського воєводства і до кінця XVIII ст. залишалась в складі Литви.

Періодом найкращого економічного і культурного розвитку Підляшшя було XVI століття. Половина наступного століття, з його численними війнами, принесла велику руїну як для міст, так і для сіл Підляшшя, яке втратило біля половини міського і 1/3 сільського населення. Втрати ці треба було надробляти довгими десятиліттями і регіон втратив своє економічне значення.

В 1795 р., після останнього розподілу Речіпосполитої, землі Підляського воєводства, положені на північ від Бугу, були включені до складу Пруссії, землі на південь від Бугу до Австрії, а Берестейське воєводство увійшло до складу Російської імперії. В 1807 р. Північне Підляшшя, як частина т. зв. Білостоцького округу, також було включене до Російської імперії. Підляшшя Південне, в 1809 р. увійшло в склад Варшавського князівства, а від 1815 р. Польського королівства. Цей політично-адміністративний розподіл залишився до 1915 року, коли цю

територію зайняли німці. Після відновлення Польської держави ціле Підляшся, а також Полісся увійшло до її складу (1919 р.). Після територіальних змін в часі Другої світової війни назвою Північного Підляшся окреслюємо територію на південному сході Білостоцького воєводства з головними містами — Більськом, Гайнівкою і Сім'ятичами. На цій території проживає, мабуть, біля 80-ти тисяч етнічно українського населення, яке не має однак викристалізованої національної свідомости.

Від початків існування на території Підляшся церковної організації належало воно до волинської Володимирської (Володимирсько-Берестейської) єпархії. Після Берестейської унії більшість місцевих парафій приступила до неї, хоча в Більському і Дорогичині (а також в Яблочині — на Південному Підляшші) православні парафії існували цілий час. В 1839 р. на території т. зв. Північно-Західнього краю, до якого належало і Північне Підляшся, знесено уніятські єпархії і включено їх до складу російської Православної Церкви, що не зустрілося з більшим спротивом населення. В 1915 р., коли російські війська відступали перед німцями, більшість православного населення, чи то налякана, чи то примушена, втекла на схід. З цієї причини більшість православних парафій перервала тоді своє існування. Коли після закінчення війни населення почало повертати, парафіяльна організація почала помалу відновлюватися. Активно перешкоджувала в тому однак польська адміністрація, так що великої частини парафій не вдалось відновити аж до сорокових років. Тепер заселені українцями православні парафії Північного Підляшся входять до складу Варшавсько-Більської єпархії, поділені поміж чотири деканати — Більський, Гайнівський, Наровський і Сім'ятицький.

На протязі XVI ст. Більськ швидко розвивався як торговий і ремісничий центр, ставши одним з найбагатших міст Великого Князівства Литовського. В 1576 р. було в Більську поверх 600 домів і біля 4 тис. населення. В місті працювали тоді 243 ремісники, зорганізовані в 5 цехів, і 22 купці, в тому такі справжні багаті як Сегені чи Олизаровичі. Більшість міської ради це українці. Власністю міста було також 359 волок ґрунтів, на яких осаджені були на чиншові 6 сіл-передмість — Видово, Парцьов, Стрики, Шастали, Шпички і Ягуштово. Воєнні події в 50-х і 60-х роках XVII ст. стали причиною занепаду Більська — в 1662 р. було тут лише 1260 жителів. В 1795 р. Більськ, разом з цілою північною частиною пізн. воєводства був включений в склад Пруського королівства і став столицею Більського повіту в Білостоцькому департаменті. В цьому повіті українці становили майже 95% населення — біля 40 тис. В самому Більську було в 1799 р. 1733 жителів. В 1807 р. Більськ, разом з т.зв. Білостоцькою областю, був включений в склад Російської імперії, а в склад Більського пов. включено також кол. Дорогичинський повіт. Аж до 70-х років XIX ст. число населення в Більську збільшувалося дуже повільно — в 1857 р. було тут 2788

Парафіяльна церква, "Пречистенська", в Більську, збудована в кінці 19-го ст.

Дзвіниця парафіяльної церкви в Більську.

Неіснуюча від 1941 р. церква св. Миколи в Більську, яка залишилася після православного монастиря, ліквідованого в половині 19 ст.

жителів, а в 1860 р. — 3 тис. Пожвавлення принесла ліквідація панщини і відкриття залізничної лінії з Берестя до Пруссії (1873 р.). А 1878 р. в Більську було вже 5810 жителів, в 1897 р. — 7464 жителів, а біля 1900 р. вже 7815 (675 домів). В місті існували тоді 23 дрібні промислові підприємства. Подібне число населення було в Більську в міжвоєнному періоді — 8 тис. в 1930 р.

В часі останньої війни місто було знищене в 70%, винищено також жидівське населення — в 1946 р. було 6203 жителів. Число населення в Більську швидко зростає — в 1961 р. було 11 172 мешканців, а в 1988 р. вже 25 827. Більшість населення це українці (найчастіше без національної свідомости — окреслювані загальною як "білоруси").

Найстаршими більськими церквами були замкова церква Народження Св. Богородиці (Пречистенська), перенесена в XVI ст. на терен міста і церква Св. Миколи, при якій існував також монастир. Дещо пізніше виникли ще три церкви — Богоявленська (пізніше названа Михайлівською), Воскресенська і Троїцька. В 1594 р. при Богоявленській церкві існувало вже церковне братство зі школою і шпиталем. Після завершення церковної Берестейської унії Більськ став місцем завзятої боротьби поміж прихильниками і противниками унії. Остаточо в руках православних залишилась церква св. Миколи з монастирем. Монастир був скасований російською церковною владою в першій половині XIX ст., а сама Миколівська церква згоріла в перших днях німецько-совєтської війни 1941 р. Також в XIX ст. скасовано Троїцьку парафію, а церкву перенесено на цвинтар. Сьогодні в місті існують три православні парафії — Пречистенська, Михайлівська і Воскресенська, які, крім міста, обіймають також навколишні села.

Український національний рух розвивається в Більську властиво щойно від початку 1980-х років — раніше могли тут діяти лише "рідні" білоруські організації і школи. В 1987 р. організовано тут гурток Українського Суспільно-Культурного Товариства (тепер Об'єднання Українців у Польщі), а в 1990 р. виник Підляський відділ ОУП. Від 1983 р. видається в Більську щорічний літературний альманах *Наш Голос*, виходить також суспільно-культурний журнал *Основи*, а також інша періодика і книжкові видання.

Гміна Більськ займає 418 км і начислює 9723 жителів (1988 р.), які проживають в 51 селі. В більшості гміна заселена українцями, лише в західній частині декілька польських сіл.

БІЛЬЩИНА — село в гміні Гайнівка. Перша згадка з 1676 р. Давніша назва Путиска. Bielszczyzna.

БОБИНКА — тепер колонія села Старина. Перша згадка з 1639 р. Властиве село Бобинка тепер в СССР. Bobinka.

БОБРІВКА — село в гміні Черемуха, при самому кордоні з СССР. Bobrowka.

АВГУСТОВО — див. Ягуштово.

АНДРІЯНКИ — див. Ондріянки.

АНЦУТИ — гміна Нарва. Колишнє село руських і литовських боярів, пов'язаних своєю службою з королівським містом Нарвою — перша згадка в 1560 р. В 1885 р. засновано тут церковну школу, т.зв. школу просвіти (грамоти). Ancuty.

АНТОНОВО — колонія села Орля. Давніше в тому місці існувало село Вервечки, яке майже повністю вимерло у 80-х роках XIX ст. Antonowo.

БАНЬКИ — село в гміні Більськ. Колись заселене було руськими путними боярами, які служили на більському замкові. Перша згадка з 1528 р. Banki.

БАРАНІВЦІ — колонія села Шерні. Колишнє село боярів Орлянської волости. Перша згадка з 1050 р. — Villa bojarorum Baranowszczyzna. Baranowce.

БАТИКИ — група трьох сіл в гміні Сім'ятичі — Батики Передні (Baciki Bliższe), Батики Середні (Baciki Średnie) та Батики Задні (Baciki Dalsze). Перша згадка з 1469 р. Бувша магнатська власність — поруч сіл існували фільварки.

БАХМАТИ — оселя біля Дубичів Церковних. В місцевій говірці "бахматий" значить товстий — кінь, корова. Bachmaty.

БЕРЕЗИЩЕ — село в гміні Черемуха. Berezyszczce.

БЕРЕЗНИЦЯ — село в гміні Бранськ. В 1898 р. було тут 4 православних. Brzeznica.

БИСТРИ — село в гміні Ботьки. Бистрянський двір згадується вперше в 1592 р. В Бистрах народився сучасний український поет і історик літератури Юрій Трачук. Bystre.

БІЛА — гміна Більськ. Початком села був водяний млин на ріці Біла, згадуваний в 1602 р. Biała.

БІЛКИ — село в гміні Мілейчиці. Перша згадка з 1676 р. Bielki.

БІЛКИ — гміна Нарва. Перша згадка з 1576 р., як про село Тростяницького війтівства. Б. займали тоді 30 волок поганого ґрунту. В 1884 р. засновано в селі церковно-парафіяльну школу. В 1935 р. було 85 домів і 409 осіб, в 1945 р. 72 дома і 273 особи. Białki.

БІЛЬСЬК — головний міський центр Північного Підляшшя. Bielsk Podlaski.

Перша згадка, в Галицько-Волинському літописі, походить з половини XIII ст. Вступні археологічні дослідження вказують на XII ст., як час заснування оборонного "граду" на підвищенні, усипаному на підмоклому березі річки Білої і її притоки Любки. Дехто пов'язує цей факт з періодом ще давнішим і особою князя Ярослава Мудрого, який в 1038 р. воював з ятвягами, які заселяли територію на північ від ріки Нарви. З другої половини XIII ст. маємо в Галицько-Волинському літописі згадку про обдарування більської церкви волинським князем Володимиром Васильковичем — книгами й іконами. В половині XIV ст., після падіння Галицько-Волинської держави, Більськ, разом з цілою Берестейщиною, потрапив під владу литовських князів. На зламі XIV і XV ст., а також в роках 1440-1444, потрапив рівно ж в руки князів мазовецьких. В складі Великого Князівства Литовського Більськ знаходився до 1569 р., коли на люблінському сеймі Підляшшя включено до Польської Корони. Аж до остаточного розподілу Польщі Більськ був центром Більської землі, яка обіймала цілу північну частину Підляського воєводства. Дерев'яний більський замок проіснував до пожегу в липні 1564 р.

Місто розвинулося з торговельної осади, яка виникла на північ від оборон-

ного города. На протязі XV ст. отримало воно міські права — в 1495 р. вел. князь лит. Олександр надав остаточний привілей на маґдебурзьке міське право. Польське населення почало прибувати до Більська мабуть щойно в початках XV ст., а перший католицький костел фундував тут в 1430 р. вел. кн. лит. Витовт, який наказував новоустановленому більському війтові поселювати в місті лише католиків-поляків і німців. Все ж таки українське населення зберегло свою чисельну перевагу.

БОДАКИ — село в гміні Ботьки. В XIX ст. проживало тут ще українське населення. У 1880-их роках засновано тут церковну школу грамоти (просвіти). Bodaki.

БОРАТИНЕЦЬ РУСЬКИЙ — село в гміні Сім'ятичі. Перша згадка з 1531 р. Сусіднє село, Боратинець Ляцький, заселене польською дрібною шляхтою. Boratyniec Ruski.

БОРИСІВКА — село в гміні Гайнівка, на українсько-білоруському пограниччі. Згадується уперше в XVIII ст. Borysówka.

БОРИСІВЩИНА — село в гміні Нурець-Станція. BORYSOWSZCZYNA.

БОРКИ — колонія села Березище.

БОРОВИКИ — село в гміні Мілейчиці. Перша згадка з XVIII ст. Borowiki.

БОРОК — село в гміні Гайнівка. Перша згадка з 1616 р. Borek.

БОТЬКИ — колишнє місто, зараз позбавлене міських прав, гмінний центр. Bośki.

В 1508 р. Ботьки отримав Іван Сопіґа, перший підляський воєвода, від якого осада отримала міські маґдебурзькі права. В 1571 р. було в Ботьках, при ринкові і 8 вулицях, 235 домів. В цьому періоді в складі Ботьківської волости (маєтности) були також села Старе Село, Кнориди, Мокре, Ромашки (зараз Добромиль), Красне, Дидулі, Дубно, Нурець, Молочки, Косна, Петрово, Щити. В 1676 р. було всього 318 жителів, але в 1799 р. було вже 1462. В кінці XVII ст. Ботьки перейшли в руки Потоцьких. В 1800 р. було в ньому 223 дома заселені 1513 особами — в тому 666 жидів. В 60-их роках XIX ст. зареєстрували Ботьки 1438 осіб — 290 православних, 504 католиків і 743 жидів. В 1921 р. було 1719 жителів, а в 1931 р. 2326 — 1158 католиків, 421 православних і 763 жидів. В 1823 р. Потоцькі продали місто російському урядові, а міські права відібрано в 1934 р.

Церква в Ботьках існувала вже в хвилині надання І. Сопізі, який був у цій церкві похоронений в 1517 р. На його могилі покладена була надмогильна плита з написом тодішньою українською книжною мовою, перенесена пізніше з його тілом до замкової церкви в Кодні. В ботьківській церкві знаходилися м. ін. Тріоді, друковані в 1480-х роках у Кракові. До XIX ст. церква була дерев'яна. Сучасну муровану церкву в Ботьках фудував у 1820 р. тодішній власник Ян Потоцький. В 1847 р. ботьківська парафія Успення начислювала 1803 віруючих. До парафії належали м. ін. такі навколишні села як Бодаки, Дубно, Кнориди, Ольшево, Ондріянки, Старе Село, Якубово. В 1929 р. парафія в Ботьках начислювала 2315 віруючих, які проживали в містечку і селах Дубно, Нурець, Шешли, Детинне, Кнориди, Старе Село, Ондріянки, Жолотьки, Сільники, Вандалін.

Гміна Ботьки займає тепер 232 км, і начислює 35 сіл (39 місцевостей) з 5887 мешканцями (1988 р.). Східня частина гміни заселена українцями, західня — поляками.

БРАНЬСЬК — місто, гмінний центр. Brańsk.

Оборонний город виник тут в XII-XIII ст., коли територія ця належала до Галицько-Волинського князівства. В XIV ст. Бранськ разом з цілою Берестейською землею знайшовся в складі Великого Князівства Литовського. Магдебурзьке міське право отримав в 1493 р. В 1580 р. заселявали це місто 1746 жителів, які займалися хліборобством, ремеслом і торгуванням сіллю. Положений на території, яку на зламі XIV і XV ст. колонізувала мазовецька шляхта, Бранськ підданий був під сильний польський вплив. Однак в половині XVI ст. українці складали в ньому біля половини населення, а значно переважали (в пропорції 4:1) в селах Бранського королівського староства (Патоки, Годишів, Йоськи, Залоззя, Свириди, Хоево, Олексин, Холинки, Чучерепки, Крипки, Маліші, Волиця, Сідлець, Боновські). Міцно підупав Бранськ в часі воєн половини XVII ст. — в 1662 р. було тут лише 600 жителів. Руїна ця спричинила також велике зменшення числа українського населення в самому місті, а також у селах Бранського староства — населення, яке займало опущені міські і сільські ґрунти, було тут переважно польське. Небагато більше було населення в 1799 р. — 1026 осіб. В 1860 р. було вже 1845 жителів, а в 1897 р. — 4087. Подібне число населення зустрічаємо в міжвоєнному періоді. Після війни, коли не було вже в місті жидів, число жителів дорівнювало 2.5 тис. Зараз Бранськ начислює 3407 жителів (1988 р.).

Церква в Бранську існувала вже мабуть в періоді Галицько-Волинського князівства. В половині XVI ст. була вона на Козиній вулиці (Козиному ринкові), при якій був також православний цвинтар. В початках XVIII ст. до уніятської бранської парафії належали також села — Зані, Свириди, Залуські-Старі, Буйново, Бронка, Ярмаківщина, Кероново, Селець, Гольонки, Жагуні і Братський Млинар. В 1847 р. бранська, тоді вже православна парафія, начислювала 671 віруючих, а в 1888 р. 1114 віруючих, які проживали в Бранську і селах — Зані, Свириди, Залуські, Олексин, Кліхи, Патоки, Видьгово, Кальниця, Доманово, Онацькі, Березниця, Поплави, Керонівок, Рудка, Оленди, Гольонки.

В 1861 р. побудовано в Бранську муровану парафіяльну церкву Св. Симона Стовпника, яка була розібрана польською владою у міжвоєнному періоді. Тоді також ліквідовано православну парафію, а будинок плебанії замінено на школу. Віруючі були долучені до парафії в Малішах. В 1942 р. православним повернено будинок плебанії, в якому тепер церква, яка і досі належить до парафії в Малішах. В 1943 р. при церкві в Бранську записаних було 791 віруючих.

Гміна Бранська зараз майже повністю заселена поляками — українське населення зустрінемо лише в декількох селах.

БРАТСЬКИЙ МЛИНАР — незідентифікована місцевість, населення якої в початках XVIII ст. належало до уніятської парафії в Бранську.

БРОНКА — село в гміні Бранськ. В першій половині XVIII ст. проживало ще тут українське населення, яке належало до уніятської парафії в Бранську. Bronka.

БУЙНОВО — село в гміні Вишки. В першій половині XVIII ст. проживало тут ще українське населення, яке належало до уніятської парафії в Бранську. Bujnowo.

БУЯКІВЩИНА — присілок села Камень. Перша згадка з 1604 р. В 1891 р. жило тут 6 осіб. Bujakowszczyzna.

ВАКУЛОВИЧІ — село в гміні Нурець-Станція. Wakułowicze.

ВАСЬКИ — село в гміні Нарва, на українсько-білоруському мовному пограниччі. Перша згадка з 1616 р. В 1884 р. засновано тут церковну школу грамоти (23 учнів, в тому 2 католиків). Waški.

ВЕЖАНКА — село в гміні Чижі. Перша згадка з 1616 р. Wieżanka.

ВЕРВЕЧКИ — неіснуюче вже село в гміні Орля. В 1507 р. отримав його писар троцького воєводи Ясько Іванович, який в 1510 р. поминав його з Богушом Боговитиновичем. Цей включив село до Орлянської волости. В 1577 р. Вєрвєчки займали 25 волок, в селі було 3 корчми.

В другій половині XIX ст. існували тут 82 селянські господарства. В 1880-х роках село майже повністю вимерло від пошести холери. Врятувалося лише 5 господарів, яких перенесено до Вільки і Мітлашів. На місці села виникла колонія Антоново.

ВЕРПОЛЬ — село в гміні Нурець-Станція. Перші згадки з XVIII ст. Werpol.

ВЕРСТОК — село в гміні Дубичі Церковні, з парафіяльною церквою Підвищення Чесного Хреста. Перша згадка з 1574 р (Верхсток). Згадка про будову нової церкви у 60-их роках XVIII ст. засвідчує про існування парафії в багато ранішому періоді. Werstok.

ВИГОДА — село в гміні Гайнивка. Wygoda.

ВИГОН — див. Дмитруки.

ВИГОНОВО — село в гміні Ботьки. Перша згадка з 1470 р. Wygonowo.

ВИДОВО — село в гміні Більськ. Перша згадка з 1501 р. Кол. село-передмістя Більська. Widowo.

Народилися тут поет Василь Білокозович (1899-1981) і проф. Василь Білокозович, історик літератури, біограф Миколи Янчука.

ВИДЬГОВО — село в гміні Бранськ. Перша згадка з 1501 р. В 1898 р. було тут 11 православних. Widźgowo.

ВИЛІНОВО — село в гміні Мельник. Перші згадки з початків XVI ст. Населення мішане — від 1528 р. існує тут костел. Wilanowo.

ВИЛЮКИ — село в гміні Дубичі Церковні. Wiluki.

ВИТОВО — село в гміні Дубичі Церковні, засноване перед 1570 р. Witowo.

ВИШКИ — гмінний центр. Гміна Вишки загально заселена поляками, є лише декілька сіл з українським населенням. Wyszki.

ВІЛЬКА — село в гміні Орля. Перша згадка з 1585 р. Wolka. Народилася тут поетеса Софія Сачко.

ВІЛЬКА — село над Бугом в гміні Сім'ятичі. Перша згадка з 1585 р. В червні 1941 р. німці в сусідньому селі Слохи розстріляли 12 жителів Вільки. Wólka Nadbużna.

ВІЛЬКА — невелике село в гміні Чижі. Перша згадка з 1632 р. Wólka.

ВІЛЬКА ВИГОНІВСЬКА — село в гміні Орля з парафіяльною церквою Св. Арх. Михаїла. Початкова назва Вілька Вагановська, від прізвища властителів, боярів Вагановських з Ваганова в Берестейському повіті — в 1560 р. згадується Іван Вагановський. У Вільці В. народився, як син місцевого уніятського пароха, Михайло Бобровський (1784-1848), визначний славіст, професор Віленського університету. Wólka Wygonowska.

ВІЛЬКА НУРЕЦЬКА — село в гміні Нурець-Станція. Перша згадка з 1592 р. Належала давніше до маєтності Нурець. Wólka Nurzecka.

ВІЛЬКА ТЕРЕХІВСЬКА — село в гміні Черемуха. Перші згадки з XVIII ст. Належала давніше до маєтку Терехи, які зараз відділені польсько-советським кордоном. В селі каплиця Св. Анни. Wólka Terachowska.

ВОЙНІВКА — село в гміні Дубичі Церковні. В XVII ст. належала до литовського роду Войнів. Wojnówka.

ВОЙШКИ — село в гміні Юновець Долішній. Перша згадка з 1562 р. В околиці села два урочища звані церквищами. В 1864–65 роках збудовано тут муровану каплицю Св. Арх. Михаїла, яку розбудовано у 1980–81 роках. Wojszki.

ГАВРИЛКИ — село в гміні Ботьки. В XIX ст. проживало тут українське населення, яке належало до православної парафії в Ботьках. Nawryłki.

ГАЙНІВКА — місто, бувший повітовий, зараз гмінний центр. Najnówka. Виникла щойно у XVIII ст. як оселя лісного стражника, під назвою Гайнівщина. Належала тоді до Берестейського воєводства Великого Княз. Лит. Як село, починає виступати щойно в XIX ст. В часі Першої світової війни німці заснували тут осередок перероблювання дерева з Біловезької пущі. В 1921 р. село Гайнівка начислювало 748 жителів, а промислова осада 287. Осада ця швидко виросла у великий промисловий центр — в 1937 р. було тут вже 11 тис. жителів. В 1950 р. Гайнівка отримала міські права, а в роках 1954–75 була центром Гайнівського повіту, який виділено зі східньої частини Більського пов. В 1988 р. Гайнівка начислювала 23 085 жителів. Крім українців і поляків, яких мабуть біля 30%, проживають у Гайнівці також білоруси, які переселилися з сусідніх гмін, як Біловежа, Наровка тощо.

Хоч у міжвоєнному періоді число населення в промисловій осаді дуже швидко зростало, то однак польська адміністрація не давала дозволу на відкриття тут православної парафії. Щойно в 1936 році священник церкви в Дубинах (до якої належало село Гайнівка), отримав дозвіл на виконання душпастирських послуг в осаді. Парафію можна було зорганізувати щойно в 1942 р. Перероблено тоді будинок лісника на церкву Св. Миколи. В 1953 р. на гайнівському цвинтарі побудовано церкву Всіх Святих, а в 1972 р. почалася будова мурованої церкви Св. Трійці, яка зараз виповняє роль парафіяльної святині. Церква Св. Миколи була в 1984 р. розібрана і перенесена до Чижів, на місце спаленої місцевої церкви.

Від 1987 р. діє тут гурток Об'єднання Українців у Польщі. Гміна Гайнівка займає 293 кв. км. з 23 селами (37 осель) і 5299 жителями (1988 р.). Сільське населення українське, лише в східній частині декілька білоруських сіл.

ГАТЬКИ — село в гміні Більськ. Перша згадка з 1536 р. Частина кол. королівського маєтку Столовач. Юрисдикції місцевого війта підлягали також села Проневичі і Храболи. Біля 1900 р. село мало 39 домів і 218 мешканців. Naški.

Прізвища місцевих селян це Базилюки, Білахи, Богуші, Григоруки, Дубровські, Казимеруки, Коршаки, Кужелі, Кучки, Маркевичі, Мельничуки, Момотки, Ниципоруки, Олексіюки, Островські, Павлючуки, Петручуки, Радивонюки, Семенюки, Тишуки, Федоруки, Юзвюки, Якубовські.

В околиці села курган з VI ст. н.е. і городище з осадою з цього ж періоду, якими користувалося населення мігруюче з Волині. Городище було також використовуване в період існування Галицько-Волинської держави. Тепер про-

водяться тут археологічні дослідження, які здійснює Підляська Археологічна Експедиція Польської Академії Наук.

ГОДИШІВ — село на пограниччі ґмін Бранськ і Нове Пекути, зараз цілковито ополячене. Перша згадка з 1529 р. Православна церква існувала тут вже в 1562 р., була це найдалі на захід висунена сільська церква в цьому регіоні. В половині XVI ст. проживало тут населення майже повністю українське. *Godyszewo*.

ГОЛОВЕСЬК — більський міський фільварок, згадуваний в 1576 р., існував ще в 20-х роках XX ст. Зараз колонія м. Більськ. *Hołowiesk*.

ГОЛОДИ — село в ґміні Більськ. Засноване мабуть в XV ст. Перша згадка з 1567 р. — мало тоді 60 волок землі. Тепер — біля 100 домів і 350 жителів. *Hołody*.

ГОЛУБІВЩИНА — село в ґміні Мілейчиці. *Gołubowszczyzna*.

ГОЛЬОНКИ — село в ґміні Бранськ. В 1898 р. було тут 42 православних. *Holonki*.

ГОМОТИ — село в ґміні Мельник. *Homoty*.

ГОРОДИСЬК — ґмінний осередок з православною парафією Св. Миколи. Ґміна заселена переважно поляками, українські села лише в східній частині. *Grodzisk*.

В XI-XIV ст., коли ця територія належала до руських князівств, існували тут оборонні укріплення, залишки яких збереглися до сьогодні. В цьому ж періоді побудовано тут першу православну церкву — Св. Богородиці. Існуючу до сьогодні муровану церкву Св. Миколи побудовано у 80-х роках XIX ст. (посвячена в 1891 р.). У міжвоєнному періоді польська влада закрила православну парафію і церква Св. Миколи була філією парафії в Чорній Великій. Церкву Св. Богородиці замінено тоді на римсько-католицький костел. Самостійну православну парафію відновлено в 1940 р.

ГОРОДИСЬКО — село в ґміні Нарва. Згадка про "Юркове городище" з 1572 р. *Gorodzisko*.

ГОРОДНИКИ — село в ґміні Більськ. Перша згадка з 1576 р. Належало до Головеського фільварку. *Ogrodniki*.

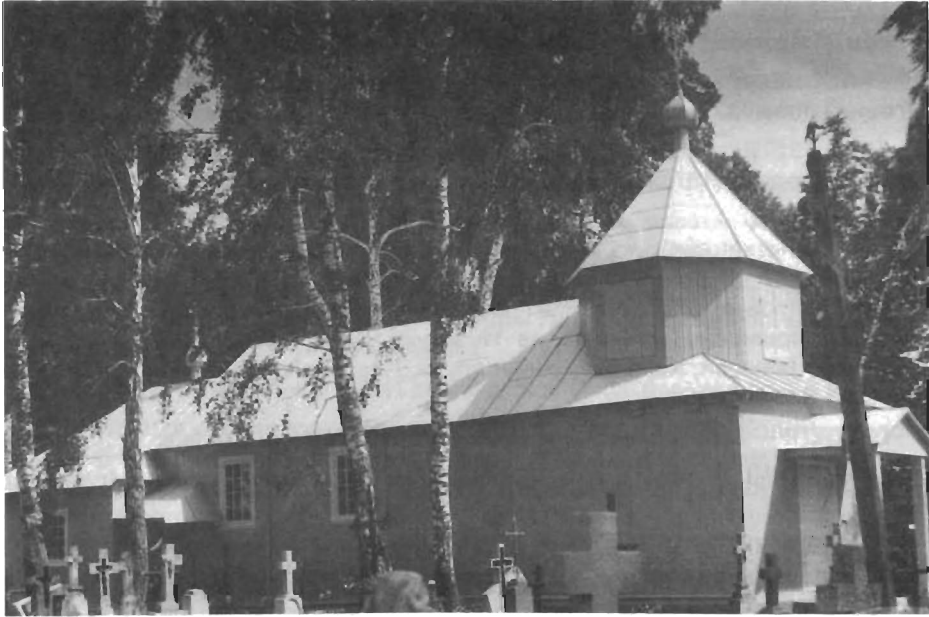
ГОРОДНИКИ — село в ґміні Нарва. Перша згадка з 1676 р., належало до двора Гозна. *Ogrodniki*.

ГОРОДНИКИ — село в ґміні Сім'ятичі. Виникло в XV ст. на давно вже заселеній території. Давніша назва Слохи, Слохи-Городники. Сьогодні в селі 50 домів, біля 250 жителів. *Ogrodniki*.

ГОРОДЧИНО — село в ґміні Нарва. Перша згадка з 1575 р. В другій половині XIX ст. засновано тут церковну школу грамоти. В 1891 р. було тут 26 домів і 222 жителів, в 1936 р. 37 домів і 200 жителів, в 1959 р. 35 домів і 175 жителів. *Gorodczyno*.

ГРАБАРКА — село в ґміні Нурець-Станція. Крім села, кол. фільварок, розparcelьований після 1893 р. *Grabarka*.

За півкілометра від села, в урочищі Сумінщина, є свята гора Грабарка з церквою Преображення Господнього і жіночим монастирем Св. Марти і Марії — найвизначніша православна санктуарія в Польщі. Її початки пов'язуються з перенесенням на цю гору мельницької ікони Спаса Ізбавника, згадуваної в

Цвинтарна каплиця в селі Гриневичі Великі біля Більська.

Галицько-Волинському літописі (XIII ст.). Трудно однак вирішити, чи є це дійсно історичний факт (ікона Спаса не збереглася) і коли могло це відбутися. Широковідомою гора Грабарка стала в початках XVIII ст. В 1710 р. недалеко місто Сім'ятичі і його околиці навідала пошесть хопери, яка вбивала людей тисячами. Тоді то одному з мешканців Сім'ятич приснився віщий сон, в якому всім живим наказано піти на гору Грабарку, і всі, які там дійшли, врятувалися. Поставлено тоді на горі перші хрести і невелику дерев'яну церкву Преображення Господнього (Спаса), яка, за народними переказами, мала бути перенесена з Мельника. Церква ця була філіяльною церквою сім'ятицької парафії. Від того часу почали мандрувати на Грабарку прочани з цілого Підляшшя. З надією повернення здоров'я приносили тисячі дерев'яних хрестів, які цілим лісом виросли навкруги церкви (в 1987 р. мало їх бути більше як десять тисяч).

До 40-х років XX ст. церква Преображення Господнього (перебудована в 1886 р.) залишалася філіяльною церквою сім'ятицької парафії. В листопаді 1947 р. відкритий був тут жіночий монастир Св. Марти і Марії — єдиний на території післявоєнної Польщі. Зміцнило це ще більше значення гори Грабарки, на яку в свято Спаса (Преображення Господнього — 19 серпня за новим стилем) прибувають десятки тисяч прочан з Підляшшя і цілої Польщі, як українці так і білоруси та всі інші православні віруючі.

Ніччю, з 12 на 13 липня 1990 року дерев'яну церкву Преображення Господнього підпалила рука злочинця. В її цілковито спаленому нутрі згоріли іконостас, ікони, церковні книги. Не заламало це однак духа віруючих — вже 19 серпня 1990 р., в часі святкувань Преображення Господнього, покладено наріжний камінь під побудову нової святині. Відбулося це в присутності біля 60 тисяч прочан (в попередніх роках прибувало до 20 тисяч).

ГРАБАРКА — село в ґміні Мілейчиці. Перша згадка з 1592 р., як про село з двором. Grabarka.

ГРАБОВЕЦЬ — село в ґміні Більськ. Перша згадка з 1528 р. — король Зигмунт I повелів "волю новую садити в лесе на имя у Грабове". Grabowiec.

ГРАБОВЕЦЬ — село в ґміні Дубичі Церковні, засноване в XVI ст. — колишня назва Обиходник (1576 р.). Біля 1560 р. займало 60 волок землі. Grabowiec.

ГРАДОЧНА — село в ґміні Нарва. Згадується в 1661 р. Виробляли тут кельти — плетені ноші до возів-залізнаків і санок. В другій половині XIX ст. засновано тут церковну школу грамоти. В 1891 р. було тут 26 домів і 189 жителів, в 1936 р. 37 домів і 191 жителів, в 1959 р. 41 домів і 190 жителів. Найбільш поширене прізвище це Назаруки, інші — Бовтручуки, Глинські, Григоруки, Іванюки, Карлюки, Ничипоруки, Павлючуки, Пилипюки, Раковські, Савчуки і Яконюки. Gradoczno.

ГРЕДЕЛІ — село в ґміні Орля. Перша згадка з 1576 р. Gredele.

ГРИНЕВИЧІ — село в ґміні Більськ. Перша згадка з 1528 р. Hryniewiczze Mate.

ГРИНЕВИЧІ ВЕЛИКІ — село в ґміні Більськ. Перша згадка з 1569 р. На цвинтарі дерев'яна каплиця Св. Пророка Ілії. Hryniewiczze Duże.

ГРУЗКА — село в ґміні Кліщелі. Перша згадка в 1560 р. Gruzka.

ГУКОВИЧІ — село в ґміні Чижі. Перша згадка з 1576 р. В другій половині XIX ст. засновано тут церковну школу грамоти. В 1891 р. було 35 домів і 280 жителів, в 1936 р. 24 доми і 125 жителів, в 1959 р. 26 домів і 125 жителів. Hukowicze.

ГУСАКИ — село в ґміні Більськ. Перша згадка з 1576 р. Husaki.

ДАВИДОВИЧІ — див. Стрільці.

Цвинтарна церква Св. Трійці в Більську.

ДАШІ — село в гміні Кліщелі. Колишнє передмістя Кліщель, частина бувшого Села Косна, в якому жили в XVI ст. Дашевичі — Семен, Іван і Веремій. В першій половині XIX ст. існувала тут церковна школа, заснована завдяки ініціативи кліщелівського пароха о. Антона Сосновського. Dasze.

ДЕНИСКИ — село в гміні Більськ. Перша згадка з 1576 р. Deniski.

ДЕТИННЕ — село в гміні Ботьки. В 1929 р. проживало тут 10 православних родин.

ДИДУЛІ — село в гміні Орля. Перша згадка з 1577 р. Dydule.

ДІДКОВИЧІ — гмінне село. Давніше мало мішане населення, існувала церква. Зараз цілковито ополячене. Територія гміни переважно польська, лише в східній частині декілька українських сіл.

ДМИТРУКИ — присілок в гміні Гайнівка, біля Орішкова. Wygon.

ДОБРИВОДА — село в гміні Кліщелі. Перша згадка з 1560 р. Кол. передмістя Кліщель. В першій половині XIX ст. діяла тут церковна школа, заснована з ініціативи кліщелівського пароха Антона Сосновського. В селі каплиця Св. Параскеви. Dobrowoda.

ДОБРОМИЛЬ — село в гміні Більськ. Колишнє село Ромашки заселене руськими боярами — перша згадка з 1577 р. Dobromil.

ДОБРІЙ БРІД — див. Мацкевичі.

ДОМАНОВО — село в гміні Бранськ. В 1898 р. було тут 39 православних. Domnowo.

ДОРАТИНКА — село в гміні Нарва. Згадується в 1560 р. під назвою Дорогатинка. В 1884 р. засновано тут церковну школу грамоти (22 учні, в тому 2 католики). Doratynka.

ДОРОГИЧИН — місто, гмінний центр. Drohiczyn.

Дорогичин положений на території найстарішого українського осадництва на Підляшші, яке концентрувалося власне в безпосередній близькості Бугу. Оборонний дорогичинський город виник, мабуть, у X-XI ст., коли уміцнювалася тут фєвдальна влада київських князів. Перша згадка про Дорогичин походить з 1142 р. Крім значення мілітарного, мав він також велике значення як торговий осередок, про що засвідчує декілька тисяч знайдених тут олов'яних пльомб, якими значені були товари. В другій половині XII ст. Дорогичин став також центром удільного князівства, відокремленого від Берестя. Найвизначнішою подією в історії Дорогичина в княжій добі було, мабуть, коронування в місцевій замковій церкві князя Данила Романовича на короля Руси 1253 р.

В половині XIV ст. Дорогичин, разом з цілою Берестейщиною, знайшовся в межах Великого Князівства Литовського, хоч на зламі XIV і XV ст., а також в роках 1440-1444 мали його в своїх руках також мазовецькі князі. В тому періоді став він центром Дорогичинської землі, яка відділилася від Берестейщини. Згодом відокремилась також Більська земля, а пізніше і Мельницька. Коли в 1513-1520 рр. утворено Підляське воєводство, Дорогичин став його столицею.

В другій половині XIV ст. почало в Дорогичині оселяватися щораз більше поляків, фундовано тут костел. В 1498 р. Дорогичин отримав маґдебурзьке міське право, яке мало обов'язувати обидві нації. Уведено навіть засаду, що в склад міської ради входила рівна кількість католиків і православних, мало також бути двох бурмістрів — католик і православний. В 1580 р. Дорогичин мав

328 домів і біля 2 тис. жителів, в тому 97 ремісників. Був також важливим торговим осередком. Війни половини XVII ст. не обминули і Дорогичина — в 1662 р. було тут вже лише 680 жителів. Відбудувався Дорогичин дуже повільно — в 1775 р. мав всього 236 домів і біля 2 тис. жителів.

Після останнього розподілу Польщі поділено також і Дорогичин — частина міста на правому березі була включена до Пруссії, частина лівобережна до Австрії. Поділ цей утримувався, а в 1863 р. лівобережна частина, звана Руською Стороною, була позбавлена міських прав і стала звичайним селом. Частина правобережна за пруської, а деякий час за російської влади, була центром Дорогичинського повіту, включеного пізніше до Більського повіту. В 1857 р. ця частина Дорогичина начислювала 835 жителів, в 1897 р. — 1409, а в 1900 р. біля 2 тисяч жителів. В 1921 р. Дорогичин начислював 287 домів і 1972 жителів — 1171 поляків, 687 жидів і 114 українців. В 1988 р. було тут 2131 жителів.

Перша церква в Дорогичині виникла, мабуть, не пізніше як в XI ст. Була це замкова церква Пресв. Богородиці. Чергові церкви виникали на території міської осади. На правому березі Бугу існували церкви Воскресення Господнього, Вознесення Господнього, Св. Миколи, Св. Параскеви і Св. Трійці. При церкві Св. Трійці виник у 1500 р. монастир з церквою Успення Пресв. Богородиці і шпитальною церквою Св. Варвари. На лівій стороні Бугу існував монастир Св. Спаса (т.зв. забузький) з церквою Св. Ілії. До сьогодні збереглася однак лише мурована церква Св. Миколи, побудована в 60-х роках XVIII ст. В роках 1978–1985 проведений був ремонт цієї церкви, яка стала в 1985 р. місцем ювілейних святкувань сторіччя православної парафіяльної організації в Дорогичині. Гміна Дорогичин займає 192 кв. км з 37 селами і 5587 жителями (1988 р.). Населення тепер переважно польське, лише декілька українських сіл.

Парафіяльна церква в селі Дубичі Церковні б. Гайнів-ки.

Парафіяльна церква в Дорогичині над Бугом, збудована в 19 ст.

ДУБИНИ — село в ґміні Гайнівка, з парафіяльною церквою Успення Богородиці. Дубини засновано в другій половині XVII ст., як село осочників, які стерегли королівську Біловезьку пушу. В 1775 р. було 53 господарства. В другій половині XVIII ст. побудовано в селі дерев'яну церкву. Сучасний, мурований, церковний будинок зведено в 1867-1872 р. Стара церква була від-продана до Рогачів, а на її місці, в кінці XIX ст., побудовано муровану каплицю. В кінці XIX ст. в Дубинах, які належали до Пружанського повіту, було 83 доми, 523 жителів, школа, 957 десятин селянських і 120 дес. церковних. Dubiny.

На цвинтарі біля села — з каплицями Св. Фоми і Св. Іллі — могили вояків Армії УНР, які в міжвоєнному періоді проживали в Гайнівці.

ДУБИНСЬКА ФЕРМА — див. Херма.

ДУБИЧІ ОСОЧНІ — село в ґміні Гайнівка. Колись велике село королівських осочників і бортників Більського лісництва, засноване в XVI ст. — перша згадка з 1576 р. Зараз біля 70 домів і 250 жителів. Dubicze Osoczne.

ДУБИЧІ-ТОФИЛОВЦІ — див. Тофиловці.

ДУБИЧІ ЦЕРКОВНІ — ґмінне село з парафіяльною церквою Покрову Пресвятої Богородиці. Перша згадка з 1532 р., в XVII ст. відоме також під назвою Жарівець. Дерев'яна церква збудована після війни —попередня згоріла в 1944 р. Dubicze Cerkiewne.

Ґміна Дубичі Церковні займає 151 кв. км, на яких розташовані 17 сіл (29 місцевостей) з 2728 жителями (1988 р.). Населення ґміни майже в 100% українське.

ДУБНО — село в ґміні Ботьки. Засноване, мабуть, на зламі XV і XVI ст. Разом з фільварком належало до маєтку Ботьки — перша згадка з 1512 р. В XVII ст. Дубно було деякий час центром окремого маєтку з 19 селами. В кінці XIX ст. засновано в селі церковну школу грамоти. В 1929 р. в селі проживало 125 родин, зараз біля 100 домів і 400 жителів. Dubno.

ДУБЯЖИН — село в ґміні Більськ, кол. ґмінний центр. Згадується в XVII ст. Dubiażyn.

ЄЛЯНКА — село в ґміні Дубичі Церковні. Перша згадка з 1560 р. Jelonka.

ЖАГУНІ — незідентифіковане село, в якому ще в першій половині XVIII ст. проживало українське населення, що належало до уніятської парафії в Бранську.

ЖИРЧИЦІ — село в ґміні Нурець-Станція, з парафіяльною церквою Дмитрія Солунського. Засновані Жирчиці були мабуть у XV ст. —перша згадка з 1545 р. В XVI ст. село поділено було на три частини —найбільша належала до Мельницького староства, менші були пов'язані з окремими фільварками. Тепер у селі 74 доми, біля 300 жителів. Żerczysce.

Церква в Жирчицях існувала вже в другій половині XVI ст. В 1847 р. жирчицька парафія начислювала 1026 віруючих. В 1872 р. освячено новий церковний будинок, який згорів у 1944 р. В XIX ст. в склад парафії входили села — Жирчиці, Грабарка, Мощона Панська, Поканево, Сумінщина-Вільна, Вакуловичі, Заболоття, Залісся. В міжвоєнному періоді церква в Жирчицях, хоч служила для 2.5 тис. віруючих, була філією парафії в Мілейчицях, а пізніше в Рогачах. Відновлено парафію щойно в 1951 р., коли відремонтовано церкву після воєнної руїни. Каплиця на цвинтарі.

ЖОЛОДЬКИ — село в ґміні Ботьки. Перша згадка з 1517 р. В 1929 р. проживало тут 8 православних родин. Żołoski.

ЖУКИ — село в ґміні Кліщелі. Перші згадки з XVII ст. Żuki.

ЖУРОБИЦІ — село в ґміні Дідковичі з церквою Св. Арх. Михаїла —філією парафії в Жирчицях. Перша згадка з 1528 р. Сучасний дерев'яний церковний будинок з XVIII ст. Żurobice.

ЗАБАГОНЩИНА — присілок села Мацкевичі. Zabagonie.

ЗАБЛУДІВ — місто, ґмінний центр. Засноване в XVI ст. маґнатським родом Ходкевичів, які переселилися з Київщини. На зламі 60-х і 70-х років XVI ст. працювала тут друкарня, якою керував Іван Федорович. В Заблудові і його околицях поселялось також українське населення, яке однак асимілювалось з набагато численнішими білорусами, хоч ще у минулому столітті деякі польські, російські й українські мовознавці зачисляли місцеві говірки до українського мовного масиву. Zabłudów. Територію ґміни загально заселяють білоруси і поляки, лише на самому півдні є декілька українських сіл.

ЗАБОЛОТТЯ — село в ґміні Нарва. В 1930 р. було тут 3 доми, 21 особа. Zabłocie.

ЗАЛІШАНИ — село в ґміні Кліщелі. Перші згадки з XVII ст. Zaleszany.

ЗАЛУСЬКІ — село в ґміні Бранськ. В 1898 р. було тут 66 православних.

ЗАНІ — село в ґміні Бранськ. Перша згадка з 1514 р. В 1898 р. було тут 148 православних. Zanie.

ЗАЄЧНИКИ — село в ґміні Дорогичин. Перша згадка з 1567 р. Zajeczniiki.

ЗБУЧ — село в ґміні Чижі. Перша згадка з 1540 р. Zbusz.

ЗУБАЧІ — село в ґміні Черемуха з парафіяльною церквою Покрову Св. Богородиці. Перші згадки про село маємо з кінця XV ст., коли входило воно в склад маєтків боярського роду Турів. Приблизно в тому часі побудовано дерев'яну церкву Св. Апостолів Петра і Павла. В 90-х роках XIX ст., після пожару, побудовано сучасну дерев'яну церкву. В селі також каплиця Св. Миколи. Zubasze.

ЗУБОВО — село в ґміні Більськ. Перша згадка з 1576 р. Zubowo.

ІВАНКИ — село в ґміні Нарва, засноване в кінці XV ст. В 1874 р. засновано тут церковну школу, т.зв. школу просвіти (грамоти). В 1935 р. було в селі 11 домів, 64 жителів, в 1945 р. 6 домів і 30 жителів. Iwanki.

ІСТОК — село в ґміні Дубичі Церковні, засноване перед 1570 р. Istok.

ІСТОК — село в ґміні Нарва, засноване щойно на зламі XIX і XX ст. В 1936 р. було 16 домів і 91 жителів, в 1959 р. було 20 домів і 104 жителів. Istok.

КАЛІЧИЦІ — колонія села Сніжки. Кол. маєток Сасинів-Калічицьких. Перша згадка з 1501 р. Kalejczyse.

КАЛЬНИЦЯ — село в ґміні Бранськ. В 1898 р. було тут 12 православних.

КАМЕНЬ — село в ґміні Чижі, засноване перед 1570 р. Kamień.

КАНЮКИ — село в ґміні Заблудів, на березі Нарви. Згадується перший раз в 1576 р. під назвою Риболови. Сучасна назва від імені Канюк. В селі проживає знаменитий народний різьбар Володимир Наум'юк, праці якого зберігаються в збірках багатьох музеїв у Польщі й інших країнах (м. ін. і в ЗСА). Kaniuki.

КАЧАЛИ — село в ґміні Нарва. Назва села походить від імені Качало — перед 1544 р. Веремій Качалович отримав від більського намісника незаселену землю біля Сунацького болота над Нарвою, де й виникло село. Kaszały.

КЕРСНІВОК — село в ґміні Бранськ. В 1898 р. було тут 50 православних. Kiersnówek.

КЕРСНОВО — село в ґміні Бранськ. Kiersnowo.

КЛЕБАНКА — колонія Кліщель. Колишній фільварок кліщелівського католицького пароха (плебанія). Klebanka.

КЛЕКОТОВО — село в ґміні Сім'ятичі. Перша згадка з 1431 р. Klekotowo.

КЛЕНИКИ — село в ґміні Чижі з парафіяльною церквою Вознесення Господнього (Вшестя). Перші згадки з 40-х років XVI ст. В 1790 р. начислювали 56 домів. В 1891 р. було 103 дома і 825 жителів, в 1936 р. 178 домів і 1064 жителів, в 1956 р. 222 дома і 1113 жителів. Тепер у селі 240 домів і 1000 жителів. Klejniky.

Церква в Клениках існувала вже в половині XVI ст. Сьогодні в склад парафії входять села Кленики, Сапово, Ліщини, Гуковичі, Городчино, Кожино, Ступники, Козлики, Іваново, Градочна, Ляхи, Яново, Тиневичі Малі, Істок, Радьки. В 1959 р. парафія начислювала 3160 віруючих. В 1973 р. згоріла дерев'яна церква, побудована в 1880-их роках. В її місці вибудовано велику муровану церкву, архітектура якої нав'язує до церковної архітектури Київської Руси. Освячено її в 1988 р. На території села знаходиться також мурована каплиця Св. Миколи і мурована цвинтарна каплиця Преображення Господнього.

В 1909 р. виник тут український народний театр, який ставив п'єси українських авторів, м. ін. Карпенка-Карого.

КЛИМКОВИЧІ — село в ґміні Мілейчиці. Згадується в початках XVI ст., як осада млинарів Климковичів на річці Нурчик. Klimkowicze.

КЛІХИ — село в ґміні Бранськ. В 1898 р. був тут 21 православний. Klichy.

КЛІЩЕЛІ — кол. місто (міські права втратило в 1950 р.), ґмінний центр. Kleszczele.

З виданого в 1523 р. документу великого князя литовського Жигмонта I довідуємося, що він наказав осадити місто Кліщелі на землі Більського повіту віленському воєводі Миколі Радивиліві. Непорозуміння між воєводою і міщанами довели однак до обезлюднення цього нового міста і Жигмонт наказав знов провести льокацію міста, яке отримало хелмінське міське право. В 60-х роках XVI ст. переміряно землю на волоки. Кліщелі мали тоді 150 волок землі (в тому 4 волоки церковні). Як передмістя, вимірено села Добривода, Трубянка (вже не існує), Нурець (тепер село Черемуха), Косна і Даші. Міщани займались передусім хліборобством і ремеслом на потреби міста й довколишніх сіл.

В роках шведської "потопи" (1655-56) Кліщелі були дуже сильно знищені — люстратори побачили в місті всього 13 вцілілих домів. Після відбудови Кліщелі далі були передусім рільничою оселею, хоч частина жителів займалась ремеслом, торгівлею хмелем, а у XVIII ст. згадується також про скляну гуту.

Перші точні статистичні дані про Кліщелі маємо з кінця XVIII ст., коли вони належали до Пруссії. В місті було тоді 1888 жителів, в чому 58 жидів. Займали вони 279 домів при 20 вулицях. Промислові підприємства — 1 цегельня, 7 водяних млинів, 16 пивних і 12 горілчаних броварів. Проживало в Кліщелях 86 ремісників, а про порядок дбав магістратський працівник і 6 поліціантів. Однак в основному жителі міста займались рільництвом. В 1878 р. було тут 1750 жителів (807 православних, 518 католиків, 435 жидів), а в 1900 р. — 1980

Цвинтарна каплиця в селі Кнориди.

жителів. Можна сказати, що Кліщелі тоді майже не розвивалися — ні демографічно, ні економічно. В 1931 р. було 2053 жителів — 889 православних, 518 католиків і 645 жидів, які загинули в часі війни.

Від початків існування Кліщель були в них православні церкви — в XVI ст. згадується про церкви Св. Миколи і Св. Юрія. В 1544 р. королева Бона фундавала тут католицький костел. При парафії Св. Миколи існувала в XIX ст. церковна школа, яку закінчив м. ін. Михайло Бобровський (див. Вілька Виго-нівська). Свій високий, як на той час, рівень школа ця завдячувала передусім дбайливості пароха Антона Сосновського (1774-1852), який, крім душпастирської праці, займався також історією свого міста і регіону. У 1820 р. в кліщелівській школі діти (було їх 80) вчилися, крім релігії й писання по-слов'янськи і по-польськи, також початків арифметики і здобували практичні знання про сільське господарство. Завдяки ініціативі о. Сосновського школи були організовані також в навколишніх скарбових селах — Дашах, Добриводі, Кузаві, Суховольцях і Черемусі, в яких вчилася разом 78 хлопців і 30 дівчат. Вчителі були з селян і оплачували їх жителі згаданих сіл.

Сьогодні в Кліщелях існує лише одна православна парафія з мурованою церквою Успення Пресв. Богородиці. Крім цього збереглася дерев'яна дзвіниця Миколівської церкви, недавно відремонтована і перероблена на каплицю.

Від 1922 р. діяв в Кліщелях театральний гурток, який ставив п'єси українських авторів. В 1966 р. він здобув перше місце на загальнопольському огляді українських колективів у Перемишлі. Крім цього кліщелівський гурток УСКТ (існує з 1956 р.) організував ще український хор. В 1966 р. почалося також навчання української мови в місцевій початковій школі. Діяльність гуртка УСКТ (єдиного тоді на Північному Підляшші) зустрінулася однак з ворожим ставленням адміністративного апарату, як і діючого при його підтримці Біло-

руського Сусп.-Культ. Товариства. В 1968 р. ліквідовано навчання української мови, а діяльність самого гуртка завмерла з початком 70-их років. Відновлено її щойно в 1985 р.

Гміна Кліщелі займає 143 кв.км і начислює 3713 жителів (1988 р.). Населення її, за винятком самих Кліщель, майже повністю українське.

Капличка над джерелом біля села Котли поблизу Більська.

КЛУЖКИ — не існуюче сьогодні село в кол. орлянській маєтності. В 1577 р. займало 24 волоки землі, в селі була одна корчма. Місце його положення невідоме.

КЛЮКОВИЧІ — село в гміні Нурець-Станція. Перша згадка з 1499 р. В XVI ст. було власністю боярів Букрабів-Клюковицьких. Klukowicze.

КЛЮКОВИЧІ-КОЛОНІЯ — село в гміні Нурець-Станція. Виникло після 1921 р. на місці кол. двора. Klukowicze-Kolonia.

КНОРИДИ — село в гміні Більськ. Перша згадка з 1512 р. Кол. центр одного з ботьківських маєтків роду Сапігів. У 1880-их роках засновано тут церковну школу грамоти, в якій вчилася 25 учнів. В 1929 р. проживали тут 53 православні родини в селі і 10 в маєтку Кнориди. На цвинтарі каплиця Св. Юрія, також каплиця на криниці біля села. Kporudy.

КНОРОЗИ — село в гміні Більськ. Перша згадка з 1576 р. Kporozy.

КОВЕЛА — село в гміні Нарва. Перші згадки з XVIII ст. Kowela.

КОЖАНКА — частина села Кожина, звана Малим Селом або Кротами.

КОЖИНО — село в гміні Більськ. Перша згадка з початків XVII ст. як про осаду млинарів. В другій половині XIX ст. засновано церковну школу, т.зв.

школу грамоти. В 1891 р. було 41 домів і 344 жителів, в 1936 р. було 61 домів і 338 жителів, в 1959 р. було 70 домів і 346 осіб. Kożyno.

КОЗЛИ (КУЗЛИ) — село в гміні Більськ. Перша згадка з XVII ст. Kozły.

КОЗЛИКИ — село в гміні Нарва. Перша згадка з 1576 р. В другій половині XIX ст. засновано в селі церковну школу грамоти. 1891 р. було 19 домів і 164 жителів, в 1936 р. 35 домів і 192 жителів, в 1959 р. 39 домів і 178 жителів. Біля села дерев'яна каплиця Св. Миколи з кінця XVIII ст. Біля каплиці дерев'яний хрест, поставлений українською молоддю з нагоди 1000-річчя Хрещення Київської Руси. Над берегом Нарви будується музей підляського українського села просто неба. Kozliki.

КОЙЛИ — село в гміні Чижі. Перша згадка з 1536 р. В селі каплиця Св. Олексія. Kojły.

КОНОНЮКИ — присілок села Васьки. Podwaśki.

КОРИТИСЬКА — село в гміні Дубичі Церковні, засноване перед 1570 р. Koryciski.

КОРПАЧІ — колонія села Плютичі. Колишне село чиншове. Korpacze.

КОРХИ — присілок села Витово. Kraskowszczyzna.

КОСНА — колонія села Жуки. В 1560 р. село Косна було вимірене як передмістя для Кліщель. Православна парафіяльна церква існувала вже в XVI ст. Сучасну муровану парафіяльну церкву св. Миколи побудовано в XIX ст. Біля 1900 р. коснянська парафія начислювала 1682 віруючих. Kośna.

КОТІВКА — село в гміні Гайнівка. Перші згадки з XVIII ст. Kotówka.

КОТЛИ (КУТЛИ) — село в гміні Більськ. Перша згадка з 1536 р. Каплиця біля села на криниці. Kotły.

КОТЛІВКА — село в гміні Нарва на українсько-білоруському мовному пограниччі. Перші згадки з XVIII ст. Назва від слова "котел", "котловина" — заглиблення в землі. Kotłówka.

КОШЕЛІ — село в гміні Орля. Перша згадка з 1495 р. В 1507 р. отримав їх писар троцького воєводи Ясько Іванович, який поміняв це село з Богушом Боговитиновичем — в 1510 р. Кошелі належали до Орлянської маєтности — в 1577 р. займали 31 волок землі, було в селі 2 корчми. Koszele.

КОШКИ — село в гміні Орля. Перша згадка з 1616 р. Koszki.

КРАСНЕ СЕЛО — село в гміні Ботьки. Перший раз згадується, як Красне в 1577 р. Krasna Wieś, Krasnowieś.

КРАСЬКИ — село в гміні Гайнівка. Перші згадки з XVIII ст. Pasieczniki Wielkie.

КРИВА — село в гміні Орля. Перша згадка з 1576 р. під назвою Крив'ятичі. Krzywa.

КРИВЕЦЬ — село в гміні Нарва. Перша згадка з 1576 р. Krzywies.

КРИВ'ЯТИЧІ — село в гміні Орля. Перша згадка з 1532 р. (Криволя). Належало до Орлянської маєтности — в 1577 р. займало 8 волок землі. Народилися тут сучасні українські поети Іван та Петро Киризьки. Krywiatycze.

КРУГЛЕ — колонія села Московці. Колись село і фільварок. Перша згадка з 1676 р. Krugłe.

КРУГЛЕ — присілок села Вилюки. Krugłe.

КУДЕЛИЧІ — село в гміні Мельник. Перша згадка з 1616 р. про оселю млинаря і фоліушника Куделича. Kudelicze.

КУЗАВА — село в гміні Черемуха. Перша згадка з 1560 р. В XVII ст. звалася також Бабичі. В першій половині XIX ст. існувала тут церковна школа, зорганізована з ініціативи кліщелівського пароха о. Антона Сосновського. Тепер у селі є також дерев'яна парафіяльна церква Св. Варвари. Kuzawa.

КУРАШЕВО — село в гміні Чижі з парафіяльною церквою Св. Антонія Печерського. Село засноване біля 1560 р., в околиці сліди осадництва з XII ст. Біля 1900 р. було в Курашеві 133 доми і 665 жителів. Сучасний дерев'яний церковний будинок збудовано в XIX ст., є тут також каплиця Св. Братів Макавеїв. Kuraszewo.

КУРАШОВО — село в гміні Кліщелі. Перша згадка з 1574 р. Kuraszewo.

КУТОВА — село в гміні Нарва. Перші згадки з XVIII ст. Назва від імені Кут (Кутоній). Kutowa.

ЛАПТІ — село в гміні Вишки. Перша згадка з 1597 р. Łapcie.

ЛАПУХІВКА — село в гміні Нарва. Колишнє село-передмістя Нарви. Перша згадка з 1575 р. В 1930 р. було тут 27 домів з 115 мешканцями. Łopuchówka.

ЛЕВОШІ — село в гміні Мілейчиці. Перші згадки з XVIII ст. Lewosze.

ЛЕНЕВО — село в гміні Чижі, засноване Жуком Лєневичем, який поселився тут біля 1540 р. Leniewo.

ЛИТВИНОВИЧІ — село в гміні Нурець-Станція. Перша згадка з 1499 р. В XVI ст. були власністю боярів Литвинівських. Litwinowicze.

ЛІЩИНИ — село на пограниччі гмін Більськ і Чижі. Перша згадка з 1576 р., як про оселю млинаря. В 1891 р. було 7 домів і 60 жителів в 1936 р. — 12 домів і 58 жителів, а в 1959 р. — 14 домів і 63 жителів. Leszczyny.

ЛОЗИЦІ — присілок села Орішково. Перші згадки з XVIII ст. Łozice.

ЛОКНИЦЯ — село в гміні Більськ, засноване між 1566 і 1569 р. Łoknica.

ЛОСИНКА — село в гміні Нарва, з парафіяльною церквою Св. Ап. Якова. Належало до колишнього Більського лісництва, засноване в другій половині XVIII ст. В 1790 р. було 43 господарства. Тепер — 85 домів і біля 380 жителів, які говорять перехідною українсько-білоруською говіркою. В селі є також цвинтарна каплиця св. Юрія. Łosinka.

ЛЯСКІВЩИНА — село в гміні Сім'ятичі. Laskowszczyzna.

ЛЯХИ — село в гміні Нарва. Перша згадка з 1575 р. В другій половині XIX ст. засновано тут церковну школу грамоти. В 1891 р. було 196 жителів, в 1936 р. було 32 доми і 197 жителів, а в 1959 р. — 46 домів і 217 жителів. Lachy.

МАКАРКИ — село в гміні Городиськ. Перша згадка в 1554 р. Makarki.

МАКІВКА — село в гміні Нарва. В 1560 р. осаджено це село на 33 волоках і віддано під міську юрисдикцію, як передмістя Нарви. В 1885 р. засновано церковну школу грамоти. Тепер у селі 70 домів і 250 жителів, які вживають перехідної українсько-білоруської говірки. Makówka.

МАКСИМІВЩИНА — присілок села Вілька (в гміні Чижі). Фільварок Максимівщина згаданий був вже у 1616 р. Maksymowszczyzna.

МАЛИННИКИ — село в ґміні Орля, засноване в XVI ст., перша згадка з 1542 р. Зараз біля 120 домів і 450 жителів. Malinniki, Malepniki.

МАЛІШІ — село в ґміні Вишки, з парафіяльною церквою Св. Апостолів Петра і Павла. Перша згадка з 1547 р., як про село в Бранському старостві з повністю українським населенням (біля 80-ти господарств). Церква була вже в XVI ст. Тепер біля 100 домів, 360 жителів, — біля 30% поляків. Malesze.

МАЦКЕВИЧІ — село в ґміні Дубичі Церковні. Назва виникла від прізвища лісного стражника Данила Мацкевича, який в другій половині XVIII ст. поселився в лісному обрубі Довгий Брід. Długi Bród.

МАЦЬКОВИЧІ — село в ґміні Мельник. Згадується в 1616 р. як оселя млинаря і фолюшника Мацьковича. Maskowicze.

МЕДВЕЖИКИ — село в ґміні Мілейчиці. Перші згадки з XVIII ст. Miedwieżyki.

МЕЛЬНИК — кол. місто (міські права втратило в 1934 р.), сьогодні ґмінний центр. Mielnik. Археологічні дані засвідчують про заснування тут оборонного города в XI ст. Перша літописна згадка відноситься до 1240 року. В місцевій церкві знаходилася чудотворна ікона Спаса-Ізбавника, перед якою молився, м. ін., князь Данило Романович Галицький. В XIV ст. Мельник, разом з цілою Берестейщиною, включений був до складу Великого Князівства Литовського. На протязі XVI ст. став центром Мельницької землі, яка виділилася з Дорогичинської землі.

В 1440 р. Мельник отримав хелмінське міське право, а в 1501 р. право маґдебурзьке, що уможливило його швидкий розвиток. В 1580 р. місто начислювало 252 доми. Населення займалося передусім рільництвом (належало до нього 122 волоки міських ґрунтів) і ремеслом, а також торгівлею. Війни половини XVI ст. принесли містові руїну — число населення зменшилося до 480 осіб, оброблювано всього 5 волок землі. Після цього Мельник не повернувся вже до давнішого значення — в 1789 р. начислював усього 108 домів. Його жителі займалися тоді рільництвом і дрібним ремеслом. В 1799 р., коли ця частина Підляшшя належала до Пруського королівства, було в місті 141 домів і 822 жителів. Також в XIX ст. Мельник, положений осторонь від комунікаційних шляхів, властиво не розвивався. В 1921 р. начислював всього 1091 жителів (184 доми), а в 1931 р. було 1389 жителів.

За народніми переказами, перша церква в Мельнику, яка провалилася під землю, мала бути побудована на горі Вшестя, на місці кол. язичницького храму — навіть ще сьогодні, в святкові дні чути з глибини звук дзвонів. Церква з іконою Спаса, про яку згадує Галицько-Волинський літопис, знаходилася найпевніше в мельницькому городі. Теперішня парафіяльна церква — Народження Пресвятої Богородиці, яку збудовано в XIX ст., знаходиться недалеко городища і можна її вважати континуацією замкової церкви з княжих часів. Крім цього, на цвинтарі маємо ще каплицю Покрову Св. Богородиці.

Ґміна Мельник займає 196 кв. км. Населення — 3183 особи в 1988 р. — в основному українське, проживає в 23 селах і присілках.

МИКЛАШІ/МИТЛАШІ — село в ґміні Орля. Згадується в 1586 р. як боярське село в Орлянській маєтності — Villa bojarorum Miklaszewszczyzna. Mikłasze.

МИКУЛИЧІ — село в ґміні Мілейчиці. Перша згадка з 1444 р. Mikulicze.

МИНЬЧЕВО — село в ґміні Дорогичин. Перша згадка з 1569 р. Назва від імени Минько. Minczewo.

МИТЛАШІ — див. Миклаші.

МІЛЕЙЧИЦІ — кол. місто, тепер ґмінний центр. Milejczyce.

Міські права Мілейчиці, важливий центр на шляху з Берестя до Більська, отримали в 1526 р. Льокаційний привілей віддавав містові прибутки з корчем, пивоварень, м'ясних крамів і продукції горілки. Отримали також Мілейчиці 188 волок землі. В 1566 р. були в місті 3 ковалі, 3 кушнірі, 2 млинарі, 2 гончарі, 2 кравці, один швець "сідельник", а передусім 27 корчем — 2 медові, 15 пивних і 10 горілчаных. В XIX ст. Мілейчиці, положені далеко від нових комунікаційних шляхів, втратили своє значення. Після Першої світової війни, вже без міських прав, начислювали 224 доми і 1180 жителів.

Церква Св. Миколи була в Мілейчицях вже в XV ст., в XVI ст. згадується також про церкву Св. Варвари — її настоятель брав участь в синоді противників унії в Бересті 1596 р. Парафіяльною є зараз церква Св. Варвари, а на цвинтарі стоїть дерев'яна каплиця Св. Миколи.

Ґміна Мілейчиці займає 152 кв. км з 20 селами. Проживає на її території 2791 особа. Населення українське.

МОКРЕ — село в ґміні Більськ. Перша згадка з 1577 р. Mokre.

МОЛЯВИЧІ — село в ґміні Вишки. Перша згадка з 1524 р. Mulawicze.

МОРЕ — село в ґміні Чижі. Засноване перед 1570 р. На цвинтарі каплиця Св. Теклі. В Морі народилася сучасна поетеса Ірина Боровик, яка пише місцевим українським діалектом і по-польськи (давніше також по-білоруськи). Morze.

МОСКОВЦІ — село в ґміні Орля. Перші згадки з XVII ст. Назва від імени Моско. Moskiewce.

МОХНАТЕ — село в ґміні Гайнівка. Засноване біля 1570 р. в Більському лісництві на 35 волоках ґрунту. Зараз начислює біля 100 домів, 450 жителів. Mochnate.

МОЩОНА КОРОЛІВСЬКА — село в ґміні Мельник. Перша згадка з 1529 р. Заснували її путні бояри мельницького замку, які пізніше втратили свої боярські права. Частина села була власністю мельницького війта. Сьогодні в селі біля 75 домів, 350 жителів (7 польських родин).Moszczona-Królewska.

МОЩОНА ПАНСЬКА — село в ґміні Нурець-Станція. Перша згадка з 1580 р. Була тоді власністю Їжиковичів. Moszczona Pańska.

МУТНА — село в ґміні Мельник. Початком села, заснованого щойно в XIX ст., була корчма, існуюча вже в XVIII ст. Тепер у селі біля 50 домів і 170 жителів — декілька польських родин. Metna.

М'ЯКИШІ — село в ґміні Більськ. В 1560 р. згадується млин Пилипа М'якишевича на річці Локниці. Miekisze.

НАРВА — кол. місто (міські права втратило 1934 р.). Тепер ґмінний центр. Narew. Початком осади був мабуть оборонний город, існуючий тут в періоді Галицько-Волинської Русі. В околиці розкинені також кургани. Як місто, Нарва була осаджена в 1514 р. з наказу великого князя литовського Жигмонта. Початково отримала міське право хелмінське, а пізніше маґдебурзьке. В 1580 р. Нарва мала 144 доми, в 1616 р. 169 домів. Частина населення займалася ремеслом (43 ремісники в 1580 р. і 135 в 1616 р.), інші рільництвом; місто мало 150 волок землі. Більшість населення була українська. Число поляків зменшилося після знищень в половині XVII ст. (залишилося всього 24 доми), коли на їх

місце оселялися українці з навколишніх сіл. В 1793 р. було в Нарві лише біля 70 міщан хліборобів. В початках XIX ст. було тут біля 95 домів і 400 осіб населення, яке займалося передусім управою хмелю. В 1855 р. в Нарві було 1300 жителів — 523 православних, 309 католиків (в 1844–48 роках на римський католицизм перейшла частина колишніх уніятів) і 468 жидів. Наприкінці століття (1885 р.) число населення збільшилося до 1612 осіб. В 1921 р. було тут 963 жителів (174 доми), в 1931 р. — 1301. В часі війни німці вивезли й вимордували місцевих жидів. В 1961 р. жило в Нарві 1200 осіб.

Православна церква існувала тут вже в початках XVI ст.; в 1528 р. фундовано також католицький костел. На початку XVII ст. князь Федір Масальський заснував у пущі монастир Вознесення Господнього, який існував ще в другій половині XVIII ст. Біля 1800 р. парафія Піднесення Чесного Хреста (разом з філіяльною церквою в Тиневичах Великих) начислювала 1555 віруючих. В 1881–85 роках побудовано сучасну дерев'яну парафіяльну церкву. На початку XX ст. існувало на терені парафії 6 шкіл грамоти (просвіти) з 119 учнями, а в самій Нарві школа церковно-парафіяльна (80 учнів) і Міністерства просвіти (133 учнів) — 1905 р. В 1907 р. наревська парафія начислювала біля 3,6 тис. віруючих, які проживали в Нарві і селах Тиневичі Великі, Скаришево, Рогози-Іванки, Ванево, Одринки, Городовщина, Маківка, Лопухівка, Заболоття, Доратинка, Качали, Брушківщина, Храбуствіка, Цімохи, Гайдуковщина. В міжвоєнному періоді число парафіян зменшилося до 2586 в 1930 р. — не всі повернули з "біженства". Церква в Тиневичах Великих є тепер центром окремої парафії. В 1979 р. Нарва начислювала 1301 жителя.

Крім церкви парафіяльної, яка була в 1990 р. міцно пошкоджена внаслідок пожежі, в Нарві існує ще цвинтарна дерев'яна каплиця Казанської Божої Матері, збудована в 1726 р.

Гміна Нарва займає 242 кв. км з 40 селами (48 осель) і 5491 жителем (1988 р.). Населення в основному українське, поляки проживають передусім в Нарві і Анцутах, а білоруси в селах на північно-східній окраїні.

НАРОЙКИ — село в гміні Дорогичин, з парафіяльною церквою Св. Косми і Дем'яна. Перша згадка з 1508 р. Найраніша згадка про церкву походить з 1629 р. Сучасну муровану церкву побудовано в роках 1863–66. В міжвоєнному періоді польська влада не дозволила на існування тут православної парафії — місцева церква була лише філією православної парафії в Сім'ятичах. Відновлено парафію щойно в 40-их роках. Біля 1900 р. було в Наройках 21 домів з 244 жителями, існувала також школа. До православної парафії належали тоді також Цецелі і Ключово.

НЕМИРОВО — кол. місто (міські права втратило в XIX ст.), тепер село в гміні Мельник. Первісна назва Нивиці — перша згадка з 1495 р. Назва Немирово від імени власника, який надав в 1616 р. міські права. В 1620 р. фундовано тут католицький костел. Сьогодні — 100 домів, 400 жителів. Населення переважно польське, лише декілька українських родин. Niemirów.

НОВЕ БЕРЕЗОВО — село в гміні Гайнівка з парафіяльною церквою Вознесення Господнього. Перша згадка з 1616 р., в 1618 р. фундовано тут церкву. Крім мурованої церкви (з XIX ст.), є в селі також дерев'яна церква Св. Івана Богослова (з XVIII ст.), дві каплиці з XIX ст., (дерев'яна і мурована), а також дерев'яна цвинтарна каплиця Преображення Господнього. Nowe Berezowo. Nowoberezów.

НОВЕ КОРНИНО — село в ґміні Гайнівка, засноване біля 1596 р. Nowe Kornino, Nowokornin.

НОВИНКИ — колонія села Ондріянки. Nowinki.

НОВОДВОРИ — колонія села Щити-Новодвори. Кол. фільварок. Nowodwory.

НОВОСАДИ — село в ґміні Гайнівка, засноване біля 1763 р. Давніше село положе на захід, в місці званому сьогодні Сеписько. Nowosady.

НОВОСЕЛЬЦІ — присілок села Доратинка. Nowosiołka.

НОВОСІЛКИ — село в ґміні Мілейчиці. Перша згадка з 1561 р. Nowosiołki.

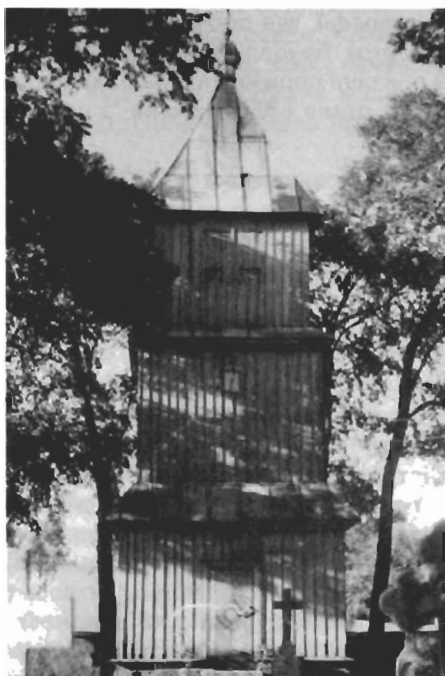
НУРЕЦЬ — село в ґміні Ботьки. Давніше належало до маєтку Дубно в ботьківських володіннях родини Сопірів — перша згадка з 1577 р. В 1929 р. проживало тут 30 родин. Nurzec.

НУРЕЦЬ — село в ґміні Нурець-Станція. Перша згадка з 1499 р. В селі існував також фільварок. Nurzec.

НУРЕЦЬ-СТАНЦІЯ — залізнична осада, ґмінний центр. Nurzec-Stacja. Ґміна Нурець-Станція займає 215 кв. км, начислює 23 села (34 оселі) з 5673 мешканцями. Населення загально українське, поляки проживають передусім в Нурець-Станції.

НУРЧИК — село в ґміні Нурець-Станція. Перша згадка з 1692 р. Поруч села існував тоді двір. Nurczyk.

НУРЧИК-КОЛОНИЯ — село в ґміні Нурець-Станція, кол. фільварок. Nurczyk-Kolonia.

Дзвіниця біля церкви в містечку Орля.

ОДРИНКИ — село в гміні Нарва, на українсько-білоруському пограниччі, колишнє село-передмістя Нарви — перша згадка з 1576 р. В 1854 р. збудовано в лісі біля села дерев'яну церкву Св. Івана Золотоустого. В 1885 р. засновано церковну школу грамоти (26 учнів). Odrynki.

ОКСЕНТІЇ — див. Переходи.

ОКСЮТИЧІ — село в гміні Мельник. Перша згадка з 1581 р., як про млинарську оселю. Oksiutycze.

ОЛЕКСИН — село в гміні Бранськ. Село в кол. Бранському старостві — перша згадка з 1563 р. В половині XVI ст. четверта частина населення була українська. В 1898 р. було тут 38 православних. Oleksin.

ОЛЕКШІ — село в гміні Орля. Перші згадки з XVII ст. Olexice alias Perehorełki. Назва від імени Олекша-Олекса (Олексій). Oleksze.

ОЛЕНДИ — село в гміні Бранськ. Перша згадка з 1567 р. В 1898 р. було тут 26 православних. Olendy.

ОЛЬХОВИЧІ — колонія села Мацьковичі. Olchowicze.

ОЛЬХОВА КЛАДКА — присілок села Борисівка. Olchowa Kładka.

ОЛЬШЕВО — село в гміні Ботьки. Перша згадка з 1528 р. Наприкінці XIX ст. засновано тут церковну школу грамоти (просвіти). Olszewo.

ОНАЦКИ — село вже не існує — його землі належать до села Торупі в гміні Ботьки. Перша згадка з 1599 р., як про оселю млиняря Онацка Ботьковича. В 1898 р. було тут 7 православних.

ОНДРІЯНКИ — село в гміні Ботьки, засноване мабуть в XVI ст. — перша згадка з 1525 р. Тоді також виникла тут церква. В XIX ст. побудовано сучасну муровану церкву Покрову Пресв. Богородиці, яка зараз є філією парафії в Ботьках. До місцевої православної парафії, яка проіснувала до 1915 р., належали села Жолодьки, Сільники і маєток Вандалін. Наприкінці XIX ст. було в селі 41 домів і 412 жителів. В 1929 р. в селі проживало 63 православні родини і 4 родини в маєтку. Тепер є біля 100 домів і 550 жителів, з чого частина це поляки. Andryjanki.

ОПАКА — село в гміні Черемуха. Перша згадка з 1567 р. В селі каплиця Народження Пресв. Богородиці. Opaка Duża.

ОРЕХОВИЧІ — село в гміні Більськ. Перша згадка з 1576 р. Назва від імени Орех. Orzechowcze.

ОРИШКОВО — село в гміні Гайнівка. Колишнє село королівських осочників, які стерегли Біловезької пущі, засноване на початку XVII ст. Тепер у селі біля 130 домів, 600 жителів. Orzeszkowo.

ОРЛЯ (ВУОРЛЯ) — кол. місто (міські права втратило 1921 р.), тепер гмінний центр. Orła.

Відома з писаних документів історія Орлі сягає початків XVI ст. Першим, знаним нам власником цієї волости (маєтності) був берестейський боярин, литовський підскарбій Михайло Богуш Боговитинович. Після його смерті (1539 р.) Орлю отримала одна з його дочок, яка вийшла заміж за польського маґната С. Тенчинського, а біля 1558 р. їхня дочка внесла Орлю, як посаг, до роду случьких князів Опельковичів. В 1577 р. в склад Орлянської маєтності входили села — Кошелі, Вервечки, Топчикали, Шерні, Клужки, Крив'ятичі, Топорі і Рудути.

Парафіяльна церква в селі Підбілля коло Більська, збудована в 19 ст.

В 1585 р. Орлянська волость перейшла в руки Радивилів. Від того часу почався швидкий розвиток осаді. Криштоф Радивил побудував тут замок і кальвінський збір (1622 р.). Від замку немає вже жадних слідів, зберігся будинок збору, який в XVIII-XX ст. служив місцевим жидом як синагога — тепер у ремонті. В 1618 р. Орля отримала привілеї на міські права. В 1654 р. на числювала 268 домів.

В рр. 1665-1667 місто було дуже знищене. В 1775 р. мало всього 90 домів. В 1789 р. Орля отримала новий привілей на міські права. У XVIII ст. належала до польського гетьмана Браницького, пізніше стала власністю князя Вітгенштайна, який у 1874 р. розпродав всю землю Орлянської волости міщанам і селянам. В 1880 р. проживало тут 2381 осіб, в чому 1812 жидів. Переважало жидівське населення аж до останньої війни. В шкільному році 1934-35 в місцевій школі вчилось 454 дітей, з чого 223 жидівських, 211 українських (мабуть в більшості з навколишніх сіл) і 20 польських — Орля мала тоді біля 3 тис. населення. В 1943 р. жидівське населення (біля 2 тис.) було німцями вивезене і замордоване. Тепер населення Орлі, як і всієї гміни, майже виключно українське — у самій осаді може всього 5% поляків.

В XVI ст. в Орлі було дві церкви — св. Симона Стовпника і Св. Івана Богослова. Церква Св. Івана перестала існувати десь біля половини XVIII ст., а церква Св. Симона згоріла в 1790 р. На її місці побудовано в 1797 р. нову дерев'яну церкву Св. Арх. Михаїла — покровителя України, яка існує до сьогодні. В склад Орлянської парафії зараз входять села —Крив'ятичі, Вілька, Кошелі, Міклаші, Топчикали, Пашківщина, Шерні, Рудути, Топорі і колонії Баранівці та Антоново. В 40-х роках XX ст. на числювала вона 3 тис. вірних. Крім

парафіяльної церкви (з окремою дзвіницею, побудованою в 1800 р.), є ще в Орлі цвинтарна дерев'яна каплиця Св. Кирила і Methodія, побудована в 1867-1870 роках.

Народилася тут поетеса Євгенія Жабінська (1966 р.).

Гміна Орля займає 172 кв. км з 23 селами (29 осель) і 4891 жителями (1988 р.), з чого біля 2 тис. проживає в самій осаді.

ОРЛЯНКА — колонія села Котли. Перша згадка з XVII ст. Orłanka.

ОСЛОВО — село в гміні Мельник. Перша згадка з 1582 р. Крім хліборобства, селяни займалися рибальством на потреби мельницьких і сім'ятицьких міщан, а також сплавлюванням дерева з Берестя до Гданська. Osłowo.

ОСОВКА — село в гміні Чижі. Перша згадка з 1576 р. — як Локниця. Osówka.

ПАВЛИ — село в гміні Заблудів. Перша згадка з 1576 р. На цвинтарі дерев'яна каплиця Св. Ап. Івана Богослова з XVIII ст., побудована в 1883 р. Біля 1900 р. було в селі 92 дома, 586 жителів. Pawły.

ПАВЛИНОВО/КРУГЛЕ — село в гміні Орля. Село виникло на місці колишнього фільварку Кругле. Каплиця на цвинтарі. Pawłipowo.

ПАВЛОВИЧІ — село в гміні Мельник. Перша згадка з 1616 р., коли був тут млин з фолюшем і тартак — власність Матиса Павловича. Pawłowicze.

ПАКАНЕВО — село в гміні Мілейчиці, засноване мабуть в XV ст. -перша згадка з 1545 р. Після останньої війни біля 250 осіб виїхало до ССР, залишилось всього 13 родин. Тепер у селі біля 110 домів, 470 жителів — передусім новоселених поляків. Rokaniewo.

ПАНАСЮКИ — колонія села Батики Передні. Panasiuki.

ПАРЦЬОВО — село в гміні Більськ, засноване в XVI ст. — перша згадка з 1576 р. На цвинтарі восьмибічна дерев'яна церква Св. Димитрія з XIX ст. Parcewo.

ПАСИНКИ — село в гміні Більськ, з парафіяльною церквою Народження Св. Івана Христителя. Перша згадка з 1576 р. Каплиця на цвинтарі. Pasynki.

ПАСІКА — колонія Красного Села. Pasięka.

ПАСІЧНИКИ ВЕЛИКІ — див. Краськи.

ПАСОЧНИКИ — село в гміні Дубичі Церковні. Pasieczniki Małe.

ПАТОКИ — село в гміні Бранськ. Перша згадка з 1525 р. Село в кол. Бранському старостві, в половині XVI ст. населення було тут переважно українське. В 1898 р. було тут 27 православних. Patoki.

ПАШКІВЩИНА — село в гміні Орля. Перша згадка з 1529 р., як про оселю боярина Пашка. Paszkowszczyzna.

ПЕРЕХОДИ/ОКСЕНТІЇ — присілок села Новосади, гм. Гайнівка. Przechody.

ПЕТРІВЩИНА — село в гміні Кніщелі. Перша згадка з 1577 р. Piotrowszczyzna.

ПИЛИКИ — село в гміні Більськ, засноване мабуть у XV ст. —перша згадка з 1576 р. Мало тоді 46 волок землі, в селі був королівський фільварок. Тепер понад 100 домів, 500 жителів. Біля половини —поляки; загально говоритьсь по-українськи. Назва мабуть від імени Пилип. Piliki.

ПИЛИПКИ — село в ґміні Більськ. Перша згадка з 1576 р. Давніша назва Поріччя або Підріччя. Piliarki.

ПІДБІЛЛЯ — колонія села Дубяжин в ґміні Більськ, з парафіяльною дерев'яною церквою Св. Пророка Ілії з ХІХ ст. Перша згадка з 1567 р. Звалося тоді Підбільськ і було власністю Вагановських, боярів з Берестейського повіту. Podbiele.

ПІДВЕЖАНКА — присілок села Вілька в ґміні Чижі. Podwieżanka.

ПІДМОКЛЕ — колонія села Новосілки в ґміні Мілейчиці. Podmokle.

ПІДРІЧАНИ — село в ґміні Чижі. Перша згадка з 1536 р. (тодішня назва Локниця). Podrzeczany.

ПІСКИ — село в ґміні Дубичі Церковні. Перші згадки про поселення з ХVІІІ ст. Piaski.

ПИЩАТКА/ПИЩАТКА — село в ґміні Нурець-Станція. Перші згадки з ХVІІ ст. Piszczatka.

ПЛЕСКИ — велике село в ґміні Більськ, з парафіяльною церквою Преображення Господнього. Перша згадка в 1536 р. Назва від слова плесо. Каплиця існувала в Плесках вже в початку ХVІІ ст. Пізніше перенесено її на цвинтар. Після розбудови в ХІХ ст., стала вона філією в Риболах (1876 р., раніше належала до парафії в Райську). Після знищення церкви в Райську (1942 р.), ця каплиця сповнювала роль парафіяльного храму Райської парафії. В 1945 р. почалася в Плесках будова церкви, яку освячено 6.VІІІ.1946 р. В 1945 р. створено при цій церкві окрему парафію з селами Плески, Дениски і Кнорози. На цвинтарі в Плесках побудовано каплицю Св. Ап. Луки, яку освячено в 1965 р. Płoski.

ПЛЮТИЧІ — село в ґміні Більськ. Перша згадка з 1576 р. Назва мабуть від слова плюта — людина, яка говорить багато, будь-що, недоречно. Plutysze.

ПОГРЕБИ — село в ґміні Кліщелі. Перша згадка з 1560 р. Pogreby.

ПОЛИЧНА — село в ґміні Кліщелі, засноване мабуть біля 1560 р. В 1639 р. було в Поличній 40 господарств осочників, які стерегли Біловезьку пушу. Тепер в селі біля 80 домів і 400 жителів, в тому декілька польських родин. Policzna.

ПОЛОВЦІ — село в ґміні Черемуха. Перша згадка з 1560 р. Каплиця Покрову Пресв. Богородиці. Połowce.

ПОПЛАВИ — село в ґміні Бранськ. В 1898 р. було тут 4 православних. Porławy.

ПОСТОЛОВО — село в ґміні Гайнівка. Оселя виникла тут мабуть щойно в другій половині ХVІІІ ст. Postołowo.

ПРИБУТКИ — село в ґміні Нарва. Перші згадки з ХVІІІ ст., як про село з фільварком. Назва від положення при будках стражників, які стерегли пушу. Przybudki. Prybutki.

ПРОГАЛЛЯ — присілок села Хитра, ґм. Гайнівка. Progałe.

ПРОНЕВИЧІ — село в ґміні Більськ, засноване мабуть в ХV ст. —перша згадка з 1536 р. Біля 1560 р. мали 60 волок землі. Тепер біля 70 домів, 300 жителів. Proniewiczze.

ПУТИСЬКА — село в ґміні Гайнівка. Перша згадка з 1609 р. *Putiska. Putiska.*

ПУХЛИ — село в ґміні Нарва, з парафіяльною церквою Покрову Пресв. Богородиці. Перша згадка в 1580 р. До кінця XVI ст. місцеве населення користувалося церквою, яка була побудована на землі сусіднього села Телушки. Пізніше однак об'явилася тут ікона Покрову Пресв. Богородиці і на цьому місці виникло село Пухли з окремою церквою — ікона зберігається до сьогодні. В 60-х роках XIX ст. дерев'яний церковний будинок перебудовано і він отримав сьогоденний вигляд. В 1868 р. засновано в селі церковно-парафіяльну школу. В 1875 р. (коли парафія Тростянка не була ще відновлена) парафія Пухли начислювала 3 тисячі вірних і обіймала села — Пухли, Телушки, Саці, Стрільці, Тростянка, Білки, Живково, Городники, Іванки, Саки і Анцути. *Puchły.*

РАДИЛІВКА — село в ґміні Мельник. Перша згадка з 1576 р. Назва виникла зі злучення давнішої назви Радивилівка і назви Олександрівка (з XIX ст. в честь царя Олександра II). *Radziwiłówka.*

РАДЬКИ/ПІДТИНЕВИЧІ — село в ґміні Нарва. Перша згадка з 1560 р. В 1891 р. було тут 5 домів і 44 жителів, в 1936 р. 7 домів і 50 жителів, в 1959 р. 13 домів і 69 жителів. *Radzki.*

РАЙСЬК — село в ґміні Більськ, з парафією Св. Ап. Петра і Павла. Перша згадка з 1523 р. В XVI ст. побудовано тут церкву, в якій зберігалася ікона Богородиці, славлена як чудотворна. В роках 1869–1875, на місце зруйнованої дерев'яної, побудовано нову муровану церкву. До парафії належали тоді села Райськ, Плютичі, Дениски, Гатьки, Гусаки, Храболи, Яцевичі, Стецевичі, Налогі і Лисе. В часі Першої світової війни, коли населення було евакуйоване до Росії, Райська парафія перестала існувати — церква була міцно пошкоджена, парафіяльні будинки зруйновані, церковне обладнання вивезене до Росії і по дорозі розкрадене. Щойно в 1925 р. відкрито в Райську філію більської Пречистенської парафії — богослуження відбувалися в цвинтарній церкві. Парафіяльна церква була відремонтована і освячена в 1937 р.

В часі німецької окупації село було цілковито знищене. 16.VI.1942 р. після вбиття в околицях советськими партизанами кількох німців, розстріляно всіх чоловіків (149 осіб), частину жінок і молоді вивезено до праці в Німеччині, решту виселено до ґмін Бранськ і Ботьки. Спалено село і дерев'яну цвинтарну церкву, а церкву парафіяльну розібрано.

Після війни село відбудувалося, відновлено також парафію, яка в 1957 р. начислювала 2 тис. вірних. Наприкінці 60-их років, на місце тимчасової, перевезено до Райська дерев'яну церкву з Томашева-Люблінського, яка стояла пустою після вивезення українського населення в 1947 р. *Rajsk.*

РАКОВИЧІ — село в ґміні Чижі. Перша згадка з 1576 р. *Rakowicze.*

РЕЙПИЧІ — село в ґміні Більськ. Перша згадка з початків XIX ст. (1808 р.). *Rajki.*

РИБОЛИ — село в ґміні Заблудів, з парафіяльною церквою Св. Косми і Дем'яна. Колись королівське село в Більському старостові, засноване мабуть вже в XV ст. Перша згадка з 1576 р. В XVIII ст., на частині селянських волок засновано фільварок. В 1790 р. Рибולי начислювали 92 господарства. Тепер в селі біля 200 домів, 700 жителів. Церква була в селі вже в XVI ст. Теперішня мурована парафіяльна збудована була в XIX ст. На цвинтарі дерев'яна церква Св. Юрія, збудована в 1873 р. *Ryboły.*

РІПИСКИ — село в гміні Гайнівка. Перші згадки з половини XVIII ст. Rzepiska.

РІПЧИЦІ — село в гміні Кліщелі. Перша згадка з 1576 р., як про оселю млинаря Гриця Ропчиця. Rępczyce.

РОГОВКА — село в гміні Сім'ятичі. Перша згадка з 1537 р. На цвинтарі дерев'яна церква Св. Симона Стовпника (філія парафії в Сім'ятичах), побудована в 1858 р., за ініціативою жителя цього села Симона Шума. Біля церкви дерев'яна дзвіниця. Rogawka.

РОГАЧІ — село в гміні Мілейчиці, з парафіяльною церквою Народження Пресв. Богородиці. Перша згадка з 1525 р. В 1624 р. місцева церква була перебудована власником села Сасином-Калічицьким. Сучасний дерев'яний церковний будинок, після пожежі давнішого в 1872 р., був перевезений з села Дубини і освячений в 1873 р. Rogacze.

РОГОЗИ — село в гміні Нарва. Колишнє село путних боярів, які служили на Більському замкові. Rochozy.

РУДКА — село в гміні Дубичі Церковні. Перша згадка з 1576 р. Була колись місцем видобування і перероблювання залізної руди. Rudka.

РУДКА — осада в гміні Бранськ. В 1898 р. було тут 28 православних. Rudka.

РУДУТИ — село в гміні Орля. Належало до Орлянської волости. В 1577 р. займало 21.5 волоки землі, в селі було 2 корчми і 5 млинів. Reduty.

САКИ — село в гміні Кліщелі. Село колишніх путних боярів, на службі більського замку — перша згадка з 1567 р. На цвинтарі дерев'яна каплиця Св. Димитрія з XVIII ст. з дзвіницею з XIX ст. Saki.

САКИ — село в гміні Більськ. Перша згадка з 1576 р. Проживали тут путні слуги більського замку. Saki.

САКИ — село в гміні Нарва. Перша згадка з 1569 р. В 1884 р. засновано тут церковну школу грамоти (просвіти). В 1935 р. було в селі 25 домів і 116 жителів, в 1945 р. 4 дома і 20 жителів. Saki.

САМУЛКИ ВЕЛИКІ — село в гміні Вишки над рікою Нарвою. Перша згадка з 1524 р. Назва від імени Самуїл (Самійло). Samutki Duże.

САМУЛКИ МАЛІ — село в гміні Вишки. Засновані мабуть у XVI ст. Перша згадка з 1575 р. Тепер в селі біля 25 домів, 100 жителів римсько-католицького віровизнання. Старіші люди говорять ще українською мовою. Samutki Małe.

САПОВО — в гміні Чижі. В 1936 р. було 8 домів і 45 жителів, в 1959 р. — 12 домів і 43 жителі. Sapowo.

САСИНИ — село в гміні Ботьки з дерев'яною парафіяльною церквою Преображення Господнього. Перша згадка з 1613 р. Були тоді власністю родини Сасинів-Калічицьких. Sasiny.

САЦІ — село в гміні Нарва. В 1576 р. займали 46 волок землі. В 1858 р. засновано тут церковно-парафіяльну школу. Socie.

СВИРИДИ — село в гміні Бранськ. Село в кол. Бранському старостві. В половині XVI ст. населення було тут майже повністю українське. В 1898 р. було тут 283 православних. Тепер біля половини — поляки. Swirydy.

СЕЛЕЦЬ — село в гміні Ботьки. Мабуть тотожне з селом Седлець в бувшому Бранському старостві — в половині XVI ст. населення було переважно укра-

їнське. Ще у першій половині проживало тут українське населення, яке належало до уніятської парафії в Бранську. Sielc.

СЕМИХУЧІ — село в гміні Нурець-Станція. Перші згадки з XVIII ст. Siemichoczce.

СЕМІВОЛОКИ — колонія села Ягідники. Siemiwołoki.

СИЧІ — село в гміні Нурець-Станція. Sysze.

СІЛЬНИКИ — село в гміні Ботьки. Перша згадка з 1599 р., як про млинарську оселю. В 1929 р. проживало тут 7 православних родин, які належали до православної парафії в Ботьках (давніше в Ондріянках). Solniki.

СІМ'ЯТИЧІ — В 1542 р. Сім'ятичі отримали маґдебурзьке міське право. В 1580 р. начислювало 241 домів і 1446 жителів, які займались передусім рільництвом (145 волок міського ґрунту) і торгівлею збіжжям, було також 27 ремісників.

Розвинулися Сім'ятичі в XVIII ст. — в 1775 р. начислювали 300 домів і 3500 жителів, які займалися торгівлею, рільництвом і ткацтвом. В 1897 р. було в місті 6150 жителів, в 1910 р. вже 12000. Після Першої світової війни число населення впало до 5694 (1921 р.), збільшуючися до 7850 в 1939 р. Внаслідок Другої світової війни місто втратило 65% населення — передусім жидівського; в 1946 р. було тут 4106 жителів. Тепер у місті є 13453 жителів (1988 р.).

Першу церкву в Сім'ятичах фундував у 1431 тодішній власник Кмита Судимонтович — на потреби міщан і навколишньої православної шляхти. В 1789 р. сім'ятицька уніятська парафія начислювала 2511 вірних, з яких 456 осіб жило в самому місті. В 1865 р. почалася будова сучасного мурованого будинку церкви Св. Ап. Петра і Павла. Перед початком Першої світової війни православна парафія в Сім'ятичах начислювала 6625 вірних — в самому місті і 22 навколишніх селах.

На території гміни Сім'ятичі проживає 7614 жителів (41 сіл). Населення гміни мішане — польське й українське. Siemiatycze.

СІМ'ЯТИЧІ-СТАНЦІЯ — залізнична станція, оселя села Шершені, гм. Мельник. Siemiatycze-Stacja.

СКАРИШЕВО — село в гміні Нарва. Колишнє село-передмістя Нарви. Перші згадки з XVIII ст. Skaryszewo.

СКОЛИМОВО — село в гміні Ботьки. В XIX ст. жило тут ще українське населення, яке належало до православної парафії в Ботьках. Skolimowo.

СЛОХИ — село в гміні Сім'ятичі. Перша згадка з 1477 р. Належало до фільварку Аннопол. Stochy Annapolskie.

СНІЖКИ/КАЛІЧИЦІ — село в гміні Ботьки. Перші згадки з XVII ст. Snieżki.

СОБЯТИНО — село в гміні Мілейчиці. Перша згадка з 1566 р. На цвинтарі каплиця Св. Ап. Петра і Павла. Sobiatyno.

СПИЧКИ — село в гміні Орля. Перша згадка з 1576 р. Кол. село-передмістя міста Більська. Spiczki.

СТАВИЦЕ — село в гміні Черемуха. Перші згадки з XVIII ст. В 1960-их роках збудовано тут церкву Св. Арх. Михаїла, яка є філією парафії в Зубачах. Stawiszczce.

СТАВОК — присілок села Тростянка, гм. Нарва. Стояла тут плебанія тростяницької парафії. В 1850 р. засновано в ній парафіяльну школу, яку в 1867

р. перенесено до Тростянки. В 1890-их роках збудовано тут мурований і дерев'яний будинки для школи в Тростянці. Будинки ці були розібрані під час Першої світової війни, а в міжвоєнному періоді польська адміністрація місцеву церковну землю конфіскувала — ректор (філіяльної тоді) церкви в Тростянці отримав лише дім з садом і городом. Stawek.

СТАНКОВИЧІ — село в ґміні Сім'ятичі. Перша згадка з 1621 р., як про оселю млинаря Станковича. Stankowicze.

СТАРЕ БЕРЕЗОВО — село в ґміні Гайнівка, засноване перед 1570 р. Stare Berezowo.

СТАРЕ СЕЛО — село в ґміні Ботьки. Перша згадка з 1577 р. У 1880-их роках засновано в селі церковну школу грамоти (просвіти). В 1929 р. проживало тут 41 православних родин. Starowieś.

СТАРИЙ КОРНИН — село в ґміні Дубичі Церковні з дерев'яною парафіяльною церквою Св. Арх. Михаїла. Село засноване перед 1570 р. Крім парафіяльної церкви також дерев'яна каплиця Св. Анни. Stary Kornin.

СТАРИНА — Село в ґміні Дубичі Церковні. Перше поселення виникло тут мабуть в кінці XVIII ст. Starzyna.

СТАЦКЕВИЧІ — село в ґміні Вишки. Перша згадка з 1576 р. Stacewicze.

СТОВПЦІ — село в ґміні Нурець-Станція. Перші згадки з XVIII ст. Stołbce.

СТОЛОВАЧ — село в ґміні Більськ. Кол. фільварок — перша згадка з 1576 р. Stołowacz.

СТРАБЛЯ — залізнична осада в ґміні Вишки. Перша згадка з 1569 р. Сьогодні населення переважно польське. В місцевому католицькому костелі зберігається ікона з XVI ст. Strabla.

СТРИКИ — село в ґміні Більськ, засноване мабуть вже в XV ст. Перша згадка з 1528 р. Біля 1560 р. селянам вимірено 43 волоки землі, а село, як. т.зв. передмістя, піддано юрисдикції міської ради Більська. Тепер у селі 75 домів, 250 жителів. На цвинтарі каплиця Св. Онуфрія. Stryki.

СТРІЛЬЦІ — село в ґміні Заблудів. Перша згадка з 1576 р. Заселене тоді було пушанськими стрільцями. В 1868 р. засновано тут церковну школу грамоти (просвіти). Dawidowicze.

СТУПНИКИ — село в ґміні Більськ. Перша згадка з 1560 р., коли був тут млин. В другій половині XIX ст. засновано тут церковну школу грамоти. В 1891 р. було тут 19 домів і 148 жителів, в 1936 р. 11 домів і 51 жителів, в 1959 р. 21 домів і 137 жителів. Stupniki.

СУБОТКА — село і колонія в ґміні Більськ. Перші згадки з XVII ст. Назва від дня ярмарків у цьому селі. Sobótka.

СУТНО — село в ґміні Мельник. Перша згадка з 1528 р. Sutno.

СУХОВОЛЬЦІ — село в ґміні Кліщелі, засноване мабуть на початку XVI ст. Перша згадка з 1539 р. (під назвою Суха Воля). В першій половині XIX ст. діяла тут церковна школа, заснована з ініціативи кліщелівського пароха о. Антона Сосновського. Тепер у селі біля 90 домів, 350 жителів. Suchowolce.

ТЕЛУШКИ — село в ґміні Заблудів. Перша згадка з 1576 р., звалось тоді Святителі. В 1875 р. засновано тут церковну школу грамоти (просвіти). Cielyszki.

ТЕЛЯТИЧІ — село в гміні Нурець-Станція з парафіяльною церквою Св. Косми і Деяна. Перша згадка з 1520 р., коли було в ньому 10 господарів. На цвинтарі каплиця Усікновення Голови Св. Івана Христителя. Telatyzcze.

ТИМІНКА — село в гміні Нурець-Станція. Заснована в XV ст., належала до боярського роду Турів. Тепер у селі 85 домів, біля 350 жителів. Tymianka.

ТИНЕВИЧІ ВЕЛИКІ — село в гміні Нарва, з парафіяльною церквою Св. Апостола Луки. Перша згадка з 1560 р. Колишнє село-передмістя Нарви. Церква, філія парафії в Нарві, існувала тут вже в XVIII ст. Відремонтовано її в 1880-их роках. В 1885 р. засновано тут церковну школу грамоти (43 учнів). В 1930 р. було в селі 87 домів з 437 жителями. Від 1930-их років був уже в Тиневичах постійний священик, який крім Тиневич обслуговував села Лапухівку і Заболоття. Самостійна Тиневецька парафія виникла щойно в 1982 р. Сучасний церковний будинок побудовано в 40-их роках, після пожеги в 1944 р. Tyniewiczze Wielkie.

ТИНЕВИЧІ МАЛІ — село в гміні Нарва. Колишнє село-передмістя Нарви. В кінці XIX ст. засновано тут церковну школу грамоти. В 1891 р. було 38 домів і 298 жителів, в 1936 р. було 38 домів і 197 жителів, в 1959 р. було 43 доми і 225 жителів. Tyniewiczze Małe.

ТОКАРІ — село в гміні Мельник. Перша згадка з кінця XV ст. — належало тоді до боярського роду Токаревських. Тепер у селі біля 80 домів, друга частина села за "етнографічним" кордоном з СРСР. Після війни багато селян виїхало до СРСР, а на їх місце поселилися поляки. Зараз лише 11 українських родин. Tokary.

Біля села, в урочищах Котерка, дерев'яна парафіяльна церква Божої Матері "Всіх Скорб'ящих Радість".

ТОПОРІ — село в гміні Орля. В колишніх записках виступає як Топорово. Належало до Орлянської волости — в 1577 р. займало 23 волоки землі, в селі було 2 корчми. Toporki.

ТОПЧИКАЛИ — село в гміні Орля. Перші згадки з початку XVI ст. Власником був тоді Іван Рязанець, який обміняв його з Богушом Боговитиновичом (1512 р.) і відтоді село належало до Орлянської волости. В 1577 р. займало 38.5 волоки землі, в селі було 2 корчми. Topczykały.

ТОФИЛОВЦІ — село в гміні Дубичі Церковні. Перша згадка з 1576 р. з назвою Дубичі. Назва Тофиловці від імени власника частини села Теофіла Березовського (друга половина XVII ст.). Dubicze-Tofiłowce.

ТРЕЩУТКИ — село в гміні Більськ. Перша згадка з 1576 р. Treszczotki.

ТРИВЕЖА — село в гміні Гайнівка, засноване в 1650 р. Trywieża.

ТРОСТЯНКА/ТРОСТЯНИЦЯ — село в гміні Нарва, з парафіяльною церквою Св. Арх. Михаїла. Перша згадка зі згаду XV і XVI ст. Біля 1560 р. село осаджено на 74 волоках землі, належало до філіварку Столовач. Наприкінці XIX ст. Тростянка начислювала біля 150 домів і 1000 жителів, в 1935 р. 206 домів і 1031 жителів. Тепер у селі понад 200 домів і біля 700 жителів.

Церква і православна парафія існували вже в 1541 р. В початках XIX ст. парафія начислювала біля 1600 вірних. В 1835 р. церква в Тростянці згоріла і парафію прилучено до парафії в Пухлах. Нову церкву збудовано в 1866 р., а в 1896 р. відновлено й парафію. В 1905 р. начислювала вона 2200 вірних, які проживали в селах Тростянка, Білки, Саки, Городники й Іванки. До 1915 р.

існувала в селі церковно-вчительська семінарія, початком якої була церковна школа, заснована ще в 1850 р. в урочищі Ставок.

В міжвоєнному періоді польська адміністрація не дозволила на дальше існування парафії. Щойно в 1928 р. дозволено створити в Тростянці філію парафії в Нареві. До цієї філії долучено також церкву в Пухлах. В 1935 р. церкви в Тростянці підлягали села Тростянка, Іванка, Живково, Білки, Городники, Саки, урочище Ставок — разом біля 1800 вірних. В селі також є цвинтарна каплиця.

Самостійність парафії в Тростянці відновлено щойно під час Другої світової війни. В 1945 році начислювала вона біля 1300 вірних. В 1958 р. парафії Тростянка, Пухли і Риболи, які належали тоді до Білостоцької єпархії, прилучено до Варшавської єпархії, яка обіймала тоді всі українські землі в Польщі. Trześcianka.

ТРУБЯНКА — назва поля в Кліщелях, де колись було село-передмістя Трубянка. В 1560 р. займало 25 волок.

ТУРНА ВЕЛИКА — село в гміні Сім'ятичі. Перша згадка з 1580 р. Turna Duża.

ТУРНА МАЛА — село в гміні Сім'ятичі. Перші згадки з XVII ст. Turna Mała.

УЖИКИ — колонія, кол. фільварок біля села Городники в гміні Більськ. Перша згадка з 1576 р. Użyki.

УСНАРЩИНА — присілок села Ковела. В кінці XVI ст. Ян Снарський отримав тут 4 волоки ґрунту. Usparszczyzna.

ХАНІ-ХУРСИ — село в гміні Нурець-Станція. Перша згадка з 1592 р. Chanie-Chursy.

ХЕРМА — присілок села Новосади, кол. двір (ферма), який належав до Дубинського ключа. Dubińska Ferma.

ХИТРА — село в гміні Гайнівка. Перша згадка з 1611 р. Назва від слова "хитра" — бистра, швидка (річка). Chytra.

ХЛЕВИЩЕ — колонія села Ставищі, кол. колонія села Хлевище, яке тепер в СССР. Перша згадка з 1592 р. Chlewiszcze.

ХОЄВО — село в гміні Бранськ. Належало до колишнього Бранського староства — в половині XVI ст. населення було тут майже повністю українське. Chojewo.

ХРАБОЛИ — село в гміні Більськ. Перша згадка з 1536 р. Початково було заселене осочниками більського замку, які стерегли пущі поміж річками Орлянкою і Супраслею. Тепер у селі 42 доми і біля 160 жителів. Chraboły.

ХРАБУСТИВКА — село в гміні Нарва. Засноване мабуть в XVI ст. В 1890 р. засновано тут церковну школу грамоти. Chrabustówka.

ХРОНИБОРИ — село в гміні Ботьки. В XIX ст. проживало тут українське населення, яке належало до православної парафії в Ботьках. Chronibory.

ЧЕЦЕЛІ — село в гміні Сім'ятичі. Виникло мабуть в XV ст. — перша згадка з 1580 р. Тепер у селі біля 80 домів і 300 жителів. Населення мішане. Особливістю української говірки села є, перейняте з мазовецького діалекту, т. зв. мазуракання тобто вимова ч, ш, дж як ц, с, дз. Давніше назва села звучала очевидно Чечелі. Cecele.

ЦЕХАНОВЕЦЬ — місто з православною парафією Вознесіння Господнього, положе не вже за західною межею території, заселеної українцями. В Х-ХІV ст. берегом річки Нурець, над якою лежить Цехановець, проходив у цьому місці кордон Київської а пізніше Галицько-Волинської Руси.

Православна церква Св. Юрія існувала тут вже в ХІV ст. В 1877 р. на місці старої парафіяльної церкви побудовано сучасну муровану церкву Вознесіння Господнього. *Ciechanowiec*.

ЧЕРЕМУХА/ЧЕРЕМХА — залізнична осада, центр гміни. Колишня назва Ожарово — від роду Ожаровичів, млинарів Більського староства, згадуваних в ХVІ ст. В цю пору триває будова мурованої церкви для майбутньої парафії. *Czeremcha*. Від 1986 р. діє тут гурток Об'єднання Українців у Польщі і відбуваються регіональні елімінації перед українським фестивалем у Сопоті.

Гміна Черемуха займає 97 кв. км і начислює 12 сіл. Число населення в 1988 р. — 4269 осіб. За винятком самої осади, населення повністю українське.

ЧЕРЕМУХА — село в гміні Черемуха. Засноване в ХVІ ст. — звалось тоді Нурець. В 1560 р. село осаджене було на 59 волоках, як передмістя Кліщель. В першій половині ХІХ ст., завдяки ініціативі кліщелівського пароха о. Антона Сосновського, засновано тут церковну школу. Тепер у селі біля 150 домів, 650 жителів. На цвинтарі каплиця Св. Косми і Дем'яна. Діє тут український жіночий фолкльорний колектив, який не раз вже виступав на українському фестивалі в Сопоті. *Czeremcha-Wieź*.

ЧЕХИ — село в гміні Орля. Перша згадка з 1560 р. *Czechy Zabłotne*.

ЧЕХИ ОРЛЯНСЬКІ — див. Чохи.

ЧИЖИКИ — село в гміні Гайнівка. Перші згадки з ХVІІ ст. Виникли як колонія села Чижі. В селі каплиця Св. Юрія. *Czyżyki*.

ЧИЖІ — село з парафіяльною церквою Успення Пресв. Богородиці, гмінний центр. Село засноване з початком ХVІ ст. (перша згадка з 1529 р.) бортниками, осочниками і стрільцями королівського Більського лісництва. Біля 1560 р. Чижі мали 62 волоки землі. В 1790 р. начислювали понад 200 господарств. Наприкінці ХІХ ст. було 149 домів і 789 жителів, існувала також школа. Тепер у селі біля 200 домів, 800 жителів. *Czyże*.

Православна парафія існувала вже в ХVІ ст. Дерев'яна парафіяльна церква, в якій відкрито дуже цінний стінопис з ХVІІ ст., згоріла в серпні 1984 р. (офіційно від аварії електричної інсталяції). Тепер ведеться будова нового мурованого будинку.

Гміна Чижі займає 134 кв. км з 18 селами (23 оселі) і 3671 жителем. Повністю українське населення.

ЧОРНА ВЕЛИКА (КОРОЛІВСЬКА) — село в гміні Городиськ, оточене польськими селами. Перша згадка з 1512 р. В 1921 р. село начислювало 67 домів і 343 жителів (в тому 42 поляки). Після останньої війни частина селян виїхала до ССРСР, а на їх місце поселилося декілька родин поляків з ССРСР. Тепер у селі біля 90 домів і 360 жителів, в більшості українців. На цвинтарі церква Божої Матері Казанської, побудована в 1858 р. — філія парафіяльної церкви в Городиську. *Czarna Wielka*.

ЧОРНА СЕРЕДНЯ — село в гміні Городиськ. Перша згадка з 1570 р. *Czarna Średnia*.

ЧОРНА ЦЕРКОВНА — село в гміні Городиськ, з парафіяльною церквою Покрову Богородиці. Перша згадка з 1434 р. Наприкінці ХІХ ст. було в селі 25

домів і 135 жителів. Czarna Cerkiewna.

ЧОХИ — село в гміні Дубичі Церковні. Перша згадка з 1560 р. Село належало колись до гміни Орля і тому при зміні офіційної назви з Чохи на Чехи (кінець XIX ст.) додано окреслення Орлянські. Czechy Orlańskie.

ШАСТАЛИ — село в гміні Більськ. Перша згадка з 1528 р. (тоді ще під назвою Кошино). Кол. село-передмістя Більська. Szastały.

ШЕВЕЛІ — колонія села Видово. Перші згадки з XVIII ст. Szewele.

ШЕРНІ — село в гміні Орля. Належало до Орлянської волости - в 1577 р. займало 9 волок землі, в селі була і корчма. Szernie.

ШЕРШЕНІ — село в гміні Мельник. Szerszenie.

ШЕШИЛИ — село в гміні Ботьки. Перша згадка з 1540-их років. В 1880-их роках засновано тут церковну школу грамоти (просвіти) — 25 учнів. В 1929 р. проживали тут 52 родини. Szeszyły.

ШОСТАКІВКА — колонія села Нове Корнино. Перша згадка з 1616 р. (Szostakowka Kuraszowska). Szostakowka.

ШОСТАКОВО — село в гміні Чижі, засноване в 1566-1569 pp. Szostakowo.

ШПИТАЛІ — частина села Гределі. В XVI ст. для шпиталю церкви Бого-явленської (Михайлівської) в Більську, королева Анна Ягайлонка надала ґрунт в селі Гределі, на якому виникло церковне село Шпиталі. Szpitale.

ШУМИЛІВКА/СУМІНЩИНА — село в гміні Нурець-Станція. Перші згадки з XVII ст. Szumitówka.

ЩИТИ — село в гміні Орля з парафіяльною церквою Усікновення Голови Св. Івана Христителя. В XVI ст. були власністю Їжиковичів. Дерев'яна церква з XVIII ст. з окремою дерев'яною дзвіницею з XIX ст. Szczyty-Dzieciotowo.

ЩИТИ-НОВОДВОРІ — село в гміні Орля. Давніше існував тут фільварок. Szczyty-Nowodwory.

ЯГОДНИКИ/ЯГІДНИК — село в гміні Дубичі Церковні, засноване поміж 1566 і 1569 роками. Jagodniki.

ЯГУШТОВО — село в гміні Більськ. Перша згадка з XVI ст. При переведенні помірив на волоки в половині XVI ст., приділено їх як передмістя для Більська. Назва походить від імени тодішнього короля Жигмонта Августа. Наприкінці XIX ст. було в Ягуштові 1216 жителів.

ЯКУБОВО — село в гміні Ботьки. Наприкінці XIX ст. засновано тут церковну школу грамоти (просвіти). Jakubowskie.

ЯНОВО — село в гміні Нарва. Перша згадка з 1576 р. В другій половині XIX ст. засновано тут церковну школу грамоти. В 1891 р. було тут 16 домів і 153 жителів, в 1936 р. — 33 доми і 171 жителів, в 1959 р. — 36 домів і 176 жителів. Jansewice.

ЯРМАКІВЩИНА — село в гміні Бранськ. В першій половині XVIII ст. проживало тут ще українське населення, яке належало до уніятської парафії в Бранську. Jarماكowszczyzna.

ЯЦЕВИЧІ — село в гміні Більськ. Колишня осада королівських млинарів Яцевичів — перша згадка з 1576 р. На цю пору в селі 30 домів, біля 130 жителів. Jacewice.

НАЦІОНАЛЬНЕ ОБЛИЧЧЯ ПІДЛЯШШЯ

Україно! Україно!
Ось де Твої діти.¹

Всіх людей, які живуть, як і я, на північному Підляшші та думають, цікавить проблема: який є наш "руські" (як називають його старі люди) народ, до котрої східнослов'янської нації маємо його зарахувати?

Об'єктивна, незалежна від витворених до сьогодні переконань, відповідь на це — таке для нас усіх важливе — питання не є проста. Певне є, що ми не білоруси і що ми не є такі самі українці, як інші; але також зовсім певне є, що ми все таки українці, хоч від довгого часу живемо у відірванні від решти народу, від Волинської землі, звідки виводяться наші предки, які проживали тут на протязі цілих століть. Про нашу українськість свідчить передовсім наша мова.

"Мова, — як пише в *Hibi*² ред. Б. Рудчик, — один з основних факторів, який визначає приналежність одиниці до відповідної національності". Згідно з цим твердженням, ніхто не повинен заперечувати українськості теренів між середнім Бугом та верхньою Нарвою. А. Яблоновський так писав про цю проблему 75 літ тому: "Myliłby się wielce, ktoby rozumiał, iż w odrębie Podlasia, województwa podlaskiego, znajdowali się Rusini — tylko jednego narodowego odłamu, t. j. Małorusini (українці — Ю.Г.). Tym czasem stosuje się to tylko do ziemi Drohickej wyłącznie, bo co do Bielskiej — to tam ludność małoruska, przekroczywszy rz. Narew, sięga zaledwie prawego dopływu onej, Supraśli... Mowa (małoruska) Rusi podlaskiej trzyma środek między mową Polesian pińskich i Brześcian, nie ma jednak akcentu wołyńskiego, który się u tamtych przebija. Jednem słowem — mowa ta, we wszelkich swych gwarach, stanowi odłam — mniejsza, iż najbardziej oddalony — narzecza poleskiego małoruskiego, wybitnie przeto różniący się od mowy chełmskiej czy wołyńskiej."³

1. Цитата з поеми Т. Шевченка "Сон", вирізана на пам'ятнику на більському цвинтарі. В оригіналі: "...Оце твої діти..."

2. Орган ГП БСКТ, ч. 39/25.09.1983.

3. Aleksander Jabłonowski, "Podlasie", cz.III, *Zróżła dziejowe*, t. XVII. Warszawa, 1910.

Як з цього бачимо, погляд на українську національну приналежність підляських русинів був тоді такий популярний, що автор спеціально підкреслював його правдивість лише щодо південних частин нашого регіону. Але знаходяться і такі "наукові авторитети", які пробують доказати, що мовно ми є білоруси. Це їм навіть вдається. Чому?

Відповідь дуже проста. Наше населення хоч, як бачимо, не певно українське, виказує однак багато рис, притаманних тільки йому. Одною з них є архаїзм нашої мови, яка є в стадії розвитку біля 14 ст. нашої загальноукраїнської мови. Цей факт став причиною багатьох різниць між нашими діалектами і мовою літературною. Хто хоче доказати, що наш діалект є білоруський, той шукає спершу цих різниць і відповідно їх підкреслює, а опісля шукає все, що спільне з білоруською літературною мовою. І цим способом підкресливши різниці між нашими діалектами і літературною українською мовою, поминаючи все те, що в них спільне, а опісля знайшовши спільні риси говірок з білоруською мовою, можна доказати, що над Бугом і Нарвою говорять "по беларускі".

А ще краще удавати, що української мови взагалі нема і тому підляські говірки мусять бути білоруськими. В найліпшому разі найбільш "об'єктивні" з-посеред них погоджуються з тим, що на Підляшші "є певні впливи української мови".

Про вартість та етичність таких доказів не було б варто і згадувати, якби не те, що багато несвідомих людей удалося цим способом ошукати. Ми також вважаємо мову за найбільш виразний фактор окреслювання національної приналежності; між іншим через те, що наша мова є українським діалектом, вважаємося за українців. Що наш діалект є український, доказували й доказують учені не тільки української, але й російської та польської національностей. Микола Янчук — український, білоруський та російський історик, етнограф, фолкльорист і літературознавець⁴ родом із Південного Підляшшя (зі с. Корниця біля Лосиць) — писав у 80-их роках 19 ст., що руська частина сільського населення кількох повітів Сідлецької губернії (Більського⁵, Константинівського, Володавського, Радзинського, Соколовського) — повинна бути зарахована до малоруського племені, що підтверджують історичні, а особливо лінгвістичні дані.⁶

В праці *Белоруссы*, виданій у Вільні 1904 р., проф. Карський науково визначив границю між білоруським і українським населенням. Він пише так: "Держась указанных (мовних — Ю. Г.) принципов, южную границу

4. БСЗ, Мінск, 1974 р., т. XI.

5. Повіт Біла-Підляська.

6. Базилі Бялокович, "Микола Янчук", *Український календар 1984*.

белоруссов проведемъ следующимъ образомъ: рекою Наревомъ по Бельскому уезду Гродненской губ. (Більськ-Підляський повіт обнімав також невеликі землі за Нарвою, які є фактично українські, хоч тут не є це зазначене — Ю. Г.) до Беловежской пуши и далее по р. Наревке она прорезываетъ последнюю до м. Шерешова, а отсюда идетъ на востокъ севернее г. Пружанъ к р. Яселде до Картуз-Березы..."

Таку "мовну границю" потверджено оголошеними в 1915 р. вислідами досліджувань Московської Діалектологічної Комісії. Ще докладніше цю границю подає *Atlas gwar wschodniostowiańskich Białostocczyzny*, виданий Польською Академією Наук 1980 р.

Самі за себе говорять також дані перепису населення, що відбувся 1897 р., які виказали в Більському повіті 36,8% українців і 3,6% білорусів. Як подає Єжи Вісьнєвський⁷, ще в початках ХХ ст. православне населення називали тут українцями або русинами, а це друге окреслення є з першим однозначне. Однак діяльність священиків та урядників білоруського походження довела до творення білоруської свідомости серед людей, які мали частіші зв'язки "зі світом". Треба зазначити, що найстарші (70 і 80-літні) люди по селах для окреслення своєї національності ніколи не уживають слова "білорус", тільки "руський", яке деінде замінено словом "українець".

Польський перепис населення з 30 вересня 1921 р. виказав у Більськ-Підл. повіті аж 30,5% білорусів і тільки 0,3% (66 осіб) українців, записаних тоді як "русини"; але й самі поляки підходили до цих даних дуже критично, доказуючи, що відсоток білорусів та поляків був заважений на некористь українців.⁸

Однак на підставі коректи, яку виконав д-р Крисінський, дійсний відсоток українців у Більськ-Підляському повіті виносив 36%, при чому в його східній частині, т. зв. "українській", яка мала 2274 кв. км, досягав 70% у 1921 році. В переліченні було це 52,4 тис. населення. Після репатріації — "збеженства" — це число збільшилось до 6,6 тисяч на початку 1923 року.

Коли йдеться про білорусів, то їх було менше ніж 6 тисяч, а це значить 6,4% всього населення. Це було наслідком визначення кордонів повіту, в яких найшлись терени етнографічно білоруські — гміна Біловежа.

Після Другої світової війни ситуація (значить — демографічна структура) властиво майже не змінилася і в Більськ-Підляській та Доро-

7. Jerzy Wiśniewski, "Osadnictwo wschodniej Białostocczyzny", *Acta Baltica-Slavica*. Białystok, 1977.

8. A. Krynski, "Liczba i rozmieszczenie Ukraińców w Polsce", *Sprawy Narodowościowe*, nr. 6/1928.

гичинській землі живе те саме українське, хоч у більшості зовсім цього невідоме, населення. Змінився щонайбільше відсоток поляків, але й на сьогоднішній день є в нас гміни, як — Орля, Нарва, Дубичі Церковні,⁹ — де польського населення майже нема.

Але з незрозумілих причин українська частина Підляшшя — колишня Берестейсько-Дорогичинська земля — від довшого часу є об'єктом білоруських претенсій до неї. Не можна хіба тут говорити про якесь спеціальне загарбництво щодо чужих земель. Це виходить просто зі схильности деяких білоруських діячів до пересадного оцінювання свого національного стану власности.

І так, А. Смоліч, автор книжки *Географія Білоруси*, виданої у Вільні 1922 р., визначає границю білоруської етнографічної території, що на північному Підляшші йде вздовж Бугу, Нурця, аж до Нарви, опісля Бебжи, щоб вкінці досягнути лінію колишнього німецького кордону. Подібні претенсії — навіть до Білої Підляської — висовувала в 1941/42 р. Партія Білоруських Націоналістів.¹⁰

Така оцінка ситуації і через те визначення північного Підляшшя як білоруської землі — могло бути викликане тим, що не мало воно бути охоплене кордоном Української Народньої Республіки, визначеним при підписуванні Берестейського миру 9 лютого 1918 року. Не було це однак викликане причинами етнографічними, а політичними. Повіт Більськ-Підляський не був прилучений, зате прилучено чотири білоруські повіти північної Чернігівщини і Гомельський повіт¹¹. Стаття II-га мирового договору між Українською Народньою Республікою та Центральними державами визначає кордон на північному Підляшші на лінії: "... Мельник — Високо-Литовськ — Каменець-Литовськ — Пружани..."¹², так що повіт охоплював частину його сьогоднішньої території в межах П.Н.Р. Стаття II-га дальше говорить: "Подрібно установлюватиме границю мішана комісія після етнографічних відносин з узглядненням бажань населення".

Другою причиною, яка мала значення в окресленні цієї політично спірної території — білоруською, був факт, що в роках 1922-1928 округу Більську в сеймі репрезентував білорус. Було це зв'язане з відступленням білорусам першого місця на виборчому списку цієї округи українськими згуртованнями, які входили разом з білорусами в Блок На-

9. М. Шаховіч, "Нацьянальна меншасці у ЛНР", *Ніва*, ч. 28/1982.

10. Jerzy Turonek, "Kwestia białoruska w polityce obozu Londyńskiego (1941-44)", *Studia z dziejów ZSRR i Europy Środkowej*, t. XIX, 1983.

11. В. Кубійович, *Географія українських і сумежних земель*. Краків-Львів, 1943.

12. *Берестейський мир: спомини та матеріали*. Львів-Київ, 1928.

ціональних Меншин, через що одні й другі одержали зі спірної території по два місця в сеймі — українці два з Берестя, а білоруси по одному з Більська та Пинська. В наступних виборах ані список бльоку, ані окремий білоруський список мандатів уже не отримали.

Наступними фактами змінювання стану білорусів на північному Підляшші була діяльність Комуністичної Партії Західньої Білоруси, Товариства Білоруської Школи та Громадсько-Селянської "Громади" Бр. Тарашкевича. Це не значить, що не було тоді жадної української діяльності. Ще в часі німецької окупації 1916 р. в Білій Підляській створено осередок п. н. "Українська Шкільна Рада", що видавав газету *Рідне Слово*. Своїм впливом охоплював він повіті: Біла Підляська, Кобринський, Пружанський, Володавський та сусідні. Після Першої світової війни діяв у Гайнівці відділ Українського Центрального Комітету в Речіпосполитій Польській.

В теперішньому післявоєнному періоді (після 1956 року) почав діяти в с. Кліщелі гурток УСКТ, а в середині 60-их років пункт навчання української мови. Впливи БСКТ виявилися однак міцнішими і сьогодні в Кліщелях діє гурток БСКТ і відбувається навчання білоруської мови. Гурток УСКТ діяв також у сусідній Добриводі, де відбувся перший у післявоєнному періоді Шевченківський концерт.

Вкінці, все ж таки ціле північне Підляшшя було охоплене діяльністю БСКТ і навчанням білоруської мови. У зв'язку з тим постав парадокс, зазначений хоч би в праці *Atlas gwar wschodniostowiańskich*, бо діти, які говорять удома українською говіркою, вчать в школі білоруської мови, що її вчителі вважають їхньою рідною літературною мовою. Також в обох Ліцях з білоруською мовою навчання — в Більську та Гайнівці — вчиться передовсім несвідома своєї національної приналежності українська молодь.

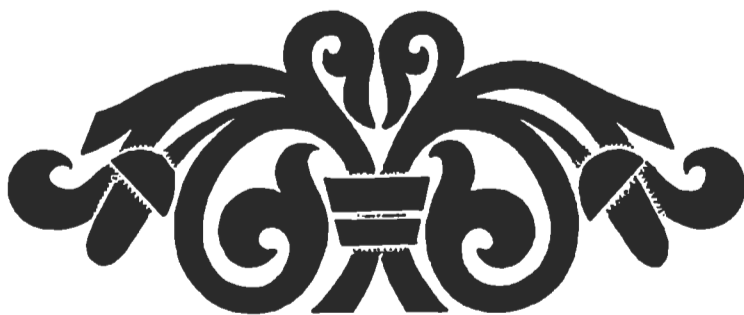
Діяльність білоруських організацій, інтелігенції та навчання в школах білоруської мови довели до того, що протягом нецілих 100 років наступило затертя української свідомости серед населення північного Підляшшя та витворення у його частині поверховної білоруської свідомости. Друга частина людей, не погодившись з таким окресленням своєї національності та будучи відтятою від української культури, від народу (через що не могла з ним утотожнитись), визначає себе як "руські", "тутейши", "православни". Коли однак дасться їм можливість порівняння своєї говірки з літературною українською мовою, то всі згідно стверджують, що вони дуже подібні, а напевно більше, ніж до білоруської.

Не загинуло також почуття духовного зв'язку з народньою та вирослою з неї національною культурою України, яке дуже сильно виявляється при контактах цих людей із нею. Доказом цього є хоч би концерти українських хорів "Журавлі" та "Полонина", коли то люди

плакали, просячи: "Ще більше..., бо то наше, рідне". Зрештою, в наших місцевих піснях не раз повторюються слова про козаків та Україну.

А врешті — хоч не одного це здивувало — є в нас також і по селах прості люди, які зовсім не мають охоти ховатися з тим, що вони українці. Виходить, що не все треба користати з доказів учених, щоб переконатися про українськість між Бугом і Нарвою; вистачить вглибитися в традиції народу, щоб знайти в них до кінця ще не загашені українські іскри його культури та історії.

Грудень 1983

З МАНДРІВ ПО ВОЛОДАВСЬКІЙ ЗЕМЛІ

Поїзд сповільнив скорість і, гейби надумуючись, задержався в чистому полі. Задержався, бо тут уже кінчалася цивілізація, кінчився залізничний шлях, що йшов з Європи в минулі роки, а не більше, як п'ятсот метрів на схід, починалася червоними когортами накинена Азія. Міст на Бузі, що колись лучив ці два континенти, такі собі тепер чужі й далекі, перестав існувати. Дорога до Володави, що вела з тимчасової зупинки, йшла зараз правим берегом Бугу і перетинала в кількох місцях річку Володавку, густо порослу очеретом.

Була неділя, був чудовий травневий досвіток. На горі стояла володавська церква і гейби горіла в червоних променях сходячого сонця та, мов у дзеркалі, відбивалася в спокійнім плесі Володавки. Цю непорочну настроєву тишу перервав нагло ранній дзвін, що скликав вірних на Утреню, на іншому березі Бугу стояли нерухомо два вершники в ненависних уніформах пограничних військ НКВД і дивилися через напевно пограбовані далековиди на захід, де дзвонили дзвони.

Степан уперше на цих далеких, північних окраїнах української землі: вперше стрінув інших, а таких самих українських людей. Він добре знав, що чекають на нього нові невидгоди, важка праця, напевне нові розчарування. Нагло усвідомив собі, що воно сталося добре, і вже не жалувал за Переворськом, ні за минулим, лише з зацікавленням чекав на майбутнє.

Серцем і мозком нового буйного життя на Володавщині, так як і на інших українних землях, були в першу чергу члени ОУН, які, повні ентузіазму і посвяти, працювали чи то як учителі по селах, чи як писарі збірних громад, чи як кооперативні працівники, чи навіть священики. Окрему роль відіграли організатори, провідники й працівники Українських Допомогових Комітетів, які українське місцеве населення визнавало за свою владу і за своїх захисників.

Степан зразу став т. зв. референтом молоді, але тому, що відносно добре знав німецьку мову, часто мусів бути перекладачем, і то в різних, нерідко дуже незвичайних ситуаціях.

Уся "комітетська шаржа" мешкала в одній малій кімнаті, вікна якої

Нові мешканці Володави. Сидять у першому ряді зліва направо: Оля Базильків, Н. Н., пані Костів, Іван Вахнянин, Ліда Вахнянин, Юліян Заблоцький, Лера Добрянська.

Учителі й кооператори на прогульці.

Група працівників на Володавщині. Перший справа Польовий.

виходили просто на Буг і більшовицький кордон. Пан голова, магістер Луцук-Мостович, так як голові личило, спав на звичайному, навіть досить вигідному ліжку: це йому належалося ще із тієї рації, що поки став головою, довгі роки відіспав на "твердому ложі" в польських тюрмах. Організаційний референт, пізніше теж голова, також спав на ліжку, вже не на такім вигіднім, але все таки ліжку. Степанові, як наймолодшому і віком, і стажем, припала канапа. Цей мебель, щоправда дуже декоративний, мабуть, походив ще з часів цариці Катерини, а його поверхня нагадувала морські хвилі під час невеличкої бурі. Найгірше, що саме в цій канапі заплодилися миші, які якимсь незбагненим змислом пізнали, що Степан є найнижчий стажем і не мали для нього ніякої поваги. Але нераз навіть цю канапу, а радше половину її, треба було відступати більш або менш визначним гостям з Холму, Любліна, а навіть Кракова.

Небагато краще була наладнана справа з прохарчуванням, але якось, з Божою поміччю, ніхто з голоду не помер. Так сталося завдяки добрим приятелям "учителям", бо так саме наших учителів називали місцеві люди; отже ці "учителя" приносили час від часу із своїх сіл боханець хліба, кусок сала чи сиру.

Однаке найгірше стояла справа з одягом. Єдиний Степан, ще працюючи в цукроварні, придбав собі порядне убрання і пальто, а його чоботи ще з польського війська були предметом загального подиву і потайної заздрости. Зокрема пальто часто ставало предметом дискусій і непорозумінь. Приятелі хотіли часом "показатися" і тоді позичали у Степана цей його найбільший скарб. Бувало так, що в той самий час були два кандидати, а лише одне пальто, тоді діставав той, хто перший зголосився. Найбільше сподобав собі цю гардеробу Федько Польовий, пізніший комендант Старшинської Школи УПА в Карпатах. Він, хоч і

молодий, і добре збудований, але чомусь за кожним разом, як носив це пальто, воно чомусь тратило фасон.

Усі члени комітету часто їздили виконувати свої обов'язки в "терен", тобто на села. Єдиним засобом транспорту був старий ровер, але його рідко можна було вживати, бо або колеса були зіпсуті, або ланцюг обірваний. Господарі радо були б віддали все для "панів" із комітету, але не своїх коней, які й так були перевтомлені виконанням усяких норм для німецької воєнної господарки. Тому найчастіше доводилося ходити десятки кілометрів пішки, так що Степан скоро пізнав майже всі дороги, а то й стежки Володавщини і, мабуть, ще тепер по таких довгих роках потрапив би до Окунинки чи далекого Коденця.

Коли вперше "комітетчики" чи "учителі" почали їздити по селах і питалися людей, хто вони такі, то діставали різні відповіді, залежно від свідомости села. Багато називали себе українцями, але більшість казала: "православні"; інші називали себе "здешніми", а були й такі, що казали, що вони "калакути". Одне велике село поблизу Володави було поділене на три виразні зони. Східня частина села уважалася за польську, люди ходили до місцевого "косцюлка", в будні говорили з собою по-українському, але коли сварилися, то преходили негайно на польську "урядову" мову. Середина села найзаможніша, це були переважно "здешні" або "калакути", дуже прив'язані до православного обряду, національно часто байдужі, ізольовані від інших. Тут теж була громада баптистів, що жили гуртом на краю села, які себе ще більше ізолювали від решти. Західня частина села була надиво свідомо українською і так себе називала навіть під польською окупацією. Чомусь саме тут комуністи вміли знайти найбільше активних прихильників. Часто по хатах на почесному місці висіли портрети Симона Петлюри й митрополита Шептицького, хоч люди були дуже неприязні до католицизму. Всі уважали великого Митрополита за стійкого оборонця переслідуваного українського православ'я. Були деякі глибоко патріотичні села, які лиш гейби чекали на зовнішній стимул до нового національного розвитку. Саме в тих селах стрічалось нерідко селян, переважно середнього віку, які ще за царських часів здобули середню освіту, а часто навіть неповну вищу. Багато з них були старшинами царської армії, а деякі активними учасниками українських визвольних змагань. Люди ці, по закінченні Першої світової війни, не маючи інших можливостей, як члени впертої і зненавидженої меншости, вбирали на себе селянський одяг своїх батьків і поверталися як хлібороби на батьківські господарства.

Найбільше освідомлюючої праці виконали новоприбулі сільські вчителі. Це рідко були кваліфіковані фахівці, одначе, вроджена інтелігенція, фанатизм і великий патріотизм швидко з'єднали для них приязнь і любов так українських дітей, як теж їхніх батьків. Цим саме людям належить велике признание за скоре національне відродження

Володавщини, як теж інших окраїн. Це теж незабаром зрозуміло польське шовіністичне підпілля, часто піддержуване московсько-більшовицькими провокаторами, і звернуло свої терористичні акти проти українських учителів, як перших.

Люди ці двоїлися і троїлися в праці. Поруч науки в школі, вони вели вечірні курси для дорослих, організували драматичні гуртки й хори, помагали організувати кооперативи та, без уваги на свою обрядову приналежність, стимулювали релігійно-церковне відродження раніш забороненого українського православ'я. Цим людям доводилося на затурканих селах воювати з місцевою адміністрацією, фактично польською, але під покришкою нового явища, а саме хитрої штучки — "фольксдойчерства".

Степан постійно стрічався і приятелював з двома молодими українськими католицькими священиками, які роками працювали як учителі в бідних, дуже занедбаних, селах. Вони будили й закріплювали православну самобутність, особисто з нараженням безпеки й здоров'я помагали українським людям силою відбирати старі українські церкви, що їх польське псевдо-католицьке свавілля "ревіндикувало" на "косцюлки". Вони прямо примушували малоосвічених, часто змосковщених "батюшок", йти разом з відродженням українським селом і будувати модерне українське православ'я.

Українці, православні Володавщини, мабуть, по сьогоднішній день не знають, що їхні улюблені вчителі, які працювали з ними роками, це були часто українські католицькі священики. Ці сільські вчителі зокрема цікавилися інтелігентними й ідейними хлопцями й дівчатами, вони їх постійно вишколювали та включували в ряди симпатиків, а то й членів ОУН.

У Володаві Степан стрінувся вперше і подружив з багатьма волиняками. Ось ці Федоти, Льоні чи Миколи з Луцького, з Дубенщини, Крем'янця чи Ковельщини залишилися назавжди в пам'яті Степана символом чесних і дуже лояльних націоналістів, завжди готових на найбільші жертви для української справи. "Хлопці", деякі вже добре коло тридцятки, чи то волиняки чи галичани, мешкали разом, разом недоїдали, носили це саме пальто, ходили до тієї самої церкви. А що найважливіше, однаково вірили в ці самі правди й так само готові були цю віру потвердити своїм молодим життям, яке теж дуже любили. Володавські хлопці й дівчата були носіями правдивого соборництва і тепер такого модного екуменізму в найчеснішій цього слова значенні.

До володавського Комітету досить часто приїздив, та провів не один приємний момент у товаристві "комітетчиків", самоуправний інспектор холмської округи, колишній посол Скрипник, а пізніший митрополит Мстислав. Цей великий політично-громадський, а пізніше церковний діяч, відіграв дуже важливу роль в національній відродженні холм-

сько-володавської землі. Володавська церква була теж свідком величавих і зворушливих відправ хіротонії професора Огієнка, пізнішого митрополита Іларіона. В цих традиційних старинних відправах брала участь ціла володавська громада. Ледве чи митрополит Іларіон знав, що ті численні миряни чи хористи, які своїм співом звеличували його найбільше свято, були принаймні наполовину галицькі католики, українські націоналісти.

Обов'язком Степана, як референта молоді, було організування т. зв. куренів молоді. В цих куренях він підшукував, звичайно з допомогою місцевих учителів, активних хлопців, зацікавлених військовими справами, організував та переводив з ними законспіровані військові вишколи. Ці вишколи вимагали суворої конспірації, бо так польське підпілля, яке вже діяло від самих початків, як теж усякі німецькі донощики, дивилися дуже кривим оком на спонтанний розквіт української стихії.

Одного січневого дня Степан мав визначений вишкіл з досить великим числом хлопців у селі за 18 км від Володави. Деякі учасники цього вишколу мусіли приїхати, а найчастіше прийти, із сіл віддалених за 20 км, а то й більше. Погода цього дня випала дійсно незвичайно погана: сніг сягав до пояса, сибірський мороз витискав сльози, а хижий вітер навивав високі снігові гори так, що жадні санки не могли б проїхати. Товариші з Комітету переконували Степана, що йти в таку погоду це цілковите безглуздя, бо й так жадні хлопці не прийдуть на вишкіл. Одначе Степан, вдачею трохи впертий, завзявся і рішився йти. Сніг засипав йому очі, ноги й руки терпли від морозу та ледве можна було дихати. Кілька разів Степан уже хотів повертатися до Володави, але рішучість і внутрішня дисципліна перемогли, так що він, хоч і з великим спізненням, таки опинився в назначеному місці. Коли увійшов, знеможений дорогою, до кімнати, де мав відбуватися вишкіл, то черговий зголосив йому, що всі учасники присутні, готові до зайнять. Це було велике вдоволення і гідна нагорода за всі Степанові труди.

На Володавщині, як і на інших українських землях, прийнявся звичай сипати могили. Здебільша посвячення цих могил було великою подією і святом. Приїздили курені молоді з сусідських сіл, довколишні священики, учителі та люди з Комітету. Дуже часто відбувалися при цих нагодах спортові змагання та гульки. Одначе короною цілої паради була дефіляда перед могилою, розмах і число якої вирішували про вдалість свята. Одного разу в такій дефіляді взяло участь понад двісті вершників у козацьких одягах з синьо-жовтими прапорами. Це мало місце в селі Кривоверба. Степан ніколи не збагнув, яким чудом одне, колись відстале, село могло zorganizувати таку величаву парад.

Місцеві люди-поляки не могли вийти з дива, що воно діялось, коли дивилися на розбудження сплячого українського велетня. Не менше були занепокоєні цим нечисленні комуністи, які мусіли звітувати своїм

хлібодавцям за Бугом. Хоч кордон, здавалося, був так стережений, що навіть миша не могла б просмикнутися, то все ж таки майже постійна нічна комунікація існувала, про що найкраще свідчили нічні червоні ракети і часта стрілянина.

Степан зразу заприятелював з Дмитром Перешлюгою і обидва вони, як близнюки, перемірювали чи літом чи зимою володавські дороги туди й назад, хіба десятки разів. Дмитра Бог обдарував незвичайно милою вдачею і великим талантом з'єднувати собі приятелів і здобувати довір'я людей. Це були чи не найважливіші риси характеру в цій піонерській праці. Дмитро був дуже співучий та мав "спосіб" з гарною статтю, тому Степан нераз пропонував йому організувати "курені дівиць і молодиць". Так мандруючи і співаючи, Дмитро вкрив за короткий час цілу володавську волость тугою мережею ОУН. Коли з вибухом німецько-більшовицької війни більшість новоприбулих людей пішла на нові призначення, чи повернулася в першу чергу до Галичини, то мережа ця працювала і діяла дуже справно виключно місцевими силами.

Володавці на "вправах" у лісі.

Коли пізніше почав наближатися більшовицький фронт, то терор об'єднаного польського й більшовицького підпілля і кривава боротьба цих сил проти всього, що українське, досягнула свій вершок. Українські села Володавщини й інших окраїнних земель зазнали нечувані акти дійсного геноциду. Єдиними, що організували оборону й довгий час успішно протиставилися багато численнішим ворогам, були члени цієї

Святомиколаївський Вечір у Володаві, 1940. Сидить перший зліва голова Допомогового Комітету Олег Залізняк (Голояд). Перший справа Юліян Заблоцький.

Працівники Кооперативного Союзу у Володаві. Посередині Мирослав Баслядинський. Перший справа Михайло Дяченко (поет Марко Боєслав).

Оленка Ващенко (зліва) з подругою (1940). Оленка загинула з рук польських банд в другій половині сорокових років.

організаційної мережі, так майстерно сплетеної Дмитром. Степан мав нагоду ще раз відвідати нелегально свого друга після свого звільнення з тюрми. Дмитро згинув на порозі батьківської хати, застрілений звірськими ґештапівцями.

Після полагодження своїх справ на селах, Степан сідав за німецьку друкарську машинку і двома пальцями вистукував сотні найрізніших подань селян до всяких німецьких властей. Одні просили "бецуґшайн", тобто дозвіл на купно плуга, черевиків або штанів. Інший просив, щоб не вивозити його сина на роботу до Німеччини, бо він дуже делікатного здоров'я, а радив зате вислати дочку сусіда, бо вона дуже сильна й здорова і так не має вдома нічого до роботи. А ще інші просили пана "крайсгауптмана" забрати, прогнати геть війта, тому що він накладає всі контингенти на допісний кут села, бо в горішньому куті живе його численна рідня. Одноманітність буднів розвівали проби хору, диригентом якого був ніхто інший, як пізніший організатор і довголітній диригент нью-йоркської "Думки", дійсний мистець свого діла, закоханий в українську пісню. Цей хор, у якому співало кілька солістів і солісток високої класи, в переважній більшості складався з українських католиків, співав на всіх православних Богослужбах та інших церковних парадах. Вірні не могли вийти з дива, звідкіля взялося так багато й так нагло православних "панів".

Одною із найзамітніших подій було величаве Свято Обжинок, на яке приїхав з іншими німецькими достойниками сам губернатор. Того дня ціла Володава зацвіла синьо-жовтими прапорами, а всі вулиці дослівно були завалені дуже мистецько прикрашеними возами. Кінні бандерії вешталися по місті, на кожному кроці красувалася розкішна кольорова народня ноша і всюди дзвеніла радісно українська пісня. Старі й молоді з'їхалися з далеких сторін, аж ген з-під Білої Підляської

Свято Обжинок у Володаві (серпень 1940 р.).

Дівчата з Сішна і Володави на Святі Обжинок.

Спортова команда копаного м'яча у Володаві.

чи Седлець. Зовсім незнайомі кидалися з радості один одному в обійми й один день цього всенароднього піднесення скріпив більше українську національну гордість, як довгі, часто безконечні реферати чи доповіді. Іншою радісною подією був приїзд ще відносно молодого і малої, але вже майже досконалої, капелі Божика. Це був тріумф українського співочого мистецтва, української культури в провінційному містечку — колишній княжій Володаві. Це був духовний та естетичний корм, яким пізніше треба було жити довгі одноманітні місяці. Навіть місцеві поляки, що якимсь чином прийшли на цю небуденну імпрезу, казали: "Але сьпеваць то так нікт не потрафі, як ці українци".

Поза Допомоговим Комітетом діяв і розвивався прекрасно Повітовий Союз Кооператив, зорганізований і ведений кількома ентузіастами кооперативного діла. За короткий час постав, поза звичайним торговельним відділом, дуже на той час популярний відділ мануфактури й навіть фабрика содової води. В містечку, де ще рік тому, мабуть, рідко можна було почути українське слово, працювала українська народня школа та в скорому часі хіба єдина на цих землях українська середня торговельна школа. Степан зорганізував військовий вишкіл із молодих інтелігентних людей в самій Володаві і лекції відбувалися в домівці Комітету, а кожної неділі хлопці йшли в ліси й поля на польові вправи. Очевидно, дбайливе око комітетських сусідів, а саме місцеве Ґештапо, скоро зауважило, мабуть з допомогою польських донощиків, цю діяльність і покликала голову Комітету на конференцію. Голова дуже мало знав німецьку мову, а що Степан числився перекладачем, тому обидва вони пішли та, як могли, вибріхувалися перед рижим унтерштурмфюрером Корном. Він закінчив конференцію більш-менш такими словами: "Ми, німці, знаємо про вас усіх більше, як ви думаєте, ми навіть знаємо, про що ви мрієте. Але бавтеся, може нам усім це колись придасться, однак — "Менш, кайне Ваффен!" (тобто ніякої зброї). Від того часу кликали Степана як перекладача в різних, переважно маловажних, справах. Пізніше чимраз частіше взивали ночами. Тоді треба було їхати в околицю того самого села над Бугом для переслухання людей, що їх німецька погранична сторожа, т. зв. "ґренцшуц" зловила при переході нібито герметично замкненого кордону. Цих людей пересилали звичайно негайно до Холму, а частіше до Любліна. Але й місцеві німці хотіли знати якнайбільше, що діється. Мабуть, тому, хоч було по селах повно всяких "фольксдойчів", які знали німецьку мову, воліли мати українця для цих переслухувань.

Ці нібито втікачі звичайно говорили теж по-українськи, оповідали несамовиті історії, очевидно неправдиві і складені тими, хто їх посилав. Степанові було ясно, може так само і ґештапівцям, що це т. зв. "подвійні грачі", яким було наказано дати себе зловити та в цей спосіб з більшим довір'ям вести свою агентурну працю. Більші "щуки" якось уміли про-

смикнутися через кордон і якось ніхто їх не ловив, а їх існування і чимраз більшу активність запримічували щораз то частіше.

Степан знав, що ці "втікачі" це чужі, ворожі висланці, але це була прекрасна нагода познайомитися з методами, технікою і шляхами вогорів. Там, над Бугом, коли в темну ніч вирішувалася доля людини, її бути чи не бути, переконався Степан, якою важливою є роля чи функція перекладача в незвичайних воєнних обставинах.

Рівночасно з відродженням і закріпленням українства йшла завзята польська протиакція, яка набирала щораз то гостріших форм, а пізніше переродилася в масові вбивства цілих свідомих українських сіл. Це, переважно ліве, т. зв. "людове" підпілля послуговувалося найкраще всякими місцевими "фольксдойчами", які повнили функції різних родів помічної поліції в зелених чи чорних уніформах, а їх засобами була звичайно груба провокація.

І так одного дня приїхали до Комітету перестрашені селяни з далекого села, аж з-під Білої Підляської, з сумною вісткою, що німецькі "чорні" поліцаї заарештували їхнього улюбленого вчителя. Це був незвичайно серйозний, фанатично ідейний молодий чоловік, вихований на чужині у Варшаві, син колишнього міністра уряду УНР Олександра Саліковського, дійсна сіль в оці польських боївкарів. Кажали, що на підставі доносу ці німецькі поліцисти зробили нічний наскок на хату цього вчителя і у висліді ревізії знайшли під стріхою його мешкання рушницю, яку туди безсумнівно раніш запхали польські донощики. Це був відомий старий польський трюк, що його всякі провокатори вживали проти української патріотичної молоді, зокрема тієї, що її підозрювали в приналежності до ОУН, але не мали інших доказів. Бо дійсно, навіщо була потрібна рушниця людині, яка цікавилася пристрасно літературою і музикою? Рушниці були і то багато їх, і різні, але про них не знали ні польські донощики, ні їхні "фольксдойчівські" пахолки. Коли голова Комітету разом зі Степаном негайно пішли до Гештапо інтервенувати в обороні вартісної української людини, то їм сказано, що це правда: такий чоловік, "ворог німецького Райху", був арештований і негайно переданий вищій команді Гештапо в Любліні. Унтерштурмфюрер Корн казав, що це поважна справа і радив до неї не втручати.

По короткій нараді усі члени Комітету рішили таки спробувати щастя в Любліні. Знову Степан, тому що на своє нещастя знав німецьку мову, дістав доручення їхати негайно до люблінського Гештапо рятувати життя українського вчителя. По дорозі він мав ще поступити до Холму, щоб дістати зв'язок до якогось таємного директора банку, який мав "великі знайомства".

Після свого прикрого досвіду з повновласником Скрипченком у Переворську Степан трохи привик до своїх людей, що "мали великі знайомства" з німцями і зовсім не був щасливий зі своєї місії. Він

відшукав без ніякого труду відповідний банк і зовсім не здивувався, коли той директор подивився на нього з-під ока і по довшій телефонній розмові звелів йому їхати чи йти до головної дистриктової ґештапівської квартири й зголоситися під таким а таким числом, до такого і такого оберштурмфюрера, а далі, то він побачить.

Степан з душею на рамені входив до головної ґештапівської квартири так, як праведник входив у печеру розбійників, або яскиню, повну голодних левів. По добрій сотні формальних запитів і дуже точній особистій ревізії, нарешті впустили Степана до кімнати, де вже чекав достойник, названий директором банку. Цей ґештапівець переглядав безцеремонно якусь картотеку та гейби зовсім не спостерігав Степанової присутності. По якомусь часі підніс голову і з місця засипав Степана сальною питань. Як він називається, де мешкає, що робить, чи має сестер і братів, що вони роблять, хто його зверхник, як називається головний провідник від "Бандеральойте" у Володаві, хто є чільні "Мельникльойте", та чи він, Степан, є Бандера чи Мельник-менш і багато подібного. Степан, збитий з пантелику, пробував викручуватися сіном і вдавав наївного дурака. Але пан оберштурмфюрер попередив його грізно, кажучи: "Слухай, говори правду, бо ми вже й так все знаємо, все точно записане в цих актах" — і показав досить грубу картотеку, яку саме раніш переглядав. "Я знаю, ти бандерівець", — він казав, — "і водиш своїх бандерівців на якісь глупі маневри по лісах. Ви всі "українер" лише чекаєте на війну між німецьким Райхом і Союзівською Росією, але не скоро цього дочекаєтеся, бо ми союзники. Може колись буде інакше, але про це буде вирішувати німецький державний інтерес, будемо вирішувати ми, німці, а ніхто інший". Степан пробував кілька разів звернути розмову на справу, за якою він сюди приїхав, але це йому ніяк не вдалося. Оберштурмфюрер ще раз повернувся до справи вишкочів і підкреслював, що посідання пальної зброї карають смертю. Саме їм вдалося зловити одного із "Бандеральойте", що мав під стріхою рушницю, за що він буде негайно покараний згідно з воєнним законом. Накінець ґештапівець пригадав зовсім розгубленому Степанові, що він, як колишній резервовий старшина, повинен бути там, де і всі інші, а саме в таборі полонених або в концентраку. На прощання цей виїмково зухвалий ґештапівець заявив, що їм, німецькій службі безпеки, доручена охорона німецьких національних інтересів і ніхто не має права в ці справи втрутати, навіть високопоставлені німці.

Перестрашений Степан покидав головну ґештапівську команду в Любліні щасливий, що вийшов з неї ще живим і вільним чоловіком. Йому було соромно за теперішнє і ще страшніше перед майбутнім, символом якого був колосальний прапор з труп'ячим черепом, що зловіщо лопотів на тлі вільного байдужого синього неба.

Вже у Володаві Степан довідався, що вчитель, який так любив

поезію і музику, згинув від ґештапівських куль без ніякого суду зараз першого дня після арештування. Видно, ґештапівці боялися, що хтось вирве їм жертву з рук, тому так поспішилися.

В поворотній дорозі до Володави Степан вступив до Холму звітувати про вислід і досвід із люблінськими ґештапівцями. В Холмі довідався, що бойова група, в якій був його брат Левко, мала дуже тяжкий перехід через кордон. Зараз на кордоні вони мали криваву сутичку з пограничними енкаведистами, які гналися за ними аж до Львова. Тут зв'язкова "хата" була вже раніш "всипана". Левко був арештований зі зброєю, якої не мав часу вжити, як теж не мав змоги вжити капсулі з отрутою. Він був суджений під іншим чужим прізвиськом як крайовий бойовий референт і засуджений з іншими на кару смерті. Цей засуд пізніше, мабуть, був замінений на кару досмертного ув'язнення. Коли Левкова тета старалася передати йому теплу шапку й рукавиці, яких він просив з тюрми, то в усіх численних львівських тюрмах їй казали, що "такой уєхал". Це сталося пізньої осені 1940 року. Хто тоді "уєхал" і дотепер не повернувся то, мабуть, вже ніколи не повернеться. Батько Левка до самої смерти проказував більшу частину своїх молитв за душу Левка, але теж молився, щоб Всемогутній Бог зробив чудо і коли ще зберіг його живим дотепер, то нехай дозволить йому повернутися в Україну, за яку він віддав усе найдорожче, що мав.

А у Володаві життя йшло далі своїм старим руслом: учителі вчили, союзовці торгували, а "комітетчики" організували, політикували і голдували.

Під осінь референтура молоді при Українському Центральному Комітеті в Кракові зорганізувала в Криниці спортивно-вишкільний табір для референтів молоді всіх українських земель. Тому що провід УЦК в Кракові був під впливом приятелів полк. Мельника, команда й організатори табору сподівалися, що приїдуть самі "свої". Одначе, через різні ходи й заходи, сталося зовсім інакше. Цей табір перемінився у військово-вишкільний табір, а учасниками були самі "не-свої", самі "бандерівці", а між ними і Степан. Деякі члени команди табору не могли вийти з дива, як то воно сталося. До табору приїздив сам голова УЦК, проф. Кубійович, та відбув дуже приємну і незабутню прогульку з учасниками по селах Криниччини. Він, мабуть, перший раз відбирав звіт та дружньо промовляв до стовідсоткової "бандерівської" групи. Хлопці маршували вулицями Криниці, співали національні пісні, такі як "Смерть ляхам, смерть", а поляки кидали грізні погляди, махали головами й були переконані, що це вже кінець світу. Майже кожної ночі відбувалися польові вправи, а ще пізніше предовгі дискусії. До табору часто приходив молодий місцевий лікар, який мав говорити про першу поміч, але тому що був дуже темпераментним і активним членом групи

Мельника, пробував навертати хлопців на "правильний", тобто його шлях. Між учасниками табору були переважно інтелегентні й начитані хлопці, деякі навіть майбутні політики й публіцисти, тому лекції з першої помочі, а точніше політграмоти, по нечисленних спробах закінчилися цілковитим фіяском. Учасники табору мали між собою багато веселих моментів з цього "кві про кво", а конкретним здобутком був гарний відпочинок у Криниці, дуже добрі харчі та нові сильні черевики, якими Суспільна Опіка із вул. Зеленої в Кракові забезпечила "своїх" учасників.

Степан повернувся назад до далекої північної Володави і до своїх щоденних обов'язків. Польське підпілля проявляло чимраз більшу агресивність, так що вбивства й похорони жертв ставали чимраз частішими подіями. В такій ситуації Степан вже менше вештався по селах і майже ніколи без товариства. Були такі місцевості, що їх треба було дуже обережно обминати. До польських боївок долучилися більшовицькі провокатори, що появлялися чимраз частіше, зокрема в північних багнистих, більш недоступних околицях.

Саме в цих справах була скликана відправа різних людей у Холмі. Інші володавці виїхали раніше, а Степан мав ще докінчити звіти й приїхати першим та єдиним поїздом на другий день. Вночі впав мокрий сніг, так похолодніло, що не було жадної транспортації з містечка до залізничної станції і єдиний поїзд від'їхав без Степана і без звітів, які він мав привезти. На щастя, а може нещастя, комітетовий ровер хвилюво функціонував, так що Степан рішився відбути майже сороккілометрову дорогу до Холму цим нужденним засобом транспорту. Хто їздив нашими м'якими дорогами по кістки в болоті старим ровером, що ледве тримався разом, на добавку в сніг з дощем, той може собі уявити, як виглядала ця подорож. Що якийсь час Степан зсувався в рів повний холодної води, час від часу злітав йому ланцюг, або перекручувалося сидельце. Німецькі військові авта обсипали його каскадами болота, а вояки реготалися на цей вид. В додаток вже зовсім недалеко Холму трісло переднє колесо так, що решту дороги довелося цей проклятий ровер провадити. Коли нарешті Степан побачив холмську "Гірку" — могутній собор, то почувався як переможець-глядіатор, а господар хати, де відбувалася відправа, побачивши його, перехрестився, бо подумав, що це справжній чорт.

Однаке у відправі Степан не брав участі, бо розхворівся надобре і перележав кілька днів з високою гарячкою у приятелів. Одним із перших, хто його відвідав, був провідник Степан Бандера. Степан, хоч був напівпритомний через високу гарячку, пережив у своїм молодечім ідеалізмі ці відвідини, як щось дійсно найважливіше в житті. Він мав для Бандери, так, зрештою, як усі інші молоді члени Організації, спеціальний респект, подив, відданість, своєрідний культ. Для Степана його

особа була чимсь легендарним, була символом усіх ідеалів молодого націоналіста, овіяна серпанком героїства і романтичної таємничості. Тому, коли Провідник, така незвичайно скромна людина, присівся на кілька хвилин на його витовченім сіннику, Степан не здав собі справи, чи це дійсність, чи гарячкове маріння. Бандера випитував про життя і працю на Володавщині; він робив дуже делікатно Степанові докори, що він непотрібно наражував своє здоров'я, щоб своєчасно прибути на ту відправу. Але Степан вичув у тоні його слів та у виразі обличчя вдоволення і признання за вірність ідеї і почуття обов'язку навіть в такій, може, маловажній справі. Степанові живо пригадалася перша зустріч з цим великим українським мужем у студентській харчівні ще пізньою осінню 1939 року в Кракові та його магнетичний вплив на молоді серця і уми. Для Степана холмська зустріч залишилася в його пам'яті неповторною подією. Він був вдячний добрій долі за несподіваний сніг, за спізнений поїзд, за нещасну подорож ровером з Володави до Холму і за перестуду з гарячкою, що спричинили цю інтимну зустріч з Провідником.

Чомусь весна 1941 року прийшла дуже пізно, але була така багата у свої чари, що вдсятеро відробила своє спізнення. Прикордонні ліси зазеленіли й густим листям прикрили та сховали все, що під ними діялось. Тягарові поїзди, один за другим, як день так ніч гналися на схід. Кожна залізнична станція в напрямі більшовицького кордону була переповнена навантаженими вагонами, щільно закритими брезентом, які були стережені подвійними стійковими. Головніші шляхи, а часто й бічні та польові дороги, ледве могли помістити колосальні військові автомашини, на вулицях міст і містечок видно було чимраз більше молодих німецьких вояків.

Офіційно преса далі писала про добросусідські стосунки між союзниками, про непорушність угоди Молотов — Ріббентроп. Найдивнішим був факт, що більшовики немов би нічого не знали й не бачили, далі безпереривно посилали поїзди за поїздами з нафтою, бензиною і збіжжям. Багато говорили про мир, а в повітрі люди вже вичували війну.

Одного дня приїхали до Володави до Комітету два літунські старшини високого рангу зі спеціальними відзнаками, яких раніш ніхто ще не бачив. Вони говорили по черзі майже з усіма працівниками, випитувалися про знання мов, знання шляхів по цей і той бік кордону та військовий вишкіл. Ці наглі відвідини страшенно розбурхали настрої: ніхто вже не мав охоти до щоденної праці, вже не було сумніву, що війна дійсно гряде, стояло лише питання — коли? Українців найбільш тривожило питання, які пляни мають вожді Третього Райху відносно України й українських національних аспірацій та державницьких інтересів. Члени ОУН були вже ознайомлені з гітлерівським *Майн Кампф*,

вони були поінформовані і вишколені, а найважливіше — самі на власній шкурі переконалися, хто є гітлерівські німці. Їх безмежне зухвальство, хвороблива амбіція всім наказувати, захланність, сполучена з почуттям вищості, і тевтонська жорстокість були вже давно всім відомі. Українці побачили й зрозуміли суть модерного клича "нур фір дойче", чули, а деякі вже особисто познайомилися з концтаборами, знали, що це таке Осьвенцім та подібні. Члени ОУН не сумнівались, що Гітлер точнісінько зробить так, як це він ясно, без жадних обиняків, виклав у своїй ганебній книзі.

З другого боку, всі знали про нелюдську жорстокість та звірські методи комуністичної Москви з метою: цілковито знищити, стерти з поверхні землі все, що українське. Цю правду про москалів українці знали вже цілі століття, а кожна нова вістка з України лише потверджувала цю трагічну аксіому. Україна опинилася, мабуть, у найнебезпечнішій моменті в цілій своїй історії: опинилася між апокаліптичним молотом і ковадлом двох найбільших і найжорстокіших світових потуг, які знала історія. ОУН знала та старалася, як могла, переконати українців, що в теперішній ситуації, більше як коли, можна числити лише на власні сили й використовувати всі чесні можливості без зайвого ангажування і віри в якихось союзників.

Степан, як референт молоді, zorganizував у Володаві філію КоДУС-у (Комісія Допомоги Українським Студентам) і зумів тією справою зацікавити всю дуже жертвенну інтелігенцію так самих володавців, як теж цілий повіт. Мабуть тому, що грошові суми, вислані Степаном, були досить переконливі, він дістав пропозицію від централі КоДУС-у продовжувати свої медичні студії на одному з німецьких університетів. Хоч Степан мав зовсім інші плани, для святого спокою допровадив до порядку свої документи й навіть вислав відповідну заяву. Для того він потребував посвідки від місцевого Гештапо, яке при цій нагоді довідалося, що Степан є студент медицини.

Дослівно за два дні пізнім вечором до кімнати, де жили "комітетчики", несподівано застукав унтерштурмфюрер Корн у товаристві якогось чужого цивільного німця. Вони відразу приступили до справи. По більшовицькому боці, яких десять-дванадцять кілометрів від кордону знаходиться покищо ще в безпечному місці тяжко поранена людина, може й "українець". Цей чоловік, мабуть, має дуже важливі інформації для німців, але це, буцімто, не важне. Він був пострілений в ногу в часі спроби переходу кордону та не може далі йти, а лікарська поміч там, по тому боці кордону, була б однозначна з арештом і всіма іншими трагічними наслідками. Шкода людини, а ще й українця, — казали хитрі німці. Вони мають готовий план, який слід реалізувати негайно. Потрібний є чоловік з медичним вишколом і знанням німецької мови, а їм відомо, що саме Степан є такою людиною. Вони, німці,

зорганізують перехід кордону в обі сторони й гарантують цілковиту безпеку, але як, того не казали.

По короткій нараді рішено, що нема ради. Степан мусить іти, бо інакше Гештапо знайде сотні причин і нагод, щоб помститися. Степан дістав скоренько з місцевого шпиталю кілька примітивних інструментів, перев'язочний матеріял і, мабуть, якийсь сульфонамідовий порошок. Скоро передягнувся і пішов у небезпечну дорогу.

Цим разом усі вони поїхали в зовсім іншу сторону, а саме на північ, де по обидвох боках Бугу були густі хащі. На превелике щастя, була темна ніч і падав дрібний дощик. Невідомий чоловік витягнув із кущів простий рибальський човен і потихеньку спустив його на воду. В цілковитій мовчанці цивільний німець, Степан і провідник, якого Степан ніколи раніш не бачив, сіли в той човен і чекали. Нагло почалася стрілянина з німецького боку. Спершу з того місця, де стояв човен, а далі кількасот метрів на північ; пізніше показалися мляві червоні ракети. Мабуть, німці інсценізували цю стрілянину, щоб розгубити більшовицьких пограничників, які знали, що буде спроба переходу, лише не могли знати, в котрому місці. Коли знову почалася стрілянина десь на півночі, човен відбився від берега та поволі, без звуку, штовханий зграбно дрючком, щоб не робити ніякого плюскоту, причалив до більшовицького берега. На півночі йшла далі час від часу перестрілка. Нічні подорожні вичекали добру хвилину, а коли не почули ніяких звуків, дуже обережно висіли з човна, пізніше витягнули його на берег, взяли цей великий тягар на плечі і обережно, мов духи, полізли в кущі. А добрий дрібненький дощик падав далі. В одному місці, де до Бугу вливався якийсь потічок, вже без більшого труду, похилившись до самої води, всі перейшли попід кільчасті дроти й трохи далі заховали свій човен у густих очеретах. Тепер треба було перейти через заорану смугу, яка замінилася в суцільну баюру. Далі нічна стрілянина на кордоні ставала чимраз густіша, а небо аж червоніло від світла ракет. Ще раз треба було перелізти попід, а радше поміж кільчасті дроти, які не були в належному порядку, що найкраще свідчило про те, що чомусь ця траса не була часто вживана. Ціла трійка пустилася тепер бігом, щоб якнайбільше віддалитися від кордону. Німець постогнував і цілий час кляв під носом по-німецьки "Доннерветтер", тобто громовиця, що прекрасно відповідало дійсності. По короткій передишці в старій клуні група подалася в дальшу дорогу. Провідник знав прекрасно свою трасу: кожний горбок, кожний куш та кожне місце, де могла грозити небезпека. Поки почало світати, вони з городів зайшли до занедбаного обійстя, а далі до нужденної, старенької хатини.

Тут господарив старий дядько, дивачно одягнений. Мабуть, ніколи не стягав своєї старомодної шапки, на ногах мав такі камаші, які колись уживали польські піхотинці. Він говорив по-українськи, але вичувалося,

що це не його рідна мова. Хата, мабуть, не була ніколи перевітрювана і панував у ній жахливий сморід. Він, видно, добре знав провідника, бо відразу повів усіх до маленької кімнатки, де на брудній підлозі, в ще бруднішому лахмітті лежав досить молодий чоловік. Саме звідси розходився цей неможливий сморід і стогін. Цей чоловік був напівпритомний і говорив по-білоруськи, але часто закидав по-російськи. Цивільний німець хотів залишитися з ним самий. Він виходив щохвилини й питав Степана, що це слово значить по-німецьки, або що одне чи інше німецьке слово значить по-російському. По довшому часі він, мабуть, полагодивши за чим тут з такими небезпеками дістався, передав пацієнта Степанові.

Ціла ліва нога спухла мов колода, була синя мов сливка, а нижче коліна витікала ропа, помішана з кров'ю, звідки походив цей питомий запах.

Дядько нагрів води в старому відрі і Степан взявся до своєї роботи. Насамперед помив цю нещасну ногу, а далі з великим трудом, не маючи ніякого досвіду, витягнув кулю, що до половини врилася в гомілку. Пізніше зробив досить тупим ножом кілька розрізів для відпливу ропи, засипав це все сульфонамідовим порошком і зробив майже професійну перев'язку. Нещасний пацієнт верещав з болю, але якось пережив ці заходи щасливо — на як довго, про це Степан ніколи не довідався. Степан залишив дядькові перев'язочний матеріал та повчив його, як мити та перевивати, а далі радив молитися.

Нещасна трійка мусіла в цій тісноті і смороді перечекати цілий день, а наступної ночі цією самою дорогою подалася до кордону. Дощу тим разом не було, але стрілянина почалася, мабуть, в раніш умовленій годині. Човен був там, де його вчора залишили. Ще добре перед світанком Степан знову побачив унтерштурмфюрера Корна, який нетерпеливо чекав на поворот цієї таємної експедиції.

Степан нераз думав, для якої ідеї цей дивний дядько жив у крайній нужді, наражував постійно своє життя, переховуючи під самим кордоном всяких "ворогів народу". Важко було повірити в його відданість якійсь високій ідеї; з другого боку він того не робив для якоїсь матеріальної користи, бо жив найбільш примітивно у крайній нужді і нічого не мав, і про ніщо не дбав.

Степан нібито готовився до виїзду до Праги або Відня, але вже давно знав, що піде вовчими шляхами в Україну. Він уже давно був призначений до одної із бойових груп, що відомими дорогами по черзі відходили на рідні землі, щоб бути на місцях свого призначення перед приходом перших німецьких стеж. Він очікував нервово з дня на день на виклик. Та дійсно, одного дня прийшов наказ зголоситися негайно до Кракова і бути готовим у похід до Краю.

З болем серця треба було попрощати приятелів, з якими в'язало його так багато доброго і сумного, а найважливіше, незабутні дні національного відродження і пробудження цього клептика української землі, що став таким дорогим для Степанового серця. Він спакував свій, завжди до мандрівки готовий, наплечник, взяв сильні черевики, що їх дістав у Криниці, решту свого нужденного "майна" залишив у комітетській комірці та подався через Холм і Люблін до Кракова.

ПОЛЬСЬКИЙ ЗЛОЧИН У СЕЛІ ВЕРХОВИНІ, КРАСНОСТАВСЬКОГО ПОВІТУ

Дня 6 червня 1945 р. польський партизанський відділ НСЗ (Народове Сіли Збройне) під командою "Сокола" (Станіслава Секули) напав на українське село Верховину в Красноставському повіті і побестіяльськи вимордував 197 українців, мешканців села, в тому 65 дітей.

Опис злочину подаємо в перекладі з польської мови з офіційних державних документів:

Потрясаючий злочин банди "Сокола" з НЗС (Секули Станіслава)

Дня 6 червня 1945 р. до села прибула банда, передягнута частинно в уніформи польських вояків.

Для прищипання обережності мешканців села, які очікували повороту своїх братів і синів з фронту, бандити вдєкорували себе квітами, розквартирувалися в селі, подаючи себе за прибулих із фронту, після чого систематично на кожному обійстю почалася різня.

Банда, вдєкорована квітами чужої перемоги, напала на село. Не хочеться вірити, що це були польські руки, які dokonали того, що сталося в с. Верховині. Не хочеться вірити, що тих бандитів родила мати-Польща, що своїм молоком вигодувала таких змії. Не хочеться вірити, що на польській землі вони вирости, що їли польський хліб, що жили під польським небом.

Гітлерівські бандити — прокляті навіки, злочинці СС-івці могли б позавидувати такій роботі.

Ось що розповідають наочні свідки: "Протягом двох годин над селом лунали жажливі крики, удари і стогін. Жіночі голоси заводили, до них долучалися благальні діточі голоси, плачемовлят. Люди спасаються втечею з села в поля — збіжжя вже досить високе. Бандити біжать за ними, ловлять і тут же на місці... серія з автомату, і далі за іншими. Дві години тривала та погоня за живими людьми і їх різанина.

На сільській вулиці в порохах лежать купи трупів. Тут зігнали з хати цілу родину, лежать зі страшними ранами на головах, грудях, животах: молоді, старі, діти з розкритими широко очима, зверненими до неба нашої Батьківщини; здається, що кличуть помститись за них. Лежить скулена 70-літня жінка, в порохах розсипалось її сиве волосся, притискає обома руками маленьку дитину. Може винесла її стрічати військо, кажучи: "Бачиш і твій татко є у війську і він вернеться додому".

Обличчя дитини майже не видно, покриває його застигла кров, кров також на одязі жінки.

Видно разом їх убив реакційний бандит, разом вони й лежать у вуличному поросі.

Колиска в хаті повна крові. Не задержав бандита погляд ясних невинних очей кількомісячного немовляти. Виконав бандит таку нікчемну роботу, вживаючи крадений автомат.

Не йшов він на фронт зі страху боротися з ворогом польського народу, гітлерівцем, "відвагу" свою задокументував, стріляючи до малолітніх дітей, старців і жінок.

Направду годі повірити в це власним очам. Але трупи, купи їх по всьому селі говорять про страшну правду. Найшлися такі виродки, котрі виконали таку роботу.

Перед нашими очима встають картини з крематорія в Майданку чи Осьвенціма. Пам'ятаємо про 800 людей, помордованих німцями перед утечею на Люблінському Замку. Минулись гітлерівці на нашій польській землі і навіки буде проклята пам'ять про них.

Картини помордованих дітей по хатах і огородах, на дорогах і стежках викликає потрясаюче враження.

Деякі немовлята вбиті пострілом в уста. Збещені жінки лежать, у деяких ще стирчать багнети і ножі, глибоко вбиті в тіла. З усіх сторін глядять очі, повні передсмертного страху й болю.

Спеціальна комісія, яка прибула на місце, нарахувала 65 діточих трупів до 11 років. Є вбитих трьох старців, віком вище 80 років. Чоловіків мало вбитих. Ясно, що більшість їх є при війську, вертаються додому і таке прийняття їм справлено.

Перебрано мірку злочину! Неможливо більше спокійно говорити про такі речі.

Тут повинні бути вжиті всі можливі засоби, щоб випекти до кореня залізом огнище такої зарази.

Весь світ повинен довідатись, кому патрує лондонська реакція. Увесь світ мусить дізнатись, яка є правдива програма тих, котрі в Лондоні мають повні уста "демократії".

Всім, бажаючим спокою, в ім'я того спокою мусимо позбутись тих, що той спокій колотять. Мусять понести заслужену кару ті, що на

Польщу кидають таку ганьбу. Для вбивців жінок і немовлят не може бути місця на польській землі.

Державна Служба в Білостоці

ПРОТОКОЛ

Комісії для досліду злочину в селі Верховині,

Красноставського повіту, в складі:

Головуючий: гром. Ст. Венцера, делегат Міністерства Справедливості

Члени: гр. Й. Соколовські, віце-воєвода Люблінський

гр. М. Філінські, підпрокурор Спец. Карного Суду

гр. Й. Чарнецькі, суддя Апеляц. Суду.

гр. д-р Т. Ліпецкі, лікар

Гр. д-р Т. Вуйцік, голова "Стронніцтва Людового",

посол до Краєвої Народньої Ради

Представники:

гр. Ст. Стус від П.П.С.

гр. Порембські від преси

гр. Пращак від "Штандарту Люду"

гр. пор. Шмага М. від Воєводського Уряду Безпеки прибула дня 15 червня на місце злочину до села Верховини.

"... на підставі переслухання свідків подія проходила так:

Дня 6 червня 1945 р. о год. 11 дня до села прибула банда, як доведено пізніше, Станіслава Секули, псевдо "Сокул", силою біля 600 людей, вдягнутих у польські уніформи, вдєкорованих квітами, узброе-них крісами, автоматами і гранатами.

Частина їх їхала на возах, частина їхала кінно, а решта йшла пішки.

Прибуття того відділу мешканці села потрактували як поворот війська з фронту. Незабаром прибулі, розбігшись по селі, почали мордувати його жителів. Різня тривала біля 4 години. Мордовано в різний спосіб, переважно стріляно в голову. Були випадки вирафінованого знущання, як, наприклад, наказувано жертві відкрити уста, опісля в уста стріляно. До якого рівня дійшло здичавіння напасників свідчить факт, що став відомий щойно при ексгумації тіл. У відкритій могилі знайдено туловище без голови, при тому доведено, що голову відрубано. Були випадки припікання гарячим залізом і видовбування очей. Із зізнань переслуханих осіб, які були наочними свідками події, виходить, що напасники, крім пальної зброї, вживали сокир, лопат і мотик. Не обійшлося також без насилування жінок.

В такий спосіб замордовано 197 осіб, серед них 45 чоловіків, 65 дітей віком від двох тижнів до 11 років, а решта це були жінки й діти вище 11 років.

Пограбовано також речі мешканців: одягу, білизну, взуття, хатні речі, заладовано на вози й вивезено. Забрано також значну кількість корів, свиней і коней. З загального числа 140 коней у селі лишилось лише 5-6 пар.

Населення с. Верховини в переважній більшості було українське, але воно в час найбільшої проби, що нею була остання війна, заховувалось льояльно до Польської Речіпосполитої. Мешканці с. Верховини переховували в своїх домах польських партизанів, а також російських полонених, брали також участь у виступах проти окупантів. Невідомо ні одного випадку приналежності с. Верховини до якоїнебудь української терористичної організації, що задекларувала себе по стороні німців і діяла проти поляків. Найкращим доказом протинімецької постави того села є те, що з німецьких рук загинуло 30 його мешканців, а село заплатило 55 000 злотих наложеної на нього контрибуції. Після прогнання німців мешканці села виказували нераз свою позитивну настанову і працю над відбудовою Польської Держави, чого доказом є факт зголошувань мешканців села до польського війська, громадської міліції та служби безпеки...

На спеціальну увагу заслуговує характеристичний факт, що його завважено під час побуту Комісії в селі. В одному мешканні знайдено вивіску з українським написом: "Українська народня школа". На запит одного з членів Комісії, чи в тому домі була українська школа, одержано відповідь, що під час німецької окупації була там школа з українською мовою викладання, але після прогнання окупанта українську школу скасовано, а на її місці відкрито польську школу, до якої ходила вся молодь села.

Коли йдеться про генезу події дня 6 червня 1945 р., на терені с. Верховини, то шукати її треба в політично-демократичній поставі села в радикально-суспільному забарвленні.

Комісія ствердила, що в селі є впливи ППР (Польська Партія Роботніча) і СП (Стронніцтво Праци). На підставі інформації від місцевої влади, напасники належали до банди, на чолі з якимось "Соколом", яка оперувала на терені повіту від квітня б. р. і виступає як відділ "НСЗ" (Народове Сіли Збройне).

Надруковано 5 копій:

1 копія — Міністерство Публічної Безпеки

1 копія — майор Гжибовскі

1 копія — Шопена 18

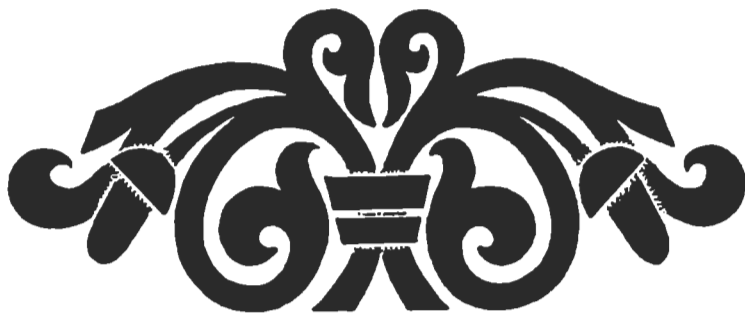
1 копія — капітан Врублевскі

1 копія — до актів

Газета *Глос Люду*, Варшава, 13 червня 1945 р. на першій сторінці помістила широкий пресовий звіт п. з. "Різня населення села Верхо-

вини", в якому категорично засудила той страшний злочин.

До речі, таких Верховин було в останній війні і після неї багато на нашій Холмщині, як наприклад різня українського населення в селах: Мірче, Сагринь, Ощів, Ласків і в багатьох інших місцевостях, де українське населення заплатило криваву данину (разом коло 40 тисяч убитих).

НАДБУЖАНСЬКІ ДІЯЧІ

ВИЗНАЧНІ ПОСТАТІ БУСЬКА І БУЗЕЧЧИНИ

Буськ і Бузеччина видали багатьох діячів, які відіграли визначну роль в громадському, культурно-освітньому, церковному, науковому та політичному житті свого міста й повіту, а також у житті своєї ширшої Батьківщини. Уродженцями Буська були, напр., такі відомі діячі, як д-р Іларіон Свенціцький — довголітній директор Національного Музею у Львові, д-р Євген Петрушевич — президент ЗУНР та, опісля, член Директорії УНРеспубліки, єпископ Йосиф Боцян, д-р Теодор Ваньо (старший) — чільний організатор громадського й політичного життя на Золочівщині, д-р Семен Демидчук — представник крайового Т-ва "Рідна Школа" в Америці. Деяким із них редакція *Надбужанщини* присвятила окремі біографічні нариси; тут я хочу привернути увагу читачів до деяких інших чільних уродженців Буська й Бузеччини.

ОТЕЦЬ ОМЕЛЯН ПЕТРУШЕВИЧ, 1830-1906

Насамперед годиться дати згадку про довголітнього пароха й декана Буська о. Омеляна Петрушевича, що відзначався винятковим характером і був зразком духовного і світського діяча. Д-р Іван Максимчук у своїй праці п. з. *Нарис історії роду Петрушевичів* (Чикаго, 1967) характеризує його як невтомного організатора культурно-освітнього життя і шкільництва: "Трьома наворотами, почавши з 1863 р., був обраний віцемаршалком Повітової Ради в Камінці Струмиловій і від того часу, майже безперервно, виконував обов'язки голови бузецької Шкільної Ради, яка охоплювала шість громад і сім шкіл". Від імени Повітової Ради він був також представником до Окружної Шкільної Ради в Сокалі. Завдяки його заходам і впливові створено на передмісті Буська, званому Довга Сторона (поблизу церкви св. Параскевії), двокласову школу з українською мовою навчання. Д-р Максимчук підкреслює: "Своїм талантом, шириною громадських зацікавлень та всебічною культурною працею (о. Омелян Петрушевич) вибився на пере-

дове місце серед нашої громадськості. Зокрема цікавився він літературою, історією, археологією, мав велику бібліотеку, в якій були українські видання з обох боків річки Збруча. Там, побіч себе, були старанно збережені *Енеїда* Котляревського, *Кобзар* Шевченка, *Русалка Дністрова* о. Шашкевича та велика кількість різних цінних і рідкісних видань. Цією бібліотекою дуже часто користувався вихованець о. Омеляна, син місцевого міщанина, о. д-р Йосиф Боцян, ректор Духовної Семінарії у Львові, та, згодом, Луцький єпископ. Позичав книжки в о. Омеляна також д-р Семен Демидчук.

Історик Микола Голубець у праці *Белз-Буськ-Звенигород* (Львів, 1927), перечисляючи археологічні знахідки, зібрані о. Петрушевичем і передані Музеєві НТШ у Львові, пише: "Вони свідчать, з усією вимовністю наочних свідків, що історія Буська починається надовго перед тим, заки Давид Ігорович віднайшов тут легендарний Василянський монастир у 1100 році" (стор. 14-141)." Отець Омелян досліджував місце на передмісті Воляни, де колись існувала т. зв. "гамарня", тобто фабрика заліза. Досліджував теж на передмісті Ліпибоки місце, що називалося "Папірня", де колись була фабрика паперу, якої власником був українець Чучман. Вона згоріла".

Тлінні останки о. Омеляна Петрушевича і його дружини спочивають на цвинтарі в Буську. Пам'ять про них збереглася не лише тому, що вони — батьки відомого всім українцям д-ра Євгена Петрушевича, але й з уваги на їхні заслуги для української Церкви й народу.

УКРАЇНСЬКІ РОДИ МІСТА БУСЬКА

Недалеко на схід від Буська були колись два адміністративно самостійні та з окремими школами невеличкі села — Чучмани Гумніські та Чучмани Заболотні. Перше з них належало до церкви в Гумніських (за 2 км від нього), а друге — до Верблян (за 2,5 км); разом вони належали до парафії в Гумніських. Назва цих двох сіл походить від перших і пізніших жителів, що в більшості звалися Чучманами. В місті Буську з давніх-давен жили такі роди: Вані, Чучмани, Давидовські, Капії, Туркевичі, Боцяни, Домковичі, Демидчуки, Жовнірчуки, Свенціцькі. Це давні роди, з яких, у нових часах, утворилося кілька окремих віток.

Чучмани. Дві окремі родини Чучманів, що жили на крайній східній вулиці Солотвині, видали знатні особистості в культурному, економічному й політичному житті не лише Бузеччини, але й цілої Галичини. В одній було шість синів: Семен, найстарший, залишився на господарстві; Ізидор — Член ПУН-ОУН; Юліян, ад'ютант полк. Д. Вітовського, загинув разом із ним у літунській катастрофі; Маріян — учитель гімназії у

Львові; Микола — підприємець, власник спершу харчової, а потім ґалантерійної крамниці "Мануфактура", згинув у підвалах НКВД вже в перших днях німецько-совєтської війни 1941 року; Лев — учитель на Засянні; Роман, закінчивши гімназію, вів харчову крамницю брата. Сестра, заміжня Давидовська, жила в Буську.

З другої вітки Чучманів на Солотвині вийшли три брати: Іларій — господар; Євген — бюровий працівник у Львові; Маріян — власник підприємства "Унія", який по війні жив у Канаді. З чотирьох сестер дві вчителювали на польських теренах, Теофіля, замужня Калиневич, була дуже активна в жіночому русі. Наймолодша звалася Ярослав.

Д-р Маріян Чучман з передмістя Ліпибоки, юрист — випускник Львівського Університету, ще перед Першою світовою війною працював у державній адміністрації. Після війни відкрив адвокатську практику в Буську. Він зумів шляхом переговорів перебрати від жидів "Банк Людови" і ввести його в систему Ревізійного Союзу Українських Кооператив.

З третьої вітки Чучманів вийшли дві учительки: Ірина та Емілія.

Демидчуки жили на Волянах. Адвокат д-р Семен Демидчук ще перед Першою світовою війною виїхав до ЗСА. Володимир Демидчук залишився на господарстві, був активний у всіх місцевих організаціях, увесь час був членом Міської Ради, а на початку Другої світової війни став в'язнем Берези Картузької. Після війни не оминув заслання.

Три вітки **Ванів**. У Буську жили три окремі родини Ванів. Чи вони були кровно пов'язані і наскільки — мені не відомо. Всі вони мали значні земельні господарства. Найбагатший був Іларій Ваньо, власник більшого маєтку Рокшин, 5 км на схід від Буська. У нього були три сини і дві дочки. Один син не повернувся з Першої світової війни. Другий, лікар Микола Ярослав, розстріляний НКВД разом з іншими у в'язниці в Буську другого дня німецько-совєтської війни в 1941 році. Третій, д-р Теодор Юрій, адвокат, один із рушіїв громадського й культурно-освітнього життя у міжвоєнних роках. З 1927 року почавши, він увесь час був членом Міської Ради і деколи заступником бургомістра. В 1939-1943 рр. працював посадником міста Володава, а в 1943-1944 рр. — посадником Буська. Довший час жив у Торонті, Канада; помер 1986 р. на Фльориді, ЗСА.

Друга родина Ванів жила на Волянах, де мали велике господарство. Один із братів, д-р Теодор Ваньо, відомий адвокат у Золочеві ще за Австрії. Це був "некоронований" провідник Золочівщини, ініціатор викуплення Підлисецької гори і побудови там пам'ятника Маркіянові Шашкевичеві. Був також головою Товариства ім. М. Шашкевича (1931-1932). Другий брат, Еміліян, господарював там же. У 1941 році був арештований НКВД за "незаплатення податку" і розстріляний також на другий день війни. Дочка Ірина, заміжня за нотарем Зеноном Курчабою,

жила в Радехові. Син Емануїл залишився на Батьківщині.

Третя родина Ванів жила на південно-східній Довгій Стороні. Тома Ваньо був, як уже сказано, директором української школи; помер 1932 р. Дочка померла 1939 р. Старший син Володимир, закінчивши Духовну Академію у Львові перед війною, прийняв свячення і був парохом у с. Сторонибаби, біля Буська. Молодший син Богдан працював у кредитовій кооперації. Помер у Торонті, Канада.

Домковичі. На Довгій Стороні жили дві родини Домковичів. Дві дочки Теодора Домковича закінчили середню школу у Львові. Старша Зеновія, заміжня за інж. агрономом Василем Жовнірчуком, померла в Ст. Кетеринс, Канада, 1986 року. Друга, Рома, заміжня за кооператором Володимиром Леосем, мабуть залишилася в Україні. Два сини також там. Син другої родини, Василь, після закінчення Духовної Семінарії був священником.

Туркевичі було кілька окремих родин. З одної, що жила на вулиці Солотвина, вийшов визначний педагог Лев, який працював на польських теренах. Микола був талановитим організатором кооператив. Після відступу советської армії й адміністрації він зумів у короткому часі охопити і поставити в дію майже всі економічні сектори міста. Повітовий Союз Кооператив став центральною гуртівнею для довколишніх сільських кооператив. "Народня Торгівля" забезпечувала міські крамниці, вела пекарню та продукцію безалкогольних напитків. Районна Молочарня стала централею для сільських молочних станиць. Промисловий млин — центр зернових контингентів, частина яких перемелювалася там же. В усіх тих підприємствах працювало кілька сотень людей.

Капії. Капіїв було кілька родин, які жили в різних ділянках міста. З одної родини, що жила на Солотвині, вийшли відомі: Євген, учитель у Блідчині, згодом інспектор шкіл; помер у Торонті. З двох сестер, що мали середню освіту, Антоніна, заміжня за адвокатом у Олеську д-ром Дозорським. Друга, Зиновія, заміжня за священником о. Цюлкою, со-служителем у церкві св. Миколая в Торонті. Також уже покійний.

До відомих і визначних родин належали родини **Давидовських**. Дехто з тих родин працював у Львові. Один закінчив Карловий Університет у Празі і після Першої світової війни працював у чеських дипломатичних місіях. Дочка одного з братів, учителька Ярослава Давидовська (заміжня Ломаґа), живе в Торонті. Вона віддана своїй професії, невтомна організаторка українського рідного шкільництва, активна в жіночих організаціях та взагалі в культурно-освітнім секторі.

Родина **Боцнів** мала господарство при найдовшій (2 км) вулиці Довга Сторона, презваній за Польщі на вул. Маркіяна Шашкевича. Один з братів, Йосиф, посвятився душпастирській праці, згодом "висвячений митрополитом Андреем 1914 р. в Києві на єпископа, потім недопущений до своєї катедри й епархії (в Луцьку) польським урядом"

(*Енциклопедія Українознавства*, II, том I-ий, стор. 118). Преосвященний Йосиф переклав *Наслідкування Христа* Томи Кемпійського, був спів-автором богословських і наукових журналів. Помер замолоду, проживши лише 46 років. Парафіяльний комітет під головуванням о. радника Сильвестра Калиневича, закінчуючи будову церкви св. Миколая, приготував у підземеллях храму крипту, до якої, за згодою митрополитою консисторії, мали бути перенесені зі Львова тлінні останки єпископа Йосифа. Парафія мала дістати право відпусту, що був призначений на свято "літнього Миколи" в місяці травні. Однак воєнні події 1939 р. та прихід Червоної Армії все це перекреслив.

Родина **Жовнірчуків**. На східних окраїнах міста жили три родини Жовнірчуків. Усі вони були середньо заможні.

Іван Жовнірчук мав три сини. Теодор, доктор прав, вів адвокатську практику в Бродях. У 1940 році НКВД його арештувало, а дружину вивезло на Сибір. Помер він 1944 року, правдоподібно там же, на засланні. Брат Теодора, Еміліян, мав сина Василя, який закінчив агрономічний факультет Карлового Університету в Празі, працював агрономом. Помер у Канаді. Дочка третього сина Івана, Ольга (заміжня Лехнюк) після закінчення середньої школи присвятилась бюровій праці. Живе в Чикаго, ЗСА.

Другий брат (імени не знаю) мав дві дочки й сина. Одна жила в Буську, двічі заміжня (Скоробогата, Сінкевич); друга, заміжня Кромпель, жила у Львові. Її дочка, Марія Морачевська, відома організаторка ділових професійних приватних шкіл у тридцятих роках у Львові. Син, о. Михайло Жовнірчук, довголітній парох Голоска під Львовом. Мав два сини.

Третій брат, Харитон, мав земельні посілости обабіч річки Солотвини. У нього було дві дочки: Софія, двічі заміжня (Домкович, Короляк) і Євгенія, заміжня Бойко, яка мала дві дочки й сина. Дочки учительки. Старша Марія, заміжня Мигаль, померла в Канаді 1955 р. Її дочка Іванка — солістка опери Метрополітен (*Надбужанщина*, II, стор. 869-872); друга — Надія (заміжня Іванюта) — учителька англійської мови в Парижі. Друга дочка Євгенії, Ярослава, заміжня за священником о. Филімоном Біленьким, жила в Югославії. Син Михайло загинув у лавах УПА 1944 року.

Родина **Курців** жила на південному передмісті — Папірні. Їхні дві дочки закінчили гімназію. Старша (імени не пам'ятаю) вийшла заміж за о. Домковича, залишилася в Україні. Молодша, Ірина, з чоловіком Осипом Ільковичем (доктор ветеринарії) та дочкою лікарем, поселилася в Чикаго, ЗСА.

РОДИНА ОТЦЯ РОМАНА БЕРЕЗИНСЬКОГО В ОГЛЯДОВІ

Немов у калейдоскопі пересуваються спогади дитинства, що теплим подихом вітру торкаються душі. У цих спогадах чітко зарисовуються постаті людей, місця їхнього проживання, великий вклад праці у виховання дітей і молоді, щоб не затратилася в них національна свідомість серед важких обставин того часу, створюваних на рідній землі окупантами. Церкви і школи по селах України, з їхніми патріотичними священиками та вчителями, відіграли в цьому процесі велику роль. В громадській праці помагала їм наша міська інтелігенція і студенти, які кожную хвилину свого вільного часу посвячували праці для народу, з якого вийшли. Спогади створюють живі картини епізодів минулого.

Серед "лапатих" широколистих дерев і струнких сосон села Оглядова в Радехівщині видніли стіни великої плебанії (тоді нам, дітям, вона здавалася дуже великою!) Довкруги стояли господарські будинки, де діти, які приїжджали з міста, могли оглядати расові коні, корови та інші домашні звірята. В окремому куті проживала велика громада голубів — улюбленців отця пароха. Господар дому, о. Роман Березинський, любив Оглядів, де був парохом від 1918 року і крім душпастирства в Оглядіві і Монастирку Оглядівському, вільний час присвячував громадсько-просвітянській праці. Час від часу любив виїздити на полювання, а по успішних ловах обдаровувати здобиччю знайомих. Для розривки деколи любив заграти "преферанса". Пам'ятаю його — стрункого щуплого священика, який приїздив до мого батька д-ра Ярослава Селезінки. Бувало, що батько відпочивав після томлячих розправ у суді, а моя мама Неоніла не дозволяла його будити. Тоді о. Березинський кликав мене і просив, щоб я тихенько розбудила тата (бо знав, що на мене не буде сердитись!) і сказала, що він чекає на партнера.

Знова обертається калейдоскоп: бачу прекрасні товариські зустрічі в гостинному домі отця Романа і Осипи з Глинянських Березинської. Елегантні прийняття, вишукані страви і солодощі завжди приманювали нас, дітей, а особливо під час щорічного празника в Монастирку

Празник в Оглядіві. 1-й ряд, зліва направо: Оля Селезінка, Роман Шухевич, Святополк Пачовський; 2-ий ряд: о. Іван Набережний (частинно заслонений), Марійка Підгайна-Максимець, Неоніля Селезінка, Дарія Березинська-Пачовська, добродійка Осипа Березинська, п-і Підгайна; 3-ій ряд: о. Роман Березинський (заслонений), Григорій Казанівський, д-р Ярослав Селезінка, о. Мирон Коритко, о. В. Думанський.

Родина і гості о. Березинського. 1-ий ряд, зліва направо: Анна Глинянська, Надія Глинянська-Шехович, добродійка Осипа Глинянська-Березинська, Марія Глинянська-Паславська; 2-ий ряд: Тольо (студент), Наталка Березинська-Шухевич, Роман Шухевич, інж. Іван Глинянський, Юрій Шухевич, о. Роман Березинський, Юрій Березинський, Дарія Березинська-Пачовська.

Оглядівським. У величезному саді-парку можна було прекрасно бавитися, а головню приваблював він дітей з міста. Окремо забавлялася студентська молодь — товариство доньок п-ва Березинських Дарки й Наталки та сина Юрія. Вони теж провадили палкі політичні дискусії із старшою генерацією. Гостювали там родини брата п-і Осипи інж. Івана Глинянського, о. Петра Казанівського, о. Мирона Коритка, о. Івана Набережного, о. В. Думанського, директора школи Володимира Підгайного та родина д-ра Степана Шухевича, яка тоді перебувала в Радехові. Роман Шухевич, його брат Юрій і сестра Наталка часто гостювали в Березинських. Грімко лунав на плебанії прекрасний спів, бож там були солісти славного львівського хору "Боян" — інж. І. Глинянський, д-р Я. Селезінка, Ю. Шухевич, як теж о. П. Казанівський та інші священики й студенти, прізвищ яких уже не пригадую. При фортепіановому акомпаньяменті Романа Шухевича вони творили неабиякий хор.

Не затерлися в моїй пам'яті обидва виставні весілля в домі Березинських: Дарії з сином В. Пачовського Святополком і Наталки з Романом Шухевичем. Ніхто з нас тоді й не уявляв, що Роман Шух (як його тоді називали) увійде в історію як славний командир героїчної УПА під псевдом Тарас Чупринка. (Добре пригадую його ясне волосся, яке спадало на горде чоло хвилястою чуприною...) Оглядівський сад був свідком забав нас дітей з малим синком Романа — Юрком, коли він перебував у бабуні й дідуся Березинських під час ув'язнення його тата в Березі Картузькій. Тоді Юрко всім голосно "скандував": "Мого тата ляхи забрали".

Великим болючим ударом для родини Березинських була смерть сина Юрія. Як активний член ОУН, він брав участь у нападі на пошту в Городку Ягайлонським і там загинув.

Ніхто з нашої групи дітей, які безжурно забавлялися при окремому діточому столі на веранді, ніколи не сподівався, що цій гостинній, привітній родині, як теж численним патріотичним родинам громадських діячів Радехова і Радехівщини, які там часто перебували, прийдеться зазнати стільки горя і особистих трагедій...

Майже всю інтелігенцію та свідоме населення тих околиць знищила страшна більшовицька навала, що сіяла спустошення на нашій рідній землі.

ОТЕЦЬ КРИЛ. СТЕПАН ҐАУК

1888-1989

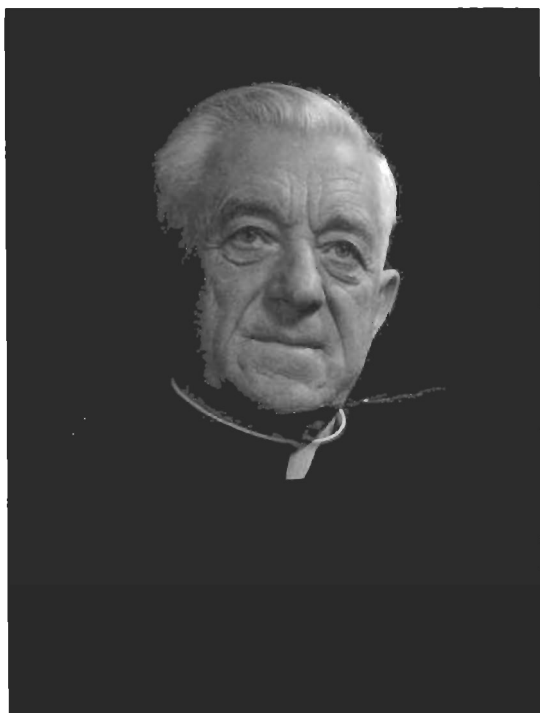
23 березня 1989 р. в шпиталі відійшов у вічність на 101-ому році свого трудолюбивого життя зразковий душпастир і громадський діяч о. крил. Степан Ґаук. Покійний був родом із села Будинина коло Белза, де прийшов на світ 9 листопада 1888 р. Після закінчення середньої школи студіював теологію в університеті у Львові в роках 1911-1914, а Теологічну Семінарію закінчив у Перемишлі 1915 р. Священічі свячення одержав від єпископа Григорія Хомишина 4 грудня 1915 р.

Того ж року о. Степан одружився з Оленою Теодорою Савчак, донькою пароха с. Загутин у Сяніцькому повіті.

У роках 1915-1918 працював душпастирем у селі Сторожі Великі, пов. Сянік, а згодом — до 1923 р. — у с. Майдані Сінявському на Ярославщині. У 1923 р. перейняв парафію в містечку Варяжі на Сокальщині і тут працював до 1945 р. Той період це найбільш продуктивна його діяльність як священника і громадського діяча. Як парох, обслуговував дві церкви і каплицю у Варяжі, очолюючи одночасно і громадсько-культурне життя. Під його керівництвом спочатку відбудовано знищену пожежею церкву Успіння, приходство і стару Нагірну церкву. Згодом побудовано український Народній Дім, в якому діяла читальня "Просвіти" з хором, аматорським театральним гуртком і духовою оркестрою, а також кооператива, т-во "Сокіл" і "Союз Українок". При церкві діяли три братства і бібліотека. Крім того о. С. Ґаук заснував у Варяжі захоронку і для її ведення спровадив Сестер Служебниць. Був також виховником молоді. У вільних хвиликах радо займався малярством.

За свою громадську діяльність був переслідуваний польською владою і три рази в'язнений: у Грубешеві, Замості і львівських Бригідках.

З приходом більшовиків у 1944 р. західня частина Сокальського повіту по ріки Буг і Солокію опинилась під польською комуністичною окупацією. Отець Степан Ґаук під чужим прізвищем — Іван Кравчук — опинився в с. Поториці коло Сокаля і працював там огородником, а

Отець крил. Степан Гаук.

при тому таємно сповнював обов'язки священника. Після т.зв. "Львівського собору" в 1946 р. він залишився вірним Українській Греко-католицькій Церкві. Ці роки переслідування за віру були надзвичайно тяжкі для священослужителя, який діяв підпільно. Отець Степан згадував ті часи із почуттям вдоволення, що міг служити народові у таких трудних для нього обставинах і додержав присягу вірності Церкві.

У 1966 р. о. Степанові і його дружині вдалось виїхати до Канади і поєднатися з дітьми в м. Ошаві, пров. Онтаріо. Тут, у парафії св. Юрія він став сотрудником і виховником молоді.

За його віддану працю Верховний Архієпископ Мирослав Любачівський підніс його до гідности крилошанина.

Покійний о. крил. Степан Гаук прожив архипатріярхальний вік, втішався добрим фізичним здоров'ям і ясністю думок. На Другому З'їзді Об'єднання Надбужанців у 1986 р. він під час Служби Божої сослужив владіці Василю Лостенові і взяв активну участь у З'їзді.

Він завжди турбувався, в який спосіб роздобути фонди на цілі Світового Конгресу Вільних Українців. Часто висловлював думку, що

коли б кожна українська людина на чужині вплачувала річно лише по одному долярові, то наша найвища світова громадська централь була б уповні фінансово забезпечена.

Мені вдалося нав'язати контакт з о. Степаном Гауком і ми часто обмінювалися листами і святочними картками. Влітку 1979 р., будучи в Торонті на конференції АДУК, я відвідав о. Степана в його домі в Ошаві. Йому тоді було 91 років, але він виглядав фізично не більше як на 75 років. Коли я йому це сказав, його обличчя аж сяяло від радощів. Був дуже рухливий і говіркий, показав мені свій гарний городчик, а згодом у хаті картини, які сам малював. Мою увагу звернула особливо картина Нагірної церкви у Варяжі і я спитав його, як йому так точно вдалося відтворити цю давно вже неіснуючу церкву. Він відповів: — З пам'яті.

Отець Степан завжди мріяв про те, щоб відвідати Варяж, де він провів стільки років свого трудолюбивого життя. Але мрія та не сповнилася...

ОТЕЦЬ МИКОЛА ДАНИЛЮК — ПАРОХ МИКОЛАЄВА

На границі Галичини і Волині, між волинськими містами Горохів і Берестечко, по галицькій стороні є містечко Стоянів і села: Волиця Барилівська, Барилів, Увин, Миколаїв, Стремільче і ряд присілків, назв яких уже не зберегла моя пам'ять. У згаданих селах жили наші селяни не погано, добре загосподарені, земля в тих околицях родюча. В кожному селі розвивалося українське національне життя. Для поглиблення свого знання молодь творила хори, театральні групи, самоосвітні гуртки.

У тридцятих роках на селах, зокрема серед молоді, набрав на силах новий націоналістичний рух — Організація Українських Націоналістів (ОУН). З розвалом Польщі та приходом на Західню Україну у вересні 1939 р. червоно-московських окупантів, у всіх вищезгаданих селах ОУН стала єдиною самостійницькою організацією.

Мені тоді не прийшло на думку вивчити минуле кожного тут згаданого села зокрема. Діяльність ОУН була підпільною і члени Організації користувалися псевдами, отже їхні правдиві прізвища були невідомі. В пам'яті збереглися обличчя діячів, а прізвища — лише деякі із Стремільча: директор Микола Прохурський, Ілько Журавель. А з котрого села були Боярчук, Головчук, здається Добрянський — вже й не знаю. Але їхня діяльність проходила в Увині, Миколаєві, Стремільчі.

За часів гітлерівської окупації наших земель у другій половині 1942 року на Волині почала діяти Українська Повстанська Армія. У 1943 р. на Волині була наша влада. Гітлерівські окупанти зі своїми гарнізонами були лише по містах. В цей час Провід ОУН в Галичині не давав дозволу на провадження збройної боротьби в таких розмірах, які охопили Волинь.

Волинські повстанці-упівці часто приходили в гості до галицьких пограничних сіл, зокрема до Миколаєва, намовляли людей іти за їхнім прикладом. Цим вони спокушували молодих людей і це створювало внутрішні напруження для проводу ОУН Радехівщини. В другій половині

1943 року станиця української допоміжної поліції з Миколаєва самочинно перейшла на Волинь. Усе це загостило терор німецьких окупантів над українським населенням.

В іншому місці я згадував про священників Української Католицької Церкви в Радехівщині, які були великими патріотами й уміли поєднувати службу Богові з працею для національного визволення. Це були: о. Ярослав Мурович, о. В. Давидович, о. Теодор Кізима і ряд інших. Треба також зберегти пам'ять про о. Миколу Данилюка, бодай коротко описуючи шлях терпінь наших священників та їхніх родин під червоно-московською владою.

Отець Микола Данилюк народився 22 травня 1881 року в Немилові, Радехівського повіту, де закінчив народню школу, а гімназію 1905 року в Бродах. У тому ж році він розпочав теологічні студії, які закінчив 1909 року.

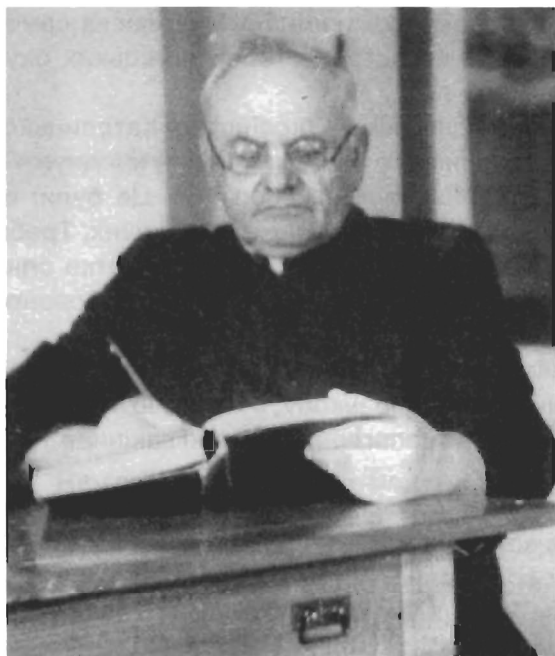
Перед висвяченням 22 грудня 1909 р. Микола Данилюк одружився з Дарією Питлик. Коротко був сотрудником у селі Стрептові, а від 1910 до 1917 року був парохом у с. Хмільно. Від 1917 до 1933 року був парохом села Увин. Там він вибудував церкву, побудував "Просвіту" й кооперативу. Від 1933 до 1944 року був парохом у селі Миколаїв, де став також на чолі розбудови нашого організованого життя в "Просвіті" та кооперативі. Він змагав до піднесення культурного рівня в селі.

Села Хмільно, Увин, Миколаїв розташовані одне від одного не-далеко й о. Микола Данилюк у цих селах користувався повагою доброго душпастиря й українського патріота. За патріотичні проповіді польська влада його часто карала. В травні 1932 р. польська поліція провела арешти в ряді сіл Радехівщини. Серед заарештованих була і дочка о. М. Данилюка, Люба. Тоді також були заарештовані поляками Зеня і Стефа Кравців, Ганка Максимець, Микола Лисак, Федір Головайчук, два Романи Мандрики. Всіх їх засуджено від двох до 6 років тюрми. Любу Данилюк, як члена ОУН, було засуджено на два роки в'язниці.

Внаслідок воєнних дій у 1944 р. біля Миколаєва деякий час проходила фронтова лінія і людей із села було виселено. Отець Микола Данилюк із дружиною Дарією переїхав в околиці Львова. Його діти — Люба і Святослава, сини Євген і Роман — різними шляхами пішли на Захід.

Спочатку о. Микола Данилюк був завідуючим парафії в Галичанові, а потім парохом у Любіні Великому. Тоді на всіх священників Української Католицької Церкви червоні москалі почали застосовувати моральний терор і переслідування. Отець Данилюк помер 25 січня 1948 р.

Дружина о. М. Данилюка Дарія, з роду Питлик, народжена 17 лютого 1892 р. в Добротворі, пов. Камінка Струмилова, залишилася сама без засобів на прожиття і мала під опікою онука Богдана Васи-лишина, батько якого вже був заарештований.

Отець Микола Данилюк.

Дарія Данилюк від 1948 до 1950 року перебувала в Комарні, в родині о. Івана Сендзіка. Советська військова поліція, МГБ, заарештувала о. Сендзіка, його дружину Анну й дочку Славку. Малолітні діти о. І. Сендзіка — Орест, Маркіян, Ліда й онук Богдан — залишилися під опікою Дарії Данилюк. Перед Великоднем її з усіма дітьми червоні наїзники забрали на виселення. Збірним пунктом було місто Борислав. Там уже були заарештовані священики з родинами: о. Полянський, о. Венгринович, канцлер Капітули зі Станиславова о. Фуртак. Всіх заарештованих і призначених на примусове виселення перевезено до Хабаровська транспортом, який тривав понад два тижні, а тоді автом завезено до міста Троїцьке. Дарію Данилюк примістили в с. Арсенево, яке ще має й японську назву — Чу. Там онук Богдан закінчив сьому класу. Зять Дарії Данилюк, Володимир Василишин, відбув 10 літ ув'язнення у концтаборах і потім його звільнено, але без права повороту до Галичини. Він поселився в Красноярському краї, в місцевості Новий Єнісейськ. Йому вдалося перевезти до себе сина Богдана і тещу Дарію. В той час там на засланні перебував Львівський митрополит Йосиф Сліпий, з яким зустрічалася Дарія Данилюк, шукаючи в нього помочі та потіхи.

У 1957 р. Дарії Данилюк удалося повернутися в Галичину з онуком Богданом. Вона мешкала в різних містах: Янові, Зимній Воді, Радехові, де онук працював на цегельні. При допомозі добрих людей та заходах синів Євгена й Романа та дочки Святослави, що тривало сім років, у

1967 році Дарії Данилюк самій вдалося виїхати до Америки.

Ми в дуже короткій формі подали шлях переживань Дарії Данилюк. Подібним шляхом ішли мільйони наших чесних людей. Це українська Голгота, якої ми не можемо забути, а повинні все записати і залишити для історії.

ОТЕЦЬ ПЕТРО КАЗАНІВСЬКИЙ

Отець совітник Петро Казанівський, син Гарасима й Анни з роду Шпур, народився 1883 р. в селі Нивицях, Радехівського району, Львівської області. Закінчив Академічну Гімназію і теологічні студії у Львові.

Одружений був з Леонією, дочкою о. Івана Жеґаловича, пароха села Нивиці, і Антоніни з дому Котович. Було в них четверо дітей: дочка Дарія і сини — Тарас, Орест і Добромир.

Родина о. декана Петра Казанівського. Вгорі зліва направо сини Тарас і Орест. Сидить о. Петро з дружиною. Внизу донька Дарія. Немає сина Добромира.

Тарас Казанівський, о. Т. Жегалович, Леонія Казанівська, о. П. Казанівський, Дарка Казанівська (1934).

Отець П. Казанівський перед виїздом з Нивиць на нову парафію до Лопатина.

Від 1911 р. до 1919 р. о. Петро був сотрудником о. шамб. Михайла Цегельського в Камінці Струмиловій. У 1918 р., після проголошення самостійности України, став заступником камінецького старости. За це поляки його арештували й ув'язнили в Бригідках у Львові. Завдяки

Отець декан П. Казанівський з дружиною Леонією після повороту зі заслання (1953).

старанням львівської консисторії був звільнений з в'язниці, але конфінований у Львові, де по 1921 р. був сотрудником у катедрі св. Юра.

Від 1921 р. був о. Петро парохом у селі Нивицях, а опісля парохом і деканом у містечку Лопатин, Львівської області, аж до 1946 р.

Він не погодився перейти на російське православ'я і в 1946 р. був арештований більшовицькою владою та засланий на Сибір, де перебував у концентраційних таборах разом із блаж. патріархом Йосифом Сліпим. Звільнений у 1953 р., повернувся до Галичини і проживав у різних селах, виконуючи нелегально обов'язки греко-католицького священика. Помер 15 червня 1963 р. і похований у родинному селі Нивицях.

ОТЕЦЬ МАРІЯН ПЛЕШКЕВИЧ

Отець Маріян Плешкевич народився 2 лютого 1897 р. в родині о. Івана Плешкевича і Камілії з Кримецьких. Батько був парохом у селі Боратині Сокальського повіту.

Після закінчення народної школи в Боратині вступив до Академічної Гімназії у Львові. Війна в 1914 р. застала його в 7-ій гімназійній класі. В часі війни відбув військову службу на італійському фронті. У 1918 р., після падіння Австрії, вступає як старшина до 5-ої Сокальської Бригади, бере участь у фронтовій лінії під Белзом, в чортківській офензиві і в боях за Київ. Перейшов усі визвольні змагання.

По війні вступає на теологію, а після її закінчення одружується з Іванною Пиріжок. У 1925 р. одержав священичі свячення Львівської митрополії.

В тому році одержує адміністрацію парафії в Ражневі, а в наступному році (1926) — адміністрацію в Пеняках. Оба села Брідського повіту. В Пеняках застав добре зорганізовану польську парафію, але за чотири роки наполегливої праці згуртував українську молодь, заснував і провадив хор. Залишив добре зорганізоване свідоме село Пеняки.

У 1929 р. стає парохом Щурович Радехівського повіту. В цьому малому містечку були: поштовий уряд, поліційна станиця, 7-класова школа, польська римсько-католицька парафія і постійна лікарська канцелярія.

Правдоподібно з причини воєнних дій 1914-18 років парафія мала лише малий дім, "дяківку", а церква приміщувалась в дуже скромному малому дерев'яному примітивному будинку.

Обставини склались так, що не було кому протиставитись активності місцевої польонії. Про це свідчить хоч би такий факт: коли о. Маріян приїхав із Пеняк відслужити першу св. Літургію, парафіяни вітали його словами: "Нех бендзе похвальони Єзус Христус".

Незважаючи на тяжкі умовини душпастирської праці, о. Маріян вже в перших п'яťох роках збудував церкву, заснував "Просвіту", церковні братства, збудував приходство, а українська молодь Щурович невдовзі вітшала успіхами із-за виступів прекрасного хору і добре поставлених

Отець Маріян Плешкевич.

аматорських вистав — не лише в своїй місцевості, але й у довколишніх селах.

Коли у вересні 1939 року більшовики нагло окупували Західню Україну, вони захопили в Щуровичах польські поліційні архіви. Почались допити, а то й арешти свідомих громадян. Втомлений і прибитий допитами, о. Маріян залишає парафію і виїжджає на Захід.

В часі німецької окупації помер у Львові в травні 1943 р.; похований у родинному гробівці на Личаківському цвинтарі. Два сини о. М. Плешкевича, Іван і Юрій, вступили до дивізії "Галичина". Брали участь у боях під Бровами. Молодший Юрій загинув, а старший Іван переїхав до м. Монреалю в Канаді.

ВИДАТНИЙ ДУШПАСТИР І ДІЯЧ — ОТЕЦЬ МИХАЙЛО ЦЕГЕЛЬСЬКИЙ

Український церковний і громадсько-політичний діяч, шамбелян Папи Пія XI та, в 1918-1919 рр., член Західньо-Української Національної Ради, о. Михайло Цегельський народився 6 листопада 1848 року в Висоцьку, Брідського повіту, в давній священичій родині, яка протягом 200 років дала Греко-католицькій Церкві й народові 13 священиків — громадських діячів. Середню й богословську освіту отримав у Львові, де був активним учасником українського студентського руху. Одружився з Анізією із священичого роду Дзеровичів, прийняв рукоположення в духовний сан і став помічником старенького о. Ігнатія Моравецького, пароха Камінки Струмилової.

Камінка (названа в XV ст. Струмиловою від імени Юрія Струмила, заходами якого була перетворена в вільне королівське місто) відоме як українське поселення з давніх часів. У Галицько-Волинській державі Камінка займала значне місце на шляху до Волині та Білої Руси. У XV ст. це містечко одержало магдебурзьке право самоуправління, герб (на синьому полі три камінці в золотій оправі) та управу з чотирьох радних, війта і сімох лавників, половина з яких була греко-католицької віри. Багато разів руйнована нападами татар, Камінка Струмилова на початку XX ст. має вже ряд мурованих святинь, Народній Дім, староство, повітову раду, магістрат, гімназію, залізничне сполучення зі Львовом тощо.

У 1882 році о. М. Цегельський став парохом Камінки Струмилової і там з великим ентузіазмом включився в громадське життя, щоб передусім піднести релігійне й моральне життя дорученої йому громади. Тож організує він братства тверезости, місії, реколекції, ювілеї, громадсько-релігійні союзи, оживляє театральну діяльність, розпочинає будову нового мурованого храму Різдва Пресвятої Богородиці в 1879 році та завершує її 1909 року. З часом навколо церкви з'являється стилева огорожа, виконана за проектом архітекта Василя Нагірного. Поблизу церкви будується приміщення для читальні, житло для сотрудника й

диригента і ще сирітський притулок. За старанням о. Михайла відлито для церкви три дзвони: один, вагою в 600 кг, з написом "Слава во вишніх Богу", другий — в 300 кг, з написом "Воскресення Господнє", і третій — у 19 кг, з написом "Марія".

Величава подія посвячення храму відбулася 18 вересня 1882 року за участю єп. Сильвестра Сембратовича (опісля кардинала), 33 священників і 27 церковних процесій. Ввесь похід почався о 8-ій год. ранку з церкви св. Миколая, під безперервне биття дзвонів, до нового храму. Два найстарші віком священники несли чудотворну ікону Камінецької Богоматері, за ними йшов хор, управа міста й тисячі мирян.

При новозбудованій церкві незабаром примістилася добре упорядкована бібліотека для парафіян. Найбільшими цінностями Церкви Різдва Пресв. Богородиці в Камінці були: Євангеліє, видане 1644 р. Львівською Ставропігією, в срібній оправі; рукописне Євангеліє з 1554-1589 рр., що його списав Степан Мицевич зі Стрептова, а оправив Лаврик Козій у 1676 році; чудотворна ікона Богоматері, змальована темперою на липовій дошці розміром 150x120 см, у срібному окутті з позолоченим одінням Марії та Ісуса; і чудовий мосяжний "павук" проміром у два метри, роботи Івана Кузьмича зі Львова. В церкві є також розпис "Хрещення України" та зображення св. Антонія і Теодосія Печерських, св. князів Бориса і Гліба, священомученика Йосафата. На південній стіні церкви видніє галерія портретів визначних українських архиєреїв: єп. Івана Снігурського, кард. Михайла Левицького і митроп. Андрея Шептицького, всі роботи проф. Саса з 1930 року. В одну стіну церкви були вмуровані ювілейні таблиці в пам'ять душпастиря і поета Маркіяна Шашкевича (роковини 1811-1911) і борцям за волю України — Січовим Стрільцям, 1918-1919 рр.

Як активний передовий діяч українських церковних, громадських, шкільних і повітових установ та рад, о. Михайло завжди і всюди обороняв інтереси нашої церкви й українського народу, за яку то діяльність він отримав різні почесні титули й нагороди. Він був і засновником, і часто головою управи Філії Т-ва "Просвіта", "Рідної Школи", "Комітету опіки над сиротами" та інших суспільно-освітніх, допомогових і теж політичних організацій. Чимала його заслуга була в побудові Народнього Дому ім. М. Шашкевича в Камінці Струмиловій.

Під час окупації Галичини російською армією 1914 року о. Михайло сміливо обороняв церкву від зазіхань російських православних батюшок, внаслідок чого окупаційна влада насильно виселила його з Камінки до Житомира, а згодом до Києва. Коли ж на руїнах російської імперії виникла Українська Народня Республіка, о. Михайло взявся за будівництво церкви для греко-католицької парафії, яку він зорганізував ще у 1916 році. Ця громада радісно вітала митроп. Андрея Шептицького, коли він у поворотній дорозі зі заслання в Росії, прибув до Києва.

Анізія з Дзеровичів Цегельська і о. Михайло Цегельський з малим трілітнім сином Льонгином (1887).

Здійснюючи свої плани, митрополит найменував о. Михайла Генеральним вікарієм для греко-католиків Центральної України. Ці плани розбилися об тверду дійсність подій 1918 року.

В надії, що здорове зерно його праці таки зійде колись на тому ґрунті, о. Михайло повернувся в рідні сторони і включився в розбудову Західньо-Української Народньої Республіки, як член державної Української Національної Ради в Станиславові. Після відступу Української Галицької Армії за Збруч у липні 1919 року, о. Михайло опинився в польській тюрмі, у львівських Бригідках. Звідтіль він повернувся до Камінки щойно 1920 року. Тим часом у Камінці чиясь злочинна рука спалила весь його архів.

Національні та особисті невдачі того часу не зламали його духу; він своєю вірою і запалом підтримував свій народ у наступні десятиріччя. Працював до останнього дня почесним радником Митрополичої консисторії та деканом Камінки Струмилової. Шестеро дітей він, зі своєю дружиною, виховав на гідних громадян свого народу. Помер о. шамбелян Михайло Цегельський на 96 році життя, 5 квітня 1944 року. Похований у рідній Камінці, на церковному цвинтарі. Його сучасники і їхні нащадки впевнені, що добрі діла, започатковані цим сподвижником, відродяться й оживуть з новою силою в освяченій стражданням Українській Греко-католицькій Церкві та у всьому народі.

ЄВГЕН ПЕТРУШЕВИЧ

Євген Петрушевич — один із найвеличніших і найбільш активних репрезентантів українських визвольних змагань, а водночас це найтрагічніша постать нашої новітньої історії. Про його титанічні зусилля збудувати незалежну Українську Державу писало вже чимало авторів, але все таки, тому що він був уродженцем і діячем Надбужанщини, годиться згадати про нього і в збірнику *Надбужанщина*.

Хоча широко розгалужений рід Петрушевичів сягає сивої давнини, задокументованим родоначальником його галицької вітки вважається о. Миколу Петрушевича, пароха села Цетулі, пов. Яворів, який народився правдоподібно у 1710 р. в околиці Ковна на Литві. Його син, о. Григорій Петрушевич (1740-1801?) був прадідом о. Омеляна Петрушевича (1830-1906), батька Євгена.

Отець Омелян ("Еміль") Петрушевич, який від 1860 р. був парохом Буська (Бужська, колишньої столиці Бужського князівства), а від 1863 р. ще й деканом Буського деканату, брав досить активну участь у суспільно-політичному житті і був свідомим українцем-народовцем, дарма що рідний брат його батька — о. Антін Петрушевич, крилошанин і кустос Митрополичої Консисторії та історик, був "стовпом" москвофілів. Отець Петрушевич цікавився різними ділянками знання, але найбільше історією, археологією і літературою, а в його великій бібліотеці були твори галицьких, як і наддніпрянських авторів.

Він був одружений зі Савиною Коцюбівною і мав трьох синів: Степана, Євгена та Романа. Степан, нар. 1855 р., був священником. Помер на тиф у 1920 р. недалеко Бірзулі як духовник Української Галицької Армії (УГА). Роман, нар. 1872 р., був суддею в Камінці Струмиловій і повітовим комісаром за часів Західньо-Української Народньої Республіки (ЗУНР). Весною 1940 р. забрало його НКВД і слід по ньому загинув.

Євген Петрушевич народився в Буську 3 червня 1863 р. Після закінчення Академічної Гімназії у Львові, студював право на Львівському університеті, яке закінчив докторатом. В часі студій був активний у студентському житті і якийсь час очолював "Академічне Братство". Одружився з Леокадією Пуніцькою, донькою сокальського старости,

мама якої була з роду Коцюбів. Від цього подружжя народився у Львові 1892 р. син-одинак, Антін, який закінчив правничі студії у Львові в 1915 р.

Після відбуття адвокатської практики д-р Євген Петрушевич відкрив свою адвокатську канцелярію у Львові в 1896 р., яку вже в наступному році переніс до Сокаля. Поза адвокатською працею він був активний у громадському житті як у Сокалі, так і в цілому повіті. За його почином засновано в Сокалі Т-во "Просвіта", казино "Руська Бесіда" (якого був головою), казино для українських міщан "Народне Міщанське Касино", бурсу для селянських дітей "Шкільна Поміч" (також був головою), "Повітове Кредитове Товариство" (був першим його директором), Т-во "Січ" та збудовано "Народній Дім". Завдяки йому засновано в повіті багато кас, "Січей" і читалень "Просвіти". Він їздив по селах з доповідями та був дійсним оборонцем селян. Брав він також активну участь у політиці цілого краю і став членом ексекютиви Національно-Демократичної Партії, заснованої при кінці 1899 р.

Доцінюючи працю Петрушевича, громадяни Сокальщини віддали на нього 92% усіх голосів у виборах до австрійського парламенту в 1907 р. у виборчій окрузі Сокаль-Радехів-Броди. Вдруге вибрано його послом з цієї ж округи в 1911 р. і він залишився послом австрійського парламенту аж до розвалу Австро-Угорської монархії.

За намовою д-ра Євгена Олесницького, адвоката в Стрию і посла до галицького сейму, Петрушевич перенісся до Скольного, де також був активний як у місті, так і в своєму повіті. Д-р Олесницький мав намір зректися свого посольського мандату і на своєму місці хотів бачити Петрушевича, що й сталося в 1910 р., коли Петрушевич став послом галицького сейму. Уважливий до інших, безкорисливий, а до того ще й репрезентативний і один з кращих промовців у парламенті та галицькім сеймі, Петрушевич скоро зайняв провідне місце серед наших послів.

Ставши заступником голови Українського Сеймового Клубу (головою був д-р Кость Левицький), Петрушевич розпочав безкомпромісову боротьбу за права українців у Галичині, яка змусила поляків піти на деякі уступки. Прийшло до схвалення кориснішої для українців виборчої ординації і частинної зміни крайового статуту й осягнуто згоду австрійського уряду на заснування українського університету у Львові не пізніше початку 1916 р. Здавалося, що може врешті українці досягнуть свою ціль — відділення польських земель від історичної Галичини та створення окремого коронного краю з українських земель Австро-Угорщини, бо й сам престолонаслідник Франц Фердинанд схилявся до думки перетворення Австро-Угорської монархії на федерацію держав поодиноких народів Австро-Угорщини. На жаль, Франц Фердинанд загинув у Сараєві та розпочалась Перша світова війна.

Коли в травні 1915 р. постала у Відні з представників галицьких і

буковинських партій та Союзу Визволення України Загальна Українська Рада (ЗУР) з Костем Левицьким у проводі, Петрушевич став заступником голови, але, вважаючи поставу голови ЗУР до уряду надто довірливою і льояльною, він згодом виступив зі ЗУР, щоб не брати відповідальності за її політику.

Щоб прихилити поляків на свою сторону, Німеччина й Австрія 5 листопада 1916 р. проголосила створення Польського Королівства на землях, що належали до Росії. Рівночасно появився рескрипт австрійського цісаря про відокремлення Галичини, що перекреслювало надії українців на поділ Галичини та створювало для поляків можливість еventуального прилучення Галичини до Польського Королівства. Ці події викликали гостру критику політики ЗУР, резигнацію К. Левицького та розв'язання ЗУР. Політичний провід перейшов знов до Української Парляментарної Репрезентації (УПР), головою якої на місце К. Левицького став знов Юліян Романчук, що мав загальну пошану та був від 1910 р. віцепрезидентом австрійського парляменту. В 1917 р., однак, маючи 75 років, Романчук рішився віддати провід у молодші руки. Головою УПР став д-р Євген Петрушевич, сестрінок дружини Романчука.

Як голова УПР, Петрушевич вимагав від австрійського уряду кращого відношення до українців і добився того, що режим у Галичині в відношенні до українців помітно злагіднів. Українці зайняли деякі визначніші пости (Йосип Ганічак став генер. прокуратором Австрії, проф. Іван Горбачевський, член Палати Панів — міністром здоров'я). Польонофільського намісника Галичини ген. Діллера замінено ген. Гуйном, який скидався на безстороннього, хоч ним і не був, як показалось пізніше. Та найважливішою справою тоді Петрушевич вважав боротьбу проти відокремлення Галичини, чого домагалися поляки, плянующи її прилучити до Польського Королівства. Петрушевичеві таки вдалося знівечити польські пляни, але все таки Австрія дальше снувала відносно Галичини різні проекти, некорисні для українців.

Вигляди на кращу долю українців під Австрією прийшли з проголошенням самостійности Української Народньої Республіки (УНР). Коли на мирових переговорах у Бересті голова австрійської делегації гр. О. Чернін відкинув домагання української делегації прилучення українських земель Австро-Угорщини до УНР, як також відкинув домагання приїзду до Берестя Євгена Петрушевича для вислову бажань австрійських українців, українська делегація, маючи співпрацю західньоукраїнського політичного проводу, добилася підписання тайного договору, яким Австрія зобов'язалася до створення до 20 липня 1918 р. української автономної провінції в Австро-Угорській монархії.

Маючи на увазі реалізацію цього договору, Петрушевич скликав до Львова на день 25 березня 1918 р. з'їзд мужів довір'я всіх українських

політичних партій, який мав обговорити дві важні справи, а саме: творення українського коронного краю та організацію національної оборони на непартійній базі. В ухвалених резолюціях з'їзд, між іншим, домагався, щоб, згідно з національними й історичними правами українців, уряд відділив Галичину, як спадщину Галицько-Волинської держави, від польських земель і створив з Галичини та Буковини окремий державний організм. В справі організації національної оборони на непартійній базі зайшли розходження і остаточно обов'язки в цій справі перебрав на себе Народній Комітет, очолюваний К. Левицьким, який створив окрему Комісію Народньої Оборони.

Тому що під тиском поляків австрійський уряд анулював тайний договір з УНР, а цісар Карло стримувався з перетворенням Австро-Угорської монархії на федерацію національних держав, Петрушевич рішився вже довше не ждати на рішення цісаря. Він 10 жовтня рішив скликати до Львова на 18 жовтня Українську Конституанту (УК), яка мала вирішити долю австрійських українців.

Галичину могли врятувати від дальшого польського поневолення дві можливості: поміч вже існуючої української держави за Збручем, або застосування права народів на самовизначення,голошеного президентом Вілсоном. Петрушевич був докладно поінформований про все, що діялося на Наддніпрянщині і не вірив, що від неї Галичина зможе в тім часі дістати поміч проти польської агресії. Він також побоювався пімсти Антанти за Берестейський мир. Тому 18 жовтня, коли в Народньому Домі у Львові зібралася УК, щоб вирішити долю українських земель Австро-Угорщини, Петрушевич запропонував, щоб УК проголосила створення української держави, а питання, з ким вона має злучитися, чи мати федеративний зв'язок, залишила на пізніше вирішення. Крім надій на Мирову Конференцію і на право народів на самовизначення, Петрушевич брав під увагу й те, що Австрія тоді ще мала поважну мілітарну силу на українських землях, яку поляки могли використати проти українців.

Після довгих нарад, які тягнулися до 4-ої години ранку 19 жовтня, УК прийняла більшістю голосів внесок Петрушевича. Опісля УК перемінилася на Українську Національну Раду (УНР), президентом якої на основі раніше ухваленого статуту став д-р Євген Петрушевич. На назначених на 19 жовтня зборах поіменно запрошених найвизначніших представників Галичини, Буковини і Закарпаття, які несподівано перемінились на віче, Петрушевич виголосив промову, після якої проголосив створення української держави на українських землях Австро-Угорщини.

Тому, що 16 жовтня остаточно появився цісарський маніфест про перетворення Австро-Угорщини на федеративну державу, Петрушевич хотів ще використати австрійський уряд, щоб при його допомозі перебрати

владу і в цей спосіб спаралізувати замір поляків. Він домовився з прем'єром Гусареком, що цісар номінує українця намісником Східньої Галичини, який при допомозі УНРади зорганізує владу. На жаль, коли 25 жовтня Петрушевич мав дістати від Гусарека відповідне цісарське письмо, прем'єром став д-р Лямаш, що дальше зволював з вирішенням поділу Галичини.

Тим часом поляки створили в Кракові 28 жовтня Польську Ліквідаційну Комісію (ПЛК), яка, перебравши владу в польській частині Галичини, намірялась зробити це саме 1 листопада у Львові при допомозі Польської Організації Військової (ПОВ). Львівська делегація УНРади з К. Левицьким у проводі домагалась 31 жовтня від намісника Гуйна передачі влади в українські руки, а коли він від цього відмовився, рішила, за попереднім домовленням з Петрушевичем у Відні, перебрати владу революційним способом. Сталося це 1 листопада 1918 р. завдяки Військовому Комітетові під проводом сотника Дмитра Вітовського, пізнішого полковника Галицької Армії, яка остаточно дістала назву "Українська Галицька Армія" (УГА).

Перебуваючи у Відні, Петрушевич окремим меморандумом ще 26 жовтня повідомив президента Вілсона про створення української держави на українських землях Австро-Угорської монархії на основіголошеного Вілсоном принципу свободного самовизначення народів. У цім меморандумі Петрушевич подав історію Західньої України від найдавніших до найновіших часів та збивав польські претенсії до західньоукраїнських земель. Після "Листопадового зриву" Петрушевич, за посередництва посольств нейтральних держав у Відні, а головню Швеції, переслав телеграфічно ноти багатьом державам, якими він їх повідомляв про створення Західньо-Української Народньої Республіки (ЗУНР) та про польську агресію проти неї.

До президента Вілсона Петрушевич вислав 26 листопада ще одну ноту, в якій він зазначив, що: ЗУНР охоплює тільки українські етнографічні території і не посягає по чужі; український народ багато терпів під гнітом польської шляхти, румунських бояр і мадярських вельмож і тепер хоче скинути не тільки політичне, але також і соціально-економічне ярмо; УНРада перебрала владу своїми власними силами, а не німецькими, чи австрійськими, як це неправдиво твердить польський уряд. Нота Петрушевича також підкреслила українську негативну поставу супроти більшовиків і просила Вілсона про його інтервенцію, щоб спинити небажаний пролив крові. У Відні старався Петрушевич також про участь ЗУНР у ліквідації майна монархії та про скорий поворот українських вояків з південних фронтів. Маючи на увазі потребу зовнішніх зв'язків, Петрушевич створив посольства ЗУНР у Відні й Празі та дипломатичні представництва в Будапешті й Берліні.

До Станиславова (теперішнього Івано-Франківська), що став тимча-

През. Євген Петрушевич.

совою столицею ЗУНР, Петрушевич повернувся аж при кінці грудня 1918 р. перед відкриттям сесії УНРади, поповненої через вибори, що відбулись 26 листопада, делегатами від повітів і більших міст Галичини. Відкривши перше засідання УНРади, Петрушевич склав свої повновасті, але УНРада таємним голосуванням знов вибрала його президентом.

Як президент УНРади, Петрушевич мав тільки репрезентативні функції голови держави. Інші функції голови держави він ділив з Виділом УНРади, який, крім президента, складався ще з дев'ятох вибраних членів УНРади. До Виділу, між іншим, належало іменувати членів виконної влади — Раду Державних Секретарів (звану також Державним Секретаріатом) і начальників державних урядів як цивільних, так і військових.

Внаслідок злуки ЗУНР і УНР в одну, соборну УНР 22 січня 1919 р., ЗУНР стала Західньою Областю УНР (ЗО УНР), а президент Петрушевич шостим членом Директорії УНР. Але вже 11 лютого з Директорії вибув її голова — Володимир Винниченко і ця тимчасова законодавча влада УНР, що сповняла також роль голови держави, складалась знов із п'яти осіб, при чім Симон Петлюра, крім головства в Директорії, був ще

й Головним Отаманом війська УНР.

Тут слід зазначити, що аж до скликання всеукраїнських Установчих Зборів, закон про злуку залишав автономію для ЗО УНР з окремим її законодавчим органом — УНРадою і виконним органом — Державним Секретаріатом, про що пізніше забував дехто з наддніпрянців. Також і в закордонній політиці допускалась подвійність дипломатичного представництва, якщо цього вимагали інтереси однієї з частин. Але паралельні представництва мали працювати в тісній контакті та їхня діяльність мала обнімати цілість української справи.

Вперше особисто виступив Президент Петрушевич як член Директорії у державній нараді всіх членів Директорії, представників Ради Народніх Міністрів і представників політичних і суспільних організацій, яка відбулася у Проскурові (нинішнім Хмельницьким) у днях 14-15 березня 1919 р. (Петрушевич і два члени уряду ЗО УНР — О. Бачинський і Михайло Лозинський — приїхали, з огляду на спізнений поїзд зі Станиславова, щойно 15 березня).

На цій нараді, яка мала вирішити напрямні дальшої політики УНР, представники двох соціалістичних партій — соціал-демократів і соціалістів-революціонерів, виступали за негайним зірванням переговорів з антантським командуванням в Одесі і за переговорами про мир з більшовиками. Після дискусій Директорія одноголосно відкинула пропозиції цих партій і стала по стороні прем'єра Остапенка та поміркованих урядових партій, які були проти пропозиції миру з більшовиками та зірвання переговорів з Антантою.

Після наради в Проскурові, ліві партії дальше робили спроби зміни курсу політики та уряду, які привели до створення в Кам'янці Подільській 22 березня ефемерного "Комітету Оборони Республіки" та день раніше "Революційного Комітету" в команді Південного фронту, що остаточно doprowadило до ліквідації цього фронту та втрати військового виряду й озброєння в користь румунів і загрозу для Галичини від Червоної Армії над Збручем.

Внаслідок наступу більшовиків прийшло до евакуації уряду УНР з Проскурова і Кам'янця Подільського до Рівного і частинно до Станиславова. Якщо йдеться про Директорію, то Петлюра і Макаренко остаточно осіли у Рівнім, як було пляновано, а Андрієвський та Швець долучилися до Петрушевича у Станиславові.

Маючи надію, що з урядом бльоку соціал-демократів і соціалістів-революціонерів може наступити порозуміння лівих елементів і повстанців по другім боці фронту, Петлюра та Макаренко під тиском цього бльоку 9 квітня 1919 р. номінували кабінет Бориса Мартоса, хоч на це вони тоді не мали формальної згоди інших членів Директорії, які засадничо були за тим, щоб Раду Народніх Міністрів покликати на підставі широкої національно-політичної консолідації. Пізніше Швець,

який переїхав до Рівного, дав себе переконати до згоди на цей односторонній кабінет, Андрієвський відкрито його не визнавав, а Петрушевич публічно його легальності не заперечував, але формально на нього не погодився.

Іменування нового кабінету мало погані наслідки. Воно викликало невдоволення поміркованих партій, а головне соціалістів-самостійників і дало обманне оправдання для бунту отамана Оскілка, який то бунт наніс багато шкоди не тільки Волинській Групі в часі наступу армії ген. Галлера, але також і на міжнароднім форумі. Внаслідок заломання фронту Дієвої Армії, Директорія і уряд УНР, які від 5 травня знаходились у Радивиліві, переїхали до Галичини й остаточно осіли в Тернополі.

Виснажена та доволі знищена війною мала Галичина диспонувала навесні 1919 р. чисельно сильнішою армією, ніж її мала Наддніпрянщина. Та все таки заносилося на те, що вона може не встоятись проти війська цілої Польщі, скріпленого армією ген. Галлера, що її Антанта добре узброїла й вислала з Франції до Польщі для боротьби проти більшовиків. Недомаганням УГА було відносно мале число старшин взагалі, а вищих старшин зокрема, брак військового виряду й амуніції, та брак вишколених для фронту резерв. Тому Петрушевич старався позитивно розв'язати польсько-український конфлікт у Галичині при допомозі Мирової Конференції у Парижі, яка вирішувала долю земель колишньої Австро-Угорщини.

Щоб не допустити до наступу скріплених польських сил, конечно треба було досягнути перемир'я на фронті та визначити польсько-українську демаркаційну лінію. Переговори в цій справі вели спеціальна делегація ЗО УНР та делегація УНР під проводом Гр. Сидоренка в Парижі. Остаточно нашим делегаціям пощастило добитися рішення Найвищої Ради Альянтських і Заприязнених Держав про перемир'я, але поляки це рішення знехтували й продовжували офензиву, яку розпочали 14 травня 1919 р.

Дальші старання наших делегацій у Парижі про стримання польського наступу з допомогою армії Галлера не мали успіху з огляду на неприхильне ставлення до нас більшості членів Мирової Конференції та їх співробітників, а головне президента Мирової Конференції — Жоржа Клемансо. Наддніпрянщину він уважав частиною передвоєнної Росії, яку хотів реставрувати, а Галичиною хотів збільшити Польщу, як звено "санітарного кордону" проти більшовиків і евентуальну союзницю Франції проти Німеччини. Полякам допомогло також і те, що 18 травня влада УНР вислала до Польщі місію, яка дала полякам до розуміння, що справа Галичини не буде на перешкоді порозумінню УНР з Польщею. Поляки, очевидно, постаралися, щоб про місію УНР до Польщі негайно дізналася Антанта.

Велика перевага чисельна та технічна польського війська змусила УГА невпинно відступати. Її дух підупадав і сила маліла. Важка ситуація ще погіршилася, коли 24 травня з Буковини на Покуття рушило румунське військо, до якого долучилась ще польська "залізна дивізія" ген. Л. Желібовського. Побойуючись еventуального польського полону, влада ЗО УНР рішила 24 травня вислати через Карпати до Відня чотирьох державних секретарів, щоб вони разом з двома представниками ЗО УНР у Парижі могли в разі потреби репрезентувати ЗО УНР перед зовнішнім світом. Одного з них, Михайла Мартинця, спіймали поляки і розстріляли разом з його співробітниками.

Виділ УНРади та Державний Секретаріат виїхали зі Станиславова 26 травня до Бучача, а опісля до Заліщик. У такій грізній ситуації сильно здекомплетовані Виділ УНРади і Державний Секретаріат 9 червня передали всю свою владу в руки Петрушевича, як Уповноваженого Диктатора. До помічі Диктатор мав своїх чотирьох уповноважених, а саме: д-ра С. Голубовича — внутрішні справи, інж. Івана Мирона — комунікація, д-ра Ст. Витвицького — зовнішні справи та підполк. К. Долежала — військова канцелярія Диктатора.

Коли остаточно УГА опинилася у малім трикутнику ворожих сил — більшовиків над Збручем, румунів над Дністром і поляків, які вже зайняли Чортків, на північному заході, першим кроком Петрушевича як Диктатора була номінація ген. О. Грекова начальним вождем УГА, під команду якого мала числом УГА "Чортківською офензивою" (розпочатою ще ген. М. Омелянович-Павленком) проломила польський фронт і кинула ворога в паніку. Йдучи безупинно вперед і розбиваючи чисельно сильнішого й добре узброєного ворога, вона росла завдяки тисячам добровільців. На жаль, їй не вдалося знищити, згідно з пляном, південне крило польської армії, щоб цим способом УГА могла опертися об Карпати й мати за плечима нейтральну Чехо-Словаччину.

Але в часі, коли УГА побідно йшла вперед і вже загрожувала Львову, польська брехня про загрозу для Польщі від більшовицьких банд (так поляки представляли Антанті успішну офензиву УГА), як також польське запевнення автономії для Східньої Галичини спричинили те, що Найвища Рада в Парижі 25 червня 1919 р. уповноважила Польщу тимчасово мілітарно окупувати Сх. Галичину по Збруч, "щоб забезпечити особи й майно мирного населення Східньої Галичини від небезпек, які їм грозять від більшовицьких банд".

Проти цього несправедливого рішення, яке противилося голошому Вілсоном праву самовизначення народів, зареагувала українська делегація в Парижі протестною нотою. Протестну ноту вислав також Диктатор Петрушевич, якому щойно 12 липня польська начальна команда спеціальним парламентарем передала неповний текст рішення Найвищої Ради. Нота Петрушевича стверджувала, що в Галичині не

було й немає жадних більшовицьких банд, а здисциплінована армія, яка бореться і проти більшовиків, і проти поляків. Дальше нота описувала польські погроми й знущання над українцями та в ім'я принципу "хай буде вислухана також і друга сторона" просила прислати комісію для потвердження польських жорстокостей.

Щоб здержати наступ УГА, яку поляки ще так недавно вважали цілком розбитою, виступили проти неї двічі більші і добре узброєні польські війська з цілої Польщі під командою самого голови держави — маршала Пілсудського. Але не так ворожа сила, як цілковитий брак боєприпасів примусив УГА до відступу, який розпочався 28 червня.

Тепер виринуло перед Диктатором Петрушевичем важке питання — що далі? Директорія й уряд УНР обурилися на Петрушевича за те, що він погодився стати Диктатором. Вони вважали, що влада, якої не могли виконувати Виділ УНРади та Державний Секретаріят, повинна була перейти до них. Офіційний орган уряду УНР "Вісті Української Народньої Республіки" на початку липня писав: "Треба вважати, що Галичина тепер не має свого окремого уряду і з цього факту виходити у своїх висновках у роботі".

Виходячи з цього помилкового założення, лівий уряд Мартоса разом з Директорією задумали зліквідувати автономію ЗО УНР. Петрушевича не признавано за диктатора, незаконно позбавлено його членства в Директорії (так, як раніше поміркованого соціаліста-самостійника Андрієвського) і 4 липня створено міністерство для справ Галичини, призначаючи Семена Вітика, галицького соціал-демократа, міністром. Рішення ці проводили для того, щоб собі підчинити УГА.

Так діяв лівий соціалістичний уряд і під його впливом також Директорія тоді, коли наказний отаман Осецький, начальник штабу Дієвої Армії В. Тютюнник і інші високі старшини заявляли Петлюрі, що без співпраці Петрушевича й допомоги УГА не буде можна врятувати фронту проти більшовиків. Петрушевич душею був за переходом за Збруч, але таке вороже ставлення до нього Директорії й уряду УНР його насторожувало. Крім того, погані вістки прийшли від 5-ої бригади УГА, яку раніше було післано за Збруч на підмогу Дієвій Армії проти більшовиків. Відношення до неї населення було наскрізь вороже й вона понесла втрати та просила наказу відправити її до Галичини. Заходило, отже, питання для Петрушевича, чи він має право наражати на можливу загибель УГА та багато цивільних осіб переходом за Збруч. А все таки Петрушевич на прохання Петлюри рішився на цей крок, коли Директорія погодилася на його вимоги: демократична політика без ухилів у бік радянства; зміна уряду Мартоса; скасування міністерства Галичини. Слід зазначити, що Петрушевича хотіли тоді заманити більшовики своєю пропозицією союзу проти Польщі та Румунії коштом його розриву з Петлюрою, але він на згоду з більшовиками не пішов.

Для кращого пізнання особи Петрушевича варто тут навести думку про нього одного з учасників наради з Петрушевичем у Чорткові в справі переходу УГА за Збруч на поміч Дієвій Армії проти більшовиків, а саме полковника (пізнішого генерала) М. Капустянського. "На всіх нас зробив сильне враження доктор Євген Петрушевич. Велика, поважна постать, замислене обличчя, добре розвинене підборіддя — ознака сильної волі, гострий погляд. До справи він ставився з надзвичайною увагою. Почувалося, що ця людина добре знає, яка величезна на ньому одному лежить відповідальність... Йому нарід і армія дали до рук усю владу і він один відповідає за своє рішення. Видно, диктатор не був честолюбцем, ні не впливався владою, а всіма силами намагався тільки використати її для щастя своєї бідної, від віків занапащеної країни".

Рішивши 4 липня перекинути УГА за Збруч на поміч Дієвій Армії, Петрушевич, знаючи неприхильне ставлення головного отамана Петлюри до ген. Грекова, звільнив цього останнього з посту Начального вождя УГА і назначив на його місце ген. Мирона Тарнавського. Після переходу УГА за Збруч (16-18 липня 1919 р.) створено, у порозумінні з Петрушевичем, Штаб Головного Отамана (ШГО) для об'єднання воєнних операцій обох армій, начальником якого став ген. Юнаків від Дієвої Армії, а ген. Курманович від УГА обняв пост генералквартирмайстра.

До Кам'янця Подільського, що став осідком влади УНР і Диктатора Петрушевича, прибули військові представники Америки, Англії та Франції і їм 30 липня Команда українських армій подала плян спільної боротьби під керівництвом Антанти усіх сил — українських, польських і Добровольчої Армії ген. Денікіна проти більшовиків. Українські війська мали б зайняти Правобережжя, включно з Києвом і Одесою, ген. Денікін мав би проводити наступ на Харків, Курськ, Орел, а польська армія мала б створити загрозу для Москви зі сторони Білорусі. Українська армія, діставши військовий виряд і амуніцію, могла б збільшитися до 400-500 тисяч.

Надіючись, що Антанта вплине на ген. Денікіна піти на співпрацю в його власному інтересі, Петлюра вирішив розпочати головний наступ на Київ і меншими силами на Одесу. Наступ на Київ увінчався успіхом. Вночі з 30 на 31 серпня 1919 р. українське військо зайняло Київ і обсадило мости на Дніпрі. Але російський імперіалізм так заспінив ген. Денікіна, що його Добровольча Армія, користаючи зі заборони Головного Отамана Петлюри входити в бій з нею, вдерлася з Лівобережжя до Києва і розпочала збройний конфлікт з українською армією, який остаточно закінчився перемогою більшовиків над обома арміями.

Сподівання Петлюри на те, що Антанта таки примусить Денікіна числитися з існуванням незалежної України, завели й тому 24 вересня 1919 р. Петлюра та Петрушевич спільною проклямацією формально

виповіли війну Денікінові, яка фактично вже була розпочалася. Цей акт обурих сторонничу військову місію Антанти і вона залишила Кам'янець Подільський.

Брак військового виряду й амуніції, теплого одягу і взуття, а до того ще й тиф і брак медикаментів спричинили те, що з кінцем жовтня залишилося в УГА тільки чотири тисячі, а в Дієвій Армії тільки дві тисячі вояків здібних дальше воювати. Щоб рятувати рештки УГА від остаточної катастрофи, ген. Тарнавський, начальний вождь УГА, наполягав на Диктатора, щоб він дозволив на переговори з Добровольчою Армією, а коли Диктатор, боячись закиду зради з боку Петлюри, зволікав з децизією, він сам з конечности рішився на переговори. Тоді Петрушевич дав наказ арештувати ген. Тарнавського, але військовий суд його оправдав. Пізніше на переговори погодився також і Петлюра, але команда Добровольчої Армії не погодилася на переговори з наддніпрянцями, яких вважала підданими Росії і заключила договір тільки з УГА, що викликало в наддніпрянців закиди зради галичан.

Тому, що на пропозицію Петлюри поляки мали зайняти Кам'янець Подільський, д-р Петрушевич вночі з 15 на 16 листопада опустил Кам'янець і через Румунію і Чехо-Словаччину подався до Відня.

З від'їздом Петрушевича з Кам'янця настала ще більша прірва між урядами УНР і Галичини. Тоді, коли за сподівану поміч проти більшовиків влада УНР зрікалася західніх українських земель у користь Польщі, Петрушевич, користаючи з того, що Найвища Рада ще остаточно не вирішила долі Східньої Галичини, а тільки уповноважила Польщу її тимчасово мілітарно окупувати, рішився продовжувати боротьбу за неї на міжнароднім полі.

У Відні створив Петрушевич новий уряд Диктатора, який складався з Ради Уповноважених (сурогату Державного Секретаріату) під провідом д-ра Костя Левицького та Військової і Президіальної канцелярій.

Уряд Диктатора вдержував сталий зв'язок з Галичиною через створену у Львові в 1919 р. Міжпартійну Радy, яка дальше вважала уряд Диктатора за свій законний уряд і бойкотувала, наскільки могла, зарядження польського уряду (перепис населення, вибори і т. п.). Уряд у Відні також опікувався численною еміграцією та інтернованими частинами УГА в Чехо-Словаччині. Найбільше, однак, уваги д-р Петрушевич присвячував обороні прав Галичини серед західніх держав і на терені Ліги Націй і Найвищої Ради.

Поляки змагали до того, щоб Найвища Рада змінила своє рішення відносно Східньої Галичини. Замість тимчасової мілітарної окупації, вони домагалися інкорпорації Галичини до Польщі. Тому польський уряд не був задоволений тим, що Найвища Рада 21 листопада 1919 р. ухвалила статут для Сх. Галичини, яким вона фактично позбавляла її

права на самовизначення і тимчасову польську окупацію замінювала 25-річною приналежністю її до Польщі у формі автономного краю з точно визначеною границею між Сх. Галичиною і Польщею по лінії Керзона. Надіючись, що дальшими торгами й брехнею можна буде таки досягнути свою ціль, польський уряд цю ухвалу НР відкинув. Була, отже, для Петрушевича ще дальше можливість боронити права українців Сх. Галичини на самовизначення та виступати проти польських намагань інтегрувати Галичину з Польщею. Петрушевич вислав делегацію до Ліги Націй у Женеві, яка вручила ноту в справі Сх. Галичини та відбула ряд розмов. Вислідом цієї акції було ствердження Ради Ліги Націй з 23 лютого 1921 р., що: Східня Галичина лежить поза кордонами Польщі; Польща не дістала мандату заводити свою адміністрацію в Сх. Галичині; Польща дістала право тільки мілітарно окупувати Сх. Галичину; сувереном Сх. Галичини є не Польща, а Антанта. Тому Рада Ліги Націй рішила передати українські домагання до вирішення Раді Амбамадорів, що заступала Найвищу Раду.

В часі польсько-більшовицьких переговорів про мир у Ризі, Петрушевич вислав туди делегацію під проводом Костя Левицького, яка протестувала проти вирішування Конференцією справи приналежності Галичини. Але, як можна було передбачати, протест не мав успіху. Дня 18 березня 1921 р. Російська СФСР і Українська РСР підписали мир з Польщею, на підставі якого західні українські землі, включно із Сх. Галичиною, припали Польщі.

Рішення Ради Ліги Націй у справі Сх. Галичини, чи може також якісь інші мотиви спонукали Вінцента Вітоса, прем'єра Польщі, з початком 1921 р. робити старання через о. митрата Войнаровського намовити д-ра Петрушевича до згоди з Польщею на базі федерації Сх. Галичини з Польщею, якій Галичина передала би тільки військові та заграничні справи. Петрушевич піддав цю справу під дискусію, але більшість Ради Уповноважених висловилася проти польської пропозиції, вважаючи її новим підступом для використання на міжнароднім полі. Також і Диктатор не довіряв полякам і сильно вірив, що право галицьких українців на самовизначення таки переможе.

Щоб прискіпити вирішення справи Галичини та викликати позитивне ставлення до українців, уряд Диктатора предложив Антанті проєкт конституції майбутньої Галицької Республіки, на основі якої три головні народності — українці, поляки і жиди — мали б користуватися однаковими правами.

Уряд Диктатора робив також старання, щоб справу Галичини вирішила міжнародня конференція в Генуї, яка відбулася навесні 1922 р. Але більшовицька делегація розбила цю конференцію і справу Галичини знов відложено.

Тим часом справи змінювались у нашу некористь. ЗСА відсе-

парувалися від європейських справ і не вступили до Ліги Націй, Ллойд Джордж, що найбільше обстоював справу українців Галичини, відійшов у жовтні 1922 р., більшовицький режим втримався, а французька компанія, президентом якої був Ж. Камбон, президент Ради Амбасадорів, дістала від польського уряду право експлуатації нафти в Бориславській басейні. Щоб показати зовнішньому світові, що поляки мають добру волю заспокоїти потреби українців, польський сейм ухвалив 26 вересня 1922 р. закон про воєводську автономію у Галичині й заснування українського університету. Так то нафтою і законом, якого поляки не думали впровадити в життя, Польща добилася того, що Рада Амбасадорів 14 березня 1923 р. признала Сх. Галичину Польщі без жадних застережень.

Внаслідок того рішення Ради Амбасадорів Петрушевич розв'язав свій уряд у Відні та звинув усі його дипломатичні представництва й місії, але далше вважав за свій обов'язок бути репрезентантом Галичини на міжнародному полі. Щоб утруднити Петрушевичеві його дальшу працю в користь Галичини, польський уряд постарався про те, щоб Австрія, а опісля і Чехо-Словаччина, відмовили йому права побуту на їхніх територіях. Тому Петрушевич переніс центр своєї дальшої праці до Берліну.

Тоді, коли всі старання Петрушевича в справі Галичини розбивалися об мур байдужности, а то й неприхильности Заходу, представники Советської України, на доручення Москви, далше закидали сіті на нього, щоб перетягнути на свою сторону. Вони знали вплив Петрушевича на край і тому хотіли при його допомозі переставити галичан на советофільські позиції. Вони підкреслювали, що на сході є українська держава, яка допоможе Західній Україні визволитися з-під польського ярма, якщо ця остання зреволюціонує народні маси проти Польщі і не дасть їй закріпитись на українських землях.

Здається, що вирішальною у зміні поглядів Петрушевича була його таємна зустріч із Хр. Раковським, головою уряду Советської України, після міжнародної конференції у Ґенуї. Вже перед рішенням Ради Амбасадорів у справі Галичини Українська Військова Організація (УВО) знала про зміну орієнтації Петрушевича і змінила своє відношення до нього. В березні 1923 р. делегація Петрушевича під проводом сотника чи отамана Івана Коссака була в Москві, яка домагалася усунення полк. Коновальця з проводу УВО. Коли ж Петрушевичеві не вдалося підкорити собі УВО, прихильна йому група створила конкуренційну "Західньо-Українську Національно-Революційну Організацію" (ЗУНРО), яка, однак, по кількох роках завмерла.

Внаслідок зміни політичної орієнтації Петрушевич втратив вплив серед української громадськості в Галичині й на еміґрації і поволі відходив у забуття, хоча ще час-від-часу можна було довідатись з

преси про його ноти до Ліги Націй, чи куди інде.

Слід, одначе, пригадати, що д-р Петрушевич не був тоді єдиний, хто повірив, що Советська Україна, скріпившись українізацією і культурним відродженням, дійсно зможе стати українською державою. Крім того, не честолюбність чи жадоба наживи вплинули на зміну орієнтації Петрушевича, а його намір даліше боронити свій народ перед польським поневоленням. Здається, що Петрушевич вже в тридцятих роках побачив свою помилку.

В останніх роках свого життя д-р Євген Петрушевич терпів недостатки. Деяку матеріальну допомогу давали йому гетьман Павло Скоропадський, сплачуючи його довги, та о. д-р Петро Вергун, апостольський візитатор українців-католиків у Німеччині, який також опікувався ним в часі його довготривалої недуги.

Помер д-р Є. Петрушевич 29 серпня 1940 р. у Гермсдорфі коло Берліну. Його тлінні останки відпровадив на цвинтар рим.-кат. катедри св. Гедвіги в Берліні 4 вересня о. д-р Вергун, який також сказав надгробне слово. Зворушливе слово сказав також історик д-р Микола Андрусак, який попрощав колишнього Президента ЗУНР в імені стрільців УГА та всіх учасників визвольних змагань і від українських скитальців у Німеччині. В 1959 р. "Об'єднання Українців-Правників Імігрантів" у Торонті, під проводом д-ра Семена Шевчука, відшукавши місце поховання Петрушевича, своїм коштом поставило пам'ятник на його могилі та заплатило належність за місце до 2020 року.

Розглядаючи політичну і громадську діяльність Євгена Петрушевича, ми не можемо не схилити голови перед його мужністю: він, беручи на себе важке завдання лідера визвольної боротьби, був свідомий своєї відповідальності не лише перед народом, але й перед історією. Хоча зазнав нещадної критики за допущені помилки — за вичікувальну позицію, обережність, вагання, — його заслуги перед Україною неперевершені. Упродовж усієї своєї політичної діяльності він проявив себе ідейним патріотом, розумним і передбачливим державним мужем, стійким борцем за національні інтереси. Петрушевич не винен, що не зміг реалізувати своїх задумів і збудувати самостійну Українську Державу.

ГЕНЕРАЛ ТАРАС ЧУПРИНКА-ШУХЕВИЧ І НАДБУЖАНЩИНА

Писати про ген. Тараса Чупринку-Шухевича з точки зору Надбужанщини — нелегко. Здається тоді, що звучуєш всенациональний портрет цього збройно-політичного діяча до регіонального. Все таки він належить Надбужанській Землі. Місце його народження (17 липня 1907 р.) — містечко Краківець — лежить поблизу уявного південного кордону тієї Землі: при шляху Львів—Перемишль, де його батько, Осип Шухевич, був суддею. Мати, Євгенія, була дочкою о. Строцького, пароха Оглядова Радехівського повіту. Виростав і виховувався він під впливом свого діда, Володимира Шухевича, першого видавця дитячого журналу *Дзвінок*. Коли йому було шість років, його батька переведено на вище суддєйське становище в Камінці Струмиловій. Виростаючи над Бугом, він швидко навчився плавати і проводив вільні дні над тією рікою. Відомо, що він вирятував свого однолітка, який попав був на тонкий лід і провалився у воду. Роман шугнув за ним і витягнув потопачуючого з-під криги. Довелось йому відлежати довший час у ліжку, бо героїчна пригода спричинила важку простуду.

В Камінці Струмиловій застав його український переворот 1-го листопада 1918 року. В домі судді Осипа Шухевича часто збиралися чільні люди, як о. шамбелян Ігнат Цегельський, о. Петро Казанівський, сот. Богдан Гнатевич і інші, та обговорювали становище на недалекому фронті. Тоді зустрівся він з д-ром Степаном Шахом, який був учасником боротьби за Волю Добровільську, звідки Львів одержував воду. Українська армія саме здобула цю місцевість і з цим пов'язувались надії на швидке падіння Львова. В часі розмови про це малий Роман несподівано запитав д-ра Шаха: — "А чому не переломите на якомусь відтинку залізничного шляху і не відітнете Городка від Львова?" — "Признаюся, що я не міг дати відповіді на те запитання", — пише в своєму спогаді д-р Шах про 12-річного юнака.

Стільки про дитячі роки Романа Шухевича. Наступного разу бачимо його очима д-ра Шаха у Львові, як учня Філії Академічної Гімназії та

мешканця у бабуні, Герміни Шухевич. Роман продовжував навчатися у Філії, а при тому вибився у передову лаву спортсменів. Був першунном у плаванні, а на Запорізьких Ігрищах 1923 р. встановив український рекорд бігу на 60 метрів. Ставши членом Пласту, він приймає для свого гуртка назву не якогось звіра чи птаха, але "Ясний Тризуб". Пластові мандрівки він розцінює не як розвагу, але як пізнання рідного краю. У 1923 році він склав матуру і спершу подався на студії інженерії у львівській Політехніці, але його відкинули з політичних мотивів. Тоді він записується на Політехніку в Данцігу. Закінчивши один рік, він перенісся до львівської Політехніки, де користувався допомогою проф. А. Ломницького. В студіях він був пильний і досягнув ступінь інженера.

У його бабуні Герміни харчувався тоді полк. Євген Коновалець, а незабаром замешкав там д-р Степан Шах. З ними вів розмови Роман Шухевич про становище українців у Польщі. Під час літніх і зимових вакацій він бував у селах Оглядові і Нивицях. Богдан Казанівський добре пригадує його з тих часів. Роман товаришував з Богданом Підгайним і Орестом Казанівським. У Нивицях він провадив аматорський гурток і диригував хором, у якому співали Наталка та Юрко Березинські з Оглядова.

Зразковий бойовик

В члени УВО Роман Шухевич вступив мабуть прямо з благословення полк. Є. Коновальця. Перший його революційний вчинок був атентат на куратора Я. Собінського, польського автора антиукраїнської політики "на знищенє Русі" шляхом повільної ліквідації українського шкільництва.

Шухевич виконав своє завдання дуже успішно. Він докладно вивчив стиль життя куратора і вибрав найбільш пригожий для атентату момент. Поліція вбивника не знайшла, але арештованих членів УВО — В. Атаманчука й І. Вербицького — суд засудив на кару смерти. Присуд згодом замінено на досмертну тюрму. Тут маємо приклад запізненого романтизму Романа Шухевича: він готов був признатися до вбивства, якщо поляки звільнять невинно обвинувачених. Свою готовність зробити це він заявив у звіті до начальної команди УВО за кордоном. Та коли д-р Степан Шухевич розпитував серед поляків про це, то дістав відповідь: вбивник теж буде засуджений на кару смерти, а попередньо засуджені все одно не будуть звільнені з тюрми. Так закінчилася справа куратора Собінського.

Влітку 1926 року Романа Шухевича покликали польські власті до відбуття військової служби. Він використав цю нагоду для засвоєння військового знання в регулярній армії. Він служив у відділі артилерії в Володимирі Волинському. Але до кінцевих екзаменів не був допущений, як політично підозрілий. Його перевели до Пинська на Поліссі, щоб він

там докінчував військову службу як звичайний артилерист. Набуті знання він доповнив військовими курсами в Данцігу, Берліні та Празі.

Голова Бойового Відділу

Однак події не спинялися, революційна кампанія розвивалася. УВО готувала нові напади на поштові диліжанси в різних містах, розпочинала палення польських маєтків. Для ведення тієї акції крайовий керівник УВО запропонував виконавця атентату на Собінського. Так Роман Шухевич став головою Бойового Відділу УВО. Він не хизувався своїм постом, на засіданнях Крайової Екзекутиви давав можливість говорити в бойових справах своєму заступникові, Зенонові Коссакові, а сам перебував у тіні. Свою акцію спер на молоді кадри ОУН, в яку мусіла з часом влитися УВО. Ця акція несподівано увінчалася успіхом. Вона викликала міжнародній відгук у пресі і в Лізі Націй. Після її закінчення довершено два успішні атентати: на Т. Голуфка і комісара К. Чеховського. Т. Голуфко був довіреним Й. Підсудського в українських справах. Своїми заявами він викликав надії серед українських угодових кіл на польські поступки. Але правильно писало *Слово Польське*: "Голуфко був абсолютно проти будь-яких автономічних думок, звідки б вони не виходили... На дорозі до кінцевого поєднання... бл. п. Голуфко логічно й послідовно висував ясні й кінце потрібні засоби: повинно бути одно Товариство Школи Людової, польсько-руське, однакові права й обов'язки, накладені на поляка і на русина, один польсько-руський кооперативний рух"... Отже він захищав той же плян, що його проводив у життя куратор Собінський. Тому Голуфко, як і Собінський, мусів згинати від кулі ОУН. Так і сталося. Його вбито в половині серпня 1931 року.

Дуже успішним атентатом було вбивство комісара "українського відділу" при Міністерстві Внутрішніх Справ і Поліції, Казимира Чеховського. Атентат був добре підготований і виконав його в стилі Р. Шухевича Юрко Березинський.

Маючи за собою два успішні атентати й напади на поштові диліжанси під Бірчею і Печеніжином, в Бориславі і Трускавці, Бойовий Відділ під проводом Романа Шухевича — Дзвона — міг із вдовolenням дивитися в майбутнє. Один лише напад на пошту в Городку був невдачний. Два бойовики згинули від куль збройної охорони, а двох наздігнала погоня. Однак мужня постава В. Біласа й Д. Данилишина під час втечі і на суді полонила серця всіх галичан. Тому забулись помилки в підготовці й виконанні нападу, а залишилось тільки враження: ці молоді люди роблять це не з особистих мотивів, але борються за справу визволення українського народу.

Окремим доказом на це був плян атентату на советського консула у Львові. Довершив цього чину Микола Лемик. Він не застав консула, а

тільки Майлова, який від імени Сталіна візитував станиці за кордоном. Лемик сказав, що вбиває його за голод, спричинений більшовиками на Придніпрянщині. Потім здався в руки польської поліції, щоб на суді заявити те саме. Це був єдиний виразний протест того роду проти політики ССРР.

Завершенням бойових дій ОУН був атентат на міністра внутрішніх справ Б. Перацького. Тому що Шухевич застосовував принцип суворої конспірації всередині Організації, його прізвище не попало на слідстві на список запідозрених. Щойно коли на початку червня 1934 року відбулися масові арешти, тоді арештовано і заслано до Берези Картузької також і його. Львівський процес Бандери і товаришів теж не виявив його приналежності до вбивства. Суд засудив його за приналежність до ОУН на чотири роки ув'язнення. Шухевич був тоді вже одружений з Наталкою Березинською, дочкою священика з Оглядова, і мав однорічного сина Юрія. Вийшовши з в'язниці раніше завдяки амністії, він займався родиною і працював у підприємстві, яке сам організував.

Досвід з Карпатської України

Тим часом розвинулися події в ЧСР. Закарпаття потребувало підтримки. Тому в Ужгороді зібралася група людей — членів Крайової Екзекутиви ОУН: полк. Михайло Колодзінський, пор. Зенон Коссак, Роман Шухевич, Олекса Гасин та інші. Всі згадані були військовиками, тому вони взялись за організування військової сили. Цивільні члени ОУН повинні були організувати адміністрацію. Всі вони були переконані, що цими справами повинен був керувати Провід Українських Націоналістів (ПУН). Однак їх ждала несподіванка. ПУН станув на становищі, що всі члени ОУН повинні залишити Закарпаття "поза своїм заінтересуванням". Річ була в тому, що Німеччина мала в плані передати Закарпаття мадярам. Тому крайовики мусіли працювати під іншими прізвищами. Цю тактику довелося незабаром змінити: Віденським Арбітражем, на пропозицію Італії, передано Угорщині частину Словаччини і смугу Закарпаття. Це примусило крайовиків діяти швидко. Зорганізовано Українську Національну Оборону, яка прийняла назву Карпатська Січ. Провід у ній взяли виключно закарпатці, а члени ОУН створили генеральний штаб. Шухевич став одним із заступників голови штабу. Його обов'язком було організувати допомогу Галичини. Він їздив два чи три рази туди, але й там діяла інструкція ПУН, хоч колишні вояки УСС, СС та УГА обіцяли свою підтримку. Однак і в цьому випадку діяла заборона ПУН, яка виключала будь-яку участь галичан в обороні Закарпаття.

Німці теж робили натиск на командування Січі. Німецький консул радив делегатам Січі, які прибули до нього, піддатися мадярам. Вони — М. Колодзінський, Р. Шухевич і З. Коссак — відкинули його про-

позицію, кажучи, що в українському націоналістичному словнику нема такого слова, як "капітулювати".

Мадяри почали наступ великими силами. 15 березня 1939 року С. Ключурак іменував комендантом Карпатської Січі і всіх збройних сил полк. Сергія Єфремова. По двох днях оборонні сили М. Колодзінського мусіли відступити з Хусту. Шухевич повинен був приєднатись до групи полк. Єфремова, який мав організувати оборонну лінію біля Великого Бичкова. Коли Шухевич прибув на місце, група Єфремова вже відступила перед більшою силою мадярів, отже він перейшов крізь застави на румунський бік.

Провідник Закерзоння

Це була трагічна лекція "реальної політики" ПУН, спрямованої на догоджування німцям. На щастя, досвід цей не пропав даремно. Незабаром почалась польська кампанія і розвал Польщі та розподілення її між двома великими сусідами. Надбужанщину поділено на дві частини — західню по Буг віддано Німеччині, а східню — СРСР. ОУН пробує використати ці терени для своїх цілей. Провідником Закерзоння, що включає західню Надбужанщину і Лемківщину, став Роман Шухевич. Тут він зустрівся з ситуацією, схожою на ситуацію в Карпатській Україні. Спершу треба було підняти рівень освіти й національної свідомости, а щойно потім організувати ОУН. Тому Шухевич ставив головний натиск на ролю вчителів, кооператорів і діячів "Просвіти", які повинні були підготувати ґрунт для майбутніх подій.

У квітні 1941 року Революційний Провід ОУН скликав Великий Збір ОУН, на якому Р. Шухевича обрано членом Проводу. Його призначено керівником зв'язків із мережею ОУН у підбільшовицькій Україні. Надбужанщина виконувала тут ролю ключового становища: західня Надбужанщина була базою, а східня була тереном для зв'язкових і перехідних пунктів, куди Шухевич висилав керівних членів: Мирона Орлика, Василя Сидора, Івана Климова-Легенду. Це переважно надбужанці, які виконали своє завдання з честю, а деякі з них стали крайовими провідниками.

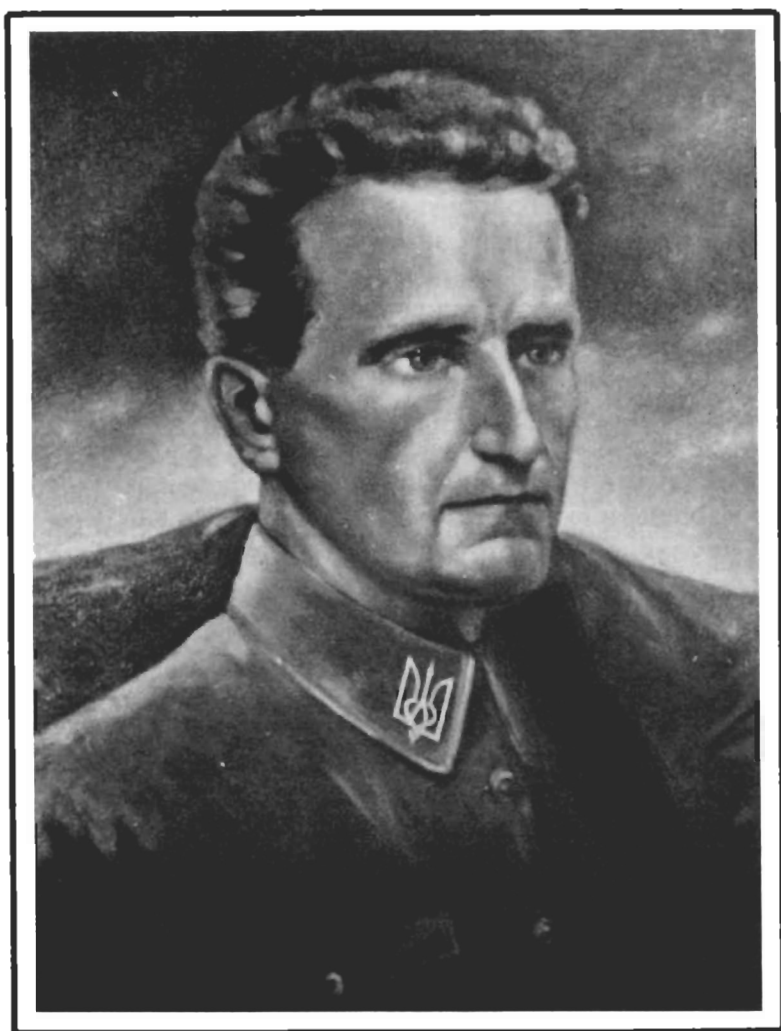
Готуючись до походу на схід, Роман Шухевич опрацював план перекинення туди Похідних Груп в силі п'яти тисяч осіб. На всі області України призначено окремих людей, які повинні б ініціювати діяльність місцевих громадян. Незалежно від того, він висунув цікавий проєкт: організувати Легіон націоналістів у пов'язанні з опозиційними німецькими старшинами. Один курінь того Легіону під його командою розташувався в районі Переворська, звідки пішов у напрямі на Львів. 29 червня той курінь вступив у Львів. Це була вирішальна хвилина. Тут легіонери зустріли підпільну похідну групу з Ярославом Стецьком. Виникло питання: Львів чи Київ? Вирішено, що Київ непевний, а тому

—Львів. Після наради з митрополитом Андреем Шептицьким постановлено проголосити самостійність України. Скликано загальне зібрання старших громадян, проdiskутовано справу і постановлено: проголосити відновлення самостійної держави і доручити творення уряду Ярославові Стецькові. Так, отже, не пропав досвід з Карпатської України. Акт 30 червня 1941 року схвалено народнім зібранням швидко, без перешкод і незважаючи на будь-що. Націоналісти ще раз доказали, що в їхньому словнику нема слова "капітулювати".

Тепер Роман Шухевич зникає з відкритого кону: він подався зі своїм куренем на фронт. Гітлер, намірений на розподіл України між своїми союзниками і на створення колонії з неї, знешкодив уряд самостійної України: казав просто арештувати Ярослава Стецька і декого з членів його уряду. Цим він уважав справу закінченою, залишивши її для дальшого розв'язання цивільній владі. А тим часом опір кріпшав.

А що ж з Легіоном (Дружинами Націоналістів), яких Акт 30 червня поставив перед дилемою: воювати по німецькій стороні, чи ні? Контракт так чи інакше кінчався в грудні 1941 року. Після наради укладено меморіал до німецького Головного Командування (ОКВ), в якому поставлено на першому місці дві вимоги: 1) респектувати постанову України про самостійність і суверенітет; 2) негайно звільнити Ярослава Стецька та інших членів уряду. Далі говорилося про внутрішні справи Легіону, його готовість воювати тільки на українській території і не присягати на вірність Німеччині.

Відповідь ОКВ: політичні питання належать цивільній владі, тож ОКВ не може їх полагодити. Щодо інших питань ОКВ дало задовільні відповіді, тому Легіон погодився стояти при німцях. Кожний легіонер підписав однорічний контракт, бо вважав корисним для української справи здобути практичний військовий досвід у боях з більшовиками. Легіон перекинено на фронт у Білорусі, де він поборював залишки Червоної Армії і партизан. Однак конфлікти там наростали, коли, напр., Роман Шухевич відмовився дати свій курінь на допомогу німецькому комендантові господарського відділу при збиранні контингенту: "Ми прийшли воювати, а не грабувати". Тому що цих конфліктів було більше, легіонери відмовилися підписати новий контракт 1-го грудня 1942 року. У відповідь німці розв'язали Легіон і почали вивозити його до Львова. Коли привезли групу старшин з Романом Шухевичем, тоді він на львівському дворці приєднався до групи німецьких старшин і так зник. Незабаром він появився на Поліссі, де шукав за т. зв. Лозовим Козацтвом. Вкоротці заіснував перший загін УПА. Його командиром іменовано Дмитра Клячківського — Кліма Савура, провідника на ПЗУЗ. Шухевич повертається до Галичини і приймає пост шефа штабу військових справ, а згодом перебирає пост Головного Командира УПА. Перший наказ Головного Командування УПА має дату 15 серпня 1943 року.

Ген. Т. Чупринка — Р. Шухевич 11. 5 1907 — 5. 3. 1950.

Головний Командир УПА

Закінчивши організування військових справ, Роман Шухевич спробував наладнати єдиний український фронт. Розпочав передусім переговори з отаманом Бульбою та Олегом Штулем-Ждановичем, активними на Поліссі, які, однак, не довели ні до чого. Бульба почав переговори з більшовицькими партизанами, а потім з німцями. Тоді сотня Дороша оточила відділ Бульби і без одного пострілу роззброїла його. Приблизно 40 бійців пішли з Бульбою і Ждановичем, а 63 приєдналися до УПА. Незабаром німці арештували їх обох. Ще раз у 1944 році зробив Шухевич спробу перетягнути на свій бік організацію полк. Андрія Мельника через одного мельниківця. Поль-Польовий, який командував школою старшин УПА, запропонував полк. Мельникові послати до УПА кандидатів на старшин. Після закінчення школи вони повинні стати старшинами в УПА. Коли німці дізналися про цю пропозицію і про те, що вже он Кандиба-Ольжич дав свою згоду об'єднатися з УПА, вони арештували групу мельниківців. Однак після слідства всіх звільнили, за винятком Кандиби-Ольжича. Він загинув, замучений німцями в кацеті, як борець за єдину Українську Повстанську Армію.

1943-ій рік позначився ще однією ініціативою Головного Командира УПА. На 21-23 листопада скликано першу Конференцію Поневолених Москвою Народів, в якій взяли участь 29 делегатів від 13-ти народів. Головний Командир особисто взяв участь у нарадах цієї конференції, що дала основний поштовх до славної згодом роботи АБН, створеного на еміграції 1946 року. Таким чином поширено фронт дії та ідеї УПА на весь Советський Союз.

1944-ий рік приніс не тільки зміну старих фронтів, але й відкрив нові. Появилися давні й нові союзники Німеччини. Наближався фронт. Треба було просунути через лінію фронту свої відділи, або залишитися на місцях і вести боротьбу з більшовиками. А тут ще мадари та румуни своїми акціями за фронтом перепиняли роботу. Головна Команда вирішила ліквідувати мадярський фронт. Перших кілька ударів показали мадярам, хто володіє на тій землі. Потім переговори в Карпатах довели до замирення. З черги румуни на півдні України почали лагіднішу політику, коли дістали прочухана від УПА. Залишився польський фронт. Польські шовіністи повели широкозакроєну кампанію нападів на видніших українців, особливо в районах Надбужанщини. Протягом 1943 року там горіли села, а українські інтелігенти падали жертвами польського терору. У 1944 році терор зріс, особливо після рішення Альянтів признати Польщі Закерзоння. Головний Командир звернувся з закликом до поляків:

Поляки! Віковий західній сусіде! Спільна недоля — московський та німецько-австрійський імперіалізм — била вже нераз на протязі історії

обидва сусідні народи. В цій імперіялістичній війні спільна доля спіткала нас вже з самого початку цієї війни. Як німецький, так і більшовицький імперіялізми пішли відразу на знищення польського й українського народів... Поляки! Пригляньтесь ближче до сучасної польської Міліції Обивательської та деяких урядовців адміністрації. Їхнє знування над мирним українським населенням, безкарне грабування наших сіл, арешти та нелюдські тортури арештованих, тісна співпраця з ворогами, з НКВД, прибирає жахливих форм... Опам'ятайте їх, бо вони не знають, що роблять! Хай живе згода, порозуміння та співпраця українського і польського народів у боротьбі з московським імперіялізмом! За самостійні держави всіх поневолених народів! Воля народам і людині!

Водночас Головний Командир видав наказ відділам УПА дати збройну допомогу населенню Закерзоння. Коли заклики до поляків не помогли, він видав наказ одинадцятьом сотням УПА перейти на Закерзоння. Так на короткий час припинено польський терор.

Тим часом Польща готовила проти УПА велику кампанію. Акція "Вісла" мала на меті задушити українські сили в трикутнику між трьома державами: Польщею, СРСР і ЧСР. Ген. К. Сьверчевський приїхав на інспекцію того терену. 28 березня 1947 року він загинув у засідці УПА. Він пішов слідом за шефом СА Віктором Люце, маршалом Советського Союзу Н. Ватутіном і генералами НКВД Фйодоровим і Москаленком.

На повідомлення про загибель Сьверчевського Польща відповіла потрійним договором Варшави, Москви і Праги. Військова акція була пов'язана з виселюванням українського населення з Лемківщини, Перемищини, Холмщини і Підляшшя на т. зв. "Земе Одзискане". В опорожнені місцевості помалу приходили польські осадники. УПА реагувала відплатними акціями. Частина бойових відділів прордерлася в Україну, а частина виконала наказ командира: через ЧСР прорватися до американської зони в Німеччині. Ось так світ побачив українського воїна, що боровся ще п'ять років після закінчення війни. Пересвідчилося і українське еміграційне суспільство про правдивість повідомлень про крайову боротьбу.

Тим часом в Україні далі кипіла завзята боротьба. 14 жовтня 1947 року Головний Командир УПА, Тарас Чупринка-Шухевич, звернувся з закликом до вояцтва УПА:

Бійці і командири УПА! Ви, що сьогодні в військових відділах боретесь проти більшовиків, і ви, що поповнили ряди революційно-визвольного підпілля, будьте свідомі, що п'ятирічна героїчна боротьба УПА і визвольно-революційного підпілля — це найбільш героїчна боротьба в історії України. Знайте, що такої боротьби взагалі не знає історія людства. В тінь пішли прославлені герої Тернопілів. На героїзмі УПА і визвольно-революційного підпілля будуть виховуватися нові українські покоління. Боець УПА, український революціонер заступить місце мужнього спартанця в історії людства.

Незважаючи на безупинну боротьбу, він знаходить час на те, щоб роз'яснити суть УПА українській еміграції:

Українська Повстанська Армія постала з бойових груп ОУН, керованої С. Бандерою, в 1942 році... Українська Повстанська Армія понадпартійна. В ній борються всі, кому дорога справа самостійної Української Держави, без різниці поглядів, політичних переконань і партійної приналежності... УПА сподівається, що ця заява внесе еміграції повну ясність у висвітлених питаннях, і вірить, що українська як стара, так і нова еміграція потрапить стати понад вузькопартійні суперечки й потрапить гідно репрезентувати наш народ перед світом, що вона йтиме разом зі скривавленим у боротьбі Краєм під керівництвом Української Головної Визвольної Ради до великої мети: Української Самостійної Соборної Держави.

Українська Головна Визвольна Рада постала у висліді Великого Зібрання, скликаного з ініціативи Головного Командування УПА на 14-15 липня 1944 р. У своєму маніфесті до українського народу УГВР протиставила себе маріонетковому урядові УССР. З тією метою УГВР широкозакроєною акцією бойкотування виборів до Верховної Ради УССР підірвала ґрунт легітимності київського режиму. Тією акцією керував Головний Командир УПА під прибраним прізвищем Р. Лозовський, під яким знало його населення, як голову недавно створеного Генерального Секретаріату УГВР; саме цим прізвищем він підписав славне Звернення до українців за кордоном.

Згинув він героїчною смертю в бою з відділами НКВД 5 березня 1950 року в селі Білогорщі біля Львова. У його особі УПА втратила свого Головного Командира, а революційна ОУН свого провідника, бо функцію Голови Проводу ОУН на Українських Землях він виконував від 1943 року. До самого кінця він був вірний ідеї: "Здобудеш Українську Державу, або згинеш у боротьбі за неї".

Закінчення

Ми пройшли в скороченні головні етапи життя і чинів ген. Тараса Чупринки-Шухевича і при тому показали його пов'язання із творчим життям, долею і недолею Надбужанської Землі. Як сказано, свої дитячі і юнацькі роки провів він у південно-західній Надбужанщині, за дружину взяв надбужанку і керував надбужанським тереном, поки обов'язки військової служби не відтягнули його на передову лінію фронту. Він був співтворцем Акту 30 червня, а потім, ідучи слідами Лозового Козацтва, повів борців УПА до боротьби проти наїзників, а вірними його співробітниками були теж надбужанці: Іван Климів-Леґенда, Богдан Підгайний, Дмитро Маївський, Василь Сидор і Юрко Березинський.

Героїчна постать того великого всеукраїнця назавжди залишиться частиною історії Надбужанської Землі.

ІВАН БОЙКО 1913 — 1990

Іван Бойко.

Торонтський тижневик *Гомін України* з 18 квітня 1990 р., подаючи обширнішу посмертну згадку після похорону покійного Івана Бойка, дав їй багатомовний заголовок: "Поховали пана Отамана в чужу землю". І в цьому окресленні не було пересади.

"Член сокальської нації", як любив себе жартом називати сам Івась Бойко, народився 19 червня 1913 року в селянській родині в Тартакові, Сокальського району на Львівщині. Вже в юних літах став завзятим визнацем українських націоналістичних ідей, то й не диво, що під кінець 1920-их років був, разом з іншими друзями, викинений з польської державної гімназії в Сокалі. Матуру склав, як і чимало інших дискримінованих польськими шкільними властями українських гімназистів, на спеціальних гімназійних курсах при монастирі св. Василя у Винниках б. Львова. Однак дальші студії у вищих школах для всіх таких українських юнаків були закриті. Їм судилося здобувати "вищу освіту" в польських тюрмах і в концтаборі — Березі Картузькій на українському Поліссі, де польський уряд Пілсудського відкрив "Мейсце Одособнення" (М.О.) негайно після вбивства у Варшаві міністра внутрішніх справ ген. Броніслава Перацького. Його вбив бойовик Гриць

Мішаний хор читальні "Просвіти" в Тартакові. Другий зліва в першому ряді — Іван Бойко.

Мацейко, 15 червня 1934 року, у відплату за "пацифікацію" 1930 року. Концтабір у Березі Картузькій мав бути місцем жорстокого карання і нищення всіх "бунтівничих елементів", зокрема українських націоналістів. В другій половині червня 1934 року були виарештовані тисячі кандидатів до Берези. Із Сокальщини вивезли на початку липня перших 14 українських "вибранців" до Берези, в тому числі й Івана Бойка. Там він карався, разом із сотнями друзів, до березня 1935 року. Та швидко після звільнення його знову арештували і поставили під суд 10 червня 1936 р., де отримав присуд — 6 років тюрми — за приналежність до ОУН і протидержавну діяльність. Це забезпечило йому "посаду" до неславного кінця Польщі у вересні 1939 року.

Автор цих рядків "мав приємність" бути разом з Івасем Бойком як у Березі Картузькій, так і у львівських "Бригідках" на спільній келії в 1935 і 1936 році, отже мав тоді найкращу нагоду пізнати до глибини міцний і шляхетний характер Івася та його погідну й веселу вдачу, як рівно ж ширину його знань та гідну поставу у різних життєвих обставинах.

Зокрема затямився мені Івась з того часу як знаменитий співак-соліст із дуже милим голосом. Найбільше пригадую його пісню "І снилося зночі дівчині". Ці мої якнайкращі враження й переконання підтвердили незабаром історичні події, коли ми з Івасем Бойком та іншими друзями, після приходу німців та проголошення Української Державности, заходились будувати в Сокалі й Сокальщині основи

*Зустріч у Міттенвальді.
Зліва направо: Іван Бойко,
Дмитро Штикало, Во-
лодимир Макар, Василь
Дишкант, Теодор Шиш-
Хімко.*

незалежного життя, починаючи від створення 300-членної української міліції, повністю озброєної та умундированої.

За німецької окупації Івась Бойко одружився з Марією Стецюк, але їхнє щасливе подружнє життя, на жаль, не тривало довго. Масові арештування німцями українських націоналістів не оминули й Івася Бойка. Його разом з іншими запроторено до жахливого табору смерті в Авшвіці, з якого він видістався аж після закінчення війни. Однак і цим разом його тяжка доля не дозволила йому повернутися до родинного гнізда. Його дружина була в міжчасі запроторена до московських лагерьів на Колімі. Отже Івась виїхав до Канади і звідтіля ще довгі роки допомагав родині в міру своїх сил.

Одночасно поринув з головою у вир громадського й політичного життя української спільноти в Канаді. Він був одним із засновників українського видавництва "Гомін України", де був десять років головним директором та одночасно представником "Г.У." у Клубі Етнічної Преси. Разом з тим був довгі роки секретарем АБН Канади та працював на пості одного з директорів торговельної спілки "Ю-Бі-Ей". Увесь той час брав теж активну участь у багатогранній діяльності ОУВФронту, зокрема Ліги Визволення України. Всюди він втішався якнайкращою опінією, признанням, довір'ям, любов'ю.

Молодший брат Івана, Стах-Андрій, у 1944 році загинув в лавах УПА. Брат Прокіп відбудув московські концтабори і після смерті Сталіна повернувся додому. Спроби Івана з'єднатися з родиною були безуспішні, що він тяжко переживав. Видно, не судилось йому жити спокійним родинним життям...

Щойно в 1989 р. відвідала його в Торонті дочка Оксана та внучка Наталка і тільки тоді він став щасливий. Але побачити знову свою вірну дружину Марусю і внука Костика йому таки не судилось. Внаслідок

довготривалої хвороби, набутої ще в німецьких кацетах, він мусів піти до шпиталю св. Михаїла в Торонті, де несподівано відійшов у вічність 31 січня 1990 року, на 77-ому році трудолюбивого життя. Та й тоді його дружина не могла прибути з Європи, бо й сама важко хворіла. Приїхав тільки внук Костик...

Похорон св. п. Івана Бойка відбувся 10 лютого 1990 року. В похоронному заведенні Кардинала були відслужені панахиди, а в церкві Покрови Пресвятої Богородиці о. митрат М. Стасів, в сослуженні отців, відправив заупокійну Богослужбу та чин похорону. Слово про покійного виголосив його приятель з юних літ о. Іван Ващук на цвинтарі св. Володимира в Оуквіл, Онт., де спочило тіло Івана Бойка — серед могил воїнів УПА і збройного підпілля. Прощальне слово сказав інж. В. Безхлібник — від родини, ОУН, ОУВФ, АБН, "Гомону України", ЮБА та всіх учасників похорону. Чину похорону довершив о. Іван Ващук. На тризні згадували про покійного: від Об'єднання Надбужанців — о. І. Ващук і мгр. Ст. Харко, від ЮБА — мгр. В. Кліш, від ОЖ ЛВУ — п-і М. Одноріг, від ЛВУ — М. Фіголь, від Політв'язнів німецьких концтаборів — інж. В. Безхлібник і д-р М. Марунчак, від В-ва "Гомін України" — дир. В. Окіпнюк, який був теж господарем тризни.

Зворушливе слово подяки від родини покійного Івана Бойка сказала його дочка п-і Оксана, яка зі сльозами в очах згадала про своє безрадісне дитинство без батька та про велику радість і батька, і доні, і внучки при недавній такій короткій їхній зустрічі.

ШЛЯХЕТНЕ СЕРЦЕ

Світлій пам'яті Андрія Глушка

*Блажен... хто на громаду звик робить,
Хто брата темного навчає,
У хату вбогу вносить світ...*

О. М.

Під тим заголовком і моттом появилася в торонтонському тижневику *Гомін України* з датою 30 липня 1980 р. посмертна згадка про нашого земляка св. п. Андрія Глушка, яку передруковуємо в нашому збірнику з невеликими змінами та деякими доповненнями. Про написання й опублікування цієї згадки в 1980 році подбала Головна канцелярія Української Фондації Волі в Америці. — Ред.

•

Невтомний дзвонар вічності — Час — вже віддзвонив першу річницю від того моменту, коли в малій місцевості Ембридж, Па., ЗСА, покинула світ скромна людина великого серця — св. п. Андрій Глушко.

"Хто такий Глушко?" — запитували ми себе. Треба було конечно одержати про нього конкретні дані, щоб можна було сказати про цю тиху і скромну людину бодай кілька слів нашого признання і подяки. Ці дані ми отримали від автора споминів *Шляхом Легенди*, Богдана Казанівського.

Андрій Глушко народився 4 вересня 1909 року в селі Тартаків, Сокальського повіту, на Надбужанщині. Там і навчався. На 21-ому році життя став членом ОУН, беручи активну участь у підпільній боротьбі аж до виїзду з України в 1944 році.

В книзі *Нарис історії ОУН*, в багатуї хроніці цієї боротьби, м. ін. читаємо, що 11 і 12 жовтня 1933 року, у Львові, перед судом присяглих відбулася розправа проти шістьох молодих українців із Сокальщини, оскаржених у приналежності до ОУН, поширюванні протидержавних листівок та інших "злочинах". Присуди були такі: Василь Макар — 8 літ тюрми, Гриць Бабський — 5 літ (обидва з Поториці), Павло Рак — 7 літ, АНДРІЙ ГЛУШКО - 2 і півроку (обидва з Тартакова), Володимир Макар (з Поториці) і Василь Масиник (з Копитова) звільнені.

Андрій Глушко.

Сидячи в тюрмі "Бригідки" у Львові, Андрій належав до тих небагатьох, що слідували крізь ґрати, як тюремна адміністрація приготувляла шибениці для страти сл. п. Дмитра Данилишина і Василя Біласа. З його камери було видно, як на світанку 23 грудня 1932 року провадили двох національних героїв на страту. "Ляхам на свята захотілось крові!" — співали незабаром по всій Західній Україні... Тоді камера, в якій був Глушко, підняла крик і вся тюрма заворушилася. Націоналісти почали співати "Ще не вмерла Україна", їм допомагали кримінальні в'язні. Смерть двох молодих членів ОУН зробила на Андрія потрясаюче враження і він прирік собі боротися все життя проти окупантів України, щоб вона стала самостійною державою. Своїм ідеалам Андрій залишився вірний аж до смерті.

Після виходу з тюрми відкрив собі в Тартакові-місті мануфактурну крамницю. Поза працюю на хліб насущний активізувався в революційній

роботі. Цінуючи його характер, ідейність, здисциплінованість та організаційний хист, Повітовий Провід ОУН іменував його надрайоновим провідником мережі ОУН. На цьому посту він виказав свої організаторські здібності. Ряди ОУН поважно зросли. Арештований в другій половині липня 1937 року, просидів у львівських Бригідках (у слідстві) до падіння Польщі у вересні 1939 року. По виході з тюрми жив на Холмщині.

Кінець війни застав його в Зальцбургу в Австрії, де він якийсь час працював у молочарні. Ту ж роботу виконував згодом в Америці, в малому місті Ембридж, недалеко Піттсбургу в Пенсільванії. Жив скромно, але ніколи не переставав бути активним у системі ОУВФронту. Зокрема взірцево переводив різні збірки на національні та інші цілі та й сам був дуже жертвенний, завжди жертвував якнайбільше, щоб дати добрий приклад другим. Був працьовитий і вимогливий до себе, то й вимагав того від інших. Втішався повагою серед української громади.

Мав наш Андрій також нахил до мистецтва. Він був дійсним мистцем у розмальовуванні українських писанок. Газета *Піттсбург Пресс*, у Великодньому числі з 18 квітня 1954 р., присвятила дві півсторінки цій темі, представляючи своїм читачам на 4-ох великих знімках процес поставання писанки, знімок А. Глушка в часі цього незвичайного "гоббі" — зайняття у своїй хаті в Ембридж та чудовий кольоровий знімок на чверть сторінки газети з двома тузінями різнобарвних і з різними зорами писанок, між якими красується одна з золотим тризубом на синьому тлі. (Вирізки газети зберігає близький друг Андрія В. Макар).

Відійшов друг Андрій від нас усіх несподівано, 22 квітня 1979 року, працюючи в городі старенької німічної сусідки, щоб навесні привести город до гарного вигляду — протинав кущі й бур'ян. Любив порядок у господарстві і щоб нелад не разив його ока. Помер у тому городі ніким не помічений. Щойно другого дня завважили його неприсутність сусіди...

Друзі поховали його згідно з його останньою волею, на цвинтарі у Савт Бавнд Бруку, Н. Дж. Там і поставили на могилі пам'ятник із знам'ям ОУН.

Своє заощаджене майно покійний Андрій Глушко розділив так: 25 000 доларів для брата і сестер в Україні; 9900 для 13-ох різних товариств та організацій, і 17 000 доларів для Української Фундації Волі в Америці.

Покійний Андрій Глушко — це приклад гідний наслідування, взірець вірної любови до свого народу аж до смерти.

ВАСИЛЬ ДИШКАНТ

Василь Дишкант.

Сокальська земля видала багато революціонерів, всеціло відданих справі визволення України, а між ними особливе місце займає революціонер і каторжник Василь Дишкант. Народився він 1911 року в селі Мошкові, Сокальського повіту. Батько Мартин віддав сина до польської державної гімназії в Сокалі, яку Василь закінчив із успіхом. По maturі поступив на Львівський університет, де студіював право. Свої студії закінчив успішно та здобув титул магістра права, а тоді перенісся до Сокаля, де відбував практику в адвоката, д-ра Степана Ріпецького.

У той час ОУН ламала "сокальський кордон", тобто поширювала свої ідеї та свою організаційну сітку на Волині і Холмщині. В цій акції брав участь теж Василь Дишкант. На початку 1937 р. польська поліція арештувала його та перевезла до в'язниці в Луцьку. В серпні того ж року відбувся в Луцьку великий політичний процес, в якому, крім Дишканта, судили Івана Климова і Павла Мигаля (оба з Сокальщини). Всіх підсудних було 42 особи. В цьому процесі, що тривав 14 днів і закінчився 31 серпня 1937 р., Василя Дишканта засуджено на три роки тюрми за приналежність до ОУН.

Після розвалення Польщі Дишкант вийшов на волю та короткий час перебував у рідному селі, яке було під німецькою окупацією. Згодом учителював на Холмщині в семикласовій школі в селі Бузок. Рівно ж викладав на курсах українознавства в тому ж селі.

Після вибуху німецько-більшовицької війни та проголошення відновлення Української Держави 30 червня 1941 р. переїхав до Сокаля, де зайнявся організацією державної адміністрації, працюючи в Міській Управі. В тому році одружився з Марусею Семенюк і згодом їм народився син. В січні 1944 р. був арештований німецьким Гештапом і засуджений на кару смерті, яку пізніше замінили на концтабір. Із львівської тюрми перевезли його до німецького концтабору в Авшвіці, де він карався аж до капітуляції Німеччини в травні 1945 р. Після закінчення війни переїхав до Баварії (американська окупаційна зона). В половині 1945 року був іменований обласним Провідником ОУН Північної Баварії та провінції Гессен. На цьому посту виявив неабиякий провідницький та організаційний хист. Область у той час видавала суспільно-політичний місячник *Самостійник*, який був популярний на терені Німеччини й Австрії.

У 1947 р. Василь Дишкант зголосився виїхати нелегально в Україну для провадження там революційної роботи. Арештований польською політичною поліцією в Любліні, був переданий комуно-московському КГБ та засуджений на 25 літ каторги в Мордовських концентраційних таборах. Представники советського уряду пропонували йому волю під умовою, що він напише покаєнну заяву та опише "наше світле, веселе життя в Радянському Союзі". Він відмовлявся, пояснюючи, що його життя за ґратами зовсім не веселе і не світле, а на волі в Советському Союзі він не жив і тому не може собі того життя уявити.

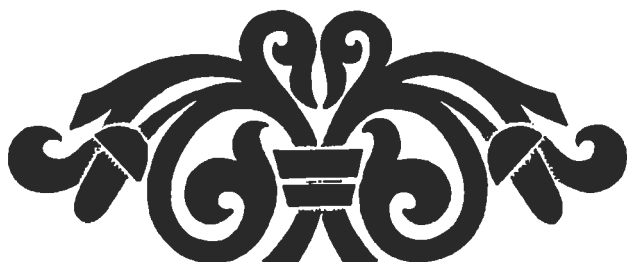
При Божій допомозі він вийшов на волю в 1966 році і повернувся на рідну землю, до Сокаля. Не маючи советського громадянства, він не мав права виїжджати поза межі Сокальського району. При тих обставинах тяжко було влаштуватися на роботу. Знайомі були перелякані і відверталися від колишнього в'язня. Так все таки за допомогою добрих людей йому вдалося влаштуватися в сокальській середній школі на працю помічника директора по господарській частині. Але й тут, на рідній землі, "недрімуще" око пильно слідкувало за кожним його кроком.

Василь Дишкант зустрівся в Мордовських таборах з Патріярхом Йосифом, коли він затримався там на короткий час. Зараз після приїзду Патріярха Василь приніс йому хліб, масло та інші харчі, і мав з ним цікаву розмову. На другий день катєбісти повезли Патріярха до іншого табору. Після прибуття до Риму Патріярх мав зустріч із братом Василя, під час якої висловився про нього з величезним признанням.

Девізою Василя Дишканта було Шевченкове: Караюсь, мучусь, але

не каюсь. Він каторжанин, який сидів у тюрмах і таборах Польщі, нацистської Німеччини та московсько-більшовицької імперії, а в 1946 р. сидів понад місяць у тюрмах Фюрту й Ерланґену, арештований американською поліцією (CIC) у зв'язку з видаванням нелегально журналу *Самостійник*.

Життєвий шлях Василя Дишканта був тернистий. Не довелось йому дожити до незалежності України. Але в мріях про цю незалежність заснував на 70-ому році життя в квітні 1981 р. в Сокалі. Там же 8 квітня відбувся його похорон.

СПОГАД ПРО РОМАНА ІЩУКА

Роман Іщук, брат моєї матері, народився 9 червня 1881 року в селі Сішні Радеківського повіту. Вже в ранній юності виявив він стійкий характер, сильну волю і завзятість у своїх постановах. На випускній програмі радеківської школи він своїми великими успіхами привернув до себе увагу графа Бадені, який запропонував на свій кошт післати Романа до учительського семінара. Та Роман подякував йому за ласку і заявив, що хоче вчитися в гімназії, щоб відтак завершити високі студії. Оця його духовна структура і зберегла його від заламання, коли в родині сталося велике нещастя. Батько Романа, Августин Іщук, як гуманна людина, часто заступався за бідних і малоземельних людей, яких у певних обставинах заставляли працювати безплатно. Це було причиною, що його підпалили двічі рік за роком, і то зараз же по жнивах. Згоріли стайні, хліви, стодоли й оборogi, залишився тільки великий мурований дім, критий бляхою, що й донині красується своїм стилем. Після другого підпалу маєток батька продали на ліцитації і не багато залишилося йому з його добра, а вдома шестеро дітей. Роман, будучи ще в гімназії, залишився без жадних засобів на дальші студії. Все таки, утримуючись приватними лекціями і доривочною працею по бюрах, склав іспит зрілості і почав вивчати біологію на львівській Політехніці. По двох роках підупале здоров'я і невідраді матеріальні обставини примусили його перервати студії.

Як добрий корепетитор, дістав працю у священика великого села Вікно на Поділлі — вчити двох його дітей, які рік за роком мали здавати іспит зрілості. Тут він ожив настільки, що крім навчання дітей, зайнявся громадською працею в цьому великому селі. Зорганізував "Просвіту", бібліотеку, читальню, допомагав улаштовувати національні свята і виставки. Але після двох років, замість продовжувати студії у Львові, як планував раніше, він опинився в Києві в тюрмі, в ролі заложника. Це ж був 1914 рік — московська окупація Галичини. Завдяки заходам комітету, створеного київською громадськістю, скоро опинився на волі разом з іншими галицькими заложниками.

Побачивши, що Київський Університет веде нормальне навчання, Р. Іщук вирішив там закінчити свої студії в ділянці географії. Після закінчення студій був членом Археологічного Товариства. Саме тоді він познайомився з визначнішими громадянами Києва. Згодом одружився з Надією Шульгин, яка в тому часі вже викладала математику в Київському Університеті.

В час творення Української Народньої Республіки Роман Іщук допомагав організувати військо УНР. Був він добрим промовцем, із сильним та разом з тим лагідним голосом. Пригадую таку його розповідь: "Агітатор, стоячи на столі, кричав-переконавав, а народ його підтримував — оплески, крики. Я пробився через натовп і голосно сказав: "А тепер я скажу! Послухайте мене!" Не знали, про що буду говорити, тому на мить замовкли. Я швидко вискочив на стіл і почав пояснювати, для чого ми творимо українське військо, за що ми мусимо боротись і в яке військо треба вступати. Під час моєї промови агітатори-комуністи стягали мене зі стола, але я не здавався. Я відчув, що кругом маю вже багато прихильників і навіть ті, що раніше підтримували агітатора, були вже по моєму боці. В тих днях я завербував не менше 300 вояків".

Після проголошення Четвертого Універсалу Роман Іщук став працівником Міністерства Господарства УНР, їздив у цих справах по Україні і часто, промовляючи на зборах, з успіхом поборював комуністичних агітаторів.

За советської окупації, коли розшалілась ЧеКа, довелося Р. Іщукові перервати свою працю в Археологічному Товаристві та переховуватися. Врешті, завдяки тому, що був кол. австрійським підданим, вдалось йому з родиною виїхати на захід.

Коли переїхали кордон, польська поліція відмовилась прийняти їхні советські документи і затримала всіх у Радехові на станиці повітової поліції, яка містилась тоді в будинку Українського Народнього Дому. В цьому ж будинку приміщувалась також українська приватна гімназія, де вчився також я, небіж Романа Іщука. Було мені тоді 13 років. Здогадуючись, що в гімназії може бути якийсь учень із Сішна, Р. Іщук зайшов у супроводі поліція до дирекції школи, куди мене викликали. "Як ти називаєшся?" — впало запитання від незнайомого. "Петро Твердохліб", — відповів я. Тоді цей незнайомий обняв мене, поцілував і скрикнув: "Я ж твій рідний дядько, Роман Іщук, приїхав з Києва" і тоді пояснив мені, в чому справа. Незмірно велика радість огорнула мене від несподіваної зустрічі з так дуже дорогою, милою та з тривогою згадуваною вдома особою. Звільнившись із лекції, я пішов до міста, бо в той день був ярмарок, та скоренько знайшов наших добрих сусідів. Вони відразу зі мною підїхали возом до поліційної станиці і склали потрібні свідчення. Опісля всі разом у радісному настрої поїхали до Сішна. Так Роман Іщук опинився тоді з родиною у своєму рідному домі.

Роман Ішук.

Тимчасове перебування в Сішні протянулось, тому він взяв працю кооператора в Повітовому Союзі Кооператив у Радехові. В Сішні він організував Щадничо-Кредитову Спілку, яка під його проводом дуже добре розвивалася. Він переконав селян про недоцільність сіяння збіжжя руками і Кредитова Спілка закупила трієра та кілька сівалок, а члени Спілки позичали їх по черзі, за зголошенням. З того часу багатші господарі стали самі купувати ті машини, а КС подвоїла їх стан і ніхто вже не сіяв збіжжя руками. В міжчасі в родині Романа Іщука народилась друга дочка, Марія.

Згодом він переїхав у Рівне, де доля судила йому прожити кілька-надцять років. Він улаштувався на посаді в Сеймику, де згодом був одним із директорів, рівночасно проявляючи активність в ділянці кооперації. Саме тоді було намагання розвинути українську кооперацію в містах та по селах Волині. Р. Ішук писав статті на ці теми, інформативні

брошури, написав одну більшу брошуру *Про збут* та невеличку книжку про сою — *Соя*; все те українською мовою. Внаслідок своєї активної участі в громадському житті він утратив працю та опинився у скрутній ситуації.

В часі советської окупації Західньої України Роман Ішук викладав географію та в деяких класах біологію в середній школі. Тоді зазнав переслідування від НКВД, але хід воєнних подій перешкодив у його арештуванні.

Німецьку окупацію він пережив у тяжких умовах. Був очевидцем погромницької політики німців відносно українського населення на Волині: нічні наїзди танкових формацій на села, палення їх та вимордовування населення; арешти та розстріли членів ОУН і УПА та інших, незаангажованих ні в чому; насильні вивози молоді на роботу до Німеччини; закривання всіх шкіл. При тому лише деякі успіхи, як ось: матуральні курси для двох останніх клас гімназії в Рівному (приблизно 500 учнів), співорганізатором і директором яких була дружина Р. Іщука, Надія, а також курси німецької мови для майбутніх перекладачів, які провадив Роман Ішук. На ті курси записалося багато молоді, бо це був рятунок перед примусовим вивозом до Німеччини на роботу.

Через страшні обставини — терор, арешти — Р. Ішук рішив виїхати з родиною до Галичини і це з труднощами йому вдалось. Фронт тоді швидко посувався на захід і не було вже виглядів, що він десь затримається. Роман з родиною, перейшовши німецькі переходові табори, опинився на праці в лісничівці, недалеко міста Хемніц.

Бомбардування, голод, фронт, кінець війни. І якраз тоді похорон в родині — смерть тещі, Любови Шульгин. Через те всі в родині й не зоглянулись, як ось замість американських вояків, які вже там були, появились советські (внаслідок Ялтинського договору). Тоді всією родиною і ще з групою біженців подалися на захід. Мандрівка лісами тривала два тижні, заки опинилися в американській зоні Німеччини.

В часі капітуляції Німеччини ми з дружиною були також на лісничівці в байройтській окрузі, що належала до надлісництва в місті Пегніц. Нас спровадив у те затишне місце мій свояк Григорій Йопик. Зразу ми почувалися щасливі і безпечні, що знаходимося далеко від советських впливів, але скоро стали кружляти вістки, що всіх чужинців будуть реєструвати для репатріації. Ми якось то сиділи разом під хатою на лавці, роздумуючи про свою ситуацію. Аж ось завважуємо, що дорогою зближаються якісь люди, тягнучи навантажений ручний візок. Коли наблизилися, я пізнав серед них мого рідного дядька Романа Іщука з дядиною Надією і стрієчними сестрами Наталею й Марусею. Вітаємось з ними у сльозах радості з несподіваної, мов би чудесної зустрічі. Порадувались ми з цієї нагоди кілька днів, а відтак, подумавши спільно над загрозою репатріації, постановили, що краще бути десь у місті, в

більшому гурті. Тоді ми найняли вантажне авто і всі разом поїхали до Авґсбурґу та поселилися в Sommer Kaserne, де вже був зорганізований табір ДІПІ. В цьому таборі були започатковані (мабуть з рамени УВУ) вищі математично-природничі курси, на яких Роман Іщук викладав географію понад два роки. Попри те брав і певну участь у громадському житті табору.

Опинившись з родиною в ЗСА, Р. Іщук зчасом включився в педагогічну працю, був директором школи українознавства "Рідна Школа" у Філядельфії в 1953-1955 рр. Згодом викладав упродовж кількох років географію й історію України в середній українській католицькій школі для дівчат — Академії св. Василя Великого. Але потім із-за похилого віку та поганого здоров'я відійшов від цієї праці. Маючи більше часу, написав ще працю-розвідку на тему впливу географічного положення України на її історичну долю.

Помер Роман Іщук на 97 році життя 11 листопада 1977 року. Похований на цвинтарі св. Андрея в Бавнд Бруку, побіч своєї дружини Надії, яка упокоїлась 9 квітня 1979 року.

МІЙ ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ

Повітове місто Сокаль, Львівської області, було місцем мого народження, босоногого дитинства та юности. Народилась я 11-го березня 1907 р., там поступила до початкової школи, а згодом до вчительської семінарії, яку закінчила матурою 1928 р. З дитинства в мене був нахил до малярства. Я мріяла дістатись на студії до Академії Мистецтв у Кракові, що за польської займанщини не так легко можна було досягнути. Мій батько, Антін Караван, широковідомий в цілій Сокальщині громадський діяч, ідучи назустріч моєму бажанню, вписав мене на науку малярства до професора Владислава Журавського, учителя рисунків в гімназії і семінарії в Сокалі.

Як учениця семінарії, вступаю до Пласту, до гуртка "Червона Калина", а також у члени Марійської Дружини при церкві св. Ап. Петра і Павла. З рамени тих організацій ми — члени — влаштовуємо діточі імпрези, для яких я виготовляю афіші, портрети та сценічні декорації.

Після матури, не маючи учительської праці, включаюсь у працю відділу Союзу Українок у Сокалі, як фінансовий референт. З початком шкільного 1929/30 року дістаю учительську працю на Поліссі, в селі Остромичево, а згодом в Лахві, але вже після чотирьох років мене звільняють і я вертаюсь до Сокаля. Тут одружуюся з Ф. Козьолковським. В 1936 р. я перейшла вищий педагогічний курс у Перемишлі і одержала працю вчительки в польському селі Ненадеві Долішньому біля Перемишля. Після року мене переносять на Тернопільщину, до села Товстобаби. На вакації 1939 р. я приїхала до Сокаля. Тут застав мене вибух Другої світової війни. Прихід більшовиків цілковито змінив моє положення як учительки.

У 1940 р. вчителюю в Сокалі в десятиріччі, де директором був д-р Степан Ріпецький. Я стаю завідуючою педагогіки (завпед). В цьому ж році арештують мого чоловіка, а мою сестру Соню разом з багатьма іншими вивозять у Казахстан.

За німецької окупації я знову вчителюю в Сокалі, але вже в лютому 1944 р. починається моя скитальча мандрівка через Дуклю, Краків,

Кіршенбаум, Нойгамер і Райхенберг — з двома малолітніми доньками, Надею і Оксанкою. Нарешті опинилися ми в Мінзбрін уже на довше. Там нас застала німецька капітуляція і там до нас добився і мій чоловік.

Коли почали організовуватись переселенчі табори, такий табір постав у сусідньому Міттеррайху. Звідтам приїжджали до нас наші люди і просили, щоб ми зорганізували українську таборову школу. Ми погодилися під умовою, що в таборі жити не будемо, бо боялися, щоб не потрапити в руки більшовицьких "ловців" наших людей та насильної репатріації. Ми зорганізували школу, в якій, крім нас, учителювали ще п-і Н. Дорошенко та Петро Дзядик, кол. директор школи в Горбкові на Сокальщині.

У 1948 р. табір у Міттеррайху ліквідують і ми переїжджаємо до табору "Нова Говерля" в Ноймарті, де я працюю в Пласті і обоє з чоловіком учителюємо. Там одержали ми афідавіт на виїзд до Канади від п. Микитюка. Через підірване здоров'я наш виїзд відложено, а в 1949 р. мій чоловік помер. Похоронили ми його в Дегендорфі. В червні цього ж року я з доньками виїжджаю до Австралії. Деякий час працюю в шпиталі в таборі Батгурст, щоб відробити контракт. В цьому таборі опинилося багато українських родин. Жінки, познайомившись між собою, заснують відділ Союзу Українок і вибирають мене головою. Праця СУ — це влаштування мистецьких вистав, чайків з рефератами, Свят-Миколаївських та Свят-Вечірніх імпрез. Ми також ведемо працю Суспільної Опіки і висилаємо посилки нашим залишенцям в Німеччині.

В міжчасі, як колишні пластуни, разом з кількома пластунами-сеньйорами, засновуємо пластові гуртки і вже 1951 р., з рамени Союзу Українок та Пласту в Сіднеї, я беру участь у стейтовому з'їзді тих організацій.

З ліквідацією табору в Батгурсті переїжджаю з доньками на постійний побут до Сіднею, де зразу включаюся в громадську працю в Союзі Українок, Пласті та Рідній Школі. Найбільше часу віддавала я праці в Рідній Школі в Лідкомбі, де вчителювала 22 роки, як також викладала на курсах українознавства в Кімбрат, а в Лідкомбі була керівником таких курсів. Я була членом Шкільної Ради Нової Південної Валії, в її методичній комісії, яку згодом і очолювала. З рамени Шкільної Ради брала участь в учительських делегатських з'їздах в Мельборні та Аделаїді.

В Союзі Українок Австралії я займала пости імпрезової та мистецької референтки і довший час була членом контрольної комісії відділу та членом редакційної колегії жіночого журналу *Наше Слово*. Згодом я була головою Суду Крайової Управи СУА.

Будучи з юности активною пластункою, багато часу, вільного від праці в Рідній Школі, присвячувала й цій організації, сповняючи функції від звичайної виховниці почавши, аж до найвищої позиції голови

Вінчання Надії Козьолковської з Ростиславом Теодоровичем у Сіднеї, Австралія. Сидить по правому боці Євгенія Козьолковська.

Крайової Пластової Ради Австралії. Всю цю свою громадську працю вела я з настановою, щоб не тільки послужити українській громаді, але й бути добрим прикладом у виховній праці для моїх доньок і внуків. З чистою совістю можу сказати, що свою ціль я досягнула, бо вони зберегли рідну національну ідентичність. Українська громада оцінила належно мою працю, наділяючи мене відповідними грамотами заслуги від Співки Визволення України, Союзу Українок та Головної Пластової Булави.

Від Редакції: Євгенія Козьолковська померла в Сіднеї, Австралія, 30 серпня 1989 року.

НАДІЯ КОТИК-КУХ

Майже кожного дня шпальти наших часописів виповнені повідомленнями про смерть відомих нам осіб. Відходять з цього світу старші, вмирають молодші, вмирають ті, що хворіли, вмирають люди й зовсім несподівано.

До таких належить бл. п. Надія Котик-Кух. Смерть прийшла несподівано 16 лютого 1987 року. Вона викликала в нас усіх глибокий жаль і смуток. Довгі літа ми її знали, співпрацювали з нею в громадській праці, шанували і любили за її духовні шляхетні прикмети.

Покійна Надя була вірною дружиною мужа Володимира, люблячою мамою сина Юрія з дружиною Лесею, мала добром налите серце для сестри Люби, брата Євгена та всієї численної родини, яку однаково любила. І мала вона для нас усіх, приятелів, завжди особливу теплу усмішку і привітне слово в дні радості та в дні журби, бо дороге було їй усе, що носило українське ім'я. І хоч ми знаємо, що подібно як і вона, щоденно відходять із світу цього сотні-тисячі людей, але все таки перед обличчям смерті стискається наше серце. Коли вривається нитка життя дорогої нам людини, то перед нами стає образ її життя, змагань, праці, її повна сил'ветка.

З Надею довелось мені працювати у воєнні роки 1942-1943 в Кооперативному Союзі в Белзі. У майже щоденних зустрічах ми — співпрацівники — пізнали її гарний характер: скромна, товариська, тактовна та ввічлива, спокійна в поведінці, а понад усе — обов'язкова в праці. Ці риси характеру здобули їй симпатії всіх працівників Союзу.

Та, на жаль, це була війна. Навесні 1944 року треба було покинути Белз, а згодом і рідну землю та йти в світ за очі. Довелося пережити страхіття війни, при частих бомбардуваннях жити в холоді й голоді. Однак Боже Провидіння допомогло їй з родиною пережити війну в Німеччині. А після війни треба було пробиватися серед нових чужих обставин і боронитися від виїзду на "родіну". Коли ж життя унормувалося, покійна Надя використовувала час на вдосконалення свого знання. Вона вписалася в університет на філософічний факультет і

завершила свої студії ступенем магістра. Коли ж настав час переселення з Німеччини у нові країни поселення, виїхала з родиною Котиків 1949 року до Америки і поселилася в Джерзі Ситі.

Початки були тяжкі. Треба було заробляти на життя і вrostати в американський світ, не забуваючи українського. Своє знання присвятила вона розбудові громадських установ. Як професійний педагог, була директоркою в школі українознавства в Джерзі Ситі. Тут була головою Відділу Союзу Українок, а коли переїхала до Ньюарку, працювала там у щадниці "Тризуб" керівником відділу. На першому з'їзді Об'єднання Надбужанців у 1981 році була обрана фінансовою референткою Центрального Комітету і на цьому посту виявила великі фінансово-організаційні здібності, ведучи взірцево викази жертводавців, які були проголошені в бюлетенях Об'єднання, а також надруковані в першому томі великого збірника *Надбужанщина*, що появився в травні 1986 року.

Замкнулася життєва книга покійної Наді. Замкнулася, та не для всіх. Її часто будуть відкривати чоловік Володимир, син Юрій з дружиною Лесею та її рідні сестра Люба і брат Євген та вся ближча і дальша родина.

Остання наша зустріч була 7 грудня 1986 р. під час гостини у новому домі подружжя Кухів у Денвіллі. Обоє господарі гостили родину, крім якої були дві родини приятелів: подружжя Христина і Юрій Навроцькі і я з дружиною. День пройшов нам у дружній атмосфері. Прощаючись, Надя сказала: "А найближча наша зустріч буде в нас, коли зазеленіють ліс і сад, а спів пташок пригадає нам Україну". Та інакша була Божа воля. На жаль, Надю не до Денвілля, а до Бавнд Бруку приїдемо відвідати. Спочила покійна на затишному цвинтарі біля своєї матері. Похорон відбувся в суботу, 21 лютого 1987 року з церкви св. Івана Хрестителя в Ньюарку.

На панахиді в п'ятницю, 20 лютого, в похоронному заведенні Литвина, прощав покійну від щадниці "Тризуб" в Ньюарку Роман Ричок. Заведення було вщерть заповнене родиною та приятелями. Поминальну Службу Божу з панахидою в церкві св. Івана Хрестителя в Ньюарку відправили місцевий парох о. ігумен Михайло Кучмяк і о. прелат Антін Борса, колишній парох у Джерзі Ситі. Співав гарно місцевий хор під диригентурою М. Добоша. Дуже гарними словами згадав покійну о. М. Кучмяк. Над свіжою могилою прощав св. п. Надію Микола Семанишин. На поминках промовляли: від Об'єднання Надбужанців Іван Базарко; Христина Навроцька, як давня приятелька родини покійної; від Українського Вільного Університету О. Кисілевська-Трач; і Таїса Богданська, згадуючи пильність покійної у праці в щадниці "Тризуб". На закінчення поминок, які молитвою починали і закінчили отці Кучмяк і Борса, брат покійної, Євген, зворушливо подякував усім за численну участь в по-

хоронах та прочитав телеграму, що її надіслав з Вінніпеґу голова Об'єднання Надбужанців Семен Романів.

Перестало битися шляхетне серце Надії Кух. Її смерть вразила не тільки родину, але й нас усіх, з якими вона працювала в громаді і з якою ми жили в сердечній дружбі. Кажуть: "Щойно під вечір видно, який був день". І всі ми з болем тепер відчуваємо брак св. п. Надії, коли сонце, яке вона так любила, зайшло назавжди.

Мґр Надія Котик-Кух.

СПОГАДИ ПРО БАТЬКА

Із ранньої молодости запам'ятовуються звичайно тільки деякі родинні інциденти, які вбилися в дитячий мозок шокуючими прикметами. Не інакше є із моїми дитячими спогадами про мого батька; ці спогади обмежені ще й тим, що батько був громадським працівником, і тому мав мало часу для родинного життя.

Це було в 1927 році, на площі Кооперативного Союзу в Сокалі, куди з Тудоркович привіз мене мій дідусь Семен Кохан на побачення з батьком. Площа була заповнена людьми із Сокальського повіту, які приїхали на віче для вибору українського посла до польського сейму. Мені було тоді п'ять років; я був одягнений у своє перше фабричне убрання, яке було гранатового кольору. Тому, що ми їхали возом, а пільна дорога була суха, моє убрання по приїзді до Сокаля було покрите пилом і стало радше сіре, ніж гранатове.

Дідунь пропхався зі мною до високої трибуни, звідки промовці виголошували свої промови, і висадив мене на платформу до батька, який посадив мене біля себе. Мені подобалося, що помимо тих тисяч голів, які я бачив з трибуни, мій батько займався мною так, якби коло нас нікого й не було. В дитячій голові зродилося почуття, що мій батько є доброю людиною, коли в такій складній ситуації присвячує мені так багато уваги. В дорослому віці моя думка про доброту й уважливість батька до людей не змінилася; я бачив, як у тяжких для батька ситуаціях він стрічав людей з теплою усмішкою і їхні проблеми вповні займали його увагу. І тому Роман Сенчук, прощаючи батька від Суспільної Служби Українців Канади у Вінніпері сказав, що він "в своєму трудолюбивому житті все жив турботою про потребуючого 'найменшого брата'"; він поклав сильні основи під існування і працю Суспільної Служби, директором якої він був перед своєю наглою смертю в 1966 році (*Бюлетень КУК*, 14:10, 1966).

В 1930 р., вже як посол польського сейму, батько був арештований в Грубешеві польською владою за оборону українських православних церков на Холмщині проти нищення їх ревними польськими "католи-

Володимир Кохан, нар. 3.XII.1898 р., помер 13.VI.1966 р.

ками". В тім часі в мою пам'ять вбився запах фенолю, яким смерділа батькова білизна, яку привозили з львівської в'язниці "Бригідки" до прання вдома. Запах того дезінфекційного препарату був для мене першим поштовхом до дитячих роздумів про "злих поляків" і "добрих українців". Батько був членом Української Військової Організації (УВО), яку вояки Української Галицької Армії (УГА) створили як підпільну терористичну організацію по програних визвольних змаганнях. В ранзі хорунжого УГА він брав участь у визвольній війні і був ранений на фронті. Молодший брат батька, Іван, пішов з моїм батьком воювати за Україну шістнадцятилітнім добровільцем і не повернувся додому; в його честь батько назвав мене Іваном. На меморіальній картині "Тим, що полягли за волю України", вивішеній в читальні "Просвіти" в Тудорковичах, було виписане Іванове ім'я; я часто дивився на ту картину, що її польський гузар розрізав шаблею під час пацифікації. Ще був третій Іван Кохан; це — мій стриєчний брат, син Іларія, якого поляки замучили в грубешівській тюрмі 1946 року за приналежність до Української Повстанської Армії (УПА). Цей Іван ще чекає на признання за свою смерть для України.

В часі ув'язнення батько був вибраний вдруге послом, кандидуючи з листи Українського Національного Демократичного Об'єднання (УНДО). Тієї посольської каденції він не скінчив, бо в липні 1933 року зрезиґнував з посольського мандату на знак протесту проти угодових переговорів УНДО з польським урядом. Степан Волинець в книжці *Передвісники і творці Листопадового Зриву* (Вінніпер, 1965) пише, що "здача мандату була свідоцтвом величчя людини, що хотіла бути чесна зі собою і зі своїми глибокими переконаннями. Таким був Володимир Кохан, чесність і принциповість були окрасою його характеру".

Володимир Кохан народився 4 грудня 1898 року в селі Нисмичах на Сокальщині. Родина Коханів перенеслася жити до Тудоркович, коли Семен Кохан купив господарство Вавринюків, які виїхали до Канади в 1913 році. Це велике господарство із просторими будинками і гарним садом було місцем, де виростала Савеля Стечишин (з дому Вавринюк), де Семен виховав сімох синів і де я провів свою ранню молодість. Після закінчення народньої школи В. Кохан був учнем філії Української Академічної Гімназії у Львові, де вчили відомі педагоги, як Ф. Колесса, І. Зілинський, С. Белей, С. Томашівський, Ю. Гірняк, Л. Турчин і інші. Під час Першої світової війни батько був вояком австрійської армії на італійському фронті, а по розпаді Австрії зголосився до УГА. По війні В. Кохан став суспільно-політичним працівником на Сокальщині і був вибраний два рази послом до польського сейму. Як противник "нормалізаційної" політики УНДО, В. Кохан разом із Дмитром Палієвим виступили з УНДО, яке після ганебної пацифікації українського населення Галичини все ще вірило в чесність тодішнього польського уряду.

Передбачення Палієва і Кохана в справі нормалізації показалися правильними; в 1936 році тодішній голова УНДО і головний пропагатор нормалізації Василь Мудрий ствердив провал цієї угової політики. Паліїв і його однодумці заснували нову організацію, Фронт Національної Єдності (ФНЄ). На першому Конгресі ФНЄ в 1936 році В. Кохан був вибраний членом "Політичної Колегії ФНЄ" і організаційним референтом.

Батькова резигнація з посольства поставила родину в скрутне фінансове становище. В часі посольства батько не склав ніяких фондів, бо багато грошей видавав на утримання двох українських студентів у вищих школах і на політичну діяльність. Із безплатного директора Українського Кооперативного Банку в Сокалі, яким він був під час посольства, батько став платним директором. Тому що платня директора була тільки одною десятою частиною платні посла, ми жили бідно. Найближчими приятелями батька під час сокальського періоду в його житті були Богдан Чайковський (загальновідомий адвокат), Володимир Величко (директор "Народньої Торгівлі") і Теодор Решетило (лікар). Як десятирічний хлопець, я мусів вислухувати довгі політичні дискусії, які часами тривали в нашому однокімнатному мешканні і поза північ. За те від меценаса Чайковського я діставав книжечки, написані Андрієм Чайковським (його батьком), які я дуже любив читати. В банковому домі Б. Чайковський займав дві бічні кімнати, в яких він організував сокальський музей; там він мене відмовляв від втечі з польсько-жидівського Сокаля до українських Тудоркович. В хаті Чайковських батько дістав першу допомогу після поранення ножом його політичними противниками; він вижив, бо ніж натрапив на хребець і не ушкодив спинного мозку. Його приятель Чайковський не вижив: шість років пізніше (1941) його замордувала советська влада у львівській в'язниці. В 1944 році, вже за німецької влади, батько і я були присутні при переносі тіла Богдана зі звичайної могили до гробівця на Личаківським цвинтарі.

Після зайняття Сокаля советським військом В. Кохан перейшов Буг на німцями окуповані землі. В роках 1940-42 він був директором Українського Банку в Ярославі з осідком у Кракові. Коли німці зайняли Львів, він був покликаний на директора організаційного відділу централі всіх українських кооперативних банків, "Центробанку" у Львові, і ним він був до 1944 року. В роках німецької окупації батько працював передовсім для економічного розвитку Галичини; хоч вдержував контакт із кол. членами ФНЄ, він перестав брати активну участь в діях тієї організації. Скоро і сам Паліїв побачив, що під німецькою окупацією нема місця на українську політику; весною 1941 року він розв'язав організацію ФНЄ. Більшість провідних членів ФНЄ включилася тоді в працю Українського Центрального Комітету під проводом проф. В.

Кубійовича. Кубійович і Паліїв були переконані, що потрібно створити українське військо, яке було б вишколене у вжитку модерної зброї і приміненні модерної тактики; вкінці німці дозволили створити дивізію "Галичина". Батько не заперечував потреби українського війська, однак думав, що присутність української дивізії у німецькій армії принесе більше лиха як добра. На тлі дивізії кол. "паліївці" поділилися. Паліїв вступив до дивізії і в ранзі сотника приїздив до батька зимою 1943 року для розмови; оба мали сльози в очах при прощанні — це була їхня остання зустріч. Дмитро згинув під Бродами літом 1944 року.

В червні 1944 року я поїхав до Львова, щоб прискіпити батьків виїзд до Криниці, де була тоді решта нашої родини. Показалося, що його виїзд залежний від дозволу німецької влади евакуювати "Центробанк". Кожного дня ми чекали на дозвіл, а тим часом совєтська армія підходила щораз то ближче до Львова. Пригадується ранок, коли цей дозвіл прийшов. По заладованні авт батько зарядив загальне чищення банкових кімнат і коридорів, щоб "показати тим, які прийдуть, що тут були добрі господарі". Мене серце боліло лишати ненарушеними шкіряні фотелі — шкіра в тому часі цінилася "на вагу золота". Все залишили в порядку. За містом на горбі батько затримав авто і ми ще раз подивилися на Львів, він — останній раз, а я на 35-річний період часу.

По війні наша родина опинилася в Німеччині. Тут батько відновив свою політичну діяльність. Від 1945 до 1947 року він був редактором журналу *На Чужині*. В 1946 році його обрали генеральним секретарем Координаційного Українського Комітету в Мюнхені. Ця позиція дозволила йому встановити зв'язки поміж різними українськими партіями і створити ґрунт під утворення Української Національної Ради (УНРади), як передпарляменту Державного Центру УНР. Стаття редакції *Нові Дні* (серпень 1966) стверджує, що "він дуже спричинився до створення Української Національної Ради". Листи екзильного президента УНР Андрія Лівичького і прем'єра І. Мазепи до В. Кохана говорять про вирішальну роль, яку європейський КУК і батько відіграли у творенні а, опісля, в утриманні УНРади й екзильного уряду (National Archives of Canada, V. Kochan Correspondence with Ukrainian Community Leaders in Canada, United States and Europe, 1948-1966). Хоч не всі згадують його ім'я при історії творення УНРади, я знаю, що вже в 1946 році батько переговорював з І. Мазепою про з'єднання українських політичних партій на базі екзильного Центру УНР. Кілька місяців перед офіційним створенням УНРади батько з родиною виїхав з табору "переміщених осіб" до Канади. Він був призначений представником УНРади на північну Америку.

В 1948 році В. Кохан приїхав до Канади і того ж таки року був покликаний на екзекутивного директора Комітету Українців Канади (КУК). Зчасом він став також директором Українського Допомогового

Фонду, директором Народньої Фундації Українців Канади ім. Т. Шевченка і редактором *Бюлетеню КУК*. Про його осяги на тих постах пише С. Волинець так: "Вистачить назвати лише кілька важніших розділів тієї праці, як от приготування й проведення п'яти конгресів КУК, здвигнення у Вінніпегу пам'ятника Тарасові Шевченкові, запланування й покладення основ під мільйонову фундацію ім. Шевченка, видання таких монументальних творів, як повний *Кобзар* Т. Шевченка в англійському перекладі, та вкінці велика підготовча праця для проведення Світового Конгресу Вільних Українців" (*Передвісники і творці Листопадового Зриву*). За його старанням КУК придбав власний репрезентативний будинок на головній вулиці міста Вінніпегу. В 1965 році В. Кохан видав *Збірник матеріалів і документів у 25-ліття діяльності КУК*, в якому дає признання всім тим, що допомагали в будові організованого українського життя в Канаді.

Перед смертю батько дуже активно працював у Підготовчому Комітеті Пан-Американської Української Конференції як секретар Програмової Комісії для підготування Світового Конгресу Вільних Українців. На жаль, два рази він був неprisутній на Конгресах, в підготовку яких він вклав багато праці; перший раз, коли виїхав до Канади перед створенням УНРади, а другий раз не був prisутній на Конгресі СКВУ, бо помер один рік перед його скликанням. Батько помер 13 червня 1966 року на 68 році життя від серцевого припадку; кілька годин пізніше померла на серцевий припадок його вірна дружина Ліда з дому Книш. Похорон Володимира і Лідії відбувся 16 червня з української католицької катедри св. Володимира й Ольги у Вінніпегу. Похорон був організований президією КУК і в ньому брали участь тисячі людей. Були prisутні три сини В. Кохана: Іван Кохан (професор і голова мікробіологічного департаменту в Бейлорському Університеті), Ярополк Кохан (працівник Суспільної Допомоги в Манітобській провінції) і Роман Кохан (професор бібліотекарства в Університеті Каліфорнії) зі своїми дружинами, і два брати — Гриць з Форт Вільяму і Мирон з Вінніпегу. На церковних відправах були prisутні визначні громадяни, як прем'єр Манітоби Даф Роблін, сенатор Павло Юзик, майор Осип Навроцький і вся президія КУК. Співчувальні телеграми й листи прийшли від прем'єра Канади Пірсона, кол. прем'єра Діфенбейкера, прем'єра Квебеку Лесажа, від митрополита Іларіона, кардинала Йосифа Сліпого, митрополита Германюка, УНРади, дирекції Сі-Бі-Сі, УККА і багато інших людей і організацій.

Ці спогади про батька хочу закінчити словами І. Г. Сирника з його редакційної статті "Велика і болюча втрата" (*Український Голос*, 22 червня 1966 р.): "Він вибрав працю в КУК, бо в Комітеті він вбачав втілення соборницької ідеї українства, конкретний вияв шляхетних прагнень і змагань соборного українства за краще завтра, за гідне

Володимир Кохан дякує мистцеві А. Дараганові за пам'ятник Тараса Шевченка, Вінніпег, 1961 р. Поміж ними (в чорних окулярах) Петро Башук. По правому боці від А. Дарагана сенатор Павло Юзик.

місце свого народу під сонцем. У своїй праці в Комітеті він вбачав продовження своєї служби своєму народові, яку він почав на рідних землях ще в ранніх роках свого життя й де став визначним кооперативним, громадським і політичним діячем. Це була насправді велика людина, з уродженою інтелігентністю, людина високої культури духа. Люди розміру Володимира Кохана не з'являються часто серед нас. Це скажуть ті, з якими він сердечно ділився своїми великими задумами і плянами. Ці пляни, виношені в серці, перефільтровані здоровим розумом і навіяні оптимізмом та вірою у практичність їх виконання, він передавав найближчим своїм співробітникам. Був великим демократом, мав респект до опінії інакодумаючих, але проте був завжди прямолінійний і коли цього треба було, міг сказати рішуче "ні". Бл. п. Володимир Кохан був клясичним взором, як треба розуміти і виконувати громадську службу. До останнього віддиху вистояв гідно і чесно на сторожі інтересів свого народу. Пильно клопотався справами навчання української мови в публічних школах і на університетах. За словами нашого великого поета він міг сказати до своєї долі: Ми просто йшли, — у нас нема зерна неправди за собою..."

Перечитуючи ці свої спогади, бачу, що написав я найбільше про суспільно-політичну діяльність батька, а мало про його особисте життя. Залишаю це так, як написав, бо написане віддзеркалює приділи його уваги до громадського й особистого життя. Це відношення насвітлює факт, що в часі сімнадцятилітньої праці в КУК батько не взяв "вакацій" ані одного року; хоч любив своїх дітей і внуків, він ніколи не поїхав їх відвідати, бо обов'язки в КУК приковували його до бюро. В цьому він не був єдиний; листи його приятеля М. Шлемкевича й інших суспільних працівників його генерації до нього (National Archives of Canada) вказують, що всі вони "за плугом ніколи не спали" і увесь час і всю працю давали своєму народові.

НЕТЛІННА ПАМ'ЯТЬ ПРО МУЗИКОЛОГА ЗІНОВІЯ ЛИСЬКА (1895 — 1969)

Навесні 1953 р., при нагоді поїздки в Німеччину після двохрічного студійного побуту в ЗСА, довідавшись принагідно від композитора Остапа Бобикевича про адресу мого колишнього директора Муз-училища, за першої більшовицької окупації у Львові 1940 р., Зіновія Лиська, поїхав я провідати його. Уродженець Надбужанщини, обізнаний з Європою під час музичних студій, д-р Лисько проживав після виїзду зі Львова в 1944 р. і в п'ятдесятих роках у Німеччині, а в час моїх відвідин мешкав зі своєю дружиною на одному з передмість Мюнхену, в гарно розбудованій з допомогою баварського уряду колонії українських по-воєнних залишенців.

Мій незабутній директор не дуже змінився від часу, коли я його вперше пізнав у кол. Музичному Інституті ім. Лисенка, а за советського періоду — т. зв. Львівському Муз-училищі. Він був тоді організатором тієї фахової музичної школи й виконував довгий час обов'язки її управителя.

Привітавшись з ним і з його гостинною дружиною, панєю Докією, кол. артисткою-співачкою Української Республіканської Капелі Олександра Кошиця, я представився, як абсолювент музичних студій в Америці, а ще раніше студент Музичної Школи у Львові й Віденської Консерваторії згодом. Прийшов я запросити їх на свій концертний виступ у залі Мюнхенського Німецько-Українського Товариства 28 березня. В курсі приязної розмови запитав я д-ра Лиська, чи він тямить, при якій нагоді мав уперше справу зі мною у передше згаданому Муз-училищі? Важкі воєнні умови мусіли затерти в його пам'яті таку незначну подію, тому я пригадав йому її, бо вона, з уваги на характерність директора Лиська, затямилась мені на все життя. От я й розказую йому про те. В 1940 р., при вступах нових кандидатів до школи, подали до його відома, що один студент-українець бажає вчитися сольового співу в Еміля Штрumpfельда, жидівського викладача. Директор Лисько покликав мене зразу ж до себе і, довго вдивляючись у мене, доволі суворо запитав:

— Це правда, що ви хочете ходити на лекції сольоспіву до вчителя

Штрumpfельда?

Тому що я саме тим студентом і був, озиваюсь коротко: — Так.

— А можу я знати, чому? — питає далі директор. — Невже Штрumpfельд відомий вам з якоїсь знаменної вокальної методи?

— Ні, — кажу, — я про нього нічого не чув у тому сенсі, але мій товариш з Академічної Гімназії й Університету ім. Івана Франка у Львові, добрий тенор Мирослав Ковч, є саме його учнем і дуже похвально про нього відзивається. Отак ми й забажали собі з солідарности бути разом в одній класі сольоспіву.

— Отоді ви, дорогий директоре, дали мені добру науку основ національного виховання і зробили це простолінійно, без уваги на тогочасні обставини московсько-жидівського засилля в Краю, не вагаючись підкреслити потребу українського характеру національної освіти. "Що ж вам зможе непричетна до української культури жидівська людина дати?" — закінчили ви свою мову, водночас поручивши мені вступити до класу сольоспіву проф. Одарки Бандрівської, концертної співачки та племінниці мисткині співу світової слави, Соломії Крушельницької, на що я без вагання погодився. Згодом бували ви, як професор композиції в Державній Музичній Консерваторії, куди ви перейшли, а ваше місце директора Муз-училища обняв жид Хазін, на виступах елевів колишньої вашої школи. Раз якось, прослухуючи моє виконання Лисенкового "Мені однаково" до слів Шевченка, ви підступили до мене після Академічного вечора й ось як заговорили:

— Так, треба здобутись на певну гідність, аби цю пісню співати. Вона й була колись у залізному репертуарі нашого тенора світової слави, Модеста Менцінського. Усміхнувшись, додали ви: — А що ж, навчив би вас Штрumpfельд такої гідности?

Велику слушність ви мали, гідність і характер могла в мені плекати тільки така палка патріотка й мисткиня співу, як Одарка Бандрівська, згодом вона ж і декан відділу сольоспіву в Державній Консерваторії. Не забути її слів — "співачом можете й не бути, але українцем залишитесь до смерті".

Ожили з тієї нагоди згадки з часу життя на батьківщині, довго тягнулась виміна наших думок, а далі пішли розпитування про побутові умови в Америці і звірились обоє панство Лиськи, що й у них пляни туди переселитись. Вперше й довідався я тоді, ще в 1953 р., що д-р Зіновій Лисько збирав упродовж десятків років великий кодекс українських народніх мелодій, досі капітальний збірник якихось дванадцяти тисяч зразків народньої пісенної творчости в його опрацюванні.

— Це діло мого життя, — повагом відзначив він, вказуючи на велику скриню побіч. — З нею я тягаюсь, як той Марко Проклятий, відколи залишив наш Край. Тут бо скарб рідної народньої музики, який надіюсь довести й до Нової Землі. Дай, Боже, хоч усе те видати друком.

Справді великий народній скарб, — думав і я, — рівного йому немає в усій світовій музичній літературі. Як і ніхто не перевищив здібности українського народу в його вродженому хисті до співу, про що твердив уже три сторіччя до Христа грецький філософ Арістотель. Бо й добре відомо, що багато наших народніх пісень ще доісторичного походження. Глядів я тоді на нашого відомого музику, заслуженого музиколога, композитора, наукову силу, редактора музичних видань, автора численних праць і організатора музичної діяльності в Краю й на еміграції, дивуючись його великій посвяті за найскладніших умов життя українських переміщених осіб.

Задум Зіновія Лиська здійснився, дарма що багато років з того часу пройшло і ще не повністю завершилось його монументальне видання. Починаючи з 1960-их років, появилися в УВАН чотири томи Лиськового 10-томового корпусу п. з. *Українські народні мелодії*. Після смерти автора 3 червня 1969 р. в Нью-Йорку, його дружина, проф. Докія Лисько, далі трудилась над продовженням видання цього епохального твору, аж до своєї смерти 30 березня 1986 р. Своєю документальною працею віддав невтомний український музикант Зіновій Лисько нев'янучу послугу своєму співучому народові. Його знання й зусилля всього творчого життя збережуть для майбутніх поколінь багаті плоди рідного народнього духу, що його наші національні вороги бажали б за всяку ціну викорінити.

Неповна довідка діяльності й наукових праць Зіновія Лиська

Д-р філософії З. Лисько був професором Музичного Інституту ім. Лисенка, директором Муз-училища і професором композиції Державної Консерваторії у Львові. Він дійсний член УВАН, НТШ, кол. директор Українського Музичного Інституту в Америці, а ще до війни — заступник голови Музикологічної Комісії при НТШ. Був він членом багатьох наукових установ на еміграції, напр., Науково-Мистецької Ради Інституту Української Культури в Америці, АДУК, і т. д. Водночас був відомим музикологом і композитором, редактором музичних журналів і автором великої кількості праць з музикології. Ось короткий вибір творчих внесків його авторства:

Запорожжє за Дунаєм С. Гулака-Артемівського, (Прага, 1928)

Музичний Словник (Стрий, 1933)

Початки музичного мистецтва в Галичині (Львів — Варшава, 1936, 1937)

Співавторство в Диригентському Пораднику (Львів, 1938)

Іван Лаврівський (Львів, 1938)

Der Einfluss der deutschen auf die ukrainische Musikkultur (Berlin, 1938)

Формальна побудова українських народніх пісень (Львів, 1939)
Порфір Бажанський (Мюнхен, 1954)
Культові поклики в українських народніх піснях (Детройт, 1962)
"Нерозважна книжка" ("Українська Музика" Антона Рудницького)
у Проблемах музичної історіографії (Нью-Йорк, 1965)

Зіновій Лисько був довгі роки редактором *Української Музики* (видання НТШ), де містив теж свої статті, напр., "Шевченко і музика" (*Українська Музика*, Львів, 1939, ч. 1/23, стор. 16-22), а теж співпрацював у різних виданнях, як от у *Музичних Вістях* і *Теремі*, чи в нашій періодиці в Краю й на еміґрації. Зокрема чимало вніс у ділянку музичної біографії, пишучи статті про наших музик, напр., про Ф. Якименка, Р. Придаткевича та інших.

НА ЗАСЛАННІ

(З розповіді списав у липні 1963 р. у Ванкувері В. Макар)

Я пам'ятаю, як у листопаді 1939 р. мій дядько Євген Лобай привіз вас, пане Макар, зі станції в Стоянові до нас до хати, коли ви вертались зі шпиталю в Бересті до Поториці коло Сокаля. Я тоді була ще мала.

В лютому 1940 р. всю нашу родину вивезли більшовики на схід, до Архангельська. Ми мусіли протягом півгодини бути готові до дороги. Взяли з собою лише хліб і гроші та дещо з одягу. Навіть своїми кіньми не дозволили нам нічого забрати. Зі станції в Стоянові нас повезли. У Здолбунові була перегрузка на більшовицькі вагони. В малому вагоні нас було 33 особи. Нас погано трактували, не давали води. Мій батько Василь і інші протестували проти такого знущання, за те конвоїри хотіли вже до нас стріляти, однак роздумали і взяли двох із відрами по воду. Потяг був дуже великий, було коло 30 вагонів більших, по 100 осіб. Їзда тривала п'ять тижнів. Чимало людей померло в дорозі, їхні трупи залишали на станціях.

Привезли нас до Архангельська і примістили в бараках "посьолку". До одної кімнати впили по п'ять родин. Нікому не вільно було віддалюватися. Не дозволяли молитися. Коли хтось наважився нарікати, таки вночі забирали і вивозили далі на схід за 300-400 км. Чоловіків і жінок загнали до лісових робіт, або до нагружування землі у вагони. Там в'язні з ОСУЗ будували тоді залізну дорогу. Нас, дітей, дали до школи. Вчили по-російськи, наставляли нас проти фашистів і буржуїв. Наказували дітям доносити на батьків, коли б ті висловлювались проти советської влади.

Біля Архангельська ми перебули 18 місяців. Після вибуху війни в 1941 р. нам дали дозвіл їхати в інші сторони Советського Союзу, крім воєнних зон. 18 листопада 1941 р. помер від розриву серця наш дідунь Григорій Лобай. Це сталося в лісі під Котласом.

Ми виїхали до Саратова над Волгою, до праці в колгоспах. Бабуня Катерина Лобай померла в 1944 р. в колгоспі Тор у Казахстані. Ми були в Казахстані до 1946 р., тоді почали забирати поляків до Польщі. Туди їхали також і польські жиди. Один знайомий жид допоміг нам придбати польські громадянські документи і ми поїхали разом з поляками до

Польщі, до Грубешева. Так приїхало нас кілька українських родин. Ми прийняли польське громадянство. Мешкали ми спочатку в шопі, опісля найняли приватне помешкання. Працювали зразу в господарів, а згодом батько Василь дістав працю на пошті при телефонах.

Про спільний напад УПА і ВіН на Грубешів у травні 1946 р. знаємо з оповідань місцевих людей. Повстанці спалили тюрму і приміщення УБ та звільнили всіх в'язнів. Важніші "шишки" з УБ повтікали. Напад тривав 3-4 години. В місті тоді була велика стрілянина. Військо не виходило з кошар. В часі акції був убитий один повстанець, тіло якого товариші не встигли забрати. Опісля совети здерли з убитого чоботи, а жінки-польки почали знущатися над трупом, копали його і плювали на нього. Тоді одна бабуся накричала на них і, розціпнувши сорочку вбитого, показала скривавлений "шкаплежик". — Бачите? — то наш брат поляк! Згодом прийшли військові і забрали трупа.

Після вбивства ген. Сьверчевського польська преса багато писала про "банди УПА".

Переселення українців із Закерзоння в 1947 р. не оминуло також і Грубешева. Половину людей вивезли на схід, а половину на "Земє Одзискане". Один українець, який мав у Грубешеві парники (на прізвище Канюга, хоч і переписався на поляка), також був вивезений, але опісля вернувся.

В Грубешеві була одна церква — православна; її відновили, помалювали, спровадили попа з Росії. Він часто в церкві говорив про Сталіна. По смерті того попа прийшов піп українець. Він мав жінку і троє дітей. Він, мабуть, і досі там є. В Грубешеві була також уніятська церква, яку переробили на шкільний "косцюлек" для дітей.

Польські офіційні кола визнають "Радянську Україну", офіційно вітають її представників, мистців з України і т. п., але після того "неофіційні" поляки вибивають шиби в домах, де квартирують представники з України і всіляко їм докучають.

В Грубешеві не було УСКТ, лише в Любліні.

У Варшаві, в "Палаці Культури", є відведена частина для українського мистецтва, де є зібрані вишивки, різьба, книжки, малюнки.

Загальна школа має 11 клас. Її випускники можуть подаватись на університетські студії. Я закінчила лише 8 клас, моя молодша сестра Люба — 11 клас.

Мого батька Василя забрали ще в 1944 р. на "трудовий фронт" на Сибірі, за Урал. Там тоді панував голод. Батько зголосився був на бойовий фронт, але тому що був дуже слабкий, його залишили в спокої. Там і застав його кінець війни.

Моя мама Марія, з дому Мельник із Волсвина, нар. 1900 р. На заслання працювала в лісі, на залізниці, в колгоспі. Тепер працює в хаті в Грубешеві.

ВОЛОДИМИР МАКАР

Володимир Макар.

З нагоди відзначування 70-ліття уродин ред. Володимира Макара у 1982 р. старшина УПА Віктор Новак сказав: "До особи Володимира Макара, видатного діяча й учасника визвольної боротьби нашого століття, можна прикласти ряд крилатих думок і всі вони будуть у згоді з його життям, у згоді з метою-ідеєю, якій він себе посвятив. Завжди обов'язковий, трудолюбивий і працьовитий, він все таки ніколи не погоджувався з гаслом Бориса Грінченка — мовляв — "Праця єдина з неволі нас вирве!", бож добре засвоїв з історії українського народу, що цілі покоління впродовж століть гинули в чужому робочому ярмі, без жадної користі для України. Для нього моттом життя стало Франкове — "Лиш боротись — значить жити!" Синтеза понять: праця-змагання-боротьба стала змістом усього його життя".

Ці слова були влучні і правдиві тоді та й не втратили своєї актуальності ще й на дальших 11 років, бо сл. п. Володимир Макар не склав своєї зброї-слова майже до останнього віддиху. І хоч би яких

великих слів велику силу не вживати, то суть залишиться одна — оце 26 грудня 1993 року відійшла від нас людина, гідна зватися достойним найменням одного з найкращих синів Матері-України, а точніше — її Надбужанської Землі. Доля присудила йому довгий і важкий шлях змагань, праці й терпіння, але він ніколи не збився з того тернистого шляху і йшов просто, не маючи ні зерна неправди за собою.

Ось декілька фактів про його життєвий шлях. Батьки В. Макара походили з с. Поториця біля Сокаля, де й народився їм син Василь. Володимир і донька Ольга прийшли на світ у Станиславові, де їхній батько служив підстаршиною в артилерійському полку австрійської армії. Там проходило сирітське дитинство і юність Володимира, бо спершу померла його мати, а кілька років пізніше і батько. Він виростав у захоронці Сестер Служебниць, а потім жив у бурсі при Духовній Семінарії та вчився в гімназії.

У 1929 р. став студентом університету у Львові, де попри студії віддався активній праці в студентському русі, а рівночасно в таємній Організації Українських Націоналістів, за що польська окупаційна влада декілька разів його ув'язнювала та засилала до Бєрези Картузької. Після виходу з того горезвісного концентраційного табору його знову засудили на 7 літ тюрми, з якої вийшов, коли вибухла Друга світова війна і під час повороту додому втратив ногу, яку поранила німецька куля. (Докладніше про цей етап свого життя пише В. Макар у статті "Із спогадів з Надбужанщини", поміщеній у розділі "Революційно-визвольна боротьба в Надбужанщині" у цьому збірнику). Вилікувавшись, він учителював на Радехівщині та організував підпілля ОУН. На початку німецько-совєтської війни удостоївся великої чести — проголосити в Сокалі, від імени ОУН, радісну вістку про відновлення української державности Актом 30 червня 1941 р.

У 1943 р. він працював у підпільній радіовисильні ОУН-УПА "Вільна Україна", закодованій під назвою "Афродита", в Карпатах. Разом з тим він безупину опрацьовував стоси організаційних матеріалів, що надходили до Проводу з різних теренів України.

На доручення Проводу ОУН у 1945 р. відійшов на захід, де працював у Закордонному Представництві УГВР на терені Австрії, згодом переїхав до Бельгії і працював в Українському Допомоговому Комітеті. Там одружився з Паранею-Тересою Бавтро і в 1951 р. переїхав на поселення до Канади, де відразу включився в громадсько-політичне життя. Працював як провідний діяч Спілки Української Молоді, Ліги Визволення України, був членом Головної Управи Товариства колишніх вояків УПА, одним з ініціаторів, засновників і членів редколегії серійного видавництва *Limonus УПА*.

Найбільші, мабуть, заслуги для української визвольної справи поклав сл. п. Володимир Макар на полі публіцистики-журналістики.

Він написав цілу низку статтей і розвідок, що друкувалися у таких періодичних виданнях, як *Голос з-над Бугу*, *Самостійник*, *Шлях Перемоги*, *Визвольний Шлях* і *Гомін України*, де редагував окрему сторінку "Вояцька ватра".

У своїй непересічній пам'яті і записках він зберіг численні імена, факти й події з визвольної боротьби і згодом цей величезний матеріал використовував у своїх більших працях, як напр. *Береза Картузька*, *Сім літ визвольних змагань*, *Бойові друзі*, *Пройдений шлях*. До речі, коли в 1976 році почали появлятися випуски *Літопису УПА*, виявилось, що чимало з поміщуваних там хронікальних матеріалів про боротьбу УПА в 1943-1947 рр. це й були опрацьовані В. Макарем — "Вадимом" речі з часу підпілля в Україні.

За віддану працю його нагороджено Шевченківською медалею Конгресу Українців Канади, "Щитом" Ліги Визволення України і почесними грамотами Видавництва Літопису УПА та Всеукраїнського Братства УПА.

Великого значення він надавав також збиранню і публікуванню матеріалів про окремі регіони України, тому активно співпрацював у виданні збірників *Станиславівщина*.

Неоціненні заслуги він віддав також для зорганізування надбужанців. Він був одним із перших ініціаторів і засновників та першим головою Тимчасового Комітету надбужанських земляків, який на першому з'їзді 1981 р. одержав назву Об'єднання Надбужанців. Згодом він був секретарем його Головної Управи, членом Редакційної Колегії та автором статей у всіх трьох томах збірника *Надбужанщина*. За його великий вклад у надбужанський рух на третьому земляцькому з'їзді восени 1989 року його іменовано почесним головою Об'єднання Надбужанців позаочно, бо із-за похилого віку і недуги він не міг прибути на зустріч.

Похорон бл. п. Володимира Макара відбувся 29 грудня з церкви св. Миколая в Торонті, з участю численних священників, громади і представників політичних і громадських організацій з Канади і з-за кордону. У промовах над могилою і під час тризни прощали його друзі і співпрацівники, а від Об'єднання Надбужанців промовляв о. митрат Роман Набережний.

В особі сл. п. Володимира Макара українська національна спільнота втратила невтомного працівника, щирого патріота і борця-революонера, який усе своє життя посвятив ідеї визволення України та вкінці таки діждався здійснення своєї мрії. Надбужанці повинні гордитися тим, що це їхня земля видала таку велику людину.

МИКОЛА МАРТИНЮК

Мір Микола Мартинюк.

Співання або цитування під час похоронів сумної-пресумної пісні про журавля, що відлітає у вирій, увійшло вже в звичай і стало майже трафаретним. Але ж який насправді глибокий зміст у цій пісні і як влучно вона відтворює нашу теперішню ситуацію! Ось її початок:

Видиш, брате мій,
Товаришу мій,
Відлітають сірим шнурком
Журавлі в вирій.

Кличуть: "Кру! Кру! Кру!"
В чужині умру,
Заки море перелечу,
Крилонька зітру".

Скільки то вже наших українських журавлів відлетіло у Вічний Вирій за останніх кілька років! Вистачить перегортати сторінки газет,

щоб побачити, як прорідли ряди визначних суспільно-громадських діячів, невтомних працівників на народній ниві, колишніх безстрашних революціонерів і жертвених патріотів. А між тими посмертними згадками видніють численні імена наших надбужанців.

І болить наше збірне серце, бо таких людей ніким замінити, особливо в теперішній ситуації. А ця ситуація така, що майже в кожній ділянці суспільно-громадського і політичного життя до болю відчутний брак молодих людей, які хотіли б із знеможених рук своїх батьків перейняти прапор боротьби за кращу долю свого народу, за збереження і розвиток його молоді державности.

От тількищо відправили на вічний спочинок сл. п. Володимира Макара, а вже всією надбужанською громадою сколихнула нова трагічна вістка, що 11 січня 1994 р. нагло помер на удар серця головний редактор збірника *Надбужанщина*, мгр Микола Мартинюк. Відійшла від нас людина ідейна, патріотична, працьовита, а разом із тим незвичайно скромна і безпретенсійна — аж до пересади. Ось приклад: коли прийшлося збирати фактичні дані про пок. Миколу Мартинюка, то виявилось, що він навіть найближчій родині не розповідав про своє раніше життя і діяльність. Існує навіть непевність щодо місця його народження: серед надбужанців було загально відомо, що він родом із Боб'ятина, а тим часом у метриці народження зазначено — Копитів, 1916 р. Виходить, що його батьки перенеслися до Боб'ятина, бо відомо, що саме з тим селом пов'язане його дитинство і молодість.

Боб'ятин це одне із найбільш свідомих і патріотичних сіл Сокальщини. Вже від початку 1930-их років там існувала станиця ОУН, що проводила різні протипольські акції, в яких брав участь і Микола Мартинюк (Марцинюк). За одну з таких акцій його (15-літнього хлопця!) арештовано, але після двох місяців випущено на волю "із-за браку доказів". Це його зовсім не лякало і він далі займався революційною і культурно-освітньою діяльністю.

Арештування і нагінка польської поліції не дали йому змоги своєчасно закінчити середню освіту, але він багато читав і самотужки доповнював своє знання.

Щоб уникнути переслідування другого окупанта — советоросіян — він подався за Буг і вчителював у Володаві. Коли вибухла німецько-російська війна, він включився в Похідні Групи ОУН і дійшов, згідно з призначенням, до Києва, а після повернення провадив підпільну революційну діяльність.

Восени 1944 р. він через Словаччину подався до Відня, а після закінчення війни опинився у Фюрті в Німеччині, де з певних причин мусів змінити прізвище на Микола Кравчук. Згодом у м. Корнберґ він доповнив свою середню освіту і склав іспит зрілости, а тоді студіював на суспільно-економічному відділі Українського Вільного Університету

в Мюнхені. Крім студійних занять, він з ентузіазмом включився в працю над організацією студентства і молоді, яка перебувала в різних таборах переміщених осіб. Між іншим, саме під час молодіжного Свята Весни, яке він zorganizував у Міттенвальді 1946 р., він зустрів свою майбутню дружину, Зеновію Чехут. Їхнє знайомство перетривало еміграційну розлуку (він виїхав до Детройту в ЗСА, а вона до Монреалю в Канаді) і остаточно завершилось одруженням у 1955 році. У подружжя Мартинюків народилося троє дітей: доньки Неонілі і Любомира та син Лев.

На новому місці поселення М. Мартинюк пройшов спершу інтенсивний курс англійської мови в університеті Анн Арбор, здобув ступінь магістра, а тоді закінчив бібліотекарську школу та одержав звання професійного бібліотекаря. Як каталогар слов'янських книжкових фондів і бібліограф, він працював аж до виходу на пенсію в університеті стейту Індіана в Блумінгтоні.

Як і багатьох інших людей того покоління, його не задовольняла праця лише на прожиток, і він із запалом кинувся у вир суспільно-громадського, політичного і наукового життя. Справа організації українського студентства завжди була йому дуже близька, отже на новому терені праці він стає одним із засновників ТУСМ (Товариство Української Студіючої Молоді). Як член Наукового Товариства ім. Шевченка і Українського Бібліотечного Товариства (деякий час був його головою), він працює співредактором бібліографічного квартальника *Українська Книга* та ряду інших періодичних і збіркових видань. Його вклад в українську науку та в громадсько-політичне життя — великий.

Однак мабуть найбільшою його заслугою є праця в регіональному русі Надбужанщини. Він був одним із засновників земляцької організації надбужанців, яка згодом дістала назву Об'єднання Надбужанців.

Моє особисте знайомство з пок. Миколою Мартинюком розпочалось ще 1945 р., але інтенсивно ми почали співпрацювати щойно від 1983 року, коли на першій нараді Головної Управи Об'єднання Надбужанців у Чикаго мене кооптували в члени Редакційної Колегії запланованого на кілька томів збірника *Надбужанщина*. Він узяв на себе важке завдання розшукувати матеріали по архівах і бібліотеках, замовляти статті в різних авторів, спонукувати інших до писання спогадів про рідні місцевості, збирати ілюстрації, допомагати у видаванні обіжників і бюлетенів ОН, влаштовувати земляцькі з'їзди, зустрічі й наради членів Головної Управи. Практично вся адміністрація видавництва збірників, третій з яких оце появляється, сконцентрувалася теж у його руках. Всі зібрані матеріали він пересилав до мене для літературного опрацювання, корект та індексування. Все це вимагало нашого постійного контактування (листами, телефонами й декількома особистими зустрічами), яке тривало майже до останньої хвилини його

трудолюбивого життя.

Вістка про його несподівану смерть заторкнула мене до глибини душі. Саме тому я вирішила за всяку ціну і без уваги на всі труднощі, які заіснували в моєму особистому житті, довести до кінця видання 3-го тому збірника *Надбужанщина*, бо це буде тривалий пам'ятник для його праці і зусиль.

Поховали нашого головного редактора в суботу 15 січня 1994 р. І тут з гіркістю і болем приходить ствердити сумний факт, що на похороні не було будь-яких представників тих численних організацій, в яких бл. п. Микола Мартинюк працював з посвятою усе своє свідоме життя, щоб гідно відпровадити його на вічний спочинок, а родині влегшити жаль із-за несподіваної болючої втрати. Єдиним виправданням може бути хіба те, що він жив у місцевості, віддаленій від українських центрів і що в тому часі панували сильні морози.

Нехай же чужа холодна земля буде йому легка, а пам'ять про нього нехай залишиться між нами навіки.

Григорій Мигаль

КОСТЬ МИГАЛЬ: КООПЕРАТОР, КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ ТА ПОЛІТИЧНИЙ ДІЯЧ

Кость Мигаль.

У міжвоєнних роках, особливо в тридцятих, серед активних кіл нашої громадськості був відомий вислів "сільська інтелігенція". Здавалось би, що це мало б відноситись до священиків та учителів, що жили в селах. Але в тому часі цей вислів, зовсім оправдано, обнімав далеко ширші кола. Священиків було замало, щоб вони могли нести весь тягар громадської, культурно-освітньої, політичної та кооперативної праці. Учителі щораз менше могли ангажуватись, активних шкільні органи переносили "для добра служби" в західні повіти, з польським населенням, Львівської шкільної округи.

Силою факту, силою щоденної потреби, передові люди села, здібніші, з більшою освітою, перебирали провід, ставали ініціаторами та організаторами всієї активності на місцях. Завдяки їм, отим новим "плугатирям", села піднімалися у всіх відношеннях життєвого процесу. Польські села, "острови" поміж нашими, помимо піддержки державних чинників, із завистю гляділи, а навіть пробували наслідувати села українські.

Маю відвагу твердити, що Сокальсько-Белзький та Радехівський повіти належали до передових у Галичині і в організації читалень "Просвіти", і в організації всіх видів кооперації, і в хліборобському вишколі молоді, і в політичній активності. А село Себечів, як згадано в іншому місці, належало до передових у Белзькій судовій окрузі.

Одним із тих, весь час видимих рушіїв-організаторів, передше в с. Себечеві, а згодом і в дооколишніх селах, був Кость Мигаль. Він народився в Себечеві, у батьків Ксені й Григорія. Початкову освіту пройшов у селі. Почав учитися в Сокалі, але домашні умовини склались такі, що він не мав можливості далі продовжувати навчання. Одначе жажда знання підказувала йому шукати книжки чи газети, а теж шукати дружби з тими, що вчилися в середніх школах. А що батько передплачував щоденник *Діло* та тижневик *Свобода*, то Кость прочитував не лише сам собі, але у довгих зимових вечорах сусідам та прядільницям, що приходили на "досвітки" до його сестер. Батько був також членом Матірнього Т-ва "Просвіта" у Львові й одержував усі його видання. Кость і це прочитував. Навіть, ідучи в поле, щоб не гаяти часу під час відпочинку, брав з собою книжку чи газету.

Влітку 1915 року, під час Першої світової війни, Кость був мобілізований до австро-угорської армії. 1916 року воював на протиросійському фронті і експльозією артилерійської гранати був присипаний та важко поранений. Після вилікування воював на протиіталійському фронті. Звідтам, уже підстаршиною "цугсфірер" (молодший десятник) був призначений до школи літунів. І тут застав його розвал Австро-Угорської монархії.

Після проголошення 1 листопада 1918 року Західньої Української Народньої Республіки Кость негайно зголосився до новоствореної УГА і був приділений до охоронної служби. Та нагрянула нова біда. Відновилися болі та опух у потовченій 1916 року нозі, внаслідок чого пролежав кілька місяців у лікарні в Сокалі. Під час наступу польської армії генерала Галлера, Кость уже в частинах дійової УГА, що після Чортківської офензиви перейшла річку Збруч. З УГА він пройшов усі бої та невзгоди до часу, поки вона не стала ЧГА. Тоді вдалось йому перейти до армії УНР, з якої звільнився коротко перед інтернуванням її польською владою 1920 року.

СЕЛО

До 1921 року в селі не діяла ніяка організація, крім кредитової кооперативи "Райфайзенка", бо австрійська влада припинила діяльність під час війни всіх громадських організацій, в тому числі Т-ва ім. Качковського та руханково-спортивного товариства "Сокіл". Взимі 1920-21 р. колишні вояки сходилися невеличкими гуртами в хатах Басів, Мигалів, Манькутів, Климчаків, Канторів, читаючи доступні їм газети, усвідомлюючись взаємно, наче вичікуючи якогось пригожого моменту, щоб розпочати діяльність у ширшому засягу. Такий момент настав з приходом до села нового пароха, о. Станислава Гарасовського. В усіх починаннях о. Гарасовського, поруч студента Миколи Топорівського, Кость був наче виконавчим органом, бо в селі він втішався популярністю та довір'ям. До хору приєднував молодь, у відновленій читальні, формально ім. Качковського, а на ділі "Просвіти", став заступником голови, о. Гарасовського. Внедовзі, за ініціативою згаданого вище студента, zorganizувався в читальні драм-гурток з Костем у провіді. З того часу майже не вгавала систематична праця того гуртка.

КООПЕРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Після програної визвольної війни, ідучи за покликом наших тоді в Галичині економічних і політичних чинників — "будувати економічний сектор народу", Кость зумів з'єднати гурт прихильників і організувати, як тоді називали, споживчу кооперативу, обнявши в ній зразу обов'язок книговода. Часи були дуже важкі, бо карколомна інфляція польської марки збільшувалася кожного дня. Відбувши короткореченцевий курс книговедення в Повітовому Союзі Кооператив у Сокалі, Кость на протязі 1921 та 1922 років проводив такі курси з доручення СК в довколишніх селах Белзчини, вишколюючи майбутніх книговодів сільських кооператив. В той час не було ще ПСК в Сокалі. Функцію повітової кооперативної централі виконувала Кооператива "Добробут".

За почином інж. Осипа Мельниковича, економіста, випускника чеських університетів, у роках 1922-1923-1924, у північних селах Белзчини організовано молочні пункти, збірні сметани, а в селі Шмиткові окружну молочарню. І тут без Костя не обійшлося, бо він, крім себечівського молочного пункту, обняв книговедення і в окружному.

Після девальвації польської валюти та введення нової грошової одиниці "злотий", почалась стабілізація в усіх секторах економіки. З'явилась відчутність браку гроша, зокрема в сільському господарстві. І тут же постала необхідність організування кредитових кооператив.

Кость відновив давню "Райфайзенку", книги якої зберігав наш тато.

У Белзі урухомлено Українбанк, що став надбудовою сільським кредитовим кооперативам. Кость увійшов у склад дирекції, а згодом став там постійно працювати. Тридцять років — час економічної депресії. Як збут молока став для селянина єдиним джерелом досягнення гроша на щоденні потреби, зокрема в переднітковий час, так знову кредитові кооперативи в тому часі загальної економічної депресії зберігали селян перед кредиторами-лихварями.

Про працю Костя Мигаля по лінії сільсько-господарській в Т-ві "Сільський Господар", сказано у *Надбужанщині* том 1, стор. 263-266. Але й тут з приємністю підкреслю факт, яким Кость був гордий, а це створення за його у великій мірі старанням, при допомозі інж. О. Мельниковича та організаторів "Маслосоюзу", установи Районної Молочарні в Белзі. Ця установа зіграла визначну роль в економічному прогресі Белзчини ще перед війною, як і під час, існуючи до 1944 року. Від початку до кінця її існування Кость був головою Надзірної Ради.

Будучи головою Українського Клубу Волосної Ради в Белзі, він зумів вивести в сокальського старости від повітового Виділу постійну місячну субвенцію на оплату агронома, що керував "Хліборобським Вишколом Молоді" у селах Белзької округи. Це був, здається, унікальний випадок, бо польські державні та муніципальні органи не то не допомагали, але старались утруднювати всяку організовану діяльність українців. Хоч основним напрямком зацікавлень і праці Костя була кооперація всіх видів, та не занедбував він і культурно-освітнього, і політичного секторів. Про перший згадано на початку цього нарису. У половині двадцятих років він активізувався в політичній партії УНДО (Українське Національно-Демократичне Об'єднання), будучи навіть деякий час головою Народнього Комітету в Белзі. З рани тієї партії кандидував, але безуспішно, до польського сейму у виборах 1928 року. Потім перейшов до новоствореної Д. Палієвим партії "Фронт Національної Єдності" (ФНЕ).

Чудом майже вирвався з рук посіпакам під час польської пацифікації 1930 року. В останній хвилині встиг утекти до поблизького ліска, а звідтам вечором до найближчої залізничної станції в Кристинополі і вечірнім поїздом виїхати до Львова. Там у рідних перебув час, поки польські улани знущалися над мешканцями Себечева та найближчих сіл.

У Канаді був членом Братства Українців Католиків та Української Стрілецької Громади, будучи кілька років головою Торонтського Відділу.

РОДИННЕ ЖИТТЯ КОСТЯ МИГАЛЯ

Кость був одружений з Паранею Сенишин. Вони мали двох синів —Богдана і Євгена. Богдан з останньої класи гімназії в Холмі пішов 1941 року з Похідними Групами ОУНР і пропав під час воєнних дій. Євген був виселений з матір'ю та бабусею на "Земі Одзискане" в Польщі. Завдяки старанням батька переїхав з родиною до Канади і живе з дружиною Марією в Торонті. Мають двох синів: Богдана і Юрія, оба інженери.

Кость під час "великого ісходу" 1944 року виїхав на Словаччину, де німецькі агенти його схопили і вивезли на примусову працю в Ерфурті. По війні виїхав до Бельгії, де працював у вугільній промисловості, поки не виїхав до Канади 1948 року. У Канаді спочатку працював організатором Запомогового Братства св. Миколая. Одружившись удруге, разом з дружиною Калиною вели деякий час харчову крамницю. Потім, продавши крамницю, він працював рахівником у пекарні.

Кость — людина лагідної вдачі, але принциповий та рішучий. Цією лагідністю завжди з'єднував собі прихильність та довір'я. Промовляв лагідно, без облудних словозакрутів, без фантазування. Умів легко й образно оповідати, не втомлюючи слухача.

Не можу не згадати й того, що коли тато уже хворів, то завдяки братові Костеві я мав можливість закінчити середню школу в Сокалі, а потім, працюючи вже учителем, продовжувати і педагогічну і музичну освіту.

Помер Кость Мигаль 7 липня 1968 року. Похоронений у Торонті. Хай добра пам'ять по ньому залишиться назавжди.

ПАВЛО МИГАЛЬ (ПАВУР) 1909-1955

Павло Мигаль — Павур.

Серед багатьох видатних людей, відданих патріотів і революціонерів Сокальщини видне місце займає Павло Мигаль. Він народився в 1909 році в селі Шмиткові, Сокальського повіту, в родині Ілька Мигаля. Його село лучилося разом із селом Мошків. Оба ці села мали спільну церкву і парафію. Павло Мигаль учився в Сокальській гімназії, але за зв'язок з ОУН був виключений. Гімназію закінчив у Перемишлі в 1931 році, а тоді студював право на Краківському університеті.

В 1934 р. до спілки з Левком Худиком він заложив у Сокалі споживчу крамницю в домі родини Вибранців. Худик, який мав закінчений Педагогічний Інститут у Кракові, дістав працю учителя і залишив крамницю Мигалеві. Пізніше її провадила Мушка Ганіткевич. В 1935 році, як подає інж. С. Романів, адвокатський конципієнт Мирон Богун просив його підшукати когось, хто може підготовляти до матурального іспиту одного хлопця, сина священика на Волині в селі недалеко містечка Порицьк (чи, може, Козятин?). Мигаль поїхав туди і жив на приходстві

та підготовляв до матури сина священика. Маючи закінчену класичну гімназію, він міг дати раду з цілістю матеріалу. Живучи на Волині, він встановлював організаційні зв'язки по лінії ОУН.* В 1937 році був заарештований польською поліцією і засуджений в Луцькому процесі проти 42-ох студентів в серпні 1937 року на 8 літ тюрми.

З тюрми в Луцьку його переводили до тюрм у Равічі і Сідльці (Седльце). В 1939 році прийшла німецько-польська війна, а з тим і воля для політв'язнів. Із Сідльця Павло Мигаль ішов додому з Володимиром Макарем та іншими друзями. Коли німецька куля поранила Макара, Павло був перший, хто подав допомогу другові.

Після прибуття до Сокаля Павло Мигаль одружився там восени 1939 року і пізніше мав сина. Згодом жив по лівій стороні Бугу під німецькою окупацією, під якою опинилось його село Шмитків. Там займався громадською, культурно-освітньою та політичною працею на терені Белзчини.

Після проголошення відновлення самостійности України (30 червня 1941 року) Мигаль переїхав до Сокаля, де працював над відбудовою української державної адміністрації. Восени 1941 року був арештований німцями, але через кілька місяців його звільнено з тюрми. Після звільнення він пішов у підпілля та став підобласним провідником революційної ОУН на повіті Сокаль, Радехів, Буськ, Камінка Струмилова, Жовква і Рава Руска. Коли В. Дишкант (жінки Дишканта і Мигалья були рідні сестри) в січні 1944 р. був арештований німцями в Сокалі і сидів там у тюрмі разом з іншими хлопцями, то Мигаль зорганізував 200 озброєних бойовиків і хотів звільнити всіх з тюрми. Однак гештапівці вже мали інформації про плянований напад і з кулеметами примістилися між арештованими, наставивши дула з тюрми назовні і так атака не вдалася.

В 1934-44 рр. Мигаль мав свою квартиру в с. Яструбичі, звідки керував революційною боротьбою. Відомо, що в нього були такі псевда: "Зеніт", "Павур" і цифрове "110-10-47" (але щодо цифрового нема певности).

У 1948 році в Павла Мигалья були вже готові до друку чорновики книжки-спогадів про визвольну боротьбу українського народу з поневолювачами. За даними КГБ нам відомо, що Павло Мигаль загинув у нерівній збройній боротьбі з рук кагебістів у Козівському районі Тернопільської області (місто Козів) у 1955 році. Все своє свідоме життя цей революціонер присвятив боротьбі за незалежність і волю українського народу.

*П. Мірчук у своїй праці *Нарис історії ОУН*, 1960, подає, що до Крайової Екзекутиви ОУН на Північно-західніх Українських Землях входило двох сокальчан: Василь Сидор і Павло Мигаль (стор. 454) —Ред.

СЕМЕН МИХАЙЛИШИН

*"Відлітають сірим шнурком
Журавлі в вирій..."*

Дня 17 червня 1988 р. наспіла з Чікаго сумна й болюча вістка, що там несподівано, на удар серця, помер мґр Семен Михайлишин. Він поїхав туди з Балтімору, щоб взяти участь у нарадах управи "Об'єднання Надбужанців", як його генеральний секретар.

Покійний народився 6 листопада 1910 р. в селі Тадані, в присілку Ланки, повіт Камінка Струмилова, Західня Україна. Народню школу закінчив у Таданях, а гімназію в Камінці Струмиловій. Університетські студії зі славістики із спеціальним узглядненням української мови й літератури, як також всесвітньої історії, закінчив із титулом магістра на Львівському Університеті. Після закінчення студій відбув військову службу в польській армії, здобуваючи ступінь підхорунжого.

Як студент, брав активну участь в громадському і студентському житті. Був у провіді Студентської Секції, що існувала при філії Т-ва "Просвіта" в Камінці Струмиловій, а також в управі руханкового Т-ва "Сокіл", бо сам був добрим спортсменом. З доручення Студентської Секції часто виїздив на села з рефератами і в організаційних справах.

Його діяльність не подобалася польській владі і тому, після закінчення студій, Семен не міг дістати державної посади вчителя гімназії.

В 30-их роках він став управителем і виховником бурси для студентів-гімназистів, якою опікувався кружок "Рідної Школи" в Камінці Струмиловій. Крім цього сповняв обов'язки просвітянського і рідношкільного організатора в повіті. Разом із д-ром Іваном Лемішкою і адвокатом Петром Мінком, причинився чимало до організації діточих садків у повіті. Брав також участь в кампанії виборів українських послів до польського сейму, промовляв на вічах.

З приходом більшовиків до Галичини в 1939 р. С. Михайлишин продовжував управляти бурсою для студентів і при тому навчав у середній школі.

У 1944 р. разом з родиною (він був одружений і мав двоє дітей) подався на еміграцію, як і багато інших українських біженців. Через

Словаччину забрив до Баварії, а далі опинився в околицях Мюнхену, де працював на фермі.

До Америки прибув у 1949 році, знову на ферму в околиці столиці Мериленду, Аннаполіс. Відтак перенісся до Балтімору і тут кількакратно змінював працю, аж остаточно опинився в будівельній фірмі, де й дослужився емеритури. В Балтіморі він включився в громадську працю і належав до невомних провідників громади. Навчав у школі українознавства, був членом управи кооперативи "Самопоміч", працював для УНС, був секретарем Організації Українських Сеньйорів Народнього Союзу, великим прихильником українського Патріархату та ентузіастом Гарвардського Проєкту 1000-ліття Християнства Руси-України. На ті цілі переводив успішні збірки. Як уже раніше було згадано, покійний був теж генеральним секретарем Центрального Комітету "Об'єднання Надбужанців" і як такий, своїми розвідками й описами причинився чимало до видання збірника *Надбужанщина*.

Покійного Семена Михайлишина поховано на Цвинтарі-Пам'ятнику у Вашингтоні. Він залишив дружину Софію з Мулькевичів, сина Романа і дочку Таню.

Відійшла від нас працюювита, чесна і патріотична людина. Такою й залишиться в нашій пам'яті Семен Михайлишин.

СПОГАДИ З МОЄЇ ЮНОСТИ

Штуку грамоти, а радше її початки, я набув у рідному селі Будинин, повіт Сокаль.

Одного гарного пополудня на початку вересня завели мене мама до школи і передали під опіку вчителя Янека Ліпського. Ви пригадуєте собі, як мама завела вас перший раз до школи і лишила самого? Спитайте нас, селяків. Ой, Боже, що то буде? Велика, величезна кляса, може зо два рази така велика, як наша хата. Повно лавок, таблиця, градус, а на нім стіл, як скриня з плоским віком, тільки не мальована. Пан, а на столі тростина. Одна тільки розрада, що тут і Петро, і Гнат, і Каська. А ті з "кляси" на нас згори дивляться. Одним словом невеселі в мене думки. І мої товариші недолі з квасними мінами.

Не можу сказати, що Янек був злою людиною, але й не міг би сказати, що був добрим учителем, як взяти до уваги набуте від нього знання моє і моїх попередників, що не одні штани витерли під його наглядом.

На те склалися різні причини. Головною причиною його педагогічних неуспіхів було те, що наша двокласова школа зі шістьма ступеннями навчання складалася з одного приміщення і одного учителя. А нас дітей було десь коло сотні, а може й більше. Наука відбувалася на дві зміни денно, рано і пополудні. Мені здається, що в таких умовах не багато найшлося б чудотворців, котрі могли би вповні вив'язатися зі своїх педагогічних обов'язків. Тим більше, що школа в розумінні нас учнів і наших батьків була непотрібною затратою часу, бо нашим основним заняттям, головнo тих з "кляси", було пасти вівці, корови, а старшим пора було братися за чепиги чи іншу господарську техніку, говорячи нинішніми термінами.

А дальше, Янек, як всі в селі його звали, хоч нежонатий, був перетяжений родинними обов'язками. На його утриманні були "папа, стара пані, руда пані, Гані і Тадзік". Сестри були вже в підтоптанім віці, а Тадзікові було тоді коло 16 років. Платня сільського вчителя виносила в ті часи мабуть не більше як 20 ринських срібла (40 корон) в місяць. Або на сільський рахунок півтора кірця пшениці.

Не пам'ятаю, чи за рік я опанував "абцадло". Учителю щось учив,

щось казав писати, але мені інші, цікавіші думки роїлися в голові: то мій нерозлучний приятель "Розбуй" — як тепер бачу того мішанця бернардинів, то товариші, котрих ще не постигла така біда як школа, взіми ковзанка на льоді або грэнджолі, одним словом і без шкільної мудрости було про що думати. Але по році я таки перейшов до "кляси". Багато заслуги в тім було мабуть Яця Леськова. Він був цікавий хлопець і якось штуку читання і писання полапав скоро. І мене виручав. Він навіть краков'яки виспівував за вівцями і за це Янек його хвалив. Краков'яків учив нас Янек в школі.

У штубі ми писали на табличці рисіком. Яць скоро відписав з таблиці закарлючки, написані учителем, чи з букваря, на свою табличку. За той час я дуже пильно і старанно витирав свою табличку при допомозі слини і рукава свого сукняного кабата. Десь під Різдво рукав аж до ліктя треба було налатувати. Яць підсував мені свою записану табличку а я йому свою порожню і він і мою заповняв. За ту вигоду я частував його яблуками. Ми оба були з того "товарообміну" задоволені.

Янек був добродушний чоловік. Не пам'ятаю, чи він уживав бука, хоч той педагогічний атрибут стало лежав на столі. Зате він страшив нас гончарами. Хто не буде учитися, казав, того віддасть гончареві. Гончар запакує лінюха в горщик і повезе його світами. Ви не боялися б у сім років такої погрози? Ми ж бачили, що гончар має величезні горшки, куди більші від макітри! А ще гірше, як грозив запхати такого "визбуха" на ніч у Сидорову вербу. Вам здається, що то нічого, бо ви не знаєте Сидорових верб. Вони ростуть на Прірві, при стежці як іти до Ворохти. Грубезні, з широкими розлогими головами, а в кожній дупло. А вночі така верба вогнем дихає. А по Прірві блуд ходить. То тут, то там нечиста сила вогні запалює. Кожний в селі знає, що на Прірві є блуд. Таж Павла Стецевого цілу ніч по Прірві водив, як ішов з Ворохти зо млина і завів аж у Ратків. Допіро як кури запіяли, тоді відчепився і Павло рано прийшов додому. Спробуйте посидіти в Сидоровій вербі! Туди самому і вдень страшно йти, а що вже ніч! А ще до того верби коло самої ворохтинської границі. А на границі, кожний знає, чорти водяться, не при нас споминаючи.

За рік чи за два Янек вибрався зі села, а на його місце прийшов учитель Володимир Скопляк. У нього вже бук не дармував, але висліди науки не перевищували Янекових.

Отож завели мене мама до школи 1901 чи 1902 року. Як я там при допомозі мого доброго товариша Яця учився, то знаєте. Досить того, що 1905 року наші тато і Яремові дідунь надумали віддати нас з Яцем до Бевза (Белз) до школи. Міркували, що з нас повинні бути ксьондзи, або якісь пани. Отож ми і поїхали. Але в Белзі не звертали уваги на наші, мабуть непогані, свідоцтва і казали нам здавати іспит до 3-ої кляси. У Белзі була 6-класова школа. Багато учителів, а всі говорять якось так,

що не розбереш. А між ними ще й бородатий якийсь. Новий клопіт. А де ж то спати? А як то так, відбитися так далеко від дому? (7 кілометрів). Роїлося мені в голові.

Писали ми писемні задачі. Питали нас польську мову, а ми з Яцем ані в зуб. Стали питати рахунки, а ми таблички множення не знаємо. Іспит вийшов скандально. По іспиті сказав директор Галань, що може прийняти нас до 2-ої класи. Яць зістався, а я і чути про те не хочу. Так тут самі пани і жида, то як же тут жити? Забрали мене тато додому. Добре перетріпали паском штани, а раненько скоро світ збудили пасти худобу.

Стали тато вже самі глядіти за моєю наукою і на другий рік мене прийняли до 3-ої класи, в Белзі. Школа в Белзі була поставлена дуже добре. Містилася в грубених мурах колишнього монастиря. Вона по-стачала писарів до суду, ексекторів і інші кадри місцевої адміністрації. Директором був Михайло Галань, такий з белзьких міщан, добрий педагог і адміністратор, єдиний в школі українець, учителі всі поляки. До учительського складу чи радше до виховного, можна би зачислити і Петржика, так би мовити, караючу руку і усмирювача буйної фантазії школярів. Він був і сторожем школи. "Педагогічні функції" він виконував лише на запеклих порушниках, бо з меншими учителі самі давали собі раду.

Моїм господарем класи був учитель Батовський в 3-ій і 4-ій класі. Я скоро опанував польську мову і приписаний матеріал та став одним з перших учнів у класі. Взагалі, ліпші учні в нас були хлопці зі села, як Яків Милик зі Жнятина, Антін Багнюк з Гільча, Панас Пляцко зі Стаїв, Сак зі Щевіці, і декотрі хлопці із Жужеля. Міщани не радо прикладалися до науки. З жидів, що становили половину населення міста, в нашій класі було тільки трьох — Мавтнер, Зельцер і Фінкельштайн. Всі три без пейсів. Хусити уважали свій хайдер для себе вистачальним. Мавтнер був дуже непосидючий, верткий, все сперечався з учителем. Ну, а чому так? За те часто і міцно діставав від Батовського.

Як я сказав, половину з 5000 населення Белза творили жида. Друга половина то поляки й українці. Українство белзьких міщан полягало на тім, що вони ходили до церкви. Але як тільки вийшли з церкви, говорили між собою по-польськи. Лиш кілька міщанських родин говорили в той час по-українськи, між ними Галані, Ліськевичі, Гофрики, Мартиновичі, Круки, Білянські, Павлюки, декотрі Жарські. Всі белзькі поляки уміли говорити по-українськи, але говорили по нашому тільки до хлопів зі села. Ми з Яцем і Сахарком Вовчковим, також з нашого села, були на квартирі у польської родини Козловських. До нас вони говорили по-українськи, а між собою по-польськи. Тільки орґаніст, котрий дуже часто бував у Козловських, говорив з нами по-польськи, бо походив з мазурів і нашої мови не знав.

Белзькі міщани стали справжніми українцями, як прибув до Белза до Народнього Дому п. Гоца. Він був добрий бесідник і організатор. Його впливи промінювали і на села. З його приходом Белзчина національно ожила. По війні не вернувся зі Східньої України.

Як ми з Яцем були в 4-ій класі і добре училися, то наші рідні рішили віддати нас до гімназії до Львова. Правда, в нашім повітовім місті Сокалі була вже тоді польська державна гімназія і учительський семінар, але у Львові більші школи, що там у Сокалі може бути за школа! Хтось порадив нашим, що до гімназії підготовляє хлопців теолог Карп'як, син белзького дяка. Чогось він довго сидів то вдома, то на теології і мабуть не закінчив її. І він, і його батько були "тверді русини". Нам підготовки не було потрібно, бо ми з Яцем були добрі учні, але за якусь невелику винагороду він нас підготовляв. Та ще й до Львова поїхав з нами на іспити. Звичайно, пан, знається у Львові з професорами, не те, що хлоп. То й не жаліли наші на дорогу. По іспитах наш принагідний інструктор, як пристало на твердого русина, записав нас до кацапської бурси Народнього Дому, що містилася при Курковій вулиці.

Львів зробив на мене велике враження. Рух пішоходів, возів, трамваї — нечувана і невидана річ у Будинині і в Белзі. Навіть у Сокалі на відпусті на "Сєвни" і то не те. Донині пам'ятаю фігуру негра у виставовім вікні, як хитається і пересипає каву. Не можна очей відірвати. Чоловік як чоловік, а чорний як сажа.

У Львові теж казали нам здавати іспити. І тут професори якісь бородаті (Роздольський), але то вже не те, що в Белзі. Писання задач, навіть німецького диктанту, то жадна штука. Табличка множення "в пальцях", те саме розкласти речення на частини мови і частини речення. Вийшов я по писемних іспитах на коридор і чекаю, бо ще мають питати усно. На коридорі пані, ксьондзи, пани і десь-не-десь трапиться хлоп. Бабів не видно. Кличуть на іспити, а про мене ніхто і не згадає. Зажурився я, що мене не кличуть. Набрався відваги, зайшов до канцелярії директора. Скаржуся директорові, що мене не хочать питати. Спитав, праведна душа, директор Ізидор Громницький, як я називаюся, взяв мене на коліна, погладив по голові і каже, що мене питати не будуть, бо я дуже добре написав задачі.

Так я здав вступний іспит до 1-ої класи Філії Академічної Гімназії у Львові. Додому я приїхав з видимим знаком "студента", в шапці до гімназійної уніформи.

Вакації, як звичайно, минулися скоро і я переїхав на стало до Львова, до бурси Народнього Дому. Обладнання бурси було бездоганне. Обширні, високі кімнати, не переповнені, добрі харчі, вигідні спальні, окремі кімнати до навчання, класи до навчання російської мови, велике подвір'я для ужитку питомців і великий сад.

Все, що українське, настоятелі й учні висмівали. Мені це дуже не подобалося. Російську мову вчив правдивий москаль, молодий ще чоловік, казали, походив з Петрограду, чи тоді ще з Петербургу. На науку російської мови я ходив нерадо і бував тільки тоді, як мусів. В мені все нуртувала думка: як же я покажуся в селі, в читальні Просвіти, перед Січовиками? Я зайшов, за порадою проф. Турчина, до управителя бурси Українського Педагогічного Т-ва, розказав свої клопоти і мене прийняли до української бурси. Як я вже мав запевнене місце в бурсі, попросив Федя Салагуба, що був тоді в четвертій класі гол. гімназії, щоб поміг мені перенестися. Федь замовив "трагара" з візком на двох колесах і одного зимового вечора під час вечері, як нікого не було в кімнаті, ми з Федем забрали мої манатки, включно з напханим сінником, і давай ногам знати. Я боявся, щоб мене не затримали. Але я нічого їм не завинив, радше вони мені повинні були звернути належність за кілька недобутих там днів. Так моє "кацапство" по кількох місяцях життя в бурсі Народнього Дому пропало. Українська бурса була на Вірменській вулиці напроти Народнього Дому, де містилася тоді Філія нашої гімназії. Тут не було таких вигод, як у бурсі Народнього Дому. Ні обширних кімнат, ні подвір'я.

Моїм господарем класи на Філії був проф. Лука Турчин. Учив німецької мови. Добрий учитель і педагог. До нас, учнів 1-ої кл., ставився з виrozumінням і любов'ю. Згадую його все як доброго, виrozumілого, терпеливого учителя. Тому я з довір'ям звернувся до нього зі своїми клопотами, будучи в бурсі Народнього Дому.

Другим учителем моїм на Філії, якого мило згадую, був проф. Федев. Учив українську і латинську мови. Гарно і ясно викладав. Як перепитував лекцію, то так ставив питання, що учень якщо трохи орієнтувався в матеріялі, повинен був дати правильну відповідь. Я любив його і оба предмети вивчав так, що він все був з мене задоволений. Часом сердили його наші львівські товариші — Ломага, Фітьо чи хто інший. Тоді Федев громовим голосом: "Фітьо, тихо будеш? Я тобі покажу, ти гунцвоте, що ти мене попам'ятаєш! Мені вже солов'ї на Личакові будуть співати, а ти будеш мене згадувати!" Одного разу хтось на таблиці перед його годиною написав його ім'я: Федів і Федьов. Він подивився на таблицю і каже: "Я не є Федів ані Федьов, тільки Федев". Навіть не питав за автором напису на таблиці.

Часами, правда, рідко коли, цей направду добрий учитель за катедрою здрімався. То бувало, казали, тоді, як дорога до школи випала йому попри "Атляса". А взагалі, Федев був скрізь. Все бачив і все чув. Під час павзи все ходив по коридорах і ніщо не минуло його уваги. Я не є певний його хресного імени, здається Стефан. Він був як батько великої гімназійної родини. Не думаю, що він колинебудь зробив будь-якому учневі кривду.

На жаль, не пригадую всіх моїх учителів з I кл. на Філії. Але не можу забути проф. Миколи Мельника. Все нахмурений, невдоволений, задиркуватий, кпив собі з кожного учня, зокрема зі селянських дітей. Мабуть і нецікаво викладав, бо ми його зоології і ботаніки не любили, як не любили і його. Можливо, потім він змінився.

Мушу згадати ще одного вчителя. Він мене не вчив, але мого товариша Яця; був його господарем класи І-Б. Яць Леськів був добрий і здібний хлопець. Все нове його цікавило і він летів на нього, як нетля на світло. І до російської мови в бурсі Народного Дому припав, як голодний до борщу. Засвоїв собі деякі слова і став одного разу пописуватися тим знанням в українській задачі. Перекручував слова на російське, ставив, де треба (а може і де не треба) "твердий знак" і підписався при кінці задачі "Яковъ Леськовъ". При роздачі зошитів для поправки помилок, проф. Теодор Гоза відчитав перед класом Яцеві мудрощі і став його перепитувати лекцію. Очевидно, що Яць дістав тоді двійку. А потім стала двійка за двійкою з української і з латини. На піврічній свідостві "недостаточно" з тих обох предметів. За такі ноти треба було платити 20 ринських (40 корон) як шкільну оплату. Розуміється, що дідусь Яця, як і кожний інший селянин, батько такого учня, не хотів ризикувати такою сумою як 20 ринських срібла. Яць мусів залишити школу і вернутися в село. Будучи у Львові на відпустці з фронту, я довідався, що Яць ранений, лежить у гарнізонному шпиталі на Личакові. Я пішов його відвідати. Яць зрадив моїм відвідинам і розплакався. Бачиш, каже, ти нині офіцер, а мені Гоза змарнував життя.

То правда, що змарнував. Він же міг через старших учнів з нашого села (Степан Гаук, Федь Салагуб) розвідати про Яця і порадити перенестися на іншу квартиру, а не так в непедагогічний спосіб поступити зі селянською несвідомою дитиною. По війні Яць оженився на господарство до Корчмина і був там дяком. Нині він небіжчик, але гадаю, що й на смертній постелі не забув Гози.

Ще перед моїм вступом до гімназії померли наші тато. Не стало господаря в хаті, почала розлазитися наша господарка. Хтось, мабуть Салагуб, порадив моєму братові Василеві старатися в митрополита Андрея Шептицького про стипендію для мене. Маючи добре свідоство (з відзначенням), я таку стипендію дістав. Тут треба підкреслити, що на удержанні митрополита все було 18-20 учнів з нашої гімназії при вулиці Льва Сапіги.

Між моїми товаришами на Філії був гарний з вигляду хлопець, все усміхнений, поважний, задуманий, розважний, учинний, Василь Бобинський, що згодом став жертвою московського великодержавного терору.

На новім місці я замешкав у бурсі ім. Кардинала Сембратовича при

вул. Потоцького. Бурса мала велике, нове приміщення з вигідними кімнатами і площею і нічим не поступалася перед бурсою Народнього Дому.

Було б нецікаво розказувати хронологічно про моє навчання в Академічній Гімназії у Львові. Та й подробиці тяжко тепер пригадати. Але хочу згадати бодай деяких моїх учителів і товаришів, як я їх бачу сьогодні. Колись може недоцінював їх, що й є загальною прикметою учнів.

Я попав до класи II.Б. і так вже до кінця не виходив з відділу Б. Якось так трапилося, що підібралися добрі учні. Кожночасний наш господар класу був гордий за нашу класу, бо траплялося часто, що на конференціях ніхто "не був виказаний", тобто не мав недостаточної ноти.

Ми мали дуже добрих учителів, що знали свої предмети. Правда, не одному з них можна би закинути навіть великі недотягнення, але вони не були би слухні, якби ми мірили їх нашим нинішнім метром. Діяльність тих людей треба оцінювати з позицій тодішнього часу.

От історію учив нас проф. Юліан Левицький. Дуже мила людина, добрий чоловік, любив нас і ми його любили, але по моему, як я це нині бачу, то була історія пануючих родів і їх воєн, а не правдива історія народів. Та то не його вина, що така була програма навчання історії.

Або — учителі української мови: занедбали нагоду з допомогою учнів зібрати колосальний фолклорний матеріал, з якого нині багато вже пропало. Таж можна було зібрати незліченну кількість пісень, колядок, щедрівок, байок, приповідок, весільні і похоронні обряди і т. п. Я сьогодні це бачу, а тоді про те не думав, як і інші не думали.

Замітним типом поступового учителя був проф. Іван Боберський. На ті часи, перед 1914 роком, то був під кожним оглядом революціонер. Бо де ж ви бачили, щоб у світі накрохмалених з високими ковнірцями сорочок, зі запнятими у літню спеку камізельками і маринарками смів хто порушити утертий порядок. А тут проф. Боберський появляється в одній сорочці з викладеним розіпнятим ковніром, без краватки та ще й без капелюха в гімназії і в класі перед учнями. То була "чиста ересь".

Він мав знамениту методу навчання німецької мови. Говорив до учнів і поза годину тільки по-німецьки. Ніколи не мав жадного нотатника зі списком учнів. Принайменше ми його ніколи не бачили. Викладав ясно, уміло, дотепно. Пам'ятаю, був десь розділ про паралелі та меридіани. Він нарисовував на таблиці земну кулю. Накреслив паралелі та меридіани. Між ними квадрати позначив числами. "Мойше, кратце мір авф нумер 50", каже. От на те, каже, подумані паралелі й меридіани, щоб докладно визначити місце на землі. Того "Мойше" пам'ятаю донині.

Або виклад — опис картини Альбрехта Дірера, "Апостоли". Я тоді

навчився дивитися на картину. Постава, вираз лиця, погляд, убрання, ба навіть якість матеріалу, з якого воно зроблене, характер, вдача намальованої особи — все те можна вчитати з картини, тільки треба вміти дивитися. Або його виклад про "Германа і Доротею" та інші. Все те залишається на довгі роки. Як перепитував лекцію, то у зошит учня вписував усі завваги і ставив оцінку з перепитаної лекції в зошиті. Перед класифікацією казав принести собі зошити до конференційної залі і класифікував на підставі записок у зошиті. Не знаю випадку, щоб хтось колинебудь вирвав картку зі зошита зі злою оцінкою. У всіх учителів ми все могли вирахувати, коли хто буде питаний наступний раз, але не в Боберського.

Або питає лекцію одного з наших товаришів. Йому тяжко було висловлюватися по-німецьки. Він був один зі слабших учнів. Тоді Боберський до нього: "Що з вас буде? Не вчитеся, спортом не займається, за дівчатами не ходите, то яку користь буде мати з вас суспільство?" То було в 6 кл. Як випадково побачив свого учня з дівчиною на вулиці, то перший елегантно вклонився. Був спортсменом і довголітнім Головою "Сокола-Батька". На останній годині перед вакаціями він єдиний давав нам вказівки, як ми маємо поводитися і використовувати вакації. Таких учителів не можна забути.

До цікавих педагогів, котрі мене вчили, треба зачислити проф. Михайла Посацького. Вчив він латину і греку. Був суворий, але справедливий. Знаменитий знавець латини і греки. Бував у краях Юпітера і Зевеса. Викладав предмет ясно і барвисто. Для перекладу підбирав гарні поетичні слова. Виглядав дуже серйозний. Як хтось із класи сказав цікавий дотеп, то Посацький заслонювався книжкою, ніби стидався сміятися перед класом і сміявся заслонений книжкою. Дуже густовно все вдягався. А краватка, здається, кожного дня була в нього інша. Був у нього помітний хід, закидав одною ногою. Ми називали його Гефайстом. Нічого дивного, кожний учитель мав між учнями якусь назву і то дуже влучну. Я стрічався з проф. Посацьким десь у 1928 р. Нарікав на низький рівень науки. Не те, каже, що було за ваших часів.

Катехитом був у нас о. Монцібович. Мені було дуже прикро, як я по повероті до Львова не застав його в живих. А ми його так шахрували. Але й любили. Часом, як треба було підготуватися на наступну лекцію, то хтось з нас ставив якесь незвичне питання. Отець катехит став відповідати, при цьому виникали нові питання і так сходилася ціла година. За той час ті, що їм треба було, підготувалися на наступну лекцію.

Добрим, надто добрим, учителем для нас був д-р Іван Раковський. Як ми не вміли його оцінити! То була ходяча доброта, неперевершена терпеливість. Дуже гарно і цікаво викладав зоологію і ботаніку. Часом заговорився і зачепився за астрономію. Це був завеликий чоловік для

нас підростків.

Його помічником і наступником був д-р Олександр Тисовський. Також добряча і терпелива людина. Основник "Пласту", що його започаткував він у нашій гімназії. І я належав до перших членів "Пласту", але мандрівки поза місто і спеціальний одяг був поза моїми можливостями, і по якомусь часі я вибув із членства.

Наука математики була в нас годиною приємної розривки. Як тільки проф. Сітницький показав свою голову у дверях, а він все тільки голову перше виставляв, а на лиці приємна усмішка, то класа відразу переходила на веселий тон. Але пристойно веселий. В класі була дисципліна. Він викладав інтересно, все жартами. То тільки проф. Сітницький умів жартами вчити математики. Шкода, що він прийшов до нашої класи запізно і нас було в класі може не цілий десяток, що розуміли математику, бо інші від початку не мали доброї підстави.

Проф. Адріанович був рівночасно довший час директором бурси. Учив математику. Він впоїв у мене зацікавлення до математики. Але, на жаль, викладав заскоро і не всі могли схопити суть його викладу. То була його хиба.

Добрим викладачем математики був проф. Лещій, але він не довго нас учив. Так само проф. Гнат Мартинець. Проф. Теодор Срібний учив нас у нижчих класах історії. Трохи нервовий і ми з дурного розуму робили йому дрібні неприємності. Проф. Григорій Мартинюк вкладав у нас всю свою душу і знання. Учив у нижчих класах німецьку, українську і латинську мови. Був добрим учителем.

Був у нас єдиний поляк — проф. Висоцький. Учив польську мову, що була надобов'язковим предметом. По-українськи не говорив, бо походив з мазурів. Був дуже добрим учителем і виховником. Веселої вдачі, до нас ставився з любов'ю. Не побоявся при нагоді робити екскурсії на політичні, незгідні з тодішнім режимом, теми. Я бачився з ним випадково в Проскурові по його повероті з російського полону. Був постарілий, без попередньої життєрадості. Згадували ми мило нашу гімназію.

Проф. А. Андрохівич учив українську мову. Ми всі його боялися. Він не любив учнів і виставляв на сміх. Мав звичку кожного учня називати "ти свату".

Не можу не згадати і проф. д-ра Олександра Сушка. Він мав учити нас історію України. Той предмет був зовсім упосліджений, а він занедбував його дорешти. Пам'ятаю до сьогодні, як він одного разу, здається у зв'язку з частинною мобілізацією з приводу непорозумінь на Балканах, каже: "Зближається війна, наш найясніший пан завоює Україну і ми всі будемо під пануванням нашого найяснішого пана". А ми, його учні, думали вже тоді про самостійну Україну. Той його вислів муляє мене цілий час по сьогоднішній день. Напевно поляки не мали по своїх

гімназіях учителів з такою політичною ментальністю.

Не можна поминути того, що в нашій гімназії була нелегальна організація "Драгоманівська Громада" або коротко "Драгоманівка". Думаю, що про неї напише хтось більш обізнаний. Я пригадую собі, що для нас читали в Драгоманівці виклади Опока, Чмола; інших імен не пригадую. Напевно наші учителі, включно з директором, знали про існування Драгоманівки, але удавали, що не знають, бо того вимагала потреба.

Хочу ще згадати один неприємний факт, що трапився у нас у бурсі. Один з наших товаришів, а було то в другій класі, присвоїв собі 10 корон від сусіда по спальні. "Крадіж" виявилася і замість того, щоб справу полагодити по родинному в бурсі, передали її на розгляд учительської конференції в гімназії. Кінцевий вислід був такий, що 13-літнього хлопця виключили зі всіх гімназій в Галичині. Це свідчить про зле розуміння виховання молоді у більшості тодішнього учительського складу. На щастя, батько тої дитини був із заможніших селян і післяв "винуватця" до гімназії на Буковину. А той "винуватець" виявився порядною людиною: був солістом у хорі Кошиця і закінчив медицину в Німеччині. Я стрівся з ним у Празі. До речі, це мій земляк зі Сокальщини.

Які далекі, а які близькі й милі ті часи! Не перечислити всього. Учителі мої, глибокий Вам поклін і моїх товаришів, а як немає Вас між живими, то поклін наш Вашій світлій пам'яті. Ви були учителями і приятелями нашими, а ми Вас часто не розуміли в своїй буйній молодості і нераз спричиняли Вам дрібні прикrostі. Нехай же це далеке наше признание буде признанням вдячності за Ваш труд, за вибачливість, за доброту Вашу. Пишу це зі щирого серця, зі сльозами в очах.

А що Ви, Товариші мої милі? Мабуть не пригадаю вже сьогодні всіх Вас. До "форцугів"-першунів, включно зі мною, належали: Іван Кней зі Стенятина пов. Сокаль, Стецьків, Ілля Семенів, Іван Карабин з Татарина, пов. Рудки, Нестор Голко і Кирило Возняк (оба з Вільки Мазовецької пов. Рава Руска), Михайло Сярий з Любіня Вел., пов. Львів. Може ще хто, не пригадую. А з сірої братії: брати Мирон і Михайло Галань з Белза; брати Кость і... Собчишин з Крипоса біля Галича; Савчак Іван з Глинян; Мазуркевич Володимир з Долини; Гриньовський Володимир (адвокат у Львові); Гриневич молодший, також адвокат; Струтинський Микола, адвокат в Буську і в Грубешеві (там замордований польською боївкою); Делевин, Мурин, Матушевський, Грабар Олекса зі с. Бутини, пов. Жовква; Децик Іван зі с. Пиняни, Самбірщина; Свідрик Василь з Голодівки, пов. Рудки; Левицький Михайло з Трускавця; Яцура Федь, Тепел Славко з Рогізна, пов. Яворів; Сіменович з Лисця, пов. Богородчани; Ольховий Володимир з Комарна; Тенюх з Новосілок біля Журавна; Турянський — брат письм. Осипа; Коцюба

Степан зі Стенятина, пов. Сокаль; з того ж села Педа; Березовський з Кобилуволка, пов. Терехів; Сологуб Лука зі Сісна пов. Радехів; Кулик з Буковини...

Як видно зі списку, в нашій класі були представники з цілої Галичини і Буковини.

Вибачте мені, Дорогі Товариші, котрих не вчислюю в своєму списку, не пригадую, бо давно ми розійшлися. Доля завчасно розіграла нас з гімназії і ми здавали матуру то у шкільних заведеннях Австрії, то на полях бою з крісом у руках.

Наша класа була дуже зжита, як одна родина. В часі "небезпеки" звичайно Олекса Грабар, пізніше гімназійний учитель, виголошував під час перерви з катедри промову по латині на тему "Вірібус унітіс" — зміст промови — взаємна поміч. Уміло підповідати, чи відповідно підставити книжку, щоб іспитований міг незаметно від учителя добре підповіджене почути чи відчитати. Всі з промовцем солідаризувалися, хоч на практиці не все йшло за пляном.

Були в нас у класі товариші з різними зацікавленнями. Були завязані спортсменці, як Іван Децик і ін. Пробував і я того спорту, але як раз переполовинив черевик надвоє, занехав його. Федь Яцура все мав якісь нові ідеї, непосидючий, удавав фотографа. Іван Савчак малював непогано. При відповідних умовах може був би вийшов з нього маляр. Я стрічав його в 1930 роках в його Глинянах на господарці. Кулик, син адвоката з Буковини, навчився шевства і робив вже сам черевики. Він був добрим учнем. Деякі наші вчителі радили учням, які не знали лекції, щоб ішли до шевця, замість тратити час у гімназії. А делікатніші радили йти до кадетської школи, що в їхньому розумінні стояла нарівні зі шевством. А шкода, бо в 1918 році були б нам придалися абсолювенти з кадетської школи. Володимир Ольховий був пристрасний курець. Його пальці були бронзові від тютюну. Визнавався також на грі в карти. Я займався переплетом книжок у бурсі.

Лише два наші товариші стали священиками. Тепе — католицьким, а Сологуб — православним. Всі інші вибрали світське звання, якщо не загинули у війні. А загинуло їх немало. Мазуркевич на австрійському фронті, напевно й ще дехто. Обидва брати Галані загинули у Галицькій Армії в Центральній Україні. Василь Свідрик застрілювався після того, як польова граната обірвала йому обидві ноги. Іван Карабин та Іван Кней у 1920 році залишилися в Східній Україні і там пропали в час сталінських чисток. Загинули там також у чистках абсолювенти віденського університету — інженери Іван Децик і його двоюрідний брат Іван, Нестор Голко, Бадан (з Баданів загинули там чотири особи), Семенів і, мабуть, Стецьків; а з моїх знайомих з інших клас нашої гімназії пропало там коло 30 осіб.

СОТНИК УГА ОЛЕКСАНДЕР ОХРИМ

Дня 3 травня 1984 р. в Торонті, по тяжкій недузї, на 89-ому році життя помер сотник Української Галицької Армії, інженер-агроном Олександр Охрим. Він народився 30 березня 1895 р. у свідомому селі Будинин, Сокальського повіту.

Народню освіту здобув у Белзі, середню в українській Академічній Гімназії у Львові, атестат зрілості здав як австрійський військовик 1916 р. у Відні.

Дня 1 листопада 1918 р. покійний зорганізував у Сокалі й околиці перебрання влади в імені Української Держави, переорганізованої в Західньо-Українську Республіку. У січні 1919 р., після реорганізації військових частин в чоти, сотні, курені, бригади й корпуси Української Галицької Армії, він був призначений на становище діловода постачання 5-ої Сокальської Бригади 1-го Галицького Корпусу УГА, з якою перебував усю воєнну кампанію.

По закінченні визвольних змагань опинився в Празі, ЧСР, де на Карловому Університеті студіював агрономію. В 1924 р., досягнувши диплом інженера-агронома, повернувся в Західню Україну, де включився у громадсько-професійну працю. Працював він на становищі референта статистичного відділу Ревізійного Союзу Українських Кооператив, де м. ін. опрацював загальний статистичний огляд західньо-української кооперації за 1927 рік.* Останній етап праці на Волині, як загально відомо, був особливо важкий для українських працівників з огляду на польські шикани і переслідування.

Перед другою московсько-більшовицькою навалою виїхав у Західню Європу, а 1948 р. прибув до Канади. Спершу жив у Вінніпегу, а опісля в Торонті, де включився в громадську працю.

**Західньо-українська кооперація в 1927 р.: звітлення РСУК, загальний огляд і статистика союзних кооператив. Опрацював інж. Олександр Охрим. Львів, Накл. Ревізійного Союзу Українських Кооператив, 1929. 53+137 стор.*

Сотник Олександр Охрим похоронений у Торонті на цвинтарі "Санкьюері Семетері".

Треба згадати, що брат покійного, Володимир Охрим, дуже активний громадський діяч на рідних землях по війні, загинув у загадкових обставинах.

СПОГАД ПРО ПАВЛИНУ ПАНАСЮК

У кожного з нас є найдорожча і найближча людина, яку Бог нагородив найкращим найменням — мама. Як воїн з рушницею на посту, так мати біля колиски оберігає спокій дитини, переливає із свого серця у дитяче свою ласку, ніжність, задушевну колискову пісню і просить у молитвах Господа щастя для неї на все життя. І цю любов до дітей вона проносить у серці до кінця свого життя. Ось чому діти перед батьками повинні бути завжди в несплаченому боргу.

Якою ж була моя матуся? Скільки її пам'ятаю, вона була наділена найкращими якостями: на її обличчі завжди цвіла уroda гожа, великі зелено-голубі очі свіtilись ніжною любов'ю до людей, а крізь веселу усмішку блищали білі, як перли, зуби. Постать її була горда і величава.

Я постійно стежила за матір'ю, як вона ступає по підлозі, як посміхається, як гордо і разом з тим просто тримає голову, як з її очей палає проміння доброти і ніжності до мене і мого брата Юрка, до всіх людей. Але найчастіше, мабуть, мій зір повив її проворні руки. Навіть тоді, коли не мали ніякого діла, материні руки не залишались в абсолютному спокою; вони легенько ворушились, як ворухатись під водою стебла водяних лілей від ледь чутної течії.

Жадної хвилини не відаючи відпочинку, її руки знаходили собі роботу: владарювали біля печі, прибирали в кімнаті, мили, прали, прасували, вишивали, в'язали. Так, багато в житті переробивши, вони не зупинялись, не могли зупинитись, а постійно священнодіяли. Ніколи не забуду маминих натруджених рук. І куди б мене доля не кинула, я завжди тримала в пам'яті образ матусі і образ її рук, яким судилась вічна невсипуща робота.

А ще її очі... Вони, постійно освітлені з середини м'яким живим сяйвом, були наче видимим предметним вираженням її душі. Це погляд самої щирости, самого добра.

Наділив Бог мою маму ще одним природним даром — чудовим голосом. Пісня взагалі, а українська народня пісня зокрема, була її провідною зіркою в житті. Може й пісня звела її з моїм батьком Михайлом Панасюком. Спостерігаючи за їхнім життям, я переконалась, що в'язала їх взаємна любов, і незважаючи на всі життєві складнощі, вони бупи щасливі.

Що з'єднало їх? Хоч риторичне запитання не потребує відповіді, проте я зобов'язана розкрити його суть. Обоє вони любили невіддільною любов'ю Україну, її народ, вболівали за її долю. Боротьбі за незалежність України віддали всю повноцінність життя.

Свою повсякденну роботу пов'язували з активною громадською. Батько проводив велику політичну роботу серед громадськості міста Радехова і повіту. Був незмінним секретарем "Просвіти", головою спортивно-виховного товариства "Луг" в Радехові. Свою роботу пов'язував з роботою в "Народньому Домі", у споживчій кооперації, в сільських читальнях.

Працюючи домогосподаркою, мама у вільний час теж займалася громадською роботою. Брала активну участь у діяльності "Просвіти", як членкиня "Союзу Українок", проводила виховну роботу серед жінок, залучала їх до культурно-освітньої праці серед населення. Вміли обоє посильно працювати, вміли і веселитись: співали в хорі "Просвіти", в церковному хорі, працювали акторами в драматичному гуртку. Вони завжди брали мене з братом на свої концерти, вистави. Затамувавши подих, ми вслухались у чудовий спів, у зміст кожної пісні. Мама часто виконувала сольо, співала дуєтом. Слухаючи її спів, я думала: яка гарна українська мова, пісня, який розумний наш народ, що складає такі пісні. В них він вкладає свою душу, любов до України, ненависть до гнобителів, висловлює віру в краще майбутнє, закликає до боротьби за її незалежність. З такими почуттями я і по сьогодні слухаю і співаю українські пісні.

А як часто довгими зимовими вечорами тато й мама саджали мене і Юрка біля себе і розповідали нам про тяжку долю України, про її історію, символіку, про українських козаків і гетьманів, про народніх месників, вчили нас українських пісень, молитов. Особливо глибоко запали в душу пісні: "Боже великий, єдиний", "Заповіт" Т. Шевченка, "Стоїть гора високая", "Ой у полі вітер віє", "Каламутними болотами" і багато-багато інших, які я знаю і пам'ятаю з далекого мого дитинства. Тому десь там глибоко, на дні моїх спогадів, горить вогонь батьківських сердець, і частину того вогню я взяла для себе у далеку дорогу життя. Посіяні зерна любови до української культури, української народньої пісні дали добрі плоди. З ранніх років я полюбила пісню і з нею не розлучаюся і досі. Співала я у шкільному хорі, багато років співала в учительському хорі.

Пригадуються мені літні дні і надвечір'я, коли мої батьки спільно зі своїми товаришами й однодумцями — Селезінками, Маланяками, Гарасимьяками, Дибайлами та іншими виїжджали в ліс, проводили маївки і там співали, танцювали, влаштовували спортивні ігри, пекли картоплю на вогні. Одним словом, відпочивали фізично і духовно. Разом з батьками були і ми з братом та й інші діти. Ми співали разом з

батьками.

На все життя мені запам'ятались вечори, зустрічі, дискусії, читання творів Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки, С. Руданського. З високою майстерністю мама читала вірш Л. Українки "Contra spem spero". Тому я безмежно вдячна батькам, що вони передали мені у спадок любов до України, її народу, рідної мови, історії, культури, навчили мене боротись за її незалежність. Моє свідоме життя проходило в роки жорстокого переслідування всього, що звалось українським, в роки насильної русифікації, в роки тоталітарного режиму. Працюючи вчителькою, я не зломилась, не зійшла на манівці, а свято зберегла найцінніші духовні скарби, залишені батьками.

Крім мами й тата, моїм духовним опікуном була хресна мама, п-і Неоніля Селезінка. Її лекції музики і співу до глибини душі хвилювали мене. Відчуваючи мій хист до співу, вона багато працювала зі мною індивідуально по вивченню нотної грамоти та сольоспіву. Справжнім святом для мене був день, коли вона запросила мене додому і почала вчити мене гри на фортепіані.

Моя розповідь була б неповна, якби я не згадала про трагічні сторінки життя моїх батьків. За активну участь у боротьбі за незалежність України тата у 1939 році заарештували. Ось яку "свободу" принесли нам "брати" зі сходу. У хаті енкаведисти зробили обшук, познущались над найсвятішими нашими скарбами: іконами, книжками, але ні в мами, ні в нас, дітей, не вбили віри в те, що прийде час і Україна воскресне. Десять років важкого поневіряння у сталінських катівнях не зломил тата, а навпаки, ще більше його загартували.

Ми з мамою жили з дня на день у невідомості, чеканні чогось страшного. Холод і голод тиснули нас. Єдиним порятунком було те, що мама працювала в їдальні і всі недоїдки приносила додому, щоб врятувати нас від голодної смерті. Хоча надії було мало, ми таки сподівались, що діждемось тата з неволі. Ми щиро молились до Бога, вірили в Його доброту. Бог вислухав наші молитви і повернув радість у нашу хату. У 1949 році тато постукав у двері. Коли я відчинила двері і тато став на порозі, ми всі раптово від несподіваного щастя на хвилину заніміли. Опам'ятавшись, що це не сон, а жива дійсність, всі кинулись до нього, обнімали, цілували, а сльози радості котилися з очей, мов гарячі струмочки. З болем у серці ми слухали розповіді тата про його поневіряння на засланні і серце наповнювалось по вінця гордістю за його стійкість, мужність, силу духа, за те, що він не став перед ненависним ворогом на коліна і не просив помилування. Спільно з нами щиро радів тато, бо бачив, що й ми вистояли і не зрадили високих ідеалів. Разом з тим він розумів, що його в спокої не залишать, за ним буде встановлений постійний нагляд КДБ та НКВД. В силу цих обставин наша сім'я була змушена залишити рідне місто Радехів і переїхати в

сусіднє селище Лопатин, де тато працював бухгалтером-касиром спочатку в конторі спиртзаводу, потім у школі. Тато багато читав, аналізував, дискутував особливо з панами Токарським, Мацюком, Мандрикою. Ніколи не забуду того, як часто вечорами до батька приходили люди і радились, і розпитували, що нового у світі, як змінюється ситуація на користь України.

Своєю невтомною працею мої батьки завоювали авторитет і пошану в молоді і людей, з якими вони спілкувалися, і плекали в них надію і віру в те, що сталінській імперії прийде кінець і Україна вийде на дорогу свободи і незалежності.

І прийшов той довгожданний час, але моїм батькам не судилось дожити до величного дня незалежності, ані братові Юрієві, який так рано пішов з життя.

Зараз я на пенсії, часто хворію, але як тільки вирине перед очима душі світлий образ моєї матері, я відчуваю приплив нових сил та енергії, бажання жити і творити для України добро. І я завжди дякую мамі словами І. Франка:

Мамо, голубко! Зарано в могилі
Праця й недуга зложили тебе.
Пісня твоя в невмираючій силі
В мойому серці ясніє, живе.

Листопад 1993 р.

АВТОБІОГРАФІЯ

Я, Юліян Андрій Редько, народився 21 травня 1905 року в селі Дернові, біля Камінки Струмилової, де моя мати Марія була вчителькою, а батько Костянтин — службовцем Скарбового уряду. Незабаром родина переїхала до Буська, де нас захопила війна. Після років вимушеної еміграції опинились у Станиславові, де батько був на службі як старшина УГА.

25 травня 1919 року українські державні установи й армія залишили Станиславів, батько пішов з армією на Схід, а діти (нас двоє) з мамою залишились без засобів до життя в окупованому поляками місті. Мама одержала посаду вчительки в школі ім. М. Шашкевича. Батько в листопаді 1920 року вернувся з табору полонених у Тухолі і довго не міг одержати якоїнебудь праці.

Я став учнем державної української гімназії і членом Пласту. Від 1921 року почав друкувати свої перші "твори" в журналі *Поступ*. Після того, як у 1924 році склав матуру, вся родина переїхала до Камінки Струмилової, де батько нарешті дістав посаду в Скарбовому уряді, а я став студентом "таємного" Українського Університету у Львові. За видання нелегальної газетки *Метевор* був у 1925 році заарештований.

Піврічне перебування в тюрмі дало мені багатий матеріал для написання повісти *Дурні діти*, що була видана у Відні 1926 р., а потім ще два чи три рази перевидана в Америці та в Чехо-Словаччині. Український Університет перестав існувати, а до державного мене ніяк не хотіли прийняти. Аж після відбуття служби в польській армії мене "помилювали" й дозволили записатись на гуманістичний факультет у 1927 році, який я закінчив зі ступенем магістра філософії в галузі слов'янської філології в 1932 році. Ще 1931 року я одержав посаду вчителя української і польської мови в приватній українській гімназії при Малій Духовній Семінарії у Львові. Цю школу відкрив митрополит А. Шептицький у році "пацифікації", коли влада позакривала українські гімназії і багато молоді опинилося поза школою. В цій прекрасній,

незалежній від польської влади, школі я працював 8 років, аж до 1939 року.

У львівських газетах (*Діло, Неділя, Мета*) і в журналах (*Молода Україна, Дзвони*) друкував оповідання, нариси, репортажі, рецензії. Рівно ж співпрацював в органі СУСОП-у *Студентський Шлях*. В рр. 1939-41 учителював у львівських середніх школах, а за німецької окупації в Торговельній Школі і у відновленій гімназії при Малій Семінарії.

В роках 1944-1959 працював як доцент у Львівському Педагогічному Інституті (також на посаді декана), а від 1959 до 1973 р. як доцент, а потім як професор катедри української мови Львівського Університету ім. Івана Франка. Основною галуззю моєї наукової праці була українська ономастика. Я видав дві книжки про українські власні назви і виготовив великий словник (8 томів), присвячений словотвору, етимології і географічному розміщенню українських прізвищ (досі ще не друкований). Докторську дисертацію я захистив 1969 року, але вже 1973 року був звільнений на пенсію.

Збираю матеріал для біографічного словника видатних діячів Галицької Землі, пишу спомини, фіксую різні епізоди нашого життя 1939-1950 років, написав і ширшу повість з історії Галичини від Першої до Другої світової війни, яка може й буде незабаром видана. Дещо опубліковано в альманаху *Євшан-зілля*, а дещо способом "самвидаву".

З особистого життя: Дружина моя, Марія з Пелехів, померла у 1980 році. Маю дві дочки, старша — лікар, молодша — філолог, обидві вже вдови; сина — геолога. Живу з молодшою дочкою та її дітьми. Маю 5 внучок і одного внука, одного правнука. Прожив довге, цікаве життя, бачив багато історичних подій і людей, маю що розповідати поколінню, яке народилося після 1939 року...

Львів, 25 квітня 1990 р.

ІНЖ. ІВАН ХОМА

1913-1991

Інж. Іван Хома походив із села Хороброва на Сокальщині, де прийшов на світ у серпні 1913 р. Закінчивши початкову школу в рідному селі, вчився в державній гімназії в м. Сокалі, яку закінчив іспитом зрілості в 1933 році. Вищу освіту здобув у Львівському університеті та в Українському Вільному Університеті, здобувши диплом інженера-агронома. Під час Другої світової війни працював на Холмщині. У 1943 р. одружився з Іриною, донькою о. сов. Стефанова, пароха села Вікно, пов. Городенка.

Внаслідок воєнних подій обоє з дружиною опинилися на еміграції в Німеччині, а звітдам у 1950 р. виїхали до Канади. В Едмонтоні інж. І. Хома працював на різних роботах, а найдовше — аж до пенсії — в Шеріт Гордон Ко.

Інж. І. Хома був членом Українського Визвольного Фронту, Ліги Визволення України (ЛВУ), Організації за Український Католицький Патріярхат, Українського Канадського Музею-Архіву. Часто дописував до нашої преси в Канаді: *Гомону України* в Торонті і *Українських Вістей* в Едмонтоні. Був також співробітником збірника *Надбужанщина* і бюлетеня *Надбужанська Земля* та членом Головної Управи Об'єднання Надбужанців і Редакційної Колегії збірника *Надбужанщина*. Всевишній обдарував його гарним голосом-тенором і він довгі роки співав у хорі "Дніпро" в Едмонтоні.

Відійшов у вічність несподівано 17 лютого 1991 р. і похований на українському цвинтарі св. Михаїла в Едмонтоні.

Покійного І. Хому я знав ще з 30-их років у Сокальській гімназії. Після багатьох років я зустрівся з ним несподівано під час ЕКСПО-74 в Спокені, Ваш., влітку 1974 року. Тоді хор "Дніпро" з Едмонтону і танцювальний ансамбль "Черемош" мали ряд виступів у амфітеатрі на ЕКСПО. Під час зустрічі з членами хору підходить до мене старший чоловік і питає, чи я бува не Анатоль Демусь. Відповідаю, що так. — А з якого ви села? — питає він. Кажу, що з Павлович. — А чи не знали ви

часом Івана Хому з Хороброва? — питає знов. Кажу, що знав. Тоді він, усміхаючись, каже: — Таж я і є цей Хома. Щойно тоді відкрились мені очі. Звичайно, після сорок з гаком років людина змінюється фізично до невпізнання.

МАРІЯ ЦЕГЕЛЬСЬКА-КАРМАЗИН І ЇЇ ЧОЛОВІК О. ВОЛОДИМИР

Наймолодша дочка о. Михайла Цегельського, пароха Камінки Струмилової, і його дружини Анізії, Марія, народилася 7 червня 1897 року. До початкової школи ходила в Камінці Струмилової і згодом училася в Українському Інституті для Дівчат у Перемишлі. Інституту вона однак не могла закінчити, бо вибухла війна в 1914 році.

З уваги на війну та вивезення москалями о. М. Цегельського на схід, Марія, залишившись удома, вчилася приватно. Взимку 1917 р. вона, як студентка-екстерністка, склала всі вимагані іспити в Другій Державній Семінарії у Львові та одержала вчительський диплом. Ще восени того ж року вона записалася у Львові на адміністративно-секретарські курси, зокрема вивчала друкування на машинці. Такі спеціальні курси були відкриті в тому часі для молодих дівчат римсько-католицькими монахинями ордену Сакраменток. Навчання відбувалося в будинку біля Другої Державної Семінарії.

В часі війни жінки, які раніше не працювали, мусіли замінити багатьох чоловіків, покликаних до війська; вони стали секретарками по різних установах, при чому вміння друкувати на машинці було дуже придатне.

У 1917 році в кімнатах Народного Дому в Камінці Струмилової приміщувалася команда австрійського етапу. Одна з тих кімнат мала назву "Заля Сокола". В незайнятих військовою установою кімнатах були бюро міської управи — магістрату. Недавно побудований будинок магістрату був призначений на шкільні класи камінецької гімназії. Командант етапу, капітан Ганс фон Венуш, був у 1917 р. на квартирі в одній з кімнат парафіяльного будинку. Він запропонував Марії працю цивільної секретарки при "Етапенкомандо". Це була платна посада.

Після наступу ген. фон Макензена австрійські війська вигнали москалів майже з цілої Галичини і тоді в багатьох районах і місцевостях справа прохарчування населення не була задовільно налагоджена. По містах уведено харчові картки, з яких найбільше значення мали картки на хліб, бо іншого продукту не можна було дістати. Для справи прохарчування і розподілу карток по міських управах виділено окремі

комітети, в яких значну частину працівників становили добровільці, переважно молоді жінки і дівчата. Однією з них була Марія Цегельська. До неї належала справа контролі стану населення і харчового запотребування та розподіл карток для дільниці міста з додатковими присілками, що називалися Забужжя, а були вони на східному березі Бугу. Думаю, що на тій добровільній праці вона вив'язувалась добре, бо один із магістратських асесорів, спольщений чех Ян Якубше, потомок насланих до Камінки цісарем Йосифом урядовців, запропонував їй платну позицію в одному відділі чи рефераті магістрату.

Ані першої, ані другої пропозиції вона тоді не брала під увагу, тому що виникла інша можливість, а саме: о. Володимир Лиско, який походив з Камінки Струмилової, був адміністратором парафії в Городку Ягайлонському і там, у 1917 році, заснував при парафії приватну українську початкову школу, що мала назву "Рідна Школа". До вчителювання в тій школі він тоді запросив Марію Цегельську. Другою вчителькою була його дружина, Іванна-Анізія, старша сестра Марії. Коли о. В. Лиска призначено парохом у Сасові, він там також відкрив подібну школу.

Від вересня 1917 р. до літа 1924 р. Марія вчителювала (з перервами) в Городку Ягайлонському, а згодом у Сасові, але на всі відпустки завжди поверталася до Камінки, де була дуже активна в усіх ділянках суспільно-громадського та культурного життя Камінки, а своєму батькові, о. шамб. М. Цегельському, була незамінною помічницею.

Між тогочасною молоддю Камінки Струмилової Марія Цегельська була дуже популярною особою та водночас провідною діячкою. Був там невеликий гурт студентів університету, але значна частина з них була призначена до служби в різних австрійських військових відділах. Час від часу вони діставали відпустки на доповнювання своїх студій. Головою Студентської Секції при Філії Т-ва "Просвіта" в Камінці був студент філософії Роман Паньків, якого не взяли до війська. Діяльність тієї Студентської Секції була слабка з уваги на тодішні воєнні обставини. Зате більшу активність проявляв "Драматичний Кружок", головою якого була Марія Олійник, дружина доктора. Саме в тому гуртку дуже ефективним був Роман Паньків, як режисер, а Марія Цегельська, як артистка. Вона була невеликого росту, струнка блондинка темнішої закраски, мала темносині очі і характеристичного тембру голос. Була інтелегентна, елегантна, привітна, добре танцювала й співала.

Марія також дописувала до преси про всякі події в Камінецьчині, але завжди без підпису. Камінецькі читачі такого щоденника, як *Діло*, навіть не здогадувалися, хто писав ті репортажі. Писала вона й короткі есеї літературного жанру, що також друкувались без її авторського підпису.

Листопадовий Зрив застав Марію в Камінці Струмилової, куди вона приїхала з Городка Ягайлонського з причини вибуху епідемії

дитячої недуги і тимчасового закриття школи. Тут вона цілком поринула у всяку можливу працю для відновлення адміністрації, прохарчування військових поворотців та кол. полонених, опіки над раненими, а найважливіше — організування харчів для військових частин новозформованої Української Галицької Армії.

У травні 1919 р. поляки, з допомогою армії ген. Галлера, на цілій лінії фронту — від Карпат попри Хирів і Любачів аж до старого австрійсько-російського кордону — почали генеральний наступ і протягом одного місяця виперли війська ЗУНР за Збруч. Камінка вже в половині травня опинилася під польською окупацією. Кілька днів пізніше поляки арештували Марію Цегельську та посадили її в тюрму у Львові, де вона перебувала в дуже тяжких умовах. Харчі були погані і в'язні не лише голодували, але й хворіли на червінку, що забрала значне число жертв. Тоді у Львові створено спеціальний комітет, очолений д-ром Степаном Федаком, для прохарчування в'язнів. Тоді арештували й о. М. Цегельського, якого також відставили до Львова, до тюрми Бригідок. Інспіратором тих арештувань у Камінці Струмиловій був польський ксьондз, декан Ян Черак.

Невістка о. М. Цегельського, Ольга, яка мала у Львові зв'язки і знайомства з визначними поляками, робила старання, щоб о. Михайла і його дочку Марію видістати з Бригідок, а покищо допомагала харчами два рази в тиждень. У тих стараннях значною мірою допомогла Генрика Нагірна, дружина директора львівської Народньої Торгівлі, Евстахія Нагірного. Справа о. Цегельського скоро пішла вперед і його незабаром звільнено з тюрми, але з умовою, що він залишиться у Львові, у своїй невістки Ольги, і нікуди не виїздитиме. Однак він кілька тижнів пізніше таки повернувся до Камінки. Марію звільнили з тюрми щойно під кінець липня також з умовою, що вона не поїде до Камінки, але залишиться у Львові. Деякий час вона жила в домі братової Ольги.

Після повернення до Камінки вона допомагала батькові — тоді вже папському шамбелянові — у всякій суспільно-громадській праці, деякий час вела канцелярію Народнього Дому та виконувала канцелярійну працю в Повітовому Комітеті Українського Національно-Демократичного Об'єднання. Її батько був головою того Комітету, а адвокат д-р Лев Хомінський — секретарем.

Відвідуючи сестру в Сасові, Марія познайомилася зі студентом теології Володимиром Кармазином, який народився в Сасові 20 січня 1899 р. як син Василя і Доротеї Войтиховської з Ясенева. Він здав матуру в Академічній Гімназії у Львові, а в 1917 р. вступив до Українських Січових Стрільців як однорічний доброволець зі спеціальним призначенням до вишколу в комунікаційній службі. В цій спеціалізації він згодом, в ранзі підхорунжого, служив і в УГА та пройшов цілу кампанію аж до трагічного "чотирикутника смерті". Після повернення

в Галичину був інтернований в таборі полонених. У 1920 р. його звільнили і він вступив до Духовної Семінарії у Львові, а після її закінчення одружився з Марією Цегельською. Шлюб відбувся в Камінці Струмиловій 1 листопада 1924 року.

У квітні 1925 р. Луцький єпископ Йосиф Боцян висвятив Володимира Кармазина на священника і він незабаром разом з дружиною Марією поїхав на сотрудництво до Стоянова в Радехівському повіті. Ще того самого року о. Володимира призначено до парафії Глинна Наварія б. Львова як адміністратора, а в 1926 р. перенесено його на парафію в Старих Бродах. Після Йосифінських реформ та парафія з невияснених причин стала "дочерною" парафії в м. Бродах, хоча Старі Броди мали більше парафіян, ніж самі Броди. Обидві парафії мали окремі метрики і хоч священник у Старих Бродах офіційно вважався сотрудником священника в Бродах, то на ділі він там ніяких чинностей не виконував, бо й не мав такого обов'язку. Але він також не мав титулу пароха і не був там ніяким адміністратором — його титул був "ректор". Старі Броди мали окрему восьмиклясову школу, де він був також катехитом.

Після кількох років перебування в Старих Бродах о. В. Кармазин став парохом у Павлові, недалеко Камінки Струмилової, куди переїхав 1 квітня 1933 року, а в 1935 р. був призначений парохом у містечку Поморянах, де в 1936 р. став деканом.

Навесні 1944 р., коли більшовицький фронт наблизився до Поморян, о. В. Кармазин виїхав з родиною на еміграцію до Австрії. Через табір у Штрасгофі коло Відня він прибув до Штайнаху ам Бренер, де єпископ Інсбруку призначив для нього каплицю для відправ ув одному з присілків, а в 1945 р., після капітуляції Німеччини, був призначений на капелянію в монастирському костелі у Сольбад Галь, де повинен був відправляти щоденні Богослужби. Звідтам виїхав до Америки в 1950 р. і 15 квітня прибув до Клівленду в стейті Огайо та заїхав там до своєї дочки Віри, тоді вже заміжньої за Зіновієм Квітом.

Від 1950 до 1959 р. о. В. Кармазина призначали до восьми різних місцевостей (деякі священники у Філядельфії говорили авторові цієї розповіді, що "о. Кармазином неслухно помітувано"). Щойно 4 квітня 1959 р. він став парохом у Бетлегем, Пенсільванія, звідки пішов на пенсію і переїхав до Ст. Пітерсбургу на Фльориді.

Його дружина, Марія з Цегельських, померла 28 червня 1968 р. і похована в Пармі б. Клівленду.

ЛЬОНГІН ЦЕГЕЛЬСЬКИЙ

Найстаршим сином о. Михайла Цегельського й Анізії з дому Дзерович був Льонгин. Він народився в Камінці Струмиловій дня 29 серпня 1875 року. В тому часі о. Цегельський був адміністратором парафії. До початкової школи Льонгин ходив на Забужжя. Відтак вступив до першої Державної Академічної Гімназії у Львові, де склав матуру і поступив на студії права у Львівському Університеті.

Вже в гімназії він був активний у студентському гуртку, в т. зв. "Громаді", а відтак на університеті брав участь у політичній боротьбі за український університет у Львові.

Абсолюторію із правничих студій одержав у 1889 році. Був одним з організаторів великого студентського віча на Високім Замку, де, як головний промовець, поставив ясно і недвозначно справу боротьби за українську самостійну, соборну і незалежну державу. Справа ця тоді вже не була нова, бо дискутовано про неї приватно, але ніхто в тих часах не відважувався ставити її публічно.

Л. Цегельський брав також участь у Міжнародньому Студентському Конгресі в Англії, як член австро-угорської студентської делегації. З Англії його видалено за те, що він, мовляв, образив московського царя заперечуванням його претенсій до території на схід від тієї лінії, яка ввійшла в історію як геополітичне поняття "лінії Керзона".

Після повернення до Австрії Льонгина арештовано, бо він, нібито, образив "іншого монарха" але дуже скоро звільнено від вини й кари, бо, відмовляючи москалям права до земель на схід від лінії Керзона, він, де факто, як на тодішні часи, обороняв інтегральність австро-угорської монархії.

Ще як студент, Льонгин займався журналістикою і співпрацював з пресою, а зокрема з журналом *Молода Україна*. Він рівно ж перевидав

писання Миколи Міхновського.

Після одержання абсолюторії з права він був прийнятий на практику при міністерстві закордонних справ і з Відня поїхав до австро-угорської амбасад у Стокгольмі, де був понад один рік. Повернувшись, оборонив свою працю із міжнародного права на університеті у Львові і здобув титул доктора. Як кандидат адвокатури, був зайнятий конципієнтом у кількох адвокатських канцеляріях. Потім, хоча й склав відповідний іспит на адвоката, то на ділі того фаху не виконував, але радше займався журналістикою і редагуванням різних видань. Був редактором *Діла, Свободи, Українського Слова, Літературно-Мистецького Вісника* та інших.

Л. Цегельський брав активну участь у політичних діях, а зокрема організував рільничі страйки, починаючи з 1902 року. У виборах до австрійського парламенту зорганізував у Львівській окрузі разом з о. Йосифом Фолисом виборчий бльок із сіоністами проти поляків. Тоді перший раз до австрійського парламенту увійшли як послы два жидисіоністи, а Льонгин Цегельський став одним із їхніх заступників. Відтак при наступних виборах виграв свій посольський мандат до австрійського парламенту і був послом спершу з Ярославської округи, а відтак Бібрецької. В самому парламенті був вибраний на секретаря і його підпис видніє на багатьох парламентарних протоколах. Крім цього, був членом різних комісій, головню для закордонних справ, і нераз виїздив за кордони австро-угорської монархії. Як посол, він був членом Української Націонал-Демократичної Партії, а тим самим і членом Українського Парламентарного Клубу.

Льонгин Цегельський був одним із директорів Земельного Банку Гіпотечного у Львові, членом різних товариств і установ, а зокрема проводу Сокола-Батька. Він був одним із організаторів участі українських Соколів на Всеслов'янському З'їзді Соколів у Празі в 1912 році, а також організатором Всеслов'янського З'їзду Парламентарних і Сеймових Послів з різних держав, у якому москалі участі не брали.

Рівню ж він був одним із керівників великого Січово-Сокільського Здвигу у Львові 1914 року, а коли з тих відділів оформився січово-стрілецький легіон УСС, то Льонгин був одним із членів їхньої Бойової Управи.

Коли ж за ініціативою о. Йосифа Фолиса, парламентарного посла з Львівської округи, вчасним літом 1918 року зав'язалася таємна група офіцерів-заговорників у австрійській армії, то Льонгин Цегельський був з ними в конспіративному зв'язку. Відтак, вже по смерті о. Фолиса, коли в жовтні 1918 року постала Національна Рада, Цегельський був зв'язковим поміж Радою і заговорниками та одним із двох невійськовиків, які активно діяли в конспірації. Після державного перевороту 1 листопада, коли створився уряд Західньо-Української Народньої Рес-

публіки, Льонгин став міністром внутрішніх справ, а відтак керівником міністерства закордонних справ.

Ще як посол до парламенту, він у 1914 році брав участь у переговорах з Кемаль Пашею в Царгороді, тоді як Туреччина і Болгарія приступили в Першій світовій війні до т. зв. Центральних держав, а також після заключення Берестейського миру їздив до Києва до уряду, очолюваного проф. М. Грушевським, чи потім до гетьмана Павла Скоропадського, а відтак до В. Винниченка, вже як міністер уряду ЗУНР.

Подібно як з місією до Царгороду в 1914 році, він ще їздив до Стокгольму, але тоді Швеція до Центральних держав не приступила, бо вирішила бути неутральною.

В 1919 році президент Євген Петрушевич вислав Л. Цегельського у дипломатичних справах до Відня, Праги й Берліну, а відтак як посла до З'єднаних Стейтів Америки і ще в спеціальній таємній місії до Японії.

З Америки він приїздив до Європи і навіть у 1938 році відвідав Камінку Стумилу, тоді як в американській дипломатичній місії мав побачення з німецьким Ріббентропом, польським полк. Беком, чеським Бенешем і у Львові з українськими політичними провідниками, та зокрема з митрополитом Андреем Шептицьким і японським консулом із Ужгороду.

В Україну Л. Цегельський ніколи не повернувся, незважаючи на те, що поляки робили йому різні пропозиції, включно до цього, що він міг задержати подвійне громадянство, цебто американське і польське.

Повернувшись до Америки в роках 1938-39, Цегельський помістив ряд статей у щоденнику *Америка*, в яких передрікав неминучість Другої світової війни, німецьку програму і помилковість тієї української політики, що спиралася на німецьку карту. Дещо із того передрукували українські львівські часописи.

Коли Українська Галицька Армія стала Червоною Українською Галицькою Армією, а Петрушевич, вже як диктатор, з еміграції в Берліні почав контакти з більшовиками, тоді Льонгин Цегельський зрезигнував із становища посла. Деякий час він був без праці й зарібку і остаточно став професором українознавчих предметів у протестантській колегії у Блумфілді, Нью Джерзі, звідки його по кількох роках звільнено з професури, бо він відмовився стати баптистським пастором.

В пошукуванні за новою працею став редактором дієцезального *Шляху*, а відтак редактором часопису *Америка* у Філадельфії, де й помер 13 грудня 1950 року.

Як політик, дипломат і журналіст, Льонгин Цегельський мав великий вплив на кристалізацію української державницької ідеї не тільки теоретично, але й у практичній дії.

На політичні теми написав багато статей і розвідок, і то кількома мовами. Він був автором прокламації незалежності, виданої у Львові 1 листопада 1918 року, а відтак Акту 22 січня 1919 року. В 1915 році в справі незалежної української держави вручив цісареві Німеччини, Вільгельмові II, на особистій аудієнції в Берліні, спеціальний меморіал.

З важливіших книжок, що їх він написав, була політична розвідка *Русь-Україна і Московщина-Росія*, перший наклад якої вийшов у Львові 1920 року, а другий у Царгороді 1915 року. Турецька розвідка через Манджурію перекинула в Україну 40 тисяч примірників цієї книжки.

В Америці Л. Цегельський був членом-засновником Українського Конгресу, відомого пізніше як УККА, та З'єдиненого Українського Допомогового Американського Комітету — ЗУАДК.

В часописі *Америка* він помістив ряд статей про митрополита Андрея Шептицького, а також про події, зв'язані з переворотом 1 листопада 1918 року у Львові. Ті статті відтак видано окремими книжками. Друга з них, про Листопад, вийшла посмертно п. з. *Від легенди до правди*, але там дещо пропущено, головне все те, що відносилось до переговорів з антантською місією під проводом ген. Бартелемі. Тут треба згадати ще дві книжки, які написав Л. Цегельський: у шведській мові вийшла друком у 1915 році *Ukraina-Sveriges beriglömbda bundsförvanti* (Україна — колишня союзниця Швеції), а друга, в німецькій мові, видана в Берліні також у 1915 році, п. з. *Die grossen politischen Aufgaben des Krieges im Osten und die ukrainische Frage*. Значення тієї книжки більш особливе тому, що в ній ширше розвивається справи, заторкнені в меморіалі, який Льонгин Цегельський склав у цісаря Вільгельма II, а відтак ці тези були використані німецькою делегацією на мировій конференції в Бересті Литовському.

Льонгин Цегельський був одним із визначніших українських політиків і дипломатів своєї доби. Про нього є велика кількість друкованого матеріалу, головне журналістичного, а також є багато джерельного матеріалу по архівах. Все це переважно не в українській мові.

Так як про велику кількість українських визначних діячів нема більших і точніших монографій, так нема і про Льонгина Цегельського.

Л. Цегельський мав за дружину Ольгу, дочку о. Євгена Дуткевича, пароха й діди́ча в Рудні коло Львова. Подружжя мало двох синів: старшого Юрія і молодшого Лавра.

ІВАН ШПАКІВСЬКИЙ

Мій брат Іван Шпаківський народився 5-го липня 1900 р. в селі Чаплинка, Новомосковського повіту, Катеринославської губернії, в родині державного службовця. Згодом батьки переїхали жити до Павлоградського повіту. Там брат закінчив 6-класну вищепочаткову школу, що дало йому можливість вступити до 4-ої класи 8-класної гімназії, але події того часу не дали їй йому закінчити, бо в 7-ій класі його, 17-річного юнака, застала революція 1917 року. Брат належав до Т-ва "Просвіта", Юнацької Спілки та Вільного Козацтва. Був учасником української визвольної війни як вояк Армії Української Народньої Республіки. Гімназію закінчив при українському університеті в Кам'янці Подільському і здав матуральні іспити.

Виїхавши на еміграцію до Чехо-Словаччини, студіював агрономію на Карловому Університеті, брав активну участь у студентському житті та в українському громадському житті взагалі. В 1928 р. закінчив університетські студії і одержав диплом інженера-агронома. Чехи давали можливість закінчити вищу освіту, але трудно було там знайти працю за фахом. Тому інж. І. Шпаківський переїхав до Польщі, в місто Кельце, де одержав відповідну посаду в Земському уряді. Згодом переїхав до Галичини, де короткий час працював агрономом у Золочеві, а далі в м. Белзі працював агрономом в Районовій Молочарні. Переслідуваний польською владою, яка не дозволяла українцям з Великої України працювати в Галичині, при допомозі посла до польського сейму, д-ра Романа Перфецького, одержав дозвіл жити в м. Сокалі. Від 1936 р. працював агрономом філії "Сільського Господаря" в Сокалі, де здобув собі широку популярність серед українського селянства. Два роки перед війною працював агрономом Районової Молочарні в с. Первятичах, Сокальського повіту. Під час першої більшовицької окупації опинився по другій стороні Бугу. В 1940 р. працював агрономом при Українському Повітовому Союзі Кооператив у Володаві. В другій половині 1940 р. одержав працю земельного комісара Холмської округи, де працював аж до виїзду з Холму до Києва в кінці 1941 року. Вдалося йому нав'язати зв'язок із родиною в Дніпропетровському (мати, я і мій син-юнак), куди прибув у лютому 1942 р. Тут одержав працю началь-

Інж. Іван Шпаківський з дружиною.

ника Торговельного відділу Обласної Споживчої Спілки. На тому становищі працював аж до евакуації в вересні 1943 року. 26-го вересня він з родиною (мати, сестра і брат), та з групою свідомих українців прибув до Львова. Мого сина німці раніше забрали на роботу до Німеччини.

У Львові І. Шпаківський працював у "Сільському Господарі" в організаційному відділі. У квітні 1944 р. перед новою більшовицькою навалою він з родиною подався даліше на захід і через Криницю, табір Оремовляз на Словаччині, опинився в переходовому таборі Штрасгоф коло Відня. Завдяки Українському Допомоговому Комітетові в Відні, велику групу українців перевезено до Відня, в тому числі й І. Шпаківського з родиною.

В лютому 1945 р. І. Шпаківський одружився з Оленою Гусак, аспірантом хемії Дніпропетровського університету.

Згодом почалися страшні бомбардування Відня, а брат повторно занедужав на недугу двостороннього ішіясу. До Відня вже наближалась советська армія — треба було евакуюватись. Рішили ми їхати до Авґсбурґу, бо мали вже вістки, що там діє український комітет. З Відня тяжко було виїхати через велике переповнення в поїздах. З великими перешкодами ми нарешті добрались до Авґсбурґу, зайнятого американською армією. УНРРА почала організувати табори для переміщених осіб. Чотири роки ми прожили в українському таборі Sommer Kaserne,

де пройшли всі труднощі й жахи табірної життя, включно з намаганням советських репатріаційних комісій вивезти колишніх советських громадян на "родіну", та різними "скринінгами". Але з другої сторони, в таборі розвивалось організоване громадське й церковне життя. Брат деякий час працював там референтом прохарчування, а згодом у Суспільній Опіці ЦПУЕ. Дальше ми один рік прожили в таборі Ляйпгайм, звідки й виїхали до Америки. Я і мама прибули до Америки, до Філадельфії в 1950 р., а брат з дружиною і батьком у 1951 р. прибули до Нью-Йорку. Брат кілька років працював у фабриці сірників, у відділі експедиції, а згодом на різних фізичних роботах. Був членом Союзу Ветеранів Армії УНР і членом УНДС. Останньо працював в українському висилковому бюро. Такі роботи його не задовольняли ні морально, ні матеріально. До того почав тратити здоров'я. 23-го лютого 1959 року несподівано відійшов у вічність. Поховано І. Шпаківського на українському православному цвинтарі при Церкві-Пам'ятнику в Савт Бавнд Бруці, де вже раніше спочив його тесть. Згодом між ними поховали і дружину.

Пам'ятник на могилі І. Шпаківського на цвинтарі в Бавнд-Брук, Н. Джс.

ІМЕННИЙ ПОКАЗНИК

Адамський Кіндрат 53
 Альбота Ореста 489
 Анастазієвський Микола 487
 Андрієвський, член Дир. УНР 594-595, 597
 Андрохович А. 672
 Андрусак Микола 602
 Андрушак Андріян 294
 Андрушак Меланя 140
 Андрушак Михайло Олексійович 138
 Андрушак Михайло Семенович 138
 Андрушак Семен 139
 Андрушак Ярослава 140
 Андрущишин Ілля, о. 424
 Антонич Ігор 294
 Антонович Адам 487, 493-494
 Антонюк Іван 230
 Аркас Микола 47
 Атаманчук В. 604

Бабенко Віра 93
 Бабій Олесь 489-490
 Бабський В. 242
 Бабський Гриць 617
 Бабський Лесь 243
 Багнюк Антін 666
 Бадівський Михайло 422
 Базарко Іван 631-632
 Базилевич Володимир 141
 Базилевич Лесьо 141
 Байрак Люба 251
 Балей Петро 261
 Балій Михайло 390
 Банах Володимир 48, 424
 Бандера Степан 305, 550, 552-553, 606
 Бандрівська Одарка 643
 Барабаш Гриць 113
 Баран Клавдія 490
 Бараник Гриць 370
 Барановська Анастасія 238
 Басалик Петро 244
 Басараб Ольга 314
 Бачинський О. 594
 Башук Володимир 322
 Башук Катерина 328
 Башук Петро 51, 258, 263, 323
див. також
 Чок-Зборовський Юрій
 Безхлібник В. 616
 Белей С. 636
 Березинська Дарія (Пачовська) 572
 Березинська Наталка (Шухевич) 572, 604, 606

Березинська Осипа 570
 Березинський Роман, о. 570
 Березинський Юрій 94, 104, 572, 604-605, 612
 Березовський Арпад 117
 Беркут (Сорочак Володимир) 70
 Бесик Левко 228
 Білас Василь 101-102, 104, 295, 448, 605, 618
 Біленький Ярослав 227, 269
 Білий Сергій 487, 490
 Білик Денис 428-429
 Білик Михайло 489
 Білик Олександр 271
 Білоцеркович Дмитро 143
 Білоцеркович Марія (Миколаєва) 143
 Білоцеркович Павло 141
 Білоцеркович Софія (Миколаєва) 143, 145
 Бір (Шишканинець Василь) 71
 Блажкович Іванна 369-370
 Блашук Михайло 267, 275
 Блашук Рома 251
 Боберський Іван 670-671
 Бобикевич Остап 642
 Бобинський Василь 420
 Бобко Микита 380-381
 Бобрецький Євтимій, о. 234
 Богачевський Єміліян 272
 Богачевський Константин, архіеп. 33, 36
 Богданська Таїса 632
 Богун Дам'ян, о. 234
 Богун МIRON 262-263, 272, 660
 Боднар Анатолія 235
 Бойко Іван 118, 258, 340, 613-616
 Болеслав Хоробрий, кн. 26-27
 Бондарчук Матвій 390
 Бончевський Антін, о. 32-33, 35
 Борис Лука 244
 Боровець Іван 388
 Борса Антін, о. 632
 Бортник Петро 385
 Бортник Тома, о. 339
 Боцяні Йосиф, еп. 34, 565-566, 688
 Боцяни, родина 568-569
 Боярчук Володимир 139
 Братко Грицько 238
 Брик Володимир 239
 Брикайло Михайло 229
 Брилевський Василь ("Боровий", "Босий") 328
 Брилль І. 21, 330
 Брилль Михайло 239

Бубепа Іван 149
 Будка Никита, еп. 34
 Бузікевич Василь 294
 Була Михайло, о. 318
 Бульба, отаман 610
 Бульбак Григорій 230
 Бульбак Іван Григорович 136
 Бульбак Ксеня 230
 Бульчак Стефан 431
 Буній Олесь 118
 Бурбела Юстин 49
 Бутковський Федір 114
 Буцманюк Наталія 248
 Бучкевич Михайло 391
 Бучко Іван, архієп. 33, 442

Ваврик В. 362, 364
 Вавринчук Євген 340
 Вавринюк Мирон 306, 350
 Вавришук Ніна 490
 Ваврук Василь ("Ватюга") 239, 258, 323, 327-328
 Валинський Микола 490, 493
 Ваньо, родина 567-568
 Ваньо Теодор 565
 Варварич Володимир 138
 Варварич Іван 136
 Вареха Іван 388
 Варнава Омелько 234
 Василишин Богдан 577
 Василишин Володимир 578
 Василько, кн. 21, 25
 Васиньчук Павло 489
 Васюта Іван 245
 Ватутін Н. 611
 Ващишин Стефан, о. 33
 Ващук Василь 241
 Ващук Е. 244
 Ващук Іван 48
 Ващук Іван, о. 616
 Ведмедик Іван 243-244
 Велигорський Іван 485
 Великий А., о. 234
 Величко Володимира 251, 637
 Венгринович, о. 578
 Вербицький І. 604
 Вербівський Теодозій 278
 Вергун Ольга 238
 Вергун Петро, о. 602
 Верета Прокіп 234
 Вертипорох Іван 228, 419
 Вертипорох Леонтинна 228
 Вець Юліан 43, 48
 Вибач Ніна 490
 Вибранець Володимир 269
 Винників Олекса 267
 Винниченко Володимир 593, 691
 Вирста Дмитро 99, 105
 Вислоцький Олександр 112
 Витвицький Степан 596
 Вікарчук Євгенія 140

Вікарчук Іван 136
 Вілсон В., през. 591-592, 596
 Вісьневський Єжи 534
 Вісьоло Іван 139
 Вісьона Євдокія 139
 Вітик Семен 597
 Вітман Ірина 490
 Вітовський Дмитро 566, 592
 Вітовський Йосиф 391
 Вітос Вінцент 600
 Віцько Петро 390
 Вовк Володимир 489
 Вовчків Сахарко 666
 Водоніс Марія 244
 Водонос Леокадія 236
 Возняк Кирило 673
 Возняк М. 412
 Возняк Микола 49
 Войнаровський, о. 600
 Войнаровський Я. 65
 Войтек Григорій 230
 Войтек Онуфрій 230
 Войтек Семен 230
 Войтович Прокіп 234
 Войтович Текля 235
 Вopinець Степан 636, 639
 Волинський Микола 19
 Володар, кн. 25
 Володимир Василькович, кн. 25
 Володимир Мономах, кн. 24-25
 Володимир Святославич, кн. 21, 24, 445
 Волошин Анна, 388
 Волошин Гриць 391
 Волошук П. 244
 Воробій Павло 351
 Воробій Теодозій 347
 Ворона Петро 244
 Ворончук Наталія 490

Гавілей Валентина 327
 Гавліцький Григорій 388
 Гавор Василь 388
 Гавор Йосиф 388
 Гавор Степан 388
 Гавор Федір 388
 Гаприлюк Кирик 138
 Гаприлюк Марко 388
 Гаприлюк Юрій 495, 532
 Гаврисевич Іван, о. 161
 Гапришак Люба 262
 Гаєцька Ольга 570, 580
 Гайвас Ярослав 94, 99
 Гайворонський Михайло 35
 Гайдамащук Харитон 391
 Гайдук Оксана 620, 660
 Гайдукевич Олександр 434
 Гайдук Володимир 113
 Галань В. 48
 Галань Мирон 673
 Галань Михайло 666, 673
 Галевич І. 384, 366

- Галлер, ген. 227, 595, 656, 687
 Галушак Мирослав 490
 Гамір Федір 304
 Ганіткевич Іван 49
 Ганіткевич Марія 115, 660
 Ганічак Йосип 590
 Гапанович Ольга 261, 268
 Гарасимчук Іван 230
 Гарасимчук Мирон 230
 Гарасимчук Семен 230
 Гарасимюк Петро 492
 Гарасимяк Зенон 375
 Гарасимяк Осип 360, 364-366
 Гарасовський Андрій 323
 Гарасовський Станислав, о. 239, 323, 657
 Гасин Олекса 606
 Гвоздович Олександр 426
 Герасимюк Т. 482
 Германюк Максим, митроп. 639
 Гільвіса Луцько 381
 Гіряк Ю. 636
 Глинянський Іван 572
 Глушко Андрій 342, 617-619
 Гнатевич Богдан 603
 Гнатевич Володимир 347
 Гнатишин Іван 388
 Гнатюк А. 244
 Гнатюк Пантелеймон 250
 Гнида Іван 230
 Гнида Параскевія 230
 Годис Антін, о. 419, 424
 Годованець Кирило 431
 Годованський Андрій 303
 Годованський Зенон 271
 Гоза Теодор 669
 Гойдало Андрій (Муроція) 304
 Гойдало Омелян (Нагайський) 304
 Головайчук Федір 577
 Головка Карпо 222
 Голубець Микола 566
 Голубович С. 596
 Голуфко Тадеуш 118, 605
 Гончар Петро ("Чорний") 150
 Горак Михайло 113
 Горак Текля 241
 Горбай Василь 48
 Горбай Марія 244
 Горбач Р. 244
 Горбачевська Зеня 249
 Горбачевський Богдан, о. 386, 389
 Горбачевський Іван 590
 Горбачевський Льонгин 422
 Горбовий Ярослав 113
 Гордашевська Йосафата 235
 Гординський Святослав 262
 Гординський Ярослав 409, 412
 Горшко Іван 423-424, 426
 Граб Володимир, о. 161
 Грабар Олекса 673-674
 Грабець Олександр 388
 Грабинський Дмитро 388
 Грабовенська Любов 248
 Грабовенський Н. 271, 275
 Грабовий Микола 240
 Граюк Віталій, о. 234
 Греків О., ген. 596, 598
 Гресь Володимир 490
 Гринів Петро ("Кучерявий") 150
 Гринів Роман 113
 Гринюк Гнат 136
 Гринюк Роман 269, 271
 Гриньків Євген 259-260, 262-263, 277
 Гриньовський Володимир 673
 Гриньох Стефан, о. 33-34
 Грицак Михайло 363
 Грицик Григорій, о. 221, 291
 Грицик Олекса, о. 221, 223
 Грицина Гриць 243
 Грінченко Борис 648
 Громаницький Ізидор 667
 Громовий (Лагола Петро) 68, 86-87, 89
 Грушевський Михайло 423, 691
 Гудим Степан 243
 Гук Марія 115
 Гук Самійло 340
 Гук Филимон 291, 295
 Гулявський Гр. 244
 Гура Матей, о. 234
 Гура Микола ("Недобитий") 306
 Гура Михайло 242-243
 Гусак Микола 144
 Гусак Олена (Шпаківська) 694
 Гучко Володимир 99
 Гаватович Якуб 409-410, 412, 430
 Галецький Микола 113
 Галянт Василь 144
 Галянт Василь (Леськів) 141
 Ган Петро 43, 46
 Гаук Василь 48, 226
 Гаук Степан, о. 161, 573-575, 669
 Гела Іларіон, о. 161
 Гела Степан 257, 262, 675
 Герчук Іван 120
 Гозда К. 244
 Гой Василь 314, 319
 Гой Яків 314
 Гопда Марія 238-239
 Голко Нестор 673-674
 Голяш С. 145
 Гофрик Володимир 229
 Грева Василь 244
 Грева Степан 241
 Грица Андрій 113
 Гудзій М. 412
 Давид Ігоревич, кн. 21, 25, 566
 Давидович Богдан 420, 422
 Давидович В., о. 577
 Давидович Іван 427
 Давидович Іван, о. 34
 Давидович Михайло 427
 Давидович Омелян, о. 339

Давидович Роман 261
 Давидович Ярослав 418, 420
 Давидовські, родина 568
 Давосир Григорій, о. 419, 424
 Данилишин Дмитро 101-102, 104, 295, 448, 605, 618
 Данило Романович, кн. 25, 28, 331
 Данилюк, хор. 48
 Данилюк Дарія (Питлик) 577-579
 Данилюк Люба 577
 Данилюк Микола, о. 576-577
 Дацій Юліан, о. 236
 Дацюк Іван 484
 Дацюк Семен 48
 Дацюк Теодозій 278
 Дацюк Хома 238
 Дацько Стефа 269, 278
 Дачишин Юрій ("Кришталь") 117, 121, 129
 Демидчук Володимир 567
 Демидчук Семен 565-567
 Демусь Анатоль 5, 461, 558, 573, 683
 Демчишин Гриць (Демків) 142
 Демчук Антін 49
 Демчук Галя 251
 Демчук Іван 115, 295
 Демчук Іван Юстинович ("Хрін") 136
 Демчук Михайло Юстинович 136
 Демчук Осипа 251
 Демчук Петро 241, 285
 Денисюк Іван 490
 Денікін, ген. 598-599
 Децик Іван 673-674
 Дешиця Іван 237
 Дешиця Степан 238
 Джуґало Іван 138
 Дзвінковська Клявдія 305
 Дзюцюк Михайло 221
 Дзік Володимир 138
 Дзядик Петро 629
 Дибайло В. 362
 Дибайло Дмитро 362, 364
 Дибайло-Купчинська Цєся 249
 Дигдала Євген, о. 34
 Дикий Василь 49, 226
 Дикий Олександр, о. 236
 Дичаковський Кость 230
 Дичаковський Петро 230
 Дишкант Василь 620-622, 661
 Дідух Данило 392-393
 Дідух Ева 369-370, 392
 Дідух Іванна 392-393
 Дідух Катерина 393-394
 Дідух Надія 392-393
 Дідух-Дідушицький, граф 446
 Дмитрук, о. 436
 Дмоховський Матей, о. 160
 Добош М. 632
 Долгун Ольга 251
 Долежал К. 596
 Доманчук Петро 20
 Домковичі, родина 568
 Дорошенко Н. 629

Дорошенко Петро, гетьман 423
 Доскоч Данько 388
 Драгоманів М. 412
 Драган 226, 228
 Друневич, інж. 271
 Дубик Катерина 240
 Дубик Теодор 241
 Дубовець Іван 391
 Дубовець Семен 391
 Дубський Григорій 244
 Дудрак Текля 235
 Дужий Микола 51, 262
 Думанський В., о. 572
 Дуткевич Євген, о. 692
 Дуткевич Роман 363-365
 Дячишин Андрій 271

Евлогій, єп. 223
 Еда Петро 241
 Еліяшевський Василь 99

Євреїнов Олександр, єп. 33
 Єфремов Сергій, полк. 607

Жегалович Іван, о. 380-381, 580
 Жегалович Тадей 381
 Желібовський Л., ген. 596
 Жигаль Іван, о. 236
 Жібжицький Киселик 304
 Жовнірчуки, родина 569
 Жук Віктор, о. 161
 Журавель Ілько 576
 Журавський Владислав 628
 Жураківський Маріан 104
 Журовська Анна 230
 Журовська Мокрина 230
 Журовський Іван 230

Забавка Василь 419
 Забівський Микола 243-244
 Завада Михайло 49
 Задворняк Петро, о. 424
 Залеський М., о. 489
 Залівський Микола 144
 Занько Богдан 253, 262
 Запесоцький Петро 389
 Заремба Мирон 350
 Зарицька Марія 422
 Заставний Володимир 267
 Захаревич Степан 242-243
 Захарчук С., о. 65
 Зацухний Микола 114
 Заяць Іван 113
 Заяць Луць 142
 Зборок Іван 389
 Зброжек Михайло 238
 Звадюк Володимир 269
 Звір І. 113
 Зелений Богдан 49
 Зепений Зенон 49

Зілінський І. 636
Зінкевич Зенон 422, 427
Зінкевич Михайло, о. 382, 424
Зінкевич Роман 375
Зінкевич Ярослав 422
Зінько Андрій 238
Зінько Василь, о. 233-234
Зінько Марія 235
Зубань Василь 391
Зубань Луць 385, 391
Зубик Ярослав 140

Іванець Володимир 48
Іванець Катерина 225
Іванець Лев 363
Іванець Орест 271
Іваницький Михайло 271
Іванович Ілля 364, 366-367
Іванойко Гриць 142
Іванський Павло 136
Іванчук Василь Іванович 136
Іванчук Петро 238
Іванюк Іван 230
Ігор, кн. 20
Іларіон, митроп. 543, 639
Ілечко Іван, о. 222
Ільків Микола, о. 112
Ільницька Соня 418
Ільчишин Григорій 144
Іщишин Андрій 245
Ішук Августин 623
Ішук Роман 623-627

Йопик Григорій 626

Кавка Іван 304
Казанівська Дарія 375
Казанівська Леонія (Жеґалович) 580
Казанівський Андрій 391
Казанівський Богдан 122-123, 125, 127, 384, 604, 617
Казанівський Василь 363, 385-386
Казанівський Григорій 380-381, 384-386
Казанівський Ілько 377, 382
Казанівський Омелян 108
Казанівський Орест 604
Казанівський Петро 380, 391
Казанівський Петро, о. 383, 572, 580-581, 603
Казанівський Сава 378
Казанівський Федір 388
Казанівський Ярослав 391
Каланюк Григорій 230
Калиба Михайло 230
Калиневич Іларіон 5, 416, 422, 662
Калинівський Григорій 144
Калинівський Петро 144
Калист, еп. 20
Калиш Анастасій, о. 234
Калуба Дмитро 230

Кандиба-Ольжич О. 610
Кандюк Панкратій, о. 234
Кантор Іван 238
Кантор Степан 239
Капіл, родина 568
Капустянський М., ген. 598
Карабан Пелагія 235
Карабин Іван 673-674
Караван Антін 628
Караван Галя 251
Караван Ксаверій 49
Караван Льонгин 278
Караван Мирон 49
Караван Осип 49
Караван Ярослав 375
Караванський М. 374
Карбовський Володимир 490
Кармазин Володимир, о. 687-688
Карп'як Михайло, о. 161
Карп'як Олена 249
Карський, проф. 533
Каспрук Лаврентій 234
Кацапер Йосип 295
Кашуба Вікента 251
Кашуба Іван 47
Кашубинська Ірина 246, 251, 261
Кашубинська Ольга 246
Кашубинська Стефа 249-250
Кашубинський Іван, о. 161, 266, 275, 278
Квіт Зіновій 688
Кемпнюк Василь 391
Кердашук Марія 490
Керницька Зеновія 490
Киселек Анна 235
Кисілевська-Трач О. 632
Кисіль Павло, о. 234
Кисіль Пасив, о. 234
Кідиба Дмитро 490
Кізима Теодор, о. 577
Кінаш Михайло 305
Кіндратюк Микола 304
Кіндратюк Михайло 305
Кішовар Настя 241
Климишин Микола 117
Климів Гриць ("Мармаш") 52, 115, 258
Климів Іван ("Легенда") 121, 125, 263, 607, 612, 620
Климчак Володимир 322
Климчак Михайло, о. 323
Климчук Захар 154
Климчук Осип 241
Кліш В. 616
Клочурак С. 607
Клячківський Дмитро ("Клим Савур") 608
Кней Іван 673-674
Кней Петро 136
Книш З. 273
Книш Ліда 251, 268, 271
Книш Микола 271
Книш Степан, о. 385-386, 391
Книш Я. Б. 217
Ковалик В., о. 280, 282-284

Ковалишин Григорій 385, 390
 Ковалюк Ірина 490
 Коваль Анастасія 238
 Коваль Анна 244
 Коваль Василь 244
 Коваль Іванка (Гриньків) 277
 Коваль Михайло 238
 Коваль Олександр 424
 Ковальський Володимир, о. 418-419, 424, 448-450
 Ковальчук Володислав 262
 Ковальчук Марія 139
 Ковч Мирослав 643
 Ковшевич Лев, о. 161
 Кожушко Микола 96, 99, 245
 Козак Петро 154
 Козак Теодор 144
 Козакевич Атаназій 305
 Козачок Григорій 139
 Козик Тимотей 230
 Козира В. 242
 Козира Мирон 242-243
 Козій Дмитро 238
 Козій Лаврик 586
 Козій Олександр 389
 Козловський Василь 113
 Козлюк Петро 487, 498-490
 Козьолковська Євгенія (Геня) 251, 628, 630
 Козьолковський Ф. 628
 Колесса Ф. 636
 Колісник Адам 391
 Колісник Василь ("Сагайдак") 386, 391
 Колісник Володимир 391
 Колісник Петро 391
 Колодзінський Михайло 606
 Колодницький, пор. 49
 Колодницький Зенон 490, 493
 Коляно Григорій 389
 Коновалець Євген 601, 604
 Кононович Іван 382
 Кононович Федір 389, 391
 Конопечий Прокіп 139
 Концевич Іван 390
 Коньчук Василь 244
 Копешко Степан 140
 Коприянчук С. 244
 Корда Іван 113, 122-123, 127
 Кордуба Мирон 487, 489
 Коритко Мирон, о. 572
 Корінець Дмитро 113, 121
 Корнелюк Іван 245
 Король Гнат 230
 Король Йосафат 234
 Кортяк (Куртяк?) Анна 428
 Кортяк (Куртяк?) М. 428
 Косар (Коссар) Володимир 42-44, 46-48
 Косар Роман 43, 47
 Косаревич Гена 429
 Косаревич Роман 428
 Косоцька Валерія 246
 Коссак Зенон 95, 605-606
 Коссак Іван 601

Костецький Євген 113
 Коструба Теофіл, о. 321
 Костюк Іван 252-253, 263
 Костюк Петро 262-263
 Костюречко Василь 144
 Костюречко Михайло 144-145
 Костюречко Юрій 144-145
 Костюречко Ярослав 142
 Котик Надія (Кух) 251, 276, 631-633
 Котик Люба (Галібей) 251
 Котис, о. 305
 Котис Мирон 258, 260
 Котко Д. 294
 Котляревський Іван 566
 Которович Геннадій 490
 Кохалевич Мирон 49
 Кохан Володимир 248, 267, 636-641
 Кохан Гриць 639
 Кохан Євгенія 347
 Кохан Іван 350, 636
 Кохан Іван, проф. 634
 Кохан Мирон 347, 639
 Кохан Роман 639
 Кохан Семен 634, 636
 Кохан Ярополк 639
 Кохановський Зеновій І. 493
 Коханчук Володимир 295
 Коциповський Йосафат, єп. 235, 342
 Коцко Роман 241
 Коцовський Федір 142
 Коцюба Степан 674
 Коцьма Настя 241
 Кошалківський Адам 48
 Кошарський Омелян 436
 Кошарський Т. 436
 Кошик Лука 230
 Кошиць Олександр 642
 Кравець Гриць 289
 Кравців Богдан 258
 Кравців Зеня 577
 Кравців Стефа 577
 Кравченко Уляна 246
 Кравченко Осип 31, 221
 Кравчук Іван 93, 99, 241
 Кравчук Павло 347
 Кривов'яз Луць 390
 Крижанівський Роман 276
 Криловська Галя (Підгорецька) 451
 Криницький Омелян, о. 222
 Криницький Рафаїл, о. 234
 Крип'якевич Леся 585
 Крисінський А. 534
 Крисько Тесько 230
 Крицький Микола 390
 Кришталович Тарас 490
 Кріса Андрій 386, 390
 Кріса Петро 391
 Крохмалюк Любомир 267, 271, 274, 276, 278
 Крохмалюк Стефа 251
 Крохмалюк Теодозій, о. 274
 Крук Лука 267

Крук Юрій 290
 Крупа Василь 102
 Крут Семен, о. 323
 Крутій Федір 228
 Кручкович Володимир 294
 Кручкович Я. 438
 Крушельницька Лідія 262
 Крушельницький Льонько 263
 Ксенюк Іван (Єрко) 144
 Ксенюк Іван (Плахтон) 142
 Ксенюк Павло (Гусаків) 142
 Ксенюк Семен 144
 Кубійович Володимир 160, 206, 285, 311, 356, 398, 486, 551, 638
 Кублій Іван 122-123, 126-127
 Кубяк Іван ("Прибувший") 306
 Кудлайчук Ярон 306
 Кузик Михайло 489
 Кузьмин Микола 277
 Кузьмич Іван 586
 Кулибаба А., о. 282, 284
 Куликівець Гриць 113
 Кулинич Григорій, о. 161, 237, 243, 309
 Кульчик Йосиф 43, 48
 Курдидик Е. 436
 Куреша Степан 490
 Курії, родина 569
 Курманович, ген. 598
 Курчаба Іван, о. 419, 424, 451
 Кухар Роман 408, 642
 Кухта Василь 364-385, 390
 Кухта Гриць 391
 Кухта Дмитро 391
 Кухта Іван 380
 Кухта Марія 390
 Куць Василь 379, 386, 391
 Куць Данило (Данис) 378
 Куць Данько 378
 Куць Євген 377
 Куць Ів. 391
 Куць Іван 381, 391
 Куць Микола 390-391
 Куць Петро 385
 Куць Тимко 381
 Куць Федір 378, 384, 391
 Кучмяк Михайло, о. 632
 Кушнерик Йосафат 238

Лавний Дмитро 390
 Лавний Зенон 391
 Лавний Леонід 388
 Лавний Михайло 377, 388
 Лаврецький О., о. 221
 Лаврівський, о. 221
 Лагода В. 244
 Ласовська-Крук Мирослава 259

див. тез

 Сенів Слава (Мирослава)
 Лах Павло 48
 Лахман Павло 99
 Лащук Михайло 389

Лащукевич Катруся 429
 Лебедь Микола 117, 119
 Левинський, інж. 363
 Левицький Борис 262
 Левицький Еміліян, о. 339
 Левицький Кость 589-592, 599-600
 Левицький Михайло 673
 Левицький Михайло, кард. 586
 Левицький Н. 264
 Левицький Юліян 670
 Левін П. 412
 Левко Грицько 244
 Левосюк Теодор 350
 Левочко Василь 239
 Левусь Роман 388
 Лемик Микола 100, 113, 117, 120, 605
 Лемішка Іван 424, 438-439, 662
 Лесик Йосиф 237
 Леськів Яць 665, 669
 Лех Кирило 363-364
 Лехнюк Євстахій 420
 Лисак Микола 577
 Лиско Володимир 418
 Лиско Володимир, о. 686
 Лисько Зіновій 642-645
 Лисько Кость 263, 277
 Лисько Оленв 251
 Литвин Гнат 243
 Литвин Іван 427
 Литвин Михайло 422
 Литвин Олександр 113
 Литвинець Любомир 490, 493
 Літвицький Андрій 638
 Лиськевич Осипа 269
 Літвінчук Василь (Харків) 304
 Літвінчук Володимир (Зарків) 304
 Ліщук Ліда 369
 Лобай Григорій 646
 Лобай Євген 646
 Лобай Іван 418
 Лобай Катерина 646
 Лобай-Лупиніс Анна 646
 Лозинський Михайло 594
 Лозинський Осип 245
 Ломницький Єремія, о. 235
 Ломницький А. 604
 Лонкевич Роман 262-263
 Лопушинська Галя 247
 Лостен Василій, єп. 575
 Лотович, лікар 424
 Лотоцький Михайло 363
 Лотоцький Рафаїл, о. 234
 Лукань Володимир 139
 Лукашевський Володимир 435
 Лукашевський Михайло 435
 Лукашевський Степан 435
 Луцейко 102
 Луцина Лукія 377
 Луцюк-Мостович 540
 Луцький-Шумський Василій 374
 Луців-Шумський Роман 375
 Лучкевич Іван, о. 161

Лушак Іван 114
Любачівський Мирослав, еп. 574
Люце Віктор 611

Мада Северин 113, 117, 120
Мазепа І., прем'єр УНР 638
Мазепа Іван, гетьман 260, 323
Мазурик Іван (Яндрусишин) 145
Мазурик Петро 143
Мазуркевич Володимир 673
Мазурок Мирон 347
Мазурок Михайло 145
Мазурок Ярослав 259
Мазяк Галина 374
Маївський Дмитро ("Косар") 263, 612
Майлов 113, 606
Макар Василь ("Безвідний") 243, 263, 617, 649
Макар Володимир ("Вадим") 116, 127, 145, 252-253, 258, 260, 262-263, 339, 342, 613, 617, 619, 646, 648-650, 652, 661
Макаренко, проф. 487, 489
Макаренко, член Дир. УНР 594
Макарук Володимир ("Кавка") 299
Макарук Семен (Курчовий) 304
Макаруха Н. 272
Макітра Іванна 375
Маковецький Іван 391
Маковецький Роман 390
Максимець Ганка 577
Максимець Гриць 244
Максимир Іван 241
Максимів М. 114
Максимів Теодор 113
Максимович Андрій 427
Максимович Іван 429
Максимович Мирослав 422
Максимчук Анна 251
Максимчук Іван 565
Маланяк А. 362
Малеша С., о. 65
Малик Зеновій 487, 489
"Малина" (пс.) Степан 142
Малиновська Геня 271
Малицька Люба 251
Малюца Антін 117
Малюца Іван 121, 129
Мандрика Роман 577
Манько Василь 48
Марків Дмитро 222, 291
Мартинець Гнат 672
Мартинець Михайло 596
Мартинець Татяна 490
Мартинюк Володимир 261
Мартинюк Григорій 672
Мартинюк Марія 138
Мартинюк Микола (теолог) 422
Мартинюк Микола (Марцинюк, Кравчук) 5-6, 237, 253, 291, 294-296, 651-654
Мартинюк Платон, о. 234
Мартос Борис 594, 597

Марунчак М. 616
Марцинюк Катерина 294
Марченко Андрій 122
Масиник Василь 617
Матвіїв М. 449
Матерна Володимир 139
Матла Зенон 113
Матла Омелян 262
Мацейко Гриць 614
Машталір Павло Андрійович 136
Мащак Осип 119, 122
Медвідь Василь 350
Медвідь Ірина (Іваницька) 251
Медвідь Мирослав 271
Мелих Томко 144
Мельник Андрій 83, 550-552, 610
Мельник Василь 240-241
Мельник Іван 310,
Мельник Лука, о. 310
Мельник Марко 237-238
Мельник Микола 669
Мельник Михайло 383
Мельник Пилип 390
Мельник Степан 310
Мельник Теодосія 235
Мельник Тома 310
Мельник Юрій 237
Мельникович Василь 47, 49
Мельникович Осип 657-658
Мельничук Михайло 226
Ментух Іван 113
Менцінський Модест 643
Менцінський О. 261
Метюк Настуся 484
Мечник Степан 576
Мигаль Григорій 565, 655
Мигаль Ілько 660
Мигаль Кость 239, 655-659
Мигаль Павло ("Павур") 122-123, 126-127, 133, 263, 268, 620, 660-661
Мизюк Катря 251
Микитюк Прокіп 230
Миколаєвич Михайло, о. 161
Миколаєвич Роман 355
Миколайчук Мартин 272
Микуляк Федір 266
Милик Яків 666
Мирон Іван 596
Мирон-Орлик Дмитро 100
Мисинків Іван 439
Миськів Іван 99, 102-103, 105-106, 111, 113
Миськів Семен 364, 366
Михайлишин Семен 408, 422, 662-663
Михайловська (з Городилович) 248, 251
Михалюк Володимир Матвійович 136
Михалюк Роман ("Робінзон", "Дума") 136, 291, 295
Михалюк Степан Панькович 137
Михальчук Лука 48
Михальчук Микола 286
Михальчук Пелагія 251

Михаць Юліян 113
 Мицевич Степан 586
 Міляшук-Гайдуковська Ольга 297
 Мінко Олександр 364, 366-367
 Мінко Петро 662
 Міхновський Микола 690
 Міхняк Р. 237
 Мойко Настя 241
 Монцібович, о. 671
 Моравецький Ігнатій, о. 423, 585
 Мороз Володимир 113
 Морозовський Іван 242-243
 Мостова Софія 388
 Мотилка І. 114
 Мотиль Олекса 437
 Мотлюк Р. 362
 Мотлюк Сава 383
 Мроцюк Методій 306
 Мстислав, митроп. 542
 Мстислав Данилович, кн. 25
 Мудрий Василь 636
 Мудрик Ярослав 444
 Музика Анна 235
 Музика Василь 245
 Мулька Ярослав 136
 Мулькевич Гавриїл 418, 427
 Мурович Ярослав, о. 375, 577
 Мусій Олена 250
 Мусій Роман 262
 Мушак Микола 114

Набережна Євгенія 375
 Набережний Іван, о. 572
 Набережний Роман, о. 375, 650
 Навроцька Христина 632
 Навроцький Осип 639
 Навроцький Юрій 632
 Нагірний Василь 585
 Нагірний Дмитро 391
 Нагірник Євстахій 687
 Надлер Юліян 43, 48
 Назар Анна 140
 Назар Михайло Панькович 138
 Назар Петро Филимонович 139
 Назар Ярослава Филипіана 140
 Назарук О. 51-52
 Наконечний Іван 241
 Наконечний Йосип 241
 Нападій М. 374
 Небожук Володимир 272
 Небожук Теодор 258
 Несторович В. 273
 Нидза Володимир 113, 132
 Никон Іван 230
 Никон Кость 230
 Никон Сильвестер 230
 Никорович Юліян 310
 Ничай Геноефа 244
 Ничай Степан, о. 161
 Новак, Віктор 648
 Новаківський Олекса 262
 Новацький Іван Степанович 136

Новацький Петро Андрійович 136
 Новицька Ольга 374
 Новосад Дмитро 243
 Новосад Євген 451
 Новосад Іван, о. 446
 Новосад Микола 243
 Новосад Роман 295, 392
 Новосад Яким 446

Огоновський О. 412
 Огіньський Володимир 241
 Огіньський Михайло 241
 Огіньський Теодор 240
 Одноріг М. 616
 Ожга Гриць 243
 Окіпнюк В. 616
 Олег, кн. 26
 Олекса Іван 139
 Олекса Микола 242-243, 267
 Олексин Василь, о. 339, 342
 Олексишин Іван 9, 446
 Олексів Петро, о. 34
 Оленьчук Кузьма 294
 Олесницький Євген 589
 Олесько Богдан Володимирович 140
 Олесько Володимир Саварович 136, 295
 Олесько Володимир Федорович 139
 Олесько Дмитро 138, 291, 295
 Олесько Йосафат 294
 Олесько Омелян Федорович 138
 Олесько Текля 294
 Олійник Марія 686
 Олійник Надія (Хмара) 6, 648, 651
 Олійник Оленка 249
 Олійник Степан 380, 390
 Олійник Яків 240-241
 Олійник Ярослав 422
 Ольга, кн. 20
 Ольхівський Борис 490
 Ольховий Володимир 673-674
 Омелян Іван Кирилович 136
 Омелян П. 244
 Омелянович-Павленко М., ген. 596
 Органіста Іван 439
 Органіста С. 438
 Орєнчук Володимир 5
 Орісюк Семен 347
 Орлик Мирон 607
 Ортинський Сотер, єп. 38
 Осецький, отаман 597
 Оскілко, отаман 227, 595
 Осмак Роман, о. 335, 345, 347
 Остапик Григорій (Антошків) 145
 Осьмачка Тодось 490
 Охрим Володимир 676
 Охрим (Охрім) Олександр 49, 225, 664, 675-676
 Охримович, проф. 487
 Охримович Іван 263
 Очабрук Іван 238

- Павлик М. 412
 Павловський Петро 244
 Павлосюк Никита, о. 392
 Павлусевич Володимир 487
 Павлюк Антін 490
 Павлюк Дозя 250-251
 Павлюк Іван 241
 Павлюк М. 65
 Павлюк Михайло 49
 Паїк В. 342
 Паланицький Іван 99
 Палиба Тома 238
 Паліве Дмитро 52, 258, 636-638, 658
 Палка Сафат 222
 Палюхів Катерина 370
 Панасюк Василь 378, 380
 Панасюк Віра 677
 Панасюк Володимир 385
 Панасюк Леон (Дубенський) 385
 Панасюк Леонід 388-389
 Панасюк Михайло 364, 677
 Панасюк Павлина 677
 Панасюк Петро 391
 Панчук Ярослав 375
 Паньків Іван 113
 Паньків Роман 686
 Парилевич Григорій, о. 161
 Парубоча Анна 383
 Парфенюк Борис 273
 Пасека Дмитро 294
 Пасіка Іван 230
 Пастернак Євген 28
 Пачовський В. 572
 Пачовський Святополк 572
 Пашковський В. 49
 Пашковський Володимир, о. 442
 Пашук Катерина 239
 Пекарська Марія 426
 Пекарська Марта 422
 Пекарський Роман 426
 Пелех Аркадій 490
 Пелех Іван, о. 424
 Пелех Марія (Редько) 422
 Пелехатий Петро, о. 34
 Пелехович Йосиф, о. 34-36
 Пелеш Юліян, єп. 32
 Пелліх Володимир, о. 35, 361-363, 374
 Перетятко Іван 290
 Перешлюга Дмитро 544
 Перфецький Володимир 425
 Перфецький Роман 267, 693
 Перфецький Ромуальд 425
 Перезіль Євгенія 115
 Петлюра Симон 439, 541, 583-594, 597-599
 Петриченко Микола 269
 Петришин Василь 238
 Петришин Григорій 290
 Петришин Мартиніян 234
 Петришин Михайло 238
 Петрів Валентина 490
 Петрошук Костянтин 113
 Петрушевич Антін, о. 588
 Петрушевич Григорій, о. 588
 Петрушевич Євген 291, 418, 425, 565-566, 588-602, 691
 Петрушевич Микола, о. 588
 Петрушевич Омелян, о. 565-566, 588
 Петрушевич Роман 417, 420, 422
 Петрушевич Юрій 418, 422
 Перацький Броніслав 606, 613
 П'єц Данило 99
 Пилип Якінт 292
 Пилипчук Анна 244
 Пилипчук Марія 369
 Пиріг Павло 228
 Підгайний Богдан 604, 612
 Підгайний Володимир 380, 383, 572
 Підгорецький Антін, о. 451, 454
 Підгорецький Микола, о. 35-36
 Плешкевич Іван, о. 161, 221, 583
 Плешкевич Іванна (Пиріжок) 583
 Плешкевич Маріян, о. 583-584
 Плешкевич Омелян 231, 263, 583
 Плятер Йосиф, граф 222
 Пляцко Панас 666
 Повзун Іван 230
 Погоня, пор. 52-53, 58, 60, 62-63
 Поздоровський Петро 294
 Покинсьборода Андрій 140
 Покинсьборода Марія 244
 Покотило Гриць 244
 Покотило Осип 244
 Покотило Федь 244
 Полішко Мирон 266
 Полюга Іван 426
 Полянський Амвросій, о. 36
 Полянський Михайло, о. 160
 Польовий Федько 540
 Попик Іван 140
 Попович Іван 140
 Портухай Семен 422
 Посацький Михайло 671
 Потапів Євген 114
 Потоцький Салезій, граф 233
 Придаткевич Р. 645
 Принадний Іван 243
 Приступа Теодор 350
 Притула Е. 439
 Прихідко, пор. 48
 Пришляк Євген 113
 Прірва Євген 64, 151, 392

див. тез

 Штендера Євген
 Прокоп Мирослав 112-113
 Прокопчук Іван 237
 Прокопчук Марія 238
 Прокопчук Сильвестер 237-238
 Прохурський Микола 578
 Процишин Жигмонт 262
 Проців Гриць 113
 Проців Михайло 119
 Процідло П. 244
 Процович (мати Процовичка) 152-155
 Процович Євгенія 152-154

- Процович Петро 154-155
 Процович Теодор 152-154
 Процюк Богдан 305
 Процюк Василь 305-306
 Процюк Марія 306
 Проць Степан 275-276
 Пура Максим 243
 Пушкарський Павло, о. 234
 Пшевллоцький Роман 140
 Пшепюрський Осип, о. 278
- Радецька Анна 237
 Радовець Микола 291, 294
 Рак Богдан 262
 Рак Павло 343-344, 617
 Раковський Іван 671
 Раковський Хр. 601
 Раставецький Щасний, о. 221
 Рахманний Роман (Олійник) 5, 603
 Рачинський Петро 271, 278
 Редько Костянтин 426
 Редько Марія 418
 Редько Юліан 416, 419-420, 422, 681
 Рен (Мізерний Василь) 69-71
 Решетарський Мартин 244
 Решетило Василь 113
 Решетило Ольга 251
 Решетило Теодор 637
 Решетука О. 362
 Рибчук Василь 271
 Ринковська Марія 490
 Рихва Іван 244
 Рихва Степан 434-436
 Ричок Роман 632
 Ріко-Пеленська Оксана 52-53
 Ріпецька Володимира 246
 Ріпецький Мирослав, о. 141, 161
 Ріпецький Нестор 270
 Ріпецький Олександр 267
 Ріпецький Степан 620, 626
 Робак Іван 347
 Рожанський Казимир 391
 Розік Петро 391
 Романик Й., о. 280, 282, 284
 Романів Михайло 238
 Романів Семен 268, 272, 633, 660
 Романчук Андрій 369
 Романчук Юліан 590
 Романюк Володимир 493
 Романюк Григорій 145
 Романюк Гриць (Хиців) 142
 Романюк Микола 145
 Руда Марія 113, 115
 Руданський Степан 679
 Рудий Михайло 117
 Рудик Влодко 149
 Рудик Левко ("Вістун") 151
 Рудковський Микола 490
 Рудницька Мілена 249
 Рудницький Петро 493
 Рудчик Б. 532
 Рябий Тимко 390
- Саварин Іван 113
 Савенко Миськів Христофор, о. 236
 Савицька Татяна 490
 Савчак Іван 673-674
 Савчак Олена Теодора (Гаук) 573
 Савчинський Ярема 98, 99, 102
 Савчук Василь 241
 Савчук Володимир 99
 Саган Зенон 422, 426, 434-435
 Саган Олександр 364, 367
 Савевич, дир. 363
 Сайкевич Петро 409
 Сак Василь 48
 Салагуб Луць 369
 Салагуб Федь 668-669
 Саліковський Олександр 549
 Саляк Володимир 99, 112
 Самборська Анна 369
 Самелюк Степан 350
 Самелюк Тимко 337
 Самохваленко Олесь 490
 Самсонович Я. 14
 Самчук Уляна 115
 Сапоцький Петро 253, 294, 340, 342-343
 Сапрун Степан, о. 223
 Саруба Іван 230
 Сас Йосип 431
 Свенціцький Іларіон 428, 565
 Свенціцький Михайло 428
 Свидницька Слава 251
 Свидницький Роман 154
 Свістун Богдана 490
 Свістун Микола 286
 Свістун Роман 137
 Свідрик Василь 673-674
 Седеник Тимотей 228
 Секула Станіслав ("Сокул") 558, 560
 Селезінка Неоніля 362, 369-370, 374, 679
 Селезінка Ярослав 361-362, 570, 572
 Селєпіна Анісія 115
 Селєцький Кирило, о. 161, 235
 Семанишин Микола 632
 Сембратович Сильвестер, кард. 36-37, 586, 669
 Семенів Ілля 673
 Семенів Роман
 Семенюк Андрій 294
 Семенюк Василь 241
 Семенюк Володимир 140
 Семенюк Дмитро 140
 Семенюк Іван 138, 294
 Семенюк Іван (Пільпів) 138
 Семенюк Маруся (Дишкант) 621
 Семенюк Мирон 230
 Семенюк Михайло 136
 Семенюк Омелян 136
 Семенюк Омелян (Мельон) 136
 Семенюк Паранька 294
 Семенюк Петро Андрійович 136
 Семеньчук Петро 335
 Семінка Михайло 391
 Сєндзік Іван, о. 578

Сениця Стефан (Мазурків) 143
 Сенишин Параня (Мигаль) 659
 Сенів Мирослава (Слава) 250-251
 див. тезж
 Ласовська-Крук Мирослава
 Сенів Н. 276
 Сенів Семен 264
 Сенчук Роман 634
 Сенюк Василь 244
 Сенюк Єлисавета 251
 Сербин Ярослав 266
 Сивенький Михайло, о. 409, 424
 Сидор А. 237
 Сидор Василь ("Шелест") 113, 237, 244,
 258, 263, 607, 612
 Сидор Іван 244
 Сидоренко Гр. 595
 Сильвестер Серафима 251
 Симко Михайло, о. 161
 Синиця Іван (Сеничка) 145
 Сирник І. Г. 639
 Сироїд П. 244
 Сисак Богдан 269
 Сич Лука, 43, 48
 Сідь Микита 237-238
 Сідь Теодозія 250
 Сікорський Єміліян 434
 Сікорський Зіновій ("Заграда") 435
 Сілецька (Луців-Шумська) Люба 374-375
 Скопляк Володимир 665
 Скопляк Іван 418-419
 Скоропадський Павло, гетьман 602, 691
 Скочилиас Федір (Цухів) 142
 Скочко Іван Максимович 136
 Скрутень Йосафат, о. 234
 Слаута Ольга 375
 Сливка Володимир 428-429
 Сливка Лаврентій 426
 Сливка Юліян 426
 Сліпий Йосиф, кард. 34, 578, 582, 621,
 639
 Слободян Ярослав 305
 Слупчинський Орест 490, 492-493
 Смаль Анна 388
 Смаль Павло, о. 36
 Смілка Гіларіон 234
 Смішко Євген 264
 Смолич А. 535
 Смулка Володимир, о. 161
 Смулка Клим 278
 Смулка Симеон, о. 161
 Снігурський Іван, єп. 586
 Снітинський Михайло 277
 Собінський Ян 604-605
 Собчишин Кость 673
 Сокіл Василь 144
 Сокіл Григорій 145
 Сокіл Іван 48
 Соколовська Ольга 115
 Сологуб Іван, о. 451
 Солонинка Василь 113
 Солонинка Надія (Дедюх) 490, 492

Солтикевич Р. 436
 Сорока Григорій 145
 Сорока Іван 144, 350
 Сорока Йованна 238
 Сосідко Григор 259, 271
 Сподарик Михайло 294
 Сполітакевич Володимир, о. 36
 Срібний Теодор 672
 Ставиичий Теодосій 489-490
 Стадник Анна 236
 Стадницька Софія 140
 Стадницька Марта 375
 Стадницький Володимир 140
 Стадницький Петро 290, 294
 Стадницький Роман 375
 Станкевич Гриць 245
 Старик Михайло 94
 Старицький Михайло 291
 Старух Ярослав ("Стяг") 306
 Стасів М., о. 616
 Стасюк Микола ("Горак") 299
 Стасюк Харитон 304
 Сташинський Ярослав 313
 Стальмах Роман 490
 Стефанишин Володимир 256
 Стефанишин Євген 264, 272
 Стефанишин Маріяка 267
 Стефанишин Петро 269
 Стефанів, о. 683
 Стефанів Ірина (Хома) 683
 Стефанівський Петро 267, 275
 Стефанович Микола, о. 36
 Стефанович Теодозій 423
 Стефанюк Іван 230
 Стецишин Богдан 99
 Стецишин Кипріян, о. 278
 Стецишин Михайло 112
 Стецюк Марія (Бойко) 615
 Стецьків-Сас Гринько 454
 Стецько Ярослав 385, 607-608
 Стечишин Савеля 636
 Столярчук Гриць (Каралік) 143
 Строцький, о. 603
 Струтинський Микола 65, 673
 Сухнацький Іван 241
 Сухнацький Михайло 364
 Сухнацький Степан 241
 Сухнацький Ярослав 375
 Сушик Данило 143
 Сушко Олександр 672
 Схрейверс Йосиф, о. 235
 Судмак Микола 490
 Сьверчевський К., ген. 611, 647
 Талашук-Гришко Галина 493
 Танчаківська Калина 106
 Тарас Андрій 143
 Тарасюк Іван (Хець) 145
 Тарасюк Клим (Гаврилюків) 144
 Тарасюк Максим (Витувичів) 144
 Тарасюк Микола (Фечишин) 145
 Тарасюк Михайло 144

Тарасюк Михайло (Бідів) 144
 Тарасюк Степан (Дацьків) 144
 Тарнавський Зенон 420, 422
 Тарнавський Микола 389
 Тарнавський Мирон, ген. 598-599
 Тарнавський Семен 266
 Тарнавський Филимон, о. 37
 Тарнавський Юліан, граф 222, 224
 Тарнавський Ярослав 422
 Твердохліб Петро 623-624
 Тепе Славко 673
 Теребус Олекса 485
 Теребус-Кекіш Ольга 485, 490, 492
 Терещук М. 105
 Терещук Михайло 99
 Терпеливець Роман 262
 Теслюк Василь 419, 427
 Теслюк Михайло 419, 421-422
 Тивонюк Катерина 228
 Тилецький Іван 143
 Тимошик Август 48
 Тимошик Анна 251
 Тимчій-Лопатинський В. 63
 Тисовський Олександр 672
 Титла Авксент, о. 234
 Ткачук Григорій ("Олень") 150
 Толочко Олексій 490
 Томашівський С. 636
 Томашівський Степан 267, 275-276
 Томашук Михайло Прокопович 137
 Томицький Микола 113
 Томчак Євген 269, 272-273
 Томчак Ярослав 276
 Топорівський Микола, о. 323, 657
 Топорівський Мирон 234
 Трешневський, хор. 48
 Трешневський Омелян, о. 222, 224
 Трильовський Іван, о. 160
 Трильовський Кирило 425
 Тріска Гена 251
 Тріска Казимир 48
 Тріска-Олексин Марія 246
 Трохимчук Володимир (Гаврилко) 137
 Трохимчук Роман Прокопович 137
 Трохимчук Степан Петрович 137, 295
 Туркевич Лідія 262
 Туркевичі, родина 568
 Турчин Андрій 206, 355, 397, 588
 Турчин Лука 636, 668
 Тхір Андрій 270
 Тютюнник В. 597

Угера Михайло 113
 Українка Леся 249, 679
 Уляницький Антін, о. 37
 Уляницький Володимир, о. 37
 Урбанюк Антін 490
 Урин Володимир 490

Фандерис Євгенія 422
 Фарица Василь 243-244

Фартух Василь, о. 224, 291, 294, 335
 Федак Степан 687
 Федашко Марія 251
 Федів, учит. 668
 Федина Люба 375
 Фединишин Василь 380
 Фединишин Володимир ("Рудий") 384-385, 387, 389, 391
 Фединишин Григорій 380, 390
 Фединишин Ярослав 389
 Фединюк Володимир 305
 Фединюк Федір (Петрунів) 304
 Федисин Андрій 228
 Федорович Кароль, о. 161
 Ференс Роман 375
 Фіголь Данило 427
 Фіголь М. 616
 Філіас Платонід, о. 233
 Філіас Петро 240
 Фолис Йосиф, о. 690
 Фолис (Добовш-Потоцька) Олена 246
 Франко Іван 35, 244, 323, 412, 414, 420, 485, 643, 648, 679-680, 682
 Франко Петро 485
 Фуртак, о. 390, 578

Хавц Андрій 143
 Харкава-Іванчук Ольга 249
 Харкевич Мирослав 538
 Харкевич Олена 244
 Харко І. 442
 Харко Степан 441, 616
 Харук Марія 490
 Хлебко Пилип 244
 Хмара Василь 137, 191, 195
 Хмара Володимир Лукіянович 137
 Хмара Марія 314
 Хмара Олександр 41, 43, 46, 314
 Хмара Степан 296
 Хмельницький Богдан, гетьман 321, 323, 377-378, 445
 Хома Іван 263, 683-684
 Хомин Євстахій, о. 424
 Хомишин Григорій, єп. 573
 Хомінська Софія 246, 250-251
 Хомінський Лев 422, 687
 Хоробрівська І. 152
 Храпливий Євген 448
 Хрущ Африкан 48
 Хрущ Марія 246, 249, 251
 Хрущак Михайло 144
 Худик Лев 268, 660

Цап'як Іван 49
 Цап'як Софія 251
 Царик Софія 144
 Цегельська Стефанія 159
 Цегельська-Кармазин Марія 685-688
 Цегельський Ігнатій, о. 435-436, 603
 Цегельський Лавро 682
 Цегельський Льонгин 435, 689-692

Цегельський Михайло, о. 228, 418, 423-424, 435-436, 581, 585-587, 685, 687, 689
Цегельський Юрій 422, 439, 685, 689
Целевич Амаросій 424-425
Ценцелєвич Микола, о. 379
Цибульський Володимир 137
Циганик Август 43, 47, 49
Цюпа Михайло 318
Цюра Яків 230

Чабанівська Тамара (Тимцюрак) 490, 493
Чайка Іван 48
Чайковська Юлія 246
Чайковський Андрій 637
Чайковський Богдан 240, 637
Чарнецький Василь 266
Чарнецький Василь, о. 339
Чарнецький Микола. еп. 36
Черевко Софія 229
Чернін О., граф 590
Чехович Йосиф, о. 161
Чехович Константин, еп. 33
Чеховський Казимір 605
Чехут Зеновія (Мартинюк) 653
Чиж Олександр 268, 278
Чипак Зиновія 422
Чок-Зборовський Юрій 51

див. тез:
Башук Петро

Чоп Е. 244
Чоп Іван 241
Чоп Степан 99
Чорний Василь 230
Чубатий Тарас 261
Чума Б. 244
Чупринка Тарас, ген. 366, 572, 603, 611-612

див. тез:
Шухевич Роман

Чучкевич Р. 374
Чучман Маріян 567
Чучмани, родина 566-567

Шавалє, учит. 65
Шастало Зенко 145
Шах Степан 603-604
Шашкевич Маркіян, о. 419, 423, 448, 566, 586, 681
Шварно, кн. 25
Швець, член Дир. УНР 594
Шебец Іван 241
Шевченко Тарас 118-119, 238, 241, 323, 419, 423, 566, 621, 639, 679
Шевчук А. 237
Шевчук Гриць 120
Шевчук Михайло 117
Шевчук Семен 602
Шелемей Григорій 143
Шелемей П. 145
Шепарович Юрій 266
Шепарович Ярослав 249, 251

Шептицький Андрей, митроп. 34-35, 37, 234, 306, 423, 541, 586, 608, 669, 681, 691-692
Шеремета Михайло 238
Шеремета П. 429
Шилюк Іван 350
Шиш Теодор 270
Шишка Іван 385, 387, 391
Шклянка Степан 137
Шковрін Микола 240
Шлемкевич М. 641
Шляхтицький Г. 279
Шмирка Василь 99
Шморгай Лука 308
Шолуха Марія 490, 493
Шопяк Й. 239
Шопяк Прокіп 239
Шпак Іван 378, 384, 386, 391
Шпак Іван, о. 323
Шпак Ілько 390
Шпак Михайло 390
Шпак Павло 390
Шпак Федір ("Сурмач") 386-387, 391
Шпаківська-Драч Віра 693
Шпаківський Іван 693-694
Шпур Василь 380, 388
Шпур Гриць 378
Шпур Дмитро 391
Шпур Іван 385
Шраменко Роман 345
Шрамченко Святослав 490
Штендера Євген 375, 392

див. тез:
Пріра Євген

Штикало Василь 242-243
Штикало Дмитро 253, 255-256, 261-262
Штромфельд Еміль 642-643
Штуль-Жданович Олег 610
Шуляка Северин 241
Шульган Антонія 236
Шульган Гриць 242-243
Шульган Надія 236
Шульган Любош 625
Шульган Надія (Ішук) 624
Шульц Владислав 294
Шумська Софія 374
Шумський Василь 388
Шумський (Рошко Юрій) 70, 74, 77, 79
Шуп'яний Михайло 113
Шуран М. 113
Шурмяк Б. 244
Шурмяк М. 244
Шухевич Володимир 603
Шухевич Герміна 604
Шухевич Осип 603
Шухевич Роман 137, 289, 572, 603-610

див. тез:
Чупринка Тарас, ген.

Шухевич Степан 572, 604
Шухевич Юрій 572

Щавінський Василь, о. 161
Щепанюк, о. 423
Щудло Теодор 237
Щурат Василь 252

Юзик Павло 639
Юзьвяк Марія 237
Юнаків, ген. 598
Юрій Данилович, кн. 20, 30
Юрко І. Р. 146
Юрчинська Наталка 262
Юрчук Семен 347
Юхим Мирон 243

Яблоновський А. 532
Ягода (Лукашевич Маріян) 66-67, 74, 76-
78, 81, 142-143
Якименко Ф. 645
Ямінський Валеріян, о. 310
Янів Володимир 261
Янчук Микола 533
Яремко В. 237

Яремко Ілько 305-306
Яремко Ярон 305
Яремчук Яцько (Мартинів) 304
Ярміл В. 244
Ярополк, кн. 21
Ярослав Мудрий, кн. 24-36
Ярошевич, мін. 29-30
Ясінська Паранька 370
Яструбецький Тит 243
Яхимович Осип, о. 340, 342
Яцина Атанас 390
Яцина Василь 388, 390
Яцина Дмитро 388
Яцина Іван 385, 391
Яцина Михайло 390
Яцина Петро 390
Яцишин Іван (Ковалів) 143
Яцишин Степан 143
Яців Орест 422
Яців Остап 421
Яцура Федь 673-674
Ящук Маріян 290
Яюсь (Яюс) Йосиф, о. 161

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЗНИК

Авшівц (Осьвенцім) 615, 621

Адами 399

Андріївка 287

Аннопіль 59

Бабиці 369

Банюнин 445

Барані Перетоки (Перетоки) 161, 207, 221, 230, 234

Барановичі 59

Барилів 12, 576

Бархачів 22

Батіїв (Грушки) 356

Батиці 22

Батятичі 397

Безеїв 150

Белз 17, 24-25, 32, 67, 76, 78, 84-85, 87-88, 106, 147, 149, 160-161, 206-207, 219, 222, 225-227, 229, 249, 251-251, 256, 266, 272-273, 282-283, 325, 328, 573, 583, 631, 658, 665-667, 673, 675, 683

Белзєць 35, 66

Бендюга (Биндюга) 80, 206, 208

Бербєки 397

Бережани 17, 36, 322

Бережа Картузька 51, 57, 115, 258, 276-278, 286, 305, 323, 329, 485, 567, 572, 613-614, 649

Берестєчко 576

Берестя 116, 132-133, 135, 222, 228, 277, 495, 498, 536, 590, 646, 692

Берлін 436, 592, 601-602, 605, 691-692

Биків 22

Битин 23

Бишів 135, 222, 241, 250, 285-288, 313

Бібрка 121

Біла 23

Біла Підляська 79, 535, 546, 549

Білавин 23

Білгорай 23

Білий Стік, р. 310

Білин 23

Білка 78

Білогорща 612

Більськ 495-496, 498, 536

Бірзуля 588

Бірча 605

Близів 22

Блохи 23

Боб'ятин 136, 222, 234, 253, 257, 290-291, 295-296, 652

Богородиця 22, 81

Богородчани 236

Богукали 23

Богуславичі 22

Богутичі 22

Богушє 23

Бодачів 22

Бозок 20

Бойки 22

Болєхівці 221

Бондин 23

Боратин 147, 161, 217, 220-221, 223, 252, 267, 280, 283, 307, 332-334, 583

Бордуляки 355

Борислав 31, 578, 605

Борсуки 23

Бортатичі 22

Бостон 11, 34-35

Бояничі (Вояничі) 208, 220

Бояри 22

Бранськ 495

Браташі 419

Броди 37, 314, 362, 435, 577, 584, 588, 688

Брукєнталь 67, 227

Брусино 23

Буг, р. 19-28, 62, 64-67, 69-71, 64-75, 77, 85, 116, 128-129, 131-133, 135, 207, 221, 223, 227, 264, 277, 279, 282, 285-287, 290, 297, 299-300, 302-303, 305-306, 310, 321, 324, 330-332, 335-338, 345, 349-351, 428-429, 441, 495, 533, 535, 537-538, 540, 544, 548-549, 555, 573, 603, 607, 637, 652, 661, 686, 693

Будапєшт 592

Будинин 141, 207, 331, 573, 664, 667, 675

Будишин 23

Буєнос Айрєс 118

Бузок 621

Бурадів 22

Буравин 23

Бусівно 20

Буськ 14, 17, 34, 236, 367, 397-398, 417, 445-446, 565-567, 588, 661, 673, 681

Бусьно 20

Бучач 596

Вакиїв 20-22

Ванів 34, 74, 150-151, 229

Варшава 20, 28, 52, 56, 61, 116, 122-124, 252, 267, 279-281, 295, 305, 361, 549, 561, 611, 613, 647

Варяж (Новоукраїнка) 22, 25, 32, 76-77, 84, 88, 154-155, 161, 206-207, 225, 227, 234, 252, 272, 328-329, 573, 575
 Варяжанка, р. 345
 Василів 85
 Василів Великий 141
 Вашингтон 33, 35, 270, 663
 Великий Бичків 607
 Великосілки 445, 450
 Велинів 22
 Велобровиці 22
 Велович 23
 Велуч 23
 Верахане 21, 23
 Вербіж (Вербове) 147, 151, 161, 208
 Вербковичі 22, 84-85
 Вербляни 566
 Верейці 23
 Веремовичі 22
 Вереще 23
 Верещин 23, 80, 91
 Верховина 558, 560-561
 Вигалів 22
 Вижлів 78, 207, 331
 Вилків 22
 Винники (Мирнівка) 161, 208, 331, 613
 Вирів 419-420, 424, 426
 Висла, р. 24, 122-123
 Висоцьке 585
 Витанів 22
 Витків 22, 66, 308
 Витків Новий 355
 Витків Старий 369
 Виторож 23
 Вихалів 22
 Вишневиці 22
 Відень 28, 34-35, 48, 52, 289, 295-296, 436, 445, 556, 589, 592, 596, 599, 601, 852, 675, 681 688, 690-691, 694
 Вікно 623, 683
 Вілька Сішнянська 369
 Вільки Мазовецькі 32, 673
 Вільки Росновські 230
 Вільно 252, 533, 535
 Вінниця 48, 322
 Віннігер 34, 436, 633-634, 636, 639, 675
 Вірів 22
 Вірковичі 22
 Вісьнич 116
 Владин 23
 Вожучин 23
 Войняки 23
 Войславичі (Волинське) 22, 82, 146, 161-162, 206, 300, 335
 Волаєвичі 22
 Воловинів 22
 Волинь (город) 26-27
 Волиця Барилова 369, 576
 Волиця Камарева (Волиця) 162, 206-207, 245, 310, 313, 318, 344
 Володава 12, 23, 78-79, 87, 132, 538, 541-543, 546, 548, 550-554, 567, 652, 693

Володава, р. 538
 Володимир Волинський 12, 26, 62, 85, 122, 222, 227, 299-300, 604
 Волосівка 274
 Волошки 23
 Волсвин 219, 234, 252, 389, 647
 Волчини 23
 Воля Добростанська 603
 Воргулі 23
 Вороблин 23
 Вороновичі 22
 Ворохта 207, 665
 Воскрєнічі 22
 Вронки 114, 116, 127
 Всеволож 25

 Гайнівка 496, 536
 Галич 673
 Галичани 22, 577
 Ганунин 369
 Гарасюки 23
 Гдешин 23
 Гіжа 23
 Гільче 31, 74, 88, 207, 227, 238, 666
 Гірка 236
 Гірник 208
 Глинна Наварія 688
 Глиняни 17, 673-674
 Глухів 150
 Гнишів 22
 Говори 23
 Гоголів 309-310
 Гоздів 22
 Голє Равське 67
 Голишів 22
 Голодівка 673
 Голуб'є 21, 23
 Гомони 23
 Гонятин 23
 Гонятини 22
 Горбків 234, 253, 295, 297-298, 344, 629
 Горишів Польський 22
 Горишів Руський 22
 Городенка 237, 683
 Городець 59
 Городиловичі (кол. Селище) 208, 219, 223, 248, 299-300, 302-307
 Городище 32
 Городище Варязьке 207
 Городло 26, 29
 Городна 56
 Городок (Ягайлонський) 25, 94, 101, 119, 572, 603, 605, 686
 Горохів 122, 576
 Горошки 23
 Грабівець 67, 78, 83
 Грабова 17, 228
 Градославичі 22
 Гребенів 31
 Грицеволя 355
 Грубешів 21-22, 28, 65-66, 75-77, 80-88,

142-143, 278, 305, 349, 485, 489-490, 573,
634, 647, 673

Грубешівщина — список місцевостей
481-481

Грушів 22

Грушка 70

Гуличі 22

Гульче 23

Гумніська 31, 566

Гурче 23

Гутисько Тур'янське 355

Гутки 23

Гучва, р. 26, 28, 67, 70-71, 74, 88

Давигород 52

Данціг 252, 604-605

Депултичі 22

Деревляни 424

Дернів 408-409, 424, 427, 446, 881

Детройт 31, 35, 653

Дитинин 23

Діброва 67, 87

Дільці 23

Діаконів 22

Дмитрів 31-32, 360

Дмитровичі 34

Дніпро, р. 598

Дніпропетровське 93, 693

Дністер, р. 46, 596

Добрачин 32, 221, 223, 234, 252, 279, 283

Добривода 536

Добрипів 22

Добромиричі 22

Добротвір 31, 223, 229, 398-399, 441-444,
577

Добудів 22

Довжнів 146, 207, 224, 228, 291

Докудів 22

Долина 35, 673

Долобичів (Долгобичів) 22, 77

Доманіж 23

Домашів 77, 227

Домб'є 228-229

Дорбози 23

Дорогичин 52-53, 59-61, 495-496

Дорогуча 23

Драганка, р. 290

Дралів 22

Братів 22

Древники 23

Дрищів 22

Дрогобич 221, 289

Дроговиж 46

Дубенка 29

Дубини 379

Дубичі Церковні 535

Дубів 22

Дубляни 227, 448, 453

Дукля 628

Дунаївці 41

Дуплевичі 22

Едмонтон 342, 683

Жабче 23, 227

Жабче Муроване (Муроване) 150, 162, 208

Жвирка 217

Жданів 22

Жджаринки (Трудолюбівка) 207

Жджарки 162

Желехів 399, 445, 447-448, 452

Желехів Великий 445, 450-451

Желехів Малий 445-446, 450-451

Женева 600

Жерники 66

Жизнів 22

Житомир 586

Жмеринка 42, 50, 322

Жмудь 22

Жнятин 23, 78, 91, 141, 207, 225, 666

Жовква 113, 256, 323, 417, 661

Жужіль (Жужеляни) 88, 150-151, 161-162,
208, 218, 227, 235, 238, 283, 666

Забави 135, 285, 369

Забужжя 80-81, 84, 152, 260, 267, 269, 275,
686, 689

Завадів 121

Завихост 24

Завишня (Вишнівка) 141, 151, 161-162,
208, 221, 223, 244, 252, 283, 291, 331

Завоня 206

Загути 573

Задвір'я 451, 453

Зазупі 236

Заліщики 596

Замоподичі 22

Замостя 25, 66, 143, 223, 321, 324, 332,
489, 573

Зарваниця 37

Зарудці 227

Застав'є (Заставне) 208

Зашків 227

Збоїська 285, 448

Зборів 37, 274, 277

Збруч, р. 41, 46, 49, 230, 322, 566, 587,
591, 594, 596-598

Зимна Вода 576

Зіньки 23

Золочів 12, 223, 234

Зубів Міст 397

Зубків 240, 313

Зубовичі 22

Іванівка 227

Івачів 37

Ільковичі 32, 222-224, 252, 258

Іскоростень 20

Кабарівщина 369

Калуш 417

Камінець 495

Каміначчина — список місцевостей 399-407
Камінка, р. 429
Камінка Струмилова 31-32, 34, 36-37,
222-223, 228-229, 249-250, 256, 319, 367,
397-399, 408-409, 412, 416-432, 434-435,
437-439, 441, 448, 451-452, 565, 577, 581,
585-587, 603, 661-662, 681, 685, 687-
689, 691
Кам'янець Подільський 47-49, 322, 594,
598-599, 693
Кам'янки 67
Кане 21, 23
Канюки 23
Карів 67, 70
Квасів 31
Київ 21, 24, 48, 50, 423, 445, 451, 487, 583,
586, 598, 607, 623-624, 652, 691, 693
Клапоноси 23
Клекачі 23
Кленки 54-55, 61
Клештів 22
Клихи 23
Кліщелі 536
Кліщі 55-56, 58
Клюсів 31, 80, 279, 282
Кмічин 23
Княже 208
Кобринь 59, 495
Ковель 62
Коденіць 541
Кодень 24
Козаки 22
Козів 661
Козли 23
Козлів 14, 34, 36, 236
Козодави (Кожодави) 23
Козятин 50
Колачі 23
Колеховичі 22
Кольчин 23
Комарі 23
Комарів 22, 136, 206, 244, 313
Комарно 578, 673
Конічин 23
Конопне 83
Конотопи 23, 223, 275
Константинівка 397
Конюхи 21, 23
Копитів 22, 137, 252-253, 339, 344, 617,
652
Копичиволя 327
Копичинці 227
Коритина 83
Коритниця 12
Корниця 533
Королівка 79
Корошин 23
Корчин 308-312
Корчів (Корчівка) 82, 162, 207
Корчмин 180, 689
Космів 20
Костеничі 22

Костіїв 227
Костомолоти 23
Костопіль 123
Костяшин 141, 207, 222
Коти 23
Которів 22, 27
Кочин 23
Кошалики 23
Кошин 23
Кошки 23
Краків 21, 62, 93, 229, 252, 409, 436, 442,
486, 489, 540, 551-553, 556-557, 592, 628,
637, 660
Краківець 603
Красівка 78
Красничин 23
Краснобрід 90
Крате 23
Крачів 22
Криве 31, 389
Кривичі 22
Кривички 22
Кривоверба 543
Кривосуди 23
Кривулянка 397
Крилів 22, 66, 76, 81, 282
Крилос 673
Криниця 71, 442, 551-552, 557, 638, 694
Кристинопіль (Червоноград) 17, 32, 76,
80-81, 84-85, 150, 206-207, 223, 225,
234-236, 250, 272, 279-284, 308, 310, 317,
327, 392, 658
Кричів 22
Кришин 23
Кробонош 23
Крочин 23
Крупидри 23
Крупичі 22
Кудри 23
Кулаковичі 22
Куликів 36-37, 65
Кумів 22
Кунів 22
Курманів 22
Кути 389
Куткір 14

Лани Польські 399
Ланцкорунь 41
Ласків 22, 562
Лашів 22
Лещатів 138-140, 252-253, 257
Лещків (Першотравневе) 147, 162, 208
Ликошин 23
Липишки 23
Линів 22
Лисовичі 35
Лівче 207
Ліски 83, 141, 143, 161, 207, 331
Літовиж 223
Лодина Нова 397
Локачі 227

Ломжа 114
 Лопатин 287, 355, 363, 385, 390, 582, 680
 Лосиці 533
 Лотів 22
 Лубів (Лубнівка) 31, 162, 208
 Лужків 22
 Луків 122
 Лунинець 52
 Луцьк 113, 542, 620, 661
 Лучиці 161, 253, 257
 Любачів 687
 Любеч 21
 Любич Камеральна 32
 Любичин 23
 Любінський Великий 577, 673
 Люблін 25, 79, 252, 281, 489, 540, 548-550, 557, 621, 647
 Люблінський Новий 389
 Любовіж 23
 Любомль 12, 328
 Любче 23
 Люб'язь 53
 Людвин 23
 Люта 23
 Ляшки 290
 Ляшків (Березівка) 356
 Львів 32-37, 52-55, 59, 61, 65, 67, 93, 100, 104-106, 108, 141, 222-223, 230, 234-235, 247, 249-252, 256-263, 267-269, 271-274, 277, 287, 289, 291, 299, 308, 319, 323, 328, 360, 363, 366, 385, 389, 392-393, 409, 421, 423-424, 427, 429, 431-432, 435-436, 439, 445-448, 451, 453, 485, 489, 492, 551, 565-569, 573, 577, 580-586, 588-592, 596, 599, 603, 605, 607-608, 612-613, 617-618, 623, 636-638, 642-645, 649, 656, 658, 667, 669-671, 673, 675, 681, 685, 687-692, 694

Маджарки, прис. 280
 Мазилі 23
 Мазярня 31
 Мазярня Ваврикова 397
 Майдан Сінявський 573
 Маличі 20
 Малишевичі 22
 Малі Нагірці 32
 Малків 20
 Малковичі 20
 Малоніж 23
 Манаїв 37
 Марисін 66
 Мархупі 23
 Масловичі 76, 82
 Масломичі 23
 Матків 22
 Матче 23
 Махнів 22
 Махнівок 76, 62, 207
 Мельник 495
 Метелин 23

Миколаїв 48, 576-577
 Микулинці 41
 Милків 22
 Милатин 34
 Милатин Новий 398, 449, 451-452
 Милатин Старий 445, 453
 Минківці 49-50
 Миціє 207
 Мірче 23, 562
 Модлін 228
 Модринь 24
 Мойславичі 22
 Молодушин 23
 Молодятичі 22
 Моложів 22
 Молчани 23
 Монастир 31
 Монастирок (Оглядівський) 355, 570
 Монреаль 584, 653
 Монятичі 22
 Моратин 23
 Морочин 23
 Москва 20, 61, 279, 598, 601, 611
 Мости Великі 14, 17
 Мотчів 22
 Моходутин 23
 Мошків (Гута) 151, 162, 208, 222, 225, 234, 252, 283, 620, 660
 Мриголоди 23
 Мукане (Мукані) 31, 369
 Мухи 23
 Мшана 12
 Мюнхен 261, 638, 642, 653, 663
 М'ячин 20

Наброж 23, 68
 Надвірна 121
 Нарва 535
 Нарва, р. 533, 537
 Нароль 66
 Невірків 22, 83
 Недежів 22
 Недільна 69
 Незнанів 387, 424
 Нелиш 23
 Неметів 22
 Немилів 369, 577
 Немирів 22
 Неслухів 31, 446-447, 451-454
 Нестаничі 375
 Нетелин 23
 Нетяги 23
 Нивиці 369, 377, 379-381, 384-390, 580, 582, 604
 Ниновичі (Дружелюбівка) 162, 208, 216, 252, 259, 278
 Нисмичі (Подільське) 162, 208, 228, 251-252, 262, 278, 347, 636
 Ніжняків 31
 Нова Ушниця 41, 49

Новгород Волинський 337
Новий Двір 150, 250, 281-283
Нововолинське 17
Новосілки Ліські 453
Носів 22
Нурець, р. 535
Нью-Йорк 33, 35-37, 644, 695

Обортів 369
Обрівчик 21
Обровець 21
Обша 23
Оглядів 386-387, 570, 603-604, 606
Одеса 594, 598
Озірна 277
Окунінка 541
Окшів 22
Олесько 12, 234
Опільсько (Перемога) 161-162, 207, 252, 276
Опліцько 31, 369-370
Ордів 286, 369
Орлів 22
Орля 535
Орнатовичі 22
Осердів 90, 150, 160, 207, 227, 331
Осова 128-129, 135
Остобіж (Островок) 208
Острів 281, 331, 397
Отроч 23
Охлопів 369
Ошава 574-575
Ошів 562

Павлів 33, 360, 688
Павловичі 683
Пари 23
Париж 29, 595-596
Парипси 23
Пархач (Межиріччя) 14, 162, 207, 222, 234, 250, 275
Пахولة 23
Пеняки 583
Ператин 361, 369
Первятичі 225, 239, 251, 253, 257, 693
Переводів 141-145, 207
Переволочна 386
Переворськ 538, 549, 607
Перемислів (Перемисловичі) 162, 208, 217
Перемішляни 12
Перемішль 28, 33-35, 65, 112, 122, 223, 246, 253, 336, 342, 573, 603, 628, 660, 685
Пересоловичі 22, 76
Переспа 230, 285, 313-314, 317-318, 385
Перковичі 22
Петрилів 22
Печеніжин 605
Печигори 300, 303, 335
Пивовщина 147, 325
Пикуличі 228

Пинське 52-54, 59, 536, 604
Пиняни 673
Пискляки 23
Північне Підляшшя — список місцевостей 498-531
Підгайці 17
Підгайчини 274
Підгірці 236
Підзамче 397
Підледів 22
Підлисса 448
Підрубці (Підрубне) 208
Підрусі 22
Піляки 23
Пісочне 335
Піхи 23
Плаваничі 27
Плазів 66
Поболовичі 22
Подєбради 83
Поздимир 309
Познань 252
Полове 355, 369-370, 392, 394
Полюбичі 22
Поморяни 688
Порицьк 227
Поросюки 23
Посадів 22, 66, 143
Поториця 135, 223, 241-243, 252, 257-258, 260, 285, 344, 573, 617, 646, 649
Потуржин 23
Походаї 23
Прага 556, 592, 605, 611, 673, 690-691
Прип'ять, р. 323
Проскурів 42, 49-50, 594, 672
Прусинів 33, 252
Прухник 342
Пугачі 23
Пугачів 22
Пукарев 22
Пушки 23

Рава Руська 16, 31-32, 65, 67, 70, 108, 110, 256, 277, 319, 325, 417, 661, 673
Равіч 114, 116-117, 127, 131, 661
Радванці 289, 310
Радехів 31-33, 35-36, 227, 249-250, 266, 273, 289, 308, 310, 314, 355, 360-363, 366-367, 369-370, 374-375, 381, 387, 390, 392-393, 424, 572, 576, 589, 624-625, 661, 678
Радехівщина — список місцевостей 357-359
Радзінь Підляський 125
Радивилів 595
Радіїв 22
Радче 23
Ражнів 583
Раколуپی 23
Ратиборовичі 21-22
Ратичів 22

Ратище 37
 Ратків 665
 Рахане 21, 23
 Реклинець 219
 Рим 19, 33-34, 236, 442, 621
 Рівне 451, 594-595, 625-626
 Ріплин 23
 Річиця 70, 74, 85, 91
 Рогалин 218
 Rogali 23
 Рогатин 37
 Рогачі 23
 Рогіжне 12
 Рогізно 673
 Рогож 23
 Рожанка 397
 Рожджалів 136, 138, 161, 243, 285, 287,
 309-310, 313
 Розятин 23
 Романівка 339
 Ромашки 23
 Руда 23
 Руда Брідська 355
 Руда Ружанецька 66
 Руда Сілецька 444
 Руденко 389
 Руденко Ляцьке 369
 Руденко Руське 369
 Рудка 23
 Рудня 692
 Русили 23
 Русилів 397
 Русинь (Русин) 208
 Рушів 22
 Ряшів 93
 Ряшовичі (Жешовіце) 135, 206

Савин 23
 Савчин 151, 283
 Сажинь 24, 562
 Салаші (Діброва) 208
 Самбір 31, 342
 Saniriv 22
 Самовичі 20
 Сараєво 589
 Сарни 52
 Сасів 686-687
 Свєршків 22
 Свидники 23
 Свинория, р. 149
 Святязів (Свитазів) 208, 223, 230, 291
 Свірже 23
 Свори 23
 Свяче 23
 Себечів (Красносілля) 88, 146-151, 162,
 207, 217, 219, 225, 234, 239, 258, 282-
 283, 321-327, 330-331, 333, 656, 656
 Себечівка, р. 321
 Серебрище 23
 Середпільці 369, 389
 Сичин 23

Сичів 22
 Сідлець (Сідльці, Седльце) 114, 116,
 118-119, 121-123, 125, 548, 661
 Сілець Бенський (Селець) 32, 208, 219, 221,
 252, 256, 258, 291, 299, 419-420, 424,
 435
 Сім'ятичі 496
 Сішно 369-370, 623-625
 Скварки 23
 Скербешів 22
 Скибичі 22, 56
 Сколе 114, 589
 Сколин 23
 Сколівка, р. 341
 Скоморохи 23, 161, 221-225, 290
 Скордіїв 22
 Скригичин 23
 Славатин 23
 Славатичі 22
 Славотин 23
 Сліпче 20, 23, 88
 Слубичі 22
 Смолигів 22
 Сморгів 31
 Снятин 23
 Собішин 23
 Сокаль 17, 31-34, 49, 67, 74, 77, 80, 85,
 122, 133, 136, 138, 141, 143, 150-151,
 159, 161, 206, 217, 221-231, 233-234,
 237-238, 243, 245-246, 248-250, 253,
 255-261, 264-278, 282-283, 285, 288,
 290-291, 295, 297, 299-300, 305-306,
 313-314, 318-319, 327, 335-336, 339,
 344-345, 349, 385, 565, 589, 613-614,
 620-622, 628, 634, 637, 646, 649, 656-
 657, 659-661, 664, 667, 673, 675, 683,
 683
 Сокальщина — список місцевостей
 162-205, 209-216
 Соколів 31, 34, 419-420
 Соколя 418-420, 424, 427, 435, 439
 Сокулі 23
 Солокія, р. 66, 70-71, 74, 85, 207, 282, 324,
 330, 332, 438, 573
 Сопотвино 328
 Соснівка 208
 Спас 22, 419-420, 439
 Спасів 181, 218, 225, 237-238, 252-253, 257,
 260, 313, 344
 Спасівка, р. 341, 344
 Стаї 666
 Станин 369
 Станиславів 253, 289, 578, 587, 592, 594,
 596, 649, 681
 Станиславівка 206
 Станиславчик 12, 31, 355, 387
 Старгород 25, 90, 219, 225, 300, 335-336
 Старе Село 12, 91
 Старий Витків 36
 Старий Самбір 31
 Старі Броди 688
 Стельмахи 23

Стенятин 23, 32, 139, 161, 222-223, 275, 291, 673-674
 Стинява 114
 Стирківці 31
 Стовпин 386
 Столин 52
 Сторожі Великі 573
 Сторонна 69
 Стоянів 161, 288, 314, 355, 360, 370, 576, 646, 688
 Стремільче 576
 Стрептів 418-419, 421, 424, 446, 451, 577, 586
 Стриганка 31
 Стрижів 20, 22
 Стрий 113, 274, 374, 444, 589
 Стрільці 23
 Струпин 23
 Ступків 22
 Стшалків 228
 Суків 22
 Сулмиці 22
 Сумин 23
 Сураж 495
 Сурмачі 23
 Сурмачівка 77
 Сутейськ (Сонсядка) 24-25, 28
 Сушів 22
 Сян, р. 64, 69, 439

 Тадані 419-421, 435, 437-440, 450, 662
 Талергоф 221
 Тарнів 93-96, 99, 103-104, 108, 110-111, 114-115
 Тартаків (місто) 206, 225, 227, 252, 272, 313, 317, 339-344, 385, 618
 Тартаків (село) 118, 234, 253, 258, 294, 339, 343-344, 613, 617
 Тартаківець 234, 339, 343-344
 Татаринів 673
 Теглів 227
 Телекали 23
 Теляж (Ланкове) 162, 206, 222-224, 300, 302, 304
 Телятин 23, 87
 Топтуків 22
 Тєратин 23, 28
 Терєбінь 24
 Терєбні 23
 Терєбовля 25
 Тернівка 355
 Тернопіль 37, 59, 595
 Типин 23
 Тихобуж 23
 Тишиця 207, 397
 Тишівці 66
 Тматорокань 21
 Товстобаби 628
 Токари 24
 Томашів 223
 Топорів 22, 227, 377, 386, 390, 424

Торки 135, 222-223, 225, 241, 244, 285, 291
 Торонто 567-568, 575, 602, 615-616, 650, 659, 675-676
 Требаків 22
 Трійця 387, 389
 Трускавець 118, 605, 673
 Труші 23
 Тудорковичі (Федорівка) 88, 161-162, 208, 227, 307, 335, 345, 347, 349-351, 634, 636-637
 Тулиголови 23
 Турів 22
 Турковичі 22
 Туробин 23, 28
 Тухане 21, 23
 Тухоль 681

 Убродовичі 22
 Увин 369, 576-577
 Угерка, р. 22
 Угнин 23
 Угнів 22, 32, 35, 68, 84-85 142, 218, 220, 234, 249, 322, 325, 451
 Угринів (Дібровка) 22, 91, 161-162, 208, 225, 227-228, 251-252, 257, 260, 266-267, 275, 278, 322, 335
 Угровеськ 22
 Удричі 22
 Ужгород 691
 Уїздів 22
 Ульвівок (Вільхове) 161-162, 208, 222-223, 247, 251-252, 258, 260, 300, 302-303, 305-307, 336
 Умань 136, 295
 Устрики Долішні 22, 26
 Ухане 21

 Філядельфія 33-35, 37, 374, 627, 688, 691, 695
 Фусів 208

 Харків 487, 596
 Хижовичі 22
 Хилин 23
 Хирів 687
 Хлівчани 218
 Хлоп'ятин 141, 207, 244
 Хмелі 23
 Хмелів 22
 Хчмільно 369, 577
 Хопм 20, 28, 30, 62, 78, 222, 486-487, 489-490, 492-494, 540, 548-549, 551-552, 557, 659, 693
 Холоїв (Вузлово) 17, 355-356, 371
 Хоробрів (Правда) 84-85, 154, 162, 207, 220, 222, 224, 231, 252, 257, 260, 300, 336-337, 683-684
 Хорошин 23
 Хотилів 22

Хохлів 22, 207
Хуст 607
Хутків 22
Хутче 23

Цєблів 151, 162, 217-218, 227, 234-235, 238,
252, 272, 283, 322
Цєбрів (Цєбріва) 207
Цуцнів 20

Частобровичі 22
Чемерники 24
Червень 20-21, 24-25
Черемош, р. 16
Черкаси 22
Чермно 24
Черничин 22, 76, 81
Черніїв 22
Чечільник 48
Чівідале 19
Чікаго 31, 37, 493, 662
Чолки 23
Чомів 81, 84, 88
Чортків 304, 596, 598
Чорторія 23
Чухів 23
Чухліби 23

Чучмани Гумніські 566
Чучмани Заболотні 566

Шарпанці 253, 257
Шиховичі 22
Шихтори 345
Шлятин 23
Шмитків 147, 151, 218, 245, 283, 657, 660-661
Шодри 23
Шпиколоси 23

Щєбрєшин 23, 25
Щєголятин 23
Щєлятин 23
Щєп'ятин 68, 142
Щуровичі 355, 583-584

Яблочин 496
Яворів 122, 261, 485, 489, 588, 673
Ягоня 399
Язениця 439
Ямне 397
Янів 53, 55, 59, 578
Ярослав 110, 637
Ярославичі 22
Ясенів 37
Яструбичі 70, 181, 291, 661
Ятулин 23

ПОЖЕРТВИ НА ВИДАВНИЧИЙ ФОНД ОБ'ЄДНАННЯ НАДБУЖАНЦІВ

МГР ІВАН КОСТЮК
Фундатор — 1284.10 дол.

Я народився 19 лютого 1909 р. в селі Хоробрів, Сокальського повіту в Західній Україні. Охрестили мене ім'ям мого діда Івана. Мої батьки — Павло Костюк і Ксеня з дому Ременьовська — жили при вул. Солтисів 25. Назва вулиці пішла з того, що мій дід Іван довгі літа був солтисом (війтом) у Хороброві, за часів панування Австрії на наших землях.

В родині моїх батьків були три сини: Іван, Ярослав і Петро та одна донька Ганна. Мій молодший брат Ярослав, арештований поляками під кінець Другої світової війни, помер невідомою смертю в більшовицькому концтаборі на Воркуті. Найменший — Петрусь — помер немовлятком на шкарлятину. Сестра Ганна із своїм чоловіком Володимиром Габою загинули в часі першого німецького літунського налету на м. Львів у 1939 р.

Народню школу закінчив я в своєму рідному селі Хороброві. Середньошкільну освіту завершив у державній польській гімназії ім. А. Мальчевського, клясичного типу, в Сокалі в 1919/20-1926/27 роках. Після закінчення гімназії моїм бажанням було вписатися на медичні студії в ділянці психіатрії, але через обмеження польською владою впису українців ("нумерус клявзус") на медичні студії, мої надії на це не здійснилися. Отже вищу освіту я закінчив у державному університеті ім. Яна Казимира у Львові в 1928-1934 рр. у ділянці педагогіки, з титулом магістра. Написав магістерську працю в проф. Мечислава Кройца п. з. "Поміж сімнадцять і двадцять. Нарис психології юнацтва", що вийшла також друком в українській мові накладом Взаємної Помочі Українського Народнього Вчительства у Львові в 1938 р.

Перед Другою світовою війною і під час її тривання я працював в українській кооперації: Повітовому Союзу Кооператив у м. Сокалі, як референт збуту та секретар дирекції, заст. начальника Філії ПС у Радехові, член дирекції ПСК у Томашеві і в Зборові.

4 серпня 1938 р. одружився з Софією з дому Горошко. Батько

дружини, Михайло Горошко, був управителем народніх шкіл у Старому Люблинці Любачівського повіту. Мати Марія з дому Пшепюрська. В родині Пшепюрських були два священники — Андрій і Осип Пшепюрські. Отець Андрій був парохом у с. Старяві недалеко м. Перемишля, а о. Осип був парохом у моєму селі Хороброві. В часі літніх ферій у гостинному домі о. Осипа й Ірини Пшепюрських я познайомився з Софією, моєю майбутньою дружиною.

В 1938-1939 рр. я вчителював у Кооперативній і Торговельній школах Т-ва "Рідна Школа" в Яворові. Ми мешкали тоді в новому домі батьків Софії при вул. Львівській, в сусідстві родини д-ра М. Паара, з якою жили як добрі сусіди. Вони були жиди; їх розстріляли гітлерівські убійники в часі окупації Західньої України.

Перед початком Другої світової війни нам народився син Зорян Юрій Ігор у 1939 р. Воєнна хуртовина кидала нас по різних містах Холмщини і Галичини (Грубешів, Томашів, Зборів). У Грубешеві на Холмщині народився нам другий син Олег Ераст у 1941 р.

В лютому 1944 р., коли зближався фронт воєнних дій між Німеччиною і Советським Союзом, ми з болем серця покидали рідну землю. Спочатку ми опинилися в м. Грац у Стирії (Австрія), а після закінчення війни осіли в малому австрійському селі Леоганг біля м. Сальфельден в американській зоні. В чудовому містечку Зель ам Зее народився нам третій син Хризант Дарій у 1946 р.

Після Другої світової війни я закінчив університетські студії в ділянці фармації в м. Грац. Коли почалася еміграція за океан, ми виїхали через м. Зальцбург в Австрії, Бремен у Німеччині, Нью-Йорк в ЗСА і опинилися в стейті Колорадо, в одному з найкращих стейтів Америки, спочатку в м. Денвер, а згодом у містечку Лителтон. Нашим спонзором був милий католицький священник ірландського походження, отець О. Герон. Був це квітень 1949 р. Я працював один рік як двірник у католицькій школі о. Герона в м. Енгельвуд, Колорадо. Потім працював 20 літ аж до пенсії хеміком на державній праці в стейті Колорадо в хемічній лябораторії у відділі аналіз корму для тварин і штучних добрив (погноїв).

Поза своєю професійною працею був активний у праці громадських і церковних організацій. Був засновником Українсько-Американського Т-ва, Відділу Державного Відродження України (ОДВУ), був засновником парафії УКЦеркви в Денвері і довголітнім членом Парафіяльної Ради.

Зокрема посвятив багато праці організації української молоді "Пласт" і був довголітнім її станичним. Тепер є осередковим Гірської Стежі УПСеньйорів і куреня ім. О. С. Тисовських. Був редактором журналу *Листки Дружнього Зв'язку*, органу нашого куреня.

В моїй праці помагала мені моя дружина Софія; вона журилася і

турбувалася суспільним і церковним життям громадськості м. Денвер. Несподівана смерть (серцевий інфаркт) перервала нитку її трудолюбивого життя і залишила мене в глибокому смуткові. Не діждалася почути вістки про самостійну Україну, що її та свою сім'ю любила всім своїм гарячим серцем.

Мір Іван Костюк.

МГР НАДІЯ ОЛІЙНИК
Фундатор — 1035 дол.

Надія Олійник народилася в Сокалі, 2 січня 1926 р., в патріотичній родині кол. сотника УГА, а згодом учителя народніх шкіл, Олександра Хмари і Марії родом із Караванів-Собецьких.

Після закінчення початкової школи вступила до гімназії в Сокалі. Середню освіту прийшлося їй здобувати під трьома різними окупаціями — польською, советською і німецькою. Без уваги на зміни навчальних систем, вона завжди вибивалася на перше місце в кожній класі. Крім того брала активну участь у хоровому, драматичному й літературному гуртках. Всій українській громаді Сокаля Надія Хмара була відома своїми декляматорськими виступами на гімназійних концертах, сольоспівами на тлі хору та драматичними ролями на сцені сокальського театру. Найбільшим її тріумфом був виступ у ролі Мавки в "Лісовій пісні" Лесі Українки.

На 14-ому році її життя сталася подія, яка передчасно обірвала її щасливе дитинство і безтурботну юність: під час облави енкаведистів на підпільників у недалекому селі Горбкові загинув її старший брат Нестор. Трагічна загибель єдиного брата була зворотним пунктом у її житті: вона стала ще більш працьовитою й обов'язковою, а її поважна поведінка межувала з суворістю. Своєю серйозною поставою до життя вона звернула на себе увагу місцевої мережі ОУН і ще того ж 1940 року її завербовано до Юнацтва ОУН.

Закінчивши середню освіту іспитом зрілості у 1944 р., вона незабаром була змушена покинути рідну землю, якої вже ніколи не побачила. У 1945 р. поступила на студії в Український Вільний Університет на відділення слов'янської філології філософічного факультету. Викладачами в тому часі були там такі світочі української науки, як Іван Мірчук (філософ), Олександр Кульчицький (психолог), Григорій Ващенко (педагог), Вадим Щербаківський (етнолог), Пантелеймон Ковалів (мовознавець), Юрій Шерех (славіст-мовознавець, історик української літератури) та інші. Їхні лекції були для неї справжньою насолодою.

Крім студійних зайнять, Надія Хмара, згідно з організаційним призначенням, працювала секретаркою і друкаркою Української Пресо-вої Служби (УПС), яка видавала бюлетені українською, англійською, французькою і німецькою мовами. Ці бюлетені мали на меті розповсюджувати на Заході інформації про український визвольний рух, а головне про героїчну боротьбу УПА. Редактором УПС був у тому часі журналіст Роман Рахманний (справжнє прізвище — Роман Олійник). Редагування і продукування у несприятливих післявоєнних умовах і примітивними технічними засобами бюлетенів УПС (для прикладу — в 1946 р. появилися 24 випуски українською мовою, 10 англійською і 8 французькою) вимагало спільної наполегливої праці і напруженого зусилля. На базі цієї жертвенної співпраці витворився у Надії й Романа взаємний респект, а далі глибоке почуття, що, завершившись згодом одруженням, перетривало ось уже близько півстоліття.

Їхня співпраця теж ніколи не перервалася. Навіть у найтрудніших хвилинах життя Надія знаходила час прочитати й конструктивно скритикувати кожную нову статтю, а тоді передрукувати на машині. Якщо Роман Рахманний зайняв одне з перших місць серед журналістів і публіцистів діаспори, то це до певної міри завдяки постійній підтримці його дружини.

До закінчення студій залишався їй лише один семестер, але родинні обставини примусили Надію виїхати до Канади. Початки перебування на новому континенті (у Торонті) були для молодого подружжя доволі важкі. Щойно в 1959 р. Роман одержав працю редактора і диктора в Українській Секції Міжнародної Служби Канадської Радіокорпорації ("Голос Канади") і переїхав з дружиною і двома дітьми — Олександром Романом і Мартою Дарією — до Монреалю. Тут він завершує свої студії докторатом у Монреальському Університеті, а тоді Надія повернулася на студії у тому ж університеті і за один рік здобула ступінь магістра філософії в галузі слов'янської філології. У 1965 р. закінчила школу бібліотекознавства і стала на працю каталогарки в Університеті МекГіл. Знання багатьох чужих мов, вища освіта, працьовитість та непересічна уважливість до деталей висунули її на передове місце і вже в 1970 р. вона вишколює нових каталогарів. Працюючи на тому посту аж до виходу на пенсію в 1991 р., вона добилася чималих успіхів і здобула пошану всієї бібліотекарської громади.

Поруч професійної праці, вона проводила суспільно-громадську діяльність. Багато років була головою Читацького Гуртка в Монреалі, програма праці якого полягала в купуванні, прочитуванні й обговорюванні на щомісячних сходах нових і класичних творів української літератури. Приблизно раз у рік влаштовувано ширші громадські сходи, на яких члени Читацького Гуртка виголошували доповіді про вибраних авторів, переплітані мистецьким читанням їхніх творів. Ті

літературні вечори були завжди успішні завдяки дбайливому плануванню програм і бездоганному їх виконанню.

На протязі 13-ти років Надія Олійник працювала як учителька літератури й історії культури на курсах українознавства в містечку Ляшін поблизу Монтреалю. Її завжди турбував невідрадный факт, що після закінчення української школи молодь звичайно поринає в іншомовне оточення і забуває рідну мову, або спотворює її чужим акцентом. Тому вона вирішила зорганізувати аматорський драматичний гурток із своїх учнів і випускників. Передумовою виступів на сцені була наполеглива праця над виправленням вимови і наголошування слів. З часом ці юні аматори настільки захопились красою і силою українського поетичного слова, що з ентузіазмом вивчали напам'ять довгі тексти віршів та згодом із великим успіхом виконували програми різних імпрез: вечори в пошану Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, інсценізацію поеми "Іван Вишенський", веселий матуральний вечір тощо. Найбільшим досягненням Надії Олійник була постановка "Лісової пісні", над підготовкою якої вона жертвенно працювала шість місяців і яку ставлено в Ляшін (два рази), в Монтреалі, у столиці Канади Оттаві та в Торонті. Успіх цієї постановки перевершив навіть її власні сподівання.

У 1983 р. їй прийшлося залишити роботу з молоддю та розпочати редакторську працю. Ціною постійного напруженого зусилля, не залишаючи водночас своїх професійних зайнять, всіх родинних і домашніх обов'язків, вона досягла значних результатів: за її літературною редакцією до цього часу появилися три томи збірника *Надбужанщина*, історична монографія Теофіла Коструби *Белз і Белзька Земля* і три томи збірника Романа Рахманного *Україна атомного віку*.

Мр Надія Олійник.

ФУНДАТОРИ (загальні пожертви)

Вудкевич Іван	1700.-
Галібей Люба	1160.-
Герус Мирон	1000.-
Демусь Анатоль	1546.03
Капелусь Йосафат і Ксеня	1000.-
Капелусь Теофіль і Паалина	1000.-
Комітет ОН — Детройт	5505.15
Комітет ОН — Монреаль	3940.-
Комітет ОН — Чікаго	1218.70
Костюк Іван	1284.10
Кравчук Іван і Надія	1080.-
Купяк Дмитро	1100.-
Назаркевич Іван і Анна	1000.-
Небожук Теодор, д-р і Анна	1375.-
Никон Євгенія	1000.-
Никон Степан	1000.-
Олійник Надія	1035.-
Романів Семен і Ольга	1146.50
Смаль Іван, д-р і Іванна	1362.-
Шолуха Марія	2688.-

МЕЦЕНАТИ (загальні пожертви)

Базарко Іван і Наталія	537.-
Вашук Іван, о.	500.-
Гаецький Роман і Ольга	520.-
Гардибала Петро, о.	500.-
Голічек Роман, д-р	500.-
Гура Ярослав	513.26
Демчук Лука	567.05
Закала Михайло	690.-
Калиневич Іларіон, д-р	605.-
Кух Володимир і Надія	700.-
Литвин Дмитро	550.-
Макар Володимир	550.-
Мартинюк Микола і Зеновія	605.-
Ничай Микола	620.-
Ничай Степан, д-р	710.-
Притоцька-Менцінська Іванна	510.-
Сташинський Ярослав	630.-
Сторошук Мирослава	660.-
Цегельський Роман і Стефанія	644.-

ЖЕРТВОДАВЦІ (пожертви, які вплинули від осени 1989 р. до кінця 1993 р. З незалежних від Редакції причин, список може бути неточний і неповний. Всі поправки і доповнення, зголошені фінансовому референтові ОН, будуть опубліковані в наступному Бюлетені ОН).

Америка**Вашінгтон, Детройт, Чікаго та інші місцевості**

Базарко Нестор і Марта	25.-	Гнатів Василь	50.-
Бартошик Маріон	20.-	Грабець Роман і Марта	35.-
Басюк Омелян	100.-	Гуменюк Степан	10.-
Бігун Ярослав	150.-	Дацків Богдан	20.-
Білоцеркович Текля	50.-	Демусь Анатоль	192.55
Богачевська Ростислава	10.-	Демчук Петро	40.-
Боярський Володимир	50.-	Дмитерко Роман	10.-
Брездень Зенон і Стефанія	70.-	Захарій Володимир і Ольга	55.-
Вергун Іван	20.08	Іванець Олена	10.-
Волощук Марія	10.-	Іваницька Ірина	20.-
Воробій Василь	20.-	Іваницький Ігор і Квітка	100.-
Гаецький Роман і Ольга	200.-	Іванчук Методій і Катерина	70.-
Галібей Богдан	25.-	Івашко Ірина	100.-
Галібей Зірка	25.-	Іпницький Микола	10.-
Галібей Люба	50.-	Йованович Марта	10.-
Гаранчук Євген	100.-	Казанівський Богдан і Олена	20.-
Гарасовська-Дачишин Марія	30.-	Казанівський Орест	35.-
Гарасовська-Заяць Галина	70.-	Калиневич Іларіон, д-р	50.-
Гарасовський Андрій і Ярина	95.-	Капустій Ярослава	10.-
Гевко Любомир і Наталія	25.-	Карпінський Йосиф	20.-

Кашубинська Ірина	25.-	Саввич Олег і Марія	20.-
Кекіш Ольга	300.-	Салук Ольга	20.-
Кледан Теофіль	10.-	Сенчишак Микола і Катерина	100.-
Коваль Михайло і Павлина	20.-	Сильвеструк Софія	25.-
Когут Ольга	10.-	Сілецька Люба	65.76
Комітет ОН (Фльорида)	35.-	Сірий Михайло	40.-
Костюк Іван	25.-	Слиж-Фішер Марія, д-р	50.-
Кохан Іван, д-р	100.-	Смаль Іван, д-р і Іванна	250.-
Коцибала Святослав	100.-	Снігура М. В.	10.-
Крижанівський Євген	20.-	Стадник Степан	30.-
Купяк Дмитро (Канада)	50.-	Стасюк Микола	20.-
Кух Володимир	15.-	Сташинський Ярослав (Канада)	344.71
Ласовська-Крук Мирослава	50.-	Сторошук Мирослава	100.-
Лехнюк Ольга	10.-	Стояловська Ольга	20.-
Лончина Оріся	20.-	Сушко Ярослав	10.-
Луцишин Федір	120.-	Татчин Вас. і Ст.	20.-
Мазурек Марія (Канада)	25.-	Твердохліб Петро і Ірина	50.-
Мартинюк Микола і Зеновія	105.-	Трешневський Роман	50.-
Мартинюк Олексі і Стефанія	20.-	Трищецька Ірина	10.-
Мартинюк Ольга	200.-	Тхір Василь і Олена	50.-
Мартинюк Роман і Наталія	25.-	Устименко Іван	10.-
Мартинюк-Ричардсон Іванна	10.-	Федак Ростислав і Ксеня	20.-
Менцінський Орест і Святослава	100.-	Футяк Іван і Павлина	50.-
Михайлишин Роман	50.-	Хай Стефан	5.-
Михайлишин Софія	85.-	Харко Степан (Канада)	50.-
Мулькевич Марія	80.-	Хімяк Петро	100.-
Ничай Микола	50.-	Цегельська Стефанія	25.-
Оренчук Володимир, д-р	20.-	Чубата Ростислава	10.-
Паламарчук Микола і Теодозія	40.-	Шиповська Т. (Канада)	100.-
Панчук Мирон, о.	50.-	Шморгай Лука і Катерина	105.-
Панчук Ярослав, д-р і Ярослава	125.-	Шморгун	20.-
Пліхота Євген і Марія	20.-	Шолуха Марія	650.-
Подоляк Л. А.	10.-	Шпак Софія	100.-
Попович Петро, д-р і Ірина	20.-	Шурма-Бігун Зиновія	35.-
Притула Анна	100.-	Щербанюк Г.	20.-
Савчук Валентина, д-р і Стефан	100.-		

Велика Британія

(Пожертви вплачено фунтами, перераховано на амер. дол.)

Андибур Б.	3.44	Болюх І.	3.84
Андрушечко М.	7.15	Бозюк І.	8.60
Басараб І.	3.44	Бурбела В.	4.29
Безушко О.	8.60	Буцяк Ю.	3.26
Білінська Марія	62.90	Весолович М.	15.75
Богайчук І.	8.60	Вишнівський Б.	5.12
Богачевський М.	21.04	Вознеча	1.72
Богдан М.	5.16	Воронович В.	6.84
Боднар О.	3.40	Гаврилко М.	22.38
Боднарчик М.	3.44	Гайва М.	1.63

Ганик П.	9.41	Курляк Ф.	4.08
Гончарик Г.	8.60	Курило Г.	8.47
Гарун Ф.	5.08	Куший М.	15.67
Гінда В.	3.84	Лапчак С.	5.14
Гнатків А.	4.42	Лахман С.	7.69
Гривняк С.	1.72	Левицький Й.	9.60
Гринішак Г.	6.26	Лозовий Т.	24.22
Гринюк М.	3.44	Лубухорський С.	20.06
Гуль П.	13.99	Луговий В.	9.42
Гусак З.	8.58	Лучка П.	3.40
Гошко П.	13.99	Мадиліус Я.	3.44
Данчак	17.20	Мазур Л.	16.75
Дворянський Г.	3.40	Мазурик П.	4.29
Деба В.	8.47	Мазяр П.	3.44
Демчук Я.	57.05	Максимів Т.	11.09
Дмитрів І.	8.15	Марковський	3.84
Довбуш О.	13.99	Марченко В.	9.43
Драпан М.	3.44	Мащак Іванна	88.70
Дробишин Д.	1.70	Медвицька Марія	7.15
Дубик М.	14.36	Медвицький В.	16.29
Жмуд І.	8.60	Миколишин М.	6.84
Жураківський О.	3.44	Миронішин М.	3.40
Замулінська	1.70	Михальчук П.	8.60
Захарчук М.	11.93	Мікулін В. А.	9.42
Зеленчук В.	6.28	Могирук Р.	3.40
Іванів В.	17.20	Мулька Нестор	22.90
Іванович М.	1.92	Мушеник Ірина	1.63
Ільницький В.	4.56	Наконечний І.	1.63
Кавич І.	4.89	Натинчук Г.	196.46
Калинів Б.	4.56	Николишин М.	10.59
Камінський Р.	9.73	Онацько Т.	8.60
Капроцький М.	3.40	Острожинський Б.	9.41
Капустинська Марія	21.96	Очабрук О.	4.89
Каспрук Г.	39.97	Павлюк Г.	15.75
Кісак Р.	13.84	Панкевич В.	8.60
Кіщук П.	7.69	Панчак	6.88
Климчук М.	175.65	Пасічник А.	3.44
Коваль М.	9.37	Петришин М.	4.56
Козак С.	9.42	Підлісна Анна	24.05
Комарницький	3.44	Піхур З	6.02
Конанець М.	11.13	Поврозник М. Л.	16.90
Костик П.	16.30	Прихідько І.	32.20
Костів І.	5.14	Прочак	1.72
Костюк П.	25.37	Пятничка М.	9.70
Костюк Т.	1.92	Равлюк Я.	4.29
Коцько В.	58.24	Раківський І.	3.44
Кравчук М.	8.60	Росовський М.	8.15
Криштоф Д.	8.15	Савчук Р.	104.35
Кузик Ф.	4.65	Савяк Я.	23.57
Кулик Г.	6.28	Саламаха В.	3.13
Кульчицька Леся	6.02	Сантар І.	8.15

Свердлик І. М.	3.40	Федик Я.	20.33
Сверида Б.	8.60	Федорик Я.	8.60
Семчишин О.	8.60	Фостун Люба	21.15
Смадич Ю.	3.40	Харінчук І.	6.84
Смейко П.	5.08	Хомяк Катерина	3.40
Смерека П.	8.60	Ціхоцький В.	214.26
Стадник В.	18.78	Черик В.	8.60
Стасюк О.	8.47	Шанайда Марія	49.40
Степан І.	8.60	Шевчук В.	3.13
Сторощук М.	5.08	Шевчук М.	3.40
Стрілько М.	8.60	Шептицький М.	21.96
Стрільбицький С.	3.26	Шіляк М.	5.12
Теслюк Д.	28.60	Шкроміда Д.	12.00
Тиндик Й.	1.72	Щупляк	3.40
Ткачук Г.	3.44	Щур В.	1.72
Ткачук М.	7.15	Щур О.	5.08
Тужиліяк М.	11.86	Якимів В.	3.44
Туркевич М.	3.40	Ясак Г.	6.02
Турський М.	8.60		

Канада

Монреаль		Бойко Михайло	50.-
Антонів Володимир	60.-	Демчук Василь	35.-
Бачинська Ярослава	90.-	Личак Іван	20.-
Білянський Роман	46.-	Луців Володимир	50.-
Булка Ольга	110.-	Мартюк Михайлина	25.-
Василечко Олександра	60.-	Патан С.	10.-
Ващук Василь	400.-	Свистун М.	100.-
Возняк Володимир, о.	40.-	Український Музей	50.-
Доманчук Антін	90.-	Хімка Іван	50.-
Кіщук Андрій	80.-	Хома Іван	285.-
Климчук Петро	80.-	Цегельська-Дмитрук	35.-
Костюк Іван	20.-	Ст. Кетеринс	
Кулицька Марія	30.-	Дуляк Богдан і Уляна	25.-
Малишко Михайло	40.-	Іванець Іван	50.-
Мельник Євгенія	70.-	Іванець Петро	25.-
Мороз Йосиф	105.-	Іванець Петруся	50.-
Парфенюк Борис	60.-	Клюб Старших	200.-
Покиньюборода Роман	230.-	Красічинський В.	40.-
Прихідна Анна	80.-	Смаль Емілія	50.-
Ракобовчук Юрій	90.-	Торонто	
Свобода Марія	70.-	Кравчук Марія	50.-
Стефанюк Роман	100.-	Кухаришин Олена	100.-
Судомляк Осип	60.-	Левцун Марія	50.-
Томашук Меланія	80.-	Макар Володимир	550.-
Турченко Тарас	35.-	Сербин Ярослав	50.-
Якимець Михайлина	80.-		
Едмонтон		Саскатун	
Апонюк Євген і Катерина	100.-	Горбаль Михайло	140.-

Дорош Марія	200.-
Лучка Петро	100.-
Новосад Петро	216.-

Келґари

Андрушак Іван	15.-
Нагірний Степан	15.-

Інші

Гардибала Петро, о.	Йорктон	500.-
Куць Василь	Делта, Б.К.	148.-

Романів Семен	Вінніпег	300.-
Саламанчук Іван	Ріджайна	80.-

Австралія

Зіґмонтас Анна	164.-
----------------	-------

Франція

Мілящук-Гайдуковська Ольга	25.08
----------------------------	-------

ЗМІСТ

<i>Надія Олійник. Передмова</i>	5
---	---

ЗАГАЛЬНОНАДБУЖАНСЬКА ТЕМАТИКА

<i>Д-р Іван Олексиншин. Вугілля, його походження і залягання у Львівсько-Волинському кам'яновугільному басейні</i>	9
<i>Микола Волинський. Чівідацьке євангеліє</i>	19
<i>Д-р Осип Кравченко. Надбужанці в Америці</i>	31

РЕВОЛЮЦІЙНО-ВИЗВОЛЬНА БОРОТЬБА В НАДБУЖАНЩИНІ

<i>Сот. Олександр Хмара. П'ята (Сокальська) Бригада за Збручем</i>	41
<i>Юрій Чок-Зборовський (Петро Башук). Спогади надбужанця про Лозове Козацтво</i>	51
<i>Сот. Євген Прірва. Дії УПА на оперативному терені між Сяном і Бугом, 1944-1947</i>	64
<i>Іван Кравчук. У польській в'язниці в Тарнові</i>	93
<i>Володимир Макар. Із спогадів з Надбужанщини</i>	116
<i>Боб'ятин у жертві нації</i>	136
<i>Список жертв окупантського терору в Лещатові</i>	138
<i>Переводів у визвольній боротьбі</i>	141
<i>І. Р. Юрко. Пригода в Себечеві</i>	146
<i>І. Хоробрівська. Бункер</i>	152

СОКАЛЬЩИНА І БЕЛЗЧИНА

<i>Стефанія Цегельська. Місцевості Сокальського повіту</i>	159
<i>Андрій Турчин. Сокальщина, 1880-1979</i>	206
<i>Я. Б. Книш. Відображення епохи турецько-татарських набігів у легендах і переказах Сокальщини</i>	217
<i>Д-р Осип Кравченко. Сокальщина в 1914-1924 роках</i>	221
<i>о. Василь Зінько. Сокальщина — вогнище українського аскетизму</i>	233
<i>Микола Мартинюк. Відродженецький рух у Сокальщині</i>	237
<i>Ірина Кашубинська. Українське жіноцтво Сокальщині</i>	246
<i>Іван Костюк. Українське студентство Сокальщини в 1930-их роках</i>	252
<i>Євген Стефанишин. Розвиток торгівлі і промислу в Сокалі і повіті між двома світовими війнами</i>	264
<i>Любомир Крохмалюк. Моя цеголка в економічній розбудові Сокальщини</i>	274
<i>Г. Шляхтицький. Виселення українців у Кристинопільщині</i>	279
<i>Петро Демчук. Бишів під трьома окупантами</i>	285

<i>Юрій Крук. Боб'ятин</i>	290
<i>Ольга Міляшук-Гайдуковська. Горбків — 22 червня 1941 року</i>	297
<i>Микола Стасюк "Горак". Володимир Макарук "Кавка". Село Городиловичі</i>	299
<i>Лука Шморгай. Корчин</i>	308
<i>Ярослав Сташинський. Трагедія моєї родини в Переспі</i>	313
<i>І. Бриль. Себечів</i>	321
<i>І. Бриль. Облава в Себечеві</i>	330
<i>Петро Семеньчук. Старгород</i>	335
<i>Володимир Макар. Тартаків місто і село та село Тартаківець</i>	339
<i>Роман Шраменко. Тудорковичі.</i>	345

РАДЕХІВЩИНА

<i>Андрій Турчин. Радехівщина, 1880–1979</i>	355
<i>Осип Гарасимяк. Спогади про Радехів і Радехівщину</i>	360
<i>З діяльності радехівського жіноцтва</i>	369
<i>Люба Сілецька. Жмуток спогадів про Радехів</i>	374
<i>Євген Куць. З минулого села Нивиці</i>	377
<i>Роман Новосад. Село Полове Радехівського повіту</i>	392

КАМІНЕЧЧИНА

<i>Андрій Турчин. Камінеччина, 1880–1979</i>	397
<i>Семен Михайлишин. Камінка Струмилова і Дернів у розвитку українських інтермедій</i>	408
<i>Д-р Юліян Редько. З минулого Камінки Струмилової</i>	416
<i>Еміліян Сікорський. Мої спогади про Камінку Струмилову</i>	434
<i>Олекса Мотиль. Образки і події в 1939 р.</i>	437
<i>Степан Харко. Добротвір</i>	441
<i>Д-р Євген Новосад. Желехів Великий і Желехів Малий (Великосілки)</i>	445
<i>Д-р Євген Новосад. Неслухів</i>	451

ХОЛМЩИНА І ПІДЛЯШШЯ

<i>Герби міст Холмщини і Підляшшя</i>	457
<i>Анатоль Демусь. Місцевості Грубешівського повіту</i>	461
<i>Т. Герасимюк. Великодні звичаї на Холмщині</i>	482
<i>Ольга Теребус-Кекіш. Остання матура в Українській Гімназії в Холмі</i>	485
<i>Юрій Гаврилюк. Оселі Північного Підляшшя</i>	495
<i>Юрій Гаврилюк. Національне обличчя Підляшшя</i>	532
<i>Мирослав Харкевич. З мандрів по Володавській землі</i>	538
<i>Анатоль Демусь. Польський злочин у селі Верховині, Красноставського повіту</i>	558

НАДБУЖАНСЬКІ ДІЯЧІ

<i>Григорій Мигаль. Визначні постаті Буська і Бузеччини</i>	565
<i>Ольга Гаєцька. Родина отця Романа Березинського в Оглядіві</i>	570
<i>Анатоль Демусь. Отець крил. Степан Гаук, 1888-1989</i>	573
<i>Степан Мечник. Отець Микола Данилюк — парох Миколаєва</i>	576
<i>Ольга Гаєцька. Отець Петро Казанівський</i>	580
<i>Омельян Плешкевич. Отець Маріян Плешкевич</i>	583
<i>Лєся Крип'якевич. Видатний душпастир і діяч — отець Михайло Цегельський</i>	585
<i>Андрій Турчин. Євген Петрушевич</i>	588
<i>Роман Рахманний. Генерал Тарас Чупринка-Шухевич і Надбужанщина</i>	603
<i>Володимир Макар. Іван Бойко, 1913-1990</i>	613
<i>Володимир Макар. Шляхетне серце</i>	617
<i>Оксана Гайдук. Василь Дишкант</i>	620
<i>Петро Твердохліб. Спогад про Романа Іщука</i>	623
<i>Євгенія Козьолковська. Мій життєвий шлях</i>	628
<i>Іван Базарко. Надія Котик-Кух</i>	631
<i>Проф. д-р Іван Кохан. Спогади про батька</i>	634
<i>Роман Кухар. Нетлінна пам'ять про музиколога Зіновія Лиська (1895-1969)</i>	642
<i>Анна Лобай-Лупиніс. На засланні</i>	646
<i>Надія Олійник. Володимир Макар</i>	648
<i>Надія Олійник. Микола Мартинюк</i>	651
<i>Григорій Мигаль. Кость Мигаль: кооператор, культурно-освітній та політичний діяч</i>	655
<i>Оксана Гайдук. Павло Мигаль (Павур), 1909-1955</i>	660
<i>Іларіон Калинєвич. Семен Михайлишин</i>	662
<i>Олександр Охрим. Спогади з моєї юности</i>	664
<i>Степан Гєла. Сотник УГА Олександр Охрим</i>	675
<i>Віра Панасюк. Спогад про Павлину Панасюк</i>	677
<i>Д-р Юліян Рєдько. Автобіографія</i>	681
<i>Анатоль Демусь. Інж. Іван Хома, 1913-1991</i>	683
<i>Д-р Юрій Цегельський. Марія Цегельська-Кармазин і її чоловік о. Володимир</i>	685
<i>Д-р Юрій Цегельський. Льонгин Цегельський</i>	689
<i>Віра Шпаківська-Драч. Іван Шпаківський</i>	693
<i>Іменний показник</i>	697
<i>Географічний показник</i>	712
<i>Пожертви на видавничий фонд Об'єднання Надбужанців</i>	721